

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

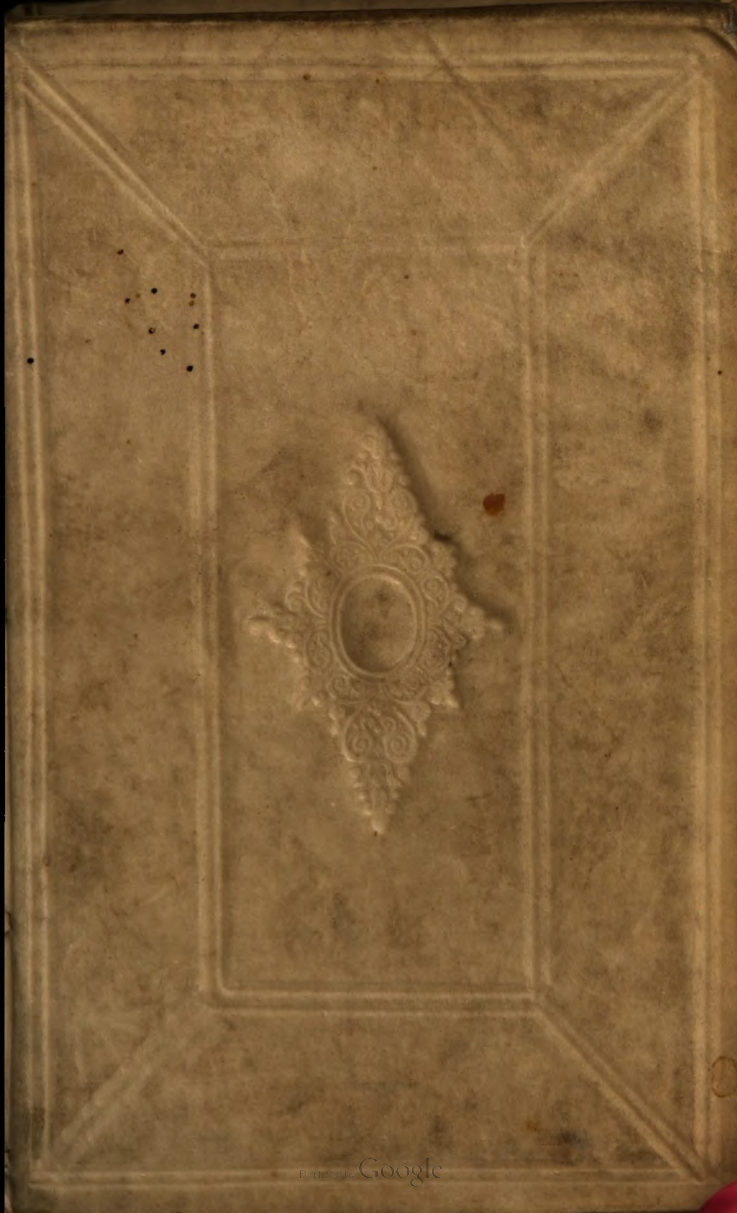
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

1189
G. 7

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

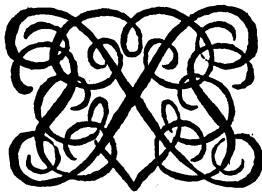
Gesticht door

P. R A B U S.

JANUARY EN FEBRUARY

1698.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,

1801

JANZHOE

MAA

17010101

MAA

2 U S A M I

YAN MAASCHER

NEERL. LETTERK.
LEIDEN.

MAASCHER
LEIDEN

MAASCHER
LEIDEN

DEN EDELEN
GROOTACHTBAREN HEERE,
DEN HEERE

J O H A N

V A N

H E E L,

TEN TWEEDENMAL

BURGERMEESTER

E N

REGEEORDER

(THANS VOORZITTENDE)

DER STAD

ROTTERDAM

GROOT WAARDEERDER

V. A. N. V. A. N. V. A. N.

WISKONSTIGE WAARHEDEN,

E. N.

KUNDIG OPMERKER VAN
GELEERDEN ARBEID,

WORD DIT VIER EN DERTIGTSE STUKJE
VAN DE BOEKZAAL ZEER EERBIE-
DIGLIJK TOEGEWIJD,

En met den aanvang des Nieuwen jaars 1698
veel heils gewenst.

V. A. N.

ZIJN ED. VERPLIGTEN DIENAAR

P. R A B U S.

MAGHET TOE

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

JANUARY en FEBRUARY
1698.

I. HOOFDDEEL.

Lexicon philologicum, præcipue etymologicum & sacrum, in quo Latinae, & a Latinis auctoribus usurpatae, tum purae tum barbarae voces, ex originibus declarantur, comparatione linguarum (quarum & inter ipsas consonantia aperitur) subinde illustrantur, multaeque in divinis & humanis literis difficultates e fontibus, historia, veterumque & recentium scriptorum auctoritate enodantur, bene multa etiam in vulgatis Dictionariis admissa haud levia errata modeste emaculantur, auctore **MATTHIA MARTINIO**, servo Jesu Christi in Schola Bremensi.

XII Deel. A 3 Editio

Editio tertia, prioribus multo emendatior,
 & auctoris vita auctior. Accedit ejusdem
 Martini CADMUS GRÆCOPHOE-
 NIX, id est, Etymologicum, in quo ex-
 plicantur & ad suas origines, tandemque
 ad Cadmeos, seu Orientales fontes redu-
 cuntur principes Græcæ voces, & ex,
 quæ, cum alibi, tum maxime in veteris
 Testamenti paraphrasi LXXIeniorum,
 aliorumque, quæque in Novi Testamenti
 codice videntur obscuriores, multæ quo-
 que notabiles dictiones vulgo a Lexico-
 graphis prætermittæ, & in glossariis alibi-
 que latentes lucidantur & emaculantur.
 Præterea additur *Glossarium Istabri*; emen-
 datum cura Joannis Georgii Grævii.

Datis, 1717.

*Het Spraaklyvend, voochamenstlyk oorsprong-
 kundig, en gewyd WOORDBOEK,
 waar in Latynsche, en van Latynsche
 Schryvers gebruyke, zo zwaer als an-
 vere, woorden mit hare oorspronkelykheden
 worden verklaart; met vergelyking van ta-
 len (welker overeenstemming met elkandren
 ook ontdekt word) doorgaans opgeheldere; en
 vele zwaarigheden in goddelyke en menschelij-
 ke schriften mit de bronnen, door de geschicht-
 kunde; en 't gezag zoot mit oude als nieuwe
 Schryvers opgelost; zeer vele geen kleine in
 de*

Januury en Februarij 1698. 7
de gemeene woordboeken begane mislagen zediglyk verbeteret, door MATTHIAS MARTINIUS, Dienaar van Jezus Christus in de Bremer-School. Derde druk, veel beter dan de vorige, en met des Schryvers leven vermeerderd. Daar komt by deszelven Martinus Grieks-Fenicijersche Kadmus, dat is, een woordboek, waar in onbekent, en tot haar oorsprong, ja tot hare Kadmische of Oostersche bronnen i' huis gebragt worden de voornaamste Griekse woorden, en zodanige, die, en elders, en inzonderheit in de verklaring des Ouden Testaments van de LXX Ouden en andere, als mede in het Nieuwe Testament dwister schynen; mitsgaders vele aanmerkelijke woorden, gemeenelyk van de Woordboekschryvers overgeslagen, en in de woordverklaringboeken, of andere schriften schuilende, worden verlicht, en gezuijert. Behalven dit alles is'er nog bygevoegd het woordverklaringboek van Isidor, verbeterd door Joannes Georgius Grevius. Eerste stuk. Te Utrecht by Antony Schouten 1697. in folio 274 bladen.

DE tijd is gekomen, die my doet gedenken aan mijn † belofte van dit wigtig *Woordboek* een behoorlijke plaats in de Boekzaal te zullen geven.

A 4

Ik

† Zie de Boekzaal van Sept. en Octob. 1696. p. 248.

Ik hebbe na het tweede stuk, dat nu ook het licht ziet, willen wachten, om van den Schrijver **MARTINIUS**, en zijn groot werk teffens, een berigt te doen, 't welk niet alleen taalkundige maar ook weetgierige plat-Hollandsche vernuften kan doen bezeffen, waar in dit Woordboek van vele andere verschilt; wat 'er in te zoeken, te vinden, en niet te vinden is.

Was'er ooit slaaffch werk van boekmakers, wifelijk geen slaaffcher; geen lastiger, als het schrijven van Woordboeken. Daarom laat Jozef Scalliger zig in een zeker punt dicht hooren, dat al de arbeid, waar toe iemand t'zijner straffe gedoemt word, niet kan halen by den arbeid van 't Woordboek-maken, die alle straffe, alle doeming tot werken en slaven; vorre te boven gaat.

Het mag wat grootprakelijk van dien wijzen man gezegd schijnen, maar dat hy reden had, om de gezeide waarheid wat te stofferen, kan niemand loochenen; die immer dat werk met kundige dogen inzag; of zelf ooit proefde wat het in had, de hand aan zulken ploeg te slaan. Ik wilde niet, dat zy altemaal ten grave waren gedaalt, die somwijlen met hunne schouderen dien last hielpen torslen.

Der veelvuldige Woordboekschrijveren goed inzicht is gemeenlijk, van sommige, om ten beste te geven alle meest bekende noemwoorden, waar door wy geleert hebben de dingen te onderscheiden; van andere, om eigen namen, en plaatsfen, te vertoonen; van andere wederom om konsten bastaardwoorden te verklaren; en hoe goed of quaad zoodanige, en alle andere Woordboeken waren, ze strekten voornamentlijk tot het
voor-

voortzetten van talen, konsten, en wetenschappen.

Ik zal de menigte Schrijvers van Woordboeken in velerley spraken niet aanroeren, om groote en kleine, elk in zijn waarde te laten: maar van dezen Martinius, als hebbende een ander oogmerk gehad, dan de meeste Woordboekschrijvers voor en na hem schenen te willen bereiken, kan met waarheid gezegt werden, dat hy een werkstuk heeft byeengebragt niet alleen van wigtigen arbeid, eenen Letter-Herkules passende, en 't welk van een enkel mensch gewrogt te zijn byna ongelooffelijk schijnt, maar een werkstuk, dat boven alle de beste en nutste Woordboeken zijn byzonder nut heeft; waarom ook een regtschape boekoeffenaar, al had hy alle andere Woordboeken, die in 't Statendom der geleerde bekend zijn, het zelve niet mag ontberen.

Hy geeft niet alle woorden, die volgens den rang der letteren in 't Latijn bekend zijn, 't zy eenvoudige, of t'zamengestelde, eerstelingen, of afspruitsels; maar hy geeft een Woordboek van die woorden, die, of voor wortelwoorden in de Latijnsche taal gehouden, of wel van anderen afgeleid, en byeen gevoegd, wegens de duisterheid hunner afkomst en oorsprong, alomme by de weg niet voorkomen. Nochtans heeft hy zulke, welker geboorte min verborgen is, niet geheelijk achtergelaten, maar daar 't pas gaf, tusschen beiden geplaatst, byzonderlijk, als hy over dezelve iets wist aan te teekenen, dat hem der aanmerkinge waardig schein. Hy bind hem juist aan geen woorden, die enkel zuiver en van de gulde Latijnsche eeuw herkomstig gerekent worden,

maar hy springt dat perk der taalwijsheld te buiten, en laat zig menigmaalen hooren over kromtaaf, vervalschte en onechte, bastaard- en malleltin-woorden (hoe zal ik ze best noemen?) uit het Hebreuwsch, Chaldeeſch, Syriſch, Arabiſch, Abyſſiniſch, Maleyſch, Griekſch, Latijn, Hongaariſch, Saxoniſch, Hoogduiſch, Nederduiſch, Italiaaniſch, Spaaniſch, Franſch, en Engeliſch opgebaggerd. En dewijl de man een Godgeleerde was, beoogde hy voor al het verklaren, en uitpluizen, zoo van woorden, als zaken, die tot den Bijel behooren: waar omtrent dan de Hebreuwsche en Griekſche grondtext, ſamt de ſpraak der oude Griekſche en Latijnsche vertalers, doorgaans te berde komt. Eindelijk, hy ſchrijft niet alleen voor doorkorende taalwijzen, en hooggeleerde koppen, die met oude en nieuwe letterkunde tot zinken toe bevragt zijn, maar hy ſchikt zig ſomwijlen ook naar het begrip van verſtanden, matiglijk doorzult met het ſap van geleerdheid, aankomelingen in het gemcene beſt der boekblokkers, halfbakke kenners van deze of gene tale, en ſcholieren, welke men ſchuldig is by de handen te vatten, en op 't ſpoor te leiden, waar langs men leert

— *Met wiſſe en vaſte ſchreden*
Ten tempel van de wetenſchappen treden.

Hebt gy dat verſtaan, lezer? Zoo ſpoede ik my dan in dezen kouden wintertijd, om cenige woorden tot proeſjes aan te teekenen, en van zijne opmerkingen beknoptelijk iets te ſchetſen, waar aan lichtelijk te zien is, hoe wijd zig die manier van ſchrijven uitſtrekt. Met

• Met de twaalt eerste letters toopt het eerste stuk af, te weten, de letter M ten einde; dewijl de Heer Martinus de K. (by de Latinen van kurtel of geestgebruik), hier ook voor zeer weinige woorden van vreenden oorspronng op haren rang laat volgen.

• Daar hy op de letter V *vervolgt* in sijn boek *vervolgt* by't woord AQUILA een *Arend* is gekomen, ontvoelt hy eerst, hoefomnige dezen naam afleiden van de *bruine* of *zwartachtige* verw, somnige van't *scherp vliegen*; daar na, dat die vogel, by de Hebren *שׁוֹרֵף* *† Moser* van de zoodgenaamde zevemig Grieksche Overzetter's *Αετος* [Aetos] word geheten; behalven op eene plaats van *Dariet* 4. 33. daar zy in plaats van *Arenden* *Lecuwen* hebben verzaelt; als of *Arenden* en *Lecuwen* d'eor onder de vogels, d'ander onder de viervoetige beesten een zekere heerschappy voerden, en in somnige hoedanigheden met elkanderen over een quamen; volgens sijn sprake dat deze twee dieren geen ander *as* zonden eten; als dat hen ten prooy valt, nooit eenen dooden; welk zoo het waar achtig was, waar bleven we dan met Christus *gracy*; *† alwaar het doode lichaem zal zyn*, *daer zullen de Arenden vergadert worden*. Hy verrekent ons, behalven nog meer gifingen van des naams oorspronng uit eedigo Oostersche sprakert; het Fransch *Aigle*, het Engelsch *Eagle*, het Hoogduitsch *Adler* / *quantius edel*, of *Adler* / als *edel* *Adl* / zoo *Gesnerus* wil.

• Ab aquilo, id est, subnigro colore. *†* Ab acute volando. *†* Matth. 24. 28. Luk. 17. 37.

wil, want er moet men rekenen voor *arn* / en *arn* / voor *Arend* / verkort voor ons Neerduitsch *Arend* / 't welk Martinus gelooft dat we van 't Grieksch *ornis* [ornis] een vogel hebben, orn dat de Arend; by uitsprekendheid de edelmoedigste vogel is: trouwens wy Neerlanders zeggen ook *Adelaar*, dog wel meest in gedicht. Wijders deze en gene verghaalde afleidingen uit het Grieksch opgezogt hebbende, spoort hy ook den afkomst van den Arend na in de Slavonsche, Poolse, Boheemsche, Hongaarsche, en Turksche spraak. De Slavonjers zeggen *Orel* en *ort*, de Polen *Orzil*, en de Bohemiers *Worliza*; alt'zamen, zijn's oordeels, van 't Grieksch *oros* [oros] een berg; orn dat de Arend op gebergte en rotzen vliegt, en nestelt. Maar de Hongaren maken d'er *Sas* van; 't welk ook een *Gier* beduid; die wel meer met een Arend voor een en dezelve vogel word gezet. De Turken noemen een Arend *Tauschan-schul*, ter oorzaak dat hy hazen vangt. *Tauschan* is een haas, en *schul* mag men t'huis brengen tot *σκυλον* [skulon] roof, beuis.

Achter deze niet onvermakelijke letterknabbelry word te boek gellagen, op wat plaatsen in de H. Schriften van den Arend gewaagd word; met een verhaal van zijn aart, jongen, getijkenissen van hem genomen, uitlegging van de vorensgezeide spreuk des Zaligmakers, en wat niet alleen oude Kerkenleeraars, maar ook cenige vermaarde Heidenen van den Arend geschreven hebben.

Onder zeer vele zinnelikheden van letterkunde, die op de

B.

staan, zal een kundig lezer geen verdriet hebben in 't nazoeken van de woorden BACCALAU-REUS, *Bachus, Balena, Baro, Bonus, Bracca, Bulla, en Butyrum*; van welke ik my be-geve tot de

C.

daar het oud Latijnsch woord CADESA, een *Hoer*, aanleiding geeft ter navorsinge van vele Hebreuwische, en Griekische woorden, tot de Schriftuer behoorende. Van dit *Cadese* of *Kadese* word het Hoogduitsch *katze* getrokken, of *kinds* / by de Hollanders, benevens het bekendste woord *hoer*, onder de gemenen man ook kennelijk door *sigtekort, smoes, swol*. Ik zwijge het Latijnsch woord *Cadus*, van zuiveren Hebreuwischen geboorte, en beduidende een *sonne*, of *vas*; het woord *Cæcus*, 't welk *blind* beduid, en de historie van een blinden man, aldaar verhaald; het Grieksch en Latijnsch-geworden woord *καλοπιδιον*, betekenende eigentlich een *Leeft*, en ook voor een *klomp*, of *hoerblok* [*hoerblok* zegt Martinius] gebruikelijk; *Cambium* voor *wissel*, of *verwisseling* genomen; *Cruz* een *kruis*; en honderden andere.

De letter

D.

kan eenes nieuwsgierigen oogen wel haast een poosje stil doen staan op het bekende woord DÆMON, van 't Grieks * *daimon* [*Geeft*] maar ik hebbe de *Demons* zoo menigmaalen op papier gezien, dat 'er my thans niet bet van lust te kijken.

Meer

* *Daimoon.*

Meer behagen kan ik vinden in *Dardanarius*,
 waar door een *Vaarkoper* van koren of leefvoer
 word verstaan, zonder de historien, daar by ge-
 voegd, eens aan te roosen, als mede in *Decima*,
 gemeenlijk *de tienden*, of *het tiende* al te ge-
 zegd; dog boven alles het woord *Deus*, GOD,
 en deszels afkomst in zeer vele talen, wel waar-
 dig den aardigt der genen, die zig gaarne in een
 menigte van spraken verlustigen. *Εκκλησια*
 5. *ECCLESIA*, by ons Christenen voor de *Kerk*,
 of *Christelijke Gemeente* genomen, komt in rang
 op de letter *Εκκλησια* of *Εκκλησιον* of *Εκκλησιον*
 daar de naarfinge Heer *Martinus* gaat uitspreken,
 hoe dat zelve naamwoord *Εκκλησια* eigentlijk in
 de Grieksch wil zeggen een uitgeroepen verzame-
 ling of vergadering van volk, een samenkomst
 van menschen, door den uitroeper by een ge-
 loekt, want *Εκκλησια* beduid uitroepen; vervolgens
 welke andere betekenissen het heeft. De Griek-
 sche Overzeters hebben in de Oude Testament
 met het woord *Εκκλησια* willen uitdrukken het
 Hebreuwisch *קהל*, *Qahal*, welk zy daarenboven
 nog met verscheide andere namen vertalen. In de
 Geestelijk word *Εκκλησια* niet alleen voor de
 vergaderde gemeente of het volk, maar ook
 voor de vergaderplaats, of het huis der samen-
 komste verstaan, gelijk men met recht die de
 Apostelschrijven kan aantoonen. Het woord
συναγωγη, daar de bekende *drumantli Synagoge*
 van daar komt, heeft niet alleen gestrekt
 ter beduidinge van een openbaar huis tot gods-
 dienst.

* *Ekklesia*.† *Ekkalçin*,‡ *Κλησια* *

dienstpleging, daar Joden, maar ook Christenen
 quamen. Men zie Handel. 15. v. 21, en 19. v. 8.
 Luk. 7. v. 5, Jakob. 2. v. 2. Dog Synagoge is
 daar na voor een Joodsche plaats alleen gebruikt,
 en de Christenen begonnen de huizen hunner ver-
 gaderingen *synagoga* te noemen, en *synagoga*
 kerken, of huizen des Heeren, te noemen.

Augustijn betzelde voorwaar, toen hy oves
 den 80sten Psalm schreef *Ecclesiam Iudeorum*
dixit esse Synagogam, id est, congregationem,
quod congregari & pecora solent: Christianorum
vero Ecclesiam, id est, convocationem, quia con-
vocari magis est utentium ratione, 't welk dit wij
 zeggen; Dat de gemeente der Joden Synagoga ge-
 zegd is, dat is een vergadering; om dat men ook
 van het vee zegt, dat het vergadert word: maar
 van de Christenen Ecclesia, dat is, by een roe-
 ping; om dat by een geroepen te worden meer past
 den genen, die Reden gebruiken. Byssere leuter-
 taal, welke ons doet zien, dat die groote Oud-
 vader niet gelezen had in Johannes Evangelij
 de spreekwijzen *καλέω τὰ πρόβατα τὰ σπάρα*
roepen, nogte het zelve woord *καλέω* roepen, by
 Xenophon van de honden gezegd. Nogtans om
 die onnoozele aanmerking staande te houden,
 laat hy zig over den 77ten Psalm hooren;
Nostram Apostoli nunquam dixerunt SYNA-
GOGAM, sed semper ECCLESIAM, be-
 duidende; d' Apostelen hebben anze vergaering *synagoga*
 Synagoga, maar alsijd Ecclesia genoemd; 't welk
 (behoudens zoo veel eerwaardigheid als Augustijn
 mag waardig zijn) geen zuivere waarheid is;
 want in des Apostels Jakobus brief, 2. v. 2. leest

Proseukteeria. *Κυριακή.* *Ψαλμ. 107.*

men duidelijk, * *E'at gar eiselthee eis teen Sunagogeen humoon.*
Want zoo in uwe vergadering quame enz. al-
 waar men inmers ziet dat de Apolltel de vergade-
 ring der Christenen SYNAGOGE noemt. Dit zy
 genoeg voor de E. Laat ons komen tot de

F,

waar by ik voornemens was geweest, wat te pra-
 ten van 't woord FASCINARE, in 't Grieksch
 † *βαρδύων*, 't welk *betooveren* word vertaalt;
 en wel byzonderlijk over het woord *Fatum*
 [Noodlot] dat ons tot een zeer ruime uitweiding
 had konnen brengen; dewijl Heidenen en Chris-
 tenen menig eeuw daar omtrent zeer bezig
 zijn geweest: dog onder deze bedenkingen
 schieten my eenige dringredenen in den zin, die
 zoo veel kragt op mijn penne hebben, dat ze de-
 ze moeite lieft wil staken. De Heer Martinus
 spreekt 'er van als Taalkenner, en als Godge-
 leerde: en al wat hy 'er van zegt is nut en ver-
 makelijk. *Nobis Christianis* (dus schrijft hy on-
 der anderen) *fatius est, ut fortune, ita fati no-*
mine abstinere. Dat is, *Het is beter voor ons*
Christenen, dat wy zoo wel het woord FOR-
TUIN als 't woord NOODLOT niet gebrui-
ken. Wie keur van Letterkonstenaar zoekt, hy
 zal op den naam van *Faba* [een Boon] vry wat
 fraais vinden, en eenige woorden leeren verstaan,
 die daar van worden argeleid.

Mijn oog is gevallen op *Fungus*, een zeer slegt
 en bekend aardgewas, dat men in Nederland
Duivelsbrood, *Kampernoelje*, of *Paddestoel* noemt,
 aangemerkt van den Heer Martinus als ✠ *Φύμα*

276

* *Ean gar eiselthee eis teen Sunagogeen humoon.*
 † *Barkálnca.* †† *Phuma gets.*

zic [een gezwel uit de Aarde] of * *Quir in zic* [t welk uit de aarde ontstaat] daar hy dan verder byvoegt, dat dusdanige uitwassen aan de boommen ook haren eigen naam hebben. Plinius noemt zulk een boomgezwel *Panus*, dat de Hoogduitsche ein *Baumschwam* heten. *Schwam* beduid een *sponsie*: en dit komt over een met Scaligers gevoelen, die 't Latijnsch *Fungus* af-trekt van het Grieksch † *σφύγγος*: dog onze Schrijver wil het liever 't huis brengen niet tot *schwam* maar tot *schaum* [schuim] om dat het Duivelsbrood, als *schum*, van zelfs uit d'aarde rijft. De Fransche maken d'er *Champignon* van, en als Martinius daar by ons Neerlandisch *Kampmoelje* vergelijkt, lust het hem de beteekenisse te halen van 't Latijnsch *Campinola*, [een Belle des velds] om dat een *Paddestoel* kloks-of bels-wijze staat.

Daar mee ga ik voort tot de

G
en bekijke den *Hagel*, van de Latijnen *GRAN-DO* genoemd, zoo vormige willen, *a similitudine granorum* [naar de gelijkenisse van 't graan.] De Hoogduitsche zeggen ook *hagel* / (*scylstoffe*) misschien van *schliessen* [sluiten] om dat hagel niets anders is, als waterdruppels, door de koude gefloten, gestremd, of bevrozen. In Oostenrijk noemt men *hagelen schawern* en *hagel schawer*. Andere Duitschers betekenen door *schawte* alle geweld of drift van regen, hagel, enz. mogelijk van *schewen yzen*, *schrikken*. In 't Franisch zeggen we *Gresle*, dat in ons Woordboek word geleid van *greselen* en *grawen* / by
: XII Deel.

B
* Phucn ek gees. † Sphongos.

18. *De Boekzaal van Europe*,
ons *grillen*, *schrikken*, *zzen*. Hagel is by de Po-
lakken *grad* / en by de Hongaren *koesse* / 't welk
steenachtige regen beduid.

Maar gelijk de Grieken dit woord *bagel* in
hunne taal met * *χάλαζα* hebben uitgedrukt , al-
zoo beteekent het zelve woord by hen ook dat
gebrek , het welke de Varkens overkomt ; by ons
gort geheten , of *gortigheid*. Martinius noemt het
in 't Hoogduitsch *funie* / en Kilianus meld , dat
de Saxons, Geldersche, en Hollanders deze var-
kens-gortigheid ook *Vinne*, of *Vinnigheid* hebben
genoemt, en een gortig varken, een *vinnig Var-*
ken. Dit zelve woord *gortig* luid ook in onze taal
overzaad, dat is, *overzaaid*, als zijnde met gort,
zaads-wijze, overstort : en dus zeggen de Fran-
sche *un porc. sursemé* [een overzaaid, of gortig
varken] waar voor ik, by dit geval, in een oud
woordboek, van my opgeflagten, *een ongangsck Var-*
ken verduitscht vinde, met een oud woord *on-*
gangsck, voor *onschoon*, dat is, *vuil*.

Van deze vijfde pluizery op de letter

H

gestapt, ontmoet my HÆRETICUS, veeltijds
Ketter vertolkt ; maar ik laat hem voor mijnen
lezer staan, zoo zuiver of onzuiver als hy mag
wezen. Wat verder kan een Hollander proeven,
of het woord *Halec*, by ons Haring, van den
Heer Martinius wel voorgedifcht werd. De goe-
de man baggert het op van *herre* ; als of *haring*
(zijn 's bedunkens *bering*) als een *beer*, of voor-
naamste onder de Vissen, moest aangemerkt
worden. Maar dit was hem uit het Woord-
boek van Adriaan Junius te binnen gekomen.

* Chalaza.

De

De Herodeffen, en Herodianen, willen in 't voorbygaan wel eens bezigtigd wezen: daar dan de Heroës [helden] dicht aan volgen. Ik mag alles niet aanhalen, met het navorffen van 't woord Hora [een uur] is my byna reeds een vierendeel van een uer ontglipt. Anders had ik daar van, en van het woord Hyssopus [Yfop] voor de Godgeleerde wat uitgeschreven.

Uit de woorden, die op de

I

staan, zoude ik kunnen uitpikken de hoogwaardigste naam JEHOVA יהוה, dat vierletterig JHVH, in onze Neêrduitsche nieuwe overzetting des Bibels met des te meer reden DE HEERRE vertaald, om dat we in 't Grieksch *ΚΥΡΙΟΣ lezen; maar thans komt het my niet gelegen aan 't Hebreewfch te gaan tarnen: ik spaasfeere hier in een Latijnsch Woordboek.

Zoo als ik *Imago* [een Beeld] opsla, en by *Imago Dei* Gen. 1. 26. [het beeld Gods] in een wijdloopige uitbreiding meinde te vallen, vindē ik my zelven grootelijks bedrogen: want daar staat geen woord, dat der naschrijvinge waardig is.

Die 't woord *Inconfutis* [ongenaaid] zal gelezen hebben, in 't Grieksch † ἀρραφος, anders, zonder naad † ἀνω ραφης, en het gene de Heer Martinius over den Rok van Christus Job. 19. v. 23. geleerdelijk aanteekent; zal misschien ook in achtting nemen des Mans slotwoorden, dus luidende: *Ista tunica fertur a beata Virgine*

B 2

Ipsi

* Kurios Heere.
Raphces.

† Arraphos.

‡ Aneu

ipsi Christo in infantia facta & aptata fuisse, & crevit cum ipso crescente; quod non potest esse prorsus incredibile, cum simile miraculum contigerit filiis Israël in solitudine, ut habetur Deuteron. cap. 8. Datis, Dierok, zegt men, is van de Zalige Maagd voor Christus zelf in zijn kindsheid gemaakt, en aangepast, en is met zijn groey aangegroeit; het welk niet te eenemaal ongelooffelyk kan zyn, dewyl een gelijk wonderwerk aan de kinderen Izraëls in de Woestyn is gebeurt, zoo als men leest Deuteron. 8.

... Hoewel de letter

K

den Latinen niet te pas komt, dan in weinige woorden van Grieksch en afkomst, gelijk als **KALENDÆ** [de eerste dag van yder maand] **Karabago** [de beruchte stad in Afrika van dien naam] enz.; welke ook met een Latijnsche **C** worden geschreven: nogtans heeft ze hier haren rang, en mag doorzien werden, al was het alleen om den naam **KAROLUS**.

Kiliaan schrijft, dat **Kaarel** of **keerle** in oud Saxonisch beduid *iemand, die den Saxons niet zeer gunstig was*, om dat, quansuis, Karel de Groote, die groote veroveraar der Saxons, hen tegen hun wil en dank wilde kerstensen. Anders is, volgens deszelfs aanteekening, **Kaarel** / of **keerle** / een kloek, dapper, groot man te zeggen, hoedanig een de gemelde **KAREL** was. Dus spreken de Hollanders van een **Karel** of **Kaarl**; een **braaf kaarl**, een **kloek kaarl**, een **kaarl als een boom**, als ze een kloek man uitdrukken.

Karl luid in de spraak der oude Hunnen een **Koning**. Nog noemen de Bohemers een **Koning**

Kral,

Kyal, en de Hongaren *Kiraly*: 't welk niet ongevogelijk kan uitgevorcht werden van het Griekisch * *κρυσω* heerschende.

Ik ga op de

L

het woord **LABARUM** willens voor by, en deszelfs oorsprong, niet van de oudste soort, be-
duidende een *Standaard-Vaantje*, *Vendeltje*,
Vaantje, *Merk-vendel* der Christenen, *Kerk-vaan*,
of *Vlaggetje* eener zoo genaamde *heilige heirtogt*:
want my zou by dit geval iets van den Keizer
Konstantijn, en zijn standaardvaanen, ontvallen,
't welk ik best tot een andere gelegenheid zal
sparen. Zeker Schrijver wil *Labarum* voor **Lab**
hair (dat is een *Lap des beirs*, gelezen heb-
ben.

LEPRA, *Melaatsheid*, *Schurft*, veeltijds in
den Bibel aangeroord, beslaat een breede plaats
in 't Woordboek; dog ik wil'er niets van te boek
zetten, als dat Martinius ons woord *Melaatsch*
rekenet, of het *Malaatsch* was, van 't Fransch
Malade [ziek.] Hy zegt, dat *ziek* ook Saxons
is, en *siecht* elders in Hoogduitschland enkel *Me-*
laatsch beteekent. De Bohemers noemen dit
schurft *malomocenstwi* / *zwakheid*, in 't Grieksch
* *μωλανία* by de Duitschers ook *malatzei* / zoo
veel als *malatzei*. *Melaatsch* is in oud Hollandsch
MEZEL, in Hoogduitsch *maltzig* / daar de
MESSELEN of **MAZELEN** van daan komen,
by de Franschen *Meseau*, en *Mesel*: om niet te
zeggen hoe de Denen, Hongaren, en Bohemers
deze quaal doopen.

Onder de narnen, met de

B 3

M

* Kreioon.

† Malakia.

M

beginnende, is MAGUS d'eerste, die mijn aandagt langst heeft staande gehouden. Plato, Xenophon, Herodoot, Strabo, Diogenes Laërtius, en andere, schrijven, dat het in den grond een Persiaansch woord is. Onze Neerduitse Overzetters van 't Grieksch Testament hebben * μάγος niet zonder reden vertaalt wijze, gelijkerwijs ook de Hoogduitse die Weisen, de Engelsche Wise men, de Fransche Les sages, de Denen Bise; dog Diodati, dien ik hier over eens ter vlugt nazie, heeft in zijn Italiaansch I Magi gezet. Het zelve woord † μάγος word ook in een quaden zin uitgelegt, en beduid niet alleen een mensch, in Wetenschappen (gelijk als Wiskonst, Natuur- en Starrekunde) ervaren, maar ook een guicbe- laar, of, zoo men dat gemeenlijk noemt, TOOVERAAR.

De snoode Simon, in de Handelingen der Apostelen ten toon gesteld, draagt den naam van ✕ μαζιάρς in onze nieuwe Overzetting Plegende tooverye. Aldaar komt ons de Jood Bar-Jesus ook voor als een [‡ μάγος ψευδοπροφήτης] Tooveraar en Valsch Profeet; een byzonder-slegte naam, welke naderhand dikwils misbruikt is.

Of deze Wijze mannen uit Perzië zijn gekomen (in hoedanigen zin vele de † woorden des Euangelischrijvers Mattheus lieft willen verstaan hebben) of uit Arabië, dat zullen we hier niet onderzoeken. De arbeidzame Martinius houden voor Persianen, en verwerpt het laatste gevoelen,

* Magoi. † Magos. ✕ Mageuoon.
‡ Magos Pseudoprophetes. † Μάγος ἀπὸ ἀνατολῶν. Wijze van 't Oosten.

len, 't welk nogtans van sommige; die men Oudvaders noemt; beweert word. Voor al mishagt hem de misselijke vond van Epifanius, die in zijn kort begrip des geloofs het woord *Magus* aanziet voor een volkuaam; wanende dat de *Wijzen* uit zeker landschap van Arabië quamen, 't welk hy *Magoodia* noemt. Een praat, die grond nog steunsel heeft. Taalkenners weten, uit Atheneus, wat † μαγυδία en μαγυδός in 't Grieks beduid, maar wie heeft ooit van een Arabisch gewest *Magoodia* gehoord?

II. HOOFDDEEL.

MATTHIÆ MARTINII *Lexicon Philologicum*, in quo Latinæ a Latinis auctoribus usurpatæ, tum puræ tum barbaræ voces, ex originibus declarantur, comparatione linguarum (quarum & inter ipsas consonantia aperitur) subinde illustrantur, multæque in divinis & humanis literis difficultates ex fontibus, historia, veterumque & recentium scriptorum auctoritate enodantur, bene multa etiam in vulgatis Dictionariis admissa haud levia modeste emaculantur. Accedit ejusdem **CADMUS GRÆCO-PHOENIX**, in quo explicantur & ad suas origines, tandemque ad Cadmeos seu Orientales fon-

B 4

tes

• *Magoodia, en Magoodes.*

tes reducuntur Principes Græcæ voces, & eæ, quæ cum alibi tum maxime in Veteris Testamenti Paraphrasi LXX Seniorum aliorumque, quæque in Novi Testamenti Codice videntur obscuriores, multæ quoque notabiles dictiones vulgo a Lexicographis prætermissæ, & in Glosfariis alibique latentes, lucidantur & emaculantur. Præterea additur GLOSSARIUM ISIDORI, emendatum cura JOANNIS GEORGII GRÆVII. Auctarium & Collectanea subjecit Theod. Janssonius ab Almeloveen. Editio tertia, prioribus multo emendatior, & Auctoris vita auctior. *Tomus secundus.*

Dat is,

MATTHIAS MARTINIUS Taalkundig Woordboek, in het welke Latynsche en van Latynsche Schryvers gebruikte woorden, zuivere zoo wel als onzuivere, uit hare oorsprongen worden verklaart, met vergelijking van talen (welker over een stemming met elkanderen ook ontdekt word) doorgaans opgebeldert, en vele zwaarigheden in Goddelijke en menschelijke schriften uit de bronnen, geschichkunde, en 't gezag zoo van oude als nieuwe Schryvers opgelost, ook zeer vele geen kleine in de gemeene Woordboeken begane

January en February 1698. 25

begane mislagen zediglijk verbeterd. Daar komt by dezelfs **GRIEKSCH-FENICIERSCHE KADMUS**, waar in ontvouwt, en tot hare oorspronkelijkheden, ja tot hare Kadmische of Oosterfche bronnen t' huis gebragt worden de voornaamste Griekfche woorden, en zulke, die, en elders, en inzonderheid in de verklaring des Ouden Testaments, van de **LXX Ouden**, en andere, als mede in het Nieuwe Testament, duister fchijnen; mitsgaders vele aanmerkelijke woorden, gemeenelyk van de Woordboekfchryvers overgeslagen, en in de Woordverklaringboeken, of andere fchriften, fchuilende, worden verligt, en gezuivert. Behalven dit alles word'er bygevoegt het **WOORD-VERKLARINGBOEK VAN ISIDOR**, verbeterd door Joannes Georgius Grevius, en een toegift met wat zamelingen van Th. Janssonius Van Almeloveen. De derde druk, meer nagezien dan de voorgaande, met het leven des Schryvers vermeerderd. Het tweede ftuk. Te Utrecht by Antoni Schouten 1698. in folio 276 bladen.

IK zal my houden by de uittrekfelwijze, in 't voorgaande hoofddeel gebruikt, om uit yder letter ten minften een woord aan te halen, en daar over iets te zeggen voor menfchen, die,

al hebben ze geen kennisse van uitheemsche talen, nochtans sijn genoeg van ooren zijn, om te hooren, of de navorsing van eenige woordoorfspronkelijkheid niet te verre gezogt is; of de aanmerking der geleerden en Letterkonnstenaars vaste steunsels hebbent, dan of ze op een zandgrond gevest zijn; of het der moeite wel waardig was, dat sommige mannen van letteren uit de talen der oude zoo vele pijlen op hun kokers staken, waar mede zy waanden hunne wedersprekers te zullen treffen; en om te oordeelen eindelijk (op dat ik geen lange voorreden make) of we in onze zuivere Neerlandsehe spraak vele zaken niet zoo eigenaardiglijk en nadrukkelijk verbeelden, dat nog Hebreuwisch nog Grieksch, nog Latijn, veel min eenige andere spraken, dezelve daar in konnen evenaren.

Wy zijn dan, in 'het Woordboek van den eerwaardigen Heer Martinius, tot de

N

gekomen; waar in ik niet lang hebbe te zoeken om iets na te schrijven: want daar komt my strax te voren (dien ik, al is 't wat kleins, met groote letteren hier schrijve NANUS) een *Dwerg*, in 't Hoogduitsch *zwerg* / en by de Engelanders *A dwarf*, waar voor ik niet zien kan dat men hier *dwarfe* heeft willen zetten, als om het af te leiden van *dweers* of *dwards*; 't welk wy Hollanders ook *scheuins* of *scheef* noemen: maar, om een yder zijn oordeel vry te laten houden over den Latijnschen *Nanus*, en Griekschen (*a*) *νάνος*, met den aankleve van dien, waar by dan wat te dwarsdrijven kan vallen, zoo wegens het vorensgezeide,

(a) Nanus.

de, als wegens de Hebreeuwſche pluizery, die ons hier gemakkelijk tot de maten der Hebreen zou brengen, om daar eens ykdag van hunne el- len en andere meet-tuigen te gaan houden, ten einde we mochten weten hoe hoog de bequame dwergen zijn; zoo zal ik Martinus korte aan- merking met mijne gedachten niet vermengen.

NATURA [*Natuur*] geeft my ruim zoo veel ſtoffe uit het Hebreeuwſch, Arabiſch, Syriſch, Griekſch, en Roomſch, maar hier van zal't beſt gezwegen zijn; dewijl anders miſſchien de uit- weiding te breed zou loopen, als we met onzen Woordboekſchrijver eens gingen polſen wat men wil verſtaan hebben door *Præter naturam* [buiten de Natuur] *Contra naturam* [tegen de Natuur] en *Supra Naturam* [boven de Natuur.] Hy ſpreekt 'er af meerendeels naar de wijze der God- geleerde, en niet ongeleerdelyk. Zoo docht hy ook omtrent het woord NECESSITAS Nood, Nood- zakeſtykheid, Noodwang, of Noodwendigheit. De Lezer wil 't niet kwalijk nemen, zoo ik hier of elders den dingen meer als eenen doopnaam, ſchoon eener beduideniſſe, geve. En, om ein- delijk op deze letter N niet aan grond te raken, ik bevele u, aankomeling, die gaarne Pootter on- der de Geleerde zoud willen wezen, als gy wat te zoeken hebt over NERVUS [een zenuw, of pees] by de Grieken (*a*) *νεῦρον* en *νεῦρον*, waar van de Hoogduiſche ſpansader maken; en als gy de roemruchtige Rivier de NIJL eens wilt bekijken, ſla dan ook mijnen Martinus op, al had gy alle andere woordboeken ingezien, die op uw kamer zijn.

De

(a) Neuron en Neura.

De

O.

heeft voorwaar geen minder verschot van opmerkelijke woordbeduidingen, en al wilde ik mijn uittreksel van 't eerste woord af gaan stofferen, daar was geen mangel van boekzaalstoffe: maar ik moet, als een vry gast, zoo wat peuzelen, en toetasten van 't gene waar toe mijn lust strekt, wanneer ik mag kiezen en uitpikken.

'k Stak reeds de hand uit na OBSCURUS [duister, donker] maar ik vond 'er mijn beetje niet. *Oceanus* [d'Oceaan] hebbe ik wel breeder voorgedisch zien staan; en *Odio*, in de beteekenisse van *ik hate*, schoon 't een kosje van den Ouden Latijnschen Bibelvertaler is, smaakt my gansch niet. 't Zal raadzaamst wezen, om geen graagte te verliezen, het geregtje van *Oraculum* [Godspraak] en *Oorum* [een ey] slegts te besnuffelen, en voorts te zien, wat my de

P

leert.

Hier krijg ik versch *brood*, in 't Latijn PANIS, met veel zinnelijkheid van onzen Gastheer Martinius, naar de wijze van Heidenen, Joden, en Christenen ten besten gegeven. Ik gunne u, lezer het kruim, en de korsjes, en ga mijn lust voldoen niet met eten, maar kijken.

Daar vliegt my een PAPILIO [*Kapelletje*] in 't oog: ik meene een van dat soort van vliegende wormtjes, 't welk in 't Hoogduitsch verscheide namen voert. De Heer Martinius teekent dezelfde aan, maar ik verwondere my, als hy daar by zet, dat dat zelve woord *Papilio* een *Tent* be- duid (gelyk hy met regt in vele spraken aanwijst) nochtans by hem onaangeroerd te vinden, dat wy

Hol-

Hollanders zulk een *Tent* wel byzonderlijk, en met een keurlijke navolging uit het eigen Latijnsch woord, in onze zuivere spraak een *Paviljoen* noemen: een naam by kleine en groote, by boeren en bootsgezellen, zoo bekend als eten.

Het *PASCHA*, al is 't louter Hebreuwisch, heeft in dit Latijnsche werk nogtans een goeden val, om de aanmerkingen, den Christenen niet onnoodig te weten. *Persona* [persoon] rolt over gewijd en ongewijd. *Pes* (een voet) mag van een leerling rondom wel beschouwt werden, om, onder zijne verscheide beteekenissen, ook te verstaan, welk een lange lijst van *voetmaten* (misschien ongehoord van duizend geleerde, die jaist geen Dichters zijn) yder met een zonderlinge benaming in de konst van vaarzemen voorkomt. *Præscire* (voorweten) is, met meer andere, voor de godgeleerde alleen: zoo ook *Primitia* (eerstelingen) en *Profelytus* (een Aankomeling.)

Wat wil ik nu lieft uit de

Q

na my halen?

Zie daar is 't woord *QUALITAS* (hoedanigheid, aanzien, staat) in 't Hoogduitsch *gestalt / beschaffenheit* / maar ik geve het aan een ander liefhebber over, die misschien het filozoofsch woordboek van Goklenius niet heeft gelezen.

Quotidie (dagelijks) en daar by *Quotidianus panis* (dagelijksch brood) durve ik een onderzoeker van Bibeltaal op de proef aanbieden.

Ruimschotig is de geoeffende Schrijver in zijn twaallderley verklaring (ik ben tot de

R

voortgetreden) van het woord **RATIO** (reden, vernuft, wijze, oorzaak, bewijs, rekening enz.) De geleerde weten, dat het zoo verscheidentlijk by de Latijnen word genomen, als by de Grieken * λόγος: 't welk, in 't Heidendom zoo wel als onder de Christenen, altijd geen *Woord*, en ook altijd geen *Reden* beduid.

Religio, eigentlijk, dog niet enkelijk, in 't Latijn voor *Godsdienst*, maar ook wel voor *bygeloof*, *schroom*, *vreas*, *afkeer*, en *naauwgezetheid* bruikbaar, kan met haar afzettels, als 't pas geeft, niet zonder vrugt in dit werk werden nagezocht: want daar staat wat meer van, als in andere; niet alleen uit de bronnen der Bibelsche wijsheid geput, maar ook uit de Roomsche springaderen.

In de uitlegging van het woord *Rhythmus*, (Maatgedicht, Maatzang, Rijn, of Rijmdigt) kan een liethebber dezer konst aanmerken, wat de Heer Martinius van de Digtmaat der Hebreen zegt, en teffens hoe voor dezen eenige oude grollisten onder de Christenen, uit onkunde van de regte Vaarzenmakery, Latijnsche Rijmdeunen maakten, zoo lomp en plomp, dat men ze zonder walging, en dikwils zoo koddig, dat men ze zonder lachen niet kan lezen. Hier word zoodanig een deun tot een staaltje bygebracht, zijnde een verklaring van Dionijs Karthuzer over den aanvang van Johannes Evangely

Inden beginne was het Woord. enz.
Maar wie heeft zotter digt gehoord?

Tu

* Logos.

*Tu verbum in Principio
Eras multo initiis.
In Patre aeternaliter
Manes intemporaliter.*

Al't overige rijmt nog ongerijmder.

Die den naam ROMA naziet, en daar omtrent iets aanmerkt dat fraay is, heeft nog zijn keur, of hy die van het Grieksch (a) *ρωμα* (kragt) 'k laat staan van 't Hebreewysch (b) *רומ* (verhoogt werden) of van 't Neerduitsch *Room* wil afleiden.

Nu eens gekeken, wat we uit de

S

zullen aantekenen.

Immers kan ik het woord SABBATUM niet over slaan, 't welk uit het Hebreewysch Vergrickt en Verlatijnt is (men houde my dit ongewone woordenmaaksel ten besten) voor den Rustdag, ter inwijdinge van den zevenden dag der zeven eerste dagen, op welke wy in 't eerste boek van Mozes lezen, dat God van al zijn werk, dat hy gemaakt had, rustte. De Hebreen noemen dien Rustdag (c) *שבת* atkomstig van (d) *שבת* *Rusten*: waar mede het Heidenische beuzelpraatje van den anderzins genoeg schranderen Plutarchus yervalt, die het van (e) *ساب*, een geschreeuw van Wijnpapen, Wijnpapinnen, en andere vierders van Bachus seest, poogt af te leiden, om dat (f) *ساب* by de Thracers Bachus beteekent. Het verhaal van Plutarchus staat in het woord *Sabazius*

(a) Rhoomee.	(b) Rom.	(c) Schabbath.
(d) Schabath.	(e) Saboi.	(f) Sabazies.

zius heel en al uitgetrokken. Als Johannes in zijn Euangely zegt (a) *οτι παρ' ημερων η ημερα κεινη η η σαββατου*, Want deze was die groote dag des Sabbats, verstond hy daar door, dat die Sabbatdag zeer plegtelyk was, dewyl Paaschdag in dat jaar op een Sabbat quam. Onder de Christenen geven de Hoogduitschers het Paasschen den naam van der **grosse Sontag** [de groote Zondag] en de Bohemers zeggen **welina not** [de groote Nagt.] De week, die voor Paaschen gaat, word by de Grieksche vaders der Kerke (b) *μεγαλη εβδομα* de **groote Week** genoemd. Zoo blijft nog by ons een gewoonte, dat we den donderdag voor Paaschen **Witton Donderdag** noemen, om dat op sommige plaatsen alsdars aan de arme luiden een soort van wit brood wierd uitgedeelt. De Franschen zeggen ook niet alleen **Jeudi blanc**, maar de broodgifte zelf hebben ze, volgens Kiliaans getuigenis, **blanc Dieu** geheten. Ook is die dag in Duitschland behalven **der weisse donnerstag** [witte donderdag] ook **der grosse donnerstag** [groote donderdag] en **grune donnerstag** [groene donderdag] geheten. By de Keulenaars en Gulikers maakt men d'er **mendel-dagh** en **mengel-dagh** van, ter zake van het **mendelbrood** of **mengelbrood**, 't welk een soort van [mafeltuin-brood] half rogge en half tarwen-brood is, dat op dien dag aan den armen word gegeven. Ik kan niet vergeten, dat de Bruggenaars dit brood **kerke mikke** noemen, misschien zoo veel als **kerke mikke**, om dat het kerkenbrood is (c) *μικκος*, na de oude uitspraak

(a) Heen gar megalee hee heemera ekeineq tou Sabbatou. *Joh. 19. 31.* (b) Megalee hebdomas.

(c) Mikkos.

der Doren, voor (d) *mapit*, bereekent klein, en miche luid by de Duitschen een klein broodje. Al genoeg van den Sabbat. Mijne gestole murtjes raden my van den (a) *weeden* verstoer Sabbat, van *Enochs-Sabbat*, van de *reize* ener Sabbat, van *eene* der Sabbatdagen, en van den *rustentijd* ener Sabbat, thans niet te reppen.

Sla uw oog eens, Lezer, op SALAMANDRA, dat diert, 't welke in 't vyer kan leven, zoo 't waar is dat men schrijft; gy zult, dat wete ik, den beteren Martinus bedanken, dat hy u niet alleenlijk uit Hoog en Neêrduitsch, maar ook uit het Engelsch, Fransch, Grieksch, Arabisch, en Hebreuwisch zoo veel licht geeft.

En gy mannen, zoo van gewijden als van wereldlijken rang, komt herwaarts, en verlustigt u in 't woord SANGUIS *bloed*: gy moogt verzekerd wezen, dat alles daar omtrent in 't minste niet afschuwelijk, maar zuiver en bevallig is.

Zoo iemand, die als *Sebep* regeert, en den oorsprong van dien naam zijner bediening niet verstaat, hem zelve daar aan zoo veel haer gelegen leggen, dat hy 't wil navorschen, hy kan in dit woordboek grondig berigt krijgen op het woord SCABINUS. Het aller eenvoudigste werkwoordje SUM *ik ben* is beschouwens waardig voor alle, die de spraakkunde lieven.

Zoo als iemand voortgaat tot de letter

T, *aanstonds* ontmoet hem een oubakke afgod TAAUTES, die nochtans zoo leelijk niet is, of hy trekt het oog van een Taalkenner na zig; al was het om te zien, of deze quant niet gesproken

XII Deel.

C

is

(d) Mikra. (e) Luk. 6. v. 1.

is van der Egyptenaren oppergod *Ibeph*, voor, wien sommige den *(a)* *smitt* der Grieken, 'k wil; zeggen, dien beruchten Godentolk der Heidenen *Merkuur* stellen. Hier komt het Saxonsch en oud Teutonsch te pas, en wel byzonderlijk omtrent den *woensdag*, eigentlijk *wodensdag* / of *godensdag*. Men zegt, dat de oude Saxonsch Merkuur met menschelijke offshanden eerden. Zy noemden hem *gaden* / of *woden* / als by uitermendheid hunnen grooten God, dien de oudste Teutons, of Duitsche, *wode* / *wode* en *wode* hebben geheten. Zie daar dan *wodensdag* / en verkort *woensdag* / in Engeland *wednesday* genaamd; 't welk met de beschimmelde tijdböoken, in oud Teutonsch geschreven, zeer wel over een komt.

(b) Onlangs sprak ik van den *Zegespraal der Romeinen*, en van den zwierigen toefel, daar toe behoorende, zoo uitvoeriglyk, dat ik het woord *TRIUMPHUS* hier wel mag voorby gaan, nogtans niet zonder alvorens gelezen te hebben de zeer omstandige beschrijving van de hoogstatelike *Zegestaatsy*, met welke Koning Alfonso in 't jaar 1443 binnen Napels wierd ingehaalt: een verhaal, dat my hoe langwijlig het mag werten, een overgroot vermaak geeft.

Uit de

V en *U*

zullen we ook iets verrekenen, en voor eerst *VAS*, een *Vat*. *Varvasis*, en oulinks *vasum vasi* by de Romeinen. De Hoogduitsche zeggen *faß* / gelijk wy *vatt*, ten fatten voor ons *vatten*; 't Heeft in verscheide Schrijvers verscheide be-

(a) Hermecs. (b) *Zie Herffl. en Wynwand 1697.*

teekeniffen , en voor eerst van een *vat*, dat is, een tuig, dat iets vat, of vervat, of waar in iets gekuip word; ten tweeden van allerley huisraad, zak, en pak, in welken zin de Griekische Bibelvertalers het Hebreewfch (e) *וּבְיָמָיו*, veeltijds met (d) *וּבְיָמָיו*, om wijlen ook met andere woorden van de gelyke uitdrukking, overzetten; ten derden van een s menfchen heftaan, gelijk de Kruisgezans Paulus het zelve woord (e) *וּבְיָמָיו* zoo leghet te nemen; eindelyk, en ten vierden, voor dat god des heftaans, z welk de ontleders en Artfen zonder befchamtheit meer gewoon zijn met den regten naam te noemen; als andere menfchen: waar by dan te pas komt het gene Lampridius van dien alleredroegtelikften en allerfchendigften fchendbrok den Roomfchen tyran Helio-gabaal vertelt, naamelyk dat hy, beftige vuilik, te Romee niets anders deed, *nifi ut emissarios haberet, qui ei bene uasos perquirerent*: den geleerden bekend, den ongeleerden niet noodig te weten.

ULCISCI *werken* zou men opftaan, niet alleen om de opheldering, welke de Heer Martinus daar over uit de taalkunde geeft, maar ook om het gedichtje, waar mede Hieronymus Bufli-dius in zijn tijd zeer eerlyk en wijffelyk te kenfen gaf, by hoedang een gewoonte van wraak nemen hy zig beft bevond, en waar by zekerlyk alle menfchen, zoo zy niet te verdooven van oor-deel waren, hun zedren beft zouden bevinden. Het begint

Qua ratione moer, alciscar, quarit, s. hostes?
Expeditam. Ulcisci sic quoque disce tuos.

(c) Cheli, (d) Skeuos, (e) Thessalon, I. v. 4.

De **W** word in 't Latijn niet gevonden, maar heeft groot gebruik by Hoog- en Neerduitsche; ook by de Engelsche, als welke in vele de Saxons volgen, hoewel de Denen in plaats van een W de V, of F schrijven. By voorbeeld, Ps. 39. v. 2. daar wy zeggen *Ik zal bewaren mijne wegen*, daar leest men in den Deenschen Bibel *Jeg vil vare mine veje*. En *Isai. 40. v. 7. Voorwaar het volk is gras*, luid in het Deensch; *Ja folchet er visselig ho* dat is, *Ja dat volk is wisselijk ho*.

Derhalven staan op deze letter geen woorden, die zuiver Latijn zijn, maar alleen zulke, die men in later dagen der taalverbasteringen, en meest onder de Kloostervogels, sprak; ja ook schreef. Zo vind men in oude boeken **WAN-**TI voor *Wanten*, of handschoenen, in 't Italiaansch *Guanti*, in 't Spaansch *Guante*, in 't Fransch *Gants*. Zoo leest men in de ouwerwetsche Geschiedboeken van 't Monikkendom *werpivit* voor *hy heeft overgelevert*, van ons Neerduitsch *werpen*, in oud Fransch nageaapt met *Guerpir*, dog in de beduidenisse van *laten varen*.

Die op de

X

staan, bewijzen al te maal, dat ze van Grieksche geboorte zijn; gelijk als **XENOS** (een vriendeling) van (f) ξένος, *Xiphomachera* [een slagzwaard] van (g) ξιφομαχαιρα enz.

Met de Grieksche letter

Y

welke als den **U** geuit word, ziet men in 't Latijn geen

: (f) Xenos. (g) Xiphomachaira.

geen woorden beginnen. Wy Hollanders zijn gewoon dezelve; zoo in onze als in de Latijnsche taal; voor een sterke I uit te spreken, niet voor een U: want men leeft het woord *Pyrrhus* [niet *Purthus*, maar] als of het *Pirrhus* was; *Pythagoras*, als *Pithagoras*, en *Phrygia* als *Frigia*.

Ook gebruikt men de letter

Z

alleen in Latijnsche woorden van Grieksch en oorsprong. Zoo lezen we by eenige kerkelijke Schrijvers *ZABOLUS* voor *Diabolus* [lasteraar, duivel] (van 't Grieksch (a) *διὰβολος*, volgens de uitspraak der Eoliers; die (b) *διὰ* somtijds verwisselen in (c) *ζα*; want de Z is by de Grieken een DS) by de Schrijvers van den gulden Latijnschen tijd *ZEPHYRUS* den Westen wind van *Ζώνη*, *Zona* [een riem, of gordel] van *ζώνη* enz.

Ik kan van dit uittreksel zoo niet afscheiden, voor al eer ik nog van de byvoegfels; die achter dit herdrukte werk komen, en daar na van Martinus leven, iets zal vermeld hebben.

Wat de Grieksch-Feniciersche Woordenlijst betreft, dat staat op de titels van 't groot Woordboek duidelijk uitgedrukt, benevens de woordverklaringen van *Isidoor*, voorzien met de nalezingen van de hooggeleerde *Pitheus*, en *Grevius*. Boekkeners moeten ten vollen in hun schik zijn; dat zy deze twee boeken, voorhenen naauwelijks te bekomen, thans zoo merkelyk van groote feilen verbeterd, en zoo heerlijk opgehelderd vinden: waar achter dan, als tot een toegift, nog eenige opzamelingen den gemelden *Isidoor* worden toegewijd.

C 3

Het

(a) *διὰβολος*. (b) *διὰ*. (c) *ζα*.

Het leven van den geleerden man Martinus staat voor aan in het eerste stuk beschreven. 't Gedenkwaardigste daar in begroep, raakt zijn getrouwen dienst in de Godgeleerdheid, en schoolbestiering, eerst te Herborn, en Emden; daar na te Bremen. De vermaarde Bremer Mr. Adams, in zijn tijd het orakel der Noordse kerkhistorien, schaamde zig in de elfde eeuw niet, hem zelve te onderschrijven (a) *Magister scholasticus*, van welke eerlijke en eenvoudige belijdenis sommige grootse Poëtaen, die nogtans voor wijzaars willen doorgaan, in onze dagen een afgrijzen hebben. Regtschaps geleerde lachen d'er om in hun vuist; maar ondertussen, op voorgang van zulke snorkers, smalen andere weeten niet, en boote grimms, op iets, dat ze niet verstaan; als of een werk van de allergrootste eerlijkheid, en van 't hoogste nut voor 't menschelijk geelagt, byna vergetelyk was. Laat de narren hunne oogen eens op den titel van onze Martinus Woordboek slaan, en ik gunne hen dan te grijzen, als ze zien, dat de hooggeloorde Man zig den naam van (b) *seruus J. C. in Schola Bremensi* geeft.

MATTHIAS MARTINIUS, in jaar 1572 geboren, wierd in 't jaar 1610 te Bremen beroepen, en eindigde zijn leven, in zwaren arbeid van leeraren en schrijven doorgebracht, niet verre van die stad, by eenen zynen gewezen leerling, in den jare dezer nog loopende eeuw 1630; waar uit men lichtelyk kan oprekenen, hoe oud hy was.

De Beschrijver van zijn leven teekent aan, dat sommige geleerde beticht worden van uit hem

(a) *Meesler der Scholen* (b) *Dienaar J. C. in de Bremer Schaal*

't een en 't ander geraapt te hebben, 't welk zy, zonder hem schuldiglijk te erkennen, voor werk van eigen reedfel uitgaven; en dat zelf de doorgeleerde (a) Voffius met die fout behipt is.

Het aanmerkelijkste dat in 's mans Levensverhaal voorkomt, is niet alleen de roem vandat hy zeer vele aanzienlijke en edele Scholieren heeft gehad (ook den vermaarden *Koccejus*) maar dat hy in 't jaar 1618 met nog twee Godgeleerde van Bremen ter Dordregtse Kerkevergadering is gezonden.

Deze historie word in die omstandigheden beschreven, welke strekken ten bewijze, dat Martinus in 't stuk der *Genade* met Gommarus eensgezind, en dat tusfen die twee Leeraars geen geschil is geweest, waar int de Arminianen iets tot voordeel van hunne zaak konnen besluiten; geelyk zy gepoogt hebben te doen in zekere brieven, welke zy wagens eenige handelingen, op de gezeyde Dordregtse Byeenkomst voorgevallen, hebben in 't licht gegeven.

Onder de beeltens van den braven man, in print voor zijn levensbeschrijving gezet, leze ik deze versen, van den Heere M. Leidekker, Utrechts Hoogleeraar, gemaakt:

*Hoc placido venerandus erat Martinius oris,
Matthia referens idem Apostolicum,
Sic soliti veteres vultuque habituque decori:
Ceu sacra mens faciem pingeret ipsa suam.
Dordracena Virum Synodus mirata loquen-
tem est,
At calamum toto quilibet orbe stupet.*

C 4

Dat

(a) T e weten de oude Gesch. Joh. Voffius.

Dat ik het gedicht onvertaald las, geschied
alleen, om dat ik op dit oogenblik, van schrij-
ven vermoed, geene de minste trek tot vaarzen-
makery gevoele.

III. HOOFDDEEL.

Treurtoneel der doorluchtige Mannen, of
op-en ondergang der Grooten, verzoond in
de rampzalige geschiedenissen van Keizers,
Koningen, Prinsen, Vorsten, en andere
voornaame Personagien, beginnende met het
Roomsche Keizerryk, en vervolgende tot
aan 't jaar 1698, uit menigte van Schrij-
vers, en verscheidens talen by een gebragt
door Lambert Van den Bosch, met cu-
rieuse figuren van J. Luyken versierd,
drie stukken, en zes afdeelingen. t' Am-
sterdam by Jan Ten Hoon 1698. in 4.
255 bladen.

Tooft Vanden Vondel, dat groot licht der
Hollandsche Dichtkonst, toen hy in 't best
van zijn leven meest bezig was om uit de
tooneelstukken der oude te leeren, hoe hy zig in
't schikken en maken zijner treurspelen zou ge-
dragen, Ichreef onder zijn eigen afbeelding, door
den vermaarden schilder Sandrart gemaakt, deze
zinrijke regelen;

San-

Sandrart heeft *Vondel* dus naar 't aanzigt uitgedrukt,

Niet zijn gedagten; want die waren wechgerukt,

Verslingerd op *aloude* en *bloende Treurtoonnelen*,

Om ernstig af te zien, wat rol d'uitheemsche spelen.

Vind niemands brein in bloed nog gal nog tranen smaak;

Hy leeft in *treurdicht*: ey, vergun hem dat vermaak.

Een byschrift, dat my te binnen komt, op het aanschouwen van deze herdrukte *Treurtoonnelen*, thans merkelyk vermeerderd met vele gedenkwaardige geschiedenissen, sedert de eerste nitverkogte drukken voorgevallen; en op geteckend. Want die te week van harten is, dan dat hy zijn brein kan verlustigen in gal, en bloed, en tranen; die te meelijdend is als dat hy de Boosheid, Wraak, en Weêrwraak haren rol ziet spelen; die zijn oogen niet durft opslaan na de schavotten, daar Vorsten en Grooten door strop en zwaard en bijl teffens met het leven hun ontzachelijkheid verliezen; die een yzing in zijn ziel gevoelt, als hy paleizen ziet geworden tot moordholen, daar de heerszugt en geldzugt ouders aanzet tegen de kinderen, en kinderen tegen ouders, om hen met staal en venijn om hals te brengen,

gen; die de klem in zijn tong krijgt, als hy leeft, hoe geheele Rijken en Statendommen door doodelijke beroertens plotselijk ter nederzinken, of aan allerdeerlijkste teringen gaan quijnen, enkel ten welgevallen van dikwils niet meer dan eenen, of een paar koppen, veeltijds op een onverwagte wijze, ja op een oogenblik, in 't sand gekletst: daar dan al hun in top gevijzelde grootsheid van boven neer beutelt, en een boos krijg, dat 'er verscheide werelddedeelen van wagen; eindelijk die zig van weenen niet kan onthouden, want met hem een schouwburg word geopent, waar in, op verschet van tooneelen, niet dan gruwzame vertooningen voorkomen, oorlog, meutery, moord, wréedheid tot walgens toe, 'k zwijge van 's hemels plagen, aardbeving, pest, honger, bittere nooddwang op den hals gehaald, terwijl men elkanderen plaagt, en 't bloed van onnoozelen (zonder kleinen of grooten 'ontzien) als beken uitgestort, 't Geweld der Woede, de Schalkheid, Ontrouw, Verraad, en alle helsche Schelmeryen tegen Deugd en Geregtigheid samengezwooren: al wie, zegge ik, in de ontknooping van al zulke bondels van allergruwelijkste gruwelstukken te beschouwengeen vermaak schiept, die moet het lezen van dit werk der Treurtoneelen als een byzondere verhuftiging overlaten voor hardvogtiger vernuftten, welke met Vader Vondel kunnen zeggen

Ik leve in treurstof, of vergin wy dit vermaak.

Zoo bijster boos was het menschdom van 's werelddes wieg af, dat, toen 'er nog maar Vaders en

en

en Moeders en Zusters en Broeders waren, d'een broeder den ander dood sloeg; en die verdorvenheid blijft dueren, door alle eeuwen heen, der mate, dat de tijden niet zoo vrugbaar van deugden, niet zoo rijk nog rijp van treffelijke voorbeelden, als wrang van goddeloosheden en, (zelfs in vrede) zwanger van wreede lotwisselingen bevonden werden.

Dus konde het den naaftigen Veelschrijver Vanden Bosch aan geen stoffe mangelen, waar mee hy zijne Treurtooneelen van tijd tot tijd stond te herfichten: en onze dagen reikten hem zoo vele treurbedrijven ter hand, dat hy zijn werk zeer gemakkelijk in deze nieuwe uitgifte een vierde deel grooter wist te maken.

Ik zal mijnen lezer kortelijk van deszelfs schikking verslag doen, zonder my te willen inlaten in dien ruimen beemd van vertellingen, uit alleley historien van wereldsche wisselvalgheden in Staten en Heerschappyen by een gehaald.

Het eerste stuk, dat de eerste en tweede afdeeling veruut, neemt zijn aanvang met het Roomsche Keizerrijk, welkers opkomst in een korte inleiding voor af gaat, nevens die van het rijk der Gothen in Italien, ook der Franken, der Saxons en Denen in Engeland, wijders van Polen, van Hongaryen, van Bohemen, van Napels, van Kastije, van Arabië, van Turkyë, van Perzië, van Mexiko, Peru, en eindelijk van Rusland of Muskovië. Hier hebben we de rampzaligste der Keizeren van Julius Cesar af tot Valentiniaan den derden toe, en de opgeworpene Veldheeren en dwingelanden, die met Valentiniaans dood in 't Westen heerschten; zoo lang als 't duurde. Zy worden

den gevolgt tot Keizer Otho den derden, en daar van daan beginnen de treurrollen van Koningen van verscheide rijken, Vorsten en Graven, met die van ettelijke Roomsche Pauzen besloten. De *tweede afdeeling* is van Vorstelijke gunstelingen, die den beruchten Sejaan aan 't hoofd voeren.

Met de langduerige en bloedspillende twist van de Roode en Witte Roos, of de huizen van Lancafter en Jork, word het *tweede stuk* der Treurtooncelen geopent, dat is, een reeks van vier en vijftig treurhistorien, zoo van Koningen, Vorsten, en Vorstinnen, als groote Amptenaren, Harogers, Graven, Kardinalen, en Bisschoppen, uit nabuerige en vergelegene landen. Het vervolg of de *vierde afdeeling* levert de Vorsten en doorluchtige Mannen onzer eeuw, die aan een geweldige dood zijn omgekomen. Onder deze ziet men uitmunten Henrik de Vierde, bygenaamd de Groote, Koning van Vrankrijk, Sultan Osman, Turksch Keizer, Karel Stuart, Koning van Groot Britanje, Johan van Ordenbarneveld (in deze zijne historie, tot mijn verwondering, grootelijks geregtvaardigd) en de Graaf van Straffort, Onderkoning van Yerland.

De rampzaligheden der wereldregeerders, en andere berugte Mannen van aanzien, Hofgenooten, Rijks- en Staats-dienaars worden vervolgt in het *derde stuk*; daar de gordijnen van de *vijfde afdeeling* open gaan met de vertooning van den Engelschen Ridder Thomas Overbury, en nog vier en twintig van geen mindere aanmerkelijkheid.

Uit de dertien laatste historien, die de *zesde afdeeling* uitmaken, mag men voor de gedenkwaar-

waardigste houden, hoewel by ons Hollanders niet dan al te bekend, het treurig einde van de vermoorde Heeren Gebroeders. Kornelis en Johan de Wit, de strafdoed der ongelukkige Hartogen van Monmouth en Argijl, en Thomas Armstrong. Hier by komt het verwarde Ottomanische hof, en 't vervolg van die gebeurtenis. Ik zwijge de snoode verraderyen op het leven van den grooten Wilhem de III, bevestigd met het vonnis over du Grand Val gewezen, en de schriften van Charnok, King, Key, Friend, Perkins, Roodwood, Louwig, en Fenwik. 't Geluste den Schryver, om den lezer tot onzen tijd toe te brengen, achter al het vorensgezeide nog aan te lassen een beknopt verhaal van de regering des ontkroonden Engelschen Jakobs de II, en van het Pöolfek tuffenrijk, of het treurfpel om de heerschappy over de Polakken, die zig hoe langer hoe meer met rust en veiligheid schijnt te willen werpen in de schoot van den doorlugtisten Keurvorst van Saxon Frederik Augustus, wiens banden by voorraad zoo vast leggen, dat zijn Kroons-medevryer de Prins van Kouti met den Scheepsvoogd Jan Bart van de Dantziker reede weder na Vrankrijk is gekeert.

Zie daar een overgroote schakel van treurtoneelen, op welke 't my onlangs, ten verzoeke des drukkers, dit volgende gedicht ontviel.

*Nu vliegt mijn geest niet meer, gelijk voorhenen,
Onstrewstof uit na 't ond berugt Athenen,
Daar Eschylus en Vader Sofokles,
Elk even fier, en gryze Euripides*

Jaar

46 De Boekzaal van Europe,
 jaar in jaar uit de zwarte treurtooneelen
 Deën daveren van hun spreukryke spelen.
 Verzierde stof, der Dicht' ren lust en smaak,
 Strekt, ik bekenn' t, tot leerzaam nut vermaak,
 En treft de ziel der kykers, dien' t moed'laagen
 De tranen ongruoolig perst uit d' oogen.
 * Medeis vervloekt door kindermoord,
 En * Hekuba tot razens toe gestoord,
 * Orestes droef, en yder persoonaudje,
 Verschoyende op het Grieksche treurftollandje,
 Mag, naar vereisch van zaken, zynen rol
 Volspelen, wreed, rampzalig, boos, of dol,
 Zoo levendig, als of in daad en wezen
 Een * Edipus een * Ajax was verzeen;
 Dog als men al dat sabelwerk beziet,
 Was is het dog? een spel, en anders niet.

Maar landslui, gy leesgrage Nederlanders,
 Slaat herwaarts uw gezigt, hier zwoeft wat
 anders

Dan vyer en rook van herffenschildery:
 De Waarheid schaft hier stof van Poëzy.
 Een schouwburg vol betreurenswaard' daden,
 Geopent in deez' zwaren bondel bladen,
 Ontsluit niet slegts oud Rome en Griekenland,
 Maar' t ruime vak der aarde aan ulle kant,
 Daar steigeren, daar tusmelen de Grooten,

Des

* Namen van Treurspelen by Euripidos en Sofokles.

Des morgens Sobn, des avonds weer gestooten
 Ten afgrond, met zo groot zoo zwaar een val,
 Dat nooit daar na hun glans verrijzen zal.
 Eere leert hier uit, gy trotsse gunstelingen
 Der Vorsten, wat al Staatsveranderingen
 Uw hoog ontzag te breezen heeft: of blijft
 Uw hart nog hard door hoovaardy verstyfd?
 En kan Sejaan u niet ten voorbeeld strekken?
 Zie daar, datyl kan voer Tiberen waken:
 't Ontprak aan geen Sejanussen daar na,
 Zoekt op, en leert, zoo boed gy voor schae.

Elk stuk van deez' herstichte Treurtooneelen,
 Dus verre nu vergroot tot drie paar deelen,
 Van keur van stoff'. Dog die zig meest vermaakt
 In 't geen deez' eeuw of onze dagen raakt,
 Hy houde zig by 't laatste deel, volschreven
 Met nieuw verhaal van veler dood en leven,
 Aan ons en ons nabuurig rijk bekend;
 Historien, vol jammer en ellend.
 Ik ga voorby het paar vermoorde Witten,
 Ik keer my om van 't straftooneel der Britten,
 Op 't hooren van het knarsen van den byl
 Door nek en strat van Monmouth en Argyl
 Het Poolsche rijk, nog niet in rust gezeten,
 Doet my het laastst gehungen, 't eerst vergeten.
 't Zy waar 'k my keer, 'k vind tranen, gal, en
 bloed.

48 De Boekzaal van Europe,
't Is doodelyk, al was my hier ontmoet.
De strenge Wraak, de Dwinglust, Zogt tot
moorden,
En Argwaan heerscht aan all' des werelds oer-
den.
En wat is dog de Wereld in 't geheel?
Een schouwburg, die steeds wisselt van tooneel.

IV. HOOFDDEEL.

Prince ARTHUR. An heroick Poem. In
ten books, by Richard Blackmore M. D.
and Fellow of the College of Physitians
in London. The third edition, corre-
cted. To which is added, an index, ex-
plaining the names, of Countries, Ci-
ties, and Rivers, &c.

Dat is,

Prins Arthur, een heldendigt, in tien boeken
gezet door Richard Blakmore Arts, en lid
van de vergadering der Geneesheeren te Lon-
den. De derde drnk, verbeterd. Hier is
bygevoegd een bladwijzer, verklarende de
namen van Landen, Steden, en Rivieren
enz. Te Londen by Awnstram en Chtr-
chil 1696. in folio 76 bladen.

Het heeft dezen Engelschen Dichter gelust,
de daden van den ouden Britschen Koning
AR-

ARTHUR, na 't voorbeeld van vele oude Digt-ers, die d'een of d'ander held tot een voorwerp van hunne herffenschilderyen namen, in rijm op te zingen; en wel met zoo vele verziesselen, als hem bequaam schenen om by de ouwerwetsche vertellingen wegens dien Vorst in den bloeienden tijd der leugenschrijvers verspreid, gevoegt te werden. Dat paste beter in digt, als in ondigt.

Al wie het gros van Arthurs historie anders aanmerkt dan die van Achilles by Homer, van Æneas by Virgil, van den razenden Rockand by Ariosto, en, met een woord gezegd, van alte maal die groote Helden, en Ridders, die, in de oude leugenboeken, *k wete niet welke ongehoorde daden bedreven; is, mijn 's oordeels, te vreden, dat men hem knollen voor citroenen ver-koopte.

Dog om dat 'er misschien wel boekzaalbekij-kers zijn, die niet veel van Arthur gehoord of gelezen hebben, zal ik voor zulke alleen hier kortelijc aanteekenen, wat de oude Schrijvers (Engelsche voor alle andere) van dien kloeken en verwonderlijken Vorst der Britten gewagen.

Hy was dan (niemand geloove d'er meer van als hem zijn vrye wille toelaat) de Zoon van *Usher Pendragon*, Koning van Groot Britanje, die zig tegen de Saxons aantantte. Zijn moeder was Vorstinne van Kornwall, als getrouwd met Prins *

XII Deel. D Gor-

* Men zie Kamden in zijn Latijnsch werk *Britannia*, en wel onder *Danconii*, alwaar hij de vaarzen van zonen *J. Havillensis* bybringt.

- - - *Nec amoris Pendragon æstum
Vincit, & omnibus Merliæ consulte artes
Meneiturque Ducis habitus, & rege latente
Induit absentis præsentia Gorlois ora.*

aanteekenen, dat Koning Henrik de Tweede, zes honderd jaren daar na; uit de oude Engelſche liedjes bericht; dat de beenen van den held ter voorreider plaatſe muſſen twee zuilen lagen, dezelve liet opgraven; en dat ze in een hol eiken graf gevonden wierden, onder een zark, met een loode kruis, en Latijnsch opſchrift, **HIER LEGT BEGRAVEN DE BEROEMDE KONING ARTHUR IN 'T EILAND AVALON**

Dus ziet gy, hoe dat de Heer Blakmore geen klein Perſoonaadje in heldendigt opzingt. Ik zwijge het ſtoffeelſe van andere, die hem ſich hier tot een Reus maken, en van zijn uiteinde praten, gelijk als of hy een tweede Romulus; ook op de wijze van Romulus ſich ſijn verdwenen was.

Maar hoor liever, wat de wereldwijze Ridder *Willem Temple, ons kortelyk van dien Held opgeeft, en houd dan uw oordeel vry.

<p><i>The time of King Arthur's reign or achievements (if any such there were) must have been betwixt the years 460 and 500.</i> <i>But this</i></p>	<p>De tijd vandes Konings Arthurs, roegering of daden (zood'er ooit zoodanige waren) moet geweest zyn tuffen de jaren 460 en 500. Dog deze ganſche</p>
--	--

Prisca plerumq; nefcit, Equalem postera nullum Exhibuita dies. Reges supereminet omnes Solus, prateritis melior, majorque futuris.

* In zyn Introduction to the History of England.

whole story is left so uncertain or obscure by those poor writers, who have pretended to leave the Tales, rather than to history, that it remains in doubt, whether to consider them as a part of the story of that, or the fables of succeeding ages. What ever there was of plain stuff, she embroidered it with the Knights of the Round table, their orders, and their chivalry, and the rest of that kind, seems to have been introduced by that of the Spanish Romances, which many ages after filled the world with so

sche historie is door die arme Schrijvers, die voorgegeven hebben liever oudwifische praatjes dan een geschiedenis die tijden uit te geven, zoo onzeker en duister nagelaten, dat het nog in twijfel staat, of men dezelve moet aanmerken als een gedeelte der historie van die, of der verdigfelen van de daar opvolgende eeuwen. Echter wat klare stoffe daar mag geweest zijn, het opschikken derzelve met de Ridder van de Ronde Tafel, hun orden, en Ridder daden, en wat des meer is, schijnt ingevoerd van eenes Spaanschen Roman-schrijvers geest, die menig eeuw daar na de wereld niet zoo

much

match of that idle trash, and chose for the subject of them, the adventures and successes of the first Christian pretended heroes, who renowned such fictitious names by extravagant actions, or adventures against the Pagans, or the Saracens, either in Spain, or other parts of Europe and Asia. And among these 't is probable those writers found room for the many Legends of te Britisch Arthur, and his Romantick Adventures against the Heathen Saxons.

veel oud voddewerk gevult heeft; tot een voorwerp kiezende de ontmoetingen en gelukkige bedrijven van de gewaande eerste Christen-helden. Door zulk slag van Schrijvers wierden dusdanige verzierde namen hooggeroemd wegens bovengemeene daden en uitvoeringen tegen Heidenen of Saracenen, zoo in Spanje als in andere gewesten van Europe en Azië. En onder deze is 't waarschijnlijk, dat die Schrijvers plaats gevonden hebben voor de menigvuldige Legendes van den Britischen Arthur, en deszelfs verdigte ondernemingen tegen de Heidensche Saxons.

Dit dagt my niet ondienstig, dat mijnen lands-
luiden wierd medegedeelt: wat den Engelschen

Dichten betaugt, hy spreekt in zijn voorreden geleerdelyk van de kragt en houding der dichtkunde; velerley dicht-trant, en byzonderlyk van heldenvaarzen, volgens leer-regelen (dog wie behoeft zig daar aan te binden?) van Aristoteles, Horatius, en andere later Schrijvers. Dit dichtwerk zelf is geheel en al ('t welk men by ons nooit in groote stukken ziet) van voren tot achteren; yder vaars, uitgaande op enkel *staanden rym*, zoo als men dat noemt, dat is, op maar eenen lettergreep, daar 't anders een aloud gebruik is, dat twee vaarzen op *stapenden* ('k wil zeggen, met een woord, op twee lettergrepen uitgaande) en twee op *staanden trant* beurt om beurt gestelt werden. Men hoore het aan dezen aanvang

*I Sing the Briton, and this righteous arms,
Who bred to sufferings, and the rude alarms,
Of bloody war, forsake his native soil,
And long sustain'd a vast heroick Toil,
Till kinder Fate invited his return,
To bless the Isle, that did his absence mourn;
To re-enthroned fair Liberty, and break
The Saxon Yoke, that gall'd Britannia's neck;*

Dat is, ten naaften by.

*Ik zing den Brit, en zyn regtvaardigheid
In 't vegten, die hem rampen heeft bereid
Van zwaren krijg: daar hy zyn's Vaders grond
Verliet, en in zyn post heldhaftig stond;*

Tot

January en February 1698. 55

Tot dat hy, weër gekomen, met geluk
t' Britsch eiland, dat zyn afzijn leed met druk,
Herstelde in rust en Vryheid, en het jok
Der Saxons van Britanjes schouwers trok.

Al genoeg hier van.

V. HOOFDDEEL.

De gelijkenis van den Rijke man en Lazarus,
verhandeld in XVIII Predikaatsien. Nog
XXII andere over verscheide stoffe, waar
onder eenige de voornaamste uit den Eersten
Zendbrief van den Apostel Petrus, alle ge-
daan door HERMANNUS HIL-
LERS, in zyn E. leven Leeraar der
Remonstranten te Hoorn. t' Amsterdam by
Jacobus van Nieuweveen 1698. in 4-
78 bladen.

Zoo menigmaalen als het te pas komt dat ik
predikaatlien leze, is 't mijn gewoonte, by-
zonderlijk te letten, zoo veel als ik kan, of het
gepreek en 't geschrijf meest eigen reedfel is. Want,
mag men Terentius woorden in eenig geval aan-
halen,

* Thans zegt men niets, of 't is voorbenen al gezegt,

D 4

Nullum est jam dictum, quod non dictum sit
prius.

wisselijk hebben ze plaats in predikaatsien; van welke, zoo goede als quade, de Christen-wereld stapels op stapels zou kunnen uitleveren. Niet dat ik met Terentius spreuk wil schijnen te vereissen, dat predikers juist altijd spikspeerder nieuw werk op den kassiel brengen; want dat is gansch niet noodig, om de Waarheid, die het best oud nieuws is, door d'ooren in de harten der toehoorders in te boezemen: maar wie hoort of ziet gaarne een Leerreden, dien hy weet van overlang geschreven te zijn? nogtans word dusdanige zielen-spis niet zelden in de versche kramen gevonden, en de goede luiden krijgen d'er hun bekomt aan, dikwils ruim zoo gevoelig als degene die finer van proef zijn.

Dit valt my in, na het doorbladeren van een stuk twee of drie dezer meerendeels uit eigen arbeid bewrogte predikaatsien van den overleden Heer Hillers, wien ik zeer gevoegelijk uit de voorreden, voor dit werk gesteld, in mijn Boekzaal den lezer kennelijk konde gemaakt hebben, eer ik van zijne lessen iets naschreef, maar men gelieve my dat te borgen, niet langer als tot aan 't einde van dit uittreksel; om reden, die daar ook staat gemeld te werden. Ik trede dan tot het werk zelf.

Om niet al te langwijdig te zijn (want ik voorzie reeds dat my de stoffe zal wechsepen) over de gelijkenis van den Rijken man en Lazarus, die aanmerkelijke gelijkenisse, dien de Zaligmaker Christus sprak, volgens het verhaal van Lukas, aan het zestende hoofddeel zijner Euangelische historie; zal ik den gansch en bondel der achttien eerste predikaatsien te zamen grijpen, en

daar uit, naar mijn vermoegen, een scheffe van des Leeraars bewoordingen omrent de schakeling der woorden; nitsgaders derzelve's verklaring, en toepassing, kortelink te boek staen.

In 't jaar 1695 hebbe ik in de uittreksels van Toelmans schriften, dien rampzaligen Rijken vrek vry wat van naby bekeken, en hem daarenboven nog eens uit het werkje van den Heer Lomeyer hervoorgebracht. Het gene daar gezegt is, blijve daar voor rekening der Schrijvers staan. Hier zullen we de zaken opvatten, zoo als ze ons voorkomen, zonder verheide gevoelens te herhalen, of met elkanderen te vergelijken. Dit dient echter niet getweegen, dat uit de verschilde gissingen der Godgeleerde, en de zwaarigheden, die zy elkanderen voorwerpen, om vast te stellen of dit verhaal van Christus, dat ik reeds, met andere, een *Gelykoms* hebbe genoemt, die benaming van *gelykoms* wel mag voeren, dan of het niet liever voor een historie van een geschiede zaak moet opgenomen werden; dat uit die, en nog meer verschillende gissingen, zegge ik, de Heer Hillars zig bedient van een gevoel, 't welk hy meent dat met de eerwaardigheid van de H. Schrift best overeenkomt; te weten. Hy oordeelt, dat men dit gansche werk met den meesten eerbied verhandelt, als men het niet vergelijkt by verzierde vertellingen, of vertooningen van oude treurspelen, gelijk sommige uitleggers voorhenen deden, maar als men het een *historie* noemt: wel te verstaan, een historie van zoodanigen aart, waar in dingen worden gemeld, die in haar zelve wel waarachtig zijn, maar een verstandige uitlegging vereiffchen.

Ik zal 't met hem wat nader zeggen. Een historie is op verscheide wijzen aan te merken: want behalven het onderscheid van algemeene en byzondere historien (waar van d'eerste de geschiedenissen van de gansche wereld, de laatste alleen van sommige volkeren behelzen) zoo is 'er ook een groot verschil in dezelve, ten opzigt der tijden.

Deze historien zijn Jaarboeken, gene een begrip van korten tijd: en ze verschillen niet alleen omtrent de verhandeling van zaken, maar ook omtrent den stijl, en de manier van schrijven. Want, om niet alles op te halen, zien we niet historien, waar in het leven van doorlugtige mannen word afge- maakt, andere die enkelijk der menschen handelingen vertellen; andere, doorspekt met inlaffingen van verscheide geschiedenissen, in dien tijd voorgevallen; of vermengd met zedelessen, en voorbeelden, daar toe beschreven, op dat men zig zou spiegelen aan de deugden en ondeugden, die in dezen of genen hebben uitgemunt? Zien we niet, dat de zoervloeiende Xenofon in zijn werk van Cyrus beoogt heeft, een edelmoedigen manhaften en rechtschapen Vorst, andere vorsten ten voorbeelde, te vertoonen; nemende Cyrus tot zijn voorwerp, dewijl vele treffelijke hoedanigheden in hem uitblonken? Dus is 't gebeurt dat die Schrijver wel vele daden van Cyrus heeft beschreven, dog teffens ook vele dingen in zijne beschrijvinge laten invloeyen, die misschien op verre na zoo volmaakt in Cyrus niet geweest zijn. Men voege hier by, dat hy vele zaken had konnen overitappen, vele wederom inlassen, indien hy een bloot verhaal van des Konings leven had wil-

Wilen ſchrijven , maar zijn oogmerk ſchijnt ge-
weeft te zijn , door 't opluifieren van zulk een
grooten Perſoonaadje andere Vorſten hun plicht
aan te wijzen . En gelijk Xenofon Cyrus tot
zijn lof behandelt , zoo handelen ook andere
Schrijvers dikwils met andere perſonen tot hun
ſchande , of verbeelden ſomtjds twee voornamen
wier bedrijven hoedanigheden gansch ſtrijdig zijn ,
op dat de menſchen door deze tegenſtellingen te
beter zouden leeren de deugden kennen en bemin-
nen ; de ondeugden in haren aart beſchouwen ,
en vlieden .

Zie daar , lezer , zulk een oogmerk heeft de
Heere Jezus , naar dezès Predikers oordeel , ge-
had in 't verhaal van den *Rijken man* , die daar
op met al zijn rijkdom , *purpere en koſtelijke lin-
ne kleederen , vrolijk en pragtig levende* , in de
drie eerſte Redenen word te pronk gezet .

Beziet vry , gy rijke meſtbuiken , dezen uwen
gildebroeder van top tot teen , en vergelijk eens
zijn ſtaat en gelegentheid by d'uwe : gy zult haalt
weten hoe hy zig daar in droeg , namentlijk , zoo als
gy gewoon zijt , alle dagen ('t is wat te zeggen !)
terende en ſmerende .

Maar na deze braaf uitgewrogte vertooning
van dien rijken , vrolijken , welluſtigen , hoereu
we , dat 'er een *Lazarus* , een bedelaar , voor de
poorte van den ſlempenden Rijkkaart legt , joo-
kende na de kruimelen , die van zijn ſlemptafel
vielen . En hier is 't aanmerkelyk , dat de Heere
Jezus , ten bewijze dat hy een historie verhaalt ,
den naam des Bedelaars noemt , daar Hy die van
den Rijken man had gezwegen , om reden , van
den Leeraar uitgepluifd , zoo wel als in 't ver-
volg

volg de reden, waarom die arme Lazarus zóo ellendig was. Dit floekt af, voornamentlijk als we met bedaarde zinnen acht nemen op het liefdeloos gedrag van dien weitschen en dertelen smulbalg, die, wel wetende dat aan zijn voorhof een arm mensch lag, *wat zweren*, ja zóo ellendig, en ellendiger als Job, die nog konde zitten, tot zóo verre dat de *bonden zijne zweren swamen likken*, nogtans den rampzaligen liep leggen, als of hy ook een hond was, en hem zóo waardig niet achtte, dat hy hem de kruimtjes van zijn tafel liet toewerpen. Godlooze brasser! ontmenschte vraat, van Hillers naar 't leven afgeschilderd!

Het verhaal heeft dus verre tot vijf predikatiën stoffe gegeven. In de zefde, zevente en achtste wordt onze aandacht noch sterker geroept; want daar *sterft eerst de bedelaar*, daar na der rijke, *dóg met deze onderscheide genugtenisse*, dat de bedelaar *van de Engelen in Abrahams schoot werd gedragen*; van den rijken sloeg, *dat hy vriend begraven*.

Die niet vreemd in de lezing der H. Schriften, en derzelve verklaarders, is, kan niet onkundig zijn van de kragt der Oosterfche spreekwijze, die in *Abrahams schoot* legt, en op deze plaats zeer nadrukkelijk voorkomt voor den zaligen vreugden-staat der zielen, na dat ze de sterffelijke lichamen verlaten hebben. Hier zien we den man, die in deze wereld met pijnlijken honger en vuilen weedont van zweren geplaagd was, in d'ante wereld zachtelijk gekoesterd, en al zijn geleedene finarten in een vaste wellust verwisseld. Gelukkige Lazarus! van uw sterftens af gezegende man,

man, die flus aan de poort van eenen onmed- doogenden Slemper moest leggen, daar gy mis- schieden den overdaad van zijn tafel kond rieken, zonder een kruimel daar van te mogen genieten! Heilrijke Lazarus, die nu bevrijd van honger en zweren, uit den rijkdom van Gods genade ver- zadigt word! hoe bewaardeid gy het gezeg in d'Openbaring; *Zalig zijn de doode, die in den Heere sterven, van nu af aan!* Want zoo haast hebt gy het sterflot niet gesmaakt, of gy word *vet d'Engelen in Abrahams schoot gehouden.*

Waar blijft nu de Rijke man? Van hem zegt de Heere Jesus; *hy stierf OOK.* Kragtig voor- waar, dat men niet denken kan, dat de Rijke man

Hy stierf dan, zoo wel als Lazarus; zijn rijk- dom konde hem niet bevrijden van die algemeer- ne wet, die alle menschen, zonder onderscheid, eenmaal beveelt te sterven; en hy had 'er niets meer van dan de begrafinge; *hy werd begraven in een graf.*

En danke graf, wanneer men eindelijk sterft. Hoe veel men had, is alles wat men erft.

Maar als ons de Heer Hillers, die sterven en be- graven van den Rijken man met alle opmerke- lijke omstandigheden heeft afgesprekt, straks zien wij dien onzaligen, na zijn begrafing, *in de hel- le, en in de pijn, waar in hy zijne ogen opheft, en Abraham van verre met Lazarus in zijn schoot ziet.*

Een allerderwijfste, een allerselijkest treurspel, dat de inhoud der negende predikatie is. Het heeft zijn bedenking, dat de Zaligmaker, die dood van Lazarus verhalende, en't gene daar

op gevolgt is; gansch geen gewag van zijn begraafenis maake; maar enkelijk aanwijft, *dat de Engelen hem in Abrahams schoot droegen*; en dat hy aan d'ander zijde; vertelt hebbende de dood des Rijkemans; ook zijn begraaving vermeld, dog verder niet uitdrukt, wat hem na die begraaving is wedervaren; en bod hy in de plaats der pijn is gekomen; knoopte alzo de begraaving van den Rijkant met zijn lijding in de heftige onmiddelijc te nemen.

Ik zal in mijn uittroffel, dat ik reeds voorzie lang genoeg te zullen vallen, des Producters redeneringen wat opkerten; en op 't Grieksch woord *Helle*, 't welk *Graf en Helle* beteekent, niet lang blijen staan; dewijl 't elders moer onder mijn pen is geweest; 't moet ons genog zijn; om den draad der verhandelingen te achtervolgen, dat de Heiland te kennen geeft; dat de Rijke man na zijn dood *in de belle*, in een zeker plaats, den goddeloozen toegeschikt, en in de *pijne was*, in welke hy, tot vermeerdering van zijn hartzeer, *Abraham, en Lazarus in Abrahams schoot*, zag.

In zulk een allerranzpaligsten stand, niet alleen geprangd door 't mislen van zijn voorledene weelder; maar ook door een waare pijn des gevoelens, hooren we hem roepen; *Vader Abraham, ontferm u mijner, en zend Lazarus; dat hij het uiterste ujn is vingers in 't water doops, en mijn tong verkoole; want ik lijde pijn in deze VLAMME.*

't Was geen wonder; dat hy tot Vader Abraham riep; dien hy zag, en dien hy, als een Jood, wel wist den byzonderen vriend en lieveling Gods te kennen; 't is een merkelyc zinnelyc dat loof en
 Hadeca

te wezen; dog het verdient onzen aandacht, dat hy teffens om Lazarus riep; 't welk hier van daan quam. Hy meende, dat Abraham magt had, om Lazarus tot hem te zenden; en deze grift niet zou weigeren aan een geboren Jood, die een nazaat van zulk eenen gezegenden Vader was: maar wat Lazarus ziel belangde; hyoordeelde; dat die niet wrake tegen hem was ingenomen; want de Joden hadden een gevoelen met de Heidenengemeen, dat zielen, afgefeiden van lichaamen, die in 't leven mishandelt waren; gedueriglijk den genen vervolgden; die haar hadden beledigt. Hy wendde dan zijn reden niet tot Lazarus, maar tot Abraham, dien hy geen leed had gedaan, en daarom te lichter tot deernis zou bewegen. 't Gewisse zijner onmeedoogendheid; aan Lazarus betoond; wroegde hem. Zijn hart brandde hem, als in een vyer, uit bewustheid; dat hy den armen Lazarus had laten leggen, en van ongemak sterfen; daarom smeekte hy Abraham; dat 'er dog een luttel verkoeling mogt komen; dewijl hy in deze vlamme pijn leed. Een taal, naar 't vereisch van zaken geschikt. Want niemand wil zoo grof zijn; denk ik; dat hy die woorden geloof te zijn uitgesproken van een ziel, welke nog mond nog tong had. Het is een verbloemde spreekwijze, om den waer toestand van den gedoemden Rijkkaart, en hoe verre zijn staat beneden die van Lazarus was; regt uit te drukken.

Wie kan grooter; wie yffelijker verandering zig te binnen brengen! Hy, die by zijn leven in de grootste weelde zwom, mist thans een drop pel waters om zijn tong te verkoelen; en brand in de pijnlijke vlamme.

De

De wijste der Heidenen hadden enige onder
 zig, die van gevoelen waren, dat de zielen der
 godloozen, zoo haast als ze van 't lichaam waren af-
 gescheiden, in een plaats gingen, daar ze met vyer
 gestraft wierden: en dit geloofden ook de Joden.
 Want hoewel sommige wilden, dat de zielen een
 tijd lang in 't graf huilden, andere dat zy somtijds
 weder by 't lichaam quamen, nochtans stelden de
 Farizeen vast, dat de zielen der godloozen nadir
 leven in het vyer straffe leden. De Heere Jezus,
 zig van dit gevoelen bedienende, op dat de Joden
 hem wel zouden verstaan, doet den Rijken
 man roepen; *ik tijde pijn in de vlamme.* Niet dat
 hier een waargtig vyer was, dat door aanraking
 een gevoelige smarte zoude veroorzaakt hebben;
 want daar word gehandelt van een ziel, afge-
 scheiden van 't lichaam, en zelfs onlichamelijk;
 welke, zoo ze stoffelijk was, en door vyer kon-
 de bewogen werden, wel haast in rook en af-
 sche zou yerswindelen: maar Christus schikt zig
 hier na 't begrip der Joden, en wil den ellendig-
 sten staat van de ziele des Rijken mans door een
 smartelijken brand uitdrukken.

Op zulk een hees uit de diepte der benauwd-
 heid krijgt de lijder genauder antwoord van Va-
 der Abraham, als, *kind, gedenk, dat gy uw goed
 ontfangen hebt in uen leven, enz. en nu tijd gy
 smarten;* even welcke woorden in overweging
 komt. 1. Hoerogvaardighen was, dat de Rijke,
 in zijn leven het goede ontfangen hebbende, daar
 na gepijnt werd. 2. De billijkheid der verquik-
 ling, die Lazarus ontfing, na dat hy in dit le-
 ven het quade had genoten. Want zoo word de
 Aartvader weder antwoordende ingevoert y ge-
 21

denk, dat Lazarus het quade heeft ontfangen, en nu word hy getropst: en boven dit alles, tusschen ons, en ut. is een groote kloove gevestigd.

Men leert, met den Heer Hillers, drie laatste woorden wederom best tot een klaren zin brengen uit de gevoelens van d'oude Heidenen, en Joden; die de hoedanigheden der zielen, uit doode lichamen verhuist, in onderscheidene plaatsen stelden, zeer wijd van een gelegen. Sommige onder hen hebben de plaats der zielen, zoo vrolic, als onvrolic, onder de aarde verbeeld, in dier voegen nochtans, dat beide die verblijfsplaatsen, of eerlijk, en lustig, of schandelijk en onvermakelijk waren. Een gevoelens, in vele Heidenische schriften verdedigd, gelijk de groote Heilig De Groot wel aanmerkt, en 't welk van Virgilijs in zijn zesde Eneias-boek konstelijk word nagevolgt; daar de Sibylle, den Trojaanschen Held door d'onderaardsche kolken geleidende, het tweekloovig pad, ~~twee~~ na de zalige Zielevelden, ~~en~~ ander na de heillooze Helle, voorstelt.

Deze plaatsen schetst de Dichter ook als sterke en onwinbare vesten, welke, dus verbeeld, ons lichtelijk doen zien, waarom in de textwoorden een groote kloove gezegt word tusschen den verdoemden Rijken man en den zaligen Lazarus ~~gevestigd~~ te zijn: want de Zaligmaker, zig vlyende in zijne historie, of gelijkenisse, naar deze voorgangeroerde gedagten van Heidenen en Joden, schetst hien den wijdverschilligen stand tusschen de zalige en onzalige zielen voor oogen, door een verbeelding van twee vaste kasteelen, die beide op de hoeken van twee rosen gevestigd; en door

een groote diepte, en vreeselijke vlakke, als door een afgrond, ondercheiden zijn.

Maar andere, zoo onder 't Heidendom, als by de Joden, begrepen deze zaak op een geheel andere wijze. Zy oordeelden, dat de zielen der menschen uit Gods Wezen zelf waren voortgebracht, en van de Godheid befeld in lichamen, en in deze wereld gezonden, om de driften van het minder deel der menschen te overwinnen, en alzoo de Goddelijkheid gelijk te werden, waaron de Filozofen zoo dikwils spreken van *God te volgen, Hem gelijk te worden, en aan te kleven*. Zy hielden, dat die zielen, welke zig haren oorsprong waardig dragen, na de dood tot haren springbron wederkeeren, als tot haar regte Vaderland; namentlijk tot God, die in de hoogte, op den rug des Hemels, aan een verheven oord *zijn verblyf had*, van waar hy,

Neem in 't oombensveld ligt

Der heerlijkheid op zynen troon gezeten;

Niet eens behoeft de winkbrauw van 't gezicht

Te wippen, om der dingen stand te weten.

Op dat ik my zelve de woorden van zekeren dichter erinnere. Hier nevens geloofden zy, dat de zielen, welke zig haren oorsprong onwaardig dragen, in een allerdiepsten vulen, naaren, en donkeren afgrond worden gestort, en aldaar geplaatst van de Goden en Godinnen der Wrake, die by hen ook den naam van *Heeren en Koningen der schaduwen* voeren, gelijk de zielen zelve, *het volk der schimmen of schaduwen*, als welke

haar woonstede, onder de aarde hebbende, in een eeuwige nacht en duisternisse moeten blijven.

- Het komt hier op uit, dat deze luden de zalige zielen in de allerhoogste, en de onzalige in de allernederste plaats stelden; zoo dat'er tussen beide een groote ruimte moest zijn; het welk aan den text geen kleine opheldering geeft. Want dewijl de Heere Jezus Christus in deze historie, offgenjemisse, de spreekwijzen der Joden, die in dit stuk met de Heidenen overeen quamen, gebruikt heeft; wat is klaarder te bemerken, dan dat door die *klare* verstaan word een groote tussenwijdte tussen de plaatsen der zalige, en onzalige, in zoo verre, dat het reeneemaal onmogelijk was, van den eenen oorde tot den anderen over te gaan.

Het gene hier aant volgt vanden oorsprong der verschijningen van afgestorve zielen, het welk (zoo als my de voortreden voor dit predikaats-boek leert) onder de papieren van den Prediker vermist word, en door den zeer geleerden Heer Le Klerk is opgesteld; kan ik zonder hinder onaangeroerd laten. We blijven by den draad der spraakverbeelding.

- Gods magt heeft die scheiding zoo groot gestelt, dat die gene (zegt Abraham tot den brandenden Rijken-man) die van hier tot u willen overgaan, niet zouden kunnen; een bewijs dat de zaligheid haren bezitter nooit ontrukkt kan werden: *nog ook die daar zijn, daar van duan tot ons overkomen*; een bewijs, dat voor een ziele, ter helle gedoemd, geen verlossing in eeuwigheid voor handen is.

- De Leeraar Hillers toont zijnen teehoorderen

geleendelijk, en met veel stichting, wat zy moesten aanmerken, om deze plaats zig ten nutte te maken. Zekerlijk strekken deze laatste woorden Abrahams inzonderheid tot vernietiging van een gevoelen, 't welk wegens den staat der ongelukkige zielen zoo onder Heidenen als Joden, in zwang ging: namentlijk vele derzelver geloofden, dat alle zielen der menschen, de goede niet alleen, maar voor al de quade, zoo haast zy uit de doode lichamen verhuisden, gevoert wierden na een plaats van ongeneugte en quellaadje, daar zy van de vuiligheden der zonden moesten gezuivert werden. Sommige stelden, dat deze zuiveringen geschieden op verscheide manieren, en in een langen daar toe geschikten tijd, na verloop van welke zy door tien poorten tot in den hemel voeren: dat de laatste dezer poorten van louter goud blonk; en ruim zoo holder als het licht der Mane scheen. Men zie, hoe Virgijl dit gevoelen der oude Wijsgereu in het zelve boek van zijn Eneas-werk te berde brengt.

Dit gevoelen hadden de voorhuidlooze, gelijk meer andere zaken, van 't Heidendom geleert, en van den zelve waan was deze onze Rijkzaart in zijn leven geweest; die, nu geplaatst zijnde in een stand van ondervinding, te laat verstand, dat zijn eigen ramp, en Lazarus geluk, oneindig was.

Van 't *Vagevoer* der Pausgezinden konde men hier vry wat ter zake dienende laten afsloopen; dog 't zal best zijn, ons daar niet aan te storen, en het treurpel te eindigen.

Hy rampzalige, het vreeslijk beiluit zijner eeuwige verdoemenis uit Abraham gehoort hebbende,

de, roept andermaal; zeer verlegen; *Ik bidde u Vader, dat gy hem na mijn's vaders huis zent, want ik hebbe vijf broeders; dat hy hen dit betuige, op dat zy ook in deze plaats der pijniging niet komen.*

Waar op hy geen ander bescheid krijgt, dant het antwoord van weigering; *Zy hebben Mozes en de Profeten; dat ze die hooren*; klare woorden, en die geen uitlegging behoeven. De Rijk-aart, die zijne broeders in een overdadig, ongodsdienstig, en onbarmhartig leven was voorgedaan, en die hen met zijn voorbeeld aanleiding tot alle weelde en vuilshaid had gegeven, poogde nu (helaas! te vergeefs) het gene hy in deze wereld verzuimt had, in de andere wereld te volbreuen, en wenschte dat Lazarus zijnen broeders eens ging brengen die maats zijner be-naauwdheid, en tot hunne waarschuwing ver-toonen, hoe hy in den eeuwigen naeren kerker met eeuwige banden, en ketenen der duisternisse gekneveld lag. Maar even als hem zijn voorgaan-de gesmeek tot verlossing af verligting niet geholpen had, maar alleen tot aanwasch van zijn smatt strekte; zoo was ook deze bede vrugtelooz: een bede, welke niet toegestaan konde werden, om dat zijne broeders *Mozes en de Profeten* hadden, die zy moesten hooren. En daar meê laten wy deze *broeders* varen, niet willende onderzoeken, wat voor slag van broeders zy geweest zijn: waar mede de Heer Hillers zig ook niet wil bemoeijen, te gelijk verwerpemde de stelling der gener, die door deze *viif broeders* enige fouten of ondeugden verstonen, hoedanige dweeperyen hy naar waardy voor zotte grillen

uitmaakt. Wat behoeft men te onderzoeken, dat ons niet geopenbaart is; Waar toe zulke heffenschilderyen, die met een historisch verhaal ganfch niet over een komen.

Nog kan de bange Rijke man niet rusten. Hy houdt aan, en bid; *neen Vader Abraham; maar zoo iemand van de dooden tot hen benen ging, zy zouden zig bekeeren.* Al ween een verzoek, en wensch, die op eenen ganfch loffen grond steunt, ja ten vollen dwaas is; zoo als het gevolg duidelyk zal leeren: waar toe nog het Heidensche en Joodsche gevoelens te kennen ons wederom den weg tot het regt verstand der woorden banen moet.

Vele der Heidenen geloofden niet alleen, dat de zielen onsterffelyk waren, maar ook dat ze kennisse hadden van de dingen, die in de wereld omgingen: daarenboven dat ze niet flegts genegen waren hare vrienden goed te doen, maar ook daar toe vermogen hadden. Op dien voet rust de eere en dienst, aan de * Huisgoden bewezen; want oulinks plagt men de dooden in hunne huizen te begraven, en daar van daan quam, yollgens aantekening van Servius, dat men de huisgoden of haartgoden in de huizen diende; ook met den naam van † Hulpgoden bekend, als of ze voor den welstand des huisgezins zorg droegen. Nog eens... Gelijkerwijs de Koningen, Vorsten, en andere Staatsbestiorders, samt de † Helden van den ouden tijd, die aan 't Volk, en * Gemeenebest, groote diensten gedaan hadden, als Vaders en Weldoenders des Vaderlands wierden

* Larés, Penates. † Dii praestites, auxiliares.
‡ Heroes.

den aangemerkt; alzoo zijn zy van de nakomelingschap ook als Vaders en beschermers aangebeden, dewijl men oordeelde, dat zy na hun dood nog zouden waken voor dat Volk, ten wiens belfe zy voorhenen geweldt erghaast hadden: 't welk de reden is, waarom een eenige Herkules niet alleen van zijne landskuden de Thebaniers, maar ook van alle die volkeren is aangebeden, waar aan hy in zijn leven eenige weldaad bewezen had. Dus wierd eertijds geen stad of land gevonden, waar in men geen *Beschermgode* eerde, en van hen te dichen veel werks maakte. Wijders geloofden zy, dat de zielen der overledenen, of alleen, of met een middelweten tusschen de zielen 't lichaam vergezelschapt, ook met een ander lichaam, uit de lucht of elders vandaan gehaald op de wereld verschenen, om hare vrienden van eenige noodige dingen te berichten, of in nood en zwargheid by te staan. Zoo vertelt Plutarchus, dat de Athener Held Theseus, lang na zijn overlijden, in volle wapenrusting, van de soldaten in zekeren veldslag gezien is. Zoo steet men in de Roomsche historien, dat Kastor en Pollux in meer dan menschelijke gestalte eens voor de slagordens der Romeinen heen streefden; en by den Griekschcn Historischrijver Dion Kassius, dat de Keizer Trajaan door een geest geleid wierd uit een huis, 't welk door een aardbeving stond om ver te vallen.

Wat de Joden belangt, die hadden dit gevoelen van de Heidenen vry wel ingezogen. Want dat zy geloofden, dat de zielen kennis hadden van zaken, die in de wereld gebeurden, is uit Joodsche schriften te bewijzen. Dat zy daar be-

nevens gevoelden, dat die afgestorvene begerig waren hunne vrienden te helpen, blijkt daar uit, dat Abraham, by den Joodschen Schryver Flavijus Jozefus, zijn zoon aanspreekt, als of hy hem daarom had opgevoed, op dat hy by God zijn voorspraak zou zijn. Filo de Jood zegt, dat de zielen, van de lichamen ontbonden, geen vergeeffsche gebeden voor hunne nagebleyene zonen en dochters doen: en in het tweede boek der Machabeen hooren we, dat aan Judas Machabeus de overledene Hoogepriester Onias in een nachtgezicht was verschenen, en met hem de Profeet Jeremias, die niet alleen voor 't Joodsche volk zijn gebeden stortte, maar ook aan den Veldheer Judas een groot zwaard gaf, waar mee hy de vianden zoude overwinnen. Eindelyk vele der Joden waren ook in die meening, dat de geesten met een zekere lichamelijke gestalte den menschen somtijds wel verschenen; en de Farizeen geloofden, volgens getuigenisse der H. Schrift, beide dat 'er geesten waren, en een opstanding uit den dooden.

Als we dit in ernst overwegen, kunnen we haast zien, waar op de woorden van den text doelen: maar nog klaarder zullen ze ons schijnen, als wy daar nevens aanmerken, dat dit vorensverhaalde gevoelen by zeer vele Joden rond uit wederproken wierd, en by de gene die het wel eenigzins geloofden gansch niet zonder twijfeling aangenomen. De heele gezindheid der Sadduceen, die van geen kleinen aanhang was, ontkende het plat uit, en de Farizeen waren over dit stuk met elkanderen niet eens. Want om niet te zeggen, dat zy over den stand der ziele, van

't lichaam afgeſcheten, velerley gedagten markten, waar van d'een dit, d'ander dat geloofde, zoo lagen zy ook over hoop wegens d'opſtanding uit den dooden. Eenige waanden, dat de opſtanding zou wezen voor de Martelaren alleen. Andere ſpraken d'er, naar 't zeggen van Jozefus, op zulk een wyze van, als de Grieken van de gelukkige eilanden; dat is, zeer grof, grof en beuzelachtig; byzonderlijk van 't eeuwig leven revelden zy zeer zotte quakjes, als van de maaltijd van den Behemoth, Leviathan, en andere verdigtfels meer: zoo ook van de ſtraffe na dit leven. Deze dingen bragten velen in den dut. Vele twijfelden of 'er wel iets waarachtigs aan 't ganſche werk was; andere loochenden alles: immers de meeste menigte had 'er zulk een vast geloof en diepen indruk niet af, dat zy daarop een deugdzaam leven veſtigden, de zonden vlieden om de verdoemeniſſe te ontgaan, en de deugden oeffenden om een eeuwig zaligheid te erlangen.

Hier in wierden ze geſtijft door den voorgang van niet weinige hunner Rabbijnen, trotſe moevers dat ze Abrahams Zaad waren, maar goddelooze huichelaars, al te wel gebrandmerkt door 't *Wee*, van Chriſtus over hen uitgeroepen, dan dat men die geveinsde Tempelbygden niet zou kennen.

Dus veyielen vele Joden door hun twijfelachtig geloof tot zondige welluſten, en gaven zig over aan de drift hunner hartſtogten, niet willoende op een onzekere hope het tegenwoordig vermaak miſſen, nogte uit een wankelbare vrees van ſtraffe na dit leven de moeite nemen die

tot deugdsbetrachting vereischt wierd.

Wel ter snee toont ons deze Remonstrantische Prediker, dat de Rijke man in zijn leven niet dien zelve zuurdoessern was besmet geweest, en nu verzekerd, dat zijne broeders in dat zelve gasthuis ziek lagen: ten besten genomen, dat ze niet regt ongeloovig, nog regt-geloovig waren; (misschien aan de kant van ongeloovigheid meest overhellende, of gansch niet geloovende) en zig alleen bemoeiden met schrapen, en rapen, pronken, en brassen: de regte weg na de plaats der verdoemensis.

Hy waant dan (och armen!) of quelt zig met die gedagten; dat, indien iemand van den dooden opstond, en zijnen broederen alles ging verkondigen wat van de waarheid was, dat zy dan achterdenken zouden krijgen, en boete doen. Hy wist, hoe luttel zy hun zelve aan Mozes en de Profeten, alle Sabbathdagen voorgelezen, gekreunt hadden, en wenschte, dat hen een kragtiger middel mogt werden voorgedragen. Derhalven scheen het hem toe, wanneer een mensch, die elk een wist dat gestorven was, wederom den menschen verscheet, en hem verzekering gaf van alles wat zy ganschelijk niet, of niet regt geloofden, dat zy zig dan zouden bekeeren; dat is, de zonden laten, en wel doen. Dit zou den Juden alle ongeloof benemen, van de heillooze gevoelens der Sadduceen afrekken, van de dolingen en twijfelingen der Farizeen ontsaan, en het pad des deugds voortaan doen bewandelen.

Maar, gelijk alle ydele overleggingen des verdoemden hem alleen tot quelling dienden, alzoo kon ook deze zijne wensch niet voldaan werden:

want

want Abraham zeide tot hem; indien *zy* Mozes en de Profeten niet hoorden; zoo zullen *zy* ook, al waar't dat iemand uit der dooden opstond; *zy* niet laten gezeggen. Dit had de smartlijdende Rijkheit hem zelven lichtelijk kunnen erinneren. Zijn broeders, hem gelijk, waren zoo verlaaft aan hunne zonden; zoo ingenomien met de vermaakelikheden des werelds, en zoo doorzult in de gewoonte van welhaftpleging, dat ze door geen redenen; nog door Gods beloften of dreigementen, noch door verschijningen van eenige dooden konden bekeert werden. En voorwaar, konden Mozes en de Profeten hier toe niet helpen; veel minder het gewaand spoken van dooden.

Nu heeft mijn penne door zeventien predikatsien gespansteert, en over altoegeraet daer't haar luste. Met eenen zieik dat ze haar pensten eindelijk is geloopen: want de achttiende en laatste predikatsie, van den rijken Helbrok; en den Hemeling Lazarus, is een korte herhaling van 't gene in de vorige zeventien uitvoeriglijk verhandelt is: of, om beter te zeggen, een uitgebreide verhandeling der gansche gelijknisse.

In de toepassing der gezeyde beknopte herhaling dringt de Heere Hillers op de herten zijner toehoorderen sterk aan, dat ze tot een grondslag zijner vermaninge voor af wel hebben te denken, dat de dood geen einde van den geheelen mensch maakt; ik wil zeggen dat de dood den mensch niet geheelijk verniegt; maar alleen het lichaam en de ziel van een scheid: dat de ziel na dit leven overblijft, en voor die ziel straffe; of loon, naar dat *zy* zig in 't lichaam wel of qualijk heeft gedragen. Een grondslag, waar op het gansche ver-

haal

haal van Christus doelde. Hier sterft 'er een, en geraakt door de dood *in de belle*; hier sterft een tweede, en gaat over *in Abrahams schoot*: d'Eerste word gepijnigt, d'ander vertroost.

Na zulk een hoofdleere stoort zig de Prediker niet aan eenige uitleggers; die dit verhaal in zinnebeeldige bedenkingen hebben verandert, gelijk als Augustijn (die ik, daar 't pas gaf, getoond hebbe, en nog bet kan toonen van meer anderen wildzang niet vry geweest te zijn) hier omtrent dus koutende; *Door den rijken man konnen verstaan werden de hoovaardige Joden, die God's gerechtigheid niet kennende, hunne eigen zogten op te rigten: door het purper en aanzien des Rijken mans, het gene den Joden zoude ontnomen worden: door 't vrolijk leven, de roem van de Wet, die zy zoet hoovaardy misbruikten; door Lazarus de Fleedenen, en Tollengren, die hun zelven niet konnen helpen: door de zweren de belijdenisse der zonden, die de quade vogten na buiten drijft; door de buidelen de gaddeloaze menschen, die de boosheden niet alleen lief hebben, maar ook met de tong prijzen, en dergelijke mooie dingen meer, welke alle te zamen by den Remonitrantschen Heer Hillers niet hooger geboekt staan als voor loffe giffingen, die geen grond in de heilige bladeren hebben. Van geen grooter waardy houd hy ook de gedagten van * iemand onder de nieuwe Profeten (by hem Coccejaansche Fanatiken genaamd) die deze historie in een Profeetsy verandert heeft.*

† Wil men wijs zijn tot matigheid; zegt hy, en deze historie gebruiken tot het regt oogmerk van de gansche Heilige Schriftuur; men zal daar in geen

Zoolzo ik pag. 231. † Ibid.

geen ander oogmerk bespeuren, dan dat 'er strafte en vergelding na dit leven is. Want nademaal Christus van den dienst des Mammons had gesproken, en geleert, dat men de godvruchtige arme tot zijn vrienden zou maken; waar mede de gierige en onmeddoogende Farizeen den spot dreven; zoo slaat Hy met d'eene hand de zalige rustplaatst op, en wijst hen Lazarus in Abrahamschoot: met d'ander hand vertoont Hy de Helle; en daar in den pijnlijgenden Rijken man, om door die vertooningen te leeraren, dat vreugd en pijn, troost en quelling in de toekomstige eeuw voor eeuwig zullen gevoelt worden.

My lust voortaan geen een woord meer van de verhandelde stoffe te spreken, en van de volgende Predikaatsien zeer weinig, schoon zeder uittrekkinge ruim zoo waardig als de voorste zijn; want mijntijd is verstreken: anders verdiende dit predikaatsi-boek meer dan een uittreksel. Maar ik hebbe nog zeer veel ander werk.

De text der negentiende predikaatsie is genomen uit Daniel 9. v. 24, 25, 26 en 27.

„ Zeventig weken zijn bestemd over uw volk,
 „ en over uwe heilige stad, om de overtredinge
 „ te sluiten, en om de zonden te verzegelen, en
 „ om de ongerechtigheid te verzoenen, en om een
 „ eeuwige gerechtigheid aan te brengen, en om
 „ het gezigte en den Profeet te verzegelen, en de
 „ Heiligheid der heiligheden te zalven.
 „ Weet dan, en verstaat; van den uitgang des
 „ woords, om te doen weder keeren, en om
 „ Jeruzalem te bouwen, tot op Messias den Vorst:
 „ zijn zeven weken, en twee en zestig weken:
 „ de straten en de grachten zullen wederom ge-
 „ bouwt

„ bouwt worden, dog in benaauwtheid der tij-
 „ den. En na die twee en zestig weken zal de Mes-
 „ sias uitgeroeit worden, maar 't zal niet voor
 „ zig zelve zijn: en een volk des Vorsten, 't
 „ welk komen zal, zal de Stad en het Heiligdom
 „ verderven, en zijn einde zal zijn met eene o-
 „ verstromenden vloed; en tot het einde toe
 „ zal 'er krijg zijn, en vastelijk besloten verwoe-
 „ stinge. En hy zal velen het verbond versterken eene
 „ weke: en in de helft der weke zal Hy het slag-
 „ offer en het spijsoffer doen op houden, en o-
 „ ver een grauwelijken vleugel zal een verwoester
 „ zijn, ook tot de voleindinge toe; die vastelijk
 „ besloten zijnde zal uitgestort worden over de
 „ verwoestede. 't Ware my een ligt, dog al te lang, werk;
 eens te gaan verhalen, wat over deze weken, en
 over dien *Vorst-Messias*, zoo van Joden als Chris-
 tenen geschreven is. Boekoeffenaars weten, dat
 sommige Joden door dien *Vorst* den Koning Cy-
 rus (inden *Bibel* * Gods Herder, Gods Gezalf-
 de, Gods Ljevering genoemd) sommige den
 Priester Jesua; andere Nehemias; andere den
 Koning Herodes Agrippa; deze Darius; gene ik
 weet niet welk een persoonaadje verstaan hebben.
 De Heer Hillers houdt het met zulke, die hier
 geen anderen *Messias* vinden, dan den gezalfden
Vorst en Koning der Joden, den eenigen *Messias*,
 den Israëlitien van God zoo lang beloofd, en by
 uitnemendheid van den Profeet *Daniel* de *Vorst*
Messias geheten.

Door

Jezaias 44. 45. en 48.

Door de 70 weken verstaat hy geen 73 gewone weken van 490 dagen, maar 70 jaerweken, uitmakende 490 jaren: op welken grond hy het oogwit der Profeetsy vervolgens aanwijst. Dit bestaat hier in, dat Daniel, Raadsheer van Koning Belzazar, en Landvoogd over verscheidene gewesten, herkomstig uit koninklijken Joodschen stamme, als hy vieriglijk voor den welstand zijnes volks in Babel bad, van God verhoogt word. Die belooft hem door den Engel Gabriël de verlossing der Joden, en openbaart hem nog een reeks van weldaden, den zelven volke met de komst van den Messias voorgeschikt. In de toepassing houd hy zig bezig met deze Profeetsy te vergelijken by andere voorzeggingen uit het Oude Testament, en daar te toonen, dat Daniels voorspelling van den Messias ook by andere Profeten van Hem gevonden werd: wijders dat met een opgemaakte tijdrekening de tijd omtrent de dagen van Jezus Christus vervuld is: en eindelijk, dat alle die dingen, die Daniel en andere Profeten van den Zaligmaker voorzegt hebben, Hem waarlijk zijn overgekomen.

In de twintigste predikaatie worden verhandelt de woorden van Mozes *Gen. 49. v. 10.* In de een en twintigste van *Ezaias 11. v. 6, 7, 8, 9.* In de twee en drie en twintigste van den zelven Profet *40. v. 6.* In de vier en twintigste nog van den zelven *57. v. 21.* In de vijf en twintigste van Christus *Matth. 12. v. 39. en 40.* Wederom in de zes en twintigste *Matth. 16. v. 24.*

De textwoorden van de zeven en twintigste Kerkreden zijn ingenomen uit de *Handelingen der Apostolen 2. v. 47.* van de elf volgende, en zulks

tot

tot de acht en dertigste, ingesloten, uit des Apostels Petrus eerste brief: van de negen en dertigste uit 1 Job. 3. v. 2. en eindelijk van de veertigste uit Davids negentigste Snaarlied *Leet onze dagen sellen, op dat wy een wijs hart bekomen.*

Gy hebt terstond al gezien, goede lezer, dat ik mijn lust van uittrekken onder het sterk bespiegelen van Lazarus en den Rijken man voor deze reis meest geboet had, werdende dat ik van des Predikants Hillers leven, volgens belofte, nog iets moest aantekenen: desbreke ik ook af, om mijn woord te houden; en u met het volgende berigt te laten wandelen.

Uit de Voorreden, zoo als ze voor dit werk staat, kan men 's Mans afkomst, en een kort begrip van zijn leven vernemen.

Geboortig van Aurik in Oost-Vriesland, en in de Augburgse belijdenisse opgevoed, wierd hy in den sellen oorlogstijds van 't jaer 1672 (t welk wy Hollanders niet zullen vergeten) onswaart gesleept, en oeffende te Schoonhoven; daar hy een vrouw trouwde, de konst van Wondheelen. Hier kreeg hy kennis met de Remonstranten; ten tijde als de overledene D. Kaspar Brand aldaar onder die Gezindheid Predikant was; en beving tot deze leere zoo groot een lust, dat hy, na 't afderven van zijn huisvrouw, t Amsterdam ter hooger schole gieng, en zoo naarstiglijk blokte, dat men hem binnen korten tijd met volslage goedkeuring zijner bequaamheft, tot den Prediktoel gevorderd zag: zijnde in zijn voornemen veel geholpen door D. Gerard Brand de Jonge, die zijnen broeder Kaspar te Schoonhoven in den predikdienst gevolgt was; en ten huize van Hillers zijn verblijf had genomen.

Niet

: Niet lang na zijn vordering te Amsterdarn wierden hem de bediening van twee gemeentens, te Thiel, en aan Oude Wetering, opgedragen. Hy koos de eerste plaats, en stichtte daar zijn volk ruim twee jaren: in welke tijd hy, treffelijk onderwijl geoeffend, zig tot het beroep na Hoorn, hem voor de tweede maal aangeboden, liet be-
wegen.

Te Hoorn heeft hy, met veel liefde en achtinge der Remonstrantsche gemeente tot hem, niet alleen den Predikdienst, maar ook de Geneeskunst waargenomen; hebbende zig te Harderwijk van een Leeraars-bulle in die wetenschap voorzien. Dog dit duurde niet langer dan over de tien jaren, als wanneer hy (t was den 23sten van Wijnmaand 1695) 42 jaren oud geworden, zijne lijffelijke zwakheden, die hem lang ge-
plaagt hadden, met de dood eindigde.

De Voorreden loopt meerendeels af met een be-
knopt verhaal van des Heeren Hillers groote naar-
stigheid, vernuft, kennisse van Wijsbegeerte, God-
geleerdheid en geleerde talen, zijn vredelieven-
den imborst, beleefdheid, milde gulhartigheid in
alle eerlijke menschen hartelijk te ontfangen (een
deugd, voorwaar, die den Predikanten by uitne-
mendheid wel staat) voorts van zijn innerlijke be-
zeffing van de waarheid en voortreffelijkheid des
Christelijken godsdiensts, eindelijk zijn predikga-
ven, en van de reden dien hy voorgaf, waarom
hy zig by de gezindheid der Remonstranten alleen
gevoegt had.

Achter dit alles word den lezer berigt, dat de-
ze predikaatsien alleen de gene zijn, welke de
Heer Hillers, ten verzoeke zijner tweede huis-
XII Deel. F vrouwe,

op zijn doodbedde, heeft toegestaan te mogen werden in 't licht gegeven: dog dat die van Lazarus en den Rijken man in voortreffelijkheid en rijkdom van gedagten bewerkt zijn. enz.

Maar hier kan ik niet nalaten, uit monde van den Man, die de gemelde Voorreden had opgesteld, en op deszelfs zonderling verzoek, een kleine narede te doen.

Deze (de Heer L. D. Predikant te . . . , wiens naam ik daarom niet vol uit schrijve, om dat ze voor 't werk zelf gespaard is) doet dan door my zijnen Landsluiden be- rigten, *dat hy, ten verzoeke van den drukker, en andere, de moeite genomen hebbende van de uitgifte dezer predikaatsien te bezorgen, zig gehouden vind, ter bewaringe van des Heeren Hillers goede gedagtenisse, zijn misuoegen wegens het vervaardigen van dit werk te betuigen. Want daar de overledene op zijn sterfbed alleen toestemming had gegeven tot het drukken van zijne kerkredenen over Lazarus en den Rijken man, en eenige weinige over den eersten brief van Petrus, is de weduwe echter bewogen, om wegens het uitgeven van XXXII Predikaatsien verdragte maken, zonder dat 'er de meeste mit den Apostel Petrus zonden bygekomen zijn. Zoo 't werk wel verkost wierd, had men nog andere XXXII Predikaatsien anderwijlen in handen van Pieter Bas te Hoorn geleverd: dog toen het werk geen volkomen buck in 4. kon uitma- ken,*

ken, wierd het tot veertig toe vermeerderd, en men heeft onder zoo groot een getal predikaatsen als 'er nagelaten zijn, alleen zoodanige verko- ren, welke texten eenige Vrienden behagelijk waren. Van deze gaf men den gezeiden Heer L. D, dien de meeste moeite omtrent het uitge- ven was aanbevolen, sommige in handen gansch onvoltooid, sommige zonder inleiding, andere zonder roepassing, enige in een enkele uitbreiding bestaande: waat uit bleek, dat men dezelve niet eens gelezen had. Dog schoon hy hier over klaagde, als over een ongelijk, den overleden aangedaan, en gaarne zag, indien men dog tegen des mans niterstewille wilde aan- gaan, dat 'er een verkiesing met meer oordeel gedaan wierd, men spoede met den voortgang van 't werk, en voerde hem te gemoot, dat de Heer Hiller een nederig man was geweest, dat zyne predikaatsen altemaal den druk overwaar- dig waren, enz. Een handeling, die den ni- gever, en andere, van des overledens geleerd- heid bewijst, grootelyks speet, als ongaarne ziende, dat de schriften van een man, die geen gemeen Predikant was geweest, en dien het als tyd tegen de borst was, schriften van geen zonde- linge waardy nit te laten gaan, in handen van menschen waren geraake, die, voor zoo verre, des overledens achting, zyn's bedankens, niet

84 De Boekzaal van Europa;
genoeg bewaarden. Wat zou de uitgever doen?
by liet een berigt in de voorreden vloeyen, 't welk
men, zonder hem, in een andere stad woonachtig,
daar van kennisse te geven, heeft uitgelaten, en
aldus klonk.

„ De overige predikaatsien zijn zoo volkomen
„ niet uitgewerkt; d'ene nogtans meer dan d'an-
„ dere, hoewel ze anders onzen Leeraar niet on-
„ waardig zijn, en merkteekenen genoeg hebben
„ van zijn verstand en kennis. Ook was hy van
„ dat gevoelen, dat men niets in 't licht moest
„ geven, dan 't gene zeer wel uitgewerkt was,
„ en 't gene andere of niet, of immers zoo wel
„ niet, gezegt hadden, als oordeelende, dat de
„ weereld niet onnutte boeken genoeg overladent
„ was. De lezer gelieve dan de gemelde Pre-
„ dikaaftsien aan te merken, als in 't licht gekomen
„ zonder 't inzicht en de toestemming van den
„ Autheur, en te bedenken, dat dit meermalen
„ het ongelukkig lot was van de schriften van
„ geleerde en brave mannen, als ze na hun dood
„ in handen vielen van onwetende menschen, of
„ van zulke, die door eigen belang, of blinden
„ yver, buiten 't spoor vervoert wierden, en hun
„ eigen onkunde dorsten opstellen tegen 't welge-
„ wogen oordeel van geleerde Autheuren zelfs.
„ Ik ben buiten 't gesicht, dog verwondere my
„ niet; dat de drukker in het vorensaangehaalde
„ geen behagen had.

Ook klaagt de uitgever, dat, bebalven het uit-
laten van den gezeyden zin, eenige woorden in de
voorreden verandert en drukfouten begaan zijn;
hoewel weinige; ten aanzien van de veelvuldige
die

January en February 1698. 85
die in den teks wel meest van de laatste predikaat-
sien zijn ingesloopen.

VI. HOOFDDEEL.

Reflexions sur les défauts ordinaires des
hommes & sur leurs bonnes qualitez.

Dat is, *Waarom men de menschen niet
aanmerkingen over de dagelykse gebreken der
menschen, en hunne goede hoedanigheden.
Te Parijs by de Wed. Kramoyh 1696. in
12. 13 bladen.*

INdien iemand, die de wereld heeft gezien,
wel ter penne, en taalkundig is, de moeite
wilde nemen van over de menschelijke gebreken te
schrijven, wisselijk konde hy alle weken een boek
over die stoffe uitgeven, dat vry grooter als de-
ze korte aanmerkingen zoude zijn.

*Want werwaarts men zig keere of wende,
Daar zijn gebreken zonder ende:
Bezie de wereld in 't geheel,
d' Ondevonden hebben 't grootste deel.*

Elk wil goed, elk wil deugdzaam schijnen, maar
als velen het momaanzigt word afgerukt, zy
zijn enkele bootzemakers, en schurken. Ande-
dere vleyen hun zelve zo verre, dat ze hun-

ne hunne eigene gebreken voor deugden aanzien, en venten de wereld schuim voor goud. Gekken nemen 't 'er ook voor aan; wijze niet.

De Fransche Schrijver, ons hier zonder naam voorkomende, gaat deze en gene gebreken beschouwen, en geeft eenige nutte lessen, uit het rijk der Letteren gehaald, met bygebragte voorbeelden, om de fouten recht te leeren kennen, en dezelve met geenen verkeerden naam te doopen.

By voorbeeld, wat is *Nijd* dog anders als een zwakheid des harten, ja een enkele lafhartigheid?

Groote en kleine nochtans gaan aan dat eivel siek; ja men zag doorgaans, dat de groote zig minst van zoo groot een gebrek konden zuiveren.

Alexander gaat huilen, als een snottige jonge, wanneer hy zijn 's Vaders overwinningen hoort; en waarom dog? om dat hy den krijsroem alleen wilde hebben, en bevreemd was, dat zijn Vader die voor hem mogt afplukken.

Een yder meent, dat zijn dingetje het mooiste is; en benijd een 's anders lof; daaromme twijfelt men, of het in den Hartog van Alba voor een proef van zedigheit, of van afgunst moest genomen werden, toen hy, gevraagd zijnde van zekere groote Mevrouw, wie de grootste Veldheer van zijn eeuw was, antwoordde *van den Spinola voor den naasten aan den grootsten moest houden*; Namentlijk de schrandere, en snooder wilde hem zelven den eersten rang niet geven, maar liet de vraagster in haar bedenking, als hy Spinola den tweeden noemde.

De

De Schrijver spreekt ook van de manier van andere na te volgen, en hoe men zig moet wagen van na te volgen, dat ons misstaat. Eenyge-lijk heeft zijne byzondere gaven, welke men nooit verder moet tragten te brengen, al zy kunnen geraken.

Daar hy van den godsdienst rept, verklaart de man geërgerd te zijn door der Venetianen kleine zorg voor godsdienstige oeffeningen, welke hy by hen onderhouden heeft.

Hoe men de wereld moet kennen, en met de menschen omgaan, leeraart hy in een byzonder hoofddeel, zoo ook van het goed vernuft, 't welk de meeste menschen zig inbeelden te bezitten, schoon weinige daar mee begaafd zijn; want tot een goed vernuft behoort niet slechts een vlugheid, en levende lugtigheid van geest, maar ook een vaste kennisse, oordeel, en kraft van bezefing. Onder deze stoffe laat hy ons hooren den roem van zijnen Koning Louijs de XIV, die de goede vernufften voort zet, en rijkelyk koestert.

Ik stappe eenige andere verhandelingen voorby, gelijk als van het quaadspreken, of de achterklap, verwaandheid, enz. ook van sommige deugden, als oprechtheid, en het bewaren van een goed gewisse: zaken, van welke yder mensch spreekt na dat hy geaart is.

Van de* Schertfery ziet men hier een omzigtig vertoog, dewyl de Schrijver een viand van dezelve schijnt te zijn.

De voorbeelden, ter zake bygebracht, hebben juist altezamen de beste verhevenheid niet.

VII. HOOFDDEEL.

Differtationes Medico-Physicæ de antris
 lethiferis. De Montis Vesuvii incendio. De
 Stupendo Offium coalitu. De immani
 Hypogastrii Sarcomate A. D. Bernarda
 Connor serenissimi Poloniae regis Medi-
 co e regia Camerae Parisiensis Societate.

Dit is,

*Artzeny-Natuurkundige verhandelingen. I. Van
 de doodelijke holen. II. Van den brand
 des bergs Vesuvius. III. Van de verwonder-
 lijke t'zamengroeiing der beenen. IV. Van
 een zeer groot vleesgezwel in den Onder-
 buik. Door BERNARD KONNOR,
 Arts des Konings van Polen, en lid der
 Koninklijke kamer te Parijs. Te Oxford
 by de Sheldons 1696. in 8. 12 bladen.*

HEt bezigtigen van een zeker hol by Napels,
 't welk een verborgene kragt had om het le-
 ven van dieren en de vlamme van onstekene toort-
 sen uit te blussen, bewoog den Schrijver, eerst
 die historie, dan zijn gevoelen over zoo vren-
 den zaak op 't papier te zetten, en, tot vulling
 van 't werk, de natuur van andere doodelijke ho-
 len daar by te onderzoeken.

Na een welvoegelijke vergelijking van het gan-
 sche gestel des aardrijks met het maakfel van 's
 men-

menfchen lichaam ('t leven en de reden uitgezondert) begeeft zig de Heer Konnor tot de befchrijving van de venijnige ftoffe , die in zulke holen mag wezen , van welke hy voorneemt te fchrijven.

We weten , dat in verfcheide plaatfen van Europe , en elders , gevonden werden onderaardsche gewelffels , en holen , of van de natuur of door konft gemaakt , uit welke een vergiftige damp of lugt uitwaasfemt , die de aldaar ademhalende dieren ftikt ; en wel van meer als eene foort. Sommige dezer kuilen rufpen zeer fcherpe en voelbare dampen , van een zeer boozen reuk uit ; andere geven geen lugt , geen damp , nog rook , nog voelbaren reuk van zig , maar werken met een zekere heimelijke dog teffens kragtadige werking ; sommige dooden niet , als allenkskens , en zonder gevoelen , niet eer dan na ettelijke ueren , of dagen ; andere brengen een haaftigen dood aan op den zelven ftond : wederom zijn d'er die alleen den dieren het leven benemen , andere , die niet alleen het leven van dieren , maar ontstekene toortfen , en allerley vlammen , niet zonder verbaafdheid der aanfchouwers , flux uitdooven. Dog onder de gene , welke te gelijk dieren dooden , en vlammen bluffen , zijn sommige met een dikken rook of damp beneveld ; andere doen haar kragt zonder eenige de minfte damp.

Zeer vele menfchen gelooven , dat alle dufdanige doodbarende plaatfen eenen gevoelbaren of ongevoelbaren damp uitbraken , door welkers venijnige kragt dieren gedood , en blakende toortfen gebluft werden : dog terftond is gezegt , dat 'er

90 *De Boekzaal van Europe,*
nige zijn die 't zelve doen, zonder dat men daar
in de allermínste venijnige damp of doodelijke
lugt kan vernemen, of vermoeden.

Onze Schrijver dan wil onderscheidentlijk te
werk gaan. Hy komt hier in met andere wel
over een, dat alle holen, in welke dieren ster-
ven, dog ontfekene toortsen ondertussen blijven
branden, vervuld zijn met voelbaren of verbor-
gen damp. Ook staat hy toe, dat alle holen, in
welke teffens dieren en brandende ligten verster-
ven, met een dikken rook en voelbaren damp be-
zet zijnde, door een onmatigen overvloed van
uitvloeiffels in de lugt zwierende, en misschien
door een quade kragt, dit te weeg brengen; maar
wat aangaat die doodelijke holen, in welke zoo-
wel dieren als vlammen schielijk uitgebluft wor-
den zonder dat daar in nogtans waassem of rook
is, dat die deze doodelijke werking zouden doen
uit kragt van zulke booze stoffe, uit de aarde
voortkomende, of in de lugt drijvende, dat durft
hy niet toestaan.

Wat dan? na rijp overleg, en veelvuldige be-
denking over deze stoffe, dunkt hem waarschi-
nelijk, dat in de laatstgezeide plaatsen dieren en
fakkels uitgebluft worden, gelijk in een Lucht-
pomp, alleenlijk by mangel van stoffe, die tot
de ademhaling bequaam is, te weten de * in- en
uitzettende lugt. Des mag men, behalven de vo-
rens genoemde onderscheidingen der wonderlijke
sterfnolen, dezelve nog wel verdeelen in zooda-
nige, die waarlijk werken door een venijnige en
kragtdadige stoffe, en in zulke, welker kragt van
dooden alleen uit gebrek van heilzame stoffe spruit.

Op

* Aër elasticus.

Op een meer, dan gemeenen Natuurkundigen en Wijsgerigen trant onderzoekt de Heer Konnor eerstelijk den aard der *vergiftige*, daarna der *dampige*, en ten derde der *vyerige* lugtstoffe, die in de doodelijke holen haar werking doet. Onder 't navorsen van de eerste laat hy ons dit volgende en merkwaardig voorbeeld hooren.

Zeker man huurde te Parijs een wijnkelder, in welke hy waande een schat verborgen te zijn, en ging met zijn huisgezin den grond opdolven. Als ze daar mede ettelijke uren bezig geweest waren, komt de dienstmaagd na de kelder, roept haar Heer, daar na den eenen voor, en den anderen na, dog krijgt geen antwoord; zy hervat haar geroep, dog vrugteloos, loopt na de bueren, en zegt dat haar volk, in de kelder gravende, niet alleen doof geworden, maar gierigheidshalyen, zoo ze geloofde, van den duivel was bezeten. Dit gerugt verspreid zig door de stad: een menigte menschen vergadert voor 't huis, eindelijk d'Oyerheid, van het voorval vertindigd, komt de zaak bezigtigen, de gravers met hun gezelschap wierden dood gevonden, en (dat het zeldzaamste was) al tezamen in dien staat en in die lijfsgestalte, als of ze leefden. De man, die met zijn spaë de aarde had uitgegraven, en zijn makker, die ook met zijn graatting de opgedolven aarde had verschopt, stonden beide op hunne beenen, als of ze bijver aan den arbeid waren: de vrouw van den eenen zat op een bank, als afgesloofd, en bekromperd, met de hand onder haar hoofd: en een kind zat met zijn afgestrekten broek aan de kant van 't gegraven hol en kakte, alle en een ygelijk in hunnen natuurlijken stand, als vloeefige beelden,

len, met opene oogen, en een eigenaardig wezen; maar dood.

Iemand, die wanneer hy iets vreemds ziet, dat hy niet kan begrijpen, 't zelve aanstonds voor Duivelswerk houd, zoude, op dit gezigt, wel haast aan zijnen grooten bullebak gedagt hebben, maar een natuurkundig Filozooft weet het anders 't huis te brengen, en wel op deze wijze.

't Is zeker, dat uit die opgegravene aarde zal uitgewaassemt zijn een zekere zeer koude en allerfijnste lucht, die schielijk het bloed van de gravers eens klaps overvallen, en 't zelve alzo in de togtgaten der vaste deelen, voornamentlijk der spieren, gestremt heeft. De vleessige vezeladerpijpjes zijn, vermits het lichaam geheel en al bevrozen, en 't bloed onbewegelijk wierd, gebroken, vervolgens hebben ze ook op een evengelijke maat van rekking of spanning in alle de dwarspiereu moeten ingekrompen zijn; zulks dat het lichaam in de achterste, voorste, en zijddeelen de evenwichtigheid van zwaarte en inkrimping noodzakelijk zal behouden hebben. Alzo, dewijl de rechte lijn van deze lijken heeft overeengekomen met derzelve punt, waar mede zy, voor haar versterven, overeenquamen, is 't geen wonder; dat ze in den zelve vorm en stand bleven, in welke ze op 't uiteinde van haar leven waren.

Laat iemand dit vergelijken met de schichtige kraft des blixems, en der felle winterkoude, hy zal ligtelijk kunnen bezeffen, dat zulk een allerfijnste en alterscherpste damp een lichaam van alle kanten kan bezetten, en de huishouding van 't bloed omkeeren.

Daar

Daar hy van de tweede soort van stoffe spreekt, die in de holen is, te weten de *dompige*, merkt hy teffens aan, dat alle die onderraardiche groeven wegens haren damp niet alzamen doodelyk zijn; alleenlyk daarom, om dat in sommige de lugt zuiverder is, en zoo grofdompig niet, als wel in andere: 't welk daar van daan komt, dat sommige holen door gansch geen wind worden geloutert, andere daar en tegen door een gevoelige of koude of laauwe lugt zachtjes gereinigt. Dit betuygt de Heer Konnor in verscheide holen van Europe bevonden te hebben. In 't rijk van Napels voelde hy uit het vervaarlyk hol der Sibylle een flauwen wind uitvloeijen. Uit de krombottige holen van Baje, certijds tot gebruik van badstoven door de Romeinen gesticht, bespeurde hy dat een laauwe wind uitging. In sommige bergholen van Hoogduitschland, voornamentlyk in Tyrol, wierd hy een zachte blazing, gelijk als een aangename koelte van den Westenwind, gewaar.

Eindelyk in de zeer ruime Zoutmijnen van Krakouw in Polen trof hem geen kleine wind; en de werkluiden aldaar, zoo wel als de Heer van den Zoutmijn-zelf, Andries Morstin, Poolsch edelman, verzekerde hem, dat uit de schuilhoeken van dezen groef somtijds zoo groot een onweder oprees, waar door de arbeiders en hunne hutten, daar in gemaakt, tegen de aarde wierden geslagen.

In alle dusdanige holen, in welke altijd, of op zekeren tijdsomloop gewoon is wind te waaijen, kunnen zig dieren, zonder levensgevaar, onthouden, om dat de lugt; aldaar door de winden

ge-

gedreven, van dampen gereinigt, en ter ademhalinge van de dieren goed gemaakt word.

De derde stoffe, die in de doodelijke holeren werkt, is de *vyerige lugtstoffe*, gelijk waterftond zeiden: welke de Schrijver heeft aangemerkt te zijn in zulke holeren, waar in zonder eenigen damp of rook dieren en brandende toortfen worden uitgebluft. Want daar kan geen vermoeden van eenige venijn-stoffe wezen, om dat geen vergiftige uitvloeifels, voornamentlijk als ze onvoelbaar zijn, de vlammen konnen bluffen. Ook kan dit geen werking van een dampige onschadelijke lugt wezen, om dat men d'er geen dampen ziet. Het zal dan, zijn 'serachtens, by komen door den overvloed van de vyerige lugtstoffe, welke in die plaatsen de lugt al te dun maakt, en dit brengt hem tot de volgende historie van het hol by Napels; aan 't hoofd dezès uittreksels gemeld.

Als de Heer Konnor van Napels reisde, om de natuurlijke baden, de warme badstoven van Baje, en de peunhoopen van Kume, samt de vyerbrakende heuvelen te bezien, die van de ouden eertijds de *brandende of Vulkaans winkel*, maar om de menigte van Zwavel en Alum, daar uit voortkomende, van de inwoonders thans ter tijd *Solfaterra* word geheren; quam hy op den weg by een klein dog oud hol, omtrent twee mijlen van Napels gelegen, 't welk van wegen de menigvuldige daar gedoodde dieren, en inzonderheid honden; zeer vermaard is, waarom het van de landluiden in 't Italiaansch *La Grotta del Cane* word genoemd.

De

• *Het honden-hol.*

Deze kuil, op een bergje gelegen, weet men niet wel, of aldaar van de natuur, of van menschen handen is gegraven: dog dat is even veel. Ze is omtrent elf voeten lang, zeven breed, en negen hoog. Deszelfs muuren zijn tweederley van verw. Van den grond af, ter hoogte van omtrent tien vingers, zijn ze donker, groenachtig in den ganschen omtrek van 't hol, en daarom lichtelijk te onderkennen van de bovenste muuren, die na de eigene verwe der aarde zwemen. Ze is nogtans over al niet van die juiste ruimte. De ingang is wijder, de bodem smaller, en als op een ongeregelden kegel uitlopende. Van boven is ze gelijk als gewelfd. De vloer is gansch * zigteinderlijk. Wanneer men met de hand na den grond tast, voelt men een matige warmte, en daar komt een dampige, dog voelbare, lugt uit. Dit hol word met een slotdeur toegesloten, op dat het daar omtrent weidende vee, in 't zelve, zoo 't open stond, niet zoude ingaan, en sterven.

Een boer, die de bewaarder van dit hol is, en de reizende luiden deszelfs zeldzaamheden voor geld laat zien, vertoonde den Heer Konnor, en zijne reisgenooten, deze proeven.

Hy nam een levenden hond, en hield die onder tegen de aarde aan. Straks begon de hond te hijgen, en trekken, voorts als een die de doodsluipen heeft met open muil de pooten van een te steken, en te grijpen. Toen nu de hond dus naan zijn dood was, neemt de boer hem op, en werpt hem in een naby gelegen meir † *Agnano* genaamt; waar in de hond, met den kop boven

* Horizontalis. † Of Bagui d'Agnano.

't water uitstekende aanstonds, gelijk als door een hartsterkend drankje tegen de dood te regt gebragt, allenkens weder bequam, en heenliep. Onze aanschouwer vraagde den holbewaarder, of de hond, zoo men hem slegts in de lugt alleen, en niet in 't water had gelaten, niet zoude herleeft hebben? maar kreeg tot bescheid, dat in dat water alleen een zekere kragt was, omme het ingeaaffemde venijn te verdrijven; en zoo spreken ze gemeenlijk alle, die tot nog toe over deze zaak hunne aanmerking hadden genomen.

Daar na nam de boer een ontfteken toorts, en had die zoo haast niet beneden tegen het groene gedeelte des muurs gebragt, of sneller als in een oogenblik was ze uitgebluft, en spreide een grooten rook van zig.

De geheele doodelijke kragt van dit hol is alleenlijk binnen het bestek van het onderste gedeelte des muurs, zoo ver als ze groen is: daar van daan komt het, dat menschen, schapen, groote honden, en andere dieren, die door de grootte van haar lijf, en langheid na beneden, boven de hoogte van den groenen streep reiken, zonder levensgevaar in 't zelve konnen ademen. Zoo men eenig dier wil doen sterven, moet men met een forsse hand deszelfs hoofd beneden den groenen streep gebukt houden. Maar jonge Honden, Duiven, Hoenderen, Muizen, en dergelijke kleiner dieren, in 't hol geworpen, sterven zoo aanstonds.

Dit treurspel, of schouwspel (zoo als 't iemand noemen wil) geeindigt zijnde, trok de Heer Konnor na Pouffoli, en Baje, by zig zelve verwonderd

derd, dat die kraft van dood alleenlijk binnen den kring der groenachtige grond was gelegen, en nog meer overdenkende, hoe 't mogt wezen, dat in het smakelooze water van 't meir *Agnano* zulk een tegengift meer zoude steken als in de lucht.

Hy konde niet begrijpen, zegge ik, en zijne herfsenen maalden d'er de gansche nagt over, hoe dat het gemelde water magtig was, het vergif, dat de hond (zoo men meende) door de binnenste vertrekken zijn 's lichaams, en in zijn bloed had, wech te nemen, of van buiten af te spoelen. Al onderfeldte men, dat het water in 't lichaam van den hond was gekomen ('t welk nogtans zwaarlijk zoude te bewijzen zijn, om dat hy zijn kop buiten 't water had gesteken) nogtans zal het naarwelyks zoo een schielijke en zoo wondere werking doen.

Want by aldien het door 't keelklapje in de maag viel, zoo zoude het niet, als na een langen wijl langs den gewonen omweg van 't maagsap, met het bloed vermengt werden; of zoo het door 't strottenhoofd op de longen viel, dan zoude het zig gansch niet met het bloed vermengen, maar in tegendeel de longepijp gaande makende een moeilijken hoest, en, de luchtaderblaasjes bezettende, een lange en gevaarlijke adembalinge veroorzaken. Door welke redenen hy bewogen niet te onrecht aan de gewaande tegengiftige geneesdeugd van 't meir *Agnano* twiiffelde, en dat voorregt aan de lugt alleen toeschreef.

Om dan dezen duifternisse eenig licht, ware het mogelijk, aan te brengen, ging hy 's anderen daags weder derwaarts, willende der zake eenige nader

proeven nemen, en met zig voerende vier levendige dieren, een Hond, een Kat, en twee Duiven, met een weegschaal. Hy hield met zijne eigene handen een van de Duiven op de vloer van het hol, daar na, wanneer ze nu met de dood worstelde, alleen in de lugt, en zie daar, in de lugt alleen hervat de Duif allenkens het byna geblufte levensvlammerje, zoo verre, dat ze wechgevlogen zoude hebben; tot groote verwondering van den holwachter. 't Zelve bevond hy nog meermalen met de andere Duif, en den Hond; want de Kat was onder weeg van dolheid gestorven. Ook liet hy ettelijke ponden van de aarde, uit het hol gegraven, daar buiten brengen, stak 'er den Hond en de Duiven met den kop in, dog zag, dat het haar geen letsel deed. Hy ontfak verscheide toortsen, en bragt die langs den geheelen omkring van de grond: het miste niet, al waar ze voorby het groene perk wierden gehouden, ging haar vlam uit.

Dezelve dieren bragt de Heer Konnor van daar in de nabygelegene en natuurlijke badstoven van Sant Germano, welke van de Napelsche Geneesmeesters den genen worden voorgeschreven, die de Spaansche pokken hebben, zonder quikzilver, maar alleen met ontlossende middelen te gebruiken, en 't quaad uit te zweeten. Hy hield haar langen tijd tegen de aarde, maar ze kregen geen het minste letsel. Daar van daan bragt hy dezelve weder na het meergemelde hondenhof [*Grotta del Cane*] en hebbende beide de duiven, zoo wel als den hond, wat lang tegen de vloer gehouden, zag, dat ze dood waren. De boer nam de doode duiven na huis, om 'er zijn maaltijd

tijd meê te doen, zeggende, dat hy de dieren, die in 't hol gedood waren, zonder het minste quaad gevolg, gewoon was te eten.

Voorts nam hy een weegschaal, en bond den eenen arm van dezelve hooger op, zulks dat die korter was als de andere, die in zijn gewone lengte daar tegen over stond: toen stelde hy de schaal, op een juist evenwigt gebragt, in dier voegen, dat de langer arm beneden, en de korter boven de gezeide groene streep was; willende daar mede onderzoeken, of, zoo wanneer de benedenste lugt zwaarder of ligter dan de bovenste was, het evenwigt door 't nederdrukken of oplichten van den langer arm wel haast zoude verschrikken, maar daar was geen merkelyke verandering in.

Deze zijn de proeven, die de naauwkeurige natuurbeschouwer in het Italiaansch hol gedaan heeft.

Te Napels vertelt men, dat de Onderkoning dier plaats, zeer begerig om de quaadaardige kragt van deze groef aan een mensch te beproeven, een gevangen Turk derwaarts liet brengen, met bevel van zijn hoofd tegen d'aarde te houden, dog geenzins tot stervens toe: maar men had den Turk al te lang ondergehouden, en de man was dood. Andere hebben 't aan Muilezels, Buffels (die daar te lande in grooten getale zijn) Schapen, en verscheide andere dieren bezogt; altijd met denzelven uitkomst.

Dus is 'er overtollig bewijs, 't welk verbied aan de kragt van dit doodelyk hol te twijffelen, maar wat de oorzaak van die zeldzame werking belangt, daar over word verscheidentlyk gespro-

ken, en elk redenkavelt daar van, na dat hy verstand heeft.

Sommige Italianen, en andere, die de menigvuldigheid der wonderwerken (*mirakelen* is dog het woord) gaarne hooren, gelooven, dat God dit hol zulk een venijnigen kragt heeft ingedrukt, om dat certijds veel bloed van Martelaren daar in vergoten is. Deze schijnen de reden niet te willen weten.

Sommige zeggen, dat de dieren daar in van de warinte, en rook smoren. Deze onderzoeken de Natuur niet verder als aan de buitenste schorste, niet bedenkende, dat in de nabygelegen badstove, waar in veel meer warmte en dampige waaffen is, geen gedierte het allerminste levensgevaar loopt.

Andere, die de dingen wat dieper en met wijsgerige oogen inzien, hebben groote reden om te gelooven, dat alles in dit geval volgens de vaste werktuigelijke wetten van de Natuur toegaat, en twijffelen niet, of de dieren worden gedood van een zekere venijnige uitwaaseming, die uit den schoot der aarde uitvloeit, en door d'ademhaling in de longen word gebragt. Maar deze laatste zijn 't met elkanderen gansch niet eens, over den aart van dien vergifigen geest; want sommige willen, dat ze van een ziltigen aart is, en den gansch en t'samenstel des bloeds teeenmaal ontbind: sommige houden staande, dat ze na den zuure zweemt, en het bloed schielijk stremt; waar uit eenige giffen, dat ze Quikzilverachtig, andere dat ze Spiesglasachtig, deze Salpeterachtig, gene dat ze Zwavelachtig, sommige dat ze Aluinachtig, andere dat ze Koperroodachtig, andere dat

dat ze Rottekruidachtig is , elk na dat het hem best voorkomt.

De Heer Komnor , wikkende de dingen naar eisch van reden , en dezelve volgens de bygebragte proeven naauwkeuriglijk onderzoekende , vind de doodelijke kragt van het Napelische moordhol zoo geschapen , dat ze geenzins uit eenig vergift , of vergiftigen grond ; te ontstaan mag geoordeelt werden.

Ten dien einde met verreziende oogen zijnes schranderen vernufts bekeken hebbende zoo wel den aart en de veelvuldige soorten van vergift , als deszelfs verscheidene werkingen (uit alle het welke klaar blijkt , dat de kragt van het gemelde hol in 't allernistien uit geen vergift kan spruiten) besluit hy met reden , dat de dieren daar in door geen doodend lichaam van 't leven worden berooft , maar alleenlijk van zelfs daar in sterven , by gebrek van de in- en uitzettende lucht.

Hoe dit nu bykomt , namentlijk , dat in holen , met vyerige lugtstofte vervuld , by mangel van in- en uitzettende lugt , het leven van dieren , en de vlammen van toortsen uitgebluft werden , daar van kan men door zijn filozoofsche gedagten in het tiende lid zijner verhandeling overtuigt werden. Laat het u genoeg zijn , lezer , dat ik u 't zelve hebbe aangetoont , want na te schrijven lust my niet.

Het elfde of laatste lid , dat van de mengelstofte der onderaardsche holen spreekt , is aanmerkelijk , om dat daar in word aangewezen , hoe de ziekten , die de arbeidsluiden in de bergholen gemeenelijk onderhevig zijn , kunnen geweert werden.

In de volgende bladen beschrijft ons de Heer Konnor den berg Vesuvius, en deszelfs jongstledene branding in den jare 1694.

Dit vervaarlijk gebergte legt aan 't strand der Middellandsche zee, met zijn top zeven, met zijn voet vier Italiaansche mijlen van Napels. In Wintermaand des jaars 1693 heeft de Schrijver zelf, niet zonder veel zwoegens en zweetens over zand- en asch-hoopen tot op den bovensten kruin geklommen. De top loopt niet spits, maar is stomp, plat, en zeer ruim, niet ongelijk eenen ronden Schouwburg, met een schrikkelijke ingeholde diepte in 't midden: een holte, die twee mijlen in zijn omkring schijnt te beslaan. Hy plagt certijds gruzame vyervlammen, vyerige steenbrokken, gloeiende assen, scherpe rots-scherven, en kokende bergstoffen, waar mede zijn geheele omtrek, en d'alomgelegene buurt bedekt legt, gelijk als met blixems en donders uit te braken. Maar nu sedert een geruimen tijd heeft hy niets dan een zwaren rookdamp opgegeven. De grond dezer holte is vast, en voor de naderende reizigers over al begankelijk. Als men d'er hard op stampt, geeft ze op sommige plaatsen een wederklank, als of ze met holen en groeven van onderen doorboord was, en die d'er over wandelen voelen geen kleine warmte onder hunne voeten.

Midden uit de holte van dezen berg rijst een andere berg, ook niet klein, omtrent drie hondert schreden hoog, en met zijn top boven den kruin van den berg, binnen welke hy bemanteld legt, uitstekende.

De Schrijver, met nog grooter moeijelijkheid over het losse en heete zand, van dezen berg uitge-

gebraakt, op deszelfs top geklautert zijnde, zag dat hy ook op zijn kruin een ruim hol had, en komende aan den rand bevond hy die met zulk een dikken wolk bezet (gelijk dikwils gebeurt) dat hy haar grootte niet konde onderscheiden. 't Speet hem te zeer, dat hy zonder de holte te zien, na zoo veel moeite weder zoude moeten keeren: derhalven ging hy, zoo moede als hy was, een wijtje tegen den grond nederleggen, en onder tuffen verdween de wolk juist zeer schielijk, en hy, opgesprongen, zag de grootte van den ganschen groef, na zijn begeerte. Ze is uit den middellijn omtrent zestig schreden breed, en loopt benedenwaarts niet tot een afgrond, gelijk sommige meenen, maar steil neêr, in een naauwer put, diep, ten naasten by, dertig voeten. Haar omtrek is netter Schouwburgswijze gerond, dan die van den grooter berg, en haar schoot baart gedueriglijk een helschen gloed van vlammen en dikken rook, zonder ophouden; want die Vyerpoel is rondom met veel bergzwavel, dat op de grond van 't hol dicht op elkander legt, omboord, en word, gelijk de vlam van het pit in een lamp door oly, alzo ook door dit onverbrandelijk voedsel aangezet. De grond van dezen wijdgapenden oven legt niet blank van gesmolte metaal, zoo als sommige gewaant hebben, maar is vast, en uit een harde aard- en zandachtige stoffe, met mengfel van velerley bergstoffen op een gepakt. Een altoosduerende vlamme barft hier uit, en zoo men niet voor een schielijke losbranding vreesde, hoedanig een dikwils ontstaat, men zoude zonder gevaar tot op den diepsten grond van 't hol kunnen nederdalen.

Niet altijd werpt deze berg een en dezelfde stofse op. Nu houdt hy zig eens stil, en braakt alleenlijk uit zijn ingewanden nooit geslakte vlammen, die men niet kan zien, ten zy iemand van den rand des kuils tot op den bodem nederkijkt. Dan eens jaagt hy zeer geweldige vlammen met zulk een zet, en zoo hoog in de lugt, dat ze uit de nabuerige, ja ook verafgelegene steden, niet zonder afgrijsen gelijk als weérlicht kunnen gezien werden. Soms tijds ruspt hy met de vlammen uit zijn keelgat gloeiende assen, en gebrande steenen, die hy een stuk weegs van zig werpt, gelijk eenige reizigers, die na onzen Schrijver daar quamen, getuigt hebben: want zy hoorden op zijn top een ichrikkelijk geruis en geraas, waar op een slagregen van assche en steenen volgde, die hen met levensgevaar deed wechvlugten. Altemet, na een voorgaande vervaarlijke loeijing en aardbeving, drijft hy niet alleen zaad en vyerige steenen, maar ook heele rotsen, uit zijn gedarmte afgerukt, vier, acht, tien, ja vijftien mijlen van zig, met een groote verwoesting van menschen, vee, en gewas. Sommige willen, dat de assche van dezen berg tot in Griekenland was gestoven, en aldaar tot een bergje opgestapelt; en men zegt, dat in Griekenland een nieuw bergje is opgerezen omtrent den zelven tijd, toen de Vesuvius los brandde; ja daar word verhaalt, en 't is niet ongelooffelijk, dat by wijlen van zijnen top af zoo zware waterstroomen in de ondergelegene vlakten en velden nedergestort zijn, dat de naaste haven van Napels daar door gansch en al droog wierd.

Hier na gaat de Heer Konnor een beschrijvinge

ge maken van de bergstoffs, die deze berg uit zijn balg braakt, en verhaalt met eenen, hoedanig de stoffs was, die als een geheel rivier van gesmolten metaal uit hem afvloeide, na dat hy in een Grafsmaand des jaars 1694, niet anders als met een gruzamen donder, zijn oude woede hervat-
tede. Toen braakte hy drie dagen lang, zonder aardbeving, een allerafgrijselijksen gloed van vlammen, en dikke rookwolken, tot zoo grooten schrik der rondomwonende menschen, dat die, uit vreeze van onder de asche, die telkens daar uit geworpen wierd, levendig gedolven te werden, met al hun vee en goederen verbaasde-
lijk in de naaste steden vloten. De Filozofen en Natuurkenners konnen hier aas voor hun weer-
lust vinden, en eens zien, of 't wel waar is 't ge-
ne men dus lang gezegt heeft, dat 'er in den schoot der aarde geen nieuwe bergstoffen geteelt wor-
den, maar dat alle de bergstoffen, die men da-
gelyks uitgraaft, van 's werelds geboorte af ge-
weest zijn.

Achter dit vermakelyk verhoog volgt een an-
der, niet min der aanmerking waardig, als de
twee voorgaande, want het beschryft ons een al-
lerzeldzaamst menschen geraamte, in Kampaniën
gevonden, welkers beenen altemaal tot een been
aan malkander vast en hecht tot een enkel been
waren geworden: in der voegen dat alle de bee-
nen van den rug, lendenen, ribben, en billen,
die in haren natuurlijken stand, als ze van elkan-
deren gescheiden zijn, gemeenelyk omtrent acht
en dertig uitmaken, zoo vast tot een zijn gehecht,
hare bindsels zoo verbeent (laat my liegts dit
woord in dezen zin gebruiken) en hare leden-

voegfels zoo wechgegroeid, dat ze niet als maar een enig vast en enkel beengestel uitmaken, alles zonder dat de knokkels of wervelbeenen enz. kunnen gescheiden worden: zoodanig, met een woord gezegd, dat alle de beenen een en 't zelve lichaam maken, even als of een beeldhouwer een zekeren menschverbeeldenden romp met ribben, wervelbeenen, enz. uit eenen balk had gemaakt.

Sta by liefhebber der Natuur- en Ontleedkunde, hier valt voor u te overwegen, of deze beenen zoo tot een gegroeid zijn in des moeders lichaam, of toen de mensch leefde, wiens beenen het geweest zijn; ten derden, of ze deze hardheid en vastheid in 't graf hebben gekregen.

De Heer Konnor haalt de oorzaak wel meest uit de beginsfelen der voortteginge, alzo hy niet kan begrijpen, dat de aarde alleen kragt zoude hebben om kraakbeenen enz. tot een been te maken. Want of schoon somtijds aaneengehechte beenen uit de aarde worden gedolven, nogtans is die aaneenhechting, of vereeniging geenzins door de aarde, of enig beginsfel van aarde te weeg gebragt, ten zy ze teffens ook van een steenachtige natuur en hardheid zijn geworden. Men ziet hier niet alleenlijk, hoe deze beenmaking of beenwording met het leven heeft begonnen, maar ook een net oordeel van den Schrijver over alle de vaste en werktuigelijke deelen onzes lichaams. Onder andere laat hy ons hooren, waar van daan het komt, dat 'er dikwils lijken, die een reeks van jaren begraven zijn geweest, gaaf, en onbedorven uit de aarde worden gehaalt. Dit geschied door geen wonderwerk, gelijk de kalling der narren is, die, in bygeloof doorzult, zoodanige lijken

ken voor ik weet niet welke heiligdommen aanzien, maar door een dikken zilten damp, die uit het aardrijk vloeit, en in de vezelen van het doode lichaam indringende aldaar vast maakt en inhecht dat vlugge zout en zwavel, welkers uitwaassening den lichamen bederving en verrotting aanbrengt. Namentlijk door het stecuten en stil doen staan van de vleesbeginsselen, die uitwaassenen zouden, en door dezelve tot een zekere rust te dwingen, behoud deze zoutwaassening het lichaam gaaf en ongeschonden; niet anders als gelijk het zeezout gewoon is het vlees te bewaren: ik zwijge wat 'er in 't voorbygaan word geleeraart wegens de kromming der beenen, aangeborene bulten, boechels, en verscheide uitpuilingen in het lichaam; altzamen brave gezonde redeneringen, nut voor een yder geletterde, die zig aan de Natuur-Genees- en Ontleding-kunde laat gelegen leggen.

Het laatste Artzeny-Natuurkundig vertoog heeft de Heer Konnor geschreven over een ver-vaarlijk Vleesgezwel, ontdekt te Parijs in het geopen-
pende lijk eener vrouwe, en weduwe van vijftig jaren, die daar mede vijf en twintig jaren in haar onderbuik was gequelt geweest. Na een zeer nette en omstandige beschrijving van dat gezwel, deszelfs en der andere bygevoegde leden gelegenheid, mitsgaders de toevallen, ten tijde van de Ontleding daar omtrent bevonden, levert hy den lezers uit de schatten zijnes welgeoeffenden vernufts zeer vele wetenswaardige opmerkingen, al te natuurlijk, dan dat ik ze voor elk een hier zoude naschrijven; te meer, nu dit uittrekfel, naar mate der weinige bladen, onder
de

108 *De Boekzaal van Europe,*
de hand reeds groot genoeg schijnt uitgeloo-
pen.

VIII. HOOFDDEEL.

Lusthof der Zielen, beplant met verscheide soorten van geestelijke gezangen, strekkende tot gezondmaking, voedsel, versterking en verquikking des gemoeds. Gemaakt van verscheide personen, waar van vele nooit in druk geweest, en de overige uit gedrukte liedboeken gezagt en in ordre gesteld zijn door C. S. de vierde druk, verrijkt met een Achterhofje, beplant met nieuwe geestelijke Liedjes, waar van eenige nooit voor dezen gedrukt zijn. Te Rotterdam by Pieter Terwout 1697. in 12. 34 bladen.

DAar ik in de Boekzaal van de Dicht- en Zangkunde sprak (’t welk meer als eens gebeurt is) vloeyde gemeenlijk iets van de bekoorlijke kragt, die de gezangen, en vaaren hebben op de harten der menschen, zeer geneegen tot poelen, en zingen; den vroomen tot een onschibaren troost tegen vele wederwaardigheden, of tot opwekking van goede gedagten omtrent ons zelven, onzen even naasten, en wel byzonderlijk omtrent God.

Voor de oudheid en achting der Dichtkunde (zoo nu en dan te berde gebracht) behoeft niet te wijken het nut en noodig gebruik van Liederen

deren en gezangen in 't stuk van den godsdienst, niet alleen der Heidenen, en Joden, maar voornamentlijk van ons Christenen, die de Snaarliedere van den Koning en Profet David voor een byzonder * Kleinood der Kerke waarden; waardig dat het in onze monden en handen, boven al in onze harten gedragen werde.

Geen gezindheden zijn d'er in 't beschaaffter Christendom, dat ik weet, of zekeren haargebruik van sictelijke en heilige Liederen; am maat en trant gebonden; onder alle welke niet de minstyverige in dit stuk zijn geweest de weerlooze, waar van ons zeker soort in 't elfde hoofddeel te bezien staat.

Om niet te spreken van den grooten overvloed dezer Liedboeken, die van ouds her, en wel meest sedert de tijden der hervorming in de Nederlanden, een groot zilvermaak aan het geteide weerlooze hoopje toebrachten, en welke met een gememen titel *Mouwiste Liedbeken* genoemd wierden; zie hier, lezer, een verzameling van wat ouds tffens, en van wat nieuws. Dat ik van deze nieuwe uitgifte gewage, heeft zijn reden, straks te melden.

Niklaas (of Noordhollandscher wijze kortaf, *Klaas*) *Saepel*, in zijn leven Beaupfchrijver te Hoorn, vond zijn geest gedreven tot het vergaderen van dezen bondel gezangen, voor ettelijke jaren bekend met het opschrift van *Klaas Saepels Liedboek*.

De Man, naar 't schijnt, pogende tot zijn 'zels en zijn 's naastens nut, den talent te besteden,

* Zie het voorberigt, of den korten inhoud der Psalmen van de nieuwe Neêrduische overketting.

den, dien hy zig toevertrouwd achtte, liet zijn aanmerking gaan over dat deel der geboden en vermaningen, in 't Oud en Nieuw Verbond voorkomende, 't welk ons aanzet, om Psalmen, Lofzangen, en geestelijke Liederen, tot Gods eere, en onderlinge stichting, te zingen. Hy begreep daar uit, dat heilig zingen geen der minste was, van alle de Christelijke Zedeplichten; geen, die zoo wel, over al, endikwils, schijnt te pas te komen: 't zy dat ze haar opzigt hebben op den dienst, dien we Gode, en Christus, of dien we onzen evenmensch en ons zelve schuldig zijn: ja hy hield boven deze geene hooger, dan alleen de Koninklijke Hoofddeugd de *Liefde*. Door 't godsdienstig zingen, meende hy, word de allerheiligste naam van God en zijne Zone Jezus verheerlijkt; want godsdienstige gezangen bestaan in gebeden, lof- en dankzeggingen, waar door men de volmaakte eigenschappen der Godheid roemt.

Door 't stichtelijk zingen, oordeelde hy, van Gods goedheid; magt en wijsheid, des werelds ydelheid, bedrog, en dwaasheid ('k vergat schier des duivels loos- en boosheid) der zonden loon en leelijkheid, der Deugden vreugd en Liefdelijkheid, der Hellen pijn, en schrikkelijkheid, en des Hemels volmaakte heerlijkheid, eindelijk, door een bezeffing, onder 't zingen, van 't genot eener eeuwige onveranderlijke blijdschap, word de zondaar bekeert, de afspadige te regt gebragt, de ongeregelde vermaant, de trage aangeprikkelt, de moedelooze opgebauwt, de zwakke gesterkt, de bedroefde vertroost, de onwetende geleeraart, en de nijvere bevestigt.

Doos

Door 't aandagtig zingen kan men, zijn's erachtens, menigmalen, zoo in 't verborgen, als openbaar, de gestalte onzes harten, in tijde van druk of vreugde, voor God uitstorten, onze dorre en doffe zinnen opwekken, verquikken, en bequaam maken tot het overdenken van gewijde stoffe, tot loven, totbidden, en tot danken; dog alles en alleen door de medewerkende genade van den H. Geest, die de godvrugtige zangers (dat is, die niet uit losheid, ydele eerzugt, maar in 's harten nederigheid en eenvoudigheid dat goede werk doen) pleegt te vergezelschappen.

Hier by komt, volgens zijn aanmerking, dat de vorensgezeide nutheden niet alleen bereikt konnen werden door Liedereren, Lofzangen, en Psalmen naar de konst en opwekkelijk te zingen, maar ook door dezelve aandagtelijk te lezen, en in de vergaderingen der vromen voor te lezen: want elk een heeft de gaaf van wel zingen niet, en al had hy die, zoo verstaat hy zig straks niet op alle zangstemmen.

Eindelijk beoogde hy met zijn Liedboek dit nut te verrigten, dat welmeenende menschen, onder 't waarnemen van hun tijdelijk beroep, of over weg gaande, wanneer 't lezen onmogelijk is, eenige sichtelijke gezangen mogten zingen, of by hun zelven opzeggen, dewijl men lichter rijm dan onrijm in de geheugenisse kan prenten, en aldus het hart, tegen ydele invallen gesterkt, op heilige en hemelsche gedagten gaande maken.

Dus verre hebbe ik Klaas Stapels goed inzicht vermeld, laat ons nu eens zien, hoe hy zig in de verzameling van deze sichtelijke liederen gedragen heeft.

De

De goede man, bedenkende, dat vele Dichters; zelfs onvrome, wel tot zekere hoogte van kunst, dog weinige van regte stichting, steigeren, heeft zoo zeer niet gezien op de keurlijkheid van de kunst, als wel op de stichtelijkheid van de stoffe, die hy boven de kunst waardeerde; dog als 't een by 't ander komt, dan bekennt hy, dat de kunst aan de heilige stoffe geen kleine kracht en luister geeft. Om dezelve reden heeft hy geen onderscheid gemaakt in de Dichters, of rijmers, van wat naam, gezindheid of volk zy mogten zijn; wikkende, dat men meer opmerke wat; als van wien de dingen gezegt werden.

Uit het laatstgezeide kunt gy dan lichtetijk zien, lezer, dat de Rijmers en Zangdichters, welker gedichten en hederen in dezen *Lustbos* staan, juist afteemaal geen Meesters in de Dichtkonst zijn, nogte hun zelve, denke ik, daar voor uyt geven; nademaal tot het verkrijgen van den eer-naam van Poët wat anders behoort, dan een geestelijk lied te maken: maar wy zullen deez tijd in de verhandeling van die meermaals verhandelde stoffe niet dieper intreden. Dien het om stichting te doen is; die zal in sommige gezangen niet geërgert worden, al zijn daar in alle regelen van Poëzy, taal en Dichtmaat niet keurelijk waargenomen. In andere vind men de konst niet verzuimd; 't welk een kenner met den eersten opslag zal voorkomen, al las hy niet de namen der Dichters, die meest by yder gezang staan uitgedrukt. In 't geheel zie ik, onder het doorwandelen van dezen *Lustbos*, dat 'er geene van die ouwerwetsche deunen in opgezongen worden, die kundige ooren van onzen tijd zonder van lachen

chen te schudden niet kunnen hooren, zulke liederen, meine ik, die (hoe stichtelijk ze ook mogen wezen) met al te slegtluidente stopwoorden doorspekt zijn, en wel meerendeels op 't einde van de vaarzen, omalzo, och armen! het rijm goed te maken; gelijk als daar is die kromtalige kaalgestene lapkalling van *certein, eenpaar, eerbaar, sijn, geprezen, idoom, minjoot, saam*, en wat meer zoodanige mismaakfels of andere sleep-lendige bastaardyen in de oude Menniste Liedboekrijmers, met heele bosjes uitmunten.

'k Heb' nog bet te zeggen.

Toen *Pieter Terwout*, man van eerlijken wandel, en die teffens slegen voor straten kent, den derden drtk van dit Stapels Liedboek uitgaf, had hy, om, zoo veel als doenlijk was, naar zijn vermogen, kaf van koren te schiften, eenige liedjes uitgemonstert, die in den tweeden druk van 't jaar 1686, te Harlingen by Simon Boncq vervaardigd, gevonden wierden; maar daar over heeft hy klagten gehoord, en de goede luiden wilden gaarne hebben alles wat in den gezeiden tweeden druk stond. Derhalven om den stichtelijken Zangers en Zangereffen alle mogelijke vergenoeving te geven, heeft hy niet alleen de rijmen, die in den derden druk uitgelaten waren, benevens al het gene dat ter vermeerdering van den derden druk gedient had, in dezen zijnen vierden druk gevoegt, maar daarenboven ook verscheide andere Gedichten, aan welke te voren geen plaats in Stapels Liedboek was ingeruimt.

Hier zoude ik bequamelijk mijn penne kunnen laten rusten, maar vermits ik niet wel van mijt zelve kan verwerven, uit een rijm-vollen Lust-

hof rijmeloos heen te gaan, zal ik voor mijn afscheid, uit den bondel gedichten van Joachim Oudaan (die zig hier van de 688ste tot de 721ste bladzijde vertoont) iets tot een proefje naschrijven, 't welk geenzins van 't slechte is, en tegen het beste van de gansche verzameling zijn stand kan houden.

't Is een Loofzang van dien Dichter op Christus Hemelvaart.

Stemme O Kersnacht enz.

I.

*De geest, gedreven in den Hoogen,
Rijst hooger dan de straal der oogen,
En volgt den Heiland achter na,
Daar Hy, ten Hemel opgevaren,
Bruiersvoet word van d' Eng'le-schouden;
Zoo z'op 't Gelooft na boven vaar'.*

II.

*Daar Serafijnen, Cherubijnen,
En Vorstendommen zien verdwynen
Hun eeren-glans; daar alle knien
Der Hemelsche, Aardsche, en onder d' Aardens
Geplaatste, Schepsels, voor dien Waarden
Zig buigen, en Hem vere bies.*

III.

*Als Wien van God een naam gegeven,
Die, boven alle naam geboven,
Alleen de Zaligheid besit;*

Die

Die, Hoogepriester, d' Offerhanden
 In 't heil'ge, niet gemaakt met handen,
 Voert eeuwig onberisp'lyk uit.

IV.

Het heilige des aardfchen Tempels
 Des afgescheiden binnendrempels
 Zag eenmaal s jaars flegts van den voet
 Des Hoogepriesters zig betreden;
 Die 't zonden-offer met gabelden
 Daar binnen bragt, niet zonder bloed.

V.

De Zoon Gods, om ons verschenen,
 Ziet al dat fchaduw-werk vordruenen,
 Als die in 't eeuwig Heiligdom,
 Zyn lichaam, na Gods welbehagen,
 Zyn bloedig Offer, op komt dragen
 Dat d' eenige verlossing komt.

VI.

Waar toe ons d' ingang word gewezen,
 Niet door den Voorhang van voor de zee,
 Maar door den Voorhang van Zyn vlees
 Gelijck om verfohen wog des Levens,
 Ten zoen eens eeuwigens vergevens,
 Met ongedenk, en buiten vrees.

VII.

Dat niemand dan voortaan verfmado
 Den Geest, dat waarpand der Genade,

*Wyl, die den Zone Gods vertreên,
 't Bloed, dat hen heiligt, onrein achten,
 's Vyers schrikk'lyk oordeel staat te wachten:
 Want ander Offer is 'er geen.*

VIII.

*Zy, U, o God, ten troon gestegen,
 Dank, eere, sterkte, lof, en zegen!
 In aller eeuwen, eeuwigheên:
 En stijg de galm der eerenklanken,
 Waar met U mensch en Eng'len danken,
 Door aller Heem'lent Hemel heen!*

Al wie vele van des Dichters vaarzen heeft gelezen, weet, hoe hy dikwils gewoon was enkele kragt en klem van zeggen te beoogen, en iets over te stappen, 't welk zonder een aangenome vryheid in de Poëzy niet geleedt word; schoon hy 't lichtelijk anders had kunnen maken.

Volgens die vryheid moet men hier zoo naauw niet zien, dat hy *banden* op *Offerbanden*, en *heen* op *Eeuwigheên* gerijmt heeft. Een Hoofdman van 't Dichters gilde mag zig aanmatigen, dat een leerjonge niet moet navolgen. Ook ontvalt het den besten wel eens: of het overige iste fraay, dan dat het om een letter of woord zoude verandert werden.

.IIV

IX. HOOFDDEEL.

*Histoire Evangelique, confirmée par la Ju-
daique & la Romaine, par le R. P. Dom
PAUL PEZRON, Religieux de l'Ab-
baye de prieres de l'etrote observance de
l'Ordre de Cisteaux, & Docteur en Theo-
logie de la faculté de Paris, Tome pre-
mier.*

Dat is,

*Euangelische historie, bevestigd met de Jood-
sche en Roomsche door den E. V. Dom Pau-
lus Pezron, Geestelyk Persoon uit de Abdy
der gebeden na den nauwgezetzten regel van
de Cisteaux, en Godsgeleerde van het Genoot-
schap te Parijs. Het eerste stuk. Te Pa-
rijs by J. Boudot 1696. in 12. 28 bladen.*

AL wie gezien heeft het gene dat deze Schrij-
ver over de herstellinge van de oudheid des
tijds uitgaf, en hoe hy zijne wederstrevers tegen-
sprak, zal voor vast stellen, geloove ik, dat de
man, schoon zijn gevoelen geen gronds genoeg
had, in Joodsche en andere gedenkschriften vry
wel belezen is; ten minsten ben ik daar door
nieuwsgierig geworden om dit werk te door-
bladeren, en den Hollandschen lezer mijne aan-
teekeningen deswegen in twee uittreksels mede te
deelen.

Het neemt zijn aanvang van zes jaren voor Christus geboorte, en eindigt met deszelfs Hemelvaart; yder geschiedenis zoo nettelyk op haar tijd thuis gebragt zijnde, dat 'er zelf meest altijd de dag by staat. Dog waarom de Priester dit doet, kan men lichtelyk afnemen, namentlyk om des te beter zijne geloofsnooten de Pausgezinden in het vieren van die dagen te regvaardigen.

De gansche tijdverdeeling is in jaren, en de onderdeeling in byzonderc voorvallen. De jaren zijn uitgerekent na de tijdrekening van Christus, na het leven der Roomsche Keizers, en Joodsche Koningen, na den opbouw van Roome, en na de Grieksche Olympiaden.

Wy zien hier in niet alleen een bondel geschiedenissen van den Euangelistijd, maar ook van Herodes, met wiens afkomst de historie begint, vervolgende de * Koningen na hem zoo breedelyk, dat ze ruim een vierde gedeelte van het boek beslaan: ik wil zeggen het leven van Herodes den Grooten, en dat van zijne kinderen, met alle hunne buitensporigheden voorgesteld, of liever uit den Jood Jozefus van woordete woorde nageschreven, want die Schrijver word by Vader Pezron zoo hoog geacht, als by andere laag vernedert.

Ook komt ons voor een uitvoerig verhaal van Romeinsche zaken, 't zy dat dezelve overeenkomst hebben met de dingen van 't Jodendom, of niet; gelijk als de † optogt van Quintilius Varus

* Zie p. 25. 32. 40. 46. 47. 50. 132. 137. 144. 151. 156. 159. 165. 167. 170. 205. 213. 222. 224. 237. 38. † p. 19.

rustegen de Homonaden, de X eere, aan Lucius, Augustus neef, bewezen, en vele † dergelijke, welke wederom geen klein deel van dit boek vullen.

Zoo groot een liefhebber als ik terstond zeide dat Pezron van den Joodschen Historyschrijver is, zoo groot een verachter is hy van de Rabbinen; dog dat heeft ook zijn reden. Nog poogt hy in de voortreden byzonderlijk Christus komst uit de voorzeggingen des Ouden Testaments te bewijzen, maar ik twijffele niet of de gene, die het met den vermaarden Koccejus houden, zullen de krachtige aantooningen by dezen Prieester niet zoeken; en 't zoude my vreemd schijnen, indien zijn praat van de Sibyllen, en Virgijls harderszangen, by verstandige menschen ingang vond, om dat die allervoddigste grollen over lang zijn uitgestampt.

Beter zij hebbe ik in den voorgestelden recks Joodsche Hoogepriesters, welker eerste is Simon, van Herodes uit die waardigheid gestooten. De dwingsland zette Matthias in Simons plaats, en maakte d'eerste verandering in het vergeven dezer hooge bedieuinge, die tot nog toe erfelijk was geweest, want hy zag, dat de Hoogepriesterlijke magt te groot was, en hem tot zijn dood toe konde dwarsboomen.

Na dat Matthias het ampt zeven maanden bekleed had, quam in zijn plaats (c) Joazar, en na hem (d) Eleazar, dog deze wierd aanstonds afgezet, en gevolgd van (e) Jezus, de Zoon van Sië. Het schijnt dat Joazar voor de tweedemaal

H 4 in

† P. 172. † P. 190. 133. 200. 300. 350
(c) P. 140. (d) P. 175. (e) P. 192.

in de plaats van den laatstgenoemden is gekoren.

Onder hem werd het Joodsche land een *Roomsch Wingewest*, en deszelfs Stadhouders namen het regt van Hoogepriesters te stellen : dus geraakte (a) Annas tot dat gezag, en vermits die een Sadduceër was, begon de Sekte der Sadduceen van dien tijd af het hoofd op te steeken.

Na vijftien jaren werd Annas verdagt by Valerius Gratus, die hem zijn stoel deed inruimen aan (b) Ismaël. Deze zat naauwelijks een jaar, of (c) Eleazar, Annas Zoon, was zijn navolger: na hem quam (d) Simon, en eindelijk (e) Kaiasas.

Laat ons nu de oogen tot eenige byzonderheden wenden.

De Heer Pezron toont bescheidenlijk, hoe de (f) Priesters, en hunne ryen in den Tempel dienden: waar by komt de (g) samenzwering van de Farizeen tegen Herodes, welke op een bloedstorting uitliep.

Wanneer de zaken nu in dien staat waren, dat Augustus den Tempel van (b) Janus ten derdenmale had gesloten, en vele jaren toehield, om dat Roomen in volle vrede bloeide, liet die Vorst een algemeene opschrijving niet slegts over het Roomsche gebied maar over de rijken zijner bondgenooten maken, op dat hy deste beter de overwigtige mogendheid der Romeinen zoude kennen; want daar door konde hy zoo wel het juiste getal des volks, als hare inkomsten weten.

Om

(a) P. 251 (b) P. 350. (c) 354 (d) P. 368
 (e) P. 378 (f) P. 16. (g) P. 26.
 (h) P. 55.

Om dit in 't Jodenland uit te voeren, zond hy Quirrius, terwijl Saturninus Stadhouders van Syriën was. Ik spreke na de meeninge van onzen Schrijver, die hier mede vergelijkt de strijdigheid, by Lukas 11 v. 2 voorkomende, en staande hond, dat Christus, op dien tijd geboren, verjaren moet juist op den 25ten van Wintermaand. Gy kunt, lezer, dit den man niet kwalijk afnemen, want hoe zoude hy het gevoelen der Roomsche Kerke darren tegenpreken, hoe onwaarschijnlijk, ja hoe ongelooffelijk ook het zelve van andere geleerde word gehouden? Voor my, het ergert my niet dat ik den Monnikskap en de Pauffelijke trouwe over al in dit werk zie doorstralen. Misschien zal de jaarrekening hier beter te verstaan zijn als de gemelde dagrekening; en de Heer Pezron meer toestemminge vinden, als hy aanwijft, dat (a) Jezus geboorte vier jaren ouder is, als we in onze gemeene rekening schrijven.

Des Heeren geboorteplaats was Bethleem; ons hier in zijne omstandigheden beschreven, en aldaar in een stal, het welke Pezron met meer woorden als zekerheid aantoot in een onderaardschen (b) kuil geweest te zijn, zoo als eenige Oudvaders ook schijnen te gelooven.

Ter zelve plaatse wierd Hy besneden, en omtrent den 6den January van de Wijzen bezogt. Hier kunnen we leeren, wat slag van mammen die Wijze waren, hunne oeffeningen, en of zy Jezus in het stal, of elders vonden: want onze Schrijver oordeelt waarschijnlijkst te wezen niet in 't stal, maar in een huis.

Wijders dat die Wijze daar zoo vroeg quamen, H 5 ... meint

(a) 75.

(b) P. 82.

meint hy wel te kunnen verstaan werden, als men neme dat zy uit Arabien gereisd zijn; daar ze zelf op dien tijd uit Perzien hadden kunnen komen: maar lieft wil hy dat het Arabien zal zijn, want die liuden waren daar in menigte, en Arabien word, zoo hy zegt, deurgans in den Bibel het (a) *Oosten* genaamd.

Ik wenschte wel dat de Man zoo mank niet ging in te bewijzen, dat die mannen Koningen zijn geweest, daar de geduldige Job dan ook als Koning verschijnt. Evenwel hy houd het tegen de Onroomsche staande uit (b) Pf. 72. v. 10. en krijgt daar uit aanleiding om de nette plaats te weten, waar van daan ze quamen.

Maria, meint hy, had geen reiniging van nooden, want Zy was en bleef Maagd. Men late hem dit uitrekenen, zoo wel als de (c) vlugt van Jezus na Egypten, en de plaats, waar.

Hy wil dat de kindermoordery van Herodes niet alleen den Profeten, maar zelfs den Heidenen bekend is geweest: dog het is jammer, dat hy met eene onvoldoende plaats uit (d) Makrobius komt aan leuteren.

Omtrent den tijd van deze ongehoorde moord (die Vader Pezron in de maand February stelt) maakten twee Joden (e) Judas en Matthias hunne landsgenooten gaande, en rustten niet, voor al eer ze den Arend, door Herodes op den Tempel gezet, van boven nedergerukt zagen.

Onze tijdrekening word hier (gelijk ik gezegt hebbe) vier jaren en eenige dagen later gestelt, zoo dat het jaar 1696, gelijk wy geschreven hebben,

na

(a) P. 96. (b) P. 121. (c) P. 122. 123.

(d) P. 128. (e) P. 179.

na des Schrijvers stelling begint met het jaar (a) 1700, dat is, met den aanvang der achtende eeuw. Dezen misslag hebben de Grieken niet, om dat ze rekenen van de wereldmaking, maar ze is begonnen in den jare 525, onder de regering vanden Keizer Jultijn, als wanneer een zekere (b) Dionijs, bygenaamd de kleine, zig van de jaarrekening na Christus geboorte ging bedienen, daar men te voren of van de Wereldschepping of van Diokletiaans jaren rekende. Dionijs volgde daar in eenen Viktoor van Aquitanien, voor zoo verre, dat de laatste zijn tijdrekening van Christus lijden begon.

Het Jodenland, met den ban van Archelaus een *Roomsch Wingewest* geworden, had tot op de dood van Jezus deze Stadhouders: d'eerste Koponius, onder wien Quirinius een tweede beschrijving deed, daar na Ambibuchus, gevolgd van Annius Rufus, toen Valerius Gratus, en na dezen (c) Pontius Pilatus. Dat de Joden hun regt van halsvonnisse onder Koponius verloren hebben, gelijk Pezron zegt, behoeven we op zijn woord niet te gelooven: en wat de lijst der Stadhouderen van Syrien belangt, die is wat te langwylig, dan dat ze hier ingelast werde. Iemand, die den Vader Pezron wil zien bewijzen, dat Jezus in zijn jongheid een timmerman is geweest, sla eenige bladen te rug, en bekijke het p. 294.

(d) Herodes Antipas, ziende onder wijlen Tiberius tot Keizer verheven, bouwde een groote Stad, en noemde die, uit vleyzugt, Tiberias; Filippus, Herodes zoon, handelde op dezelfde wijze

(a) P. 169. (b) P. 187. (c) P. 381. (d) P. 317. 67415.

wijze met de oude Stad Lefem, die hy treffelijk liet verbeteren, en Caesarea Philippi noemen, daar hy nog een tweede, na des Keizers moeder Julia, by deed. Jezus, nog verborgen levende, verliest zijn gemeinden Vader Jozef, wiens (a) geslagtlijst, van Mattheus en Lukas beschreven, alhier naauwkeuriglijk word uitgepluift.

Met Joannes den Dooper, in het openbaar verschijnende, zien we dezès mans juiste tijd aangewezen, en het woord (b) *hegemonia* verklaard. Ook handelt de Heer Pezron breed van des Doopers Prediking, Kleedy, en Spijze, voorts van Herodes onwettig huwelijk met Herodias, zijns broeders vrouw, van Jezus doop, de plaats, waar, en den tijd wanneer die geschied is. Hy onderzoekt hier, of het een (c) Duive was, of alleen de gedaante van een Duive, die toen op Jezus quam, en houd zig by 't laatste.

Daar hy van Jezus (d) verzoeking in de woestijn spreekt, zag ik hem gaarne wat klaarder, en of hy de (e) watervaten op de bruiloft in Kana wel gemeten heeft, daar aan zoude ik hartelijk twijffelen. Hy oordeelt dat Jezus maar drie Paschaas in zijn openbare bediening is geweest, en dat die van den Euangelischrijver Johannes staan aangeteekent. Van den (f) Tempelbouw van Herodes, schoon door sommige geleerde heviglijk wedersproken, zullen andere, die ik wel kenne, belijden, dat hy ten vollen na waarheid handelt, en dat de reden, dien hy geeft, waarom Jezus zig te Kapernaum nederzette, niet onwaarschijnlijk is. Eent

(a) P. 365. (b) *Hegegonia*, *Regering* Luk. 3.
 v. 1. (c) P. 430. (d) P. 435. (e) P. 448
 (f) P. 466.

Een nette, maar korte beschrijvinge van de (a) dienaars der Synagoge, en een der bruiloftskinderen, is zoo fraay om te lezen, als het verhaal van hoedanig een opschuddinge Pilatus door het brengen van (b) Vendels in Jeruzalem maakte, met welk een onverzettelijken drift de Joden dit tegenstonden, en hoe de Keizer het be-drijf van Pilatus afkeurde. Nog een woord of twee.

Om dat onze Schrijver, gelijk we terstond zelden, maar drie Paschaas, geduerende Christus openbare bediening, stelt, en het gevoelen der geleerde, die van vier spreken, op de plaats in Joan. 5. v. 2 gebouwd is, geeft hy ons daar van een geleerde verklaring.

Dus eindigt het eerste jaar van Christus dienst, 't welk de Oude gemeenelyk noemden (c) *berjaar des Welbehagens*, gelijk het tweede (in 't vervolg te bezien) *het jaar van tegensprake*.

(a) P. 520. (b) P. 588. (c) P. 611. X.

vloediger stoffe in de Evangelischrijvers voor dit deel als voor het eerste heeft gevonden, en daarin onnoodig geacht, zijn werk met van buiten gehaalde historien aan te vullen.

Met een zonderlinge spitsvindigheid ontwart hy de schijnstrijdigheden, in de vier Evangelieboeken voorkomende. Het strekke tot zijn lof, dat hy daar aan met goed gevolg heeft gearbeid, en zaken opgeheldert, die geleerde koppen voordeden pijnigden. Ook is hy zeer net in de reizen van den Heiland aan te wijzen, en hoe de streken in 't Jodenland aan een gelegen waren, der voegen, dat Christus dien weg heeft moeten nemen, welken hy, naar luid der Evangelien, gegaan heeft: voeg hier by, dat dit werk een regt dagverhaal is van alle het voorgevallene, waar in telkens de dag, somtijds het uur, wanneer Jezus dit of dat gedaan heeft, word aange teekent. Maar tot zake.

Christus, in zijn twee en dertigste jaar getreden, kiest twaalf Apostelen, en onderzigt hen, wat zy zullen doen: by welk geval de Heer Petron ons de plaats *Matth. 10. 9. 10* ontvouwt, en aantoon, wat voor schoenen de Joden droegen; R zwijge dat de Franche (a) overzetting van Mons, als of die van Simon niet genoeg gekend was, hier ook een beurt krijgt.

In het geskilt onder de geleerde, welke die beruchte Zondaresse was, verklaart hy zig voor (b) Marie Magdalene, en daar andere die Vrouw voor een haanvlegster of kapperzeft aanzien, zet hy haar in 't vervolg voor een aanzienlijke Vrouw te bock.

(a) P. 13. (b) P. 49.

(a) P. 13.

(b) P. 49.

Na een levendige afbeelding van Herodias, en 't sterfot van Joannes den Dooper, komen we tot aan het tweede Pascha, dat Jezus in zijn openbare bediening heeft gehouden. Hier zien we een verklaring van (a) *αὐτῶν τῶν δύο σάββατων* [den eersten tweeden Sabbath] het eten der toonbrooden, en wie eigenlijk uit het N. Testament *Herodianen* genoemd zijn. Nog het fraais.

(b) Bezweerders te hebben is geen vond der Roomsche Kerke, maar by de Joden was zulken volk van overlang. Dat (c) Jonas van een Walvisch zoude ingezwolgen zijn, kan niet waar wezen: naar giffing is 't een andere vis geweest, alhier beschreven.

Omtrent het bewijs waarom de Gadarenen by een ander Euangelist Gergazenen worden genaamt, hooren we, na Pezrons gevoelen, dat (d) Mattheus in 't Hebreuwfch geschreven, en dat Markus dien eersten veel verkort heeft. Vele duisterheden, die zig in de woorden *Luk. 8. v. 31—37* voordoen, worden verligt, en om eenen netten rang van zaken in de Euangelisten te vinden, stelt men hier vast, dat 'er meermalen iets by voorverhaling in de zelve geplaatst is.

't Is zoo aanmerkelijk niet de reden te hooren, waarom de neven van Christus deszelfs broeders worden geheten, als wel waarom Herodes eerst zoo laat van den Heiland hoorde. Zoo we op de meeste hovelingen van Herodes, en de Grootste der Joden zien, zy waren Sadduceen, maar de Farizeen hadden den loop van het gemeene volk.

Als

(a) P. 75. Luc. 6. Sabbath deuteroprooton. (b) P. 86.
(c) P. 88. (d) 104.

Als Vader Pezron ons, na zijn beste kennisse Petrus voor den Prins der Apostelen heeft geboekt, den berg van Jezus verheerlijking beschreven, de waardy van een (a) *didrachma* aangetoont, den tijd der verkiezing van nog 70 leerlingen, behalven de 12 Apostelen, opgeteekent, het Loofhnttenfeest verbeeld, de wet tegen de overspelers, en het spreekwoord van een kemel door het oog eener naalde verklaart; eindelijk als hy van den Tempelbouw, en deszelfs inwijdingfeest heeft gesproken, hooren we hem uit zijnen Jozefus die oubakke getuigenisse wegens Christus, overlang van geleerde mannen met regt voor een valsche inlaping geacht, weder te berde brengen; dog zonder klem van redenering: derhalven spoede ik my van dat getalm tot het (b) laatste jaar van Christus leven.

Daar hebbe ik keur van uit des Priesters luthof te plukken wat my best aanstaat, al was het Nardus zalf, waar mede de Vrouwe Jezus voeten zalfde, want die heeft niet weinige gevoelens veroorzaakt: ondertussen versta ik zijn meininge over den (c) gruwel der verwoestinge, by Daniel gespeld, en over Christus woorden (d) **DIT IS MIJN LICHAAM.**

De man is nog van gedachten, dat de Joden, ten tijde toen Christus gekruist wierd, geen regt meer hadden om iemand te dooden; 't welk hoewel niet waarschijnlijk is, mag men echter zijn verklaring over (e) *Job. 17. v. 31* niet onaardig houden. Van Christus doorne kroon; van Golgotha, van den Wijn, en drank, dien de Ro-

XII Deel. 1 mei-

(a) P. 160. (b) P. 311. (c) P. 424. (d) P. 467.
(e) P. 523.

meinen gewoon waren den stervenden te geven, en meer zaken, tot den kruisdood behorende, hebben we meermalen tot genoegen by andere gelezen: laat my dit alleenlijk zeggen, dat de Heer Pezron den bekeerden Moorder een al te bot Paapfch (a) Paradijs geeft.

Achter het voorstaande werk volgen nog twee *vertoogen* van den Schrijver, welker eerste is over

het jaar van Christus lijden.

Christus geboortetijd is, na 't onderzoek der beste tijdrekenars, geweest het 39ste jaar van Keizer Augustus, als hy voor de twaalfde maal Burgermeester was; maar over den tijd van zijn dood hebben de geleerde een verschil van vier of vijf jaren. Indien men zig aan de Oudvaders en hunne bewijzen had gedragen, nooit was 'er over dit stuk zulk een oneenigheid gerezen, want deze zijn meest alle te zamen van gevoelen, dat Christus in het 15 de jaar van Tiberius, toen de twee Geminussen Burgermeesters waren, gekruist is; 't welk nogtans niet weinige geleerde hedensdaags vier jaren later verschuiven:

Voor 't eerste gevoelen zijn Klemens d' Alexandriner, Tertulliaan, Augustijn, de tafelen van de Roomfche Kerk, Prosper, Viktoor van Aquitanien, en andere; en onze Schrijver houdt het staande, I. Uit de eenparige overeenstemming dat Christus omtrent zijn 30ste jaar gedoopt is. II. Uit de prediking van Joannes den Dooper (in het 26ste jaar onzer tijdrekening begonnen) die

(a) P. 550.

die Jezus in het volgende jaar gedoopt heeft. III. Uit *Joh. 2. v. 20*, daar Jezus voor de eerstemaal na het Pascha opgaat. IV. Uit het berigt, dat Pilatus aan zijn Keizer van Jezus gaf; zoo men daar anders staat op kan maken. V. Uit de geduerige overlevering der Kerke. Dit moest 'er noodzakelijk by zijn. VI. Uit de oude Gedenkschriften van Edessa (grollen voorwaar!) en de genezing van den Prins Abgarus. VII. Uit de verplaatsing van der Joden Sanhedrin: daar hy dan ten achtsten nog byvoegt een Joodsche overlevering, aan welke hy zelf evenwel niet al te veel geloof slaat, wegens den Bok, die op den Verzoendag in de woestijne wierd gezonden.

De tegenwerpingen van den Aartsbisschop Uferius zijn deze. I. Dat de Zonzwijming, door Flëgon aangemerkt; later is voorgevallen. II. Dat Christus dan op een Vrydag niet kangestorven zijn. Maar Pezron wil, dat het eerste niet ter zake doet, en wederlegt het tweede op zijn manier, bevestigende daarenboven zijn vorensverhaalde stelling, dat 'er maar drie Paaschfeesten in Christus opentlijke bediening geweest zijn, met de getuigenissen van verscheide Oadvaders.

Het tweede vertoog is over

den tijd, wanneer de Joden 't Pascha hielden.

Deze zaak heeft ruim zoo hevige kijaadjes en verschillende meeningen gebaart, als de voorgaande, weshalven deze onze Godgeleerde leeraar die, zoo veel doenlijk is, poogt by te leggen. En zekerlijk, indien men zijn gevoelen vast stelt, is alle schijnstrijdigheid in de Evangelien, en alle

twist onder de uitleggers, wechgenomen.

Hy wil, dat het Joodsche volk twee dagen achter een Pascha hield, welke dagen beide, om zoo te spreken, op den 14den van de eerste maand quamen. De eerste gerekend na de * Voeging, de tweede na het † Schijnsel van de Maan. Goed. Op den eersten dag, zijnde Donderdag voor het kruiffen, at Christus, op den tweeden, zijnde Vrydag, aten de Joden het Pascha.

Gelijk de geletterde omtrent de eerste instelling van het Pascha niet over hoop leggen, zoo zijn zy 't ook hier in eens, dat de Joden zig van Maanmaanden bedienden. Hoewel het moeijelijk uit te vinden is, hoe vele dagen een Maanmaand ten tijde van Mozes had, de Heer Pezron stelt 'er, na de beste waarschijnlijkheid, 30 dagen voor, daar zy dan op 't einde des jaars, om het gansche jaar goed te maken, zoo nu en dan, na verloop van jaren, een maand by deden; een gewoonte, van de oudste volkeren ontleend.

Op yder Maans-ingang hadden de Joden hunne hoogtijden of feesten, welker twee zoodanige d'ene op de voeging, d'ander op het schijnsel der Mane aanvang namen. Hier in hebben de Grieken hen nagevolgt, en men vind 'er voorbeelden van in den Bibel: zoo lezen we ook dezen aangaande by *Judub. 8. v. 6*, en krijgen by die gelegentheid een breede verklaring over *Spreuken 7. v. 10--23*. Ten minsten, onze Schrijver haalt het daar uit, en versterkt het niet alleen met den Latijnschen Dichter * Horatius, maar met

bewijs
* Conjunction. † Phase. Ht Satyr. 9. sub
faem.

bewijs van de Athenienzers genomen, die ook twee nieuwe Manen hadden: 't welk tot een net byvoegfel heeft, hoe de Joden het gebod *Levit. 23. v. 5* verstonden.

Dewijl nu de Joden twee nieuwe Manen, en dus twee Paschaas hadden, zoo volgt 'er noodwendig uit, dat zy ook, in plaats van zeven, acht dagen ongehevelde brooden aten.

Vader Pezron hield zig, eer hy dit werk sloot, verplicht, om aan te wijzen, dat de oude Joden ook hunne * Kringbeurten hebben gehad, waar na zy hun tijd en feesten schikten; zulks dat zy alles (zoo men het gezag der Ouden, en hunne stellingen mag erkennen) naar het schijnen van de Maan niet alleen gerigt hebben.

Epifaan, over wien de geleerde twisten, of hy zelf voor zijn bekeering geen Jood geweest zy, zegt het duidelijk; en dat de Kringbeurt van 84 jaren was: maar Cyrillus, anders gevoelende, was op de Latijnsche Kerk niet wel te vreden, om dat ze de Joden hier in navolgde. Dezelve kringbeurt is nog heden onder ons bekend, en ten tijde der eerste Christenen waargenomen: derhalven, om dat de Paaschfeesten daar na gerigt waren, kan men wel haast uitvinden, wanneer Christus het zijne gehouden heeft. Werpt iemand hier tegen, dat dan in dat jaar, toen Christus storf, het Pascha op een Sabbath quam, die krijgt hier tot antwoord, dat de Joden, die niet net in hunne rekening waren, wel meermalen twee dagen te rug sprongen, gelijk op het gezeide jaar van Christus kruisdood geschied is.

Het besluit vervat een opmerkelijke lesse, wanneer
 133
 * **Cyclus.**

134 *De Boekaal van Europe;*
neer de Joden zig naar het schijnen van de Maan
hebben begonnen te schikken, en hoe de reke-
ning geduurt heeft.

XI. HOOFDDEEL.

Kort Onderwijs des Christelijken Geloofs,
geschikt na de Belydenissen der Doopsge-
zinden, en uitgegeven volgens last van ze-
kere Kerkvergadering, gehouden binnen
Amsterdam den 12 Juny 1697. Te Am-
sterdam by Jacobus van Nieuweveen
1697. in 8. 16 bladen.

* **H**ebbe altijd een onzijdige achting gehad
voor de *Weerlooze* Christenen, anders
Doopsgezinde, of met het best bekende woord
Mennonisten, korthedshalven meest *Mennisten*
geheten; en ik hebbe my nooit verwondert, waar-
om de Grondlegger van onze Nederlandsche Vry-
heid d'oude Prins Willem, onsterffelijker geheu-
genisse, onder alle de geschillen, die hem in zijn
tijd menigmaal baloorig maakten,

Van Paasch, van Geusch, van Lutersch, en
van Doopsch,

dit soort van volk wel mogt zetten, gelijk ik, zoo
my des luste, uit de geschiedenissen der dagen van
onze voorouders, zoude kunnen bewijzen: want
die doorlugtigste Vorst had groote reden om zoo-
danige menschen te begunstigen, welker belijdenisse
niets

niets medebrengt, dat tot rustverstoring van een vryen Staat de allerminste aanleiding geeft.

Ik spreke van regtschapene Doopsgezinden, afgezonderd van onregtzinnigheden, fratsen, en sijmeleryen, die sommige, onder den dekmantel van Weerlooze, en derzelve broeders, of medegeloovige, voor dezen gepoogt hebben, en by wijlen nog wel pogen, voort te zetten.

Voor zulke geven zig uit (en by de stukken blijkt, dat z'er voor gehouden moeten werden) de vereenigde Vlaamsche en Doopsgezinde, die zig gedragen aan zulk een Geloofsbelijdenisse, als welke hier door drie van hunne Leeraren (a) *Engel Arents* & *Van Dooregeest*, *Dr. Hermannus Schijn*, en *Pieter Beets*, uit den name van hunne andere Broeders en Medearbeiders nieuwelijks, ten dienste der jeugd, word in 't ligt gegeven.

Onders en Leeraren; in yder gezindheid der Christenen zijn van ouds her bezig geweest om hunne kinderen en leerlingen van jongs af te onderwijzen in gronden der Waarheid en Godzaligheid, by hun begrepen, achtervolgens verscheidene voorbeelden en lessen, zoo uit het Oude als Nieuwe Testament. Zy dagten aan (b) Salomons gezeg; *Onderwijst den jongen de eerste beginsselen, naar den eisch zyn's wegs*, en die van den grooten (c) *Kruisgezant om hunne kinderen op te voeden in de leeringe en vermaninge des Heeren*: waar van byzonderlijk hun werk maakten de eerste Christenen, beide omtrent jonge en volwasse leerlingen.

Men is gewoon zoodanig een onderwijzinge
I 4 met

(a) Door twee boeken in de Boekzaal bekend; (b) Spreuk-
22. v. 6. (c) Efsi. 6. 4.

met een bastaard Grieks woord *Katechismus*, en het onderwijzen *Katechiseren* te noemen, Dog gelijkterwijs een *Katechismus*, op Goddelijke Waarheden gegrond, nut en noodig is, alzoo hebben in tegendeel andere opstellers van Geloofsbelijdenissen, die al te strengelijk hunne medemenschen juist daar aan wilden binden, en dezelve, als ze daar aan niet wilden gebonden wezen, onchristelijk vervolgden, in plaats van nut, veel quaad, en groote verwijdering des Christendoms aangebragt.

Dit deed een bekend Neêrduitsch Dichter, snedig en puntig van penne, voor zeker werk, in klemtale aldus schrijven.

** De Wereld was van ouds van Katechismen vol,
Na dat het drifstig brein der Godgeleerden zwol,
Van yd'le wetenschap, in arbeid om te baren
Gedagten, die, gebaar, van wond'ren indruk waren,
Als ze, elk voor and'ren, hun gespitst vernuft besteen
In't vorssen na't geheim van Gods verborgensheên;
Waar uit men klusters smeed, en t'zaamgereeekte
ketens.*

*Tot voetmaat van 't Geloof, en handen des Gewetens;
Daar m' aan een enkel woord, de zaligheid verbond,
Hoewel het d'eene dus, en d'ander zoo verstond:
En daar men 't overhaalt met meerder magt van
Mannen,*

*Ontstaan Besluiten van verkett'ren en verbannen;
En wint men zig op zy het zwaard der Oppermagt,
Zoo krijgt de handet klem, de Katechismus kragt;
't Geen twistgeschilontsteekt van landen tegen landen,
En volkt'ren tegens een, uit lout're misverstanden:*

Een

** Zie 't Gedicht van J. O. voor Hammonds Katechismus, te Rotterdam by Barend Bos gedrukt.*

Een quaad, van ouds in zwang, en nu zoo wel als
eerst,

Als 't geen ook nu ter tijd met vollen scepter beerst;
Want die die rigtdraad niet wil beffen hoog in
waarde,

Word als een plaaggeagt, en overlafst der aarde;
Dag die de voetmaat volgt van 't geen men dus ge-
looft,

In dezen ziet men ligt 't beleven over 't hoofd.

Heel anders gezind, en van een geheel ande-
ren geest gedreven schijnen ze, die hunnen me-
denmensch geen geloofsregelen opdringen, maar
van hun geloof, dat zy als leden van hunne ge-
zindheid belijden, openhartige verklaring doen,
welke zy, naar hun beste kennisse, met den Bi-
bel alomme bevestigen: zoo als we zien, dat de
gemelde Leeraren, op hunne jaarlijkfche vergade-
ringen daar toe gevolmagtigd, in deze onderwij-
zinge voorgeven, betuigende in hunne voorreden,
„ de Waarheid, behoudens een goed gewiffe,
„ op de meest aangenaamfte en minft aanftoote-
„ lijkfte wijze; naar hun vermogen, te hebben
„ voorgestelt, zooklaar, en met zoo weinig om-
„ slag, als hun; tot voldoening van 't oogmerk,
„ doenlijk was, en biddende God, den Vader
„ der Lichten, dat hy dezen geringen arbeid, ten
„ gemeenen opbouw, gelieve te zegenen, enz.

De hoofdstukken van 't werk zijn in getal,
XXVIII, welker zeven eerften handelen

I. Van de kennisse Gods.

II. Van de H. Schriftuur.

III. Van God.

I 5

IV.

IV. Van de H. Drieenheid.

V. Van de Scheppinge.

VI. Van de Scheppinge der menschen, en deszelfs
staat voor den val.

VII. Van den Val des menschen.

De volgende zeven hoofdstukken zijn

VIII. Van de Wederopregtinge des menschen.

IX. Van de Persoon des Middelaars.

X. Van 't werk der Verlossinge door den Zoon.

XI. Van de algemeene Genade.

XII. Van Christus ampten, en eerstelijk het Pro-
phetisch.

XIII. Van Christus Priesterampt.

XIV. Van Christus Koninklijk ampt.

Het derde zevental spreekt

XV. Van 't Geloove.

XVI. Van de Regtvaardigmakinge.

XVII. Van de Kerk of Gemeente.

XXIII. Van de Dienaren der Kerke.

XIX. Van de Sakramenten, en I. Van den Doop.

XX. Van 't H. Avondmaal.

XXI. Van 't ampt der Overheid.

d'Inhoud dezer zeven laatste hoofddeelen is

XXII. Van den Oorlog.

XXIII. Van den Eed.

XXIV. Van de Kerketugt.

XXV. Van de Opstandinge der Dooden.

XXVI. Van 't laatste Oordeel.

XXVII. Van de eeuwige Straffe.

XXVIII. Van 't eeuwige Leven.

Elk

Elk een, die van den Christen-Godsdienst belijdenisse doet, behoort te weten, wat van deze hoofdstukken, tot bekragtiging zijnes geloofs, uit het Oud en Nieuw Verbond te halen is, welke de algemeene hoofdzaken zijn, waar in de voornaamste gezindheden overeen komen, en waar in d'eene van d'andere verschilt: weshalven ik de moeite zal sparen van uit yder hoofdstuk iets uit te trekken. Zekerlijk zijn de meeste geene andere, dan belijdenispunten van de *Gereformeerde Kerke*: zulks dat men slegts eenige heeft uit te zonderen, gelijk als *de algemeene Genade, den Doop, het Overbeidsampe*, en wat daar van afhangt; in welke geloofsleden alleen de Doopsgezinde verschillen van de belijdenisse, die in het Hervormd Nederland boven andere gewettigd is.

Wat de *algemeene Genade* belangt, zy gelooven, dat de verzoeninge van Christus zig tot alle menschen uitstrekt, en erkennen geen eeuwige verkiesing, nog verwerping, maar willen omtrent de voorbeelden van Imaël en Izaak, van Ezau en Jakob, het woord *baten* uitleggen voor *minder lief hebben*.

In 't stuk van den *Doop* wederspreken zy het doopen van kinderen, en konnen niet zien, dat de *Doop* in plaats van de Belijdenisse is gekomen: 't welk schoon zy toestonden, echter oordeelen zy, dat 'er een ongerijmdheid in die sluitreden legt; *de Doop is gekomen in plaats van de Besnydenis, en daarom moet men de kinderen doopen*. Zy stellen den Doop noodzakelijk, met beisprenge van enkel gemeen zuiver water, niet met in of onderdömpeling; te bedienen aan zulke, die in den Geloove belijdenisse doen der

waar-

waarheid van den Christelijken Godsdienst, in den name des Vaders, des Zoons, en des H. Geests.

Het *Overheids-ampt* merken zy aan als in de regeringe van Christus gemeente niet ingesteld, en gevolgelijk den ware Christenen niet aan te raden: zy meenen, dat het ampt der Overheid niet onvermijdelijk zijn begin heeft uit de Wet der natuure, die ons menschen is ingeschapen. Ey hoor dog eens, lezer, hoe deze goede luiden daar over redeneren, en hun bewijs dienaangaande willen ankervast maken.

„ Nademaal niemand, zeggen ze, van natuur,
 „ om aan geen zelfsmoord schuldig te werden,
 „ magt heeft, om eenigerley oorzaak, hun zel-
 „ ven het leven te benemen, zoo is 't onnoge-
 „ lijk, dat hy, die in zig zelve die magt niet
 „ heeft, die aan anderen kan overgeven; te
 „ meer, om dat magt over een vreemden nood-
 „ zakelijk veel minder is, dan over ons zelve.
 „ Overzulks, het is onmogelijk, dat iemand,
 „ uit kragt van de Wet der natuure, aan eenan-
 „ der de magt over leven en dood, zoo wezend-
 „ lijk tot een wereldsche Overheid behoorende,
 „ kan overgeven, dewijl hy de magt van over
 „ zijn eigen leven en dood te beschikken (dat
 „ veel minder was) by zig zelve niet heeft; nog
 „ kan voorwenden.

Eindelijk zy meenen, dat dit ampt der Overheid, niet noodzakelijk uit de Wet der natuure spruitende, in den staat der opregtigheid geen plaats zoude gehad hebben.

Vraagt nu iemand de Doopsgezinden, waar van daan dan de wereldsche Overheden zijn? Zy zeg-

zeggen, voor eerst van de algemeene afwijkingen der menschen: ten andere, van de albeheerschende regering Gods; die de Koningen op-en afzet. (a) Paulus schrijft dat 'er geen magt is, dan van God. enz.

Volgens (b) Daniël heeft d' Allerhoogste heerschappy over de Koningen der menschen, en hy geeft ze aan wien hy wil. (c) Hy zet de Koningen af, en hy bevestigt hen. Ja de Wijsheid zelve zegt by Salomon (d) Door myn regeren de Koningen, en de Vorsten stellen gerechtigheid. Door myn beesteben de Heerschers, en Vorsten, en alle Rigeers der aarde.

Dit alles voor af in 't onderwizingboekje gesteld zijnde, word verder uit de Schriftuur geleeraart dat een Christen schuldig is, naar 't bevel der Apostelen, de Overheden te gehoorzamen.

Dat een Christen zijn Overheid nooit met middelen van geweld mag tegenstaan; maar wel van een minder Overheid tot een meerder zich beroepen.

Ook moet men geen Overheden zoo gehoorzamen, dat men zou doen 't welk God verboden heeft: want de Overheden moeten gehoorzaamt werden om Gods wil.

Dat men, als goede onderdanen, God voor den welstand der Overheden moeten bidden.

Dat men den Overheden betamelijke eere moet bewijzen, en haat voor, al niet lasteren.

Dat men den Overheden ook gewillig tol en schattingen moet betalen,

Voor

(a) Rom. 13. 1. (b) Dan. 4. 32. (c) Dan. 2. 21.

(d) Spr. 8. 15, 16.

Voor 't laatste oordeelen de Doopsgezinde; dat, hoewel de ware Christenen tot het Overheids-ampt niet zijn geroepen; niemand nogtans die genen mag veroordeelen; die dat onder de Christenen durven bedienen.

Zoo als de wereld gesteld is, en blijft, kan ik niet zien, of andere Christenen; die in 't wereld-regeren geen zwaarigheid maken; zullen deze menschen hun gevoel niet misgunnen: ten minsten hebben ze geen nood van tegen elkanderen te knipen.

Van den *Oorlog en Eed*, als aan het ampt der Overheid vast zijnde, volgt het besluit van zelf: ook hebbe ik elders meer daar van gerept.

Maar in andere deelen des Geloofs, by de meeste Christenen hoofdzakelijk gehouden; dog van weiniger betwift, toonen zy ten vollen regtzinnig te wezen: gelijk als by voorbeeld (om zette proef voor vele te doen gelden) in 't hoofdstuk van de H. Drieenheid; zijn ze gansch niet eensgezind met de Sozinianen: want daar in belijden ze met klare en onbewimpelde uitdrukken te erkennen God den Vader; God den Zoon, en God den H. Geest; voor eenen God.

Daar in verklaren zy te verwerpen het gevoelen der gener, die den Heere Jezus ten aanzien van zijn natuure maar een *bloot mensch* noemen; want zy zeggen dat nergens in de H. Schrift zoo word gesproken; maar wel; * *dat Hy, en de Vader een zijn.* † *Dat de Vader in Hem, en Hy in de Vader is.* Waarom Hy ook bad; ‡ *En nu verbeerlyke Gy my, Vader, by U zelven, met de boerlykheid, die ik by U hadde, eer de wereld was.*

Zy

* Joan. 10. 30.

† Joan. 10. 38.

‡ Joan. 17. 5.

Zy belijden, uit de H. Schriften geleert te hebben, dat het Goddelijk Wezen tot den Vader, Zoon, H. Geest behoort.

Zy bewijzen, dat de Zone God is, uit zijn naam, uit zijn Volmaaktheden, uit zijn werken, uit zijn dienst en eere; alt'zamen dingen, waar in de Heerlijkheid Gods bestaat, en die niemand dan den waarachtigen God komen werden toegeschreven.

Ja, dewijl door den Heere Jezus alle dingen geschapen zijn, gelooven zy, dat hy zelf ongeschapen en eeuwig is.

Even zoo houden zy den H. Geest niet slegts voor een bloote kragt, of werking, die zelve niets zou kunnen verstaan, willen, of werken, maar gedragen, zig in dezen aan de Schriftuur, die den H. Geest wel duidelĳk toeschrijft alle vermogens, welke een geestelijke bestaanlijkheid eigen zijn, gelijk als verstand, en wetenschap; erkennende derhalven ook de Godheid des Geests, uit deszelfs naam, eigenschappen, werken, en eere, met Bibeltale bewezen.

In 't hoofdstuk der *Scheppinge* (waar door zy verstaan een *voorebrēnginge eener zake door een enkel gebod, en wenk van de almachtige wille Gods*, 't zy dat de zaak te voren nooit was, 't zy dat ze zoodanig een verandering onderworpen is, tot welke een oneindige kragt van de wille vereist word) gelooven ze, dat 'er goede en quade Engelen, anders duivelen, zijn, en dat de duivel gestadig arbeid, om den mensch tot zonden, en alzoo ten eeuwigen verderve, te brengen.

Meer konde ik lichtelijk uit deze belijdenisse der Doopsgezinde Christenen tot een uittreksel bren-

144 *De Boekzaal van Europe,*
brengen, dog niet zonder redenen zal ik het by
dit proefje laten berusten. Achter 't werk volgt
een kleinder, aldus getiteld.

Korte schets van Onderwijs voor de aankomen-
de jeugd, en in 't byzonder voor hen, die door
de belijdenis des Geloofs en den H. Doop, met
Christi Kerk nader begeren vereenigt te werden;
*waar in de loere der Doopsgezinden, en de XII Ar-
sikelen des Geloofs kort begrepen en verklaart wor-
den.*

Beide zijn ze, naar het bekende gebruik van dus-
danige Onderwijzingen, by vragen en antwoor-
den opgesteld.

XII. HOOFDDEEL.

*Cornelii Van Bynkershoek J. Cti ad L. Lecta
XL. Dig. de Reb. credit. si cert. pet.
Liber singularis. Et Dissertatio de Pa-
ctis juris stricti contractibus incontinen-
ti adjectis.*

Dat is,

*Kornelius Van Bynkershoek, Regtsgleer-
de, over de Wet, in de Zamelwetten van
Justiniaans Wetboek de veertigste voorko-
mende, onder den titel van toebetrouwde
dingen, indien iets zekers geeischt word:
mitsgaders een verhandeling van verdrag-
makingen, naar Regten in den aanvang der
overkomsten gedaan. In 's Gravenhage by
Ab. de Hondt 1697. in 8. 16 bladen.*

't Was

* **W**As genoeg geweest, het enkel opschrift van dit werkje des Heeren Bynkershoeks in de boekzaal gebragt te hebben: maar om dat ik daar over een klein berigt wilde geven, dagt my raadzaamst, dit hoofddeel voor het zelve in te ruimen. Regtskenners zullen dan niet vereiffen, dat ik het gemelde Opschrift beter moest vertaalt hebben: want dat was my niet doenlijk. Alle wetenschappen hebben zekere haar alleen eigene woorden, welker fijnste geur in 't overstorten altijd voor een groot deel vervliegt.

Zelfs wil de kennisse der Regtszaken gelijk als met dat voorregt pronken, dat ze (is 't niet vreemd!) om by ons Hollanders best verstaanlijk te wezen, zig minst in onze zuivere taal laat hooren.

De zeer geleerde en regtskundige Heer Bynkershoek toont in deze zijne verhandelingen dat hy niet alleen de talen der wetten in den grond verstaat, maar ook de beschaafde Letterkunde hulde en manschap heeft gezwooren, en een voor-naam borger in 't Statendom der taalwijzen is, die zig aan geen Oude Uitleggers, Glossenmakers, of Schoolsche Leeraars bind, zoo menigmaal als de oude stukken zelve hem aan de hand geven wat daar uit te halen is.

Men leest in het twaalfde boek der Wetten, die gemeenlijk in 't * *Corpus juris* den naam van * *Digesta* of * *Pandecta* voeren, onder den eersten titel, een Wet, de veertigste in rang, getrokken uit het derde boek der Geschilvragen van den Ouden Regtsgeleerden Paulus, beginnende

XII Deel. K LEC.

* Zie de beduidnisse in Novemb. en Decemb. 1695. P. 406. en 407.

LECTA EST IN AUDITORIO ÆMILII
PAPINIANI &c.

Dat is,

In de Hoorzaal van *Æmilius Papinianus* enz. is
dusdanig een verzekering gelezen, enz.

Daar op volgt de Verzekering, of het Voor-
schrift van 't beding zelf.

LUCIUS TITTIUS SCRIPSI ME ACCE-
PISSE A PUBLICO MÆVIO &c.

Dat is,

*Ik Lucius Tittius hebbe geteekend, dat ik van Pu-
bliaus Mævius ontfangen hebbe,* enz.

En dan geeft 'er Pantus zijn oploffing van.
Deze *Wet* (de *Wet Læliæ* genoemd, naar het
gebruik in regten, van een *Wet* te doopen, zoo
als die met het eerste woord begint) heeft van ouds
her de vernuftten der *Regtsoeffenaars*, *grooten*,
en *kleinen*, *Uitleggers*, en *Aanteekenaars*, veel
werks gegeven. Sommige, om dat zy d'er geen
goed garen van wisten te spinnen, verwierpen
dezelve, even gelijk wel eer, en thans ook nog
wel, de *Griekische taal* van niet weinig nauwe-
lijks halfbakke letterploegers werd voorby gegaan,
om dat zy daar in ganschelijk onbedreven zijn.
Sommige spraken of schreven daar over, niet als
Wetverklaarders, maar als *Wetverdufferaars*:
en wie woot, of alle *Regtsgeleerde* wel verstaan,
't gene *Barolus*, die beruchte *Uitlegger*, op de-
zelve hanteekent! Juist hebbe ik dien goeden *Bar-
tolus*, in vijf zware stukken, op mijn kamer; en

ik sla hem, uit nieuwsgerigheid, eens op, in zijn *secunda super Digesto veteri de reb. cred. sicer. pe. &c.* maar ik kan u verklaren, lezer, dat ik (hoe-wel geen Regtsgeleerde, en gevolgelijk niet be-quaam om den zin van dien spitsvindigen meester te begrijpen) van zijn taal schier aan 't zweeten zou geraken: zoo bang valt ze my door hare her-halingen, en talmeryen.

Ja deze Wet wierd voorhenen van die moei-jelijkheid gehouden, dat men d'er van zeide, als met een spreukje, *Lex LECTA sapius est lecta & at intellecta nunquam.* Beduidende *De Wet Lecta is dikwils gelezen, maar nooit verstaan.* Dog mannen, dien 't niet gelufte binnen 't perk der onwerwetsche Schoolwijsheid te zwerven, deden, wel meest sedert de dagen der Letterher-vorming, hun best, om aan te wijzen, dat de *Wet Lecta* alleen onverstaanlijk was voor onver-standige; geenzins voor zulke, welker gewoon-te is, de zaken grondelings na te vorsen. *By al-dien de Wet Lecta* (schreef Holoander in zijn tijd) *nimmermeer verstaan is, zoo heeft Bartolus, en andere Regtsgeleerde, die ook niet verstaan. En zoo dat maar is, waarom dulden wy dan derzel-ver onnutte en Veelwoordige Verklaringboeken? Of waarom schrappen wy niet liever de gansche Wet uit de Wetlyst, op dat onze onkunde, daar door niet geopenbaart werde?*

Maar hoe zeer, ook andere Regtsoeffenaars on-dernomen hebben de verstaanbaarheid en duide-lijken zin van de Wet op hun manier, te verkla-ren, zy lieten echter den schranderen Heere Byn-kershoek velds genoeg over, waar in hy zijn ver-nuft konde bezig houden, om deswegen te be-

denken, en uit te vinden, 't welk by zijne voorgangers niet gevonden zal werden.

Hy neemt zijn aanvang (de woorden van de Wet en van den Regtsgeleerden Paulus voor af ter neder gestelt hebbende) met de beteekenis van het Opschrift, of den titel, zelf op te helderen, en, eer hy de *Verzekeringe* gaat verhandelen, kortelijk te gewagen, hoe groot een Man, de meergemelde Paulus geweest is, en wat hy geschreven heeft: teffens verdedigt hy hem tegen Fulgosius, en Duarenus, die over 's Mans duistere schrijfwijze harde klagten doen.

Voor het overige, de Heer Bynkershoek ontvouwt de ganfche Wet in haren samenhang van voren tot achteren, uit kennisse der Oudheid, en Regtsgeleerdheid (welke twee wetenschappen moeten gepaard gaan by een ygelijk, die zig voor een regten Regtsgeleerden uitgeeft) in veertien hoofddeelen. Hy vergelijkt de tekstwoorden, daar ze duister voorkomen, met verschillende lezingen: hy toont den eigen aart, en kragt, die de woorden in Regten bezitten: hy schikt de woorden, in genieene Voorschriften of Instellingen gebruikelijk, tot haar gebruik, en nutheid, in den regten vouw: hy wederlegt sommige (en wel mannen van naam) in hunne Regtsverklaringen, of knibbelingen; al was het over het stuk van goed Latijn: eindelijk hy blijft by zijne begonne uitlegging, en verdediging van Paulus; en hy giff, ter plaatse, daar giffen te pas komt, zoo voorzigtiglijk, dat de Wet *Leza* in volle achtbaarheid, en duideljkheid hervoort gebragt, haat wedergeboorte aan hem verschuldigt is.

In

In het vertoog de *Pactis juris stricti contractibus incontinenti adjectis*, worden de Oude Schoolleeraren met hunne gewone uitweidingen, veelwoordigheid, en luttel leerzaam geteem, wederom rustig afgewezen.

Het zevental van Paulus woorden, in de voorts aangeroerde Wet *Lexa* van onzen Schrijver in het tiende hoofddeel onderzocht, *quia pacta incontinenti facta stipulationi inesse creduntur*, gaven hem op die plaats aanleiding om dit geschil der verdragmakingen in een byzonder schrift te beslegten.

Hy maakte daar voor af eenige ligte, dog gelukkige, schermutselingen, tegen de bazen, die, om het averegts begrip, van de gemelde zeven woorden opgevat, de Wet *Lexa* onder de zeven verworpene Wetten hadden gestelt. En, om te zeggen wat zijn gevoelen is (hoe zeer ook de VII woorden, zonder aandagt opgemerkt, in den eersten opslag eenen geheel anderen zin mogten schijnen mee te brengen) hy onderstelt voor een allerzekerst en waarachtigst beginsel des Roomschen Regts, *Pacta stricti juris contractibus, quamvis continud addita, omnino non inesse: adeoque nec actionem producere, nec jus agendi ipso jure mutare, vel tollere ullo modo posse; sed secundum vulgareis pactorum regulas ad exceptionem prodesse, neque ultra, perinde ac si ex intervallo apponantur.*

Gy kunt ligtelijk denken, mijne Landsluiden, dat ik voor deez' tijd, niet zonder reden, my van mijn gewoon Hollandsch speene. Geloof dat vry, en byzonderlijk, om dat ik u met mijne vertaling der Latijnsche woorden zeer klei-

nen dienst zoude doen. Hier is geen aas, dan voor Regtsgelcerde, by welke het Latijnsche woord *Incontinenti* meest kennelijk is voor *aanstands*, *strax*, *ten eersten* ook *op beeter daad*. Zoo word het in de *Pacta que in sunt*, uitgelegt voor *in den aanvang* van de overkomsten, of onderhandelingen, of *pas voor*, of *even na*, of *teffens met* dezelve.

De Heer Bynkershoek houd zijn stelling, dien hy in het tiende hoofddeel der verklaarde *lex Lexa* gedaan heeft, in deze zijne uitvoeriger verhandeling, zonder behulp van eenige Uitleggers, staande; niet met vergehaalde woorden-rommeling, maar uit den hoofde van 't Regt zelf, en met kortbondige wederleggingen van alle tegenwerpsels, onder welke doorgaans uitmunt zoo wel een naauwkeurige Oordeelkunde over de lezing der Regtsworden, als een zonderlinge bedrevenheid in de boeken der Roomsche Wetgeleerden van hoogen, niet alleenlijk, maar ook van lagen rang.

XIII. HOOFDDEEL.

Den regten Aart en eigenschap der bedriegerye naakt ten toon gesteld in het leven van Mahomet. Waar by gevaegd is en verdediging voor de Christelyke Goddiensst, tegens de Lasteraars derzelve, tot overtuiging van de hedensdaagse Deisten, door Humphrey Prideaux, Doctor in de H. Godgeleerdheid uit het Engelsch vertaald door B. J. R. G. Te Delft by Adriaan Beman 1698. in 8. 27 bladen.

TOen ik my eens in de *boekzaal liet hooren van MAHOMET (dus is hy beter bekend, dan volgens de regte uiting Mohammed) en van zijn grolboek den Alkoran, kreeg die quapt aldaar zijn welverdiende namen; onder welke 't woord **BEDRIEGER** met reden den voorrang had.

Prideaux, een Engelsch Godgeleerde, heeft dien Vuilik by uitnemendheid den zelve schendnaam toegepast, en in zijn moedersprake de moete genomen van uit Arabische, Hebreuwische, Chaldeeische, Grieksche, en Latijnsche Schrijvers, zoo oude als nieuwe, den aart des **Bedriegers**, dat is, den **Bedrieger** zelf, ten toon te stellen, in deze beschrijving van zijn leven en bedrijf, welke nu eerst in Hollandsch vertaald te voorschijn komt.

K 4

Wan

* Van de twee laatste maanden des jaars 1694.

Wanneer ik wat verder tot den brief aan de *Doiften* zal gekomen zijn, dan wil ik met eenen een berigt uit den Schrijver trekken, wegens het oogmerk dat hy gehad heeft, om 't een en 't ander op deze wijze in 't licht te geven. Laat ons voor eerst een kort begrip gaan fchetsen van het leven eenes zoo genaamden Profets der Muzulmannen, die een manier van godsdienst uit de Leere van Joden en Christenen t'zamengelapt heeft, waar aan byna gansch Azia, het meerder gedeelte van Afrika, en geen klein deel van Europe verlaafd is. Een onloochenbare blijk, dat er geen godsdienst zoo verre van alle redelijkheid vervremd kan wezen, of men kan die het menschedom (in dit stuk tot verbazens toe domdriestig) allenkskens inboezemen, als ze maar van overwinnende wapenen word voortgezet, met uitsluiting van zoodanige middelen, waar door deszelfs valsheid lichtelijk zoude geopenbaart, en het heilichendig bygeloof gedempt werden.

MAHOMET is geboren te Mekka, een stad in Arabië, uit den zeer edelen stamme der Korashiten, in 't jaar na Christus geboorte 571, als Justinus de tweede te Konstantinopolen Keizer, en Chosroës d'eerste Koning der Perzianen was. Zy doen derhalven, die quansuis voorgeven, dat de Valsche Profet van zeer slegten afkomst is geweest; maar dat hy in den aanvang zijn's levens moest sukkelen, was, om dat zijn Vader Abdolla, Zoon van Abdol Motallab, hem, pas twee jaren oud; quam te ontvallen. Want terwijl de gemelde zijn Grootvader nog leefde, verviel al de rijkdom en al 't vermogen van zijn's Vaders huisgezin op zijne oomen. Tot het acht-

te

Re jaar zijns ouderdoms bleef hy onder 't opzigt van zijn moeder, welke toen ook stierf: daar na zijn Grootvader t'huis gebragt, die hem binnen 't jaar door de dood ontrukkt wierd, en verder by zijn Oom Abu Taleb, leerde hy den koophandel. Deze Oom zond hem zoo haast, als hy van bequamen ouderdom was, met Kemels na Syrië, welken dienst hy tot zijn vijf en twintigste jaar waarnam. Vervolgens met een zekere zeer rijke Koopmans weduwe, Kadigha, die te Bosfra woonde, in kennisse geraakt, en dezelve schoon ze veertig, en hy maar acht en twintig jaren oud was, ten huwelijk gekregen hebbende, begon hy zijne eerezugtige gedagten te voeden met de hope van in tijd en wijlen te Mekka het Oppergezag, 't welk zijn voorouders van ouds her bezeten hadden, te zullen magtig werden. Hier toe scheen hem niets bequamer, dan dat bedrog, 't welk metter tijd zoo zonderling wel gelukt is. Want gelijk hy toentertijd in den bloey van zijne mannelijke jaren, en moedig van vernuft was, zoo bedagt hy, op 't voorbeeld van andere looze vossen, die hier en daar 't volkje met schijnheilichheid blindhokten, dat 'er geen gereeder weg voor zijn aanstaande vordering konde zijn, dan een nieuw-gesneedde godsdienst, waar toe hy kans zag, om dat hy niet alleen door zijn koophandel in Egypten, Palestine, en Syrië, zoo by Joden als Christenen, zeer bekend was geworden, maar ook om dat dezelve alomme in 't Oosten jammerlijk met elkanderen over hoop lagen, en de Christenen voornamentlijk aen vele zeer grove dwalingen vast waren.

Hy begon zijn opzet werkdellig te maken in

het 38ste jaar zijn's ouderdoms, onthield zig van zijn vorige levensmanier, en, veinzende nu een zekere naauwgezetheid, ging hy alle morgenstond in een hol by Mekka, daar hy tot den avond bleef; om zig, zoo hy voorgaf, in vasten en bidden te oeffenen. Men meent dat hy in dit eenzaam ver-
 trek, met een deel zijn's gelijke, en snooder
 quanten, den opstel van den Alkoran gemaakt
 heeft. Des avonds t'huis gekomen verhaalde hy
 zijn vrouw, dat hy gezigten had gezien, Hemel-
 sche stemmen gehoord, en wat meer by zulke
 praatjes voegt; hopende door zijn Vrouw eerst
 een grooten aanhang van wijven te zullen wer-
 ven: het gewone kunsje van zulke, die op den
 naam van heiligheid verzot zijn. Als hy zag,
 dat zijn wijf zoo ligtgeloovig niet was, stoffeerde
 hy verder zijnen gemcenzamen onneming met
 den Engel Gabriel, en liet haar door een verloo-
 pe Mounik onderrigten, dat hy tot het ampt
 van Profet was beroepen; 't welk zy eindelijk
 geloofde.

Twee jaren had hy deze fratsen gepleegt, wan-
 neer hy den naam van *Gods-Apostel* aannam, en
 een deel zijner vrienden en huisgenooten tot het
 geloof in hem overhaalde. Onder deze was zijn
 slaaf, wien hy, voor het omhelzen van zijn gods-
 dienst, vryheid schonk; waar van daan de wet der
 Mahometanen is gesproten, dat ze hunne slaven,
 't geloof in Mahomet aannemende, vry maken.

In 't 44ste jaar zijn's levens had hy achtbare
 mannen van de Stad Mekka aan zijn zijde gekre-
 gen, en ontzag zig niet opentlijk voor Leeraar
 en Profet te spelen, verkondigende, dat God
 hem had beroepen om de volkeren van 't Hei-
 den-

dendom tot den waren godsdienst te bekeeren. Hy predikte, dat 'er maar eene God is, dat alle Afgoden moesten wechgenomen werden. Hy schimpte op de Christenen, die de Drie-eenheid beweerden, en riep, dat men voor godloos en vervloekt moest houden, al wie durfde zeggen, dat God Zonen of Dogters had.

Wat hy meer leeraarde, en daarenboven niet sijn, maar grovelijk uit de vuist verzon, kan iemand, dien 't lust, in den Alkoran nalezen. De Heer Prideaux heeft de moeite genomen van zijn meeste beuzelingen, en leugens te ontvouwen, en aan te wijzen, met hoedanige beloften van vleesselijke wellusten na dit leven, in ik wete niet welk een Paradijs, of Lusthof, te genieten, hy het onwetend volkje wist te doeken. Daar worden ook wonderdaden van hem vertelt, en om de goddelijkheid van den Alkoran te beweren behelpen de Turksche Wetgeleerden, onder andere, zig daar mee, dat Mahomet in zijn gemelden Alkoran op verscheide plaatsen alle menschen en duivelen tart, om een ander boek te maken, dat in welsprekendheid, of leere, eenigzins daar by te vergelijken is. Men voege hier by, dat den Alkoran (deszelfs leugentaal en slordig mengelmoes uitgesloten) waarlijk in stijl en eierlijkheid de kroon boven alle Arabische boeken spant, en dat Mahomet zoo ongeleerd was, dat hy zelfs (zoo men zegt) niet konde lezen noch schrijven. Maar wie kan niet zien aan de veelvuldige byzonderheden van den Joodschen en Christelijken godsdienst, welke in dat vodgeboek voorkomen, dat het den vlegel aan geen doorslepe medestanders ontbroken heeft, die hun vermaak namen

men om op die wijze den geopenbaarden godsdienst van Joden en Christenen te grabbel te werpen. Deze zijne medestanders worden van onzen Engelschen Schrijver nagespoort.

In 't achtste jaar zijner voorgewende Zending, wanneer zijn aanhang te Mekka zeer ontzachtelijk was geworden, liet de Overheid dier stad een bevel uitgaan, dat niemand meer zig by hem zou hebben te vervoegen: weshalven hy zijn leerlingen inboezemde, dat de verbreiding van zijnen godsdienst door de wapenen moest werden voortgezet. Zijn wijf Kadigha overleed nu, en hy trouwde straks twee andere in haar plaats, ja kort daar na nog een derde.

De *Mesra*, dat is zijn beruchte en grof gestoffeerde *Nachtreis van Mekka na Jeruzalem, en van daar na den Hemel*, is voorgevallen in het twaalfde jaar van zijn zoo genaamd Profetisch ampt. De grol word* hier in alle zijne misselijke omstandigheden vertelt, dog my lust die niet na te schrijven: een Hollander kan die ook achter in den verduitschten Alkoran vinden.

Als het geloof in deze allertastelijkste plompste verdichtfels op de gemoederen van velen te Mekka niet wilde hechten, besloot hy van daar na Medina (toen Yathreb genaamd) te verhuizen, een Stad, 270 mijlen van Mekka gelegen, daar meest Joden en halfbakke Christenen woonden, uit welke hy grooten toeloop kreeg. Hy toog dan heimelijk van Mekka na de stad Yathreb, die van hem haar naamverwisseling kreeg, *Medina*, verkort voor *Medinato'l Nabi* zoo veel als *de Stad van den Profete*, waar in hy ook tot zijn dood

dood toe gewoont heeft. Van deze vlugt begint de *Hegira*, dat is, de Tijdrekening der Mahometanen, even gelijk wy thans onze jaren schryven na de geboorte van Christus; te weten van den 16den dag in Hooimaand in 't jaar onzer Christelijke tijdrekening 622. Pridcaux laat niet ongevoegelyk achter deze stoffe volgen, de *tijdrekeningen van den Olifant*; en *van den godloozen oorlog*, die geduerende Mahomets leven in zwang ging.

Het eerste dat de Guit te Medina deed, om zijne banden nog vaster te leggen, was het uithuwelyken van zijn dogter *Fatima* aan zijn neef *Ali*. Zy was het eenigste levende kind, dat hy van zes by zijn eerste wijf Kadiha had gehouden; zelfs het eenigste, dat hy had van zoo vele wijven, die hem overleefte hebben.

Hy hield deze *Fatima*, als een pronkstuk der Natuure, en was gewoon te zeggen, dat 'er onder de mannen wel vele volmaakte waren, maar dat hy niet meer dan vier vrouwen voor volmaakte erkende, *Asiab*, de vrouw van Farao, *Maria* de Moeder van Christus, *Kadigba* zijn wijf, en deze *Fatima* zijn dogter. Godlooze schurk!

Dertien jaren gepredikt hebbende, oordeelde hy raadzaamst, het overige zijn 's levens voor Veldheer en Profcet teffens te spelen, en zijn Leere met het zwaard voort te planten. Dit besluit maakte hy, zonder vertoeving, werksellig, en hebbende zijn oom Hamza tot zijn Opper-Standertvoerder gekoren liet hy d'een en d'ander Karavane aantasten.

Ook stelde hy den tempel te Mekka tot de vast-

te bedepplaats der Arabieren; waar uit de menigte dikhuidige leugens van den Vuilnik wegens dien tempel haren oorsprong hebben genomen; gelijk als dat die eerst in den Hemel gesticht is om een bedepplaats van d'Engelen te zijn, dat Adam daar in bad, zoo lang als hy in 't Paradijs woonde, en andere dergelyke garstige quakjes meer.

Na dat hy 't eerste jaar na zijn komst te Medina met zijnen opgeraaptten godsdienst op vasten voet te zetten, en voorts met het plegen van strooperijen op zijne gebueren, had gesleten; en als de meeste, die omtrent Medina woonden, uit vrees van verdeelt te zullen werden, tot zijn gezindheid overquamen, voerde hy 't volgende jaar zwaren oorlog tegen de Arabische Stammen, die Joodsche waren, nemende alle hunne sterktens, en de gevangene voor slaven verkoopende. hoewel op 't einde van 't jaar zijn nederlaag by den berg Ohud voor hem byna doodelyk was geweest. Dog hy wist de genen, die daar over twijfelmoe-dig waren, met praatjes tot bedaren te brengen, waar toe zijn leete van 't Noodlot, en de uitvlugt quansuis tegen sommige zware zondaars, die zijn krijgsbenden volgden, hem wonder wel in zijn kraam te pas quam.

In 't vierde jaar van de Hogra dempte hy de Stamme der Joodsche Arabiers, Nadoriten genaamd; by welk verhaal we konnen lezen (a) waar uit zijn verbod van wijn te drinken is gegeven.

Aldus jaar in jaar uit te velde getogen, dan eens met hachelijke kais, meermalen met overwinning, voerde hy, in 't zesde jaar na zijn vlugt, zijn leger tegen de stad Mekka zelf, maar eer men

(a) P. 122. 123. 072.

wederzijds tot krijgsdadelijkheid quam, trof hy met d'inwoonders een stilland van wapenen, voor den tijd van twaalf jaren, op zeer voordeelige voorwaarden; waar door hy in zijn aanzien zoo bekrachtigt wierd, dat hy zig onder een boom van Medina tot Koning liet huldigen.

Uit kragt van dit beftand mogten alle, die van zijnen aanhang waren, vry en vtank te Mekka komen: en daat mee nam de Schender zijn kans waar van als Koning en Profet Bedevaarten derwaarts te bevelen, die in de volgende tijden zorgvuldig onderhouden zijn geweest, en van de Mahometanen eenmaal 's jaars met de grootste godsdienstigheid nog gedaan worden.

Zijn opperheerschappy, waar in hy hoogftatelijk was ingewijd, bestond dan, behalven in het gezag van Vorft, of Koning, ook in de grootachtbaarheid van Hoogen Priester, welke beide eertitels hy zijne navolgers achter liet. Deze hebben onder de benaming van Kalif na hem geheerft, op dezelve wijze als de Joodfche Vorften van 't geflagt der Machabeen, die op eenen tijd Koningen en Hoogepriesters van hun volk waren: dog eindelijk hebben de Tartaren door haar overftrooming, waar mede zy geheel Oosten overrompelden, van het gezag en naam dezer Kalifs een einde gemaakt.

Zoo dikwils als de Bedrieger te Mekka quam, predikte hy zelf in den Tempel, die na zijn zinnelijkheid volbouwd was, en speelde dergelijck een guiehelfpel by wijten ook te Medina. De Stad Chaibar, van Arabifche Joden bewoond, veroverde hy stormenderhand, en men zegt dat hy zelf in perfoon wonderen uitvoerde; andere fteden

sten gaven zig willig over, andere kochten haare vrydom, onder zijn schut en scherm, met zware schattinggelden te betalen: en nu was des Schijnheiligen Struikroovers heirmagt tot tienduisend soldaten aangegroeit, wanneer hy, voornemens zijnde zig met een sprong meester van Mekka te maken, onder voorgeven, dat de inwoonders het verdrag van bestand gebroken hadden, schielijk voor de wallen rukte: d'Overheid en 't volk, onvoorzien op tegenweer, waren genoodzaakt na een goed beding uit te zien, 't welk niet anders te treffen was, dan hun zelve zonder tegenstand op zijn bescheidenheid over te geven. Mahomet derhalven doodde alle de genen die zig nu en te voren tegen hem hadden aangekant, en andere, hier door afgeschrikt, onderwierpen zig zijnen godsdienst.

Toen maakte hy zijn werk van den Tempel te Mekka van alle beelden te zuiveren: dog de nabuerige Arabieren door de mare van Mekka's verovering verbaasd geworden, en pogende de aangroeijende magt van den Plonderaar te steuiten, togen op hem aan, en behaalden cenig voordeel; maar kregen in een hervatten strijd, die Mahomet met veel beleid aanving, zoo deerlijk een nederlaag, dat hy al hun legerpakkaadje, wijven, kinderen, en een groote menigte vee tot buit kreeg. Daar op bet aangemoedigd (want de Vos liet verluiden dat een leger Engelen onzichtbaarlijk voor hem gevogten had) verdelgde hy overal, waar zijne zegepralende benden voortrukten, de Heidensche Tempelen, en afgoden. Elders wierden deze en gene Stanimen door zijne Veldoversten geprangt, haare zelyen te ontwapenen,

en

en allenkskens den overwinnenden godsdienst aan te hangen: tot dat, de meeste gewesten van Arabië door den Verleyder ondergebracht zijnde, ettelijke andere plaatsen, zoo na de kant van Syrië, als onder byzondere Grieksche Vorstendommen, den zelven voet volgden.

Hy zag dan in het tiende jaar na zijn vlugt uit Mekka, 't welk het laatste zijn 's levens is geweest, hem zelven boven 't bereik van tegenstand als Koning en Profeet by na door gansch Arabië gevierd, en zond zijne Stedehouders in d'overige streken, om in zijn naam de regering te aanvaarden, zijnen godsdienst met den zwaarde in te voeren, en de oude Arabische afgodery uit te roeijen. Hy trok op eenen daar toe gestelden dag met groote plegtigheid ter bedevaart binnen Mekka, voor 't oog van een ontallijke menigte menschen, uit alle hoeken derwaarts gevloeid, en, hebbende daar een openbare onderwijzinge wegens zijn Wet gedaan, keerde eerlang weder na Medina, alwaar hy na een ziekte van 13 dagen in den ouderdom van 63 jaren (volgens rekening der Arabieren) gestorven, en in de kamer, onder de plaats daar hy bedlegerig was geweest, van zijne aanhangelingen begraven is. Daar mee vervalt het beuzelpraatje, dat hy in een yzere kist zou gelégd zijn, en van zeilsteenen om hoog getrokken, als behoorende onder andere lompe vertellingen, die eenige onwijze Christenen van hem hebben uitgestrooit.

De Heer Prideaux eindigt zijn levensbeschrijving met eenige byzonderheden aangaande zijn persoon, en veelwijvery, en wat deswegen onder de Schrijvers in geschil is: laatstelijk met aan-

haling van de Schriftuurplaatsen, welke de heilichendige bedrieger t'zijnen voordeele wist uit te leggen.

Dat de Schrijver achter het voorgaande verhaal van Mahomets leven zijn *Brief, tot verdediging voor den Christelyken godsdienst* laat volgen, had zijn reden. Zijn opzet was geweest, een grooter boek als dit te laten uitgaan, met den titel van *Historie van den Ondergang der Oosterfche Kerke*, welke hy wilde beginnen van de dood des Keizers Mauritius in 't jaar 602, en vervolgen tot den val van 't Saraceensch Keizerrijk in den jare 926, daar dan het leven van Mahomet in te pas zou gekomen hebben, om aan te wijzen, hoe de Christenen door hunne verdeeldheden en onregtzinnige knibbeleryen, het verval van hunnen godsdienst in de Oosterfche gewesten verhaaft hebben. * Maar toen hy alles byeen verzamelt had, gaven de misverftanden aangaande eenige verborgene leerstukken des Christelyken geloofs hem gedagten, die zijn pen wederhielden, en hem deden besluiten, het gansche werk te staken. Want bespeurende, hoe groot een voordeel het onbedagt voorstellen van die geschillen aan ongeloovigen gaf, darde hy niet wagen, in zoodertel een eeuw zijn boek uit te geven: en dewylde verdeeldheden over zoodanige geschillen 't verdert der Oosterfche Kerke waren geweest, van welke een berigt in zijn *Historie* stond gegeven te werden (want hy moest alle die geschillen, haarklooveryen, en spitsvindige stellingen van yder gezindheid ontvouwen) had hy reden om te vreezen, dat hy door 't uitgeven zijn's werks meer quaad

* Zie zijn voorreden. als

als goed mogt doen : des dagt hem nu raadza-
mer de Waarheid van den Christelijken , in te-
genstelling der valsheid van den Mahometaan-
schen godsdienst aan te toonen.

Het bygevoegd vertoog verklaart hy alleen te
hebben gerigt aan die *Deiften* , die een Voor-
zienigheid erkennen , nevens belooningen en straf-
fen na dit leven , dog die hun zaligheid niet zoe-
ken in Christus.

Zijn inleiding is van een *bedrog* , welkers ken-
teekenen , en eigenschappen , onderzocht zijnde ,
en gesteld , dat alle die kenteekenen tot elk be-
drog moeten behooren , besluit hy , dat ze alte-
maal aan de *Mahometavery* eigen zijn , en dat gee-
ne van die den Christelijken godsdienst kunnen te
last gelegd werden. Het eerste kenteeken van
een bedrog word van hem aangemerkt , dat
het altijd eenig wereldsch belang tot haar oog-
wit moet hebben. Het tweede , dat het geen
andere dan godlooze menschen tot haat aanvoer-
ders heeft. Het derde , dat beide deze kenteeke-
nen in den ganschen samenstel van het bedrog
moeten blijken. Het vierde , dat het nooit zoo
kan gesmeed werden , of 't zal eenige tastelijke
valsmeden vervatten , welke de valsheid van al't
overige zullen ontdekken. Het vijfde , dat het
over al door arg en list moet verbreid werden. Het
zesde , dat het , aan vele samengezworene toever-
trouwd zijnde , niet lang kan verholen blijven.
Het zevende en laatste , dat het nooit kan beves-
tigt werden , 't en zy door kragt en geweld onder-
steund zijnde ; alle 't welke hy duideljk aanwijft
dat men het *Evangely* in 't allerminste niet kan te-
genwerpen.

XIV. HOOFDDEEL.

Martini Lister Conchyliorum bivalvium utriusque aquæ Exercitatio tertia, Huic accedit Dissertatio medicinalis de calculo humane.

Dat is,

Maarten Lister's derde ontleedkundige oeffening van Schelpvissen tussen twee schelpen: waar bygevoegd is een Artsenykundig verloop van de Steen in 's menschen lichaams. Te Londen op kosten van den Schrijver 1696. in 4. 29 bladen met printen.

HEt laatste van de twee voorgaande oeffeningen hebbe ik, met aanwijzing waar ook d'eerste staat, in Herfst- en Wijnmaand des vooreden jaars aan mijne landsluiden vertoont: nu zal ik hen kortelijk het beslag van dit derde aanwijzen.

De Heer Lister heeft in beide de gemelde voorste schriften niet alleen d'ontleding van Aard- of Weg-slakken, maar ook van Waterilakken, zoo die in zoet als zout water leven, met een woord, van de kinkhoornige Rivier- en Zeeflakken, voor zijnen lezer bloot gelegd: thans gaat hy voort tot beschouwing van zoodanige Slakken, of Visjes, die in platter schelpen leggen, gelijk als Mossellen, Oesters, en gehoorde, dog niet gehoornde schelpen, met of zonder striemen; maar voor af

laat hy een vergrooting of byvoegfel van zijn eersten arbeid gaan : op dat men zie , wat hy door ervarentheid in 't ontleden van die dieren verder geleert heeft.

Het werk is zoodaniger wijze naar de ontledingprinten gerigt , dat ik genoodzaakt ben , deze derde reize min langwylig te zijn dan in de twee voorste uittreksels ; want de vertooning der waargenome deelen behoorde hier by te staan , om den lezer ook een goed aanschouwer te maken : dog dat kan niet geschieden.

Eerstelijk verbeeld ons de naaukeurige Schryver zijne ontleding van zekere Riviermossel , niet van de kleinste soort , met een bruin groene schelp ; waar uit we eerstelijk bespeuren het onderscheid tusschen deze platte Schelpriffen , en de gehoornde ; namentlijk hoe de Slakjes of Visjes in de gehoornde kruiken vasten , en in de gehoelde schelpen lossen zijn gehuisvest , 't welk Aristoteles in zijn historie der dieren heeft aangemerkt : daar na welke vliezen zy hebben : waar de opsparring van haar mond , koonen , hart , en eyernest zijn gelegen . Dus handelt hy ook met meer als eene smaller mossel , en begeeft zig van daar tot het opsnijden van Zeeschelpen.

Onder velerley van de laatstgezeide schaft hy ons ook de vis in die soort van Schelpen , van welke aan onze stranden nooit gebrek is . Men verbeelde zig een paar hecht op een sluitende gehoelde met striemen , en d'eene Schelp d'andere gelijk ; van 't kleinste slag der gener , die van ouds her *Sancti Jakobs schelpen* wierden genoemd , thans by ons enkelijk *schelpen* , en by de Engelsche *cochles*.

Een ander Schelpvis is 'er in Engeland, en wel meest in Suffex, die aldaar *Burrs* worden geheten (misschien, by verkorting, *Purper*) en van de inwoonders dier landstrecke voor geen onsmakelijke spijsze gehouden.

Die gene, welke wy Hollanders in 't gemeen *Mosselen*, en de Engelsche *muscles* / noemen, zal ik niet aanroeren; te meer, om dat ze in Lceuwenhoeks werken, van onzen Schrijver dikwils aangehaald, reeds zijn voorgedist. Ik zie ook, dat de Heer Lister dikwils de woorden des Schrijvers Van Heide te berde brengt.

Van den gemeenen *Oester*, en deszelfs ontleding sprekende levert hy ons de woorden van Willis, en andere Schrijvers, en voegt daartussen een verhaal van alles wat hy in 't opsnijden van Oesters, wegens haar voortteling, op verscheide tijden des jaars, heeft ondervonden.

Nog is 'er een soort van Schelpvissen, by d'Engelsche *pidbocks* / en in 't Fransch *Pitau* luidende, waar van ook derzelver Vissers *Pitauquieres* heten. Eerst had de Heer Lister gedagt, dat deze (ik wete niet, wat byzonderen naam ik haar in Neêrduitsch zal geven) drie schelpen hadden; maar nu vind hy 'er vijf onderscheiden: zoo verre is 't 'er van daan, dat ze, gelijk Aldrovandus en andere gewaant hebben, maar met twee zouden voorzien zijn.

Als deze verhandeling is afgedaan, nevens de kijkery van de *Pokvisjes* op de knobbels van de mosselen, by den gemelden Lceuwenhoek eerst werkstellig gemaakt, en met zijn woorden ingelijfd, word de ontleding van de tweeschelpige Schelpvissen beiloten, terwijl ik my zelve des Hee-

Heeren Huigens rijmwoorden in zijn Zeestraat
erinnere, daar hy 't nieuwsgierig volk, aan de
'Zee kant zwerfende, dus toespreekt.

*Maar beter bezigheid kan u de tijd wech helpen:
Raapt Schelpen dien het lust, en zegt niet, 't zijn
maar Schelpen:*

*Neemt sene letter uit, 't zijn Schepen, en gewis
Dat yder Schelp wel cer een Scheepje was vol vis,
Ja Schel- vis, die zijn schel, dat is, zijn buis,
ten lesten,*

*Moe levens, heeft geruime, en gaf het ons ten bef-
ten,*

Een bekende waarheid: weshalven niemand de
gezeide liefhebbery van ontleden, nogte ook 't
opzamelen van allerley overaardiglijk gevormde
Schelpjes, Kruikjes, en Hoorntjes klein achte.
d'Allerkeurlijkste verzamelaars van Kabinetstuk-
ken, en Kleinoodien, pronken met deze zinnelijk-
heden, zoo wel, als met kostelijke gesteentens,
beeldjes, en penningen.

De Heer Huigens speelt vervolgens op de
schelpen, over welke wy aan de stranden spans-
seren.

*Ziet wat al wonderwerks wy achteloos vertreden,
En of al 't menschelijk vernuft, met al de reden,
Daar 't zig op roemen mag, een Schelpje magtig is,
Een Schelp en horentje te bouwen, daar een Vis
Zijn leventje in verberg voor grootte, die het jagen:
Och of wy op 't bestek van deez' gebouwtjes zagen,
Hoe wisten wy ons zelf te huiszen in 'e gemak
Van geen te ruimen en van geen te naauwen dak!*

Elk visje past in 't zijn: daar hadden wy te looven

De rechte regelen van buizing en van kleeren;

Te ruim en schikt zig niet, te naauw vale zuer en bang,

De middelmaat en geeft nog floddering, nog dwang.

Wijders laat de geleerde Engelschman zig hooren over het geschil, rakende de voortteling niet alleenlijk van deze tweeschelpige Zeevissen, maar ook van andere dieren. Hy toetst het gezeg van Aristoteles, en besluit tegen hem, en Galenus, uit bevinding van d' onderscheidene kunne derzelve gediertens (schoon sommige * mannetjes en wijfjes t'zamen zijn) dat ze altemaal van haar 's gelijke, door verzameling van man en wijf, op geen andere wijze als alle levendige dieren, worden voortgeteelt. † Geen dier word uit verrotting geboren.

By dit geval komt een tweede geschil te berde, of alle voortteling uit een ey geschied, en of dat berugte eyernest in der Vrouwen baarmoeder daar toe geschikt is; dan of een beesje in 't mannelijk zaad alleen het uittreksel en de stoffe van voortteling is, en dat der vrouwen eijernesten ten geen einde dienen, ja loutere verdigtsels zijn: welk laatst gevoelen de Heer Leeuwenhoek tegen de meeste Artsen en Ontleders staande houd, gelijk uit zijne brieven, van my tot uittreksels gebragt, kan gezien werden.

Het gekluste den Heer Lister dit tegen den Delfschen Onderzoeker te betwisten, en verschietzwarigheden daar ontrent voor te werpen, als zijnde een ooggetuige van eyeren in de baarmoeder

* Zie 's uittreksel in Jul. en Aug. 1694. † P. 104. enz.

der van vrouwelijke dieren, en geloovende 't welk Zwammerdam, de Graaf, Malpighius, en andere verklaren ondervonden te hebben.

In het vervolg spreekt de Schrijver van de schelpen der gezeide Schelpvissen, nameitlijk van derzelve maaksel, Kalk, en Zout, die daar uit gebrand kan werden, en van de artzonymiddelen, welke men, tot een goede vertering in de maag, uit de schelpen kan toebereiden. Het zal den oefenaars der geneeskunde niet onvermakelijk vallen hem te hooren redeneren, wat zijn * gevoel van de wijze der spijsvertering in de maag is. Tussen beiden heeft hy afzonderlijk gesproken van de Paarlen, en van eenige Artzenywateren in Engeland, mitsgaders van het *Nitrum* [Salpeter by ons] 't welk hy meent by de oude tweederley te zijn geweest: achter aan komt een onderzoek van de *Versteening*, of *Steenmaking* [Petrificatio] en of uit die Steenmakery van de allerkonstrijkste Natuur zoodanige steentjes groeijen, die de schelpen van Schelpvissen verbeekden, waaromze ook *Conchite* worden genaamd, van 't woord *Concha* [een Viischelp.]

Het werkje of vertoog wogens *de Steen in 's menschen lichaam* zal een kundig lezer niet afvalten. De Schrijver beweert, dat het menschelijk lichaam van die vleeschelijke vleesboul niet alleen gepijnigt word (hoewel meest) in de Nieren, en in de Blaas, maar ook in alle hare deelen.

Dus heeft men, zijn 's erachtens, steenen gevonden onder de Tong in de quijlvaten, in de Hersenen, in de Lever, in de Long, in de Zaadblaasjes, in de Baarmoeder, in den Maag, in 't

Gedarmte, en in de Knokleden, zoo van Handen, als Voeten. Derzelve vorm, verw, en grootte, is zeer verscheiden.

Na eenige proeven, over de natuur der Steenen genomen, zoo door 't vyer, als ruwelijk zonder vyer, verhandelt hy de stoffelijke oorzaak van de Steen, eindelijk de velerley wijze van genezing, volgens vereisch van zaken: waar toe doorgaans voorvallen van sommige Lijders welke de Heer Lister zelf als Arts bedient heeft, worden bygebragt, en de geneesmiddelen in haar juiste maat, en gewichte, daar nevens geschreven.

De Printen van Schelpvis-ontledingen, waar onder die van een Oester, en van een Indiaansche Parelschelp uitmunten, staan achter 't werk gedrukt,

XV. HOOFDDEEL.

*Horologium Christianum, cui annexum est
Officium Viri Sapientiae Studiosi.*

Dat is,

Het Christelijk Uurwerk, *waar aan gehegt
is de pligt van een Wysheidzoekenden Man.
Te Oxfort by L. Lichfielt 1696. in 12.
8 bladen.*

Zuivere zielen, die des werlds zat zijt, en geen andere dingen dagelijks ziet, dan die u walgen, tred toe tot dit stichtelijk tafereel; gy zult

zult 'er een *Christelyken dag*, die in XII stippen of ueren de Dood, het Leven, het Gebed, en 't Geloof vervat, aanschouwen.

Hondert en zes en zeventig kortbondige Deugdspreuken zullen u voor af sterken, eergy zoo na komt, dat u de wijzer van 't Uurwerk klaarlijk de gezette stonden aanwijst. Dan volgt de *Christelyke nacht*, of het tweede deel des Uurwerks, dat; behalven een erinnering van de Dood het Leven, en 't Gebed, ook de Overdenking aanbeveelt.

Dit is mede voor aan met een en zeventig spreuken gecierd, en wijst de twaalf uuren gelijk het vorige.

Dertig andere welbedagte regelen, der erkaauwinge waardig, en een beknopte herhaling van heilzame gedagten strekken tot een toegift. Het aanschouwen van de pligteenes wijsheidslievenden mans is een beknopt bondeltje van nadrukkelijke overwegingen, die den mensch onderwijzen, hoe hy in zig zelve hebbe te gaan, en zijn pligt waart te nemen tot het bekomen der kennisse van God, en van zijn eigen ziels-staat; doorspekt, gelijk het voorgaande, met heilige overdenkingen en gebeden.

XVI. HOOFDDEEL.

Gruwzame godloosheid, en zeldzame bekeering des schranderen Grave van Rochester, in een Lijkreden over Luk. 15. v. 7. door R. Parsons M. A. uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by Elias Yvans 1698. in 8. 5 $\frac{1}{2}$ bladen.

Onze landsgenooten krijgen deze predikaatsie in hun moeders taal uit de zelve penne, die hen onlangs Stellingfleets brief, en Kidders verdediging voor de eere der Heilige Schriften, uit het Engelsch vertaalde, mitsgaders het leven en dood van den Grave van Rochester, door den Bisschop van Salisbury beschreven.

Ik hebbe van die drierley schriften, dog van de twee laatste zeer kortelyk, in Hooy-en Oogstmaand des voorleden jaars gesproken, achtende dat een opmerkend lezer de gemelde Levensbeschrijving van den Grave dikwils van voren tot achteren behoorde te lezen en herlezen. En voorwaar al wie begerig is te hooren verhalen, hoe een man van hoog-aanzienlijken afkomst, rijk van vernuft, en van bequame geleerdheid voorzien, dog teffens in alle ongebondenheid van leven uitspattende, in de zonden vereelt, en (om 't alles met een woord te zeggen) een viand van alle godsdienstigheid, eindelijk in 't krankbedde word ter neder geworpen, en van een Wolf in een Lam bekeert, ja met volslagen berouw over zijn godloosheid als een regtgeloovig Christen komt

te

te sterven; die kan, nevens de gezeyde beschrijving van den Bisschop van Salisbury, zig bedienen van deze lijkrede, waar in die alleraanmerklijkste historie, tot overtuiging der ongodsdienstige, word bekrachtigt. Men rekene dan dezelve voor een noodig aanzangsel van 't eerste, hoedanig ze ook van den Overzetter genoemt word.

XVII. HOOFDDEEL.

Catalogus Plantarum, quæ in Insula *Jamaica* sponte proveniunt, vel vulgo coluntur, cum earundem synonymis & locis natalibus; adjectis aliis quibusdam, quæ in Insulis *Madera*, *Barbadas*, *Nieves*, & *Sancti Christophori* nascuntur. Seu pro-dromi *Historiæ Naturalis Jamaicae* pars prima, autore *Hans Sloane* M. D. Coll. Reg. Med. Lond. nec non Soc. Reg. Lond. Soc.

Dat is,

Naamrolle van Aardgewassen, die in 't eiland Jamaika van zelfs groeijen, of gemeenlyk worden voortgeplant, met derzelver gelykluidende benamingen, en groeiplaatsen: daar zyn sommige andere bygevoegt, die in de eilanden Madera, Barbados, Nieves, en van Sant Christoffel wassen. Of het eerste

174 *De Boekzaal van Entropé,*
ste deel der Natuurlijke Historie van Ja-
maika, beschreven door Hans Sloane,
Arts, en Lid der Artzenykundige en Kon-
inglijke Maatschappijen te Londen. Te
Londen by D. Brown 1696. in 8. 35
bladen.

Het opschrift van deze groote lijst uitheemsche gewassen zal een kundig lezer voldoen, schoon ik er niet een woord meer byvoegde, dat wese ik; als konnende wel begrijpen, dat geen uittreksel daar van te geven is.

Dit zal ik, ter bezeffing van de waardye eenes zoo nutten arbeids, alleen zeggen, dat de Heer Sloane, voor ettelijke jaren in de bedieninge van Lijfarts met den Hartog van Albermarle, Opperbevelhebber van 't Eiland Jamaica, uit Engeland na Amerika gevoerd, zoo op dat Eiland, als op andere, in den titel genoemd, uit eigen ondervinding, deze zijne naauwkeurige aantekeningen gedaan heeft.

Hy bevond wel haast, dat in die ver afgelegene gewesten vele Dieren, Planten, en Bergstoffen eene en dezelve waren met de gene, die hy in Europe had gezien: teffens bleek hem, dat in sommige Reisbeschrijvingen en uitgegevene natuurlijke historien, van hem voor dezen geloofd, de dingen maar passelijk na waarheid verhandelt, en niet naauwkeuriglijk genoeg met onze Europeesche vergeleken zijn.

By voorbeeld, cenige van die Beschrijvers, in Indiën, of elders by vremde volkeren, zig onthoudende, als ze 't een of 't ander gewas zagen, wel-

welkers vrugt zy, naar het naalte denkbeeld, dat hen voorquam, by een Vijg, of een Peer, of iets anders, vergeleken; vertelden, dat zulke vrugten als Vijgen, of Peren waren. Hier door komt het, dat Naschrijvers, en Verzamelaars van diergelijke aantekeningen, zonder cenige andere kennis te hebben, als het berigt van daldanige Schrijvers, dikwils eene en dezelve zaak, van verscheidene verscheidentlijk beschreven zijnde, niet slegts twee-drie-of vier-, maar negen-malen herhalen, wanende dat het zoo velerley soorten zijn; daar het waarlijk maar een en het zelve gewas is, in landen, die verre van elkander leggen, dus of zoo genoemd.

Onze welervarene Schrijver, ziende dat daar door de nasporing der Planten, als een moeilijk werk, tot groot nadeel der Artzenykunde en andere goede wetenschappen, achter de bank word gesmeten, verklaart uit de beschrijvers van Reizen en Natuurlijke zaken alle eennamige gewassen voor af te hebben opgezocht, om geen oude voor nieuwe op te geven, en alle verwarring te mijden: 't welk de lezer by yder friede uit de aangehaalde Schrijvers kan bevinden waaragtig te zijn.

XVIII. HOOFDDEEL.

Ferrandi Imperati Neapolitani historiae naturalis libri XXVIII. Accesserunt nonnullae Johannis Mariae Ferri adnotationes ad librum vigesimum octavum. Nunc primum ex Italica in linguam conversa Latinam, cum indice locupletissimo.

Dat is,

XXVIII. boeken der Natuurlijke historie van Ferrandus Imperatus Napolitaan. Ee-nige aantekeningen van Johan Maria Ferri over het acht en twintigste boek zyn d'er by gevoegd, nu eerst uit het Italiaansch in 't Latijn overgezet, met een zeer wydscheppigen bladwijzer. Te Keulen, op kosten van F. G. Saurman, Bremer Boekyerkooper. 1669. in 4. 120 bladen.

Volgens de grondbeginsfelen, van den Schrijver begrepen, vind men in dit werk een gedeelte der Natuurlijke dingen ontvouwd, en bekrachtigd, zoo uit eigen ondervinding, als uit bekrigt van oude en nieuwe onderzoekers.

Hy neemt zijn aanvang met de hoofdstoffen, en de eerste hoedanigheden. Daar na spreekt hy van de gemengde lichamen, en zulke, die uit de hoofdstoffelijke worden t'zamengezet. Ik behoeve hier niet te reppen, denk ik, in wat rang de

filo-

filozofie der vier zoo genaamde Elementen van ouds het gewoon is de zaken te vertoonē. De Heer Ferrand, hier niet vreemd van, beschrijft ons eerst de *Aarde*, dezelfs onderscheid, vermogens, enz. en vervolgt zijne natuurkundige bespiegelingen op dien zelve voert in het Element des *Waters*: 'k wil zeggen, hy verklaart ons hare hoedanigheden, en de indrukfelen, die 't ontfangt.

Niet anders verhandelt hy de *Lugt*, en de zelfstandigheden, die, zijn 's oordeels, daar in worden voortgeteelt, niet schromende in sommige stelsels zig aan Vader Aristoteles zoo luttel gelegen te laten leggen, als aan andere oude Wijsgeren, die al over lang van later Natuurpeilers met groot regt wederfproken zijn. Dog 't is niet onvermakelijk, uit vergelijking van deze en genen, ook te zien wat onzen Napolitaan behaagt.

Na dat hy vervolgens de werkingen van warmte en koude heeft uitgepluist (waar toe het konstig oven-bouwen behoort, om te zien, hoe men door zulk een behulp, des nood, de werking van 't *Vyer* kan beheeren) gaat hy wijd en breed uitweiden in 't vertoonē der lichamen van d'eerste voorttellingē, gelijk als Zouten, Bergstoffen, Gesteentens, en hoe men die, naar de konst, tot een volmaaktheid moet brengen.

De groeibare, en levende dingen, Land- en Zeegedientens beslaan de laatste plaats.

Om den vorm van sommige lichamen beter te doen begrijpen, zijn hier en daar printen in houtē platen tussengelaft, zoo van dieren, gewassen, als schelpen, ertsen, en steenen; in welke laatste te beschrijven de Heer Imperatus niet spaarzaam

is, en de gevoelens van Theophrastus, Agrikola, en anderen, doorgaans aantrekt.

Iemand, die niet wil gelooven, dat 'er een Vis is, by de Latinen *Remora* geheten, om dat hy Schepen en Walvissen (zoo men zegt) in haar vaart kan stutten; mag zijne oogen voeden met een * afbeeldsel van dusdanig een wonderdier: waar omtrent het bovenste gedeelte van deszelfs kop, geschikt om Schepen of Walvissen te konnen vat krijgen, opmerkelijk is.

XIX. HOOFDDEEL.

Boeken, nieuwelyk in Italiën, en elders gedrukt.

L Atitudinariis Orthodoxus. I. In genere de fide in religione Naturali, Mosaica, & Christiana. II. In particulari, de Christiana Religione mysteriis, Sancta Trinitate, Christi Incarnatione, Corporis resurrectione, Coena Domini. Accesserunt Vindiciae Libertatis Christianae, Ecclesiae Anglicanae, & Arthuri Bury S. T. P. contra ineptias & calumnias P. Jurieu.

Dat is,

De regtzinnige Ruingeloovige: I. In 't algemeen van het geloof in den Natuurlijken, Mozaischen, en Christelijken godsdienst. II. In 't byzonder van de Verborgenheden des Christelijken

* P. 908, daar ook een zeldzame Zwaardvisch verhoort word.

ken godsdienfts, de *H. Drie-eenheid*, *Christus Menschwerding*, *Wederopstanding der lichaams*, en 't *Avondmaal des Heeren*. Daar komt by een Verdediging van de *Christelijke Vryheid*, *Engelsche Kerk*, en *Arthur Bary P. der H. G.* tegen de beuzelingen en lastertaal van *P. Jurieu*. Te Londen by *S. Buckley* 1697. in 8.

Om dat ik het Fransch boek van den Heer *Jurieu*, * *De Godsdienst van een ruimgeloovige* alleen met den titel vermeld hebbe: dagt my raadzaamst, dit *Latijnsch* ook niet tot een uittreksel te brengen.

II.

De *Stammen Israels*, en hare *Synagoge*, gelouterd tot de *Offerhande* en *bediening des Ge- loofs*, betoogd in een *Schriftmatige uitbreiding* van den *algemeenen Zendbrief* van den *Apöstel Jakobus*. Mitsgaders de *Geestelijke Lente*, ofte *vernieuwinge* van het *gelaat des Aardrijks* onder de *Heidenen*, vertoond uit *Hoogl. cap. 2. v. 10-13.* door *Johannes Smith*, *Bedienaar des H. Euange- liums te Amsterdam.* t'Amsterdam by *Gerardus Borstius* 1698. in 4.

Men wagte het uittreksel.

III.

By den *zelve Borstius* is gedrukt *Klaagreden* over de *dood* van de *doorlugtigste en grootmaggtigste Vorst Karel de XI de*, *Koning der Zweden, Gotten, en Wenden &c. &c. &c.* *uitgesproken den 20 van Oogstmaand des jaars 1697.* door *Johannes Leyendoeker*, *Predikant by harer Hoogende Afgezanten aan 't Zweed- te Hof.* 1698. in 4.

M 2

Meer

* *Zie Blosy- en Zomermaand 1696.*

Méer boeken, by hem uitgegeven, zullen wé de naaste reis vermelden.

Italiaansch Boeknieuws.

I.

Joannis Ciampini Romani explicatio duorum sarcophagorum, sacrum Baptismatis ritum indicantium.

Dat is,

Uitlegging van twee doodkisten, bewijzende de gewijde pleghtigheid van den Doop, door Johan Ciampini, Romein. Te Roome by *Bernabo* 1697. in 4.

II.

Trattato del acque correnti, diviso in tre libri, dato in luce con le delineazioni dal Cavalier Carlo Fontana.

Dat is,

Verhandeling van de loopende Wateren, verdeeld in drie boeken met de verbeeldingen van den Ridder Karel Fontana. Te Rome by *Fr. Buagni* 1696. in fol.

III.

Gli antichi Mausolei Romani & Etruschi, disegnaty & intagliati da Prietro Santi Bartoli.

Dat is,

De Roomfche en Toskaanfche oude Graffteden, geteekend en gefneden van Pieter Santi Bartoli. Te Rome 1697. in fol.

IV.

La Istoria Universale provata con monumentis figurata con simboli de gli antichi da Francesco Bianchini Veronese.

Dat

Dat is,

De algemeene historie, met gedenkteekenen bewezen, en verbeeld met zinspreuken der Oude, door Francois Bianchini van Verone. Te Roome op kosten van den Schryver 1697. in 4.

V.

Jo. Petri Erici Anthropologia, sive humanae Linguae Genesis.

Datis,

Joh. Pieter Erikus makfel van des menschen Tong. Te Venetien, op kosten van den Schryver 1697. in 4.

VI.

De Virtutibus & Vitiis Disputationes Ethicae
Auctore Josepho Saenz de Aguirre, nunc S. R. E. Presbytero Cardinale.

Datis,

Zedekundige twistredenen over de Deugden en Gebreken van Jozef Saenz de Aguirre, thans Kardinaal der H. Roomsche Kerke. Te Roome by Antoni de Rubois 1697. in fol.

VII.

Janii Vincentii Gravinae Opuscula.

Datis,

Werkjes van Janus Vincent Gravina. Te Roome by Ant. de Rubois 1696. in 12.

VIII.

Historia della Republica Veneta.

Datis,

Historie van het Venetiaansch Statendom beschreven door Michael Foskarini Raadsheer. Te Venetien by Combe en La Nou 1696. in 4.

IX.

Psalterium cum cantionibus versibus. praefero more distinctum, novaque literarum explicatione brevissima dilucidatum studio Josephi Mariae Thomafii.

Dat is,

Het boek der Snaarliederen met zangvaarzen naar d'oude wijze onderscheiden, en met een zeer korte letterlijke verklaring opgehelderd door Jozef Maria Thomafius. Te Roome by Jof. Vanaccius 1697. in 4.

X.

ORATIONE in quo Maximorum Christiani Orbis Pontificum Archiepiscopus, Prosper Mandosus Nobilis Romanus Ordinis S: Stephani Eques spectandus exhibet.

Dat is,

Tooneel, waar op Prosper Mandosus, Romeinsch Edelman, Ridder van de Orde van Sant Steven, vertoont de Lijfartzen van de Pauzen. Te Roome by Fr. de Lazaris 1698. in 4.

XI.

De Canonibus Apostolorum dissertatio Historico-Chronologica & Dogmatica, auctore P. Antonio Constantino Ordinis Minimorum.

Dat is,

Historisch-tijdrekenkundig en leerstellig ver-
toog over de Regelen der Apostelen door V. An-
toni Konstantijn van de Orde der Minimen. Te
Roome by J. J. Kowark 1697. in 4.

ANDERE TITELS.

Te Frankfurt by *Balthasar Chr. Wust* zijn herdrukt in XII stukken in fol.

IOANNOT ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΤ ΑΡΧΙ-
ΕΠΙΣΚΟΠΟΤ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕ-
ΩΣ *τι απαντα.*

Dat is,

Alle de werken van *Joannis Chryostomus* [Guldenmont] *Archiefschop van Konstantinopelen*, Grieks en Latijn. 1697.

II.

Museum Regium, seu Catalogus rerum in Naturaliam quam adis Mineralium, quae in Basilicæ Bibliotheca Augustissimi Danicae Norvegiaeque Monarchae Christiani V. Hafniae asservantur, descriptus ab Oligero Jacobeo Med. & Phil. Profess. Regio.

Dat is,

Het Koninklijke Boekvertrek, of Lijst der dingen, zoo natuurlijke, als door kunst gemaakte, die in het Paleis des Boekzaals van *Christiaan den V Koning van Denemarken en Noorwegen* te *Kopenhagen* bewaart worden, opgeschreven van *Oliger Jakobeus* Koninklijk hoogleeraar in de *Arzenykunde en Wijsbegeerte*. Te *Kopenhagen* by *Joachim Smetgen* 1696. in fol.

III.

C. Julii Caesaris quae extant, cum notis et animadversionibus Dionysii Vossii, ut et qui vocatur

84 De Boekzaal van Europe,
*Julius Celsus de vita & rebus gestis C. Julii Cae-
saris. Ex museo Jo. Georgii Grevii.*

Dat is,

De overgeblevene werken van K. Julius Cesar,
met aantekeningen en aanmerkingen van Dionijs
Vossius, als mede die den naam van Julius Cel-
sus draagt van 't leven en daden van K. Julius
Cesar. Uit het boekvertrek van Joh. G. Grevius.
Te Amsterdamb op kosten van de Maatschappij
1697. in 8.

IVI

*Justification de la doctrine du Sieur Elie Sau-
vin contre deux libelles de M. Jurieu.*

Dat is,

Regtvaardiging van de leere van den Heer Elias
Saurin tegen twee geschriften van den Heer Ju-
rien. Te Utrecht by Antoni Schouten 1697. in 8.

*C. Suetonius Tranquillus ex recensione Jo. Geor-
gii Grevii, cum ejusdem animadversionibus, &
nummis Caesarum rarioribus aere descriptis.*

Dat is,

K. Suetonius Tranquillus overgezien van Joh.
G. Grevius, met deszelfs aanmerkingen, en aar-
digste Keizerpenningen in koper gesneden. Te
Amsterdamb by H. Wetstein 1697. in 12.

VI

Paulus heilige onverschilligheid in leven of in
sterven. Getoond by verklaring en toepassing over
zjne woorden aan de Philippensen Cap. I. v. 21.
22 23. ter gelegentheid van het vroegtijdig dog
valig afderven van wijlen den E. D. Johannes
Boeken, zeer goet en beroemd Leeraar in de Chris-
telijke

telijke Gemeente, de onveranderde Augsburgie belijdenis toegedaan tot Rotterdam, uingesproken &c. door den wel eerw. hooggeleerden en godvr. Heer *Henrikus Vos*, Leeraar der voornoemde belijdenis tot Amsterdam. Te Rotterdam by *Barent Bos* 1697. in 4.

VII.

Beschrijvinge der Stad Rotterdam, en eenige omleggende Dorpen, verdeeld in III boeken. Het I. Verhandelt Hollands opkomst, bevolking, oorlogen en rampen; benevens de heldendaden der Rotterdammers en andere Zuid- en Noord-Hollandsche Steden, en nabuerige Provinciën. Het II spreekt van eenige rondom Rotterdam gelegene Dorpen, en eenige aanmerkelijke voorvallen. Het III behelst Rotterdams begin, opkomst, vergrooting, en uitlegging; als mede de voornaamste gebouwen van Kerken, Kloosters, Kapellen, en andere gestigten. Voorzien met authentieke stukken, Handvesten, en Privilegiën, door *Gerrit Van Spaan*. Te Rotterdam by *H. Goddeus* 1698. in 8.

III

B E R I G T E N.

I.

Het *Hartlemsch gezelschap*, dat, sedert de laatste rekening, in de Bockzaal gesloten, tegen de Onnoozelheid is opgevolgen, heeft te wagten de *Aenspraak van een Amsterdammer*, enz. een bloec. *my van naam tot nog toe onbekend*, dog der *zake ten volle kundig*. Hy belooft de *zelve eensdaags in 't licht te geven*, tot voorstand der *Waarheid*. Voor af zal gaan een

186 *De Boekzaal van Europe;*
korte historie van *Kornelis van Houten*, Lid
van het zoo genaamde *Collegium*,

Een allerlompste plompste quast,
Een Ezel als een Olijfant.

Hoor eens, lezer; wat een meesterstuk van dien
gaauwen *Houten Knelis* is uitgevoerd. Na ettelijke
maanden knorrens, en snoffelens, heeft hy een
afgrijselijke fout in de *Boekzaal* ontdekt. In Hooy-
en Oogstmaand 1696 staat, in plaats van *Tricenos*
[dertig] *Trectnos* gedrukt, en dus is er een e voor
een s gezet. Zie daar, den roem van die drukfout
gevonden te hebben deelt hy aan zijn babbelziek
gezelschap mee, schoon de meeste platters zijn,
en 't hart niet hebben dat zy drie regels goed Hol-
landsch schrijven.

O snedige botmilen!

II.

Den Heere *Job. Acronius a Buma* word by de-
zen, voor zijne toegezonde *Dichtwerkjes*, dank
gezegd.

III.

Ook den Heere; wiens naam ik wensche te ken-
nen, die my tvermaak heeft aangedaan van te la-
ten toekomen zijn aardig ontworpen blyspel.

De Synodistischer Natienichonst,
vertoond in
in de vriaadje en 't huwelyk
van

Jan Breedengrijn, en Duijsje met
baer Kwoels.

Dat hy dog voortga It zelve geheel af te maken!

AAN-
* En in den Latijnschen Schooldienst te Haarlem bekend.

AANWIJZER

der voornamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de maanden

JANUARY en FEBRUARY

1698.

WOORDBOEK VAN MARTINIUS EERSTE STUK. Pag. 7

<i>Byzonderheid van dit werk boven andere woordenboeken.</i>	9
<i>o' Oorsprong van 't woord Arendnagafpoord.</i>	11
<i>Namen op de letters B. C. D.</i>	13
<i>Beduidenisse van de woorden Ecclesia en Synagoga.</i>	14
<i>Verf' gezegde en dwyvelachtige Kalliny van Augustijn.</i>	15
<i>Martinus gezeg vjan 's Noodlot, en de Fortuin.</i>	16
<i>Duivelsbrood, -Hemel, en Gerechtich bekoken.</i>	17
<i>Een fraaije van Ghebruyt Rpk.</i>	20
<i>Afkomst van 't woord Karel, en Melanch 20, 21</i>	
<i>Maginet alleen voor Wijze genomin.</i>	22
<i>Leutertaal van Episaan.</i>	23

WOORD-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen:	
WOORDBOEK VAN M. MARTINIUS	
TWEEDE STUK.	24
<i>Eenige woorden op de letter N.</i>	25
<i>Papilio beteekent een Kapelletje [een vliegend bees- je] en een Paviljoen.</i>	29
<i>Belachelijke Latijnsche Rijmden.</i>	31
<i>Onderzoek van het woord Sabbat.</i>	31
<i>Witte donderdag met den aanklevende daen.</i>	32
<i>Een oubakken Afgod Taautes.</i>	33
<i>Woensdags benaming, en nog een deel woorden tot op de letter Z.</i>	36
<i>Levensbeschrijving van Matthias Martinus.</i>	38
<i>Vaarzen op zijn afbeeldsel.</i>	39
TREURTOOGNEELEN DER DOOR- LUCHTIGE MANNEN.	40
<i>Vondels vaarzen te puz gebrage.</i>	41
<i>Vertooningen op deze moordtooneelen gespeeld.</i>	42
<i>Aaneenschakeling van den ganschen inhoud.</i>	43
<i>Gedicht op dit werk.</i>	45 enz.
PRINS ARTHUR VAN R. BLAKMORE	48 enz.
<i>Wat men van dezen ouwerwetschen Koning der Britten moet gelooven.</i>	49
<i>En wat van hem vertelt wordt.</i>	50
<i>Woorden van William Temple over hem.</i>	51
PREDIKAATSJEN VAN H. HILLERS.	55
<i>Gelykenis van den Ryken man, en Lazarus.</i>	57
<i>Hoe dit verhaal, van den Heere Jezus is aan te wer- ken.</i>	58
<i>De wellustigste Rykkaart nader bekeken.</i>	59
<i>Waarom by in de helle tot Vader Abraham roept.</i>	62
<i>Van welk gevoelen Christus zig bedient.</i>	63
<i>Joodsche en Heidensche gedagten over de zielen.</i>	65
<i>Des Rykkaarts verzoek afgestagen.</i>	69

Waan

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Waar van Heidenen en Joden wegens de afgestorvenen.</i>	70
<i>Ook van den Rijken heibrok.</i>	74
<i>Augustijns spitsvondigheden over deze gelijkenisse.</i>	76
<i>Verder inhoud van dit Predikaats-boek.</i>	77
<i>Levensverhaal van H. Hillers.</i>	80
<i>Bersigt van den Uitgever.</i>	82
MENSCHELIJKE GEBREKEN EN DEUGDEN.	85
<i>Loos antwoord van den Hartog van Alba.</i>	86
ARTSENYKUNDIGE VERHANDELINGEN VAN B. KONNOR.	88
<i>Anderaardsche holen en gewelffels.</i>	89
<i>Dezelver verscheide en doodbarende kragt.</i>	90
<i>Zeldzame historie te Parijs gebeurd.</i>	91
<i>Uit de Natuurkunde t' huis gebragt.</i>	92
<i>Volerley dampen in de holen bevonden.</i>	93
<i>Ook een vyerige Luchtstoffe.</i>	94
<i>Beschrijving van zeker hol by Napels.</i>	96
<i>En aanmerkelijke proeven daar ingetoond.</i>	96
<i>Nader bevindingen in 't zelvs hol.</i>	98
<i>Onderzoek van den vergiftigen geest, daar in besloten.</i>	99
<i>Nette beschrijving van den Berg Vesuvius.</i>	102
<i>En deszelfs historie.</i>	104
<i>Een wonderlijk genaamte ontdekt.</i>	105
<i>Gruwzaam vleesgezwell.</i>	107
LUSTHOF DER ZIELEN.	108
<i>Gebruik van Geestelijke Liederen.</i>	109
<i>Inzigt van den verzamelaar dezzer gezangen.</i>	110
<i>Hoedanige Rymers hier voorkomen.</i>	112
<i>En op wat wyze deze druk vergroot is.</i>	113
<i>Lofzang op Christus Hemelvaart.</i>	114
	EUAN-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

EUANGELISCHE HISTORIE VAN PEZRON.	117
<i>Schikking van dit eerste stuk.</i>	118
<i>Joodsche Hoogpriesters.</i>	119
<i>Staat der Joden onder Augustus.</i>	120
<i>Christus geboorte, Wijze van Oosten, enz.</i>	121, 122
<i>Ongewone tijdrekening.</i>	122
<i>Roomsche Stadhouders in 't Jodenland.</i>	123
<i>Nog het Joodsche zaken.</i>	124
EUANGELISCHE HISTORIE VAN PEZRON, tweede stuk.	126
<i>Tijd van Christus bediening.</i>	127
<i>Verscheide verklaringen van zaken in de Euangelien voorkomende.</i>	128
<i>Onderzoek over 't jaar van Christus tijden.</i>	130
<i>Tijd, wanneer de Joden 't Pascha hielden.</i>	131
BELIJDENISSE DER DOOPSGEZINDEN.	134
<i>Dienst en ondienst der zoo genaamde Kattchifmen.</i>	136
<i>Hoofdstukken van 't Geloof der Doopsgezinden.</i>	137
<i>Hun gevoelen van d' algemeene Genade.</i>	139
<i>Doop, Overheids-ampt, en Drie-tenheid.</i>	140 enz.
K. VAN BYNKERSHOEK OVER ZEKE-RE WEF.	144
<i>De Wet Lecta 40 Dig. de reb. cred. &c.</i>	146
<i>Verdediging van dezelve en des Regtsgeleerdens Paulus verstaanbaarheid.</i>	148
H. PRIDEAUX LEVEN VAN MAHOMETH.	151
<i>Des Bedriegers geboorte.</i>	152
<i>Des Guits opvoeding.</i>	153
<i>Des Schendens fratsen en veinzery.</i>	154
<i>Des Struikroovers verhuizing van Mekkana Medina.</i>	154

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>dina.</i>	156
<i>Des Valschen Profets krijsbedrijsen en stroope- ryen.</i>	158 enz.
<i>Des Vuiliks verder leven, en dood.</i>	161
<i>Brief tot verdediging van den Christelijken Gods- dienst.</i>	126
M. LISTER VAN DE SCHELPMISSEN.	
	146
<i>Verscheide Slakjes, Visjes, en Mosselen.</i>	166
<i>Schelpjes, en Hoorntjes.</i>	167
<i>Eijernesten in de vrouwen.</i>	168
<i>Steen, en Steenmaking.</i>	169
CHRISTELIJK UURWERK.	170
R. PARSONS LIJKREDEN.	172
<i>Zonderlinge bekeering van den Grave van Rochester</i>	172
AARDGEWASSEN VAN H. SLOANE.	
	173
<i>Oeffening der planten op 't eiland Jamaika.</i>	174
NATUURLIJKE HISTORIE VAN F. IMPERATUS.	176
<i>Zijn wijze van verhandelen.</i>	177
BOEKEN, nieuwelijks in Italiën, en elders ge- drukt.	178
<i>Italiaansch Boeknieuws.</i>	180
<i>Berigten.</i>	185

U I T.

1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

1901

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door

P. R A B U S.

MAART en APRIL

1698.

*Met Privilegie van de Edels Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1698.

DE

BOEKZAAI

VAN

EUROPE

Gezigt van

P. R. A. S.

MAART en APRIL

1848

Mit Theilung der von der Kaiserlichen
Königlichen Hofbibliothek
1848-1849.

DE ROTTERDAMSE
BOEKZAAI

1848

DEN EDELEN
GROOTACHTBAREN HEERE,
DEN HEERE

M^R. JOHAN

**VANDER
HOEVEN,**

**REGEREND
BURGERMEESTER**

**DER STAD
ROTTERDAM,**

DOORZIGTIG BESCHOUWER

VAN

NUTBARENDE WETENSCHAPPEN,

**WORD DIT VIJF EN DERTIGSTE STUKJE VAN
DE BOEKZAAL OPGEDRAGEN**

VAN

Zijn Ed. eerbiedigen dienaar

P. RABUS.

DE WED. J. H. VAN DER
WEGE, HOUT- en
BOEKHANDLER, N. 10
DE WEGE, N. 10

MR. JOHN

VAN DER

HOOVEN,

REGISTER

BURGEMEESTER

DER STAD

ROTTERDAM,

HOOGHEIDEN BESCHOUWER

VAN

DE WED. J. H. VAN DER

WEGE, HOUT- en BOEKHANDLER, N. 10

DE WEGE, N. 10

VAN

DE WED. J. H. VAN DER

WEGE, N. 10

D E
BOEKZAAL
 V A N
EUROPE.
 M A A R T E N A P R I L
 1698.

I. H O O F D D E E L.

Imperatorum Romanorum Numismata ex
 ære mediæ & minimæ formæ, descripta &
 enarrata per CAROLUM PATINUM
 Doctorum Medicum Parisiensem.

Dat is,

*Kopere Gedenkpenningen der Roomsche Keizers
 van den middelsten en kleinsten vorm, beschre-
 ven en verklaard door Karel Patin, Genees-
 heer te Parijs. Gedrukt te Parijs by de We-
 duwe Cramoisy 1696. in folio, 124 bla-
 den met kaarten en penning-verbeeldingen.*

Hoe groot een kenner en handhaver der pen-
 ningwysheid de Heer Patin is, bleek ons
 XII Deel.

N 3

* On-

* onlangs, toen wy zyn *Historie van de gedenkpenningen* doorliepen, en hem daar in hoorden ontvrouwen den oorsprong, de verscheide stoffe, de grootte, en de opschriften der gedenkpenning; desgelijks haar waarde, onderlinge authentic, vermaak, en al wat voorts tot een beknopte penning-historie vereist word.

In dit grooter werk schenkt hy ons afbeeldfels van zekere Roomsch-Keizerlijke penningen, alleen in koper gellagen, beginnende met Julius Caesar, en eindigende met Heraklius, die in alle muntkassen, en penningladen het hek sijn, om dat na zijn tijd de Bastaardy in Italiën haar rol speelde.

Dat men uit Roomsch-Keizerlijke penningen niet alleenlijk afbeeldfels van Vorsten en Vorstinnen kan leeren kennen, maar ook ontallijke wettenswaardige oudheden; dat van zal dit boek tot een wijddatig bewijs strekken, als waar in we ganiche wereldtreken vinden uitgedrukt; gelijk dezelve in twee Aardkloorkundige tafereelen (een van de Oosterliche, een van de Westliche steden) voor aan den ingang te vinden zijn.

Niemand, denke ik, zal te onvreden wezen, dat de Man meer geeft, dan hy op den titel belooft: want het strekt tot een voornaam dicraed, dat hy voor de Roomliche Keizers gesels heeft de penningen, ter eere van de stad hunner oorkonst, en heerschappy, gesunt. Daar zien we dan die wereldstad pralen met Grieksche en Latijnche opschriften; *Het onverwinnalyk Rome, De Godinne Rome*, enz. Dög dat is niet al. Men ziet 'er penningen, ter vereeuwiging van den Room-

* Zie Hooy- en Gogstmaand 1697, en aldaar ook zyne Historische aantmerkingen.

Roomfchen Raad, eertijds zoo onzachtlijk, maar naderhand van de Dwingelanden zoo slaafsch gemaakt, dat ze niet als tot haar fchande en fpijt zig konde erinneren het aloude opfchrift van **IEPA EYNKAHTOC** [*de gewijde Vangfchap.*]

Voeg hier by de penningen, tot roem van 't Roomfche volk zelf geflagen, en ten bewijze, dat de Gemeente oulinks ook watten zeggen had. Wat praat ik, *te zeggen had?* Want 'er immer roemzucht in eenige landaart, geens flak goit meer uit, als die van de Romeinen.

De RAAD befteemde flegts, maar 't VOLK bevat, tot zoo verre, dat, als 'er geen velle en wettige Raadsbefluiten waren genomen, de burgers andere maakten, en, in weerwil van den Raad, het roer der regeringe in handen namen. Zie hier dan de opfchriften van **ΔΗΜΟΣ** [*'t Volk*] en **IEPOC ΔΗΜΟΣ** [*het gewijde Volk.*]

Eindelijk voeg hier nog, tot een voorbereiding, by de Penningen, ter eere van Homeer, en Alexander, niet qualijk by een voegende, om dat Alexander dien oudften Dichter altijd by zig droeg, en, zoo men * Cicero mag gelooven, grootelijks beklaagde dat hy hem tot verbreider van zijn lof niet mogt hebben. Maar laat ons nu tot het werk zelf treden.

Over den eerften penning van *Julius Caesar*, na zijn moorddood geflagen (want ze draagt in Latijnsch opfchrift † *den vergoden Julius*) valt een aanmerking, dat Suetonius dien beruchten Veldheer niet zeer naar waarheid befchrijft, als hy hem zegt geweest te zijn *wat vol van aanzigt*, zoo men de woorden *ore paulo pleniore* dus mag

N 4

• Pro Archia.

† Divos Julius.

uitleggen: want by aldien dat waar is, zoo bedriegen ons alle penningen, die hem verbeeldden schraal, en ingetrokken van wezen, zonder eenige de minste blijk van poezelheid. Plutarchus vertelt, dat Julius, op Cassius en Brutus schimpende, gezegt had, *† geen achterdocht te hebben op vette en wel-gedane, maar op die bleeke, en sebrale.* Maar men moegt vragen, of hy toen op zijn eigene magere kaken wel dagt?

Hoe aangenaam en achtbaar Augustus den Raad en 't Volk van Roome geweest is, kan men bespeuren uit den fraaijen Penning, aan d'eene zijde vertoonende des Keizers hoofd, met het opschrift S. P. Q. R. CAESARI AUGUSTO, dat is, *De Raad, en 't Volk van Roome ter eere van Cesar Augustus*, aan d'andere zijde een sblfaat, die in de regte hand een veldstandert, en in de sinke een degen voert, omschreven met de woorden V. O. T. A. P. S. U. S. C. P. R. O. S. A. L. E. T. R. E. D. J. O. M. 't welk beduid; *Openbare kerkbeloften, gedaan voor zijn behoudemisse en wederkomst aan den zeer goeden en zeer grooten Jupiter.*

Ik stapte den broodfronken Antonius, met zijne Kleopatra, voorby, om dicht by de Keizers te blijven: zoo misschien deze of gene perfoonaadje buiten de Keizers in dit uittreksel tusschen beide zal komen (hoewel ook zeer vele uit Vorstelijken huize in 't werk zelf staan) dat mag men voor een toegiftje rekenen.

Die *Tibeer* uit oude schriften kent, zal zig verwonderen, als hy ter eere van dien snoodaardigen dwingeland een penning geslagen ziet, met een

† Μη δεινάει τὸς παρὰ τὸς ἐκείνου καὶ κοινῆτας, ἀλλὰ τὸς ἄλλοις τὴν ἐξουσίαν.

een opschrift, waar in de Roomfche Raad zijn goedertierenheid en zachtzinnigheid fchijnt te willen vereeuwigen.

Trouwens, ziet men nog ten huidigen-dage de Dwingelanden niet als goden gevierd? Daar is een tijd geweest, dat de Tyran zig zeer rekkelijk aanftelde, of ten minfte veinde wat gematigd te zijn, gelijk * Dio getuigt: dog dat was by t leven van Germanikus, na wiens dood hy meer en meer een ontmeifchte fchendbrok wierd.

Kaligula,

Een allerboofte Zoon des allerbesten ✠ Mans,

quam met zulk een wenschelijk verlangen, en toejuiching des volks, tot de heerschappy, dat 'er in min dan drie maanden van blijdfchap meer als 100000 offerbeesten geflagt wierden. Dus vind men een penning, die aan d'eene zijde zijn hoofd, en aan d'ander zijde her hoofd van de Godinne des heils toont; maar hoe flegten heil hy den den volke aangebragt heeft, leeren ons de gedenkschriften, waar in hy als een van de fchenddadigfte vuilikken, die ooit den naam van Keizers gedragen hebben, word afgefchildert.

Onder de penningen van *Klaudius* (die in de wichtigfte zaken toonde dat hy gansch geen omzigtig Vorft, maar een groote gek was) ziet m'er een met een Griekfch, een met een Latijnsch opschrift, 't welk niets anders als de Keizerlijke certitelen behelst, rondom de hoofden van hem zelf, en van *Messaline*, dat allerontuchtigfte dier, zijn

N 5

vijfde

* Lib. 97. *χρῖονος γὰρ τῆς αὐτοκρατορίας δι' ἡμῶν.*

⊕ Germanicus.

vijfde vijf, elk op een byzondere zijde: daar hy anders met zijn zefde, Agrippine, Neroos Moër, die niet beter als de vorige was, gezamentlijk op eene zijde pronkt.

De zelve Agrippine befaat alleen een andere overaardige penning met het opfchrift **ΣΕΒΑΣΤΗΝ ΑΓΡΙΠΠΙΝΑΝ** [*Keizerrinne Agrippina*] in de gedaante eener Godinne. Uit haar boezem fchieten twee koren-aren op, en een fleep-bol in 't midden; met welk zinnebeeld der Vorftinnen vrugtbaarheid by de Romeinen verftaan wierd.

Aan d'ander zijde praalt een Diane, zeer aardig met een boog in de hand, en grijpende na een pijl uit den pijlkoker, die op haar fchouders hangt: voor haar ftaat een hart, en een Nymfje, dat een Harte-kop in de hand heeft, omfchreven met de woorden **ΕΠΙ ΣΕΡΟΤΗΝΙΟΥ ΚΑΠΙΤΩΝΟΣ ΚΑΙ ΙΟΥΔΙΑΣ ΣΕΟΥΡΑΣ ΑΚΜΟΝΕΩΝ**. Beduidende, *dat ze geflagen is van de Akmonewers, onder 't opzigt van Serotinius Kapito, en Julia Severa, naar giffing, een Priester en Priesteresse van Diane, welke Godinne, boven andere, van dat volk geëert wierd.*

Nero, dat vervaarlijk fchrikgedrogt, wiens naam alleen ik weet niet welk een nadruk van een wervloekten Tyran heeft, liet ook in zijn tijd verfcheide penningen ftaan. Een ziet men, welkers eene zijde zijn hoofd befaat, en d'ander zijde wederom zijn en zijner huisvrouw *Oktavia*. d'Aangezigten zien elkanderen aan, hy met de Zon, en zy met de Maan op het voorhoofd. Maar trotfer penning vind men niet, dan dien hy heeft uitgegeven tot roem van dat hy den tem-

pel

pel van Janus sloot. Numa, de tweede Keizer van Roome, liet den Tempel van Janus Quirinus bouwen, welke in oorlogstijd open zou staan, dog in vrede gesloten zijn. Numa zelf was d'eerste, die dezelve sloot. Voor de tweedemaal is ze, ten teiken eener algemeene vrede, gesloten, na den berften Karthaginerzer krijg; in 't jaar na de bouwning van Roome 519. Augustus sloot ze, voor de derdemaal, na de slag by Aktium, in 't jaar 725; ten vierdenmale na den Biskaischen oorlog, in den jare 729; en ten vijftenmale nog eens omtrent Christus tijd. Nero sloot ze voor de zesde reis in 't jaar na de gestichte stad 824, als 'er luttel, of by na geen krijg was, zegt Suetoon.

Om dezen roem te kunnen hebben, schoon hy geen volkomen reden had, wierd 'er een penning geslagen, die met de letters S. C. bewijst, dat het door een Raadslot geschiede, vertoonden de den gezeiden tempel van Janus, en het roemruchtig opschrift PACE P. R. TERRA MARIQUE PARTA JANUM CLUSIT. Bevestigende, dat hy Nero, *Te water en te land de Vrede des Roomschen Volks verkregen hebbende, den Tempel van Janus heeft gesloten.*

Een plechtig gebruik, dat naderhand niet alleen by de Heidenische maar zelfs ook Christensche Keizeren stand hield.

Zoo overfraay als de Penning van Galba, met de beeltenisse van een triomfpoort aan d'eene zijde is, daar twee ruiters boven op, en vier gevangene beneden gaan; zoo jammer is 't, dat de eergierige Romeinen vele zaken hebben uitgevoert, die ons nog onbekend zijn: want het opschrift

schrift leert ons, dat Galba zekere schatting van den veertigsten penning had quijtgescholden, waar van ons echter in de historien niet blijkt.

- Het geschil, dat 'er voor dezen plagt te zijn, of 'er kopere penningen van *Otho* waren, is al lang beslegt, en hier worden ze ons getoont met Grieksche en Latijnsche opschriften.

- De Hangebast *Vitellius* durft op zijn gedenk-munt niet alleen voorgeven den overwinnaar der Duitschen, maar ook door eenparige genegenheid der soldaten tot hunnen Veldheer gekoren te zijn: men kent hem aan zijn dikke vette kop. Op een der penningen zijn twee in cengevlogte handen en de woorden FIDES EXERCITUUM [*Trouwheid van de heirlegers*] op een ander ver-toont zig een Veldheer in 't gewaad van Mars, met het opschrift CONSENSUS EXERCITUUM. [*De toestemming der heirlegers*] Zijn heerschappy was, gelijk het meer Tyrannen gaat, kort van duur.

- *Vespasiaans* hoofd staat op een penning met zijn eernamen aan d'eene zijde, en aan d'ander zijde het Joodsche Wingewest, in de gedaante eener treurende vrouw, met wapenen, onder een Palmboom.

Het opschrift is JUDÆA CAPTA [*Het ver-overd Jodenland*] waar omtrent de Palmboom zeer wel te pas komt, om dat in Jodenland veel Palmboomen groeiden, en de Joden derzelver takken in hunne hoogtijden gebruikten.

- Zijn Zoon *Titus*, met de Roomsche krijgsmagt in 't Joodsche land gelaten, verwoefte eindelijk het trots Jeruzalem, waar over hy niet alleen met Gedenkpenningen is verheerlijkt, die het treu-

treurige Wingewest, en zijn zegepraal; aftehet-
sen, maar men heeft deswegens zeer vele andere
opschriften te Roomen gemaakt; welker een, op
een brok marmer gevonden, te aanmerkelijk is,
dan dat ze, den Neerduitschen niet zoude werden
meêgedeeft; om te doen zien, dat de Romeinen
het verdolgen van de Joodsche hoofdstad voor zoo
kleinen werk niet gethouden hebben, als sommi-
ge wanen.

Ze luid aldus.

*IMP. TITO CAESARI DIVI VESPASIA-
NI F.
VESPASIANO AUG. PONTIFICI MA-
XIMO
TRIP. POT. X. IMP. XVII. COS. VIII
P. P.

PRINCIPI SUO S. P. Q. R.
QUOD PRÆCEPTIS PATRIS CONSTI-
LISQUE ET
AUSPICHS GENTEM JUDÆORUM
DOMUIT ET
URBEM HIÉROSOLYMAM OMNI-
BUS ANTE SE
DUCIBUS REGIBUS GENTIBUS-
QUE AUT FRUSTRÀ
PETITAM AUT OMNINO IN-
TENTATAM DELEVIT.

Dat is te zeggen

*Ter eere van den Veldheer Titus Cesar des vergoden
Vespasjaans Zoon, Keizer,
Hoogste Priester,*

206 De Reekzaal van Europe,
 tienmalen *Gild-boofdman*, *sequentienmalen*
Veldheer,
 achtmalen *Borgermeester*,
Vader des Vaderlands,
hunner Vorst,
 heeft de *Raad en 't Volk van Rome*,
 dit gestelt,
 om dat, by op *zijn's Vaders leeringen*,
raadslagen, en beleid
 het *Joodsche Volk* t'ondergebracht,
 en de *stad Jeruzalem*,
 alle *Veldheeren, Koningen, en Volkeren*
 voor hem
 of te vergeefs aangetaft, of t'eenemaal
 onaangetast gelaten,
 ten gronde te verdelgen
 heeft.

Van Domitianus, des goeden *Titus* booze broeder, is een grootte *Penning-schat* tot dezen onzen tijd overgebleven, welke opmerkelyke wel zijn, die tot vereenwiging der zoo genaamde *wijdberoemde Eeuwspelen [Ludi seculares]* gemunt zijn. Op de zelve staan verscheide offerpelgtigheden, telkens met het byschryft *COS. XIV.* ter beduiding, dat *Domitianus* vourde veertienemaal *Burgermeester* was, toen hy deze *Eeuwspelen*, met al haar zwier, vesttoonde. Het heeft den Heere *Patin* gelust, by deze gelegentheid nog eenige *standbeelden* van *Boksvoeten*, en andere oude gedenkteekenen, in prent te geven.

Hier zijn we de *XII* eerste *Keizers* ten einde, gekomen by den bezadigden ouden *Man Nerva*,

een

een zeer loffelijk Vorst, en Trajaan, zijn aangenome Zoon, en Rijkserfgenaam, in velen ook een geprezen Keizer, die beide, al vond men geen penningen tot hun roem geslagen, nogtans door hunne deugden in de geschichtboeken genoeg ver-eurwigd zijn. Het wezen van Nerva, dat op een penning onder Grieks byschrift staat, verschilt merkelyk van den eersten, met Latynsche woorden omschreven. *Trajaan*, om dat hy vele ja-ten langer heerschte, als zijn Voorzaat, heeft daarom zoo veel te meer eerpenningen gekregen, dog wat konde hy beter lofspraak krijgen, dan dat hem de Vroedschap, of Raad, op meer als eene penning om verscheide brave daden, en gunst, zynen onderdanen bewezen, toejuichte, zoo uit haar eigen, als uit des Volks naam, OPTIMO PRINCIPI? [*den besten Vorst.*]

Hadriaan, van Trajaan, door bestelling van zijn wijf Plotina, tot zoon en erfgenaam zijner heerschappy gekoren, maakt zig kennelyk door zijn rug bewasse kaken; want hy was de eerste der Keizers, die zijn baard lang liet groeijen, om eenige lidteekenen op zijn wangen te dekken. Zijne gebreken waren grooter dan zijne deugden: 't welk niet zoo zeer blijkt aan de penningen, die hem den titel van *Hersteller van Spanje, Afrika, en Athase* vereeren, als die op verscheide wijzen den jongeling Antinous verbeelden; want *Hadriaan* was op hem zoo schendig verzot, dat hy in alle gewesten zijner heerschappy eerenbeelden voor hem liet opregten, vijfjarige strijdspelen instellen; ja zelfs een tempel by Matinea stichten; bewijzende hem na zijn dood goddelijke eer: waar van de gemelde penningen een schets geven.

Audi

Antoninus, met den bynaam van *Pius* [vroom] vereerd, munt onder zeer vels andere gedenkebeeltenissen uit, op een penning, die de Raad en 't Volk van Roomen, tot een wisse blijk van hare hoogachting voor dien Vorst, uitgaf, in de gedaante van een GENIUS; 't welk daarzoo veel als haren goeden beschermer Engel wil beduiden. Misschien dat de Raadsheren hem dien eertitel van hunnen goeden Engel hebben veroert, tot dankbaarheid voor dat hy een Wet liet uitgaan, waar mede hy vergunde, dat zy over hunne geheele nalatenschap by uiterste wille mogten bevelen, zoo als zy wilden; daar Kaligula de helft van hunne goederen den Keizeren had toegewezen. d'Oudvader Chrysostronus noemt, op 't voorbeeld der Heidenen, de goede Keizers ook GENII, in de beteekenisse van goede Geesten; gelijk hy Domitiaan, den siegten naam van een (a) KAKODAIMOON, dat is, quaden Geest, of Demon geeft.

Nu volgt de wijsgerige *Markus Aurelius*, ook rijkelyk met penning-roem beschonken; en *Aurelius Verus*, dien hy tot deelgenoot zyn 's rijk, en schoonzoon verkoor.

De loskop *Kommodus*, Markus Zoon, betoonde zijne uitzinnige grootsheid, niet alleen met alle de maanden van 't jaar na zynen naam, maar ook met hem zelve op eer-penningen den *Roomschen Herkules* te laten noemen. Een der zelve vertoon hem aldus met de knodze in den arm, en den Leeuwenhuid om 't lijf, en een ander Herkulesknods met een boog, en pijlkoker; beide om-

(a) Drees. Drommel; of Duivel zouden de Hollanders zeggen.

schreven HERCULI ROMANO AUG. want dus wilde hy genoemt zijn, om dat hy vele wilde dieren had dood geschoten.

Pertinax, een bezadigde grijzaart van meer dan zestig jaren, wierd, na Kommodus moorddood, ter heerschappy gekoren, en met zulk een algemeene vreugde des Volks ontfangen, dat de straten te Roomen over al bekransft lagen: waar van een penning d'uitlegging geeft, vertoonende des eerwaardigen Mans gekroonde hoofd, en naam; dog aan d'eenne zijde een jeugdige Godin met een bloem- of loof-kraans in de rechte hand, en de omstaande woorden LÆTITIA TEMPOR. [*De blijdschap der tijden.*] Hy beleefde zijn gebied maar vier maanden.

Dat was nog twee maanden langer, dan zijn navolger *Juliaan* regeerde. Deze, een wellustige geldrijke Saggelaar, kocht het Keizerrijk, na des goeden *Pertinax* dood (die, met zijn voorweten vermoord was) van de soldaten, dog kreeg wel haast zijn verdienden loon, als hy de beloofde gereede kooppenningen niet betaalde. De Heer *Patin* levert ons hier een koperen gedenkpenning van hem, en de twee ongelukkige Veldoversten, die *Seveer* achter her zat, *Niger*, en *Albijn*. *Nigers* penningen zijn wat zeldsaams.

Dan zien we den krijgshaftigen *Seveer*, die de twee laatstgenoemde Veldheeren met den *Cesars*-naam niet lang liet pronken, hem zelven wissel roem toeleggen; 't zy daar hy, als *Herkules*, en zijn Zoon *Karakalla* als *Bachus* beide op hun krijgsdapperheid roemen, of daar hy zijne *Arabische* en *Britannische* overwinningen schetst: 't zy daar de *Roomische* Vroedschap hem als

(a) STADS HERSTELLER viert.

Den zelveu roem der overwinningen, in Britanje bevogten, eigent zig de gemelde *Karakalla*, een groote booswigt. Hy was te voren *Bassian* geheten, en nam, onder de regering zijns's *Vaders Severus*, den naam van *Markus Aurelius Antoninus* aan, gelijk we in *Herodiaan* lezen. Dus komt hy ons met zijn wreed gelaat op een penning voor (b) IMP. C. M. AVR. ANTON PIVS. AVG. BRIT.

Hy vermoorde zijn broeder *Geta*, in de schoot van zijn moeder *Julia*: van welken *Geta* wy hier een fraaije penning hebben, toonende des jongmans borstbeeld, met het opschrift P. SEPTIMIUS GETA CAESAR. Onder zeer vele andere, tot zijn lof geslagen, is niet de minste in fraaiheid die aan d'eene zijde een staande vrouw vertoont, steunende op een staf in de rechte-, en houdende een Overwinningbeeldje in de slinkehand, omschreven met het brave woord (c) NOBILITAS. Op een andere zit *Severus* tusschen zijne twee genoemde zonen, den volken geschenken uitdeekende, met de woorden (d) FELICITAS SAECULI.

Vier dagen na *Karakallas* doods riepen de soldaten *Makrijn*, Overste der Keizerlijke Lijfschutenden, voor Keizer uit.

Deze, hoewel hy maar veertien maanden den *Vousten* naam droeg (want hy, en zijn strax te noemen Zoon wierden van *Heliogabaals* soldaten

(a) RESTITUTOR URBS. (b) *Veldheer Caesar Markus Aurelius Antoninus Pius Augustus Britannicus* [Overwinnaar]. (c) *Adol.* (d) *Het geluk des zijde.*

ten t' Noofd afgesneden) praat nochtan met zijn gelauwerd hoofd, en twee zinnelijke zamebeelden op twee byzondere muntstukken; het eene is een Godin, dewelke op een Zuffleunende, (a) SECURITAS TEMPORUM tot haar opschrift voert: 't ander een Godin, die een Vredestaf, of de slangestaf van Merkuur in de hand houd, en 't opschrift van (b) FELICITAS TEMPORUM draagt. Zoo hebben t'allen tijde goede en quade Vorsten den volke met de hope van hunnen gelukkigigen regeertijd willen vleijen.

Zijn arme Zoon Diadumneaan, van 't kriegsvolk Markus Aurelius Antoninus bevoornaamt, een schoon jongeling van XVI (of zoo Lampridius wil van XII) jaren, heeft voor zoo verre nog zijn deel aan de Keizerlijke Penningglory, dat hy met de gemelde zijne benamingen, en die van CAESAR, ook dan eens met de woorden (c) PRINCEPS JUVENTUTIS, dan eens (d) SPES PUBLICA zeer zinnelijk voorkomt.

Naast hem verschijnt die allerschanddadigste Helioabaal, ook met den aangenomen hulnaam van Markus Aurelius, dog reffens als Priester van den Zonnegod, dien hy uit Syrien te Roome bragt, en boven Jupiter zelf verhie. Zijn aankomst in de stad, na de nederlaag van Makrius, bewijst zijn gemunte Ruitersbeeld, en 't opschrift (e) ADVENTUS AUGUSTI. Op andere penningen staat hy verbeeld als op een Zegewagen, hoewel men van geene zijner triomfen leest;

O 2

wes-

(a) De veiligheid der tijden. (b) Het geluk der tijden. (c) Vorst der Jongd. (d) Algemeene hope. (e) Des Vorsten aankomst.

weshalven het waarfchijnlijk is , dat de hoo-
 vaardige vuilik , die byzonder op het wagenmen-
 nen verzot was , daar mede de lof van zijn prijs-
 behaling in 't rijperk zal willen uitgebreid hebben :
 want , zoo men Lampridius mag gelooven , hy
 was zoo baldadig , dat hy zijn wagens , die met
 koper , zilver , en yvoor beflagen waren , ver-
 wierp , en andere liet maken , die met edel ge-
 steente en goud waren ingelegd. Elders fnorkt
 hy op zijn milddadigheid , met de woorden (a)
 LIBERALITAS AUG.

Zie hier den goeden *Alexander* , pralende op
 de gedenkpenningen niet alleenlijk met de voor-
 namen *Markus Aurelius Severus* , maar met de
 (b) *trouw der Soldaten* , en ('t welk iets zonder-
 ling is) als (c) *Hersteller der munt*. Wederom
 vind men hem , en zijn moeder *Mamea* , bei-
 de op eenen penning vertoond , en *het geluk der*
tijden voorhoudende. Dog Zoon en Moeder
 wierden , na XIII jaren regerens , van 't krijgs-
 volk in Duitsland om hals gebragt.

Maximijn , die , buiten kennis van den Raad
 Alexanders moord besteken had , en na des zelfs
 dood van de soldaten Keizer verklaart. wierd ,
 was van opkomst een harder in Thracien , een lan-
 ge klokke wrredo vent , en vervaarlijke vraat.
 We hebben hier zijn kop op een penning , gelau-
 werd , en omschreven IMP. MAXIMINUS
 PIUS AUG. Aan d'achter zijde het beeld der
 Overwinninge , met de zegekrans in de handen ,
 ter gedagtenisse van zijn bevogte zege tegen de
 Duitschen. Zijn Zoon *Maximus* , een zeer trots
 jon-

(a) *Des Vorsten mildheid.*
 (c) RESTITUTOR MON.

(b) FIDES MI-

LITUM.

jongeling, zoo als hy in de historien word afgeschildert, staat op een andere als CÆSAR, en Vorst der jeugd. Toen de Raad Maximijn om zijn wreedheid Staatsvriend verklaard had, is hy en zijn zoon niet lang daar na in zijn tent voor Aquileia gedood. De soldaten riepen in den oproer, dat men van zoo snood eensgelagt geen jon-ge moest over houden.

Nu was de oude Gordiaan, onder-Statthouder van Afrika, in de zager voor Keizer uitgeroepen. De goede grijsaard nam het gebied ongaarne aan, maar als zijn Zoon de jonge Gordiaan (mede Kei-zer verklaard) tegen Kapeliaan, die voor Maxi-mijns zijde de wapenen gaande hield, was opgeto- gen, geslagen, en gesneuveld, verviel hy tot zoo groot een wanhoop, dat hy hem zelven aan zijn gordel ophing, in den ouderdom van 80 jaren, en niet langer dan zes maanden geheerscht heb- bende.

Een fraaije penning verbeeld den Vader met zijn eertitels IMP. M. ANT. GORDIANUS AFR. AUG. [*Veldheer Markus Antonius Gor- dianus Afrikaner-Keizer*] aan d'een zijde, en aan d'ander kant een zittend Roomsche Helden- beeldje, met het opschrift ROMÆ ÆTERNI- TAS dat is, *De Eeuwigheid van Romee.*

Ik vinde de gedenkmuut van den derden Gor- diaan achter die van Balbijn en Pupieen, beide na Maximijns dood het roer der Róomsche heer- schappy stierende, dog binnen het tweede jaar van hun gezag oneeng geworden, en in een oproer van de soldaten omgebragt. *Balbijn* verschijnt op een koperen penning van middelmatigen vorm (hoedanige zeer weinig in de kassen der penning)

214 *De Boekzaal van Europe,*
zamelzaars voorkomen) met het opschrift IMP.
CÆS. D. CÆL. BALBINUS AUG. [*Veld-
heer Cesar Decimus Collins Balbinus Keizer*] op
de achterzijden van eenige blijkt zijn Vroedlic-
vendheid, de wensch der Vroedschap voor
zijn behoudenis, en zijn eerbied voor Jupiter,
onder wiens hoede hy zig schijnt te bevelen.

Pupieen, omringd met het byschrift IMP.
CÆS. PUPIEN. MAXIM. AUG. [*Veldheer
Cesar Pupieus Maximus Keizer*] zien we op
de onderlinge bondragt tusslen hem en zijn rijksge-
noot roemen. Jammer was 't, dat die bondragt
geschonden zijnde oorzaak haarde tot hunner bei-
der ondergang, d'eerste in den onderdom van 60,
d'ander van 74 jaren.

Des dordan Gordiaans penningen zijn vol
triumfsteekenen wogens zijne overwinningden op
de Perzianen bevoigten. Hy zelf, gelauriord,
voert de woorden IMP. CÆS. M. ANTONI
GORDIANUS AUG. [*Veldheer Cesar Markus
Antonius Gordianus Keizer*].

Filippus, onder dezen laatste Gordian tot O-
verste der Keizerlijke lijfschutbenden verheven,
en met hem tegen de Perzianen getogen, was nōo
groot een schelm, dat hy zijn Heer en Vorst in
het 26ste jaar zijn 's levens, en in het 6de zijner
heerschappye, om hals bragt; waar op hy van den
Raad (aan welke hy schreef, dat Gordian van
ziekte was gestorven, en hy van de soldaten Kei-
zer verkoren) voor zijn Rijksnavolger begroet
wierd. Dus pronkt hy op een penning gekroond,
met den titel IMP. PHILIPPUS AUG. [*Veld-
heer Philips Keizer*] voorts met zijne *Eerusspe-
len*, en *Geschenken*. Als hy vijf jaren regeeweld
in

in handen had gehad, hebben de lijfwachten hem het hoofd boven de ry van zijn tanden afgeschieden. Eusebius en andere praten dat hy Christensch is geweest.

Zijn Zoon *Filips*, deelgenoot des Keizerrijks, te Roomte gelaten, wierd, op de maere van zijns Vaders moorddood, straks van de Lijfstrubben den pas 12 jaren oud ook van kant geholpen. Hy voert op de penningen het zelve opschrift als zijn Vaer, alleenlijk met een breeder voornaam van *M. Julius*.

Na de dood der twee Filippen verkloor het krijgsvolk in Slavonje tot Veldheer, en de Vroedschap te Roomte tot Keizer, *Cneus Messius Quintus Trajanus Decius*, dien we hier met den vorrensgezelden Keizerlijken certitel op een penning hebben; zoo wel als zijn Zoon *Quintus Herennius Etruscus Messius Decius*, mede voor Vorst des Rijks verklaard.

In het tweede jaar van zijn regering is hy en zijn jeugdige Zoon in een ongelukkigten veldslag tegen de Gotthen gebleven.

Hy had nog een Zoon (uit echten of onechten bedde gesproten, dat weet men niet vast) *Cajus Valerius Hostilianus Messius Quintus*, die, nevens den Krijgsoversten *Kajus Vibius Trebonianus Gallus*, van den Raad Keizers zijn gekoren. Beide hebben zy hunne cerpenningen. Hostiliaan storf na zijn verheffing van de besmettelijke luchtzickte: Gallus, en deszelfs Zoon *Volustaan* (geramentlijk ook op een penning geslagen) wierden van hunne eigen soldaten den nek gebroken.

Kajus Julius Emilianus, schoon hy maar drie maanden na de voorgaande geregeert heeft, staat

echter met zijn Vorstentitel, en loffelijke byschriften van *Vrode*, en *algemeene Hope* op penningen gemunt. Men vind ze zelden, en de meeste zijn valsch.

Van ongelukkiger als *Valeriaan* leeft men weinige: want na dat hy tot den ouderdom van 70 jaren in de hoogste waardigheid van eerampten buiten 't oppergezag geleefd had, wierd hy, Keizer gekoren zijnde, in zijn oorlog tegen de Perzianen, van Sapor derzelver koning gevangen, en langen tijd smadelijk gehandelt; zulks dat Sapor, te paard zullende itijgen, den armen Valeriaan tot zijn voetbank gebruikte: eindelijk, na zoo bittere wederwaardigheden, van 't hoofd tot de voeten levendig gewilt. Ik zie hier wel eenige penningen van bouwsteden, die de Heer Patin zegt dezen ouden Valeriaan toegewijd te zijn, dog ter plaats daar ik zijn beeltenis wachte, vinde ik het borstbeeld van zijn Zoon Gallienus, 't welk in dezen druk een grove misflag is.

Merkwaardig is het opschrift, dat we op een andere penning van den gemelden zijnen Zoon *Gallienus* lezen, waar mede het Roomsche Volk hem *in accusativo casu* noemt GALLIENUM AUG. P. R. Aan d'ommezijde staat de Godinne Gezondheid, met de woorden OB CONSERVATIONEM SALUTIS [*om de behoudnisse van zijn welwaren*] want in zijn tijd was een overzware luchtziekte geweest. In 't vijf tiende jaar zijner regering is hy van de soldaten gedood.

Gallieens Zoon *P. Licinus Cornelius Saloninus Valerianus* is jong gedood, en vergood; gelijk het opschrift rondom zijn hoofd DIVO CAESARI

SARI VALERIANO [ter eere van den vergneden Cesar Valeriaan] uitwijft, en nog een tweede CONSECRATIO [Inwijding ter goddelijkheid] daar hy op een Arend word gevoert.

Hem volgen in munt *P. Licinius Valerianus*, Zoon van den eersten Valeriaan, en broeder van Gallieen, *Postumus*, Vader en Zoon, *Macrianus*, Vader en Zoon, *Quietus*, *Victorinus*, en *Marius* alle met den naam van *August* pronkende, schoon zy die maar voor een korten tijd bezaten, en de laatste niet langer dan drie dagen; zoo men op sommige Schrijvers kan vast gaan.

Niet lang van duur was de heerschappy van *Eliaus*, die nogtans het *Overwinningbeeld* aan de ommezijde van zijn beeldpenning draagt.

Claudius storf in het derde jaar van zijn gebied, sommige zeggen zijn eigen, andere een geweldige dood: een geprezen Vorst, en met verschoot van penningen ter eere zijner deugden, zelf na zijne dood van den Roomfchen Raad met de vergoding, verheerlijkt.

Zijn broeder *Quintillus*, die zijn beeltenis als Keizer aan d'eene zijde van zijn penning en aan d'ommekant Apol vertoont, aanvaarde den last des Keizerrijks, hem van den Raad opgedragen, dog opende binnen weinige dagen, op de mare van Aureliaans verkiesing, zijne aderen, en verliet dus teffens het leven, met dien rasverflenschten eertitel van *Augustus*.

Voor den zelve Aureliaan boog ook *Domitianus Domitianus*, zwierigjes als Keizer op een penning gezet, met den GENIUS of geleigeeft des Roomfchen Volks, en *Tetricus*, die, hoewel zijn eigen dood gestorven, dog niet als Keizer,

ter blijk zijner vergoding heeft nagelaten.

We vinden hier mede zijn Zoon, dien we met de Keizerinne *Zenobia*, als een wijf, en *Vabalthus* als een uitheemsch koning, ten dienste van Aureliaan strijdende, voorby itappen.

Dus verschijnt dan de gemelde *Aureliaan* als Keizer niet alleen, maar gevolgd met trotsche opschriften als een *opgaande Zon*, die zijne vanden geboeid onder zig heeft (want dien eertitel nam hy aan, en *Tristan* heeft een penning uitgegeven, waar in hy hem zelven *de Zon en Heer der Roomsche heerschappy* noemt) als een *Hersteller* niet alleen *der heirlegers*, maar van de *gansche wereld*; aan wien de *Overwinning* een krans toereikt.

Hy wierd, zes jaren geregeert hebbende; als hy tegen de Perzianen ten strijde trok, door bestelling van zijn Geheimschrijver, dicht by (a) *Byzantien* gedood.

Toen was 'er een *stiltand* van Vorstelijke regering voor den tijd van zes maanden, die zeer eendragtig doorliep; waar na de Raad, met bewilliging van 't krijgsvolk, den goeden *Kajus Marcus Kladius Tacitus* Keizer maakte.

Maar deze, een oud man van 65 jaren, heerschte niet langer dan een half jaar. Sommige zeggen, dat hy door de lagen der soldaten gesneuveld, andere, dat hy van de koorts te *Tarjús* gestorven is. Zoo kort een regeertijd misgunde hem wat deffigs uit te voeren.

Hy word beschreven een zeer ingetogen en matig Vorst te zijn geweest, die de historie van den wereldwijzen *Tacitus* (om dat hy voorgaf hem

in

(*) *Naderhand Konstantinopolen.*

in bloede te bestaan) in alle boekzalen liet zeten. De penningen, te zijner eere gellagen, juichen in de *Voorzienigheid der Goden*, die hem tot hoofd van 't Roomsch gebied stelden, voorts in de *algemeene Hope, Geluk, en goedertierenheid* der tijden: een op zijn Gotthische overwinning, van welke Zosimus gewaagt.

Flavianus, Tacitus broeder, wat te voorbarig in 't Keizerrijk te aanvaarden, bezat den troon maar twee maanden, want hoorende, dat Probus Keizer verklaard was, opende hy zijne aderen. Men vind 'er, die zeggen, dat hy te Tarsus van 't krijgsvolk gedood is. De Heer Patin brengt uit vele maar eenen penning by, waar op aan d'ene kant zijn Borstbeeld staat, en aan d'ander kant een gevleugeld overwinningsbeeldje, 't welk hem kroont, met het opschrift (a) **CONCORDIA MILITUM**.

Keizer *Probus*, die geen volle zes jaren regeerde, behoud den roem van dapperheid, en andere vorstelijke hoedanigheden. Hier zien wy hem op penningen, met zijn naam en titels omschreven, en zijn krijgscougde op verscheide wijzen verbeeldende. Een derzelve verbeeldt de Zon op een wagen met vier Paarden, omringd met de woorden **SOLI INVICTO** [*voor de onverwinnelijke Zon*] Hy wierd by zijn geboortestad Sirmium in Hongaryen van eenige tuchthatende soldaten omgebracht.

In Probus plaats wierd *Karnus* (Overste der Lijffschutenden) gekoren. Hy eindigde zijn heerschappy, die niet langer dan twee jaren duurde, met een dood, waar over de Schrijvers niet eens zijn. Sommige willen dat hy van den blixem

(a) d'Eendragt der krijgsvogten.

geslagen, andere van ziekte, andere van een wondde gestorven is.

Zijn penningen vleyen hem met de opschriften van *Hersteller des werelds*, *Eeuwigheid des gebieds* enz. desgelijks met zijn vergoding, waar by het opschrift rondom zijn hoofdbeeld past *DIVO CARO PARTHICO* [ter eere van den vergoden *Karus, Parther.*] Welk laatste hem toegevoegd word, ter gedagtenisse van dat hy de Parthen had overwonnen.

Beide zijne Zonen, d'oudste *M. Aurelius Karinus*, d'ander *M. Aur. Numerianus*, d'eerste van een snooden, de tweede van een prijsfelijken aart, hebben ook den titel van August gevoert. Het aanmerkelijkste, dat men op een penning van *Karinus* ziet, is, dat *Herkules* den oudsten, en het (a) Oosten den jongsten kroont, welke jongste zijnen ouder broeder een klood (die de heerschappy des werelds beduid) in handen geeft, omschreven met de woorden *VIRTUS AUGUSTOR.* [*De Dapperheid der Keizeren.*]

Maar *Diokletiaan*, onderwijlen Keizer gegroet, verwon *Karinus* in vele veldslagen, en doodde *Aper*, om dat hy zijn schoonzoon *Numeriaan* had van kant geholpen. Daar na hoogstatelijk van den Raad en 't Volk voor Vorst erkend regeerde hy twintig jaren, hebbende eerit *Valerius Maximiniaan*, en verders (b) *Galerius Maximiaan*, en *Konstantius Chlorus* tot deelgenooten zijner heerschappy gekoren. Hoe hy willig van zijn gebied afstand gedaan, en in zijn geboorteplaats *Salone* stilletjes in een tuin geleefd heeft, is uit de hitto-

(a) *Verbeeld met een Zonnegod.* (b) Ook *Valerius* gezegd, en zulk *Galerius Valerius*

historien zoo kennelijk, als zijn woede tegen de Christenen. We vinden hen alle drie op gedenkpenningen, met byschriften, welker een niet *Apollini* maar APOLLINI SANCTO [voor den heiligen Apol] voert.

Tussen beiden komt *Karausius*, die in Britanje de Keizerlijke waardigheid aannam, en den oorlog tegen Maximiaan eindigde, met beding van zijn geruste bezitting der Britsche heerschappy. *Allektus*, zijn gemeenzame vriend, brak hem den nek, en beheerste het gemelde rijk drie jaren, wanneer hy van Asklepiodotus, Veldheer van Konstantius, overwonnen en gedood wierd. *Karausius* verheft in zijn penningen de *Vrede*, en *Voorzienigheid der goden*; *Allektus* zijn dapperheid ter zee, met een Schip verbeeld.

Flavius Valerius Severus, nevens *Maximianus*, van Galerius Maximiaan tot Césars aangenomen, hebben, d'een twee, d'ander drie jaren, den Rijksstaf gezwaaie. *Severus* nogtans heeft PERPETUITAS [duerzaamheid] op een penning, en *Maximinus* den eernaam van *beste Vorst*.

Alexander, een Frygiaan van afkomst, wierd, op de mare van dat *Severus* door *Maxentius* verslagen was, van de soldaten Keizer gekoren, dog wel haast van *Volusian*, *Maxentius* Krijgs-oversten, gevangen en geworpt. Een penning van hem, te *Karthago* gemunt, verbeeld een *Geley-geest*, of *Bestier-god*, in vredegewaad, met korenaeren, en slaapbollen, ten teiken van vrugtbaarheid, in de handen; rondom beschreven INVICTA ROMA FELIX KARTHAGO

THAGO [het overwonnen Roome. Het gelukkig Karthago.]

En zie hier *Maxentius* zelf, met zijn barbaarse Irony, en weitsche opschriften van eeuwige overwinning, en *Behouder van zijn Stad*. Hy had *Fl. Severus* by *Ravenna* gedood, dog wierd zelf van *Konstantijn*, die ten dienste van den Raad tegen hem te velde toog, by de (a) brug van *Emilius* overwonnen, stortte in den *Tiber*, en verzoop, in het 30ste jaar zijn 's levens, en in het tweede van zijn gebied.

Licinius Licinius had het roer der regeringe langer in handen gehouden, wanneer hem *Konstantijn* ook sloeg. Hier is een penning, ter eere van *Jupiter den Behouder*, waar op een gekranst Keizers-beeld met den blixem in de vuist op een *Arend* zit.

We zullen den jongen *Licinius*, *Delmatius*, en deszelfs broeder *Hannibalianns*, als afhangelingen van *Konstantijn* voorby en liever met de Keizers voortgaan, te weten *Konstantinus*, eenige Zoon van *Konstantius Chlorus*, dien be-rugten *Konstantijn*, zegge ik, bygenaamd *de Grootte*, en van wiens Christenheid voorhenen in de (b) Boekzaal een praatje viel.

Ik houde het met de genen, die om wichtige reden gelooven, dat hy in zijn hart zoo luttel Christensch is geweest als de Keizer *Nero*. Zekerlijk hier zie ik onder zijne penningen niet een, die 't allerminste bewijs van zijn Christen geloove, maar wel het tegendeel, dat is, zijn Heidenschen imborst, en afgodischen zwier, mee-brengt.

(a) Daar na de brug *Milvio* en *Molle* genaemd.

(b) Lees *Mey* en *Juny* 1695. P. 440.

brengt. Hoe? op d'eerste penning spreekt hy tot *Herkules*, op de tweede tot *Jupiter*, op de derde pronkt hy als *Mars*, op de vierde komt hy als een Zonnegod voor, op de vijfde staat de Egyptische Afgodinne *Isis*. Dat Christent immers altemaal heel fraay. Zulke Christenen als hun Keizer moeten ze ook geweest zijn, die hem na zijn dood vergood hebben, waar van blijk staat op een penning, daar hy met een Zegewagen, en een gespan van vier harten, in plaats van vier paarden, ten hemel vaart.

Al genoeg van dezen quant. Hem volgen zijne Zonen *Krispus*, *Konstantinus*, *Konstans* en *Konstantius*.

Magnents, die van *Konstantius* verwonnen zijnde hem zelve 't leven benam, en zijn broeder *Decentius*, die op de mare van 't ongeval zijn 's broeders hem zelve ophing, zijn beide Christenen geweest, naar uitwijzinge van de letters P de twee eerste van Christus naam in 't Grieks (te weten een *Chi*, en een *Rho*) en de *Alpha*, en *Omega* aan beide zijden. Men vind op een penning van *Konstantius* dezelve P in een Standaartvaandeljke, 't welk hy in de hand heeft, terwijl de overwinning hem van achteren kroont, met het omschrift *IN HOC SIGNO VICTOR ERIS* [*in dit teeken zult gy Overwinnaar zijn.*]

Maar my lust thans niet te tarnen aan die beruchte vertelling van 't kruis, dat *Vader Konstantijn* in de lucht zou gezien hebben, waar uit het gemelde opschrift zijn oorsprong heeft. Historykenners, en die met onderscheid aannemen of verwerpen wat ze lezen, houden hun oordeel over dit stuk vry.

Van

Van *Juliaan*, gemeenlijk d'afvallige *Juliaan* genaamd, hebbe ik in de vorensgermekte plaats niet verre van Konstantijn, en nog eens in een nittreksel van *Ammianus Marcellinus* gesproken, daar we hem manmoedig zagen sterven: derhalven zullen we het gezeide niet herhalen.

Hier zien we den Man op een penning, te Konstantinopolen gemunt, en aan d'ommezijde SECURITAS REIPUB. [*de veiligheid van den gemeenen Staat*] rondom een Os, die twee sterren boven den kop heeft, tot een teken dat die Vorst het Oosten en Westen beheerde. De Heer *Patin* brengt den Os t'huis tot de getuigenisse van den gemelden *Ammianus*, namentlijk, dat *Juliaan* zeer vele slagtoffers deed, en somtijds wel honderd stieren teffens liet slagten: Beestige afgodery in zoo wijzen Keizer!

Na *Joviaan*, die *Juliaan* volgde, dog van wien in dit werk geen penning geprint is, verschijnt *Valentinaan*, met het roemrijk opschrift (a) GLORIA ROMANORUM. De Vorst houd den standaart en 't vlaggetje, dat het Christen-merk voert, in zijn eene hand, en legt d'ander hand op een gevangen, die op zijn knien bid.

Zoo doet ook niet alleen *Valens*, zijn broeder, en medegenoot der heerschappye, maar ook zijn Zoon *Gratiaan*, en nog zijn jonger Zoon *Valentinaan*.

Magnus Maximus liet uit heerschezugt *Gratiaan* ombrengen, en nam het Kerzerlijk gezag aan, van 't welke *Theodoos* hem beroofde. Zijn eerste strijd in *Italie* was zeer voorspoedig. Daarom

(a) *De roem der Romeinen.*

rom braveert hy op dazelve met een gedankpenning, en op een ander draagt hy in de flinke hand het overwinningsbeeld: met de rechte vat hy den (a) Staat aan, als om de zelve op te beuren in de woorden REPARATIO REIPUB. [herstelling van 't Gemeene beste.]

Naast hem komt zijn Zoon *Kriston*, dien hy pas een jonge zijk: *Cesar* verklaarde, dog deze wiert, op de tijding van zijn 's Vaders moorddood, van de Roomsche soldaten ook omgebracht.

Op gelijke wijze als *Maximus* de herstelling van den gemeenen Staat in zijn penning uitdrukt, ziet men die ook op een van *Theodosius*, dog niet meer regt; dewijl aan dezen Vorst, een Christen, het gansche gezag der heerschappy als alleenheerscher was opgedragen.

Hy had het zeventien jaren staande gehouden, als hy stierf, terwijl zijne zonen, van hem tot deelgenooten des Rijks aangehomen, *Arkadius* in 't Oosten, *Honorius* in 't Westen, onder den titel van *Consules*, hem ondetstonden.

Arcadius, die dertien jaren, niet zonder onrust, regeerde, en nog geen twee en dertig jaren oud stierf, schoon hy al mee een Christen was, had nogtans de Heidensche gewoontens nog zoo niet afgelegd, of hy dulde dat men op een penning, die zijn borstbeek geeft, VOT. V floeg, beduidende vijffjarige (b) beloften, die in den aanvang van der Heidensche Keizeren gebied plagten gedaan te werden.

Hoewel zijn broeder *Honorius* het zeer quaad

XII. Deel.

P

te-

(a) *Wanbeek* in een *Vromer* van *Stylen* om 's konigs.
 (b) *Kerkbeloften*, *Offerbeloften*.

tegen de Gotthen had, tot zoo verre, dat zy de stad Romen innamen, en plonderden, echter verheerlijkt hy op een penning, die zijn beeltenis draagt, de (a) *glorie der Romeinen*. Dog ze is te Konstantinopelen geilagen, een weinig te voren eer die verwoesting gebeurde.

De Heer Patin vertoont ons na hem *Flavins Anicius Justinus*, een Thracer, pralende, als Christen, met een kruis staf, en 't omschrift VICTOR. Deze, al was hy een karel, dien de Grieken (b) *αναλφαβητος* zouden noemen, toonde negen jaren lang, dat hy de konst van regeren verstand.

Hy had kort voor zijn dood zijn 's Zusters Zoon *Justiniaan* verzoont, en tot Rijkserfgenaam gekoren. Dus volgt hem de beroemde Vorst, en Wetverzamelaar, en we zien zijn borstbeeld, dat aan de ommekant de letter M, twee kruissen, en een starre voert, met het opschrift ROMA. De kruissen konnen we lichtelyk op zijn Christenheid passen, maar wat de M beduid weet Patijn niet te zeggen. Ik ook niet. Hy storf zinncloos oud 83 jaren, en in het 30ste jaar zijner heerschappy.

't Is niet buiten de historistoffe, dat we hier ook de penningen der twee Gotthische Koningen hebben *Athalarikus*, en *Theodubatus*.

Justin, *Justiniaans* Zusters Zoon, die met zijn Zoon *Tiberius* op een penning zit, en de wereldkloot in de regte hand draagt (d'ander zijde is met merken en kruissen gevult) heerschte

(a) *Gloria Romanorum.* (b) *Analphabeetos*, die geen letters heeft gegeten. Die geen A voor een B kent.

tien jaren. De Zoon komt ons niet voor; zoo ook niet zijn navolger *Mauritius*: maar wel *Mauritius* moorder en Rijksverweldiger *Fokas*.

Achter dien komt eindelijk *Heraklius*, onder wiens regering van een en dertig jaren, met zware onlusten vermengd, de Turksche Wetgever *Mahomet* de gronden stichtte van die wichtige Othomaansche heerschappy, die den Christenen zoo vele eeuwen lang dier gestaan heeft, en nog dagelijks met een erf vyandelijkheid haat tot hant verderf waakt. De wereldkloot, met een kruis daar op, welke sommige voor een vond van *Justinian* houden, is van ouder gebruik; en lang voor hem zijn d'er penningen van *Theodoos* en andere zoo gestempelt: ook plagten meer Konstantinopelsche Vorsten in openbare ommegangen het kruisteiken met eigen handen te dragen.

Zie daar een grooten reez van Roomsche Vorsten afgehandeld.

Onder zeer vele opmerkingen, die een kundig lezer in dit braaf werk voorkomen, is niet de minste, mijn 's erachtens, die men kan nemen over een * penning, waar op des afvalligen *Juliaans* wijf *Helene*, onder de gedaante van *Isis*, staat, met een rarel in de hand, en de woorden *ISIS FARIA*. Want aldaar toont ons de Heer *Patin*, hoe dat het woord *Faria*, gestelt voor *Paria*, 't huis te brengen is op de Stad *Parijs*, oulinks gezegd *Civitas Farisea*, en dat van wegens de *Isis Faria*, die ook *Ceres* gezegt wierd, van welke omtrent *Parijs* vele oude beelden gevonden zijn. Nog onlangs was 'er een in de voor-

stad van Parijs, in de Keek van *St. Maria de Champs*; Gees verbeeldende, met korenaeren; en dat Gees dezelfde met Isis is geweest, is uit die oudheid duidlijk te bewijzen.

Ook heeft de Abt van *St. Germain* een ander *Isis* beeld in de muur, waar in het van ouds stond, laten wechneemen, omme geen aanleiding tot afgodery te geven. Eindelijk word deze gifting van den afkomst der stede Parijs van de godinne *Isis*; door den penningwijzen *Trifan* hier uit bevoelligt, om dat in het wapen van Parijs een scheepje loont, zijnde het scheepje van *Isis*, 't welk de *Egypten* en *Romeinen*, ter eere van *Isis*, en haar scheepsvondt, in hooge achting hielden.

NOG kan ik in het doorneuzelen van deze oude gedachten niet voorby gaan iets te melden, dat my lang op de borst heeft gelegen. Nammentlijk daar de *Romeinen* zoo zinnelijk zijn geweest in het slaan van hunne penningen, in het uitvinden van merken, en verbeeldden, in het wel schatten entreffen der bekenissen; daar zy, zegge ik, door alle dere konstige handelingen kan zelve hebben vermaard gemaakt, en de verwondering der volgende eeuwen verwekt, kan ik my nooit genoeg verwonderen, dat men in alle gedenkrekenen, zoo penningen, als andere brokken, op welke zy wagens met paarden gezet hebben (t' zy van een enkel of dubbel paar-ge-span) niet kan zien, of de paarden aan de wagens vast zijn. Voor my, ik wilde wel, dat iemand my dat eens toonde? want nergens kan ik het zien. Niet alleen de Paarden, maar ook d'Olifanten, Muilezels, Harten, enz. (die in den *sloop, zoo

* *Pompa*.

ter

ter eeren van Goden, als in de aanleiding tot Schouw- en Ren-fpelen dienden), staan niet anders uitgedrukt als met toomen voorzien, maar nergens, zegge ik nog eens, kan men bespeuren, hoe of waar die beesten aan de wagens vast zijn. Een mislag der oude Teekenoers, die mijn's bedunkens, zoo groot is, dat ze alleen ons kan doen omzien, om niet alles, wat die oude Kenst-bazen vertoonen, boven later meesterstukken te verheffen. Want wat dog is kinderlijker, wat is minder vooglaan, dan Zegewagens, en Ren-wagetjes van veleley soorten te zien, met de menners daar op, en de trekkende dieren los daar achter aan, zonder de allermindste blijk, hoe ze vast gemaakt zijn; even als of ze zoo maar op den toom ('t welk immers onmogelijk is) voortvlo- gen?

Alle schriften, die van gedenkpenningen han- delen, zoo vele als ik voor doen hebbe door- bladert, haarden in my de gezede verwondring, en dit fraay werk van den Heer. Pater hebbe is, om dat die gedagten my wederom te binnen qua- men, ander- en andermaal van 't hoofd tot den hiel bekeken, dog op geen plaats gevonden, hoe de dieren aan de wagens zijn ingespannen, en be- hoorlijk vast gemaakt; zoo nu als men ergens stegelreapen of stijgheugels aan de paar der hande- re vind: hoewel dit laatste beter te begrijpen is.

II. HOOFDDEEL.

De Stammen Israëls, en hare Synagoge, gelouerd tot de Offerhande en bediening des Geloofs, betoogd in een Schriftmatige uitbreiding van den algemeenen Zendbrief van den Apostel Jakobus. Mitsgaders de Geestelijke Lente, ofte vernieuwinge van het gelaat des Aardryks onder de Heidenen, vervoord uit Hoogl. cap. 2. v. 10—13. door Johannes Smith, Bedienaar des H. Evangeliums te Amsterdam, i Amsterdam by Gerardus Borstius, 1698. in 4. 49 bladen.

IK twijfelse niet, of de lust des lezers van Bibelstofft zal ontfeken werden, zoo haast zy hun zelven ingelaten hebben in de schrijfwijze te beschouwen, die in dit boek voorkomt.

Het uitschrijven van 't geen reeds geschreven is, heeft by sommige geen einde, en 't is of de wereld altijd even kindsch bleef, zoo dat ze met kaanwijes moest gevoert worden; zonder dat ze ooit kragtig wierd om wat vaster spijs te verteren, of zig zelven die ten nutte te maken. My dunkt altemet dat ik in een doolhof ben, een rechte plaats voor kinderen, en al wat niet wijzer dan die sohepfels is.

Hier, lezer, hebt gy u wat anderste beloven. De Heer Smith, die voor d'eerstemaal in de Boekzaal verschijnt, tast den brief van Jakobus aan,

aan, en, naar ik zie; hy doortall ze. Zijn voorreden zegt u zeer verstaanlijk, wat d'Apofteel voorheeft; niet ongelijk een sleutel, waar mee alle zwaargheden, of zinsloten, die wat moeijelijk zijn, moeten geopent werden. Zoodanig is ze voorwaar. En daar zijn geen ongelukkiger verklaringen, als die gemaakt worden, zonder dat men des Schrijvers doelwit, recht heeft begrepen. Hy stelt, en toont, dat 'er onder Izaël niet zelden groot verval was, en de tijden van Jakobus daar van geenzins vry. Dus bogt d'Apofteel op de gebreken der Joden, en wend zijn penne tot de twaalf Stammen, die in de verftroojing waren. Deze, een gemengelde hoop, geloovige, en ongelooivige by malkander, vergaderden in hunne Synagogen; zie het tweede hoofddeel: 't welk van nog andere Schriftuurtexten, ten dien einde aangetogen, bevestigt word: en zoo eenige wat anders zouden mogen te kennen geven, die worden opgeloft. De twee Sabbatthen; van ouds by de geloovige gevierd, dienen ook voor bewijs; mitsgaders dat de eerste Christenen onder dien haatlijken naam van Joden vervolging leden; Salomons voorzegging; die achter dit werk in haar volle kragt te vinden is, brengt dit ook mee: te weten Hoogl. 2. 10. 13. dat is dan 't volk, dat Jakobus voorheeft te behandelen, en wel op deze wijze.

De geloovige zet hy aan tot een taay en Christelijk geduld in hunne verdrukkingen, ontremmende hen die nadeelige gedagten, met welke zy bezwangerd gingen, dat het geen groote zaak was, in die heugelijke dagen van des Messias komst, zoo vryeng begeerd van al wat voor de-

zelve of in Izrael leefde, geboren te zijn.

Hy vergt hen (hard schijnt het, dog 't is echter doenlijk) lijden te rekenen voor verblijden, en geeft reden waarom zy zoo behooren te doen. Zoo nu de giffing van een voornaam Schrijver deurgaat, dat Jakobus eerst, en daar na Paulus aan de Hebreën geschreven heeft; men denke eens, hoe wigig dit by hen was, als zy met deze zijne lessen gezogd, tot zulk een gestalte van vroomheid oprezen, dat zy de berooving van hunne goederen met vreugde aanschouwden, gelijk hen die getuigenis van zoo goeden hand toe-komt als die van Paulus *Heb. 10. 34.*

Maar by 't Jodendom lag een ondragelijk boos gevoelen, en geen minder verkeerde manier van doen, dien zy over zig hadden, als 't geluk hun den voet dwars zettede. Te weten, zy waren niet slegts gemelijk, knorrig, aalwarrig: dat gaat nog heen. Maar dit volk ontzag zig niet God te schelden, als of Hy hun onregt deed: ja (wie zou 't gelooven?) zy gaven Hem de wijt van alle buitensporigheden, die zy bedreven. Hoe onbeschaamdelyk zy daar over wel hebben uitgevaren; word hier uit Mozes en de Profeten vast gemaakt: en zelden dat de jonge d'ouden verbeterren. 't Quaad spruit over, en wel met winst. Nu dreef men nog, boven alle die bystere waangevoelens, dat de begeerlykheid geen zonde was: van welken zuurdeeffem Jakobus hen tragt te reinigen, door 't voorstellen van de reine leer, en zielzuiverende waarheid.

Hier zult gy vinden zinnijke en zinnijke bedenkingen over Gods onveranderlykheid; en zijnde dat opperste Wezen onder 't Zinnebeeld van 't Zon-

Zonligt voorgedragen, word gepoent, dat in het zelve geen afwijking is, nog dat het van den eenen Zonnekeerkring niet in d'ander verhuift. Voorts moest hen wederhouden die weergaellooze weldaad, de Wedergeboorte door Gods wil, en 't woord der Waarheid, om eerstelingen van alle zijne scepfele te zijn. Hoe kan dat bestaan met zulke voddige gedagten dat hun van God eenig quaad konde overkomen, of hoe mogten zy met de minste schijn van reden Hem dat verwijten?

Van daar gaat Jakobus zeer voegelijk tot de pligten, die zy omtrent dat dierbaar Woord moesten waarnemen, en daar door blijk geven, dat zy van 't oud Izraël niet meer als den naam hadden overgehouden. Want dat lag in den aart; traag tot hooren, ras om te spreken, en niet min om toornig te werden: kort van stof dan. Dit moest af, zouden zy een regt Izraël wezen, dat van zijn drek en schuldengezuiverd was, en niet meer tegenprak of lasterde; gelijk zy nog deden, op 't hooren prediken van Paulus, en zijn medekruisgezanten. Onze Apostel heeft nog niet gedaan: maar hebbende een diep oog op den wandel der Farizeen, verzet hy zig met vollen ernst tegen die leemten, waar moe dat veinzend gebroedersel de wereld mompte; onbekommerd hoe zy met God stonden, als zy dat genoeg hadden, dat het volk hun van de hand vloog, en zig aan hunne breede gedenk-cedels vergaapte, even of het zoo breed met hun zuivere en onbevleete godsdienstigheid stond. Dog 't was maar *dunken*, 't welk oneindig veel scheelt van *doen*: en daar-

P. 5. om

om worden zy van Paulus als * *of dwāfles* afgeschildert. *Gal. 2. 2.*

Zie; lezer, daar hebt gy in 't hart den inhoud van 't eerste hoofdstuk. Mijn opmerkende Schrijver handelt op gelijken voet met de vier andere, en is even net in 't vertoonen van de gebreken, die men zoo naakt zag in de *Synagoog*, of de verzamelpplaats ter zake van Godsdienst. Dat uitkippen en aannemen van personen, dat der Christenheid zoo tegenstreeft, thans nog te veel in zwang gaat, en van Jakobus in het tweede hoofdstuk zoo uitvoeriglyk wederlegt is, zal u vermakken, als gy 't zoo geleerdelyk van stuk tot stuk verhandeld vind.

't Gene in dat eigen hoofdstuk volgt van de leere der Regtvaardigmakinge, waar over Jakobus en Paulus geen tenerley bevatting schijnente hebben (waarom dan allerley soort van godgeleerde zig uitloofden om dat geschil te verescenen) zal u niet min genoegen geven.

De gedagten van den Heer Smith zijn klaar, en hy maakt zoo veel omslag niet, als andere, die, zoo zy 't zelve, al begrijpen, ten minsten een ander het zoo wel niet doen begrijpen; en ik geloove dat men my zal toestaan, dat dat veel is: want waar toe behoort men te leeren, of te schrijven, dan om verstaan te werden?

Van de Tonge, en hare gebreken, handelt het derde hoofdstuk, en wijst aan, hoe de *Rabbanim*, en *Chachamim* zig daar meê bezordigden, als zy op die eernamen van *Rabbi*, *Rabbi*, *Rabbi*, zoo ver-

⁹ Hoi dokountes, naar de nieuwe Neêrduitsche overzetting die in achtginge waren.

verflingerd waten: waar over de grootste Meester Jezus hen bestrafte.

De volgende hoofdstukken behelzen een stofse, ruim zoo keurlijk als de voorgaande, dog mijn uittreksel liep te wijd uit; wees ik dat aan, gehijk 't wel verdiende. 'k Scheid' er af, om u voor 't overige kortelijk te berigten, hoe deze Kerkredenaar te werk gaat. Men vind hier geen volslagene leerredenen, maar 't merg. Een naarstige word 'er door geholpen, zonder dat een leuyaart daar uit zijn vadzigheid kan voeden. 't is ook geen *Commentarius*, zegt onze Schrijver zelf in zijn voorreden, in welke zouden waargenomen zijn de verscheide lezingen van den grondtext; want die zijn van klein belang: of de verscheide beteekenissen der grondwoorden; want eene was hem genoeg, die ter zake diende: of verhandelingen van geschillen; want die waren uitgetwilt: en waar toe gedaan of geschreven, dat honderd malen gedaan of geschreven is? Daar hebben we 's mans opzet gehoort, en ik durve u daar voor instaan, lezer, dat gy 't zoo zult vinden. Hier pronkt men niet met aanhalingen van Schrijvers, die ter regter tijd en plaats wel goed zijn, maar niet; daar men voorheeft den mensch tot zaligheid wijs te maken: nochtans zult gy u ook deswegen bedanken. De kracht en ware betekenis der woorden, en hare verscheide beduiding, zoo z' er is; en dienst kan doen, word hier niet verwaarloost. d'Oudheden hebben haar plaats. De Profeten en Poëten zwijgen niet daar 't pas geeft. Geschiedenissen worden bygebragt, en dus de Text opgeheldert, en in zijn nadruk voorgesteld.

Aan

Aan 't gezag van deze of gene laat de *Maan* zig niet binden, om dat slaaffch. op te volgen. Dat andere wel gezegt hebben, verwerpt hy niet, om dat het juist dus of zoo is gestempelt: maar hy gaat regt door *Zee*. Hy vind zelf wat: en dat voor hem gevonden is, geeft hy zijn waarde.

Achter den verklaarden brief volgt de *Geestelijke Lente*, of een ontvouwing van 't Hooglied 2. 10-13. Deze bewijst een echt kind van zijn Vader te wezen. Salomons woorden worden eerst onderzocht, met aantooning wat personen hier spreken, en hoe de Bruidegom kan gezegt werden te *antwoorden*, daar hem niet gevraagd was. By die gelegentheid leeren we, dat *antwoorden* is een woord of reden opgeven, en genomen moet werden voor *betuigen*, gelijk de Leviten *Lev. 27. 14*, of de getuigen in 't gemeen *1 Sam. 12. 3*, of het betuigen van Izraël voor Gods aangezicht *Deut. 26. 5*.

Zoo gaat het met het woord *zeggen*, 't welk meer is als een enkel zeggen: en word de plaats *Job. 7. 38 die in my geloof, gelijk de Schrift zegt* enz. na 't begrip van een groot Taalkenner uitgelegt door *gebieden*.

Winteren Lente staan hier om 't levendigst beschreven, en Virgilius, Horatius, Ovidius komen hier met hunne dichtcieraden (dog in 't verschiet maar) den grooten Salomon eerbieden. Daar legt te veel aan gelegen dat men des Bruidegoms meening vatte, dan dat men zig met die lettergerigten ophield. De boodschap is, te weten, wat die *Winter*, die *Zangtijd*, die *Stem der Tortelduiven* wezen mag, en waar toe zy ons opleiden.

De

De Heer Smith guilt zijnen lezer het vermaak, dat hy hen laat hooren, wat andere brave mannen hier van zeiden, en laat elk zijn gedagten vry uit te berde brengen.

't Is een lust, die Letterhelden te hooren: dog eindelijk zegt hy ook zijn gevoelen, en doet yder bemerken, dat in den brief van Jakobus veel gezegd is, dat hier voorzeggd was ten tijde van de roeping der Heidsachte zullen geschieden. Voor hun bekeering waren zy als nu een Winter; dor, en dood. Namaals veranderde dat. De Zonne der Geregigheid ging op. De bloemen, dat is, het beste slag van menschen [*Flos saluberrimus populii*] wierd gezien; nevens vele zielsdeugden. Daar quam een Snoey- en Zangtijd. De Tortelduif liet zig hooren in de Apostelen en in de geloovige. De Vygeboom en de Wijnstok gaven hare vruchten; twee voorname boomen: zoo dat in Jothams Zinnebeeld haar het koninkrijk wierd opgedragen. Nu was het de regte tijd voor de geloovige Joden, om zig van de Synagoge te scheiden, dat voor dezen niet raadzaam was. Op dit stuk breid zig de Schrijver wat uit, als zijnde de zaak, daar 't op aan komt, en verklaart daar toe vele andere teksten, die dat eigen werk vereiffen. Eindelijk tragt hy den Joden en Christenen van dezen tijd met gelijken yver op 't hart te drukken, om het gewillig en trouwelijk te gehoorzamen, yder na zijn doen, en staat, waar in hy zig bevindt.

Dus leeft de Godgeleerde Smith met de Profeetsyen, toonende, schoon ze juist niet veel op dezen onzen tijd worden t'huis gebragt, dat ze echter bequameijk kunnen verstaan werden, en nu voor een Ziele schaffen, die door dusdanig

238 *De Boekzaal van Europe,*
een schriftmatige verklaring, al is ze niet spik-
spelder nieuw; beter gestigt is, als door zulke,
die by d'uitkomst worden afgekeurt.

Voorname zaken, teksten, en grondwoorden
staan in den bladwijzer aangewezen.

IIL HOOFDDEEL.

Critique Historique, Politique, Morale,
Economique & Comique, sur les LOT-
TERIES, anciennes, & modernes,
spirituelles, & temporelles, des Etats,
& des Eglises. Traduit de l'Italien de
Monsieur Leti. Tome premier, enrichi
de figures.

Dat is,

* *Oordeelkunde, uit Historische, Zedekun-
dige, Huishouding-kundige en Toneel-schrijf-
ten gewonnen, over de Loterijen, oude en
nieuwe, geestelyke en wereldlyke, van Sta-
ten en Kerken, overgezet uit het Italiaansch
van den Hr. Leti, eerste stuk, met printen
verrijkt. Te Amsterdam, by D. Boete-
man, 1697. in 12. 4 bladen.*

NAdemaal men hier te Rotterdam, mijn ge-
boortestad, bezig is met Loten te trekken,
en

* *Victory, Vissing, Letter- of Woordenzistry enz.*

en de Loterijen in Holland nog niet t'eenemaal geëindigt zijn, zal 't mogelijk niet t'onpaskomen, voor de tweede en laatste reize, een praatje deswegen in de Boekzaal te maken.

Die onder de Borgery der geletterde niet t'eenemaal als vremdeling verkeert, kan niet onkundig wezen van het ongemak, en de smaadheid, den Schrijver van dit Lotery-werk dienaangaande, tegen zijn verwagting, overgekomen.

Negentig boeken had de man in 't licht gegeven, en nu nam hy in den jongst afgelopen jare, toen het lugtje der Loterijen nog niet verdwenen was, een voornemen, om niet deze stoffe hem zelven en zijnen lezer wat te verlustigen, ernst met jok te paren, en nüt met zoet te mengen; maar hy heeft gansch geen gelukkig lot getrokken: want in plaats van algemeenen dank en toejuiching heeft men hem voor zijn onbeteugeld schrijven op meer als eenerley wijze beschimpt, gehekelt, geroskamt, geharpoent, en tot naauwheid gebragt.

Ik hebbe u, lezer * voor eenige maanden kortelyk vermeld, met hoe groot een geleerdheid en ernsthatigheid de beroemde Heer Le Klerk, schoouzoon van den Hr. Leti, de Loterijen ter toets bragt; waaromme hier niet behoef herhaalt te werden het gene daar is aangetrokken, wegens den oorsprong en de beduidenisse van het woord LOT, nitsgaders de reden van die menigvuldige wijdberuchte Loterijen, welke sedert een wyl herwaarts by de Nederlanders zijn ingesteld. De zaak is alomme zookennelyk, dat ze geen nader ontleding vereist. Maar die deze aanmerkingen, vertellingen, uitweidingen, en toe-

Zie May en Juny 1697.

paalgingen van den Schrijver Leti met die van zijnen doorgeleeden Schoonzoon wil vergeleken, zal haast befpuren wat onderscheid tuffen 't inzicht niet alleenliks dat d'een en d'ander in zija verhandeling gehad hebbe., maar ook tuffen hun beider manier van fchrijven zy.

't Was de zinnijkheid van Leti, al 's wereliks bedrijf byna als een Lottery af te fchilderen, en daar over zijn penne, zaffe ftreedingen, of harde krouwen in te willigen. En dewijl hy wel voorzag, dat dit by allenley foort van Lezers niet door den heugel zou willen, zoo betuigt hy voor af, wat zija oogmerk is, en bid daarom: een ygelijk lezer, dat hy hem zelve wat na zijn zin wil fchikken; en gadoogen, dat hy juist naar elks behagen niet gefchreeven heeft.

Hy belijdt, dat zijn werk beftaat in een algemeene ziftery, gegrond op de heilige en ongewijde Historie, op de Staatkunde, op de Zedekonft, op de Huishouding, en op het Tooneel.

Daar in wordt gefproker (zegt hy) van de uitwerkelen der Natuur en der Genade, en de voorbeelden zijn gemaal uit de Historien, zoo gewijde, als ongewijde, uit gebeurteniffen van voorjedene en tegenwoordige eeuwen. Men ziet 'er Loterijen van Vorftelijke bedrijven; van Gaaftelingen, van Hofgenooten, van Godgeleerde, van Wereldlijke perfoonaadjes, van Volkeren, van Landzaten, van Wapenen, van Raadflagen, van Konften, van Bedieningen, van Arme, van Rijke, van Geloerde, van Omwetende, van Wijze, van Dwaze, van Regbanken, en van Overheden. Met een woord gezegd, alle man, die 't zoekt, zal 'er zija rekening vinden: wijze en voor-

zigtige zijn 'er niets te quaads. Gelijketwijs in een gezelschap van tien personen, daar men van de krawaadje begint te praten, negen, die van deze smet vry zijn, zig niet zullen roeren, maar de tiende, en de geringste van dien hoop, aan de quaal vast zijnde, zijn jeukerige huid zal beginnen te schueren en wrijven, handen en voeten te krauwen, en hem zelven aan te stellen, als een die waarlijk schurft heeft, hoedanig hy ook is; alzo heeft dit boek van de Hr. Leti, volgens zijn eigen getuigenisse, een diergelijke verborgen kragt in zig, en raakt op verscheide plaatsen, ja ook veelmalen, d'een en d'ander soort van schurft aan. Die nu waarlijk met dien euvel geplaagd zijn, zullen zig zonder twijfel beginnen te roeren, en schrobben, en tegen de jeukte der mate te razen en tieren, als honden tegen een klippel, die hun de ribben heeft gestreken. Maar in tegendeel, zuivere, en die van geen kraauw-schurft, nog de minste raggigheid weten, zullen stilletjes aankijken, hoe de jeukerige en kraauwzugtige zielen met de nagels hun zelven in de huid zitten, en een geduerige beweging maken.

't Lust my, deze en dergelijke betuiging des Schrijvers naar den klaarsten zin voor af te laten gaan, op dat de lezer bedenke, wat hy zelf schijnt voorzien te hebben: want dit is het meerder deel van den inhoud der berigten, waar mede hy zijn werk beschaanft heeft; behalven dat hy daar in ook de Godgeleerde niet spaart, en eenige Fransche Vluchtelingen zeer schamperlijk deurstrijkt.

In het eerste der zeven Hoofddeelen, die dit eerste stuk uitmaken, hoort men hem geneuegelyk kouten, hoe elk een, klein of groot, arm of rijk,

212 *De Boekzaal van Europe,*
geld in de Lotery leggende; het *Hoogste* Lot hoopt,
en op die kittelende hōpe kätteelen in de lugt
bouwt.

Na deze inleidinge, siet vertellingen doorspekt,
die zelfs koddig zijn, en haren Italiaanschen zwier
vertoonen; gaat hy voorstellen; dat de gansche
Natuur een Lotery is; 't welk blijkt, niet alleen
aan goelijke en leelijke Vrouwen, aan Vorsten
en Koningen, aan 't Huwelijk, aan de Kinder-
makery, aan het Landbouwen, maar zelfs aan de
Wereldmaking, en aan de Genade.

Dit laatste gaat zoo verre; en zoo grof, dat
de Italiaan, als hy durft zeggen, * *dat God niets
unders in het stichten des Werelds gedaan heeft, dan
een Lotery aanrichten tusschen Adam, Eva, en de
Duiwel,* de Godgeleerde verzoekt, voor een oog-
genblik niet al te naauw van gewisse te willen
zijn. En hier mee loopt zijn eerste Hoofdstuk af,
waar in hy al het goed geluk, of eens menschen
gave, voor een **WAT** en het tegendeel voor een
NIET te boek zet.

Op zijn manier vervolgt hy dus van het loten
der Grieken en Romeinen te spreken; vervolgens
der Christenen, en hun misbruik, waar omtrent
de Geestelijke wederom een strek krijgen: de Hi-
storien van de Venetiaansche en Gemueesche Lo-
tery-gewoontens zijn beide vermakelijkt en aan-
merkelijkt.

Daar mee is hy zijn *tweede Hoofddeel* ten ein-
de. Het *derde* behelst een verhaal van de Lote-
rijen, zōo van Londen, als van Amersfoort, en
Amsterdam, den toeloop der winzieke men-
schen, de verdeeling en prijs der loten, de magt
en

en rijkdom der Amsterdammers. Maar zijn alle deze dingen den opmerkenden Hollanderen niet al te bekend, dan dat zy die in de Boekzaal zouden komen vernemen?

In het vierde Hoofdstuk praat de Hr. Leti wederom van het goede en quade lot der Vorsten: daar hervat hy zijn taal eerst van 't goede Lot, dat Adam had, toen hy in 't Paradijs leefde, daar na van 't quade Lot waar mede hy hem zelve en zijn gansche nakomelingschap zoo merkelyk heeft benadeelt. Hy spreekt van het goede en quade lot van Farao, van de Keizers Nero en Gordjaan, van de Engelsche Koningen Karel de eerste, en Karel de tweede, van Jakob de tweede, en den althans regerende Koning Willem, onzen grooten Hagenaar.

Het Lot der Kerke weet hy op de zelve wijze af te malen, beschouwende het overkostelyk lot, dat het eerste Christendom trok, dog onder de Vervolgers der Kerke een lot van smarte, en onder de scheuringe van gezindheden een Lot, dat gansch niet heilzaam was. Hier laat hy zijn penne gaan over de Arianen; over de oulinksbloeiende Kerken in Asia en Afrika; over Luther en Kalvijn. Hier uit hy zijne gevoelens over de ware Kerk, en ontziet zig niet den Schriftgeleerden van alle gezindheden in 't gemeen een les te lezen. Eindelijk hier knoopt hy nog een kort vertoog aan, ter beweringe, dat het in de wereldbesteringen en in het krijgvoeren niet anders toegaat als in het trekken van Loten.

De Geneesheeren, of Artsen, gemeenlyk Doktoren geheten, hebben een gansch Hoofddeel, te weten het vijfde, voor hun rekening alleen.

En hoe dog zou Leti die vergeten, daar ze, zijn 's zeggens, zoo veel geraas in de wereld maken, eensdeels door de smarten, die zy den levenden aandoen, ten anderen door de wreedheid, welke zy ook tegen de dooden plegen, als ze hen open snyden, en in de ingewanden wroeten? *Wilt gy weten, zeide Furetiere, waar in de konst van zulk een bestaat, dien we Geneesheer noemen? Om in een armstoel aan 't hoofdeinde van 't bed van een kranken te zitten, en hem zoo lang sprookjes en wiskewasjes te vertellen, tot dat de Natuur hem herstelt, of gedood heeft.* Zonder veel woorden te spillen, d'Artzenykunde is, gelijk al de rest, een enkele Lotery, zoo men onzen Schrijver mag gelooven. Maar mogelijk zullen sommige zig verwonderen, als zy de Geneesheeren hier zoo stijf by d'ooren getornt zien, en ten opzigt van die menschen eenige vertellingen lezen, welke loutere quakjes uit het naayfmandje schijnen, dat ze dan den Schrijver nog van een Lotery der dooden, zoo wel in de Roomsche als Onroomsche Kerk, hooren kouten, en ten voorbeelde bybrengen, hoe hy zig in de begraffenis van zijn overledene Dogter te Amsterdam heeft gedragen, zonder nochtans alle de medegangers ter Lijkstaatsy wegens hunnen rang voldaan te hebben. 't Mooyste van het gansche hoofdstuk is, dat de man achter dit alles, luttel ernstig, wederom van den waaren grond des Christendoms, van de ware Kerke, en van het Lot der Godsdiensten in Holland gaat praten.

Hier konde ik naauwlijks zonder lachen lezen, hoe vrymoediglijk hy zijn oordeel over de Re-

mon-

monstranten, of Arminianen velt: want hebben-
de; niet zonder schimp, hunne *Verdraagzaam-*
heid afgebeeld, zegt hy, onder anderen, aldus
* *Ik geloove het zeker wel, en wat kunnen zy be-*
ter doen? Zy hebben in hun godsdienst maar een
hand vol volks, en dus vereischt een goede wereld-
kunde, dat men de strengheid der regelen wat ver-
zaft, en eenige Kerkelyke vryheid gebruikt, om
den kleinen hoop te doen aangroeijen. Voor my,
NB *ik houde my verzekerd (behoudens den eerb-*
bied, dien ik aan de Heeren Arminianen schuldig
ben) dat zy, by aldien zy Steden, Voogdyschap-
pen, Sterksens, Overheden, en Magten hadden,
dien titel van VERDRAAGSAME wel haast
zonden laten varen; en niet meer zonden verdra-
gen, als de andere.

Een tale, voorwaar, die den Armijns-kinderen op verre na de beste lof niet toeschrijft. Of zijn Schoonzoon-daar op *amen* zou zeggen, mag men grootelyks twifelen: dog van dien Heer zal zoo aanstonds iets volgen.

Het *zefde hoofddeel* is bezig, om nogmaals den Predikanten een harpoen te zetten, en in deszelfs aanvang ontmoet my een zijdgang, die in onze spraak aldus luid.

„ Mijn zeer lieve Schoonzoon heeft over de
„ vijf boeken van Mozes een werk geschreven,
„ 't welk van de geleerde zeer geacht en gepre-
„ zen word. Ik hebb'er van hooren spreken
„ en redeneren by eenige Godgeleerde, die in
„ waarheid niets daar van verstonden. Ik wete
„ het van goederhand; want, voor my, ik be-
„ kenne rond uit, dat ik niet als matiglijk La-

Q 3

„ tijt

„tijn kenne , luttel Grieks , byna niets met al
 „van 't Hebrecuws , en nog minder van de
 „andere talen , in dat boek begrepen : en wan-
 „neer men geen kennisse heeft van alle die ta-
 „len , welke gelijk als de sleutels zijn van de
 „stoffen , die daar in verklaart worden , hoe kan
 „men naauwkeuriglijk van derzelver verklaring
 „oordelen ? Dog wat gebeurt 'er niet uit het
 „misverstand der gener , die zig onderwinden te
 „spreken van een godgeleerd werk , 't welk zy
 „niet verstaan ? Wat gebeurt 'er ? Zy geven 't
 „een zin , geheel en al tegen den zin des Schrij-
 „vers aanloopende , zy vinden ketteryen , daar
 „de Euangelische zuiverheid klaar en duidelijk
 „is , en wederom verklaren zy voor zeer zui-
 „ver en regtzinnig zekere plaatsen , die , vol-
 „gens de gronden van hun eigen godsdienst , zeer
 „dwaalgeestig en zeer valsch zijn . Gelukkig
 „zijn in dezen opzigte de Wederdoopers , die
 „zig hebben verbonden aan een godsdienst , wel-
 „ke NB tot een algemeenen grondregel heeft
 „de ingetogenheid , zedigheit , en een grooten
 „afkeer van verschillende gevoelens , welke om
 „die reden onder hunne godgeleerdens zeer zel-
 „den voorvallen .

Van daar vervolgt hy zijn opzet in te bewe-
 ren , dat een en de zelve God , het beleid en de
 regering zoo wel der Onchristenliche als der
 Christen-vorsten bestiert : voorts toont hy , wel-
 ke mislagen van vele Predikanten in dat stuk be-
 gaan worden (dog dit lust my om der hatelijkheid
 niet aan te roeren) en doet met eenen een belijde-
 nisse van zijn geloof in zaken van godsdienst .

* In het zevende en laatste hoofddeel vermaakt

d e

de Heer Leti hem zelven met de menigvuldige invallen van gedagten, die hy zijnen lezer mededeelt, en waar mede hy zijn werk telkens een nieuwe verandering van gedaante byzet, gedagtig de woorden van een Italiaansch Dichter,

Per troppo variar Natura è bella.

Beduidende

*Door veel verandering is Natuur aantrekkelijk
schoon.*

Want hy zegt, dat deze zijne Loteryzifting een Wereld van verscheide voorwerpen behelst. Hier onderhoud hy zig dan met eenige naderaanmerkingen over het gene van hem hier vorens is verhandelt; nogmaal bewerende, dat Vorsten, en Onderdanen, Meuyterjen, en Opschuddingen, niets anders dan een Lotwerk zijn, waar toe hy wederom redenen en voorbeelden aantekent, en onder andere den Amsterdamschen Op-roer, in 't jaar 1695 zoo trouwelijk gedempt, als ze stoutelijk was opgerezen.

We zullen eensgaan zien, wat het begrip van het tweede stuk is.

IV. HOOFDDEEL

Critique Historique, Politique, Morale, Economique & Comique, sur les Lotteries, anciennes, & modernes, spirituelles & temporelles, des Etats, & des Eglises. Traduit de l'Italien de Monsieur Leti. Tome second, enrichi de figures.

Datis,

Oordeelkunde, uit Historische, Regeerkundige, Zedekundige, Huishoudkundige, en Tooneel-schryftten genomen, over de Loteryen, oude en nieuwe, goetelyke en wereldlyke, van Staten, en Kerken, overgezet uit het Italiaansch van den Hr. Leti. Tweede stuk, met printen verrijkt. t' Amsterdam by D. Boeteman 1697. in 12. 20 bladen.

HEt Lotery-tooneel gaat voor de tweede reize op met een verhaal van den toestel, die te Amsterdam gemaakt wierd, om een Lotery aan te rigten, ten voordeele van d'armen der Walsche Kerke aldaar, in alle omstandigheden beschreven. Men ziet 'er sommige met een deel Loten niets dan *Nieten*, en een ander met een enkel lot een groote *Wat* trekken, niet bedekt, maar met namen en toenames aangetekend.

By

By deze gelegenheid van den onderstand der armen redeneert de Schrijver in het tweede hoofddeel van den aart der Liefde, en van geldopzamelingen voor noodlijdend volk; gevende een bericht, met wat onderscheid, en aan welke armen, men behoort te geven.

Hy beveelt den Overheden en Vorsten, dat ze deze zaak ten besten van hun zelve en hun volk wel onderzoeken: want uit een enkel ey, tot aalmoes gegeven, of aan de kerk, om eenig armen-huis te stichten, word dikwils een kieken geboren, dat, groot geworden zijnde, een heelen hoop eyeren legt, uit yder van welke weder een kieken word uitbroeit. Zoo is de Alleenheerffing der Roomfche Kerk haar opkomt fchuldig aan een ey; dat is te zeggen, aan eenige blaauwe ftuivers; om Gods wille aan den armen gegeven: maar allenkskens heeft dat ey vele andere kiekens en hoenderen voortgebragt, gelijk als Aflaten, Vergiffeniffen, Ommegangen, Beëvaarten, het Vagevyer, de Miffen, de Biecht, en honderd andere dergelijke dingen, welke, gevoegd by den yver der Predikers, de flegte en vrome verftanden zoo betoovert hebben, dat zy by overmaat alle hunne goederen aan de kerk gaven: Vorsten zelf, zoo ligtgeloovig als de gemeene man, hebben zig laten begoochelen, dat ze van hunne Vorftendommen aftand deden, en daar na dezelve van de Kerk te leen ontvingen: geen wonder dan, dat men daar uit naderhand zoo vele groote en magtige heerfchappyen zag fpruiten. Zie daar, door den aanwas van de Roomfche Kerk, en der Pauzen alleenheerffing, zijn alle die onnutte lediggangers en Kloosterlingen;

250 *De Boekzaal van Europe,*
gen, alle die ontzachelijke Bijtschappen in Duitsch-
land, alle die schatrijke Tempelvoogden in Span-
je, en alle die groote Gasthuizen, welke men
voor geheele Statendommen mag aanzien, ge-
lijk als uit een Ey voortgekomen.

Daar de Heer Leti van merkwaardige liefde-
blijken spreekt, en daar omtrent het Italiaansche
koppeldichtje laat hooren,

Carcere, infermita, tempi infelici.

Fan conoscere i cuori degli amici

Beduidende

*Gevangenis, ziekte, en quade tijden maken
Ons kenbaar, of wy 't hart van onze vrienden ra-
ken.*

Ter zelve plaats zegt hy, dat die Italiaansche
spreuk zonder twijfel is genomen uit de woor-
den van den Latijnschen Dichter

Dum fueris felix, multos numerabis amicos,

Tempora si fuerint nubila, solus eris.

Datis,

*Zoo lang 't u wel gaat, zult gy vele vrienden
tellen,*

*Maar raakt gy eens in 't laag, geen mensch zal u
verzellen.*

't Welk wel waar kan zijn, maar dat hy dien
Dichter (a) *onzen roemrustigen Poeët Virgijl*
noemt, dat is, met verlof van den man gezegd,
een misval in zijn geheugenisse. Der vaarzen
trant

(a) Proverbe tiré sans doute de notre fameux
Poete Virgile. *Dum fueris &c.* p. 48.

trant had hem kunnen leeren dat ze niet van Virgijl zijn gemaakt. 't Is het gezeg van Ovidius in zijn Treurdigten.

't Gros van dit tweede hoofddeel bestaat voorts in aangewezen mislagen, het werk der Loteryen rakende, zoo hier te land, als by andere volkeren, en eenige raadgevingen daar tegen.

Maar in het *derde hoofddeel* doet de Italiaansche penne een eerschootje ter eere van onze Loteryen, als zijnde een middel, waar door men konde uitvorschen, hoe groot een overvloed van geld, zelfs in zoo langen bangen oorlogstijd, hier te lande moest schuilen. Ze vermeld het goede, daar uitgesproken, en by die gelegenheid ook gewagende van de voordeelen, den Fransche vlugtelingen daar door toegebracht, herhaalt ze 't zelve dat ze voor dezen in een werk *Teatro Gallico* ['t Fransch tooneel] schreef, namentlijk dat 'er nooit regtvaardiger klagten in de wereld geweest zijn, dan die de arme vlugtelingen uit Vrankrijk over het geweld tegen hun bedreven, gedaan hebben; noemende teffens den Schrijver van het beruchte Fransch boekje *Avis aux refugiez* [Raadgeving aan de Vlugtelingen] eenen *godloozen*, en zijne gevoelens *boos* en *belachelijk*. De gemelde vlugtelingen (schoon sommige van hun elders lustig gekrouwd) konden hier 't hart ophalen met het lezen van een regtvaardiging hunner klagten, door den Heer Leti zeer nadrukkelijk geüit, dog byzonderlijk met de vrymoedige aanspraak, waar mede hy den Koning van Vrankrijk in persoon onder den neus wrijft, hoe qualijk hy bezonnen was, toen hy in de laatste vervolging meer dan

40000 Hugenootten uit zijn rijk deed wijkten. In 't geheel is 't een tale, die rond gaat, en vry wel klemt.

Van minder ernst schijnt nogtans het volgende mengfel van bewijzen, waar mede hy het nut der Loteryen verder voorstelt; het zy in zaken van Staat, of Kerk; het zy in het verkoopen van boeken, of hartstogten der menschen: want alle die mooie dingen worden achter den anderen opgedist: het slot is, dat de Loteryen der menschen zinnen zoo zeer hadden ingenomen, dat de Fransche vlugtelingen aan geen Vrankrijk, de Kerkgangers aan geen predikatiën, de leesgierige aan geen nieuwe boeken (dan alleenlijk lotery-lijsten) de heetgebakerde hoofden aan geen driften, ja zelfs de verliefde borsten aan geen minjankeryen meer gedagtig waren. Het waren Loteryen, daar ze op markten, op beurzen, in kerken, in kroegen van praatten: het waren Loteryen, daar ze van droomden.

De draad van deze schrijffstoffe rekt zig uit in het vierde hoofddeel, alwaar de Wijnstokken, en derzelve vrugt, het zorgverdrivende druivenfap, ook onder de Loteryen worden gestelt. Hoe kan het de man verzinnen! mag iemand denken. Dit Loterywerk, van Neach begonnen (op dat ik met Leti's woorden spreke) komt op dronken drinken uit, en men leeft hier, hoe zeer die ongebonde wellust in zwang gaat, zelfs onder de wijven.

Ten dien einde doet hy twee vertellingen, d'eerste van den volgendèn inhoud.

„ * Als de Overheid van Geneve in 't jaar
 „ 1667 overleg maakte, dat voor een stad, zoo
 „ * P. 189. „ volk-

„ volkrijk als de hare , en dikwils met een be-
 „ leggedreigd , niets nadeeliger was , als de groo-
 „ te menigte wijnstokken , die daar onophoude-
 „ lijk geplant worden , en waar mede men af
 „ het onderhoorig land der mate vervult , dat 'er
 „ maar weinige landeryen overig zijn om koren
 „ te zaaijen , wierd de zaak in de vergadering der
 „ tweehonderden gebragt , en daar wierd voorge-
 „ flagen , dat men een keure zou maken tot het uit-
 „ roeijen van een deel wijnstokken , om wat meer
 „ korenlanden te hebben. Maar eenige inwoon-
 „ ders , gemeenlijk *de vier Koningen van de*
 „ *dronkebroërs* genoemd , hebbende nog meer
 „ van hunne maats gaande gemaakt , ten getale
 „ van zestig , en dus altermaal voor 't Stadhuis
 „ gekomen , riepen daar overluid , *dat men allen*
 „ *den genen , dit het minste staketsel van een wijn-*
 „ *stok wilden uitgeroeit hebben , de ooghen uit het*
 „ *hoofd behoorde te rukken.* En toen wierd 'er
 „ van die zaak nooit weër gesproken.

Onze Schryver noemt een van die vier Konin-
 gen *Machon* , en verhaalt , hoe groot een zuiper
 hy was.

De tweede vertelling zal ik van woorde te
 woorde vertalen , op dat mijn lezer het gezeg
 des Italiaans in zijn volle sop geniete.

„ Ten tijde als ik te Londen was (zoo * meld
 „ hy) ging ik op zekeren dag niet mijn Huisvrouw
 „ een Juffer bezoeken , *Oubin* geheten , aan wel-
 „ ke wy door iemand onzer vrienden kennisse had-
 „ den gekregen. Deze Juffer was Presbyteriaansch,
 „ dat is , zulk een vyerige en yverige Kalvijsge-
 „ zinde (ten minsten in schijn) dat ze niets sprak ,
 „ als van God , van zijn Kerk , van de Apostelen ,

* P. 193.

„ van den Godsdienst, en van de Heilige Schrif-
„ tuur. Zoo haast als we in huis waren getreden;
„ liet ze, naar 's lands manier, een fles met Spaar-
„ sche of Kanary-wijn brengen, en hebbende daar
„ uit drie glazen vol geschonken, welke gansch
„ niet van de kleinste slag waren, begon ze vlie-
„ gens aan 't drinken te vallen, met zulk een vaar-
„ digheid, dat ik niet anders dagt, of ze zou het
„ glas ook hebben doorgezwoegen. Maar ze stond
„ verzet, als ze zag, dat mijn Huisvrouw de rand
„ van haar glas alleenlijk met hare lippen aanraak-
„ te, en dat ik, hoe zeer zy ook aanhield, niet
„ meer als de helft van 't mijne kon uitdrinken:
„ dog deze verwondering belette haar niet haar
„ gang te gaan, en tot vijfmalen toe lustig haar
„ kelk alleen uit te drinken. Het mooiste was;
„ dat zy, geloovende zonder twijfel ons schande
„ te doen, ons rond uit vertelde, dat ze met twee
„ Juffers, die haar de voorlede week bezogt had-
„ den, gezamentlijk in den tijd van vier ueren, wel-
„ ke het bezoek duurde, hadden uitgepooyt der-
„ tien flessen van dezelve wijn; yder houdende
„ twaalf gemeene glazen. Maar zie daar iets, dat
„ niet min zeldzaam is. Haar Kamer-dienstmaagd,
„ een Fransch vrouwmensch, zeide ons op zeke-
„ ren dag, dat haar Juffrouw gewoon was 's mor-
„ gens, zoo haast als ze opstond, een flesje te le-
„ digen van omtrent drie goede kelken met Kana-
„ ry-wijn; en een biskuitje daar toe te knappen,
„ 't welk anders door haar keel niet konde glijden:
„ dat ze, na die hartsterking, zig kleedde, daar na
„ op haar knijen gebeden, en godsdienstiglijk een
„ Hoofddeel in den Bibel gelezen bebbende, een
„ kleine etens-verfnapering nuttigde, welke zy
„ met een gansche fles besproeide. Is

Is 't geen schoone historie? Of het slot der aangehaalde woorden niet bet schoon is, oordeele de lezer. Het bestaat in deze woorden.

„Zekerlijk, by aldiën eenig goed Prediker „haar deze fraaije les had gegeven, *dat men den „Heere moet dienen in blijdschap*, men mogt be- „kennen, dat zy daar niet qualijk van gevordert „was.

Na het vertoonen van de dwaasheid, die in dronkenschap is gelegen, krijgen de Godgeleerde wederom hun beurt. De Geneesheeren varen niet beter, en hebben een naalep van eenige vertellingen. Onder de verdere nutheid der Loterijen, alhier te boek gezet, is niet de minste, dat ze gierigaarts tot milddadigheid hebben gebragt. By deze gelegentheid gaan de vrekken niet vry, en worden by klokken vergeleken. Daar meê word de mildheid der Geestelijken aangeroerd, en met eenen wat gepraat, hoe moeilijk het is, in een eeuw, zoo bedorven als deze, een Lotery op te rigten, die volkomentlijk kan gezegt werden in den haak te zijn. Waar by voor 't laatste, achter een betuiging, welke de Schrijver van hem zelve doet, dat vierde Hoofddeel met een kleine vittery op de Armbezorgers van de nieuwe Walsche Kerk te Amsterdam word afgebroken.

Neemt het niet ten argsten op, gy mannen van letteren, die uw leven en in de boeken en in de boekmakery spilt, dat de Hr. Leti het *viijde Hoofddeel* voor u heeft ingeruimt. Hy beklagt uwwen staat, en ontziet zig niet, de ondankbaarheid van dezen onzen tijd te melden, waar in men een deel Ezels door gunst tot aan de wolken gevoerd ziet, terwijl de Arenden benedenwaart zijn gedrukt, en

als viervoetige beesten voor de wagen loopen. Hy vergelijkt u by die goede dieren, welke haar wolle en melk ten besten geven, en, zelf naakt en kaal geshoren zijnde, slegt voeder krijgen: of by de Byen, die voor andere den honig leggen, daar ze zelf niet van proeyen, en dewelke menigmaal moeten zien, dat vrugten van haar naarligheid door de handen van een Boer word, wochgerukt: of ook by de Vogeltes, die, hoe voorzigtiglijk zy hare jongen in heimelijke nestjes en eenzame plaatsen verbergen, nogtans ontdekt worden van Slangen, welke haar lagen leggen, en met hun venijn van kant helpen. Hy vertoont aan d'eene kant, hoe de Wyzaarts en geleerde oulinx in grootahting waren, aan d'ander kant, hoe onwettiglijk althans vele met den naam van geleerd pronken, en hoe groot een menigte grol-boeken dagelijks van die naam-geleerden in t ligt komen. Elk wil schrijven, die slegts de pen kan voeren, elk wil dichten, al kan hy pas een regel of twee aan een lijnen; en de schriften van dat ruigt zijn meer vermenigvuldigt, als eertijds de Kikvorschen in Egypten. Voor al spaart hy den genen niet, die den naam van * *Professoren* dragen, rond uit zeggende, dat onder die maats gemeenelijk heerscht ydele *Roemzugt*, *Nijd*, *Geveinsdeid*, *Afgodery*, *Bygeloof*, *Lasterkalling*, *Eerdievery*, *Leugentaal*, *Leuyheid*, *Haat*, *Tweedragt*, *Ongeschiktheid*, *Ergernisse*, † *Keelwyvery*, *Tweewyvery*, *Meineedigheid*, *Betovering*, *Schenddadigheid*, *Kraatzugt*, *Dronkenschap*, *Granschap*, *Wraakgierigheid*, *Moord*, *Ongeregeld*.

* Zie pag. 256. † Hoë hy dit en 't volgende goed maakt, lees pag. 258.

geldheid; Verkoopning van geestelyke gaven om geld, Echtbreuk, Verkragting, Kerkdiefte, en Woeker. Dan klaagt hy over het al te groot getal der * armen van geeste, met welke hy geene andere verstaat dan die bloedbeulingen, en krukken, die, naauwelijks wetende wat geleerdheid of Historykunde is, door hunne Christoffels in deze ceuwe gevordert worden tot Hoogleeraarschappen, ampten van History-schrijvers, en andere vette bedieningen, aan de Hoven van Vorsten.

Dit gaat zoo verre, dat hy in deze taal uitbarst.

„ * Maar, 't welk men nog meer mag beklagen, daar is hedensdaags geen Vorst in Europe, die niet twee of drie Historischrijvers aan zijn hof heeft; dat is te zeggen, twee of drie onbefschaamde vlegels, en dieven: om dat zy doot het geweld van voorspraak de wedden stelen, welke aan de verdiensten van andere toekomen. Taal, dien hy vervolgt in een voorbeeld van een zeker Vorst, van wien hy zegt, dat hy eindelijk, ten gevalle van een zijner gunstelingen, een Historischrijver heeft verkoren, die nu meer als 60 jaren oud is, en die van zijn leven geen letter history-werk heeft geschreven.

Zoo iemand zig over het geschrift van Leti verwondert, hy mag zig meer verwonderen, als hy hem de Vorsten hoort † aanspreken, en daar nevens vertellen, hoe de Franciskaner *Koronelli* (dien ik onder het gevolg van de Venetiaansche gezanten, onlangster begroeting van zijn Britanische Majesteit afgevaardigd, gekent en gespro-

XII Deel.

R

ken

* P. 263. † P. 265.

ken hebbe) buiten verdienste, voor een zekerem zijnen Almanach, in Engeland wel beloont is geworden.

Ja men mag zig verwonderen, dat Leti den geleerden gaat voorschrijven, * wat zy in 't loven en laken der Vorsten behoorden waar te nemen: hebbende alvorens opgeteld, welke de milde en weldadige Vorsten van dezen onzen tijd zijn, namentlijk; † de Keizer *Leopold*, de Koning van Frankrijk *Louis* de XIV, de Keurvorsten van *Beieren*, *Brandenburg*, en de *Paltz*, de *Groot Hartog van Toskanen*, de *Hartog van Parme*, het gansche doorlugtige huis van *Brunswijk*, en eenige andere (zegt hy) welke na waardy onderscheid weten te maken tusschen de werken van brodders, en van zulke, die in de konst van schrijven Meesters zijn. Eenige Amsterdamsche Heeren hebben het lot, van in dit loteryboek met namen en toënamen te pronken, als handhavers van de geleerdheid, en byzonderlijk van onzen Schrijver: dog tusschen beide vloeit het ✕ verhaal, dat zeker gezant zig liet ontvallen, wanneer hy een Amsterdammer Koopman hoorde prijzen; *Les marchands d'Amsterdam aiment mieux quatre ecus comptant dans leur bourse, que cent livres de gloire à venir par le moiën de l'Histoire.* Dat is.

„ De kooplieden van Amsterdam hebben liever
 „ vier rijksdalers aan gereed geld in hun beurs;
 „ als honderd guldens aan toekomende eer door
 „ de Historie.

„ Voor't afbreken van dit vijfde hoofddeel komen ook de 700 genaamde *Advokaten en Procureurs* op de naamrolle der gener; wier handel en wandel

* P. 271.

† P. 270.

‡ P. 277.

del reeds voor lotwerk is te boek geslagen. Iemand van des Schrijvers vianden noemden deze laatste mannen (a) *Judaassen van 't Christendom*, en Leti zelf vertelt, dat hy te Geneve, ter zake van een gekogt tuintje en huisje, met een geheel bende van Pleiters is geplaagt geweest, dog wel meest van een, diens naam *Ligné* was, (b) een quant, van *Procureur, te Valence, voor 24 pistoletten Advokaat* gemaakt (boewel de grootste *Ezels in die stad gemeenlijk maar tien betalen, om Leerdass der regten te werden*) en zoo groot een gaauwert, dat hy geen onderscheid konde zien, of een boek in 't Latijn of Fransch was geschreven.

In 't zesde hoofddeelkrijgen we de kooplieden, die een algemeene Lotery op hun zelyven hebben: een Lotery, waar in de *Natuur de Watten en Nietsen* uitdeelt, en welke van een weergadclooze nutheid onder 't menschedom is.

Maar laat uw kam daarom niet opprijsen, gy heeren handelaren en kooplieden; want na deze korte voorbereiding worden u hier zulke lessen gelezen, waar by al het vorige schier louter spel is. De Hr. Leti gelooft, dat het waar kan zijn, 't gene hy gehoort en gelezen heeft, namentlijk, (c) dat men in 't stuk van koophandel honderd malen beter staat kan maken op Heidenen, Africanen, en Turken, als op Christenen. Hy vertoet het gezog van zekeren uit Vrankrijk gevloeden koopman, 't welk hy uit hem zelf menigmaalen gehoort heeft; (d) *dat het een onmogelijke zaak is, een koopman te wesen, en een godsdienst te hebben: een koopman te wesen, en trouw te zyn:*

115

R 2

een

(a) P. 302. (b) P. 304. (c) P. 314. (d) P. 315.

een koopman te wezen, en eerlijk te zijn: een koopman te wezen, en te gelooven dat 'er een belle is: een koopman te wezen, en een gewisse te hebben: ja een koopman te wezen, en een ziel te hebben, welke niet geneigd is tot alle soorten van list, bedrog, valsheid, en meenedigheid.

Onder de Koopluiden stelt hy niet zonder reden de Boekverkoopers, maar met wat reden hy den handel van dat volk durft noemen (a) „ het „ schandelykste van alle loteryen, en vol van de „ allerbeijscbendigste loten, welke de Moeder der „ leugenen, de Grootmoeder der lasteringen, en „ de Zuster van de allerduivelachtigste onechtelingen ooit heeft kunnen uitvinden, dat mag Leti zelf goed maken. Hy gispt, hy krouwt, hy tornt, hy roskamt, hy zweept, hy steekt, hy harpoent deze luiden zoo ongenadig, dat een lezer lichtelyk door zijn schelden ('t welk ettelijke bladzyden beslaat) of tot lachchen, of tot meêdoogen kan werden aangezet. Een blyk, dat hy met drukkers of boekverkoopers niet wel zal gevaren zijn. Hier nevens schrobt hy zeer onzattelyk de huurpennen, die de vuile wintzucht der boekverkoopers ten dienst staan, en oorzaak zijn, dat 'er zoo vele ondeugdende schriften dagelijks in 't ligt komen.

Van de boekmakery sprekende kan hy het maken van (b) d'Opdragten niet wel overflaan: dog erkent, dat hy zelf aan die Lotery geen klein deel heeft, en belijdt 64 Opdragten gemaakt te hebben: vier aan Koningen, acht aan Keurvorsten, drie aan Koninginnen, vijf aan Vorstinnen, dertien aan Oppervorsten, zes aan Statendommen,

en

(a) P. 329. (b) P. 329.

en vijfen twintig aan Gezanten, Hartogen, Graven, en andere groote of vermaarde mannen. Hy meent voortaan dat lotwerk der opdragten te laten steken : want ze zijn hem altemaal niet even voordeelig geweest.

Toen hy zijn *Teatro Britannico* aan den Britschen Koning Karel de II, en de Koninginne opdroeg behaalde hy (volgens zijn eigen (a) vertelling) in plaats van loon, geen anderen dank, als dat hy Engeland moest ruimen.

Toen hy in zijn oude dagen een gedigt tot lof van den althans heerschenden Koning van Engeland had laten drukken, onder den titel van *Het wonder der Natuur en der Genade*, 't welk hooggemelde zijne Majesteit met een breedvleijenden (b) streelbrief door vier Vorstelijke gezanten te Londen wierd aangeboden, bevond hy niets anders, als dat men in de dagen der oorlogen meer om de yzere dan om de goude ceuw denkt. Zoo rond bekend deze Italiaansche penne wat *Nieten* zy getrokken heeft.

Wat verder vergelijkt hy de gansche wereld by een lotery, waar uit de loten worden getrokken, na dat yder mensch gezind is : 't welk hy te pas brengt by de vergadering der Liefhebbers te Roome, die zig *Humoristen* noemen.

Dat de Vrouwelijke kunne een Lotery is, beweert hy uit de huwelijken der Vorsten, waar in die groote wereldbeheerschers, elk zijn best, om een goed lot uitzien. *Waarom denkt gy ('t is Leti's taal) dat Louijs de XIV de dogter van Filips de IV ten huwelijk neemt? Om haer schoonheid?*

R 3

Wisje

(a) P. 351.
354 enz.

(b) Ze is hier geheel ingelast pag.

*Wisje wasje. 't Is om goede loten te krijgen ,
welke by niet ontzag met de wapenen te nemen.
't Mogt wel waar weren.*

Gelijkerwijs, naar het spreekwoord der Italianen, (*a*) *de staart moeijelijkt om te stroopen is*, alzoo wil deze onze Italiaansche Schrijver het moeijelijkste dog teffens het fraayste voor de staart van zijn Letterzifting over de Loteryen gerekent hebben; te weten de twee volgende en laatste hoofddeelen, die de zevende en achtste zijn: want daar in doct hy een dubbele zifting, eerst over het woord of benaming van *Lotery*, daar na over de hoven der Vorsten, welker bedrijf niet anders van hem word aangemerkt, als een rad van fortuin, waar door gestadiglijk het werktuig eener wonderbaarlijke Lotery word bewogen; of liever, van vele loteryen by mal-kander. Van deze al te zamen erkent hy het hof van Rome voor de Meestersse, Opperheerschersche, en Koninginne.

Maar wie zou verwacht hebben, dat hy dit zoo dikwils herhaalde woord *Loterye* (naar zyn zinnelijkheid *Lotterie* geschreven) ging afleiden, en wel by letterverzet, van 't Italiaansch *Rie lotte*.

O wond're ziftery, en woordgeheimenis!

O wond van aardigheid die Leti waardig is!

Hoort, lezers, hoort Boekzaallezers, *Rie lotte* beduid in de Italiaansche spraak een *quaad vuistengevegt* (wel te verstaan *Lotte* in het veelvoudig getal voor *Lotta* genomen) en dan moet men nog wat aan den zin toegeven; want die vuisten-

(*) *Lo coda è il piu difficile da scorticare.*

strijden kan men ruim zoo wel *Worstelingen* noemen, uit het Latijnsch *Lucta*, waar uit de Italianen hun *Lotta*, en de Fransche hun *Lute* hebben getrokken. Gy kunt ook lichtelijk denken, hoe hy het goed maakt, dat de Loteryen te vergelijken zijn by zijne Italiaansche *Lotte rie*, of *rie Lotte*: ik spreke met hem nu van de Loteryen, die in de Vorsten-hoven worden aangegigt, waar in een ygelijk, als de worstelaars spelen, den eenen den anderen, met handen en voeten, zulke trekken geven, dat vele in 'tvoetzant tumelen. Dit is zoo duidelijk, dat 'er my niet veel van lust na te schrijven: men heeft slechts aan te merken wat een allerheerlykst Lotbriefje het is, waar mede een oude saggelaar, een Kardinaal, wien niet zelden de bolworm knaagt, tot waardigheid van Paus word verheven; en daar op aanstonds voor het ontzachtlyk Opperhoofd der Christenkerke, voor Petrus navolger, voor Christus Stadhoudery erkent, terwijl de andere Kardinalen met hunne *Nieten* heen stappen.

Het luste den Hr. Leti by deze Lotery-gelykenisse te blijven, zelfs in 't goed en quaad bestier der volkeren. „ Als het volk (dus (a) spreekt „ hy) een goeden Vorst heeft, is 't niets anders „ dan dat het een goed lot heeft gekregen; een „ lot, dat hen NB zoo zelden overkomt, als „ 't gemeen is, dat een Vorst ondeugende amp- „ tenaren heeft.

Daar hy met den zelven adem spreekt van de voorzigtigheid, welke een Vorst in 't geven van de Loten behoort te gebruiken, hoort men hem zeggen; „ Indien de [Engelsche] Koning Jakob aan

R. 4.

„ Va-

(a) P. 380.

„ Vader Peters het eerste Lot van zijn Konink-
 „ rijk niet had gegeven, 't is zeker, dat hy nog
 „ Koning te Londen zou wezen, in plaats dat
 „ hy nu maar Edelman te St. Germain is.

Hy toont wijders, dat de (a) Turken in som-
 mige zaken beter regeer-wijze oeffenen, als de
 Christenen, byzonderlijk in 't stuk van den gods-
 dienst, om welke zy niemand onder hun vervol-
 gen, veel min in lange naare gevangennissen hou-
 den, en cindelijk ten vyere slepen: ook weten
 de Turken van geen godsgelerde geschillen,
 knibbelingen, of vergehaalde spitsvindigheden,
 waar om de Christengodgeleerde malkanderen
 plagen en doemen. Dezen zijdgang van 't Lo-
 terywerk besluit hy met de volgende vertel-
 ling.

„ (b) Als ik in 't jaar 1645 (gelijk my nog
 „ zeer wel geheugt) van de Kaap d'Istrie op zee
 „ na Venetien reisde, yond ik in 't schip een me-
 „ nigte Christenen en Turken by een. Onder
 „ de eerste waren twee Dominikaners, en onder
 „ de laatste een Turks Pricster. Deze ging na
 „ Venetien, om aldaar 't opzigt te hebben over
 „ een kleine Turksche kerk, die ten dienst van ee-
 „ nige Turksche kooplieden is vergunt geweest.
 „ De oudste der Dominikanen schikte zig digt
 „ by den Turksen Priester, en vroeg hem, of
 „ de Turken geloofden, dat de Zondvloed de gan-
 „ sche wereld overstroomt had? Als de Priester
 „ ja antwoorde, vervolgde de Monnik; waar
 „ waren dan, zijn's bedunkens, alle die groote
 „ wateren, die de gansche wereld overstolpt had-
 „ den? De Turk, volmaakt Italiaansch sprekend,

„ de,

(a) P. 383. enz.

(b) P. 388.

„ de, liet zig hooren; *wel, waar was dat groot*
 „ *gebouw des wereldds, met zoo vele bergen,*
 „ *vlaakens, en bosschaadjen? Waar waren de He-*
 „ *melen, de Zee, de Maan, en de Starren, voor*
 „ *de Schepping? In die zelve plaats waren ook*
 „ *de Wateren voor de Zondvloed.* Dit antwoord
 „ maakte den Monnik zoo stom als een visch,
 „ en wat my belangt, NB van dien tijd af be-
 „ gon ik geen groot gevoelen van de Godgeleerd-
 „ heid der Christenen te hebben.

Om weder tot de Loteryen te keeren, de
 Grijsaart Leti, overwegende het *quaad en goed*
 onder de menschen, ontvouwt in dit *zevende*
boofddeel de wereldlijke Lotery van nijd, en ach-
 terklap, ten laaften ook het Lotwerk van de
 jongstgellotene Vrede, waar toe, ten tijde als hy
 dit schreef, de volmagtigde van Parijs te Deltt wa-
 ren aangekomen. Hier in vermeld hy, wat Lo-
 ten de Koning Louys, geduerende den oorlog,
 had getrokken, en welk een lot van Namen den
 bontgenooten door de dapperheid van Koning
 Willem en zijn Keurvorfelijke doorlugtigheid
 van Beyeren was te beurt gevallen; schoon ande-
 re Vorsten, luiden, en landen, enkele *Nieten*
 kregen.

’t Is al lang hoog tijd geweest, dat de Schrij-
 ver ook zijn penne over de *menscbelijke Maat-*
schappy liet gaan. Deze is de stoffe van zijn *laat-*
ste boofddeel, waar in hy de gezeide Maatschap-
 py, of *menscbelijke gezelligheid* voorstelt, als de
 Koninginne van alle hemelsche en aardfche Lo-
 teryen, over welke de Maker van ’t heelal
 de bestiering heeft. Men hoort hem hier, vol-
 gens zijn trant, redeneren over de gezelligheid en

eendragt van de gestarntens, en dieren: over die heerlijke Lotery van der menschen ommegang met elkanderen, die in den aanvang des werlds door den broedermoordder Kain geen kleine krak kreeg; na welk snood bedrijf het menschedom in alle ongebondenheid uitspatte, tot dat God, een weêrzin hebbende tegen de genen, die hy gemaakt had, de geheele aarde met het Lot van een algemeene Zondvloed zuiverde: over de gelukkige Lotbriefjes, die Noah en de zijne ontgingen om in den Ark behouden te werden: over de herstelling van der menschen Maatschappy, door Noah; dog dewelke alomme weder door geweldenary, en godloosheid wierd bedorven; over de slavetny der Izraëlitens, onder den Koning Farao: over Gods uitdrukkelijke wil om den band der menschelijke eendragt weder vast te maken; ten welken einde (zoo durft (a) Leti praten) God een heilige en gewijde Lotery in de wereld aanrigtte, ontbiedende Mozes op den berg Sinai, en gevende hem tien heilige Loten: eindelijk over die allerdierbaarste Lotery, tot heil van 't menschedom door Gods Zoon ingesteld, welke de Engelen verheerlijken met hunnen Lofzang van Vrede en Welbehagen. enz.

Hy klaagt, dat die heilrijke Loteryen door het verwaarloozen van den regten Godsdienst (de zwaarste grondvest der menschelijke gezelligheid) t'eenemaal zijn in duigen geraakt: dat in weêrwil van alle gemaakte wetten, en keuren, geen opregt verstand geen goede onderhandeling meer te vinden is, nog onder de Kerkelijke, nog onder de Wereldlijke: met een woord gezegd, dat

(a) P. 423.

de Mahometanen en Heidenen, in 't stuk der burgerlijke eensgezindheid, het Christendom beschamen.

Onder dé misbruiken en gebreken, waar door de band der Maatschappij verbrijzelt word, telt hy zonderling de (a) ondankbaarheid, en brengt te pas, hoe sommige van de Fransche vlugtelingen ten zijnen opzigte aan zoo grooten fout schuldig zijn.

Nu zie ik eindelijk, na lang zwervens op deze Lotery-zee, waar ik het anker zal laten vallen. De Hr. Leti, hebbende in zijn voorgestelde werk der Loteryen niets anders beoogt, dan een [*Kritika*,] *oordeelkunde*, *woordenziftery*, of *vitting* op alles wat hem uit het bijster gewoel des werlds te binnen quam, scheid 'er niet af, voor dat hy ook iets van den oorsprong der *Kritika*, en zoo wel het quade als 't goede, dat daar uit voorkomt, gezegt heeft. Hy, die, na 't schrijven van een stapel boeken, nooit om de *Kritika* gedacht had, voelde zig in zijn ouderdom op dezelve verliefd. Dit laat hy zelf blijken; maar was hem die buy niet overgekomen, hy had zoo veel moeijelijkheid om dit werk niet geleden.

De [*Kritika*] *vittery* is by hem zoo oud als de Wereld, want ze is al geoeffent, zegt hy, (b) van onze eerste Ouders, en van den dajvel, wanneer ze op de Wet van hun maker begonnen te vitren.

Dog wat de *vittery* [*Kritika*] of *oordeelkunde* in haar zelve belangt, en hoe ze gestelt is, deswegen levert hy ons de volgende beschrijving.

„ (c) Zy is een welgemaakte Juffer, die in geen

(*) P. 433.

(c) P. 434.

(c) 435.

„geen gezelschap, van wien 't ook zy, iemand
 „kan lijden, die de minste onvolmaaktheid van
 „geest heeft. Zy heeft een lange spitse neus, regt
 „bequaam om een bril te dragen, van zeer fijn
 „kristal, veel treffelijker als die van Galileus, en
 „waar mee zy, al is 't van verre, de minste vlakjes
 „in de grootste en meest verlichtende voorwerpen
 „weet te ontdekken. Zy sluit hare lendenen met
 „een sleuijer van zijde, die verscheidenmalen
 „rond gaat, om regt op haar koten te staan. Vast
 „is ze op haar voeten, en zinlijk van kouffen en
 „schoenen. In haar regte hand heeft ze, in plaats
 „van een rijks-staf, een 's Tuchtheeren roede,
 „met welke zy alle soorten van personen slaat, en
 „welkers slagen zoodanig zijn, dat ze de genen,
 „die zy tugtigt, onthutst, en vol schaamte voor
 „haar voeten doet vallen. In de sinke hand houd
 „ze een Winkelhaak, waar mede zy de werken
 „van alle Schrijvers afmeet: dog die niet in den
 „haak zijn, die berispt zy met smaadheid, en ze
 „ontneemt hen al hun gezag. Het Oordeel zit aan
 „haar regte zijde met oogen van een Linx, en zoo
 „doordringende, dat zy tot in den grond der inge-
 „wanden boren. Aan haar sinke zijde zit de
 „Scheykonst, kennende volkomentlijk den aart
 „en de vermenging van alle bergstoffen, en die
 „niets anders doet als Goud van Lood scheiden.
 „Aan haar voeten is de Ontledingkunde, met al
 „haar wondhealers-werktuigen, om de lichamen
 „der werken van alle die hun met schrijven be-
 „moeyen te ontleden.

„Werken, die een grooten buik en een zeer
 „klein hart hebben, worden van haar gedoemt om
 „in 't stof begraven te werden; en zulke, waar in

„zy

„ zy al te veel droogte vind , werpt ze in 't vyer.
 „ Zoodanige , welke niets als uiterlijken schijn
 „ hebben , doemt ze , om , gelijk de paarden , aan 't
 „ rad van eenige molen te loopen ; en laatstelijk de
 „ gene die stinken , omdat ze , in plaats van inkt,
 „ slijk en modder van schimp en achterklap heb-
 „ ben gebruikt , die beveelt ze te dienen voor stroo ,
 „ waar op de beesten in de stallen leggen ; en voor
 „ een mishoop in 't veld De Wijsheid verzelt
 „ haar , als haar eerste Staat-jonkvrouw , met een
 „ edelmoedig en hoog-aanzienlijk wezen , en word
 „ gehouden als de Oppermeestresse van haren
 „ Raad : in welke bediening (na rijp overleg van
 „ alles wat 'er te beslegten valt) zy haar voorhoud ,
 „ welke de werken zijn , die in 't rijk der geleerd-
 „ heid plaats verdienen , en welke ganschelijk in
 „ de vergetelheid behoorden gesmoort , of in 't
 „ vyer geworpen te werden , op dat derzelve ge-
 „ heugenisse in eeuwigheid blijve uitgewist .

„ Minerve , met de helm op 't hoofd , en de
 „ Regtvaardigheid met den degen in de vuist , die-
 „ nen voor Lijffschutters van deze Opper-Vonnis-
 „ spreekster over alle werken , en over alle men-
 „ schelijke bedrijven .

Hy vervolgt met een beknopte reden , hoe
 moeilijk men goede Woordenzifters kan vin-
 den , wat tot het werk van een die zig des aanma-
 tigt al vereist word , hoe stoutelijk vele zig daar in
 hedensdaags te buiten gaan (zie daar dan de Zifters
 wederom gezift) en eindelijk dat de meergemelde
 Vittery niets ontziet ; zy krouwt Vorsten , On-
 derdanen , Wijze , Dwaze , Geleerde , en Onwe-
 tende . Ja des werelds onderhandeling schijnt on-
 zen Schrijver een over en weder gaande Vittery ;

waar

waar ophy, by wijze van zinspeling, de woorden van Job past; *des menschens leven is een geduerige krijg op aadre.*

Tot een besluit zegt hy (ik sluite met des Mans eigene woorden) *al wat ik hier wegens de Loteryen hebbe by een geraapt, zijn niets als takken van den boom, die by na ten zelven tijde, maar met een verscheide queeking, geplant is van mijn Schoonzoon den Professor Jan Le Clerc; van wien men, zonder ydelheid, en zonder vleizery, kan zeggen, 't welk'er de geheele wereld van zegt, dat hy waarlijk en rogt geleerd man is; en dat'er weinige zijn, die, als hy, in den grond alle soort van wetenschappen bezitten. Het is zeldzaam, dat een Schoonzoon en Schoonvader over een en dezelfde stoffe schrijven.*

Met nog eenige regelen wegens dien Schoonzoon (waarlijk geleerder dan de Schoonvader) zie ik dit Loterywerk afgeloopen, en mijn leestlust niet eer gesteut, als aan dezelfde

E I N D E.

V. HOOFDDEEL.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ περὶ Ποιητικῆς. Aristotelis de Poetica liber. Ex versione Theodori Goulstoni, perpetuis notis analyticis illustrata. Accedunt integræ notæ Frid. Sylburgii, & Dan. Heinsii, nec non selectæ aliorum.

Dat is,

Aristoteles *boek van de Digtkunde*, uit de vertaling van Theodoor Goulston, doorgaans met ontrouwende aantekeningen opgehelderd. Daar komen by volle kantteekeningen van Fred Sylburg, en Daniel Heinsius, samt eenige uitgelezene van andere. Te Kambrids by J. Hayes, voor Th. Dawfon 1696. in 8. 16 bladen.

MY lust hier niet te herhalen, 't gene ik voor dezen in mijn boekzaal ter loops van het wonderbaarlijk vermogen en de gelijk als betooverende kraft der Dichtkunde meer dan eens gesproken hebbe. Deze onze tijd is een al te vinnige Stiefmoer voor die edele moeder der Welsprekendheid, dan dat hare geleerde lievelingen thans veel goeds van haar zouden te wagten hebben: dewijl elk, wie maar de lepel kan likken, zig durft tot rijmen zetten, en daar door na den dierbaren eerzamen van POEET staan.

Een

272 *De Boekzaal van Europe,*

Een Dichter word geboren, is 't aloude spreekwoord, en ook voor een gedeelte waarachtig: maar dat iemand, van de Natuur tot dichten gemaakt, door konst en onophoudelijke oeffening volmaakt word, hebben de beste dichters altijd ook waaragtig bevonden.

(a) De bron van goede vaarzen te schrijven is, volgens Horatius, Wijsheid. Hy wil zeggen, niemand kan een goed Dichter zijn, ten zy hy; nevens de bequaamheid van vaarzen op voeten te zetten, ook in schriften der oude Wijzen bedreven, en van alle zaken, die tot de geleerdheid behooren, rijkelyk voorzien is. Daarom ziet men, dat jakhalzen, die der brave leeringen onkundig zijn, als 't wel gelukt, niets anders weten te maken,

(b) *Quam versus inopes retum, nugæque canora,*

*Vaarzen zonder pit van dingen,
En wat klank van beuzelingen.*

Dat dit waar is, blijkt daar aan, om dat geleerde mannen, die de konst van vaarzenmaken niet hebben, nog oeffenen, echter (of ze moesten, uit een ingeboren afkeer, die heiligdommen der Letterwijsheid verachten, en hun zelve alleen aan een zekere stuurse manier van boekblokken overgeven) door 't lezen van brave gedichten wonderlyk vermaakt worden, en in den eersten opslag wel kunnen zien,

Hoe

(a) *Scribendi recte sapere est & principium & fons.* (b) *Horat. de art Poet.*

*Hoe 't schier met yder dichtwoord gaat,
Of 't valt, of 't op zijn koten staat.*

Aristoteles, man van zoo vermaarden name, als iemand der oude Schrijvers geweest is, bevestigt mijn gezeg, met dit geschrift, waar in hy oulinks ondernam van de Dichtkunde te spreken. Want deze Wijsgeer, hoewel gansch niet tot het dichten gezet, maar echter in den omloop der Wijsheid van zijn tijd volleerd, en gevolgelijk ook wel ervaren in de Grieksche Dichters, toont ons zeer onderscheidentlijk, wat hy omtrent de algemeene Dichtkennisse, en haar opkomst, en voortgang, heeft begrepen: wat een Treurspel en deszelfs wezentlijke deelen zijn: wat 'er tot een Klugt- of Blyspel behoort: hoe velerley soorten van Blyspelen kunnen voorkomen: hoedanig een oogmerk zoo in Treur- als Blyspelen moet waargenomen werden: welk een kraft van zinspreuken, spreekwijzen, en uitspraak den Dichteren past; en, met een woord gezegd, wat een Wijzaart in deze en gene maat, trant, stijl, en stoffe van digten kan navorsen.

Een werkje, oudheidshalven, zijn lof en verwondering waardig, maar zonder 't welk nogtans de Dichters genoeg kunnen bestaan, en door welkers lezing misschien niemand de Dichtkonst zal willen leeren; dewijl elk een, die de zelve als een regtschape kenner handhaaft, mogelijk, zonder alle spitsvindigheden van Aristoteles aan te merken, zoo wel van de deugden en gebreken der Ouden, als Aristoteles zelf, zal kunnen oordeelen; en, uit vergelijking van d'een en d'ander,

274 *De Boekzaal van Europe,*
leeren kennen, wat 'er tot een volmaakt Dicht-
werk vereist word.

Ten minsten, een Hollander, van geen taal-
wijsheid en Redenkonst onderleid, zoude lichte-
lijk pijn in 't hoofd krijgen, zoo men hem dezer
Aristotelische lessen en aanmerkingen kundig wil-
de maken. Waarom ik, mijn 's crachtens, genoeg
van derzelver korten inhoud, tot mijne Lands-
genooten gesproken hebbende, hier alleenlijk voor
de oeffenaars der Grieksche en Latijnsche talen
zal aanwijzen, wat nieuws hen deze nieuwe En-
gelsche druk medebrengt.

Toen Daniel Heinsius zijn Latijnsch boekje *van
den * Samenstel eenes Treurspels,* en daar achter dit
werkje van Aristoteles, met zijne Latijnsche ver-
taling, en aanteekeningen, in 't ligt gaf, voegde
die hooggeleerde Man, onder de gemelde zijne
kanteekeningen, by het zevende hoofddeel, een
zekere zijne herstelling van de gelederen (op dat
ik zoo spreke) der hoofddeelen, die hy oordeel-
de dat op een zeer slordige wijze onder elkand-
ren gehutselt waren; tot zoo verre, dat alles,
wat van Vader Aristoteles wegens het Treur-
spel, en deszelfs deelen, heerlijk geschreven was,
door deze verwarring den lezers t'onbruik wierd
gemaakt. Nu hebben de uitgevers van dezen
druk die rangverzetting van Heinsius voor aan 't
werk, achter de voorreden, geplaatst, om dat
ze hen te wijdloopig scheen, dan dat ze tussen
Heinsius aanteekeningen konde ingelast wer-
den.

Dan zien we den zuiveren Grieksen text, naar
de

* *De Tragedie Constitutione. Ik hebbs een zin-
lijken Elzevierschen drnk van 't jaar 1643.*

de beste drukken, met kantteekeningen en verbeteringen, niet alleen van den gezeiden Daniel Heinsius, en dewelke Sylburg uit Victorius, Marfèrus, en andere, nevens de zijne, verzameld had; maar ook die; welke van Sylburg over 't hoofd gezien, door Goullston uit Victorius, Madius, Castelvetro, en uit Duvals uitgiftè zijn opgeteekent.

Nog zijn hier, tot opheldering der stoffe, beneden den zelven Griekschèn text, omdet de kantteekeningen gesteld sommige plaatsen uit geleerde Schrijvers, gelijk als Sam. Petitus over de Atheensche Wetten, en onzen meergemelden Heinsius over het Treurspel: Voeg 'er eindelijk by eenige aanteekeningen zoo van den geleerden Dacier, als uit Bossu 's boek van de Helden-Poezy.

De overzetting van Goullston, en deszelfs schikking, staat achter het Grieks alleen gedrukt.

VI. HOOFDDEEL.

Lettres de M. J. De Wicquesfort, Chevalier de l'ordre de S. Michel, Conseiller de Madame la Landgrave de Hesse, son Resident aupres de M^{rs}. les Etats des Provinces Unies &c. Avec les reponses de M. G. Barlée en Francois & en Latin.

Dat is,

Brieven van J. Van Wikkefort, Ridder van de ordre van S. Michiel, Raad van Mevrouw de Landgravinne van Hessen, en haar Gelaftigde by de Heeren Staten der vereenigde Nederlanden, enz. Met de beantwoordingen van K. van Baarle in 't Fransch, en in 't Latijn. Te Amsterdam by G. Galet 1696. in 12. 14. bladen.

DE Ridder Wikkefort, Man van zonderlinge liefde tot de geleerdheid in zijn tijd, plagt met den beroemden De Groot, Hoofd, Huijgens, Vander Mijlen, Vossius, en andere, boezemvriendschap te onderhouden, en wel voornamentlijk met den Hoogleeraar Kaspar van (a) Baarle, door zijn vlugge schriften, 't zy dicht, of on dicht, in 't Gemeenebest der wijzen bekend.

De

(a) In 't Latijn Barlaus.

De Hr. Pieter Huguetan heeft, dus lang na de dood des gemelden Ridders, dit bondeltje zijner brieven uit het boekvertrek van den Ed. Heere Mr. Gerard van Papenbroek byeen gezamelt; en 't zelve, om de waardy der wetenswaardige zaken, daar in begrepen, willen gemeen maken. Het bestaat in 92 brieven, tussen die twee brave mannen Wikkefort en van Baarle gewisseld, sedert het jaar 1635, tot het einde van den jare 1647. Ze rollen over zaken, die vrienden gewoon zijn elkanderen mede te deelen; dog we. meest over de nieuwe maren, die de krijg toen ter tijd aan alle gewesten van Europe uitleverde; byzonderlijk in Duitschland, alwaar de Heer Wikkefort wegens den Landgrave van Hessen-Kassel in 't leger des Hartogs van Weimar voor een wyl zijn verblijf had gehouden. Boven dit getal staat voor aan nog een brief van den geleerden Van Baarle aan den Heere Konstantijn Huigens geschreven; en achteraan, tot slot van 't werk, een opdragtbrief, met welke van Baarle zijne Latijnsche vertogen aan Wikkefort toeschrijft.

Maar omme van deze geregten zoo niet af te scheiden, sa laat ons uit sommige brieven den lezer een mond vol voordissen.

In den vierden brief zie ik een zeer scherp tweegevegt tussen den Prins van Barbançon, met den Heer de Grammont ter eenre; en de Heeren Manriques en Borgia ter andere zijde: een tweestrijd, zegge ik, die zoo heet van den rooster ging, dat ze (och armen!) een zijn leven kostte; en twee met gevaarlijke wonden na huis deed keeren. Vraagt iemand, waar ze uit sproot? Ik zal 't hem verkondigen. De Weduwe Borgia

en de Prins van Barbançon waren op het erfhuis van d'Infante Izabelle, en hadden beide zin in zeker Porcelein, dat daar geveilt wierd. Als de weduw zoo hoog bood, dat ze 't Porcelein kreeg, hoorde ze den Prins zeggen, *dat ze bood of ze dronken was.* En dit nam de Vrouwe zoo éuvel op, dat ze hare bloedvrienden tot wraak porde. Zie daar een aanmerkelijke reden van een moordstrijd. Een zotte koopmanschap van brokelooze waar brak den eenen den hals, en twee anderen in gevaar van ook het leven te verliezen.

De vijfde brief vermeld ons omstandiglijk de wijze, op welke men den Hartog van Orleans bewoog van zijn wijf te scheiden.

Dog ik moet lachen, om het aardig verhaal, dat in den zelden brief staat; namentlijk hoe de Kardinaal de Richelieu zijne drie nigten uittrouwde, d'eene aan den Hartog van La Valette, d'andere twee aan de Graven de Guiche, en Puy-laurent. De bruiloft was overpragtig, en wierd zoo hoogstaatselijk bedient, dat 'er de Echtmaaltijd onzer Aartsoudren Adam en Eva maar een speeltje by zal geweest zijn. Yder Mevrouw, de Bruid had een tafel van vier en twintig menschen, en kreeg maar tagtig-duizend rijksdalertjes meê ten huwelijk. 'k Heb nog wat meer te vertellen. De mooiste van de drie nigten was verloofd aan den Graaf de Guiche, dog daar had Puylaurent ook de beste zin in. Om dan beide de bruijgoms te paaijen, gaf men den eersten twintigduizend rijksdalertjes meer, en daar voor deed men wisseling van stukken; dat is, om wel te verstaan, d'eerste leide een reultje men den laafsten.

--- *Quid*

*Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames!*

*Waar toe dringt gy, vervloekte goudzucht, niet
De menschelyke harten!*

Die een * rouwbrief van braven trant wil zien, hy bekijke die van Van Baarle, zijnen vriend Wikkefort, tot troost over het verlies zijn 's Vaders, toegezonden. Dezelve Schrijver geeft in zijff elfdén brief goede regelen, hoe een boek moet vertolkt werden: en in den negentiendén geen minder lessen voor pleitziéke menschen, om hen die onzinnigheden van krakeelen en Stadhuiskijvaadjes af te leeren; maar of die den Pleitbezorgeren en Regtsvorderaren zoo zeer als my zouden behagen, daar sta ik hartelijken twiöfel aan.

Van Baarles vier en twintigste brief is een wiidloopig berigt van de Statelykheid, met welke Maria de Medicis te Amsterdam wierd ingehaalt.

In den zeyen en dertigsten brief eist de Ridder van zijnen vriend, die toen met vryen bezig was, dat hy heni eens vermeldé, welke van drie wéduwen hem smakelijkt gezoent had; en dit maakt hy zelf zeer natuurlijk af.

Wat gedagten de Heer Wikkefort gehad heeft van Deskartes, die toen ter tijd met zijn Wijsgerige stellingen begon door te breken, leert ons zijn twee en vijftigste brief; en in den zégtigsten, daar de Engelsche Rijksverwarringen op het ra-

280 *De Boekzaal van Europe*,
pijt komen, word niet zeer voordeelig gespro-
ken, hoe des ongelukkigen konings wapenen
hier te land aangehaalt wierden.

Maar met zonderlingen lof hoort men hem ge-
wagen van (a) Prins Frederik Henrik Van Oranje,
roemrijker gedagtenisse, daar die dappere Vorst
de Stad Hulst (hier voorde sterkte van Vlaander-
ren te boek gezet) in korten tijd, en in een on-
bequaam gedeelte des jaars, wechnam.

VII. HOOFDDEEL.

*De Prophetie van ZACHARIAS, naauw-
kenrig verklaard, en ter betragtinge toege-
past door Johannes Bierman, Dienaar des
Goddelyken Woords te Boetzelaar. Te U-
trecht by Herm. Hardenberg 1698. in 4.
84. bladen.*

Joden en Christenen houden het schrift van
Zacharias (den tweeden Profeet, die den Jo-
den na hunne verlossing uit de Babylonische
gevangenis gepredikt heeft) voor een boek van
diepen zin; en vele godgeleerde hebben aan des-
zelfs verklaring gezweet.

De Heer Bierman, door nog eenige andere
schriften bekend, geeft ons hier een blijk niet al-
leen zijner naartligheid, aan de volflage ontle-
ding van dit Profetisch boek besteed, maar ook
van zijn verreziende vernuft, en weldoorkneed-
de

(a) Zie zijn 78ste brief pag. 402.

de godgeleerdheid, waar meê hy voor weertgierige lezers op een zeer verftaanlijke wijze bloot legt, alles, wat tot bevatting van defzels duiftere raadfelen, en verborgentheden, kan bedagt werden.

Men vind in den Profeet zoo wel leffen, en leeringen, als vertooningen van Gezigten; welcher uitlegging niet gemakkelijk valt, dan voor zulke verftanden, die kennisfe hebben van geestelijke dingen met geestelijke te vergelijken, en de wondere overeenkomt van alle voorzeggingen met elkanderen na te fporen.

Dan vertoont hy eens in zijne gezigten een man, rijdende op een rood paard, dan eens vier hoornen, en dan vier fmeden: Soms tijds zeven oogen, of een gouden kandelaar met zeven lanipen: en wederom een vliegende rolle, en een Epha, met een loode plaat gefloten: dan eens een wagen met vier paarden, en meer dergelijke zaken, vol hooggaande diepzinnigheid.

Zijn oogmerk is (volgens de inhoudsverklaring van dezen Leeraar) eerftelijk de Joden, uit Babel verlost, tot bekeering op te wekken, en tot den opbouw van den tweeden tempel, en hun hoofdstad Jeruzalem, aan te moedigen. Daar na te voorspellen noodlottigheden, en wisselbeurten, die hen tot de tijden des Messias zouden overkomen. Byzonderlijk om aan te toonen de noodlotten van de vier's werlds (.) Oppermogentheden, die met het rijk van den Messias een eind stonden te nemen. Wijders om den Messias, als den Steen, op wien zeven oogen zouden zien, met alle zijne graveerfelen zeer

S 5

leven-

(a) Monarchie. *Alleenheersfingen.*

levendig af te zetten : gelijk hy ten dien inzigte ook spreekt van zijn geboorte , koninklijke en zegepralende inrijding , en hulde in en buiten Jeruzalem , van zijn lijden , ja zelfs van zijn verrader Judas , van zijn dood , opstanding , en heerlijkheid . Eindelijk om de verwerping der Joden , de roeping der Heidenen , de bevestiging , vervolgingen en heerlijkheden van zijn koninkrijk met een verdelging van alle zijne vianden op een alernadrukkelijkste wijze voor oogen te stellen .

Laat dit , hoewel vry kortelyk , nogtans als naar den zin van onzen Schrijver , genoeg aangeeekent wezen over des Profets inhoud . Wy zullen vervolgens zien , welk de reden is , waarom de Heer Bierman zijn talent heeft willen besteden aan de Profeten , en wel voornamentlyk aan Zacharias : waar uit dan een opmerkend lezer wel haast zal bevatten , van welke verklaringwijze hy zijn meeste werk maakt .

In den Bibel , of in den *Hemel der Schriften* (om met den Oudvader Chrysoftomus te spreken) acht hy eenige boeken en deelen heerlijker , te zijn als andere . (a) De boeken van Mozes , of der Wet , en die deelen van Gods Woord , die de pligtregels spreukswijze voorstellen , overtreffen de heilige Geschiedenisboeken , of tijdrekeningen . Dog onder deze alle (zegt hy) muntén , als de Zon onder de Starren , met regt uit de voorzeggingen der Profeten : want die behelzen alles , wat onder die alle nut is . Zy verkondigen toekomstende dingen , en byzonderlyk die groote verborgentheid der Godzaligheid van den Zon

nc

(a) *Zie's Manswoorden.*

ne Gods, het beloofde vrouwen zaad, den Middelaar Gods en der menschen; desgelijks de noodlotten der (a) Kerke. Zy melden vorige geschiedenissen, schrijven wetten, en levensregelen voor, en verklaren menigmalen, hoewel zeer kort, de schaduwen en voorbeelden der Wet. Hier van daan komt het, dat Christus en zijne Kruisgezanten uit geen boeken des Ouden Testaments meer getuigenissen hebben bygebragt, als uit de boeken der Profeten.

Het drie en vijftigste hoofdstuk van den Koninklijken Profet Ezaias alleen word achtmalen in 't Nieuwe Testament aangehaalt. Ja het eenig Profetisch boek des Nieuwen Testaments (hy meent de Openbaring van Johannes) is byna geheel en al uit den stijl, uit de zinnebeelden, gezigten, en raadfels der voorgaande Profeten geweven. Petrus vergelijkt daarom, niet zonder reden, het Profetisch woord by een (b) licht, schijnende in een duisters plaats. Want gelijk het licht de duisternis van den nacht verdriefft, en al wat oogen heeft de klaarheid des daags doet zien; zoo verjaagt dit Profetisch licht door zijn heldere stralen de duisternis onzer onwetendheid, de naarheid onzer smarten, en opent aan den Gezigteinder van ons gemoed een overklaren dag van kennis, vertroosting, en blijdschap. Paulus wilde derhalven dat die van Thessalonika (c) den Geest niet zouden uitblussen, nogte de Profetien veragten: want hoe zouden zy anders door lijdzaamheid en vertroosting der Schriftten hope kunnen hebben?

Ter

(a) *Openb.* 19. 10. 1 *Petr.* 1. 10. 12.(b) 2 *Petr.* 1. 19. (c) 1 *Thessal.* 5. 19. 20.

Ter plaatse daar de Heer Bierman voortgaat te spreken van de Leeraren der Kerke, die, in de Profeten uit te leggen, een ongelooffelijke naarstigheit hebben aangewend, en waar door die vlijt der nasporinge is gestut geweest, laathy zig ook hooren (a) *hoe de Heer Koccejus Zal., en zijne nitmuntende Leerlingen, die nochtans door des Heeren wonderbare voorzienigheit verwekt waren, om de kennis der Profetische Schriften verder te brengen, en al het Volkte doen profeteren, in deze eeuw als Nieuwelingen zijn uitgekreten, bespot, gelastert, en vervolgt, alleen om dat ze, in stijl van leeren, van den gemeenen trant der Schoolleeraaren, tot nog toe meest gebruikelijk, afweken, zig alleen hielden aan de spreekwijzen des Heiligen Geests, en den draad der Heilige Schriften, byzonderlijk de Voorzeggingen, van voren aan, en in haren samenhang naspoorden.*

Dog 't is hem ook een troost; *dat vele van Koccejus vianden, en van de veragters en bespotters zijner voorzeggingen, thans zijn vrinden en de grootste verwonderaars zijner schriften, en nitleggingen over de Profeten, zijn geworden. Zoo veranderen de tijden, en de menschen in dezelve!*

Het zal dan den genen die dit leest, niet vreemd voorkomen, dat de Heer Bierman, zoekende uit zijn 's harten voorraad oude en nieuwe dingen voort te brengen, zig voornamentlijk van des Heeren Koccejus schriften bedient heeft; desgelijks van den arbeid van zeer vele andere geleerde mannen: zoonogtans, dat hy in hunne woorden

(a) 't Zijns zijne eigene woorden.

den niet zweert, maar ook dikwils zijn oordeel gebruikt. Het betaamt geen Godgeleerde, meent hy, zig een slaaf van een 's anders gedagten te maken, maar 't is zijn pligt, alles te beproeven, en het goede te behouden; somtijds ook uit eegen oogen te zien, zonder den bril van andere te gebruiken: zoo als men in deze zijne uitlegging over Zacharias kan bespeuren.

Nu is het tijd geworden, dat we hooren, waarom de Man uit alle Profetische Schriften alleen de voorspellingen van Zacharias heeft uitgekipt. En daar van geeft hy deze redenen.

Voor eerst, om dat, zijns 's oordeels, Zacharias onder de kleine Profeten uitmunt, even als Esaias onder de groote. Ten anderen, om dat in zijne voorzeggingen een groote overvloed van Gezigten, Gelykenissen, Raadseien, en Zinnebeelden word gevonden, welke, regt gevat zijnde, hem den weg banen, en voor een sleutel verstrekken, om ook d'andere Profeten te verstaan, en hare verborgenheden te ontsluiten. Ten derden, om dat hy de zeven Kerkstonden, na de Hemelvaart van Jezus tot aan 's werlds einde, zeer tastelijk en op vele manieren ver- toont; en wel, volgens het begrip van onzen Schrijver, doorgaans in zijn boek, dog byzonderlijk in deszelfs drie laatste hoofdstukken: ja op zulke manieren, die met de Openbaring van Johannes zeer net overeen komen. 't Zelve word zoo geoordeelt van * Willius over Zacharias: en de Heer Bierman kan dit aantoonen in zijn † *overeenkomst van de Openbaring met alle voorgaan-*
de

* Ad cap. XI. † Harmonia Apocalyplico-Prophatica.

de Profeten, een werk, dat nog onder zijne papieren beruft. Eindelijk ten vierden, om dat deze onze tijd (’t welk het aanmerkelykfte is) waar in wy leven; en de toestand van Gods Kerk in dezelve, met den tijd van Zacharias, en de Joodfche Kerk zeer naauw en aardig over een stemmen. Gy hoort, lezer, wederom; dat ik met des Leeraars woorden spreke; en derhalven met hem in dit stuk moet besluiten, dat deze voorzegging, gelijk ze wel eernut geweest is, om de trage Joden tot den Tempelbouw op te wekken, alzo ook nu nog een fpoor en prikkel kan zijn voor ons, op welke de einden der eeuwen zijn gekomen, om het werk Gods, en den opbouw van zijn geestelyk huis, de Kerke, met yver voort te zetten.

Heeft iemand lust om dit voorbeeld, daar onze Schryver van spreekt, met zijn tegenbeeld, en de overeenkomsten van die beide met elkanderen, te zien aangewezen? Wel aan, hy luistere een poosje toe: het zal der moeite ruim waardig zijn.

De Stammen Izraëls hadden van Cores, of Cyrus, den eerften Alleenheerscher der Perziannen, in ’t eerste jaar zijner heerschappy, vryheid gekregen, om, * na ’t eindigen van hunne zeventigjarige gevangenis, uit Babel weder te keeren. Vele Joden namen in Cores tijd deze gelegenheid waar, en quamen weder in Kanaan, en te Jeruzalem, onder het beleid van Zerubbabel (die ook Sesbazar word gebynaamt) den eersten Vorst, en van Jozua, den eersten Hoogeprie-

* 2 Chron. 36. Exr. 1. Exr. 44. vers 48. 45. 13.

priester der Joden na de Babylonifche gevangenis. Als deze zig van woonplaatfen verzorgt hadden, maakten zy toefel tot het bouwen van de Stad en den Tempel: in de zevende maand flichten ze den Altaar, offeren daar op brandoffers, en het dagelijksch offer, herftellen den godsdienst, vyeren het Loofhutten-feeft, en leggen, in het tweede jaar na hun wederkomst, den grond des Tempels. Dog dit werk wierd door de lafteringen der Samaritanen of Cutheërs verhindert. Cyrus, den rijksftaf zeven jaren alleen over de de Perzen gevoert hebbende, word uit het leven wechgerukt, eer de Tempel volmaakt was. Hem volgde zijn zoon Kambyfes, een godloos menfch, en een bittere viand van 't Jodendom. Na zijn dood wiften twee Wijze, zeven maanden lang, zeer aardiglijk den perfoon van Smerdis te fpeelen, en na dat deze van de zeven Rijksvorften omgebracht waren, is Darius, Hystafpes zoon, met gemeene toeftemming der Rijksgrooten tot Koning verkoren. In het tweede jaar van Darius Hystafpes (niet van Darius Nothus, die ook Ochus word geheten; zoo als Drufius, Scaliger, Kalvifius, Emmius, Koccejus, en byna alle zijne navolgers, willen; dog, naar de meining van den Heer Bierman, te onregt) is de tempelbouw met yver hervat, en in het zelfde jaar, onder Zerubbabels beleid, voltooit: gelijk Petavius, Ufferius, Spanheim de Zoon, en voornamelijk Tijdrekenaars bondiglijk hebben aangetoont.

Darius Hystafpes wierd gevolgt van Xerxes, dien vele gelooven den zelve te zijn met Ahafueros, Elthers man: een Vorst, in 't eerst van Haman opgehitst, en der Joden geflagen viand.

Ar-

Artaxerxés Longimanus, die in Xerxés plaats kwam, was tegen de Joden van den zelve imborst, indien niet booser: en deze zijn de tijden der benaauwdheid, van welke * Daniel spreekt. De Joden; die nu geen bestendige vrede hadden, maar telkens van hunne vianden gestoot, en bespot wierden, waren slap, loom, en yverloos geworden, om den Tempel des HEEREN verder te volmaken. De meeste zorgden meer voor hun eigen belang, als voor de dingen, die Godes waren: by welke gelegenheid dan Haggai en zijn tijdgenoot Zacharias van God gezonden worden, om de trage handen en slappe knyen der Joden weder op te rigten, hen tegen alle zwarigheden te sterken, en aan te moedigen, om, nevens den Tempel, ook de Stad Jeruzalem met alle naarstigheit op te bouwen.

Daar hebt gy het voorbeeld voor uw oogen, kuin zie nu het tegenbeeld, zoo als het van onzen Schrijver geschetst word, en het welke, zijt 's bedunkens, met haar tegenbeeld byna geheel over een komt.

Men vatte dit zoo eens. Met de Hervorming hebben we, even zulken last als de Joden, van Christus ontfangen. Ook zijn we, in onze Voorvaders, ten tijde van *Karel de vijfde* (het tegenbeeld van *Cyrus*) uit Babel gegaan. Zy hebben zig, zoo veel zy konden, van bequame woonplaatsen voorzien, den Altaar gebouwt, de waare Leere der eenige Zoenoferhande, en d'oorzaak onzer Grechtigheid, vernieuwt; waarom ze ook veel tegenstands; en zware vervolgingen, hebben moeten uitstaan. Wanneer nu de

* *Dan. 9.*

de hervormde Kerk aanwies, en groote kragten kreeg, begon dezen yver weêr te verflaauwen, die eerste werken van liefde, van ernst, en van lust tot Waarheid te verkouden, en de zorg voor Jezus Koninkrijk onder de hand af te nemen. Men oordeelde dat het nu geen tijd was om 't huis des HEEREN te bouwen, maar dat het genoeg was, vermits de grondvesten reeds wel gelegen waren, alleen maar te naderen tot den Altaar; en de Leere van Christus genoegdoening, en gerechtigheid, te omhelzen. Dog gelijk niet alleen de Tempel, maar ook de Stad Jeruzalem zelve moest hersticht en volmaakt werden; zoo moet ook de geestelijke Tempel van Ezechiel nog werden voltooit, en 't Hemelsch Jeruzalem op aarde nederdalen. Derhalven is het de pligt van alle Leeraars, op 't voorbeeld van Haggai en Zacharias, die genen, die hunne zorg toebetrouwd zijn, voor te gaan, hen aan te manen, en op te wekken, om des HEEREN Tempel met ernst te volmaken, op dat zy aldus het Koninkrijk van Christus helpen uitbreiden.

Hier zoude hy nu, naar gewoonte, eenige Stokregels hebben voorgescreven, om den lezer daar door te beter tot den zin der voorzeggingen te doen indringen; maar hy acht dezelve kennelijk genoeg te wezen uit de schriften zoo in 't Latijn van de Heeren Koccejus, Gulichius, en andere, als in onze Neêrduitsche taal van den Heere Van Til: meinende daar nevens met den Heer Leenhof, * dat het een misflag is, de menschen al te naauw aan regelen

XII Deel.

T

te

* In zijn verantwoording aan 't Classis van Zevenwolden. Pag. 44.

te verbinden; om dat dan het hart al te vreesachtig, en de vryheid en onverschilligheid van 't oordeel te veel wechgenomen word. De Natuur moet haar loop hebben, en elk mensch moet hem zelve leeren, en zien, hoe hy gemakkelijkst tot kennisse van waarheden kan doordringen.

Nog is 'er overig dat we moeten weten, welk een schikking de Heer Bierman in zijn uitleggen heeft gemaakt. Voor yder hoofdstuk gaat voor af een naakte ontleding van 't zelve, tot grooten dienst der lezers, die daar uit met eenen opslag van hun gezigt den ganschen inhoud en samenhang van 't zelve kunnen beschouwen. In de Verklaring zelve worden gebruikt alle overzettingen, als die van de LXX, van Pagninus, Theodoretus, Vatablus, de Arabische, te weten die van Antiochiën, en Alexandriën, welke van Sergius Rufus Maronijt, Aartsbisschop van Damaskus (wien de Arabische taal, als zijnde zijn moederstaal, en de Syrische, zeer bekend was) in het Latijn vertolkt zijn: ook de Syrische overzetting; en byzonderlijk de Targum, of de Chaldeesche uitbreiding over de boeken des Ouden Testaments, welke van Rabbi Jonatham, Uziël's zoon, met groot oordeel (de Joodsche verdigtsels hier en daar uitgezonderd) is opge maakt. Alle deze, en meer andere, overzettingen geven den Schrijver dikwils aanleiding tot deffige gedagten, om de Schrift op te helderen. Daar de woorden zwaar en duister zijn, blijft hy wat langer staan, om dezelve een breedspraaklijker huyter te geven. Ligte en klare roert hy als met een ligte veder aan. Hy vergelijkt de gelijkkluidende voorzeggingen van andere Profeten met

met die van Zacharias, dezelve nu en dan in 't kort verklarende, om alzo den geheelen Raad der Profeten over eene zaak te hooren redeneren, en, volgens (a) Petrus vermaning, niets anders als de woorden Gods te spreken. Den letterlijken zin behoud hy, zoo veel als mogelijk is, om dat die de grondslag is van den geestelijken zin, en van de gemeenen man zelf kan begrepen werden, zoo haast als hy die maar hoort. Na de verklaring der woorden toont hy, uit de uitkomsten, derzelver vervullingen in zekere volkeren, personen, plaatsen, en tijden, dan eens wat langer, dan eens wat korter; volgens het gedeeltee voorbeeld van den (b) Zaligmaker, van (c) Petrus, van (d) Paulus, en doorgaans in dien defigen brief aan de Hebreën, ook van sommige oude Kerk-Leeraars, die menigmaal uitroepen, (e) *Hoort de voorzeggingen, ziet de vervullingen; wy zien vervuld het gene wy lezen voorzegd te zijn.* Dit zy maar alleen verstaan van die Profeten, waar in hy erkende den Geest tot Leidman en Voorganger gehad te hebben, en dewelke met de uitkomsten als het voorbeeld met het tegenbeeld over een stemmen. In de overige, die nog niet vervuld, en onzeker waren, hoeft hy niet willen indringen, wetende dat de verborgene dingen voor den HEERE zija, maar in tegendeel geoordeelt, dat het zijn pligt was, na een naarstig onderzoek van Gods werken, en vergelijking van alle Voorzeggingen met makende

(a) 1 Pet. 4. 11. (b) Luk. 4. 17. (c) Hand. 2. 14. (d) Hand. 13. 33. 34. (e) Audite prophetia; videte completa: impletum cornibus quod legimus prophetatum.

ren, derzélver bevestiging en vervulling met lijdzaamheid af te wagten, tot dat het Lam alle, de zegelen der Godspraken zal hebben geopent. Voor 't laatste volgen eenige bedenkingen, aanmerkingen, leeringen, of lessen, zoo als iemand die wil noemen, die uit alle het voorgaande getrokken zijn, tot opwekking der geloovige, en wederlegging der gener, welker harten nog verhard zijn.

Men behoeve, tot aanbeveling van dit doorwrogt werk, niets aan te teekenen, dan dat de lezer den Heere Bierman doorgaans, en omtrent allerley stoffe van geleerdheid, of wetenschappen, die in zijne verhandelingen te pas komen, zal vinden vry van oordeel, en rustig in zijn meening te uiten. Hy ontziet zig niet, den Antichrist, en zijn stoel, met den vinger aan te wijzen: daar en tegen de Waldenzen, en andere, die zware vervolgingen hebben geleden, in hun eere voor te staan. Zeer naauwkeurig is hy in de ontvouwing van het elfde hoofddeel, daar de dertig zilverlingen (15 rijksdalers of 37 gulden en 10 stuivers) en de plaats van den Pottbakker moesten uitgepluist werden: 't welk alles zeer nadrukkelijk op de verradery van Judas, die zijn Meester Christus voor zulk een geringen geldprijs aan den Joodschen Raad overleverde, t'huys gebragt zijnde vervolgt word met een beknopt verhaal van den gruwel der verwoestinge; ik meine de schrikkelijke verdelging van Jeruzalem, door de Romeinen onder Titus uitgevoerd. Van yder zaak, by hem voor een zinnebeeld genomen, geeft hy redenen, die wel te begrijpen zijn. In de beschrijvingen van plaatsen toont hy zijn

belezenheid, en kennisse der landen, naar oude en nieuwe omstandigheden. Der Hebreeuw- sche, Grieksche, en Roomsche geschiedenissen geeft hy een menigte uittreksels, die het werk verligten, en de Hoog- en Neêrduitsche hebben d'er ook een groot deel in. Wat zijn begrip van Natuurlijke zaken aangaat, daar van kan men haast staat maken uit zijne tussenlaffingen van de (a) Aarde (van welkers omdraajinge om de Zonne hy niet vreemd is) van den (b) Blixem, van den (c) Dauw, (d) Donder, (e) Regen, enz.

Meer als eene Bladwijzer strekt tot gemak in 't zoeken na Schriftuurplaatfen, Hebreeuw- sche of Grieksche woorden, namen, en zaken.

VIII. HOOFDDEEL.

*Joannis Sibrandæ in Acad. Franq. dum vi-
veret linguæ Græcæ Prælectoris, Dis-
sertatio Philologica de Macello, & vera
interpretatione. I Corinth. 10. 25.*

Datis,

*Redenlievend vertoog van Johan Sibrandæ (in
zijn leven Lezer der Grieksche tale in de
Hooge Schole van Franeker) over het **
Spijshuis, ende waaragtige nitlegging van

T 3

I Ko-

(a) P. 422. (b) P. 309. (c) P. 242.
(d) P. 309. (e) P. 307. * Welk in een goe-
den zin ook de Spijmart, de Halle, of Vleeshalle,
het Vleeshuis, enz. kan worden overgezet.

PAulus de Kruisgezant zegt in zijnen eersten brief aan de Korinthers onder andere (a) *πάντα ἐν τῷ μακέλλῳ πωλύμενοι εἰστέτι.* Dat is, *Eet gylalles wat in 't Vleeshuis verkogt word.* Ik vertale het, by voorraad, met de Neêrduitſche Overzetters liever *Vleeshuis*, als *Halle*, om reden; dien ik, voor mijn eigen rekening, ſtraks zal vermelden; hoewel in dat gebouw niet alleen Vlees, maar ook Viſ, en andere eetwaren te koop quamen. Waaron ik het in 't opſchrift *Spijshuis* hebbe vertaalt.

Met deze woorden beveelt d'Apoſtel den geloovigen geen zwaarigheid te maken in alles te eten, wat men op de Spijſmarkt te koop bragt: want hoewel het dik wils gebeurde, dat op zulk een markt, of in zulk een vleeshuis ook een deel van 't gene den Afgoden geoffert was, verkogt wierd, wanneer de Heidenen, het in 't hune maaltijden en offerhanden niet verbruikt hadden; nogtans als men het ter markt bragt, wierd geen afgod daar mede geeert, maar het was dan gemeine ſpijze.

Over den oorsprong van dit woord Vlees- of Spijshuis, dat hier in 't Grieks (b) *μάκελλον* word geheten, en by de Latinen *Macellum*, hebben oude en nieuwe woordvitters biſter hunne hoofden gebroken.

Sommige houden het oorspronkelijk Latijnsch

(a) *Πάντα ἐν τῷ μακέλλῳ πωλύμενοι εἰστέτι.*

(b) *Makellon.*

te wezen, als of het afkomstig was van iemand, *Macellus* genaamd, op het erf van wiens huis te Rome het *Macellum* [Spijshuis] zoude gesticht zijn: derhalven dat Paulus een halfbakke Grieks woord gebruikt.

Andere weten het anders t'huis te brengen, schoon zy het ook erkennen een Latijnsche naam te zijn.

Plutarchus wil het van 't Grieks halen, en wel van het woord * *μαγειρῶν*. 't welk een Kok beteekent; een gissing, die Salmasius goed keurt, zettende voor *μαγειρῶν* naar de uitspraak des Eoliers † *μαγειρῶν*, en daar van *Macellus*, *Macellum*.

Donatur rekent het gesproken van 't werkwoord *μακτᾶρε* [† slagten] om dat in het vleeshuis de beesten, welker vlees te koop quam, geslagt wierden; en dit word van Itidoor en Scalliger beament.

Johan Sibranda, braafstaalkenner in zijn leven, oordeelt, dat *Macellum*, nog van Roomsehen, nog van Griekschen afkomst is; maar dat men dezelfs wortel uit de Oostersche talen moet gaan opzoeken.

Hier toe schijnt hem geen beter geen bevalliger woord-oorspronkelijkheid als van 't Hebreuwisch *מַכֵּל* [Makel] een *stok*, een *staf*, waar voor in de oude verklaringboeken het Grieks † *μακῆλα* staat: als of men oulinks op de maten zekere plaatsen met staven, latten, of houtetralien, affchoot, en daarin deze en gene waren te koop bragt.

T 4

Een

* Mageiros. † Magerros. † Onlinks ver-
eeren, verheerlijken. ‡ Makel.

Een Lettervitter mag zien hoe de Man dit goed maakt, dan of het (dit word ook bygebragt) van 't Hebreeuwſch מַכַּר [Machar] komt; 't welk *verkoopen* te zeggen is: hyzelf houd liever zijn eerste gevoelen, namentlijk dat *Macellum* moet afgeleid werden van מַקֵּל [Makkel] en ſterkt het zelve met Chaldeeſche en Syriſche letterknabbeleryen.

Laat dit genoeg van 't woordpluizen gezegt zijn; dewijl meeft alle letterwijze hier in over een komen, dat door *Macellum* by de Romeinen een *Spijſmart*, *Spijſhuis* of *Vleeshalle* verſtaan wierd. Het was een zeer treffelijk gebouw, waar op men langs trappen iſging, zoo als de Roomſche gedenkpenningen uitwijzen, onder welke een voor allen uitmunt; te weten een penning van Nero, die in J. Oudaans Roomſche Mogendheid voorkomt pag. 406, en ſtraks van ons eens zal bekeken worden.

De Heer Sibranda heeft niet veel werk om te bewijzen, dat de gebouwen *Macella*, te Rome plaatſen waren (met de tijd meer en meer vergroot) waar in niet alleenlijk eetwaren van Vlees, Vis, Moeskruiden, en allerley toefpijzen verkoft, maar ook beeften geſlagt wierden.

Hy wederspreekt ook kortelijk den gemelden Schrijver van de Roomſche Mogendheid, die *Macellum* afleid van *maſtare* [ſlagten.] En van deze doling tot een cen tweede vervalt; omtrent welke ik, om den Neêrduiſche boekzaallezers eenig begrip der zake te geven, genoodzaakt ben, wat breeder dan de Heer Sibranda, deze ſtoffe te behandelen.

Ou-

Oudaan, in zijn leven een naarstig en geleerd man (dog die zijn byzondere gevoelens somtijds al te ruimen teugel gaf) hebbende dan *Macellum* afgeleid van *mactare*, welk woord, eerst in de heiligdommen ontstaan, en beduidende *verceeren* of *verbeerlijken*, naderhand tot slachten uitgestrekt is, om dat door de slagtingen de voornaamste vereeringen der Goden te weeg gebragt wierden; wil daar door geen Vleeshuis, Vleeshalle, of Spijsmart verstaan hebben, maar een * *buis*, of *plaats*, daar de eerverzorgingen der Goden, of de toebereidingen bevordert wierden. En dewijl tot die eerverzorgingen voor eerst behoorde het *slagen* van de offerbeesten tot het afgodenoffer, door de Priesters of † *slagters* toebereid; zoo waant de goede man, dat Prudentius de benaming van *Macellum* in zulk een zin gebruikt, wiens ✠ vaarzen hy ten dien einde bybrengt.

Addamus illam, vis, Hekatomben tuam?

Centena ferro cum cadunt animalia,

Variaque abundans caede restagnat cruor,

Vix ut cruentis augures natatibus

Possint meare per profundum sanguinem.

Sed quid Macellum pingue pulvinarium,

Quid maximorum lancinatores gregum,

Eviscerata carne, crudos criminor?

en dus vertaalt

Men voeg hier by het Hekatombisch offer,

Wen uwe bijl de beesten sloeg, en trof'er

Tot hondert toe, dat eene kolk van bloed

T 5

Rond-

* *Roomsch Mog. pag. 423.*

† *In 's Latijn Popz.*

‡ *In Hymno Romani Mar.*

298 *De Boekzaal van Europe ,
Rondom begint te stroomen , en te stremmen ,
De Wichchelaar door zulk een zee moet zwemmen ,
En na zig naauw kan halen zijnen voet.*

*Maar wat wil ik van deze Slachters melden ?
Wat boeve ik te beschuldigen , en schelden
Uw vette HAL van 't Godendisch-altaar ,
En 't naauw bedrijf van 't vleesch 't ontingewan-
den ?*

Schoon Prudentius hier van geen huis of plaats buiten of by den tempel , maar van een openbare Stads Spijshalle spreekt , en dezelve *vet* noemt , om de menigvuldige vette beesten-slagtingen , die daar in gedaan wierden , nogtans kittelt Oudaan zijn vernuft met een vond , dat in dit huis , van hem tot de zoo genaamde eerverzorging der goden verzonnen , ook de ontingewanding , en * ingewand-eting gepleegt wierd , en voor het derde werk , als tot een buitenkansje voor de Priesters , het verkoopen van 't vleesch ; gelijk hy in die maling van gedagten , ter aangewezenen plaats van zijn boek , gaat uitweiden , en de woorden van den Apostel Paulus tot zijn meining wringen.

De reden , die de Man daar toë had ; schijnt meerendeels daar uit te vloeijen , om dat hy niet konde gelooven , dat zoo heerlijk een gebouw , als de *Macellum* op Neroos penning voorkomt , voor een spijs- of vleeshuis te Rome zou verstrekt

* *Visceratio* , dog dit beduid geen smullen aan de ingewanden alleen , maar aan 't vleesch zelf. Want door *Viscera* verkonden de Romeinen , al wat onder de huid van 't beest was.

strekt hebben ; daarom had hy meer vermaak , het zelve voor een Godenhuis , of Afgodery-plaats aan te zien. Dit bevestigen zijne woorden , die ik teffens naschrijve , op dat daar uit de aanzienlijkheid van der Romeinen Spijshalle eenigzins kan afgemeten werden.

„Laat ons nu eens zien (dus schrijft hy in 'zijn „Penningwerk pag. 406) wat onze penning hier „van zegt ; deze , zijnde van Nero , vertoont „een heerlijk gebouw , dat , met een verheven- „heid van trappen opgaande , te wederzijden op „hooge zuilen gevestigd is : en daar boven we- „derom een galery van zuilen maakt. Regt in 't „midden springt het voorwaarts uit , met een „rond uitstek , dat op gelijke zuilen rust , en daar „boven wederom een diergelijk uitstek makende , „is met een gekruist traly-werk afgeschoten , waar „op , tot cieraad , eenige knoppen of bollen gezet „zijn ; en boven dit alles , zijnde de derde verdie- „ping , rijft en sluit het zig torens-wijze met uit- „stekende ommetranffen , en een dak , dat scha- „lychtig , en als aan schilpen gewrogt is , even „als wel eer de *Pantheon* te Roome met zilvere „platen d'een op d'ander gedekt is geweest. In „den ingang ziet men een groot Kolos-beeld , zijn- „de een naakte Jupiter , met den blixem in d'eene , „en een staf in d'ander hand. Het byschrift is „MAC. AUG. , welke letteren *Macellum Au- „gusti* gelezen worden. Wie zal gelooven , dat „hier iet anders dan zoodanig een *Macellum* of „Godenhuis , als ik beschreven heb , vertoont „word ; zoo om 't heerlijk maakfel , als om 't beeld „van Jupiter , dat hier verheven staat ? en echter „pogen eenige dit op cenige *Hal* , of *Vlees- of Vis-* „*mart* toe te passen. Eer

Eer ik afbreke, moet ik nog iets gewagen van de regte beduidenisse des woords *Macellum*; vermits Sibranda daar van ook een woord rept, zeggende dat het woord *Halle* naast komt, om dit *Macellum*, het welke in onze Oude en Nieuwe Neêrduitsche overzettingen *Vleeshuis* vertaald word, uit te drukken.

Maar zoo wanneer we op het enkel woord *Halle* wel letten, zoo is het geenzins genoeg (met verlos, en onder verbetering gezegd van alle die 't anders verstaan) om een plaats uit te drukken daar men allerley spijzen verkoopt, zelfs geen Vlees alleen. Wat dan? *Halle*, het enkel woord *Halle*, zegge ik, beduid niets anders als een Hof, Plaats, Zaal, of ruim gebouw, zonder meer; en dat zoo wel in 't Engelsch, als in ons goed Hollandsch: en wanneer men byzonderlijk wil uitdrukken, tot wat gebruik of handel zulk een *Halle* open staat, zoo moet men zeggen, een *Vlees-halle*, als 'er vlees in verkocht word; een *Boter-halle*, als m'er boter in verkoopt; of een *Laken-halle*, of een *Spijs-halle*, en wat des meer is, yder na de waren. Dit zal niemand ontkennen, die van zoodanige *Hallen* hier in Holland kennis heeft. Derhalven, hoewel men veeltijds door de *Halle*, kortheds wille, de *Vleeshalle* verstaat, echter is 't woord *Halle* eigentlijk van die beteekenisse niet: en dewijl *Macellum* by de Romeinen een *Halle* was, waar in men niet alleen Vlees, maar ook Vis, groente, en allerley eetbare waren verkocht, zoo kan het woord *Halle*, ja zelfs het woord *Vleeshuis* geenzins de regte beduiding van dat gebouw voldoen, gelijk d'overledene Heer Sibranda oordeelt, maar het moet ver-

vertaalt werden, een *Spijshuis*, *Spijsballe*, *Spijsmart*, of met eenig dergelijk woord, het welk bequaam is een plaats te verbeelden, waar in al-lerley leeftoegt openbaarlijk verkoft wierd.

By den zelve Gyzelaar te Franequer is gedrukt des voornoemden (a) *J. Sibranda's Latijnsch ver- toog over den Staat van het Joodsche Wingewest onder de Stadhouders, en de ware uitlegging van Joan. 18. 31, met eenige taalkundige aanmerkin- gen, uit de handschriften van dien Schrijver ver- zameld.*

Als mede

Mens immortalis, evidenter contra Atheos Scepticosque demonstrata a Joanne Eberhardo Schwelingio.

Dat is,

d'Onsterffelijke ziel, duidelijk tegen de God- verzakers en Twijfelaars betoogd van *Joan Ever- hard Schweling.*

Daar komt by

Een berigt van den zelve (b) *Schweling* we- gens het byvoegsel, ter gelegentheid van 't vorens- staande boekje uitgegeven. 1697. in 12.

IX.

(a) *Dissertatio de Statu Judae Provinciae sub Pro- curatoribus. &c. 1698. in 8.* (b) *Regtsgeleerd Pro- fessor te Bremen.*

IX. HOOFDDEEL.

Het tweede boek der Psalmen, begriepende XXXI Snaarliederen, als mengeldichten van David, Afaph, en andere, aanvangende met de XLII, en eindigende met de LXXII: alle ontvoorwd, en ten gebruike gebragt door Salomon Van Til, Bedienaar des Goddelyken Woords in de Gemeinte 7. C. ende Professor in de illustre Schole te Dordragt. Te Dordragt voor Dirk Goris 1696. in 4. 59 bladen.

Die in deze onze dagen van Bibelzaken te ontvouwen zijn werk wil maken, moet het op zulk een wijze doen, dat hy, door openbaring van Waarheid, het geweten van zijne toehoorders of lezers kome te behagen; anders brengt hy die groote zaak meer schade als bate aan. Wat bladen vol te schrijven, of zonder bewijs daar heen te praten, voert niets uit, dan dat het den Ongeloovigen stoffe tot verargering en spotterny geeft; en was dit ergens zwaar om te betrachten, wisselijk was het, omtrent Profetische schriften, welke gehouden worden aanstaande gebeurtenissen te voorzeggen: want derzelve nette vervulling aan te wijzen, dat is wel de boodschap, maar reffens de grootste moeilijkheid, die in de H. Schriftuur voorkomt. Is 't wonder? De geleerde zijn deswegens niet censgezind: elk oordeelt zijne uitlegging de beste te wezen. Andere wil-

len

Ien daar zoo diep niet inkijken , en houden alles (behalven 't gene dat in het Nieuwe Testament reeds als een voorspelling verklaard en aangetoond is) meerendeels voor enkele zede-lessen , of onge- naakbare verborgenheden.

De Heer Van Til , door zijn boekarbeid ver- maard, onderging dit werk nogtans ; en wel in 't stuk , dat den geleerden meest duister schein : na- mentlijk in de Psalmen , of Snaarliedereen. Hier in hield hy ~~dezen~~ voet , dat hy eerst yder Psalma ter naauwkeurig onderzoek bragt ; daar na uit- vindende van wat zaak dezelve handelt, bewees hy, dat zijn gevoelen behoorde stand te grijpen , en dat elk Spreker , dien hy daar in weet te ontdek- ken, op zulk een wijze als hy spreekt , daar in duidelijk verstaanbaar is.

Toen ik voor een (a) wjl het eerste deel van dit werk in de Boekzaal zettde ('k wete naauwelijks de reden, hoe 't bykomt, dat dit tegenwoordig uittreksel zoo lang achter de bank heeft gelegen) zag de lezer, op wat wijze het ondernomen, en wat daar uit voor hem te halen is. Het eerste ging verzeld met een gelijk getal van Psalmen, door den Heer N. Vander Meer op nette klare maatlang gebragt ; dog dewijl het vervolg dier berijminge voor dit deel nog niet klaar was, en de Heer Van Til zig genoodzaakt vond dit werk te sluiten, zonder na de voltoojing van de zelve te wachten, zoo hoopt hy die schade in het volgende derde deel te zullen vergoeden.

Na dat het eerste deel in 't ligt was gegaan, ver- wagtte hy het oordeel van geleerde, om te zien hoe zijn werk hen behaagde , en of 'er verande- ring

(a) *Maart en April 1694.*

ring zou moeten vallen; maar nu hem niets gewigtigs is voorgekomen, houd hy wederom den zelve voet als in het voorgaande. Weinige zaken, hem van ter zijden aangebragt, verantwoordhy in zijn voorreden, vast stellende, dat dit werk geschreven is voor menschen, die reeds in de beginselen der leere onderwezen zijn.

Twee voorname stukken, daar in beoogd, zijn deze: het eene, de schijnverwarring door ontdekking van den netten schik en 't waar beleid der dichtkundige vertooningen te ontwarren; waar omtrent hy een pad is ingeslagen, dat niemand, zijn's wetens, voor hem zoo ondernam: het andere, de (a) ongeregeldheden der tijden (daar de uitleggers en overzetters zoo ruinhartig in toegeven) meerendeels wech te nemen, en des eigen tijds uitdrukkselen te herstellen.

Zie hier dan, lezer, een en dertig Snaarliedere-
ren, met het twee en veertigste beginnende. Y-
der bevat een voorbereidende oefening, welke ons
eerst leert, wat des Psalms opschrift beteekent;
dan den korten inhoud, hoe de zaak, waar van
hier gesproken word, eigenlijk moet verstaar
worden, wat aanleiding de Profeet gehad hebbe
om dien Psalm te digten, eindelijk het oogmerk
van den Psalm, en deszelfs digtkundige verbeel-
ding. Daar op volgt een ontleding van dien Psalm,
in welke wy alle hare deelen, en teffens hoe die
uit elkanderen vloeijen, als met eenen opslag van
onze oogen zien; voorts de kortbondige opening
der textwoorden, en spreekwijzen, uit de grond-
tale en gehijkluidende woorden keuriglijk uitge-
pluift: dan de vervulling van de voorzeggingeri
uit

(a) Anomalien.

uit de historie vertoond; en voor 't laatste het gebruik van yder Psalm, waar in aangewezen word, wat nutheid de Kerk des Ouden Testaments daar van konde hebben, en hoe die ons onder de dagen des Nieuwen Testaments te stade komt.

Om nu den regten zin te vinden, onderzoekte onze Leeraar welke zaken hier voorkomen, en hoe die in haar volle kragt, zijn 's bedunkens, te verstaan zijn. Zoo vind hy in den 42sten Psalm. I. Een klager, die een andere verschijning voor Gods aangezigt begeert, als het vleeschelijk Izraël op haar feesten had. II. Dat de woorden, *menigvuldige verlossing* overgezet, het *opperste beil* beduiden, en daar uit besluit hy, dat hier van Christus komt voorspeld word.

Den 43sten ziet hy aan als een aanhangsel van den voorgaanden:

Over de 44sten zijn de uitleggers, wier gevoelens hier worden aangetrokken, zeer verschillende; dog het gelieft den Heer Van Til dezelve r'huis te brengen tot de vervolgingen, die d'eerste Christenen hebben geleden.

Den 45sten verstaat hy van Christus, en zijn Koninkrijk: en gelijk hy daar in weet te vertoonen Koning Jezus in zijn rijksaanvaarding, en vaardig ter uittogt, om de wereld te beërven, atzoo vind hy in den 46sten Psalm de boden, die de uitkomst van deze geestelijke heirtogt, en 's Konings beproefde magt, in het dempen zijner vianden, komen verkondigen; 't welk in zijne verscheide strijden word aangewezen.

De 47ste Psalm, zijnde een juichlied, slaat niet op het Oude, maar op het Nieuwe Testa-

ment, om dat daar in van een heerichappy Gods over de Heidenen word gesproken.

Het oogmerk van den 84sten is, aan te toonen de veiligheid en vastheid der Kerke van 't Nieuwe Testament, welke niet minder als de aarde zelf zoude bevestiget werden, om tot in eeuwigheid bestendig te zijn.

In den 49sten zijn de misvattingen van 't nutte en ware einde der wet met hare offerdiensten ontdekt en verbeterd: ook worden de wagters van Christus rijk daar in geleeraart, dat de waaragtige zielsverlossing van niemand dan van Jezus alleen te wagten was.

De 50ste voert Gods Zoon in, na zijn eerste verschijning in genade andermaal komende om de ongehoorzame te verschrikken, en sterk betuigende in wat oeffeningen de ware godsdienstigheid niet, en waar in ze immers, moet gezocht werden.

De 51ste is een Boetpsalm, waar in David, behalven de ootmoedige belijdenisse zijner zonden, een vyerig gebed uittort, om alle noodige genade te erlangen, onder belofte van voortaan zig te zullen beteren.

De 52ste toont, onder het voorbeeld van Doeg, Gods oordeelen over de vervolgers van zijn rijk, en de bewaring van zijn dienaars, die hy nog verder wil gebruiken, om zijn raad uit te voeren.

In den 53sten beoogt de Digter een vergelijking te maken tussen twee verdorvene tijden, in welke beide de onmagt des vleesches stond ontdekt te werden, beide in verdorvenheden bestaande, die de Kerk verbafteren; zoo de Joodsche,

voor

voor Christus komt, als de Christelijke, voor de aanbrengring van het rijk der Kerke.

d'Inhoud van den 45sten dient tot moedgeving der ballingen, die met David getrouw waren, op dat zy hem volstandig mogten byblijven, en op God wagten.

't Inzigt van den 55sten is, de leere van de verwagting, daar ze van Christus rijk handelt, te verrijken met de vertoonng van de zware strijden, die het Izraël Gods moest aangaan, eer het tot den uitersten top en glans van vrede en zegen na een onderwerping van hare vianden konde opklimmen.

De 56ste strekt ten voorbeelde van het zuiver gedrag van alle zulke godvrugtigē zielen, die wegens hare vervolgers genooddrukt zijn in ballingschap te leven; om te weten, wat zoodanig eene te bidden en te denken heeft.

We zien in den 57sten een vromen krijgsman afgeschetst, die wegens een dreigend gevaar in engte is geraakt; dog omtrent al zijn gedrag, zoo voor, in, als na zijn onderneming, wel beraden, om zig kloekelyk te weren.

De Heer Van Til wijst ons in den 58sten Psalm een Kerk aan, die met voorplanters van valsche leeringen en bittere vervolgers heeft te worstelen; en voor welke Gods Zoon, de groote voorspraak, hier komt pleiten.

Wat het oogmerk van den 59sten is, leert ons de historie, waar op dit Harpgezag ziet, en die zelfs achter het opschrift staat aangeteikent; te weten, dat het op dien tijd en toestand van zaken past, toen Saul gezonden had, die Davids huis zonden bewaren, om hem te dooden. 1 Sam. 19.

Zoo geeft ons David ook genoeg te kennen, wat de inhoud van zijn 60ste Snaarlied is, namentlijk een vergelijking tusschen de voorgaande rampzalige, en de tegenwoordige tijden onder zijn regering: wat haar burgerstand van de dagen van Eli af geleden had, en hoe heugelijke beginsfelen van herstelling nu voor handen waren, met byvoeging van gebeden, als getuigen van de verdere verwagting, welke men onder Davids heldhaftige en zege-rijke regering te gemoet zag. d'Aanleiding, tot deze stofverhandeling vinden we ook aangeteekend, en in dien tijd aangewezen, *als David met de Syriërs van Mesopotamiën, en met de Syriërs van Zoba had gevochten enz. 2 Sam. 8: 13.*

Maar de 61ste Psalm is Profetisch. Ze ver- toont de moeijelijkheid, die de Kerk, in den uit- togt tot beërving des werlds, zoude overkomen, God over de bestelde erffenisse verheerlijkende, met een verzekering, dat 's Konings heerschapp- y over dat volk zoude eeuwig zijn.

De viandschap, in den 62sten verbeeld, word van onzen Godgeleerden Kerkredenaar op zoo- danige gepast, die in Christus Koninkrijk den Mes- fias met monde zouden belijden, en echter zijne opregte belyders op allerley wijze zoeken te be- schadigen.

Of 'er in den 63sten iets Profetisch steekt, be- hoeven we niet te denken, dewijl aan 't hoofd dezelfs staat aangeteekent de tijd, die het geval ontdekt, waar op deze stoffe slaat; *als David in de woestijn van Juda was.*

En hoewel sommige vast stellen, dat de 65ste gemaakt is op Davids vervolgingen, die hy on- der

der Saul heeft geleden, de Heer Van Til nogtans ziet daar in een gebed der Kerke, of van een godvrugtige: als of Koning David de gevaren eener vrome ziele had willen verbeelden, die zy van lastermonden te wagten heeft, als de zelve magt van hoven en groote verzamelingen aan de hand hebben, en haar gedrag by die gelegentheid.

Dus ook, al is de 65ste van de Profeten den gevangenen in Babel overbehandigt, wanneer zy weder na hun land zouden keeren; nochtans moeten wy aanmerken, dat het Profetisch woord de komst van Christus aan den stand des tweeden tempels, en de verlossing uit Babel met de belofte der gemelde komst van Christus, als daar aan naast zullende volgen, vast hecht.

Onder beurtgezangen zien we in den 66sten, welke vreesselijke dingen God een tijd lang gedaan heeft, om zijn volk te louteren, en gelouterd zijnde op een wonderlijke wijze te verlofsen. Men versta den tijd hier als tegenwoordig beoogd.

Het 67ste harpgezag vertoont de verwagting der oude geloovige wegens het rijk Gods onder de Heidenen, en alle de zegeningen, zo geestelijke, als lichamelijke, die, met de voortzetting van dat Koninkrijk, Gods volk zouden verrijken.

Over den 68sten Psalm zijn de gevoelens der godgeleerde zeer verschillende. De Heer Van Til wederlegt dezelve, en beweert, dat ze eigentlijk een gedigt is voor Koning Jezus, byzonderlijk om het volk in dien tijd der schaduwen te onderwijzen wegens de uitnemender voorregten,

die de beërving des werelds zouden verzellen, boven die van Kanaïns beërving; en hoe veel uitnemender toefel en gevolg d'uittogt tot die beërving boven de eerste zou hebben. Ja hy oordeelt, dat dit Lied de beginffelen van Christus Koninkrijk na 't leven afmaalt, famt alle defzelfs gevolgen (hoe menig is 'er, die 't niet kan zien!) tot een volle zegepraal behoorende; derhalven dat het niet qualijk gepaft voor een Pinxtergezag is verkoren, om op dien tijd het voorbeeld met het tegenbeeld te vergelijken. enz.

Andere, 't zy Joden, of Christenen, mogen den 69ften uitleggen, zoo als 't hun goed dunkt, maar hier word ons aangewezen, dat ze zeer nadrukkelijk op Jezus vernedering en verhooging ziet; en dat in den 70sten byna dezelve woorden worden herhaalt, immers ganschelijk dezelve zaak, die *Pf. 40. 14-18* voorkomt: dat, gelijk deze zangbede aldaar aan een voorzag van den lijdenden Christus was gehecht, dezelve hier ook alzo op het voorgaande negen en zestigste harpgezag volgt, waar in de Messias even zoo als in zijn lijdën smeekende was ingevoert. Met dit onderscheid alleen, dat ze zig alhier opdoct van 't lichaam des vorigen Zanggedichts afgescheiden, om, na een grooter verpoozing, en tuffenkomende bezigheid, echter een gelijke stoffe te beantwoorden.

Den 71sten vonden de oude Griekfche Vertalers in hunnen tijd al zonder opfchrift, maar hielden ze evenwel voor een Psalm Davids. Zoo doet ook de Heer Van Til, en neemt geen andere aanleiding om defzelfs digtstoffe aan te grijpen als Davids vooruitgezig in den loop der zaken,

ken, die de Joodsche burgerstand tot op Christus komste zoude ervaren, waar onder wel byzonderlijk behoorden de groote gevaarlijkheden, om 't geloove te schudden, in de drie achtereenvolde Oppermogentheden.

Eindelijk word de 72ste Psalm (de laatste van Davids Zangbeden) van den verrezienden Leer-
aar Van Til aangezien, niet voor een lied, dat vele uitleggers eerst op Salomon hebben toegepakt, dewijl ook het opschrift is voor Salomon, en uit dien hoofde op den Messias, om dat zijn rijk in dit van Salomon was afgebeeld; maar voor zulk een lied, waar in hy omtrent dit afgemaalde rijk zoodanige voorregten vind, die hem noodzaken, Salomons regering voor by te gaan, en te gelooven, dat hier oamiddeljk hope word gegeven tot een heerschappy, die nog gezegender en doorlugtiger zou wezen als die van Salomon, en dezelve in kragt van zegeningen verre overtreffen. Deze zijn, zijn 's oordeels, de bekeering der Heidenen, en eeuwigduerigheid des troons, te gelijk met des Konings; twee vaste merken van Christus rijk, en niemand als Christus allcen eigen, in wien allē geslagten der Aarde moesten gezegent werden.

Hy bedenkt wel, uit het gezeyde opschrift, dat David dit Lied onder de Hofgezangen heeft overgelevert, om de Koningen, zijne nazaten, daar mede te stichten, maar hy vind den inhoud daar toe geschikt (zoo als ik terstond begon te zeggen) om, by wijze van drangredenen in een gebed, tot overgave van de Koninklijke regten aan den Zone Gods, op 't heerlijkste af te malen de heilzame voordeelen en zegeningen, die Gods naam

312 *De Boekzaal van Europe,*
en Volk uit des Messias regering, als de billijkste, ontzaggelijkste, getrouwste, en gelukkigste zou overkomen: en op hoe betamelijken wijze Hy de gansche wereld tot onderwerping onder zijn gebied zoude uitlokken, en aan zig verbinden.

Ik Wil hopen, dat een kundig beschouwer uit dit kort by een gegrepen stelsel van des Schrijvers meining over yder Harpgezang lichtelijk by hem zelve zal kunnen bezeffen, hoe dat alle het voerens aangeroeerde met Bibeltale ten gebruike bekrachtigt word.

X. HOOFDDEEL.

Marcelli Palingenii Stellati Poetæ doctissimi Zodiacus vite. De vita, Studio, ac moribus hominum optime instituendis libri XII. Additis, quæ nusquam hactenus inveniebantur, singulorum librorum summaris, cum indice locupletissimo. Editio nova.

Dat is,

Des zeer geleerden Dichters Marcellus Palingenius Stellatus Zonneweg des Levens, of twaalf boeken van des menschen leven, betrachtting, en zeden best aan te stellen. Daar komt by de korte inhoud voor yder boek, voor dezen nergens gevonden, met een

Maart en April 1698. 313
een breedten bladwijzer. . . Een nieuwe
druk. Te Rotterdam by Izaak Van Rui-
nen 1698. in 12. 15 bladen.

MEn kan twijfelen , of deze *Marcellus Pa-
lingenius* nog een toenaam *Stellatus* voert,
dan of men dezelve als een bywoord mogt voe-
gen by het woord Digter, en hem aldus den *gestarn-
den Dichter* noemen; maar om dat aan 't hoofd
van de voorreden word gelezen *Marcellus Palin-
genius Stellatus* , hebbe ik hem lieft dien naam
laten houden. Anderzins zou men het niet onge-
voegelijk daar toe kunnen t'huis brengen , dat hy
hem zelve *Poeta Stellatus* [Gestarnden Dichter]
noemde, om dat voor yder van zijne twaalf boe-
ken de naam van een teeken uit de Zonneweg,
of den Teekenkring , staat. Julius Scaliger haalt
den manscherp over den hekel, om dat geen van
de twaalf Hemelteekens eenige overeenkomste
met de stoffe van elk boek heeft, en gevolgelijk
het gansche werk zijn opschrift niet voldoet.

Maar schoon dat waar is , dit zelve dikwils
herdrukte dichtwerk van Palingenius verdient
nogtans zoo wel als ooit eenige Latijnsche Dich-
tury van den Christen-tijd gelezen te werden; en
de drukker heeft een goed werk gedaan met het
nieuwelijks hervoort te brengen : voornament-
lijk dus gecierd , als 't hier voorkomt; 'k wil
zeggen , vermeerderd met een kort begrip voor
yderboek , waar in het oogmerk, de schikking, en
inhoud beknoptelijk door een kundige en geleer-
de penne vermeld word. De reden zal ik ter-
stond zeggen.

De Italianen, die anders gewoon zijn breed genoeg van de Schrijvers hunner landaart op te geven, spreken zeer sober van onzen Palingenius; en 't zoude vreemd schijnen, dat men van zijn leven en bedrijf nergens eenig berigt vind, daar hy in de zestiende eeuw leefde, indien het niet bekend was, dat de Man, om zijn vry schrijven, voor KETTER is verklaard, en dit werk op de rolle gezet van de boeken, die in de Roomsche Kerke verboden zijn.

Nu behoeve ik eenen regtschapen Hollander, mijn's bedunkens, niet meer te zeggen, uit wat oorzaak des goeden Dichters naam zoo spaarzaamelijk, en met zoo luttel lofs by Pausgezinde Schrijvers word aangehaalt.

Onder dit schrijven taste ik na de werken van Gyraldus, onlangs te Leiden by eengedrukt, en, hebbende zijn tweede samenspraak van de Dichters zijner tijdgenooten opgeslagen, vinde ik daar deze woorden; * *Legitur quoque Marcelli Palingenii Stellati liber hexametro versu conscriptus, cui titulus est Zodiacus vite, duodecim voluminibus digestus, quorum singulis titulus est a nomine caelestis signi, ita ut Aries primo praeponat: opus varium, multisque rebus ad constituendam vitam minime idoneum. Quod nisi Principi nostro Herc. Estensi nuncupatum foret, minime ejus meminissim, nam & post ejus mortem in ejus cineres servitum est, ob impietatis crimen.* Ze luiden in onze moederspraak aldus, *Men leest ook het boek van Marcellus Palingenius Stellatus, in heldendigt geschreven, en getiteld de Zonnweg des levens, in twaalf boeken geschikt, welke yder het opschrift voeren*

* P. 569.

van den naam eenes Hemelteekens ; zoo dat de Ram voor 't eerste staat : een werk van verscheiden inhoud, en tot schikking des levens gansch niet dienstig zijnde. By aldien 't niet aan onzen Vorst van Eijste was opgedragen, ik zoude daar vangeenzins hebben gewaagt, want zelfs na zijn dood heeft men, om de beschuldiging van godloosheid, straffe tegen zijne beenderen gepleegt.

Zie daar, om dat de man in den haat der geestelijke dwingelanden was geraakt, durft Gyraldus niets goeds van hem zeggen.

Melchior Adam, sprekende van Wirfungus aanmerkingen, over het dichtwerk van Palingenius gemaakt, noemt onzen Man *Marcellus Palingenius Stellatensis*, en voegt 'er by; *cujus cadaver propter pietatis doctrinam in Italia exhumatum concrematumque fuit*. Beduidende ; *Wiens lijk, om de leere der godzaligheid, in Italiën opgegraven en verbrand is*. Dat is een ander praatje als van Gyraldus.

We hebben geene de minste zekerheid, dat Palingenius den gemelden Herkules d'Est, den II van dien naam, Hartog van Ferrare, als Arts zoude gedient hebben ; schoon het van iemand geschreven word : maar wel, dat hy met den opdragt van zijn boek d'eerste kennis met den Hartog maakt.

Wilt gy nu de reden weten, lezer, waarom dit boek lezens en herdrukkens waardig, en de maker als Ketterfch en Lutheraanfch gedoemd is? Om dat hy de buitensporigheden der geestelijke quanten van zijn tijd, en byzonderlijk de vuile bedrijven van de kloostervogels, ja den Paus zelf, met levendige verwen afschildert, gelijk

lijk we met een staaltje of twee zullen toonen. Hoe? was dat geen reden genoeg om hem voor Ketter te verklaren, en zijn lijk te verbranden?

Sekkendorf wil, in zijn historie van 't Lutherdom, Palingenius onder de geleerde Lutheranen gerekent hebben, die in 't hof van de Hartoginne van Ferrare, hun vryheid hadden: maar, zoo men den man zelf in zijn Opdragtbrief mag gelooven, ** by beleed, en verftendigde alle den gemen, die zijn werk zonden komen te lezen, dat by alles, wat hy daar in had gefchreven, aan 't oordeel der Regtzinnige en Katholijke Kerke onderwierp, en haar goed-of quaadkeuringe, gelijk het een Chriften mensch pafte, willig aannam.*

Om van 't werk zelf te fpreken, zekerlijk is het een regt filozooftch Berifp-dicht, waar in de algemeene gebreken en valfche vooroordeelen der menfchen met vinger en duim woorden aangezen; over al doorzult met grondregelen, leffen, en leeringen, die (hoewel vele derzelve onwaar zijn) niemand kan weten, dan die de Wijsheid der Ouden vry wel verftaat, en de gefchillen der beroemdste Heidensche Wijfgeren doorkropen heeft.

Eene zaak is 'er nogtans in Palingenius, die den Chriftenen in 't algemeen (ik fpreke van zulke, die den Chriftelijken godsdienst, 't zy in wat voor een gezindheid, opregtelyk aanhangen) zoo wel als den Pausgezinden in 't byzonder, ergerlijk,

** Nam clare profiteor, & omnibus hæc lecturis restatum esse volo, me in omnibus, quæ hoc in opere scripsi, Orthodoxæ & Catholicæ Ecclesiæ judicio submittere, ejusque censuram, ut virum Christianum decet, libenter accipere.*

lijk, aanstootelijk, of ontichtelijk kan schijnen, dog in een gezonden zin opgevat zijnde geen schandvlek in zijn naam zet. Namentlijk op verscheide plaatsen brengt hy eenige filozoofsche gevoelens van de Godheid, van de Gelukzaligheid, van de Ziel, en van andere dingen, op het tapijt, welke somtijds wat te flauw, naar mate van zijn ophief, wederlegt worden; in dier voegen, als of hy met zijn breede uitweidingen zoodanige onregtzinnige stelsels eer schein te verdedigen, dan te wraken: schoon het besluit hem altijd regtzinnig doet blijven. Dog dit verschoont de helische *Inquisitie* niet, die tegen het lijk van een mensch gaat woeden, om een doling, welke zy uit zijn schriften weet te pluizen.

Al genoeg van Palingenius schrijfлот: laat ons zijn schrift zelf ook eens bekijken.

Zijn eerste boek [met het Hemelsteeken *den Ram* getiteld] maakt den aanvang van 't werk, waar in hy dichters-wijze voorgeeft, veel van de wetenschappen, veel van de zeden, te zullen verhandelen, onderzoekende; of 't beter is, geleerd dan vroom te zijn.

Daar meê gaat hy over in het tweede boek [*den Stier*] tot de nasporing van 't hoogste goed; 't welk hy met gewigt van redenen aantoon't geenzins in rijkdommen te zijn gelegen. Gelcerdheid, en Deugd boven al, is by hem het waardigste. 't is wel waar, een arm mensch kan zeer bezwaarlijk tot de kennisse van verhevene wetenschappen geraken, om dat hy altijd voor de kost moet zorgen; daar een ander, die met de goudbeurs om zijn hals ter wereld is gekomen, buiten kommer leeft; maar voor den genen, die leesgierig en stand-

standvastig is, staat ook de weg open (meent hy) tot alle brave zaken, al zou hy zijn bed onder zijn lijf verkoopen, en als een bedelaar moeten leven.

———— * *Est melius mendicum vivere, dum te
Coelicolis similem divina scientia reddat,
Quam si possideas Persarum bellua, gazas.*

't Is beter, als een bedelaar
Te leven, als de kenn' maar
U maakt een Hemelling gelijk;
Dan of gy welig waart, en rijk:
En of gy al der Perzen schat,
Hun beesten, en hun sleep, bezat.

Hy voegt 'er by, nooit een welsprekend man gezichte hebben, die bedelde, of van honger verging, d'Armoê heeft ook haar vermaak, en de Overvloed hare rampen.

Ook bestaat het hoogste goed niet (deze is de stoffe van [de *Tweelingen*] zijn derde boek) in de Wellust, hoewel hem zulks van Vader Epikuur geleert word. De grijsaart verschiint hem quantuis, en ontvoutwt hem zijn stelling van de Wellust; stijf en stout ontkennende dat 'er na dit leven voor de Deugd belooning en voor d'On-deugd straffe staat te wagten.; Epikuur, zegge ik, word hier van Palingenius ingevoert, en hy leeraart hem, hoe een mensch slegts in alles de Wellust moet beoogen; want dat de bedenkingen van der zielen onsterffelijkheid, en haar vreugd

vreugd of quelling na de dood, kort om gezegd, Hemel en Helle maar quakjes zijn, die de Priesters het gemeene volk om hunne uering hebben wijs gemaakt. Taal, zekerlijk, al te verregaande, en waar van deze volgende vaarzen een wijdluftig staaltje zijn.

(a) *O Dii, quam magna est penuria mentis ubique,*

*In nugis quam prona via est! Quid creditis ista
Insani? quae nec possunt ratione probari*

Ulla, nec sensu agnosci? quid vana timetis?

Qui facilis credit, facilis quoque fallitur idem.

Lucra sacerdotum sunt haec, artesque dolosae.

Ast ubi vita semel tenues defecit in auras,

Nil sumas, ut nondum geniti nil prorsus eramus,

My lust dezelve niet te vertalen, om dat ze niet stichten. Het beste, dat men hier voor Palingenius kan zeggen, is dit alleen, dat de Heidenische Epikuur, niet hy, zulke ilegte lessen geeft.

Wijders (dus vervolgt hy zijn verdigtfel) als Palingenius, die schoone leerreden van den Filozooft gehoord hebbende; verzogt, dat hy dog mogt weten, hoe hy tot de Wellust best konde geraken; leid hem Epikuur langs een breed pad, daar hy het Paleis van Plutus [den God der Rijkdommen] ziet, en wat verder in een zeer geneugelijke bosschaadje, daar hy de Wellust met Venus en den Minnegod aan haar regte, en d'Overdaad met al haar lijfstrawanten aan haar slinke hand vind. Maar de Godinne Arete [de Deugd] ontmoet hem wel haast, en ontvouwt hem, hoe

(a) P. 30. v. 31.

afschuwelijk de Wellust is, die de grootste mannen niet zelden overheerscht heeft: zy waarschuwt hem derhalven, dat hy zijne onmatige driften be- teugele en de Reden plaats geve, die den mensch alleen van de beesten onderscheid, en den Goden gelijk maakt: zy verfoeit de Dronkenschap, en Overdaad, beveelt hem nuchter te zijn, en te waken, en belooft 's anderen daags iemand te zenden, die hem verder berigt zal geven. Daar op vliegt **Ze** met Iris [den Regenboog] hemel- waarts. Epikuur had zig al in den aanvang van haar predikaatsie tot de Wellust begeben.

In het vierde boek [den *Kreeft*] hoort men den Dichter, na dat hy Apol heeft aangeropen, en antwoord bekomen, een verzicring inbrengen van twee harders, die om strijd minnevaarzen zingen, en hem tot scheidsman nemen, dog door tussenkomsf van zeven Wolven gestoord worden. Aldus een andere weg ingeraakt, ter- wijl hy bezig is uit een koelen bron te drinken, komt de Zoon der voorzeide Deugd-godinne A- rete, van zijn Moeder uit den Hemel gezonden, hem verder uitleggen, welke de regte Venus of Liefde is. By dit geval word de wettige en kuiffe liefde geprezen, en in 't voorbygaan zien we de Monnikken gekrouwd, die hunne mingeneug- tens ter sluik plegen.

De Liefde staat voor alle andere hartstogten gesteld, en hy betoogt, indien God dit Heelal niet met liefde bezat, dat alle de hoofdstoffen zouden verloren gaan. Hier uit haalt hy een uit- weiding tot lof van de Vrede, en vult voorts dit gansche boek met de Vriendschap en hare pligten. Eindelijk vertelt hem de Godinne-Zoon, welke

werelds-

wereldsdeelen hy gewoon is uit de hoogtetebeschouwen, en stijgt daar op wederom ten Hemel.

d'Inhoud van het vijfde boek [den *Leeuw*] is dusdanig. De Dichter redeneert over de goederen, en derzelve onderscheid. Hy belacht de Rijkdommen, en andere lijffelijke goederen; wenschende geene andere, dan goederen des gemoeds. God stelt hy als het begin en einde van alles, die ook alleen het hoogste goed kan gezegt werden. 's Menschen geluk en elende word aangewezen, en onder anderen 't gemak en ongemak des huwelijks; novens zeer wijloopige leeringen tot het opvoeden der kinderen. Zie daar komt het Monnikkendom weder te voorschijn, ter gelegenheid dat de getrouwde mannen gewaarschuwt worden, zig voor dat schijnheilig gebroedsel Overspelers te wachten, waar van hy ergens dus zingt.

† *Sed tua precipue non intret limina quisquam
Frater, vel Monachus, vel quavis lege sacerdos.
Hoc fuge, pestis enim nulla hac immianior. Hi sunt
Fex hominum, fons stultitia, sentina malorum,
Agnorum sub pelle. Lupi, mercede colentes
Non pietate Deum. Falsa sub imagine recti
Decipiunt stolidos, ac religionis in umbra
Mille actus vetitos & mille piacula conduunt:
Raptores, moechi, puerorum corruptores,
Luxurie atque gula famuli; caelestia vendunt.
Heu quas non nugas, que non miracula fingunt,
Ut vulgus fallant, optataque premia carpant! &c.*

XII Deel.

X

t'Wolk

't Welk dus begint

Voor al, laat in uw huis geen Broër nog Monnik
komen,

Of wat voor slag van Priesters het ook zy.

Gy hebt geen grooter pest als 't Papendom te
schromen,

en zoo voorts. 't Overige is voor den genen,
die Latijn kent.

De Heeren Artzen krijgen ook geen kleine
streek, en een van dien bende staat hier dus te
pronk.

† *Dum lotium infelix spectans inde omnia cap-
tat,*

Dum tentat pulsum venæ, dum stercorea versat,

Fallitur & fallit; sed non discriminis aqua

Conditio: ille miser moritur, causamque canendi

Linigeris rasis præbet calvisque cucullis.

Beduidende

Hy kijkt, och armen, eens de pis, en weet te zeg-
gen

Dat alle teekenen daar in gelegen leggen:

Hy voelt de pols, by roert den drek om, en zie
daar

Hy word bedrogen, en bedriegt een ander. Maar

Met dit groot onderscheid; de Zieke man gaat stap-
pen,

En geeft de kruinen en luiskale Monnikskappen

Stof tot het zingen van lijdennen voor zijn geld.

Al weër een van de blijken, hoe luttel achtin-
ge de Man voor dat soort van kreeften gehad
heb-

hebbe. 't Slot is, dat de Wijsheid alles overtreft, dog dat niemand eer wijs word, voor dat hy zig van alle ondeugd gezuivert heeft.

Kalliope, eene der Zanggodinnen, ontmoet den Dichter in 't zesde boek [de *Maagd*] en onderwijft hem, terwijl hy over de ydelheid der menschelijke zaken verbaasd staat, dat het den mensch niet mogelijk is de verborgenheden der Natuur na te vorschen, veel min het ware goed te onderscheiden, hoe stout en ligtvaardig hy mag wezen. Ze toont hem, dat Adel niet meer dan de Rijkdommen en Wellust onder de ware goederen is te rekenen. Een stoffe, die hem verre heenvoert, om te bewijzen, dat geen verhevenheid van geslacht, of naam, geen eer nog aanzien, maar Geleerdheid en Deugd den mensch veredelt. Dog na een lange overweging van de oneindige elenden, die 't menschedom onderworpen is (hier word het stuk der Ziele weêr te berde gebracht) besluit hy, dat men de dood niet moet vreezen, maar als het einde van alle zwarigheden aanmerken.

Hy wekt zijn Zanglust op in het zevende boek [de *Weegschaal*] en zingt de Eenheid Gods, het eerste beginsel van alle dingen, ten hoogsten volmaakt, eenvuldig, aanwezig, ten volten wijs, goed, eeuwig, oneindig, en onlichamelijk. En gelijk dit ruim zoo wel bespiegelingen van een Filozoof, als van een Poeët zijn, zoo is ook al 't volgende zuiver aas voor Wijsgerige. By voorbeeld, zijn gezeg van de ligtheid en zwaarte; van de bedriegelijkheid der zinnen, en wat des meer is. Ik zwijge van zijn gewaande Lugtbewoners, van zijn onderzoek wegens den aart der Ziele, en

van de oorzaak der beweginge in 't menschelijk lichaam, zijn gevoelen van de smart, van de vermoeidheid, van de lijdingen der Ziele, en van de Zinnen. Zekerlijk is hier een bron, waar uit veel heilzaams kan geput werden van een vernuft, dat oud en nieuw gewoon is met even gunstige coren aan te hooren. Ik verzekere, dat Palingenius hier weder goed zal maken, alles waar mede hy te voren eenigen achterdocht mogt gebaart hebben: men leze vry zijne klemredenen tot betooging van het vermogen der Ziele, en voor't laatite zijn betwifling dat de Ziel onsterffelijk, en de leere van dat gevoelen hoog nut en hoog noodig is.

Was hy terstond en Wijsgeer, en Dichter, nu komt hy in 't achtste boek [den *Scorpioen*] ook als godgeleerde in het Strijdperk der letterwijze voor den dag. Want daar in verklaart hy zijn meining van 't zoo genaamde Noodlot, en het geval, of de Fortuin; daar in poogt hy Gods Voorzienigheid met de Vrye Wil (zoo als hy die beschrijft) over eente brengen; en dewijl de Vrye Wil by hem is, die de Reden volgt, tegen welke nogtans onze driften geduuriglijk oorlog voeren, zoo oordeelt hy, dat ons verstand dan eerst vry mag gezegt werden, als het die driften en hartsogten overmeestert heeft: want by aldien het zig tot wellusten begeeft, en daar door laat beheeren, wie kan het dan, verlaafd zijnde, vry noemen? Zijn bewijzen zijn hier niet spaarzaam, en in 't oplossen van eenige tegenwerpingen wederlegt hy 't gevoelen van Epikuur, dat God zig niet het menschedom niet zou bemoeijen. Ook ruimt hy die zwarigheid uit de weg, waarom de
boo-

booze dikwils in deze wereld gelukkig , en de vrome ellendig zijn , met aanwijzing van het onderscheid der dingen , die goederen of geen goederen zijn , of van zulke , die van den gemeenen hoop menschen , of van de wijzen , daar voor genomen werden ; alles strekkende om Gods Voorzienigheid doorgaans den lezer in te boezemen. d'Oorzaak van al 't quaad , dat in de wereld ongaat , brengt hy tot den Duivel t'huis , gelijk aan deze zijne vaarzen blijkt.

* *Quare si in terris dominantur Sardanapali,
Si diadema tenent asini sub imagine regum,
Si tutela ovium curæ est commissâ luporum,
Si in templis habitant meretrices atque cinedi,
Si Christi pia sacra hodie manus impia tractat,
Si cupidus vendit cœlum & Phlegethontæ sacerdos,
Denique si impune & passim tot turpia fiunt,
Non est culpa Dei summi, sed dæmonis hujus,
Quem nos Fortunam quem etiam Plutona vocamus.*

Waar mede hy wil zeggen ; Dat Sardanapalussen op aarde d'oppermagt voeren ; dat Ezels onder 't afbeeldsel van Koningen den rijkskroon dragen ; dat de hoeds der Schapen aan de zorg der Wolven is toevertrouwd ; dat hoeren en boeven in de kerken wonen ; dat Christus Heiligdommen van godlooze handen behandelt worden ; dat een gierige Priester Hemel en Helle voor geld verkoopt ; eindelijk dat over al zoo vele schenddaden onstrafelijk gepleegt worden ; dat is niet Gods schuld , maar de schuld van den Duivel , dien we ook Fortuin , of Pluto noemen.

Maar laat ons tot het negende boek [den *Schut-ter*] voorttreden. Daar in levert ons Palingenius geen kleinen hoop herffenschilderyen. Hy word in de Maan opgevoert, daar hem wonderbaarlijke dingen voorkomen. Timalphus, een Zoon der vorens gemelde Deugdgodinne, by Jupiter geteeld, geeft hem berigt wegens de ziel, daar dan vry wat van Pythagoras stelling onderloopt. Dezelve Godinne-zoon ontvouwt hem den afkomst der Dwaasheid en Schelmery, twee gedrochten, waar uit alle de menschelijke ongevallen spruiten. Hoor zijne woorden.

† *ab his mala cuncta duobus
Provenient quaecumque homines patiuntur, a-
guntur.*

*Quippe omnes peccant, vel quod bona falsa sequun-
tur,*

*Stultitia monstrante viam; vel quod scelus illis
Immittit stimulos, quibus in facta impia agun-
tur.*

*Propterea recte aut stultus dici aut sceleratus
Ille potest, quisquis peccat ratione relicta.*

welke vaarzen (nevens meer andere niet voor de zaftstvloeiende te rekenen) in onduidelijkheid beduiden; „ van deze twee komt al het quaad, dat de men- „ schen lijden, of doen. Want alle zondigen zy, „ of om dat zy valsche goederen volgen, waar „ toe de Dwaasheid hen de weg wijst; of om dat „ de Schelmery hen prikkelen geeft, waar door „ zy tot godlooze daden worden aangezet. Der- „ halven kan hy met regt of Dwaas of Schelm-
act-

achtig genoemd werden, al wie de Reden laat
varen, en zig tot zondigen begeeft.

By deze pesten schildert hy, uit een groot ge-
tal Demons, of Duivels, in de Lucht, vier Ko-
ningen van dien quaden hoop, welke gezamen-
lijk het wuste menschedom tot Wellust, Gierigheid
Hoovaardy en Nijd ophitsen. Van daar bespie-
gelt hy den stand der menschelijke zaken, en ver-
deelt de menschen in vijf soorten, Vrome,
Voorzigtige, Arglistige, Zotte, en Dolle: ge-
vende daar omtrent zijn zedeleer, om dezel-
ve wel te kennen, en te onderscheiden; desge-
lijks zeer fraaije lessen tot oefening der vroom-
heid, en goede manieren. Zoo als Timalpheus
na Jupiters Hemelpaleis word geroepen, beveelt
hy den Dichter aan Merkuur, die alvorens de
Moulikken, en den Paus zelf, wederom een
streek geeft. Hy voegt 'er by, wanneer dit ge-
schiede, namentlijk ten tijde van Paus † Klement.

Het tiende boek [de Steenbok] neemt een scherp-
schimpenden aanvang met Merkuur, die, van
zijn togt uit de Helle komende, den Dichter ver-
telt dat Plutoos rijk vol is van Joden, Christe-
nen, en Turken, en dat de Helvorst hem bevo-
len had, aan zijn broeder Jupiter te klagen over
de menigte van kloosterlingen, en andere geeste-
lijke quanten, die met zoo vele duizend-duizenden
aanquamen, dat de Helle ruimer moest zijn, of
daar moest een minder getal van zoodanige gaf-
ten ten afgrond gezonden werden. Dus hekelt
hy de kloostervogels van zijn tijd (toen men de
zoo genaamde Kettters wilde dempen, en al 't
Christendom over hoop lag) als tot een voorbe-

X 4

reid-

† Den VII. van dien naam.

reidfel, en laat zijn Zangereffe opzingen, langs welk een leerweg iemand wijs kan werden, wat een Wijze boven een rijkaart bezit; en hebbende daar tuffen gelast een verdigtfel, hoe de oude Wijze, door hunne gebeden, den Filozooffchen steen verkragen, valt hy op de vraag, L. Of 't een Wijze past te oorlogen: waar omtrent zijn besluit is, dat een wijs man reden moet gebruiken, en voor al de Vrede beminnen, ten zy hy somtijds genoodzaakt werde voor zijn vaderland, en 't behoud van hem zelven, en de zijnen, te vechten. Want dat het recht en de billijkheid toelaten geweld met geweld, en list met list af te heeren; gelijk het past weldaad met weldaad te vergeelden: 't Welk alles in deze zijne † vaarzen legt.

*Ergo decet sapientem uti ratione, & amare
In primis pacem, pacem complectier omni
Conatu ac studio: nisi forte aliquando coactus
Pugnet pro patria, pro seque suisque tuendis:
Tunc venia est dignus, tunc fit sine crimine bellum,
Nam jus fasque sinunt vim vi propellere, fraudem
Fraude: velut meritum merito pensare decorum est,*

Hy onderrigt zijn lezer, hoe, en by welke menschen, een wijs man moet leven; hy versterkt hem in de Godvreezeudheid, door 't voorbeeld van een eenzamen Wotstiniër, of Wouwd-bewoner, die een afkeer van al 's werlds walgelijke ydelheden had gekregen, en d'eenzaamheid verkoren. Dit gaat hoe langer hoe ernstiger; tot aanleiding van 't geloof van der zielen onsterfelijkheid. En nu was het laat in den avond

geworden, wanneer hem drie Goden, of half slag van Goden, in de Maan heerschende, ontmoeten, die uit een ander van hun medegenooten verstaan, dat Paus Klement, tragtende het Lutherdom te dempen, heet op oorlogen is, terwijl alle godloosheid te Roomen in zwang gaat. Dat is met hekelen begonnen, met hekelen geëindigt.

Nu zullen we in het elfde boek [den *Waterman*] des Dichters gevoelen van 's werelds itselfel hooren, 't welk hy, volgens Ptolomeus begrip, vry wel opgeeft, met de teekenen van den Zonneweg, ook alle de starrebeelden, en haar open ondergang. Dan hoort men hem over de twee beginselen der Natuur, de stoffe, en vorm, redeneren, over de hardheid des hoogsten Hemels, en over de Zonbezwijming.

Hy stelt het maar voor een praatje te boek, dat de Hemelsche lichamen in haar omdraaijng gelaid zouden geven, maar voor waarheid houd hy dat alles van de Gestarntens word geregeert. Dit heeft een gevolg van meer andere zaken, zoo starrekundige, als natuurlijke, sommige waar, sommige valsch of onwis. Maar de Maan zegt onder dit dichten zeer wel,

† *Magni saepe viri mendacia magna loquuntur,
Et nemo est adeo prudens, quin sapius erret.*

Dat groote mannen dikwils groote leugens spreken; en dat niemand zoo voorzigtig is, of hy doolt menigmaal.

We laten hem derhalven spelen met zijne Hemel-

X 5

mel-

† P. 155. v. 13.

mellingen, Lugt- of Hemelbewoners, die aldaar zonder spijs of drank leven, zoo als 't zijn herssens best behaagt. De reden, waarom de Maan ons niet geheel zuiver met vlakken voorkomt, geeft zoo veel bedenking niet, als de vraag, of 's werelds stoffe eeuwig, dan of ze uit *niets* geschapen is. En gelijk hy op zijn manier tot het einde van dit boek over de hoofdstoffen en verhevelingen zijn mening verklaart; alzoo bekend hy in 't stuk van 's werelds ouderdom dat hy dezelve zou oordeelen eeuwig en oneindig te wezen; ten zy hy liever zijn reden onder het Ge- loof wilde buigen.

De *Vissen* geven den titel aan het twaalfde en laatste boek, waar in Marcellus Palingenius zijn herssenschilderyen wederom den toom viert, vindende buiten de Hemelgrenzen een oneindig licht, zonder lichaam; waar in de achtbaarste Hemelingen met hunnen Koning zig onthouden, en buiten dat nog twee andere Hemelwoningen, met hare bewoners van lager rang. Hy had reeds in 't voorgaande boek gestelt, dat de Vorm de dingen doet wezen, of zijn: en dit komt hem nu in zijn kraam te pas, omtrent dat oneindig Licht, het welke met geen lichamelijke oogen kan gezien werden, ik wete niet welke Platonische vormen zonder lichamen, en ontelbare duizenden Hemelingen. Daar na waarschuwt hy de goudgierige en godlooze, met bedreiging van hunnen aanstaanden onzaligen stand, en wekt de vrome menschen tot versmading van aardse en vergankelijke dingen, op dat ze de hemelsche, en bestendige mogen erlangen. Met Demons, die in de lugt wonen, kunnen de

ſchen, zijn 's oordeels, ligtelyk kennis maken, ſangemeenschap houden, maar met Hemellingen, of Heilige, zoo gemakkelijk niet; dan na voorgaande zuiveringen, en andere waarnemingen, die de goede man voorschrijft, tegen de verkeerde gewoonte der gener, die de Santen goud of geſteentens vereeren.

't Slot van alle deze gelooffelijke en ongelooffelijke verhandelingen is des Dichters wensch van dat hy na zijn dood in den Hemel mag komen, een betuiging van den arbeid in 't opitellen van dit werk beſteed, een dankzegging aan God, en een Poëtische voorspelling dat zijn dichtery den geleerden en vromen t'allen tijde aangenaam zal wezen.

XI. HOOFDDEEL.

Vera ac genuina cognoscendi methodus, studiosæ juventuti præscripta ab *Eliæ Van Steenberch* Philosophiæ Doctore, & in illustri Daventriensum Athenæo Professore ordinario.

Dat is,

De waare en regtschape leerwijze om zaken te kennen, den boekoeffenende jeugdelingen voorgeschreven van Elias Van Steenberch, Loeraar der Wysbegeerte, en Professor in de doorluchte Schole te Deventer. Te Deventer by

Zielsneiging tot Wijsheid is 't voortreffelijk-
ste, dat in een mensch kan bespeurt wer-
den. Daar toe de kinderen op te voeden is de
grootste en wezentlijkste schat, die de ouders
hunne lieve panden kunnen mededeelen, en hoe
wy daar meer in vorderen, hoe wy nader aan
God, de waare Wijsheid, komen.

*In voor- of tegenspoed
Blijft Wijsheid 't hoogste goed.*

Maar hoe naauwziende behoort ons gezigt, hoe
opmerkende het hart te wezen, wat heeft men
niet een wijze voorzorge van nooden om den ge-
baanden weg der Wijsheid te vinden!

Kebes (of Cebes naar de Latijnsche uitspraak)
verbeeldde ons in zijn tijd al verscheide poorten,
door welke de Wijsheidszoekers moesten trek-
ken, en in alle ingangen van die niet weinige op-
gesmukte verleiders, die ons aanlokten om hen
te volgen, maar alle ligtgeloovige, die hen na-
stapten, quamen nooit ter plaatse daar de waare
Wijsheid woonde.

't Gaat nog zoo, goede lezer. Boeken en
meesters zijn niet altijd de bequaamste wegwijzers
na den schoonen tempel der bekorelijke Wijs-
heid, maar vele van die leiden ons daar van af,
en steken ons ondertussen een deel kromtalige
woorden, en onnoodige verdeelingen in de hand,
daar men aan babbelt, en knabbelt, en labbert en
lab-

Tabbert, zonder goed breinvoedsel te krijgen. Dan meenden die gaauwe bazen (och armen!) dat we voor geleerde, ja wijze, luiden konden te velde komen. Ey lieve, beziet my dog eens de oude *Logika* (zie daar, zoo als ik 'er om denke ontvalt my mijn gewone Neêrduitsch) met haar *Darapti*, *Felapton*, *Disamis*, en honderd andere grollen, tot uitlegginge van welker geheimenissen een jongeling, die vry wat beters zou konnen verrigten, een menigte bladeren moet lezen, om, als hy die wel, en tot zweetens, en nog eens zweetens toe, beblokt, en herblokt, en doorgrond heeft, alsdan nog zonder grond te wezen, volgens 't oude loopje,

Purus putus Logicus, purus putus asinus.

*Een Redenvitter, hard en vast,
Een enkele Ezel in zijn bast.*

Dog, om niet tot preken of schertsen te vervallen, zie hier een ander man, den Heer Steenberch, die zig onder het getal van die blinde leidslieden niet wil gerekent hebben. Deze raad ons, een anderen weg in te slaan, ik wil zeggen, hy geeft ons een beter Redenkonst [*Logika*,] waar in hy wezentlijke zaken met veritaanlijke woorden, op een beknopte wijze, uitdrukt.

'k Moet bet voor af zeggen.

Hy geeft zijne leerlingen een zeer klare verbeelding van de natuur der zaken, van welke hy spreekt, en, om alles duidelijker te doen afsteken, vertoont hy telkens het gezegde in voorbeelden. Nog is 't evenwel niet mogelijk, zig

van

van alle die oude duistere School-woorden te ontslaan: want men heeft te doen met menschen, die deze onnutte benamingen gebruiken, of immers hunne gedagten niet anders als door dezelve kunnen uitdrukken. Daarom vond de Hoogleeraar raadzaam zijnen leerling te zeggen, hoe de duistere Schoolfchgezinde de klare zaken noemden.

Het werkje is vervat in twee deelen, 't eerste van XXIII, het laatste van XXIV korte hoofdstukken. Het eerste is daar toe gerigt, om alles klaarlijk door denkbeelden te kunnen bevatten, of begrijpen; het tweede, om van die begrepe zaken, met oordeel, en naar waarheid, te kunnen redeneren. Hy moest dan voor af zeggen wat Bevatting, Denkbeeld, en Ziele was; welke de voorwerpen van onze Bevatting waren, mitsgaders de vele en verscheide manieren van Bevatting der zaken, die aan een Wijsgeer voorquam.

Een zaak klaarlijk in alle zijne omstandigheden wel uit te drukken dat 'er niet aan mangelt, noemt men * *bepaling*: maar ik kenne wel menschen, die met den Schrijver t'eenemaal van gedagten zijn, dat in vele en wel de wigtigste zaken zulks te doen onmogelijk is, en daarom liever een *beschrijving* als *bepaling* maken. By voorbeeld; om de natuur van een Beest te beschrijven, zou het niet beter gezegt wezen *een lichaam; begaafd met zeer netgeschikte werktuigen, die, naar de gelijkenisse van het menschelijk lichaam, worden bewogen* enz. dan met de volgers van Aristoteles een Beest te bepalen een *onredelijk dier*?

Zy

* Definitio.

Zy wanen dat die bepaling volstrektelijk goed is; daar 't ons duisterder voorkomt wat *dier* en *onredelijk* in een beest, als wat een *beest* is.

Dewijl wy deze hervormde Redenkunst van stuk tot stuk niet kunnen opvolgen, zal't genoeg zijn, een liefhebber dezer stoffen aan te wijzen, waar de geleerde Schrijver t'huis legt. Ik bevele hem dan van de Denkbeelden, die wy in ons hebben, tot de woorden, waar mede wy dezelve uitdrukken, over te stappen, en te gaan bezien, hoe die moeten gevormd zijn. Onze ziel heeft niet weinige onvolmaaktheden in hare werktuigen, die hier, zoo in 't verstand, als in de wille, worden aangetoont; dog alle de oorzaken, waar uit die onvolmaaktheden spruiten, te willen optellen, zoude een eindeloos werk zijn; daarom is het best, eens te beschouwen, hoe dezelve kunnen verbeterd werden. Onder de byzondere oorzaken telt de Heer Steenberch verscheidene zeer merkwaardige.

Van 't eerste deel scheid ik af, om toe te treden tot het redeneren, en te zien, hoe wy op goede gronden de Waarheid kunnen navorssen: want daar is een groot onderscheid tusschen een enkele bevassing, en een oordeel. En vermits wy in 't zelve iets toestemmen en vast stellen, 't zy dan in 't algemeen, of in 't byzonder, worden hier verscheidene regelen voorgeschreven, hoe een leerling dat op een goeden voet zal beginnen: vervolgens word allerley wijze van oordeelen aangehaalt, hoe die ook kunnen voorkomen, om een veilig pad ter regter voortgang te banen.

De Schrijver gaat van daar over tot de *Redenering*, waar toe de oude Filozofen hunne Bar-

Barbaarsche * *Sluitredens* verzonnen, en waar aan zy alles gebonden hebben. Hy toont ons, hoe luttel een Redeneerder die van nooden heeft. Vryheid, door die harde schoolwetten niet bedwongen, is hier best. Uit Sluitredenen leert men meer twisten, en scherpzinnig wezen, als Waarheid zoeken, en als ze de jeugd voor noodzakelijk zijn ingeboezemt, kunnen ze den bezadigder jaren niet wel ontrukkt werden. Voor die genen echter, die dit onnoodzakelijke willen opvolgen, geeft hy eenige regels, die in den grond met d'oude wel over een komen, maar dezelve in klaarheid overtreffen.

Dus quam men wel tot kennisse der Waarheid, maar nu waren d'er ook wapenen tegen de doling van nooden. Derhalven onderzocht de Heer Steenberch aller dwalingen oorzaak; namentlijk het misbruik van die vryheid, welke wy in 't oordeelen hebben, zoo omtrent geestelijke, als lichamelijke zaken. Adams val, en onze verdorvenheid, daar uit gerezen, staat hier voor aan.

Een tweede oorzaak is, dat wy meermalen met onze bedriegelijke zinnen, als met de Reden, raad plegen: zoo word de arme mensch met een menigte vooroordeelen belemmert. Wilen we eens onderzoeken, hoe wy van de wieg en bakermat af daar in opgequeekt worden? Moeders, Minnen, en wie niet al meer, stampen de teedere wichten vrees of vernmaak in, omtrent zaken, die niet in wezen zijn, en bederven het zwak begrip, gelijk Plato oulinks al zag, wanneer hy de Minnen bevel gaf van den kin-

do

* *Syllogismi.*

deren niet allerley quakjes voor te houden. Kommen zy daar na by Meesters, die maken het, om hun gezag te vergrooten, en hun beurs te vullen, nog arger. Ecnige vouden van dat soort van beurzesnijders, (a) hier aangehaald, zijn noodig gelezen te werden.

De snoodste Verleidster is het gemeene volk. Vertellingjes van Pctemoey, Bestemoer, of Overbestemoer zijn onseilbare waarheden, al blonken zy van klinkklare leugens. Zoo word een jongeling geheel en al bedorven, en hy praat, zoo als zijn Besje praatte: zonder onderzoek, want dat zoude zijn geweten bezwaren.

Komt men tot rijper ouderdom, dat vooroordeel legt in ons met huid en hair zoo vast, dat het voor aangeboren en overgeërfde Waarheid blijft zitten: en zoo loopt men al dolende henen dreutelen.

Maar 't zijn de zinnen alleen niet, die ons bedriegen. Ligvaardigheid in 't oordeelen werpt ons ook zeer dikwils van de wal in de sloot. We willen niet eens overwegen wat van de Waarheid der zake is; men wil al meer weten, en geeft zig geen tijd om iets wel te overdenken.

Nog meer.

Deden de zinnen veel quaads in de verleiding, niet minder doen de hartstogten, als men liever die, dan de Reden volgt. *Eigen liefde* (hoe weinige zijn 'er vry van!) is hier gevaarlijkst van alle. Deze baart gemeenlijk *Pluimstrijkerij*, die gróote Zelfsbedriegster, op dat men zijn hof leer' maken, geld, en vette ampten krijgen.

Hachelijk is 't ook, al te veel het oud of 't
XII Deel. Y. nieuw

(a) P. 201. 202. 203.

nieuw te beminnen. Die niets aanneemt, als dat oud is, heeft geen liefde voor de Waarheid: zoo weinig als hy, die niets als 't nieuw beminnt.

d'Eerste speelt den leuyaart op d'oude, d'ander kittelt zig alleen met wat nieuws. Met een kort tegengift om alle deze dwalingen te mijden maakt de Heer Steenberch van deze zijne lecrwijze, en ik van mijn uittreksel, een einde.

XII. HOOFDDEEL.

*Religie der Muskoviters, Oud-tijds en He-
densdaags, met dezelve wonderlijke Ce-
remoniën, Gewoonten, Levenswijs &c.
Naauwkeurig onderzocht van een geleerd
Hoogduitsch Heer, en van hem uitgege-
ven. Nu vertaald en vermeerderd met
velerley zeldzame zonderlingheden van
Muskovien, en de Muskoviters. Versierd
met curieuse figuren. Te Thiel by Jan
Van Leeuwen, en zijn te bekomen t'U-
trecht by Antoni Schouten. 1698. in 8.
16 bladen.*

NU men, een wijl herwaarts, hier te land, en elders, zoo veel van het statelijk Muskovijsch Gezantschap, en de Vorsten, die 't zelve bywonen, gehoord en gezien heeft, vind een drukker van Thiel geraden, dit werkje, in

*t Hoogduitsch beschreven, te laten Neerlandich spreken; in dier voegen, dat een Hollander het verstaan kan; en teffens hier en daar te vermeerderen met inlassingen, die de aanmerkelijkste byzonderheden van het Muskovisch rijk en volk behelzen.

Het is verdeeld in twee boeken: welker eerste, ons vóór af der Ruffen of Muskoviten bekeering tot het Christen-geloof, hunne ouwerwetsche Afgoden, en het geschil onder de Schrijvers, over den regten tijd, wanneer zy ten vollen den Christelijken Godsdienst hebben aangenomen; alles naauwkeuriglijk uitpluift. Dan hooren we in 't vervolg, welke de hoofdstukken van hun geloof zijn. Namentlijk zy houden den Bibel, of de Heilige Schriften, wel voor den regel hunnes levens, dog daarenboven voegen zy d'er de zeven eerste algemeene Kerkvergaderingen van de Grieken by: desgelijks eenige Oudvaders. Alle d'andere Kerkvergaderingen, buiten de gezeyde zeven, verwerpen zy, als Ketterisch, maar hebben nog een byzonderen eerbied voor hunnen eigen Leeraar *Nikolla Sudatworiz*, wiens heiligen dag zy tweemaal 's jaars vieren. Zy erkennen niet alleen leden van de Grieksche Kerk, maar zelfs de beste Grieksche Christenen te zijn, hoewel in vele stukken van hen afgeweken: en om dat zy van de Grieken zijn gekerstent, zenden ze den zoo genaamden Christenschen Patriarch van Konstantinopolen jaarlijks een aafmoes van vijf hondert dukaten toe.

De Bibel, dien ze gebruiken, is in de Slavonische spraak gedrukt, en daar uit hebben zy 't hoogste gezag voor de Euangeli-boeken; der

mare, dat zy dezelve met hunne handen niet aanraken, voor dat ze eenige malen een *Puclon* daar voor gemaakt, dat is het hoofd gebogen, en een Kruis-teeken voor de borst geslagen hebben. Maar het Oude Testament, dewijl zy wanen (a) dat daar vele onbetamelijke dingen instaan, achten zy niet waardig in handen te nemen, veel min den volke openbaarlijk voor te dragen; uitgenomen Davids Snaarliedereen: daarom lezen hunne voor-naamste (b) Priesters alleen het Nieuwe Testament in de kerken voor, dog zoo achteloos, en rabbelende, dat de Lezer het zelf niet schijnt te verstaan, en de hoorders daar op geen acht geven. Ook verklaren ze het voorgelezene niet, of ze doen geen predikaatsien; want daar uit, zeggen ze, spruiten vele ketteryen.

Zy houden de Turken en Tartaren voor vianden der Kerke, waarom ook derzelver gezanten wel ten gehoor, maar geenzins ter handkus, van den Czaar, gelijk de Christenen, worden toegelaten. Nog hebben ze een grooten afkeer van Joden, die niet anders als onder belofte van zig te laten doopen, op hunne grenzen mogen komen. Met de Roomsche-Katholijke, die ze Latinen noemen, willen ze gansch geen gemeenschap hebben, maar dulden de Lutheranen, en Gereformeerde. Deze verhandeling is de stofte van 't vierde hoofddeel, waar in men teffens leest het deerlijk uiteinde van *Quirijn Kuhlman*, en eenen *Norderman*, beide in een badstove binnen de Stad Muskou, om hunne herffendweeperyen, levendig verbrand.

Den eersten, die, om zijn fratfen en hoogachting

(a) P. 17.

(b) Zy noemen die Popen.

ring voor de aperyen van *Jan Rotbe* ook in Holland is bekend geweest, hebbe ik in Hooy- en Oogstmaand 1693 by zeker geval in de Boekzaal aangetrokken; zedert dien tijd menigmaal denkende waar die beklagelijcke jongman, die hem zelven door al te hoog te willen vliegen, zot gemaakt had, mogt gebleven zijn: tot dat ik uit de (a) *Daglijst* en levensbeschrijvingen, door *Henning Witte* gemaakt, verftendigt wierd van het gene dat ik hier in dit boekje leze; uit welken *Henning Witte* ik geloove, dat deze Schrijver, en de Hoogduitsche Farheer (b) *Ernst*, zoo wel als andere, die hem aanhalen, en van my naderhand gelezen zijn, de treurige historie van den ongelukkigigen maalgheest hebben nageschreven. De misdaad, waar voor hy zoo gruwelijken straffe leed, bellond, na 't zeggen van den gemelden *Witte*, in (c) zekere voorzeggingen, en bewegingen van oproer. Dit zou gebeurt zijn, zoo we *Henning* mogen gelooven, den derden van *Wijnmaand 1683*.

Maar laat ons weder tot de *Ruffen* keeren.

Zy zijn zoo vies, dat zy een kerk, waar in bygeval een hond is geloopt, met vremde gebaaren zouden herwijden: tot bevestiging van welk bygeloof, het klugtig verhaal van een grooten *Aap* (d) alhier gemeld word. Nogtans erkennen zy geen hedendaagsche (e) wonderwerken, duidelyk voorgevende, dat de wonderwerken, voorhenen om der ongeloovigen wille geschied, in de

Y 3

Kerk

(a) *Diarium biograph.* (b) *Zie den man in de Boekzaal van Hooy- en Oogstmaand 1695.* (c) *Vaticinia quaedam, & seditionum motus.* (d) P. 27.
(e) P. 30.

342 *De Boektaal van Europe*,
Kerk der geloovige thans niet meer gezien wor-
den.

Zeer hoog achten ze den echten Staat, tot zoo verre, dat binnen den vierden trap van bloed-
verwantfchap te trouwen by hen een halsstraffe-
lijke misdaad is. Niemand mag ook meer dan
eene vrouw hebben, op verbeurte van 't leven;
zelfs niet zijn Czaarsche Majesteit: of 't moest
juist zijn, dat zijn gemalinne onvrugtbaar was,
of geen Prins baarde. In dit geval alleen mag
hy haar in een klooster steken, en een andere ten
huwelijk nemen.

Hier nevens hebben zy eenen hoogheiligen
eerbied voor hunnen Vorst, opentlijk voorgeven-
de, dat de wille van den Czaar de wille Gods
is. Wanneer hen iets twijfelzinnig voorkomt,
zijn ze gewoon te zeggen; *Dat weet God, en
onze Czaar.*

De naaste eere geven zy aan de geestelijk-
heid, welker hoofd de zoogenaamde *Patriarch*
is. Van mindere priesteren, die in der Ruffen
taal *Popen* heten, en wederom in rang onder-
scheiden zijn, als *Protopopen*, Aarts priesters,
Diakonen, en dergelijke, is zoo groot een over-
vloed, zegt deze Schrijver, als van Mussen op
de daken, en * men telt van die gasten in de
Czaarsche hofstad Muskou alleen omtrent 4000,
behalven de Monnikken.

Vaardig te kunnen lezen, schrijven, en zin-
gen, is genoeg, om hunne bediening waar te
nemen. Daar word ook niet veel na gevraagd,
al krijgt een *Pope* zijn huid eens vol slagen, mits
dat men zijn gewijde mutsje eerst zediglijk afigt,

ca

* P. 35.

en 't-zelve hem, wel afgerost zijnde, weder op-
 nest; 't-welk den vremdelingen koddig voorkomt,
 en nogans in de drinkwinkels; daar men Bier,
 Meê, en Brandewijn verkoopt, dik wils gebeurt
 want de (a) *Popen* zijn meerendeels ligtvaardige
 onnutte vogels, en verzopene dronkaarts.

Alle hunne kerken zijn rond gebouwd, en van
 vijf ronde torens met drievoudige kruiffen voor-
 zien; maar daar zijn geen stoelen; nog banken
 in; om dat ze voegelijkst achten; hunnen aans-
 dacht staande, of knielende, of voor over op d'aan-
 de liggende, te verrigten. Zy schrijven de klo-
 ken, ik wete niet welk een groot vermogen in den
 godsdienst toe, en onderhouden Riecht en Bat.

We lezen (b) hier hun gevoelen van de Drie-
 eenheid, Erfzonde, Vrye Wille, tien Geboden,
 Geloofs-voorschrift, en 't gebed, dat men ge-
 meenlijk het *Vader Ons* noemt: voorts hunne oerb-
 bewijzing aan de beelden van Christus, Maria,
 en andere Heilige, van welke zy een openbare
 (c) beeldenmart houden. Onder deze is *Nika-
 laas* hun grootste *Sant*, of beschermheilig.

Wanneer zy in een's anders huis komen, zulk-
 len ze niet groeten, al waren d'er twintig *Knee-
 zen* [Lands Vorsten] of Grooten tegenwoordig,
 voor dat ze den *Heilig* in 't huis hebben gezien.
 Ze treên na binnen, of ze stom waren, en als ze
 zoo aanstonds den *Sant* niet verbeeld zien, straks
 hoort men hen zeggen *Nimate Pog?* [hebt gy
 geen God?] Voor den *Sant*, met eerbiedigheid
 aangewezen, buigen ze driemaal 't hoofd, en
 slaan zig driemaal op de borst, telkens zeggende
Gospodi Pomilui [Heere ontfermt u over my!]

Y4

Daar

(a) Ib.

(b) P. 42.

(c) P. 46.

Daar na groeten zy de aantwerende met het Hebreeuwisch woord *Schalom* [vrede zy u!] en gaan dan voort tot het gene dat ze te beschikken hebben.

Zy onderhouden ook Bedevaarten, en hoewel ik hier vorens las, en aanschreef, dat zóógen wonderdaden gelooven, nogtans leze ik (a) hier, dat in de kloosters vele wonderbaronde overblijfsels van zóó genaamde Santeu zijn, welker wonderdaden van zieke te genezen, en andere fraaije dingen te bedrijven, door gansch Rusland geroemt worden. (b) De ommevangen, en Bedevaarten, die jaarlijks derwaarts gedaan worden, gaan echter verzeeld van groote ongebondenheden in vreten, zuipen, hoereren, en moorden.

Behalven het verhaal van hunne grove bygelooovigheden, is 't niet onvermakelijk te lezen, hoe zy 't Nieuwe jaar viereti, met meer andere Hoogtijden; voornamentlijk de (c) Waterwijding, van den Schrijver zelf in de Stad Muskou gezien. Alle Orgelen, en andere Zang- of Speeltuigen achten zy in de kerken gansch ongeoorlofd.

(d) Hoerery en afschuwelijke ontucht gaat hi Muskoviën voor een al te ligte zonde door. 't Smoordonken drinken heeft er boven alle volkeren den voorrang. (e) De vrouwen, die ter goeder naam staan, zitten altijd in huis gesloten, en hebben op zekere hoogtijden alleen verlof tot zeer kinderachtige vermaaklijkheden.

(f) Hun trouwen en bruilofvieren heeft merkwaardige byzonderheden, dog de wijven, die

(a) P. 49. (b) P. 50. (c) P. 56. (d) P. 70.
(e) Ib. (f) P. 72. enz.

ook flordig veel vanden beker houden, worden van hare mans somwijlen onzattelijk den rug gefmeert.

(a) Woekeren, schachcheren, en elkanderen te bedriegen staat yder vry, die 't flegts veilig en luttig genoeg kan uitvoeren. Dievry word 'er nooit met de dood gelraft.

Dit alles heeft tot een ahangfel (want de Schrijver bind zig aan geen naauwgezette fchikking) wederom eenige zaken van hun Geloof; van hune Kerkplegtigheden omtrent den Doop; en zonderlinge fraten, daar toe gebruikelijk.

Het H. Avondmaal houden de Rullen met diepen eerbied, en gebruiken daar in brood (geen ouwelen, of kleine zoo genaamde *Hostien*) het welk juist moet gebakken zijn van een Weduw eenes Priesters, die zoo oud is, dat zy geen kinderen meer kan voortbrengen. Dit brood is by hen van tweederley gebruik: het eene voor de zieke, het ander voor de genen die ten Avondmaal gaan.

Zy wijden het eerste brood op Witten Donderdag, en bewaren 't zelve, het gansche jaar, in een houten doos. Het ander word; geduerende de kerkplegtigheid van de Mis, gezegent.

Zy nemen gezuurd brood, en beweren dit onderscheid met de Griekfche Kerk zeer yverig tegen de Latijnsche. Daarenboven gebruiken zy beide brood en wijn.

Den wijn maken ze laauw, en vermengen die met laauw water, om dat uit Christus zijde water en bloed is gelopen: wel te verstaan geen

Y 5

(a) P. 82. enz.

andere dan rooden wijn, die daarom door gansch Muskoviën tolvry is.

In de bediening van 't H. Avondmaal gieten zeden laauwachtigen wijn met het laauwachtig water in den Kelk, en brokken daar gezuurd brood in. Dan zegenen zy het zelve, en meenen vastelijk, gelijk de Pausgezinde, dat het aantsonds in 't lichaam en bloed van Christus verandert word. Dus word het beide aan de dischgenooten met een lepel uitgedeelt, onder dusdanig een voorzegging. *Dit is het waarachtig lichaam, en bloed van Christus, 't welk voor u en voor vele word vergoten, tot vergeving der zonden. Zoo dikwils als gy het geniet, moet gy 't nuttigen, ter gedagtenisse van Christus. God laat het u wel bekomen!*

Aan zeer jonge kinderen deelen zy 't half uit, maar aan de gene, die boven de zeven jaren oud zijn, heel.

Regtaandagtige Ruffen leggen zig, na dat zy de gemelde plegtigheid hebben bygewoont, dien ganschen dag over te slapen, om op deze wijze alle gelegenheid tot zondigen te vermijden.

Dewyl zy, zoo als wy tenstond zeiden, omtrent die allerwonderbaarlijkste verandering van wijn en brood met de Pausgezinde eensgevoelende zijn, geven ze aan de soldaten op hunne veldtocht brood, dat in het gezegende mengsel van wijn en water gedoopt is; op dat een zieke zig altijd van dat dierbaar pand mag bedienen. Ook tellen zy de dischgenooten, op dat 'er geen meer wijn ingegoten, of geen meer brood ingebrokt werde, dan voor het getal van nooden is. Den kranken geven zy na 't laatste Olyfel (dit hebben

zy nog met de Roomfche Kerk gemeen) het gezeide brood voor een hemelfche teerpenning op reis mee.

Hun vaften is zedig, maar hun Vaftenavondvreugd fnood, en ongebonden.

Zeldzaam is hun bedrijf omtrent de doode. Op den derden dag na 't aftarven word het lijk berookt, en met een vooruitgedrage rookvat ter aarde gebragt. Voor af gaan eenige daar toe gehuarde wijven, die tot aan de begraafplaats toe een groot gehuil maken. Een *Pope* draagt het beeld of de fchildery van den Sant, aan wien de overledene in zijn Doop was toegewijd, en houdt het by 't graf over den dooden, dikwils biddende; *Gedenkt, Heere, deze ziel ten goede!* Dan kuffen de vrienden het afbeeldfel, en daar na fteekt de *Pope* den dooden een hemelfchen reisbrief tuffen de vingeren, aldus luidende.

„ Wy N. N. Biffchop en Priefter betuigen
 „ opentlijk by dezen, dat de tegenwoordige N,
 „ met ons heeft geleeft als een waarachtig en
 „ regtfchappen Griekfch Chriften: en fchoon hy
 „ gezondigt heeft, hy heeft echter zijne zonden
 „ beleden, de (a) vryfpreking en 't H. Avond-
 „ maal tot vergeving derzelver ontfangen. Hy
 „ heeft God en zijne Heiligen geeert, gevaf, en
 „ gebeden, zoo als 't betaamt. Tegen my N,
 „ zijnen gewezen Biegtvader, heeft hy zig altijd
 „ wel gedragen; zoo dat ik hem ganschelijk heb-
 „ be vergeven. Derhalven hebben wy hem de-
 „ zen brief toegereikt, om den zelven aan den
 „ Heiligen Petrus en andere Heiligen over te le-
 „ veren, op dat hy overbinderd ingelaten wer-
 „ de

(a) *Absolutio.*

„ de door de poort der eeuwige heerlijkheid.
 Deze Hemelsche voorspraakbrief (is 't niet koddig?) word van den *Patriarch*, of een Bisschop, onderteekent, en met een zegel bekragtigt.

Wanneer dit alles verrigt is, word het lijk in 't graf gezet, met het aangezigt na 't Oosten. Teffens begint de man of vrouw van den overleden te huilen, en vraagt den dooden, waarom hy gestorven is? wat hem ontbroken heeft? of hy niet genoeg te eten had? *enz.* Eindelijk roepen ze, *spreekt gy dan niet meer?* en dus onder 't huilen en balken gaan ze weêr na de stad, hebbende alvorens aalmoessen en eenige spijzen, by 't graf gezet, waar meê de arme luiden, die altijd op de kerkhoeven zijn, zig vrolijk maken. Dog ze vatten elkanderen wel eens om het beste beetje by den kop.

Op het doodmaal, dat na de begraaffenis gehouden word, drinken zy dapper om, ter gedagtenisse van den overleden, en gaan van daar wel beschonken na huis.

De Schrijver vermeld der Ruffen gevoelen van den stand der zielen na de dood, en toont, in welke geloofsstukken zy als goede Christenen met de Lutheranen over een komen. Het eerste boek word besloten met een omstandig berigt, uit een 's anders aantekeningen hier ingelaft, van zekere onderaardsche (a) holen en verwelffels te *Kiow*: derzelver byzonderheden, en daar in leggende lijken, uit welke, nog gaaf en ongefhonden, ik wete niet wat voor een heilzame olie gezegt word te vloeijen: dog dewijl ik tot ander

(a) Zie daar van twee printen pag. 120. en 129.

der werk word geroepen , kan mijn penne hier bequamenlijk een uurtje halte maken , en het tweede boek voor een volgend uittreksel sparen.

XIII. HOOFDDEEL.

Vervolg of tweede boek van het werkje , getiteld Religie der Muskoviters enz.

MEn noodzaakte my , terstond het eerste uittreksel dezer beschrijvinge aan 't einde van 't eerste boek af te breken , zonder dat ik my lang ophield met de holen van *Kiow* , en de kragt der aldaar gelegene lijken , welke misschien bekijkenswaardiger zullen schijnen aan zoodanige lezers , die wat meer als ik van zoo genaamde H. Overblijffelen houden.

Laat ons liever het tweede boek doorloopen , daar wy in den aanvang berigt krijgen van de krooning des Muskovischen Czaars , en van de hoogstatelijke plegtigheden , die daar omtrent worden waargenomen . In 't vervolg zie ik verscheide aanmerkingen , en vertellingen , tot vulsel van dit werk uit andere bekende Schrijvers hier in gelast , hoe de Czaar jaarlijks tweemaal ter beëvaart trekt , hoe de gene , die in den dienst van der Russen *Sant Niklaas* nalatig zijn , met dompeling in 't Meeler-meir gestraft werden , en van wat proeven den Muskovischen aart uitheemsche gezanten ondervonden hebben . Daar by komen eenige byzonderheden van den Doop der Russen , stukswijze in 't eerste boek verhaald.

Het

Het gene ik hier verder zal uittrekken, moet de lezer opnemen als gesproken van de Muskoviters in 't gemeen, zoo als ze bevonden zijn vooft den tijd van zijne althans regerende Czaarsche Majesteit, die bezig is met zijn volk wat te schaven, en te polijsten. Hooggemelde Vorst ziet meer op den bloey zijner Ruffen, dan de vorige Czaaren plagten (hoewel zijn Vader reeds aan de hervorming van vele zaken de hand had geslagen) die hun belang daar in stelden, dat zy 't volk afhielden van alle konsten en wetenschappen. Dus zijn de geestelijke zelf in een domme onwetenschap gebleven. Deze Czaar Peter daar en tegen beveelt niet alleenlijk de jeugd in 't Grieks en 't Latijn te onderwijzen, maar zendt zijne amptenaren na de beroemdste Vorstendommen en Staten van Europe, om kennisse van verhevene Wetenschappen na te sporen, en de woeste bastaardy metter tijd uit zijn gebied te bannen.

De Ruffen zijn doorgaans sterke luiden, andere Europeers in de natuurlijke verwe hunner huid gelijk. Lange baarden en dikke buikert zijn by hen van grooten aanzien, en daarom als de Czaaren aan vremde gezanten openbaar gehoor geven, plegen zy gemeenlijk zig van dikke fluxe koopluiden te laten oppassen, als tot merkelijke vermeerdering van hunne Majesteit. Zy laten de knevels tot over den mond henen wassen, dog 't hoofdhaar dragen zy kort afgesneên. De Prieters alleen dragen lang hair, maar de groote Heeren doen het, tot een zonderling cie-raad, zelfs met een scheermes glad afschrappen.

Om dat ze in kennisse van brave zaken, en
vrye

vrye konsten zig te oeffenen geen lust hebben, wierden zy onder de Barbaarsche volkeren gerekent. Niet, dat zy geen bequaamheid hebben, want, wat hun vernuft belangt, zy zijn scherpzinnig, en doortrapt genoeg, maar zy leggen 't verstand niet aan, om door deszelfs goed gebruik naar deugd en roem te streven. Zy beoogen alleen hun byzonder voordeel voort te zetten, en hunne begeerlijkheden te voldoen.

Meesters zijn ze in loosheid, om anderen te overlisten; en, kan iemand hun bedriegen, dien houden ze voor een kloekaart. Een Hollander, die eenige Muskovische kooplieden in zekeren handel te gaauw was geweest, en wel tot hun groote schade, baden zy zeer ernstiglijk, dat hy met hun in maatschappy wilde treden, dewijl hy zulke meesterlijke grepen kende, hopende door hem groote winst te trekken.

Geenerley bedrog rekenen zy voor een zaak van gewisse, maar dat noemen zy kloekheid, en een roemelijk bedrijf. Evenwel zoo wanneer iemand hun in 't betalen van eenige schuld, of voor gekogte waren, te veel geld gaf, vele zouden 't voor zonden agten, zoo ze het te veel ontfangene niet wedergaven: want, zeggen ze, dit geschied uit onwetenheid, en tegen de wille des genen, die te veel getelt heeft; derhalven het zelve te achterhouden, is een diefstal, maar 't bedrog niet; en ze meenen, dat een man, die geen voorzigtigheid genoeg heeft om den koophandel te drijven, zig des niet moest onderwinden.

Ter oorzaak van hunne domdriestige onkunde in de historien zoo van hun eigen landaart, als van andere volken, en by gebrek van ervarenheid

heid in wetenswaardige zaken, voeren zy gemeenlijk slegte, ydele, onnutte, veeltijds schandige en ontugtige praat. Die de grootste quakjes weet voort te brengen, die de dertelste narrepoten aanrigt, en zijne gebaarden op d'onhebbelijkste wijze daar na kan schikken, die is aangenaamst in hun gezelschap.

* Een beestelijke dronkenschap (in 't eerste uittrekfel ook met een woord vermeld) is by het Russisch volk, kleinen, en grooten, geestelijke, en wereldlijke, mannen, en vrouwen, jongen, en oude, t'eenemaal gemeen. Op de straat in zijn uitbraakfel te leggen wentelen, is daar een dagelijks werk, en voor geen oneer geacht. Als een voerman zulk een vol gezopen varken ontmoet, en kent, werpt hy hem op zijn wagen, en voert hem na huis, daar zijn vragtloon betaald word. De meeste drank, waar in zy zoo schandelijk hun zelve te buiten gaan, is Brandewijn.

Zy zijn hard, en gelijk als tot slaverny geboren: dus moeten zy onder 't jok gehouden, en als met stokken tot den arbeid gedreven werden.

Jongens, en halfvolwassene venten, komen op sommige dagen by een, vallen elkanderen op 't lijf, en oeffenen zig met stokslagen te geven, en t'ontfangen: zoo dat ze naderhand dergelyk een onthaal niet ongewoon zijn.

Maar buiten het gene dat zy verzuipen, is hun huishouding slegt, en kost zeer weinig. De gansche huisraad van den gemeenen man bestaat in drie of vier aarde potten, en omtrent zoo vele aarde en houten schotelen. Men ziet 'er weinige vaten van Tin, veel min van Zilver, behalven

de schalen, waarin ze Brandewijn of Meê schenken. Zelden hebben ze bedden of legersteên. Een Bulster, Stroobos, of Mat, is genoeg om, in hunne kleederen aan't lijf, daar op te leggen; In de Zomer is een bank hun ledékant, en des Winters het bovenste van een kachel, op de manier van een Bakkers oven gemaakt.

Hun kost bestaat in Grutten, Knollen, Kool, en zulk soort van spijsen. Ook in versche en gezoute Vis; dog in Moskou meest in groote gezoute Vissen; van welke zy niet vies zijn, al stinken ze dikwils, om dat 'er 't zout te veel aan gespaard is. Hun Vismart kan men van verre eer rieken, dan zien. Niet dat zy gebrek van goede Schapen, Koebeesten, en Varkens hebben, maar, om dat zy byna in een jaar zoo vele Vastendagen als Vleesdagen onderhouden, hebben zy zig gewend tot slegte spijs te nuttigen: zonder twijfel ook uit spaarzaamheid. Door 't gebruik van veel Ajuin en Knoplook stinken ze zeer bang, en hunne tegenwoordigheid valt den genen die 't niet gewoon is lastig; voornamentlijk om dat zy zig niet ontzien, in 't byzijn van eenyder te rispen, en vijsten.

De Russische regering is een volslage Opperheerschappy, en de Czaar, door erfregt tot het rijksbewind gekomen, stelt wetten, naar zijn behagen; zelf aan geen wet gebonden zijnde. Alle d'onderdanen van zijn gebied, Vorsten, Edele, Borgers, Boeren, zijn altermaal zijne slaven. In zijn Rijkswapen en Zegel voert hy, gelijk de Roomsche Keizer, een dubbelen Arend, dog met neêrgeflage vleugels, boven wiens hoofden certijds twee kroonen stonden; maar nu staan 'er drie, om nevens zijn Russisch, ook twee Tartaarsche

Koninkrijken, Astrakan, en Kafan, te beduiden.

Groot zijn de schattinggelden, die de Czaar uit zijne wijduitgestrekte landen trekt: want hy houdt den kostelijken * Sobelhandel aan hem zelyven ook de openbare herberg-neringen, welke zeer veel opbrengen, ter zake van 's volks overdadige genegenheid tot zuipen; dog zijn grootste winst, en dien hy met kleine moeite doet, is deze: dat hy op de rijksdalers een zeker stempeltje laat slaan, en dan moeten zijne onderdanen dezelve voor dubbele waardy aannemen.

Zijne Rijksraden, en voornaamste Amptena- ren mogen de landen en goederen, hun in eigen- dom toehoorende, niet zelf in persoon bezitten, maar zy moeten die door gevollmagtigde laten bestieren, en zelf binnen de Stad Muskou wonen, om alle verbintenissen en samenzweringen te beletten. Dog de blinde gehoorzaamheid des Volks rijft uit een vast gevoelen; indien ze tot de dood toe in een overgegeve gehoorzaamheid aan hunnen Czaar volllandig blijven, dat ze dan wisselijk zalig zullen worden.

Wanneer de Czaarische Majesteit openbaar ge- hoor verleent, of eenige andere plegtigheden by- woont, dan is deszels klededy boven mate prag- tig, en overkostelijk, wegens de veelheid zoo van Goud, als van Paarden, en dierbare gesteentens, die daar aan uit schitteren.

De krijgsmagt van den Czaar is zoo geweldig groot, dat hy, zoo men zegt, binnen de veer- tien

* Dat is, den Handel van het bont van roker Mus- kousch dier. Sobel geheten, waar van we straks zal- len spreken. De Hollanders zeggen Sabel-bonten.

tiën dagen een leger van meer als driemaal honderdduizend koppen in zijne landen kan op de been brengen, en daar mee, te voet, en te paard in 't veld trekken: behalven nog de *Strelitzen*, die de bloem en het pit van 't Muskoviter krijgsvolk uitmaken. De *Strelitzen* zijn altijd in dienst blijvende foldaten, die musketten dragen, welker getal door 't rijk meer dan honderdduizend bedraagt.

Maar met zulk een vervaarlijke menigte is in oorlogstijden tegen dappere vianden, al waren die ongelijk minder in getal, nooit wat groots uitgevoerd, eer dat de jegenwoordige Czaar Peter zijn volk beter heeft leeren vegen, en overwinnen: want schoon de Ruffen hard en stout genoeg zijn, zy verstonden nogtans te voren geen krijgshandel, nog in veldslagen, nog in belegeringen.

Hooggemelde Vorst, door zijn overwinningen tegen den Turk bevogten, in 't veroveren van Azof, beroemd, is een Zoon van *Alexius Michalowitz*. Deze zijn Vader, geboren in 't jaar 1630, en in Hooimaand 1645 gekroond, nam ten huwelijk *Ilia Danilowitz*, Dogter van *Miloslavski*, in den jare 1647. Hy won by haar *Alexius Alexowitz*, en zy storf in 't jaar 1669. Daar na trad hy in Sprokkelmaand des jaars 1671 ten tweeden huwelijk met *Zariza Natalia Karilosna*, en overleed zelf in Sprokkelmaand van 't jaar 1676, nalatende *Iwan*, en * *Peter Alexowitz*, die beide een wijl te zamen hebben geheerscht. *Iwan* is voor weinige jaren gestorven, zoo dat PETER nu alleen Czaar is. d'Oudste

Broer van 't eefste bedde, de voornoemde *Alexius Alexowitz*, was al in 't jaar 1676 overleden.

Ik zal my niet ophouden met het naschrijven van eenige byzonderheden der Muskoviters, die uit het verhaal van de Gezanten der Hoog Mog. Heeren Staten in 't jaar 1615 na Muskovië gezonden, hier uitgetrokken zijn; maar eer ik afbreke, iets van Muskovië of Rusland zelf, en wat het voorbrengt, te boek slaan.

Oude boeken gewagen van drie gebroeders, die in 't jaar 550 met magt van krijgsvolk in de Noordsche landen vielen, *Zech*, *Lech*, en *Rus*. *Zech* zettede zig ter neder in Bohemen, *Lech* aan den oever van de Weixelstroom, *Rus*, in Muskouw: en daar van daan zouden de Bohemers nu nog den naam voeren van *Zechen*, de Polakken van *Lechen*, en de Muskoviters van *Russen*.

Het Muskovisch rijk word zoo geheten na de Stad Muskouw, anders het Russische, of Rusland; het uiterste en grootste van Europe, voerende den naam van Keizerrijk, gelijk ook de *Czaar* met den hoogen titel van Keizer, en Grootvorst bekend is.

Volgens Leutholf kan men zeggen, dat de grenzen van Rusland zijn naar 't Oosten Groot Tartarië in Asia, waar door de groote rivier Oby loopt. Tegen 't Zuiden het Klein Tartarië, en de Kaspische Zee. Tegen 't Westen stoot het aan de Deensche Lappen, Finland, Lijfland, en andere Sweedsche landen; desgelijks aan 't Groot Hartogdom Litthauwen. Tegen 't Noorden aan d'Ys-Zee: hebbende in de lengte over de 450, en in de breedte over de 240 Duitsehe mijlen wegs.

In zulk een wijduitgestrekten rijk is geen eenereley Lngtstreck. 't Eene gewest is hier niet alleen meer koud, maar ook meer heet, als 't ander; maar d'een dag is hier langer als gins; 't een oord is vrugtbaar, 't ander schraal en dor.

Daar zijn zeer vele wildernissen, en onbewoonde plaatsen; en 't geboomte dat 'er in overvloed wascht; bestaat meerendeels in Dennen, Berken- of Beuken- en Hazelnootebomen.

Wegens de menigvuldige bosschaadjes zijn 'er ontallijke wilde dieren, Elanden, Buffels, Beeren, Harten, Rendieren; Wolven, en byzonderlijk vele Hazen. Schapen vind men in zeer groote menigten, dog veel kleiner als in onze landen; en 't is aanmerkelijk, dat allerley slag van Hoornbeesten daar meest ongehoord zijn.

Maar 't gevogelte is 'er in 't gemeen zoo overvloedig, dat het van de inwoonders weinig geacht werd. Berghoenderen, Hazelhoenderen, Veldhoenderen, Hanen, wilde Ganzen, Endvogels, kan men van de boeren voor een zeer gering geld koopen. Lijsters, Mussen, en Leeuwwerken acht men de moeite van 't vangen niet waardig.

't Krioelt 'er van Honigbyen, die zig niet alleen in gemaakte korven onthouden, maar ook in de holle boomen haren honig leggen.

d'Aarde draagt 'er veel Vlas, en Hennip, die na verscheide oorden in Europe vervoert word tot het maken van Touw, en daar is geen gebrek van inlandsch Koren; 't welk veel overvloediger zou zijn, indien de landen, uit haren aart vrugtbaar genoeg, wel bebouwt wierden: maar in vele plaatsen, van waar niet veel koren ver-

voert word', bebouwen de inwoonders niet meer lands dan zoo veel als ze voor den tijd van een jaar noodig hebben. Niets bewaren ze in voorraad, en daar door blijven vele treffelijke akkers ledig leggen. Kruid en loof komt in de Lente-tijd zeer vaardig voor den dag, schoon de Winterkoude daar zoo fel is, als de Zomerhitte bang. Aan d'eene streek valt veel Honig, Visch, en Gevogelte, aan d'ander groot verscot van Harmelijnen; elders weêr van aardgewassen, enz. Zoo dat de rijkdom van Muskoviën gehaalt word uit de huiden van Elanden, Harten, Beeren, Wolven, Marders, uit Vlas en Hennip, uit Honig en Wasch, uit ingezoute Visch, Kaviaar, Juchtleder, Potasch, Zeep, en eenige andere waren.

Maar boven al is de Sobel-handel d'uitmuntendste; ik zegge de koopmanschap van de *Sobels*, of *Sabels*, (zeker Muskovisch gedierte, naauwelijks zoo groot als een Kat) welker vachten zeer dier zijn. Dit vetje houd de Czaar voor hem zelve, en al wat Sobelen iemand bekommt, die moet hy voor den Grootvorst bewaren; zoo dat geen mensch in deze landen een eenige derzelve durft verkoopen, zonder vergunning van hem, of zijne amptenaars, die in alle plaatsen, daar hy zamelschueren heeft, zijn aangesteld, op lijfsstraffe. Die dezelve ondernemen te verhandelen, doen zulks zeer omzigtiglijk, en in 't verborgen. Voor al moeten de gene die deze velen ter sluik koopen wel toezien, dat zy niet ontdekt werden: want by zoo verre dat de bevelhebber of toezieder aan de plaatsen, daar alle voorbygaande waaren onderzocht worden, een Sobel quam te vinden, die niet van den Czaar zelf, of

zija

zijn gelastigde verkogt was; zoo zouden de Iolenaars niet alleen den Sobel, maar ook alle de goederen, die de koopman by zig had, verbeurd maken, en wechnemen, zonder de minste hoop van lossing.

In Muskoviën is doorgaans een frisse en gezonde lucht; daaróft hoort men d'er zelden van zware Sterf- of Pest-tijden, en de menschen leven d'er in 't gemeen zeer lang: hoewel vele van een zekere heete ziekte in 't hoofd en in de ingewanden worden besprongen, waar yah te binnen weinige dagen komen te sterven. Dog dit moet niet den aart des lands, of de luchtgewesten, maar hun geweldig sterk zuipen van sterken drank worden toegeschreven.

De Stad *Muskouw*, *Moskouw*, of *Moskouw*, des Czaars hofplaats, heeft haar naam bekomen van de Stroom *Muska*, of *Moska*, die daar door henen loopt. De poolshoogte is hier 55 gr. br.

Ze legt in 't midden, en gelijk als in de Schoot des lands: want de Muskoviters rekken, dat ze aan alle zijden 120 mijlen van de Muskovische grenzen aflegt; dog de mijlen zijn over al niet even gelijk.

Voor henen was ze 6 Duitche mijlen in haren ommekring, maar in den jaer 1571 wierd ze, by eenen geweldigen inval der Krimische Tartaren, geheel afgebrand. 't Zelve onheil wedervoer haar in 't jaar 1611, door de Polakken, die de verkorene Czaar, Prins Vladiſlaus van Polen, in 't kasteel zond. Naderhand is ze wel herbouwd, dog nauwelijks half zoo groot als te voren: zoo dat ze nu in haren omvang niet meer dan 3 Duitche mijlen begrijpt.

Ligtelijk ontstaat 'er een zware brand, die geen tien, geen vijftig, geen honderd, maar ettelijke duizenden gebouwen op eenen zet wechnemen: want vermits de huizen dezer Stad van enkel hout zijn opgerigt, te weten van over een op malkander gelegde dennebalken, en de daken van planken, met berke-boomen-basten of aardzoden bedekt, zoo heeft 'er het vyer straks vat op; en de vlam, in een huis geraakt, loopt wel haast tot andere voort. Zelden gaat 'er een maand, ja week, voorby, waar in niet een deel huizen, en, by een sterke wind, gansche straten, tot affche verteert worden. Evenwel hebben de groote Heeren, ook sommige der aanzienlijkste kooplieden, en de Duitschen, op hunne erven steene huizen gesticht.

Maar gemeene luiden, die hunne huizen door den brand verloren hebben, kunnen ten eersten weer nieuwe krijgen. Buiten den ringmuur der stad Muskouw is een huifsmart, te weten een mart, waar op men kan koopen al het hout, tot een huis noodig, in dier voegen geschikt, en gekort, dat de balken en planken maar alleenlijk na de plaats daar men 't huis wil gezet hebben, zijn te vervoeren, en zoo straks in eente stellen. Elk kan koopen een groot of klein, zoo hy wil; want de bereide stoffe legt hier in menigten gereed, en binnen twee dagen kan men een nieuw huis hebben.

Breed zijn de straten, dog by regenweër zeer morffig, en beslijkt. Daarom worden vele met rondé boomen nevens elkanderen belegt, om daar over te gaan, als over een brugge: dog deze gang valt bijster moeijelijk.

Hct

Het Czaarsche slot *Kremelin* is van zulk een wijde uitbreiding, dat het de plaats van een tamelijke Stad beilaat.

De steene kerken binnen Muskouw zijn ten getale van vijftig, maar d'andere vry meer: want men rekent het getal van alle de Kerken, Kapellen, en Kloosters, zoo binnen, als buiten den ringmuur, op meer als twee duizend.

De torens op 't slot van den Czaar zijn overtrokken met gladde zeer dikvergulde platen, die by helderen zonneschijn een overgrootten glans, en van buiten de Stad een heerlijk aanzien geven. Midden op de plaats *Kremelin* staat de hoogste toorn, genaamd *Iwan Welike*, of de *Groote Jan*, ook met vergulde platen gedekt. Nevens deze ziet men een andere toren, waar in een klok hangt, die men zegt zes en dertig duizend ponden te wegen. Ze word alleen geluid op een grooten heiligen dag, of ter inhaling van groote gezanten, en derzelve openbare gehoorgevingen: wanneer ze van vier en twintig mannen getrokken word.

Buiten 't slot staat de zeer konstiglijk gebouwde Kerk *S. Trois*: welkers bouwmeester door een dwingelandschen Grootvorst van zijn gezigt beroofd wierd, om dat hy nergens dergelyk een meesterstuk meer zoude stichten.

In het elfde en twaalfde hoofdstuk, die de twee laatste van 't gansche werkje zijn, lezen we eenige aanmerkingen over Rusland, getrokken uit den ouden Schrijver Matthias van Michou, die omtrent het jaar 1500 leefde; byzonderlijk wegens Litthauwen. Het slot is een Lijst der Mokoyitische Czaaren, beginnende van *Iwan*

262 *De Boekzaal van Europe*,
Wasilowitz (dat is, *Johannes Basilides*, d'eerste
die den naam van Grootvorst aannaam) tot zijn
tegenwoordige Czaarsche Majesteit, van welke
ik in dit zelve uittreksel hebbe gesproken.

XIV. HOOFDDEEL.

Johannis Friderici Bockelmanni J. C. olim Antecessoris Heidelbergensis & Leidensis celeberrimi &c. &c. *Synopsis juris publici imperii Romano-Germanici. Alexander Arnoldus Pagenstecher* J. C. *Juris publici & privati in Academia Groningano-Omlanda Prof. Ordin. Academiae cum maxime Rector, edidit, recensuit, Memoria Bockelmanniana & Annotamentis adauxit.*

Datis,

Kort begrip van 't Landregt des Roomsche-Duitschen Gebieds, geschreven door Johan Frederik Bockelman R. G. voor dezen zeer vermaard Hoogleeraar in de Regten te Heidelberg, en te Leiden. Alexander Arnold Pagenstecher R. G. Professor der Regten in de Hooge Schole van Groeningen en d' Ommelanden, thans Rector, heeft het uitgegeven, overzien, en met Bockelmans Gehe-

heugenisse, *samt eenige aantekeningen, vermeerderd. Te Groeningen by Everhard Atlas 1698. in 8. 20 bladen.*

HEt gene de zeer vermaarde Heer Pagenstecher den regtsoeffenaars hier mededeelt, is een vrugt, na's vaders dood. 'k Wil zeggen, hy geeft dit werk van den beroemden Heer Bockelman nu voor d'eerstemaal in 't licht. Hoe het in zijn handen is gekomen, hebbe ik goed te zwijgen, dewijl 't niet gezegt word: maar dat dit een van des mans handschrieten is, welke in de openbare opveilinge zijner boeken ook verkoft en verstrooid zijn, leze ik in het vertoog van den uitgever, straks van my te melden.

Zoo groot een Regtsgelerde, als Bockelman was, kan niet nalaten, deze stoffe van 't Roomsche-Duitsch regt ook onder zijn penne te nemen, schoon men d'er nog zoo veel van geschreven en gewreven vind. 't is geen stuk of brok, maar een volkomen werk, in negentien hoofddeelen verdeeld: welker twee eerste over benamingen van 't regt, en van 't Roomsche-Duitsch Gebied, of Keizerrijk, een beknopte ontvouwing geven; en waar in die wichtige geschilvraag van Bodijn, en andere Franschen, word beslegt, of *het Roomsche Keizerrijk, van Augustus gestigt, van Konstantijn verdeeld, en daar van daan tot de Grieken vervallen, Duitsch of Fransch is geworden, dewyl Karel de Groote, gemeenlijk Charlemagne genaamd, het zelve bezeten heeft.*

De vier volgende hoofddeelen behelzen den Vorm des gezeiden Roomsche-Duitschen Kei-
zer-

zerrijks, haar grootheid, grenzen, haar verdeling, hoofd, en leden.

In het zevende spreekt de Schrijver van de verkiezing des Keizers: in de achtste levert hy zijne aanmerkingen op de * verdragstukken van den Keizer Leopold: in het negende hooren we zijne gedagten over den Roomschen Koning: in het tiende over het afzetten zoo van Keizer als Koning; eerstelijk door wien zulks zou moeten geschieden, daar na, om welke redenen.

Vervolgens handelt hy in het elfde, twaalfde, dertiende, veertiende, vijftiende en zestiende hoofddeel van de Stadhouders, Leden, Hartogen en Vorsten, Graven en Baronnen, Vrye steden; en Rijksvergaderingen, tot het Roomsche-Duitsche Keizerrijk behoorende. De drie laatste leeren ons, welke menschen van dat Gebied in 't Latijn † *Nobiles immediati* worden geheten, in 't Hoogduitsch die *freye Reichs von Adel / die freye Reichs Ritterschafft / welke ohne mittel der Kayserlichen Majstat und der Reich under worffen*; en welke voor *mediati cives imperii* gerekent worden, dat is, voor zulke borgers, die niet alleenlijk onderdanen van den Keizer zijn, maar ook van den Vorst, Grave, Heer, of Baron van dat land, of die plaats, in welke zy, nevens andere, wonen, by de Hoogduitschers *Unterthanen / Landsassen*: eindelijk wat regt en vermogen den eenen en den anderen toekomt.

Achter dit werk is gedrukt het vertoog, dat de zeer geleerde Heer Pagenstecher op den aarvang van zijn hoogleeraarschap te Groeningen den

28sten

* Capitulatio. † Onmiddelijke Edelen, zoo men 's na de woorden vertalen.

28sten van Zomermaand des jaars 1694 heeft uitgesproken: waar in hy tot ziju stoffe nam des gemelden Bockelmans leven, 't welk hy, op een ongewone wijze, met veel welsprekendheid en aardigheid, omstandiglijk beschrijft.

Zekerlijk pastte de geheugenenisviëring van dien grooten Regtskenner niemand beter dan den Heere Pagenstecher, die niet alleenlijk van des overleden Mans afkomst, en opvoeding, kennisse heeft gekregen, maar ook zijne-oëffeningen, levensmanier, geleerdheid, en, om het kort te zeggen, den Man zelf bijzonderlijk gekent heeft. Men voege hier by, dat Pagenstecher zoodanige blijken van zijne Regtsgeleerdheid alomme heeft uitgegeven, die hem voor een tweeden Bockelman by de nakomelingen zullen doen waarden. Daarom smaakt my het viertal vaarzen, dat de Regtsgeleerde Heer G. S. V. *Ommen* in zijn Hoogduitsch gedicht op dit werk onder anderen laat invloeyen.

**Herr Pagenstecher muß ein Alexander seyn /
Ein Alexander giebt dem Böckelman das
Leben /
Ein Böckelman der vor das Licht ihm hat
gegeben /
Dem giebt sein grosser Licht von neuem wie-
der Schein.**

Maar laat ons ook in 't kort iets van Bockelmans leven hooren. Hy is in 't jaar * 1632 te Steinfurt in Westfalen geboren, wierd op zijn 27ste jaar te Heidelberg Leeraar en Professor der

* Den 18den van Graammaand.

regten; weinige jaren daar na van den Paltzer Keurvorst met nog hooger titels van bedieningen vereert, en in den jare 1671 tot Leiden voor Hooglectraar in de hooge Schole beroepen; alwaar hy, aan geen wjft, maar deerlijk aan de voetjicht gebonden, tien jaren geleefd heeft, en den 23sten van Wijnmaand des jaars 1681 gestorven is. d'Uitvoerders zijner uiterste wille hebben hem statiglijk in de St. Pieters kerk laten begraven, en aldaar, niet verre van der Professoren gestoelte, t'zijner geheugenisse een klein Latijnsch opschrift stellen; dog de Lijkreden, die iemand na zijn uitvaart gehouden heeft, is verboden gedrukt te werden.

Lustig was hy in zijn leven, en vry, hoewel de dwingelandinne *Podagra* en haar zuster *Chiragra* zijne voeten en handen ongenadiglijk folterden; in dier voegen, dat ze hem dwongen, na de openbare lessen ter Akademie in een koets te rijden. Een zonderling vermaak was hem de Zang- en Speelkunde, onderhoudende verscheidene Zang- en Speelmeesters, van welke hy een alleen op zekeren tijd honderd dukatons in 't jaar gaf. d'Orgel, die men in d'Akademie ziet, is wel de schenkaadje van een Engelsman, zoo men zegt, maar meest door Bockelmans zorg beschikt; en den orgel van de Hoogduitsche Kerk te Leiden heeft hy uit zijn beurs bekostigt.

XV. HOOFDDEEL.

Sermons du Pere Cheminais, de la compagnie de Jesus, predicateur ordinaire du Roy. III. Tomes.

Dat is,

*Predikaatsien van Vader Cheminais, Jesuït en
gewoonlyk Prediker des Konings. III stuk-
jes. Te Parijs by G. en L. Joffe 1697.
39 bladen.*

IK wil gaarne bekennen, wel predikaatsien ge-
hoort en gelezen te hebben, die in verre na
zoo goed en vloeyende, ja ook zoo stichtelyk
niet waren, als sommige van dezen bondel.

Men kan zien, dat zulke vertoogen niet kon-
nen voortkomen, als uit een valh vernuft, dat
slegts geen bloeffems alleen, maar ook rijpe vrug-
ten heeft.

Die geen gemakkelijke wijze van vinding en
verbeelding in hem zelve voelt, en geen fijn
oordeel heeft, omme den dingen een wel gepas-
ten draay en bevallige leiding te geven, mag, als
malle Frans, liever voor ganzen als menschen
prediken.

Vader *Cheminais*, die in den jare 1689 niet
meer dan 39 jaren oud uit dit leven verhuisde,
schijnt de kunst van zeggen fix gehad te hebben:
zoo wel doorspekt hy zijne verhandelingen met
be-

beweegredenen, en zedekundige toepassingen, die de toehoorders by de ooren vangen.

Na vereisch van zaken gebruikt hy verschoot van artzenyen, somwijlen verzaftenden balssem, wederom eens bijtzelf, tot genezing van het zienzeer, en steuiting van den kanker der gebreken, die 't menschedom aanhangen.

Gelijk niet altijd laf te streelen, en met fluweele vingeren de wonden te handelen het werk eenes regtschapenen Heelmeesters is, zoo ook niet, altijd te vlijmen, steken, en branden.

Even zoo luttel zal een kundig Kerkredenaar, den zondaren altijd satijne dons-kussens onder d'armen leggen, als hen altijd gifpen, en hekelen, en doemen, altijd door de afgrijzelijkheid der helle vervaard maken, nimmer door de lieflijkheid des hemels aanlokken.

Ik bedriege my, zoo onze Jezuijtsche Preker hier niet fraajelijk den middelweg houd, en ben te meer bewogen geweest tot het doorbladeren zijner vertoogen (hoewel de stoffe van sommige my gansch onsmakelijk is) om dat in een voorbericht gezegt word, als tot verschooning van 's mans jonge jaren, dat hy niet vele Oudvaders heeft gelezen.

Eer hebbe zijne hand. Hy behoeft zijn gezeg met de reeds slenterige bloemen van eeniger der zoo genaamde Oudvaderen niet op te schikken, die rijk genoeg van hem zelve is, en mogelijk in tijds bespeurt heeft, hoe gezogt het tooisfel van sommige dier schrijvers is.

Die geen behagen scheidt in des geleerden Jezuijts Predikaatsien over stoffe, den Roomsgezinden eigen, zal zonder twijfel meer bekoord

kon-

konden worden door die van *het laatste oordeel, de heilighed des levens, volmaakte waarneming van Gods Wet*, enz; in welke ik meer plaatsen uit den Bibel als uit die gezeide Oudvaders vinde aangehaald.

Nader dit werkje aan te prijzen, lust my thans niet, en mijn zeggen met uitgetrokke staaltjes te bekrachtigen, nog minder.

XVI. HOOFDDEEL

Boeknieuws en titels.

I.

TE Leiden by *Frederik Haring* is gedrukt het Rabbelay-boek van *Kornelis Vander Linden* 1698. in 8.

Hier tegen word by *Pieter Vander Slaart* uitgegeven, en met deze Boekzaal door Nederland verzonden een boekje in 8. getiteld.

De schaamteloze Leidschendamfche *Broer Knelis*, of de vuile Lasteraar **KORNELIS VANDER LINDEN**, Doktor en Dominé aan den Leidschen Dam, in zijn vuil Rabbelschrift door hem zelven ten toon gesteld. *Eerste vertooning.* In Dicht en Ondicht.

De volgende vertooningen (misschien nog twee) zullen yder in de naastkomende maanden, zonder tuffenpoos, telkens met de Boekzaal gereed zijn.

II.

De Beschrijving van het magtig Keizerryk CHINA (twee deelen in 4.) door den Jezuijt *Louis Le Comte* geschreven, voor de Nederlanders
XII Deel. A a ders

370 *De Boekzaal van Ewropa*,
ders vertaald, en in 's Gravenhage by *Engelbrecht*
Bouquet gedrukt, zal in dit jaar tot drie uittrek-
fels gebragt worden.

III.

Uit de konstige Stempelmakery van *Martinus*
Smeltzing te Leiden is weêr wat nieuws gebo-
ren, te weten een zinlijke gedenkpenning van
Conti. d'Eene zijde verthoont den Koning van
Polen te paard, met de Sabel in den vuist, de
togt van den Oversten Brant aan 't klooster Oli-
va, en *Conti* vlugtende na de Schepen van Jan
Bart, met het byschrift ARMIS. NON NUM-
MIS. [*Door wapenen, niet door geld*] rondom
staat des Konings naam enz. De tweede ver-
beeld de kloeke standvastigheid der Heeren Ber-
germeesteren van Dantzig, in Pallas; met haar
Schelpharnas en Raadsheerlijken Tabbaard om-
gord. Op haar schild pronkt het Dantziger wa-
pen. Zy lagt niet de beloften en dreigementen
van Jan Bart als of hy de Stad, die men in 't ver-
schiet ziet, uit Viankrijks naam wilde bombar-
deren. Zijn vlugtende vloot verstuift by Weif-
selmunde. 't Byschrift is SPERNIT PROMIS-
SA, MINASQUE. [*Ze heeft geen ooren voor*
beloven nog dreigen.]

IV.

Burcher de Volder *Oratio de RATIONIS*
viribus & usu in scientiis, dicta publice cum Re-
ctoris Academiae Lugd. Bat. munere abiret a. d.
VI Idus Februarii anni MDCCXCVIII.

Datis;
Burcher de Volder's Vertoog over de kragten
en 't gebruik der Reden in de Wetenschappen,
opent-

opentlijk gedaan, als by 't Rektoraat der Leidiche Akademie afleide den achtsten van Sprokkelmaand. Te Leiden 1698. in 4.

V.

Oratio fúnebris in obitum luctosissimum HENRICI CASIMIRI Nassavii principis, Frisia hereditarii & Groninga, & agrorum circumjacentium, Drenthieque gubernatoris, jussu amplissimi senatus academici dicta a Guiljelmo Coetier Jcto. Historiarum & eloquentiae Professore, Franquera in templo Academico. IV die post exequias. XI. Kal. April 1697.

Dat is,

Lijkreden op het zeer droevig aften van *Henrik Kasimir*, Vorst van Naussaw, Erftadhouder van Friesland, Stadhouder van Groningen, Ommelanden, en Drenthe, ten bevel van den zeer achtbaren Raad der Akademie, uitgesproken van *Wilhelm Coetier*, R. G. Hoogleeraar der Historie, en Welsprekëndheid te Franeker, in de Akademische kerk den vierden dag na den uitvaart den 22sten van Loumaand 1697. Te Franeker by *Hans Gyzelaar* in fol.

VI.

Sapientissimi & celeberrimi Georgii Cyprii Patriarchæ Constantinopolitani Encomium maris, sive de universa aquæ natura, in Latinum sermonem transfusum, & a mendis purgatum opera Johannis Schotarii Phil. D. & P.

Dat is,

Des zeer wijzen en zeer vermaarden Konstantinopelschen Aartsvaders *Georgius Cyprius* Lof der Zee, ofte van de gansche Natuur des Waters,

372 *De Boekzaal van Entropé*,
ters, in't Latijn [uit het Grieks] overgezet, en
van fouten gezuiverd door *Johannes Schotanus* Dr.
en Pr. der Filoz. By den zelve. 1697. in 8.

VII.

WILHELM DE DERDE, door Gods ge-
nade, Koning van Engeland, Schotland, Vrank-
rijk en Ierland, Beschermmer des Geloofs, enz.
enz. enz. in heldendigt beschreven door L. Rot-
gans. Eerste deel. t'Utrecht by *Halma en Van de*
Water 1698. in 4.

VIII.

Sculptura Historiarum & Temporum memora-
trix i. e. gedachtenis-huissliche Bilderlust der
merkwürdigen welgeschichten.

Dat is,

Printverbeelding-kunst ter gedenkenisse van ge-
schiedenissen en tijden. Te Neurenberg by *J.*
Dan Tanbern 1697. in fol.

IX.

ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΠΕΡΙ ΗΓΗΣΣΕΩΣ
Hoc est, Pausaniae descriptio Graeciae, cum La-
tina Rom. Amasei interpretatione. Accesserunt
Gul. Xylandri & Frid. Sylburgii annotationes, &
novae notae Joachimi Kuhni.

Dat is,

Pausanias beschrijving van Griekenland, met
de Latijnsche overzetting van Rom. Amaseus.
Daar komen by de aantekeningen van Willem
Xylander en Fred. Sylburg; ook nieuwe van
Joachim Kuhnius. Te Leipzig by *Th. Fritsch*
1696. in fol.

X.

Sam. Lib. de Pufendorf de rebus a Carolo Gu-
stavo

Stavo Sæcivæ regis gestis commentariorum libri VII.

Dat is,

Sam. Vry Baron van Pufendorf zeven boeken van de daden van Karel Gustaaf, Koning van Zweden. Te Neurenberg by *Christoffel Riegel* 1696. in fol.

Een werk, na des Schrijvers dood uitgekomen.

XI.

Joh. Christophori Sturmii Physica electiva sive Hypothetica. Tomus I. Partem Physicæ generalem complexus.

Dat is,

Joh. Christ. Sturmius verkiezige of onderstellende Natuurkunde. Eerste stuk. Behelzende het algemeene deel der Natuurlijke Wijsbegeerte. Te Neurenberg by *W. Endter* 1697. in 4.

XII.

Guntheri Christophori Schelhameri Natura sibi & medicis vindicata; sive de Natura liber v. partitus.

Dat is,

Guntherus Christoffels Schelhamers Nature voor haar zelve en de Artsen verdedigd; of een tweeledig boek van de Natuur. Te Kiel by *J. S. Riechel* 1697.

XIII

Joh. Reinhardi Hedingeri Conspectus Naturalis Jurisprudentiæ Universalis.

Dat is,

Joh. Reinharts Hedingerus Beschouwing van

374 *De Boekzaal van Europe,*
de algemeene Natuurlijke Regtsgeleerdheid. Te
Ulm by G.W. Kuhnen 1697. in 8.

XIV.

*Conradi Samuelis Schurzfleischii Orationes Pa-
negyrica & Allocutiones varii argumenti.*

Dat is,

Lofredenen en Aanspraken van verscheiden
inhoud van Koenraad Samuel Schurzfleisch. Te
Wittemberg by de Erfgenamen van Meijer 1697.
in 4.

XV.

*Compendium Theologiae, in quo capita Chris-
tiana fidei juxta causarum seriem per Thesin &
Antithesin plene & perspicue traduntur, Scriptu-
raeque fundamentis confirmantur, adornatum a
Sebastiano Schmidio. S. S. Theologiae in universi-
tate Argentoratensi P. P. Ordinario & Seniore.*

Dat is,

Kort begrip der Godgeleerdheid, waar in de
hoofdstukken des Christelijken geloofs volgens
den rang der zaken by Stelling en Tegenstelling
ten volen en duidelijk worden verhandelt, en
met grondvesten der Schriftuur bevestigd door Se-
bastiaan Schmidius Straatsburger Godgeleerd
Professor enz. Te Straatsburg by J. R. Dulfsecker
1697. in 8.

XVI.

*Le Saint Evangile de Jesu-Christ selon S. Mat-
thieu, traduit en Francois avec une explication
par Mr. Le Maistre de Sacy.*

Dat is,

Het Heilig Evangely van Jezus Christus vol-
gens den H. Mattheus, overgezet in 't Fransch
met

Maart en April 1698. 375

met een uitlegging door den Heer Le Mailtre de Sacy. Te Parijs by G. Desprets 1697. in 12.

XVII.

Remarques sur la Traduction du Nouveau Testament faite par ordre du Clergé de France, & par le ministère de Denys Amelot, adressées au Roy de France par Claude Bruffon.

Dat is,

Aanmerkingen over de vertaling van 't Nieuw Testament, gedaan op bevel van de Fransche Geestelijkheid, en door den dienst van Denijs Amelot, voorgedragen aan den Koning van Vrankrijk door Klaude Bruffon. Te Delft by Ad. Beeman 1697. in 12.

XVIII.

Marquardi Gudii & doctorum Virorum aliorum ad eum Epistolæ. Quibus accedunt ex bibliotheca Gudiana doctorum Virorum quorundam, qui superiore & nostro seculo floruerunt, & Claudii Sarravii Epistolæ ex eadem bibliotheca auctiores, curante Petro Burmanno.

Dat is,

Brieven van Marquardus Gudius, en andere geleerde mannen aan hem: waar by komen uit Gudius boekzaal de brieven van sommige geleerde, die in de voorgaande en onze eeuw gebleeit hebben, mitsgaders die van Klaudius Sarravius uit dezelve Boekzaal nu vermeerderd door de bezorging van Pieter Burman. Te Utrecht by Halma en Van de Water 1697. in 4.

XIX.

Job. Alberti Fabricii Bibliotheca Latina, sive

Aa 4

no-

376 *De Boekzaal van Europe*,
notitia auctorum veterum Latinorum, quorum-
cumque scripta ad nos pervenerunt.

Dat is,

Joh. Alberts Fabricius Latijnsche Boekzaal,
of kennisse der oude Latijnsche Schrijvers, wel-
ker schriften tot ons zijn gekomen. Te Ham-
burg by B. Schiller 1697. in 4.

XX.

Adami Rechenbergii Summarium Historiae Ec-
clesiasticae, in usum studiosae juventutis adorna-
tum.

Dat is,

Adam Rechenbergs kort begrip der Kerkelijke
Historie, ten dienst vande Scholieren toegesteld.
Te Leipzig by J. H. Kls 1697. in 12.

XXI.

Le opere di G. B. P. di Moliere, arricchite di
bellissime figure. Tradotte da Nic. di Castelli.

Dat is,

De Werken van G. B. P. Moliere, met zeer
fraaije printen verrijkt. [In 't Italiaansch] over-
gezet van Nikol. di Kastelli. Te Leipzig by
Gleditsch 1698. in 12.

XXII.

Historia Ecclesiastica Novi Testamenti, edita
ex MSstis Christiani Kortholti, Professoris apud
Kilonienses, dum viveret, primarii.

Dat is,

Kerkelijke Historie des Nieuwen Testaments,
in 't ligt gebragt uit de handschriften van Chris-
tiaan

Maart en April 1698. 377
Sebastiaan Kortholt, in zijn leven eerste Hoogleraar
te Kiel. Te Leipzig by *Gouvert Liebrecht 1697.*
iii 4.

XXIII.

In 't gene de Fransche Schrijver in de Boek-
zaal van jongstleden January en February pag. 86
van den Hartog van Alba vertelt, daar zet hy dien
Hartog verkeerdelijk in plaats van een anderen
bekenden Prius. Men denke slegts, dat Ambro-
zius Spinola een kind was, toen de Hartog storf.
Frederik Spinola, die in den jare 1603 sieuvel-
de (zie de Groots 12de boek der Historien) kan
de man ook niet wezen.

XXIV.

*Biblia sacra ex Sebastiani Castellionis interpre-
tatione, ejusque postrema recognitione. Cum an-
notationibus ejusdem, Historiæ supplementa ab
Esdra ad Machabæos, & inde usque ad Christum,
ex Josepho. Accessere in nova hac editione ejus-
dem delinatio Republicæ Judaicæ ex Josepho, no-
ta prolixior in caput IX. epistolæ ad Romanos,
nec non defensio Novi Fœderis contra Th. Be-
zæam.*

Dat is,

De Heilige Schriftuur, uit de vertaling van
Sebastiaan Kastellio, en zijn laatste overziening,
met deszelfs aantekeningen, en History-vulsel
van *Esdra* tot de *Machabeen*, en van daar tot
aan *Christus*, uit *Jozefus*. By dezen nieuwen
druk komen deszelfs afbeelding van 't Joodsch

378 *De Boekzaal van Europe*,
Gemenebest uit Jozefus, wijdloopige aanmer-
kinge over het IX hoofddeel van den Brief aan
de Romeinen, en verdediging van de overzet-
tinge des Nieuwen Verbonds tegen Th. Beza.
Te Frankfurt by *Thomas Fritsch* van Leipzig
1698. in fol.

Lees in 't uittreksel van 't boek van den Heer
Smith, pag. 230 d'eerste regel *der* voor *des*.
Pag. 244 d'elfde reg. van onderen lees *be-*
graafenis. Pag. 246 d'elfde reg. van onde-
ren lees *Godgeleerden*.

A A N-

AANWIJZER
 der voornaamste
 STOFFEN
 IN DE
 BOEKZAAL

Van de maanden
 MAART en APRIL

1698.

K OPERE GEDENKPENNINGEN DER ROOMSCHE KEIZERS DOOR K. PATIN.	197
<i>Rang der Keizerlyke penningen, en byvoegfels.</i>	198 enz.
<i>Aanmerking op een penning van Julius Cesar.</i>	199
<i>Penning van Augustus, en Tibeer.</i>	200
<i>Van Kaligula en Klaudius.</i>	201
<i>Van Agrippine, Neroos moer, en Nero zelf.</i>	202
<i>Van Galba, Otho, Vitellius, Vespaziaan en Titus.</i>	203
<i>Gedenkwaardig opschrift</i>	205
<i>Penningen, ter eere van Domitiaan geslagen.</i>	206
<i>Nerva Trajaan, en Hadriaan op penningen ver- toond.</i>	207
<i>Antoninus Pius, Markus Aurelius, Verus en Kom-</i>	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Kommodus.</i>	208
<i>Pertinax, Juliaan, Niger, Albijn, Seveer.</i>	209
<i>Karakal, Geta, Makrijn.</i>	210
<i>Diadumeniaan en Heliogabaal.</i>	211
<i>Alexander, Maximijn, en de Gordianen.</i>	212
	enz.
<i>Balbijn, Pupieen, en de twee Filippen.</i>	214
<i>Decius met zijn twee zonen, en Emiliaan.</i>	215
<i>Valeriaan, Gallieen, en Valeriaan & Gallieens</i>	
<i>Zoon.</i>	216
<i>Nog een heel zootje Keizers.</i>	217
<i>Aureliaan, Tacitus, Floriaan, Probus, Karus.</i>	
	218 enz.
<i>Karimus, Numeriaan, en Diokletiaan.</i>	220
<i>Meer Keizers, dog van korte heerschappy.</i>	221
<i>Uit de penningen blijkt, dat Konstantijn de Groo-</i>	
<i>te niets minder als Christensch is geweest.</i>	223
<i>Juliaan, bygenaamd d'afvallige, Joviaan, en</i>	
<i>deszelfs navolgers.</i>	224
<i>Rekening van Maximus en Theodosius.</i>	225
<i>Theodosius Zonen Arkadius en Honorius.</i>	226
<i>Fl. Justinus, Justiniaan, en Justijn Justiniaans</i>	
<i>Zusters Zoon.</i>	226
<i>Heraklius sluit het hek van deze alle, en waar-</i>	
<i>om.</i>	227
<i>Opmerking op een penning, Juliaans Vrouw Hele-</i>	
<i>lene verbeeldende,</i>	227
<i>Andere aanmerking over een mislag in de Room-</i>	
<i>schē gedenkmuut voorgesteld.</i>	228
DE STAMMEN IZRAELS ENZ. VAN	
J. SMITH.	230
<i>Des Schryvers beknopte verklaring van den Zend-</i>	
<i>brief des Apostels Jakobus.</i>	231
<i>Wat die Kruisgezant daar in beoogt heeft.</i>	232
	En

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>En hoe zijn inzicht hier ontdekt word.</i>	234 enz.
<i>Aanwijzing van de Geestelijke Lente in 's Hoog-</i> <i>bed.</i>	236 enz.
G. LETI VAN DE LOTERYEN.	238
<i>Wat den Schrijver door dit werk is overgekomen.</i>	226
<i>Menigte van zaken, by hem ondernomen te ver-</i> <i>handelen.</i>	240
<i>Wie in dit werk zijn rekening zal vinden.</i>	141
<i>Vreemd gezeg van den Italiaan.</i>	242
<i>Geneesheeren schampertlijk afgemaald.</i>	243
<i>Arminianen beschimpt.</i>	245
<i>Iets van den Heer Le Klerk.</i>	246
G. LETI VAN DE LOTERYEN, tweede <i>stuk.</i>	248
<i>Opkomst van de Pausselijke Mogendheid.</i>	249
<i>Een kleine mislag van den Schrijver.</i>	250
<i>De Koning van Frankrijk doorgestreeken.</i>	251
<i>Twee vertellingen van dronken drinken.</i>	252
<i>Met zeldzame taal besloten.</i>	255
<i>Ondankbaarheid jegens de geleerde.</i>	255
<i>Professoren bijster leelijk uitgescholden.</i>	256
<i>En hedensdaagsche Historischrijvers.</i>	257
<i>Vorsten, Advokaten, Prokureurs (zoo als men die</i> <i>in kronitaal noemt) en kooplieden gebekeld.</i>	258 enz.
<i>Onder de laatste de Boekverkoopers.</i>	260
<i>Schoone vertellingen van Leti.</i>	261
<i>Zijn Italiaansche vittery op 't woord Loteryen.</i>	262
<i>Bet mooie vertellingen.</i>	264 enz.
<i>Nog schooner.</i>	266
<i>De KRITIKA op een koddige wijze beschreven.</i>	267
	Sloot

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Slot van dit gansche Loterywerk.</i>	269
ARISTOTELES VAN DE DICHTKUNDE.	
DE.	271
<i>Iets van 't vaardzenmaken.</i>	272
<i>Wat in dit boek word geleeraart.</i>	273
<i>En hoe deze nieuwe druk te voorschijn komt.</i>	274
BRIEVEN VAN WIKKEFORT EN VAN BAARLE.	276
<i>Inhoud derzelver.</i>	277
<i>Tweegevegt en doodslag om een geringe zaak.</i>	278
<i>Drie Nichten van Richelieu uitgehuwelijkt.</i>	279
J. BIJMAN OVER ZACHARIAS.	280
<i>Dwaisterheid van dezen Profet opgebeldend.</i>	281
<i>hruigt van den Schrijvet.</i>	282
<i>Die veel van Profetsgezinde leeraars houd.</i>	284
<i>Nader inuigt van hem.</i>	285
<i>Voorbeeld en tegenbeeld van Zacharias voorneggingen aangewezen.</i>	286 enz.
<i>Schikking van deze Profetsy-uerklaringe.</i>	290
<i>En wat voorts in 't gansche werk voorkomt.</i>	292
J. SIBRANDA OVER HET WOORD MACELLUM.	293
<i>Paulus woorden, en oorsprong van 't gezelde woord.</i>	294 enz.
<i>Het beduid een algemeene Spijsballe by de Romeinen.</i>	296
<i>Oudaans mislag, en waar nit omstaak.</i>	297
<i>Beschrijving van dat Roomsch gebouwe.</i>	298
<i>Onderzoek van 't woord Halle.</i>	300
<i>Iets meer by Gyzelaar gedrukt.</i>	301
HET TWEDE BOEK DER PSALMEN DOOR S. VAN TIL ONTVOUWD.	
<i>Wat de verklaarder in dit en het eerste stuk beugt.</i>	302

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>beoogt.</i>	305
<i>Zin en inhoud van 31 Psalmen, met de 32ste be- ginnende.</i>	305 enz.
MARCELLUS PALINGENIUS.	312
<i>Berigt wegens dezen Latijnschen Dichter.</i>	313
<i>En waarom by voor Ketter is verklaart.</i>	315
<i>Eene zaak, die in dit berispdicht berispelijk is.</i>	316
<i>Geschakelde inhoud van't gansche werk.</i>	317 enz.
LEERWIJZE VAN E. STEENBERCH.	331
<i>Hoedanig een Redenkonst beter dan d'ondo is.</i>	333
<i>Beschrijving, hoe te verstaan.</i>	334
<i>Oorzaken van onze dwalingen.</i>	336
<i>Eigen Liefde en Pluimstrijkerij.</i>	337
GODSDIENST DER MUSKOVITERS	
<i>enz.</i>	338
<i>Hoe zy den Bibel eeren.</i>	339
<i>Kuhlman en Norderman binnen Muskon ver- brand.</i>	340
<i>Bygeloof der Russen.</i>	341
<i>En al te groote achting voor den Czaar.</i>	342
<i>Hun Geestelijkheid, en Kerkgewoontens.</i>	343
<i>Ontucht, Bruisloft en H. Avondmaal houden.</i>	345
<i>Waar in zy met de Pausgezinden eens zijn.</i>	346
<i>Lijkplegtigheden, en voorspraakbrieven ten bemel.</i>	247
VERVOLG VAN DER MUSKOVITE- REN GODSDIENST.	349
<i>Beëvaarten en Sant-Niklaas-dienst.</i>	349
<i>Aart en zinnlijkheden van de Muskoviters.</i>	350
<i>Plompheid en dronkenschap.</i>	352
<i>Levensmanier, en Regering in Muskoviën.</i>	353
<i>Groote inkomsten en magt van den Czaar.</i>	354
	<i>De</i>

Aanwijzet der voornaamste stoffen.

<i>De thans regerende Grootvorst.</i>	355
<i>Beschrijving van Rusland.</i>	356
<i>En van de Stad Moskou.</i>	359
<i>Muskovische gebouwen.</i>	360
J. F. BOCKELMAN VAN T ROOMSCH-	
DUIFSCH GEBIED.	362
<i>Inhoud van dit werk.</i>	363 enz.
<i>Boekelmans leven.</i>	365
PREDIKAATSIEN VAN CHEMINAIS.	
	367
<i>Lof derzelve.</i>	368
BOEKNIEUWS EN TITELS.	369
<i>De schaamteloze Leidschendamfche Broer Kne-</i>	
<i>lis. Eerste vertooning in dicht en onzicht.</i>	369

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

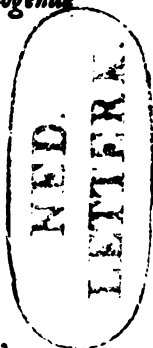
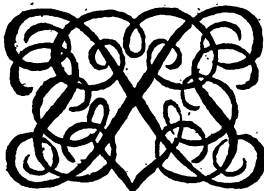
Gesticht door

P. R A B U S.

MEY en JUNY

1 6 9 8.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1 6 9 8.

10

BOEKZAL

NAV

ROUPE

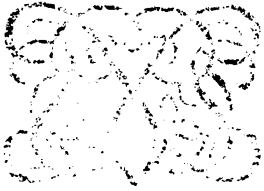
with 1882

2 U B A A

Y M I n d Y M I

8 8 8

Handwritten text, possibly a title or description, including the words "Handwritten" and "1882".

Handwritten text, possibly a name or address.

Handwritten text, possibly a name or address.

DEN EDELEN
GROOT ACHTBAREN HEERE,
DEN HEERE

M^R. WILLEM

V A N

HOOGENDORP,

REGEREND

BURGERMEESTER

DER STAD

ROTTERDAM,

KUNDIG HANDHAVER

V A N

UITNEMENDE

WETENSCHAPPEN,

Word dit zes en dertigste Boekzaalstukje
met eerbied opgedragen

V A N

Zijn Ed. Dienaar

P. R A B U S.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

CHICAGO, ILL.

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

CHICAGO, ILL.

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

CHICAGO, ILL.

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

CHICAGO, ILL.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
CHICAGO, ILL.

1900

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

CHICAGO, ILL.

D E
BOEKZAAL
 V A N
EUROPE.
 MEY EN JUNY
 1698.

I. H O O F D D E E L.

Antonii Bynaei de morte JESU CHRISTI
 liber tertius. Commentarius ampliffi-
 mus in Matth. 27. 11-57. Marc. 15.
 2-42. Luc. 23. 2-50. Joh. 18. 28. &
 19. 1. 38.

Dat is,

*Het 3de boek van Antoni Bynæus over
 de dood van Jesus Christus, zijnde een
 vry breede uitlegging van Matt. 27. 11-57.
 Mark. 15. 2-42. Luk. 23. 2-50. Joh. 18.
 XII Deel. Bb 3 28.*

† Zook het tweede in Jan. en Febr. 1696.

28. en 19 '1. 38. t' Amsterdam by Gerardus Borstius 1698. in 4. 70 bladen.

MEn ziet hier het vervolg van een braaf werk, dat de naarftige en doorletterde Heer Bynæus, behalven andere lofwaardige stukken, wegens de dood des Zaligmakers heeft opgezet. Hy is wel in zijn schik, dat deze vrugt zoo spoedig geboren is, en belooft ons, als den Letsteheld, die tegen den arbeid opwaft, en wiens luit tot schrijven aangroeit met het aangroeijen van den last zijner bezigheden, dat dit het laatste niet zal zijn, 't welk wy van hem te wagten hebben, zoo God hem maar leven en gezondheid spaart. Beide word het hem by dezen, tot genoegen, toegewenscht, en daar is geen liefhebber van geleerdheid, en oudheden, die my des den minsten ondank zal weten, zoo ik 't uit zijn naam ook doe. Wil iemand hooren, wat er nog zal komen? de Schrijver ontvouwt zijn meening daar omtrent in de voorreden op deze wijze; dat het stuk, 't welk hy nu den lezer aanbied, met des Heilands lijden zoo verre gebragt is, dat Hy zijn leven met die smartelijkste en schandelijkste Kruisdood eindigt. Hy rekt, dat hy daar meê nu kon afscheiden van den arbeid, dien hy tot verhandeling van die stoffe op zig nam, Maar neen. Als hy van Christus gebodt schreef, lulte het hem niet alleenlijk in een boek te verklaren het geue. Mattheus, en Lukas daar over ratheten, met inenting van alles wat een regt waardeerder van keurlijke gedagten konde eiffen, maar hy vulde nog een tweede boek, 't welk de waarheid

van

van Christus geboorte, in de Euangelien vervat, aantoonde, nevens d'overeenlemming van de vervulling met de voorzeggingen; waar in hy eindelijk de grollen, van sommige verzonnen en opgeschikt, als zouteloos afkeurde, den laster van de Joden de tong snoerde, en dit werk aldus zijn vollen zwaert gat. Dica voet, lezer, denkt hy hier ook in te houden, daarom maak uw mond vry op wat lekkers. Zulk een verhandeling als die zal wezen, doet een kundig boekeffenaar op het bloot verslag alben watertanden, en joocken om zijn hart daar in op te halon.

Het eerste, dat ons in dit werk bejegent, is de ontmoeting van den Joodschen Raad met den Roomschen Stadhouder Pilatus, in wiens huis zy niet wilden komen, op dat zy, *quavis*, niet ontreinigt zouden werden. Deze sijne Priesters, die van onnoozel bloed te vergieten geen zwaarigheid maakten, waren van zoo naart bezetten gewisse, dat zy zig onder het dak van een Heiden niet durfden begeben. Vraagt men waarom? Al wat geen Jood was, was onrein, en kon zulke zuivere zielen met enkel aanraken bezoeden. Dit geeft aanleiding om van de onteinheid, die volgens de wet was, te handelen, zoo wel uit de H. Schriften, als die van de Joodsche Meesters: en 't gevoelen van Spencer, of dit bezoeden door iets onreins aan te raken niet al mee tot de Egyptenaars moet overgebracht werden, raakt op de toets.

Dit voorby zijnde, word'er onderzoek gedaan op 't woord *Pascha*; en hoe dat die manier van spreken *bet Pascha te eten* hier te pas komt.

Baronius, Toletus, en de hooggeleerde Bo-

chart stemmen daar in over een, dat Paschaniet enkel beduid het Lam, dat d'Israëlitèn ter gezetter tijd moesten slagten, en eten, maar ook die offerhanden, die men geheele zeven dagen at, zoo lang als het Feest duurde. De bewijzen om dat gevoelen te bekragtigen zijn hier aangetrokken: en men vind hier ook, wat פסחא [* *Chagiga*] by de Joden was; nevens het gevoelen van Kloppenburg, die niet toestemde dat men 't Pascha zoo ruim nam: te weten voor alle die offerhanden, zoo als gezegd is, maar alleen voor die, welke op den veertienden dag met het Paasch-Lam moesten geilagt, en waar van het overschot, met dat van 't Paasch-Lam (zoo de veftiende dag een Sabbath was) op den zeventienden moest verbrand werden. Ligtfoot komt met zijne gedagten ook te voorschijn; en onze Schrijver weigert de zijne niet.

Na dat hy dan onderzocht heeft de verscheidenheid van 't ontreinigen, want het een was zwaarder als 't ander, en getoont, welk een ontreiniging eigenlijk een Jood buiten staat stelde, om 't Pascha zonder schroom te mogen eten; zoo zegt hy, dat deze, die zy zig zouden hebben kunnen op den hals halen, met in Pilatus righthuis te treden, zoo groot niet was, dat zy hen van 't Pascha konde weren, om dat ze in allen gevalle ilegts tot den avond toe kon duren; en daarom ziet dit op iets, dat zy by dag te verrigten hadden, en waar in hen deze onreinheid kon beletten. Zoo dat het bewijs (want daar om is 't te doen) dat sommige uit deze plaats hebben willen halen, om vast te maken dat Christus het Paaschfeest een dag

dag zou verwroegt hebben, en 't zelve niet gegeven op dien dag als de Joden dat aten, t'eenmaal vervalt. De Heer Bynæus verklaart zig rondelijk voor dat gevoelen, 't welk staande houd, dat de Zaligmaker net op den zelve tijd, dag, en uur, als de Joden, zijn teett geviert heeft. Wie daar van meer begeert, zie hem over de woorden by Johannes † *En het was de voorbereiding van 't Pascha.*

* 't Is ons niet geoorloft iemand te dooden zeggen de Joden tegen Pilatus. 't Zijn maar weinige woorden; dat is waar: dog die maar ooit zijn neus stak in een goed boek, dat van de Joden, en hun wedervaren, handelt, die weet wel, wat al glossen daar op gemaakt zijn. Onze Man stapt derhalven die plaats niet voorby, of hy onderzoekt eerst, of het waar is, dat veertig jaren voor de verwoesting van Jeruzalem den Joden het halsregt is benomen. Kasaubon, Buxtorf, l'Empereur, Gezaghebbers in 't Statendom der geletterde, zeggen ja. Scaliger, neen: dat is te zeggen, 't is niet veertig, maar al meer dan zestig jaren voor dien tijd geschied.

Met hem stemmen Drusius, Beza, en die nu nog leeft, en onder de Fransche geen klein cieraad van geleerdheid is, de Bisschop Huet. Zou men wel denken, dat op zulk een gevoelen nog wat te zeggen zou vallen? of iemand daar aan durven peuteren? 't is echter zoo. Daar komen nog drie kloeke koppen, die 't zoo niet vatten. Thomas Erastus drijft, dat de Joden hun vryheid hebben behouden, schoon zy onder Romeinsche Landvoogden stonden. Hoe dan toe met de

Bb 5 woor-

woorden van den Euangelist? Hy weet 'er raad inê, en vat ze dus op. *'t Is ons, om dit feest, uit vrees voor oproer onder de schare, niet geoordloft iemand te dooden*; en om dat voor zijn rekening niet te nemen, of zig daar in te behagen, of als een straatpraatje te doen belachen, stemt hy 't met het gezag van Vader Augustijn. Om ons nu nog meer vermaak aan te doen, geeft de Heer Bynæus ons de plaats van den gezeyden Oudvader zelf, en toont, dat Erasmus in de zaak wel gelijk, maar in 't aanwijzen van de reden op 't allernaauwste een misflag heeft: want hy neemt het niet op den oproer, maar op de plegtigheid van den viertijd, welke scheen niet te kunnen gehengen, dat zy een mensch het leven benamen. Dus verstond het die welsprekendste onder de Grieksche Vaders Jan Guldemond. De Schrijver van de *glossa ordinaria* (my lust het niet anders te beduiden, want ik zou te veel waters moeten vuil maken) is van 't zelve gevoelen. Dat bet klemt; Kloppenburg ook, die, een plaats uit de Schriften van Maimonides opgevat hebbende, tot besluit zegt † dat hem die verklaring regtschapen schijnt. Daar by komt nog Seldenus, en, dat wel meer gebeurt, de landsluy volgen malkanderen; want die groote Engelsman heeft 'er nog twee, die 't even zoo vatten; te weten Kartwright en Lightfoot. En hoor dog, wat de laatste nog meer doet als slegts volgen. De Man geeft reden van zijn zeggen. De Joden hebben 't halsregt niet verloren, want de Heere Jezus voorzegt zijne Kruisgezanten; *dat men hen aan de Raadsvergaderingen zou overleveren*: dit zijn zijne

ne eigene woorden † παραδοσιν υμας εις συνεδρια.
 Aan den eersten Christen bloedgetuige Steven hebben de Joden hunne handen gelegd, en hem gesteenigt. Was dat geen halsregt? Ja dog: als men maar niet wil vitten of muggeziften. Nog meer. Hoe was dat zoo, dat Paulus het niet durfde op den Raad laten afrijen, maar zig op den Keizer beriep, by aldien den Joden de wienken zoo gefnuikt waren, dat zy om een karel of twee van kant te helpen, juilt dat den Roomschen Stadhouder aan den neus moest hangen?

Ik hebbe my op dit vaarwater begeven, en moet 'er nu op voort. Ey helpt my nog wat verder kijken.

Een Fransman vat de woorden dus. 't Is ons niet geoorloft iemand te dooden: dat is, ten kruis te doemen; en daar henen wilden zy nogtans, het koste wat het koste. En 't is niet al mis, zoo men maar de moeite neemt om het volgende vaars hier aan te hechten; want daar zegt Joannes het zelve. Een ygelijk houde zijn keur. Maar vraagt gy my nu, wat zegt 'er de Heer Bynæus van? Die oordeelt, dat de Joden in zoo verre meester gebleven zijn, dat zy tot den einde toe hebben mogen straffen, zoo als zy 't verstonden. Vraagt iemand wederom, wat bewijs? De bescheidenheid der Romeinen, van Jozefus geprezen, en hun inzicht voor de Joden, boven alle volkeren, over welke zy den baas speelden: en de voet, dien Festus in de zaak † van Paulus hield. De Hoofdman van den Tempel met zijn dienaars leveren een

† Παραδοσιν υμας εις συνεδρια. Zy zullen u
 aan de raadvergaderingen overleusen. † Hand.
 26. 18, 19, 20.

een proef, die niet te versmaden is; nevens het gevangen zetten van de Kruisgezanten, niet lang na Christus Hemelvaart, door dat gezelschap. Maar 't geval van Steven gaat dat nog te boven, als 't wel word ingezien, en zoo op zijn dag gestekt, als onze naauwkeurige Schrijver doet; wanneer die nevel, die sommige daar over gespreid hebben, als of 't maar razerny van een uitgebroke rommelzoo zou geweest zijn, zonnelaar word opgeheldert. Hoe? Daar zijn beschuldigers, getuigen, rigters, gewone straf; en mag ik eens, met verlof, een taal der Vierschaar spreken, *de ordinaire stijl van procederen in criminele zaken*. Maar nu blijft 'er nog de zwaarigheid, hoe zy dan gevoegelijk kunnen zeggen, *'t is ons niet geoorloft iemand te dooden*. Deze word van Bynæus aldus opgelost. Zy vermogten niemand te dooden, die tegen de gemeene rust en 't gezag van den Roomschen Keizer misdään had; en zy wilden, dat Christus voor zulk een misdadige wierd aangezien: want anders, hoe vraagt Pilatus zoo scherp, of hy de Koning der Joden was? Het komt dan alles hier op uit. Deze geslepen bedriegers wilden Christus van kant hebben: dog dat zy dat zouden doen, en dat zy 't daarom zouden doen, om dat hy hun licht betimmerde, dat leed hun heiligheid niet. Zy waren wel vromer mannen, dan dat zy zig daar aan zouden storen. Daarom de wereldsche Overheids-arm moest hier te stade komen, en 't schild wezen, dat hen dekte. Maar hoe komt de Stadhouders zoo verr? Men zal hem zeggen, 't is een oproerige geest; een meitsiek hoofd, een verleider, die 't land 't onderste bovenhelpe:

en

en daarom hy behoort tot uwe , en niet tot onze bank. Fijn. Wel gevonden , en nog meer gevolgt.

In 't overige gaat de Heer Bynæus zoo duidelijk als in 't voorgaande , 't welk ik kan waar maken , als ik maar een stap verder ga ; want daar komt het *Kraai* te pas , en dat is een Zee van gedagten , en Oudheden , hoewel die daar na nog schooner zullen worden uitgehaalt , en opgeheldert.

Lust u van de *Schatting* , die de Keizer te eifseu had , en welke die onbeschofte leugenaars met stijve kaken zeiden dat van Christus verboden wierd , berigt te hebben ; 't is hier overvloedig , en zeer geleerd.

Zoo vinde ik het ook met die *goede belijdenis* , die Christus onder Pontius Pilatus betuigt , en Paulus zijnen leerling Timotheus met een onvergelykelyken ernst op 't hart bond 1 *Tim.* 6. 13. Zy is begrepen in de woorden *mijn Koninkrijk is niet van deze wereld.* enz.

De vraag van Pilatus ; *wat is de waarheid?* dog op welke hy geen antwoord wagtte , word hier ook niet overgeslagen.

't Verzenden van Christus van de Regtbank van Pilatus na die van Herodes is waarlijk een stoffe van veel nut en vermaak ; byzonderlijk zoo net behandeld , als ze hier voorkomt : 't zy dat gy wilt vragen na 't regt om zulks te mogen of moeten doen , of dat gy graag zyt , om dat *wit kleed* , dat Christus daar om 't lijf kreeg , wat beter te kennen. Ik mag 'er u wat van zeggen. De Romeinen trokken kleederen van die kleur aan , als zy ecrampden gingen verzoeken , en daar toe was de natuurlijke witheid van de wolle hen
nog

nog niet wit genoeg, maar de konst moest 'er 't hare bydoen. Wat zy daar mee voor hadden, behoeve ik niet te zeggen. Yder gift dat wel, en ziet, dat de wereld altijd zig zelf gelijk is. Want schoon men thans ter tijd zulke menschen daar aan niet van andere kan onderscheiden, zoo is evenwel niemand zulk een vremdeling in de kennis van den gemeenen ommevang, of hy weet, hoe effen iemand kan kallen, die gaarne deze of die bediening tot zijn deel had. 't Wordt al liefde voor den Staat, 't Gemeenebest, Vaderland, of Stad genoemd, na dat het valt. 't Hart is zuiver van eêrzugt, en 't gewisse blank. Dog gelijk het toen veeltijds niet verder ging als 't kleed, zoo is 't nu ook den verzoekers niet zelden in den mond geslagen. Herodes, die snood genoeg was om de Romeinen te believen, door 't aannemen van hunne zeden, kon hen niet klaarder te verstaan geven, voor hoedanig een persoon Christus by hem te boek stond, als door Hem dus op te schikken. Of nu andere mannen, die hier verder intredende, nog meer redenen benevens deze weten in te brengen, gelijk hebben, word van onzen Schrijver onderzocht, en het bygebragte ten volle verklaart.

My dunkt, ik hebbe genoegzaam aangewezen, wat al geleerdheid deze bondel bladen bevat, en wat dank men zulk een penne schuldig is, die met zoo veel nut-en netheid, met zoo veel oordeel, yver, en onzijdigheid ons d'allerbraafste mannen van oude en hedendaagsche tijden afmaalt, terwijl zy die wichtige stoffe van des Heilands lijden behandelen. Ik moet aan ander werk gaan zitten, maar wat schaadt de ruimte?

te? Nog een staaltje dan, en daar mee wel.

Veel is 'er altijd te zeggen geweest over de twee plaatsen Mark. 15. 25 en Joh. 19. 14, daar die twee Euangelyschrijvers, den tijd van 't kruisfigen aanwijzende, zoo regtdraads tegen malkander aanloopen: vermits d'een zegt, het was de † derde, en d'ander 't was de ✠ zesde ure. Hier is verschet van gedagten om dat goed te maken. Maar wat valt hier al by die gelegentheid op te merken over de uren en uurwyzers; de letters, waar mee zy geteikent wierden; haar lengte, en kortheid, zoo by Grieken, als Romeinen? 'k zwijge verscheide plaatsen uit een onbekend Grieksch Schrijver, uit Katullus, Martiaal, Plautus enz. En gelijk het daar vol op is van alles wat men denken mag, en elders gevonden word; zoo is 't ook over alle die plaatsen, die ooit den geleerden werk gaven, en nog doen.

† P. 299.

✠ P. 178 enz.

II.

II. HOOFDDEEL.

Beschrijvinge van het magtig Keizerrijk CHINA, behetzende d'overgrootte Provin- cien, en menigvuldige Steden, Pateizen, Revieren, Kanalen, Schepen, Wegen, en Passagien in het zelve; beneffens deszelfs ongemeene volkrykheid, en vrugtbaarheid in alle kostelyke handwerken, en koopman- schappen: mitsgaders de grootte schatten en rijkdommen, die de Keizer van China be- zist. Wyders derzelver Oudheid, goede Staatkunde, Regering, Geregtshoven, Gods- dienst, Spraak, Kansten, en Wetenschap- pen, die in het zelve in zwang gaan. En eindelijk de voortgangen van de bekeeringe der inwoonders tot het Christen geloof. Al- les naauwkeuriglyk in verscheide brieven beschreven door Vader Louis Le Comte, Jesuït, Wiskonstenaar van den Koning van Frankryk. Met schoone figuren. Twee deelen. In 's Gravenhage by Engelbrecht Boucquet 1698. in 4. 53 bladen.

HEt komt my gansch niet vremd vóór, dat men meer en meer beschrijvingen van reizen, en vergelegene landen, opgesteld ziet, zoo als dit werk ons voorkomt, in brieven: want die schrijf- wij-

wijze is daar toe voor den Schrijver de gemakke-
lijkste, en voor den lezer niet onaangenaam.

De Heer Le Comte was een van de zes Je-
zuiten, dien de Koning van Frankrijk voor der-
tien jaren bevel gaf, om na China te reizen, en,
onder de benaming van zijne Wiskonstenaars, eens
te gaan bezoeken; wat 'er by de Chinezzen voor
zijn allerChristelijkste Majesteit te verrijgt was;
of (noo iemand liever de woorden van Va-
der Le Comte zelf hoore) * *op die zy, onder be-
gunstiging van die natuurlijke wetenschappen, in
staat zonden mogen zijn, om aldaar zoo veel te
lichter de verlichtingen van het Evangelij uit te
breiden.*

Hy en zijne medgezellen gingen dan in den aan-
vang van 't jaar 1685 reizen met het schip, dat
den Ridder van Chauumont voor Gezant na Siam
voerde, alwaar zy door tegenwinden genood-
zaakt wierden by na een jaar te verblijven. De
Koning van Siam, zeer hegerig na de Starrokun-
de, wilde de Jezuïtische Vaders kennen, en met
hen de Starren bezigtigen. Hy stond als voor 't
hoofd getlagen, wanneer zy hem den juiststen tijd
van de Maanzwijn wisten te voorzeggen, en
was voornemens, hen luiden altesamen by hem
te houden, maar, hoorende wat last zy hadden,
vergunde hy vier van de maats na China te trek-
ken, onder beding, dat Vader Tachard na Frank-
rijk zou keeren, om van den Koning nieuwe Wis-
konstenaars te verzoeken, en dat onze Schrijver
middelerwijljen daar zou blijven. Tachard trok
dan na Europe, en quam met de Siamse Gezan-
ten behouden te Parijs, en de vier andere gin-

gen t'scheep na Makao, maar deden een verborren reis, en quamen tot naauwer nood weer in Siam.

Dewijl nu de tijd na by was, dat de Heer Tachard, met een goed getal van zijn's gelijke geestelijke Vaders, en Wiskonstenaars, moest wederkeeren, vertrok Vader Le Comte, met zijne vier gezellen, in Zomermaand des jaars 1687, na *Nimpo*, een aanzienlijke Steden Haven van China. Zy hadden een gevaarlijke reis, en bevonden vele bliken van der Chinezen overgrootte afgodery, tot dat ze, na een zes en dertigdaagse schoopvaart, die door selle zeegevaaren, zware hitte, honger, en dorst, zeer benauwd was geweest, by *Nimpo* het anker wierpen.

Voor den eersten *Mandarijn* en zijnen Raad gebracht (dese eerste *Mandarijn*s zijn de gezaghebbers, die in yder Sotsendom, of Gewest, van China den Keizer verbeelden) en gevraagd zijnde wat zy in China quamen doen, antwoordden zy door een tolk, dat zy in Europe verstaan hadden, dat verscheide van hunne Broeders, en byzonderlijk Vader *Kerbiest*, met goeden uitslag arbeidden, om de waarheiden heilichheid van den Christelijken godsdienst voort te zetten: dat dezelve yver hun vervoert had, en dat het denkbeeld, 't welk zy van de grootheid van China, en van het vernuft van dezelfde volkeren, besomen hadden, hun deed besluiten, om d'eenigste zaak te verzorgen, die nog aan zulk een bloeiend Koninkrijk ontbrak, namentlijk de kennisse van den waeren God, zonder wien geen waaragtige grootheid is: eindelijk dat zy onderrigt waren van de ongemeene genaden, die

„die de Keizer aan hunne broeders had bewezen; hopende dat de Heeren *Mandarijns*, die in dezen deele des Vorsten genegenheid kenden, de goedheid zouden hebben van hun ook te dalden.

De *Mandarijns* gaf goed bescheid, zeide dat hy met des Stads bevelhebber van die zaak zou spreken, en beval hen weder na 't schip te keeren, tot dat hy zija besluit zou laten weten. Een wijtje daar na mochten zy in de voorstad gaan wonen.

Als de Heer Le Comte dit in 't begin van zija *eersten brief*, aan den Heer van Pontchartrain geschreven, vertelt heeft, gaat hy, by wijze van tussentred, tot de algemeene beschrijving van China voort, en toont twee merkelyke misfagen, die de Aardbeschryvers in de regte gelegenheid van dat Rijk te verrekenen begaan hebben; der mate, dat zy het, naar de zijde van 't Oosten, omtrent 500 mijlen verder stellen, als het in der daad legt: zoo dat China veel nadert aan Europe werd gevonden, als men zig had ingebeeld.

Gelijk het der moeite wel waardig is, opregte kennisse te krijgen van China's stand, grootheid, en schoonheid, alzoo word onze aandacht hier voor een pooste gevestigd op het verhaal, dat Vader Le Comte doet wegens den bekenden inval der Tartaren in China, wanneer de Keizer Zunchin (hier niet genoemd) van de zijnen ver-raden, uit wanhoop eerst zija Dogter met het zwaard, daar na hem zelven met de strop het leven benam. Een historie, welke ons beknoptelyk aanwijst, hoe de Tartars China hebben ver-

overt, en hoe dat magtig Keizerrijk door de vereeniging van deze twee volkeren, van een wonderlijke grootheid is geworden; gelijk in 't vervolg, als we tot den tegenwoordigen Keizer zijn gekomen, zal blijken: want hoewel gansch Tartaryen niet aan den Keizer van China behoort, nogtans het grootste deel der landen, die 't zelve uitmaken, gehoorzaamt hem, en is hem schatting-schuldig geworden. En dus vervalt teffens het verdigtfel (waar door duizend en duizend Europeërs bedrogen zijn) dat de Chinezen zelf aan dien magtigen en gedachten Vorst, voorhenen de *Groote Tartaarische Cham* genoemd, hunne schattingen moesten opbrengen.

Om van dezen buitengang weer tot de beschrijving van der Jezuiten togt te keeren, zullen we die goede mannen, te *Nimpo* gekomen, in hunne sukkelingen wat gezelschap houden; dog niet zonder kommer, want de Onderkoning van die Landstreek, een viand van den Christelijken naam, nam het zeer qualijk, dat men de maats voet aan land had laten zetten, en besloot hen te verderven. Door voorspraak van *Vader Verbeeck*, die te *Peking*, de Hoofdstad van China, by den Keizer wel stond, wierden zy eindelijk van *Nimpo* derwaarts ten hove ontboden, reisden met veel eere, en Keizerlijk vry geley na *Hamicheou*, daar *Vader Intorcetta*, een voornaam Italiaansch Jezuijt, met statelijke Christenplegheden hen onthaalde. 't Was in de Winter, en deze zware reis, samt den sleep hanner pakkaasje van stad tot stad, had veel moeitens in. Zy vertrokken den 26ste van Slagtmaand des jaars 1687 uit *Nimpo*, en quamen den

den 8ten van Sprokkelmaand in den volgenden jare 1688 binnen *Peking*, hoewel men kan oprekenen, dat zy, (afgetrokken den tijd, dien ze op verscheide plaatsen stil lagen) niet meer als anderhalve maand op weg waren.

Maar toen ze nu in 't gezigt van *Peking* quamen, vol blijdschap, en hope van eerlang voor Kruisgezanten te zullen spelen, wierd alle die vreugd niet luttel gestremt door de tijding, dat Vader *Verbiest* gestorven was. De slag dezer mare deed hen bezwijmen: want hy was de Man, die hen den ingang in *China* had verzorgt, en besloten, hunne voornemens door zijn gezag te onstersteunen: hy alleen had den ondergang des opgeloken Christendoms daar te lande gesteuut; door hem moesten alle zendingen meereendeels te regt raken: hy had *Makao*, aan de Tartaren verdagt geworden, behouden: ja de Staat, of 't Rijk zelf, was aan zijne wigtige diensden, in verlerley gelegentheden bewezen, niet weinig verschuldigt.

Ik spreke met onzen *Le Comte*, die den gemelden Vader *Verbiest* zijnen medearbeider en voorganger afmaakt niet alleen als een groot man, in 't Oosten zeer geëerd, maar dien de Europeers, Chinezen, en de Keizer zelf, gelijkelijk voor hunnen Vader aanzagen. En hier mede is de reis uit *Siam*, tot aan de hoofdstad *China* in den eersten brief afgelopen.

In den tweeden brief, aan de Hartoginne van *Nemour* geschreven, lezen we, hoe de Keizer onze Jezuijsche reisbroeders ontving, en wat ze binnen *Peking* zagen. Daar van is wel 't aanmerkelijkste hun verschijning voor den Keizer,

deszelfs goeden imborst, en wondere zaftmoedigheid, van Vader *Le Comte* zeer hoog geroemd. By dit voorval geeft hy ons een afbeeldsel van des Keizers Hof, de velerley gebouwen, en tuinen van dat Paleis, de prachtige troon daar de Vorst op zat; en vermeld voorts de plegtigheden, in die ontmoeting waargenomen; maar, gelijk ik terstond zeide, ondof dit alles maar de groote beleefdheid van den Keizer zelf uit, zeggende tot hen, eer ze uit zijn gezigt vertrokken, deze woorden: *Ziet eens, of ik nog iets tot de genade, die ik al. bewezen hebbe, zoude kunnen toedoen. Wat wenscht gy van my te hebben? gy zelve kunt dit alhier uryelijk van my eiffen.* Zy dankten hem zeer ootmoedigtijk, en baden hem, zig te willen laten wel gevallen, dat ze ten blijk van ware erkentenis alle dagen voor zijn persoon en Keizertrijk mogten bidden. Als ze uit zijn troonvertrek na een andere kamer gingen, bood een Edelman hen eerst *Thédrank* aan, daarna, van des Keizers wegen, honderd pistoletten: 't welk hoewel maar een middelmatig geschenk schijnt van zoo groot een Vorst als die van China is; nochtans moet men het voor iet zonderlings nemen, als men de gewoonte van een land overweegt, alwaar de grootste Bazen gemeenlijk veel ontfangen, en byna niets niet al geven.

Iemand zou zig verwonderen dat een Vorst van een afgodisch volk zoo opentlijk de zoo genaamde voortplanters van 't Christelyk geloof begunstigt; maar hy had een groote achting voor de Wiskunde, daar de Jezusische Vaders huiwerk van maakten, derhalven, om de dienuten, die zy hem poogden te bewyzen, te vergelden,

will

wilt hy geen beter middel, dan de oefening en leere van hunnen godsdienst te beschermen. Dit zullen wy daar na wat klaarder zien. Daar toe had de overledene Vader *Ferdinand Verbiest*, ontgheest veel goeds gedaan. Hy was een Vlaming van geboorte, die den Keizer menigmaal onderrigt had van den staat der zielen in d'andere wereld, van de Helle, van het Paradijs, van het Vagevyer, en van de middelen, volgens de Jezuijtsche gronden; ter zaligheid noodig. En dit was het alleen niet, waar mede hy den Vorst verplicht had. Hy goot voor hem metaal gesmelt, en arbeide aan een menigte werken en werktuigen, die ten gemeenen nutte strekten; zulk's dat hy by 't gansche Hof voor de hoogstbewetenschaapste Man van zijnen tijd wierd aangezien. Hoe groot een yveraar hy voor den Christen-godsdienst was, bewijst onze Schrijver daar uit, dat hy op zijn uiterste een geschrift naliet, waar in hy, onder andere redenen, tot den Vorst aldus sprak; *Ik sterve vergenoegd, Sire, overmits ik byna alle oogenblikken van mijn leven ten dienste van uwe Majesteit besteed hebbe. Maar ik bidde u ootmoediglijk, na mijn dood gedagtig te zijn, dat in alles wat ik gedaan hebbe, mijn oogmerk alleen geweest is om de persoon van den grootsten Koning van 't Oosten, tot een beschermmer van den allerblijgsten Godsdienst des werelds te maken.*

Een tweede zeer aanmerkelijke zaak, waar mede deze brief afdoopt, is het verhaal van de groo-
re lijkstaatsij, die, ter eere van den meergemelden *Verbiest*, den elfden van Snocymaand des jaars 1688, gehouden wierd. We lezen hier niet alleen de teekenen van hoogachting, die de Chi-

neefche Grooten t'zijner gedagtenisse bewezen; maar ('t welk wat vreemd is) ook van den Keizer zelf, die, ter eere van den overleden, een Lof-schrift op stelde, hier van, woorde te woorde ingelast, en twee honderd goude kroonen, nevens verscheide stukken zijde stoffe, tot de onkosten der uitvaart zoud, vergunnende daarenboven een kostelijk gedenkgraf voor hem op te rigten, waar toe het hof in de eerste zitting zeven honderd goude kroonen schikte; met meer andere zaken, die ongelooffelijk schijnen.

Aan den Kardinaal van Furstemberg schrijft de Heer *Le Comte* in den *derden brief*, wat hem wegens de steden, gebouwen, en vermaarde werken in China aanmerkelijkst schein. *Peking* bestaat thans uit twee steden, beide zes groote mijlen in 't rond uitmakende, yder mijl van 3600 schreden. Dit is de nette maat, en men heeft dezelve op bevel des Keizers met de koorde afgemeten. De huizen in China zijn gemeenlijk van maar eene verdieping, maar dicht bewoond. Men moet verbaasd staan over de schrikkelijke menigte menschen, zoo stedelingen, als boeren, die dagelijks op de straten verschijnen. Daarom is 't op vele plaatsen noodzakelijk, dat personen van aanzien voor hun een ruiters te paard hebben, die ruimbanaan maakt. Over al is men belemmert, waar men gaat, zelfs in de groote straten. Wanneer men de paarden, de muilezels, de kemels, de wagens, en de benden van 100 en 200 personen ziet, die van tussenvijde tot tussenvijde kornen t'zamenpraten, men zou gelooven dat het gansche gewest om eenig ongemeen schouwspel by te wonen was toegevloeid. Uit dien schijn

is te oordeelen, dat de volkrijkste steden van 't Christendom, in vergelijking van deze, maar eenzame plaatsen zijn: voor al, zoo men aanmerkt, dat men schier nooit eenig vrouwmensch op straat vind.

De reden van dezen menschendrang binnen *Peking* is voor eerst, om dat 'er dagelijks van alle nabyliggende plaatsen een groot getal boeren komt, die, by gebrek van eenige rivier, de waaren op wagens, kemels, en andere lastbeesten derwaarts voeren. Dus moet ook al het volk, dat zig op de straten verspreid, niet onder de inwoonders gerekent werden. Ten tweeden de meeste werkluiden van China werken niet in hunne winkels, of huizen, maar by byzondere luiden t'huis. By voorbeeld, want men voor zig een kleed wil laten maken; zoo komt de kleermaker 's morgens in iemands huis, en gaat 's avonds weer na het zijne. Zoodanig is het ook met andere ambagtsluiden gelegen. Zy loopen geduuriglijk door de stad, om werk te zoeken, zelfs de Smids, die hun gereedschap, aambeeld, en smiss tot het gemeen werk met zig slepen. Ten derden de meeste personen, die van eenig vermogen zijn, rijden gemeenlijk te paard, of op een karretje, uit, gevolgd van verscheide huisgenooten. Eindelijk wanneer een *Mandarin* uisgaat, volgt zijn gansche vierfchaar plegtelijk als in een ommegang. De Heeren van 't hof, en de Prinzen van den bloede komen ook met een deel ruitery voor den dag. Door het verhaal van deze gewoontens, die het volk op de straten zeer vermeerderen, wil de Schrijver het getal der inwoonders voorzigtiglijk leeren begrooten,

ten, en een vergelijking tusschen die van *Peking* en *Parijs* maken.

Ik ga voorby het Keizerlijk paleis, en het groot getal van des Keizer wijven, of bywijven, 't welk ik goed hebbe te zwijgen, vermits *Vader Le Comte* verklaart het zelve hem zoo onbekend, als al te groot, en niet wel geschikt te zijn. Ze worden nooit gezien, en niemand durft iets van haar vragen. Drie uitverkorene uit haar hebben 't voorregt van Koninginnen genaamt te werden, dog ze weten van Staatszaken in 't minsten niet, en brengen daarom nooit brabbeling in iets, dat de regering betreft. De Chinezen zeggen dat de Hemel den vrouwen zaftmoedigheid, schaamte, en eenvoudigheid heeft medegedeelt, om zig met d'opvoeding der kinderen bezig te houden, maar dat de mannen, die van de natuur kragt, grootmoedigheid, en standvastigheid hebben verkregen, tot bestier des werlds geboren zijn. Zy zijn verwonderd, als zy verstaan dat in Christenrijken de Vorstinnen dikwils der Koningen plaats bekleeden, en gebruiken een scherts-spreuk, dat *Europe het koninkrijk der vrouwen is*.

Onder deze verhandelingen heeft ook het zoo genaamde *Observatorium*, of het gebouw, van waar de Chinezen hunne starrkundige aanmerkingen gewoon zijn te nemen, een wetige plaats. *Le Comte* vond het zoo overtreffelijk niet, als andere navertellen; maar *Vader Verbieft*, wien in zijn leven het bewind over 't zelve was aanbevolen, had de oude konstruigen, tot beschouwing der Starren dienende (en waar mede de Chinezen zig onophoudelijk bemoeijen) aan een kant laten brengen, en verscheide nieu-

we

we kopere, van kostelijk en konstig makfel, in plaats geslekt: als daar is een hoepel-wijze kloot van zes voeten in den middellijn, tot vertooning van den Zonneweg, een nachtevenige kloot van zes voeten in den middelstrep, een topkringse Gezigteinder van gelijke grootte, een groot vierendeel eens ronds van zes voeten, gestreopt, een † zesde deel, van streeping omtrent acht voeten, en een Hemelskloot van zes voeten in den middellijn, welk laatste werktuig het heerlijkste van allen en der bekijkinge my voorwaar wel waardig is. 't Lichaam van den kloot is metaal, heel rond, en volmaaktelijk glad. De Starren zijn wel gemaakt, en na hare natuurlijke schikking geplaatst; en alle de kringen van een net even bedeelde breedte en wijde. Deze kloot is zoo wel gehangen, dat ze door de minste aanraking draait, en dat een kind dezelve zig om en om kan doen verheffen, schoon ze meer als twee duizend ponden weegt. Een ruime kopere grondslag, kringwijze gemaakt, en als een goot in zijnen omtrek uitgehoud, draagt, op vier voetstutten van gelijke tassenwijde, vier onvolmaakte Draken, torffende op borstelige hair-vinnen een Gezigt-Einder, die wegens zijn ruimen omtrek, menigvuldige sieraden, en zinnelijke bewerking, te verwonderen is. Ze loopt, door behulp van eenige verborgene raderen, om, en voert den ganſchen Hemel met zig, om daar aan zulk een verheffing te geven, als men begoert. Daarenboven worden de Gezigteinder, de Draken, en de voetstijlen van koper, die kruiswijze in den bak staan, bewogen, zoo als men wil, zonder den grondslag, die onbeweegelijk blijft,

* Quadrant, † Sextant. van

van stand te doen veranderen: 't welk het gemak geeft van den Gezigteinder waterpas te stellen, en om dezelve den kloot stiptelijk in het midden te doen klieven. Alle de gezeide konstuigen zijn met marmere trappen, rond, schouwburgswijze uitgehouwen, tot gemak van den beschouwer, dewijl ze meest altoemaal meer als tien voeten verheffing omringen.

De lezer hoorde terstond in 't voorby gaan, dat de Chinezen altijd bezig zijn in starrekundige waarnemingen; maar men voege daar nog by; dat zy, sedert meer als vier duizend jaren, met groten arbeid, de beweging der Dwaalsterren onderzocht hebben. Nu zou men immers zeggen, dat zy daar van volmaakte kenners moeten wezen: niet te min (zoo Vader *Le Comte* de waarheid spreekt) zijn ze weinig daar in gevordert, buiten 't gene hen van d'Europeers geleert is. Als de Jezuijtische Vaders, zegt hy, eerst in China quamen, was hun voortgang in de Starrekunde nog zoo klein, dat hunne Wiskonstenaars nog geen naauwkeurigen Almanach konden maken; en hunne tafelen, om de Zwijmen of Taningen uit te rekenen, waren zoo onvolkomen, dat zy die van de Zonne naauwelijks ten ruwsten wisten te voorzeggen. Maar tegenwoordig zijn zy in de kennis der Zon- en Maanzwijmen geruft. De Jezuijtische * zendingen hebben een vasten voet aan den Almanach van 't Chineesch Keizerrijk gegeven; en die, nu telkens met het nieuwe jaar in 't licht komt, tekenen naauwkeuriglijk aan al wat ongemeens in de beweging der Dwaalsterren moet voorvallen. Zy laten echter

niet

* Missionarissen.

niet na hunne waarnemingen te achtervolgen. Alle nagten staan vijf Wiskonstenaars op den toren van de * Schouwplaats, strax gemeld, die goddurlijk den Hemel kijken. d'Een bemoeit zig om te schouwen wat er aan de zijde van 't Opper Aspunt omgaat; een ander heeft d'oo-gen na 't Oosten gewend; de derde na 't West-ten; de vierde na 't Zuiden, en de laatste na 't Noorden, op dat dog niets van 't gene in de vier hoeken van de wereld te bezien is, hunne nauw-keurigheid mogt ontglippen. Zy werken op de Winden, op den Regen, op de hoedanigheid van de Lucht, en op de gemeens Verschijnselen; als daar zijn de Zon- en Maan-zwijmen, de voeging der Dwaalstarrén, de Haarstarrén, de Vyerén, de Verhevelingen, en al wat van eenige nutheid kan zijn. Daar van houden zy nette aantee-ningen, en geven daar van alle morgen kennis aan den Voorzittenden Wiskonstenaar, om in de blafferts van 't Gerigtshof te werden gestelt; 't welk, byaldien het altijd van wijze mannen gedaan was, men zoude een menigte zeer we- tenswaardige aanmerkingen hebben: maar die waarnemers, behalven dat zy doorgaans de be-quaamste niet zijn, bekreunen zig zoo zeer der volmaaktheid van de wetenschappen niet, als wel het ontfangen van hunne jaarlijkse wedden, en 't behouden van hun wereldsch aanzien. Dus zien zy vele veranderingen, die aan den Hemel geschieden, oyer 't hoofd, wanneer ze maar niet rugbaar zijn: maar als een Zwijm; of een Haarstarré, te zien is, dan zijn zy verpligt dezelve zeer nauw gade te slaan.

Zo

* Observatorium.

Zekerhijk hebben vele volkeren van ouds her de Zon- en Maan-zwijmen (welker natuurlijke oorzaken zy niet kenden) met verbaasheid aangezien, en, om dezelve uit te leggen, bijstere buitensporigheden uitgevoerd. In dezen deele zijn de Chinezen, d'oudste starrekundige des werlds, niet redelijker dan d'andere geweest, maar van een zeer bespottens waardig bygeloof. Zy beeldden zig in, dat in de Lucht een Draak van vervaarlijke grootte was, een geflage viand van Zon en Maan, die dezelve wilde opstokken. Dorchalven wanneer men het begin van een Zwijm gewaar word, maken zy altemaal een afgrijzelyk geluid op trommels, en koperen bekkens, met al hun kragt daar op zoo lang kloppende, tot dat het Draakgedrogt quansuis door het geschal verschrikt zijn woede laat varen. Menschen van aanzien hebben zig, sedert de jaren, dat ze de boeken der Europeers lezen, van die grove dwaaling ontdaan: maar nogtans geduerende den tijd van een Zwijm, voornamentlijk aan de Zon, worden binnen *Peking* nog vele belachelijke fratzen van bygeloovigheid gepleegt. Want zoo lang als de Hemelbeschouwers op den toren van de Schouwplaats zijn, om het begin, uur, en einde te bepalen, leggen de voornaamste grooten in een ruime zaal, of in een plaats van't Paleis op hunne knyen, met veel aandacht op het gene dat in de Lugt verschijnt, en buigen zig onophoudelyk voor de Zon ter aarde, als of zy die tot mededoogen wilden verwekken, of voor den Draak, om die te bidden, dat hy dog de wereld niet wil ontruflen, nogte een Dwaalstarre, die hun zoo noodzakelyk is, verslinden.

Maar

Maar hunne waarnemingen zijn evenwel stipt, en juist; en alles wat van de Wiskonstenaars wegens de Zwijnen voorzegt is, moet bewaarheid werden. By aldien dezelve eerder quam te gebeuren, by aldien ze kleinder of grooter, of zoo haar verschijning korter of langer was; zoo zoudde de Voorzitter van de Wiskonstenaars, en deszelfs byzitters, gevaar loopen van hun ampt te verliezen.

Zie daar een stoffe, die my wechbrakte, over ik 's wijs.

De lezer gelieve met my uit de Starreschouwplaats tot het bezigtigen van de trotsche gebouwen der Chinezen, en hunne onwinbare vestingen, voort te treên.

Zy verdeelen de steden van 't Keizerrijk in twee soorten: zulke, die alleen tot beveiliging van 't land gesicht zijn, noemen zy Krijgssteden, d'andere Burgersteden. Vader *Le Comte* zegt, dat de krijgssteden, die hy gezien heeft, de gemeene steden niet zouden te boven gaan, 't en ware de gelegentheid beter was, en wel zoerdanig, dat ze de plaats ontoegankelijk maakt. De grenssteden, en boven al die aan de zijde der Tartaren palen, zijn zeldzaam; en de zendingen hebben hem verzokers dat 'er zulke sterke steden zijn, die onmogelijk kunnen overweldigt werden. Hy zelf heeft 'er gezien, die men met hondsd koppen tegen een heel leger zou kunnen beschermen. De gemeene steden hebben een goed bolwerk, torens, muuren van tichelsteenen, en een groote gragt met loopend water tot haar vesting.

Nic-

Niemand zal durven ontkennen dat de Chinezen in het stuk van Vestingbouw alle de oude overtroffen hebben, als men slegts aanmerkt, dat verwonderlijk werk, waar in een groot gedeelte van hun Keizerrijk balloten legt. Ik meene die wijdbेरuchte muur, die men gemeenlijk *de groote muur*, en in 't Chinees * *de muur van tien duizend stadien* noemt; welke zig van de Oostelijke zee tot aan het gewest van *Chanfi* uitstrekt. Niet dat ze in der daad zoo lang is, als zy voorgeven; maar 't is zeker, dat ze, zoo men alle hare kromtens rekt, niet veel minder als vijf honderd mijlen heeft. 't Is ook geen enkele muur, maar daar zijn doorgaans torens in gebouwt, ten naasten by als de muuren der kriegs-steden; en op plaatsen, daar de toegangen ligst te overweldigen zijn, is zorge gedragen om de werken te versterkeren, en twee of drie bolwerken by den anderen te maken, die d'een den ander beschermen. Haar wonderlijke breedte, de torens die van alle kanten de toegangen beschutten, de meernigte van soldaten die dezelve bewaken, stellen de Chinezen aan die zijde te gen d'ondernemingen hunner vianden gerust.

Nog kan ik hier zoo niet afscheiden.

Dewijl gansch China meerendeels van Tartariën door bergen word afgezonderd, is de gezeide muur langs de hoogste heuvelen heen getrokken, waar op ze, dan laag, dan weder hoog, naar de gestalte van de plaats, en ongelijkheid van de grond, op en neer gaat. Want men moet zig niet verbeelden, dat ze over al waterpas is, gelijk sommige geloof hebben, en dat ze

* Vauli Tcham Tchin.

op de grond, daar de bergen afdalen, tot gelijke hoogte van den top, waar op ze vervolgt word, is opgetogen. Als men zegt, dat die muur wonderlijk hoog is, wil men niets anders beduiden, dan dat ze op een zeer hooge plaats is gebouwt. In zig zelf is ze maar die van de gemeene steden gelijk, en haar breedte ten uiterste niet meer als van vier of vijf voeten.

De Geheele werk is byna van tichelsteenen, en zoo wel gebouwt, dat het niet alleen vele eeuwen bestaan heeft, maar ook ten huidige dage nog ten naasten by ongeschonden is. Meer als achteen honderd jaren is 't geleden, dat de Keizer *Chi Hoanbi* deze muur deed bouwen, om tot een baly tegen de Tartaren te verstreken. Een onderneming, voorwaar, teffens de grootste, en zottste, die ooit gedaan wierd: want de voorzichtigheid vereiste wel, dat de Chinezen de toegankelijkste plaatsen sloeten; maar het was ook belachelijk, dat zy zulk een werk ophaalden tot op de toppen der bergen, waar over de vogelen nauwelijks konnen vliegen, en die voor de Tartarische ruitery niet te beklimmen waren. Hadden zy zig kunnen inbeelden, dat de Tartaren stout genoeg zouden zijn om met een leger daar op te klauteren, hoe konden zy gelooven, dat zoo laag een muur magtig zou wezen om hen te steuten?

Men moet zig verwonderen, hoe dat 'er zulke behendige werkluiden wierden gevonden, die de noodige metselstoffen daar op bragten, om die te verwerken; 't welk niet doemlijk was zonder zeer zware onkosten, en het verlies van mischien meer menschen als de woede der Tartaren

ren zoude verdelgt hebben. Men zegt dat onder de heerschappy der Chinesche Keizers deze wonderse muur van tienmaal honderd duizend soldaten bewaart wierd; maar althans, dewyl Tartaryen voor een gedeelte onder China behoort, worden de sterkste bezettingen in de meest opene doortogten en weërbaarste steden gelegd.

Is iemands lust om nog het vreemdigheden te hooren door dit staaltje van de muur opgewekt, ze kan hier voldaan werden eerst met de vertoening van d'ongeloofselijke menigte van steden, burgten, en dorpen in't gemeen, daarna van de byzondere grootte der steden, onder welke *Nanking*, nog grooter als *Peking*, uitmunt door rijkdom van gering, kostelijke Boekzalen, heerlijke gebouwen, porceleine Toren, vermaarlijk groote Klokken, en wat des meer is. ^{2k} Zwijge de rijke steden *Chenfi*, *Hampchean*, *Sentcheon*, *Chinkiamfou*, *Quechean*, *Jamcheon* enz. en ik verzeker den lezer, dat hy zoo wel uit het vorens aangehaalde als uit de daar aan volgende beschrijving van de Vestingen, Havens, en Zegebogen in China, zig over deszelfs heerlijkheid zal beginnen te verwonderen.

Laat dit uittreksel der *drie eerste brieven* hem een voorsmaak geven van meer andere, die na twee maanden zullen worden voorgezet.

SHOUBAN.

...

III. HOOFDDEEL.

CALLIMACHI Hymni, Epigrammata, & Fragmenta ex recensione *Theodori f. G. F. Grevii* cum ejusdem animadversionibus. Accedunt *N. Frischlini*, *B. Vulcanii*, *P. Voetii*, *A. T. F. Dacertae*, *R. Bentleyi*, commentarius, & annotationes Viri illustrissimi **EZECHIELIS SPANHEMII**. Nec non Praeter Fragmenta, quae ante *Vulcanius* & *Dacertus* publicarant, nova, quae *Spanhemius* & *Bentleyus* collegerunt, & digesserunt. Hujus cura & studio quaedam inedita Epigrammata **CALLIMACHI** nunc primum in lucem prodeunt.

Dat is,

KALLIMACHUS *Lofzangen, Puntdichten, en Brokken, naar de overziening van Theodoor J. G. Z. Grevius, met deszelfs aanmerkingen. Daar komen by aantekeningen van N. Frischlinus, H. B. Vulkanius, P. Voetius, Anna Dacier, dogter van Tanaquil Faber, R. Bentley, en van den wijdberoemden EZECHIEL SPANHEMII: desgelijks, behalven de brokken, die Vulkanius en Anna Dacier te voren hadden uitgegeven, eenige nieuwe, van Spanhemius*

D d 2

heim

heim en Bentley by een geschikt. Nog worden door de bezorging van den laatschen eenige nooit voor dezen gedrukte *Bruiddichten van KALLIMACHUS* nu d'eerstemaal in 't licht gegeven. Te Utrecht by F. Halma, en W. Vande Water 1697. 2 stukken in 8.

OM dat ik dezen Griekschcn Dichter in mijn leven wel gelezen hebbe, eer hy zoo weits herdrukt te voorschijn quam, als wy hem hier zien; zal het my niet ongemakkelijk vallen; mijnen Hollandschen lezer, van hem wat hoer te praten, op mijn manier, en 't welk verstaanlijk zal wezen.

Wy leeren uit oude Schrijvers, dat **KALLIMACHUS** geboortig was van Cyrene, eertijds een vermaarde stad in Afrika, en dat hy zijn beste dagen gehad heeft, onder de regering der Egyptische Koningen Ptolomeus Philadelphus, en Ptolomeus Euergetes, omtrent twee honderd en zeventig jaren voor Christusgeboorte. Sommige hielden hem voor den zoon van eenen Battus; en daarom word hy by de Latijnsche Dichters *Battiades* geheten.

De beschrijver van zijn leven zegt, dat hy acht honderd boeken had laten uitgaan; maar ze waren altemaal niet groot, behalven een, 't welk * hy *áitia* [oorzaken] noemde. † Als men hem vroeg, waarom hy in korte schriften zulk een zin had, gaf hy tot bescheid,

* *Aitia.*
Li Étro.

† *Zie Les Poetes Grecques de Mr. Eten*

Een groot boek is gemeenlijk een groot quaad.

Van zoo overvloedigen getal ſchriften, welker titels ten deele bekend zijn, is tot ons niets anders behouden overgebleven, als zes *Lofzangen*, d'eerſte ter eere van JUPITER, de tweede op APOLLO, de derde op DIANE; een op het eiland DELUS, een op het wafchen van PALLAS, en de laaſte ter eere van CERES: waar by komen eenige *punt-dichten*, thans toe XLII uitgevonden, en ettelijke brokken. Laat ons van 't een en 't ander wat gaan proeven, en daarna beſien, wat cieraad, vermeerdering, en opheldering deze nieuwe Utrechtſe druk meebrenge: elk een, die Griekſch verſtaat, heeft zoo veel regt als de beſte verklaarder, om uit Kalliſmachus te pikken dat hem moeſt behaagt, en daar over zoodanige aanmerkingen te maken; als waar toe de ſtoffe en woorden van de vaarzen aanleiding geven.

Voor eerſt zal ik met den weledelen wijsberoemden en hooggeleerden Heere Ezechieel Spanheim aantekenen, dat de LOFZANGEN in 't Griekſ YMNŌI, [*hymnos*] het alleroudſte ſoort van vaarzen zijn, in welke de Dichters de lof der Goden opzongen. Hier van daan leeft men by Theokrijt, (a) dat *Lofzangen de belooning der Goden zijn*. Daar toe had yder ſtad zijne (b) *Lofzangſchrijvers*, by Ariſtofanen geheten (c) *Konſtenaars van welopgeſtelde Lofzangen*. Deze Lofzangen hadden, naar de verſcheidenheid der Goden,

Dd 3

tot

(a) ὅμοιοι δὲ τῷ ἀδμοστω κέρει. Idyll. 17. 8.

(b) ὑμνογράφοι. (c) τίλοισις καταλάμοις ὑμνων.

tot welker eere zy gemaakt waren, verscheide Grieksche benamingen; gelijk als op de (a) Moeder der Goden, op (b) Apollo, op (c) Merkuur, op (d) Bachus, op (e) Ceres, op (f) Diane: en niet alleen op de Hemel-maar ook op de (g) Helgoden en Godinnen, als Pluto, Proserpine, en de Razernyen.

Zelfs waren de Lofzangen eertijds een gedeelte der Heidensche offerplegtigheden, en wierden onder de drankoffers, en 't houden der offermaaltijden, gezongen; namentlijk byzondere gezangen voor byzondere Goden en heilige dagen: en het is aanmerkelijk dat, volgens overlevering van (b) Plato, voor den God der Liefde alleen geen Lofzang ooit by de oude gedicht is.

De (i) Makers, Dichters, of Schrijvers der Lofzangen wierden by de (k) Godgeleerde die eeuw gezet, en uit de voornaamste van de stad of plaats verkoren. (l) Polybius teekent, als iets zonderlings van de Arkaders, aan, dat hunne kinderen van jongs af zig gewenden Lofzangen te zingen; hoewel Flavius Jozefus schrijft, (m) dat ook de Tiran Kaligula kinderen uit Afië te Roomen ontbood, om Lofzangen te zingen, onder de godsdienstplegtigheden, die hy stond aan te rigten: en dezelve Joodsche Schrijver, verhalende waartoe de jongeling David aan Sauls

- (a) Met eenen naam *Μητρωνία*. (b) *Παιάντις*.
 (c) *Προσούδι*. (d) *Ἰασηνοί*. (e) *Διμήτριαι*.
 (f) *Ὀπίργησι*. (g) *Θεῶν κατὰ γένεσιν ὕμνοι*.
 (h) Plato *Sympos.* (i) Spanhem. *obs. p. 2.*
 (k) *Ibid.* (l) *Hist. l. 4. Spanh. obs. p. 4.*
 (m) *Antiqu. l. 19. c. 7.*

Sauls hof was geroepen, zegt, dat het was
(*) *ante spelen, et Lofzangen te zingen.* Voeg
hier by, dat onder het zingen der Lofzangen
somsjds gedanst, somsjds ook op zangkunstli-
ge speeltuigen gespeelt wierd.

Maar stusselicht zat een Neerlandcr, dien 't
pittender heeft mogen gebouren Kallimachus vaar-
zen te hooren, reeds verlangen, dat ik hem ook
wat van den inhoud der Lofzangen verhalc.
Daar toe heeft mijn penne zig vaardig gemaakt.

ZHNOE Ιοι η κεν άλλο εδω ερωδησι αιειδι

Αειδι, &c.

„ Wat is beter (dus begint de Griek zijn eerste
„ gedicht) by de offerhanden van Jupiter te zin-
„ gen, als den Godzelsf, altijd groot, altijd Ko-
„ ning, den verdrijver der Reuzen, die de He-
„ mellingen wetten geeft.

De lezer ziet, dat ik hem terstond niet t'on-
pas zeide, welk een gebruik de Lofzangen by
d'offerhanden hadden.

Dan gaat hy voort tegen de Kretenzers te be-
weren, dat Jupiter niet op 't eiland Kreta [thans
Kandri] maar in Arkadien is geboren, op een
plaats daar nooit eenig vrouwelyk beest of mensch
mocht komen; of, zoo andere willen, nooit ge-
baart heeft. Daarom schelt hy de Kretenzers
wat uit, en zegt,

Κριτες αιει ψαδου. Και ηδ παθω, α' αυη, οτι
Κριτες ετραπηριας. Συ δ' ε' δαμω β' οτι ηδ αιει.

Dd 4

Dat

(*) Antiqu. L. c. 9.

De Kretenzers zijn altijd leugenaars, want, &
 Koning, [Jupiter] zy zelve hebben uw graf
 opgerigt. Dog gy zijt niet gestorven want
 gy zijt altijd in wezen.
 Met een byzonderen brandmerk stonden die
 van Kreta overlang voor Leugenaars te boek;
 en de Apostel Paulus bedient zig van de woors-
 den des Dichters Epimenides,

Κρήτες αἰὲν ψεύσται, καὶ ἀθεοί, καὶ ἀπίστοι ἀρχαί.

Beduidende dat de Kretenzers altijd leugenaars
 zijn, quade beesten, leuwe buiken: zeker, een zeer
 flegte getuigenisse, 't welk de Kruisgezant nog-
 tans aan Titus bevestigt waar te zijn, en oulinks
 zomme zoo rugbaar, dat de kinderen het voor
 een gemeen spreekwoord in den mond hadden.
 Maar wy zullen hier op niet langer blijven
 staan.

Na dat onze Dichter dus op zijn wijze Jupi-
 ters regte geboorte beweert heeft, en vertelt, hoe
 zijn Moeder Rhea hem ter wereld bracht, en
 schoontjes afwaschte, met water, [dat zy door
 haar godinne-kragt uit een berg sloeg; wijders
 hoe zy hem in de kuuren zwagtelde, en aan de
 Nymf Neda overgaf, om hem heimelijk in Kreta
 op te brengen, alwaar hy de Geit van de Nymf
 Amalthea zoog, en in korten tijd een * karel met
 een baard wierd; eindelijk wederlegt hebbende
 de verdigtfels der oude Poëten, welke vertelden,
 dat Jupiter met zijn broeder geloot had, en dat
 hem 't Hemelrijk ten deel was gevallen, zoo

* Οὐδὲ δὲ ἀνέθετος, ταυτοὶ δὲ ἀπὸ ἡλίου ἐλάτ. 456.

befluit hy, dat zulke vertellingen enkele leugens zijn, maar dat Jupiter alleen door de werken zijner handen, en door zijn kragt en vermogen Koning der Goden is geworden. Over deze grootheid, en over dit opper-vermogen, verheerlijkt hy hem, en eindigt den Lofzang met deze drie vaarzen.

Χαῖρε, πατήρ, χαῖρ ἄβδη. Δίδε δὲ ἀρετὴν τ' ἄφωβόν
 Οὐδὲ ἀρετῆς ἄπειρ ἔλβον ἐπίσταται ἄνδρας αἰετὸν.
 Οὐδὲ ἀρετῆ ἀφάσιον. Δίδε δὲ ἀρετὴν πρὸς ἔλβον.

„ Zijt weder- en wederom gegroet, o Vader,
 „ geef ons Deugd en middelen. Want Rijkdom
 „ zonder Deugd, of Deugd zonder Rijkdom,
 „ kan de menschen niet † vorderen. Geef dan
 „ Deugd en Rijkdom [te zamen.]

Ik Geloove dat 'er wel meer zijn, die detwee gezeide dingen begeren, en misschien minder liefde tot het eerste dan tot het laatste in hun hart dragen.

De tweede Lofzang begint met zulk een Poëtischen en zwierigen ophef, dat ik, anders niet meer gewoon zijnde op voorgang van andere Dichters, in mijne gedichten van Apol te gewagen, veel min hem aan te roepen, een zekere lust gevoele, om dien aanvang, niet, gelijk ik terstond by Jupiter gedaan hebbe, in onrijm, maar in dicht te vertalen, of na te volgen. Laat voortgaan.

Dd5

* Oïos

* Οὐ σε θῶν ἐσθῆνα πάλαι θύσαν, ἔργα δὲ χειρῶν
 Σὴ τι εἶν, τό τε κέρτος - - - v. 66. en 67.

† Of gelukkig maken,

Οὐκ ἔστιν ἄλλο πάλαι· ἰστοῖσιν δὲ φησὶ· ἔρημος
 Οὐκ ἔστιν ἄλλο τὸ μέγαρον &c.

Dat is ten naasten by.

Hoe is de lakwer van Apol,
 Hoe is dit gansch gewijde bot
 Bewogen! Pak u hier van daan,
 Onheilige; de God komt aan,
 En klópt de deur op met zijn voet.
 Hoe? wiet gy 't niet! De Palmboom doet
 Een minzaam teeken, en de Zwaan,
 Opstijgende na 's hemels baan,
 Queelt zoetelijk. Gy douren, gaat
 Nu open! en gy grendels, laat
 Ons in van zelf! De God is niet
 Heel verr' van ons. O knapen, bied
 Hem uw gezangen. ——— enz.

Met eenen adem zegt hy; Apollo verschijnt elk een niet, maar zulk een, die een braaf man is. Die hem ziet, dat 's een groot man: die hem niet ziet, is veracht. Wy zullen u dan zien, o Apol, en wy zullen nooit veracht wesen. Woorden van een zekeren nadruk, den digtkenners en digt-oeffenaars alleen te regt verstaanbaar.

Indien ik my hier wilde inlaten, omme iemand, die dezer heiligdommen t'eenemaal onbedreven is, te onderrigten, waarom Kallimachus, zijn Apollo zullende vieren, als in een Poëtische zielverrukking van een *Lakwertak* en *Hol* begint te praten: wat het te zeggen is, dat hy ongewijde menschen, en slegt gespuis van volk, verre van deze gewijde verborgenheden afweert: hoe de *Palmboom* en de *Zwaan* hier te

pas

pas komen, enz. ik zoude te verre buiten mijn bestek weiden. De geleerde Verklaarders, en onder die d'uitsauntende Spanheim, maken hun werk daar van, dat ze den genen, die dusdanige oudheden niet doorgekropen hebben, aanwijzen, hoe de Lauwer niet alleen aan Apol was toegeheilig, maar ook zijn tempel te Delfos, het binnenchoor, en de Driehoek met Lauwertakken besteken waren: hoe de Dichters opgeven, als of de Orakelholen, en de omgelegene bergen, begonnen te trillen, beven, en loeyen, wanneer nu de Godheid, aangeroepen, en met offerhanden, gelokt, de plaats in 't rond, en zijne voorspellende Papinnen quansuis quam vervullens daarenboven welk een plegtigheid in die gewoonte stak, dat alle heillooze en inoode menichen met een zeker geroepe verboden wierden de godenyering by te wonen; waar op dan de Godheid, naderende, denren, sloten, en grendels van zelfs doet openspringen, zonder dat 'er Koster of Kosterinne (anders daar toe gesteld) noodig waren: welke woorden, als met een verbazenden dreun, en schichtigen galm, uitgeroepen, in de gemoederen der lezers ik wete niet welk een naams beweging maken: ook zoude ik uit den volgemelden Heere Spanheim hier kunnen byvoegen, hoe de hoogdravende stijl van sommige Profeten, die ons in den Bibel ontmoet, met dergelijke spreekwijzen eenige gemeenschap heeft; gelijk als, by voorbeeld, op den Lozang by Jezaias, waar mede de Engelen, de Heerlijkheid des Allerhoogsten den HEERE der Heirschappen uitgalden, volgt aanstonds, * dat de profeten

ten der dorpelen zig bewogen van de stemme der roependen, en het huis werd vervuld met rook, 't welk my te binnen brengt, dat Vondel, in den aanvang van zijn werk der *Altaargeheimenissen*, hem zelven verklaart met nederig gebaar ter aarde te werpen,

———— al sidd'rende en verlegen

Ow 't sterke licht: geen Arend mag hier tegen,
 De Troonwacht zelf bedekt haar aangezicht;
 En voeten, voor dit onverdraagzaam licht;
 En rollende den galm van driemaal heilig
 Elkand'ren toe, staat nauwelijks vast en veilig.
 De pijler beeft: de muuren bewen ook,
 Gelyk verbaasd. 't Gewelfsel hangt vol rook:

Wijders zou hier dienstig gezegd wezen, dat de Zwaan (vooreen zingende vogel van d'Oudheid verzierd, en, om de waardigheid te zeggen, vry wat onbeschaamdelyk, dewijl we weten dat de Zwanen niet zingen, nog kunnen zingen) aan Apollo is gewijd, zoo wel als de Palmboom; wel meest om die reden; om dat Latone, tegen een Palmboom leunende, hem gebaart heeft; zoo als we flus by 't eiland Delus wat nader zullen zien: voor 't laatste mogt 'er dan nog wel aangehegt werden een verhaal van 't oud gebruik der knapen, en jeugdelingen, die voor het cutter van den goeden Febus zongen, speelden, en dansten: dog dit alles, zegge ik, is van te langen adem, dan om in een uittreksel vermeld te werden; weshalven ik, nu al ziende een ruimen zijds gang gedaan te hebben, liever tot den text van Kallimachus wil wederkeeren.*

De

De Dichter looft hem wegens zijn groot aanzien, als gezeten aan Jupiters regtehand; wegens zijn gulde * Kleedy, Lier, Boog, Pijlkoker, enz; wegens zijn altijd duerende † jeugd; en schoonheid, konst van Pijlschieten, Dichten, Genezen, Veehoeden, en meer andere oeffeningen: ten laatste wegens zijn bedrijf in het doden van den slang Python.

Het derde lofgezag ter eere van Diane, Apols zuster, heeft my voor dezen dikwils doen lachen; en als mijn lezer de moeite wilnemen van eens te herzien; wat ik in zeker uittreksel van de twee eerste maanden des jaars 1694 op de 123ste bladzijde hebbe geschreven, hy zal niet vragen *waarom*? Die schoone Maagd was nog maar (om met Kallimachus woorden zelve te spreken) een jong onnoozel meisje, als ze tot haar Vader Jupiter sprak

Δός μοι παρθένω δίδου ἀπτα φύλασεν,

*Papaatje, Lief, geef dog, dat ik mijn maagdom mag
In eenwysheid bewaren!*

Ze bad hem ook (a) om vele namen, en (b) dat ze een goede jagerinne mogt werden, en, met haar rokken tot boven de knien opgeschort, de wilde dieren achter her zitten.

Ze bad hem om vele Nymfjes, die haar mogten verzellen, en om (c) alle bergen, want voor

* Κρύστα τῷ πολλῶνι, τὸ δ' ἰνδύων. - - - v. 30.

† Καί κεν αἰεὶ καλὸς, καὶ αἰεὶ νέος. - - - v. 36.

(a) Καὶ πολυωνυμίην. - - - v. 7. (b) v. 11. en 12

(c) v. 18. Δός δ' μοι οὐρεῖα πάντα.

de Steden, die ze zelden bezogt, had ze luttel
 achtung. Onder dit spreken tatte zy zoo lang na
 haar 's Vaders. (a) baard, tot dat ze die aanraak-
 te, en toen lachte de godde Jupiter eens, zeg-
 gende, (b) als de Godinnen my zulke kinderen
 baren, dan store ik my weinig aan mijn knorrige
 wijf Juno: toffens gaf hy haar alles, dat zy eisch-
 te; ja vry meer: Steden, Eilanden, Boffchaad-
 jes, Bergen, en Hayens. (c) Daar op stapte
 Diana te vrolijk en vergenoegd eerst na den Berg
 (d) Leukus in Kreta, en varden na den Oceaan,
 daar ze een deel (e) jonge Nymfjes uitkoos, met
 welke, altemaal niet ouder dan negen jaren, zy
 na Sicilië toog, by die eenoogige gedroegtelijke
 Reuzen, uit de dichtwerken der oude zoo be-
 zucht. Maar wanneer die grove schoften het
 heete yzer smedden, durfden de (f) Oceanit-
 netjes (Dogtertjes van Vader Oceaan, meens ik,
 die nu van Diane tot speelnootjes verkoren waren)
 hunne zwarte loelijke bakkeren niet aanzien: en
 dat is zoo wonder niet (voegt 'er onze Dichter by)
 want de (g) Godenkinderen, meisjes welke ver-
 ftaan, al zijn ze zoo klein niet, zien die Reuzen
 nooit zonder schrik; en de moeders zijn gewoon,
 als iemand van haar dogtertjes stout is, een van
 de Reuzen te roepen, of Argus, of Steropes:
 dan komt (h) Merkuur uit de binnenkamer aan-
 loopen, hebbende zijn aanzigt met houtskool ge-
 zwart, en maakt het kind zoo beangt, dat het
 in Mammasjes schoot kruipt, houdende de han-
 den voor d'ogen.

Zie daar, lezer, zoo volge ik Kallimachus in
 zijn

(a) v. 26.
 (e) v. 43.

(b) v. 30.
 (f) v. 62.

(c) v. 40.
 (g) 65.

(d) v. 41.
 (h) v. 69.

zijn spoor na, daar hy de lof der Grootc Diane zingt; nog gy eens, terwijl ik mijn adem hale, en eer ik voortga, of zulke Lofzangen niet lieverlijk iemand aan 't lachen kunnen helpen: zonder de eerwaardige oudheid, die uit de vaarzen toefstalt, te verongelyken. Hoe mooy komt ons hier de BULLEBAK, en BIJTEBAAUW voor! en hoe hebben vele fratsen van sommiger Christenen, zelfs in de kinderen vervaard te maken, haar oorsprong uit de Heidenen!

- Maar gy o * Diane (aegt Kallimachus) nog veel jonger, te weten maar drie jaren oud zijnde, toen uw moeder Latone in † Sicilie quam, ontboden van Vulkaan, om zijn geschenken, voor dat hy u d'eerstemaal zag, te geven, gy hebt, toen de Reus Brontes u op zijn sterke knyen zette, met geweld de borstelige haren uit zijn borst gerukt, zulks dat hy daar van nog een kale plek heeft, gelijk iemand, dien door eenig ongeluk het hair is uitgevallen.

2. Immers eens schoone lof voor de Godinne † Meer, om ons den draad der vaarzen niet te laten ontslippen, toen Diaantje by de Siciliaansche bergreuzen was gekomen, sprak zy hen aan met fieren moede, en begeerde dat zy voor haar terstond een Boog, Pijlen, en Pijlkoker zouden smeden, & onder belofte, als ze een wild zwijn, of eenig ander groot dier, gevangen had, dat zy 't hen te eten zou geven. Vliegens vielen de Monsters aan 't werken, en met een sprong was Diane gswapend. Dus begaf ze haar zelve straf

* Y. 72. † Ik volge niet de woorden, waar in 't gres den zin. In 't Grieks staat Lipare, een eilandje ten Noorden Sicilie. † Y. 85.

strax na 't stal van Pan in Arkadie, om Honden te halen, zoo vlug als de wind: en daar meêlos op de jagt.

In 't vervolg prijft hy haar niet alleen om haar groot vermogen in 't jagen, en pijlschieten tegen wilde dieren, maar ook tegen de * godsooze menschen: daar anderzins haar lievelingen alle heil en voorspoed genieten. Voor 't algemeen is de Lofzang vol van byzonderheden, en fabelen, tot Diane behoorende.

Eer ik van de Godinne affichey, moet ik nog een plaats uittrekken, die my een koddige inval van Kallimachus schijnt; namentlijk hy zegt, als Diane van de jagt op haar wagen ten hemel komt inrijden, straks staat † Merkur in de voorzaal zeer gedienstig klaar, om haar geweer af te nemen, en Apol, het wild, dat ze gevangen heeft. Dog dit deed Apol niet langer, als toe dat Herkules ook in 't getal der hemellingen was aangenomen; want van dien tijd af heeft de laatstgemelde altijd aan de deuren des hemels gestaan, wachtende of Mevrouw Diane eenig wildbraad zou brengen, terwijl al het Godendom voornamentlijk Juno daar over onophoudelijk lachte. Een zonderlinge cere, zeker, voor dien vergoden Herkules.

Het vierde Lofgezag heeft Kallimachus ter verheerlijking van het oud eiland Delos gedicht.

't Is een van de eilanden, in de Egeesche zee (of den Archipel, zoo als men die noemt) thans *Sdilles* geheten, op het welke de oude Digtters versieren dat Latone, van den Godenbaas

* Zie van V. 120.

† V. 143.

Jupiter bestruifd, hare kweelingen Apollo en
 Dians gebaart heeft. Geen wonder dan, dat
 die plaats, door zulk een geboorte roemruchtig,
 den Griek doet aanheffen

ΤΗΝ Δελος, ο γυναι, πικρ' ορβος ε' κερ' οδωτος
 Δελος, Αρ' οδωτος κ' ορβος; - - -

*Mijn ziel, wanneer zult gy 't gewijde Delos
 vlieen,
 Apollo's vnedsterland?*

De oude hadden, ter gedagtenisse van die zaak, zoo
 grooten eerbied voor dat eiland, dat ze aan 't zel-
 ve jaarlijks d'eerstelingen der vrugten toewijdden,
 en zoodanige blijken van godsdienstigheid bewez-
 zen, namelijk met heilige dagen te houden, spelen
 aan te rigten, en wat des meer is uit te voeren,
 gelijk als ze gewoon waren aan eenige Godheid
 van den eersten rang te doen.

Ik vinde dit in de doorgeleerde * aanmerk-
 ingen van den hoogedelen Heere Spanheim aange-
 haald, en met oude bewijzen gesterkt; tot zoo
 verre, dat geen zaak meer bekend was, als de
 vermaardheid; die Latone het eiland Delos heeft
 toegebracht: waarom dan Virgijl in den aanvang
 van het derde Boek der Landbouwerij-dichten
 niet zonder reden uitroept

*Cui non dicunt Hylas puer, & LATONIA
 DELOS?*

XII Deel. E e Dat

* P. 316.

Datis,

Wie kent de fabel niet van Hylas, en 't ver-
maard

Oud Delos, daar Latone Apollo heeft gebaart?

Maar niemand bewijst dat krachtiger als onze Poëet
Kallimachus zelf, daar hy op het 278te vaars
van dezen Lofzang aldus schrijft.

Ἀλλὰ τοὶ ἀμφισπιῖς διηλίφαρες αἰὼν ἀπυρροῦ
Πύμπελλαι. Πῶσαι δὲ γούρι ἀνώγει πύλας,
Αἰ τὲ αὐτῆς ἡοίης, αἰ δ' ἑαυτοῦ, αἰ τ' αἰὲν ἰδούσῃ
Κλήρυς ἐσπασθε, καὶ οἱ καθύπερθε βορῆας.
Οὐκ ἔστι δινὸς ἔχουσι.

Beteekenende,

„ U worden jaar in jaar uit tienden tot eerstelin-
„ gen plegtelyk toegezonden, en alle steden gaan
„ ten dansrey, zoo die aan 't Oosten, aan 't
„ Westen, en aan 't Zuiden gelegen zijn, als die
„ gene, welke boven 't Noorden aan 't strand
„ staan.

„ Nograns was het wel eer, na zijn eignen zeg-
„ gen, een eiland,

* Ἀστυλῆς καὶ μῦθον ἐπιδρομῆς ἕνεκεν ἑστῆς,

Voor Schollevaars meer gangbaar, als voor
Paarden,

want het lag rondom in bare zee.

Nu zie ik wel, dat mijn tijd over dit Apollos
geboorten-erf meest verpraat is, derhalven zal
't best wezen, zonder uit te trekken, hoe die ar-
me Latone, van Japiters wif gehaat, moest suk-
ke-

* V. 12.

kelen, en eindelijk tot haar spijt; op dit Delos in de kraam quam; welke namen het eiland meer gehad heeft; hoe het eertijds los als een bonk drijvende geweest, daar nu vast en onbewegelijk is geworden; of zonder breed uit te weiden van de voorzeggingen, die omtrent Delos in aanmerkinge komen: het zal best wezen, zegge ik, zonder ons in alle die verdigtzel-geheimenissen thans in te steken, dat we ook den galm van 't vijfde gezang gaan hooren.

Dit gaat, niet als de vorige op heldentrant alisen, maar op een lager vaarzenmaat, onder den heldentoon gepast, duslang van begin.

ΘΕΣΑΙ ἀσπέρησι τὰς Πελιάδας, ἔστιν ἄλλου,
 ἔστιν. Τὸν ἄριστον ἔκαστον ἄριστον
 Τὸν ἄριστον ἄριστον, ἔστιν ἄλλου ἄριστον ἄριστον.

Dat is,

*Gy wischters altymaal van Pallas, voort
 Pakte u van hier: ik hebb' de stem geboort
 Den meerryen, de godheid toegewija:
 Een teiken dat zy vliegens herwaarts rijd.*

Tot verstaanbaarheid van deze vaarzen, en de volgende, of, om beter te zeggen, van den ganschén inhoud des gezangs, is 't noodig, dat ik een platten Neerlander eenige onderrigting geve, en wel byzonderlijk, behalven uit andere geleerde, die ik zal noemen, uit den welgemeldent hoogedelen Heere Ezechiel Spanheim, den Prins der oudheidskenners van dezen tijd, en overryk bezitter eener wyd uitgebrekte geleerdheid.

De Lofzang voert in 't Grieksch het opschrift

van *op de wasschingen*; *of het wasschen*] van *Pallas*; en de oude Grieksehe Verklaarder teekent 'er op aan: † dat de *Krouwen* van *Argos* op een gezetten dag gewoen waren het beeld van *Pallas*; en van *Diomedes* te nemen; en (ik volgde de woorden van den Griek) *na de [Rivier] Inachus* te voeren; en *aldaar* of *te wasschen*. Wat verder zullen we zien, dat het schild van *Diomedes* mede te wasschen gebracht wierd; 't welk; hoewel de uitleggers zeggen van denouden Grieksch-Verklaarder ook aange teekent te zijn; by my in hem niet gevonden word; waarom ik de woorden hier onder gezet hebbe; zoo als ze voorkomen.

Nikodemus Frischlinus, een zeer geleerd man in zijn tijd, en *Juffrouw Anna*, *Fabers* dogter, nemen in aanmerking; dat dit en het volgende gedicht van *Kallimachus* in Dorische spraakuiting is geschreven. De laatste voegt 'er by, *om dat by zig toen te Argos onthield; dus zien we; dat by niet altijd te Gyrene, of in Egypten heeft gewoont enz.* Hier van gewage ik; vermits het ons haast zal te pas komen.

Dat de wasschingen en zuiveringen van zekere Goden, en Godinnen beelden by de oude Heidenen zeer plegtelijk onder andere kerkgebaarren zijn waargenomen, leert ons meer als een Schrijver; uit welke de Heer *Spanheim* wydhustiger wijze deze plegtigheid opheldert. Namentlijk

* Εἰς λητέα τῆς Παλλάδος. † Εἰ τὴν ἡμέραν ὡλοσμίην ἔσο· εἶπον αἱ Ἀργεῖαι γυναῖκες λαμβάνειν τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς; εἰ τὸ Ἄρκεθον, εἰ ἕκαστ' ἐπὶ τὸν Ἰναχόν; καὶ ἐπολοῦσθαι. † † *Getrouwd met Aelgeleerden Dacier.*

de beelden, of in de tempelen, ook op de alta-
ren, of in byzondere huizen, zoo wel als in o-
penbare plaatsen staande, konden by verscheide
gevallen bewilt werden. Te Athenen wierden
ze daaromme met deksels overdekt, op dat de
vogels die niet zoudten bekakken, gelijk uit een
plaats van den Griekschcn Blyspeldichter * Ari-
stofanus blijkt. Vele beelden, van Cedar-Cy-
pres- en Olyvenhout gebaiteld, wierden van de
licht, of waaslem bezoodbljen en met 'er tijd on-
gezien: andere waten dik befoven. 't Volk was
gewoon niet alleen velerley smuifering daar aan
te hangen, maar dezelve ook onder het aanbide-
den ootmoediglijk aan te grijpen, by de bee-
nen te vatten. En dewyl die beeldenissen, de
Goden of Godinnen zelve verbeeldende, by 't
Heidensch Papendom te heilig waren, dan dat
ze de behandeling van onreine mēfchen zouden
verdragen, oordeelde men, dat 'er niets billij-
ker was, als dezelve te kuiffchen, en met wa-
ter schoon te maken. Geen wonder dan, dat
de Maagden van Argos, op een gezetten heili-
gen dag, en met veel zwier, het beeld van die
kuiffche en ter eeuwiger Maagdom gefchikte Go-
dinne Pallas aan de rivier Inachus bragten, en
aldaar als een lieve vrijfter ('k had byna Lieve
Vrouw gezegt) fraaitjes ophielden.

Ook maakte het priettersgilde den gemeenen
man wijs, dat door dat zuivēren, en kuiffchen,
de lichamen der Godheden (welke men haar ge-
meenlijk toefchreef) vermaakt en verfrist wier-
den, gelijk onze dichter in dezen † Lofzang Pal-
las zelve, mee haar Nymfjes, zig in den Heng-

E e 3

Febro

* In Arvibus.

† V. 71, enz.

stebroon wasschende, invoert: en dat door die reiniging teffens met rag, schimmel, stof, en vuilnis, ook alle ongeluk van die plaatsen wierd afgewischt, daar de plegtigheid der zuivering geschiede, en dat voortaan nieuwe voorspoed, nieuwe zegen, nering, en welvaart, zoude herboren werden.

Zie daar, mijn lezer, op dat ik in een stoffe van zoo veel lettergeneugelijkheid niet al te langwylig zy, een schetsje van de verklaring over het opschrift ΕΥΣ ΛΟΥΤΡΑ ΤΗΣ ΠΑΛΛΑΔΟΣ.

Ter gedagtenisse van deze kerkplegtigheid der Argivers maakt de Dichter zijn aanvang met de Godinne te loven wegens hare liefhebbery van paarden, schoonte, en zinnelijkheid. Hy gewaagt in 't voorby gaan den ouden herkomst, en de reden, waarom teffens met haar beeld ook het schild van Diomedes (dien bekenden held by Grieksche en Latijnsche fabeldichters) ter afboeminge en schoonmakery gebragt wierd: dus zingt hy, aan 't vijf en dertigste vaars.

Ω' Ἰθάκη, φίλον ἐγὼ καὶ Διόμηδ' ἰδὼν,
 ὡς ἴδ' Ἀργείων εἴης παλαιότερον
 ἔβουλον ἐλθόντων, πρὸς ἀγαυοτέρων ἑστίν.

*Godin Minerva, men brengt hier ook met een
 Het schild van Diomedes, naar d'oude
 Gewoonte, die Euntes lang voorheen
 Als Priester aan 't Argiver volk ontvoerde.*

Maar, eer ik verder iets van den inhoud spreke, deze laatste plegtigheid, van den Dichter duisterlijk, en als in 't voorby gaan gewaagd, kan nie-

mand verstaan, dan die uit de oudheid, of uit den allergeleersten Verklaarder Spanheim dit stuk dieper doorgaan heeft: en dit is voorwaar wenswaardig.

Dat Diomedes een Argiver, en Veldheer van zijn volk voor Troje, geweest is, blijkt uit Hommeer, en word versterkt met woorden van Venulus, by (a) Virgijl, vertellende dat hy Diomedes had gesproken.

Vidimus, o civos, Diomedens, Argivaque castra.

*'k Zag, burgers, Diomedes, en het leger
Van Argos ——— enz.*

Hy wierd voor zoo groot een held gehouden, dat die van Argos niet alleen op hem roemden, maar ook zijn beeltenis, met andere schenkaadjes, na Delfos zonden, volgens melding van (b) Pausanias. (c) Pindarus zingt, dat *Minerva hem een rang onder de onsterffelijke Goden heeft gegeven*, en daarom is hy, naar luid van Pindarus uitleggers, door groot Griekenland als een God geëert. Dezelve (d) Pausanias schrijft, dat Diomedes binnen Argos, ter eere van de (e) doorzigtige of scherprziende Minerve, een Kapel had opgerecht, in erkentnisse van dat zy, ten tijde als hy tegen de Trojanen streed, de nevels van zijn oogen

E e 4 wech-

(a) *Aenid.* 11. v. 240. (b) *Lib.* 10.

(c) *Nem. Od.* 10. *Διομήδης δὲ ἀμύμονος Ζαθέϊ
πρωτὸ γλαυκῶπις ἦεναι Θεῶν.* (d) *L.* 11. (e) *Ὀξύ-
δρακτι.*

wechnam. In die zelve Kapelle dan, dat het Pallas-beeld, naar ouder gewoonte, stond, is ook opgehangen het schild van Diomedes, alseen gedenkteeken van dien doorlugtigen en strijdbaren Argiver, die door gunst der Godinne in den Trojaanschen krijg wonderbaarlijker wijze geholpen, en van wien, tot haar eere, dat gewijde Kerkje gebouwd was.

Dit was niets ongewoon; want zoo lezen we by (a) Hyginus, dat het schild van Danaus, Koning der Argiven, in den tempel van Juno van Argos; en by (b) Pausanias dat van den Koning Pyrrhus, ter zelve plaats, in Ceres Kerk, is toegewijd. Merit voege hier, ter opmerkinge by, dat het schild van Diomedes in een byzondere hoogachting moet geweest zijn (gelijk (c) Æschylus en (d) Euripides ook van zijn's Vaders Tydeus schild verhalen) en dezelfs uitmuntendheid, die Homeer met den aanvang des vijfden boeks van zijn Ilias dus uitdrukkelijk afschildert

Εὐρὸς αὖ Τυδείδῃ Διομήδῃ Πάλλας ἄβρα
 Δῶκε μὲν ἄρ' ἔπειτα, καὶ ἐκδῆλ' ἔτι πᾶσαν
 Ἀργείοισι γένειο, ἰδὲ κλισίῃσι λαῶεσσιν.
 Δαίτ' ἔπειτα πρὸς τὴν ἈΡΕΤΙΑΔΟΣ ἀργείοισι πόρ.
 Ἀτίγ' ἐπιβῆντι ἰταλλυγιστὶ, ἔτι μάχης
 ἑλκεσὶ καὶ πᾶσι φασίγῃσι καλῶντο Διὶ κείνῳ.

Toen gaf Minerve aan Diomedes webr
 Een stóutenmoed, en sterkte, om onder allen,
 d'Uitmuntendste van't Argos volk, vol eer
 En oorlogsroem grootdadiglijk te brallen.

(a) Fab. 170. (b) Luc. 1. (c) Sept. Theb. v. 343. (d) Phoen. v. 11. 27. Uic

Uit zijn helm en SCHILD blonk altijd vyer,
 Niet ongelijk, de Morgenstar, gewassen
 In d'Occaan.

't Gene verder daar toe kan gezegt werden van
 't (a) Argiver schild, heerlijk voorwaar by den
 Heere (b) Spanheim uitgepluifd, zullen we, om
 hangwijligheid te minden, thans overslaan. De
 reden, waarom dusdanige gewijde beelden eer-
 tijds zorgvuldig gade geslagen werden, gelijk als
 Kallimachus zegt dat dit Pallasbeeld te Argos,
 met het schild van Diomedes, volgens de kerk-
 leere van Paap Eumedes, hoogstatelyk ter zui-
 veringe wierd gebragt, is een luttel te voren aan-
 gewezen. Daar valt nog acht te nemen op het
 algemeen gevoelen, 't welk oulinks van beelden,
 die als byzondere heiligdommen van zulk of zulk
 een stad waren, in zwang ging. Gelykerwijs
 men nog ten huidige dage, onder de Pausge-
 zinde Christenen, bedien en plaatsen yden aan ha-
 ren byzonderen Sant, of Heilig, toegewijd ziet,
 en deszelfs beeltenissen op meer als eenerley ge-
 denkteekenen uitgedrukt; alzo waanden de
 Heidenen, dat een stad, binnen welke dergelyk
 beeld eener Godheid goeert wierd, niet van de
 vijanden zou ingenomen of verwoest werden,
 voor dat de vianden zoodanig een beeld zelf eerst
 hadden gevangen genomen. Daarom waren zy
 voor dezelve ten uitersten beangst, en men leest
 by (c) Diodoor, dat de Tyriers, als ze van A-
 lexander beleegert waren, het beeld van hunnen

Ee 5 afgod

(a) ΑΣΗΕ ΑΡΓΕΙΩΝ, Argolicus Clypeus, &c.

(b) Observat. in hymn. Pallad. p. 570. &c.

(c) Diodor. Sicul. l. 17.

afgod Apol met goude ketenen vast bonden op dat hy niet zoude gaan verhuizen.

Zoo heeft (a) Servius ook op Virgijl aangeteekent, ter plaatse daar van dat noodlottelijke Pallasbeeld der Trojanen word gesproken, dat het zelve gezegt wierd eerst te Troje binnen een muur verborgen te zijn geweest, en in den Mithridatfchen oorlog te Roome gebragt, alwaar vele dergelijke beelteniffen gemaakt wierden. En hier uit zoude een onderzoek fpruiten, of dat Trojaanfche *Palladium* (want zoo word het gedoopt) voor het zelve mag genomen werden, te welk naderhand te Athenen, of te Roome vervoerd is, dog dewijl zulks met geene de minfte waarfchijnlijkheid kan werden befloten, zullen we in deze niet al te klare ftoffe voor zoo verre ons vergenoegen, dat by onzen Dichter Kallimachus dit meergemelde Pallasbeeld der Argivers genoemt word (b) *ισότης ἁγία* [het heilige beeld] overeenkomende met (c) Maroos duidelijke en eenskuidende benaming van het Trojaanfch *Palladium sacra effigies*, en met dat van de Athenienzers, by Euripides (d) *Παλλάδος ἁγίας* [het verwaardig Pallasbeeld] geheten: want men roemde, gelijkterwijs van meer beelden gefchiede, dat ze uit den Hemel waren gevallen.

Alle deze geheimeniffen der Griekfche en Latijnfche taalwijsheid en oudheidskunde, van welke ik een kleine proef ten ruwfte gefchetst hebbe, komen in dit gezang ter viering van het wafchen

(a) Ad *Æneid.* l. 2. v. 166. (b) Hieron *Agalma*. (c) *Æneid.* l. 2. v. 167. (d) *Pallados semnon* bretaf. *Electr.* v. 1254.

ſchen der gezeide Godinne Minerva (haar beeld, meine ik) zoo wijdluſtig voort, dat die zig daar in begeeft, rondom verſchot vind van letterlijke gedenkwaardigheden, met welker kenniſſe de geleerde zig plegen te verrijken.

d'Overige inhoud van 't gedicht is een vermaning, waar mede Kallimachus de meisjes en juffers van Argos waarschuwt, dat ze, wel bedenkende, wat een heilige dag dez e plegtelijke waſchdag van Mevrouw Pallas is, zig niet verſtouten, geduerende deze godsdienſtpieging van waſchen, en plaſſchen, ſchueten, en boenen, enig water uit de rivier Inachus te ſcheppen. V. 45.

Σάραπος ἰδρυφάρις μὴ βέλωνι. Σάραπος Ἀργῶν
 Μὴ δὴ δὴ ἀργῶν, μὴ δὴ δὴ ἀργῶν.

Gy waterdrangſters, waſcht u niet
 Van daag, en gy, Argivers, ziet,
 Dat gy op buiden niet uit ſtroomen,
 Maaſt bronnen drinkt.

Deſgelijks waarschuwt hy de Mannen, dat ze dog de naakte Pallas niet aanzien, om niet met blindheid geſtraft te werden, gelijk voorheen Tiriſias, wiens ongeval hy ten ſpiegel aanhaalt. V. 51.

Ὁμοίως μὴ δὴ ἰδῆται τῆς Παιδείας ἰδῆται.
 Ὁς καὶ ἰδῆται τῆς Παιδείας τῆς Παιδείας.
 Ἐπιγὰρ ἰσχυρῶς τὴν Παιδείαν.

Wacht u ook, Griek, dat gy, al was't niet met
uw zin,

't Gezigt slaat op Minerva, de groote Konin-
gin.

Want al wie Pallas ziet, Stads Schutsvrouw,
't zal hem rouwen,

En by zal Argos voor de laotste maal aan-
schouwen.

Woorden, oyer welke de aanmerkingen van den grooten Spanheim, gelijk oyer alles wat hy ver- klaart, eenen leerling der Oudheden wederom zeer geleerdelyk berigten van het gevoelen der Grieken wegens de Heiligheid der Godheden: want die, meenden ze, mochten niet dan, met haar wille, en duidelyke toelating, van menschen bekeken werden. Ook ging dit bygeloof verder tot sommige verborgene beelden, als verbeeldsels der goddelijke tegenwoordigheid; en die mocht niemand buiten de Priesters of Priesteressen aanschouwen: ja, dat meer is, daar waren dusdanige beelden, in 't binnenste tempelkoor verborgen, die de Priester zelf maar eenmaal in 't jaar mocht zien. Derhalven oordeelt de Heer Spanheim * dat de Grieken deze en andere kerkplegtigheden ontleent hebben uit de heilige gewoontens der Hebreen, en van der zelve Hoogepriester, die maar eens's jaars in 't heilige der heiligen ging, alwaar de Arke des Verbonds, en de Cherubim, als zinnebeelden, of verbeeldsels van Gods tegenwoordigheid bewaart wierden;

* Observat. in Hym Pallad. p. 586.

van welke Cherubim, naar * Jozefus getuigenis-
se, geen mensch eenige bevatting nog beschrij-
ving konde maken. Zelfs was het bezien van
sommige beelden den vrouwen alleen geoorloft,
waar van onder anderen blijk is by den dichter
Lukaan, sprekende van het Pallasbeeld, in Ves-
taas tempel opgesloten.

————— † *Vittata Sacerdos*
Trojanam SOLA cui fas vidisse Minervam.

De Priesteresse met haar tempelhuysfel, dien
Minervaas beeltenis van Troje te bezien
Alleen geoorloft was.

En verder

————— ✕ *NULLIQUE aspecta VIRO-*
RUM
Pallas in abstracto pignus memorabile templo.

't Beroemde Pallas-beeld in 't binnenkoor beslo-
ten;
Waar van geen mans-perfoort, 't gezicht ooit
had genoten.

In den zelven eerbied wierd dit Pallas-beeld te Ar-
gos gehouden; zulks dat het vangeene mannen,
al was het tegen wil en dank, maar alleen van
Nonnen, die dit kerkheilgdom gade sloegen,
mocht gezien werden, uit vreeze van zware
straffe.

Ten dien einde was men gewoon, om alle

* Antiquit. Jud. lib. 8. c. 11. † Lev. 591.
† L. 9. v. 994.

onheil en onvoorzigtigheid te vermijden, die beeld van Minerva en andere dufdanige godheden, wanneer het voor den dag wordt ghaalt, om gereinigt te werden, ligt in dekkleeden te bewinden, welke op te ligten een groote kerkfchendery zoude geweest zijn.

Eindelijk (op dat ik van deze Godinne eens een einde make, schoon telkens ongevoelig door het verschoot der lustige stoffe wechgesleept) na dien buitentred koert Kallimachus in zijn Lofzang weder tot Pallas wonderbare goddelijke geboorte, en hoogwaardigheid, welke geprezen zijnde, besluit hy, volgens zijn manier, met een groetenisse, en bede.

Ik kome tot den zesden en laatsten Lofzang ter eere van Ceres, beginnende

Τὸ κελδὼν καλὶντ' ἐπιθιγέασθι γοαίαις,
 Δάμωσι μετὰ ζῆνι, &c.

Dat is,

„ Nu de korf nederdaalt, jaucht daar op, o
 „ vrouwen. Zijt grootelyks gegroet, o Ceres, gy
 „ die velen voed, en vele maten [koren] geeft.
 „ [Maar] gy ongewijde, zult den nederdalenden
 „ korf, op de aarde niet van eenig dak, of van
 „ de hoogte aanzien; ook geen jonge, nog vrouw,
 „ nog vryster met lasse hairplegten. Nogte laas
 „ ons nugteren mit den droogen mond spriwen.
 „ enz.

Een tale, welke, hoe plat ik dezelve na de woorden in onrijm vertale, nogtans zonder de volgende verklaringen der geseerde eenen platten Neerlander onverftanelijk moet vallen.

Al zeide ik, in 't aanhalen van het voorgaan-
 de

de vijfde gezang, dat Juffrouw Dacier dit zefde, om dat het in de Dorifche taaluiting is gefchreven, oordeelt van Kallimachus te Argos ook gemaakt te zijn, nogtans gaat dit laafte by alle kenners niet door: ten minften laat de Heer Spanheim zig dit zoo ligt niet in de handen fteken. Want of fchoon Kallimachus den voorgaanden Lofzang op Pallas te Argos in 't Dorifch fchreef, daar uit volgt niet, dat hy deze eer zelve fteeds ook maakte. Hy was een Cyrener, en dien fprektrant niet ongewoon: en zoo het daar op zou aankomen, men kon dan om dezelve reden zeggen, dat hy dit gedigt te Megare, te Sparte, te Theben, of te Syrakuze gemaakt heeft; want daar fpak men ook Dorifch. Ik zwijg, dat de oude Griekfche Verklaarder wel nitdrukkelijk aanteekeut, dat de Koning Ptolomens Philadelphus, op het voorbeeld der Athenenfers, het feeft van Ceres ('t welk met den *Korffomwegang* gefchiede, zoo als we tenftond zullen zien) binnen Alexandriën heeft laten vieren. Ik Laat staan nog een geheel stapel draagredenen, die des ouden Kantteekenaars gezog verberken, zoo als de Heer Spanheim, naar zijn gewoonte, deze zaak voortreffelijk opheldert.

Dit voor af gezegd zijnde, laat ons de plegtigheid van Ceres uit des Dichters woorden bezien.

Was een gewoonte der ouden, in de plaatsen daar men deze Godinne vierde, dat op haar hoogtijd ('t zelve gefchiede ook op hoogtijden van andere Godheden) zekere aanzienlijke maagden bedekte korffjes of mandetjes templewaarts droegen. In deze lagen bloemen, en korffatren;

aeren; d'eerste de Zomer, de laatste den Herfst beduidende. Het schijnt ook, dat'er eene voorname Korf, ter eere van deze korenschaffende Ceres, gevoert werd op de wagen daar maagden op zaten. Deze wagen, met byzondere wielen opzigtig, werd den vierden der hoogtijd van * witte paarden langzaamlijk voortgetrokken. Daar na volgden te voet eenige vrouwen, die, met purpere hoofdbanden gecierd, de koffers of sluitdozen droegen, waar in de heiligdommen der Godinne lagen andere droegen brandende roosfen (want de staatsij begon met den avond) ter gedagtenisse van dat moeder Ceres haar dogter Proserpine, van Pluto geschaakt, met rooslicht over al had loopen zoeken. Al wie van den ongewijden bende was, moest dezen omtrengang zittende op de grond of aarde zien, niet uit eenig venster of hooge plaats, want Ceres was de Aarde, of Moeder, en Moedster; daarom moesten ook de vrouwen, die deze heilige dagen met vasten vierden, op de aarde zitten. Dus waarachtigt de Dichter, als met het plegtig seestgeroep, jongens, vrouwen, en meisjes, (of wijsters, (want deze verstaat hy door de genen die lasse haivutegten dragen) dat zy niet met nagtere monden dezen Korf omringang aanschouwen, want dat zonde ontijdig de geheugenisse hebben ververscht van de droefheid der Goddine, die, haar dogter zoekende, niet is nog dronk. Het overige van den godsdienst

* Zoo schryft Kallimachus uitdrukkelijk v. 121. Τὸν καὶ λαφύρα λυγροτάτης ἰππῆος ἄγρον. De hooggelcerde Meursius zegt nogtans Offen; en dit soeken en andere mis hem aan: zie hier p. 157.

wierd alleen van wijven by nacht gepleegt, en wel met zulk een naauwen stilte, en verborgene, zoo genaamde, heiligheid, (wie weet wat 'er omging!) dat deze feestviering by de Atheniëzers tot een spreekwoord wierd van iets bedekt en geheim houden. Hier mocht niet uit het school geklapt werden, of hy kreeg den vloek van Horatius na 't hoofd.

*Vetabo qui Cereris sacrum
Vulgaris arcana, sub isdem
Sic trahibus, fragilemque mecum
Solvat phaselum.*

Welke woorden de Schrijver van de Roomsche Mogendheid (dien ik onder dit uittrekselmaken eens opfla) zoo kragtig na den zin vertaalt, dat ik het niet weet te verbeteren.

'k Zal hem in mijn huis niet laten,
'k Zal hem niet my binnen 't boord
Niet gedoogen, die een woord
Van 't gewijde durft verpraten
Van Vrouw Ceres nachtgeheimen. enz.

Een Hollander, die geen taal der geleerde verstaat, kan zig niet met dat boek omtrent deze stoffe van Ceres verder behelpen. Het zy genoeg, een geringe schets van het begin des Lofzangs ontworpen te hebben.

Dezelfs volgende inhoud is het hoopen zweren en sukkelan van Ceres, om haan gemelde dogter Proserpine te vinden; haar nutte vonden en dienste van 't menschedom; haar ge-

strengheid tegen Eryfichthon, die een bosschaad-
je, aan haar toegewijd, ontheiligt had, waar
ontrent de Dichter, om anderen tot eerbied van
deze groote Godinne op te wekken, een breede
uitweiding doet: 't laatste is een aanspraak aan de
vrouwen, die de hoogtijd vieren, haar leerende,
wat ze van Ceres behooren te bidden, 't welk hy
met zijn eigen bede besluit.

Χαίρε θεά, καὶ ταῖς τῶν πολλῶν ἐν δ' ἑμοῖσι,
Ἐν τ' εὐνοσίχλω. Φέρε δὲ ἀγρόθι τόσημα πάντα.
Φέρε βίους, φέρε μῦλα. Φέρε τάλαν, εἰς τὸ χρημῶς,
Φέρε καὶ εὐχάνων, ὅς ἄρουσι, καὶ εὐδαιμόνῃ.
Ἰλαδί μοι τεύχασθε μύζα κρείυτων θεῶων.

*Godinne zijt gegroet! Bewaar dezze stad
In Eendragt en geluk! Vergun ons, dat
Het veldgewas mag rijpen, en onzes Ossen
En Schapen wel gevraagd zijn! Breng ons bossen
Koornaëren! Breng ons Vrede, op dat die zaait,
Ook zijn gezaaide in rust en vrengde maait,
En wilt dog mij in al wat ik verzinne
Genadig zijn, Godinnen-koninginne!*

Hier mede ben ik de zes Lofzangen ten einde
geraakt, en hebbe my zelven moeten spanen van
uittrekken, om niet al te wijloopig te zijn in 't
verhandelen eener stoffe, die duizenderley op-
merkingen vereist. Dus hebbe ik in dit laatste
diobt niet willen reppen van de namen en byna-
men dezer Godinne Ceres, als de uivindster van
't Korer, ter oore van welke de Korf-plegtigheid
by de Oudheid zoo vermaard was; nog van de
behandelingen der maagden, en vrouwen, die de
korfjes en mandjes in deze en gene ommeegang
der

der Godheden droegen, byzonderlijk van die vrijsters, die, naar het korfdragen, * ΚΑΝΗΦΟΡΟΙ wieden geheten, van 't woord † ΚΑΝΗ, een mandetje of korfje, waar van daan, wie zou my beletten dat ik het Neerduitsch woord *Kann*, een mandetje beteekenende, ging afscheiden? dog dit kan by een andere gelegenheid beter te pas komen. 'k Zwijge, dat deze korfjes, of mandetjes, in den ommegang gedragen, juist geen brood- of korenkorfjes van toen of rijzen waren, maar, zoo als we uit Kallimachus leeren, van klinkaar goud; want zoo wenscht hy aan 't einde.

Ὡς κληροφόροι χρυσῶ πλεονάκων φέρουσι,
Ὡς ἄμφοτεροι τῶν χρυσῶν ἀφαιδία πικροκλυθεῖα.

En gelijk de korfdraagsters korven vol goud [dat is goude korven,] dragen, zoo moeten we rijkelijk goud bezitten.

Waar uit we andermaal zien, dat onze Dichter, in 't welig hof des Egyptischen Konings verkeerende, gansch niet van dien stuurschen aart geweest is, dat hy rijkdommen met de voet zoude gestooten hebben; gelijk we in het eerste gedicht hoorden, dat hy van Jupiter, nevens de Deugd, ook rijkdom zegt; en wel daarom, om dat, zijn 's erachtens, de Deugd alleen den mensch niet konde gelukkig maken, wetende, volgens de spreuk, die aan meer als een der oude wijzaarts word toegeschreven, dat *rijkdommen de zenuwen der za-*

Ff 2

ken

* Κανεφόροι, of Καναφόροι, Korfdragende.
† Κανη

ken zijn, en, volgens * Menander, *dat de Man gelukkig is, die Verstand en Rijkdom bezit, om dat die alleen den rijkdom wel gebruikt, waar toe ze gebruikt moet werden.* En dat is in Heidenen zoo wonder niet; dewijl ook andere oefenaars der wijsbegeerte daar van gansch niet vreemd zijn geweest, en geoordeelt hebben, dat het ons klaar blijkt, dat de Deugd niet genoeg is om gelukkig te zijn, zoo wanneer wy slechts agt nemen op ons leven, en op ons lichaam, uit het welke zoo wel als uit de ziel een mensch bestaat: want dat 'er vele dingen zijn, die tot een gelukkig leven behooren, welke nochtans een mensch, met Deugd begaafd, ontbeert, neem eens, gezondheid, sterkte, en overvloed van vele andere zaken; derhalven dat de Deugd niet voldoende genoeg is tot het behoud en de bezitting der dingen, die wy behoeven: gevolgelijk, dat de Deugd ook niet genoegzaam is om het einde te erlangen van gelukkig te leven. De Stoïken dan mogen zoo groote wijsneuzen willen zijn, als 't hun gelieft, met die bekende praatjes, *dat ze attemaal rijk zijn, die lugt en aarde genieten, en dat de Deugd oordeelt, niets tot haar, dan zy zelve te behooren:* maar waar blijven die groote bazen, als men hen tegenwerpt, waarom zy dan een vrijwillige verhuizing uit dit leven zoo zeer prijzen, by aldien wy aan de Deugd genoeg hebben om gelukkig te leven? want zoo die mensch de Deugd bezit, moet men immers van hem denken dat hy gelukkig leeft. Nu weten we dat

'er

* Apud Stobæum

Μακρόβιος ὅτις ΟΥΣΙΑΝ καὶ ΝΟΨΝ ἔχει.
 Χρῆται γὰρ ἕτερος εἰς αὐτὴν καὶ τὴν καλῶς.

'er geen zatheid van; Deugd en Gelukzaligheid is; waarom helpt hy dan hem zelve van kant? Maar... dus doende;

*Daar ik my spoede na de ree,
Geraakte ik ligt weer diep in zee.*

Zie daar, ik ga zoo terstond afbreken.

Achter de zes gemelde Lofzangen, in 't Grieks, tegen over het Latijn staande, volgt Kallimachus gedigt op Berenices hoofdhair, door Katullus in Latijnsche vaarzen gezet, en waar van we het Grieks missen; daar na zijne puntdigten, en brokken, uit de opzameling der letterhelden, in den titel genoemd, wier aantekeningen, of opmerkingen, zelf hunne opdragten, en laatstelijk de bygevoegde Grieksche en Latijnsche bladwijzers; het hek van 't werk sluiten.

Dog van zoo groot een beslag als de heele Kallimachus, met alle zijne verklaarders (behalven den Heere Spanheim) is, van zoo grooten beslag zijn de aanmerkingen, die de meergemelde Spanheim over Kallimachus heeft geschreven, alleen; uitmakende het tweede stuk, en met een byzonderen titel gedrukt. Daar in kan geen vernuft, dat de wijsheid der aloude bemint, gaan baden, of het verdrinkt in een zee van de allergeleerdste oeffeningen, die immer op 't papier stonden. Hier schittert louter goud, zonder schuim; en allerwogen schijnen de stralen van des doorlugtigen Mans geest, dat 'er een lezer gevoelen van heeft. Zijn overdeftige geleerdheid, door welke hy niet min grootachtbaar is, als door zijne hoogaanzienelijke ampten by Vorsten,

sten en Koningen bediend, zet zig hier, voor 't oog der gansche borgery in het geletterd Statendom, der mate ten toon, dat niemand deze aanmerkingen kan lezen, zonder teffens verbaasd te staan, en zig te verwonderen, niet slegts waat de Man het gene hy schrijft van daan haalt, maar hoe hy alles in den rang, en zoo volslagen net ter snee over den Griekschcn Dichter, weet by gen te schikken. Hy vult zijne bladen niet met de fijmelery van een *e* voor een *e* te willen gelezen hebben, nogte met die verr' gezogte verscheide lezingen, waar mede wy zien, dat sommige houtstijve meesters hun tijd verbeuzelen, maar hy verklaart des Dichters woorden met het aantoonen van de wetenswaardigste oudheden, uit allerley schriften, penningen, en andere goden- teekenen, weinigen bekend, rakende den godsdienst der Grieken, en den ganschen omflag hunner kerkgebaren, die daar aan vast is. Niets stelt hy ter neder, dan met bygebragt bewijs, lodige wederlegging van andere geleerde, daar 't pas geeft, en milde toegifte van alles dat tot het regt begrip dezer lettergeheimen behoort; waar door men oogen krijgt om dien geheelen vleit van 't Godendom niet losselijk te overloopen, maar de verborgentheden der plegtelijke godenvieringen, en derzelver reden, gebruik, en afkomst in 't hart te beschouwen. Hy geleid ons door de vermakelijkste beemden der Dichteren tot in de binnenste tempelkoren, en geheimvertrekken des Priesterdoms, alwaar voor ons de gordijnen worden opgeschoven om de heiligdommen der Oudheid van naby te kennen, en de historie der verdigteltijden te zien ontzwageld. Met een

woord

woord gezegd, zoo men van iemand met Hoofd mag getuigen.

Al wat dez' pen ontmoet, zy zinkt 'er grondig in;

Daarvraat de donk're wijs, en spit met spitschen zin.

Het diepe wonder mit, dat Eschbasl liep in de zaken.

Zekerlijk kan het gezegt worden van deze over-
edele penne, niet met groot spraak, maar loutere
waarheid.

Den beroemden Heer Grevius, die vergeefs
gewenscht heeft dat zijn Zoon Theodoor,
hem, tot zijn groote smarte, in 't midden zij-
ner hope ontruk, een nieuwen druk van Kalli-
machus mogt uitgegeven hebben, hoort men
zelf daarom nog in de voorreden juichen over
zijn 's Zoons arbeid, aan den Lofzangdichter
besteed, om Idas den grooten Man tot het
vervaardigen van dit zoo grooten pand zijnes
vernufts heeft bewogen.

Want als de hoogachtbare Heer Spanheim
van het opzet van den overleden Jonghe Gre-
vius was verstandigt, had hy beloofd, tot bet
cieraad der nieuwe uitgifte, te zullen overzen-
den het gene hy op Kallimachus, van hem t'al-
len tijde veel geacht en gelezen, had aangetee-
kent.

En zie daar, deze belofte heeft hy voldaan,
maar verre boven hope en verwagting, dog te
gelijk tot onuitsprekelijke vreugde van al wie de
geleerdheid in waarde houdt: want daar men

inogt gedagt hebben, dat die voortreffelijke Heer onder zijne menigvuldige andere schrijfbelijcheden, en in 't midden van den omslag zijner wijdluſte bedieningen, eenige korte kantteekeningen, of beknopte aanmerkingen, zoude ten beſte geven; daar ſchenkt hy nu aan 't Gemeenebeſt der wijzen dien grooten ſchat van vaſte geleerdheid, waar mede een ygelijk, die zig op weg wil begeven om 't pad der kennis van d'eerwaarde Oudheid te vinden, zig gelukkig kan verrijken, en waar uit hy van geveed reigeld altijd kan voorzien werden.

Meer zegge ik hier niet toe, als dat dit nooit genoeg te prijzen verklaarwerk bok met bequame bladwijzers van oude Schrijvers, Griekſche woorden, en over al van de opmerkeliſte zaken verrijkt is.

IV. H O O F D D E E L.

XXXII predikationen over verſcheide texten der Heilige ſchriften, uitgesproken door KASPAR BRANDT, in zijn leven Leeraar der Remonſtranten te Amſterdam. Waar by gevoegt zijn nog III andere predikationen. Te Rotterdam by Barent Bos Boekverkooper 1698. in 4. 78 bladen.

Elk Neerlande, wien 't immer luſte, de beſchaafder ſchriften van zijn landſluiden te anteren, is wel in zijn ſchik, dat hy **KASPAR BRANDT**

BRANDT aan 't hoofd van dit werk ziet staan, en kent hem voor den oudsten Zoon van den Kerk-historischrijver *Gerard Brandt*; naam van achtbare geheugemisse by alle waardeerders van naarstige verstandenen. Toen *Kaspar* ten eersten huwelijk trad; en de Vader met zijne drie Zoons nog leefde; schreef zeker Dichter een zegenwensch op dat echtverbond, en daar in deze woorden, die my nog te binnen komen.

*Vloerrijke bron der Branden, Vader, Zoon,
En Zoon, en Zoon, die zig in zoo veel ad'ren
Van Kennis, Kracht, en Lieff'lijkheid van toon
Ontsluit, laat zig tot mijn behulp vergad'ren
Uw rijkdom, uw vernuft ——— euz.*

Ik, die, wanneer mijne gedagten in den lof der overledene *Branden* eens wilden gaan uitweiden, misschien met den Dichter; wiens vaarzen wy straks hoorden, ook; dichterswijze; dezen of genen te hulp konde roepen; zou geheel en al van des zaligen *Kaspars* persoon gezwegen hebben, by aldien dat gene, 't welk gy, lezers, zoo aanstonds zult verstaan, my en u in een voorberigt, tot bezeffing van 's *Mans* heerlijke gaven, dog met eenen van zijn deerlijk ongeluk, niet wierd opgegeven. Laat my toe, dat ik het u wat duidelijker zegge.

Uit den Opdragt en de Voortrede voor dezen predikaatsij-bondel zien we, dat deszelfs uitgever is de Heer *Johan Brant*, de jongste der *Branden*, dien het gebeurt zijn Vader en twee Broeders te overleven. Deze, met billijke lof van zijn overleden broeder *Kaspar* zullende spre-

ken, beroept zig op Schoonhoven, Hoorn, Warmont, Alkmaar, en Amsterdam, welke Remonstrantsche Gemeentens van zijn trouwhartigen arbeid kunnen getuigen. Hy was van onbesproken wandel, en onvermoeid in dingen, die zijn dienst raakten, met byzonderen ernst en nadruk (gewoon op zijn eigen en anderer menschen zielen te prediken; zijnde van de waarheid der zaken, die hy voorstelde, zelf overtuigd. Zijn juist en schrander oordeel, zijn ongemeene geest is gebleken aan vele brave gedichten, eerst in zuiver Latijn, naderhand meest in 't Nederduitsch zeer gelukkiglijk bewrogt. Doorgeoeffend was hy in heilige en wereldsche schristen, zoo Grieksche, als Latijnsche, en had het merg der zaken alomme nagevorscht en aange-teekent. Geen vadzige ledigheid, geen getmak, geen galsmaelen van genegen vrienden konden hem bekoren. Hy zocht de tafelen der Grootten niet, maar was door een afgezonderde, en misfschien al te zorgvuldige, manier van leven onbequaam om ze by te wonen. 's Morgens vroeg en 's avonds laat blokte hy op zijn kamer, en van jongs af belette hem de bitterste koude niet by kaarslicht zijn vlijt te toonen.

Maar hy, de Zoon van een Dochter van *Kaspar van Baarle*, had het deerniswaardige ongeluk van, nevens de naamgenootschap, ook in een ziekte van verstand somwijlen zijnen vermaarden Grootvader gelijk te zijn. d'Uitwerkselen van dat droevig ongemak voelde hy op zijn vertrek van d'eerste na de tweede plaats zijn 's beroeps; en dewijl het uit zijn gesteltenis sproot, is het hem meest al bygebleven. Sedert zijn bezadig-

radigder ouderdom verlieden weinige jaaren , waar in hy niet de nasmart der quale , nu min , dan meer , gevoelde . Ja de beginselen wierden reeds vernomen in den aanvang van zijn predikdienst , hoewel ze hem toen niet zoo zwaar als daar na te Hoorn overvielen ; wanneer hy dikwils met de doodelykste benaauwdheden worstelde , en dat alleen uit een verkeerde bevatting van vele zaken , die hy , zoo haast als 't verstand met de gezondheid opgehelderd was , wederom heel anders begreep . Want , dat aanmerkelijk is , nooit tastten hem koortsen of gewone ziekten aan : maar als 't bloed niet wel gesteld was , raakte de verouderde quaal gaande , en ontlastte de natuur zig door een weg , die , hem vooral , en zijne vrienden , zeer lastig viel . Zijn geduerige bezigheid trof hier by zijn gezondheid , en brak hem , een jaar oft twee voor zijn dood , zoo zuur op , dat de herlenen byna uit het leger stoven . Vrugteloos bezoek en aangewende hulp van goede vrienden heeft getoont , dat ziekten van 't verstand veel bezwaarlijker als die van 't lichchaam te genezen zijn : want in dusdanig een bedwelming (hoewel by vele tusschenpoozen volblijken van niet alleen een godvrugtig maar naauw-gezet gemoed) is hy in Wijnmaand des jaars 1696 t' Amsterdam gestorven . Nu dit boek zelf eens bekeken .

* *Mijn ziele sterve den dood der Regtvaardigen* is de text der predikaatsie , die den voorrang heeft : woorden van den godloozen Bileam , die , hoe luttel godsdienst hy over had , echter bevangen met lust tot het einde der gelukzaligen , in zulk

zulk een hartelijken zegenwensch uitbarste. 't Was Bileam, dien de Apostel Petrus den eernaam van Profeet geeft, dien God met verscheidene openbaringen, hemelsche godspraken, en gezigten had verwaardigt, ja van wien de Moabitische Koning Balak zoo veel werk maakte, dat hy tot hem zeide; * *ik wete, wien gy zegent, die is gezegend, en wien gy vloekt, die is vervloekt.* 't Was Bileam, die, met heerlijke schenkaadjes van Balak aangezocht om 't leger van Izraël te vloeken, en, door geldgierigheid verblind, zig op weg had begeven om den vloek in 't werk te stellen, schoon hy wist, met hoe zichtbaarlijke wonderdaden God zijn volk gezegent en verlost had. Maar zie daar wederom het wonder beftier des Allerhoogsten! Een stomme Ezellinne spreekt, om dien ongoddelijken Profeet van zijn plicht te overtuigen, en legt hem, in plaats van den vloek, een zegening over Izraël in den mond. Ja hy gaat nog verder, hy aanschouwt in den geest de vrome Izraëlitcn, zoo jegenwoordige, als toekomstige, en, voelende zig ontfteken om hem te zegenen, laat hy dien hartelijken wensch hooren; *mijn ziele sterve den dood der regtvaardigen!*

De Heer Brand vermeld godgeleerdelyk, welke menschen men door *regtvaardige* moet verstaan, en toont, dat Bileams wensch, van dat zijn ziele mogt *sterven*, geenzins medebrenge, dat de ziele sterffelyk zou zijn, maar dat de H. Schrift door de *ziel* dikwils den *mensch* verstaat: dus is het zoo veel als *ech of ik stierve den dood der regtvaardigen!*

Maar

* Num. 22. 26.

Maar waar toe dient Bileams wensch ! heeft de dood der regtvaardigen eenige lieflijkheid in haar zelve ? is ze zoo veel onsmartelijker als die der godlooze ? gewisselijk neen. De vrome wortelen op hun uiterste menigmaal met de schrikkelijkste benaauwdheden: nogtans hun dood, in haar aart gansch niet lief, vertoont in zig een liever gedaante, eerstelijk ten aanzien van de geruste hartsgesteltenisse, waar mede zy de zelve te gemoet gaan: ten anderen in opzigt van verscheide voordeelen, op hun dood volgende. Dus word de wensch van Bileam duidelijk opgeluistert, schoon hy zelf die voorregten der vromen alleen van verre, en als door een nevel, zag, die de Christenen nu zien in het helder licht der Euangelische genade.

Uit de Toepassing leeren we, dat zulk een dood een aanvang van 't rechte leven is.

O hooggelukkig sterven!

Zelfs in de dood het leven niet te derven.

Zulk een dood der vromen is een geruste slaap, waar uit zy eens zullen verrijzen; een zaligerust van hun arbeid; een heengang in vrede. Ze is niet ongelijk de roode zee, die Izraël scheen te zullen verslinden, maar hun een middel strekte ter behoudenis. Ze is de metale slang in de woestijn, die wel de schijn eener slange had, maar een heilzaam geneesmiddel van de grootste kwalen was; Samsons leeuw, die, hoe vervaarlijk hy scheen, aan den eter nogtans honing gaf; Elias wagen, die hem in 't midden van een onweer ten hemel voerde.

De

De twee volgende predikaatsfen zijn over het verhaal, dat ons in het * tweede boek Samuels voorkomt van David, „ die, zijn volk uitzendende om de kinderen Ammons te verderven, „ en Rabba te belegeren, zelf te Jeruzalem bleef. „ Wijders hoe David, des avonds van zijn leger gerezen, op het dak van zijn koningshuis wandelde, en de schoone vrouw Bathzeba zag; bezig met haar zelve te wasschen.

Hier bewaarheid onze welsprekende Kerkredenaar de Hollandsche spreuk, *dat het sterke beenen zijn, die weelde kunnen dragen*: en dat van alle tijden her de helden, die zig treffelijkst in den godsdienst gequeten hadden, in wellust hunne driften geen meester waren. Dit bleek aan Simson, met zijne schouderen sterk genoeg om de poorten van Gaza te torssen, maar veel te zwak van hart om de laffe verloksefen van de goelijke Dalila te dragen. Dit bleek aan Salomo, die, te voren een vraagbaak der Wijsheid, door weelde dwaas en afgodisch wierd.

Maar, om by Koning David te blijven, deze zijne historie strekt ons in dit stuk voor een heldere spiegel, om de menschelijke broosheid te leeren kennen. David, die zoo vele tegenpoeden had doorgeworfselt, was nu te lasthartig, om in tijd van voorspoed en weelde de bekoringe van een vrouwen-beeld te wederstaan. Wel aan kenners van brave uitdrukkingen, ik noodige u, dewijl my de stoffe te langwijlig is, tot het ontleden der gansche historie. Gy zult dien Grootvorst zoo laag in de zonde zien ter nedergezonden, als hy in geluk verheven was. 't Zal een

* 2 Sam. 12. v. 2 en v. 3, en 4.

een verhandeling vol leerzame en slichtelijke be-
denkingen zijn , uw aandagt (dat verzekere ik
u) dubbel waardig.

Trekt de Zonnewijm yders oog na boven ,
gy zult hier de Zon van Izraëls koningen , op den
middag van zijn leven , zien verduisteren. d'O-
verwinnaar van Goliath word een roof van Bath-
zeba; de Man na Gods hart een dienstknecht van
den Satan. Gy zult hier den oorsprong en voort-
gang van de zonde zien : en , op dat ik het
met een woord zegge , gy zult de voorbereiding
zien , dien David maakt , om de rolle van Over-
speler , en (of dat , niet gruwelijk genoeg was)
teffens van moordenaar te spelen.

d'Eerste der twee laatst aangezochte predikaat-
sien gaat niet verder als dat *David* , na 't uitzien-
den van getrouwe veldoversten tegen zijne vian-
den , *zelf te Jeruzalem bleef*. De tweede ver-
volgt zijn opstaan uit het bed ; wandelen op het
dak van zijn paleis , en 't zien van de zeer schoo-
ne Bathzaba : waar omtrent bijzonderlijk in aan-
merking komt , I. De gelegentheid ; waar in ,
en waar door , David tot een vleesselijke lust
vervoert wierd. II. Wat hy allereerst uitvoerde ,
om zig tot de voldoening van die begeerlijkheid
den weg te banen. Zie dog eens. Hy , dappere
Koning , anders zoo wakker en vlijtig , gaat hien
leggen slapen niet by nacht , maar kort na de maal-
tijd , zoo 't schijnt , en alleenlijk om zijn weelde-
rig vleesch , met spijs en drank opgevuld , nog het
door slaap te mesten : een slaap ; die tot het vallen
van den avond duurde.

Naarwelijks heeft hy zijn logge leden van 's
rustbed geligt , of hy zoekt het vermaak van een wan-
wan-

wandeling, hy klimt op het dak van zijn paleis, plat; naar den vorm der Oosterfche gebouwen, en met leuninggen afgeschoten. Daar wandelt hy, niet om, als Daniel en Petrus, te bidden, maar om wat te kijken. Zijn ziel was in zijn logge lichaam vadzig geworden, en dagt alleen om dierelijk vermaak. Terwijl hy op dit verheven dak, dog teffens gevaarlijke steilte, staat, ja op een glibbergladde weg, daar de minste storm van buiten genoeg was, om zijn hart van binnen te doen wankelen; dat hart, dat reeds in de weelde van spijs en drank en slaap gezwommen had: terwijl hy zijn oogen, zegge ik, rondom met vermakelijke uitzigten voed, komt hem een aanlokkelijk voorwerp te voren, *een Vrouw, zig wasschende, die schoon van aanzien was.*

We zullen de aloude gewoontens van 't wasschen over slaan, om van de schoone vrouw niet af te raken. David zag dan *deze vrouw* uit den hoogen trans van zijn Hof *baat zelven wasschen.* Maar hoe zag hy ze? Ter loops? voor een korten tijd, en met een onverschillig oog? of met een oog van heiligheid? Neen zeker. Davids oogen, die te voren van de schepselen tot den Schepper plagten op te klimmen, waren nu door weelde en wellust onzuiver geworden, en hadden een begeerte in zijn hart laten insluipen, om met die bekoorlijke goetlijkheid, het koste wat het koste, zijn lust te boeten.

Het tweede lid der historie verftoont Davids oneerbare begeerte tot volbrenging van zijn vuile lust. Hy had tot nog toe zijn onreine vlam binnen gehouden, maar nu barft ze hem zoo verre uit zijn hart ten monde uit, dat hy, des drifts on-

onmagtig, zijne hofdienaars onbeschaamdelyk durft vragen, of zy die vrouw, die hy in 't oog had, ook wel zagen, of kenden, want dit legt in de woorden; *en David zond benen, en ondervraagde naar de vrouwe, en men zeide, is dat niet Bathzeba?* Ja, 't was hem om Bathzeba te doen: dog hoe men uit dit voorbeeld van David en Bathzeba zig behoort te hoeden voor ziels-schade, dat kan een deugdlievende uit de toepassing leeren.

Wy zien den geleerden en zedigen Brand in een vierde predikaatsie de voorgaande stoffen niet vervolgen, waar uit Davids overspel, en moord aan Uria gepleegd, desgelijks de rampen, en staatsveranderingen, hem sedert zijne misdaden overgekomen, konden afsteken; maar hy neemt tot zijn text de woorden 2 Sam. 15. 25, 28. die David sprak, toen hy in 't naauw was, bevelenden den Priester Zadok „ de Arke weder in de „ stad te brengen, met byvoeging; *indien ik ge- „ nade zal vinden in des HEEREN oogen, zoo „ zal hy my weder halen, en zal ze my laten „ zien, mitsgaders zijne woning. Maar indien „ Hy alzoo zal zeggen; ik hebbe geen lust tot „ u: zie hier ben ik: hy doe my zoo, als het in „ zijne oogen goed is.* Taal, die David sprak in het droevigste geval, dat hem ooit in zijn leven had getroffen. Want, om niet te spreken van alle rampen, die hem, tot regtvaardige straffe wegens zijn bloedschuld tegen den onnoozelen Uria, overquamen; wat treurspel konde hem droeviger gespeelt werden, als dat zijn zoon Absalom hem het rijk te bang maakte?

De gewijde historie meld, dat die forsse Ab-
XII Deel. G g salom,

salom, zig van lijfschutbenden, wagenen, en paarden voorzien hebbende, om als een erfgenaam van de kroon in koninklijke majesteit voor den dag te komen, de gunst van alle de stammen alleenskens met beleefdheid gewonnen had: dat hy ter rijper tijd, om 't werk een glimp te geven, van zijn Vader verlof eischte om na Hebron te gaan, en aldaar zijn offerbelofte te voldoen. Onderwijl was 't werk zoo besteken, dat alle de stammen van Dan tot Berzeba gereed zouden staan, onder-schijn van 's Princen bedevaart by te wonen. Daar op vertrekt hy met Vaders toelating, die geen hair op zijn hoofd had dat op zulk een verwaten schelmstuk dagt. Wat nu? Absalom zoekt te Hebron, de plaats, daar hy zelf eerst ter wereld quam, en daar zijn Vader eerstemaal tot Koning was gezalft, dat Vaderlijk hoofd te ont kroonen, en hem uit den troon te schoppen. Het vloekverwantschap gaat zijn gang: en na dat Absalom, met bazuïngeklank, hoogstatelyk voor Koning was afgekondigt, besluit men vliegens Jeruzalem in te trekken, en den Rijkzetel t'overrompelen.

Wat zal David op zulk een droevige, op zulk een onverwagte mare gaan beginnen? De hekken waten verhangen, en hy stond bloot voor alle heimelijke en openbare lagen. Tot voorkoming van zwaarder verderf, 't welk hem en de borgery stond te vreezen, besluit hy, met een gevolg van trouw geblevene hovelingen en krijgsknegten, de koninklijke stad Jeruzalem te verlaten, niet raadzaam oordeelende, een slag te wagen met dien bloeddorstigen jongeling, die, als een opstaende Zon van yder een wierd aangebeden,

den, en hem zijn ondergang ſcheen te dreigen. Hy ruimt dan de ſtad, niet met de minſte koninklijke pragt, maar ſchreyende, 't hoofd met een rouwſleuyer omwonden, barre voets, en meer in de gedaante van een boetvaardig zondaar, als van dien dapperen krijgsman David, erkennende de ſlagen van Gods rechtvaardige voorzienigheid in zijn ziele te voelen. Hem volgen de Hoogeprieſter Zadok, en de ganſche Prieſterbende, dragende d'Arke des Verbonds, om hunnen Koning in zijn vlugt daar mee te dienen, 't zy dat hy daar voor zijne gebeden mogt willen uitſterren, of door de zelve de Godſpraak hooren; miſſchien ook om met hun prieſterlijk gezelschap Davids vervallen ſtaat nog eenigzins op te houden, en het volk aan zijn zijde te verſterken, als by welke de allerheiligſte panden van den godsdienſt waren.

In dit gewrigt der dingen gebied hy den Hoogeprieſter Zadok de Arke weder in de ſtad te brengen, en voegt 'er de vorensaangehaalde zeer nadrukkelijke woorden by, *indien ik*, enz. waar van ik niets anders zal zeggen, dan dat de Heer Brand uit dezelve, ſchoon alleen op een tijdelijke genade ziende, brave preekſtoffe haalt om aan te wijzen verſcheide godvrugtige bewegingen en eigenschappen van een godsdienſtige ziele.

De vijfde predikaatsie ontrouwt de hiſtorie van den Sterftijd, dien de HEERE in Izraël gaf, om de *telling des volks*, zoo al ze ons voorkomt in het * tweede boek Samuels van de woorden, *en Davids hart sloeg hem, na dat hy het volk ge-*

Gg z

teld

telt bad, af, tot daar de HEERE den Engel beval met verderven op te houden.

Een verhandeling, waar in de Prediker Davids misdaad beschouwt, en zijn betuiging van leedwezen daar over. Dan onderzoekt hy de keure, dien de Profet Gad, van Gods wegen, hem uit drie plagen gaf, van welke hy de Pest verloor: eindelijk overweegt hy, hoe verre God die straffe uitvoert, en eindelijk gestaakt heeft.

Hier komt in aanmerking, dat David aan dat *tellen* van zijn volk grooter zonde begaan had, dan in den eersten opslag blijkt: en dit is te vinden uit zijn eigen ontsteltenis; want *zijn hart sloeg hem na dit misbedrijf*.

Niet min merkwaardig is het, dat David, de keur van drie plagen gehoord hebbende, tot Gad zeide, *my is zeer bange*. Die keur heeft, zegt men gemeenlijk, die heeft anxt. Hy stond op een driesprong, en moest kiezen of deelen, besluitende, na kort overleg, in de handen des HEEREN te vallen: en daar op komt aanstonds een driedaagsche Pest in 't land, die van Dan tot Berzeba zeventig duizend menschen wechleefte.

Schijnt het iemand vreemd, dat God zulk een verderffelijke plaag het gansche volk op den hals zond, daar David de man was, die zig alleen door het tellen van zijn volk bezondigt had; hy hoore * hier, hoe deze Remonstrantsche Kerkredenaar die tegenwerpinge beantwoort; voldoet ze hem niet eenemaal, hy vermake zig in de Toepassing, die veel fraais heeft.

Maar

Maar ik spoede my na Davids sterfbed: 'k wil zeggen na de zelve Predikaatsie, om de laatste les te hooren, die de Koning aan zijn zoon gaf. Laatste vermaningen van Ouders aan kinderen zijn doorgaans van den grootsten indruk; want dat zag men de stervende hun best doen om aan hunne nazaten de duideljkste teekenen van trouw en liefde, ja, ware het mogelijk, hun eigen hart te geven.

Wel aan, lezer, tred met my voor het koninklijk ledekant, daar schuift de Grijzaart zelf de gordijnen op, en ziet zijn zoon voor hem staan, om mit zijn veege mond zijn laatste en tuerste bevel afte wagten: laat het u dan ook niet vervelen den stervenden Vorst van Izraël te hooren spreken, daar hy reisvaardig is na d'eeuwigheid, en gereed, om met zijn rijkskroon alle roem des werelts af te leggen: luister scherp toe, en zie, hy wil zijn hart in den schoot van zijnen Zoon Salomo uitgieten * Gy, mijn Zoon Salomo, ken den God uwes Vaders, en dien hem met een volkomen hart, en met een willige ziel: want de HEERE doorloekt alle harten, en verstaat al het gedichtfel der gedagten.

Zekerlijk een vermaning van 't grootste gewigt, welkers behartiging ons kan troosten in leven en in sterven. Had Salomo al zijn leven lang wel bedagt, wat het gebod zijn 's Vaders in had, *den God zijn 's Vaders* [dat is, den eenen en waaragtigen God] te kennen, hy was in zijn ouderdom, ter liefde van een leger zijner wijven; en bywijven, tot geen gruwelijken dienst van stinkende afgoden vervallen. Uit de toepassing

G g 3

heb-

hebben onverstandige ouders, tot een nalezing, vry wat goeds van Davids lesse te leeren; en te onthouden.

Hebt gy daar uw bekomst van, zoo keer u tot de zevende predikaatsie. Hier zal de afgodische Koning Manasse, van God bedreigd, gestraft, en geboeid na Babel vervoerd, in benaauwdheid voor uw oogen zig bekeeren, en *het aanzigt des HEEREN zynes Gods ernstelyk aanbidden*, enz. tot zoo verre, dat God zyn spreking hoorde, en hem weder te Jeruzalem in zyn koninkrijk bragt.

Gy zult uw tijd niet beklagen, dien gy besteed aan de beschouwing van den persoon Manasse, een zoon van den vromen Hiskias, maar die niet een druppel bloeds in zyn aderen had, dat na zyn Vader geleet: zyn zondig bedrijf: Gods plagen, over hem uitgestort; zyn vernedering en hoervaardigheid: en eindelijk de daar op gevolgde herstelling, waar van het slot is, *Toey kende Manasse, dat de HEERE God is*: 't welk ook met de historie van zyn verder leven trouwelyk word bevestigt. De toepassing is op de harten van velen wel toegepast, en de Grooten hebben acht te slaan, dat zy met Manasse zig vernederen; altijd gedagtig, dat hun grootheid, hoe groot ze mag schijnen, nogtans de peil der menschelykheid niet is ontwassen.

Werpt u zorg op den HEERE, en Hy zal u onderhouden, is de text der achtste predikaatsie, een puikstukje van Christelyke Zedeleer.

Maar als ik daar van daan tot de negende voortga, en de drie jaarzen van het drie en vijftigste hoofd-

hoofdteel van Ezaias ontvouwd zie, dan schijnt een rechtshapen prediker voor my op den kansel te staan (hoewel ik den overledenen Kaspar nooit gehouwt hebbe) die het Jodendom den Messias met vinger en duim aanwijst, en niet zonder reden, hun hardnekkigheid met klem van reden, en soon stelt.

I. Wie heeft onze prediking geloofd, en aan wien is d'arm des HEEREN geopenbaart?

II. Want hy is als een ruijsje voor zijn aangezigt opgeschoten, en als een wortel uit een dorre aarde. Hy hadde geen gedaante, nog heerlijkheid. Als wy hem aanzagen, zoo was er geen gestalte, dat wy hem zouden begeert hebben.

III. Hy was veragt, en d'onwaardigste onder de menschen, een man van smarten, en verzogt in krankheid; en een ygelijk was als verbergende het aangezicht voor hem. Hy was versmaad, en wy hebben hem niet geagt.

Dat deze voorzegging duidelyk op Christus ziet, schoon de Joden hier tegen spartelen, houden alle Christenen compariglyk voor een ronde waarheid. Vremd is het echter, dat de Heiland minst geloofd is van de genten, dien het minst betaamde, en geen stijfhoofdiger dwarsdrijvers vond, als de Joden, zijn eigen volk, waar uit Hy was geboren. Zy hadden van God de Wet gekregen, de Profeten, en de heerlijkste beloften, daar in gemeld, onder welke de komst des Messias de kroon spande. Hy quam op den zelve tijd, en plaats, uit de zelve Stam, Moeder, en met dezelve hoedanigheden, waar mede de Godspraken Hem verbeeld hadden. Zijn leven

was onnoozel, en onbevlekt. Hy predikte een Leere, die heilig was, en overgoddelijk, voor welke alle menschelijke wijsheid moest verstommen: want Hy bekrachtigde die met wonderdaden, veel uitnemender dan ooit van Manna Gods gedaan waren. De Natuur stond stil op zijn bevel, of draaide, op zijn woord, uit haar gelid. Evenwel zoo dit alles had kunnen klemmen, het ganfche Jodendom zou in Hem geloofd hebben, d'achtbare Sanhedrin zou kerst bekeerd zijn geweest, en de Jeruzalemsche Tempel d'eerfte Kerk van Jezus zijn geworden. Nu zien we daar tegen dat de meeste Joden Hem hebben verftooten.

Vraagt men na de reden? Deze was geen andere, dan hún vleeffelijke aardsgezindheid. Zy hadden zig een Messias verbeeld, die met wereldfchen luister, veel grootfer als een Cyrus, Alexander, of Augustus; zou verschijnen, en aan hunne tijdelijke verloffing de hand slaan. Maar nu zy Hem in een geringen staat zagen, floegen zy al zijn vermanen, beffraffen, waarfchuwen, alle zijne wonderdaden in de wind, wierden, in plaats van verbeterd, verbitterd, en deden hem eindelijk den kruifdood fterven.

Ezaias, byna als een vijfde Evangelift ons in de aangehaalde woorden voorkomende, voorfpelt daar in Jezus lijden met geen duiftere omftandigheden. Want hy klaagt over de hardnekkige Joden, die den Messias niet zouden gelooven, en hy geeft reden van dat ongeloof, om dat de Zaligmaker geen gedaante nog heerlijkhed had, en zoo voorts als de text luid.

Hier voegt het zeer wel, dat de Prediker

Brand

Brand het gevoelen der Joden over deze plaats uitvoeriglijk wederlegt; aantoonende, hoe zy haaspen en draaijen, om dit gezeg van Ezaias op hun zelve; en hunne rampen; toe te passen. Vervolgens ontvouwt hy des Profets voorzeggung van Christus afkomst, geboorte, ongeages levenstein, en smadelijke kruisdood, met vestgelijking van de Euangelische historien, der ma-se dat 'er voor een geloovige geen zwaarigheid overblijft. Het Welk nog klaarder afsteekt, wan-neer hy uit de woorden van Ezaias, aan het vier-de, vijfde, en zesde yaars, niet alleen het waarlijden van den Heiland, en der Joden verkeerd oordeel over Hem, maar ook de reden van zijn lijden, en Gods dogwit in het zelve, breedspre-kelijk gaat vertoonen.

IV. Waarlijk Hy heeft onze krankheden op zig genomen.

V. Maar Hy is om onze overtredingen verwond, door Zijne vrienden is onze gene-zinge geworden.

VI. Wy dwaalden als Schapen. Een verhandeling, waar meê de tiende Kerkre-den afloopt.

d'Elfde verklaart zekere klagte der Joden by * Jeremias, en word van den Prediker, die de-zelve in 't jaar 1692 van de stoel liet rollen, voe-gelijk op den Staat van het Hollandsch Izraël toe-gepast.

In de twaalfde zien we den trotsen Nebukad-nezar, van God als een geesselroê voor zijn zon-dig volk gebruikt, dog zelf als een Os in 't veld

Gg 5 ge-

geworpen, met levendige verwen afgebeeld; uit Daniel * 4.

Dog al wie zijn ziel terstond nog niet verzaadigt heeft met den Zaligmaker in Ezaias te kennen, die vind deze wigtige stoffe vervolg'd in de dertiende predikaatie over de uitroeping van den Profeet † Zacharias, tot een onloochenbare bevestiging dat Christus komste zou wezen in heiligheid; een stuk, ten bewijze van de vervulde voorzegging zoo treffelijk uitgewerkt, dat het geene der vorige behoeft te wijken.

VII. Verheug u zeer, gy dochter Sions; juich gy dochter Jeruzalens! Zie uw Koning zal u komen, regtrvaardig; en hyris een Heiland arm, en rijdende op een ezel, op een veulen, een jong der ezinnen.

Maar dewijl mijn drukker na beschreve bladen wagt, dunkt my raadzaam hieraf te breken, en van de volgende predikaatien, altermaal over texten uit het Nieuwe Testament, met versche lust, hier na in een tweede uittreksel, verstaandijk berigt te geven.

V. *[Faint, mostly illegible text]*

* Van v. 29. tot 34.

† Zach. 9. v. 9.

V. HOOFDDEEL.

Fasciculus octavus Opusculorum, quae ad
 Historiam & Philologiam sacram spe-
 ctant. In quo continentur. XXXVI. J. M.
 Dilherti Farrag. rituum sacrorum & se-
 cularium. XXXVII. J. Capelli **EMATIE**
 M. Epocharum illustrium XXXVIII.
 Magius de Gigantibus. Omnia docto-
 rum virorum judicis recensita, & con-
 cinnis indicibus aucta.

Dat is,

Het achtste bondeltje der werkjes, dietoede
 Historie en gewijde taalkunde behooren.
 Waar in behelst worden XXXVI. J. M.
 Dilherrus mengeling van heilige en wereld-
 sche gewoontens. XXXVII. J. Kapellus
 stelsels van vermaarde sijdwortels.
 XXXVIII. Magius van de Renzen.
 Al zamen van geleerde mannen overge-
 zien, en met nette bladwijzers verrijkt. Te
 Rotterdam by Pieter Vander Slaart 1697.
 in 8. 35 bladen.

Voor de achste maal doet my deze zámeling
 van gewijde ouden spreken. 't Zeveu-
 de bondeltje heeft zijn plaats in de twee eerste
 maanden des jaars 1697.

De

De lezers zullen bevinden dat dit laatste in nutte geleerdheid de vorige niet behoeft te wijken.

Der drie werkjes, die het vervat, is dat van Dilher (het zes en dertigste in zijn rang) alhier het eerste, en bestaat in een vergaering van zaken, die met elkanderen niets gemeens hebben, en ons aanlokken om, by wijze van uittrekfel, daar uit eenige bloemjes te geven. Billijk begint hy met het gebed, en vertoont een bede van Plato, die kort, maar van grooten nadruk is. Wat verder merkt hy aan, dat in de H. * Schrift bekende spreekwijzen, woorden, en zaken van de Heidenen ontleend zijn: en dat de Heidenen aan d'ander zijde zig wederom van der Joden en Christenen Schriften bedient hebben. Hy spreekt ook van den (a) Urim en Thummim, en van den Joodschen (b) scheidsbrief; maar dat Braun, Spencer, en andere mannen over d'eerste, Seldenus over den laatste, met meer klem schreven, is den geleerden bekend.

We zien elders, waar in de (c) Ethiopische vertaling van het Grieks Testament van Mattheus over al verschilt, en in wat taal die Eüangelist heeft geschreven. De plaats Ps. 116. 13 (d) *Ik zal den beker der verlossinge opnemen* word duidelijk verklaart, en daar mee de beker der dankzegginge uit de Oudheid hervoort gebragt; maar of hy ons het regte bescheid van de (e) Herodianen geeft, durve ik niet verzekeren.

Na een reeks merkwaardige ophelderingen van

* *Hand. 5. 29. en 17. 29. 1 Pet. 5. 5. Kol. 3. 17. 1 Kor. 1. 3. Matth. 16. 2. (a) P. 22. (b) P. 25. (c) P. 28. (d) P. 42. (e) P. 48.*

van Bibeltexten, in verscheide hoofddeelen, loopt het eerste boek ten einde met DEO GRATIAS [dank zy God.]

Het tweede, 't welk met de zware Kerktugt der eerste Christenen aanvang neemt, is ook vol stichtelijk lettervermaak: als daar is het velerley (a) kussen der oude; het overtollig (b) herhalen van woorden, en de veelwoordigheid; het klaar bewijs uit de Heidenen zelf, dat hun de (c) Wet der Natuur niet onbekend was; nette verklaringen van verscheide Schriftuurplaatsen; (d) Nebukadnezars ziekte, die een soort van zwaarmoedigheid is geweest; de Heidensche lasteringen, tegen de Christenen onlinks uitgebraakt; het onderzoek van de (e) taal, die wy in den Hemel zullen spreken; d'oude Joodsche wijze van (f) begraven; en hoe de (g) Heidenen aan yder lid hannes lichaams een byzondere Godheid toeschreven: maar wat belangt 's Mans uitlegging van (h) 2. Kor. II. 24, zijn schimme, denk ik, zal zig niet belgen, dat die van Buxtorf boven de zijne word gestelt, en dat men over het woord (i) *Anathema* enz. beter by Seldenus dan hier kan te regt raken. De woorden *Amen*, *Haleluia*, *Raka*, en *Hosanna* hebbe ik in 't voorbygaan gezien.

Het derde boek, dat de Heer Dilher in pesttijd opstelde, heeft aan 't voorhoofd eenige godvrugtige bedenkingen over de dood, en pestbezoekingen. De volgende hoofddeelen spreken van

- (a) P. 104. (b) P. Βασιλολογία en πολυλογία.
 P. 109. 110. (c) P. 1221. (d) P. 133.
 (e) P. 147. (f) P. 181. (g) P. 153. (h) P.
 158. (i) P. 208.

van de (a) vrugt, die Adam en Eva, tegen Gods bevel, aten; van verscheidene onrechte (b) schriften, byzonderlijk de verziende brieven van Paulus aan Seneca; en van Seneca aan Paulus; van (c) spreekwijzen in Salomons Hooglied; van (d) Simeon; die Christus uit zijne armen omving; van (e) Gods eeuwigheid; en 't woord IHV IHVH; van de gewoone den oude (f) Christenen, die in 't einde van hun gebed het been opleggen; van de (g) eerbare uitdrukkingen, en Digt-konst der Hebreë; waar by komt, (h) hoe de onkunde van die taal vele Oudvaders doet dwalen. Dit alles word vervolgt met nog ettelijke hoofddeelen, vervattende geleerde aantekeningen; met welke de Schrijver zijn ledig-turen; tot zijn's zelfs, en zijn's lezers vermaak, nuttelijk heeft doorgebracht.

Ik trede voort tot het werkje van den doorgeleerden Kapellus, 't welk ten doele is genomen uit het treffelijk boek van Scaliger over de verbetering der tijden.

De meeste oude volkeren begonden hun tijdsrekening van 't een of 't ander gedenkwaardig voorval, dat in hun land gebeurt was, want hunne afgelouze voorvaders hadden hen meest altemaal in de kennisse hunner afkomst blind gebaten. Om nog wat meer te zeggen; Joden, Grieken, Romeinen, en vele andere hebben hun eerste tijdsrekening zelfs in een andere verwisselt, wanneer hen een zaak van dat gewigt voorquam, die zij meinden des waardig te zijn. Deze alle brengt

(a) P. 268.

(b) P. 271.

(c) P. 278.

(d) P. 277.

(e) P. 277.

(f) P. 279.

(g) P. 281. enz.

(h) P. 292.

de Heer Kappel uit haren oorsprong voor den dag, en toont, hoe zy die optelden, om daer uit een juiste jaarrekening te maken.

Men moet, op dat hier in iets vast gestelt werde, gaan zien; wanneer de Zon geschapen is (onze Schrijver meint in de nachtevening van de Lente) en of de Maan toen nieuw was; niet dat hy hier zijn rekening tegen alle wil gaan opwezen, maar alleenlijk tegen de voornaamste, om een nette tijdrekenkunde te kunnen bevatten.

Voor eerst komen dan te voorschijn de viert voornaamste Grieksche, waar op hy de ware gaat bouwen, en stelt den mensch geschapen op den * 24sten van Grasmaand. Dan komt de tijdrekening der Joden, van den zondvloed af tot op het einde des hongers in Egypten. Nu brengt Chephres, Koning van Egypten, een nieuwe jaarrekening in de wereld, gevolgd van Babyloniers, en Perzen, en die van † Mozes, welke laatste hy een tijd lang voortzet. Knoop hier aan de eerste rekening na de beroemde Olympspelen van Iphitus, en die van de Samaritanen; daar na de bouwning van Rome, in het twee en twintigste jaar van Romulus leven, en de rekening van Nabonassar de Koning van Babel.

De Heer Kappel, voortgaande met de historien der Joden, volgens hun telling, met de eerste Roomsche Burgermeesters, en met de volgende gevallen van Grieken en Joden, komt tot den Starreloopkenner ✕ Dionys, die voor Ptolomeus Philadelphus een nieuwe jaartelling te bende bragt: van daar tot Julius Cesar, die, ten vierdemaal Burgermeester zijnde, het jaar in den zel-

zelve plooy schikte, dien het nog heeft: en verder tot de tijdrekening, naar de slag by Aktium gemaakt, toen Egypten een Roomsch wingewest was geworden.

Hy verhandelt het geschil of de *Tijdgeboden* [*Indictiones*] eerst van Ketzor Konstantijn, of oulinks van Augustus, zijn ingesteld; hy weet uit te rekenen, wanneer Zacharias de Priester zijn bedieningbeurt in den Tempel had, en in wat tijd Augustus die algemeene * beschrijving van 't hoofdged liet maken, van welke d'Euangelist Lukas gewaagt.

Dus zijn we al tot de jaarrekening van CHRISTUS geboorte voorgeraakt, daar we dan verschelde gevoelens zien over den dag van Zijn geboorte. De Heer Kappel neemt die voor 't maaste op den 26sten van Wijnmaand; want dat Hy op den 7 25sten van Wintermaand zou geboren zijn, heeft men eerst ten tijde van Chrylostomus begonnen te gelooven. Tussen beide moest ik niet vergeten, dat de Christelijke tijdrekening niet voor het jaar 700 is in zwang gegaan.

Net 30 jaren was de Zaligmaker oud, toen Johannes Hem doopte, en zijn hiden is voorgevallen, als Tibeer en Sejaan Burgermeesters waren. Een en dertig jaren daar na riep zekere * Jesus, Ananus zoon, dat bekende wee! tegen den Joodschen Tempel uit, waar op dan Jeruzalem onder Vespasiaan belegert, en door zijn zoon Titus ten gronde toe verdelgt wierd.

Konstantijn (zoo vertelt men ons) stelde de gezeyde *Tijdgeboden* in, om de Heidensche eewtpelen af te schaffen; en daar quam een nieuwe tijd-

tjdrekening van de Armoniers, sedert dat zy ge-
christent wierden.

* Mahomeths tijdrekening moest ook voor
den dag komen, dog dit word wel haast gevolgt
van een andere, die de Perziaan Jeshogird op-
stelde, en eindelijk de tijdrekening, in de gedenk-
schriften met den naam van † *Ara Gelalea* be-
kend: welke alle te zamen net opgerekend zijn-
de, toont de geleerde Schrijver, hoe weinig
verschil van Adam af tot op onzen tijd toe in de
gansche tijdrekening is. Hier nevens verklaaft
hy by deze gelegenheid zeer vele Schriftuurplaat-
sen, die anders door verwarring der tijdrekenin-
gen onoplosselijk zwaat te verstaan zijn.

Het laatste stukje is van weinige bladeren, be-
schreven van Hieronymus Magius, man van
vermaarden name, zoo door zijn geleerdheid,
als rampzalig levens- en stervens-lot, 't welk ik
uit een van de stukjes van A. Teiffier in de Boek-
zaal hebbe aangetrokken.

't Oogmerk des Schrijvers is, te toonen, dat
'er REUZEN geweest zijn, en wel van ver-
scheide lengte. Hy neemt dit ook voor een be-
wijs, * dat de wereld door ouderdom ver-
zwakt, om dat ze nu zeer zelden menschen van
zulk een kloekte voortbrengt. Derhalven van
Adam af den ganschen Bibel door spanfferende
telt hy alle de Reuzen op, die daar genoemt wor-
den, en geeft ons derzelver beschrijving. On-
gewijde Schrijvers worden niet vergeten, daar
ze menschen van ongemeene lengte hebben te
boek geslagen. Hy Magius zelf, die dit stuk

XII Deel.

H h

naauw-

* P. 445.

† Of *Ara Melitrensis* p. 491.

† P. 460.

nieuwkeuriglijk onderzocht heeft, verhaalt ons uit geloofwaardige vrienden zeer vele ongelofselijke zaken. By voorval spreekt hy van Homers, en onderzoekt den naasten tijd, wanneer die Vorst en Vader der Grieksche en Roomsche Dichters moet geleefd hebben.

VI. HOOFDDEEL.

Eeuwig Euanghium, of leere der Zaligheid, veruat in een nalezing over de Beloften aan de Vadersen, Wet door Mozes, en Waarheid in Christus; tot een slotel der kennis, en slot der geschillen, door Johannes Vlak * Predikant te Zutven, detweede druk. P Amsterdam by Gerard Borstius 1698. in 8. 23 bladen.

IN de voorreden van dit schrift doet ons de Schrijver een ronde belijdenis van zijne innigste gedagten; en men is schuldig te zeggen, dat ze goed zijn. Een vierde deel eener eeuwde hier hy verloopden, eer hy van zijn hart kon verkrijgen, de pen op 't papier te zetten, om over de geschillen, die de Leeraars van den hervormden godsdienst onder elkanderen hebben, een enkel woord te schrijven. Als men 't regt inziel, is 't niet wel gedaan? Ik geloove dat het daar mee gaat, als met alle andere twisten, en krakkeslen. Ze worden betet dood gezwegen, als gepraat,

* In zijn leven, wel te verstaan.

praat, of bepleit, of gefchreven. 't Laatste is oly in 't vyer om dat fellier te doen ontvlammen: 't eerste water om hit te lesschen.

Toen dese man aan 't schryven raakte, was 'er wat goeds van hem te wagten, want zijn sijnrouk was, *partes nec facere, nec sequi,*

Dat is,

Partyschap niet te maken, nog te volgen.

En dit quam hy trotswelyk na, om dat hy, na zijn zin, tot het eens niet mans genoeg, tot het ander niet slaafs genoeg was. 't Is waar, zegt hy, men raadde hem wel den heuk na de wind te hangen, maar 't kon hem van 't hart niet, tegen zijn hart te zijn, en zijn imborst tiffens met zijn vryheid te verwerpen. Wat ware het den kerken niet waard vele sulke mannen te hebben? Te meer, als zy dan nog van die edelmoedigheid waren, dat zy daar voor wat wilden uitstaan, en zig niet eens kreunden, of men hun den voet dwars zette, als zoo goed een regel hun rigtsnoer was! Deugd loont haar zelve, zoo wel als 't quaad zijn meester. Wel te doen is weldoens belooning. Dus wagte deze Leeraar zijn beurt, en meinde dat een stil en vroedzaam man, die nog voor d'eenen nog tegen d'andere zijde had geschreeuwt of, geschreven, ook wel een woord in 't vat moeg hebben.

Na dat de Heer Vlak met zeer aardige ilagen gebiegt heeft hoe 't by hem lag, handelt hy van dit zijn werk, en deszelfs wedervaren. Dan komt hy ter zake.

Hy stelt vaste gronden, eist eenige zaken, en toont wat hy van de gevolgen wil geoordeelt

hebben. Dan verdeelt hy zijn werk. Voorwaar een verstaanlijke wijze van betoogen, welke vele wel beloven, dog weinige volgen; waarom men ook wel mag zeggen, dat zy hunne lessen niet minder dan wiskunstig vast maken.

Zijn begin maakt hy van 't begin van den mensch. Hy erkent dat die van God na zijn beeld is geschapen, en geeft reden, waarom van die eerste Schepping zoo weinig, hoewel genoeg, van Mozes is geschreven: willende dat dat verstrekke voor een reden om onze nieuwsgierigheid te breidelen. Daarom houd hy gansch niet van al dat vragen, en talmen, over zaken, die niet geopenbaard zijn; te weten van Adams Sabbath houden voor den val, en hoe 't afge-loopen zou hebben met des Heilands-zending in de wereld, zoo de mensch niet gezondigt had.

Hy breekt zijn hoofd ook niet met het Verbond der werken voor den Val, dat dan naderhand in de Wet weder opgehaalt zou werden: en, mogt iemand zeggen, dus komt hy d'er gemakkelijk af; ik antwoorde voor den Man Neen. Hy veinst niet, dat men hem kan voorwerpen. * *Zy hebben 't Verbond overtreden, als Adam.* Dat staat 'er. Ja. Maar 't staat den Heer Vlak niet in den weg, die even vlak blijft. Want lust het u niet, dat Adam geen eigen, maar een gemeene naam is, hy zal u zeggen, dat zy 't Verbond en de Wet hebben overtreden, die hen gegeven was, gelijk Adam overtreden had die Wet (Wet en Verbond word dikwils voor een genomen) welke hem was gegeven

* *Hof. 6. 7.*

ven van zig aan den verboden boom niet te ver-
tasten. Zoo dit nog niet naar uw zin is, lezer,
hy zegt 'er by, dat hy hiet van geen Verbond
der werken hoort reppen, zoo als men dat
noemt: en nademaal het vele geschillen wech-
neemt, als men dat eerst wech neemt, zoo wil
hy lieft by die gedagten blijven.

Hy zoekt niet te weten op wat dag Adam heeft
gezondigt. Want wat geeft dat? 't is geweest *in*
den beginne, en 't is geweest, dat *met*, of *in*,
of *door* dien *eenen* alle gezondigt hebben. Dus
spreekt die groote Kruisgezant *Rom. 5. 12*: en *
1° 3. 't welk daar in dien text voorkomt, word
opgeheldert door een plaats uit Epiketus, in 't
begin van zijn handboekje. Alle menschen zijn
dan zondaars: dat's kort uit, en hy wenscht dat
men zulks wel in achtung neme.

Als dit af is, komt hy tot het Voor-Euange-
ly. Dus noemt hy de plaats *Gen. 3. 15*. *Ik zal*
viandschap zetten. enz. Hy verklaart haren in-
houd, en hoe ze by Adam, en andere na hem,
verstaan is: en zoo komen Abel, Noach, A-
braham, en meer Voorvaders hier te voorschijn,
kortelijk beschreven, zonder veel omslag te ma-
ken, of andere na te schrijven. Hy geeft reden,
waarom die tijd den naam mag dragen van den
tijd of bediening der belofte, en daar mede loopt
het eerste boek ten einde.

Het tweede begint hy met een verhandeling
van de *Wet*, die hy van groot belangoordeelt
voor elk een, die Gods Woord gaarne grondig
verftond, en een sleutel had om zwarigheden op te
lossen. 't Woord word uitgehaalt, en in zijn ruimte

voorgesfelt. Voor al wil hy, dat men wel in gedagten houde, dat *Wet* voor den Mozaïschen godsdienst veelmalen genomen word, zoo als die by de beloften gekomen, en met dezelve be- dient is. Dog dat hy d'eerste niet is, die dit zoo bedagt heeft, en hy ook daarom d'eere van die uitvinding niet aan zig wil laten leunen, blijkt, om dat hy Kalvijns woorden te berde brengt, die even dat zelve bevestigen. Hy toont wijders, wat *uit Mozes*, en wat *uit de Vaderen* is, na de spreekwijze, die men vind *Job. 7. 22.* Daar na tot verscheide schriftmatige onderscheidingen van *Mozes Wetten* komende wijft hy aan, hoe ze aan een geschakeld zijn, op deugden of zonden zien, en op liefde uitkomen: hoe sommige al- gemeene, en andere byzondere geboden; einde- lijk welke zwaarder en minder geboden zijn; om by die gelegenheid verscheide teksten uit Pau- lus brieven te verklaren.

Het bekende onderscheid van * zedelijke, † kerkplegtelijke, en † Regeerkundige geboden komt ook voor, dog met een kort zouts; dat geen gebod zoo kerkplegtig is, of daar is ook iets zedelijks in te vinden. Dan valt hem de *Wet der tien geboden* in handen, zoo als die van God op twee steene tafelen is beschreven, en op Si- nai uitgesproken: en hebbende verscheide zeer opmerkelijke waarheden vast geltelt, onderzoekt hy, waarom niet de geheele *Wet* zoo wel van God by monde is voorgedragen, als die tien ge- boden? daar na, of de *Wetgeving* en haar be- diening eigenlijk heeft begonnen met die schuld

* Gemeenlijk Morele. † Ceremoniele.

‡ Politijke.

van sfodery door 't maken van 't gulde kalf?
 De Heer Vlak kan niet toestaan, dat men dat
 drijft, en word daar door gebragt tot een behan-
 deling van vele texten, onder welke ik gemerkt
 hebbe, *de Wet is om der overtredings wille daar
 by gestelt.* Hy verzuimt op zijn beurt niet te
 helpen daar hy kan, en zonder zig te behelpen
 met dien regel, *de woorden betrekkenen al wat zy
 kunnen betrekkenen,* (die echter niet geld, dat daar
 zo dienst kan doen) wil hy, dat men wel acht
 sla op Paulus woord *Overtredingen* in 't veelvul-
 dig genal, en niet van *oeme*, gelijk hy zoudt doen,
 by aldien hy op die byzondere en wel bekende
 zonde van 't gulde kalf zag. Dat is te vatten.
 Ook spreekt Paulus van die Wet, die door d'En-
 gelen besteld is in de hand des Middelaars, maar
 dat ziet op een kerkplegtigheid. Het † dekfel op
 Mozes aangezicht word niet overgeslagen; en 't
 einde van de Wet getoond zijnde, bewijst hy,
 dat 'er van geen Verband der Werken in den
 Bibel word gesproken; en dus zal een lezer, die
 in dit stuk niet onbedreven is, wel kunnen den-
 ken, al zeide ik het niet, dat de woorden *†
 Welk mensch dezalke zal doen, die zal daar door
 leven* hier op een andere leest geschoeit worden,
 als by yelen geschied. Zoo gaat het ook met
 dien bekenden toot van Ezechiel, daar van † *be-
 sluitingen*, die niet goed waren gesproken word:
 en kort daar na vind ik § *Mozes* beschrijft de
 regtvaardigheid, die mit de Wet is, enz. door al-

Hh 4 le

* Galat 3. 19. P. 86. + Exod. 34. en 2 Kor. 3.
 † Levit. 18 5. ‡ Ezech. 20. 11-25. § Rom.
 10. 5.

le welke engten deze Man een vlak en effen pad weet te bariën:

In het derde boek handelt de Heer Vlak van 't Euangely, en wat dat woord al zeggen wil. Hy toont ons de misvattingen, die vele hebben, en, dat zeer prijfelijk is, waar die van daan komen. Ik verzekere den lezer, dat hy hier geen minder opening geeft van vele plaatsen, zoo in 't Oude als Nieuwe Testament, en wigtige grondstukken des Geloofs: als daar is de vergevinge der zonden, de Regvaardigmaking door 't Geloof, de vryheid van de Wet onder 't Euangely, en d'overtuiging, die daar uit te halen is, om de Joden tot beter gedagten te brengen. Ik Zwijge het berigt, hoe de Wet nu nog te pas komt, en haar gebruik heeft in den tijd der bedieninge van 't Euangely; desgelijks op wat wijze de Bondteekenen (*Sakramenten* is 't kerkwoord) moeten genoten werden. Daar dan een nette ontleiding van des Apostels * Paulus woorden, en een berigt van zijn oogmerk: 't welk is (zoo het deze Man wel vat) niet of men waardig is het H. Avondmaal te houden, maar † of men waardig of onwaardig eet; en dat kan enkel en alleen uit het onderscheiden van Christus lichaam geweten werden. Al wie op Christelijke godgeleerdheid beluist is, dien zal het lezen van dit en de volgende hoofdstukken niet berouwen. Mijn zandlooper staat stil. Deze tweede druk is van vele misstellingen gezuiverd.

VII.

* 1 Kor. 11, 20 34.

† P. 246,

VII. HOOFDDEEL.

Johannis Teyler Architectura militaris.

Dat is,

Krijgsbouwkunde van Johannes Teiler. Te Rotterdam by Pieter Vander Slaart 1697. in 4. 7 bladen en vele printen.

Niemand rekene dit werk, in een tijd van Vrede voor den dag komende, als of het mostaard na de maaltijd was. Want gelijkerwijs men in Oorlogstijd moet uitzien na een vaste Vrede, alzoo mag men in Vredetijd wel omzien; en op zijn hoede wezen tegen onverwagte krijgsbuyen; niet altijd roepende *Krede, Vrede, zonder gevaar.*

Welgestelde Rijken en Statendommen denken ook in de dagen des Vredes om door een goede krijgsbouwkunde hare grenzen te beveiligen, en hunne vestingen te dekken. Derhalven komt het ten allen tijde te pas, deze konst te leeren; en zelfs die gene, die te naauw van gewisse zijn, dan dat ze den helschen krijg zouden *voorstaan*, kunnen zonder kreuking van hun gemoed dezelfde leeren *verstaan*, niet om die te oeffenen, maar om met Wiskonstige betoogingen, waar uit ze bestaat, hun vernuft te slijpen, en vaste zinnen te maken.

Het eerste der drie boeken voorstelsels, in dit werk begrepen, spreekt van de vergelijkinge der regte en scheuinsse verweringen; het twee-

de van de vergelijking der verwerkingen in verscheide tusschenwijdens van de plaats af, die verweert moet worden: het derde van de vergelijking der boeken.

Alle de voorstellingen worden uit de zuivere Wiskonst goed gemaakt, en de schrandere Heer Feyler onderwijst de liefhebbers van die doorlugtigste leering op een treffelijke en zeer beknopte leerwijze.

VIII HOOFDDEEL

JOANNIS CLERICI *Ars Critica*, in qua ad studia Linguarum Latinæ, Græcæ & Hebraicæ via munitur; Veterumque emendandorum & spuriorum Scripturum a genuinis dignoscendorum ratio traditur. *Volumen primum.*

Dat is,

Joannes Klerks * *Oordealkunde*, waan in de weg gebaan word tot de oeffening der Latynsche, Grieksche, en Hebreuschste talen; en een middel aangewezen om de oude † schriften te verbeterren, en de *geschte*

* Dat is, kennisse van te oordeelen over gelerde schrijvers, of kennisse van woorden en talen te siften. Men zou het in een zin taal, of woorden-giften konnen noemen. † Of Schrijvers.

quechte van de echte te onderkennen. Het eerste stuk. te Amsterdam by G. Galet 1697. in 8. 43 bladen.

HET woord CRITICA, van 't Grieks KRPITIKH, 't zy hoedanig het in zekere byzondere oprigten van oude en nieuwe Schrijvers genomen word, zullen wy met den Heer Klerk hier noemen *De konst om te verstaan oude Schryvers, die op of zonder dichtmaat hebben geschreven; en te onderkennen, welke van huere schriften echt of quecht zijn.* Zulks dat die konst juist niet raakt de letterkundige gronden, of spraakbeginselen, maar vooraf stelt, dat die den lezers reeds bekend zijn. Ze verschafft ook niet de kennisse der dingen zelve, maar baant alleen den weg om te verstaan de taal der gener, die van dingen gehandelt hebben. Men zoekt daar door niet, wat waar of valsch is, maar alleenlijk, hoe wy kunnen verstaen, wat die gene willen zeggen, welker schriften wy lezen. Met een woord, men zoekt door de *Kritika* (dit woord zal ik houden, nu mijn lezer deszelfs beduiding kent) den waren zin der woorden, niet de waarheid van 't gene gezegt word; hoewel ze die dikwils verligt: namentlijk als de Schrijver, dien wy verstaan, de waarheid getroffen heeft.

Deze *Kritika*, zoo als ze van onzen Schrijver zal behandelt worden, vervat in hare omteck drie deelen. I. Leeringen, op wat rang men de oude moet lezen, om voornamentlijk de Latijnsche, Grieksche en Hebreuwfche talen bequamelijk te leeren, en de zaken der Latijnen, Grie-

Grieken, en Hebreën te kennen. II. Regels aangaande de uitlegginge der woorden en spreekwijzen. III. Onderwijzingen wegens het oordeel, dat men over de boeken der oude Schrijvers, en zoo wel over echte als onechte plaatsfen, kan geven: waar uit blijkt, van hoeveelvuldige nutte gebruiken deze wetenschap is.

Wanneer nu iemand zoo veel Latijn kent, dat hy de lichtte Schrijvers, zonder behulp van woordboeken, verstaat, kan hy zig voegelijk begeben tot drie dingen te leeren. Eerstelyk de *Aardklootkunde*, daar na de *Tijdrekenkunde*; en ten derde de *kennisse van gewoontens en gevocens*.

Door de kennisse der *Aardklootkunde* word niet gemeent de kennisse van kaarten en wereldtaferceelen te maken, dewijl de beginsielen van die wetenschap de *Wiskunde* betreffen, maar zoodanig een, als in de meeste *Aardklootkundige* inleidingen beschreven is; namentlijk dat men wete welke in een Kloot de kringen zijn, in wat deelen het Wereldsronde verdeelt word; en hoedanig de gelegenheid van Rijken, Landfchappen, Gewesten, Steden en Plaatsfen is.

De Heer Klerk toont, dat we, zonder deze kennisse van der volkeren woonplaatsfen, niet geen vrugt de schriften der ouden kunnen lezen. Daar van daan komt het, dat in de geagte Schrijvers zulke grove mislagen voorkomen, waar van ons meer als een staaltje word aangewezen, en onder anderen; hoe de *Rotterdamfche Veel-fchrijver Erasmus*, uit onkunde van de gelegenheid der wereldd-eelen, bijster in 't beschrijven van plaatsfen gedooft, en gevolgelijk (hoe groot

groot een man hy was) * ontalijke dingen in de oude fchriften niet verftaan heeft.

Als we gezien hebben van welke boeken en werktuigen een aankomeling in den gemeenen ftaat der geleerde zig moet bedienen om de *Aardklootkunde* te verftaan , word ons ook geleert , door wat behulpselen de *kenniffe der tijden* te verkrijgen is ; zonder welke wy geen goed begrip van de hiftorien kunnen hebben. Zekerlijk zullen wy een Schrijver beter verftaan , als we weten in wat tijd hy geleefd heeft , dan als we 't niet weten. Yder eeuw heeft zijne byzondere uitkomsten , vernuften , fpreekwijzen en gevoelens gehad , waar op alle Schrijvers doorgaans meer of min 't oog hebben. Hoe zullen we daar van oordeelen , zoo de tijden ons niet bekend zijn? Wijders hoe kunnen we van de Oude fpreken , by aldien we niet weten wanneer ze geleefd hebben? Hier ftrekken ons zekere † Oudvaders ten opmerkelijken voorbeelde , hoe dat ze , in de Tijdrekenkunde gansch onbedreven , fomtijds zeer onnoozel gepraat hebben.

Uit de lezing van Polybius , Dionys den Halikarnaffer , Rosinus , en zijn vergrooter Dempsterus , Lipsius , Ferrarius , Balduinus , en andere , die in den fchat der Roomsche Oudheden van den hooggeleerden Grevius by een verzamelt worden , kan men komen tot de *kenniffe van gewoontens en gevoelens* , zoo algemeene , als byzondere , welke niet min tot het verftaan van Schrijvers noodig is , als de twee voorgaande. Al wie maar aan 't lezen van eenig Schrijver valt , zal ftaks na eenige bladzijden gewaar worden ,

* P. 37.

† P. 42.

den, dat daar op gespeelt word. Dit heeft plaats in gewijde en ongewijde schriften; en ik kan niet nalaten een bewijs of twee kortelijc na te schrijven.

Het eerste, dat * hier van de *buitenste, daisfermste* qualijk, of met een drukfont, op *Matth.* 8: 22. word aangewezen, in plaats van op *Matth.* 23: 13, zal ik voorby stappen. Het tweede raakt die allerbekendste bede, van Christus zelf geleeraard, *Geef ons beden ons dagelijks brood*: in welke woorden, naar 't oordeel van onzen Schrijver, gezien word op de gewoonte der genten, die eertijds armen onderhielden, en de zelve dagelijks spijs voor eenen dag gaven. Daar van is een blijk in 't boek van Tobias, en ook by Vopiskus, vermeldende, dat in Aurelianus tijd een ygelijk zijn brood kreeg. De brooden, die de Keizers aan de armen al hun leven lang dag aan dag lieten uitdeelen, noemden zy † *Alaumizontas*, 't welk het zelve is met † *επιουσιον*. Zoo was ook het Manna in de woestijnen van Arabië het *dagelijks brood*, dat God dag aan dag gaf, zoo lang als het noodzakelijk was. En Christus wil zeggen, *Geef ons na dezen, ons overige leven lang, dat gene, van waar we dagelijks konnen leven, gelyk den armen geschied, aan welke dagelijks leeftogt word verschaft*.

In den gritten Psalm, alwaar, volgens onze Neêrduitche vertaling, gesproken word van het verderf, dat op den middag verwoest; hebben de LXX Overzetteren het zelve vertaakt † *επιουσιον*

* P. 49. † *Diaionizontas*. † *Epiouzion* dagelijks, heden voor van daag, morgen voor morgen-enz. ‡ *Daimonion melesambion*.

μεσημεριος, een *Middag-Demon*, of *Demon van den Middag*. Zonder dat men uitpluize, of deze plaats, die vele Griekſche en Latijnsche Vaders gemeent heeft, wal uit den Hebreuwschen grontſtek vertaald is; de Heer Klerk wil maar alleenlijk zeggen, dat die Griekſche Overzetters op 't oog gehad hebben het gevoelen der Heidenen, wanende dat de *Demons* allermeeſt op den middag moeſten gevreeſt werden. Het bewijs is te vinden in Kallimachus, daar hy zingt, hoe Palas met de Nymf Chariklo haar waſchte.

Ἰσπυρ ἰνὴ νερῖα Ἐλικονίδῃ κολὰ ἢ σολῶν.
 Aïnō. μεσημεριου καὶ ἐν τῷ ὄρει αἰουρίῳ.

Dat is,

*Zy waſchten haar, op Helikon,
 In 't friſſe wat der Hengſte-bron;
 Wanneer de middag-ruſt in 't rond
 Alom op het gebergte ſtand.*

En dus gebeurde het, dat Tiresias, toen hy by geval den Helikon eens omwandelende, op 't zien der Godinne, blind wierd. By Theokrijt durven ook de Harders niet * *ἡ μεσημεριου σολῶν* uit vreeze voor Pan. Alzoo hebben de zoogenaamde LXX Overzetters een *Middag-Demon* onder de gevaren van den dag geſtelt, om dat ze waanden, dat de *Demons* in dien tijd waarden, gelijk de Grieken, ja zelfs de Egyptenaars, en andere Ooſterſche volkeren, geloofden.

Ziet gy niet, lezer, wat 'er al uit een goede *Kritika* te leeren is?

Na

* To meſambrinon ſuriden op den middag gaan zitten ſleuſten.

Nu zult gy d'er by zien, wanneer gy uit nieuwer Schrijvers de Aartklootkunde, Tijdrekenkundige History-kennisse, samt de gewoontens en gevoelens der volkeren wijs geworden zijt, wat rang gy moet houden in 't lezen van * Latijnsche Schrijvers, en wel zonderling Dichters, met namen en toenames uitgedrukt: vervolgens ook van † Grieksche Schrijvers.

Achter deze volgt de leerweg langs welke men kan geraken tot de kennisse van de Hebreuwsche taal, noodig voorde genen, die hun werk maken niet alleen van het Oude, maar van het Nieuwe Testament te verstaan. Want onze Christelijke godsdienst is zoo louter uit den Hemel niet neêr-gedaalt, dat ze gañsch geen opzigt heeft op godsdiensten, die te voren waren; maar in tegendeel is ze gelijk als een spruit van den Joodschen godsdienst, dog zulk een spruit, die grooter en groener als de stam zelf is. Onze godsdienst voegt wel zeer vele dingen by den Joodschen godsdienst, en verbied den Christenen sommige dingen, welke in de Joden, om hunne hart-hardigheid, gedoogd waren; maar teffens bouwt ze op vele leerstukken van den Joodschen godsdienst, en is eerst ingesteld van menschen, in den Joodschen godsdienst opgevoed. Hier door vinden we in derzelver boeken doorgaans zinspelen op de Joodsche wetten, en hunne aloude schriften. Wijders hebben de Schrijvers van 't Nieuwe Testament wel Grieksche woorden gebruikt, maar Chaldeeische spreekwijzen; om dat die taal toen ter tijd onder de Hebreu in 't Jodenland van grooter gebruik was als de Grieksche; tot

* P. 59. † P. 83.

tot zoo verre , dat het gemeene volk , en andere bewoonders van 't Jodenland , de Griekſche ſpraak , aldaar van Seleukus en Lagus navolgers ingevoerd , met de Chaldeeſche ſpraak bevlucht hebben.

Zoo is 'er dan oenige kenniſſe van 't Chaldeeſch of Hebreuws (twee verſcheide uittingen van eene en de zelve taal) tot het verſtaan van 't Griekſch Testament noodig. En daar toe geeft de geleerde Schrijver alle hulpmiddelen aan de hand , om van A. B af het Hebreuwiſch te leeren , affnoeiende de veelvuldige regelen , die in 't eerſte den leerling verbijſteren , en de noodigſte eerſt vaſt ſtellende. Hy gewaagt voorts , tot nader aanbouw dier taalkunde , van de boeken , die wy moeten bezigen , wanneer we nu zoo verre gekomen zijn , dat we een grondtext in den Bibel beginnen te verklaren. Dit , by voorraad ontvouwd zijnde , voegt hy 'er by oenig nutte raadgevingen , in 't algemeen tot de rechtſchape boekoeffeningen behoorende ; en daar mee loopt het eerſte deel der *Kritika* in dit eerſte ſtuk ten einde.

Met de gemeene regelen wegens de beduidinge der woorden en wijzen van ſpreken begint het *tweede deel* , in twee ſneden verdeeld. Hier in leeren we de ſoorten der *Notiones* ; zoo als de Latinen die noemen : welk woord , *Notio* , anders *Kennis* of *Kundigheit* vertaald , by den Schrijver nogtans niet voor *het verſtaan* of een *Kundigheit* word genomen , maar voor dat gene 't welk ons verſtand voorkomt ; dog eer dat hy dezelve uitlegt laat hy zijnen lezer eenige regelen aangaande het overzetten hooren , bewij-

zende onder anderen met een plaats uit * Plato, hoe luttel twee talen veeltijds overeen komen; alwaar hy ook van het Grieksch woord † *δεινός* spreekt, by voorval dat 'er ~~†~~ *δεινός λέγων* gelezen word: welke woorden † *δεινός λέγων* naar zijn gevoelen niet kragtig genoeg met *ervaren in 't wel spreken* vertaalt worden, maar *zeer welsprekend* beduiden. 't Kon wel wezen, dat deze *Kritika* van den Heere Klerk sommigen eene al te nauwe vittery zoude schijnen, en niet zoo zeer gegrond, als die, waar mede hy Henrik Stephanus berispt, om dat hy in zijnen Grieksch en Taal-schat (a) *δεινός φωνή* vertolkt *ervaren in 't eten* (als of 'er eenige ervarenheid tot het eten noodig was) daar het *een groote of vervaarlijke eten* moest vertaalt werden. Misschien zou iemand niet anders oordeelen, als hy den wijzen man hoort zeggen, dat de woorden (b) *δεινόν τι καλλόν*, zij *megethos* in 't Latijn niet kunnen uitgedrukt werden, zelfs niet met de woorden van Leunklavius *Admiranda forma & proceritate* [van een verwonderlijke schoone gedaante en kloek lijfsgeftel] om dat *δεινός*, zegt hy, nooit *verwonderlijk* beteekent.

Hebbende met veelvuldiger voorbeelden de ongelijkheid der talen getoond, laat hy ons verder zien, dat ook de woorden of benamingen van verscheide talen, al schijnen ze van (c) gelijke kragt

* P. 165. † Deinos. † Deinos legein.
 † In 't Latijn peritus dicendi. (a) Deinos
 phagein. (b) Deinon ti kallos kai megethos. *lets*
groots in zijn schoon gelaat, en kloeke lijfsgeftalte.
 (c) *ισοδυναμος.*

kragt en beduidenisse, met elkanderen niet geheel en al over een komen. Zoo komen de oude woorden אֱלֹהִים [*Elohim*] in 't Hebreewsch, en θεός [*Theos*] in 't Grieksch, niet net over een met *God, Dien, Dio, Dios*, enz. schoon we den zelven daar mede uitdrukken. Een opmerking, waardig * hier ter plaatse uit de Oudheid wijd-luftiger wijze te zien opgehelder.

Hier by komt, dat in vertaalde schriften vele dingen van een grooten nadruk schijnen, al hebben ze in de oorspronkelijke taal geen nadruk altoos. Zoo zeggen de Hebreen מוֹת תָּמוּת [*moth thamouth*] *stervende zult gy sterven*, in plaats van *gy zult de dood sterven*, of enkelijk *gy zult sterven*; daar nochtans sommige Bibeluitleggers, op voorgang van Augustijn, ik wete niet welk een zonderlinge kragt van nadruk uit die woorden trachten te halen. Dergelyk zeggen ontmoet ons in 't Grieks.

Nog eens.

't Is Bekend, dat de Hebreen Gode alle dingen toeschrijven, even als of God zelf alles bewerkte, tot de quade handelingen toe.

Vele, van Augustus tijd af, houden het daar voor, dat in die spreekwijzen een zekere nadruk is, gelijk 'er ook, volgens de overzettingen, en gewoonte der hedensdaagse talen, in zoude schijnen; dog de Heer Klerk † ontkent dit duidelyk, en wel op deze wijze.

Hy beweert, dat niemand uit de manier van spreken kan aantoonen, dat de Hebreen God voor den werker zoo van quade als van goede

werken hebben willen stellen. Zijn reden van ontkenning is, om dat 'er in andere talen Schrijvers zijn, die ook zoo spreken, schoon zy niets diergelijks geloofden.

Homeer schuift doorgaans alles op God, zoo wel 't goede als 't quade. By voorbeeld, hy zegt dat * *Helene van God aangezet is om een onlijdelijke zaak te doen*: op welke plaats, en vele dusdanige, als men stijf zou willen staan, wat zou 'er anders uit volgen, als dat men den menschen de rampen, die hen overkomen, niet moest wijten, zelfs hunne gebreken niet, maar den Goden? Nochtans heeft Vader Homeer dat gansch niet geloofd, zoo als uit deze woorden blijkt, waar mede hy Jupiter zwaarlijk klagende by de Goden inbrengt.

Ωπτις εις δι νυ βυς βροτοι αιποιουται!
 Εξ ημων γαρ φασι παρ' εμμεναι. ΟΙ δε ης αυθη
 Σφησιν απεδαλιγαν υπερ μαχου, αλλα ιχουσιν.

Dat is ten naasten by

*Och hoe beticht ons 't menschedom, als het zegt,
 Dat al het quaad uit ons komt! daar met recht
 Zy door hun schuld en eigen zotternyen
 (Niet door de kragt van 't Noodlot) moeten ly'en.*

We zullen dat daar laten, en tot een andere zwa-
 righeid voortgaan, namentlijk tot de twijfelach-
 tigheid, of dubbelzinnigheid, die in zeer vele
 woorden van alle talen steekt, en voortkomt
 zoo uit de armoedigheid der talen zelve, als uit
 de onachtsaamheid der Schrijvers. d'Een ver-
 staat

* Τη δ' ητοι ριζου θεος εγρον ερωτ αιειας. Odyss.

staat met een woord dit of dat, een ander wederom wat anders: ja zelfs de minste byvoeging of afrekking verandert dikwils de beteekenisse. Dit zien we slegts aan 't woord *Schriftuur*. Wy Christenen, en de Joden, kennen beide 't woord *Schriftuur* wel, maar komen niet over een in de beduidenis. Hoe? een Jood verstaat daar door alleen de Hebreeuwische boeken van 't Oude Testament: een Christen voegt 'er de boeken van 't Nieuwe Testament by, en somtijds ook de Grieksche, die, by 't Oude gevoegd, gemeenlijk met een bastaard-Grieks woord *Apokryphen* worden genaamt.

De Heer Klerk brengt het vernuft des lezers zoo verre als 't mogelijk is, om door de *Kritika* op het veiligste pad te geraken; waar toe hem de uitpluizing van de woorden * *λυτρον* [*losgeld, verlossinge*] † *ברית* [*verbond*] ✕ *διαθηκη* [*verbond, en gemeenlijk Testament*] mitsgaders van het woord *Geest*, in 't Hebreeuwisch † *רוח*, in 't Grieksch § *πνευμα* en by de Latinen *Spiritus* te pas komt.

't Is daarenboven geen kleine reden van duisterheid in zeggen en schrijven, dat de woorden, met welke wy ons willen uiten, dan eens een ruimer, dan eens een enger beteekenisse hebben. Een moeijelijkheid, die wy niet kunnen te boven komen, als door kennisse van de gevoelens der sprekende of schrijvende, en door een scherpen aandacht, die ons het gevolg met het voorgaande, en met de zaken en grondregelen der sprekers of Schrijvers, doet vergelijken.

I i 3

Dit

* Lutron.

† Berith.

✕ Diatheekes.

‡ Rouach,

§ Pneuma.

Dit is 't alleen niet. Men moet de eige be-
teekenisse niet geen overgebragte verwarren, of
we blijven in duisterheid. Desgelijks word het regt
verstand der dingen verhindert, om dat we dezelve,
zoo als ze ons voorkomen, veeltijds met duistere
woorden uitdrukken. 'k wil zeggen, we ge-
ven aan zekere zaken zekere benamingen, die duis-
ter zijn, schoon ze ons straks met de beden-
king van de zaken te binnen komen. Zoo heb-
ben ook de oude Schrijvers geschreven. weshal-
ven wy hunne klare en duidelijk-beteekenende
woorden wel dienen te schiften van de zooda-
nige, die duisterluidend zijn. Men lette maar
eens op het Latijnsch woord * GRATIA [ge-
nade] dat van Augustijns tijd af oneindig-
malen gebruikt is, en meermalen van zulke,
die niet klaarsijk wisten uit te drukken, wat zy
d'er mee meenden: 't welk de reden is, waar-
om de vernuftige Jezuijt Bohours zig liet ont-
vallen, dat die gebede (GRATIA), die in de
Scholen zoo veel geraas gemaakt, en in de gebede-
deren der menschen zulke wonderbaarlyke uitwerk-
selen gedaan heeft, en ten laatste niets anders
is, als een IK WEET NIET WAT. Ik laat
dat den Jezuijtschen Vader goed maken, en den
Heere Klerk, dat het woord Gratia in den Bi-
bel nergens die kragtadige genade, den God-
geleerden bekend, wil beteekenen.

Ja daar zijn woorden, niet van duisterte, maar
van geena beteekenisse. Nog slegter, voorwaar.
En evenwel meent de Heer Klerk dat de Wijs-
geren en Godgeleerde met en over deze niet-
woorden duizend duizendmalen met veel roem

en naam tegen elkanderen gestreden hebben: daar ze (is 't niet mooy?) niets anders deden, als of een Polak en een Franschman, die elk maar alleen zijn moederspraak verstonde, na een lang mondigesprek gehouden te hebben, beideta kennen gaven, wet voldaan te zijn.

Hier van is onder andere deze reden: Wy leeren attemaal van kindsbeen af woorden uit te spreken, tot het beteekenen van zaken, die wy zeer duisterlijk verstaan. Als we kinderen zijn, meinen we een zaak te kennen, wanneer we 't woord, waar mede het gemeenlijk beduid word, hebben van buiten geleert. Een kind, als het iets, 't welk hem geneemd is, niet kan geheugen, en vraagt wat het is, hoort gemeenlijk wat naam het heeft; en den naam gehoort hebbende meent hy, dat hem de zaak bekend is, daar hy slegts den naam kent. By voorbeeld, laat men een glaze vat vertoonen, en vragen, wat het is? hy zal zeggen een glaze vat, en deze woorden in zijn geheugen printende gaat hy niet verder onderzoeken. Zoo iemand hem naderhand vraagt, of hy wel weet wat het is, hy zal strax antwoorden dat het een glaze vat is, en meenen, dat de zaak hem bekend is, hoewel de natuur van 't glas hem ganschelijk onbekend mogt zijn.

Hier van daan komt het, dat we zelfs namen geven aan dingen, die voor onze oogen of zinnen niet komen, schoon ze nergens zijn, en welke wy, om de bekende namen, meinen te weten. Als 'er iets gebeurt, waar van de oorzaak t'eenemaal onbekend is, dan zeggen we, dat het by geval, of luk raak geschied, meenen-

de vry wel gesproken te hebben; daar we nogtans van die woorden geen begrip hebben gegeven. Mogt Demokrijt dan niet wel zeggen

ἀνθρώποι τῆς εἰδύλου ἰσχυροῦς ἐσφάσαν ἰδίῃς ἀγνοίας.

De menschen hebben het beeld van de fortuin tot een dekkleed van haar eigen onwetenschap gemaakt? De Heer Klerk haalt dit wat breeder uit de gemelde woorden van *geval*, *fortuin*, *woedloek*, nevens meer andere, en besluit dat hoofddeel met * aanmerkelijke woorden van Augustijn wegens de Drie-eenheid.

Hy vervolgt dit met aanwijzing van de veelvuldige onregelmatigheden, die men in de talen viind, niet alleen in de Latijnsche en Grieksche, maar ook in de Hebreuwsche, die van harde spreekwijzen bijzonderlijk zwanger gaat. Tot een staaltje kunnen strekken de woorden, met welke in het tweede hoofddeel van het boek der Wereldmaking gezegt word dat God op den zevenden dag volbragt heeft zijn werk, het welke Hy gemaakt heeft, en gerust heeft op den zevenden dag van alle werk, het welke Hy gemaakt heeft. Want dewijl daar, en in 't gevolg, duidelijk gezegt word, dat God op den zevenden dag gerust heeft, en daarom gewilt dat men op dien dag zoude rusten, staan de uitleggers met de woorden *Hy heeft op den zevenden dag zijn werk volbragt* verlegen; om dat ze schijnen te beteekenen, dat God op den gemelden zevenden dag enig werk gedaan heeft. Om deze reden viind men in het Samaritaansch naschrift in plaats van † שְׁבִיעִי den zevenden † שִׁשִּׁי den zesden; 't welk de zeventig Overzetters gevolgt heb-

• P. 343.

† Schebikhi.

✦ Schifchi.

ben met het Grieksch * *ὄνυ den zesden*, ten zy die mogelijk de Samaritanen hebben voorgegaan. Andere hebben het woord † *כָּבִי* heeft volbragt willen vertalen met *had volbragt*, schoon dat den zin niet verandert: derhalven was 't beter gelaten, en dit alleen de hardheid der sprake toegevoezen.

Behalven de gezeide harde taal word een slegte oneigen spreekwijze dikwils van geleerde mannen voor iets cierlijks of zinnebeeldijks aangezien: een doling, waar door men dat gene, 't welk loffeljk en onachtzameljk gezegd is, opneemt als met voordagt zoo gesproken, en sterk aandringt, waar op men niet moet aandringen. Zie daar dan, hoe noodig het is, dat men uit de * Redenkunst verstaat, waar ons een nadrukkelijke of aardige woordenkeer, of een hard gezeg zonder cieraad of nadruk voorkomt.

Van geen minder gewigt is het, om de oude schriften te veritaan, dat we wel acht nemen op de samenstelling van den zin der woorden, die zig niet zelden in de lezing twijffelachtig opdoet. Men zou dit een Hollander stukwijze konnen toonen met de woordjes *van* of *der* of *des*, die in byzonderen opzigte haar kragt hebben. By voorbeeld, men zegt *het hoofd*, *de grondvesten*, of *de pilaren der kerke* in opzigt van het geheel tot zijn deel: *het Lichaam van Christus* in opzigt van een deel tot zijn geheel: *een lidmaat van Christus* in opzigt van een deel tot een deel. enz. † *De dwaasheid der Predikingen* is te zeggen een dwaaze predikingen, of die den menschen dwaas schijnt.

Ii 5

Daar-

* Hektee.
Redenrijk-konst.

† Vajechal.

* Rhetorica, of

‡ 1 Korinth. 1. 21.

Daarentegen (a) *Mannen der bespottinge* zijn bespotters, en de (b) *Stad der heilighheid* is de heilige stad. In opzigt van de makende oorzaak tot het gemaakte zeggen we de *Eneis van Virgilius*, de *vertoogen van Cicero* (c) לְמוֹדֵי אֱלֹהִים De geleerde van den Heere, (d) ἀλογημένοι τῷ πατρί De gezegende des Vaders. In opzigt van het gemaakte tot de oorzaak word gezegt *De Maker des werlds*. Zoo vind men by *Lukas de Hoorn der Zalighheid*, dat is, de hoorn of magt, die zalighheid aanbrengt: by *Paulus de God der vertroostingge, en lijdzaamheid* enz. In opzigt van de eindoorzaak tot het gewrogte lezen we *Schapen der*, [of beter *ter*] *slagtinge* (e) ὄσβατα σφαγῆς, en by *Mattheus* (f) ἄστροι ὠτίς de *Starre van Hem*, alwaar hy spreekt van Christus den Koning der Joden, en de Starre, ten dien einde in den Hemel ontfteken, om te beduiden dat Hy geboren was. Maar al genoeg hier van tot een staaltje.

Om den zin van allerley Schrijvers wel te doorgronden, moeten we de gewoontens en gevoelens hunner landsluiden kennen. Schrijvers, die de historie van hunnen tijd en landaart beschrijven, verklaren zelden de manieren en gevoelens van dezelve, maar gebruiken doorgaans somtijds klaar, somtijds duister, hunne zinspelingen daar op, en vele spreekwijzen, daar uit gesproten.

Paulus (al helpen zijn uitleggers ons dat niet heu-

- (a) Spreuk 29. 8. (b) *Eesai.* 52. 1. (c) *Eesai.* 54. 13. Limmoude Elohim. (d) *Matth.* 25. 34. Eulogeemenoi tou patros. (e) *Proбата Sphahees Psalm* 44. 23 en *Rom.* 8. 36. (f) *Astron* gütou *Matth.* 2. 8.

heugen) heeft dikwils zinspelingen op de spelen der Grieken. Dus hoort men *Rom. 9. Het staat niet aan den willende, nogte aan den loopende, maar aan God den ontfermende.* Dat hy hier op de wedloopen ziet, is zeker. De Heer Klerk legt dit aldus uit. (a) „ In de strijdspelen, daar „ het op loopen aanquam, kreeg hy de prijs niet, „ die wilde, maar die rasser als d'andere liep: „ dog daar zijn sommige dingen, die niet staan „ aan den willende, nog aan den loopende; dat „ is aan den gene die zijn best doet, om dat ze „ van 's menschen vlijt niet afhangen; 't welk „ spreuks-wijze gezegd schijnt van alles wat men „ door pogingen niet kan verkrijgen. Dit word „ bevestigd met het vaarsje van zeker onbekend „ Dichter

Αἶνε ἀβυλῶν οἷς κινδὸς μοχθεῖ τρέχων

Een onbezonne man loopt vruchtloos, en met moeite.

„ Ook is 'er een spreuk op de genen, die iets „ tragten te verwerven, maar niet door behoort- „ lijke middelen *καλῶς μὲν τρέχουσιν, οὐκ ἐπιλοῦσιν ὁδὸν* „ *Zv loopen wel; maar bezijden de weg.* Der- „ halven wil Paulus, dat de Joden, al begerden zy zeer Gods volk te wezen, en poogden „ daar voor alleen gehouden te werden, door „ hun begeren en pogen niet zouden verkrijgen „ het gene zy zогten; om dat dat hangt aan de „ willekeur van God, die alleen tot zijn volk „ kan verkiezen zoodanige als hy wil.

Zoo

(a) P. 399.

Zoo als 't met de *gewoontens* is gelegen, desgelijks ook met de *gevoelens*; waar by dan nog komt, dat alle Schrijvers gewoon zijn de gevoelens der gener, van welke zy spreken, en derzelve bedrijven, uit te drukken met woorden en spreekwijzen, in den tijd der Schrijvers zelf gebruikelijk, en by het volk, wiens taal zy gebruiken, aangenomen; zonder dikwils waar te nemen de taal der gener, van welke zy schrijven.

Zoekt iemand voorbeelden? Mozes gebruikt in zijn boek der Wereldmakinge over al 't woord *Jehovah*, 't zy dat hy zelf iets verhaalt, of 't zy dat hy God sprekende invoert; daar God dien naam voor Mozes tijden niet gevoert heeft: ja zelfs als hy van Heidenen spreekt. Aldus zegt hy dat *Potifar zag dat de HEERE met Jozef was*; zonder dat daar uit volgt, dat Potifar de God van Jozef kende, maar alleenlijk dat de Hebreuw-sche Schrijver van een Heidensch mensch Hebreuw-scher wijze spreekt. Niet anders hoort men in 't eerste boek Samuels den Filistijnschen Achis by *Jehovah* zweren.

De Latijnsche Schrijvers leveren ons dergelijke blijken, en men heeft deswegen op te merken dat de hedendaagsche Christen-Schrijvers, die de bygeloovheden van Asia of Amerika verhalen, van dezelve doorgaans als Christenen spreken. By voorbeeld, zy zeggen, dat de meeste den Duivel ceren, 't welk een onbedreven lezer ligtelijk bedriegt, wanende daar door, dat die Heidenen van zekere ongehoorzame Geesten 't zelve met ons gevoelen, schoon dat gansch niet waar is. Want die de later Aziaansche reis-

beschrijvingen aandachtig leest, en met de vertellingen der Oude vergelijkt, zal bevinden, dat de meeste volkeren van Asia ten huidigegen dage nog gelooven, 't gene eertijds de Perzianen en Babyloniers geloofden; namentlijk dat 'er twee *beginfels* waren, het eene goed, het ander quaad, beide de hoogste, en eeuwige. Het eerste noemden zy Chaldeërs **אורמזד** *Oromaze* [blinkend licht] 't welk zy zeiden in een ongemete licht omvangen te zijn: het tweede **ארימאן** *Ariman* [viand der menschen] en dit eerden zy op dat het hun geen quaad zoude doen.

Voor al kunnen wy daar aan bespeuren, hoe noodig tot het verstaan van den zin der Schrijvers is, dat wy hunne gevoelens kennen, om dat menschen van gansch verschillende gevoelens en gezindheden dikwils eene en dezelve woorden gebruiken. Een Christen verstaat door het woord * *Geest*, en *H. Geest*, heel wat anders als een Heiden. Ik mag my hier met den Heer Klerk niet inlaten in zijne geleerde beschouwingen van de Grieksche woorden δ λόγος ['t woord of de reden] α ριστητος [eerstgeboren] δ μιουσις [eenwezige] α ιδιου [eeuwige] enz. alleen om dat ik daar door te verre zoude vervoert werden.

Voeg hier by, dat de Redenrijkkonstige stijl der Schrijvers, die dikwils al te ver gaat, veel toebrenghet tot der lezers quade bevattinge: 't welk hy lichtelijk kan begrijpen, die de schriften der Dichters kent: waarom ik tot bewijs geen staaltjes zal aanhalen. Onze doorgeleerde Schrijver geeft in een byzonder hoofddeel een beknopte hi-

* Zie een plaats van Paulus met die van Seneca vergeleken p. 418. 419. § Logos.

historie van de gemelde Redenrijkkonst, en hoe daar door gebeurt is, dat wy zeer bezwaarlijk weten wat vele beroemde Schrijvers van een menigte zaken gedacht hebben.

Daar mee hebben we de eerste snee van het tweede deel in het eerste stuk dezer *Kritika* door-geloopt.

In de tweede snee vervolgt de verreziende Man zijn oordeelkunde over de beduidenisse der woorden, en spreekwijzen, in het beschouwen van derzelve byzondere soorten. Hy behandelt de vorensgezeide * *Notiones*, zoo enkele, als t'zamengevoegde, voorts de namen van *Zelfs-standigheden*, en *Wijzen*, en, in 't kort gezegd, alles wat buiten het vorensgefelde tot de *Kritika* kan werden t'huis gebragt, dog het welke hier niet zaft genoeg naar mijn zin zoude vloeijen, by aldien ik daar van een schetsse in mijn moederspraak wilde geven; byzonderlijk voor zulke, die in de Redenkonst niet ervaren zijn. Met de eerste gelegenheid zullen we het tweede stuk den Hollandschen lezer met geen spaarzame hand voorschetsen.

IX. HOOFDDEEL.

- * *De SIMONIE ontmaskerd door Gods Woord, allerley Wetten, Getuigenissen en Redenen. t' Amsterdam by Gerard Borstius 1698. in 12. 9 bladen.*

DEze verhandeling is, mijn's bedunkens, zoo tijdig, als het misbedrijf, dat daar in gehekelt word, leelijk, en nogtans gemeen is. Al lang verwonderden vele zig, dat 'er niet eer over deze stoffe iets aan dag quam, en dat niemand zijn pen spitste, om zoo heilloos een bestaan, als dit is, naar 't leven af te schilderen. Zeker, dit gebrek is van de minste niet, en 'k wil gelooven, dat meer als een lezer my zal toeknikken, wanneer hy my hoort zeggen, dat 'er wel zaken op 't papier gebragt worden, die op verre na zoo wigtig niet zijn, als een ontleding van die schennis. Ten minste behoorde de Kerk zuiver te blijven, en het bidden en preken te geschieden na dat oud en deugdzaam zeggen,

Casta Deus Mens est, casta vult mente rogari.

Dat is,

God is een rein Verstand, en wil met reinen geest

Gebeden zijn. —————

In andere plaatsen daar op toe te leggen, om zijn Stoelbroeders over den kruin te wassen, dat

- * *Verkoopning van geestelijke gaven om geld.*

dat gaat 'er meê heen, hoewel 't daarom niet beter is; maar dat de Kerk, niet die peff bestmet, dat verwijt niet mag ontgaan, 't welk menige ziel tot groot nadeel strekt, is erbarmelijk. 't Was wel een aardig antwoord; dat een oud Prediker een Heer van de regering te gemoet voerde, wanneer de laatste, om alle Leeraars over eene kam te scheren, heftig uitvoer tegen hun kuipen: *verwonder u, niet* (zeide de eerlijke Man, dog schertsende, want hy verfoeide het kuipen in zijn hart) *dat wy dat ook doen: wy hebben dat met de Regenten gemeen.*

Deze Schrijver, die niet bekend wil wezen, is door een prijswaardige zugt, voor d'eere van den kerkdienst, bewogen, om van de *Simonie* te schrijven ('k hebbe het kromwoord terstond vertaalt) en het quam nu ter snee; nu men op alle hoeken van de straten, en op de deuren van de Raadhuizen, een plakhschrift tegen dat onheil heeft kunnen lezen, of anders uit de wekelijksche loopmaren daar van berigt krijgen. Hy doet een betuiging in zijn Voorreden, dat hy 't op de zaak, niet op dezê of gene gemunt heeft, zig bewust zijnde, dat hy in zulk een doornige verhandeling geen het minste stekend woord op byzondere personen of zaken zegt; tot zoo verre, dat hy hier in het oordeel van zija boofste viand zonder schroom durft afwagten.

Zijn geschrift komt hier op uit. Te weten. Hy begint met den naam van *Simonie*, en toont dat die herkomstig is van *Simon de Tooveraar*, die voor de gaven van den H. Geest schijven bood, met inzicht, om het gene hy gekogt had ten meesten oorbaar weêr te venten. Alle quade

de wegen dan , om tot den dienst van Gods Woord te geraken , worden nu onder dien naam begrepen ; zulks dat dit woord in zekere ruimte moet genomen werden , als zijnde door 't gebruik bevestigd.

By de Romeinen wierd dit genoemd *Ambitus* , by ons zoo veel als *Kuipery* , omdat , gelijk een kuiper rondom zijn vat loopt , 't welk hy maken wil ; zoo loopt ook die een ampt begeert rondom de huizen of personen , die hem kunnen dienen : hy heeft vele duigen , hy buigt ze door 't vyer , hy voegt ze met hoepen , enz.

Men ziet hier hoe de *Simonie* verdeelt kan werden , en welke die is , die in 't verkrijgen van den Predikdienst , en die in den dienst zelf , begaan word. d'Eerste komt hier slegts voor , en haar hoogste trap is geld of land , juweelen , en wat van eenigen prijs is , voor een plaats te geven : dan te bidden , vleijen , beloven , of zig te verbinden , om , geholpen zijnde , by de naaste gelegentheid weér een ander te zullen helpen , al was hy juist de bequaamste niet. Niet dat men altijd geld heeft uit te loven , omeen nazaat van den vervloekten Simon te werden , maar 't is vloekwaardig genoeg , als men zijn stem verkoopt , en 't gewisse verpand , om tot deze of gene kerk te geraken. Zoo verstaat het ook Martyr , Amefius , en , die veel ouder dan een van beiden is , Vincentius Bellovacensis , een Schrijver van de dertiende eeuw , die zevenderley kuipery aanwijst , door geld , door de tong , door gediensfigheid , door vrienden , door geweld en bedreiging van ongunst by de Grooten , door gunst , en door bedrog : en zeker , hoe vies men

zig van de Schoolleeraars mag houden ; ik zou. nogtans grootelijks twijfelen of hy sommigen niet wel wat te na komt , als hy aanwijft dat eenige worden beroepen *casu nominativo* , om dat zy den naam van meesters of voorftanders van zulk of zulk eene gezindheid hebben , andere *genitivo* , door haar geflagt ; om dat zulke een vriend , wif , of zwager hebben : andere *dativo* , om dat zy geven : andere *accusativo* om dat zy iemand , die hun in de weg staat , meesterlijk weten zwart te maken , en hem een quaê naam geven ; al is 'er geen woord waar aan : (de *vocativus* flaat hy over , om dat die hier alleen de regte val heeft) eindelijk ook *ablativo* , dat is , met kragt en geweld , gelijk Govert met den bult , met kijven , dreigen , fchelden , en yder een in den baard te varen. De *Rudimenta* ftaan in veler geheugeniffe nagelvaft , en worden dagelijks te werk gefelt.

Als de Man dit verhandelt heeft , wijft hy de regte wegen om tot dien dienst te geraken , zelfs uit de Heidenen , om daar door de Christenen te meer te overtuigen , hoewel hy de getuigeniffen van Christen-leeraars niet overslaat , en uit Amefius bybrengt ; dat men regt handelt , als men liever beroept die wel kunnen , maar niet willen , dan dat men haalt die wel willen , maar , och armen ! niet kunnen ; gelijk hy uit dien Engelsman meer oploffingen voorftelt.

Wilt gy weten , lezer , wie hier al fchuldig word ? het volgende hoofddeel zal u befcheid doen ; daar zult gy *Kooper* , *Verkooper* , en *Makelaar* ontmoeten , dog heel niet van dat flag , 't welk Huigens in die zinrijke *Zedeprint* befchrijft

Hy

Hy is een makelaar in ongeziene waren,

want zulk een makelaar, als daar verbeeld word, is een eerlijk man, en deze een guit; waarom de Vaders ter kerkvergadering van Chalcedon daar over behoorlijke straffe stelden.

Wijders lust het den Schrijver de oudheid van dit gedrogt te toonen, en hy vind, dat die met de wereld schier gelijk staat.

Hier komen de Sathan, Kain, Ezau en Jakob, Bileam, Korach, Dathan, Abiram, en de Koning * Uzzi, die tegen de Wet wilde wicrooken. Naderhand zijn de Joden vollagen *Simoniten* geworden, als zy 't Hoogepriesteramt aan den meestbiedende opveilden.

Wat 'er in 't Nieuwe Testament is voorgevallen volgt in rang. Daar is Montaan naast Simon de eerste: en de Roomsche Stoel heeft haar wettige beurt. Dat is, quansuis, in 't kerkelijk. Uit Mairnburg, dien bekenden Jezuijt, haalt hy het wereldlijk, en daar ziet men dat **JUS PATRONATUS**, een van de quaë namen, die ik, om dat ze niet stichten, oversla, zoo wel als *Collegium qualificatum*. Daar hebben we nu de *Simonie*.

In 't volgende boek word gezegt, dat ze strijd tegen al wat goddelijk en heilig is, tegen de wet der Natuur, yder ingeschapen. De Heidenen hebben die vuilheid verfoeit; Romulus, Jugurtha en Nero zelf zijn getuigen. Dan haalt hy bewijs uit het burgerlijk regt, en lost de tegen-

Kk 2

wer-

• 2 Chron. 26. 19.

werpingen op : want daar is geen pot zoo scheef , of ze vind een dekfel. Dat ze een pest een kanker voor Staat en Kerk is , bewijst hy daar na.

Voor al is hy in het derde boek bezig om met wapenen uit de H. Schriften dit gebroedersel te bestormen , en brengt daar beknoptelijk by een , al wat haar gehaat kan maken ; 't welk geschied door een vertooning van d'oordeelen over zulke , die d'er meê behipt waren.

't Laatste boek behandelt de oorzaken van dit oneerlijk koopen , en daar komt de gierigheid voor uit stappen , nevens meer andere moeders , en minnemoers , die dit wanscheffelsel zoogen. Hy sluit met een beantwoording van zulke , die mogten denken , dat men tegen dit gebrek juist zoo vinnig niet behoorde uit te varen.

X. H O O F D D E E L.

De Gelukzaligheid van den weg der Regtvaardigen : als mede de Fonteine des Levens ; voorgesteld in eenige Predikationen over den eersten Psalm , en Psalm 36. 8, 9, 10. door Kasparus Alardijn , in zijn leven Bedienaar des Goddelijken Woords t' Arnhem. De derde druk , vermeerderd met drie Predikaatsen , over Joh. 14. 6. Matth. 7. 13. 14. Philipp. 1. 23. t' Amsterdam by Gerard Borstius 1698. in 8. 32 bladen.

DAar hebben we al weer wat uit de Amsterdamsche winkel , die my menig boek in mijn Boekzaal levert. 't Is geen volflagen nieuw werk , dog ook niet heel oud : en deze derde druk is vermeerderd , ten opzigt van verscheide zaken , aanstonds te melden.

De Heer Alardijn , wel eer in de Kerk van Sluis in Vlaanderen , daar na te Wezel , en laatst te Arnhem , een aangenaam Leeraar , maar vroeg wechgerukt , liet zoo goeden geur na , dat 'er by na zoo veel liefhebbers waren , om na zijn dood zijn schriften te lezen , als 'er by zijn leven waren , om zijn redenen , met een byzonderen ernst en nadruk zijner uitsprake gebonden , aan te hooren. 't Blijkt. In weinige jaren wierd dit eenige , dat van hem over is , driemaal gedrukt , en nog is de lust niet voldaan. 't Werk is ook

bevallig. De Voorreden behelst een beknopt verhaal van des Schrijvers geboorte, afkomst, leven, dienst, gaven, en sterven. Een tweede voorberigt is een aanprijzing van deze zijne predikaatsien over den eersten Psalm, en eenige andere texten.

Haren inhoud, als genoeg bekend, zal ik niet vermelden. Alardin laat zig hier nog hooren, en maakt hem zelve met zijn pen af, hoewel wat onvolmaakt. d'Eerste druk wierd haast gefleten, schoon d'er vry wat aan haperde. Zoo ging het ook met de tweede, om dat het een werk van Alardin was. Maar als het voor de derdemaal zou te voorschijn komen, nam een wel bekend Schrijver de moeite van dit Weeskind een weinig te bezorgen, uit liefde tot den overleden Vader. Hy schoffelde eerst de onduitsche woorden uit, en gaf acht op de spelling; 't welk vry wat cieraad geeft: dog geenzins volgens de manier van den Leidischendamschen Broer Knelis. De drukfeilen wierden verbeterd. Volledige bladwijzers van woorden en texten, zelf door haar aanhaling vry opgehelderd, quamen d'er by.

Nog meer.

Het is verrijkt met een korte schets van yder predikaatsie op de kant; en achter aan 't heele werk. Dit alleen was genoeg om het smakelijker te maken: dog daar by bleef het niet. De verhandeling over Ps. 16. 8. *Ik stelle den Heere* enz. was gebrekkelijk, dat is, zonder toepassing uitgegeven. Die is nu hier, en wel uit het handschrift van den overleden Schrijver zelf.

Behalven dat, zijn hier nog drie andere predikaats-

dikaatsien , die nooit zoo in druk waren , en op den titel al genoemd zijn. 'k Zegge dat ze nooit zoo gedrukt zijn ; want twee van die , van eenige toehoorders onder 't uitspreken nageschreven , wierden zoo onder de pers gebragt , en gelezen : dog hier zijn ze nu by malkanderen : ook overgezien , en verbeterd. Maar wat d'eerste belangt , die komt nu eerst in 't ligt , uit het Hoogduitſch van den Maker overgezet.

XI. HOOFDDEEL.

Les delices des *Pais-Bas* , ou description generale de ſes dix-ſept Provinces , de ſes principales Villes , & de ſes lieux les plus renommez.

Dat is ,

De vermakelijkheden der Nederlanden , of een algemeene *Beschrijving der Zeventien Statendommen , hare voornaamſte Steden , en vermaardſte plaasſen. Te Brussel by Francois Foppens 1697. in 12. 20 bladen met printen.*

OP 't voorbeeld van meer andere uitgevers , die bekopte landbeschrijvingen hebben gemaakt , zal deze Schrijver geoordeelt hebben ook niet qualijk te doen met een opstel van de Nederlanden , uit verscheide Schrijvers by een ge-

haald, thans ter tijd te laten in 't ligt gaan. Hy heeft geen quaad inzicht: want waar hoort men niet, en in wat wereldsdeel word thans niet gesproken van de Nederlanden, voornamentlijk de Spaansche, daar niet alleen voor vele eeuwen, maar sedert eenige jaren herwaarts het allervermaardste krijgsschool is gehouden, waar in de oorlogsmannen van ganſch Europe zig quamen oeffenen?

Men moet zig verwonderen, dat die landen, in weêrwil van den alverwoestenden krijg, haar ſchoonheid behouden, en onder de bloedige treurſpelen, die hare vryers, uit begeerlijkheid en minnenijd over haar bezit, zoo lang geſpeelt hebben, als een meesterſtuk van de milde Natuur blijven pronken.

Maar een ding is 'er, waar over ik my nooit hebbe verwondert; namentlijk hoe d'er zoo vele en verſcheide zoo genaamde geestelijke zijn. Vraagt iemand, waarom? De reden is algezegd. Dat 'er geen goede vette lands-inkomſten waren, en by aldien 'er niet wel te eten en te drinken was, ze zouden d'er zoo veel byekorven niet hebben.

Die een nette beſchrijving van landen wil doen, behoort die eerst zelf bezigtigt te hebben, want de tijd maakt 'er doorgaans zulke veranderingen in, dat men, de gedenkschriften der voorledene eeuwen met de hedensdaagsche vergelijkende, nauwelijks weet, of men dezelve plaats en wel voor heeft.

My dunkt, dat zonder de berigten, uit oude Schrijvers getrokken, zulk een werk zijn volle leden niet kan hebben, want de meeste inwoonders

ders kennen dikwils de wieg en bakermat hunner geboorte-erven niet: maar teffens is 't waarfagtig, dat haar regte omschrijving en afgelegenheden van andere plaatsen by de Oude gansch niet naauwkeuriglijk is waargenomen. Ook zijn d'er plaatsen bygeficht, van welke de Oude gansch onkundig waren. Noodig is het derhalven, dat oud en nieuw famengevoegt werde.

Onze Schrijver fchijnt dit te willen betragten, gevende doorgaans een fchets van den oorsprong der Steden, byzonderlijk een kort verhaal van 't gene haar in later tijden is wedervaren. Ook vind ik hem, als een Roomsche-Katholiek, zeer yverig in de heiligdommen zijner Kerke hoogachtbaar te houden, en die van den Onroomschen godsdienst fomtijds te krouwen.

Voor aan 't werk zelf staat een kaartje van de Zeventien *Provincien* (dit kromwoord zal ik, om der verftanelijkheid; over al in dit uittrekfel gebruiken) dog zoo bekrompen van bestek, dat het niet mogelijk was, alles daar in uit te drukken; met derzelver wapens en wederzijden.

Hy brengt onder de vier Wereldsdeelen Europe als het voornaamste, en de gemelde XVII *Provincien* daar in de kroon spannende. Den naam van Nederlanden kregen zy oulinks van wegen haar vlakke lage grond, in tegentelling van Hoogduitschland: en hare inwoonders waren by de oude Romeinen, om hun strijdbaarheid, zeer geacht. Acht van derzelver eertijds meest gevierde Afgoden zijn ons hier afgebeeld. De zeven eerste van die hadden elk een dag in de week, tot hun eerbewijzing ingesteld, waar van sommige dagen haar naam hebben behouden. Men

wil, dat de Neêrlanders tot in de zevende eeuw met de duisternisse van afgodery omwolkt lagen, wanneer Bisschop Willebrord uit Engeland overstak om hen te Kerstenen.

Na het verval van 't Roomsche rijk, herstelden de Nederlanden zig in volle vryheid, tot op het jaar 1428, wanneer ze onder het huis van Bourgonje quamen. In den jare 1478 wierden ze, by huwelijksgefte aan t'huis van Oostenrijk gerist, tot dat eindelijk zeven derzelve ook dien halsband hebben afgeschud. Wy zien hier een vertelling van den oorsprong en voortgang dier ongeruste tijden; maar uit welk een geheim orakel de Schrijver getrokken heeft, dat de Prins van Oranje tot * *d'Oppermogendheid* verheven wierd, dat wete ik niet.

Hy geeft ons vervolgens een lijst van alle de Gezaghebbers der Spaansche Nederlanden, en wijders een breede beschrijving van alle derzelve rivieren, hun eersten oorsprong, loop, en uitgangen: dog hier zien we, dat hy alles niet naar de netste waarheid heeft onderzocht, en in verscheide stroomen der Vrye Nederlanden den bal glad mislaat. Naauwkeuriglijk telt hy alle hare bosschaadjes, die d'er certijds waren, en nog zijn. In de manier van leven, en in 't stuk van koophandel, krijgen de inwoonders zoo wel hun schuldige lof, als de vrouwen byzonderlijk in huishouding, netheid, en zuinigheid. Hunne huwelijken staan na waarheid ter neder getelt, en Holland draagt, boven andere, den roem van liefde tot oude talen.

Brabant heeft de voorrang van de beschrevene
Pro-

* Souveraineté. Zie pag. 21.

Provincien, maar dat hy in haar palen te ontvouwen het spoor bijster is, zal niemand ontkennen, als hy hem de Noordzee tot by *Bergen Op Zoom*, en *Breda* ziet uitstrekken. De lezer verbeelde zig hier zes en twintig Brabandsche be-
muurde steden te zien opgeteld, en daar onder ook *Lilla*.

Daar hy van alle de Graven van Braband gewaagt, komende op Filips, Hartog van Bourgouje, bygenaamd de Goede, den eersten Insteller van de orde van 't gulde Vlies; aldaar doet hy een fraay verhaal van de gezeide orde, en toont ons, dewijl ook verscheide Ridders van de orde van Maltha in Braband wonen, hoedanig hun afkomst, voortgang, en jegenwoordige stand is.

Antwerpen pronkt als een der steden, die het Markgraafschap des H. Roomschen rijks uitmaken, met hare aanmerkelijkheden. Ook staan verscheide voornaamste steden van yder *Provincie* in printen uitgedrukt. Van *Brussel* worden verscheide aanzienlijke gebouwen vertoont, als mede het *Manneke pis* (zoo als de Brabers dat noemen) een der fonteinen, die aldaar zeer schoon en gezond water geven. Nog vinden we, behalven den opkomst, de regering, de hoofdneringen, en wat meer van de steden aanmerkenswaardig is, niet alleen de vermaardste dorpen, en vlekken, maar ook de belegeringen, en heerverwisselingen, omtrent de steden voorgevallen; mitsgaders de berugte slag van Lekerbeetje in haren omslag te boek gezet.

Nu volgt het Hartogdom *Limburg*, na de dood van deszelfs laatste Hartog Valerand een treurtoneel van bloedstortingen en zonderlinge voorval-
len

len geworden: in welke historie de Schrijver niet spaarzaam is.

De heerlijkheid van *Mechelen* behoorde eertijds aan de Heeren van 't huis van Berthout, 't welk uitgestorven zijnde vele onlusten (hier aangeroord) veroorzaakte. Laat ons tot het Graafschap *Vlaanderen* overgaan, en daar in 28 of 30 bemuurde steden, 1154 dorpen, 48 abdyen, en een menigte kloosters bezien. Waar van daan de naam komt, word onder de Schrijvers betwist: maar dat men het *Sas van Gent* van de Saxen gaat halen, mag by andere misflagen gestelt werden. *Vlaanderen* had eertijds Houdveiters, en wierd door Karel de kale tot een Graaffschap verheven. Overzulks worden de Graven opgeteld, van welke de Fransche Koning wel eer Oppervorst was.

Het Graaffschap *Artois*, welkers bewoonders van de Romeinen *Atrebates* en *Morini* wierden geheten, geraakte uit het jok van die wereld-dwingers onder Vrankrijk, dog haar Gezaghebbers wierpen dien last ook van de schouderen, en bleven meesters.

Kambresis, schoon onder de zeventien *Provincien* niet gerekend, word hier ook vermeld, om dat het daar in gehegt is: dus stappen we van daar over tot *Henegouwen*, voorzien met 24 bemuurde steden, en omtrent 950 dorpen. 't Is onzeker, wanneer deze *Provincie* tot een Graaffschap wierd: immers het jaar 908 levert ons al van haar Graven.

Namen was in den jare 924 met haar titel van Graaffschap bekend, hebbende zes steden, en honderd en tachtig dorpen.

Groot

Groot is het Hartogdom van *Luxemburg*, 't welk 20 steden en 1200 dorpen in zig vervat. Dit was al een Graaffschap ten tijde der eerste Koningen van Vrankrijk, maar Keizer Karel de Vierde maakte het tot een Hartogdom in 't jaar 1352.

Het Hartogdom *Gelderland* heeft, behalven het Graaffschap Zutfen, 22 steden. Het Hoog vierde deel hebben de Spaansche nog in bezitting, maar de drie overige zijn onder de Mogendheid van de Vereenigde Staten. Onder de tweede Geslagtboom-tak der Koningen van Vrankrijk in 't jaar 878 onttrok zig Richard Du Pont van onder die heerschappy: Keizer Henrik de Vierde rigtte het op tot een Graaffschap, en Keizer Lodewijk van Beyeren tot een Hartogdom. Wat het Graaffschap Zutfen belangt, dit is de woonplaats van de oude *Sicambri* geweest.

Onze Schrijver stelt het Graaffschap *Holland*, als het Hoofd van alle de Vereenigde, en verheft haar magt na regte waardy. 't Was certijds vol bosschen, waar van daan sommige den naam afleiden; dog hoe de Hollanders van de Romeinen den naam van Batavieren hebben gekregen (schoon uit wigtiger gedenkschriften kennelijk) kan ook hier gelezen werden. 't Heeft negen en twintig besloten steden, en meer als vierhonderd dorpen. Na dat het dikwils van Meester was verandert, is 't eindelijk in het jaar 863 door den Koning van Vrankrijk, Karel de kale, tot een Graaffschap gemaakt.

Hoog verheft hy onzen Landaart, en haar liefde tot de Vryheid,

*De Vryheid 't allerhoogste goed,
Een schat van lichaam en gemoed.*

Maar de Man heeft het niet vast, als hy zegt, dat de Zee des winters altijd onze weiden overstroomt: zoo tast hy ook mis in 't schrijven van onze dijken. Hy stelt het dienstmeidengeld in Holland, in plaats van 6, op eene gulden, en doet de inkomsten van die eene *Provincie* in Vredetijd 27 *millioenen*, (dog in tijden van oorlog vry bet) opbrengen.

By deze gelegenheid de regering van de VII *Provincien* verhandelende, stelt hy de steden wel in een goeden rang, maar vergeet *Schoonhoven* in Zuidholland.

In 't Graaffchap *Zeeland* dwaalt hy nog meer van het regte pad af, en telt *Goeree*, en *Voorn* onder haar eilanden. Hy geeft het 8 bemuurde steden, en 102 dorpen, maar vergeet de Stad *Goes*.

Utrecht, een Heerlijkheid, wietd wel eer befiert van Bisschoppen, tot dat een van die Bazen dat regt aan Keizer Karel de vijfde overgaf.

Overyfels Heerlijkheid, door de Bisschoppen van Utrecht beheert, viel het zelve lot te beür.

Maar *Vrieland*, dat in den alouden tijd onder Koningen stond, is, zoo men zegt, tot het Christendom gebragt door Klement, en Bonifaaas, Aartsbisschop van Ments. Dit land, menigmaalen van Heer veranderd, is vrugtbaar van Koeijen en Schapen; en deszelfs bewoonders waren eertijds manhafte soldaten.

De Heerlijkheid van *Groeningen* quam ook voor-

voorhenen den Biffchoppen van Utrecht toe.

Om dat *Luik* aan de XVII *Provincien* paalt, word dit werkje met een korte befchrijving van dat Bifdom befloten.

XII. HOOFDDEEL.

Een Brief over den roekelozen yver der hendaagfche Nieuwsgezinde, in het voortzetten van hare ongegronde fellingen; niet tegenftaande het Reglement van haar Edele Groot Mogende van dato den 10 December 1694, gefchreven door M. M. R. Te Amsterdam by Jakob van Hardenberg 1697. in 8. 4 bladen.

IK maakte nimmer mijn werk van my zelven in de gefchillen des Koccejanen, en Voetianen in te wikkelen, en zag metter tijd, dat onder die tweederley foort van Christenen in den hervormden godsdienst d'een rekkelijker als d'ander was; hoe zeer ook deze en genen elkanderen tegenfpraken.

Maar met den eerften opflag van mijn oogten vind ik dezen brief in zulker voegen gefchreven, dat ze, zonder omwegen, de Koccejanery (laat dit woord ilegts door den beugel) voet by ftek zet: waaromme het althans mijn byzondere zinnelijkheid is, dezelve in dit uittrekfel grondig te willen nafporen.

Den Schrijver, al fchijnt hy zijn naam, onder

der de drie letteren op den titel staande, te vermoeden; zoude ik mogelijk uit zijn schrijfwijze kunnen raden, maar 'k wil lieft niet. Hy is tot den opstel van dit beknopt schrift opgewekt door zekeren brief, by hem ontvangen, en overwogen den 3den van Wijnmaand des voorleden jaars 1697. De hoofdzake van de stoffe, die daar in verhandelt word, is een aanwijzing, dat de * *Nieuwsgezinde Broederen* afwijken van de Leere, welke zy by onderteekening hebben aangenomen te leeren, en te verdedigen. Hy beantwoord eerst negen vraagstukken, om dat te toonen, en daar na nog drie, waar by de hope tot herstelling van 't verval zeer klein word gestelt. Voor af verklaart hy zijn gevoelen van den jegenwoordigen toestand der hervormde kerke.

By hem zijn de oorzaken van het verval in den godsdienst het *zintwisten* over de Leere, het verlies van deftigheid der Leeraaren, en d' inbeelding van het toenemen in grooter wijsheid. Hy verklaart zig niet slegts tegen hen, die de verborgentheden des geloofs aan de reden van een dertele Filozofie toetsen, maar tegen d' ongehoorde verklaringen van het H. Boek, tegen de zoo genaamde *zes perioden* in het Oude, en *zeven* in het Nieuwe Testament, tegen de hedendaagsche Profeten, en verachters der Oude; eindelijk zig verblijdende dat 'er nog eenige zijn, die de gezeide stellingen voor geen klink klaargoud willen aannemen, stapt hy over tot het antwoorden op de negen vragen, hem voorgesteld.

Onder die heeft d' eerste plaats, of het een vaste grondwaarheid is, 't gene men van sommige yve-

* Ik noeme die zoo, voor rekening van den Schrijver.

Overaars ziet voortgezet, dat de Geest is een denkend wezen, en dat Gods geestelykheid is Zyn alwetend verstand, en almachtige wille.

De tweede vrage raakt de eeuwige * voortte-
linge van den Zone Gods, en zyne gelykwezend-
heid met den Vader, als d'eerste persoon.

De derde betreft de Letre, waar door men in alle verbonden, zelfs in het Genaden-Verbond wil hebben een *Wedereisch*, staande tegen den eersten *eisch* Gods, als party ter eenre in het Verbond. Hier op antwoord de Schrijver, dat dit strijdig is tegen het Voorschrift van den Doop, tegen de redelykheid, en tegen alle de † Hebreeuwsehe en Grieksehe grondwoorden; besluitende wijders, dat het woord *Respulsio* niet Schriftuurlyk, en in het Genaden-Verbond niet oirbaar is, en dat vermaarde Lectaaren onzes tijds het Genaden-Verbond veel beter hebben beschreven.

Op de vierde vrage antwoord hy dat het *Genaden-Verbond den eeuwigen dood niet bedreigt*, maar dat zulk dreigen komt van het Verbond der Werken: met byvoëging van der Papiisten en Remonstranten gevoelen over dit stuk. Na een aanhaling van de woorden des Heeren Burmans sluit hy dat verschil met woorden uit de Dordrechtsehe Kerkbesluiten.

Het vijfde stuk is een onderzoek, of het *Ge-
loove* van een Christen Gods eisch in het *Genaden-Verbond*, met dreigementen aangedrongen, moet toestemmen, en hy daar door 't regt tot

XII Deel.

L I

het

* Generatie. † Deuter. 26. 17-18. Hag. 2. 5. 6.
1 Petr. 3. 21. Job. 1. 12. Hebr. 6. 11. Rom. 4. 18.
Hebr. 10. 23. 1 Job. 2. 21.

het eeuwige leven verkrijgt. Onze Schrijver verwerpt deze stelling, om vele redenen, en brengt henluiden, die zoo willen leeren, te binnen het gevoelen van de Socinianen, Remonstranten, en Wederdoopers, ook van De Groot, en eenige woorden uit de Kerkvergadering van Trenten. Hy beantwoordt ook de schijnredenen, die de Nieuwsgezinde halen uit het Neêrduitsch woord *regtvaardigen* en uit *Joh. 1. 11* en *12*, wijst hen tot standvalligheid by de woorden van de 60ste en 61ste vragen der Onderwijzinge, en beweert, dat de tale der gener, die dit anders drijven, is de eigene tale der werkheilige.

Op de zevende vrage gaat hy als een geoeffend godgeleerde aantoonen, dat het *Verbond der Genade* niet het *altoos-duurend Testament der Genade* niet is gesproken. In de zevende, dat de H. Drieenheid niet mag genaamt werden de *Testamentmaker*. Over de achtste, dat sommige in de beschrijving van den Raad des Vredes mistakten. Laasttelijk over de negende, die de drierderley nieuwe bedeeeling der tijden van het Genaden-Verbond belangt, vermeld hy wat de oude Godgeleerde deswegen gevoelen, en op welke gronden huime regtzinnigheid gegrond was.

Voorts als hy tegen het gevoelen van de Socinianen, Wederdoopers, Remonstranten, en de drierderley Paapische weg ter zaligheid ugedrakte woorden uit de H. Schrift gestelt, en het nieuwe gevoelen met zetregels der hervormde Kerke, mitsgaders de drierderley staat der kerke. I. Voor de Wet. II. Onder de Wet, en III. Onder de Genade, wederlegt heeft; dan gaat hy de

oor-

oorzaak en den ophoofst van deelen wond nopen-
de de gezeide driederley bedeeeling des Genaden-
Verbands aantoonen.

Hier in is de Schryver niet spaarzaam, en heb-
bende zijne partyen van alle kanten, en in alle
huanne voordeelen * aangetast, geeft hy, voor
zijn besluit, nog elf mislagen te beschouwen,
die door het voortzetten van die meergemelde
driederley bedeeeling in de kerk zijn ingeslopen.
Dan worden zijne antwoorden op de gezeide
negen vragen besloten, met aanwijzing hoe de †
Voorschriften der kerke worden geschonden, en
hoe na de Nietwsgesinde aan onregtzinnige ge-
voelens vast raken.

Behalven de IX vragen, die de Geloofsstuk-
ken betreffen, antwoordt de Schryver nog op drie
vragen, dieneride alleenlijk tot onderzoek, of 'er
eenige hope van herstelling te wagten zy, en hy
geeft reden, waarom die niet te hopen is door
Kerkelijke wegen, zoo lang men de overtreding
van de Voorschriften *vasse spijze* noemt, en zoo
lang men blindeling aanneemt al wat de Heer
Kroonius, of een ander Leermeeester, opgeeft. Hy
toont hoe deze waan in de kerke komt, en als
tot den Geloove noodzakelyk word voortgezet,
en dat 'er luttel hope van herstelling is, uit het
zoo genaamde *Reglement tot Vrede*, den kerke-
lijken door haar Ed. Gr. Mog. voorgehouden,
hoewel de gezeide kerkelijke jaarlijks verklaren,
dat ze hun zelven stiptelyk na de voorschriften van
eenigheid, en 't *Reglement* van den Staat, gedragen.
Aldus daar van afziende vermaant hy zynen
vrager tot standvastigheid, en sluit zynen brief
met zegenwenschen.

L 1 2

Ach-

Achter aan zijn de teksten gesteld, die in dezen brief verhandelt waren, dog in 't byzonder doet hy lezen de eigene woorden van Deuter. 5 24 Jer. 31. 32. Gal. 4. 24. en Hebr. 9. 18.

XIII. HOOFDDEEL.

De Leermester der Zeden, vertoond in Horatius Zinnebeelden, Lierzangen, enz. Het Lof van 't Landleven.

En

Bespiegeling op 't leven der Menschen, verbeeld in de vier getijden des jaars, met kopere platen versierd. Amsterdam by Jakob Van Royen 1698. in 12. 12 bladen.

DE verzamelaar dezer zedelijke gedichten doet zijn goed inzicht blijken, dat hy uit een rijken schatkamer van goede Neerduitsche gedichten, geenzins de slechtste, die tot zijn oogmerk dienden, heeft uitgepikt, en dezelve als een welriekenden bondel lieffelijke dichtbloemen, den rijmlievenden lezers voor den neus gezet.

Het derde hem van vele, die, daar de tijd het dierbaarste is van alles wat ons menschjes word aangereken, nogtans met hun tijd geen raad weten, en altijd tijdverdrijf zoeken; als of de kostelijke tijd iets quaads in zig besloot, en

terhalven moest verdreven of wechgejaagd werden. Zulke, het verkeerberd, en des werelds woeling, volgende, poogt hy, ware het mogelijk; door dezen edelen geur van goede gedagten uit hunne vadzige en geestverdikkende bezigheden tot edeler uitspanningen te lokken.

Dus kan voortaan een leergierige Hollander, die, by mangel van taalkunde, de fijnste lessen uit den Roomfchen Lierdichter Horatius niet gehooft heeft, of dien tot nog toe de Zinnebeelden van Otho Veen zijn onbekend geweest; zig van een *zedelijken Leermeeft* bedienen, wiens manier van onderwijzen, naar 't zeggen van den gemelden Horatius Flakkus, het doelwit fchiet, om dat hy nut met zoet vermengt.

Ik zal meer zeggen. Hier is keurftoffe voor zulk een Leerling der zeden, wiens geest door Dichtkunde (als de echte dogter der Welfprekendheid) lichtelyk bekoort word, en nograns viand is van die lange pennebreckers, die in hun fchrijven te veel peen by den hufspot doen, zoo als men eenvoudig in Neerland zegt; want de drukker, of uitgevor, heeft in deze bloemlezing voornamentlyk gelet op kraft van edelen geur, in luttel bladen.

Voor af gaan de zedelyke digtregels, in 't Neerduitsch uit Horatius getrokken, en beknoptelyk met namakingen van Veens printen vercierd. Dat ik niemand noeme, gefchied alleenlyk, om dat onder eenige vaarzen de naam des Dichters staat, en onder sommige niet: weshalven het my raadzaamft dunkt, al fla ik iets daar van te boek, geen maker te melden, dewyl dog Neerduitsche Dichtery, die by fijne ooren proef kan

kan houden, lichtelijk zonder naam des Schrijvers haren lof behaalt.

't Slot der gezeide *Horatiaansche zinnebeelden* is die bekende waarheid, dat ons leven door de hartstogten geknaagt, door d'ongestadigheid omgedraait, door den tijd verflonden, en door de dood als ten prooy wechgehaalt word.

*Sta buiten rijkdom, eer, en staat!
De dood zal dat gesnor verdrijven,
Wat in de wereld leeft vergaat,
Maar Deygd alleen zal eeuwig blijven.*

Daar op volgen eenige van *Horatius Lierzangen*, en andere stichtelijke rijmen: wijders *het lof van 't Landleven*, onder welke de gedichten op den Muiderberg en het Lusthof Doornburg uitmuntten.

Die zig daar in vermaakt heeft, kan nog verschoot van dergelijke Zededigten vinden in een ander bondeltje, dat het opschrift voert van *bespiegelingen op 's menschen leven*. Het vervat zuurrijke gedagten over de geschapene zigbaarheden, en verbeeldingen van ons leven in de vier jaargetijden; de *Lente* by d'aankomende jeugd, de *Zomer* by de jongelingschap, de *Herfst* by den volwassen, en de *Winter* by den afgaanden ouderdom vergeleeken. De laatste dezer bespiegelingen is het bekende gedicht, dat onder de print van 't laatste oordeel voor weinige jaren in 't licht quam.

Nogmaal worden ons hier de menschelijke woeleryen van de wieg tot het graf vertoont in een derden bondel kortbondige rijmspreuken,

naar

naar het twaalfstal der maanden verdeeld: een werkje, vol mengeldichten, fijn van punt, en scherp van snede, als een eeuwigtuerende Almanach geschikt, tot leering van zaken, die d'Ervarenheid, de beste meestresse, bekrachtigt.

In Loumaand zijn de kombondige klemspreuken omtrent de opvoeding der kinderen bezig.

Hoed u voor 't glatte pad: die dwaasheid kent 's wijs.

De Wijzen gaan op 't land, de narren op het ys.

*Kinderen wel op te trekken,
Zijn geen zaken voor de gekken.*

Sprokkelmaand doelt op het bedrijf der jongelingen.

*Greene kerffen worden rood.
Kleine kind'ren worden groot.*

Reislufften lessen daar toe behoorende hebben haar plaats in Snoeymaand.

*Voorzigtigheid in nood.
Red menig uit de dood.*

Dan komen de wereldsche veranderingen in Grasmaand te berde.

*Op krijg, en oorlogszaken,
Is nimmer staaf te maken.*

*Op vrolijkheid, volgt dat men schreit.
Geen vreugd of lust, die niet ontruft.*

*Liefde, Jagt, en Krijgsgerucht,
Veel verdriets voor een genucht.*

Liefdens-kragt en Vryaadje kunnen niet beto-
paffen als in Bloeymaand.

*Komkommers zijn van Maagdenaart.
Ze dienen niet te lang bewaard.*

*Elk staat het trouwen even na:
Zeer veel ten nutte, en meer tot schae.*

Om iemand tegen de bedriegelijkheid der ligte
vrouwen te waarschuwen, mógt men hem wat
rijmlessen voorlezen, die hier in *Zomermaand*
staan opgeschreven. Voor eerst bedenke hy.

— *Dat lust gaat boven magt.
Het vrouwvolkringeloort en knevelt mannenkragt.*

*Het aangezigt
Verraad ons ligt.*

*Wanneer een boer of zingt, of schreid,
Denk vry dan dat ze u lagen leit.*

Lust u, lezer, in *Hooymaand* iets van uw beroep
te hooren?

*Niet al te traag, niet al te snel,
Zoo gaan de dingen wonder wel.*

Ik zie een regel of twee , die van mijn kennis
zijn , maar laat ze staan.

*Die wat vroegjes doet zijn best ,
Vind den vogel in zijn nest :
Die wat lang wil blijven slapen ,
Zal op 't lege nest staan gapen.*

*De grootste geesten
Zijn dikwils beesten.*

*Aan kleine beekjes kan men drinken ,
Daar is geen vrees of nood van zinken.*

Nu volgen de *huisselijke zaken met den aankleve*
derzelve in *Oogstmaand.*

*Men vind geen koren zonder kaf.
Niets schoons , of daar komt vuilheid af.*

*Groot huis ,
Groot kruis.*

*Die kinderen voed heeft klagten
Van hun bedrijf te wagten.*

*Een kuisse vrouw is goud.
Een geile , wormig hout.*

*Drie Dogteren met eene Moer ,
Vier droezen op des Vaders vloer.*

Ga voort tot in *Herfstmaand* , en gy zult het een
en 't ander vinden , dat tot een burgerlijk leven
behoort.

Die in 't stil vergeten leeft,
Veel gemak en zoetheid heeft.

Die aan de tafel nimmer eet,
Die van geen slaap in 't bedde weet;
En niet verheugd is, als by kan:
Die is een zeer ellendig man.

Een dertel leven, rijk, en bly,
Stelt dikwils alle deugd ter zy.

Veel smeren op zijn renten
Maakt slegte Testamenten.

Vriend, zoo-gy leven wilt gerust en wel te vreên,
Maak u met yder vriend, met weinige gemeen.

Onder de lessen, rakende de plichten der getrouw-
de hebben we in Wynmaand.

Als'er Druiven zijn, en Vügen;
Moet ge nu' winterkleëren krygen.

Wulps bedrijf
Breekt het lijf.

Zijt nooit haastig, man, nog vrouw
Kort beraad maakt lang berouw.

Wat is naar de liefde leven?
Wel betalen, wel vergeven.

Zoo schaarsheid de waardy der dingen rijzen doet,
Zoo is een eerlijk man een onwaardeerlijk goed.

Een Vrouw, voor goed geprezen,
Moet meer als eerlyk wezen.

In Slagtmaand spreken de rijmen van Winst en Verlies.

Wie 's Winters vinkt, en 's Zomers vist,
Hoe veel by vangt, 't is meer gemist.

Die schulden aflegt uit zijn kas,
Word zoo veel rijker als hy was.

't Gat stoppen, als 't goed quijt is,
Is zorgen, als 't geen tyd is.

Die met schulden is belast
Weinig op een leugen past.

Zonder wagen niet vergaëren,
Zonder wysheid niet bewaren.

Het looze geld
Behoud het veld.

Geen zoo sterke en hooge wallen,
Die men met geen geld doet vallen

Gelijk de Wintermaand, de laatste van 't jaar,
hard en straf is, alzo voegen daar by niet qua-
lijk

540 *De Boekzaal van Europe,*
lijk de bedenkingen over de dood, de naare dood,
die 't slot van alle rekeningen maakt.

*Al wat geteelt word, moet vergaan.
De Dood ziet geest nog jongheid aan.*

Ja, dat meer is,

*De Dood gaat meesten tijd te gast,
Daar ze ongenood den waard verrast.*

Echter

*Die wel eet, wel looft, wel rust,
Heeft nog tot de Dood geen lust.*

Laat ons niet vergeten, dat

*De Dood is 't eind van alle ding,
Hy treft den Boer, en Hoveling.
Hy maakt en hooge en lage staten
Elkanderen gelijk in 't graf.
Men moet op 't eind der loopbaan laten,
Ampt, geld, en kroon, en schop, en staf.*

*De snelle dood kan 't al verrassen.
De Deugd alleen is hem ontwassen.*

Het aanhangsel dezer Rijmspreuken zijn niet alleen eenige zedige en stichtelijke gedigten, van welke een *Christen in zijn kamer* (door den zelve Digter berijmd, wiens vaarzen op 't laatste oordeel ik hier vorens hebbe aangeroert) geenzins het minste is, maar ook de Zedelessen van Kato, in korte koppeldichten, yder vaarsje van acht
let-

lettergepen zeer keurlijk, en op een wonder-beknopre wijze van dichtmaat, gevloeid uit de vloeiende penne des genen, die ons daar nevens zijne fraaije gezangen van de *kragt des Geloofs*, en *d'uitnemendheid der Liefde* heeft mede gedeelt.

XIV. HOOFDDEEL.

Joannis Baptista Scaramucci, primi Medici Urbini, ac ejus Status generalis Prothomedici, Meditationes familiares ad clarissimum & sapientissimum virum *Antonium Magliabechium* Bibliothecarium M. D. E. in epistolam ei conscriptam de *Sceletto Elephantino* a celeberrimo *Wilhelmo Ernesto Tentzelio* Historiographo Ducali Saxonico, ubi quoque *testacearum petrificationes* defenduntur, & aliqua subterranea phaenomena examini subjiciuntur.

Dat is,

Joannes Baptista Scaramucci, eerste Arts te Urbino, en Hoofdarts van deszelfs Staatendom, gemeenzame bedenkingen aan den zeer vermaarden en wijzen *Antoni Magliabechi*, Boekzaal-Opziender van den Groot Hartog van Toskanen, op den brief aan hem geschreven over een Olifants-geraamte
van

van den zeer vermaarden Wilhem Ernste Tenzelius, Historyschryver van Saxen: waar in ook de versteeningen van Seheldieren beweerd worden. Te Urbino by Leonard 1697. in 8. 2 bladen.

Het nieuws, dat ons in dit kort geschrift uit Italien overwaait, is het volgende. Ik hebbe het gekregen van den Heer Leeuwenhoek, aan wien het de Heer Magliabechi onlangs in den brief uit Florencen had toegezonden.

De Heer Tenzelius, in den titel gemeld, had voor een jaar, of wat meer, een brief in 't licht gegeven; waar in hy verhaalde, dat een Olifants-geraamte gevonden was op een plaats, daar men het zelve niet zoude verwacht hebben.

In een dorp van 't Land-Graafschap Dutingen, of Thuringen, Tonne genaamd, is een heuvel, op den grond vol zeer wit en zuiver zand.

Daar vond men, in den voorleden jare, onder 't graven, eenige Olifantsbeenen, die tot de achterste pooten behoorden, van negentien ponden, teffens een been, met zijn ronde sluitpan, zwaar negen ponden, desgelijks een ander been van twee en dertig ponden, 't welk van de heup scheen te zijn. Daar na haalde men uit dezelve plaats nog meer beenen, namentlijk een ruggebeen met de daar aan hangende ribben; de beenen van de voorste pooten, het schouderbeen, vier voeten lang, en twee en een halve span breed: de wervelbeenen van den hals: eindelijk een zeer groote kop met vier baktanden, of kiezen, yder
twaalf

twaalf ponden zwaar, en twee andere tanden, acht voeten lang, en een halve span dik.

Alle deze overblijffelen heeft de Heer Tentzelius zelf, met den Sazer-Vorst, en vele Graven gezien; maar 't was jammer, dat, behalven de kiezen, 't hoofd, de tanden, en andere beenen zoo vermolsfermt waren, dat ze aan brokken vielen, en niet een been heel konde bekeken werden.

Zoo haast als men dusdanig een verhaal hoort, dat men voor waaragtig mag houden, wie zoude niet, zonder zwaarigheid te maken, aanstonds daar op besluiten, dat die gevonde beenen waaragtige beenen van een Olifant waren, welke de laagheid van tijd daar ter plaatse zoo verteert had; want wat is natuurlijker? De Aartkloot is oncindige veranderingen onderworpen geweest, en en staat nog bet te verdragen; der mate, dat bergen en landen zee zijn geworden, en wederom bergen uit den afgrond van de zee zijn opgerazen. Zoo behoeven we ons dan zoo zeer niet te verwonderen, dat in de ingewanden der bergen zekere lichamen gevonden worden, welke men somtijds ook versteenigd, dat is, in steen veranderd, vind.

Ik kenne'r vele, die dit dus zouden gelooven, als het natuurlijkste, en eenvoudigste: maar nogtans is hier over onder de Filozofen tweederley gevoelen ontstaan. Het eene der gener die het vorensgezeide beweerden, namentlijk dat het beenen van eenen Olifant waren: het tweede van zulke, welke staande wilden houden, dat die beenen een zekere erts of bergitoffe waren, en gelijk als een gewrogt van de altijd spelende en

nabootsende Natuur. De Heer Tentzellus hield zig by 't eerste gevoelen, en daar by voegt zig de Heer Scaramucci ook.

Deze zelve Italiaanfche Arts laat, achter zijne bedenkingen over dit stuk, nog een brief volgen, die hy aan de vermaardo Heeren Uittrekselmakers te Leipzig wegens de * taaije koorts heeft gefchreven, uit de stad zijner inwoninge Urbino den 28sten van Loumaand des jaars 1697.

XV. HOOFDDEEL.

Traite de l'inspiration des livres sacrez du Nouveau Testament, par C. G. de la Mothe, M.D.S.E.

Dat is,

Verhandeling van de ingevinge der gewijde boeken, des N. Testaments, door C. G. de la Mothe, Predikant. Te Amsterdam by P. Brunel 1696. in 8. 12. bladen.

MEn zag deze stoffe niet alleenlijk van overlant onder de Christenen behandeld, maar wel inzonderheid eenige jaren herwaarts, zedert dat met het † Fransche boek van den Heere Klerk tegen Vader Simon zeker ✕ geschrift, daar in ge-

* Febris hectica.
theol. enz.
st.

† Sentimens de quelque
H Onder den naam van Memoi-

gelast, wegens de ingevinge van den Bibel te voorschijn quam.

Het is zeker, dat de genen, die de boeken zoo van 't Oud als Nieuw Testament niet erkennen voor boeken van goddelijke achtbaarheid, zeer bezwaarlijk Christenen kunnen zijn.

Boekoeffenaars weten, met welke treken Spinoza in zijn godgeleerd-regeerkundig werk de Bibelziftery by de hand nam; maar dewijl die onregtzinnige Filozooft geen Christen was, klonk zijn taal den welmeenende Christenen niet zoo vreemd in d'ooren, als het zeldzaam begrip, dat de maker van het voorzeide geschrift wegens de ingevinge der Heilige bladen toonde te hebben, behoudens zijn eerachtinge voor den Christelijken godsdienst.

Die belust is daar van een staaltje te zien, leze het eerste uittreksel van Slagt-en Wintermaand des jaars 1692, daar ik van den Engelschen godgeleerden Louwth sprak, die zig voor de goddelijkheid der H. Schriftuere in de bressen stelde.

Hoewel meer andere mannen van name 't zelve ondernomen hebben, echter vind de Prediker, die ons hier voorkomt, nog stoffe voor hem over gelaten; omme den maker van dat meergemelde schrift, in des Heeren Klerks boek ingelijfd, tegen te gaan.

Van wat inzicht zoodanige zijn, die zig tegen de Goddelijkheid, of Goddelijke ingevinge der H. Schriften kanten, dat laat hy daar: zijn opzet is, omme den lezer met geen langwijligheid lastig te vallen, de Schriften des Nieuwen Testaments alleen haren Goddelijken oorsprong toe te wijzen. Daarom is hy spaarzamer omtrent

het Oude Verbond, en de Profeten. Het Nieuwe Verbond is eigenlijk het boek, dat Christenen maakt, en in 't welke men de Voorzeggingen, die wy in 't Oude Testament moeten lezen, zeer heerlijk vervuld ziet.

Zoo oordeelt de Heer *De La Mothe*, zig bewust zijnde, dat hy met de verdediging van het Nieuwe Testament teffens het Oude verdedigt.

De Apostelen, meent hy, hebben zoo treffelijke getuigenisse van de Schriften der Profeten gegeven, dat de ophaling van den luister der dienaren des Nieuwen Verbonds ook de Profeten betreft. Dat is te zeggen, de eere der Profeten kan niet beter opgebeurt werden, als met aan te wijzen, dat Mannen, door Gods geest aangedreven, van hen na waarde getuigd hebben.

Hy tooft dan opentlijk voor eerst waar in het gevoelen van den Maker des geschrifts gelegen en hoe gevaarlijk het zelve voor der Christenen geloof is: daar na zijn wijze van wederleggen, bestaande alleen in twee soorten van redeneringen, om een Christen wegens zoodanige zaken, die van de eerste beginselen der Reden niet afhangen, te voldoen.

Deze worden gehaald I. Uit het eenstemmig gevoelen der Leeraren, die in de eerste tijden der Kerke leefden. II. Uit de H. Schriften zelve, en de duidelijke verklaringe, die de Schriften van haar zelve geven.

Uit de eerste, tot verscheide bewijzen bygebragt zijnde, besluit hy, dat, even gelijk de Apostelen de Schriften des Ouden Testaments voor Goddelijke hebben gehouden, alzoo ook de eerstelingen der Christenkerke met regt de

Schrif-

Schriften der Apostelen gestelt hebben in dezelve waarde, met de Godspraken, en Schriften der Profeten, en zoo wel de eene als de andere, die voor regelmatig overgeleverd zijn, geloofd hebben door ingevingen van den Heiligen Geest geschreven te zijn, gelijk met hunne eigene woorden word aangetoond.

Na een beantwoording van de tegenwerpingen, die tegen de getuigenisse der Oude zouden mogen gedaan werden, gaat hy, volgens zijn tweede redenering, de Goddelijkheid van de boeken des N. Testaments bewijzen uit het oogwit van God, die de zelve gegeven heeft, uit de manier van instellinge, uit den aart van een Verbond, waar op ze zien, uit het voorregt der Apostelen, uit de belofte van Christus aan de Schrijvers, uit de volbrenging van die belofte; en eindelijk uit verscheide Schriftuurplaatsen, die ons doen blijken, dat de Schrijvers zelve verklaart hebben, dat ze in hun schrijven van Gods Geest aangedreven zijn, en uit de verscheidenheid der gaven, aan de eerste Christenen vergund.

Als hier mede in de eerste afdeling bewezen is, dat de boeken van het N. Testament door ingevinge van Gods Geest beschreven zijn, gaat de Heer *De La Mothe* in het tweede verklaren, hoedanig de maniere van die gezeide ingevinge is geweest: bewijzende dat dezelve daar in niet bestaan heeft, dat de Heilige Geest juist yder woord den Schrijvers ingaf, gelijk de maker van het Fransche schrift op rekening van het gemeen Christengevoelen wil zetten; maar alles op een gevoegelijke en redelijke wijze, met keurelijke aaneenschakelingen van klemredenen, tot eere

De Boekzaal van Europe,
van de gewijde boeken des N. T., tegen der-
zelve bekibbelaars aanleggende, en de kragte-
loosheid van hunne tegenwerpingen ten toon
stellende.

XVII. HOOFDDEEL.

Musa Subseciva, seu Poetica Stromata viz:
Sylvarum, seu miscellaneorum l. 3.
Carmina gratulatoria ad Regem & Re-
ginam. Epicedia, seu carmina fune-
bria. Carmina in publicis Acad. Comi-
tiis composita. Epigrammata sacra. E-
pithalamia sacra, seu Canticum Solomo-
nis. Auctore Jacobo du Porto Cantabri-
giensi.

Dat is,

Dichtkundige Tydsnipperingen, te weten
Mengeldichten in drie boeken. Groetge-
dichten aan den Koning en Koninginne.
Lijkdichten. Gedichten op de openbare
Vergaderingen der hooge Schole [te Kam-
brids] gemaakt. Gewijde Puntgedichten.
Gewijde Bruiloftsdichten, of Salomons
Hooglied. Geschreven van Jakob du Por-
tus van Kambrids. Te Londen by Sa-
muel Bukley 1696. in 8. 38 bladen.

Deze

DEze Schrijver, die voor en onder de regering der twee Engelsche Koningen Karel de I en II leefde, nam zijn vermaak, in 't schrijven van Latijnsche vaarzen, hoedanige ons hier in een bondel voorkomen, verscheiden van trant en stoffe.

Ik zal over dezelve mijn oordeel niet uiten. Elk dichter en rijmer heeft zin in zijn maakfels, en 't kittelt hun brein, als zy hunne breinvruchten in handen van den gemeenen man zien. Sommige hebben de grootste luit in Tooneelstukken, andere in Heldenzangen; andere in Lier- of Minnedeunen, andere in Punt- of Steekdichten, d'een in dit, d'ander in dat slag van vaarzen te maken. Op deze en gene voorvallen een gedichtje uit de pen te laten rollen, was al van ouds de gewoonte van zeer vele geleerde luiden; en hoewel men menschen vind, die t'onregt wanen, dat een ygelijk, die wat letters heeft gegeten, het zelve behoorde te kunnen doen; nochtans weten de kenners van die Letterheiligdommen, wat 'er aan vast is, zelfs in een kort gedicht den vereifchten zwier te brengen, en zy zien met den eersten opslag, of de maker iets meer geleert heeft, als een vaars op voeten stellen.

Een Dichter moet onderleid zijn van de lessen der oude wijzen, en hy moet zig zoo wel in Wijsbegeerte als Histori-kunde geoeffent hebben. Hy kan geen Dichter zijn, die een middelmatig Dichter is, zoo men Horatius mag gelooven; want die vereift in iemand, dusdanigen eernaam

waardig, ik wete niet welk een * vernuft, hemelſch verſtand, en mond, die ſteenen uit de ſtraten kan ſpreken. Ja hy zegt

———— † *Mediocribus eſſe Poëtis*
Non homines, non Di, non conſeſſere columnæ.

Welk gezeg de Dichter Andries Pels met duſdanigen draay in Hollands t'huis bragt,

Zijt gy een middelbaar Poeët, een tuſſenlooper,
Gy word veracht van Klerk, van Leek, ja Boekverkooper.

In andere zaken mag middelmatigheid plaats hebben, hier word ze niet geleden. 't Is iemand, hoe geleerd hy is, geen ſchande, dat hy geen goede vaarzen kan maken, maar al wie niet kan, en nogtans met dollemanskragt wil dichten, gelijk we dagelijks ſtapels van zulke ſtapelzotten zien, dien is 't luttel eere.

Omme mijnen lezer by voorval van dit vaarzen-pakje niet geheel ſtom te ſchijnen, mag ik hem wel zeggen, dat hy deſzelfs maker zal zien zijn meeſte werk maken van doorgaans in zijne gedichten te ſpelen op zekere woorden, die een dubbelzinnigheid in zig vervatten. Een Hollander

* *Ingenium cui ſit, cui mens divinior, atque oſ Magna ſonaturum.* - - - Sat. 4. l. 1.

† *De arte Poet.*

der zal best verstaan, wat ik zeggen wil, als hy de Gedichten van den Heer Konstantijn Hui-gens, en voornamentlijk zijn Sneldichten leest. Hoe vermaakt zig die groote Man met woorden van eenen dubbelen zin, op welke hy spelende het laatste van dat spel gaarne hoort klap-pen! Wat behaagt hem de val van een klemspreuk, als ze twee of meer vliegen met eene lap slaat!

De Heer Du Portus is een der gener, die dufdanige herffenvermakelijkheden in vele zijner vaarzen laat uitblinken; in 't een meer, in 't ander min. Dien het lust eenige voorbeelden na te zoeken, hy zal ze vinden, als van *Columbus* en *Columba* p. 38. *De Quadratura Circuli*, op *Circulus* en *Quadra* p. 39. Op de dood van * K. Barlaeus p. 53. *Cardinibus terræ* en *Cardinibus Romæ* p. 66. en honderden dergelijke; in *Nepotes* en *ne potes*, p. 214: ja in *Lais* (die vermaarde Hoer van Korinthen) en de Engelsche juffers, *Ladijs* p. 229.

Tussen beide vloeit somtijds een Grieksch ge-dicht.

Salomons Hooglied heeft acht hoofddeelen, yder op een byzonderen Latijnschen dichttrant rollende.

Daar een Letterkeering, of Naamsletterkeer (*Anagramma*, hoe zal ik het best noemen?) te pas kan gebragt werden; daar is de Dichter, 't zy in 't Latijn of Grieks, van zulk een letterknabbelry gansch niet vies: schoon andere Poëten aan dat pluiswerk nimmer de handen willen slaan.

M m 4. * Hy

* *Quem fons aquarum absorpsit, sed fons Musarum perire vetat,*

Hy verwijt de Hollanders in zeker * punt dicht, dat ze om de Vissery, of Haring-vangst, tegen de Engelsche wilden vegten, en vraagt spitswijze, welke twist wichtiger was, die van de zeven Grieksche steden, welke om d'eere van Homeers geboorte streden, of van zeven zoo genaamde *Provincien*, die om *Haring* willen oorlogen? Is 't niet aardig? Dit besluit hy met dezen steek

*Oceani at posthac ne invadat jura Britanni
Piscator sapiens, ter quater ictus, erit.*

Den kenners van de Latijnsche tale alleen versta-
nelijk.

XVIII.

* Pag. 300.

XVIII. H O O F D D E E L.

Titels, Boeknieuws, en een Berigtje of twee.

NB. de boeken, welker titels, met een * geteikend zijn, zullen de naaste reis tot uittreksels gebragt worden.

I.

Pleter Vander Slaart, verzend met deze Boek-
zaal door Nederland

De Schaamtelooze Leidschendamfche *Broer Knelis*, of de vuile Lasteraar KORNELIS VANDER LINDEN, Doktor en Dominé aan den Leidschendam, in zijn Rabbelboek door hem zelve ten toon gesteld. *Tweede vertooning.* In dicht en Ondicht 1698. in 8.

De eerste vertooning is voor de tweedemaal gedrukt.

II.

* Johannis Marckii in JOELEM, HAMOSUM, HOBHADJAM & JONAM *Commentarius, &c.*

Dat is,

Johannes Mark's Verklaring enz. van *Joël, Amos, Obadja, en Jona, enz.* t'Amsterdam by *Gerard. Borstius* 1698. in 4.

M m 5

III.

III.

* Brief van *G. Bidloo*, aan *Antoni Van Leenwenboek*; wegens de dieren, welke men zomtijds in de lever der Schapen, en andere beesten, vind. Te Delft by *Henrik Van Krooneveld*. 1698. in. 4.

IV.

* De Brieven der gemartelde Apostelen door *G. Bidloo*. De tweede druk, door den Schrijver zelf verbeterd. t'Amsterdam by *Barend Visser*, en *Willem Lamsveld* 1698. in 4.

V.

Dissertatio Historica de PHILIPPI Imperatoris Patris & filii credito temere Christianismo, quam, favente Deo opt. max. sub praesidio viri plurimum reverendi & celeberrimi D. Frederici Spanhemii F. F. SS. Theob. Doct. Acad. Lugd. Bat. Professoris Primarii, Bibliothecarii &c. publicae ventilationi subjicit Adrianus Reeland Ripa-Bat. ad diem ... Maji hora locoque solitis ante merid.

Dat is,

Historische redenering over het waangevoelen, dat de Keizers *Filippen*, Vader en Zoon, Christenen zouden geweest zijn, die onder Gods hulp, en 't opzigt van den zeer eerw. en zeer beroemden Heere *Frederik Spanheim. F. Z.*, Doktor der H. Godgeleerdheid, eerste Professor

iii

in de Leidsche hooge Schole, Boekzaal-Opziender enz. openbaarlijk ter onderzoek word voorgesteld van *Adriaan Reeland* van de Rijk in Holland tegen den ... Mey, op de gewone uur en plaats voor den middag. Te Leiden by *Ab. Elzevier* 1698. in 4.

VI.

Dissertatio Historico-Theolog. de Lucii Britannum Regis, Jul. Mamææ Aug. & Philippi utriusque imp. credito temere Christianismo. Pars prima, quam favente Deo Opt. Max. sub præsidio Viri plurimum reverendi & celeberrimi D. Frederici Spanhemii F. F. SS. Theol. Doct. Acad. Lugd. Bat. Professoris primarii, Bibliothecarii &c publicæ ventilationi subjicit Antonius Conynenberg Amstel. Bat. ad diem ... April hora locoque solitis ante merid.

Dat is,

Godgeleerd-Historische Redenering van 't waangevoelen dat *Lucius* Koning der Britten, *Julia Mamea* de Keizerin, en beide de Keizers *Filippen* Christensch zouden geweest zijn. Eerste deel, het welk onder Gods hulp, en 't opzigt van den zeer eerw. en zeer vermaarden Heer *Frederik Spanheim* F. Z. Doktor der H. Godgeleerdheid, eerste Professor in de Hooge Schole te Leiden, Boekzaalbewaarder enz. openbaarlijk ter onderzoek word voorgesteld van *Antoni Konynenberg* van Amsterdam in Holland tegen den ... April op de gewone uur en plaats voor den middag. By den zelven 1698.

VII.

VII.

* Evangelische Keurstoffen , behelzende enz. door *Theodorus van Toll* , Predikant tot Woudenberg. Te Utrecht by *Antoni Schouten* 1698. in 4.

VIII.

D. Junius Juvenalis eerste en vierde Hekeldiht in Nederduitsche vaarzen gebragt door *Christoffel Pierfon*. Te Rotterdam by *Pieter Vander Veer* 1698, in 8.

IX.

* *Sermons sur divers sujets par Elie Benoit* , *Ministre de l'Eglise Walonne de Delft*.

Dat is ,

Predikaatsien over verscheide stoffen door *Elias Benoist* , Predikant der Walsche Kerke te Delft. Te Delft by *H. Krooneveld* 1698. in 8.

X.

* Geloofsbelijdenis van de Gereformeerde en Ongereformeerde Roomsche Kerke , tegen een gesteld door *Michaël Loeffius* , voor dezen bekend onder den naam van *Pater Cyprianus van Brussel* , Kapucijn , Predikant , Vicarius van Maastricht , jegenwoordig aangenomen Proponent van de Gereformeerde Kerke. Tweede druk , enz. Te Utrecht by *Antony Schouten* 1698. in 8.

XI.

XI.

Waaragtig Verhaal rakende eenen Steen, die een man geloft heeft, wegende vier oncen ruim medicinaal gewigt, na dat hy dien een reeks van dertig dagen in de Schagt gedragen hadde, en hoe wonder hy den zelven geloft heeft, briefswijze geschreven aan mijn Heer Deodatus Schockaert, beroemd Heelmeeſter binnen Antwerpen, door *Petrus Smidts* M. D. en Practiſyn binnen Brugge. Te Brugge by *Ignatius Van Pee* 1698. in 8.

XII.

Korte beſchrijving van het onlangs opgeregte Weeshuis tot Halle, in 't Hartogdom Maagdenburg enz. in 't Hoogduiſch opgeſteld door *Auguſt Herman Francken*, Profeſſor in de Griekſche en Oriantaalſche ſpraken, en Leeraar aldaar; beneffens twee Atteſtation voor den Colleeſteerder. Uit het Hoogduiſch in 't Hollandſch overgezet. t'Amſterdam by *J. Smits* en *P. Dibbits* 1697. in 12.

XIII.

Memorie van Regten aan den Edelen Hove van Utrecht overgegeven by ofte van wegen *Jacob Doornekroon* Philoſophiæ Doctör, Requirant van Mandement van Appel op ende tegens den Hoogedel geboren en geſtrengen Heere *Diderik Borre* van Amerongen, Heer tot Sandenberg en Koningsvry, &c. &c. Hoofd-Officier, der

358. *De Boekzaal van Europe,*
der gemelde Stad Utrecht, ratione officii gere-
quireerde. t'Amsterdam by *Pieter Scepérus* 1698.
in fol.

XIV.

Eent Tractaatje van *Vrywilligheid* en *Noodza-
kelijkheid*, daar in alle verschillen aangaande Pre-
destinatie, Verkiezinge, Vrye Wil, Genade,
Verdiensten, Verwerpinge &c. ten vollen be-
steft en verklaart worden. In antwoord op eent
boekje, geschreven van den Bisschop van Lon-
donderry, op het zelve subject, opgedragen aan
den Heer Marquis van Nieuwkaasteel door *Tho-
mas Hobbes*, en nu uit het Engelsch in 't Neder-
duitsch vertaalt. Te Rotterdam by *Jan op den
Horst* 1698. in 8.

XV.

Boeckken van den Oorspronck en inhoud van
heel den GHENDTSCHEN OMME-
GANCK, verciert met stichtige Ghefangen,
en Rijmende uytleggingen van al de opghetoyde
Beeften NB. en de Triumphwaegens. Te Ghendt
by d'Erffgenamen van *Maximiliaan Graet* 1698.
in 4. die ook dezen schoonen Ommegang in
print hebben uitgegeven, nevens een *bondig en
kort verbael van de devote Processie*, enz.

XVI.

Verhandeling van een nieuwe manier van Le-
dematen af te letten; by wijze van een Brief,
geschreven aan den Wel-Edelen en Groot-acht-
baren

baren Heere den Heer Mr. Nicolaas Witsen ,
Burgermeester en Raad der Stad Amsterdam , enz.
enz. Door Pieter Adriaanz. Verduin , Heelmeester tot Amsterdam. t'Amsterdam by *Joannes Wolters* 1697. in 8.

XVII.

Verhandeling van de Geest en het Lichaam, zijnde een klaar verhoog van de natuur des menschen, de Val Adams , en de verlossinge door Jesus Christus, van de goede en booze Engelen, de uitwerping der Duivelen, van Toovenaars, en Spookery. Door Hendrik Schiphorst. t'Amsterdam by *Jan Ten Hoorn* 1698. in 8.

XVIII.

*Naukeurige verhandeling van het Podagra, en d'algemeene Jigt, vervattende der selver *oorsprong*, en *beginsselen* in het bloed, als ook den *aart* en ware *eigenschap* van deszelfs pynelijk *Ferment*. Beneffens verscheide beweerde *Recepten* ofte voorschriften; en de beschrijving van vele deestige Geneesmiddelen, en der selver toebereiding in dese kwale. Tot troost der Jigtige, en onderwyzing der Leer-gierige, op d'onwrikbare gronden van goede reden en ervarendheid opgesteld. Door Nic. Heinsius, Nic. Fil. Med. & Philos. Doct. tot Kuylenborg. t'Amsterdam by den zelve 1698. in 8.

BERICHTEN.

I.

Lees in het Boekzaalstukje van Maart en April jongstleden, pag. 230, 73 bladen, in plaats van 49.

II.

Het gedroftelijk Samenknóopsel der schendzieke duisterlingen, zat, na twee maanden, by de Haarlemiten afrekening vinden.

III.

Dank zy by dezen den Heere Dr. *W. Molier* gezegd, voor het toegezonden gedicht op den Leidschendamfchen *Broer Knelis*, 't welk hem van iemand is ter hand gesteld. Ik wensche den Dichter te kennen.

IV.

Marcellus Palingenius word nu by Izaak Van Ruinen te Rotterdam uitgegeven verbeterd vanden misdruk, die pag. 259 begaan was.

A A N-

A A N W I J Z E R
 der voornaamste
 S T O F F E N
 I N D E
 B O E K Z A A L

Van de maanden

M E Y en J U N Y

1698.

A.	BYNÆUS OVER DE DOOD VAN	
	J. CHRISTUS.	Pag. 389
	<i>Hoe verre dit werk gebragt is.</i>	390
	<i>Viesheid der Joden.</i>	391
	<i>Verscheide beduidenisse van 't Pascha.</i>	392
	<i>Of den Joden het halsregt was benomen?</i>	393
	<i>Voor en tegen beweerd.</i>	394
	<i>Bewijs dat de Joden mogten straffen, zoo als zy</i>	
	<i>'t verstonden.</i>	395
	<i>Kruis, Schatting, en de goede belijdenis.</i>	397
	<i>Iets van het wit kleed.</i>	398
	<i>Meer opmerkelijkheden.</i>	399
	CHINA VAN L. LE COMTE.	400
	<i>Zijn togt met eenige Jezuyten uit Frankrijk na</i>	
	<i>Siam.</i>	401
	<i>Van daar na China.</i>	402
	<i>Beschrijving van dat Keizerrijk.</i>	403
	KII Deel.	N n
		Komst

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
EEUWIG EVANGELI VAN J. VLAK.	482
<i>Des Schrijvers rondborstigheid.</i>	483
<i>En rustig geschrijf over 't Verbond der Werken en de Wet.</i>	484
<i>Hoe het woord Wet dikwils te verstaan zy.</i>	488
KRIJGSBOUWKUNDE VAN J. TEYLER.	489
<i>Kortstelsels in dit werk vervat.</i>	489
J. KLERKS OORDEELKUNDE.	490
<i>Wat deze Schrijver door Klerka verstaat.</i>	491
<i>En hoe vele deelen zy behelst.</i>	491
<i>Welke wetenschappen een Doctoeffenaar van nooden heeft.</i>	492
<i>Proeven van derselver noodzakelijkheid.</i>	492
<i>Kennisse van gewoontens en gevoelens der Oude.</i>	493
<i>Een staakteje mit het N. en O. Testament.</i>	494
<i>Hebreeuwische taalkunde.</i>	496
<i>Grieksche en Hebreeuwische woordpluizing.</i>	498
<i>Wat de Sprookwijzen in beide die talen God schijnen toe te schrijven.</i>	499
<i>Enge en ruime beteekenisse der woorden.</i>	501
<i>Woorden zonder beteekenisse.</i>	502
<i>Onregelmatigheid en hardheid der talen.</i>	504
<i>Noodzakelijkheid der Redentijkkonst.</i>	505
<i>Zinspelingen op volk-gewoontens.</i>	506
<i>Welke zoo noodig zyn te weten als de gevoelens.</i>	507
<i>Dit is het uittreksel van 't eerste stuk.</i>	
DE SIMONIE ONTMASKERD.	550
<i>Hoedanig een vuil bedrijf het woord Simonie heet.</i>	510
<i>Deszelfs afkomst, en verscheidenheid.</i>	512
<i>Knipery, en haar beduidsel.</i>	513
<i>Zevenderley knipery.</i>	514
<i>Quadheid en vuilheid van dat werk.</i>	515
	PRE

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.
PREDIKAATSIEN VAN K. ALARDIN.

	517
<i>Berigt dienaangaande.</i>	518
VERMAAKLIJKHEDEN DER NEDER-	
LANDEN.	519
<i>Schetse dezer Beschrijvinge.</i>	521
<i>Landstreken en Steden.</i>	523
<i>Holland, Zeeland, enz.</i>	525
<i>Mistlagen des Schrijvers.</i>	523 524 526
HEDENDAAGSCHE NIEUWSGEVAN-	
DE.	517
<i>Wat de inhoud des briefts is.</i>	528
<i>Negen Vragen rakende de Koccejanen.</i>	529
<i>Nog drie Vragen beantwoordt.</i>	531
LEERMEESTER DER ZEDEN.	532
<i>Verscot van Dichtstoffe in dit werkje.</i>	533
<i>Zededichten na de twaalf maanden des jaars ge-</i>	
<i>schikt.</i>	535
<i>Besluit met de Dood.</i>	540
J. B. SCARAMUCCI BEDENKINGEN.	541
<i>Olifantsgeraamte uit een heuvel opgegraven.</i>	542
<i>Tweederley gevoelens daar over.</i>	543
INGEVING DER BOEKEN DES N. T.	544
<i>Goddelijkheid van de Schriften des Nieuwen Ver-</i>	
<i>bonds.</i>	546
GEDIGTEN VAN J. DU PORTUS.	549
<i>Middelmatige Dichters niet geacht.</i>	551
<i>Waar deze voorzemaker veel van houdt.</i>	550
TITELS, BOEKNIEUWS enz.	553
<i>De Schaamteloze Leidschendamscbe Broer Kno-</i>	
<i>lis. Tweede vertooning in dicht en ondicht.</i>	553

REGISTER VAN DE BOEKZAAL

voor de Maanden

JANUARY, FEBRUARY,
MAART, APRIL, MEY,
en JUNY.

1698.

A.

A Anmerkinge over een misstand in de Roomsche penningen.	228
Agrippine Neroos moeder.	202
Alardin's [Kafpar] Prediktaatsien.	517
Albijn.	209
Alexanders Iafhartigheid.	86
Alexander Roomsche Keizer.	212
Antoninus Pius.	208
Apols Lofzang.	225
Arend, uit verscheide talen nagespeurd.	11
Aristoteles van de Dichtkunde.	274
Arminianen, zie <i>Remonstranten</i> .	
Arthur de outwerwetsche Held der Britten.	81
_____ Zijn verdichte heldensdaden.	49 enz.
Artzen gefopt, en gehekeld.	244. 322
Augustijns onwaaragtige en vergezogte kalling.	15

Au-

Register van de Boekzaal,

Augustus, en een pennig van hem.	200
Anrelius Verus.	208
B.	
Balbijn en Pupieen.	214
Barleus of Van Baarle zie op Witkevoort.	
Beeldendienst der Heidenen.	437 enz.
Bierman [Johannes] over Zacharias.	280
Bileams wensch uitgelegd.	459
Blakmore [Richard] Heldendigt van den ouden Britschen Koning Arthur.	48
Bockelman [Joh. Fr.] van 't Roomsch-Duitsch gebied.	362
————— Zijn leven.	395
Boeknieuws uit Italië.	180
————— uit Hoogduitschland.	214
Boekverkoopers leelijk uitgekruis.	260
Bosch [L. Van den] Deurpoort van der doot- lustige Mannen.	40
Brand's [Kaspar] Predikaatsien.	456
Bullebak en deszelfs afkomst.	430
Bynaus [Anton] over de doot van J. Christus.	389
Bynkershoek [Kornelishan] over de Wet- Lectn.	144
C.	
Ceres Lofzang.	456
Cheminais Predikaatsien.	367
Chiminais, en Chinezen.	403 enz.
Christus ongenaide rok.	19
————— Hemelvaart.	114
————— Geboorte, befnijdenis enz.	121
————— tijd zijner bedieninge.	127
————— laatste jaar zijn's levens.	129

voor zes Maanden, &c.

_____ 't jaar van zijn lijden.	130 en 480
_____ kruis, en wit kleed.	398
_____ van Ezaias en Zacharias voorspeld.	471
	en 474
_____ Zijn geboortedag.	480
Christelijk uurwerk.	170
Comte [Louis Le] beschrijving van China.	400

D.

_____ Davids vuil bedrijf.	463
_____ Zijn laatste les, aan Salomo gegeven.	469
Decius de Keizer, en zijne Zonen.	215
Delos Lof opgezongen van Kallimachus.	432
Demons van den middag, hoe te verstaan.	495
Demokrijts gezeg van de Fortuin.	504
Diana's Lofzang.	429
Dichters en Rijmers bekeken.	112 272 422
	en 549
Dilherrus mengelschriften.	476
Diokletiaan.	429
Doopsgezinde, en hunne belijdenis.	134
_____ hun gevoelen van den Doop.	139
_____ van 't Overheids-ampt.	140
_____ van de Drieenheid.	142
Duivel, in Asia en Afrika niet geëerd, als vele Christenen gelooven.	501

E.

_____ Ecclesia, en de regte beteekenis van dat woord.	14
Emiliaan, Roomsche Keizer.	215
Erasmus dolingen, en waar uit gesproken.	492

Regifter van de Bookzaal.

F.

Filippen Roomsche Keizers.	214
— of ze Christenen zijn geweest.	554 enz.

G.

Galba's penning.	203
Gallicen.	216
Geta.	201
Gordianen, Keizers.	213
Grave van Rochester bekeerd.	172

H.

Hadriaan kennelijk op een penning.	207
Halle wat het beteekent en niet beteekent.	300
Hegira, Mahometaanfche tijdrekening.	157
Helene, Juliaans Vrouw, op een penning onder de gedaante van Isis.	227
Heliogabaal.	211
Hemelskloot te Peking in China.	411
Hillers [Hermannus] Predikaatlien.	55
— Levensbeschrijving.	82
Historie van eenige gravers na fchatten te Parijs.	91
— van den berg Vesuvius.	102
— van een zeldzaam geraamte.	105
— van een voorval te Geneve.	253
— van een Engelsche Juffer.	253
— van een Christen en Turk.	264
— van een tweegevegt tuffen twee grooten.	277
— van des Kardinaals van Richeljeu drie nichten.	278
— van David en Bathzeba.	462
— van Abfalom.	465
Hoogleeraars grovelijk van Leti gehegeld.	256
Nn 5	Ho-

voor de zes Maanden, &c.

Holen en onderaardsche kuilen van zonderlinge
kragt. 89

Hol by Napels, het *Hondenbol* geheten, en waat-
om. 94

_____ zeldzame proeven, in 't zelve getoond. 98

Houten [Kornelis van] een lompe quant. 186

I.

Imperatus [Ferdinandus] Natuurlijke historie. 176

Ingevinge van de boeken des N. Testaments. 544

Joden, wat zy van de ziele der overledenen ge-
voelden. 70

_____ hunne Hoogepriesters. 119

_____ en Roomfche Stadhouders in hun land. 123

_____ de aanzienlijkste waren Sadduceen. 128

_____ hun Pascha. 131

_____ hun fijnheid. 391

_____ Pascha en halsregt. 392 enz.

_____ hun Ongeloof. 452

Joviaan. 224

Juliaan, Pertinax Rijksnavolger. 209

Juliaan d'afvallige. 224

Julius Cefar op ten penning bekeken. 199

Justinus, Justiniaan, en Justijn. 226

Jupiters Lofzang. 423

K.

Kallimachus gedigten. 419

Kampernoelje, aardiglijk uit het Latijn gefmeed. 17

Ka-

Registers van de Boekzaal,

Rapelletje in 't Latijn <i>Papilio</i> , 't welk ook een Paviljoen beduid.	29
Kappellus. [J.] tijdrekeningen.	478
Karakalla.	210
Karel, en deszelfs woorddoorspronkelijkheid.	20
Karinus.	220
Keizers voor goede en quade geeften te boek gesteld.	208
Klerk's [Johan] Oordeelkunde.	490
_____ aangehaald.	239. 245. 270
Kommodus, hoe hy op penningen voorkomt.	208
Komte, zoek <i>Comte</i> .	
Konnor's [Bernard] Artsenykundige vertoogen.	88
Konstantijn, En blijk uit de gedenkpenningen dat hy geen Christen is geweest.	222
Koopluiden slegt afgeschilderd.	259
Kretenzers leugenachtige quanten.	424
Korf-Ommegang van Ceres.	447
Kritika [Oordeelkunde] op een aardige wijze verbeeld.	267
Knippery wat by de Hollanders beduid.	512
_____ hoe velerley.	513

L.

Lazarus in Abrahams schoot, en de rijke man in de Helle.	61
Leti [Gregoor] van de Loteryen.	238
_____ tweede stuk.	248
Linden [Kornelis Vander Linden] een vuile Laf- teraar. Eerste vertooning.	369
_____ Tweede vertooning.	553
Lister [Maarten] van Schelpvissen tuffen twee schel-	

voor de zes Maanden, &c.

schelpen.	164
Lodewijk de XIV.	258. 261
Lotery, tot een misselijke woorddoorspronkelijkheid t'huis gebragt.	262
Lusthof der Zielen.	108

M.

<i>Macellum</i> is te Rome een Spijshalle geweest.	296
Magius [Hieronymus] van de Reuzen.	481
<i>Magoodia</i> , een landstreek in de heitlens van Epi- faan opgerezen.	23
Magus voor een Wijze, of zoo genaamde Tooveraar; aangeeteekend.	22
Mahometh. Zie Historie van Mahomet.	
Marcellus Palingenius zoek <i>Palingenius</i> .	
Markus Aurelius.	208
Martinius [Matthias] woordboek.	6
———— tweede stuk.	24
———— zijn levensbeschrijving.	38
Maximijn.	212
Maximus.	215
Mothe [G. G. de la] van de Boeken des N. Testaments.	544
Muskoviters, hun Godsdienst, en zeden.	338
———— vervolg van dat werk.	349

N.

Nederlanden beschreven.	519
Nerva op gedenkmunt.	207
Nieuwsgezinden in zekeren brief ten toon gesteld.	528
Niger.	209

Need-

Register van de Boekzaal,

Noodlot, een woord, best van Christenen niet gebruikt.	16
Nood, Nooddwang <i>ens.</i>	27
Notiones, hoe te verstaan.	497
Numeriaals:	129

O.

Olifants-beenen ergens gevonden; en wat daar van geloofd word.	541
Ongansch voor vuil, of onschoon.	18
Oudaans misselijk gevoelen over de Roomsche Spijshalle.	297

P.

Pagenstecher [Arnold], beschrijft het leven van J. Bockelman.	365
Pallas Lofzang, en haar wasschen.	435
Palingenius [Marcellus] Zouneweg des levens:	312
Parsons [R.] lijkreden op den Graaf van Rochester.	172
Parijs uit een penning nagespoord.	227
Patin [Karel] kopere gedenkpenningen der Roomsche Keizers.	197
Paulus woorden Rom. 9. verklaard.	507
Pertinax.	209
Porto's [Jakob du] gedichten.	548
Prideaux [Humfrei] van Mahomeths bedriegerij.	151
—— tegen de zoo genaamde Deïsten.	162
Professoren, zie Hoogleeraars.	

Q.

Quade werken Gode niet toe te schrijven.	429
--	-----

R.

R.

Redenrijkkonst noodig tot het verstaan van Schrijvers.	505
Remonstranten, hoedanig van Leti geoordeeld.	245
Rijmdeun in 't Latijn geenzins van de beste soort.	31
Roomsche Kerk, en haar opkomst.	242
S.	
Sabbath, en des woords afkomst.	31
Scaramucci [J. Baptist] bedenkingen over zeker geraamte.	542
Sever de Keizer, en zijne Zonen.	209
Sibranda [Johan] over de beteekenisse van 't woord <i>Macellum</i> enz.	293
Simonie, wat het is, aardiglijk beschreven.	510
Synagoge, hoedanig dat kromwoord te verstaan.	15
Sloane [Hans] van de aardgewassen op 't eiland Jamaika.	173
Smith [Johan] over den brief van Jakobus.	230
— en iets uit het Hoogtied.	236
Stapels [Klaas] Liedboek.	108
Starrekunde der Chinezen.	412
Steenberch's [Elias] Redenkonst.	331

T.

Tacitus, de Keizer.	218
Tartaren hebben China veroverd.	403
Teyler's [Johan] Krijgsbouwkunde.	489
Tentzelius [W. Ernst].	542
Theodosius, en zijne Zonen.	225 enz.
Tibet	

Register van de Boekzaal;

Tibeer, op een penning geroemd.	201
Tijdrekeningen, oude en nieuwe.	479
Til [Salomon Van] tweede boek der Psalmen.	302
Titus met penningen en een godenkwaardig opschrift verheerlijkt.	205
Trajaan, en zijn lof.	207
Treurige vertooningen.	42

V.

Vaarzen op M. Martinius.	39
_____ op Vondel.	41
_____ op de Treurtooneelen van L. V. B.	45
_____ op Christus Hemelvaart.	114
_____ op de zoo genaamde <i>Katechismen</i> .	136
_____ op de Schelpvisjes en Schelpen.	167
_____ van Ovidius.	250
_____ van Prudentius.	297
_____ van Palingenius.	318, 319, 322 enz.
_____ van Kallimachus.	426, 497
_____ van Vondel.	228
_____ op het huwelijk van K. B.	457
_____ van Homèer.	500
_____ op alle menschelijke woeleryen.	537
Valeriaan, en Valeriaan Gallieens Zoon.	216
Verbiest, een Jezuijt, in China hoog geagt.	404
	enz.
Verleiden, verleiders, en verleidsters	337
Vespasiaan op een penning.	204
Vitellius, en zijn penning.	204
Vlak's [Johan] eeuwig Euangelium.	482

W.

W.

Wet <i>Leffa</i> is niet onverstaanlijk.	148
Wet, en Verbond der werken.	484 enz.
Wikkeforts en van Baarles brieven.	276
Wijnzuiperyen.	252
Witte Donderdag, enz.	32
Witte en Roode Roos.	44
Woensdags van Wodensdag.	34
Woordboekmakery bekeken.	8
Woordenvittery in oude talen.	501 enz.
Woorden van en zonder beteekenis.	502

Z.

Zacharias de Profeet.	281
— zijn overeenkomst met andere Profeti- sche Schriften.	285
Ziel beteekent dikwils den heelen mensch.	460
Zielen der afgestorvene, en wat gevoelen de Heidēnen en Joden daar van hadden.	68, 69, 70, 71 enz.
Zinspelingen in Paulus woorden.	507
Zon, en Mensch, op wat dag, en maand, ge- schapen.	479

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

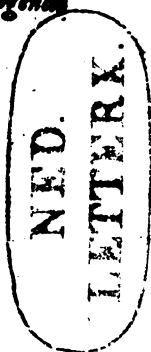
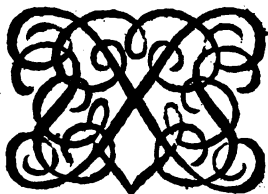
Gesticht door

P. R. A B U S.

JULIUS EN AUGUSTUS

1 6 9 8.

*Met Privilegio van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Friesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,

1 6 9 8.

DE

BOEKZAL

AM

NUMMER

Gezondheid

FRANZ

JULIUS

1881

Verzekerde van de Eerste Orde
Nederlandsche

PIETER van der SLAART
TE ROTTERDAM

DEN EDELEN
GROOT ACHTBAREN HEERE
DEN HEERE

ABRAHAM

ELZEVIER,

REGEREND

BURGERMEESTER

DER STAD

ROTTERDAM,

LIEFHEBBER

V A N

OULDHEDEN, HISTORIEN,

EN

GELEERDE BOEKOEFFENINGEN,

WORD DIT ZEVEN EN DEKTIIGSTE
STUKJE VAN DE BOEKZAAL

Zeer gediensfiglijk opgedragen
van zijn Eds. Dienaar

P. R A B U S,

DEN EDELEN
GROOT ACHTBAREN HEERE
DEN HEERE

ABRAHAM

ELZEVIER

REGEREND

BURGEMEESTER

DER STAD

ROTTERDAM

LIEFDEBBER

VAN

ONDEKEN, HISTORIEN,

EN

GEWENDE BOEKOFFERTINGEN

WORDT DIT ZEVEN EN DERTIGSTE
STUPE VAN DE BOEKVAAL

Ziet bezichtiglijk opgedragen

van zijn Ede. Dienaar

R. R. A. B. U. S.

MENANDER.

Δ'εί κρείττον ἐσ τὴ πύληθῃ λέγειν
Ἐν παντὶ καιρῷ. Τῦτ' ἐγὼ παρεγγυῶ,
Εἰς ἀσφάλειαν τῷ βίῳ πλεῖστον μέρῳ.

Est tempore omni vera proloqui
optimum:

Hoc facere adhortor, quippe quod
fit roboris

Secure ad ævum transigendum
maximi.

*Waarheid altijd rond te spreken
Onbezweken,
Dat 's voorwaar de beste zaak,
Die ons veiliglijk doet leven,
En kan geven
's Innerlijkste zielvermaak.*

MEMORANDUM

The following is a summary of the information received from the various sources mentioned in the report.

The information is being furnished to you for your information and guidance.

The information is being furnished to you for your information and guidance.

The information is being furnished to you for your information and guidance.

The information is being furnished to you for your information and guidance.

The information is being furnished to you for your information and guidance.

The information is being furnished to you for your information and guidance.

The information is being furnished to you for your information and guidance.

The information is being furnished to you for your information and guidance.

VOORREDEN.

MEn het *zeven en dertigste stuk* van mijn Boekzaal neemt het azenende jaar van dezen prijnon arbeid een aanvang; beschied de lezers; en de lust van dien v by gezondheid, te vervolgen vovleik, dat verre nog niet verworpen. Het doet my denugd aan mijn hart, dat dit uittrekfelwerk, wovkets gewigt niemand recht kent, dat die geleert heeft zijne schonderen daer onder te zetten, vovrechtchapen, boekoeffenaars, meere en meer begunstigt word; tenwijl in den tijd van zes volle jaren het getal van de hedensdaagsche Schrijvers, die die hanna werken in de Boekzaal gebragt

VOORREDEN.

zien, misnoegen tegen my ge-
toont hebben, dan een nar of
twee, die, te bot en te boos
om wat goets te verfigten, hog-
tans zoo ziek van laetdunkend-
heid waren, dat zy van hunne
lempe voddens eiclijk uitrek-
fels wagtten. Gaarne belijde ik
onbequaam te zijn, om met
deze beschrijfwijze alle binen te
voldoen (en wies deed dat ooit?)
veel min een soort van ondeer-
nietwaardigen dwazen. In die,
de mismaaakte vrugten van hun-
ne ontteldde hoiffenen verbou-
vergreffs, breede loffpraak hopen.
Kort na het hopen zetten van die
lange schrijfwebbe, zagende de le-
zers my niet onbewust van de
verscheide gevoelens, die daar-
over stonden gegeven te werden,
en de Tijden aller dingen Vader-
heft my geleert, dat de dien-
aangaandes geen verkeende rek-
ning hebbe gemaakt. Van ons
be-

V O O R R I E D E N

zat bij lof te zijn, schoon bed-
 schimping der laatste regte loont
 was. Sommige, die zig te zwak-
 kenken, om in dezee tijd zoo
 fijn van ghemolte, hun pteef te
 doen, zetten zig tot grimbien
 en grunzen, pogende, waar het
 mogelijk, een gavlak te zetten
 op het papier des genees, dien zij
 den voortgang zijn 's arbeids mis-
 gunnen. Sommige, niet onge-
 lijk die vuile dieren, makken hin-
 knarren eigen, gillen van den
 minsten geur, slijen zij niet ge-
 woon zijn te rieken, als wykdaer
 van anderen zeer begert.

Vel quia nil rectum, nisi quod
 placuit sibi ducunt, et si reges
 Vel quia turpe putant parvas mino-
 ribus, et quae benevenerunt, nisi
 Imberbes didicerit, senes parvitas
 refateri.

Horat. Epist. 1. 17a. A

WOORDREIDEN

Zijne geest die van toev. ...
... **Beduidende** ...
Zy dat zy niets goeds keuren, als
... **het geen** ...

Het aarftaat, of om dat zy schand-
lijk dagten,
Te leeren van hun jonger, en
voorheen.

Geleerde, nu zijn dad zijn, te ver-
agten.

Op dat ik met Horatius spreke.

Die dit wil voorkomen, moet on-
zinnig wezen. Voor boeken, die
trek hebben, is het onvermijdelijk,
tegensprekers en beknibbelaars te
vinden, dus laat zig een geleerde
Kranschman hooren, en de groot-
ste ramp, die een Schrift, t welk
men in t ligt geeft, kan overko-
men, is niet, dat er vele luiden
quaad van zeggen, maar dat er
niets met al van gezegt word.

... **Al-**
Despreaux.

VOORREDE

Al wie, voor my, aan diergelijken ploeg handen uit de mouw stak, vond zig daar best by, dat hy zijn gang ging; zelfs daarom lustig in zijn schik zijnde, om dat hy, onder de heuse bejegeningen van edele vernuften, die hem dagelijks ontmoeten, ook somwijlen een nijdigart van verre zag staan pruilen, en den krop met vuile lugt van schendlust vullen, schier tot worgens toe.

Mijn voornemen is, voortaan zonder beantwoording te blijven zitten lachen op het gebaf van d'een of d'ander, die t'ongeluk heeft van zijn eigen hart op te eten; om dat hy geen smaak heeft in de koek, dien ik hem gebotert hebbe. Zy zijn, die zy zijn, dat ze schrijven, dat ze zwoegen, dat ze zweeten. Al vloog er een doffe lastergalm ter keel uit van zulke, die in Zee-land

*De laatste hoofddeel van dit stukje zullen op
achter de tiels so pronk staan.*

V O O R R E D E N .

Ind heb mismaakfel van dien ronden
regtschepen landaart zijn , men zal
die gedrogten , even als een lom-
pen dogge van Dokkum , op een
vermakelijke wijze voorthelpen.

Wagt maar wat , en lees voort . Ik
zal 't kort maken , want mijn
NAAMBOEK eist ook tijd .

De Italiaan † Bokkalini heeft mij
reeds in mijn kindsheid geleert , de
gek te steken met averegtsse plu-
sters , die geurige rozen in een's
anders schriften verwerpen , om een
bespottelijke verzameling van doot-
nen te doen , niet bedenkende , dat
uit de bladen der gener , die zelfs
de hoogste lof en verwondering waar-
dig zijn , wel een hand vol zemen
kan verzamelt werden : maar dat de
bloem van geleerde boeken altijd
voor gangbare waar ter mart quam .
En dat zoodanige , dien't luste huts
werk te maken van de feilen uit oet
te anders mans bladen op te zoeken
- voor niet rijk , Onlogi norend nids
- † Reggugli di Firenze . Cent . 1 . Regg . 100 .

V O O R R E D E N .

niet anders deden, als den vuilt
Strontvliegen, die uit de drok haar
loestogt zogen, rechtstrijdig met de
wijze van doen der eerlijke geken-
den, die nuttelijk hunne gemoeder-
zen met dierbare dingen vermaken.
Weshalven 't raadzaamst is, vol-
gens zijn les, geen oor te leenen
aan 't gekakel van schandzieke en
willooze lasteraars, die, nies met
zoo veel kennis begaafd zijnde, de
gereenige fraaie herten niet aan de
wereld kunnen mededeelen, die zig
dwaasfelijk inbeelden dat ze door
anderen te schelden eenig barmhertig
zonden krijgen. En nu (zegt hy) die,
den in den herten blootzand, op
weg, zig gequeld hielt van 't gal-
tier der sprakken, zoo wel zot
zijn, by aldien hy, omgeoffe
doed te sijn, van zijn past-
krom, maar niet wisseliker doen,
zoo hy, met een goet paar bos-
ten dooven spelende, zijn reis vor-

VOORREDEN.

afde, en haare bersten liet; krij-
sen. Hier met nogtans verblijde zig
geen schaamteloze, geen houte-
bakkes, met of zonder naam, als
of hy van nu af aan ontraffelijk zijn
fchredluft den toom wege vreeh.
Geenzins. Was het toe nog toe van
zijn zinlijkheid, met een verwest-
schuifje, rapping de penne ont-
doopen, d'onhebbelikheden der ge-
neraal te wijzen, die hun zelve
ten doozamen spot door gansen
Neerland gestelt hebben; met die
zeven jaar Boekzaal-schrijvens zal
het een ander voor my doen: en ik
zette'r een * * * * tegen, om een
ygelijk, die de Boekzaal wil bestor-
men, een voor een, met een enkel
gedigtje, tot mijn vermaak, voortaan
af te keeren. Het zal zoo gebeuren.
Daar zijn dog zekere narren, die
besend willen wezen, en onder, of
agter, de twee maandelijke uittek-
fels, moeten pronken; t zy op hoe-
da-

VOORREDEN.

danigen wijze het mogelijk is. Dit wil ons nog meer geneugte geven. dat wil ons nog het doen groeijen en bloeijen, dat wil ons nog manig-maal smakelijk de lever doen schudden: u, meine ik, bescheide lezers, die dus laag mijn drukker aan geld hebt geholpen, en my, die den overigen tijd mijner ruste vreedzaamelijk aan uwen nutte wil doorbrengen. Dit doet my tot nog toe wel varehen en vrolijk leven: * * * * * welk u by daen ook van harte gedenkt. Mycom, godden sloff g'hael. In eend' g'hoft hebbe: met. In eend' jaar boekzal. In eend' jaar heb een ander voor my doen: en ik zocht een * * * * * om een ydijk, die de Boekzal wil befor-men, een voor een, met een enkel gedigje, tot mijn vernick, oortan af te keeren. Het zal zoo gebonnen. Daar zijn dog zekere namen, die beend willen wizen, en onder, of agter, de twee mannelijke nittek- (en) hoeren bloeken; en hoe- Nemo vivit bene nisi qui vivit bene. Erasm.

D E
BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

JULIUS EN AUGUSTUS

1698.

I. H. O. O. F. D. D. E. E. L.

ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ τὰ σω-
ζόμενα, καὶ τὰ ἐν ἀγίοις ΚΥΡΙΛΛΟΥ
ἀρχιεπισκόπου ἀλεξανδρείας πρὸς τὰ
τὰ ἐν ἀγίοις ΙΟΥΛΙΑΝΟΥ λόγιοι δέκα.

JULIANI Imperatoris opera quæ super-
sunt omnia, & S. CYRILLI Alexan-
driæ Archiepiscopi contra impium JU-
LIANUM libri decem. Accedunt *Dio-
nyssi Petavii* in JULIANUM notæ, &
aliorum in aliquot ejusdem Imperatoris
libros præfationes ac notæ. *Ezechiel*
Spanhemius Græcum JULIANI con-
XIII Deel.

B textum

textum recensuit, cum manuscriptis contulit, plures inde lacunas supplevit, & observationes tam ad JULIANUM quam ad CYRILLUM addidit, cum indicibus necessariis.

Dat is,

Alle de overgeblevene werken van den Keizer JULIANUS, metzaders tien boeken van den H. CYRILLUS, Bisschop van Alexandriën, tegen den godloozen JULIANUS. Hier komen by de aantekeningen zoo van Dionys * Petavius, als van andere, met derzelver voorredens over eenige van des Keizers boeken. Ezechiel Spanheim heeft den Grickfchen text van JULIANUS overzien, met 1 handfchriften vergeleken, vele uerbrokene plaatsen daar door aangewilt, en zijne aanmerkingen beide over JULIANUS en CYRILLUS daar by gevoegt, met voodige bladwijzers. Te Leipzig by de Erfkenamen van M. G. Weidman, en J. L. Gloditsch 1696. in fol.

JULIAAN, den boekoeffenaren genoeg bekend met dien schændigen schandnaam van PAFVALLIGE, om dat hy den Christelijken

lijken Godsdiens vertoehende, en de Heiden-
sche afgodery, eerst van hem uitgebraakt, wederom
ging opflodderen, konde my nook te binnen (’t is
dat ik zijn eigen schriften leze, of dat ik mijne
gedagten wentele over ’t gene anders van hem
hebben geschreven) als met een verbazende ver-
wondering, hoe ’t mogelijk is geweest, dat die
Vorst, die wijste der Keizers, tot zulk een
verfoeijschte buitensporigheid konde vervul-
len. Wilt gij moeten de redenen van dat werk
uit de omstandigheden van zijn tijd en tijtszaken
geput werden: en was ’er ooit een voorwerp,
waar op men de krachtigste geuite en refferts zijn
gewronge woorden van den Historiër van
Hoofd mag toepassen, JULIAAN de Keizer
was het, * *die noodlottig deed schijnen, dat het
den bloed, geboort tot booze dangeden, by wijlen
kruskelijk opborrelde, en ’t zijde afspatse.*

Ik hebbe een en anderenmal kortelijk iets van
den Man gewaagt, daar het in de Boekzaal te
pas quam, maar nu zal het best voegen; dewijl
we hier zijne schriften zien, zoo vele als hier
worden der tijden ontfinkt, en tot ons gaaf over-
gekomen zijn, by die gelegenheid eenige aan-
toekeningen te maken over het byzonderste, ’t
welk zijn leven, en zeden betreft; voornament-
lijk zijn geleerdheid, waar door hy boven alle
zijne voorgangers en navolgers uitblinkt.

Daar toe word de weg gebaan niet alleen van
vele letterhoden, die Juliaans schriften bestude-
en opgehieldt hebben, maar alcermeest van den
doorklugten Spanheim, den Pense der geleerde
dezer eeuw, die my in zijn berigt voor deze nieu-

we uitgifte meer stoffe gesft, dan ik uit den Schrijver zelf behoefte te gaan rapen, om daar van een uittreksel te maken, 't welk den Hollandschen lezer breed genoeg zy, ter bezeffinge, van voor hoe groot een perfoonaadje de afvallige Juliaan in 't rijk der Wijzen met regt moet gehouden werden.

Niet dat ik zoo zeer zal spreken van zijn leven en bedrijf, als wel van zijne werken, die ons hier merkelyk vermeerderd voorkomen, en wat daar uit te leeren is. Het zy dan in 't voorby gaan gezegd, dat hy, de zoon van † Konstantius, tweede zoon van Konstantius Chlorus, in het 33rste jaar na Christus geboorte binnen Konstantinopolen ter wereld gekomen, en nog geen 32 jaren oud in een veldslag tegen de Perzianen van de wonde eener pijl, in het tweede jaar zijner heerschappy gestorven is. Zijn opvoeding en vordering in de verhevenste wetenschappen van dien tijd, onder welke de Wijsbegeerte niet de minste was, word van zijne vrienden en vianden geroemt, ten voorbeelde van andere Vorsten, die zeer zelden met zulk een overrijken schat van wijsheid voorzien op den troon komen. stappen. Ik zwijge met zulk een wel doorkneet vernuft, als dat van Juliaan, alomme berucht niet alleen door zijn Keizerlijken afkomst, maar ook door zijn onverschrokken moed in krijgsbedrijven, door zijn bezadigheid, matigheid, altijd wakkerre naarstigheit, versmading van rijkdommen, en alle wellusten, die een mannelijken imborst somtijds verwijven; eindelijk door een reeks van vele deugden, welke men niet zonder deernis bezwalkt

zwalkt ziet met den stinkenden smook der heilichendige afgodery, dien hy voor den helderen glans der Christelijke leere verwisselde.

Na verscheide uitgiften zijner werken, door de naauwkeurige zorg van geleerde mannen hoe langer hoe meer byeen verzameld, en opgezogt, word het Statendom der Wijzen thans verrijkt met een druk, die alle de vorige verre overtreft, bestaande in vierderley soorten van Grieksche schriften. I. Vertoogen, acht in getal. II. Brieven. III. Twee schimpfchriften: en ten IV in het gene van hem tegen den Christelijken godsdienst geseheven door Cyrillus in 't breede wederlegt word: Andere vrugten van zijn geleerdheid, nauwelijks met den titel bekend, zijn verduisterd gebleven: en wat deze tot een byvoegsel hebben, zal ik aan 't einde van het uittreksel vermelden.

De twee vertoogen (*Oratien* is 't gemeene kromwoord) welke hier eerst in rang staan, zijn van Juliaan geschreven tot lof van zijn neef den Keizer Konstantius, die hem Cesar gemaakt heeft, en het derde ter eere van de Keizerinne Eusebia, Konstantius wijf, die hem byzonderlijk heeft behouden, en tot de gezeide waardigheid van Cesar, of Rijks-Prins, opgevoert. Van de twee volgende, die hy zelf Lofzangen noemt, is het eene gemaakten tijde der feestspelen, die op 't einde van Wintermaand, ter eere van de † ZON, te Rome hoogstatelyk gevierd wierden; dewijl hy deze Godheid boven alle andere voor zijn Besehermgod hield, en zelfs, zoo als Libanius verhaalt, teen Kapelle of kerk, tot deszelfs zonderlingen

† SOLI INVICTO, *onverwinnelijke Zon.*

godsdienst in zijn Hof had opgerigt : het weder tot lof van der Goden Moeder, of de Frygiaanfche Godinne, welke hy in zijn optogt tegen de Perzianen ging begroeten; beide de duidelykfte blyken van zijn schandelyke dwaling in zaken van godsdicraft. Het zelve, en zevende verhoog is van hem gefchreven tegen zoodanigs, die voor Filozofen van Diogenes gezindheid (de *Hondfche* genaamd) wilden fpelen, dog gezyns het verftand hadden van de leere dergener, die de inftellers en voorftanders van dezelve geweest waren, veel min in hun loven en zeden betoonden regte navolgers te zyn. In het laaste fpreekt hy tot Saluftius, zijn halsvriend, en Stadhouder in Frankryk, die, op bevel van Konftantius, toen Juliaan reeds Cefar verklaart was, en zig ook in Frankryk onthield, tot zijn groot ongehoogen, van hem afgerukt en verzonden wierd. Hier tegen trooft hy hem zelve, en zynen boezemvriend, met wydluifte melding van hunnen wederzydfchen gemeenzamen ommeegang, deelgenootfchap in oefeningen, gevaren, byzondere en openbare bedryven: waar uit men kan zien, hoe gulhartiglyk Juliaan, nu tot zoo hoogen stand verheven zynde, de vriendfchap van zynen ouden fpijsbroeder erkent, en 't verlies van zulk een waardig genot, na waardy, afmeent. Achter de vorensgehaalde verhoogen zien wy twee lange brieven, in welke eene de geleerde Keizer van Thematius, een groot Wijsgeer en Redenaar van dien tyd, zoet fraajlyk zig laat hooren, hoe zwaar een laft het is de heerfchappy te dragen, hoe verre die zware bezigheid een Vorft van de lieve rust tot allerley moeilijke en onrustige

bedrijven afrekt, en wat hy voor hem zelven rekent voornamentlijk zijn pligt te wezen, om zig tot het wel waarnemen van die hoogste waardigheid niet bequaam nogte onwaardig aan te stellen. d'Andere schreef hy aan de Atheniëzers, ter verantwoording van 't zamenzien der Keizerlijke Oppermogondheid, hem, zijn's omdanks, opgedrongen, en van zijn optogt tegen Konstantius; zaken, waar over hy aan de Laedemoniërs, Romiërs, en de gemene Steden van gansch Griekenland zijne beschelden had laten afgaan.

De brok eines briefs, daar aan gelast, is aan een Heidensch Priester, en niet, zoo als men in de handschriften had ingesant, aus den gemelden Themistius geschreven; handelende van de schuldige maatschappij der menschen onder inakkanderen, van de milddadigheid, den armen te bewijzen, van de goedenbeden te oeren, en van de pligt der Priesteren: hoedanig een stoffe ook in de laatste zijner overige brieven (mede een brok, van den Heere Spanheim oersb vertaald) gevonden word.

Nu volgt zijn overaardig Schimpfschrift op de Keizers, een onwedersprekelyk bewijsstuk van zijn sliedig oordeel, en een gedenkwerk, zoo schranderen Vorst passende. Hier in wijst hy met den vinger aan de deugden en gebreken der berugteste Wereldbeheerschers, die voor hem regeerden, en vermaakt zig als Keizer, in het schetsen van de ware afbeeldsels der voorgaande Keizeren, uit welker bedrijven hy wilde leeren wat hem nutst was nate volgen of te vermijden: op een wijze van verdigtel, met schimp door-

spekt, die, kort, bondig, en zinrijk, den verstantigen lezer vry wat meer zegt, als in den eersten opslag toeschijnt aan iemand, wien het niet mogt gebeuren ter binnenkamer van de Historikunde voort te treên. Wat daar uit te halen is, heeft de beroemde Heer Ez. Spanheim genoeg aangewezen in zijne deftige verklaringen en aanmerkingen, welke hy teffens met het gemelde werk, door hem in 't Fransch vertaald, voor ettelijke jaren te Parijs uitgaf, en met schoone gedenkpenningen opcierde.

Een tweede Schimpfschrift, van Juliaan tegen d'inwoonders van Antiochien geschreven, voert den titel *Misopogoon* of *Baardenhater*, en ontbeert geen aardigheden, waar mede hy de gezeide borgers, die hem over deze en gene houding des lichaams, en byzonderlijk over zijn baard, beschimpt hadden, met gelijke munt betaalt; want hy maakt quansuis een berisping van hem zelve, en roskamt ondertussen de Antiochenzers over hunne wellustigheden, en ongebondene levensmanier, met een stijl, die daar op past. Ik meende deswegen nog een woord te gewagen, dog vergenoëge my liefst met het gene de geleerde P. Kuneus in zijn voorreden voor de vertaalde Juliaans Keizers in dien opzigt liet invloeyen, alhier aan te halen. Dit luid aldus.

Jactaverat in optimū Imperatorem foedissima probra. Antiochensis populus; homines enim Christiani quidam; sed luxu

't Volk van Antiochien braukte tegen den braven Keizer zeer vuile lasteringen; want het waren luden, die wel Christensgezind, maar door overdaad

Et deliciis emerua, quibus studium erit totos dies in theatris desiderare, gravitatem jans ferre sui principis nequibant, qui bistrionum spectator Et applausor non esset. Quod igitur unum poterant, petulantissimam linguam in eum vibrarunt, eo consilio, ut tranquillissimo pectore extorquerent patientiam.

Ille tot dictoria Et venenatos sales non ferro aut igni vindicavit (quae tamen urbanitas in omnibus regibus extimescenda est) sed jocos illis quosdam, quorum est incomparabilis venustas, reposuit. Ita, qui omnia videbat ex se uno pendente, contumelias suas nulla acerbitate executus est, pulcrumque duxit, Et se di-

daad en wellusten verwijfd waren, en die hun werk maakten van geheele dagen in den Schouwburg te zitten kijken: deze konden de deftigheid van hunnen Vorst, die geen Tooneelspelers quam zien, nog toejuichen, niet lijden. Zy deden dan het eenigste dat zy konden, dat is, zy staken hem met hun zeer derstele en gevlijmde tong, ten geenen anderen einde, dan op dat ze des Keizers zeer geruft hart het geduld zouden doen verliezen.

Over zoo vele spotternyen en venijnige schertswoorden heeft hy zig niet met vyer en zwaard gewroken (een beleefdheid nogtans in alle Kouingen te vreezen) maar hy heeft ze hen met zekere boerteryen, welker aardigheid weërgadeloos is, betaalt gezet. Dus heeft hy, die alles aan hem zelve alleen zag hangen, de geleedene smaadheid met geen vinnigheid willen straffen, maar loffelijk, en hem waardig geacht, dat men

gnam, impune la-
di.

*Fuit profecto, fuit
Græcorum quorun-
dam, qui ea tempesta-
te Ecclesiam rexere,
magna imprudentia.
Etenim, uti causæ suæ
servirent, Principem
Christianis infestam
læcessabant, quæm to-
lerare satius fuisset.
Sunt in hominum
manibus orationes
eorum, in quibus,
tanquam in scena,
palam eum omnibus
Indibrium fecere, &
faciem illius, for-
mamque corporis, at-
que gestus, tam alia
fortuita, quæ vul-
gus & imperitissimus
quisque notat, tra-
xerunt in culpam.
Qui viri, si memi-
nissent temporum,
quibus nati erant, sa-
ne necessitati, quæ
pertinax regnum te-
net, sine contuma-
cia paruissent, &
quod magnæ pruden-
tiæ est, obsequio*

hem onstraffelijk konde
smaden.

Om de waarheid te
zeggen, groot was de
onvoorzigtigheid van
sommige Grieken, die
toen ter tijd de Kerk be-
stierden. Want om hun
zaak voor te staan, gingen
zy een Vorst, die den Chris-
tenen viandig was, tergen;
daar zy hem hadden moe-
ten verdragen. Hunne ge-
schreue redenen zijn nog in
menschen-handen, waar in
zy hem, als op een schouw-
stellaadje, opentlijk ten
spot stellen; en zijn wezen,
lijfsgestalte, gebaarden, en
andere gevallen dingen, op
welke het graauw en de
grootste dommekragten
meest schrollen; hem tot
misdaad duiden. Welke
mannen, by aldien zy ge-
dacht hadden aan den tijd,
waar in zy geboren waren,
zy zonden voorwaar de
Nood, die scharpe wetten
stelt, zonder weerspannig-
heid hebben gehoorzaamt,
en, 't welk een groote
voorzigtigheid is, het ge-
bied door onderdanigheid
ver-

mitigassent inopia. | verzaft hebben. Dog wy
Sed nos eam rem in | zullen die zaak daar le-
medio relinquemus. | ten.

Men zoude hier tegen kunnen zeggen, dat de Heer Kuneus, die zig breed inlaat om Juliaan zijnen lof te geven, wat te verr' gaar, als hy de vertoogen van sommige Oudvaders (hy meent zonder twyfel die van Cyrillus, en Gregorius Nazianzenus) tegen den Keizer schijnt te stellen onder de redenen, waar door hy op de Christenen meer en meer gebeten wierd; dewijl Cyrillus schrift eerst na Juliaans dood in 't licht is gekomen, en Nazianzenus lang na hem eerst geleest heeft: maar we willen ons thans door dien zijdgang niet buiten ons bestek laten leiden.

Het laatste van des Keizers overgeblevene werken zijn zijne brieven, aan verscheide geschreeven, LXII in getal, en een van zijn broeder Galjus. Het bygevoegde van Cyrillus, en 't verder ahangsel, zal ik aan 't einde van mijn uittreksel niet vergeten.

Laat ons slegts overstappen de historie van Juliaans opvoeding, en onderwijzing, onder de beste meesters van dien tijd, waar door hy in de Filozofie, en in alle deelen der welsprekendheid, hoorkorend is geworden; gelijk de welgemelde Heer Spanheim zeer wijdloopig aantoon; tefens hoe 't byquam, dat hy zijn gevoelen paarde met de fierke bestrijders van 't Christendom, en yverigste voorstanders van de geheimenissen, welke de Wijsgere uit den drek hoop der Heidensehe afgodery wiffen op te wroeten. Zoo zullen we best by 't voornemen blijven van eens

te gaan zien, wat nutheid een boekoeffenaar uit de vorensgezeide schriften, tot streunffel van zijn geleerdheid, en opheldering van vele duistere zaken, in de historien ontmoetende, kan uitpluizen.

Zijn * vertoogen tot lof van Konstantius, geven ons groot licht voor de geschiedenissen, die, in den tijd, zoo van Konstantijn, als van Konstantius, voorgevallen, onder een dikke duisternisse bewonden leggen, en welke wy by eenige Kerkelijke Christen-schrijvers, niet ten vollen ontvouwd vinden; zelfs niet in de schriften der Heidenen, die meerendeels kortelijk over de dingen hebben heen geloopt, zoo men Ammianus Marcellinus, en Zosimus, uitzondert. Niemand zal ons den opkomst van Juliaan, tot den tijd toe, dat hy van Konstantius Cesar verklaart wierd, of het bedrijf van Konstantius tot het einde van den oorlog met Magnents (wanneer Konstantius eerst alleen begon te heerschen) beter leeren, als Juliaan zelf. Hy maakt zijn werk van den lof des genen, die hem ter eerster rijkstrap leidde, op te maken, en de daden van dien Vorst te verheerlijken. Daar tusschen vloeijen de byzonderheden van Konstantius geboorte in Illyrikum, zijn welgeregelde opvoeding, en regeerkunde, eerbied voor zijnen vader, zoo in zijn leven, als na zijn dood; wijders zijn beleid in het dempen van de weerspanningheid der soldaten, toen zijn vader overleden was; zijn optogt tegen de Perzianen, door hem te rug gedreven; en, 't welk het voornaamste is, alle die naauwkeurige omstandigheden van den oorlog tegen Magnents, best kenbaar uit deze ver-

toogen, welke Juliaan ontrent twee jaren voor 't einde des zelven oorlogs heeft opgesteld, daar we het gros dier dingen in Schrijvers van zijnen of den naastvolgenden tijd verward, kreupel, en dikwils tegen de waarheid beschreven, vinden.

Zijn * lofreden, tot roem der Keizerinne Euzebia, gelijk ook zijne brieven, en wel meest die hy aan de Atheners schreef, leeren ons veel, 't welk tot het leven van hem Juliaan zelf behoort. Ik spreke van zijn afkomst, vaderland, opvoeding, meesters, en zonderlinge voorvallen, hem overgekomen. Dus verhaalt hy in Thracie (thans Turkyen) geboren te zijn, of, zoo hy elders duidelijker zegt, te Konstantinopolen; het eerste kind zijn's moeders, die weinige maanden na zijn geboorte stierf. Dat hy een kind van zeven jaren onder de bezorging wierd gegeven van den ontmanden Mardonius, een voedsterling zijn's grootvaders, die zijn moeder het dichtwerk van Homerus en Hesiodus geleert had. Dat deze Mardonius (hoewel een Schijt of Barbaar) hem onder meesters in de scholen bestelde, teederlijk gade sloeg, in alle goede zeden voortstuwde, en geene schouwspelen of tooneel-vertooningen ooit liet bywonen, op dat hy hem des te beter van kindsbeen af tot de ware oeffening der wijsheid, matigheid, en andere deugden, zoude gewennen. Dat hy daar na uit de scholen genomen met zijn broeder Galus, die uit zijn ballingschap herroepen was, op een zeker stuk lands van Kappodocie wierd verzonden, alwaar niemand van zijne vrienden, beken-

• *Het III vertoog.*

bekenden, of onbekenden, tot heen moge komen, en daar zy zes jaren buiten oefening van alle konsten of wetenschappen afgeloten moesten blijven zitten. Dat, als zijn broeder Gallus een hove was gehaald, en met de waardigheid van Cefar verheerlijkt (dog vier jaren daar na, zoo als uit de historien bekend is, op bevel van Konstantius gedood) hy zelf, zeven maanden lang dan hier dan daar gevoerd, en in hegenisse gehouden, ter nauwer nood die gevaarlijkheden ontshapte, en zig, buiten verwagting, in zijn 's moeders huis begaf, dewijl Konstantius alle zijn 's Vaders goederen onder zig had geslagen: hoe wel hy elders zegt, dat zijner ouden huisgezin door Konstantius uit de handen der grooten gered, en in haar middelen hersteld is. Dat hy by voorval van nieuwen onrust in de nabyliggene plaatsen, of wel, zoo als hy zelf ook getuigt, verdagt geworden zijnde, eindelijk van de Keizerinne Euzebia onder Konstantius oogen gebracht, verlof van spreken kreeg, en hem zelven van alle argwaan vry pleite. Dat dezelve Euzebia hem op zijn bede toeliet na Athenen in Griekentland te reizen, om aldaar in de oefeningen der wijsheid bet te vorderen. Dat Konstantius hem, na een halfjaar vertoevens, uit Griekentland herriep, dien hy gehoorzaamde: waar op hy, te Milanen eenwyl vertoevende, ter aanrading van Euzebia, by nacht van der Goden wegen vermaand, dat hy de waardigheid, hem van Konstantius aangeboden, niet zou verwerpen, zijn staat van leven veranderde, en des Keizers zuster ten huwelijk nam. Ten laasten, met hoe kleen toerusting, namenlijk van drie honderd en zestig krijgsknegten, hy

kort

kort daar na van Konstantius in Vrankrijk wierd ge-
 zonden; wat zwaarigheden hy daar moest uitstaan;
 hoe voorspoediglijk hy tegen de Barbaren streed;
 hoe dikwils hy over den Rijn is getogen; hoe vele
 steden der Hoogdaitchen hy veroverde; hoe ve-
 le duizenden gevangene hy kreeg; hoe menigen
 veldslag hy geslagen heeft; hoe hy tegen zijn wil
 en dank, en by welk een voorval, tot Keizer is
 verheven; hoe hy zig naderhand tegen Konstan-
 tius heeft gedragen, noemende hem zelve uit
 nederigheid in zijne brieven niet meer dan Cesar,
 en wachtende zig van den Keizerlijken eertitel met
 voordragt, ja biddende hem ootmoediglijk, en
 uit den naam van het gansche krijgshet, dat zy
 dog d'onderlinge eendragt zouden bewaren; dog
 dat Konstantius dit alles aflloeg, de Barbaren te-
 gen hem aanhitste; eenen Epiktetus, voor dezen
 Fransch Bisschop, tot hem zond, alleen met ver-
 zekering van zijn leven, niet van zijn eer; waar
 door hy dan ten uitersten genoodzaakt wierd zijn
 opgedragen aanzien, en zijner vrienden behoude-
 nisse, te verdedigen, niet zoo zeer voor zijn be-
 lang, als tot heil van den gemeenen Staat, en
 algemeene vryheid, voornamentlijk der Fran-
 schen; desgelijks dat Euzebia alle zijne kinde-
 ren, welke hy by zijn eenige vrouw Helene
 kreeg, niet telkens door een verhaaste misval,
 of naauwelijks ter wereld gekomen, heeft omkats
 gebragt, zoo als men gemeenlijk uit de historien
 gelooft; nademaal Juliaan in zijn veertigsten
 brief, aan Jamblichus, *van den opvoeder zijner*
kinderen spreekt; alle deze aanmerkelijke zaken,
 tot de geschiedenissen van Konstantius, en hets
 Juliaan zelf, behoorende, kunnen uit de gemel-
 de

de reden, uit zijne brieven, en uit zijn schimp-
schrift de *Baarden-hater*, getrokken werden.

Zijn * twee vertoogen, het eene ter eere van
de Zon, het ander van de Moeder der goden,
vervatten keur van zaken, die tot opheldering
van oude volk-gewoontens, zoo gewijde, als
ongewijde, strekken. Ze bewijzen, zegge ik,
dat Juliaan, Vorst, en Hoogepriester, de schrif-
ten zijner Heidensche wijzen, den omflag der
heiligdommen, den ouden herkomst van kerk-
gebaren, en alle plegtigheden daar omtrent ge-
bruikelijk, in den grond doorkropen had: van
welke hy schrijvende ons dat vermaak en nut
doet, dat wy door hem in andere duistere plaat-
sen der Heidensche gedenkteeken als door een
groot Zonlicht bestraalt en verligt werden. Zoo
leeren wy uit zijn Lofreden van de Zon, welk de
tijd was van den heiligen dag, en van de plegtelijke
schouwspelen, de Zonne toegewijd, te weten voor
den eersten van Loumaand, als nu de Zon in het
hemelteeken den Steenbok is gegaan, en terstond
na 't eindigen der Oorlofsdagen, *Saturnalia* ge-
heten, wanneer nu de vertooningen van zwaard-
schermers en wilde beesten-bevegters volbragt
waren; waar uit de oude Daglijst of Almanak
der Stad Roome een verbeterde uitlegging er-
langt. Ik moest niet vergeten, dat het vier, 't
welk te Roome ter eere van de Godinne Vesta
bewaart wierd, als 't uitgedoofd was, wederom
door de Zon gewoon was ontvonkt te werden;
nogte die gedenkwaardige aantekening, ter zel-
ver * plaats voorkomende, dat, in Juliaans tijd,
de Romeinen en Egyptenaars hunne jaren en da-

gen naar den loop der Zonne, maar alle andere volkeren naar de Maan rekenden. Met even zoo veel grondige kennisse hooren we hem redeneren over den tijd der feestvieringe van de Godenmoeder: van de gansche instelling, toerusting, uiterlijke gewoontens, en derzelve beduidenisse; waarom dat gewijde (of liever bijster afgodisch) werk met de Lentetijd, niet met den Herfst wierd aangevangen; hoe dat in deze godsdienstplegingen dezelve kuisheid als in die van Minerva wierd onderhouden, en welk de reden daar van was; voeg hier by, dat hy in (a) een zijner brieven zeker vrouwmensch Kallixena tot een dubbele Priesteres, of Papinne, verheft, en van deze Frygiaansche Godinne, en van de Godinne Ceres: 'k zwijge de tweederley Verborgenheden, of Kerkheiligdommen, der Atheners, de kleine, en de groote; en den onderscheiden tijd van 't jaar, wanneer die gepleegt wierden, met een reeks van andere opmerkelijke outheden, die uit het laatstgenoemde vertoog te halen zijn.

Ook ontmoeten ons in die twee lofredenen van de Zon, en van der Goden Moeder, behalven al den vorensaangerorden. draf der Heidensche godgeleerdheid, waar aan het den grooten Juliaan zig lustte, tot zijn schande en onheil, te verbrassen, verscheide blijken van zijn natuurlijk braaf vernuft, met alle regtzinnigheid overeenkomende. Want daar lezen wy, (b) dat Gods Wezendheid, of kragt geenzins iets anders, of dat 'er een derde doening is, maar dat alles, wat God wil, dat Hy dat is, en kan, en doet. (c) Dat

XIII Deel.

C

God

(a) De XXI.

(c) Orat. IV. pag. 136.

(c) Ibid. pag. 136,

God boven alles uitmunt, dat het heelal om Hem, en om zijnen 't wille is, en dat de verdigtſelen der Poëten niet na de grove letter moeten verſtaan werden. (a) Dat het voor de ziel nutter en heilzamer is, meer zorge voor haar, dan voor de gezondheid des lichaams te dragen. (b) Dat dezelve ziel, als ze zig geheel aan de Goden (God moest hy zeggen) heeft overgegeven, en al het hare aan hen toevertrouwt, alsdan, na voorgaande kuisheid, en voor al volgens goddelijke wetten, van een goddelijk licht omſchenen word, *exc.* Zinsloten voorwaar, als overkoffelijke geſteentens in de modder uitschitterende.

De twee (c) vertoogen, waar in Juliaan de geveinsde Filozofen der Hondſche gezindheid te keer gaat, wekken der lezeren aandacht op door treffelijke ſpreuken, en leſſen, welke de zeden, en regtſchape manier van leven betreffen; en waar mede hy betoont, het merg der waaragtige wijsbegeerte wel eer te hebben ingezogen: alles tot de Deugd en Eerbaarheid t'huis brengende. Des belagt hy duidelyk, (d) dat de menſchen hun geluk in uitwendige zaken, gelijk als rijkdommen, aanzien van geſlagt, of vrienden gaan zoeken. Het begin en het eenigſte einde der Filozofie is by hem (e) KENT U ZELVEN. Zelfs zegt hy, (f) dat de kenniſſe van velerley zaken de ziel juist niet baat, en dat men tot haar welſtand geen ontelbare boeken behoeft te lezen; des-

(a) Orat. V. pag. 178.

(b) Ibid pag. 178.

(c) *Het* VI, *en* VII.

(d) Orat. VI. pag. 194.

(e) Orat. VI. pag. 185.

(f) Ibid. pag. 187.

Afsgelijks, (a) dat men daarom de dingen, om dat ze den meesten mensch goed of quaad schijnen, niet moet doen, of laten, maar voor zoo veel ze met de ziel, ons van God gegeven, overeenstemmen, of daar tegen strijden: dat men alle driften; die ons konnen beroeren, uit het gemoed moet verdrijven, en niets doen, dan naar 't voorschrift der Reden. Weshalven hy wat verder, de ondeugden der gezeide Hondsche naamfilozofen ten toon gestelt hebbende, aldus uitroept;

(b) Τὸτο εἶμι ἐν
 ᾧ Ταρταίρου χείρον ;
 ἢ βελτίον εἶμι ὑπὸ τῆν
 χάρυβδιν , ἢ τῆν κρη-
 νῶν . καὶ μυρίαίαι ὀρ-
 γῶναι , κατὰ γῆς δύν-
 ναι , ἢ πρὸς εἰς τοῦ-
 τον βίον αἰδίοις καὶ
 γαστρὶ δαλδύοντα ;

Is dat niet snooder als de Helle? ware het niet beter zelfs in den [maalstroom] Charybdis, ja in den poel des afgronds, en tienduizend ellen diep onder de aarde te zinken; als te storten in zoodanig een leven, dat de ontucht en den buikt dient?

Niet dat men hem moet aanzien als een, die zoo wat van de Deugd en Zeden praat, om een ander lessen te geven, en als een Alleenheerscher hem zelve boven de wetten; en buiten de lessen, te stellen; maar die zijn eigen plicht aanwijst, en een navolger der deugden wil wezen, daar hy zegt (c) dat hem een goddelijk bevel was gegeven, om jegens de Goden vroom, jegens vrienden getrouw, en jegens zijne onderdanen beleefd te zijn. Drie deugden, een Vorst passende, en van

C 2

ve-

(a) Ibid. pag. pag. 196.

(b) Orat. VI. pag. 198.

(c) Orat. VII. pag. 233.

vele onder de Christenen zoo luttel gade geslagen, als onder de Heidenen zelden geoefend.

Hoedanig een verbeelding van Juliaans edelmoedigheid uit zijn (a) Troostreden aan Salustius uitstraalt, daar van, en van zijne Schimp-schriften, hebbe ik met een woord hier vorens een kort verslag gedaan: en wat zijne brieven belangt, dezelve verrekenen ons doorgaans niet alleen veel van zijne leeringen, en gevoelens, die ik stukswijze uit zijne vertoogen hebbe te boek geslagen, maar ze behelzen ook zoodanige spreuken, waar uit men kan zien, dat hy de Evangelische lessen nog niet t'eenemaal zijn geheugnisse konde ontwringen (dien 't lust, hy kan de staaltjes in 't berigt van den grooten Spanheim nazoeken) schoon hy de Christenen met hun eigen geweer poogde te grieven: dog voor al diener ze, om zoo wel dien afvalligen in zijn gedrag tegen de belijders van den Christelijken godsdienst te leeren kennen, als de palstaande standvastigheid, en den onverschrokken moed van de geloovige (hy noemt hen uit bitteren haat *Galileërs*) die, wanneer de nood klemde, williglijk het leven voor de waarheid hunner belijdenisse opofferden. Niet dat hy de Christenen met vyer en zwaard vervolgde, maar dat hy hen wel meest voor ongewijde, en godlooze, hield, en (gelijk Ammiaan Marcellijn getuigt) dat hy hen verbood de Letterkonst, of Redenkonst, te onderwijzen, ten zy de meesters alvorens tot den dienst der Goden waren overgegaan; niet willende quansuis, dat zy, die de Godenverdigtels

van

van Homeer, Hesiodus, en vele Schrijvers, wraakten, dezelve zouden uitleggen, en anderen dat gene leeraren, 't welk zy meenden quaad te zijn. Nogtans, zoo men hem zelf in zijne brieven mag gelooven, had hy bevel gegeven, * *dat men niemand van de Galileërs geweld zoude aandoen, nogte in den tempel slegen, nogte tegen zijn wil over eenige andere zaak verongelijken.* Een billijkheid voorwaar, die de Dragonders in Vrankrijk vergeten hadden, toen zy de Hugenooten tot de zoo genaamde bekeering wilden dwingen. Ja hy betuigt in een anderen † brief, *dat, daar de Galileërs onder den voorgaanden Keizer, geplaagd, verjaagd, en der gener die Ketters genoemd wierden heele benden gedood waren; hy in tegendeel de ballingen herroepen, en hen in 't bezit van hunne verbeurd-gemaakte goederen herstelt had.* Maar hy klaagt over de meuiteryen, die zy tegen hem aanrigtten, enz. met verklaring, dat hy niet zal gedoogen, *dat iemand van hen tegen zijn wil tot de altaren werde geslept, en zoo wanneer iemand van zelf zyne [Heidensche] zuiveringen en heiligdommen wil deelachtig worden; dat die eerst en voor al zoenoffer zal doen, en de Goden smecken, dat zy 't quaad van hun willen afwenden.* Welke woorden ik uit zijnen brief te meer aanhale, om dat hy de zelve vervolgt met aanmerkelijke verwijtingen van het vuil bedrijf van zulke, die hy zegt dat *Klerken* worden geheten, hun heerschzucht, en hebzucht, en lust om 't volk tot oproer te hitsen; bevelende den inwoonderen van

C 3

zcke-

* Epist. XLIII. pag. 424.
436.

† Epist. LII. Pag.

zekere * stad , aan welke hy schrijft , zoo wel Onchristenen , als Christenen , elkanderen niet te verstoren , nogte wederzijds geweld te plegen. Dit alles besluit hy eindelijk met dit redenstot, het welk van zulk een Vorst , die der Christenen geslagen viand was , geschreven zijnde , my te aanmerkelijk schijnt , dan dat het hier niet van woorde te woorde werde ingelast.

Λόγος δὲ πίστεως
καὶ τῆς διδασκαλίας
τῶν ἀγγέλων,
καὶ ἀποστόλων, καὶ ἱερέων,
καὶ λαοῦ. Ἀπόστολος τὸ καὶ
ἐπιτομὴν ποιῶν τοῖς
ἐπιτὴν ἀληθῆ θεοσεβείαν
ἐρωταμένοις, μηδὲν
ἀδικεῖν ἢ Γαλιλαίων
καὶ πλῆθη, μηδὲ
ἐπιτίθεσθαι, μηδὲ
ὕβριζιν εἰς αὐτούς.
Ἐλεῖν δὲ χρὴ πολλοὺς
καὶ μισοῦν τὸ ἐπὶ τοῖς
μικροῖς προφθονταὶς
κακῶς. Μίσησον ἢ
ἢ καλῶν ὡς ἀληθῶς ἢ
θεοσεβείαν, καὶ τῆσαν-
λίον, ἢ κακῶν ἢ δυσ-
σεβείαν. Συμβάλει δὲ
τὸς ἀπὸ θεῶν ἐπὶ τὸς
νεκρῶς καὶ ἐπὶ λεψανα
καὶ ἀπτορφωμένους ταύ-

Want men behoort de menschen met reden te overtuigen , en te onderwijzen , niet met slagen , nogte smaadheden , nogte lijfsstraffen. Derhalven bevele ik eens en meermalen den genen , die van zelfs de waren Godsdienst toegenezen zijn , dat zy het volk der Galieërs in geen boeten beslaan , nogte smaadheid aandoen. Men moet zig eerder erbarmen over de gene die in de gewichtigste zaken ongelukkig handelen , dan dat men dezelve zou haten. Want waarlijk is Godvrugtigheid het grootste der gelukzaligheden : in tegendeel godloosheid het grootste der ongelukken. Hoedanig een ramp zy lijden , die zig van de Godden tot de dooden , en tot over-

* Boftrc.

ὡς αἰωνίου τῆς ζω-
 ραίας. Ὡς τοῖς ἄλλοις
 ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν
 ἡρώων. Τὸς δὲ ἀπο-
 λυμαίνουσιν καὶ ἀφαιρού-
 σαις ἡμῶν τῶν ἁγίων συν-
 ἰδήματων.

overblijffelen; begeven. En
 gelijk wy degenen, die in ee-
 nig ongeval teken, beklagen,
 alzoo verblijden wy ons
 over zoodanige, die daar
 van verloft, en door der Go-
 den hulp ontslagen zijn.

Nu ga ik zijne twee zeer geleerde Schimp-
 fchriften, op de Roomsche Keizers, en op de
 inwoonders van Antiochien (die, voor zijne
 brieven gedrukt staan) met opzet voorby; niet
 zoo zeer, om dat ik daar van reeds iets gezegt
 hebbe, maar om dat derzelver stoffe my tot een
 wijdloopig uittreksel zou verleiden, indien ik
 daar van begon aan te teekenen, en verder zou-
 de doen uitweiden, dan misschien sommige door-
 wandelaars van de Boekzaal verwagt hadden.
 Ook staat my, eer ik afbreke, nog te berigten,
 welke de aanhangfels zijn, die Juliaans werken
 verzellen.

Behalven een lang en doorgeleerd vertoog, dat
 de Heer Spanheim voor dit boek laat gaan, en
 waar in hy van dezen verbeterden en vermeer-
 derden druk omstandig berigt geeft van alles, wat
 een lezer, die zig aan 't doorbladeren van des
 Keizers schriften gaat zetten, zou kunnen ver-
 eiffen; vinden we voor eerst een aanhangfel
 van tien boeken, die d'Alexandriener Biffchop Cy-
 rillus voor den Christelijken godsdienst tegen Ju-
 liaan in 't Grieksch geschreven heeft; een werk,
 aan den Keizer Theodoos opgedragen, waar in
 we niet alleengeopend zien een wijd tooneel van
 des Kerken-leeraars veelvuldige geleerdheid, en

heiligen yver in 't verdedigen van onzen allerheiligsten godsdienst, maar ook des afvalligen Keizers eigen schrift, 't welk hy tegen 't Christendom heeft geschreven, en 't welk wy zouden missen, indien een gedeelte van 't zelve in dit wederleggingboek van Vader Cyrillus niet woordelijks stond uitgedrukt. Ik zegge, een *gedeelte*: want zelfs uit vergelijking van 't gene de Kerkelijke Historischrijver * Sokrates verhaalt van Juliaan geschreven te zijn, vinden we dat Cyrillus niet op alles antwoordt, waar mede de bittere Christenhater zijn boeken doorspekt had.

† Drie boeken (zegt Cyrillus in zijn opdragtbrief aan Theodosius) had Juliaan tegen de Heilige Euangelien en den eerwaarden godsdienst der Christenen geschreven, waar door hy vele had bewogen, en den Geloove niet luttel schade toegebracht.

In het eerste zijner wederleggingboeken keert de Alexandrijnsche Bisschop Juliaanus laster af, waar mede hy de Christenen beticht had, namentlijk dat zy dwaalden, en als over klippen en rotfen vervoert wierden, Gode eenen ongerijmden dienst bewijzende, welke nogte met de wetten van den wijzen Mozes, nogte met de gewoontens en godsdienstplegtigheden van de Grieken overeen quamen; eindelijk dat zy een zekeren nieuwen doolweg midden tussen de gezeyde twee hielden. Hier tegen betuigt hy te zullen aantoonen, dat de Christenen met de onzinnigheden der Grieken geene de minste gemeenschap hebben (want dat het ligt met de duisternisse, en een geloovige met een ongeloovige,

niets

* Lib. III.

† Hieronymus zegt zeven.

niets gemeens heeft) en dat zy geen gevoelens voeden, die van de boeken van Mozes verschillen. Aldus beweert hy, dat Mozes ouder is als alle Griekſche meesters, en zijne ſchriften de oudſte zijn van alle letterlijke gedenkteekenen, waar by geene der Grieken of Egyptenaren konnen vergeleken werden, dog waar mede de leerſingen des Chriſtendoms overeen komen: in welke verhandelingen de geleerde man ook veel vertelt uit de oudſte Wijsgeren, Dichters, en Hiſtoryſchrijvers onder de Heidenen zelve, zoo van den zondvloed, den Ark, Babelſche ſpraakverwarring, als van meer andere zaken, ter bekrachtiging van Mozes hiſtorie, en tot behulp in 't uitvinden van de oude tijdrekening, dienende.

Dan gaat hy in het tweede en de volgende boeken voort, op een geheel andere wijze, dan in het voorſte boek, en doet den quaadſprekenden Juliaan telkens met zijne eigene woorden ſpreken; zoo nogtans, dat hy van zijne laſteringen, tegen den Zaligmaker uitgebraakt, geenſzins wil gewagen, dewijl het, zijn's oordeels, raadzamer was, zoodanige ſchandelijke redenen, die door 't enkel gehoor iemand zouden konnen bezoedelen, achter wege te laten, en alleen op 't noodigſte aan te dringen.

Die begerig is te hooren, hoe d'afgevalle Keizer zijn ſnood werk tegen de Chriſtinen aanheft, hy zal van het overige konnen oordeelen uit dit begin, zoo als het van Cyrillus word bygebragt.

ΙΟΥΛΙΑΝΟΣ

Καλῶς ἔχει μοι φά-
 νεται τῆς αἰτίας ἕ-
 ρισθαι πᾶσι ἀνθρώ-
 πους, ὑφ' ὧν ἐπιήνη,
 ὅτι ἡ Γαλιλαίων ἡ
 ἀδωρεῖα πλῆσθος
 ἐστὶ ἀνθρώπων, ὑπὸ
 κακουργίας συτην,
 ἔχουσα μὲν ἕδιν θύον,
 ἀποχρηστικὴν δὲ τῷ
 φιλομύθῳ, καὶ παιδικ-
 οῦδον, καὶ αἰσθη-
 τῆς ψυχῆς μοεῖον,
 τὴν προπλοσίαν εἰς
 πίστιν ἡγάγαν ἀλη-
 θείας.

JULIANUS

Het dunkt my der moeite
 waardig, voor alle men-
 schen te ontvouwen de rede-
 nen, door welke ik verze-
 kerd ben, dat de naauwge-
 zetheid der Galileërs een
 menschelijk verdichtsel is,
 door bedrog samengefeld;
 in dier voegen, dat ze niets
 goddelijks in zig heeft, maar
 misbruikende dat deel der
 ziele, 't welk, tot verzierffels
 genegen, kinderlijk, en on-
 verstandig is, zig beholpen
 heeft, met gedrogtelijke ver-
 tellingen tot getuigenisse der
 waarheid by te brengen.

Het gelufte den nijveren Oudvader alles aan
 te halen, wat tot zijn goed oogmerk dient, en 't
 welk in meer andere Griekſche verweerschriften
 voor den Christen-godsdienst voorkomt: 'k wil
 zeggen, niet alleenlijk aan te wijzen de onge-
 rijmhdeden, die in de Heidensche gevoelens en
 verdigtſels wegens de Goden steken, maar ook
 welke dezelve zijn, die de leere der Christenen
 schijnen te bevestigen; gelijk als van eenen God,
 van het eeuwig Verstand, dat is, Gods Zoon,
 het Woord Gods, en God den Vader: van de
 kennisse, die de Heidenen zouden gehad hebben
 van de Drieenheid, namentlijk het Goede, het
 Verstand, en de Ziele des Werelds: wijders van
 Gods Wezen in drie onderſtandigheden; van de
 We-

Wereldschepping door Gods Woord, en diergelijke stoffe, waar in de goede Man (met meer andere voor en na zijn tijd) veeltijds niet genoeg de maat houdt; 't welk de Heer Spanheim als een zaak, den geleerden bekend, aanmerkt. De verdere stukken, het aanhangsel volmakende, zijn de brieven voorreden, die Peter Martinius in zijn tijd voor Juliaans *Baardenhater* uitgaf; de voorreden van P. Kuneus voor Juliaans *Keizers*, in 't Latijn vertaald, met het opschrift zelf; d'aanmerkingen van Karel Kantoklarus over dat werk, en deszelfs voorreden over Juliaans verhoog, 't welk het tweede in rang staat; Theodoors Marcilius aantekeningen over Juliaans reden ter eere van de Zon; de voorredens en aanmerkingen van Dionijs Petavius over Juliaans werken; bladwijzers, tot Juliaan, Cyrillus, en het aanhangsel dienende; eindelijk de doorwroegte aanmerkingen van den welgemelden Hoog Ed. en wijdberoemden Heere Ezechiël Spanheim over Juliaans eerste verhoog, mede met bladwijzers verrijkt; zijnde dit laatste byvoegsel eene der menigvuldige proeven van des grooten Mans weërgadelooze geleerdheid, die de harten van alle kundige boekoeffenaars doet jooeken na het vervolg van dien arbeid, waar in Taal- en Oudheidskunde, Penningwijsheid, en, met een woord gezegd, de overvloedige Hoorn van alle wetenswaardige zaken voor den leergierigen open staat.

II. HOOFDDEEL.

*Vervolg der beschrijvinge van CHINA
door Louis Le Comte. In 's Graven-
hage gedrukt by E. Boucquet. 1698.
in 4.*

IK bragt u, lezer, voor twee maanden in Chi-
na, daar we niet alleenlijk de Keizerlijke
hoofdstad *Peking* zagen, maar ook den Keizer
zelf. We kregen teffens daar eenig berigt van
der Chinezen Starrekunde, en zoo als we onder
vele zeer merkwaardige byzonderheden van
maakfels en gebouwen te bezigtigen, over den
verwonderlijken muur, die China van Tarta-
rien scheid, verbaasd stonden, wierd ik genood-
zaakt een poosje te rusten.

Maar al lang genoeg halte gemaakt. Laat ons
onder deze gezegende lugtstreke voortgaan, laat
ons den aart der landen zelf, de vloedcn, vlie-
ten, en vrugten, van China zien.

Van de vijftien Chineesche gewesten is het
minste alleen zoo vrugtbaar, en volkrijk, dat
het in Europe een vermogend Statendom zoude
uitmaken; en een Vorst zou daar in overvloed
van goederen en onderdanen hebben, tot vol-
doening van een welgeregelde heerschezugt.

Dewijl China zeer wijduitgestrekt is, valt der
landen aart ook verscheide, naar derzelver gele-
gentheid; dat is te zeggen, naar dat ze meer aan
of van het Zuiden leggen. Daar zijn bergen en
dalen, beide zeer vrugtbaar, d'eerste vol aller-
ley

ley houtgewassen, waar mede de Chinezen grooten handel drijven : daar zijn berggroeven , die Yzer , Tin , Koper , Quikzilver , en Goud uitleveren. De Zilvermijnen worden niet meer uitgegraven , 't zy om dat 'er Zilver genoeg in 't Keizerrijk is , of dat men het leven van 't volk aan zulk een bloedigen arbeid niet wil te kosten hangen. Maar het Goud word veel van de vloedden op de vlaktens gesleept , en een ontelbare menigte van menschen oeffent geen ander ambagt als het zelve te gaan zoeken. Zy vinden 't in het slijk , en onder 't zand , zoo zuiver , dat 'er geen byzondere wetenschap van nooden is , gelijk in Peru , om het uit de steenen , waar onder het gemeenelyk vermengt word , uit te zoeken.

Aldus vertelt Vader *Le Comte* in zijn vierden brief, aan den Grave van Creci geschreven , en beschrijft voorts eenige byzondere eigenschappen van bergen , die misschien by velen niet hooger dan voor beuzelpraatjes zullen worden aangenomen. Wie zal gelooven , dat in het gewest *Cbenfi* een berg is , in vorm een Haan gelijk , die by wijlen zoo sterk kraait , dat men het drie mijlen verr' kan hooren ? dat 'er een ander in *Fokien* is , die , wanneer de hemel onweêr dreigt , zig ter regter en ter flinker zijde buigt , als een boom , van de wind bewogen ?

De berg van *Cbenfi* (ik sprekke met des Schrijvers eigene woorden) werpt vyer en vlammen uit , verwekt winden , regens , en onweder , wanneer men omtrent dezelve op trommels slaat , of op eenig ander tuig speelt.

Een berg van *Honquam* zou die wonderbaarlijke

lijke eigenschap hebben, dat ze zeerovers, begerig daar van iets af te halen, het verstand berooft; der mate, dat zy d'er niet weder konnen af klimmen, daar men anders zeer ligtelijk der afgang vind; wanneer men tot een ander einde is opgeklommen.

De berg in *Fokien* vertoont in haar gansche uitgestrektheid niets anders als het beeld van den Afgod *Foe*, zoo gedrogtelijk, dat de oogen daar van verscheide mijlen groot zijn, en de neus ettelijke mijlen lang is. Ik kan niet wel t'huis brengen het gene de Jezuijt daar omtrent zegt; *Dezelve* (hy spreekt van den laatsten berg) is geen werk van de Chinezzen, want die zouden hem een kleinder neus gegeven hebben; zy, die daar schoonheid in stellen, een kleine neus te hebben.

En verder,

Daar zijn in *China* zeer vele zoodanige* aanmerkelijke dingen, waar over zig sommige Filozofen van Europe verwonderen, en dezelve doorgaans met natuurlijke redenen trachten uit te leggen. Maar ik geloove het beter te zijn, dat men de Chinezzen daar over laat peinzzen, die, naar allen schijn, zelf mymerende, alle die wonderwerken van de Natuur hebben uitgevonden.

't Is vermakenlijker te beschouwen, hoe sommige landen tweemaal 's jaars vrugten dragen. Men eet 'er Appelen, Peren, Perzikken, Abrikoozen, Vijgen, Druiven, en onder die zeer treffelijke Muskadellen. Daar zijn ook Granaatappelen, Noten, Kastanjen, en byna alle d'andere vrugten van Europe, behalven verscheide,

* Men leze *Kircherus vethoorlijke China*.

de, die wy niet hebben, Citroenen, Oranjeappelen, welke by ons voor China's appelen doorgaan, Ananas, Gojanen, en Kokosnoten. Hier vinde ik een vreemde smeerdragende boom, en een zeldzamen Peperboom. Van de *Thé* zal wat verder aan 't einde dezes uittreksels gesproken worden.

Schoon zijn de Vlieten in China, en het on-eindig getal bruggen over dezelve lustig te aanschouwen. Men lette daar omtrent op de schranderheid der Chinezen, en op de voortreffelijkheid van dat rijk boven Europe. De Heer *Le Comte* schetst ons zeer levendig hunne vermaarde rivieren, bronnen, en meiren, welke sommige een zonderlinge eigenschap hebben.

Op het eiland *Hainang* is een water, dat vissen in steen doet veranderen. Hy zelf heeft 'er Kreeften ingeworpen, die haar gestalte behielden, dog geheel en al zoo hard byna als keisteenen wierden. Dergelijke vreemdigheden der Natuur zijn wel in meer plaatsen, als in China: maar nimmer hoorde men van Goud- en Zilver-vissen, dan die by de Chinezen zijn, en een byzonder cieraad in de paleizen en tuinen der grooten geven. Denk niet, lezer, dat gy een quakje hoort, ik deele u een waarheid mee, die de Schrijver op de volgende wijze bekrachtigt.

Deze Goud- en Zilver-vis is gemeenlijk een duim lang, en groot na d'evenbedeeling. Het mannetje is van 't hoofd af tot aan het middel-lif, en wat verder, schoon rood. Het overige, met de gansche staart, is verguld, maar van een flonkerend en blinkend goud, waar by onze regte verguldsels niet kunnen halen. 't Wijfje is
wit,

wit, en op het vierde deel van 't lijf met de staart volmaaktelyk verzilvert. De staarten van d'een en d'ander zijn niet effen en plat, gelijk die van andere vissen, maar als een bondeltje, of knop, dik, en lang gevormd, zeer sierlijk aan 't lijf passende. Hoe men ze moet levendig houden verhaalt de Heer *Le Comte* by eigen ondervinding, nevens haar voortqueking, zeer omstandiglyk; en daar meê zijn we zijn vierden brief ten einde.

In den *vijsden brief* schrijft hy aan den Mark-Grave van Torfi over de merkteekenen van der Chinezen oudheid, adel, goede en quade hoedanigheden.

De volkbeschrijving van dat magtig Keizerrijk rekt meer als veertig duizend jaren, sedert haar grondlegging. Daarom wil de Jezuijt daar aan geen geloof slaan, en scheld ze voor valsch uit: maar die tijdsbeschrijving, waar in alle de geleerde overeen komen, en welke by eenparige overlevering gesterkt word, bekent hy met geen reden te kunnen wraken.

Volgens die beschrijving, die niemand van de Chineesche Wijzen in twijfel trekt, heeft China voor meer dan vierduizend jaren Koningen gehad, die tot dezen dag toe zonder eenigen afbreuk vervolgt hebben. Een historie, die niet alleen van ouds her voor onwedersprekelyk is gehouden, om dat ze zonder oppronking in eenvoudige en natuurlyke stijl is geschreven, met alle teekenen van waarheid, die het geloof bevestigen, maar om dat de oude Filozoof *Konfucius*, door zijn wijsheid en trouw beroemd, daar aan nooit getwijfelt, in tegendeel zijn gehele

heele leere vijfhonderd en vijftig jaren voor Christus geboorte daar op gegrond heeft; eindelijk om dat de Zon- en Maanzwijmen, die van dien tijd af zijn waargenomen, in der daad hebben moeten gebeuren; alle 't welk yder een, (ook onzen Schrijver) doet gelooven, dat in de ongewijde historien van de wereld weinig waarheid is, zoo dezelve in die van China niet gevonden word.

Na dat wy vervolgens gehoord hebben der Chinezen grootmoedigheid, hunne zedeleer, oude arbeidzaamheid, en ongemeene deugden, thans merkelyk vervalscht, moeten we uit dit verhaal besluiten, dat zy in dezen tijd zoo leven, gelijk men in Europe leeft. Gierigheid, heerschezugt, en liefde van vermaak beslaan het grootste deel in 't gene by hen gehandelt word. Men liegt 'er, men bedriegt 'er. Geld en wellust is 'er de boodschap.

Wat hun gestalte en gedaante belangt, als we maar letten, welke trouen en beelden op het Chineefche Lakwerk en Porcelein staan, zoo zien we voor eerst, dat, daar de schilderyen in Europe ons altijd mooier verbeelden als we zijn, in tegendeel de Chinezen zig in hunne schilderyen ilegter maken, ja zelfs belachelijk stellen: want zy zien d'er zoo aapachtig niet uit, als zy daar in voorkomen. Dit is echter waar, dat zy in het denkbeeld, 't welk wy van de waaragtige schoonheid maken, niet met ons overeen komen. Zy willen hebben, dat een man groot, grof en vet is: dat hy een breed voorhoofd, kleine en platte oogen, een korte neus, tamelyk groote ooren, en een middelmatigen mond, een

langen haard, en zwarte hairen heeft. Een spiechtig flux lijf, levendig gelaat, en bondige gang is van hunne innelijkheid niet.

By hen gaat hy voor een welgeniaakt man door, die een grove groote gestalte maakt, en een armstoel kan vervullen. In verw zijn zy niet den aert zoo blaak als wy, voot al die van 't Noorden; dog dewijl de mannen zig niet wagen, zeer veel reizen, en op 't hoofd slechts een kleine mats dragen, die niet bequame is hante aangezigten van de zonnestralen te bevrijden, zoo zijn hy gemeenlijk zoo braun als de Portu-gijzen in Indiën: zelfs is het volk van de gewestten *Quantang* en *Junnan*, ter oorzaak van de bange hitte byna naakt arbeidende, van een olif-achtige verw.

Zoo veel als de mans in dien deelt te onachtzaam zijn, zoo veel zorg dragen de vrouwen om zig te wagen: altemaal hebben ze kitine oogen, en een korte neus. In ledigheid voornamentlijk behoeven ze de Europeesche Evatjes niet te wijken. Een kleine schoof, of klep, die op haar tabbaard staat, sluit en dekt haar gantschelijk den hals; en hare handen zijn met lange ruime mouwen bedekt. Ze gaan vastes en langzaam, met neêrgeflagene oogen, en een hangend hoofd, of ze klooster-zuytes waren. Nogtans belet die ledigheid niet, dat ze, na den aert dier kunne, haar hoofd volgen. Hoe ze meer worden opgesloten, hoe ze minder d'ontzaamheid lieven. Zy kleeden zig deffig, en haarhulsel, dat in cierslijk toegetakelde haarbokkels bestaat, is veel fraayer als die lompe slemers van toren-teuten, die uit Frankrijk ook in Nederland

zijn

zijn overgekomen. Maar 't gene haar van alle andere vrouwen des werelds onderscheid, is de kleinheid der voeten, het wezentlijkste deel van haar schoonheid. Dit is zelfs wonder, en 't kan niet begrepen werden. Deze gemaaktheid strekt zig somwijlen uit tot overmaat, die men dwaasheid zou noemen, indien zulk een grillig oud gebruik (dat in 't stuk van kleedy-gewoonte altijd voor de natuurlijkste denkbeelden gaar) haar niet poodzaakte, den grooten hoop te volgen, en zig naar 's lands wijze te schikken.

Zoo ras als de dogters geboren worden, dragen de bakermoers en minnemoers zorg, om haar de voetjes heel naauw te bezwachten, uit vrees, dat ze te groot zouden werden. De natuur, welke daar toe als gevormd schijnt, voegt 'er zig veel lichter na, als men wel denkt, en men bevind niet, dat het haar gezondheid eenigzins benadeelt. Hare schoenen van satijn, met goude, zilvere, en zijde bloemen gesikt, zijn ongemeen net, en schoon ze zeer klein zijn, echter doen zy haar best, om die in 't wandelen te laten zien. Want ze gaan, dat men naauwelijks zou gelooven dat ze gaan; en ze zouden gaarne, zooze die vryheid hadden, den ganſchen dag gaan. Sommige hebben gemeent, dat dit maken van kleine voeten door de Chinezen eerst bedagt is, om de vrouwen dus beter te stellen in noodzakelijkheid van het huis te bewaren. Maar de Chinezen, als men daar na vraagt, lachen d'er mee. 't Zijn maar praatjes; zeide iemand van hen tot Vader Le Comte: *onze Vaders hebben, niet min als wy, de Wijven al te wel gekent; dan dat zy zouden geloest hebben, dat men*

haar de magt van te gaan, en de begeerte om menschen te zien, konde benemen door 's middels van haar de halve voeten af te snijden.

By dit geval deelt de Jezuijt ons een verhaal meê van zeker vrouwmensch, die zig te Parijs valschelijk voor een Chineesche Vorstinne uitgaf: hy vertelt ons de dragt der mannen, hun vreemde gewoonte van lange nagelen en lange baarden te voeden; hun afkeer van de paruiken; des gemeenen volks al te groote vryheid van naakt gaan; hunnen handel in zijde, en gebloemde stoffen, katoen, en neteldoeken; laatstelijk ook, hoe de Christensche gezellen, die China gaarne tot bekeering bragten, aldaar gekleed gaan.

Deze stoffe vervolgt hy in den *zesden brief*, dienende om Mevrouw de Hartoginne van Bouillon een bezetting te geven van der Chinezen netheid en deftigheid.

Al zijn ze in hunne huizen zoo deftig niet als de zinnelijkste van de Europeërs, nogtans het Lakwerk en Porcelein zet dezelve een zonderling cieraad by. Zy verlakken Tafels, Schutten, Kabinetten, met alle soorten van verwen, veeltijds ook mengsel van goud en zilver. Zy schilderen daar in menschen, bergen, paleizen, jagten, vogelen, veldslagen, en met luttel kosten staak hun tuig wonderlijk fraay.

Behalven de glans en luister, het Lakwerk eigen, word het hout, dat daar mede overdekt is, tegen verderf bewaart. Stank zelf hecht 'er niet op, en zoo d'er vet of smeer op een tafel stort, men behoeft slegts met een natten doek daar over te strijken, en 't is weêr helder schoon. Dit Lakwerk is een enkele gomme, druijpende uit

uit een boom, ten naasten by een wijnstok gelijk.

Het Porcelein is in China een algemeen huisraad van alle huizen, kleine, en groote. De tafels, de vensterramen, de kassen, de kisten, de keukens zijn 'er vol van; want men eet, men drinkt 'er uit: kort om, 't is dagelijks vaatwerk. Men maakt 'er groote bloempotten van: de Bouwmeesters dekken d'er de daken mee, en bedienen zig somwijlen daar van, in plaats van marmar, om de muuren te beleggen. Wien 't lust, zijn oogen in die zuivere stoffe te vermaken, hy kan hier het onderscheid leeren van 't grove en fijne porcelein; met alles wat tot de gladheid en schildery behoort: zelfs hoe 't gemaakt word. *Vader Le Comte* verwerpt de gemeene praat, die voor dezen deed gelooven dat de toebereiding van de aard' honderd of tweehonderd jaren vereiste. 't Is, zegt hy, een aard', harder als de gemeene, en veel eer een soort van zaffe en witte steen, dien zy uit zekere steengroeven halen, heel fijn maken, en tot een deeg kneden.

Te gelijk hooren we, hoe verre de Chinezzen zig de schilderkonst verstaan; we zien hunne schoone bedden, en ledekanten: en daar van daan in de tuinen getreden vinden we hen maar tamelijke liefhebbers van 't rechte tuintvermaak te zijn. Dit maken zy weêr goed met hunne deftigheid in openbare verschijningen (ik moogt liever *pragt* zeggen) kostelijke feestvieringen, waar onder het *feest der Lantaarnen* uitmunt; 't welk hier in zijn oorsprong word nagevorscht, met ingelaste historien, en een vertoog over de Chineeche vierwerken.

Verhaal van de deftigheid der Chinezen ver-
 eilte, dat de Schrijver ook van de heerlijkheid
 den Keizers sprak. Deze praalt byzonderlijk,
 wanneer hy in 't openbaar verschijnt, nooit an-
 ders als een Godheid, omringd met alle glans,
 die d'eerbied van volkeren medebrenge. Ou-
 links verzoonden de Keizers zig zelden; maar de
 Tartaren, die thans regeren, zijn vry gemeen-
 zamer, en houden een middelmaat, den Chine-
 zen niet mishagelijk. Evenwel, zoo gematigd
 als de tegenwoordige Keizer, in vergelijking van
 de ouden, is, kan men zeggen, dat hy nooit als
 voor het hoofd, of in 't midden van een leger
 uitgaat.

Dan word hy van alle zijne Hofamptenaren
 verzelt.

Men ziet niets anders als zijde kleeden, flon-
 kerende van goud en gesteente, wapenen, paar-
 detuigen, zonnescermen, wimpels, en hon-
 derd andere pragtige eerteikenen, alle om 't kos-
 telijkst. De Vorst, die thans op den troon zit,
 als hy de Prinzen van 't Keizerrijk gaat bezoe-
 ken, reist gemeenlijk te post, gevolgd van wei-
 nige lijfwagten, en getrouwe krijgshoofden;
 maar in alle steden, die hy doortrekt, en op al-
 le bezwaarlijke wegen, staan zoo vele benden
 soldaten in slagorde, dat hy te post als door een
 leger trekt.

Dikwils gaat hy in Tartaryen 't vermaak van
 de jacht nemen, maar altijd met zulk een magt
 van volk, als of hy ter verovering van een nieuw
 Keizerrijk toog; nooit minder als veertigduizend
 koppen, die veeltijds groot ongemak uitstaan: en
 't gebeurt niet zelden, dat op een moeilijke jacht

meer

molt paarden sterven, dan in een dag des strijds zouden inoavalen. 't Verlies van tien duizend paarden is by hem zoo veel als niets met al.

Zijn ontzachelijkheid (zoo hebben de Jesuïtische medechbroeders van onzen Schrijver hem vertelt) is in die gelegenheid ongeveen groot. Derzig en veertig kleine Tartarische Koningen komen daar dikwils hun hof by hem maken, of schattinggelden aan hem opbrengen; zelfs eenige onder hen, die den naam van * *Han* of *Kan* dragen. Deze alle zijn zijne loontrekkers, als Mandarins van den eersten rang. Hy geeft aan een zijne dochters ten huwelijk, en om d'een en d'ander aan zig naauw te verbinden; verklaart hy zig voor derzelve beschermmer tegen alle de Westersche Tartaren, die hen menigmaal outrusten.

Terwijl die menigte van Vorsten in 't leger van den Keizer verschijnt, doet het hof ongelooftelijke onkosten, en om aan die mindere Bazen een denkbeeld van China's magt te geven, is de trein, kleedy, en het tentwerk van de *Mandarijns* in alles trots, tot overdadigheid toe.

De pragtige uittocht des Keizers, wanneer hy in zijn tempel aan den Hemel gaat offeren, is der vermeldinge wel waardig, en word hier uit eenen *Vader Magelbens* ingelast, zonder de minste opsmukking, zoo als *Le Comte* getuigt, om dat die plegtigheid aan al de wereld bekend is, en door oude gewoonte zoodanig geschikt, dat de Keizer zelf daar aan niets zou darven veranderen, of besnoeijen. Deze groote ommeegang begint met vier en twintig trompetters, en even zoo veel trommellagers, yder van die in twee

ryen. Vier en twintig mamen , met verlatte en vergulde stokken , van zes tot acht voeten lang , gewapend , volgen hen in den zelve rang. Daar aan streven honderd soldaten , dragende hellebaarden , met een halve kring van yzer , als een halve maan , voorzien ; en achter hen oversten , welker pieken , rood gelakt , op verscheide plaatsen met goude bloemen en beelden versierd zijn. Na die eerste ry draagt men vierhonderd groote net-gemaakte lantaarnen , vierhonderd vergulde toortslichten , tweehonderd spiessen , met groote zijde quasten daar aan , vier en twintig vaandels , waar in de teikenen van de zonneloop staan geschilderd , en zes en vijftig andere , die het gestarnte des Hemels verbeelden. Daar zijn wijders tweehonderd vergulde waaijers met afbeeldsels van Draken , en vele andere dieren , beschilderd , vier en twintig zonnescermen , die nog deftiger , en een kasse , van de Hofamptenaren gedragen , waar-in de gereedschappen van goud zijn. Al dat zelve gaat onmiddelijk voor den Keizer , die te paard komt , heerlijk gekleed , met tien witte handpaarden , welker tuigen van goud en gesteente kraken , honderd lijfwagten , met hellebaarden omringd , en de edeltuiden van 't paleis. Boven hem word een zonnescerm gedragen , die den Keizer en het paard overschaduwet , schitterende van alle versiersels , die men tot deszelfs kosteljkheid heeft konnen uitvinden. De Keizer word gevolgt van alle de Princoen van den bloede , van de Mandarijns van den eersten rang , van de Onderkoningen , en van d'eerste Hofgrooten , alle in plegtelijke staatskleederen. Daar aan ziet men

men vijfhonderd jongelingen van aanzien in 't Hof, beſtuwd van duizend voetknechten, bekleed met inkarnate zijde kleederen, vol bloemborduurfels, zilvere en goude ſtarretjes: en dit is eigenlijk het heis van den Keizer. Dan maakt de volgende ſloop den gezeiden voortogt nog veel aanzienlijker: want zes en dertig mannen dragen een overdekten zetel, niet ongelijk een zegewagen. Honderd en twintig dragers torſſen een andere, die zoo groot is, dat men ze voor een gansch vertrek of kamer zoude aanzien. Daar volgen vier wagens, welker twee eerſte van Olifanten, der twee andere van Paarden, worden getrokken: yder overdekte zetel, en wagen, heeft een wagt van vijftig mannen; de Koetſiers zijn weils opgeſchikt, en de Olifanten zoo wel als de Paarden met koſtelijke kleeden bedekt. Eindelijk word die trotſe voortogt door tweeduizend Mandarijns van letteren; en tweeduizend Krijgsbevelhebbers, alle in heerlijken gewade, met ſtatigheid, die eerbied verwekt, volgens oud gebruik, beſloten.

Maar de Keizer van China komt nooit grooter, nooit in ontzachelijker vertooning van Alleenheerſcher te voorſchijn, dan wanneer hy den Gezanten gehoor verleent. Het overgroot getal van alſdan gewapende krijgsknechten, die ongelooſelijke menigte van Mandarijns in hunne ſtaatskleederen, in rang en waardigheid onderscheiden, en elk in zijn regte plaats geſchikt, zonder verwarring, zonder geſchal, zonder belemmering, en op zulk een manier als zy in de tempels hunner Goden zonden verſchijnen; de Staats- en Rijks-dienaars; de Hoofden van alle

hoogvermogende Gerigtshoven ; de kleine Koningen ; de Vorsten van den bloede ; de Kroons-erfgenamen , die zig voor den Oppervorst zoo veel te ootmoediger dragen als zy boven den volke verheven zijn ; de Keizer zelf , die , op een thron gezeten deze menigte van aanbidders voor zijne voeten ziet neêrgebogen ; dit alles , zegge ik , geeft een glansrijke gedaante van grootheid , die nergens dan in China gevonden word , en welke geen Vorst in 't Christenlandsch Europe zoude durven navolgen.

Den *zevendeu brief* (eene der aanmerklijkste van alle) schreef Vader *Le Comte* aan den Aartsbisschop , Hartog van Reims , eerste *Pair* van Vrankrijk , om hem van de spraak , letters , boeken , en zedenleere der Chinezen te berigten.

Ik zal daar uit , tot mijn eigen , en misschien ook der lezeren verwondering , kortelijk aantekenen , dat de Chineesche spraak geene de minste overeenkomst heeft met alle de talen , of spraken , die in de wereld gesproken worden , en niets met haar gemeen heeft , nog in woordenklank , nog in uitspraak , nog in samenknopping der denkbeelden. Alles is in die spraak wonderbaarlijk , en van dieper geheimenisse. Wie moet zig niet verbazen , dat men alle de Chineesche woorden in den tijd van twee uren kan leeren , en nogtans een veeljarige oefening van nooden heeft , om dezelve te spreken ? dat men alle hante boeken kan lezen , en verstaan , zonder iets daar uit te begrijpen , zoo wanneer een ander die voorleest ? dat een Leeraar met alle bedenkelijke netheid geschriften zal opstellen , en dat hy zelf niet genoeg zal weten , om zig in den gemeenen

nen

nen ommeegang wel te witen? dat een stomme, in de letters onderwezen, zonder schrift, op zijn vingers, zal kunnen spreken, zoo ras als 't noodig is? ja, 't welk nog vremder luid, dat de zelve woorden dikwils toegestelde dingen beteekenen, en dat ze van twee personen, die dezelve zullen uitspreken, in den mond van den eenen vleytaal, dog in den mond van den anderen bittere laster zullen zijn?

Deze wonderspreuken, hoe ongelooftelijk ze schijnen te wezen, zijn echter waaragtig.

De spraak bestaat in niet meer dan omtrent driehonderd drie en dertig woorden, alle van eene lettergreep, of die men ten minsten op zulk een gedronge wijze uitspreekt. Ze worden hier, hoewel 't een verdrietig werk is, dien reeks van woorden na te lezen, in een tafereel beschreven; als by voorbeeld *Ca. Cai. Cam. Can. Cao. Co. Cox. Cax. Coum. Cha. Chay. Cham. Chai. Chao. Ché. Chin. Chéou. Chs. Chiao. Chim. Cho. Choa. Chou. Chouaoy. Chout. Choy. Chaim. Choum*, en zoo voorts, met wonderse veranderingen in d'averige letters: zoo dat iemand zig kan vermaken met die oudvermaarde en zeer welsprekende taal der Chinezen op eens enkele bladzijde te zien begrepen.

Nu zouden die weinige woorden niet genoeg zijn, om zig met gemak op alle soorten van stoffen te verklaren, ook niet om stoffe aan konsten en wetenschappen te geven, nogte om welsprekendheid in geschriften en redeneringen uit te drukken; by aldien niet uitgevonden was een konst om derzelve zin, nogtans zonder grooter getal

getal van woorden, te vermeerderen. Vraagt iemand waar in die konst bestaat? *voornamelijk in de verscheide toonklanken, die men aan de woorden geeft. Een en 't zelve woord, met stembuiging sterker of zwakker uitgesproken, heeft verscheide beteekenissen.*

Aan elk woord geeft men vijf toonen; naar den zin, die het moet hebben. d'Eerste is een gelijkmatige uitspraak, zonder de stem te verheffen of vernederen; als of men de eerste note van onzen zang een poos lang gaande hield. De tweede verheft de stem merkelyk hooger. De derde is zeer doordringende en schetterende. In de vierde valt men van dien doordringenden toon eens klaks op een zachten: en in de vijfde gaat men over tot een grover of brommender toon gelijk als een Bas. Dog dit kan niet duidelyk genoeg werden aangewezen, als door de taal zelf.

Ondertussen zien we evenwel, dat door die verscheidenheid van uitspraak de gezeide 333 woorden tot 1665 worden gemaakt. Daarenboven kan men gelijkvormig spreken, of elk woord lippen; 't welk heel gemeen is, en de spraak nog de helft vermeerdert. Soms tijds voegt men ook die eenledige lettergrepen te zamen, gelijk wy onze letters doen, om daar van verscheide woorden 't zamen te stellen. Soms tijds heeft een gansche spreuk, naar dat ze volgt, of voor een andere gaat, een heel verscheiden zin: waar uit men liehtelyk kan bemerken, dat die spraak, hoewel arm en beknopt in schijn, nogtats rijk en uitgestrekt is, om een meining uit te drukken.

Maar

Maar die rijkdommen baren den vreemdelingen een vervaarlijke moeite, om dezelve te verzamelen; tot zoo verre, dat onze Schrijver twijfelt, of sommige van zijne Lojolijsche broeders niet liever in de berggroeven zouden willen arbeiden, als ettelijke jaren besteden aan 't blokken van de voorzeide naauwgezette taalkunde. Hierpasse het, dat hy zekeren Schrijver, schoon een van zijne maatschappy, wedersprak, om dat die de Chineesche taal ligter als de Grieksche, Latijnsche, of alle andere talen van Europe had geoordeelt. De reden, dien hy daar van geeft, is zeer opmerkelijk, en heeft groote schijn van waarheid. Viel ze my niet te langwijlig voor mijn uittreksel (dat reeds breed genoeg aangroeit) ik zou dezelve naschrijven, maar hier is zoo groot een overvloed van stoffe, dat ik liefst deze, en die van der Chineezen schrijf- en drukkonst, mitsgaders den aanleve van dien, zal voorby treden, om van de boeken zelve wat te melden. Ook hebbe ik elders, uit Izaak Vossius schriften, van de verwonderlijke oudheid en wijze van boekdrukken in China tot mijne landsgenooten gesproken.

De Heer *Le Comte* houdt het boek der wereldmaking voor d'eerste beschrijving, maar bekennt, dat van alle boeken de Chineesche d'eerste zijn in 't ligt gebragt. Het was voor vierduizend driehonderd jaren, dat de Keizer *Hoantsi*, de letters uitgevonden hebbende, van de Starrekunde, Reken-Zang- en Geneeskonst schreef. By uitnemendheid worden de oudste geschriften de *vijf stukken* genoemd, en de Chinezen hebben niets heiliger, als de leere, daar in begrepen.

Zon-

Zonder my op te houden met hante ontelbare schriften, schrijvers, en rijke boekzalen; dan eens verbrand, dan weder hersteld, kan ik echter niet nalaten iets te reppen van den allervermaardsten en voortreffelijksten Wijzaart, die ooit by hem in hoogachting was, en blijven zal, * **KONFUCIUS**; *Konfucius*, zegge ik, de zuiverste bron van der Chintzen leere, hun Wijsgeer, Wetgever, en Godspraak.

Hy, zeer wijze Man, wierd in 't gewest van *Quantsang* geboren, 483 jaren voor Christus komt. Men vind in dezen brief beschreven zijn levensloop, vordering in wijsheid, en hervorming der zeden; welke van een opmerkende met dan niet verwondering zijn te lezen, indien hy nu voor d'eerstemaal den man leert kennen: maar boekoeffenaars weten, met hoe grooten lof die Chineesch al lang in Europe kenbaar is geworden. Hy leefde 63 jaren, maar sleet de laatste jaren zyn's levens in droefheid, uit de ongeregelheden der volkeren opgevat. *De Konningen*, zeide hy in zyn laatste ziekte, *volgen onze lessen niet. Ik ben de wereld niet meer nut, en daarom is het tijd, dat ik 'er uit verhaare.* Van dat oogenblik verviel hy in een slaapziekte, die zeven dagen duurde; ten einde van welke hy onder de handen zijner leerlingen den geest gaf.

Uit zijne voortreffelijke zedeleer, doorgaans in zijne schriften verspreid, laat de Heer *Le Comte* hier eenige zetregels invoerjen, die hy zegt uit

* In 't Chineesch *Count-che*, na zyn dood voor een Heilig geëerd.

uit zeker boek van eender Madarijns, te *Peking* regerende, getrokken te hebben.

Deze zijn (tot een staaltje) ten getale van XIV, met byvoegfels van historien, die de klemredenen verklaren, maar ik zal de zctregels alleen te boek slaan.

- „ I. Een wijs man moet na geen schoonheid
 „ wenschen.
- „ II. Men moet zig zelf bepalen, zoo men
 „ volmaakt wil wezen.
- „ III. Een man moet dikwils veranderen, zoo
 „ hy volständig in wijsheid wil zijn.
- „ IV. De Grooten in een Koninkrijk zijn niet
 „ altijd de grootste mannen van Staat.
- „ V. Een middelmatig gebrek toont dikmaal
 „ groote hoedanigheden.
- „ VI. Een Vorst is zonder raad, wanneer hy
 „ al te veel verstand heeft, en zijn gevoelen
 „ d'eerste zegt.
- „ VII. Veel verdert een wijs man, vermits
 „ de rechte weg altijd de kortste is. Daarentegen
 „ een quade Staatkundige komt later tot zijne einden,
 „ om dat hy omwegen en kronnige paden
 „ wandck.
- „ VIII. Die d'allervolmakteste staat begeren,
 „ zoeken veeltijds geen volmaktheid, maar gemak.
 „ Zoo gy u zelven in deze wereld wilt vast stellen,
 „ zijt dan wel indagtig, dat een nieuwe manier van
 „ leven aan te nemen niets anders is, als van d'eene
 „ moeite tot d'ander te treên.
- „ IX. Die naarsig zijn, en alles willen doen,
 „ stellen vele dingen tot 's anderen slaags uit.
- „ X. Men moet zig niet verwonderen, dat een
 wijze

„ wijzelangzamer op de weg van de deugd gaat,
 „ als een quade op die van d'ondeugd. De drift
 „ drijft aan, maar wijsheid beftiert een Mani.

„ XI. De waare Adel bestaat niet in het bloed,
 „ maar in verdienften. Wy zijn van een heel
 „ verheven rang, wanneer de Deugd ons belet,
 „ met de rest van de menschen te kruipen.

„ XII. In den stand, waar in wy zijn, be-
 „ staat de volharding in 't goede minder daar in,
 „ dat men niet valle, dan dat men weder opsta,
 „ als men gevallen is.

„ XIII. Daar is geen mensch, die de helft
 „ van zijne gebreken niet bedekt. Niet te min,
 „ hoe dat hy zig ook vleit, hy zoude beschaamd
 „ zijn aan anderen zoodanig voor te komen,
 „ als hy hem zelven voorkomt.

„ XIV. Spreek nooit van u zelven tegen an-
 „ dere, nog ten goede, om dat zy u niet mog-
 „ ten gelooven, nog ten quade, dewijl zy d'er
 „ reeds meer van gelooven als u lief is.

Op dezelve wijze sprak hy eens tot zijne loer-
 „ lingen, die genegen waren hun zelven telkens te
 „ verachten.

„ Zijne gebreken te bekennen, als men ons
 „ daar over bestraft, dat is zedigheit.

„ Dezelve aan zijne vrienden te ontdekken,
 „ is opregtheit, en vertrouwendheit.

„ Maar die voor al de wereld te gaan uitroepen,
 „ zoo men d'er geen maat in houd, dat is hoo-
 „ vaardy.

Ik ga voort tot den *achtsten brief*, aan den Heer
 Pheipaux, Sekreraris van Staat, over de byzon-
 „ dere merkteekenen van het verstand der Chine-
 „ zen, in vele omftandigheden, geschreven. Uit al-

te dezelve (want my lust dit uittreksel af te breken) zal ik niet aanhalen, hoe verre zy, meer of min dan andere volkeren, in alle konsten en wetenschappen zijn bedreven; wat hen in de Redenkonst en Meetkonst ontbreekt, twee hoofdwerken van het menschelijk verstand; waar in de Europeërs waarschijnlijk altijd zullen uitmunten; nogte met hoedanige konstenaryen en bedrog-streken zy in hunne oeffeningen zig behelpen. Ook zal ik voorby gaan hun behendige wijze van in alle stoffen te werken; hoe zy den Zeilsteen weten te klieven; hoe omzigtig hunne scheepsvaardy voor vele eeuwen was, en nog ten huidigen dage is; desgelijks met welk een verwonderenswaardige knaphandigheid zy gewoon zijn snelstroomende vloedten te bevaren: nogte het is mijn zinnelijkheid, althans uit te meten, hoe bequame Vissers, en, voor al, hoe voortreffelijke Koopluiden en doortrapte Staatskundige zy met de daad betoonen te wezen: maar ik zal alleen iets naschrijven van 't gene *Vader Le Comte* onder die velerley verhandelingen van de * *Thé* zegt.

Een der Artzenykruiden, die de Chinezen gebruiken, is het gemelde *Thé*blad, van welkers eigenschappen de Europeërs (die altijd wat nieuws beminnen, en dat gene 't welk zy niet kennen dier betalen) verscheidentlijk oordeelen.

In China weet men van geen voeteuvel, nog steen, nog heupjicht; en men beeld zig in, dat het gestadig nuttigen van *Thé* alle die qualen belet. De Tartaren, die rauw vlees eten, zijn

XIII Deel.

E

ziek,

* *Thé* is een quaad woord van de landstreek *Fokien*. Der *Mandarin*en spraak is *Tcha*.

ziek, en hebben quade magen, wanneer ze goet *Thé* drinken; daarom, op dat zy dezelve in overvloed mogen hebben, verschaffen zy aan den Keizer een groote menigte paarden voor zijne ruitersbenden. Meer andere blijken zijn d'er, dat de deugd van het *Thé* water geen enkele inbeeldinge is; maar d'ondervinding leert ons ook, dat men het te onrecht voor zulk een algemeen Artzenymiddel tegen alle ziekzens houd, als sommige voorgaven. Misschien bestaat in het enkel warm water de genezing, die men aan de *Thé* toeschrijft. Vele liiden blijven van onpafelijkheden bekrjyd, die zig aan warm water drinken gewennen. Niet te min, de *Thé*, uit haar natuur bittende, schijnt niet quaad voor de ontbinding van de maag, die vele koking noemen. Hier uit zoude kunnen bewezen werden, dat ze ook de verstoppingen geneest, en andere onnutte vogten verdriift: hoewel we bevinden, dat dit in alle menschen niet vast gaat, dewijl d'een dus; d'ander zoo van binnen gesteld is.

Maar om de *Thé* nuttelijk te gebruiken, is 't noodig, dat men die kenne; want daar is meer als eene soort. Die in de landstreek van *Guenfi* valt, is dik, seherp, en onaangenaam, welke de Tartars drinken. Deze is daar zeer goed koop, het pond geen drie stuivers kostende. In het zelve geweest vind men nog een byzondere soort, die meer na mos als bladeren van boomen gelijkt. Men bewaart die langen tijd; en geloof, dat de oudste d'allerbeste in ziekzens is. Den zieken word wijders een derde soort gegeven, welkers bladeren heel lang en dik zijn; dog deze, goed blijvende, naar dat ze bewaart word,

is geen *Thé*, die men gemeenlijk nuttigt.

De *Thé*, die men gewoon is in *China* doorgaans te drinken, heeft geen byzonderen naam, dewijl ze zonder onderscheid in landen van verscheiden aart wordt opgezamelt. Het aftreksel is uit den rooden, de smaak onaangenaam, en een weinig bitter. 't Volk bedient zig daar van, alle uren des dags, zonder onderscheid, en dezelve is d'allergemeenste drank.

Maar hielden van aanzien gebruiken twee andere soorten, die in *China* zeer vermaard zijn. d'Eerste word *Thé Soumbô* genoemd, naar de plaats daar ze valt. De bladeren van dezelve zijn wat lang; het water klaar, en groen, als ze versh is, en de smaak aangenaam. Ze riekt, zegt men by ons, en in *Vrankrijk*, na violen; maar die reuk is niet natuurlijk. De *Chinezen* hebben onzen Schrijver dikwils verzekert, dat goede *Thé* gansch geen reuk moet hebben. Deze is de gene, welke men in bezoeken schenkt, en zeer bijt: daarom moet niemand zig gewennen, dezelve ruchter te gebruiken, ten zy hy ten laastten daar van onpasselijk wil werden. Misschien dat de *Suiker* haar schertheid wat vermindert, maar in *China*, daar men dezelve zuiver neemt, zou een al te veelvuldig gebruik van die *Thé* de maag bederven.

De tweede soort word *The-Voni* geheten. De bladeren van deze zijn klein, en bruinachtig, en geven aan 't water een gele verw. De smaak is lekker, en de zwakste maag word daar door altijd versterkt. In de *Winter* moet men zematiglijk gebruiken, maar in de *Zomer* kan men d'er niet te veel van drinken. Voornamentlijk

is ze goed, als men na een reize, harden loop, of andere sterke oeffening, aan 't zweeten raakt. Ze word ook aan de zieken gegeven, en al wie wel op zijn gezondheid let, drinkt geen andere. Toen Vader *Le Comte* in Siam was, hoorde hy dikmaals van de bloem van *Thé*, van de Keizerlijke *Thé*, en van meer andere soorten van *Thé* spreken (waar van de prijs veel grooter was, dan de eigenschappen, die men haar toeschreef) maar in China heeft hy niets diergelyks vernomen.

Om de *Thé* keurlijk goed te hebben, moet men ze ter regten tijd verzamelen, als de bladen nog klein, teer, en volsappig zijn. Gemeenlijk begint men die op te gaderen in Gras- of Bloeymaand, naar dat het saizoen gevordert is. Men hangt ze daar na in den rook van kokend water, ter verzaftinge; en als ze daar van doortrokken is, spreid men ze over kopere platen, over 't vyer gehouden, waar door ze allensskens opdroogt, tot dat ze van zelfs kronkelt, op die wijze, als ze ons voorkomt. Waren onder de Chinezen minder bedriegers, hun *Thé* zou beter zijn; maar zy vermengen die dikwils met andere kruiden, om den hoop met luttel kosten te vergrooten, en meer geld daar van te trekken. 't Is wat zeldzaams, dat men ze gansch zuiver vind.

Hoe de *Thé* gequeekt word, en hoe de Heer *Le Comte* dezelve heeft zien groeijen, met drierley vrugten daar aan, staat, nevens andere Chineesche gewassen, in dezen brief, waar mede het eerste deel van 't werk beïloten word, naauwkeurighjk beschreven.

Ik

Ik geve my zelve thans heilig avond, zullende by d'eerste luim, die my overkome, om weer van China te spreken; het volgende *tweede deel* in een derde uittreksel afhandelen.

III. HOOFDDEEL.

Johannis Markis in JOELEM, HAMOSUM, HOBHADJAM & JONAM commentarius, seu analysiſ exegetica, qua Hebræus textus cum Verſionibus Veteribus confertur, vocum & phraſium viſ indagatur, rerum nexus monſtratur, & in ſenſum genuinum cum examine variarum interpretationum inquiritur.

Dat is,

JOHANNES MARK's *verklaring*, of *uitbreidende ontbinding*, van Joël, Amos, Obadja, en Jona, waar in de Hebreeuwſche text met de oude Overſettingen word vergeleken, de kragt der woorden, en ſpreekwijzen, nagevorcht, de ſamenſchakeling der zaken, aangewezen, en de regte zin met onderzoek van verſcheide uitleggingen nageſpoort. Te Amſterdam by Gerard Borſtius 1698. in 4. 95 bladen.

Mijn Boekzaal word door de geleerde werken van dezen Hoogleraar der Godgeleerdheid in de hooge School van Leiden niet weinig opgeciert : want geen jaar gaat 'er om , of men ziet 'er iets van zijn naarstige hand , 't welk met zulk een graagte voortgaat , dat 'er stukken zijn , die menig mensch zoekt , maar die in de winkels niet meer gevonden worden. Zoo veel geeft het , verstaanlijk , zinrijk , te schrijven ; veel te zeggen in weinig omslag van woorden , en , zoo verre het doenlijk is , een liefhebber van geleerdheid genoeg te willen geven ; 't zy dan dat hy zig over het verhandelde voldaan houd , niet genegen om meer zeggen daar over te hooren , om dat 'er misschien niets bondigers gezegt zal worden : ofdat hem de lust ontvont is , om uit die heldre bronnen , hem aangewezen , een frissen teug te gaan doen , die zijn hart rake.

De Heer Mark gaf ons * onlangs zijne uitleggingen over *Hoseas* ; en die zig der moeite wil getroosten , om na te zien wat wy toen van 's Mans opzet meldden , zal my een goed deel van mijn moeite ontnemen , om dat te herhalen.

Dit werk gaat over de vier volgende Profeten *Joël* , *Amos* , *Obadja* , *Jona* ; en dat op den eigen voet , die toen is aangewezen. Ik stappe dan over het gene reeds gezegt is , en uit den titel blijkt : want deze brave Schrijver houd zijn woord , en maakt zijn opschrift niet gelijk der Apothekers vergulde doozen , daar schoone artzenyen van buiten te lezen , maar van binnen niets dan spinrag , of wat vermaafte lorren te vinden zijn. 't Is
te

* *Mey en Juny 1696.*

te wenschen, dat hy de overige kleine Profeten ook zoo mag afschafelen; en de grootste daar na op den zelven leest schoeljen.

Hy begint met Joël, en wijst aan, dat die een Profet, en in rang de tweede is; na de gewone telling der Joden: schoon de Grieken, volgens Hieronymus verhaalt, Amos voorstellen, en Joël de vierde plaats toewijzen.

Zijn naam *Joël* word onderzocht, om dat over dezelfde uitlegging verscheidde gedachten zijn, gelijk ook die van zijn Vader *Pethuel*, daar sommige den beroemden Rigter Samuel van maken, en alzoo dezen Joël tot een zoon van zoo vromen Vader. Goed was de vond, en wensche-lijker nog de zaak, dat vromé ouders altijd zulk slag van kinderen teelden. Maar hier is 't anders gelegen: want *Pethuel* is *Samuel* niet, en schoon die een zoon had, die Joëls naam draagt, zoo was hy echter geen Profet, maar voor zijn Vader een schandvlek, en in Izraël een aanstoot: behalven dat de tijd, op welke onze Joël leer-aarde, daar meê niet overeen stemt. Want was hy Samuels zoon, zoo beleefde hy Sauls en Davids tijden, maar daar van zijn in zijn voorzegging niet de minste blijken; niet een woord vind men, dat 'er na zweemt.

Dit geeft den Hoogleeraar de gevoegelijkste aanleiding, die men kan hebben, om op Joëls leeftijd onderzoek te doen, en 't komt daar op uit, dat hy een tijdgenoot van den reeds verklaarden Hofeas is, niet van Eliza; schoon dat 'er ten tijde van dien Profet ook een hongersnood in Izraël was, zoo wel als in den tijd van onzen Joël; gelijk uit zijn eerste hoofddeel blijkt:

maar dat bewijs gaat by onzen Schrijver niet door, en hy wil niet, dat men, om de gelijkheid van zulk een voorval als dat is, den rang en de tijden der Profeten door malkanderen in 't wild zallaten loopen. De brave Huët, die zijn giffing over dit stuk geüit heeft, krijgt zijn lof, en daar volgt een les, die wel in achting mag werden genomen, omtrent dit verzwijgen van den tijd, wanneer onze Profeet geleefd heeft. Men moet dat zoo niet duiden, zegt de Heer Mark, als of deze algemeene voorzegging tot geen byzonderen tijd behoorde, of dat ze, wegens haar duisterheid, ongemeld ware gebleven; nadien voor dezen by de Joden vele zaken door een vergelijking van de woorden (der voorzegging) met d'uitkomst zeer klaar en kennelijk waren, die ons door 't ontberen van de geschiedenissen van dien tijd nu onbekend zijn; en Joël was te zijnen tijde niet onbekend, toen hy profeteerde. Net, voorwaar, en wel ter sneë.

Is een Boekzaallezer beluist te weten, wat hy zig van deze uitlegging mag beloven, zoo zal ik hem een staaltje twee of drie op de hand zetten. Hy zie dan wat 'er in steekt, en oordeele van de rest.

De Profeet doet een vraag in het tweede vaars van zijn eerste hoofdstuk, na dat hy de Ouden, en alle des lands inwoonders tot aandagt had genoodigt, en ze is deze; *Of dit geschied zy in hunner dagen, of ook in de dagen hunner Vadersen?* De vraagteekenen, die den taalkundigen hier bejegenen, sla ik over, hoewel ze haar opmerking wel waardig zijn voor een boekoeffenaar, die zijn mond maakt op zulke fijne lettergerigten, en 't groot gezag van Vader Drusus, in der-
ge-

gelijken banket op te schotelen, wil erkennen.

Ik houde my aan de vraag, die d'er gedaan word, en hoe billijk die mag wezen. Want als men ziet op de rampen, die Izraël in voortijden zijn overgekomen, en zig verbeeld, dat 'er onder de Zon niets nieuws voorvalt; byzonderlijk als een aandagtig lezer van de Schriftuur bedenkt, dat de achtste plaag onder de tien plagen, die Farao geëffelden, ons beduid word als weërgaelloos (volgens Ex. 10. 4, 5, 6. 14. 15. en daar by vergeleken Ps. 78. en 105. 34) zoo zal iemand, die 'er niet over heen loopt als een Monnik over zijn getijen, maar dat werk met bedaarde zinnen erkauwt, eens vragen, hoe deze vraag met zulke teksten kan bestaan? Te meer, om dat dit vragen, wel ingezien, zoo veel is, als sterk ontkennen; en hartelijk neen zeggen: 't welk onze geleerde Schrijver met enige voorbeelden ook aanwijst. Zijn antwoord komt hier op uit. Men kan gemeene plagen in 't gemeen aanzien, en dan bevinden, dat, schoon zy in haar soort dezelve mogten zijn, zy echter hare trappen hebben, op verscheide tijden, en alzoo meerder of minder zijn. Dat gaat voor af. In 't byzonder kan men van dit geval van Joël zeggen, dat hy dit met reden vraagt, om dat hy van Izraëls rampen handelt, en niet van der Egyptenaren; zoo dat hy en Mozes elkanderen niet in den weg loopen; want yder handelt van een byzonder volk. Daar beneven: Mozes gewaagt van een soort van ongedierte; Joël van een menigte te zamen. Dat scheelt ook wat. Nog meer. Hy handelt niet van deze of gene, maar van een geheele

verwoesting van al't land: en als men hoort vragen na de Vaders, behoeft men juist met zijne gedagten niet op te rijzen tot Abraham, dewijl men volstaan mag met een streek van voorouders, die voor ettelijke eeuwen leefden.

Waar zijn nu de liefhebbers van de Dierenkunde? Wisten zy graag, wat 'er te zeggen en te schrijven valt van de Rups, Sprinkhaan, Kever, en Kruidworm; dat ze hier komen, en zy zullen meer als een berigt krijgen: te weten of ze ondieren op haar zelve zijn, en van elkanderen verscheiden (gelijk de namen in onze vertaling daar meest heen willen) dan of deze alle Sprinkhanen zijn geweest, dog die malkanderen in alles niet gelijk waren; 't welk Bochart best aanstaat, waarom hy haar ook hare Hebreeuwsche namen laat behouden, als kennende zig niet genoeg bedreven om die in 't Latijn te vertolken. Al voort. Of dit een vertelling van reeds voorgevallene zaken is, of een voorzegging van droevige aanstaande jammeren? Verder (en dat is het minste niet voor menig liefhebber) of dit slegts zulke beesjes waren, en dat men niets anders heeft te peinzen, of te weten, als men dit eens verklaren zal; dan of ons hier heele legers van gewapende vianden voorkomen, en dat door deze vier soorten de vier zoo genaamde *Monarchien* als Salmanassar, Nebukadnezar, Antiochus, en de Romeinen waren? Wat dunkt u, lezer, valt hier geen keur van stoffe voor? Kies slegts wat u lust, en dat u best smaakt. Onderwijlen weet 'er dit by, dat de doorzigtige Mark geen zwaarigheid maakt om u rondborstig te zeggen wat hy kiest, en wat hy in zulk

zulk een mengeling van gevoelens voor 't beste houd.

'k Heb my schier blind gelezen , en dagt 'er zoo af te scheiden , maar daar komt nog iets , dat mijn penne niet wil overspringen , nu ze hier onder de Sprinkhanen dus in de bogt springt. Luister dan.

Die wat hoogdravend van geest zijn , en niet graag by de eenvoudige letter van 't Heilig Woord blijven , om dat dat niet zwierig genoeg is , beelden zig in , dat , gelijk Arenden geen Vliegen vangen , zy ook de Kevers en Kruidwormen voor wat anders als gewormte moeten aanzien : en dit heeft al meê zijn reden. Want men leest niet dat het Joodsche land ooit van die ondiereu zoo geplaagt is : en daarom kan het niet waar wezen. Kragtig. Daar by , lees eens het zelve vaars van dit eigen eerste hoofdstuk. Daar meld Joël van een Volk , magtig , zonder getal : met Tandem , als Leeuwen-tanden , en Baktanden van een onden Leeuw.

Zie daar ! uit is het met Ruspen en Kevers : deze naam van een Volk , en deze Leeuwetanden vermalen haar tot gruis , en hy kreeg goê koop een klink om zijn tanden , die nu nog van zulk een ongedierte durfde reppen , na dat men hier dus zijn tanden heeft laten zien. Maar zaft ! mannen , 't gaat zoo vast niet : en hoe wilde die groote Bochart in zijn vuist lachen , was hy zoo goed lachs als ik ben , als hy sommige zoo hoorde stampeijen op dat woord Volk ! want hy toont , hoe die ondiereu dien naam wel mogen dragen , om meer als eene reden ; en , 't welk niet van het minste is , hoe Salomon ons die met zulken naam

be-

beschrijft, ja deze Profoet zelf haar titelt *Gods groot leger*: en dan brengt hy die oude quanten Homeer, Orfeus, voorts Oppianus, Lucilius, Pifidias, Virgijl, Kolumella, en meer andere by, die van de Byen, Mieren, Muggen, Zwijnen, Ravens, enz. als van een volk hebben gesproken; nevens den Rabbi David Kimchi, die van veritand is, dat alle vergaëring van levende schepsels den naam van *Volk* draagt. Dat leit 'er toe.

Die nu een sprong wil doen van deze Sprinkhanen na de kinderen der Grieken, waar van te lezen is aan 't zelve vaars van het derde hoofddeel, aan welke de kinderen van Juda en Jeruzalem verkocht waren, die zal daar kunnen oordeelen, of dat ook zoo eenvoudig daar heen mag verstaan werden, of dat men van die Grieken nu met kragt en geweld eigentlijk genaamde Grieken moet maken, en dan nog wel een Hoofd onder die menschen, namentlijk Aristoteles, die in 't Grieks heeft geschreven; aan wien de kinderen van Juda verkocht wierden, toen men hen de boeken van dien Wijsgeer voor de neus ley, om daar uit wijs te worden: en nevens de boek-suffers den heelen Byenkorf van Aldegonde; ik wil zeggen, allerhande slag van gekaperd vee, of Monnikken, Dominikanen, Franciskanen, en wat niet al meer?

Het dal *Jozafats* heeft van ouds her ook verscheide bedenkingen gebaart. De text, daar het voorkomt, is Joël 3. 2. *Dan zal ik alle Heidenen vergaderen, en zal ze afvoeren in het dal Jozafats.* Hier valt te zien, of die naam van Jozafat daar eigentlijk, of anders, moet opge-
vat

vat werden? by aldien eigentlich, waarom dat mag geschied zijn? en waar dat dal lag? of het 't zelve is met het dal Beracha, 't welk voorkomt 2 Chron. 20. 26? Wat dat *vergaderen* en dat *afvoeren* wil zeggen? en of dit zegen of vloek is?

Maar al lang genoeg by Joël huis gehouden. Ik moet van de overige Profeten u ook iets mededeelen; en daarom is 't hoog tijd, dat ik van hem afscheide.

Amos heeft veel, dat tot zijn aanzien strekt, hoe gering anders zijn afkomst en bediening is: want hy was een van de Veeharders van Thekoa. Hier word onderzocht, of zijn bezwaarde spraak door zijn naam Hamos, of Gnamos, word aangewezen, en of die hem meer tot nadeel kan gedeut werden, als Mozes? 't woord Veeharder is niet overgeslagen, om dat het beduid een Harder, die 't vee toikent, of die het geteikent vee gade slaat: en schoon dat somtijds wel magtige luiden waren, gelijk Mesa, der Moabiten Koning, echter is 't niet gelooffelijk, dat Amos van dat soort was. In 't verhandelen van de Profetie zelf gaat onze Heer Mark zoo voort, als hy begonnen heeft; en 't zy genoeg gezegt, dat hy niets overslaat, 't welk niet aangemerkt diende, en niets aanmerkt, dat beter was overgeslagen. Wil iemand Steven hooren in zijn verantwoording, die, uit Amos genomen, in de * Handelingen der Apostelen te vinden is, hy kan hier zijn hart ophalen, en van den *tabernakel Molochs*, en 't gestarnte van den Remphan overvloedig bescheid krijgen. Gaarne wilde ik daar

daar van iets melden, maar Obadja en Jona mogen niet ongerept blijven, zoo ik mijn woord, en dit uittreksel zijn maat, zal houden.

d'Eerste van dit paar is de kleinste onder alle de kleine Profeten, dog daarom niet te versmaden. Hy heeft zoo wel dat schrik als troost baart; der Profeten gewone stijl, die ook de zijne is. Over den rang, dien hy heeft, en zijn naam, valt ook al wat te zeggen, nevens zijn afkomst, en of hy die eigen man is, die in die verdorve tijden van Achab en Jezabel ('t snoodste paar, dat ooit kroon droeg) als begunstiger van de vervolgte Mannen Gods ons voorkomt 1 Kon. 18, het welk van Hieronymus niet word verworpen; of dat hy vry wat later moet gestelt, en een tijdgenoot gezegt werden van Jeremias en Ezechieel. 't Voorwerp zijner Profetesie is Edom, en daar uit rijst dit onderzoek, of dat nazaten zijn van Ezaus, of de Romeinen, of de Joden, met de Romeinen heulende? de Hoogleeraar Mark schroomt niet het eerste te kiezen, om dat in den text geen redenen zijn, die hem van den letterlijken zin doen aftappen, en deze voorzeggung niet tot schrik maar troost van de Joden is beschreven; 't welk yder kan afnemen, die de zelve naleest, en aanmerkt, dat Jakobs en Ezaus geslagt hier tegen malkander word gestelt. Dit wandelt door deze geheele rolle van Obadja, en die d'er Roome niet door verstaan wil, leest en leert hier echter veel van hare gevallen.

Nu Jonas.

Na verscheide opmerkingen van dat eigen soort, als welke in de verhandeling van alle Pro-

Profetische Schriften moeten te berde komen, is d'eerste bedenking over 't woordje ENDE, waar meê dit schrift van Jonas aanvang neemt. Het gebruik van dit * voorwoord word aangewezen, nevens den eigen aart der Hebreuwfche taal, die van dat woord, in 't begin eener reden, zoo vies niet is, als onze, of andere: waarom Spinozaas quaadaardigheid met reden doorgestroken word, dat hy, om zulk een gering bewijs, als daar uit te halen is, het aanzien van dit boek wil in twijfel trekken. Dog dat is niet al van dat stuk. Men merkt daar in een verband van de Goddelijke Schriften onder malkanderen, of der woorden en redenen, van den Schrijver voorheen gebruikt, of gesproken, met dat schrift, dat men dan in handen heeft. Junius en Tremellius geven nog een andere bedenking, en vergelijken dit eerste met het derde vaars; en dus meenen zy dit als een vertooning van Jonas vaardige gehoorzaamheid: want hun vertaling is; *als de HEERE tot Jonas enz. Toen stond Jonas op.* Hier is keur van stoffe voor nog een uittreksel, als van Ninive, Tharsis, Joppe, Japho, of Jaffa, en een helder bewijs van Gods magt en bestiering over het stormen en loten. Tot het laatste word een merkwaardige spreuk uit Hieronymus aangetrokken. Over de groote Vis, die Jonas herbergde, is veel geschreven: dog hier vind men het beknopt by een, en daaz by een bondig berigt wegens het geloof van wonderwerken, die in den Bibel vermeld worden.

IV. HOOFDDEEL.

De Brieven der gemartelde Apostelen door G. Bidloo. De tweede druk, door den Schryver zelf verbeterd. Amsterdam by B. Visser en W. Lamsveld 1698. in 4. 16 bladen.

Het vierde deel eener eeuw is 't byna. geleden (hoe glipt de tijd, en wat al verandering brengt ze meê!) dat de beroemde Heer Bidloo, thans Hoogleeraar te Leiden, toen te Amsterdam woonagtig, dit herdrukte stigtelijk werk in 't licht gaf. Hy, wiens vernuft gewoon is voor geen draayboomen van wetenschappen te steuiten, liet in de dagen zijner groener levenstijd zijn oog op de goelijkheid der Nederduitsehe Dichtkonst vallen; en die Schoone deed hem de genade van een harer lievelingen te werden. Onder de proeven van zijn eerbied voor zoo heilig een konst hing hy dit konstaferceel van gewijde dichtery in haar tempel op; waar van men althans een nadrukfel, om den nieuwsgierigen te voldoen, gemaakt heeft.

Niemand zal durven loochenen, dat de heerlijkheid der Dichtkonst nooit beter afsteekt, dan uit heilige stoffe. Joost van den Vondel ging anderen daar in voor, en zijne *Maagdebrieven* hebben mogelijk den Heer Bidloo aanleiding gegeven, om het Kruislot der Apostelen op dezelve wijze in maat te zetten: dat is, in brieven-

..... stijl

stijl , die de heilige mannen verbeeld gelijk als hun uiterste wil makende , en hunne laatste lessen meest aan beste vrienden tén besten geveende.

Hoewel vele , niet zonder reden , op de vertellingen van den uitgang der gemelde Kruisgezanten weinig acht geven , of ten minsten voor geen zekere waarheid houden , dat zy al t'zamen den marteldood gestorven zijn , en wel op zulk een wijze als van yder byzonderlijk hier en daar beschreven staat , nogtans vind men andere , die het in die omstandigheden gelooven , zoo als 't van onzen Dichter , na de meeste waarschijnlijkheid uit oude Schrijvers is getrokken , en , tot volvoering van zijn oogwit in 't rijmen , nagevolgt.

Hy neemt dan zijn aanvang met Petrus ; en schetst zijn sterven als te Roome voorgevallen , zoo Eusebius en Egesippus willen . Dus laat hy de verschillende gevoelens varen , om iets vast te stellen . De boezemvriend , aan wien Petrus , die nu onder den Keizer Nero met het hoofd nederwaarts aan een kruis stond genagelt te werden ; zijn laatste vaarwel-brief schrijft , is Juliaan , een bekende Jood ; zijn gewezen leerling ; en men hoort den Apostel juichen in zijn aanstaande liden , 't welk hem , een zeventigjarigen grijsaart , ter eeuwiger heerlijkheid zal invoeren , na dat hy een betuiging zijner trouwe in den dienst van zijn Heer en Meester Jezus gedaan , de hardnekkigheid der Joden beklagt , en wat hem te Roome wedervaren is , verhaalt heeft . Begeert gy een proefje , lezer ? hoor hem dan onder anderen zeggen ;

Wijk, trotse wereld, wijk,
Mijn naakte ned'righeid is van God welf verbe-
ven,

Om in de volheid van zijn Koninkrijk te le-
ven,

Met hem een Avondmaal te houden aan den
dis,

Waar in het heilig Lam het eeuwige Paasch-feest
is.

Thans voel ik, dat de dood een ingang is ten le-
ven;

Want 't leven dat ik leef wil zig tot sterven ge-
ven,

Om vry van smert, en dood, te leven voor al-
tijd.

Ik weet, mijn leerling, hoe gy in mijn lijd
lyd,

Dat yder nagel, die door mijne leen zal drin-
gen,

Op uw gevoelig hert weeten te rug zal sprin-
gen:

Maar troost u in mijne dood, en matig uwen
rouw.

Wat rukken zy dog neer? 't bouwvallige ge-
bouw

Mijn's lichaams, door den tyd alreeds ter aard
gebogen,

Zig zelf maar in de weeg; de Zon heeft ook mij-
ne oogen

Al tienmaal zeven jaar zijn schittering doen
zien.

Ik ben dien glas, enz.

De tweede brief in rang is van den Apostel Matthias geschreven aan Ornan, eerst Christensch, daar na tot het geloof der Esseen overflagen. Men vertelt, dat de gemelde Matthias op een steenrots aan een kruis gebonden, met steenen beworpen, en daar na onthald is.

Bartholomeus, zullende in Armenien, op een rad gepijnigd, levendig gevild, en ten laatsten het hoofd afgehakt werden, schrijft aan Simon Kleofas, een van Christus zeventig jongeren.

Mattheus d'Euangelist word vertoon te Naddavar aan d'aarde genageld, en 't hoofd afgehouden. Hy schrijft zijn brief aan Hermagoras, Bisschop van Aquileye.

Aan Symforosa, een Christenvrouw, een gevangene, en namaals te Trivoli met haar twee zonen gedood, houd de brief van den Apostel Thomas, toegenaaamd Didymus, dat is Tweeling.

De historie luid, dat hy, na veel omzwerrens, te Kalamina van de wilde inwoonders met gloeyende platen geschrookt, in een oven geworpen, en in de zijde met een spies doorsteken is.

Hy sluit met de woorden

De Heiland ging my voor, zoo doe ik u, gy ook,

Stapt uwe kind'ren voor, my na in d'offer-rook.

En zoo de wereld vraagt, waar Thomas is gebleven?

Zeg dat hy in geloof, om God, verloor zijn leven.

Filippus, eer hy te Hierapolis in Frygien met het hoofd aan een pylaar gebonden en gesteeningt-wierd, poogt in zijn laatsten brief Atinas van 't Heidensche tot het Christelijk geloof te brengen.

Jacobus, Zebedeus zoon, nu vaardig om binnen Jeruzalem door bevel van Herodes Agrippa onthalt te werden, schrijft aan Sylvanus, die ook zelf daar na, te Filippi in Macedonien, van veel pijnigen als Martelaar is gestorven.

Ignatius, die gezegt word te Roome voor de Leeuwen geworpen en verscheurd te wezen, word voor 't laatste toegesproken met den brief van Andreas, te Patre, in Achajen, aan een kruis gebonden, en na drie dragen hangens gestorven.

De negende Apostelbrief is die van Jakobus, Alfeus zoon, aan Parmenas, een der eerste zeven kerkdienaars van Jeruzalem. Men wil, dat de vrome Man, van de Joden op het tempeldak-gebragt, als hy weigerde te loochenen dat Christus Gods Zoon, en opgestaan, was, van boven neer gebonst, en gesteeningt, dog, toen nog niet dood zijnde, met een Volders stok het hoofd is ingeslagen.

Simon * Zelotes, of de Kananiter, op een overwreedde wijze in Syrië gekruist, en deszelfs broeder Judas Thaddeus, of Lebbeus, in Persten door d'Afgodspapen langs d'aarde geslept, en met knodzen gedood, schrijven op hun uiterste yder een liefdebrieft aan elkanderen, onzeker of ze immer te regt zal komen: maar de Dichter wet het zoo te schikken, dat de laatste op zijn 's broeders schrijven antwoord.

Dan

* d'Yveraar.

Dan volgt de brief van Joannes aan Polykar-
pus, zijn leerling, en Bisschop te Smyrne, ge-
zonden, toen hy eerst van Keizer Klaudius,
daar na van Domitian, op 't eiland Patmos wierd
gebannen. Deze lieveling van Christus word
gezegd van Nerva uit zijn ballingschap herroepen
te zijn; 't welk hy aan 't einde zijn 's brief als in
den geest voorstelt: en hier uit nam de Heer
Bidloo stoffe voor een Rey van Ezezers, en
Roomsche Borgers, d'eerste hunnen Leeraar
Joannes verwelkomende met een gezang, wel-
kers slot is

*Nerva, zijne kroon moet duuren,
Als hy wreede bloeddorst haat,
Langer, dan de grond der muuren
Van den Roomschen burgerstaat,
Nerva heeft geen lust in 't plengen
Van onnoozel Christenbloed.
Hy, zal rust in Roome brengen,
Door het moorden afgewoed.*

d'andere hunnen Vorst toejuichende, als de bes-
te der Keizers, hun van 't Godendom toegeschikt.
Dezelve Rey van Ezezers beantwoort het ge-
zang, met uitdrukkinge van blijdschap, over de
moorddood van den heilschendigen dwingeland
Domitian, met dusdanigen ophef,

*Dank zy God, hy is gestorven,
Die in de dwang behagen had,
Nu heeft hem de dwang bedorven,
En met eigen bloed beklad.*

*Nerva heeft den ban ontbonden,
 Flavius gansch ongelijk,
 Die, vermoord met zeven wonden,
 Nerva laat in 't Keizerryk.
 Galmt nu zeven zege-zangen,
 Zeven kerken, lang gedrukt,
 Stat uw hikken, droogt uw wangen,
 't Ondier is in 't graf gerukt. enz.*

By het vorens genoemde twaalf-tal Apostelen heeft de Dichter, niet zonder reden, willen voegen den grooten Kruisgezant Paulus, die, gedurende zijn bekeering tot het Christen-geloof, zwaarlijk vervolgd, na veel lijdens van banden, geesselingen, en smaadheden; onder Nero, den zesden der Roomsche Keizers, zoo men zegt, onthald is. Zijn brief luid, als geschreven aan Onesimus, wien hy het gros der zaken, van hem uitgevoerd, en dus oen kort begrip van zijn levensloop, ter gedagtenisse nalaat; met betuiging zijn 's verlangens om eenmaal vanden lichaamslast ontbonden te werden, en de kroon der heerlijkheid te erlangen, die hem uit genade was toegelegd. 't Begin is

*Ontfang mijn laatste groet, Onesimus, mijn
 zoon,
 Gebaart in banden, daar ik om de martel-
 kroon
 In Nero's kerker streed. ——— enz.*

Een Reizang van Roomsche broeders, die Paulus uiteinde gezien hadden, sluit het hek van deze Apostelbrieven.

Ik

Ik mag den lezer wel berigten, want ik hebbe het uit den mond van den Heer Bidloo zelf, dat in dezen druk gevolgt is de oude en ten dien tijd aangenomen letterfelling, dog duidelijk tegen zijn bevel: daar hy zelfs op het voorblad had geschreven, *in alles de hedendaagfche fpelting te houden.*

V. HOOFDDEEL.

Eerste Weerelds op- en ondergang, *na Mo-
fis oogwit en befchrijving ontvoerd, betoogd,
en verdedigd. Zynde een grondige verhan-
deling over de VIII eerste hoofdstuk-
ken van Moſis eerste boek. Waar in
alles word ontleed, de Text geopent, het
oogwit der befchrijving betoogt, en der on-
geloovigen grieven tegen den text opge-
loft door Salomon Van Til, Leeraar in
de Kerk en Illuſtre Schole van Dordrecht.
Te Dordrecht by Dirk Goris 1698. in
4. 51 bladen.*

Voor twee * jaren zagen de Boekzaalbewan-
delaars een der werken van den Heer Salo-
mon Van Til (hen uit andere bekend) 't welk
het opschrift voerde van 't Voorhof der Heidenen,
voor alle ongeloovigen geopend enz, en waar in hy
pogde te betoonen, dat alles wat wy in Mozes

F 4

Wet-

* Zie in Herſt- en Wynmaand 1695.

Wetboek lezen, het zy wetten, kerkgebaarren, of historien, zuivere Waarheid is, die op zulke een wijze geopenbaard te zijn God betamende; op dat hy alsoo het Ongeloof den mond mogt stoppen, en 't zelve door een klare beschouwing; zijn 's erachtens, der betoogde Goddelijkheid van Mozes Wetboek, tot een eerbiediger ingang in 't heiligdom van Gods Wet zoude toerusten. Een * wijl daar na gaf ik een uittrekfel van 't vervolg op het *Voorhof*, dienende om de grondstellingen van Mozes Wet, en Wetboek, met de Redenleer te vereffenen, en haar valtheid tegen de Ongodiffen, tot versterking des Geloofs, nader te betoogen.

Het gezeide werk is geweest de grondvesting en 't eerste metselwerk van deze godgeleerde verhandelingen over de acht eerste hoofdstukken van het eerste boek van Mozes, met het Grieksch opschrif *Genesis* bekend, zijnde zoo veel als het boek der *Wording*, of des *Opkomstes*, om dat de wording van de wereld daar in word beschreven. Want de Heer Van Til verkeerde in den gezeiden *Voorhof*, om de ongeloovigen onder den Rijks-staf van Christus te brengen, maar nu treed hy in 't *Heiligdom* zelf, om het Geloof te bevestigen; en met lust de Goddelijkheid en Godbetamelijkheid der beschrevene wegen Gods te overwegen. Hy neemt dan tot zijn aanvang een voornaam stuk uit het gemelde eerste boek, van Mozes beschreven, ter verklaringe van des eersten Werelds op- en ondergang, ter betooginge van Gods raadslag, daar in gelegen zijnde, en tot oploffing van de zwarigheden, die 't Ongeloof

* In de twee eerste maanden des jaars 1697.

loof in opzigt van de Waarheid daar tegen ge-
woon is in te brengen.

Hy behandelt het zelve op de volgende wijze,
die wel ongewoon is , maar die hem dagt de
meeste klaarheid aan de zaak te zullen geven, en
meest aan 't einde van zulke boeken te voldoen:
willende uit deze uitgekopte historien betoogen ,
dat de *weg des Geloofs* , die een zondaar door 't
Vrouwenzaad tot God opleid (ik spreke zijn ta-
le) gebleken is *de ware* te zijn ; als welke van
God zelf, in meer als een geval, met en by de
uitkomst, die haar betragters gehad hebben, te-
gen haar bestrijders is geregtvaardigt.

Voor af stelt hy een onderzoek , op 't einde
van 't verhaal , dat Mozes wegens den op- en
ondergang des eersten Werelds heeft nagelaten ;
ten spiegel der menschelijke verdorvenheid , en
der wijdverschillende uitgangen van den *weg des*
vleeschs voorgehouden : hier in ontvouwt hy ,
wat in de gemelde acht eerste hoofdstukken te
vinden is ; namentlijk een historie van 1656 ja-
ren , met nette geillagkaarten der voornaamste
mannen, en jaarteekeningen van hunnen leeftijd,
in welke zy hun zelve , of door deugd of door
ondeugd , hebben berugt gemaakt.

Het oogwit dezer historie , zijn 's oordeels ,
ontdekt hebbende , waarschuwt hy zijnen lezer ,
dat men agt geve op eenige *voorberigten* , welke
dienen om de Geloofsleere in haren samenhang
te kennen , en de *volgende geschiedenissen* , die
den toestand der Kerke , onder de bestrijding van
vleesselijke menschen , met hare uitkomsten op
een kragtige wijze uit te beelden ; strekkende om
daar in *Gods trouwe* omtrent zijn belofte (van

een Zaad te heiligen, te verdedigen, en te zalken) tot prijs zijner genade te openbaren, en zijn *gestrengte gerechtigheid* over de tegenstanders bekend te maken.

Dusdanig een voorberigt (het eerste en algemeene) komt ons voor, eer we de verklaring van den heiligen text hooren, over des werlds oorsprong, te gelijk met dezelfs rang of schikking. Hier in zien wy, hoe de eerste ontdekking, van Mozes opgegeven, byzonder gaat over de schikking, die God in 't bouwen des werlds gehouden heeft, als zijnde een stuk van de merkwaardigste aantekening. Want dewijl al het volk de Godspraak op Sinai, in 't verkondigen van 't vierde gebod, had hooren betuigen, * *In zes dagen heeft † JEHOVA den Hemel en d'Aarde gemaakt, de Zee, en alles wat daar in is, en hy ruste ten zevenden dage*, en dewijl de Sabbath te onderhouden Izraël wierd afgevoerdert, om onder anderen met haar rust, 't Geloof van de Zesdaagfche Wereldmaking te belijden, en aan Gods Rust op den zevenden dag te gedenken, wat was dog dienstiger, en voegfamer, als dat de Man Gods (die gezegt word aangezigt aan aangezigt met GOD gesproken te hebben, en die uit de Verbondstafereelen wegens de Zesdaagfche Stichting des Werlds onderwezen was) dit Geloofstuk als een gebeurde zaak, by wijze gener historische beschrijving, ging vertoonen?

Wanneer dan Mozes die gezeide rangschikking voordraagt, en de optoojing des Aardrijks in een Zesdaagfch werk schift, zoo laat hy ons zien, zegt

de Heer Van Til, in hoedanig een gelid de eeuwige Wijsheid elk maakfel, dat tot onzer beschouwing is gekomen, geplaatst heeft; vervolgens in wat opzigt zy tot elkanderen staan; de zienelijke dingen tot den mensch, en den mensch tot God. Men voege hier by, hoe het beschouwen van die schikking ons ontdekt de samenhang en samenwerking der deelen, die de zichtbare wereld uitmaken, en hoe onze aandacht daar door gelokt word, tot bezeffing, dat de Aarde tot 's menschen gebruik was toegerust: alzoo de heilige Schrijver getuigt, dat de mensch als een Heer alle lichamelijke dingen onder zijn bestier had, en aan Hem, wien hy zelf zijn oorsprong had dank te weten, ook schuldig was het leen van zijn geluk te verheergewaden. Vervolgens word ons aangewezen, dat Mozes in 't beleid zijner beschrijvinge dien voet houd, dat hy den Almagtigen Maker van alles invoert als een Bouwmeester, die den Hemel heeft geschapen voor d'eeuwigheid, d'Aarde voor den tijd. Van de Aarde maakt hy zijn byzonder werk, als het eerste verblijf, en d'oeffenplaats der menschelijke gehoorzaamheid. Eindelijk volgt de Menschmaking, Gods laatste werkstuk, toonende, dat de mensch God nog voor raadsman, nog voor helper, heeft gediend, maar wel meest voor een enkelen Ontfanger van de Goddelijke milddadigheid moest werden aangezien, die niets had meegebragt, maar alles rijkelyk bereid vond in de plaats, daar hy ter eerster woning wierd ingevoert.

Als de Leeraar Van Til het gezeide eerste voorberigt ontleed, ende textwoorden, mitsgaders

ders de spreekwijzen, van het begin des eersten boeks van Mozes tot aan het derde vaars van het tweede hoofddeel, met een kortbondige opening ontvouwt heeft; stelt hy daar achter. I. Een aantooning hoe God den eersten mensch in een staat van volkomen uitrusting tot al zijn verpligting heeft gestelt. II. Een oplossing van eenige grieven der Ongeloovige, die vast ouds deze beschrijving van Mozes * begroet hebben.

Met een nader bericht op Mozes eerste voorbericht vervolgt hy de ontleiding der gewijde historie van *Gen. 2. 4-25*, en zijn kortbondige opening van den text, als voren. Daar vinden we dan den mensch voortgebracht, en in den Lusthof overgebracht: daar zien we dien Lusthof beschreven in haar stand, voorraad van alle overvloed en vermaak, bewatering, en belending: daar in ontmoet ons Adam, als onderworpen onder een proefgebod; vorderende, hem, onder bedreiging des doods, om zig niet te vertasten aan den boom der kennisse: vóór 't laatste leeren we daar uit Adams famenvoeging met een Vrouw, de aanleiding tot die gunst, de wonderbare making van de Vrouw zelve, en, met een woord, het huwelijk en de onbevleete famenwoning van dit nieuw gevormde paar, dat den naam van Adam en Eva draagt.

Overbreede stoffe tot meer als een uittreksel word my hier uit yder lid der verhandelingen aangeboden, maar nog grooter reden hebbe ik, om my zelve met mijn klein bootje niet al te verr' op dat diepe vaarwater te begeven. Deze schets,

fehats, hoe zeer ik die poge op te korten, zal lang genoeg vallen. Eerst volgt, na de opening van de textwoorden, en spreekwijzen, een wijdoopige aantooning van den heiligen en gelukkigigen stand onzer Eerste-Ouderen in 't Paradijs, dan weder een mondstopping van 't Ongeloof, 't welk tegen deze historie, zoo van het Paradijs, als van alle de gebeurtenissen van Adam en Eva, zeer veel weet in te brengen. Met een tweede Voorberigt, rakende de eerste zonde, aangemerkt als een afval onzer eerste Ouders van God, beschreven in de zeven eerste vaarzen van het derde hoofddeel des eerste boeks van Mozes, hooren we den Kerkrodenaar Van Til met veel omzigtigheid spraken van dat werktuig der verzoeking, 't welk Mozes beschrijft een *Slange* geweest te zijn, die *listiger dan al 't gedierte des velds* was, ook van de verzoeking zelf, by wijze van een gesprek ondernomen, en tussen de slang en de vrouw gehouden. Hy merkt aan, dat ze bestond in een uitvorschende bespieding van des menschen gezindheid omtrent het proefgebod, dienende om een deur voor des verzoekers toelag te openen, en in een listige verzoeking om den mensch tot het eten van de verbotte boomvrugt te bewegen. Wat den uitslag dezer verzoeking belangt, deszelfs gevolg was een schandelijke overtreding beide van Adam en Eva, en een schaamtelijke ondervinding van beider verderf, geopenbaard in een overheersching van de ongeregelde driften dier echtgenooten, en een ydele poging om hunne naaktheid te bedekken.

In de kortbondige opening der textwoorden en spreekwijzen word byzonderlijk onderzocht.

I. Van

1. Van wat soort van slangen deze listige slangge was.

2. Of 'er een ware eigentlijke slangge moet erkent werden.

3. Of de duivel alleen.

4. Waar in de zonderlinge listigheid van de slangge bestond.

5. Of men Jozefus, en andere zijn's gelijke Joden, moet gelooven, als ze zeggen dat de beesten voor den val spraken.

6. Hoe het gesprek tusschen de slang en Eva te verstaan is.

7. Wat de woorden willen zeggen; *en zy wierden gewaar dat zy naakt waren.*

al 't zamen een stoffe van vele bedenkingen.

De grieven der ongelooovige tegen deze historie worden, als voren, opgelost, dog voor af gaat een aantooning van den waren oorsprong der zonden, en der menschelijke verdorvenheid.

d'Inleiding tot het derde voorberigt, na welke de Heer Van Til de overige vaarzen van het derde hoofddeel van Mozes boek der wereldgeboorte zal afhandelen, raakt den weg van een's zondaars behoud, en Gods wijze van huishouding, onder zondaren vast gesteld. In de ontleding van 't zelve slaat hy eensdeels te boek, hoe dat God, tot een herstelling van de verlorene hope voor een heitzoekend zondaar, en tot schrik van de onverbeterlijke (die als een Slangen-zaad den Aartsviand van God, en zijn rijk, blijven aanhangen) zijn merkwaardig gerigt oeffent, bestaande. I. In een nauwkeurig onderzoek van personen, en zaken. II. In een regtvaardig doemvonnis, over den verleider geveld. Nog viind hy

hy in dien goddelijke gerigtshandel een billijke aankundiging van gematigde tugtheffingen, waat onder hy zelf het uitverkoren deel stond te oefenen, zoo ten opzigt van de Vrouw, als van de Man. Ten anderen acht hy, dat Mozes ons hier beschrijft den aanvang van Gods gemelde huishouding, zeer genadiglijk op die korte uitspraak gevolgd; en daar van daan haalt hy de aanleiding uit Adams geloofsbelijdenisse, tot zulk een einde opgevat, de goedkeuring van die geloofsbelijdenisse, door 't bekleeden van de qua-lijk gedekte menschen daar aan gehegt, en de hoedzame verplaatsing van den mensch buiten het Paradijs.

Hier konde de Leeraar Van Til in zijne opening der textwoorden geenzins voorbygaan het vloek-yonnis, dat aan het 14de en 15de vaars van God over de *Slange* word uitgesproken. *Toen zeide de HEERE God tot die Slange; dewijl gy dit gedaan hebt, zoo zijt gy vervloekt boven al het vee, en boven al 't gedierte des velds. Op uwen buik zult gy gaan, en stof zult gy eten; alle de dagen uwes levens. En ik zal viandschap zetten tussen u, en tussen deze Vrouw, en tussen uw zaad, en haar zaad: dat zelve zal u den kop vermorzelen, en gy zult het de verzenen vermorzelen.* Hy konde, zegge ik, hier geenzins voorby gaan zijn gevoelen te uiten (dewijl hy in de verleiding vast stelt dat de duivel door de slange gesproken en gewrogt heeft) of men door *die slange*, voor zoo veel de goddelijke oordeelen en straffen, hier bedreigd, in dezelfde zijn uitgevoert, alleen dat beest moet verstaan, 't welk de Verzoeker als een werktuig mis-

misbruikte, of den *duivel*, die het bedrog ge-
smeed had, of ten deele de *Slang*, ten deele den
duivel: want over dit stuk zijn 't de uitleggers
niet eens.

Voor af bekend hy, dat men zonder wigtige
redenen van de letter niet moet afgaan. Maar
daar nevens meent hy, in de toeschrijvingen van
dit Goddelijk vonnis zoodanige dingen te vin-
den, welke hem ganshehelijk noodzaken het oog
van dat onvernuftig dier af te wenden, en door
die bedriegende Slang alleen den *Sathan* te ver-
staan; en dat wel om deze vier redenen.

Eerstelijk word die naam den boozen geest
(a) meermalen toegepast, om dat hy onder die
vertooning zig eertijds verborgen hield, en dit
acht hy met verachtinge te geschieden, om dat
de *duivel* geen beter naam waardig is. Immers
Paulus de (b) *Slang* noemende, *die Eva doon lif-
tigheid verleid heeft*, verstond klaarlijk door die
benaming niemand anders dan den *duivel*, om
dat hy den zelve toeschrijft, dat hy als nog on-
ze (c) *zinnen* of gevoelens *verderft*, *om af te
wijken van de eenvoudigheid, die in Christus*
is.

Daarenboven vallen de straffen zelve geen-
zins op een eigentlijke *Slang*; want die kan zoo
min gezegt werden *stof te eten*, als andere krui-
pende dieren en wormen, die teffens met haar
spijze stof inslingeren. Men kan ook niet zeg-
gen, dat de *Slangen* na den val niets als stof
eten, want men ziet haar op vlees, kruiden,
en lekkernyen zelf, azon, wanneer ze on-
der

(a) *Psalm* 91. 13. *Jez.* 27. 1. *Apoc.* 12. 9.

(b) *Kor.* 11. 3. (c) *ισχυρά νοεμάτων.*

der de * *ἄριστος*: by Aristoteles gerekent worden.

Ten derden. De aanspraak van bedreiging kan God niet gezegt werden gedaan te hebben tot een onvernuftig dier, 't welk geen van Gods dreigementen kōnde verstaan. Dit zoude een dwaasheid en zeer groote ongerijmdheid insluiten. Wat nut steekt 'er in een aanspraak, die van den hoorder niet verstaan word?

Eindelijk, wat billijkheid zoud 'er in zijn, dat de straffe van 't uitgevoerd bedrog op een redenloos werktuig zou vallen, het welk in al den handel enkel lijdende was geweest, en, geen meester zijnde van zijne roeringen; door een overheerende wille bewogen wierd, meer nog min dan de beelden van Spel-vertooners? dus was de misdad alleen den aanvoerder te wijten, die dit rad na zijn wil gedraait had, en derhalven moeten de straffen ook den misdadiger alleen overkomen.

Ik kan, zoo ik langwyligheid wil vermijden, den Heer Van Til niet navolgen, om, volgens zijn stelsel, goed te maken dat de *vervloeking van de Slang boven al het vee, en boven al het gedierte des velds* op den Duivel past: ik zwijge *het gaan op zijn buik, en het stof eten alle de dagen zijn 's levens.* 't Laatste nogtans beweegt my 's mans gedagten aan te teekenen; hier in bestaande, dat hy, niet konnende toegeven, dat 'er op een natuurlijke slang gezien word, dit *stof eten* tot een zinnebeeld neemt. † *Dus is het noodig,* zegt hy, *deze tale als zinnebeeldig op te vatten; 't welk niemand vreemd kan denken,*

XIII Deel.

G

ken,

* Pampagoi, die alles eten. † P. 165.

ken, die eens aanmerkt, hoe z. e. als zinnbeeldig; en niet zonder betrekking op dit vonnis, voorkomt Jef. 65. 25. alwaar gezegt word, Stof zal de Spijze der slangen zijn.

* In de vianschop tassen de Slang, en de Vrouw, erkent hy ook een zinspeling te zien op de ontmosting der slangen omtrent de menschen, en der menschen omtrent de slangen enz. maar 't is my te lang om na te schrijven.

Na dat Mozes aan het 21ste vaars verhaalt heeft dat de HEERE God voor Adam en zijn Wijf rokken van vellen maakte, en dezelve hen aantrok, laat hy daar aan volgen; toen zeide de HEERE God, ziet, de mensch is geworden als puer een, kennende het goed, en het quaad: woorden, die wel en zeer duister voorkomen. My heugt, dat ik daar omtrent by den Heere Klerk dit volgende las. † *Hic obiter observabis lector, vel ex hoc loco satis apparere, hanc historiam nascentis orbis, licet simplici contextam, ut videtur, stilè, non carere schematibus; unde minus mirum videbitur, si quaedam in superioribus prout jacent intelligenda non sint, quamvis nulla ornamento narratio primo intuitu videatur.* Dat is, De lezer zal hier in 't voorby gaan aanmerken, dat zelfs uit deze plaats genoeg blijkt, dat de historie van 's werelds opkomst, hoewel met een eenvoudige stijl, waar 't schijnt, geschreven, niet vry van taalgerijfel is: waarom het ook minder vreemd zal schijnen, indien men sommige voorgaande zaken, zoo niet moet verstaan als ze liggen, schoon het verhaal in den eersten opslag van cioraden ontbloot schijnt.

De

* P. 167. † P. 34. Comment. in Genes.

De Heer Van Til merkt aan, dat de gezeyde woorden van God, *Ziet, de mensch is geworden als onzer een*, enz. gemeenlijk worden opgevat als woorden van verwijt, en in schamperheid gesproken: als of God hier den mensch zijn hoogmoed verweet, waar door hy waande, God gelijk te zullen werden; daar hy nu in tegendeel zag, in wat smaad en rampzaligheid hy hem zelve, en zijne nakomelingen, had geworpen. Dog hy kan niet zien, zegt hy, hoe hier een tale van verwijt kan te pas komen, om dat de aanspraak niet gerigt is tot den mensch, maar tot de Godheid zelve, aangemerkt in de verborgenheid der Drieenheid, tot God, wiens beeld Adam droeg in een gelijkheid; en van wien de Verzoeker hem gezegt had, *dat hy hem gelijk zou werden, kennende het goed en het quaad*. Een tale van verwijt, meent hy, kan niet te pas komen, daar men bezig is om elendige op te richten, en te vertroosten. De bekteeding had den mensch in zijn geloof bevestigd, en in de hope nog verder getroost. Waar toe konde dan zulk een verwijt dienen, als om hem weder te grieven en te ontruffen?

Om dan deze woorden buiten zulk een harde opvatting te nemen, wil onze Schrijver gelet hebben, dat de woorden van den grondtext ook na de letter in dezer voegen kunnen vertaalt werden, *, *Ziet, deze mensch is geweest, als onzer een, om goed en quaad te kennen, waar van de zift zou wzen, dewijl deze mensch, dien wy zoo even zit zijn elende hebben aangenomen, geweest is, en niet meer is als onzer een, om goed en quaad*

quaad te kennen, hebbende dat beeld, en die volle gelijkheid, verloren; zoo staat ons nu toe hem van plaats te veranderen.

Komt iemand deze uitlegging min voldoende voor, meenende dat de woorden veel eer opzigt hebben op des Sathans valsche belofte, zoo word hier nog een andere wijze van verklaring voorgesteld; als of God zoude gezegt hebben: *De Sathan bedroog den mensch met een ydele hope, als hy hem door zyn valsche belofte tot overtreding lokte, maar ziet, deze mensch is nu waarlijk, niet door d'overtreding, maar door onze wederbarende gezade, als onzer een geworden, terwijl wy hem wederom vernieuwt hebben, na ons evenbeeld, en ingelijft in onze gemeenschap, om te kennen het goede en quade, en door des zelfs onderscheiding voortaan het goede aan te nemen, en tegen het quade te strijden.*

Nu dan (dit bleef er overig) dat by zyn hand niet uitsteke, en neme van den boom des levens. De voorzorg, die de Godheid hier draagt, is den mensch de aanbidding af te snijden tot een nieuwe verzoeking, waar door hy mogt benoodigt en bewogen werden, om van den boom des levens te eten.

En etc, en leve in eeuwigheid. * Die deze woorden zoo duiden, als of God zelf vreesde, dat de mensch van dien boom mogt eten, en al zoo, in weerwil van zyn Maker, eeuwig leven, vatten dezelve, naar 't oordeel van den Heer Van Til, zeer qualijk. Hoe? zou die becommening de Godheid tot dit besluit van den mensch uit het Paradijs te drijven gebragt hebben, om hem

hem den toegang tot dien boom af te snijden? en zoud' er gevaar zijn geweest, dat het dreigement des doods stond veydelt te werden?

Zeker het is niet te denken, dat het eten van een boomvrugt een doodschuldenaar, in des grooten Rigters weêrwil, van de dood zou kunnen bevrijden, of zoo sterken genezenkragt hebben, dat een mensch daar door tegen 't sterven zou beveiligd zijn. Wat dan? om de rechte meining van deze plaats te openen, acht hy, dat de koppelaar alhier het einde beteekent, 't welk de mensch uit overreding, en verzoeking, mogt komen te beoogen. Men vertale den text dan aldus; *En etc, op dat hy leve in eeuwigheid.* Namelijk, die valsche waan, dien de Verzoeker den mensch mogt tragten in te boezemen, was, *van dien boom te eten; op dat men leve in eeuwigheid.*

Als we des menschen vertrek uit den Lusthof kortelijk hebben ontvouwd gezien, vinden we in het derde en laatste voorberigt (waar van te voren de inleiding was gedaam) aangewezen, dat nu de hope der zaligheid hersteld, en tot dien einde de weg des levens voor een verlegen zondaar met al zijn valtheid ontdekt is: zijnde een volslagen onderwijs van alle de geloofsstukken, die tot kennisse van een 's zondaars herstelling noodig zijn. Daar aan volgt de gewone mondstopping der ongeloovige, en een vertoog, ter overweging van de merkwaardige geschiedenissen in Mozes verhaal voor proefstukken van den waren levensweg dienende.

Daar meê zijn wy gekomen tot de historie van Kain en Abel, uit de zestien eerste vaar-

zen van 't vierde hoofddeel des eersten boeks Mozes, door den Dordregtsen Leeraar opgehelderd, en gesterkt met een betooging van den inhoud en goddelijkheid der geloofsleere, die op 't eerste woord der genade was gegrondvest: was in breedelijk word uitgehaalt Eva's belijdenisse van haar verwagting, die zy had, by voorval van de naamgeving harer kinderen; t'wyl op de wechneminge van *Abel*, vobreen Vrouwenzaad gerekend, *Seth* haar, by vergoeding, als een ander zaad gezet was; als of in die belijdenisse van Eva een ontvouwing van haar begrip wegens de Persoon des Verlossers lag: ja als of men in die belijdenisse van Eva 't gevoelen van *Abel* en de gewenschte *Sethiten*, en teffens daar in een deftig ontwerp van de kennisse onzer elende, verlossing, en dankbaarheid vonden. Dit alles heeft wederom tot een aanhangsel de wederlegging der grieven, die 't ongelooft tegen deze historie durft opvatten.

Met het zeventiende vaans van 't gemelde vierde, en vervolgens tot het drie en dertigste van 't vijfde hoofddeel; word geopent de historie der *Kainiten* en *Sethiten*.

De *Historie der Kainiten* word ons zoo ontleed, als of Mozes beschrijvinge ons deze *Kainiten* voordroeg in zoo verre zy, het slangenzaad zijnde, hun viandschap bleven: zonen tegen de regtzinnige: 't welk bleek door een sterkenbouw, een Stad, na *Enochs* naam genoemd, en tot een oorlogszetel opgerigt, amtsgaders door de euvelmoedige trots van *Lamech*, ons in zijn geslagt, onreine echtkeure in 't liemen van twee wijven, gezag zijner kinderen, in konstvindin-

gen

gen hoog opgetogen , en in zijn floute gewo-
denary , nadrukkelyk beschreven .

Wat aangaat de *hiflorie der Sethiten* , daar in
vindt de Godgeleerde Van Til (voor zoo veel
we behelst een vastftelling van de ware Kerk , om
een volk Gods , als een Vrouwenzaad ; te ver-
wekken en te bewaren) dat Mozes de vergoeding
van het verlies , 't welk de Kerk in Abels dood
leed , aan Seths geboorte hooft , en in de verwek-
king van zijn perfoon aanwijft : dat Mozes de
afzondring van een eigen volk met een byzort-
dere godsdienftoeffening aan Enochs geboorteyd
vast maakt , en eindelyk dat Mozes een onde-
ranteekening opneemt , welke het vijfde hoofd-
ftuk van zijn eerfte boek uitmaakt , begriipende
de geflagtkaat van Adam af tot Noach toe : te
weten van de eerfte menschen op Enoch , en van
dien op Noach , twee grooten Profeten .

Tuffen beide heeft men in de textverklaring
acht te nemen op 't gene van Enoch gezegt word ,
*dat zijne dagen waren 365 jaren ; dat hy met God
wandelde , en niet meer was ; want dat God
hem wechnam .*

Hy was niet meer word gezegt van iemand ,
die onder de menschen niet meer voor handen ,
en nooit meer te zien was ; immers niet in die
plaats . Maar de Joodsche meester Aber Ezra
wil , dat dit *sterven* beduid , en dat Enoch daar
by verklaart word gestorven te zijn : 't welk een
bijftere misvatting is . Van alle de andere word
gezegt , dat zy op hunne vervulde jaren storven :
maar van Enoch , dat hy , na een wandel met
God , onder de menschen vermist wierd , zon-
der meer gevonden te werden . Waarom zoude

Mozes, of de Schrijver van deze Geslagtboom zijn taal dus verandert hebben, indien hy had willen te kennen geven, dat de Maan overleden was? Dog daar zijn Joodsche Leeraars geweest, die 't anders verstonden, en Onkelos verklaart het; *hy was niet meer, schoon hem God niet had doen sterven.*

Meer is het te verwonderen dat Christen-Leeraars daar aan twijfelen, terwijl Paulus een wechneming zonder sterven erkent, zeggende; * *Door het geloove is Enoch wechgenomen geweest, op dat hy de dood niet zoude zien, 't welk even zoo veel is, als of hy gezegt had, op dat hy de dood niet zoude ondervinden.* De text in Mozes geeft duidelijk te kennen een wechneming van Enochs perfoon, niet van zijn ziel.

Een van de voornaamste redenen van zoo ongemeenen ontmoeting als Enoch voor, en Elias onder de Wet, wedervoer, is by den Heer Van Til, *om dat God daar mede wilde toonen, dat de weg van Enochs wandel de rechte weg, en eenige ware godsdienst, was, die een bekeerden zondaar zekerlijk ten Hemel leidde.*

Het slot van 't gemelde vijfde hoofddeel is, dat Vader Noach 500 jaren oud zijnde, Sem, Cham, en Jafeth gewan. Dit moeten we zoo niet verstaan, dat deze drie zonen kinderen van eener dragt, of op een jaar geboren zijn, maar dat hy van dien tijd af zonen kreeg. † Sem staat hier voor aan, niet om dat hy juist d'eerstgeboren was, maar om zijn waardigheid, als Stadbouder van 't heilig Zaad, waar uit de Christus moest

* Hebr. II. 5. Zie hier pag. 283. † P. 288.

moest voorkomen. Men neme slechts in over-
slag, dat Sem honderd jaren oud zijnde, twee
jaren na de Zondvloed Arfaxad gewan *Gen. 11.*
9. 10, zoo is lichtelijk uit te rekenen, dat
Noach, die op zijn 500 jaren zonen begon te
winnen; ruim 502 jaren oud was, toen hy Sem
teelde; dewijl hy 600 jaren telde, als de Zond-
vloed aanquam; en Sem twee jaren daar na 100
had. *Cbam* werd *Gen. 6. 24.* de jongste ge-
naamt, gelijk *Gen. 10. 21.* *Jafeth Sems oudste*
broeder. Zoo was dan *Jafeth* d'eerstgeboren,
Sem de tweede, en *Cbam* de jongste zoon.

Na een betooging van de waarheid en godde-
lijkheid van den godsdienst der *Sethiten*, en een
ontwapening der ongeloovige, die deze historie
plegen te betrijden, treed de Heer van Til tot
de Ontleding van de historie des eersten werel-
ds ondergang; en Noachs behoudenis, in het
zefde, zevende, en achtste hoofdstuk van
Mozes meergemelde eerst: boek begrepen.

Hy acht den inhoud dezer historie te wezen,
na een ontdekking van de aanwassenden afval
der menschen, het vertoonen van des eersten
werel- ds ondergang, als een uitwerksel van Gods
strafoeffenende gerechtigheid; en de behoudeni-
se van Noachs huis uit de alverdelgende wate-
ren der Zondvloed als een vrugt van Gods gena-
de, die zig een Zaad wilde behouden, om daar
in nog verheerlijkt te werden: overeen komen-
de met de verwagting, die God deswegen aan on-
ze Eerst-Ouderen gegeven had. Zoo blijft hy
telkens zeer gevoegelijk by zijn stuk.

Het einde der historie is, zijn's crachtens,
om door het straffen van de afvallige met verlei-

ders, van d'eene, en het behouden van 't huys zijnes getrouwten dienstknegts aan d'ander zijde, den voor aangewezen en nu byna in 't algemeen verlaten levensweg te regtvaardigen, en ten klaarsten te bevestigen.

Een Oceaan van bedenkingen levert ons deze Stoffe der drie gezeide hoofddeelen, van welke we nogtans, als een ygeijk lezer genoeg bekend zijnde, geen geschakelde verhandeling, maar 't een en 't ander van 't alleraanmerkelykste, zullen te boek slaan.

Over het tweede vaars van *Gen. 6.* meldende dat Gods zonen de dogteren der menschen aarzagen, dat ze schoon waren, worden door Gods zonen de kinderen der Sethiten, die van 't regte geloof waren, verstaan, en door de dogteren der menschen de dogters der ongeloovige, die buiten 't verbond waren, en als buiten het Vrouwenzaad gesteld. Daar by word aangewezen de groote mistaffing van sommige oude Leeraars, die door Gods zonen Engelen verstonden: waar nit zoo ongezeute verdichtfelen zijn opgerezen, dat het te verwonderen is, hoe die in gezonde hersenen hebben kunnen opklimmen; geloovende, dat de duivelen zig met de menschen in dien tijd vermengden, en wondere gedrogten van kinderen teelden. De Heer Van Til, met wiens * woorden ik terstond sprak, gaat de ongerijmdheid van dat gevoelen aantoonen.

V. 5 en 6. *En de HEERE zag, dat de boosheid des menschen menigvuldig was op d'aarde enz. Toen berouwde het den HEERE, dat Hy den mensch op d'aarde gemaakt had, en het smartede*

* P. 309.

side Hem aan zijn hart. Dit kan, volgens onzen verklaarder, dusdanig een uitlegging lijden.

* Toen JEHOVAH zag, dat de boosheid vermenigvuldigt werd in het land, zoo trooste JEHOVAH zig, dat by den mensch gemaakt had op der aarde, en (of derwijl by) dien bewrochte had nu zijn berte; dat is, dat die boosheid niet was een gebrek van zijn making; als die den mensch regt scheppende zijn zere had bevrijd; en zig buiten schuld van haar verval gestelt.

V. 14. *Maak u een Arke.* Het Grondwoord **אָרְכָּה** vind men nog eens in de historie van Mozes *Exod. 2. 3.*, daar het *een kist* vertaalt word, in welke beteekenis de Joodsche meesters het zelve ook houden. Dus schijnt dat schip hier genaamd te zijn; eensdeels wegens de gestalte, zij een langwerpige vierkant was, ten anderen naar het gebruik, in welk was, het besloten daar in te bewaren. Maar daar over zal men restond een nader beschouwing doen; en in de uittekening van de maat zal de *elle* niet grooter zijn als de *gemeene elle*, die op anderhalf voet (gelijk aan 6 handbreedens; 18 duimen; of 24 vingers) hogroot wierd; zijnde een vierde van een's mans lengte: welke maat oulinks van den elleboog tot op den top van de middelste vinger wierd afgemeten. Haar *breedte* dan, die 50 ellen was, beloopt 75 voeten: in voegen de breedte tegen de lengte staat als *een tegen zes*; die juist het zelve deel van de lengte moest uitmaken, gelijk de lengte zesmaal de breedte behelst: weshalven, de breedte met de lengte vermenigvul-

vuldigd zijnde , de vierkante inhoud der Arke bevonden word op 15000 vlakke ellen.

Haar *hoogte*, die 30 ellen was , is gelijk aan 45 voeten ; die dan een tiende deel van de lengte , en drie vijfde van de breedte uitmaakte. Zoo we nu deze 30 ellen met 15000 vlakke ellen van een vierkanten-inhoud vermenigvuldigen , bevinden we in 't gansche beslag der Arke 450000 reedingsse ellen ; welke groot genoeg moeten zijn voor alles wat deze Arke tot lading stond te ontfangen. Ik spare de verdiepingen nog een oogenblik.

Aan het zevende hoofdstuk v. 2. word gezegt *Van alle rein vee zult gy tot u nemen zeven* [en] *zeven*, dat is, *zeven paren*. Zoo zegt de Godgeleerde van Til , en brengt met eenen zijn lezer in bedenking , * hoe de Godspraak hier van *rein vee* spreekt , en met die benaming somnige dieren als *onrein* van anderen onderscheid , daar dat onderscheid eerst door de Wet schijnt ingevoert. Hy loft het dus op. „ 't Is klaar , dat „ geene dieren uit haar aart onrein zijn , maar alleen uit een willekeurige instelling van God. „ Niet te min is het ook klaar , dat de mensch „ in 't spijsgebruik niet allerley vlees aanneemt , „ om dat alles niet even aangenaam is. Dus „ schijnen hier de dieren *rein* te heten , die de „ menschen gewoon waren tot haar voedsel te „ gebruiken , haar melk en vlees te eten , en „ zoo onder hare have te queeken. Deze , zullende van meerder nut na de Zondvloed zijn , „ moesten in meerder tal , tot onderhoud van „ vier paar menschen , werden behouden ; om de-

* P. 332.

„ dezelve te voedén , en te spoediger ook te
„ vermenigvuldigen. *Zeven paren* worden ge-
„ last in 't leven te behouden , om dat 'er ook
„ na de verloffing brandofferen moesten afgaan ;
„ gelijk Noach dezelve daar toe ook gebruikte.
„ *Zie Gen. 8. 20.*

Nogmaäl houd de Heer Van Til den oudén voet , met over de gezeide drie hoofddeelen de goddelijkheid der historie te betoogen ; dat is , het verhaal van des eersten Werelds ondergang , door een allervervaarlijkste watervloed veroorzaakt , als mede van Noachs behoud , teffens met die van zijn huisgezin , door middel van een Arke , voor een beschouwing van * onwederdenkelijke waarheid te stellen.

Maar in zijne oploffing der grieven , welke de ongeloovige tegen deze historie inbrengen ; vind men hem werkzaam , tot verwonderens toe. En zeker hier palte het dat hy zijn groote geleerdheid en schrander vernuft byzonderlijk schrap stelde ; † want hy wist , dat 'er geen deel van de gansche Schriftuur is , waar tegen het Ongeloof met meer tegenreden is opgestoven , als dit stuk van de Zondvloed ; en de knoopvragen , waar mede men het Geloof heeft tragten af te matten , zijn vele in getal. Derhalven acht hy , dat het zijnen lezers niet lastig zal vallen , dat hy zig hier over een weinig uitbreide.

Voor eerst gaat hy bondig bewijzen , dat 'er in de lugt , in de zee , en in de onderaarsche kolken t'zamen gekomen nats genoeg te vinden is ('t welk de ongeloovige ontkennen) om zoó een vak

* *Zie zijn woord pag. 355.*
pag. 370.

† *Hoer hem zelf*

wak als 'er waterpas tot op 15 ellen boven den hoogsten berg uitgestrekt legt, met wateren aan te vullen: daar dan het gevoelen van de Engelsche Schrijvers, T. Burnet, en deszelfs wederlegger, tussen beiden komen.

Verfchot van waters genoeg gevonden hebbende, en beruflende in Mozes taal, dat de wolken met haar regen en de Afgrond met haar kolkwater, juist zoo veel hebben uitgelevert, als de Zondvloed vereifchte (men mag den hoop begrooten zoo als men wil) gaat hy voorts begrijpelijk maken, hoe die wateren uit de diepte hebben kunnen opkomen, schoon de persing van de lugt de waterdeelen met een sterker prang na beneden drukt.

Deze zwarigheid uit den weg geruimd zijnde, keert hy zig tot dezelve bestrijders, die het ook op de Arke hebben geladen, meinende dat dit Schip niet na zijn lading was geschikt, en dat 'er ruimte, nog lugt, nog ligt genoeg was om zulk een menigte dieren te ontfangen, in 't leven te houden, en te verzorgen.

Hier lust het my, met den Heere van Til dit * gebouw wat nader in zijn beslag en regte gestalte te overwegen, en zijn bedenkingen den boekzaal-lezers mede te deelen.

Men behoeft, meent hy, niet te denken, dat dit gebouw voor zoo groot een lading te klein was. 't Is waar, eer dat sommige Wiskundige vernuften een overflag over de lading maakten, hebben eenige, uit kommer, de oude ellenmaat gepoogt te vergrooten; maar sedert de Wiskonstige rekening ons leerde, dat de gemene ellemaat over genoeg was, om de vereifchte ruimte aan te bewijzen,

moe-

* Zie pag. 389.

moeten alle redelijke verftanden in die gemeene maat beruften.

Het Wiskonftig overflag, drie verdiepingen vindende, en in yder van die een vlakke van 15000 ellen, met een hoogte van 10 ellen, toont klaarlijk, dat eene verdiepinge plaats genoeg had voor de menfchen, en vogelen (by giffing de bovenfte) waar over geen nadenking valt. Dat een tweede verdieping aan de beesten en kruipdieren, en een derde aan de lading van voorraad, tot onderhoud dienende, ruimte genoeg verfehafft heeft.

Wy vinden, dat yder verdeeling zoo groot was, als vier groote fchepen in de lengte, en vier in de breedte, uitmakende zeffien der grootfte fchepen, die de zee bevaren. Let men dan eens, wat al voorraad felfien groote fchepen, en wat al beesten zeffien andere konnen voeren, men zal, zijn 's oordeels, haast begriipen, dat 'er voor beide genoegzame ruimte was.

Eer hy voortgaat, wil hy lieft een nader overflag maken op de beesten, welke zommige tellen tot op 89, andere (die alles byhalen wat tot 's menfchen kenniffe is gekomen) op 150 foorten. De groote zijn weinige, en 't meefte deel kleine, die veel plaats beftaan. En om deze tot een vergelijk te brengen, word de Olifant tegen vier, de Kemel, het * Neushoren-dier, de Dromedaris, en weinige meer van die zwaarte, tegen twee Offen gefchat: d'overige groote met eenen Os vergeleken. Op deze wijze kon een keurig teller alle deze foorten in 45 of 46 paar Offen befluiten, dog, hy nam ze, om de milde hand te

gebruiken, op 60 paar. Een tweede soort, met de Wolven vergeleken, en die onder zig alle de vleesvretende dieren begreep, begrootte hy ten allerruimste op 40 paar. Een derde soort, met Schapen in 't vergelijk gebragt, en hooy etende, rekende hy, in ruimé maat, ook op 40 paar. Die van d'eerste gaf hy voor elk paar de ruimte van vier, de andere twee een ruimte van drie ellen: latende voor de diepte tot de lengte der beesten (uit de breedte van den Ark te nemen) vijf ellen voor de groote, en vier voor de twee andere soorten. Dus vond hy, dat men voor de stalling van de groote beesten tot 60 paar (die elk viermaal vijf, gelijk aan 20 ellen, vereischen) niet boven 1200 ellen behoefde; en dat de stalling der twee andere samen tot 8 paar (die elk driemaal vier, gelijk aan 12 ellen, van nooden hadde) niet boven 960 ellen wechnam: weshalven de grond der Arke, diens inhoud wy hier vorens op 15000 ellen vonden, nog niet boven 2160 ellen beslagen, en de ruimte der Arke een weinig meer als een sesde deel bezet was. Men sneed dan uit de breedte des vloers drie gangen, en vier rijen stallingen; de middelgang op 10 ellen genomen, en de twee anderen yder op 6 ellen: de twee binnenste stallingen, wederzijds aan den middelgang gelegen; geve men elk 5 ellen, en het overige voor de twee buitenste stallingen, om de breedte van 50 ellen te beiaan: zoo zullen de getelde beesten altezamen met gemak in de twee binnenste ryen van stallingen kunnen besloten werden: nadeemaal de grooté beesten niet meer uit de lengte (die tot haar breedte staat) als viermaal 60 ellen, gelijk

gelijk aan 240 ellen; en de kleine driemaal 80 ellen, mede gelijk aan 240 ellen, van nooden hebben. Dus schieten d'er van de lengte nog 60 ellen over, om in dwarswegen te verdeelen, en de twee buitenste ryen staan ledig voor die dieren, welke den vleesetende beesten tot voedsel behoeven.

Is men over de * *voorraad* bekommend? Zoo dient gelet op een tweede verdieping; die voor een Pakhuis moest verstreken, om alle levensbehoefte uit te leveren. Deze word gevonden in teerlings-ellen te beslaan een ruimte van 150000 ellen in 't vierkant, 't welk meer als genoeg is, om hooy, haver, en ander beestenwoer voor een gansch jaar (schoon men de behoefte tot op den eisch van voeder voor 400 Ossen begrootte) te vervatten. Want eenes Ossen voeder op 30 ponden hooy voor een dag begroot, en alles in hooy genomen, 't gene de meeste plaats beslaat (40 ponden op een teerlingselle geschat) zoo zal'er alle dagen 12000 ponden hooy, 300 teerlingsellen gelijk, van nooden zijn geweest; welke tot 370 dagen vermeerderd, een ruimte van 111000 teerlingsellen besloegen: waar by nog nauwelijks drie vierde deelen van de ruimte, een vierde voor de wegen en toegangen blijvende, bezet waren. Indien men nu haver, gerst, boonen, erweten, en wikkèn, voor een groot deel van 't voeder neemt, en na de evenenredigheid, terwijl ze minder plaats als het hooy beslaan, van 't hooy aftrekt, zoo zal de plaats nog zoo veel meer ruimte hebben. En zeker, de dieren, die te voederen waren, zijn ruim genoeg genomen, als

haar eifch op voeder voor 400 Offen gefchat staat: want wy namen de groote dieren op 60 paar, gelijk aan 120 Offen; de kleine, die hooy aten, op 40 paar Schapen; voor een jaar voedsel, ten dienft der vleesetende dieren, 1820 Schapen, en zulks 1900 Schapen, welker zeven in 't voederen gefchat zijnde tegen eenen Os, 200 staat 'er voor 271 en een halven Os, te samen voor 392 Offen voeder, het gene op 400 is genomen. Zie daar dan een geen bekrompe rekening om overvloedige ruimte te vinden voor een verdieping, die de Voorraadschuur moest wezen. Ook dient tot opening, dat we voor de vleesetende dieren dagelijks 10 Schapen geven, in 365 dagen 3650 Schapen uitmakende, of in 307 dagen 3700 Schapen, welke haar stal in de buitenryen van de stallingen vinden: en dewijl de Schapen alle dagen verminderen, zoo volgt, dat die Schapen, in 365 dagen tot niet loopende, omtrent voeder van 820 Schapen eiffen, 't welk aan dat godueriglijk afnemend getal beantwoord. Zulke en dergelijke betoogingen, in zoo ruimen overflag genomen, houd de Heer Van Til voor zoo Wiskonstig-klaar, dat niemand voortaan zig over de genoegzame ruimte der Arke hebbe te bekwamen, om vereifte vrugt en dienft te voldoen.

Dien 't lust nogtans, zig verder in te laten, om over gebrek van * *Lucht* en *Licht* te knibbelen, en daar op te dringen, dat een *Venster* niet genoeg was om den Ark te verlichten, en, als die was gefloten, alles by gebrek van uitdamping had moeten verftikken, ja door stank vergaan; zulk een word tegen gevoert, dat de

God-

Godspraak maar eenige dingen heeft bepaakt, die van Gods zonderlingen raad waren, en 't overige aan Noachs wijsheid heeft overgelaten. Des de Schrijver, ruime gangen en wegen genoeg onbeslagen vindende, zijn bedenking neemt, dat die met rooſters hebben kunnen bewrogt werden, om vertiering van lugt te halen: en wat 'er aan 't Licht ontbrak, heeft men met lampen kunnen boeten. Daarenboven een hoogte van 10 ellen, gelijk aan 15 voeten uit de grond, heeft al veel ruimte gelaten voor de Lugt, om te kunnen ſpelen, en in zig zelf haar ronde beweging te oeffenen, om alzo de ſtank te breken; te meer, dewijl men dagelijks in hooge en echter beſlotene ſtallingen gewaar werd, dat de reuk den genen, die ze gewoon zijn, zoo zeer niet belemmert; en de drek van beeſten geenzins van zoo ſterken reuk is, dat ze den menſch grootelijks kan vervelen.

Maar miſſchien zal de * *kijſtvormige geſtalt van den Ark* ſommigen onbequaam ſchijnen, om met zulk een lading zee te bouwen. Onze Kerkredenaar oordeelt daar tegen dat men van dit nadenken ligtelijk kan genezen werden, als man ſlegts acht geeft, hoe een houtvlot in 't water beſtaat. Hoe veel te meer dan zoo groot een gevaarte, dat in zijn grooten buik zoo veel Lugts beſtaat. Hy teekent ook aan, als hier ter zake dienende, uit het boekje van den overleden Heer Hornius, *Noachs-Ark* genaamd, dat een zekere *Pieter Janſz Livorn*, koopman te Hoorn in 't jaar 1694 (zoo ſtaat 'er † maar 't is een druk-

H 2

fout,

* P. 393.
Pag. 393.

† Op de voorenaangeweze bladzijde

fout, lees 1604) het een en ander ſchip na de evenbedeeling van Noachs Ark liet bouwen, waar van 't eene 120 voeten lang, 20 breed, en 12 diep was. Dat de Man, terwijl die vaartuigen op de helling ſtonden van yder een wierd uitgejouwt; dog naderhand tot een algemeene verwondering bevond, dat zulk een ſchip niet alleen een derde ladings meer als een ander konde bergen, maar ook, zonder in 't beſtier meer menſchen te behoeven, veel ſneller zeilde, als alle andere ſchepen. Voeg hier by, dat de oude Scheepsgeſtalte dezelve ſchijnt geweest te zijn: want Simonides, de ſchipvaart van Danaë beſchrijvende, noemt zijn vaartuig ook een *Kiſtgebouw*, in 't Griekſch * *λάραξ*.

Wijders behoeft niemand voor een groote zwaarigheid op te geven, *hoe dat dieren van zoo verſcheiden aart, als wilde en tamme, met elkanderen hebben kunnen huishouden*, zonder dat d'eene ſoort d'ander verflond? Want zekerlijk waren in den Ark hokken en neſten gemaakt, in welke de ſoorten zijn afgezonderd geweest. Waar toe zig een averegte vermenging van dieren verbeeld, en daar uit bekommeringen verzonnen, die by de letter van den text reeds waren wechgenomen?

Nog is 'er een vraag van belemmering; * *waar dog de vuiligheid van zoo vele beeſten een gansch jaar heeft geſteken?* Maar als men overweegt, dat 'er onder de laagſte verdieping een ſtinkkolk, in plaats van de durk, heeft moeten getimmerd werden, zoo vind men een voegzame plaats, waar henen de vuilnis door luiken konden wech-

* Larnax.

† P. 393.

geruimt werden, om die in de pis en vuil water aldaar te laten verteren, en meerendeels wech slinken.

Den genen, die staande houd, * dat 'er voor acht menschen geen aanbalen aan 't werk zou geweest zijn, om alle de dieren ten ooirbaar te verzorgen, word dit tegengevoert. Laat hem 't verzorgen der vogelen verdeelen onder vier vrouwen, die elk een vierde deel van haar verdieping waarnamen; en 't verzorgen van de dieren in haar verdieping ook onder vier mannen, voor elk een vierde deel; zoo is konst genoeg te bedenken, om het noodig werk uit te voeren. Het drinkwater kan door buizen en goten, en de spijsz. door luiken enz. geleid zijn, om den arbeid te verlichten.

Eindelijk maken de traaggeloovige deze zwaarigheid; † hoe de beesten, die in vreemde landen vallen, en loom in haar bewegen zijn, in den Ark hebben kunnen komen, en wederom in die landen te rug keeren; byzonderlijk in Amerika, 't welk van het ander gedeelte des werlds zoo verre legt afgescheiden?

* 't Kan wel zijn (dus antwoord de Heer Van Til) dat alle die soorten van beesten te voeren, als de lugtstreek beter was, naby de plaats, daar de Arke gebouwd is, nog genoeg te vinden waren: maar hoe zy namaals zig na een lugtstreek begeven hebben, die na de verandering meer met haren aart overeen quam, is dan te begripen, als wy dezelve aanmerken, dat zy, al zachtjes haar gemak volgende, met de tijd derwaarts zijn gekomen, daar zy best tierden. De-

H 3

zel-

* P. 393.

† P. 394.

‡ P. 394.

zelve in Amerika te brengen heeft onder de gekeerden eenige geschillen veroorzaakt, waar in hy zig nu niet wil mengen; maar hy acht het genoeg te zijn, dat 'er enge Straten worden gevonden, die of naderhand zijn opgeborsten, of door zwemmen en vaartuigen zijn overgevaren: waar door die landen met menschen en beesten beplant zijn.

Hier toe dient hem de stelling van den Heer Izaak Vossius zelf (dien hy te liever aantrekt, om dat hy een der gener is, die d'algemeene Zondvloed niet wel konde inschikken) aanmerkende dat *Japan*, in haar Noordeel *Jezzo*, maat met een enge Straat van *Tartarië* gescheiden legt; ja dat sommige oordeelen, dat het aan *Tartarië* gehegt is; zoo dat dit stuk nog geen volle zekerheid heeft: en dat het gemelde land *Jezzo* zig zoo verre Oostwaarts uitstrekt, dat 'er tusschen het zelve een Straat van vier graden maar overig blijft. Daar tusschen zijn nog Eilanden ontdekt, welker een niet boven 12 kleine mijlen van *Jezzo* af lag; en de Straat van dat Eiland tot het onbekende land niet meer dan 56 kleine mijlen wijd was: welk onbekend land de gemelde Vossius houdt voor de zoomen van Kalifornia of Quivira, die tot *Amerika* behooren. Daar uit dan is ligtelijk af te nemen, of dat die Straten namaaks zijn opgeborsten, of dat immers de menschen en beesten door dien weg hebben konnen overkomen, om zig in *Amerika* neder te slaan.

Op zulk een wijze gezien hebbende, hoe de tegengeworpene zwarigheden door den Heer Van Til zijn beantwoord, waar mede zijn bestek
 ... dus

dus verre voldaan is , maken wy met hem van deze verhandeling een

E I N D E.

VL HOOFDDEEL.

Sermons sur divers sujets par *Elie Benoist* , Minstre de l'Eglise Wallonne de Delft.

Dat is ,

Predikaatsen over verscheide stoffen door Elias Benoist Predikant der Walsche Kerke te Delft. Te Delft by H. Krooneveld 1698. in 8. 16 bladen.

GElikerwijs alle volkeren hunne byzondere manieren van spreken , en uitdrukkingen van taal , hebben , zoo gebruiken ook de Godgeleerde van yder landaart hunnen byzonderen predikstijl. Ik kenne in Nederland Predikers , die , wanneer we daar over spraken , bestoordeelden , dat het voorwerp van een 's Predikants onderhandeling uit den grond wierd opgehaalt , en de waarheid , in den text opgesloten , aan de toehoorders klaarlijk ; en volgens den samenhang , bewezen : een trant , daar de verstandige zoo naauw by blijven , dat zy nooit elders henen stappen , of iets van buiten inhalen. Daarentegen

Zien wy , dat de Fransche doorgaans uit het voorwerp van hun onderhandeling gelegenheid nemen tot een vry , en onbedwongen , vertoog ; 't welk zy rondom bestrooijen met bloemen van welsprekendheid.

-Den genen , dien het om stichting te doen is , scheelt het niet , op wat wijze de bewegingen zijn 's harten werden gaande gemaakt.

Zulke Kerkredenen grijpen op leergierige gemoederen vät , die niet alleenlijk fraay van taal zijn , maar ook een nette schikking hebben , waar in de verhandeling op den zin des Bibels slaat , en voor 't laatste wel word toegepast. Dit werkje vervat niet meer dan vier Predikaatsien , welke , zoo ik my niet bedriege , op den gezeiden leest geschoeid , magtig zijn , den lezer , niet min dan de genen die ze van den predikstoel hebben hooren afrollen , te bekoren. Ook heeft men wat goeds te wagten uit een penne , die de *historie van het Edikt van Nantes* , dat wichtig werk van den Staat der *Gereformeerden* in Vrankrijk , ter eeuwiger gedenkenisse heeft nagelaten ; en waar van het kort begrip in meer als een minnetweemaandelijke uittreksels onlangs is aangewezen.

Het pastte den zeer geleerden Heer Benoist , op den dankdag over de VREDE , laatst te Rijswijk gesloten , een Vredestoffe te verhandelen , en zijn gemeente voort te preken niet slegts het geluk eener langverwagte Rusten Vrede , in tegenstelling van een benaauwden langen onrust en oorlog , maar byzonderlijk , door welke middelen men deze verkregen Vrede kan blijven behouden. Een deftig , voorwaar , een hoognoodig

dig werk. Want dewijl geen gedeelte van voor-
spoed boven de Vrede mag gewaardeert wer-
den, wat kan d'er noodiger zijn, als vaste grond-
vesten te leggen, die ons benemen de vreeze van
dat kostelijk Vredepand te zullen verliezen? Ver-
geefs zouden wy, na zoo vele jaren van verwoe-
stingen, van verdervingen, van tranenstorten,
en bloedvergieten, na zulk een Ilias van zwarig-
heden, de Vrede hersteld zien, by aldien we niet
eenig hulpmiddel wisten, om te beletten, dat een
doodelijke storm van Rijks- en Staatswisseling ons
weder overviel, die de vrugten der Vrede wech-
rukte, en een nieuwe krijgscramp wederom uit
de helle deed opdonderen.

Wilt gy weten, lezer, welke gereede hulp-
middelen de Heer Benoist zijn toehoorders aan-
wijst? Hy konde geen heerlijker, geen onfeil-
baarder geven; want ze zijn niet van menschen
voorgescreven, maar van GOD zelf. Kom hoor
ze dan, 't is Gods gezeg, door den Profeet Je-
zaias uitgesproken. Hy, die u de Vrede vergunt
heeft, spreekt uit het ongenaakbaar licht, daar
hy van den Zetel der Regtvaardigheid de gan-
sche wereld beheerscht, en door de stralen van
zijn menschlievendheid alle nevelen van elenden
doet opklaren, tot u aldus;

„ * Het werk der gerechtigheid zal Vrede zijn,
„ en de werkinge der gerechtigheid zal wezen
„ gerustheid en zekerheid tot in eeuwigheid.

„ En mijn volk zal in een woonplaats des
„ Vredes wonen, en in wel verzekerde wonin-
„ gen, en in stille geruste plaatsen.

Daar hebt gy, voor eerst, de oorzaak des

H 5

Vre.

* Jezai. 32. v. 17. 18.

Vredes, en hare gemakkelikheden, ten tweede de eigenschappen eener waaragtige Vrede. De bron en oorsprong van Vrede is Regtvaardigheid. De Vrede is haar werk en vrugt, en die trekt uit de Regtvaardigheid haar waardy, hare volmaaktheden en lieffelijkheden; en de eigenschappen van deze Vrede zijn niet alleenlijk Rust, Zekerheid, en Overvloed, maar voor al Vastheid en Duurzaamheid. Vrede, die uit Gerechtigheid spruit, is een eeuwige Vrede.

Al wie niet onbedreven in de tale van Profeten is, zal wel haast bespeuren, dat de Kerkredenaar groote reden heeft om in de voorgelezen woorden van Jezaias een voorspelling aan te vatten, die regt op den Messias valt; 'k wil zeggen, dat hy onder een zinnebeeld van wereldsch geluk, 't welk God zijn volk onder eenig gezegend Vorst wilde laten genieten, van den Profeet afgeschaduwt ziet die rust, en veiligheid eener Hemelsche Vrede, die t'eeniger tijd Gods Kerk zoude erlangen door de leere van Jezus Christus.

Vraagt iemand dan nog, wat Vrede hier gemeld, of hoe die door den Prediker verstaan word? De Man erkent hier het heil en de zaligheid der zielen, met de benaming van Vrede uitgedrukt. Deze zou zijn het werk der Gerechtigheid, welke door 't Euangely moest doorstralen; een volmaakte Gerechtigheid, die, als van God komende, Hem alleen welbehagelijk is, en magtig, zijn gunst en zegen te verwerven. 't Is de verborgenheid van 't Euangely, welke de Profeet ons opgeeft; voorspellende die allergelukkigste Vrede, die van Gods Zoon uit den Hemel

mel is gebragt, die Vrede, van de Engelen beloofd, toen zy op des Heilands geboortetijd den Hemelschen Lofzang zongen, die Vrede, geschetst in de diepe rust, in welke het mensichdom, ten tijde van die wonderbaarlijkste geboorte, leefde; ja die Vrede, die het verstand te boven gaat, die 't hart van onrust bevrijdt, die het geweten vertroost, en welke het uitwerksel is eener Regtvaardigheid, van God aan ons geopenbaard.

Als de Heer Benoist Jezaias woorden voor een levendige schildery van de gezeide Vrede der ziele verklaart heeft, toont hy wijders, dat ook, in een meer gemeenen zin, de Vrede, 't zy hoe men die wil aanmerken, niet kan uitgewrogt, nog bewaart werden, als alléén door Gerechtigheid. Hoe? indien de Gerechtigheid oorzaak is des Vredes, die wy met God hebben; ze is 't ook van die Vrede, die wy met de menschen kunnen hebben. Want niets dan Gods gunst kan ons in enig deel van de wereld onze dagen doet doorbrengen. Oorlog is een van de geeffels, waar meê God de zonden des volks straft; en waren wy altijd met Hem in Vrede, door het Geloof, door Vroomheid, door Oeffening van liefde en gerechtigheid, nooit zouden we elkanderen met de wapenen gaan verderven. Maar dewijl wy tegen Hem eerst krijg voeren met onze weerspannigheid, dient Hy zig van ons zelve, om ons in te teugelen. Zonder de schatten zijnes toorns tegen ons uit te putten heeft Hy t'onzer straffe niets van nooden, dan onze eigen driften, en razernyen.

'k Zal my niet ophouden met het uitpluizen der Gerechtigheid, en hoe velerley die voorkomt.

Het

Het zy genoeg, dat ook de wereldsche Vrede het werk der Gerechtigheid is; gelijk in tegendeel onze ongerechtigheden maken, dat de Vrede zoo menigmaal balling 's lands moet zwerven, en ons in geen gerustheid laat, nog zekerheid.

Het tweede deel der Predikaatsien is een verhandeling van de eigenschappen die de Vrede volmaken, ten getale van vier, door den H. Geest in de textwoorden uitgemerkt. d'Eerste is de gerustheid; *Mijn volk zal in een woonplaats des Vredes wonen.* De tweede is de zekerheid; het zal wonen *in welverzekerde woningen.* De derde van gemak, het zal wonen *in stille gerustte plaatsen.* De vierde van duurzaamheid, het zal zijn een zekerheid *tot in eeuwigheid.* Eigenschappen, zeker, aan de ware Vrede wezentlijk, en zonder welke aanzienlijke merkteekenen geen Hemelsche Vrede kan gezegt werden. Gods voorzienigheid laat zijne vianden somtijds een Vrede hebben, waar aan de gemelde wezentlijkheden van volmaaktheid ontbreken; te weten een Vrede, die niets om nog aan heeft als 't welk uiterlijk is. Maar, 't is de regte Vrede, die we in onze harten voeren, en die de godlooze nooit bezitten; hoe groot ook hun uiterlijke schijn is. In dezen zin leeft men, dat 'er voor den godlooze geen Vrede is. Nooit is 'er rust voor een quaad geweten, dat den zondaar, op 't ruiffen der boombladeren, doet sidderen en beven, dat hem doet vlieden, als hem niemand achter her zit, en als hem geene andere vianden vervolgen dan zijn innerlijke knaging, en dieptreffende schrik. Alles mag hem rondom vleyen en toelachen, en de gansche vreedzame Natuur haar
zel-

zelve zetten om gem aardsch geluk, wellust, en overvloed te schenken; zulk een Vrede nogtans is hem niet geruft: midden in de streelingen van Vrede bestookt hem zijn eigen hart met een hemelijken oorlog.

Is de vrede der godlooze zonder gerustheid, zoo heeft ze ook geen zekerheid. De vrede des werlds is den genen onnut, die geen Vrede met God hebben. Een verdorven hard vind geen zekerheid in het pragtigste paleis, en geen menigte van keurbenden kan dat beveiligen. d'Ongerechtigheid, daar in haar schendrol spelende, heeft de zekerheid verbannen, en geeft den zondaar denkbeelden van lagen en vianden, die hem aan alle kanten omringen. Men voege by deze lieffelijkheden van gerustheid en zekerheid het gemak die de regte Vrede verzelt, en een eigenschap is, door gerechtigheid voortgebracht; een genot van des Hemels zegeningen. Ja, men voege hier by dat alleraanmerkelijkste merkteeken van duurzaamheid, dat voorregt, waar door ze is een Vrede tot in eeuwigheid. God is 't, die dezelve geeft, en uit geheel andere inzigten, als de menschen vrede maken.

** Vrede late ik u, sprak Christus tot zijne leerlingen, mijn Vrede geve ik u: niet gelijk ze de wereld geeft, geve ik ze u.* Wie ziet geen onderscheid? De menschen maken vrede, om reden van voorzigtigheid, uit gronden van staatkunde, uit inzicht van eigenbaat, en wereldsch belang: maar God schenkt zijn Vrede als een pand zijner goedwilligheid, als belooning van de vroomheid zijner lievelingen. Dus is d'een en d'aan-

d'andere Vrede aan twee kanten van geen even-gelijke vastigheid. Die van de menschen is at-tijd twijfelachtig, wuft, en onzeker: maar Gods Vrede is vast, en wis, om dat hare gronden onbewegelijk zijn.

Voor 't laatste komt in aanmerking, dat de Profet, gelijk hy de Vrede een gewrogt der Ge-regtigheid noemt, alzo ook hare eigenschappen tot den zelven oorsprong t'huis brengt; want alle die voordeelen en zegeningen, die ze baart, behooren, volgens zijn zeggen, alleen aan *Gods volk*: dat is, niet alleenlijk aan het volk, van God verkoren, en door het geopenbaarde woord van zijn wille verstandigd, maar aan een Volk, dat zoo groot een zegen beantwoordt, en huz God met getrouwe diensten eert,

Schoon Hy geen dienst van 't menschendom be-hoeft.

Daar is een volk, dat God sleyts met den mond belijdt, maar de schijnvroomheid van zulke men-schen behaagt Hem niet: en zijn Vrede is voor hen niet gemaakt. Wederom is 'er een volk, waarlijk vroom en opregt, maar 't welk zig somtijds vergriipt, door begeerlijkheden laat beguichelen, en door nitwendige dingen laat verbylteren, Voor zulken is de Vrede nog niet; of wanneer hen God die schenkt, hy laatze niet duurzaam zijn. Hy vertoont ze maar eens, om hen alleenlijk de waardy van dezelve te ont-dekken. Hy geeft ze hen maar eens te proe-ven, op dat haar verlies des te gevoeliger zy. Om een regte, om een geheele Vrede te erlan-gen

gen, met het Volk eerst tot zig zelf komen, en, daar het door de zonde van God vervremd was, met berouw tot Hem naderen. Waar toe meer woorden? Om een Vrede te bezitten in dier voegen als Jesaias die verbeeld, word geen volk geroepen, dat God ten halven, met naam, en Kerkebaar, hog geenzins in Geest en Waarheid dient; of welkers geloof onvrugbaar, en welkers deugds-oeffening flauw is; maar een Volk, 't welk is, dat het moet wezen; menschen, die, wilvaardig om onder Gods wille te bukken, geheel en al zijn overgegeven aan goede werken; menschen, die God niet alleen aanmerken in zijn grootheid, als 't voorwerp hunner aanbiddingen, maar ook in zijn heiligheid en rechtvaardigheid, als het voorschrift van hun levens-trein; eindelijk een volk, dat, deugdliwend zijnde, Gods wetten voor hun schat en eenige wellust houd.

In de toepassing herhaalt de Prediker op een zeer stichtelijke wijze, hoe groot een zegen van God het is, Vrede te hebben: dog daar benevens, hoe zorgvuldiglijk wy moeten toezien, dat ze ons niet weder ontrukkt werde. Uit het eerste worden we van zelfs geleert, God, den Gever van alles goeds, te danken, dat de zware last des Oorlogs ophoud ons te drukken, en de gebeden der gener, die om Vrede smeekten, verhoord zijn. Voor 't overige is het de pligt van alle Vredelievende, het heilzaam middel tot behoud des Vredes nooit te verwaarloozen; bedenkende dat God zijn roede wechwerpt eer wy ons gebetert hebben, dat Hy ons barmhartigheid bewijst, zonder alvorens ons berouw te wagen.

ten. Had Hy daar na gewagt, wy zouden ons nog bevinden onder den arm zijner Goddelijke wrake. Maar by aldien God, ons de Vrede vergunnende, eenige Gerechtigheid heeft in 't oog gehad, die is, wisselijk, d'onze niet. 't Is de onnuitputtelijke bron zijner ontferming, 't is die Gerechtigheid, die de wereld verzoent, en door haar volmaakteit een eeuwige Vrede maakt heeft, namentlijk de Gerechtigheid van Jesus Christus, die alle onze zonden heeft uitgewischt.

Alles word met een gebed voor de Kerk besloten.

Ik zie dat de tijd my verbied, van de drie volgende Redenen zoo veel als van de voorgaande te spreken. Vergenoeg u dan, lezer, met dit kort berigt. Achter de Vredo-predikaatsie is de tweede, in rang, over de woorden van Paulus aan de Philippenzen gedaan, * *Alleenlijk wandelt waardiglijk het Euangely van Christus*. De derde, waar in van de Erfzonden word gehandelt, zal u niet afvallen. Ze heeft tot haar text het nadrukkelyk gezeg van de Profeet Ezechiel.

„ En zegt, alzoo zegt de Heere HEERE tot
 „ Jerufalem; uwe handelingen en uwe geboor-
 „ ten zijn uit het land der Kananiten: uw Va-
 „ der was een Amoriter, en uw moeder een
 „ Hetitische.

„ En aangaande uwe geboorten, ten dage als
 „ gy geboren waart, wierd uw navel niet afge-
 „ sneden, en gy waart met water niet gewaf-
 „ schen, toen ik u aanschouwde; gy waart ook
 „ geenzins met zout gewreven, nochte in zwac-
 „ telen gewonden.

„ Geen

* *Phil. 1. 27.*

„ Geen dog had medelijden over u, om u een
 „ van deze dingen te doen om, zig over u te
 „ erbarmen: maar gy zijt geworpen geweest op
 „ het vlakke des velds, om de walgelijkheid van
 „ uw ziele, ten dage toen gy geboren wierd.

„ Als ik u voorby ging, zag ik u vertreden
 „ in uwen bloede, en ik zeide tot u in uwen
 „ bloede, Leef; ja ik zeide tot u in uwen bloe-
 „ de, Leef.

En dewijl het zeer wel voegde, dat, na zulk
 een aanwijzing van des menschen afschuwelijke
 vuiligheid, den Christenen ook bleek, hoe zy
 daar van gereinigt zijn, vond de Heer Benoist
 raadzaam, daar aan te hechten zijn predikaatsie
 over de woorden van den Kruisgezant aan de
 Korinthers, * „ Want dien, die geen zonde gekent
 „ heeft, heeft Hy zonde voor ons gemaakt, op
 „ dat wy zouden werden Regtvaardigheid Gods
 „ in Hem.

Daarom voert ze ook met regt den titel van
JEZUS CHRISTUS, *een slagtoffer voor de
 zonde.*

VII. HOOFDDEEL.

Brief van G. Bidloo aan Antony Van Leeuwenhoek, wegens de dieren, welke men zomtijds in de lever der Schapen, en andere beesten vind. Te Delft by H. Krooneveld 1698. in 4. 4. bladen.

WEgens de diertjes, die in den buis der Gal-
 blaas en Galpijpen van Schapen (ook wel
 XIII Deel. I. 11

* 2 Kor. 5. v. 21.

in de lever der menschen en beesten) gevonden worden, lustte het den Heere Bidloo, een van de Vorsten der Ontleders dezer eeuw, die in Europe dun gezaaid zijn, met den naastigen Natuurbeschouwer Leeuwenhoek een briefpraatje te maken, waar van ik hier den korten inhoud zal schetsen.

Nademaal sommige Mannen van naam, die over deze diertjes hebben geschreven, dezelve *Wormen* noemen, schoon die benaming, beschrijving, en afbeelding luttel met haar maaksel overeen komt, laat hy ons hooren, en zien, hoe dat eenige van die Schrijvers dat diertje verbeelden in vorm niet ongelijk het Glikkruid, andere het zaad van Kauwoerde, of 't klein Myrtheblad met een steeltje; 'k zwijge de verbeelding, welke de Heer Fred. Ruysch daar van maakt, dog die den Heer Bidloo geenzins voldoet, als meer na een *Klier* dan een *Dier* zwemende. Dan gaat hy zijn eigen waarnemingen verhalen, en aantoonen.

I. Het lichaam, of maaksel van dat diertje, met zijn onderscheide deelen, in een zinnelijke print uitgedrukt.

II. De plaatsen, daar het gevonden word.

III. Dierzelfer getal, wording, en voortte-
ling.

IV. Dat deze en andere diertjes in den lever in andere deelen des lichaams zig onthoudende, de oorzaken van sommige ziekten en hunne gevolgen kunnen zijn.

Dwes zaken zal ik maar uitpikkken, waar van een liefhebber van dusdanige ontdekkingen kan zien, dat hy den brief geheel van voren tot ach-
toren

teren moet doorlezen , om uit dezelve het een en 't ander te leeren.

De Heer Professor Bidloo , viand van alle bezwelachtige grillen , die de Natuurkunde haren luister benemen , is niet eensgezind met zulke Schrijvers , die dezer dieren wording , eerstvoortbrengende stoffe , en voortteling , uit ik wete niet welk een verrotting , bederving , gebrek van zout , ongematigdheid van vogt , warmte , en wat des meer is , pogen af te leiden , maar stelt wel duidelijk vast , dat deze dieren , nevens al wat dierlijk of beroerlijk leeft , uit haar 's gelijke , en dus uit eyeren , zaad , kuit , of stof , haar in d'eerste wording gelijkvormig , en even eens van gestel , voorkomen.

Ook vind hy de gelegenheid , by welke de Heer Leeuwenhoek meent dat deze diertjes en hunne eyeten in de Schapen komen , namentlijk dat ze , in vogtige Zomer- en Herfst-tijden , uit het aardrijk opwellende met de vogt , waar in ze leven , of komen , ingedronken worden , zeer waarschijnlijk ; maar hy staat geenzins toe , dat ze , door de maag en darmen borende , uit de holte van den buik in de vaten van de lever zouden dringen , en aldaar voorttelen ; of dat ze , in de maag en darmen openingen makende , de werkende oorzaken zouden wezen , dat uit die gaatjes de groote kragt des waters , die men somtijds in de holte van den buik vind , werd uitgestort , en uitzijpelt . Gansch niet . Want zoo ze , nu af dieron-zijnde , in de maag en darmen komen , en door de zelve kunnen heenboren ; zy zullen ook door de vliezen van d'andere nabygelegene ingewanden als het Klierbedde , de Nieren , en de
I 2
Milt,

Milt, kunnen boren: en dan zouden ze daar in ook gevonden werden, 't welk hy verklaart nooit gezien te hebben. Voeg hier by, dat men ze dan alomtegenoech zou zien, en ten minsten in de Maag of Darmen vinden; 't welk ook niet geschied. Ja al boorden zy door de voorge- noemde deelen, zoo zou 'er gijl, of vocht, in dunheid-gijl gelijk, moeten uitvloeyen. Anders, was de vogt grover, zou men de gaten in die ingewanden moeten ontdekken. Om hiervan de waarheid te onderzoeken, heeft hy de maag en Darmen van een Schaap, bijster met deze quaal gequeld, toen zy warm waren, gedrukt, doorzocht, namaals dezelve in warm water gehouden, daar meê gevuld, wederom in het jaagste gedeelte warme brandewijn, en eindelijk quiksilver, gegoten; toen wederom bewogen, gedrukt, en herdrukt, bezien, en op alle bedenkenkelijke wijzen behandelt, dog heeft geen de minste opening in dezelve kunnen bespeuren. Dat die diertjes uit den twaalfvingerigen darm, door de gemeene galweg in de galblaas en galpijpen zouden kruipen, aldaar hunne jonge telen enz. strijd, zijn 's oordeels, te veel met het bekend gestel, en de werking, of 't gebruik dezer deelen, dan dat het eenige wederlegging behoeft.

Wijders brengt de Heer Bidloo de diertjes, die uit het water in des menschen lichaam kunnen komen, te berde; dog toont te gelijk waar ze kunnen komen, en waar ze niet kunnen huisvesten.

Dan gaat hy voort tot de vertellingen van deze en genen, die in den mensch, ik wete niet

in welke deelen zijn 's lichaams, ja liever overal, *wormen* weten te vinden. Hy weet wel, dat men uit sommige puisten een stoffe dringt, die niets meer als een *wurmtje* gelijkt, dog echter niets minder is. Des haalt hy bekende Schrijvers aan, meldende dat 'er wormen zijn gevonden in 't hoofd, op het harde hersenvlies, in de oogen, ooren, tanden, ruggraad; dat 'er wormen zijn, die zonder schade de darmen doorboren; dat 'er een klomp van wormen geloofd is; dat 'er wormen zijn gevonden in een *hës-buïl*, in de long, in 't ribbenvlies, hartzakje, en in d'adoren. Hy weet uit de aantekening der Duitschen, dat het hart zelf niet vry van wormen is; en dat de Denen van een *geheetwormachtig man gewaagen*; waar op hy scherpende niet zonder reden wenscht, *dat dat gebrek wat zeldzaams was!*

De bevindingen van deze Schrijvers, en alle andere, wil hy niet verdedigen, nog tegenspreken, want, als 'tal gezegd moet zijn, hy meent, dat alle ervaring, aanmerking, en voorbeeld, nooit, of maar eenigzins in 't algemeen, dog nooit in 't byzonder, te paskomt: waar toe hy eenige merkwaardige redenen bybrengt, welker eerste is, dat men nooit twee gevallen, zelfs nooit twee dingen ziet, die alom even eens zijn; een stelregel, op welke hy zig't eeniger tijd liet hooren.

ELK DING IS GODDELIJK, OM 'T EEUWIG ONDERSCHIED.

Ik laat den lezer de overige nazoeken, met des Heeren Bidloo 's bet klemmend gezeg, den Art-

zen en d' Artzenykunde rakende, en waar mede zijn brief word besluten. Aan 't eind belooft hy, zijne gedagten wegens de buizen, dien men de *Trompetten van Fallopius* noemt, by d'eerste gelegenheid, aan zijnen vriend te zullen voordragen.

VIII. HOOFDDEEL.

Geloofsbelydenis van de Gereformeerde en On-gereformeerde Roomsche Kerke, tegen een gesteld door Michaël Loeffius, voor dezen bekend onder den naam van Pater Cyprianus van Brussel, Kapucyn, Predikant, en Vicarius van Maastricht, tegenwoordig aangenomen Proponent van de Gereformeerde Kerke. Tweede druk, verbeterd en vermeerderd door den Autheur, met zyn eerste eenvoudige Verklaring, waar in voorgesteld zyn de eerste bewoogredenen van zyn bekeeringe. Ten tweede een Brief van een Roomsgezind Godgeleerde, gedruks tot antwoord op dezelve, nevens de Beantwoording van den Autheur op dezen Brief, alles met toelating van hare Hoog. Mog. en Ed. Mog. aan wien het is opgedragen. Te Utrecht by Antony Schouten 1698. in 8. 44 bladen.

MEn vind menschen , die voor de belijders van allerley gezindheden in den Christelijken godsdienst eenige versooning weten uit te vinden van de gevoelens , waar in zy dolen : alleenlijk kunnen zy de Pausgezinden niet vry spreken van blinde dolingen , welker zwaarste de schuld van Afgodery is. Wel te verstaan zulke Pausgezinde , 't zy leken , of klerken , die eenvoudiglijk gelooven dat de Roomsche Kerk gelooft : want dat 'er onder het groote dak diert Moederkerke vele schuilen , die wijzer zijn , dan dat zy dien Kerkelijken Poppenkraam voor iets anders aanzien als voor een fijnverzonne en regeerkundiglijk gemaakte molen met vele raden , die de onnoozele menschen , geblind , en gemuilband , zonder dat zy 't voelen , doen rondom loopen ; dat is my door ervarenheid gebleken. Maar wat zal men van de laatste zeggen ? Ten minsten zijn zy in zeker opzigt de quaadste niet , en somwijlen magtig de woedende Geestelijkheid haar prooy te ontrukken.

Vromer nogtans en Christelijker doen zy , die , de verborgenheid van 't guichelspel kennende , zob haast als hun ziel daar van een afgrijzen voelt , langs het spoot van hun geweten , zondet wereldsche inzigten , of vleesselijke bekotingen , alle hun vorige gemeenschap met het zelve afsnijden , en , verre van dien sletter der ongodsdienstige kerkgebaren , een godsdienst belijden , welke op vasten gronden steunt.

Onder zoo vele , als oolt in reinen gemoede voorgaven dit te doen , komt ons nu voor de Heer *Michael Laiffus* ; geen onervaren kloostervogel ,

die, niet wetende waar zijn hoofd nog open is, ligtvaardiglijk zijn byekorf verlaat (hoedanige quanten de Heer Diodati, als zy te Geneve by hem quamen, met een aardige * vraag plagt te bejegenen) maar een Man van oordeel, geleerdheid, en ervarenheid, voor dezen bekend onder den naam van *Vader Cyprianus*, en met den titel van zoo genaamde *Vicarius*, of, om bet te zeggen, een Man, die twee en twintig jaren, en daan van tien in de Kerk van St. Servaas te Maastricht, Roomsgezind Prediker is geweest.

Deze, onlangs uit het Pausdom overgekomen tot de Christenen, die zig van den hervormden godsdienst noemen, gaf aanstonds binnen Maastricht (onder bescherming van de *Hoog. Mog. Heeren Staten Generaal* der vereenigde Nederlanden, en *d'Ed. Mog. Heeren van den Raad van Staten*) een verklaring in 't licht, ter vertooning van de aanleiding zijnes veranderden godsdiensts; erkennende Gods wonderlijk bestier in dezelve uit te voeren, en voornemens zijnde in gevolg van tijd daar van breeder verklaring te laten uitgaan. Ondertussen is hem een gedrukte brief ter hand gestelt van Ernst Ruth d'Ans, Kanonik van de Hoofdkerk te Brussel, en Aalmoessenier van hare Keurvorstelijke Doorlugtigheid de Hartoginne van Beyeren, dien hy te Roome gesproken had, en die hem eenige dagen na zijn verandering te Maastricht quam begroeten, op dat hy dog by zijn Geloof in de Roomsche Kerk wilde blijven.

In de Voorreden verantwoordt zig de *Hr. Loef-
fius*

Zie de *Boekzaal van Maars* en *April 1694 pag.*

fius byzonder ernstiglijk tegen dezen Heer Ernst, die hem had uitgemaakt voor *Kaf* en *Schuim*, dat van de goede Katholijke was afgeschuimt. Hy overtuigt hem met zijn eigen geweten, dat dit een laster is, want dewijl Ernst d'Ans niet kan loochenen, dat Loeffius een openbare getuigenis-brief van alle Neêrlandsche Bisschoppen heeft, waar mede hy gewettigt is tot het ampt van Prediker en Biegtvaër, in de voornaamste steden van hem met lof bediend: wijders dat hy de vijftien laatste jaren, in welke hy onder de Kapucinen byna gedueriglijk *Vicarius* [dat is *tweede Overste*] is geweest, en meer bedieningen heeft waargenomen, tot welke hy is verkooren van zulke, die alvorens met gestaafden eede, op het H. Euangely, en 't Kruisteecken, zweren, dat zy den besten en bequaamsten zullen verkiezen: daarenboven dewijl de meergemelde Ernst d'Ans het leven der Kapuciner geestelijken als heilig verheft; zoo behoorde hy daar u te besluiten, dat des Mans voorgaande handel en wandel eerlijk en stichtelijk is geweest. Ja dewijl de Heer Loeffius nog verder kan toonen de loffelijke bevelen, met welke hy na Roomen is gegaan, en de byzondere magt, die de Paus zelf hem in bullen en brieven verleent heeft, om biecht te hooren, en zonden te vergeven, volgens den senter in 't Papendom gebruikelijk; zoo kan hy dien Heer Ernst ook teffens over die smaadwoorden van *Kaf* en *Schuim* zeer ligtelijk beschaamd maken. Een Klemreden, mijn's bedankens, die voor den mondstopper van dien Brusselschen Kanonik en Aalmoessenier kan doorgaan. Hy toont voorts zijn ontschuld, en

dat hy om het verlaten van den Roomfchen dienst geen *meineedige*, veel min een *Ketter* mag genaamt werden.

Men hoort den Schrijver in zijn werk (aanvang nemende met de noodzakelijkheid van de H. Schriften, en 't nut der Zaligheid, daar in gelegen) niet zonder wigtige redenen klagen, dat de Paus en de Geestelijke Overheden wreedelijk hunne onderzaten verbieden niet alleen alle boeken van andersgezinden, maar ook den Bibel zelf, te lezen.

Hy bewijst, dat de Paus van Roome, de Kerk, of de Kerkvergaderingen geen Opperregters in zaken van Geloof zijn, en daagt de Pausgezinden uit, dat ze hem wederleggen. Hy erkent geen anderen Stadhouder, als Christus, en geen Onderwijzer buiten Christus, als zijnen H. Geest, belijdende, om alle ongerustheden van zijn gemoed wech te nemen, de H. Schrift, dat is, Gods zuiver en onvervalscht Woord, alleen voor Raadsman, en Regter te houden.

Wat belangt de *onseilbaarheid van den Paus van Roome* (welke te stellen zoo zot is, dat kinderen daar mee moeten lachen) hoewel hy, nog Paapfch zijnde, het gezag van de Schriftuur, en Kerkbesluiten altijd boven den Paus stelde, eeh- ter bekend hy, dat hem voor dien persoon, als het zienlijk Opperhoofd der Kerke, een zekere grootachting overbleef. Maar hebbende alles overwogen, en het gedrag der Pauzen en Kardinalen zelf te Roome bygewoond (waar van hy een omstandig historisch verslag doet) ziet hy Paulus woorden met verligte oogen aan, voor

et van de *Regtvaardigmaking*: weshavten hy met de hervormde Kerk belijd, God alleen te houden voor den oppersten en onafhangelijken Regter van de H. Schriften, en derzelver zin: en dat een onder- of afhangende Regter, en yder geloovige in 't byzonder, door een oordeel niet van gezag, maar van onderscheiding, alleen kan en moet uit de H. Schriften oordeelen, alles wat hy ter zaligheid noodig zijnde moet gelooven en werken: eindelijk alle overleveringen, Pausselijke of Kerkelijke besluiten, voor geen onsefbare regelen, of nevens de Goddelijke te stellen, maar van enkel menschelijk gezag te houden. Alle 't welke hy met klem van Bibeltaal bekrachtigt. Daar moef is het eerste deel afgelopen.

Het tweede behelst zijn belijdenisse van God, en zijne eigenschappen, van Christus, en de goederen ons door Hem toegebracht. Wogens Gods Wezen, en de Drieenheid, is tuffen het Geloof der Roomsche en Hervormde kerke geen het minste verschil. Des is de Heer Loeffius hier kort, maar den beeldendienst verfoeit hy, als Afgodisch, en brengt, onder de redenen daar van, eenige staaltjes by van hem in Spanje gezien.

Breedelijk tritt hy zijne gedagten wegens de Voorschikking [*Prædestinatie* is 't kromwoord] of Verkiezing, en beaamt daar omtrent het gene in de * Dordregtsche Kerkbesluiten is te boek geslagen.

Daar na gaat hy, met de *Ge reformeerde*, in de * A. G. Synod. Dords. cap. 2. Art. 1. 2. 3. 4. Dit pag. 171.

Schriftuur , en op redensgrond , staande houden , dat de *Misse* ontkrachtigt de eenige offerhande onzes eenigen Middelaars Christus , voor ons aan het kruis , en door zijn bloedvergieten , volbragt , om ons volmaaktelijk te verlossen en heiligen.

Een ander misbruik , waar toe de Roomsche Kerk is vervallen , rekent hy 't aanroepen der Heiligen , waarom hy 't ook op den voet als voren rustig tegen Pausgezinde Schrijvers wedspreekt , belijdende , volgens de belijdenisse der *Gereformeerde* , Jezus Christus voor onzer aller eenigen Middelaar , en Voorpraak by den Vader ; en dat we de Heilige wel mogen eeren , tot navolging , dog geenzins uit godsdienst aanroepen , of aanbidden.

Zoo verklaart hy ook , omtrent het stuk van de Voldoeninge voor onze zonden , als een hervormd Christen , te gelooven , I. Dat Christus , de Zoon Gods , als onze borge , alle onze zonden , als ook derzelver schuld , op hem heeft genomen , om die voor ons te betalen. II. Dat Christus de volle afwassing onzer zonden is geworden , en dat wy in zijn dood een volle voldoening voor onze zonden vinden ; hebbende over zulks geen andere middelen tot een volle vergeving van nooden , als zijn gehoorzaamheid en regtvaardigheid , die ons door 't Geloof word toegerekent. En hier word het tweede deel besloten.

In het derde handelt de Heer Loeffius godgeleerdelyk van de Bondsteeken , met het Kerkwoord *Sakramenten* bekend , en van de voornaamste geschillen , daar over tusschen de hervorm-

de en onthervormde Kerk zwevende. Hy stelt dan twee Sakramenten, den Doop, en het H. Avondmaal, en steekt zijn zegel aan de woorden, die in de Belydenisse van de Dordregtse Kerkvergaëring beschreven, en van ons Neerland aangenomen zijn. Art. 33. Dit in 't algemeen voor af gaande heeft een nader verklaring van den Doop en (tussen beiden de leere van het Paapsche zoo genaamde *Sakrament der * Boete en Oorbieg* gewand en gebuild zijnde) van het H. Avondmaal in 't byzonder; welk laatste stuk, als het wigtigste, dat tussen de Pausgezinde en Gereformeerde in geschil blijft, ook een wigtige proef is van 's Mans bequaamheid om 't zelve na behooren te ondertaften.

Elk weet, dat de Róomsche Kerk het getal der Sakramenten merkelyk vergroot, en, in plaats van twee, zeven stelt; als of die altemaat van Christus inzetting waren: maar hoe zeer die van de Waarheid en zuivere Euangely-leer afwijkt, belooft onze Schryver in een gevolg op dit boek klaarder te zullen toonen.

Hy besluit zijn werk met een dankzegging aan God, onverdiende genade, en verklaring van zijn genustheid in 't aangenomen Geloof; wenshende dat ook de oogen van alle dolende mogen verligt werden. Want nademaal hy het Geloof zonder tegenzeggen voor een gave God erkent, zoo weet hy ook, dat zy, die daar mede begiftigd zijn, zig niet verwaardelyk mogen verheffen, nogte onwaardiglyk veragten de genen, die dat niet hebben; maar dat men over zijne broeders medelijden moet bewijzen.

• Penitentie,

zen, en tot God over hantie blindheid zagen.

Daar is aangehegt de voersgemelde oprechte en eenvoudige verklaring, die de Heer Loeffius had uitgegeven, om de Gemeente te onderwijzen van de aanleidingen, door welke hy tot zijn bekende verandering van Leven en Geloof is voortgegaan; hoewel hy den lezer waarschuwt, dat hy de gronden, of eigenlijke redenen van zijn uitgang uit de Roomsche, en overkomst, in de Gereformeerde kerke, tot vinder uitbreiding, en nader voorstel, blijft behouden. Deze verklaring gaat verzeeld met de getuigbrieven, die hem in en voor zijn laatste verzoek uit Maastricht zijn gegeven.

Het daar aan volgende schrift heeft dezen titel, *Brief aan den zeer Eerw. Heer J. V. G. Kanonik van de vermaarde Collegiale Kerke van S. Servas tot Maastricht enz. over d'oprechte en eenvoudige (of, om beter te zeggen, zeer kwalijk bedachte) verklaringe van de Heer Michaël Loeffius, voor dezen Kapuïjn onder den naam van Pater Cyprianus van Brussel. Quomodo cecidisti! &c. Hoe zijt gy gevallen &c.. Isa. 14. 12.* De Schrijver van dezen brief (dien ik uit zijn stijl en stellingen meene te kennen voor zekerem Rausgezinden Priester, onbekwaam tot prediken, en zig veel met schrijven moeiende) vermits hy een geslagen viand der Jezuiten, en een sterke zoo genaamde Jansenist wil zijn, gebruikt in dit schrijven een cunstre vond, om den Heer Loeffius, dien hy uit spot *Excyprianus* noemt, van misgrepen en onoverzacht in de Leer der Katholijke kerk te beschuldigen. Want dewijl de Heer

Heer Loeffius voor schadelijke stellingen in het Pausdom hield, aan de voorzieninge van onze goede werken toe te schrijven de oorzaak onzer voorschikking ter zaligheid, en den Vryen wit, daar ze door d' erfelijke zonde tot alle goedonmagtig is, zulk een kracht te geven, dat ze, door een voorkomende en genoegzame Genade, den mensch, zonder behulp eener krachtige * Gratie, konde de aermneren ('k houde hier zijn eigene woorden) om het goed aan te nemen, en uit te werken: waar uit dan de allerschadelijkste inbeelding der Roomsgezinde sproot, dat zy hun Regtvaardigmaking niet eeniglijk aan Christus toe schrijven: dewijl, zegge ik, de Heer Loeffius deze en andere redenen tot voorwendfels van zijn verandering in den godsdienst neemt, daar nogtans sommige Pausgezinde, die stijf en sterk in de woorden van Augustijn, en Jansenius zweren, in dat deel met de Gereformeerde willen over een stemmen; zoo schreeuwt deze Priester, hoe dat men zulk een onkunde in een twee- en twintigjarigen Predikant ooit zoude kunnen verwagten. Hy beroept hem op de Leere, die, volgens Paulus leere aan de Romeinen, te Leuven geleeraart word (ja dog, want daar van daan heeft de Vryer zijn Godgeleerdheid gehaalt) en zelfs op zeker bevelschritt van den Aartsbisschop van Parijs; om aan te toonen, dat de hedensdaagsche Kerk omtrent de gezeide hoofdstukken van de genadige Verkiezing, van de Vrye en krachtdadige Genade, van de Vrye wille, en van de Regtvaardigmaking, 't zelve gevoelt, dat Loeffius in zijn verklaring voorstelt: gevolgelijk, dat hy daar

om dan niet tot de *Gezeformeerde* behoefde over te gaan.

Maar in het *Byvoegsel* op dien Priesterlijken brief, dat het hek van 't werk sluit, heeft de Heer Loeffius niet veel moeite, om te bewijzen, dat dit maar een enkel praatje is; 't welk men anderen wil wijs maken: en dat de Priester grovelijk dooit, als hy hem voor zulk een vremdeling in het Pausdom houdt, dat hy niet zou weten wat dezen aangaande van ouds her geschreven en geleert is. Zijn 'er eenige byzondere, die in deze hoofdzaken een regtzinnig gevoelen hebben; hy stemt dezelve met al zijn hart toe: Maar dat de hedensdragsche heele Roomsche Kerk daar in ook over een komt, dat ontkent hy uitdrukkelijk, en herroept den Priester van zijn stout en onbelchaamd zeggen, op zijn eigen bewustheid van de geschillen tusschen de Jezuiten en Jansenisten. En, genomen, de voorgaande Kerk van Roome had daar omtrent wel geleert en geloofd; wat baat het, als de tegenwoordige heel anders leeraart, en de vianden van de kragtadige Genade met Brieven en Bullen wapent, om die voorstanders te verdrukken, en, ware het mogelijk, uit te roeijen?

Op dat de Heer Loeffius hier in een goeden schik houde, lust het hem eenvoudiglyk by te brengen gezag tegen gezag, leere tegen leere, besluiten tegen besluiten. Dus wijst hy aan, dat, schoon sommige Pauzen en Bisschoppen in de meergemelde geloofsstukken regtzinnig waren, andere nochtans, die hen voorgegaan of gevolgt zijn, het tegendeel, en een overdorve leering, hebben ingevoert; en dat derhalven een ge-

hoovige deswegen geen gerustheid in zijn ziele kan voelen, ten zy hy zijn Geloof bouwt alleen op het gezag van God, en zijn Woord, 't welk altijd het zelve is, en niet kan missen, nog bedriegen; geenzins op de leer van het gezag van menschen, die veranderlijk, en mislagen onderhevig zijn.

IX. HOOFDDEEL.

Een brief van G. L. geschreven aan P. R. rakende zeker berigt, 't welk de Priester A. V. S. in zijn boekje Zendbrieven heeft laten invloeyen.

Mijn Heer, en byzondere goede Vriend,

Mijn * * * gisteren morgen uit Zeeland t'huys gekomen (van waar zy met eenige goede vrienden na Gent was getogen, om aldaar den laatstgehouden berugten Ommegang te zien) brengt my de nevensgaande twee boekjes, en een print mee, waar in het gausche klugtspel word verhaalt en afgebeeld.

Ik konde niet nalaten U.E. dezelve te vertoonē, wel wetende dat U.E. met my de grove dwaasheid zult verfoeyen, die men onder den naam van Christelijken godsdienst pleegt, zijnde een pure navolging der Heidensche Ommegangen en Goden-vieringen, by de oude Romeinen, hoewel ik geloove (dese *deuott Proceffie*, ter eere van het zoo genaamde *Sacrament*

ment des Altaars, mag zoo pragtig geweeft zijn als men uitschreeuwt) dat die Wereldbazen in haar tijd het ruim zoo pragtig en voege-lijk gedaan hebben. UE. gelieve, volgens de-ze vertooningen, daar van te oordeelen.

By deze gelegenheid neme ik de vrymoedigheid van UE. onze famenpraak, voor wei-nige dagen gehouden, te erinneren; ik meine, toen wy voorleden woensdag van de *Afgodery* spraken. Zekerlijk ik hebbe het nog- en nog-maal overdag, en schoon ik onder de Rooms-gezinden goede vrienden zoo van bloed als ken-nis hebbe, kan ik haar van zoo groot een schuld niet vry keuren. Wel is waar, dat het gemeen zeggen van dat zy de beelden zelve aanbidden, by my niet hooger als voor een praetje gere-kenet word, en dat de wijste onder haar, zoo wel als eertijds onder de Heidenen, beter we-ten; maar in 't aanroepen van de zoo genaam-de gestorven Hellingen, of Santen en Santin-nen, wie kan haar verschoonen? Zy zeggen, wy bidden die niet aan, als om te verzoeken, dat zy voor ons God zouden bidden, gelijk den Apostel beveelt, dat wy menschen voor malkanderen moeten doen; edog zulk een taal gaat by my geenzins deur. Wy menschen kon-nen door schrift of spraak onze medemenschen verzoeken voor elkanderen te bidden, maar geen afgestorvene, of wy schrijven haar iets toe, 't welk God toebehoort, namentlijk het kennen van de gedagten; dewijl, gelijk mijn Heer weet, het gebed in den geest of in gedagten zig krag-tigthopdoet. En schoon men hier tegen in-brengt, dat die godzalige zielen, tot een ver-
heer-

heerlijken staat opgevoerd, waar na den Apostel Paulus zoo zeer verlangde, een onbedenkelijke volmaaktheid bezitten, en als Koningen en Priesters een onuitsprekelijk heil deelagtig zijn geworden; laat ons maar slechts overwegen, hoe groot een onderscheid tussen den Schepper en zijn schepsel is, God, zeg ik, die zoo jalours over zijn eer is, wil en moet alleen de Doorgronder der harten, en d'eenige kenner van gedagten wezen.

Maar de allergroffte en zwaarste doding der Pausgezinden is, dat zy in haar zoo genaamd Heilig Sacrament des Altaars iets als God aanbieden 't welk een mensch van gezond verstand zekerlijk weet niet minder als God te zijn; en dit is by my een volslagen Afgodery.

Het is nu ontrent 13 a 14 jaren geleden dat ik met den Heer *Andreas Vander Schuur*, op dien tijd Kapellaan in een van de Roomsche Kerken alhier, het Paradijs genaamd, in gesprek raakte, wanneer ik hem wel duidelijk, mijn 's oordeels, aantoonde, dat de kinderen van die weitsche Moederkerk zoo eensgezind niet zijn, als zy wel voorgeven, en wat meer aan die stoffe vast is; kort om, dat de Pausgezinde dikwils schandelijk met elkanderen overhoop leggen, zoo wel als vele andere gezindheden buiten haar, die zy als Cadmus-broeders afschilderen, schoon het Priesterdom d'onnoozele Gemeente wijs maakt, dat het by haar altemaal zuiver *Katholijk* is: ja ik bewees *Vander Schuur*, in zeker geschrift, 't welk ik hem liet behandigen, dat hy met zig zelf niet eens was. Maar dewijl hy moest vertrekken, bleef die

verhandeling daar by, en sedert had ik ze ook vergeten.

Voorleden jaar zond hy aan iemand, die zijn en mijn vriend is, een boekje uit Vianen toe, met tenge zijner Zendbrieven, die UE. raakten, en waar over hy in UE. Boekzaal een kennelijk en onuitwifelijk merk heeft gekregen. De gezeide vriend liet my twee derzelve lezen, en ik nam, by dat voorvat, de gelegenheid waar, om aan hem wegens het voorschikende met ernst en goede meening te schrijven; dog de Heer Priester verwaardigde zig niet my te antwoorden. Waar over ik my te meer verwonderde, om dat de zelve vriend my weinige dagen daar na een ander boekje toonde, ook van Vander Schuur gemaakt, met den titel van *Christelyke Zendbrieven*, waar in ik onder anderen een brief vond, die my trof, en een bericht tegens my, zonder eenig het minste antwoord op mijn *Schouwwe*, dien ik tegen dat bericht (want het was my van zijn vriend alvorens in schrift vertoond) had opgesteld, en die hem door mijn neef T. L., zelfs eer hy uit de stad vertrok, behandigd was. Dit quam my van een Heer van letteren, hoedanig hy wezen wil, zoo slegt voor, dat ik den tweeden van Hooymaand 1697 nog ernstiger aan hem schreef, en zijn misslag toonde, verzoekende het geschil eens te hervatten; met byvoeging, dat ik anders lichtelijk het mijne, zoo brieven als schriften, ook zou laten drukken: 't welk zoude geschied zijn, indien ik door iemand mijner vrienden in Zeeland niet geraden was, den Paap te la-

ten waren; blyvende hy ondertuffen in zijn boekje brieven, meest aan kloppen en quetsels geschreven, hem zelve met die inbedding vernaken, dat hy over een *Memnoijt* triomfeert.

Dezes waan misgunne ik hem niet, gelijk ik my ook niet schame onder de *Memniten* gerekent te worden, welker voel ik voor zeer deugdheevende, en sommige zoo verstandig, kenne, dat zy haar zaak my niet zouden betrouwen. Maar d'onnoozele, die misschien meenen dat Vander Schuur een Rabbi onder de *Memniten* verwonnen heeft, mogen wel weten, zoo 't al waar was, dat de Priester maar tegen een Leek is bezig geweest.

Ik verhale u dit, mijn Heer, om dat de Man eindelijk, tot beantwoording van mijne twee brieven, niet aan my, maar aan den gezeyden vriend een brief geschreven heeft, waar in hy hem verzoekt, my te willen zeggen, dat hy in 't stuk van *Godsdienst* niet wilde twisten. Een taal, zoo vreemd, dat ze my schier zou doen twijffelen, of de Heer Vander Schuur wel langer dezelve man is. Immers weten wy, wat hy voor een wijl tegen de Heeren *Jezuyten* *Hafart* en *Vis* schreef, wanneer hy, hem zelve ook een triomf toeschikkende, *Vis* zegt te drukken onder den naam van *A. E. I. O. U.*, en *Hafart* stoutelijk tot bewijs, of schuldbekentenis, uitdaagde. Dit was een andere taal, waar van ik iets aan den meergemelden vriend geschreven hebbe, om het zelve aan Vander

Schuur te zenden; maar die goede man durfde het niet doen: zoo zeer zijn die menschen aan 't Papendom verslaafd.

Ik laat UE. oordeelen; hoe 't bykomt dat de Priester, thans over al nog bezig met voor zijnen gewaanden godsdienst te schrijven, my laat aandienen, dat hy in 't stuk van godsdienst niet twisten wil. Maar ik verge UE. geduld te veel. enz.....

UE. D. W. Vriend.

G.L.

Uit ons beider ge-
boortestad den
1sten July 1698.

X. HOOFDDEEL.

Nova Litteraria Maris Balthici & Septentrionis, edita M DC XCVIII

Dat is,

Letternieuws uit de Oost-Zee, en van 't Noorden, uitgegeven in 't jaar 1698. Te Lubek by Pieter Bockmast in 4. 6 bladen.

Enige geleerde Heeren te Lubek, welker een is de Heer Jakob Van Mellen, Predikant aldaar, door zijn Penningboek in nijn Boekzaal bekend (en die de bekeerdheid heeft gehad van my dit zeer minnelijk toe te zenden) hebben hunne gedagten laten gaan over de uittreksels van boeken, die in verscheide spraken, ettelijke jaren lang, zijn uitgegeven; ziende, dat onder die zeer zelden gewag wierd gemaakt van boeken, aan de stranden van d'Oostzee, en hunne verafgelegen Noordsche straken, in 't ligt komende: dewijl andere volkeren meer werk maken van winstbarende koopmanschappen, dan schriften, daar van daan, en daar heen, te voeren. Derhalven is onder hen besloten, voer 't belang van 't Gemeenebest der Letterwijzen, met het begin van 't jaar 1698, een aanvang te maken van dit Letternieuws: waar toe zy te Lubek de beste gelegenheid hebben, nademaal die Keizerlijke Vrystad zeer gemakkelijk te water berigt

krijgt van alles, wat aan de Ooftzee, en in het daar van bezwalpte Noorden, omgaat.

Hun voornemen is, dezen letterhandel zoo te dríven, dat zy, gelijk als reizende door het Hartogdom van Meklenburg, na Pomerén, Pruiffen, en Lijfland, en van daar de Stevens zettende na het daar tegen over gelegen Zweden, en Denemarken, door het Hartogdom van Sleswijk, en Holstein, weder t'huis keeren; nauwkeurighjk opgeteekend hebbende al wat hun in die landen is voorgekomen van nieuwe namen der geleerden, hun beroep, en verplaatfinge, lessen, twistredenen, vertoogen, fchriiften, onlangs uitgegeven, of voortaan van hen uitgegeven zullende werden, toeruffingen van boekzalen, penningverzamelingen, nieuwe vonden, bekendmakingen van afgestorvene, en wat meer tot de liefhebbery van boeken, en geleerdheid, behoort.

Een werk, t welk, hoewel niet veel meer dan de titels der boeken vermeldende, allen boekoeffenaren zeer aangenaam moet wezen. Voor my, ik wensche den Heeren te Lubek alle heil, en lust, om daar in voort te gaan.

Dit eerste vervat de drie eerste maanden dezes loopenden jaars 1698.

Nog hebben zy afzonderlijk uitgegeven een lijst van alle mannen van letteren, te Lubek bekend, met dit jaar beginnende, en dien zy jaarlijks zullen vernieuwen, nevens aantekening van de genen, die gestorven zijn.

Van het vervolg des gezelden Penningboeks van den Heer Van Meffen zal ik hier na fpreken.

XI. HOOFDDEEL.

Naauwkeurige verhandeling van het Podagra, en d'algemeen figt, vervattende derzelver eersten oorsprong en beginselen in het bloed, als ook den aart en ware eigenschap van deszelfs pynlyk ferment, beneffens verscheide beweerde recepten, of Voorschriften, en de beschryving van vele desfige geneesmiddelen, en derzelver toebereiding in deze quale, tot troost der figtige, en onderwyzing der leergierige, op d'onwrikbare gronden van goede reden, en ervarenheid opgesteld door Nic. Heinsius Nic. Fil. Med. & Phil. Doct. tot Kuitenborg. t'Amsterdam by Jan Ten Hoorn 1698. in 8. 18 bladen.

HEt arbeidsaam vernuft van den Heere Nikolaas Heinsius, door nog twee zijner geneeskundige schriften in de boekzaal bekend, laat, ten dienste der Neerlanders, dit werk uitgaan, tot wering van de felle Aartsbeulinne de **JICHT**, die hy in hare verborgenste eigenschappen, door een ruimen toeloop van hulpaockende lijders, heeft leeren kennen. Dat is wel zom gemakkelijck, als door het gevoel.

t' Lust hem niet, ettelijke bladen te vullen met de byzondere *Jicht*, die men gemeenlyck in

zoo velerley foorten verdeelt, als dezelve gewoon is verſcheide deelen des lichaams aan te taſten, waar toe dan Griekſche benamingen geſmeed zijn, om te beduiden (a) *Handſicht*, (b) *Hoofdſicht*, (c) *Kruyerſicht*, (d) *Voetſicht*, (e) *Nekſicht*, (f) *Ruggeboenſicht*, (g) *Schouderſicht*, enz.: want dit woordengeſtans kan den Geneesheer zoo weinig kennis, als den Lijder troeft aanbrengen. Hy wil liever gaan naſporen, hoe deze algemeene quaal zijn eerste wozen en beginselen in het bloed en ſappon der elandige lijdens ontfangt. Ook gaar hy voorby de onnoozele ſtellingen van vele Galenus-volgers, door de hervormde Artſenykonſt lang uitgeſtampt; alleenlijk aanmerkende, dat de beruchte Helmont, die d'oorzaak van de Jicht in een quade maag wil zoeken, en de vermaarde Engelsman Willis, die de Jichtſtoffe niet in 't bloed, maar in het zoute zenuwſap ſtelt, eindelijk dat de kundige Sylvius deze quaal, zoo wel als byna de meelte andere uit het (b) *Alvleeſap* voor den dag haalt, dat, zegge ik, dit Driemanschap der Geneesheeren den bal miſlaat; en gevolgelijk alle de maats, die zig van een dazer drie Orakelen bedienen.

Nu zal hy zijn eigen gevoelen ook op het tapijt brengen, behoudens het beter oordeel van zulke, die hem wijſer konnen maken. Hy is dan van gedachten, dat de eerste beginselen van de Jicht niet in een byzonder ſap, maar in het ganſch beſlag des bloeds moet gerogt werden, naar dat het zel-

(a) Chiragra. (b) Ichias. (c) Gonagra.
 (d) Podagra. (e) Trachelagra. (f) Rha-
 chelagra. (g) Homagra. (h) Zie pag 11.

ve bloed of door 't overgeërfdē zaad dezer ziekte van d'Ouders , of door een onbehoorlijke levenswijze , tot dien verderfstaat gebragt is , welke men gewoon is *Scheurbuikig* te noemen: achtende dus de Scheurbuik d'eerste oorzaak der Jicht te wezen. Die van deze stelling grondig bewijs en goede reden begeert te weten , neemt de moeite van de * aanwijzing te lezen , die de Heer Hoinsius van het Scheurbuikig bloed geeft , en zijn ontvouwing , hoe de Jichtige rijzing zijn eerste wezen en beginselen daar uit ontleent: hy zal daar aan geschakeld vinden de redēn , waarom Vrouwen en Kinderen minder dan volwasse Mannen van de Jicht geplagt werden; hoewel deze regel niet zonder uitzondering is. In het vervolg word , tegen het drietal der verrensgenoemde drie vermaarde Artzen , de verblijfplaats van de Jichtige stoffe buiten den aanschoot nader gewezen.

Dit gaat langs het pad van bevattelijke redēn zoo gemakkelijk voort , als het wederleggen van de mannen der oude Schoolessgezindheid , die de zoo genaamde heete en koude Jicht niet wel wisten thuis te brengen: waar uit dan teffens vloeit een klaar getigt van de oerlijke kalkbuilen , of knobbels , die aan de lichamen der kinderen groeijen.

Het spreekwoord , 't welk in Holland de oorzaak van de Jicht op *Wijntje en Fryntje* legt , word van den Heer Hoinsius met een kort zouts aangenomen: en hy toont , met onderscheid , uit natuurlijke redenkaveling , waarom de Jichtige niet alleen veeltijds groote liebbers

* Zie pag. 111.

hebbers van Venus, maar ook ligt gemaakt en oplopende zijn; willende de onmatigheid dezer twee hartstogten eerder voor een gewrocht als voor een onmiddellbare oorzaak der quale aanzien.

Vast gesteld zijnde dat de Jichtstofte in 't gantsche bloed zit, en door alle dezelfde sappen verspreid is, zoo kan de ziekte door het wegnemen van het lijdende deel niet genezen werden. Op dien grond verwerpt de Schrijver het gezeg van Hippokrates, dat de gelubde moet met voetenwel zijn gequeld. Hy geeft 'er een koddige historie van een vrouw by, en spreekt van de Chinesche of Japansche * Moxa, als van een kragteloos en verfoeijelijk middel, om redenen, die geheel waarschijnlijk voorkomen.

Ook kan geen mensch van gezonde hersenen hem tegenspreken, wanneer hy de yastse kalling der genen bespot, die de pijnbank voor een deftig geneesmiddel van de Jicht opgevoen.

Daar men den ervaren Arts in het achtste hoofddeel zijn gevoelen hoort uiten over de zweetmiddelen, wanneer die moeten aangewend werden, welke de beste, en hoedanig derzelyer bereidingen zijn, rept hy met een woord van zekeren gulden raad, hem te Roome van de Zweedsche Koninginne Christine medegedeeld; en, zullende van de uitwasfening der deeltjes in 's menschen lichaam gewagen, geeft hy een vaste stelling van † goudontdekking in de goudmijnen, die eenige Haarlemsche Potuilen, en hunnen aanhang, tegen de schennis moet springen.

Zie haar beschrijving en quaad gebruik pag. 91.

† P. 113. en 115.

Van 't zweeten komt hy tot het braken, toont daar van d'uitwerkselen, en voorts alles, wat men in de verkiezing, en 't gebruik der beschrèvene braakmiddelen, tot het verdrijven van allerley Jicht moet waarnemen.

De Buikzuiverende artzneyen worden van hem in haar kragt bekeken, en daar uit besluit hy, met Th. Sydenham, dat ze in deze ziekte, zoo buiten als in den aanstoot, schadelijk zijn. Hy wijst de veiligste weg, om in alle voorval ten veiligen afgang te verwekken, en het goed gebruik der zaars-speuvingen: dog het aderlaten houdt hy in de Jicht meer schadelijk als voordelig. Deze stoffe gaat vermengd met een reddelijk vertoog over de oude en hervormde Geneeskunst, ten blijke dat de Heer Heinsius in niemands woorden wil zweren, maar de reden, en d'ondervinding gelooven.

Na dat hy verder het gebruik der Natuurlijke warme baden, en de bergwateren, in haar oorsprong, gebruik (of liever misbruik) ondertast heeft, kan hy d'er niets anders van zeggen, dan dat ze den Jichtige lichamen gansch ondieligt zijn, en onderschrijft het bekende vaarsje van Ovidius,

Debilitant vires, Balnea, Bacchus, Amor.

Dat is,

Badstoven, Venuspel, en Wijn

Doen 't lichaam zwak en kragt loos zijn.

Hy zelf heeft, uit nieuwsgierigheid, de voorzaamste warme baden, en bergwateren van

Duitsch

Duitschland bezigtigt, dog * wel honderd lijders tegen vier, in plaats van geholpen, veranderd gevonden.

Dewijl dan de oude Scholen en derselver leerlingen, met vele al te nieuwgezinde, de waare oorzaken van de Jicht niet gekent hebben, is 't ook geen wonder, dat zy geen heilzamen raad wisten uit te vinden om die toomellooze dwingelandinne te steuiten. De middelen, die ze by de hand namen, waren verderffelijk; weshalven vele heeren *Doktoren*, ziende dat alle aangewende moriferyen vrugteloos waren, tot bewaring van hun achtbaarheid, raadzaamst vonden, een quaal, welke hen zoo vele parten speelde, voor ongeneesselijk uit te roepen. Een van de ondeugendste misbruiken is in dit geval het melkdrinken, 't welk hier, met zijn voorstanders de *Melk-Doktoren*, ter beschimping werd hervoort gebragt, en uitgeschoffelt; nevens de vond van zekeren *Wiskonstenaar*, die met een soort van lugtpomp de Jichtstoffe wilde uittrekken.

Mogelijk zal iemand verlangen te weten, of dan de Heer Heiasius zig zou durven vermeten, dat deze booze plaag by hem niet ongeneesselijk was. Daar moesten we wezen. Hy zegt rond uit, dat ze in den beginne zeer ligtelyk kan verdreven werden, en zal zijne lijders artzenyen ingeven, die bequaam zijn de wreede zouten des bloeds te verzoeten, d'onbandige geest der Jichtige stoffe te beteugelen, en een gewenste overeenstemming onder de beginsfelen des bloeds aan te stellen.

* P. 195. By

By zulk een algemeen zeggen laat hy 't niet beruften; maar berooft zijn Heiling in de twee laatste hoofddeelen; eerstelyk met duidelyke verklaring van de middelen, zoo in- als uitwendige, waar doot de sichte niet Slechts in den aanvang van hun liden volkomentlyk genezen, maar ook, zoo de quaal al vry verouderd is, ten minsten grootelyks van smart verligt kunnen werden: daar na met voorschryving van een goeden levensregel, die de liders, gedurende hunne gezondheids-bewerking, hebben waar te nemen.

Aldus verrydelt de Heer Heinsius dat oude praatje van Naso

Tollere nodosam nescit medicina Podagram,

Beduidende,

*Daar is geen middel voor te schrijven,
Om 't knobblig Voet-zaer te verdryven.*

In het gedigt van den Heer Dr. D. Havart, Voor dit werkje gezet, hebben de letterzotters een heelen regel *En waar ze zitplaats heeft gekregen*, overgellagen.

Nu eens wat anders aangetast.

... heb
... ad, asf
... mob
... ge
... 2011.
... H

XII. HOOFDDEEL.

Karte beschryving van het onlangs opgeregte Weeshuis tot Halle in 't Hertogdom Maaydenburg. Hoe het zelve begonnen en tegenwoordig gesteld is, tot prijs van Gods trouwe voorzorg, tot versterking van het vertrouwen op God, en tot verwekking van ware Christelyke liefde, in 't Hoogduits opgesteld door August Herman Franken, Professor in de Grieksche en Oriëntaalsche spraken, en Leerkr. aldaar. Beneffens twee attestatien voor den Collecteerder, uit het Hoogduits in Hollands overgezet. i Amsterdam by J. Smits, en P. Dibbits 1697. in 12. 4 bladen.

Voor twee maanden hebbe ik alleen den titel van dit boekje ten deele nageschreven, toen het tijd met werken van grooter omflag zoo bezig; dat ik het uit de handen leide, zonder in te zien. Maar wanneer ik 't zelve, by een zotterling geval, weder aanvatte, en eenstreeks uitlas, beving my een onwederstaanlijke lust, om den korten inhoud van dien aan te teekenen, als te waardig zijnde, dan dat de doorsnuffelaars van mijn boekzaal niets met al daar van zouden weten; te meer, dewijl my ter ooren quam, dat de vrome Schrijver en insteller van zoo een lofsdijk en zegenrijk werk, thans Hoogleeraar te Halle, voor dezen door de booskoppige nijd van

son-

sommige zijner Lutheraansche gezindheid zoo verre vervolgd is geweest, dat men hem de Stad Erffurt heeft ontzeid en uitgeleid.

Zoo als de Man ons hier voorkomt, strekt hy anderen, en wel voornamentlijk Christen-Leeraars, ten voorbeelde, om, niet slegts met woorden, maar met daden, te toonen, dat hem het welwezen van zijn evennaasten, en naar het lichaam, en naar de ziel ter harte gaat. Met een woord, de Heer Franken laat blijken, dat hy de les van Jakobus in schuldigen eerbied houdt; *de zuivere en onbevleete godsdienst voor God en den Vader is deze, wezenen weduwen te bezoeken in hare verdrukkinge, [en] hem zelven onbesmet bewaren van de wereld.* Laat ons dat, zonder omwegen, eens bekijken.

Te Halle was het een oud gebruik, dat de Arme menschen, op zekeren bestemden dag, wekelijks, salmoessen van de luiden quamen insamelen; en dewijl zy dit in de buurt van den Heer Franken des donderdaags deden, begaven de Arme zig ten zelven einde ook op dien dag by menigte voor zijn deur. Hy liet hen een tijd lang voor de deur brood uitdeelen, dog bedenkende dat dit een wenschelijke gelegenheid was, om de zielen van zulke behoefte menschen, mecrendeels onwetend, niet zelden ook boos, teffens met brood van Gods woord te spijzen, beval hy eenmaal den ganschen hoop, zoo als ze na lijfs-voedsel wachtte, in zijn huis te komen. Hy deed op d'eene zijde de Ouden, op d'andere zijde het jonge volk treden, en begon de jongste zeer minnelijk te vragen, en onderigten, wegens de gronden des Christendoms,

eindigde deze eerste oefening met een gebed, en deelde daar op de gewone gaven uit, met voorstel, dat zy voortaan alzoo beide het geestelijk en lichamelijk zouden genieten, en vermaning van altijd des donderdaags op dusdanigen wijze in zijn huis te verschijnen, 't welk ook met den ingang des jaars 1694 geschied is.

Al meldde ik niets anders dan 't vorenstaande, met byvoeging, dat uit zulk een klein, dog eerlijk, beginsel een groot en heerlijk werk is opgerezen; het ware genoeg gezegt, om den lezer een indruk te geven van 's Mans goeden yver, waar in misschien zeer weenige van zijn orde, om den zwaren last, die daar toe vereist worden, zullen de hand bieden; 'k laat staan navolgen. Maar we moeten dit wat nader hooren.

De Man bevond by dat armé volk zulk een groote en gruwelijke onwetendheid, dat hy byna niet wilt hoe hy in haar zou beginnen den Christen-godsdienst te grondvesten. Hy overdagt met kommer, hoe groot een schade het Christendom in 't gemein daar door lijdt, dat zoo vele menschen, als het vee, zonder de minste kennis van God en Goddelijke zaken, daar henen gaat, voornamentlijk dat een menigte kinderen, uit armoë hunner ouders, niet op de Scholen worden gehouden, en geen behoorlijke opvoeding hebben, maar in de schandelijkste onkunde, en in alle boosheid, opwassen, zulks dat zy groot geworden, en nu tot geen goede zaak bequaam zijnde, zig tot selen en andere snoode daden begeeven.

Wunders om ook den huisarmen, naar zijn ver-

mogen, in hun nood by te staan, kocht hy een Aalmoes-bos, en liet dezelve by Scholieren, en andere vrywilligen, omgaan; dog als dit luttel beschoot, maakte hy, met het begin des jaars 1695, een Bos in zijn kamer vast, met twee opschriften uit de H. Schrift; gebruikende alle bedenkelijke zorg, en biddende voor den goeden voortgang van de armen te helpen. En dit begon zeer wel te lukken. Maar let dog. Wanneer na drie maanden zeker persoon negen guldens en twee stuivers op eene reis in den bos stak, zeide de Heer Franken in blymoedigheid des Geloofs, * *Dat is een eerlyke hoofdsomme! daar van moet men wat braafs opregten: ik wil daar mee een school der Armen aanvangen.*

Van dit arm begin kreeg dit school, omtrent Paaschen van 't jaar 1695, zijn opgang, en wierd allenks gezegent, tot zoo verre, dat uit de milddadige giften van verscheide, die 't goede werk begunstigten, niet alleen arme kinderen, en arme scholieren onderhouden wierden, maar ook zelfs eenige ouderlooze weezen, welke hy by geschikte luiden besteedde. Nu was 'er reeds een huis gekocht, en tegen de Lente des jaars 1696 een achterhuis daar aangebouwd: maar almen, dus doende, niet al te wel rekening had gemaakt, en de timmeraadje ondertussen voortgang, quam het voor Paaschen van 't zelve jaar daar toe, dat by na alles was uitgegeven, en men nu geen raad wist om den onderstand voor dien staande week te bescharen. Toen verrees in dien hachelijken staat een gewenschte troest, die de Heer Franken voor een Wonder Geda te hoort

zet: want zeker perfoon (hem op deze uure nog onbekend) liet hem, tot bezorging der armen, tweeduizend guldens toetellen. Zoo haast hy die ontfangen had, in een tijd toen 'er gansch geen voorraad was, nam hy de twaalf arme kinderen (zoo vele waren dus lang by byzondere luiden opgevoed) en bestelde haar in 't nieuwe huis, onder een Opziender. Na zeven weken, alles tot meer gemak besteld zijnde, was het getal vermeerdert op achttien.

Toen wierd een Wees- of Binnevader vereist, en de Heer Franken vermeld met lof van *Georg Karel Müller*, die, nevens zijn vrouw, en noodige diensthoden, in Hooimaand 1696, deze bediening ondernomen heeft.

Middelwylen wierd 'er alle omzigtigheid gebruikt, om het eerstgezeide School der arme kinders ook voort te zetten. Hoewel dit, wegens den aart van Bedelkinderen, groote moeiten in had, nogtans is geen bedelkind afgeslagen geweest. Vele hebben in tugt en zeden toegenomen, en zijn op eerlijke ambagten besteld. Aan de arme Scholieren [Studenten is 't gemeene woord] gaf de Heer Franken eerst wekelijks eenig geld; daar na een vrye tafel. In Herfstmaand van 't jaar 1696 wierden d'er al twee tafels voor hen toegestelt; en het getal van die maats is van tijd tot tijd zoo toegenomen, dat 'er meer tafels moesten wezen: want in Zomermaand 1697 waren de Scholieren vier en dertig, en in Wintermaand al zestig sterk. De Weesvader verzorgt hen de kost; en brengt de uitgift zoo van deze, als van de Weeskinderen, yder week, in rekening.

Ook

Ook is het getal der Weezen zoo aangegroeid, dat 'er in den voornoemden Zomermaand ach- en veertig, en in Wintermaand al honderd waren.

De Heer Franken verhaalt omftandiglijk, met welk een goede manier van huishouding alles toegaat, hoe dat sommige jongens zelfs in de taakwijjsheid, brave wetenschappen, en tot boekoefeningen, de meisjes in alle eerlijke handwerken, beide in alle Christelijke zeden, onderwezen werden; ook van artzenyen, en alle andere middelen, voorzien, die in een welgeregeld huis noodig zijn. Dus juicht hy, dat zoo heilzaam een werk, tot Gods eere, en zijn 's naasten behoudenis, een gewensten voortgang krijgt; en voegt 'er een lijst by van de personen, die hunne mildadigheid daar aan betoont hebben: niet met namen, maar met uitdrukking van de hoe grootheid en waardy van yders schenkaadje. Alles word met een vyerig gebed besloten.

Daar aan volgt een Getuigbrief der Godgeleerde van de hooge School te Halle, waar in zy verklaring geven van de trouwe zorg, die hun Stoelbroeder en Amptgenoot Franken in het vorensbeschreven werk heeft bewezen, en verzoeken, dat *Georg Henrik Neubauer*, Leerling der H. Godgeleerdheid (na eenige plaatsen in Duitschland en Holland gezonden, om een vrywillige bylage te erlangen) in alle opregtheid mag vertrouwt werden.

Een tweede Getuigschrift van den Heer Franken zelf bevestigt de zending van den gemelden *Neubauer*, als opzamelaar, met een beleefde en ernstige aanmerkinge; en geeft een kort begrip

van den stand des opgeregten Weeshuis, zoo als die was tot in Zomermaand 1697 voorsz.

Maar 't is aanmerkelijk, dat de meergemelde opzamelaar *Neubauer* voor 't laatste betuigt, dat na dien tijd het Armschool nog veel heeft toegenomen: want het is reeds in vier scholen verdeeld. In twee worden de jongens, in twee de meisjes onderwezen.

Nog is hem van Halle geschreven, dat iemand onlangs een hoofdsomme van duizend guldens het Weeshuis heeft aangeboden, en een ander van tweeduizend.

Eindelijk berigt hy den lezer, nademaal de goede Heer *Fränken* ook zijn gedagten heeft laten gaan over het oprigten van een Gasthuis, waar in alle kranken mogten bezorgt werden, dat een zeker persoon, daar van verwittigd zijnde, tot zoodanigen huis aanbied een somme van twintig duizend guldens te willen schenken: weshalven hy ook met een bede zijn Naberigt sluit, en God looft, *die, de herten hier toe verwekt hebbede, met deze zijne wonderbare schikking bevoort, dat dit eenvoudig onderwinden, en geloovig vertrouwen van zijn knegt, hem wel bebaagt: Zijn wensch is; dat God deze en alle andere weldaden der gener, die tot nu toe hant liefde aan dit werk bewezen hebben, en nog verder zullen bewijzen, met duizendvoudige genadebelooningen wil vergelden. Amen.*

XIII. HOOFDDEEL.

Klare en bondige uitlegging van de Texten 2 Petr. 2. 4. en Jud. v. 6. gegrond op het Oude Testament dienende tot bewijs van Hemel, en Helle, Engelen en Duivelen, samt beider werksaamheid. In 't byzonder tot wederlegging van de valsch-genaamde Openinge van dezelve texten, door Ruardus Andala, Philosophia Doctor, en Dienaar Jesu Christi tot Rolsward, om te toonen, dat de Engelen, in die texten gemeld, geensins zyn de Zonen Gods, waar van Gen. 6. 2. en geen van beide de Leeraars van de oude Wereld. Dat ook waarlyk het Joodsche Volk voor en in de tyden Christi kennisse heeft gehad van de Duivel en zijne Engelen, en hun afval. Te Franeker by Hans Gyzelaar 1698. in 4. 29 bladen.

Volgens mijn belofte van voortaan geen meer uittreksels te maken uit boeken, die het gevoelen van den Heer Bekker of verdediging, of wederleggen, na dat 'er eenmaal lang genoeg over de Duivelen, en werking der Gochten in Nederland getwift en geschreven was; mag ik ook van dit werk niets te boek slaan dan het opschrift.

'k Zal 'er evenwel byvoegen, dat deszelfs

Schrijver de Heer Andala, de Man is, die in 't jaar 1693 de beantwoording van D. Bekkers drie brieven, en voor twee jaren, of daar omtrent, het bekende schrift zonder naam uitgaf, getiteld *Doctor Bekkers uiterste verlegentheid* enz. Hy belijdt het zelf, dewijl dog al lang voor 't afdrukken van dat boek de gedagten van zeer velen op hem gevallen waren.

Voor af gaat een antwoord, van den Heer Andala op iemands brief geschreven, ter zake van de texten, in den titel gemeld; tot een blijk, dat hy Dr. Bekker, en wie meer met zijn naam tegen hem te veld zal willen komen, niet weigert voet by stek te zetten.

Achter het gezeide werk vind men het volgende.

Gansch desperate en verloren zaak van *D. Balthasar Bekker*, getoond uit de nasnikken en genoegsame bekentenisse van onmagt en verlegentheid van zijn voesterlingen door *Ruardus Andala* Philosophiae Doctor en Dienaar Jesu

Christi tot Bolsward. Tot een volstrekt bewijs, dat D. Bekker dezen Schrijver af te danken, en een beter, in de Geeskunde het geoeffend, aan 't werk te stellen, of zelf de hand aan de ploeg te slaan,

of

zijn zake ten besten ten geven, genoodzaakt is. Te Franeker als voren.

Tot een Voorreden dient des Heeren Andala's antwoord op den brief aan de twee Predikanten *J. C. en R. A.*

Bekker is dood.

XIV. HOOFDDEEL.

N.Ryckaerts *eigene kleine beknopte Huis-Apotheek, voorzien met zeer bequame heil- en dengdsame Medicamenten. Met een Appendix van de principaalste, kragtigste, en zoo hedendaags gebruikelijkste Chymische en Galenische Medicamenten. Te Dordrecht by Niklaas de Vries 1698. in 12. 15 bladen.*

ZEkerlijk is de uitgever van dit werkje, om zijn goed inzicht, te prijzen. De Man, thans een grijzaart van twee en zeventig jaren, sedert de dagen zijner jeugd tot nu toe de konst der Apothekery (ik noeme het liefst met dien bekenden naam) geoeffent hebbende, wil zijnen landsluiden dezen laasten dienst doen, dat hy zijn winkel niet alleen, maar alle zijne doozen, flessen, potten, en kruiken open zet, en elk een berigt geeft, hoe hy, als de nood dwingt, zijn eigen Arts en Kruidmenger kan wezen. Zie daar een boekje, dat voor borgers, en boeren te land, voor matrozen te water, niet onnut is.

Het eerste stuk, voerende het opschrift van Huis-Apotheke, heeft drie deelen, welker eerste handelt van de Artsenien, die innerlijke worden gebruikt; gelijk als velerley Pillen, en Poeyers, Waters, Oliën, Syropen, Afziedsels, Poppen, en Koekjes: het tweede van zulke ge-

neesmiddelen, die men uiterlijk aanwend, als daar zijn Pleisters, Zalven, Balsems, Boters, Smeerfels, Pappen, enz: het derde is een mengeling van voorschrijven tegen vele ziekten, en toevallen, namelijk Maagpijn, Scheurbuik, Zijdwee, Hoofd- Tand- en Buispijn, Wormziekte, Steen, Graveel, Stuipeu, Boors, Mazelen, Pokken, Koortsen, en wat des meer het zwakke menschedom dagelijks aan boord klampt.

Daar achter volgt het Aanhangsel, waar uit te leeren is hoe wel de eigenschap en kragt der Kruideryen, Wortelen, Gommen, Sappen, en, kort om gezegd, van de Artzenyen, die in den Apotheek meest bekend zijn; als de maniere, hoe, en in hoedanigen mate, dezelve tegen de qualen des lichaams moeten gebruikt werden.

Ook heeft de oude naarstige man de moeite genomen van den lezer te vertellen zijn levensloop van 't jaar 1641 tot dezen tijd toe, en hem met een Voor- en Nareden, mitsgaders meer als eenen Bladwijzer, te regt te helpen.

XV. HOOFDDEEL.

Boeknieuws, Berigten, enz.

I.

VAN de *Thesaurus antiquitatum Romanarum*, die te Utrecht, en de *Thesaurus antiquitatum Graecarum*, die te Leiden gedrukt word, zal men in de Boekzaal spreken, als alle de stukken van beiden uitgegeven zijn.

II.

* De redenen van de opperste Wijsheid, verklaard in de eerste negen kapitellen van Salomons Spreuken door *Joannes Ojfers* Predikant tot Amsterdam. t'Amsterdam by *Gerard Borstius* 1698. 2 stukken in 4.

III.

* Het leven van *B. de Spinoza*, met eenige aantekeningen over zijn bedrijf, Schriften, en gevoelens, door den Heer *Bayle*, Leeraar der Wijsgeerte te Rotterdam, nevens een kort betoog van de Waarheid des Christelijken Godsdiensts; en twee Verhandelingen. I. Van de Ziel. II. Van Gods Wezentlijkheid, door den Heer *Jaquelot*, Leeraar der Fransche Kerke in 's Gravenhage, vertaald door *F. Halma*. De Voorreden behelst eenige aanmerkingen tegens 't levensvervolg van *Philopater*. t'Utrecht by *F. Halma* 1698. in 8.

IV.

IV.

* *Gulielmi. Hornii Poëmata ad Wilhelmum III Magnae Britanniae Regem.*

Datis,

Gedichten van Willem Hornius aan Wilhem de III Koning van Groot Britanje. Te Rotterdam by Pieter Vander Slaart 1698. in 8.

V.

Joannis Clerici *opéra Philosophica in quatuor volumina digesta.*

Datis,

De Wijsgerige werken van Joan Le Klerk in vier stukken geschikt. t'Amsterdam by G. Gallet 1698. in 8.

VI.

* *Relation de l'expédition de Carthagene faite par les Francois en MDCXCVIII.*

Dat is,

Verhaal van de krijgstogt van *Karthagene* door de Franche gedaan in 't jaar 1698. t'Amsterdam by d'Erfgenenamen van *Antoni Schelte* 1698. in 12.

VII.

Verhandeling der *Beelden*, waar in haar opkomst, 't aloud gebruik en ongebruik, by de beroemdste volkeren, kortelijk vertoont word, vertaald en t'zamengesteld door *F. Halma*. t'Utrecht by *F. Halma* 1698. in 4.

VIII.

VI

VIII.

Te Rotterdam by Reinier van Doesburg zijn gedrukt de twee volgende voortreffelijke en geleerde predikaatsien.

I. Eens Leeraars hoogste wensch, over zijn Gemeente, by gelegentheid van een afscheidsreden van de Gemeente Jesu Christi tot Nymegen, op den 29 Mey of 8 Junius N. Stijl des jaars 1698 gedaan uit de woorden Pauli Hebr. 13. v. 20. 21. *De God nu des Vaders* enz. door *Daniel Le Roy*, Bedienaar des H. Euangeliums onlangs in de Gemeente Jesu Christi tot Nymegen, en nu tot Rotterdam.

II. Een volveerdig Predikant, tot verkondiging van het Euangelium Christi, uit het voorbeeld Pauli aangewezen in een Inleidings-Predikatie, gedaan tot de Gemeente Christi binnen Rotterdam op den 15 Junius N. S. des jaars 1698 over Pauli woorden Rom. 1. v. 15. en 16. *Aizoo 't gene in my is*, enz. door den zelve. in 4.

IX.

* De Algemeene Zendbrief des Apostels *Jakobi*, Schriftmatig verklaard, en toegeëigend tot gebruik der Godzaligheid, door *Dominicus Goltzius*, Bedienaar des H. Euangeliums te Hinderloopen. t'Amsterdam by *J. Van Hardenberg* 1698. in 4.

X.

* *Euangelische Kernstoffen*, behelzende I. Het voorbeeld van den geloovigen Hoofdman. Matth. 8. 5-10, 13. Luk. 7. 10. II. Gods handel met
10-

174. *De Boekzaal van Europe,*
 Joden en Heidenen, Mat. 8. 11. 12. III. Christi
 Maatschappye verklaard. Mat. 12. 45-50. Mark.
 31-35. Luk. 8. 19-72. IV. Christi intrede binnen
 Jeruzalem op een ezel, Mat. 21. 1-9. Mark. 11.
 1-10. Luk. 19. 29-38. Joh. 12. 12-15. V. De
 Gelykenis van den Phariseus en den Tollenaar,
 Luk. 18. 10-12. Uit velerley geschiedenissen en
 oudheden verklaard en opgehelderd door *Theo-*
dorus Van Toll, Predikant tot Woudenberg. Te
 Utrecht by *Anthonj. Schouten* 1698. in 4. 51 bla-

XI.

Jo. Christophori Wagenfeilii de sacri Rom. Im-
perii libere Civitate Noribergensi Commenta-
ria.

Dat is,

Joh. Christoffel Wagenfeils verhandeling van
 des H. Roomschen Rijks Vrye Stad Neurenberg.
 Te Altorf by *J. W. Kohles* 1697. in.

XII.

* Zeer aanmerkelijke *Land- en Waterreis,* on-
 langs van 't Gezantschap zijner tegenwoordig-
 regerende Czaarsche Majesteit, uit *Muskow na*
China, onder deszelven Ambassadeur de Heer
Isbrand, door Groot-Ustiga, Siberien, Daurien,
 Mongaalsch Tartaryen, enz. bevattende onge-
 meen-wonderlijke byzonderheden einiger onbe-
 kende van haar aangetroffene Volkeren; zeldsa-
 me voorvallen, en velerley andere gedankwaar-
 dige zaken; beschreven door *Adam Brand;* eer-
 sten uit het gevolg van het gevolg van den Heer
 Am-

Ambassadeur, met byvoeging van een curieuse beschrijving der Natuurlijke dingen van Rusland, nu eerst vertaald, en zeer bequaam, om gevoegt te werden by de ✠ *Religie der Muskoviten*, oudtijds en hedensdaags, onlangs uitgekomen. Te Tiel by *Jan Van Leeuwen* 1698, en te bekomen by *Antony Schouten* t'Utrecht in 8.

XIII.

Te Berlijn by *I. M. Rudiger* is gedrukt *Specimen Sapientiae Indorum Veterum: id est, Liber Ethico-Politicus per vetustum, dictus Graece Σηφουλις, &c. nunc primum Graece ex MSS. Cod. Holsteiniana prodit omni versione nova Latina, Opera Sebast. Gottfr. Starkii.*

Datis,

Een proef van de Wijsheid der oude Indianen, ofte een zeer oud Zede- en Staatkundig boek, in 't Grieks *Stephanitoes*, enz. genoemd. Nu eerst in 't Grieks uit een Holsteinsch Handschrift voortgebragt met een nieuwe Latijnsche Overzetting door *Sebast. Gottfr. Stark*. 1698. in 8.

XIV.

By den zelven zijn uitgekomen

Emblemata Moralia, scripta quondam Hispanice a Johanne de Borja, Latinitate autem donata a L. C. C. P.

Datis,

Zedelijke Zinnebeelden, eerstijds in 't Spaansch be-

Het Werkje, in de Boekzaal uitgetrokken, is nu door de Boekzaal gedrukt.

176. *De Boekzaal van Europe*,
beschreven van Johan de Boria, en nu in 't La-
tijn overgezét van L. C. C. P. 1697. in 4.

XV.

* De Weldaden van Christus, de eenige oor-
sprong van Genade en Zaligheid, verhandeld in
eenige Leerreden over verscheide texten des
Ouden en Nieuwen Testaments, door *Regne-
rus Brouwer*, Bedienaar des H. Euangeliums te
Grootfchermer. t'Amsterdam by *Gerard Bor-
stius* 1698. in 8.

XVI.

Kort en noodwendig Vertoog van de onregt-
zinnige en schadelijke Leeringen van *Pontiaan
van Hattem*, behelzende aan d'eene zijde deei-
gene lessen van *P. Van Hattem*, en aan d'ander
zijde de billijkheid van de handelingen die de
Classis met hem gehouden heeft, uitgegeven door
ordre en last van de *Classis van Tholen, en Ber-
gen op den Zoom*. Te Rotterdam by *Reinier
Van Doesburg* 1698. in 4.

XVII.

*Olai Borrichii conspectus scriptorum Chemicorum
illustriorum. Libellus postumus. Cui præ-
fixa Historia vitæ ipsius ab ipso conscripta.*

Dat is,

Olaus Borrichius beschouwinge van voorna-
me Schrijvers [of Schriften] in de Scheykonst.
Een boekje, na des makers dood in 't ligt gebragt.
Voor af gaat de historie van zijn leven, door
hem zelf beschreven. Te Kopenhagen by *S.
Gottman* 1697. in 4.

XVIII.

XVIII.

Alexandri Arnoldi Pagenstecheri J. C. & in Illustri Illustriss. atque Praepotent. Groningæ atque Omlandicæ Ordinum Universitate Litteraria, Juris publici Professoris & Antecessoris Ordinarii, Academiae h. t. Rectoris Oratio funebris in excessum clarissimi celeberr. eruditissimique Viri Domini Johannis Mensingæ Historiarum & Eloquentiæ in eadem Academia Professoris Ordinarii meritissimi atque laudatissimi. Dicta ex Academici Senatus Consulto in choro templi Academici a. d. non. April. CIO IOC IIC.

Dat is,

Lijkreden van *Alexander Arnold Pagenstecher* (R. G. en in de doorlugte hooge Schole der Ed. Mog. Heeren Staten van Groningen en d'Ommelanden Hoogleeraar der Regten, thans Rector) ter uitvaart van den zeer vermaarden en hooggeleerden Heere *Johan Mensinga*, in zijn leven zeer waardig Hoogleeraar der Historien en Welsprekendheid in dezelve hooge Schole. Opgezegd, volgens Akademiſch Raadsbesluit, in het koor van de Akademi-kerk den vijftien van Grasmaand 1698. Te Groningen by *Gyshort Lens* 1698. in fol.

XIX.

Het Nieuw Oost-Indisch huis, gebouwd in de Boomtjes te Rotterdam, nevens de Opkomst van de Oost-Indische Compagnie, met de voornaamste Land- en Zee-gevechten door *Gerrit Van Spaan*. Te Rotterdam by *Eng. Solmans* 1698.

in 4

XIII Deel.

M

XX.

XX.

*Insignis ac celeberrimi de S. S. Trinitate Loci
1 Joh. v. 7. Divina auctoritas, sensus & usus
dissertatione Theologica demonstratus a M. Fride-
rico Ernesto Kettnero Stolbergensi.*

Dat is,

Het Goddelijk gezag, de zin, en het gebruik
van de uitmuntende en zeer vermaarde plaats
van de H. Drieenheid Joh. i. v. 7. In een God-
geleerd vertoog aangewezen van Frederik Ernst
Kettner van Stolberg. Te Leipfig by de Erfge-
namen van *Lankis* 1697. in 4.

XXI.

*Pastorale Evangelicum, seu instructio plenior
Ministrorum Verbi, adornata a Jo. Ludov. Hart-
manno. Ex M. SS. B. Autoris posthumo multis im-
diti auctum.*

Dat is,

Het Evangelisch harderswerk, of wijdloopi-
ger berigt voor de Dienaars des Woords, opge-
feld van J. Lud. Hartman. Uit het handschrift
van den Schrijver, na des zelfs dood, op vele
plaatsen vermeerderd. Te Neuremberg by *W.
Endter* 1696. in 4.

B E R I G T.

I.

De Amsterdammer Heer word voor zijn overgezonden *Aanspraak* by dezen bedankt. De historie van den *Houten Knep-tis*, en de klugt, met hem op 't Poëtisch gastmaal te Haarlem gespeeld, is na waarheid daar in vermeld; de valsheid van dien quant, en d'onkunde zijner medgenooten, duidelijk aangewezen; wat belangt de ontrouw in de vertelling van het gene te Rotterdam is voorgevallen, en dat zoo genaamde valshartig aanbod van 2000 guldens (een vuile vond om opgevatte boosheid stande te houden) eindelijk het bedrijf des Mans, die 't hoofd der aanbieders was, het verbergen van een groot stuk gouds in een handschoe, en de uitkomst van alle die te vergeefs-aangewende lagen; zijn Edt. heeft die schoone historien, uit opregte kenners van zaken beknoptelijk by een gestelt, tot bevestiging der Waarheid, die Waarheid is, en blijft. Dog nademaal, met verlof, een kleine beschaving hier en daar noodig schijnt, word zijn Edt. verzogt, dezelve

te willen toestaan ; voor al , zijn Edts. naam te vermelden : op dat men zig met geen naamloos schrift tegen naamlooze nagtuilen verwere.

De Amsterdammer duisterlingen , die hier moeten hooren , dat zy een penne voor geld huuren (sijne halzen !) zullen dan teffens weten , wie hun voet by stek zet. Voor my ,

*'k Beveel hen lang te pruilen ,
Te keffen , janken , huilen.*

II.

U I T T R E K S E L

*uit een brief van den Wel. Ed. Heere
H. N. T. N. geschreven uit Mid-
delburg den 1sten van Hooi-
maand 1698.*

„ Weet * * * wel , dat ik , hier nog
„ leggende , vier Procureurs van quaë za-
„ ken heb leeren kennen ? of liever vier
„ schoone voorspraken van Kornelis Van-
„ der Linden ? 't is een rot van vier quanten ,
„ die voor sijne willen spelen , schoon zy , te
„ zamen op een een wagen gezeten , ligte
„ „ vragt

„vragt zouden zijn. I. Een *Jager* van tam ge-
 „dierte, toegenaamd *Leeg ganger*. II. Een
 „*Veenroch*, alias *Levendig-dood*. III. *Baf-*
 „*aart*, een *West-Indische Vis*. IV. *Ligt-*
 „*missende Henveldwerg*, die bok-spron-
 „gen doet voor berg-sprongen. Deze fij-
 „ne gezellen, zeg ik, met nog een vijfden,
 „die vertind, en geen noemens waard is,
 „stecken zig in het geschil tussen *Knelis*,
 „en onzen * * *. Maar zag ik ooit men-
 „sche, die haar zelve vergeten, 't zijn
 „deze quijlers. Zy willen, dat men van
 „*Vander Linden* met meer eerbied
 „moest spreken; en met den zelve adem
 „geven zy hem een visbank tot zijn loon.
 „Heeft de goede *Knelis* aan die maats
 „geen schoone *Advocaten*? Maar hoor
 „eens een paardje, dat harder loopt.
 „Een *Schijnheilig* uit den hoop, kal-
 „lende van het *Lotery-werk* van *Leti* ('t
 „welk, niet zonder een voorafgaande aan-
 „wijzing van des *Italiaans* onvoorzigtige
 „taal, in de † *Bockzaal* staat) meent,
 „dat het geen wonder was, dat de
 „hand des genen, die zulke dingen uit-
 „trekt, stijf wierd. Dat is ernst.
 „Maar let dog; toen een van die nijdige
 „steilooren de plaatsen van *Leti* zelf uit
 „de

M 3

† Maart en April 1698.

„de Boekzaal naschreef, vreesde hy toen
 „niet, dat zijn eigen hand zou verstijven?
 „wat heeft de Schrijver van het uittrek-
 „sel meer gedaan, als die galzieke
 „Rochelaar? R. . . . vertaalde de plaats
 „uit Leti; de beestig-domme huichelaar
 „schreef ze na, Ik zwijge zijn schurfd
 „walgpraat: maar zijn valsheid blijkt daar
 „aan, dat hy de § woorden verzwijgt,
 „waar mede de hatelijkheid van Leti's
 „woorden voor af in de Boekzaal is
 „aangewezen. Zelfs daar pag. 266 ge-
 „zegt word, zoo durft Leti praten, daar
 „schrolt de stompert, zoo durft R. uit-
 „trekken, en hy trekt de plaats van Leti
 „zelf van woord tot woord uit. Waar
 „wil het nog langer met zulke verfoeije-
 „lijke narren heen? zy behalen hier by
 „luiden van verstand groote schande, en
 „zijn ten uiterste verlegen om hare na-
 „men te verbergen. Een zeer edel Heer
 „zeide my gisteren, al lachende, dat zy
 „bequamer waren om op de reind kaap te wa-
 „ren, of na Noorwegen, om kreeften te ha-
 „len, als om tegen . . . en (voegde hy
 „d'er

§ Aldus luidende, Dit laatste gaat zoo verre, en
 zoo grof, dat de Italiaan, als hy durft zeggen, dus
 enz. Men zie de Boekzaal in de voorsz. maanden
 pag. 242.

„d'er by) Zy verdienen een korte digstreek
 „op de wijze van drom, drom, drom,
 „zoo kunnen wy hier eens zingen, en buet-
 „ten. Twee van de mageste * * die dog
 „altijd meest schreeuwen, maken t'huis
 „figuren, daar heel Middelburg om lagt.
 „Ik zal die aan aan R... zelf vertellen.
 „enz.

III.

Het vernuft van den konstigen Smelt-
 zing gaat in arbeid van verscheide gedenk-
 penningen, welker eerste, reeds uitgege-
 ven, aan d'eene zijde een welig-opgeschot-
 ten Oranjeboom, en in 't verschiet het
 Hof van Holland, vertoont, met het om-
 schrift

**EXIT AD COELUM RAMIS FE-
 LICIBUS,**

[Zijn vrucht're takken zijn ten hemel toe ge-
 wassen.]

Aan d'ander kant leeft men in 't Latijn,
 dat in het vervolg door meer als een stem-

pel zal worden aangewezen het doerlugtigste huis van Oranje, waar uit, voor 't heil des Christen-werelds, onder anderen, gesproten is WILHEM HENRIK, den 14 Nov. 1650, thans in Engeland gelukkiglijk regerende: desgelijks de historie van de Koninginne MARIA, hoogloffelijker ged. enz. 1698.

I V.

Te Rotterdam by Izaak Van Ruinen is gedrukt *P. Rabus* laatste Lijkpligt ter gedagtenisse van den hooggeleerden Heere *Mr. Pieter Deinoot*, opgedragen aan den E. Heere *Mr. Kornelis Van Welfenes*, St. Sekretaris der Stad Rotterdam, des overledens Neef 1698 in 4.

V.

*Schat, uit Oud, en Nieuw, of uitlegging des Briefs Pauli aan de Galaten; in welke de gronden der Goddelijke Waarheid werden opgehaald, en met Verwisselingen getoont; in den natuurlijken Staat der Regtheid; Staat der zonde; in tegenstel van den Staat der Genade; onderscheiden; voor, onder, en na de Wet; byzonder de Staat der Wet, en O. T. In tegenstel van 't Koningrijk der Hemelen, met

met de Voorregten des N. T.; niet alleen boven de Heidenen, maar ook boven de Oude Heilige. Alles gerigt na de veelderley wijsheid der Huishoudingen Gods, en Teikenen der Tijden, in de Kerk toegepast op yder Geloovige, na Schriftuurlijke order, waar in de schijnstrijdige Waarheden yder haar plaats en gebruik vinden, tot voorkoming van twist en dwalingen, byzonder tegen de Verborgentheid des Antichristendoms, ter oeffening van nieuwe Godvrugtigheid. Door *J. Steengracht*, Secretaris van den Raad T. A. L. Zeeland. twee deelen. Deze tweede druk met nieuwe stukken en invoegselen vermeerdert, en van een menigte van drukfouten gezuivert. t'Enchuizen by *Henrik Van Straalen* 1697. in 4.

*

Voor nu, en het toekomende, zy gezegd, dat de titels van boeken, met een * gemerkt, by d'eerste gelegentheid tot uittreksels staan gebragt te werden.

AANWIJZER

der vooruaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de maanden

JULIUS en AUGUSTUS

1698.

WERKEN VAN KEIZER JULIAAN,

	pag. 18
Berigt van hem, en zijne Schriften.	19
Zijne vertoogen.	21
Zijne brieven.	22
En aardige schimpschriften.	23, 24
Wat hij zijne vertoogen byzonderlijk te leeren is.	28, 29, 30, 31, 32, 33, 34
Juliaans wedelijke redenen.	35
Zijn gedrag jegens de Christenen.	36, 37, 38
Cyrillus tien boeken tegen Juliaan.	40
Een gedeelte van derzelver korten inhoud.	41
Op wat wijze by 't Christendom tegen den laster van Juliaan verdedigt.	41, 42
Meer byvoegfels by Juliaans werken.	43
VERVOLG DER BESCHRIJVINGE VAN CHINA.	44
	Vragt-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Vrugtbaarheid van China.	45
Vremde bergen.	46
Duister gezeg van den Schrijver Le Comte over de zelve	46
Zeldzaam water, zilver-en goudvissen.	47
Oude tijdrekening der Chinezen.	48
Hunne schilderyen, en bezeffing van schoonheid	49, 50
Vrouwen, en hare kleine voeten.	51
Konstig Lakwerk, en Porcelein.	53
Onzachtelijke praal des Keizers.	54
Zijn uittocht na den Tempel.	55
Nog prägtiger verschiining op zijn troon.	57
Wonderbaarlyke zaal in China.	59
Oudheid der konsten in China.	61
De Wijze Konfucius, en zijn Zedelcer.	62 enz.
Verhandeling van de Thé.	65 enz.
J. MARK OVER JOEL, AMOS, OBAD-	
JA, EN JONA.	69
Onderzoek wie Joël geweest is.	71
En van zijn voorspelling.	72
Ruspen, Sprinkbanen, en Kevers.	74
De benaming van Volk ook aan dieren gegeven.	75
Hoe Amos hier behandelt werd.	77
En wat uit de verklaring van Obadja, en Jona te leeren is.	78, 79
BRIEVEN DER APOSTELEN DOOR G.	
BIDLOO.	80
Wanneer dit werk d'eerste-maal het licht zag.	80
En hoe de Digter daar in te werk gaat.	81
Een plaats uit den brief van Petrus.	82
Obk van Thomas.	83
	Roy

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Rey van Efezers.</i>	85
<i>Paulus by het twaalftal gevoegd.</i>	87
EERSTE WERELDS OP-EN ONDER-	
GANG DOOR S. VAN TIL.	87
<i>Kragtige wijze van verhandeling,</i>	89
<i>Historie van den val der eerste menschen.</i>	93
<i>Uitvoerige ontleding van de Slange.</i>	95 enz.
<i>Aanmerkelijke woorden.</i>	27 en 98
<i>Uitlegging van de woorden De mensch is gewor-</i>	
<i>den als onzer een.</i>	99, 103
<i>Historie van Abel, der Kainiten, en Sethiten.</i>	120, 103
<i>Hoe Enoch gezegt word van God wechgenomen.</i>	103, 104
<i>Historie van den Zondvloed.</i>	106
<i>Verklaring der woorden Toen berouwde het den</i>	
HEERE dat hy den mensch op d'aarde ge-	
maakt had, enz.	107
<i>De Arke van buiten eerst bekeken.</i>	107
<i>Wat door rein Vee voor de Wet te verstaan is.</i>	108
<i>Wiskunstige uitrekening van de grootte der Ark,</i>	
<i>en haar bequame grootte voor de vereischte</i>	
<i>lading.</i>	110 enz.
<i>Een Schip van iemand Arks-wijze gebouwd.</i>	115
<i>Verscheide zwaarigheid van den Ark opgelost van</i>	
	114 tot 118
PREDIKAATSIEN VAN E. BENOIST.	
	120
<i>De rechte Vrede voorgepredikt.</i>	120
<i>En hare eigenschappen.</i>	124
<i>Texten uit Paulus en Ezechiël.</i>	128
	BRIEF

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.
BRIEF VAN BIDLOO AAN LEEUWEN-
HOEK.

129
Diertjes in den buis der Galblaas en Galpijpen
van Schapen, ook somtijds in de Lever.

130
Hoe verre toegestaan word dat deze diertjes in de
Schapen boren.

131
Met ondervinding bevestigd.

132
Velerley vertellingen van Wormen, met een korf
zouts opgenomen.

GELOOFSBELIJDENISSE VAN M.
LOEFFIUS.

134
Historie van 's Mans bekeering.

135
Ruistige weérlegging van 't Pausdom.

138
Brief van een Pausgezind Priester.

142
Wiens geschreeuw flux ontzenuwt word.

BRIEF VAN G.L. AAN P.R.

144
Afgodery der Pausgezinde.

145
A. Vander Schnur wedersproken.

LETTERNIEUWS UIT DE OOSTZEE.

146
Bekendmaking wat dit in heeft.

N. HEINSIUS VAN HET PODAGRA.

151
Waar in de beginsselen van die quaal gelegen zijn.

154
Hoedanige menschen de Jicht meest vat.

155
Artseny-middelen onderzocht.

157
Regte wijze om de Jicht te genezen.

158
enz.

WEESHUIS TE HALLE.

160
Aanmerkelijke beschrijving van deszelfs opreg-
ting, en voortgang door August Herman Fran-

161
ken.

HEMEL, HEL, ENGELN, EN DUI-
VE.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
VELEN BEWEZEN DOOR R. ANDA-	
LA.	167
N. RYKAARTS APOTHEEK.	169
BOEKNIUWS EN BERIGTEN.	171
<i>Berigt</i>	179
<i>Uittraktel van een brief uit Zeeland.</i>	180

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

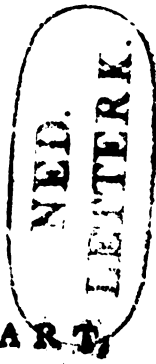
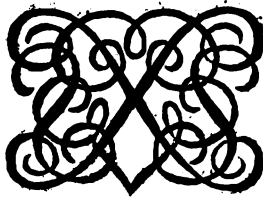
Gesticht door

P. R A B U S.

SEPTEMBER EN OCTOBER

1 6 9 8.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,

1 6 9 8.

BOEKZAL

BOEKZAL

BOEKZAL

BOEKZAL

1898

BOEKZAL

BOEKZAL

1898

DEN EDELEN
GROOT ACHTBAREN HEERE
DEN HEERE

E L I A S

D E

R U U C K,

REGEREND BURGERMEESTER

DER STAD

ROTTERDAM;

WORD DIT ACHT EN DERTIGSTE VER-
TREKJE VAN DE BOEKZAAL

EERBIEDIGLIJK

O P G E D R A G E N

VAN ZIJN ED. GETROUWSTEN
BORGER EN DIENAAR

P. R A B U S.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

PAISE

OF

JOU

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PRESS

MAINTENANCE

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE,

SEPTEMBER EN OCTOBER.

1698.

I. HOOFDDEEL.

GERARDI JOANNIS VOSSII *Aristarchus*, five de Arte Grammatica libri septem. Accedunt de vitiis Sermontis & Glossematis Latino-Barbaris libri novem, quorum quinque posteriores nunc primum prodeunt.

Dat is,

Gerard's Joannes Vossius* *Aristarchus*, of

N 3

* De naam van een oud Grieksch Letterheld, die van Zeb schrander een oordeel gezegt word, dat men in zijn tijd geen vaarzen van Homœer voor echse erkende, dan welke hy had goedgekeurt. Daar van daan komt, dat geleerde Taalvitters, en Sprakheruormers, by nitnemendheid Aristarchussen worden geheten.

198 *De Boekzaal van Europe,*
zeven boeken van de Letterkonst. Daar
zijn bygevoegt negen boeken van de Spraak-
fouten, en Onzuiver-Latijnsche ver-
klaarfels, welke vijf laatste nu eerst in't
ligt komen. *in Amsterdam uit de drukkerij*
van P. en I. Blaan, by de Waasbergens, Boom,
Someren, en Goedhals, in folio.

IN de twee laatste maanden des jaars 1697 gaf ik
leen uittreksel van des grooten Vossius Latijnsch
Woordboek, en Ik heeft my niet ter dan nu moe-
gen gebeuren, van dit tweede deel zijner her-
drukte schriften in mijn Boekzaal verslag te doen.
Daar is werk aan valt, lezer, al schijnt het maar
letterpluizery te wezen; en hebt gy lust om wat
nieuws teffens en wat ouds van de Latijnsche taal
te hooren, begunstig my omtrent zulk een wig-
tigen arbeid.

Gelijk de Latijnsche taal haar opgang, zoo
heeft ze ook haar ondergang gehad, niet alleen
toen ze door den inval der woeste volkeren in
Itaalje met de geleerdheid in ballingschap wierd
verzonden, maar ook toen de Christenen in de
Kerk van Roome dezelve tot zulk een bastaardy
bragten, dat ze meer na een Barbaarsche dan
Roomsche moederspraak zweemde, hoewel ze
daar als geheiligt wierd (ik schreef byna geknoei-
zeert) en alleen Kerkwaardig geoordeelt. Neem
maar eens de moeite van de weinige overgeblevene
boeken en maatgezangen dier yzere eeuwen te
doorbladeren, en gy zult verbaasd staan, als gy
ziet, hoe een taal, die de wellust der geleerd-
heid was, zoo verre konde vervalscht, en van
man-

mannen, die, om hun geleerdheid te toonen, voor schrijvers speelden, zoo jammerlijk mishandelt werden.

't Was voor omtrent drie eeuwen, als de zwervende taalwijsheid begon weder te keeren, en haar oude zitplaats te willen hernemen. Toen begon ook de liefde tot haar te herleven, maar de mannen, die het ys braken, deden dien dienst slechts aan hun zelven, en vergenoegden zig met eigen wetenschap; zonder dat zy den nakomelingen een gemakkelijken weg baanden, om met minder tijdverlies hun spoor te volgen. En 't was niet vreemd. Het lustte den meesten niet, zaken van meer belang te laten varen, om zig tot zulk een netelig, zulk een doornig werk, en van zoo veel boekblokkens, te verledigen. Andere, die het durfden ondernemen, hadden nog bequaamheid nog belezendheid genoeg, om goede grondvesten tot opbouw der wellprekendheid in d'oude Roomsche taal te leggen. En, dewijl dus dit bouwwerk, by gebrek van noodige stoffen, verre buiten het bereik van hun vermogen bleef, zagen zy veel goeds over 't hoofd; bragten vele onzekere en valsche dingen te berde, en verhandelden alles hoe wijdloopiger hoe verwarder.

Na den loffelijken voorgang van sommige hoofdmannen der Taalkunde zoo in de voorgaande als deze haast afgelopen eeuw, heeft de doorgeleerde Heer Gerard Joan Vossius, ten bevele van d'Edele Groot mogende Heeren Staten van Holland en West-Vriesland, dit letterwerk eerst voor de Schooljeugd in 't klein ontworpen, daar na, op verzoek van vrienden, wijder uitge-

breid, en geheelijk hem zelven overgegeven, om, op alle wijze, de Latijnsche taal in haren ouden luister te herstellen.

Deze boeken waren allomme genoeg in handen der geleerden, maar in verscheiden vorm van den anderen afgezonderd, en schaars te bekomen; weshalven eenige drukkers ondernamen dezelve te herzamelen, en tot een lichaam te brengen ('t welk, zoo men my berigt, zes stukken zal uitmaken) dermate, dat het niet een enkele nieuwe druk zou zijn, maar dat verscheidene werken zoodanige merkelyke byvoegsels en vermeerderingen van des Schrijvers eigen hand zouden hebben, dat alle tot nog toe uitgegevene afdrucksels daar mee in 't voetzand leggen; gelijk aan 't gemelde Woordboek is gebleken

Ik hebbe my laten bepraten om ook mijnen Landsluiden een kleine smaak van dit tweede stuk te geven, en byzonderlijk iets te zeggen van de vijf laatste boeken, die nooit voortehen het licht zagen.

Het eerste der zeven boeken van

VOSSIUS OVER DE LETTER- KONST

begint voegelyk *van de Letteren*. Maar gy, al wie zoo vies een wijzaart zyt, dat gy op 't hooren van dat woord uw neus kromt, als of u dat een al te gering werk was, denk niet, dat deze stoffe droog en onvrugtbaar is. Neen zeker, ze is overedel, en diepzinnig, waarom ook de Joodsche Meesters dezelve * דקדוק, dat is, *synbeid*, of *scherp-*

* Dicduc.

ſcherpzinigheid, noemden. Ze is geen wetenschap, maar een konſt, waar van de Grieken voor uitvinder ſtellen den beruchten Prometheus, die al ten tijde van Mozes leefde. Plato ſloeg er de handen wel eens aan, maar Ariſtoteles heeft eindelijk het werk op koten gezet, en met hem vele andere, zoo Griekſche als Latijnsche Schrijvers: dog de Joden, wier taal men voor de oudſte rekent, hebben zeer laat, en zelfs na d' Arabiers, zig daar mede bemoeit.

De Heer Voſſius ſtelt het eerſte deel der Letterkonſt te zijn * Leerwizig, het tweede † Verklar-kundig, en Hiſtorifch, het derde ‡ Oordeelkundig, of Woordvittend, waar in Oordeel en Verbetering te pas komt. Hy noemt de oude Schrijvers zoo van 't een als van 't ander ſtuk, en treed voort tot de uitvinding der letteren by d' oude Joden, Grieken, en Romeinen: daar we dan de klinkletters ontmoeten, en wel die van de Latinen, byzonderlijk de medeklinkers K, Q (zijnde de regte uſpraak ons nog onbekend) X en dubbele letteren. Oulinks hadden de Grieken zeffien letters, de Latinen negentien: dog de Joden ſchreven, voor hunne wegvoering na Babel, Samaritaanſche letters, en, ſedert hunne verloffing, Chaldeeſche; welke wy nu Hebreeuwſche noemen. Dit eerſte boek loopt ten einde met een aanhaling van der Joden naauwgezetheid in 't uitrekenen hoe dikwils yder medeklinker in den Bibel voorkomt, hun ſchrijfwijze, op, en met welke ſtoffe; voor 't laaſte met een onderzoek, of niet eenige algemeene letters waren uit te vinden, die alle we-

N 5

reld-

* Methodica. † Etymologica en Iſtorica, of Iſtorica.
‡ zedica.

reldbewoners elk in hun eigen taal zouden kunnen gebruiken: en wat de (a) regte ſchrijving is.

Uit het tweede boek, dat het opschrift draagt *Van de Lettergrepen*, zijnde eigenlijk een onderwijzing van de (b) klankmaat; leeren wy de (c) Tweeklanken van verſcheide Volkeren, hoe vele letteren een lettergreep bevatten, wat de (d) Byklank en (e) Toon is, en wanneer de Klankteekenen begonnen geſchreven te werden (want van ouds ſprak men de woorden na haar galm anders uit als nu) voorts alles wat tot de regte uit ſpraak, volgens maat van kortheid of langheid der woorden, behoort; 't welk de doorkorende Schrijver in alle letteren, en in byzondere woorden gaat naſporen, ook uit zulke, die van Griekſche geboorte zijn; leerende ons te gelijk, op welke Schrijvers men in dit ſtuk mag betrouwen, en waar op geen ſtaat gemaakt kan worden. Het derde boek handelt *van de woorden*, waar omtrent in aanmerking komen de (f) Gelijkvormigheid, en de (g) Deelen eener reden, Benamingen, en Voornamen, de manier van te leeren kennen het (b) Geſlagt in alle zaken, Byvoegwoorden, en een onderzoek van het geſlagt der Noemwoorden, naharen uitgang in de A. E. I. O. U, deſgelijks in de medeklinkers, welke de Heer Voſſius achtervolgt tot de P toe, daar hy de oude en jegenwoordige namen van de vallen of buigingen der Noemwoorden verrekent: dan geeft hy een reex van woorden, op, die in alle vallen

(a) Orthographia. (b) Profodia. (c) Diphthongi.
(d) Accentus. (e) Tonus. (f) Analogia.
(g) Partes Orationis. (h) Genus.

vallen niet kunnen gebogen werden, of van zulke die maar eenen val hebben.

Hoe zal ik nu een Hollander best beduiden wat in het vierde boek word voorgedijcht? daar hebben we de (a) *buiging der naamwoorden in vallen, getalen, geslagten, trappen, afgeleide en samen-gestelde woorden?* hoe doe ik hem best verstaan dat de Latijnen de Griekische woorden van de eerste buiging op E. uitgaande na den trant der Grieken bogen? en dat de Griekische, in ES uitgaande, sommige van d'eerste, sommige van de derde buiging waren? Ik zal hem liefst zeggen, dat na al dat buigen, afleiden, samenstellen, enz. vele woorddoorspronkelijkheden te berde komen. Dat de Hebreen ook van woorden samen te slaan kennis hadden blijkt uit zeker (b) woord, met het welke ik thans mijn niet mag quellen, om by 't Latijn te blijven.

Van de (c) *Werkwoorden*, in 't vijfde boek op haar beurt komende, zou my 't hoofd omloopen, eer dat ik ging vertellen, wat daar omtrent al aan te merken is; of over het geslagt, de wijzen, tijden, en van hare vervoeging; of over de (d) *ongelijkvormige, gebrekkelijke, en die men maar in een persoon gebruikt, met nog honderd andere maakfels,*

Wier namen ik ontzie te wringen mit mijn pen.

Ik scheidt echter hier niet af, zonder alvorens uit

(a) *Nominum declinatio in casus, numeros, genera, gradus, derivata & composita.* (b) *Millephanecha.* Van voor nu *aangezigt.* (c) *Verba.* (d) *Anomala.*

uit Voffius na te schrijven, dat van het werkwoord (a) DUCO, zoo men d'er deszelfs zeventien samengestelde by rekent, meer als vier duizend woorden kan afleiden.

In het zesde boek volgen *de zes overige schokken van woorden*, waar van de (b) Voornamen d'eerste in rang staan. Ik mag hier de knibbeling wel zien, waarom de Romeinen zoo wel geen *Suates* als *Vestrates* mogen gezegt hebben.

Het laatste is een ruim veld voor *de samenstelling der spraak*, of vereischte woordenvoeging, naar het Grieksch *Syntaxis*, of by de Latijnsche Letterkonstenaars *constructio verborum*, genoemd. Die leergierig is behoeft slegts met aandacht te lezen, wat deze Grootmeester der taalwijsheid leeraart.

Van het werk in 't geheel moet men zeggen, dat hy doorgaans vrymoediglich nijn gevoelen laat hooren, en allé de genen, die voor hem over deze stoffen geschreven hebben, ja zelfs Roomsche Schrijvers, niet ontziet hun misgrepen aan te wijzen. *Plautus*, *Cesar*, *Plinius*, en *Cicero* de welsprekendste der Romeinen komen ter toets: dog vader *Priſciaan*, die menigmaal klaagt, dat hem een bottrik door Schots Latijn tanden uit den mond slaat, worden hier zijne feilen voor den neus gelegd, en hem gaat op eene plaats het verwijt na, dat hy geen goed begrip van zaken heeft gehad. Verscheide geleerde Woordenvitters wilden in oude Schrijvers woorden verbeteren, die zy verergeren, en van Voffius in haar regte lezing herstelt worden; andere wederom zagen zoodanige over 't hoofd, die voornamentlijk verbeter-

E.H.G.

(a) Ik laide, achte, enz. (b) Pronomina.

ring van nooden hadden ; 't welk hier op veelvuldige plaatsen geschied is. Ook ziet men in dit werk verscheide van een geheel anderen oorsprong afgeleid ; als andere voor hem gedaan hebben. Dus krijgen ettelijke oude Latijnsche Schrijvers groot licht, en dat voorhien den letterploegers overmoeijelijk viel, word nu met gemak verstaan.

Om te toonen dat het laatstgezeide van my niet loffeljik te grabbel word geworpen, zie daar lezer, uit een grooten overvloed van woorden, maar drie tot een proefje aangewezen, welke atkomst van den Heere Vossius word te recht gebracht.

Scortum [een Hoer] komt voor p. 127.

Uxor [een Vrouw] vind men p. 156.

Genius [Geest, Geboorte-God, Geley-God] staat p. 310.

Begeert gy, liefhebbers van Joodsche, Grieksche, en Latijnsche Oudheden, ook ars naar uw mond te hebben, gy behoeft niet lang te zoeken. Een gansche oogst is voor u overig, waar van ik u gaarne eenige weinige airen op het veld wil aanwijzen, mits dat gy zelf de moeite neemt van die te gaan rapen, want mijn klein bestek laat my niets anders toe. Voor eerst dan, ziet, (a) waarom Kekrops, Egyptenaar van atkomst, tweestaltig van gedaante word gebeten.

(b) Waarom de stad Delphi eerst Pytho, en Apollos Papienne in 't eerste boek Samuels de *Vrouw Ob* word genoemd.

(c) Welk een letter het was, die de mannen van Raadsheerlijken Stamme als een halvemant-

-e aan hunne schoenen droegen: met andere bewijzen, dat de K eertijds een Romeinsche letter is geweest.

(a) In welken opzigt de Kranen voor Palamedes-Vogels geboekt staan.

(b) Wat het woord *sigla* by Mattheus beteekent, en Bowelk in onze nieuwe Neêrduitsche overzetting den naam van *tittel* draagt.

(c) Hoe de Wetten van Solon oolinks geschreven waren.

(d) Wat het eigenlijk geweest is, dat wy *liber* [boek] en *Charta* [papier] noemen.

(e) Hoe aloud het gebruik van roode verw aan de hoofddeelen van boeken en titels der Wetten is, en waar van daan gekomen.

(f) Dat de Romeinen door *Sigla* verstonden een zekere manier van schrijven, waar in men met d'eerste letters alleen den zin uitdrukte; en dat het verboden was in zulke een schrijfwijze enige Wetten ter neder te stellen.

(g) Wat de verborgenschrijving beteekent.

(h) Hoe de Joden van ouds de Snaarliederen zongen.

(i) Dat de Dichtkunde der Hebreëen thans niet bekend is.

(k) Waar van daan Bacchus ook Liber word gezegt.

(l) Met welk een zinnebeeld d'Egyptenaars den driederley tijd verteonden.

(m) Wat onderscheid tussen *opus* [van nooden] en *necesse* [noodig] is; enz.

Hier

(a) P. 34. (b) Keraia Matth. c. v. 18. (c) P. 45. (d) P. 45. 46. (e) P. 48. (f) P. 48. (g) Steganographia. p. 50. (h) P. 60. (i) P. 154. (j) P. 168. (k) P. 251. (l) P. 380.

Hier scheidde ik van het eerste werk af, met byvoegfel, dat, hoewel des Heeren Vossius oogmerk is van de Latijnsche Spraakkonst te schrijven, nogtans de Hebreeuwſche en Griekſche van hem, daar't pas geeft, niet vergeten word, maar telkens opgeheldert.

Laat ons nu bezien het ander zwaat werk van

VOSSIUS OVER DE SPRAAKFOUTEN, EN ONZUIVERE LATIJSCHER VERKLAARSELS.

We leeren uit de gedenkschriften der oudheid, dat de spraken en talen, niet min dan de menschen, en der menschen manieren, hare veranderingen zijn onderhevig geweest.

Zoo toonden ze ook van ouds her, dat 'er onder de Zonne niets bestendigs, en zonder wisselvalligheid is. De eerste wereldbewoonders, allenkskens voortgeplant, besloegen d'onbewoonde plaatsen; en men wil, dat de naneven van Japhet eindelijk in Europe quamen. De Grieken (zegt Vossius in zijn Voorreden) drongen door tot in Itaalje, en gaven met verbasering van hun eigen taal den meesten oorsprong aan de Latijnsche. Doch andere volkeren van rondom (en misschien ook Eneas uit Troje) daar by quamen, zag Rome een mengelmoes, een Pannevis-taal, waar in de Griekſche d'overhand had: dog het gene de gezangen der Priesteren daar van bewaart hadden, was byna onverstaatlijk; wanneer de Romeinen in hun besten staat waren. Dit was de wieg en bakermat der Latijns-

tijdsche taal. Met groey van jaren leerde Rome minder stamelen, en, ter bezetter jeugd gevorderd, wierd ze de moeder der welsprekendheid. Echter nam die bevalligheid af met haar ouderdom, en verslenste meer en meer, tot dat die zoo genaamde Heerscheresse van de Wereld, stokoud geworden, en door de Barbaren overweldigd, tot haar eerste babbeling verviel, en als een kind sprak.

Onze Schrijver, die dit werk tien jaren na 't voorgaande maakte, wil daar in, als in een ruime toegift, tweederley dienst doen: eerstelijk onderwijzen om wel te spreken; ten tweeden om de genen, die zig kwalijk uitdrukken, wel te verstaan. En dit was noodig: op dat we ook kennis mogten hebben van zaken, die in een yzere eeuw, en met een grove pen, voot zoo veel de taal belangt, zeer slordig verbeeld zijn.

Met den opslag van 't eerste boek komt ons een tweeledig spraakgebrek onder d'oogen, Barbaarsch, en Kronatalig; welkers byzonderheden kennelijk zijn. Barbaarsche woorden, hier verhandeld, waren eigentlijk vromde, die in het Latijn inslopen, en waar aan alle volkeren der aarde deel hebben. Maar dien naam kan men niet geven aan zulke vromde woorden, die Latijn wierden, toen Rome bloeide, en waar van we hier staaltjes zien; 't zy uit Duitschland, Engeland, of Neerland; 't zy uit Afrika, of Syrië. Hoe? de Romeinen ontleenden zelfs ten tijde van hun verval, met regt, vele woorden van andere volkeren, wanneer zy verlegen stonden om hun zelven uit te drukken. Dus zijn d'er regelen van woorden te behouden, of te verwerpen; want

want men vind zoodanige, die erger als vreemd zijn. We hebben misflagen behouden in woorden uit het Hebreeuwſch, Griekſch, en verbafterd Latijn. (1) *Albedo*, (2) *Nigredo*, (3) *Gratitudo*, (4) *Ingratitudo*, (5) *Certitudo*, (6) *Querismus*, (7) *Somnolentus*, (8) *intrinsecus*, (9) *extrinsecus*, en duizend andere, die, qualijk uitgefproken, of gansch ondeugend, den geleerden in hunne ſchriften dikwils ontvallen, als of ze goed Latijn waren. 't Gaat ook niet anders in de Werkwoorden, en d'allerminſte deeltjes der Spraakkunde.

In het tweede boek krijgen we deze twee zaken. I. goede Latijnsche voor Barbaarsche. II. een verklaring van verſcheide Barbaarsche, die in Schrijvers van de vervallen tijd voorkomen. Hier gaat Voffius, met de quade ſpelling een begin makende, het gansch A. B. doorwandelen, en aantoonen hoe, en in wat taal, een menigte van woorden op dien rang moet verbeterd werden. 't Zelve dat hy in de Naamwoorden doet, wiſt hy ook in de Werkwoorden. Waar onder my aanmerkelyk ſchynt, dat 'er in de verbafterde eeuw geen landaart is geweest, die van zijn moedertaal geen Latijn maakte, door verandering van uitgang. Daar by ſtaat uitgedrukt, in welke Schrijvers die woorden te vinden zijn, en hoe zy behoorden geſproken te hebben.

In het derde boek ontmoeten ons zoodanige woorden, die wel Latijn of Griekſch zijn, dog

XIII. Deel. O door

- (1) *Witheid*. (2) *Zwartheid*. (3) *Dankbaarheid*.
 (4) *Quandbaarheid*. (5) *Zekerheid*. (6) *Eiken*.
 (7) *Slaferig*. (8) *Inbeemſch*. (9) *Uitbeemſch*. pag.

door haar verandering onverstaanbaar, of ten minsten quaad Latijn geworden; ten zy dat men ze wederom tot haren eersten oorsprong bringe. Dit is, als voren, volgens den Letterrang. Voeg hier by, dat sommige in haar zelve wel goed Latijn, maar door averegtsfe buigingen verbaaterd zijn.

Het gene onze Schrijver stax van de Noemwoorden bybragt, haalt hy in 't vierde boek aan van de Werkwoorden, wel Baarbaarsh van uiting, maar van goeden Griekischen of Latijnschen afkomst; altemaal op den meergemelden rang der letteren. De kwalijk geflanste Bywoorden zijn een toegift.

Na hen ik tot het vijfde boek, het eerste van vijf, die nu voor d'eerstemaal het licht zien, voortgedreven, en gevoele een versche lust, om dat sinnetijke pluswerk ten einde tot 't achtervolgen. De Heer Vossius, nu ond van dagen, wil niet durarsdrijven, zoo iemand hem aantoot, dat hy mischien in het voorgaande hier of daar wel een woord voor *on-Latijn* (zoo dit ook niet door den beugel kan, moet men my zo wel als hem wat toegeven) gebrandmerkt heeft; dat echter Latijn is, en in een gewettigd Schrijver, die hem onschoten was, word gevonden; maar die misling, meint hy, is ligtelijk in te schikken. In een werk van die zwarte, en in zoo hooge jaren, als Vossius toen ter tijd had, ken den alleromvigigsten Letter-Argus wol een fout onvallen. Hier geeft hy ons woorden, die, Latijn zijnde, en Latijn blijvende, hebben moeten lijden, dat later Schrijvers haar een verkeerde beduiding hebben gegeven. Dog voor al houd hy den ouden

voet,

voet, verhandelende, eerst een reex van zulke woorden, hoedanige den zelven rang in het tweede, derde en vierde boek hadden. Op deze wijze de Naamwoorden afgehandeld zijnde, stelt hy nog eenige Werkwoorden voor, die hem, na 't uitgeven van den voorgaanden arbeid, zijn te binnen gekomen: Woorden, die een Nederlander, Engelsman, Fransman, of Spanjaard beter als Cicero zou verstaan, en waar omtrent hy regt zou hebben van met Ovidius te zeggen

Barbarus his ego sum. —————

*Ik ben by die, doorwaar,
Een leetere Barbaar.*

Dit vijfde boek dan is een vulsel van het tweede, en deszelfs tweede deel mag men noemen een aanvulsel van het derde en vierde. Het heeft nog twee Aanslagels, welker eerste aantoonde de quade verbuging van eenige zóo Naam- als Werkwoorden: het tweede de misvatting in 't Schrijven, en in 't uitspreken van den maakklank.

Uit het zesde boek leert men woorden kennen, die van later Schrijvers genomen worden in een anderen zin, dan ze by ouder en beter te boek staan. De voortreden dient, om te weten, wat men door de woorden (a) *eigen* en (b) *eigenschap* moet begrijpen.

Maar het zevende boek loopt een geheel anderen weg in, en grijpt de Schrijvers by d'oorren, die sommige Latijnsche woorden als Barbaarsch of onecht veroordeelt hebben, daar ze

○ 2

(a) Propius. (b) Proprietas.

in der daad zuiver en echt zijn. Dit is ook in tweeën verdeeld. Het eerste deel behandelt de zuivere Latijnsche woorden, die t'onrecht van geleerde mannen zijn verstootten; het tweede zoodanige Latijnsche woorden, die zy zeggen in een verkeerden zin misbruikt te wezen, daar nogtans haar regte en eigentlijke zin behouden is. Zie hier dan de Naamwoorden, die van sommige zonder reden uit het Statendon der ware geleerdheid zijn gebannen; met aanwijzing by welke goede Schrijvers men de zelve kan vinden. Wat zegge ik, Naamwoorden? Vele Werkwoorden hebben dergelijk een lot gehad dat ze van onzuiverheid verdagt wierden, en andere minder woordjes kregen ook een draay tegen de regte beteekenis: 't welk daar van daan quam, om dat eenige wijshefden meenden, dat in het Gemeenebest der taalwijzen niets door den beugel mogt, als alleen dat gene, 't welk ons Cicero heeft nagelaten. Dog dit is zoo wonder niet, dewijl zelfs ten tijde wanneer de taal in zijn beste bloey was groote mannen de zwakheid hadden van te veroordeelen dat juist geen doernens waardig was. Achter aan volgt een nareden van de drierley soort van t'onrecht verdagte woorden. I. Zulke, die wel ter snee van de Digtters zijn bedagt. II. Die van de Leeraars van konsten en wetenschappen zijn verzonnen. III. Die van wijze luiden als nieuwe benamingen voor nieuwe zaken zijn uitgevonden. De Heer Vossius acht het noodig, dat aan deze wat meer vryheid werde gegeven, dan aan andere. Want zonder die inschikking zouden zy hunne gedagten niet kunnen uitdrukken; gelijk met verscheide voorbeel-

den word aangewezen: zoo nochtans, dat 'er telkens andere woorden nevens staan, die vry minder aanstoot geven.

Of sommige geleerde reden hebben om betekenissen van woorden te verwerpen, die zy in later Schrijvers vinden, kunnen we zeer gemakkelijk uit het achtste boek leeren: dewijl Voorhus daar tegen over stelt, waar ze van gewettigde Schrijvers in dien zelyen zin gebruikt zijn.

Tot nog toe verhandelde de groote man enkele woorden, maar in het negende of laatste boek spreekt hy van meer woorden, die, samengevoegd, of by een gesteld zijnde, quade taal uitmaken, en op een ander manier veel sierlijker kunnen gezegt werden. Somspreke men wel volgens de Letterkonst, maar niet genoeg goed Latijn: somspreke men nog 't een nog 't ander. Dit laatste noemen de geleerde * Wantaal, van welke als hy uitvoeriglijk gescreven heeft, laat hy d'er aan volgen eenige samengevoegde woorden, valscheijk van wantaal beticht, en, tot besluit, zekere staaltjes, die, in de beste Schrijvers voorkomende, aan wanspraak, of onschikkelijke taalwoetheid, schijnen deel te hebben.

En nu ben ik deze groote taalziftery ten einde geraakt, waar door een Liefhebber van 't Latijn hem zelve kan beveiligen, eensdeels om niet al te vies wat goed is te verwerpen, ten andere, om niet al te slordig wat hem slegts voorkomt aan te grijpen. In 't geheel zien wy hier een weg gebaad, tot het verstaan van de Schrijvers der yzere eeuw, zoo wegens kerkelijke als wereldlijke za-

ken. Flapert het ons ergens aan een woord, hier hebben we teffens een Woordboek, dat ons ainstonds te regt helpt.

Uit dit laatste werk had ik ook ettelijke Oudheden en geboorten van woorden aangeteekent, maar mijn papier is vol. Neem dan nog maar dit weinige.

(1) Epifiaan was zoo wijs, dat hy uit Paulus zeggen Kolof. 3. van Adams tijden af vierderley Gezindheden wist voort te brengen.

(2) d'Oorsprong van het verdigtsel, dat Dido van de Afrikanen zoo veel lands kocht, als zy met een Ossenheid konde omleggen.

(3) Waar van daan ons Bier afkomstig, en hoe oud het bierbrouwen is.

(4) Waarom de H. Schrift Biblia en niet Biblio, word geheten.

(5) Dat *Scurra* in 't Latijn juist geen *Schark*, of *Deugnet* beduid.

(6) Eindeijk gy bloengekken, komt leert den naam van Tulip, of Tulp (ook wel Tulpaan genoemd) uit Turkijen halen.

(1) Pag. 1. (2) P. 2. (3) P. 7. (4) P. 17. (5) P. 58. (6) P. 103.

II. HOOFDDEEL.

Schat uit Oud en Nieuw, of uitlegging des Briefs PAULI aan de GALATEN; in welke de gronden der Goddelijke Waarheid worden opgehaalt, en met haar verwisselingen getoont; en in den natuurlyke staat der Regtheid; staat der Zonde; in tegenstol van den staat der Genade; onderscheiden voor, onder, en na de Wet, byzonder den staat der Wet, en des Ouden T. in tegenstel van 't Koninkryk der Hemelen, met de Voorregten des Nieuwen T. niet alleen boven de Heidenen, maar ook boven de Oude Heilige. Alles gerigt na de velerley wysheid der Huishoudingen Gods, en Teikenen der Tyden in de Kerk, toegepast op yder Geboovige, na Schriftuurlyke order, waar in de schynstrydige Waarheden yder haar plaats en gebruik vinden, tot voorkoming van twist en dwalingen; byzonder tegen de Verborgentheden des Amsichristendoms; ter oefening van nieuwe Godvrugtigheid door J. STEENGRACHT Secretaris van den Raad T. A. I. Zeeland. Twee deelen. Deze tweede druk met nieuwe stukken en invoegseten vermeerdert, en van een me-

nigte van drukfouten gezuivert. 1° Enchui-
zen by Hendrik van Straalen 1698 in 4.
211. bladen.

Zoo veel regtschape Godgeleerdheid, zoo veel kennis en wijsheid, uit den overrijken bron der Heilige Schriften geput, opent zig in dit wigtig werk, dat ik, onder het zelve te doorbladeren, verlegen sta, hoe ik het best zal aanvatten, om den lezer daar van een beknopt uittreksel te geven.

Gy ziet hier een Man, lezer, die, in een wereldlijke bediening gezeten, de geestelijke oefeningen niet voor zijn *bywerk*, maar voor zijn *werk* schijnt verkoren te hebben. Wisselijk kan of mag geen Christen zonder Godgeleerdheid wezen: maar die wetenschap zoo diep te doorgronden; de dingen zonder vooroordeel te beweren; alles aan te leggen naar mate des vernufts, uit, door, en tot God; geen vriend of viand te ontzien, nogte te willen behagen, dan alleen den genen, aan welke de opdracht is geschied, namelijk *alle die Jesus Christus lief hebben*, om elkanderen na de hoogte van Gods berg op te leiden, boven die verwarde nevels van menigerley verschillende meeningen, en bulderende stormen van tegenspraak, om uit die verheven woning veiliglijk te aanschouwen de veelvuldige voorwerpen, welke veeltijds schijnstrijdig zijn, dog door verwisselingen, loop, en schikking, medewerken tot HEM die EEN, en wiens naam EEN is; eindelijk zoo wijdluftig een werkstuk den lezer met alle bedenkelijke hulpmiddelen toe

te

te dienen, dat is een arbeid, voorwaar, niemand passende dan een Schriftgeleerde, in 't Koninkrijk der Hemelen onderwezen, die de pen kan voeren van een vaardigen Schrijver, magtig in de Heilige Schriften, die de Christelijke waarheden; met derzelve overeenstemming, en geheelen omtrek, kan ontvouwen, die de schaduwen, en voorbeelden, met het lichaam en tegenbeelden weet te vergelijken, en, om kort te gaan, die den weg Gods anderen bescheidenlijk kan aanwijzen.

Dusdanig een is de Ed. Heer Steengracht, die onder de gezeide hulpmiddelen voor af laat gaan het kort begriip van zijn uitlegging dezès briefs van Paulus aan de Galaten; met welke ik my thans meerendeels zal behelpen, zoo om gemak wille, als om de wijdloopigheid niet al te ruimen toom te vieren, schoon ik reeds voorzie, zelfs eer ik beginne, dat de kort in een gedronge schets geen kleine plaats in dit boek zal vertieken beslaan zal.

Tot bezeffing van des geheelen boeks oogmerk, welke *rykdom* en *zekerheid* is ('t hoogste goed van een redelijk schepsel) word terstond aangewezen, dat de inhoud van den brief aan de Galaten eigenlijk niet bestaat in *Gods gerechtigheid voor den Zondaar* tot den eersten grondslag te leggen; schoon meest altijd te voren zoo gemeint is; maar dat hier getoont word de hoofdvragt, en uitwerking, uit dien grondslag, als een schoon en vast gebouw opgetrokken, te weten de *Vryheid der kinderen Gods*, waar mede de gansehe leere der Waarheid; zoo als dezelve te voren niet was,

O 5

Gal. 5. 1.

was, maar door Christus, in het vloed verschijnen, volmaakt is, moet staan, of vallen.

Voor de uitlegging gaat een inleiding tot dezelve, behelzende de leere der tegenstellingen, met haar onderscheid, aart, en nut, byzonderlijk van het *Oud* en *Nieuw*: een hoogwigtige zaak, en een sleutel, zijn's oordeels, tot het binnenste heilighdom der wonderlijke wijsheid Gods, die tot nog toe van de uimemendste mannen niet genoeg is uitgehaald: het welk in 't wederleggen van de verderffelijkste onregtzinnigheden, tot volmaking der kennis in de verborgentheden der aanbiddelijke huishouding Gods, word aangewezzen.

De rang, die de Schryver houd, strekt doorgaans daar heen, dat, na een vertooning van den samenhang en korte opening der woorden, de verdeeling der stoffen, en omschrijving van den zin, daar uit vloeiende, werd ter nedergestelt; gelijk als de *Staat der Kerke Gods, voor, onder, en na de Wet*: drie hoofddeelen, welke wederom yder haar eigen Binnewerk hebben.

Na dat hy wijders reden heeft gegeven, waarom dit boek wat breedweidend valt (welke arbeid den lezers met klaarheid en vastheid word vergolden) keert hy zig weder tot den draad van de reden des Apostels; hebbende met elf redenen vooraf vast gesteld den staat des geschils, als het eenige middelpunt, waaruit alles vloeit, en werwaarts alles strekt, begrepen in de Apostelwoorden, * STAAT DAN IN DE VRIJHEID, MET WELKE CHRISTUS ONS HEEFT VRY GEMAAKT, EN WERD NIET WE-

* *ibid.*

WEDEROM MET HET JOK DER DIENSTBAARHEID BEVANGEN.

Nu de uitlegging zelve eens bekeken.

De Brief bevat drie voornamen HOOFDZAKEN. I. Een bequame voorreden I. 1-5. II. De stoffe van I. 6 tot VI. 11. en III het besluit van VI. 11 tot het einde. Deze zullen we, volgens de zes hoofdstukken des briefs, in 't gemaams stellen.

Eerste hoofdstuk der uitlegginge van Paulus Brief aan de Galaten.

In 't begin der voorreden komt Mozes voor, in tegenstelling van Paulus, in welker personen word getoont den aart van yders bediening; *Oud en Nieuw*: hoedanig dezelve over een komen, en niet te min elkanderen afschaffen: daar na welke de *booze eenwe* is, waaruit de ge-oovige verlost zijn.

Wat de stoffe en verdeeling des briefs aangaat, Paulus bepleit in de zelve het opgerezen geschild, en bewijst zijn stelling, tot overtuiging der gener, die zig tot een *ander Euangely* lieten overbrengen. Voorts maant hy de geloovigen af van het *misbruik der Christelijke vryheid*, en onderrigt hen van het *wettig gebruik*. Zie hier dan keurstoffe voor een kenner van Bibeltaal: wat een *ander Euangely* is, hoe verscheiden, en nochtans een, enz. de verscheide *vloek en Ban*, met haar *Oud en Nieuw*: wat het beduid geen *menschen*, maar *God te prediken*: *Gods Gemeinte*: *Jodendom Oud en Nieuw*, met haar *Overleveringen*: *Gods zoon in iemand te openbaren*, een kragtige, en uitnemende

mende spreekwijze: voor 't laatste een vertoog van de *Volkeren*, of *Heidenen*, en Gods wonderbaarlijke huishouding daar omtrent.

Tweeds Hoofdstuk.

De Kruisgezant, den Galateren voorhoudende zijn opgang na Jeruzalem, * door een *Openbaring*, gelijk hy duidelijk verklaart; zoo komt hier wel ter snee, het onderzoek wat een *Openbaring* is, en hoe een ware *Openbaring* van een valsche en ydele inbeelding onderscheiden word, gemeene en ongemeene.

Men leere hier, hoe iets kan *vergeefs* zijn, daar nogtans geen ding te vergeefs is. Men leere den *armen te gedenken*, en wel op een nieuwe wijze verhandeld: desgelijks wat verborgenheid in de aalmoessen der Heidenen aan de Joden is te vinden; aan het tiende vaars. Maar voor al moest ik niet vergeten aan te wijzen, hoe nadrukkelijk de Heer Steengracht aan het voorgaande negende vaars, by de drie voornaamste Apostelen Jakobus, Cephass, en Joannes (die, naar Paulus woorden, gaegt waren *Pilaren* te zijn) zijne rijke gedagten ontvouwt, over die Pylers en steunsels van Gods Kerk, en derzelve geestelijke beduidfels: alwaar we dan zien de valheden van den beginne, dog den mensch, die het schepsel vast hield, onvalt gewoorden, den grondslag des tweeden werlds, het voorbeeld der Tente, en haar Pylers, Berderen, en hare Voeten, Hoekberderen, Zuilen, Richels, of Stangen, ge-grondveete Staven, eindelijk tot des Tempels valt

vastheden, haar Voorhuis, Kopere Pylaren (met haar Grondvest, Buik, Hoofden, Kroonen, Net-Band-en Kotenwerk enz.) * *Jachin*, en *Boaz* geheten; alzamen behoorlijk t'huis gebragt, te weten tot de gemeente der ware geloovigen.

By het *Eten*, word d'oorsprong van rein en onrein nagevorst; en by den tegenstand van Paulus tegen Petrus, de gegeven ergernisse van den laastten niet vergeten: waar na dan de redenkavellingen van Paulus volgen, met negenderley bewijzen. *dat de Heidenen na de Joodsche wet niet moesten leven.*

Derde Hoofdstuk.

Tot vervolg van deze bewijzen, *waaronnen na de Joodsche wijze niet moet leven*, gaat voor af een ernstige aanspraak *O gy witzinnige Galaters, wie heeft u betoovert!* Ter gelegenheid van welke woorden gehandelt word wegens onzinnigheid, wijsheid, en voornamc Ziels-werkingen, in de H. talen opgehaald, en onderscheiden. * *Zwijge hoe verre Betoovering gaat.*

Onder de drangredenen des Apostels, die de Schrijver ten getale van drie en twintig uitpluift, zijn niet van de lichtste verhandeling het voorbeeld † *Abrahams*, 't welk de onregtzinnige broeders voor de besnijdenisse staande hielden, het leven der † *regtvaardige* door 't Geloof, en welbyzonderlijk (dat ik niet ongerept kan laten) de dienst der * *Engelen*, die de wet in de hand des Mid-

• 1 Kan. VII. 15 en 21. † 2 Hy zal bevestigen.
 † 3 Daar is kracht in. † V. 6. enz. † V. 8. † V.
 19.

ze zijn: * Waaron der Joden bekeering moeilijker is dan die der Heidenen: † Paulus vreeze, en barensnood. II. Met een bestraffing der gener, die onder de Wet willen zijn, daar de † Wet zulks niet wil. Dit bewijst hy uit een geschiednisse in Abrahams huis voorgevallen: en nademaal die historie voorbeeldig is, hebben we daar toe een verhandeling, van den aart, kragt, en het gebruik van de Voorbeelden der H. Schrift: wat ze zijn: en hoe het gansche eerste boek van Mozes voorbeeldig is. Nu kan een geoeffend lezer wel denken, dat hier vol op moet wezen van de twee Moeders, die twee Verbonden zijn; van Zion, een Berg, van Arabiën een Woestijn; hoe alles met Jeruzalem in Paulus tijd over een quart; hoe de Voorbeelden van Agar, van Sara, en hare beduidingen, met alle bedenkenlijke uitplating en toespeling zijn opgehelderd. Ja hy zal hier rijkelyk toe, die een liefhebber van redentavelingen uit voorbeelden is; hy zal zien, hoe vast die gaaf, en hoe Sara en Izaak haar overeenkomst met het N. Testament hebben: hy zal zien den berg Zion, Jeruzalem, onderscheidenlyk uitghaald, byzonder dat Jeruzalem, dat boven is. De verklaring van Hemel, en de oprigting der Hemelen, eindelijk, hoe dat Jeruzalem daar boven onze Moeder is; alle die heerlyke zaken, tot welker bevattning veel geroemt, maar weinig geweten word, zullen hem, dat durve ik verickesoh, niet afvallen.

* V. 10. † V. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851. 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858. 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865. 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872. 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879. 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886. 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893. 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900. 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907. 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914. 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921. 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928. 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935. 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942. 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949. 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956. 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963. 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970. 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977. 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984. 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991. 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998. 999. 1000.

Vijfde Hoofdstuk.

De Kruisgezant vordert zijn opwekking tot het handhaven der Vryheid; weshalven men niet moet leven na de Joodsche wijze, welke is dienstbaarheid. Zijn eerste reden is daar uit genomen, dat dezelve vryheid is een noodige weldaad van Christus.

VI. Staat dan in de Vryheid, met welke ons Christus vrygemaakt heeft, enz.

Het luste den Ed. Hoere Steengracht deze uitmuntende en bedenkingwaarde stoffe, zoo veel te uitvoeriger te behandelen, als ze gemeenlijk op een verwarde wijze gevat word; daar ze, vol verstaan zijnde, groot licht kan geven. Hy gaat die stoffe openen, onderscheid, bepaalt, en ontvouwt die Vryheid, hoe ze is voor en na de Zonde, voor, onder, en na de Wet; van de ganse Kerk, en van yder lidmaat. Hy betoont in twaalf Joden, waar in de vryheid des N. Testaments bestaat boven de Oude; wat het al in heeft der vryheid te staan; hoe kostelijk die zelfs in de Burgerstand, en in alle beroepingen is. Hy betoont de Vryheid, Vryheid, hoogste goed, de Soort van Liusboom en Gewoos.

Daer en tegen hoe quaad het is, niet in deze vryheid te staan.

Troostelijk is het voor een Christen, te zien, dat hy* uit den geloove de hope der rechtvaardigheid heeft te wagten: waar omtrent het † geloof met

al haar volheid kortelijk en op een nieuwe wijze word beschreven: en om dat 'er by staat *door den Geest, of den Geeste*, word dat grondwoord uitgelegt, en ons aangewezen, wat *Geest* we hier verstaan moeten: gelijk ook aan het negende vaars, de zuurdeeffem op het geestelijk word toegepast; waar door we opgeleid tot den oorsprong der eerste zonde in de Geesten (een gansch geestelijke en zware stoffe) kunnen beschouwen, hoe grondig de Schrijver ook daar in bedroeven is.

Met het besluit van des Apostels redenkaveling aan het dertiende vaars, begint het tweede hoofdstuk van de stoffe, die dus verre een van de voorengemelde voorname HOOFDZAKEN des briefs is geweest. Daar komt een hoofdvermaning, *dat men de Vryheid niet misbruike tot een oorzaak van 't vlees*: 't welk de verklaarder opluistert niet slegts met te leeren wat vlees is, maar ook wat de Apostel in de vryheid vereist; *namtelijk malkanderen door de liefde te dienen*. Hy stelt hier een tweederley dienstbaarheid der Vryheid. I. een *onderlingen dienst door liefde*. II. *den dienst des Geests*. Zoo dat we by dit geval leeren wat Geest, en Vlees is, hoe verre geestelijk en vleesselijk gepaart gaat; voorts alles wat of tot de viandschap tusschen vlees en geest, of tot het verstand, en de werkingen van 't vlees, of tot de twist tusschen geest, en vlees, voor, onder, en na de Wet eenigzins behoort. Ten laasten word de gezeide dienst des Geests als noodig, met negen bewegredenen aangedrongen.

Zesde Hoofdstuk.

Aan het einde des voorgaanden Hoofdstuks had de Apostel die van Galatien vermaant, *geen zoekers van ydele eere te zijn*, enz. Nu neemt hy het voorwendfel van die waan, of ydele eer, weg, te weten, den val van een ander, begerende *dat zy een gevallen met den geest der zagtmoe- digheid te regt brengen*. De geestelijke vinden daar een les aan. Onze Schrijver, uitpluizende wat een val is, wie geestelijk, wie vleesselijk gezegt werd, toont hun onderscheid; ook in het zondigen. Dit is altemaal over het eerste vaars: daar dan nog, behalven dien *Geest der zagtmoe- digheid*, de noodzaaklijkheid van het *zien op zig zelve*, en hoe alles moet verzogt werden, te berde word gebragt. Ons zelve te onderzoeken, en elkanders lasten te dragen, strijd tegen die ydele verwaandheid, welkers dwaasheid word ten toon gestelt. *Want zoo iemand meint iets te zijn, daar by niets is, die bedriegt hem zelf*, zegt d'Apostel. Dus ziet men hier het Geestelijk Niet, en Wat, op een nieuwe wijze uitgehaalt. Het gansche schepsel dat *niet is*, en van *niet*, word *wat*. Maar *dat een ygelijk zijn werkeproeve* maakt grond van beter roem, die de ware roem is, roemrugtiglijk over het vierde vaars verhandeld, en in het volgende met een beweegreden aangedrongen, *want eenyder zal zijn eigen pak dragen*.

De tweede vermaning tegen die ydele eer is, v. 6. *dat de onderwezene hunne onderwijzers mededeelen van alle goederen*: een gebod, met Gods

oordeel bevestigd, welkers kragt is dat God zig niet laat bespotten. v. 7. Dewijl dit vry wat in heeft, verklaart de Heer Steengracht dit op een uitstekende wijze, zoo uit het grondwoord *sporen*; als uit de beschouwing van dat groots quaad. Hy laat 'er het *Zaaijen in*, en 't *Maaijen uit het veld* op volgen: 't laatste is verderf, en hier bewijst hy, uit den draad der Schriftuur, voor, onder, en na de Wet, dat 'er een eeuwig verderf is: in tegendeel hoe het zaad des eeuwigen levens gezait werd, en dat grootste heil zelve uit den Geest zal gemaait werden: een oogst die zekerlijk te wagen, die overvloedig, die regtvaardig is. v. 8.

De derde vermaning is tot *volharding in goed doen*, en *weldadigheid aan alle*, maar *meest aan de huisgenooten des Geloofs*: niet te *vertragen*, nog te *verslappen*, want onze tijd is dierbaar. Zou kan men hier leeren kennen, wie het geloof bewoont, en welke de woning des geloofs is, uit de verklaring van v. 9 en 10.

Nu volgt eindelijk het besluit van den Apostelbrief, het welke de derde of laatste hoofdzaak is, van onzen Schrijver vierledig aangemerkt:

Voor eerst doet Paulus een ernstige betuiging van zijn zorgc voor de Galaten. v. II. *ziet hoe groot een brief ik ul. geschreven hebbe met mijn hand*: een fraay voorwerp om van brievenschrijven, schriften, en haer oorsprong, nut, en noodwendigheid te handelen.

Dan trekt hy als in een bondel te zamen, de zaaks waer over onderhen getwift werd, hy ontdekt het oogmerk der genen, die de geloovige tot de Besnijdenis wilden dwingen, om de vervol-

ging te ontgaan, en om roem te hebben; v. 12. 13. Hy stelt den grondslag van zijnen roem tegen den roem van de valsche Broederen; v. 14. en hy bewijst dat de grond van zijnen roem moest wezen en blijven de regelmaat van den wandel der Christenen; v. 15. 16.

Ten derden bid hy, dat niemand hem dezen aangaande verder moeite aan doe, voegende daar by een beweegreden van zijn lijden in Christus zaak, gelegen in de woorden: *want ik drage de Lidteekenen des Heeren Jezus in mijn lichaam.* v. 17.

Eindelijk maakt hy het slot van den ganschen brief met een genadenwensch v. 18.

De Heer Steengracht laat zijn geest hier aan 't einde, als naar gewoonte, in een lustigen beemd van Godgeleerdheid weiden; 't zy dat het hem lust den roem des Apostels te beschrijven, en deszelfs stoffe, *het kruis van Christus*, die de heerlijkste is in tegenstelling van alles; 't zy dat hy ontvouwt wat het is, *der wereld gekruist te wezen*; of dat hy de onderlinge kruifling voor, onder, en na de Wet, en hoe die door Christus kruis geschied, aantwijst. Niet min doorwrogt is zijt verhandeling van het gene in Christus kragt, en geen kragt heeft, over v. 15: waar by het *Nieuw Schepsel* aanleiding geeft om ook het *oud* te kennen, en wat het nieuwe in Christus al vermag. 'K moest niet vergeten, hoe groot een eere het is de Lidteekenen van Christus te vordragen, en hoe dezelve te verstaan zijn.

Ziet daar; kenners van godgeleerdheid, rijpe vrugten van een godgeleerd brein, 't welk, de H. Schriftuur tot zijn grondnemende, vooreen zinspreuk

spreek mag zeggen, het gene wy op onze Hollandische munt lezen *HAC NITIMUR, en langs dien grond door een schakel van goddelijke redenvoering opgeleid na het Paleis der Vryheid, zig verder uiten †HANC TUEMUR. Deze Vryheid waar van de naam zelf aantrekkelijk is, schoon ze nauwelijks gekent word, staat by den Schriftgeleerden Schrijver doorgaans voor 't oogmerk van des Apostels brief te boek.

Gy zult hier bevinden, dat hy allerley wetenschappen, geschiedenissen, en oeffeningen heeft doorgewandelt, niets dat goed, regt, nut, aangenaam, geestig en prijsselijk is, afgewezen, maar verkoren met oordeel, en voornemen om alles tot dienst en cieraad van deze letterlijke timmeraadje over te brengen.

't Is waar, gy zult hier en daar vry wat nieuws vinden, voor de bevatting van wijs en onwijs bloot gelegd, en misschien verschillende zoo van het gemeen gevoelen, als van het beleid en verstand der Predikers; maar men hoore, wat daar van de Godgeleerde te Franeker in hunne oordeeluiting over dit werk zeggen; namentlijk dat zy wel vernomen hebben, dat de Heer Steengracht in 't opmaken der tegenstellingen van verscheide Staten, Bedieningen, en goederen, van de Kerk, gewoon is te gebruiken zeer krachtige en nadrukkelijke spreekwyzzen, die de quaadwillige of ongeoeffende in de taal van Gods Geest zouden kunnen misduiden, tot hun eigen nadeel, maar welke de geoeffende in de wijsheid Gods, in waarheid, zullen bevinden ontleend te zijn uit het eigen woord van God, of na den regten zin des zelven uit een

P 3

zeer

Hier op stennen wy, † Deze boschermen wy.

zeer rijken schat des herten zeer rijkelyk voortgebragt.

En verder

Das zy zig inzonderheid verpligt vinden te be-
 tuigen, tot hun overgrootte vernoeging en stigting
 te hebben gezien, dat de spreekwijzen van den
 Schryver zoo zeer gerigt zijn na de eenvoudigheid,
 kracht en klaarheid der spreekwijzen van den Geest,
 zonder inmengsel van woorden der menschelijke
 wijsheid, als misschien nooit overvloediger be-
 spreukt word in de schriften der voornaamste godge-
 leerden: 't welk zoo veel te meer te verwonderen
 is in een Persoon, dien het God gelieft heeft te schik-
 ken tot zulken staat en bediening in de wereld,
 daar de menschelijke wijsheid meest te pas komt,
 en geoeffent word: het gene der haten dienen
 moet, zoo wel tot opwekking van yder, in wat
 staat by gesteld is, om dit loffelyk voorbeeld na te
 volgen, als **TOT BESCHAAMDHEID VAN
 VELE LEERAARS IN IZRAEL, DIE DE
 WIJSHEID DER HEILIGEN NOOIT GE-
 LEERT HEBBEN.**

Deffige waardeerwoorden, voorwaar, en
 ter zake dienende.

III. HOOFDDEEL.

Relation de l'Expedition de CARTHAGENE, faite par les François en M. D. C. XCVII.

Dat is,

Verhaal van den krigstogt van KARTHAGENE, door de Fransche gedaan in 's jaars M. D. C. XCVII. Te Amsterdam by de Erfgenamen van Antoni Schelte 1698 in 12. 6 bladen met 2 groote kaarten.

Dat de verovering en plondering van Karthagene, Bischooppelijke stad der Spanjaarden in Zuid Amerika, weinig tijds voor 't sluiten van de Rijswijksche Vrede, zoo stout van de Franschen ondernomen, als gelukkig uitgevoerd is, kan uit dit verhaal blyken: en al wie eenig belang in den Amerikaanschen handel heeft, kan daar uit zien, hoe groot een gevaar de Spanjaard in dit gewest van den Franschman te vreezen heeft, zoo dikwils als zy met elkanderen over hoop leggen.

Pointis zelf, die met een smaldeeling oorlogschepen hoofd van 't gansche werk is geweest; de Baron van Pointis; zegge ik, onder wiens gezag en beleid deze krigstogt gedaan is; word ons van den boekverkooper ook voor den beschrijver van dien opgegeven: zulks dat we hier geen naver-telling, of een praatje van hooren zeggen, maar een nette aantekening uit de eerste hand, en van

eigen reedfel, hebben. Het verhaal komt hier op uit.

Degemelde Pointis was langen tijd voornemens geweest, met een deel schepen, tot eer en voordeel, zoo van zijn Koning, als van hem zelf, d'een of d'ander Zee togt te ondernemen, maar men liet hem ten Hove al te lang achter aan loopen: en toen hy al wist, met welke schepen hy in zee zou steken, waren d'er zoo vele beletselen van wind, en weér, kalfatering, en trage uitrusting, dat hy niet voor den zevenden van Loumaand 1697 van de reede van Brest konde t'zeil gaan. Hy zette zijn koers na 't Eiland van Sant Domingo, en belandde aldaar, na een vaart van vijf en vijftig dagen, zonder dat hy eenig ongemak had geleden van zijne vianden de Engelschen, die men zeide dat met een vloot van veertig oorlogschepen voor Brest op hem zouden leggen kruisen. Aan de Kaap François, welke een gedeelte van S. Domingo is, verstond hy, tot zijn leedwezen, dat Hopman Desaugets, die in dit water met drie schepen zijn fortuin zocht, en van 's Konings wegen geboden wierd, zig by Pointis te voegen, reeds na Vrankrijk was gezeilt, en Daunou, Fransch Krijgsoverste op dat Eiland, zeide hem, dat de Bevelhebber Du Casse, hem geen grooter krijgshulp zou leveren, als van omtrent vier honderd koppen, schoon hy koninklijk bevel had, om hem al de magt van die volkplanting by te zetten.

By geluk waren alle de roovers vandat geweest, die men *Flibustiers* noemt (en dien naam zullen wy hen laten behouden) wel vaardig om t'samen te komen, maar zy zijn losse menschen, die gaan,

en

en komen, als 't hun gelieft: zoo dat Pointis niet alleen miste de Schepen en 't volk van Desaugets, maar ook, in plaats van 1400 of 1500 koppen, van S. Domingo niet meer als omtrent 600 te wagten had. Voor schepen van voorraad had men zoo veel zorg gedragen, als doenlijk was, en hy moest hem nu behelpen met de riemen, die hy had.

Na eenigen woordenstrijd met du Casse, die de levering van minder volk, als verwacht was, zeer ontschuldigde, en de dapperheid van de Flibustiers boven maten verhief, wierden deze woeste roovers t'scheep genomen, en hune roofjagten zeilreed gemaakt. Dit volk is een schuim van allerley geboefte, schurken, meeren-deels, die hun geluk zoeken met rooven en stelen; schelmen, die schepen hebben afgeloopen, en zig aan deze kusten onstraffelijk onthouden, om dat de Bevelhebbers daar grooten dienst van trekken. Daarenboven alle zoodanige quanten, die men in Vrankrijk Vagabonden noemt, en deugnieten, worden na die Eilanden gezonden, en moeten daar drie jaren dienen. De Heer, of meester, laat hen eerst het land bouwen; en, als hun dienst ten einde is, krijgt elk een Vyerroer, of Snaphaan: daar mee gaan ze zecrooven, en dragen den naam van *Flibustiers*. Voor dezen leefden zy t'eenemaal buiten het minste gezag, in 't wild: maar sedert weinige jaren hebben zy zig onder den Bevelhebber van S. Domingo bestelt, en die geeft hen verlofbrieven, om vrijelijk op de kaap te varen, mits het tiende deel betalende; dus willen zy ook voor onderdanen van den Franschen Koning gehouden werden:

zoo 't waar is, dat hier staat. De Bevelhebbers van S. Domingo, die uit dezen handel hunne ledige beurzen vullen, zeggen, dat dit geboefte grootelijks noodig is, om de Spanjaards afbreuk te doen; en dat het de voornaamste kragt en steun van die volkplanting is.

Pointis vond die Heeren Flibustiers heel fier, en moedig, maar hy toonde, dat hy ook hair op'zijn tanden had, en rekenende hen voor onderdanen van zijn Koning, die hem moesten helpen, gaf hy rond uit te kennen, dat zy hem tot het doen van een gewigtige togt moesten bystaan: dat zy aan hem een Hoofd en Overite zouden hebben, maar geen makker van hun fortuin: en by aldien zy maar de minste sporreling maakten, in hem te gehoorzamen, of t'scheep te gaan, dat hy alle hunne schepen tot een toe, in den brand zou steken; en, zoo niet voor altoos, ten minsten voor een langen tijd hen de gelegentheid tot zecrooven benemen.

Zy verklaarden deel te willen hebben in den beuit, die d'er zou vallen; en dit vond hy redelijk: weshalven hy daar van niet alleen verzekering gaf, maar ook met een plakfschrift alomte liet afkondigen, *dat hy beuluiden, man voor man, deel in den beuit zou geven, met, en beneffens, des Konings schepen*: dat is te zeggen, een schip van honderd koppen zou eens zoo veel trekken als een van vijftig; en, om hen niet te doen aarzelen, maakte hy geen gewag van het aandeel, dat den Koning, den Admiraal, en de Reeders toequam: maar voegde daar nog by, dat zijn Majesteit de goedheid had gehad van zijn volk op dezen togt te vergunnen een tiende deel van de eerste

eerste tienmaal honderd duizend guldens, en een dertigste deel van 't overige. Ten verzoeke van Du Cassé nam hy, op dezelve voorwaarde, nog twee schepen in dienst. En dit was het beding; 't welk hy (zoo hy voorgeeft) met de Roovers maakte; en waar over zy wegens den roof naderhand met hem omeenig waren, misschien onkundig van Ezopus fabel by Fedrus,

Nunquam est fidelis cum potente societas, &c.

beduidende,

Dat maatschappy met een sterker nimmermeer getrouw is.

Nu was alles in 't eind van Snocimaand klaar, en de schepen vonden zig by malkanderen, aan de reede van de Iroisen, of de Kaap van Tiboron, die maar drie mijlen van een leggen. Dog niemand, dan Du Cassé alleen, konde bedenken, dat Pointis het op Karthagene gemunt had. De Galjoenen (zoo als men die noemt, dat is, de rijkgeladen Spaansche schepen) die te Porto bello, of ten minsten op de streek van Karthagene waren, stonden hem wel aan: maar het scheen een al te hachelijke zaak, die te gaan op zoeken. Het was Pointis om 't goud en zilver te doen, en hy wist wel dat de Spanjaards, als zy 't niet langer hadden kunnen houden, hunne schepen in den brand zouden gesteken, of in de grond geboort hebben; waar door zy de schatten niet quijt waren, maar hy van al zijn hope zou versteken zijn geweest, als wien het niet gelegen quam dezelve daar te gaan opvissen. Na Vera Cruz te zeilen,

was

was nog hachelijker, en daar waren veel meer redenen, welke voor 't veiligste stelden regt toe: regt aan op Karthagene los te gaan; want, quam hem die onderneming te mislukken, zoo was 'er nog altijd kans tot andere.

Op het schip van Desaugets was een Engelsman Vanuer, die, voorheen lang ten dienst van de Spanjaards in d'Indiën geweest zijnde, nu een wijl tijds de Franschen had gediend. Deze maakte, met hulp van zekeren sterkte-bouwer, verscheide kaarten van plaatsen, en voor al een van Karthagene, die zeer net was: want hy was daar in bedreven.

Eerst dagt Pointis met zijne vijf duizend Soldaten (de Matrozen niet gerekend) by Karthagene te landen, en die plaats aan te tasten, wanende daar toe volks genoeg te hebben, al lagen d'er zelfs de Galjoenen: maar hy zag daar na zijn verkeerde rekening, en dat hy naauwelijks de helft der vereiste kragten had. 'k Zwijge, dat hy daar in bare zee moest ankeren, en zijne matrozen t'scheep laten, of hem de Engelsche misschien achtervolgden. Des vond hy raadzaamst, en hy geeft onstandige redenen van zijn besluit, eerst de sterkte Bokachika, die den ingang in de haven van Karthagene dekt, te beïtormen; welke zoo hy meester wierd, konde hy, met hulp van zijn Scheepsvolk, Karthagene zelf gaan beschieten. Tegen de Galjoenen, zoo ze daar waren, had hy ook een kans; en, by een weinig fortuin, moest hem de stad ten minsten brandschatting betalen, om van een vervaarlijke bombardering bevrijd te wesen.

Na rijp overleg, word dit besluit aan al 't volk be-

bekend gemaakt, en van elk een, op hope van zijn deel in de plondering, met vreugde gehoord. Du Casse raadde hem, twee schepen met Flibustiers voor uit te zenden, om by Karthagene te landen, en eenige gevangene daar van daan te slepen; 't welk geschiedde: maar deze roovers waren te heet op beuit, en deden niets anders als eenige kleine schepen na-jagen, zulks dat Pointis hen nog de voorste was.

Ik zal my niet ophouden met de namen der schepen, en der zelve Oversten, nogte met den rang van d'ontscheping; maar voortgaan, met het gros van Pointis bedrijven te zien.

Alle de schepen, een vloot uitmakende, waren nu tusschen Karthagene, en de punt van Hikokos, gekomen. Men ankerde twee mijlen van de stad, dog de bombardeerschepen liepen daar nader aan. Du Casse zou de Flibustiers gelijden.

Byzonderlijk vlamde Pointis op de rijkdommen, die in de Kerk van * *Notre Dame de La Pouppe* waren; maar hy konde de Spanjaarts niet bodelleten; alle die schatten wech te voeren, voor al eer hy het kasteel van Bokachika verpvert had.

Een oude Spanjaard, Sanchez Ximenes, die deze sterkte vijf en twintig jaaren bewaart had, vierd

* Willem Dampier zegt in zijn reistogt rondom de wereld (het uitskrift van dat werk legt klaar) dat deze Kerk en 's Klooster, waar in de lieve Vrouw, onder de benaming van Madre de Popa, of Nuestra Señora de Popa van de Spanjaarden geuëert werd, op den top van een berg achter Karthagene staant, en van vngelooflijke wijdenmen voorzien is.

wierd genoodzaakt, wilde hy met al zijn volk niet om hals raken. dezelve over te geven, met zoo goed een beding als hy konde, hebbende reeds een hevige bestorming uitgestaan, en eenige van zijn volk verloren: want van de drie honderd soldaten, die daar in geweest waren, vond men nu maar twee honderd in staat van dienst te doen: de rest was, in dien korten tijd dat de plaats met bomben en kogels beschoten wierd, gedood, of gequetst. Sanches Ximenes ging, met pak en zak, aan d'overzijde van het meer, dat de haven van Karthagene maakt: de overgeblevene Soldaten waren krijgsgevangene.

Pointis, de vetoverde sterke met een nieuwen Bevelhebber, en eenige bezetting, voorzien hebbende, liet de Flibustiers in vaartuigen aan de kant brengen, daar hy de post van de Lieve Vrouw best konde bemagtigen. Maar Du Gasse, die een quetsuur had gekregen, en zijn Wagtmester, weigerden die moeilijke berigtogt te doen. Weshalven Pointis een zekeren Daunou tot overste van de roovers stelde. Eerst liet hy eenige bendes voor zijn gezigt inschepen, en de rest van 't werk aan Daunou: die hem wel haast met tranen in d'oogen quam zeggen, dat de Flibustiers hem niet wilden gehoorzamen. Hy konde dat volk niet afschep krijgen, nog met dreigementen, nog met goe woorden; en als hy een uit den hoop by den arm gevat had, en in de boot wilde stooten, had deze hem onzagt afgekeert. Flux quam Pointis aanvlieden; en hebbende den belhamel by de loep doen vatten, liet hy hem aan een boom vast binden. Daar quam een Biechvader by, men

tiers traden reeds toe, om hem te doorschieten: wanneer Daunou zelfs, op zijn knien voor Pointis viel, en om genade voor den misdadige bad. Pointis, wel wetende, hoe veel hem aan de wilvaardigheid van de Flibustiers gelegen lag, liet zig, quansuis, zeer bezwaarlijk verbidden, maar schonk hem eindelijk, op nog meer voorpraak, het leven. Toen had men werk, om dien armen hals tot hem zelven te doen komen: want hy konde zig niet inbeelden de dood te zullen ontgaan, na dat hem de oogen geblind waren.

Pointis ging nog na een ander vaartuig, daar men hem zeide, dat die gene was, die d'eerste van alle gemeuit had, en die, terwijl de eerste aan den boom stond om doorschoten te werden, stilletjes aan boord was gesloopen. Dezen quant liet hy in zijn boot smijten, en beval hem dat hy zig zoo aanstonds tot sterven zou bereiden: maar toen baden alle zijne andere maats om genade, en toonden zoo veel onderdanigheid, onder het gejuich van *de Koning leve!* dat hy voor de tweedemaal vergiffenis gunde, onder bedreiging van voortaan den tienden man uit hen luiden den nek te zullen laten breken, zoo Daunou maar de minste klagte over hun bedrijf deed.

De Historie komt hier op uit, dat de Fransche, met de Roovers, de post van de Lieve Vrouw, zonder slag of stoot, innamen, daar na met alle kragt en krijgslisten meesters van eenige sterkten wierden; eindelijk Karthagene te water en te land zoo fel bestormden, dat de stads Bevelhebber zig in staat vond, om op zoo goede voorwaarden als hy konde bedingen de stad over te geven: welke dusdanig waren. Dat hy, en alle de ge-

den,

nen, die de wapenen voerden, door de bres zouden uittrekken, met slaande trommel, en vier stukken geschut: voor 't overige, al het zilver zou, zonder eenige de minste uitzondering, van wien het ook mogt wezen, voor goeden prijze verklaard zijn. Alle de goederen der gener, die van huis waren, of uit de stad trokken, zouden desgelijks in Pointis handen vervallen: en die in de stad wilden blijven, zouden, voor gereed geld, in hunne eigendommen en voorregten gehandhaaft werden; en voortaan gerekent als door verovering onderdanen van den Koning van Frankrijk geworden. Eindelijk de Kerken en Kloofsters zouden in staat blijven.

Als het nog eenige dagen moest aanloopen eer de Bevelhebber uittoog, was Pointis niet eer tevreden, voor dat men hem een poort, en een bolwerk, inruimde; welke hy met Granadiers liet bezetten. Hy had het juiste gewigt bedongen van hoe veel geld of zilver yder Spanjaard met zig mogt dragen, en om niet bedrogen te zijn, stond het hem vry, de uittrekkende Spanjaards, en hunne pakkaadje, aan de poort te laten doorzoeken. Hy gaf den Krijgshoofden, op des Bevelhebbers verzoek, eens zoo veel als ze bedongen hadden; 't welk voor yder hoofd voor hoofd op twee duizend rijksdalers beliep.

De bezetting toog dan uit, en d'Overwinnaar Pointis, hebbende Du Casse stads Bevelhebber verkoren, ging zijn voornaamste werk maken van dat gene in handen te krijgen, waarom het hem enkel te doen was, te weten zilver. Hy wist wel, dat er van die zoo zeer begeerde muntstofse binnen Karthagene geen gebrek was, maar om die,

op

op de gevoeglijkste manier , in zijn nest te slepen , daar toe moest hy verscheide streken gebruiken ; welker een was , dat hy aan d'eigenaars , die wil- lig , en ter goeder trouwe , hun goed aanbragten , het geregte tiende deel , en aan de aanbren- gers van eenige inwoonders die hun geld verborgen , of niet trouwelijk aangaven , een gelijk tiende deel be- loofde. Dit liet hy af kondigen , en alomne door de stad aanplakken , met bygevoegde zware straf- fen tegen de overtreders.

Vervloekte krijg vol hetsche dwinglandy!

De arme Karthageners , aan d'ecne zijde ho- pende een gedeelte te behouden van het gene , dat gevaar liep in 't geheel verioeren te gaan , aan d'an- dere kant vreezende voor nijdige , voor gebuuren , en voot al wie hun mogt verklikken , kozen het veiligste , en quamen hun zilver en goud in zoo groot een menigte van zelfs aanbrengen , dat de daar toe gestelde Schatmeester en zijn volk niet magtig waren een ygelijk met wegen en ontfangen te gerieven.

Grootelijks waren de Kloosterlingen in hun meining bedrogen , als zy hoorden , dat zy zoo wel met hunne schatten ten offer moesten komen , als de gemeene man : want Pointis liet hen luiden de woorden in het verdrag van overgave *dat de Kerken en Kloosters in staat zouden blijven* zoo uit- leggen „ dat de plaatsén onbeschadigd zouden blij- ven , maar dat het geld , daar in zijnde , na- „ drukkelyk voor hem was bedongen : ander- „ zins hadden zy slegts den ganschén rijkdom van „ de borgery in hunne geestelyke byekorven kon- „ nen slepen.

Hier tegen bleven sommige nog hardbollen, voornamentlijk Vader Garnelli, een Jezuijt, en de overste der Koordedragers, of Minnebroërs. Dog men hield hen vast, en men dreigde hen hard te zullen handelen: weshalven de opziender der Jezuiten omtrent twintig duizend rijkdalers aan goud uit de kamer van Garnelli bragt, en by na nog zoo veel uit het klooster; en daar mee wierden de maats ontslagen.

De Minnebroëders, ziende de Flibustiers op hun aankomen, en wetende, hoe snood dat volk is in schatten te ontdekken, verklaarden, dat zy willig alle hunne middelen ten eersten zouden komen aangeven; maar zoo haast als de Flibustiers vertrokken waren, hielden zy zig gesloten, en quamten niet ten offer. Toen zond Pointis hen andermaal, en beval de hopluiden, dat zy dezē geestelijke huizen zouden onderzoeken: waar by zy zeer wel hun rekening gevonden hebben. Men kan eens staat maken, hoe zilverschoon die Minnebroërs, en hoe ledig van overtolligen huisraad hunne woningen gemaakt zijn. Hy had verboden, de vaten tot den heiligen dienst behoorēnde, aan te raken, maar alles wat slegts tot cierraad strekte, daar toe had hy zijne Aalmoesseniers last gegeven, om het zelve te verzamelen en eigen te maken. Daar was een Dominikaner, Vader Paulus geheten, die onder de Flibustiers voor Paap speelde, en het leger volgde; deze quant voegde zig by de Fransche Aalmoesseniers, en hielp in de Kloosters trouwelijk den beut schrapen; maar als hy in 't Klooster der Dominikanen desgelijks moest doen, en te vergeefs zijne beste maats wilde verschoonen, schreeuwde en vloekte hy

hy tegen dit werk, als tegen een afgrijzelijke kerkschendery, en verkondigde tegen Pointis de wraak des hemels. Het mogt niet baten: het plonderwerk ging zijn gang.

Nu zat Pointis, als een Vorst, op de *Cantadorie*, dat zoo veel als het stadshuis is, en ontving dagelijks schatten in overvloed, welke hy in des Konings schepen liet brengen. Maar gemeenlijk ontstaat aan deze kust van d'Indiën eens 's jaar een ongezonde lugt, waar van de geduurige donders en regens de voorboden zijn; welke nu wat langer waren achtergebleven, en aanstonds, na 't bemagtigen van Karthagene, begonnen uit te barsten. Daar uit rees, naar ouder gewoonte, een aller-vervaarlijkste smetziekte, die in minder dan zes dagen acht honderd menschen bedlegerig maakte (tot zoo verre, dat het Gasthuis te klein was) en de meeste van dien ten grave sleepte.

Groote moed was hier dierbare waar, want daar zag Pointis, dat alle de denkbeelden van zijne geplonderde rijkdommen, en zegepralingen, uitgewist wierden door een verbeelding van de dood: en had die ramp met de aangevange selheid langer geduurt, het stond geschapen dat hy niet alleenlijk de vrugt van deze krijgstogt (ik meine zijn gestole rijkdom) maar zelfs alle zijne schepen zonder slag of stoot van de vianden, by gebrek van volk, zou verloten hebben.

Du Cassé, die 't hoofd der Flibustiers, en mijdig was dat Pointis, als opperroover, op de *Cantadorie* zat, zonder hem of zijn volk daar by te roepen, en dat al de zilvere beult gestadiglijk in de Fransche schepen werd gesleept, begon brabbeling te maken, en de Flibustiers hadden reeds,

tegen verbod, hunne plonderklaauwen gebezigt. Pointis, hier van verwittigd, ging, met zijn lijffchutbende verzeld, alle de hoeken van de stad doorkruiffen, voornemens zijnde een gestreng voorbeeld van straffe te stellen, aan d'eerste, dien hy stelende ontmoette. Maar ze waren zoo bang geweest, dat elk op zijn post wierd bevonden, alwaar hy hen zulke lessen las, dat hun't hart in de schoenen zonk. Ook had hy over al zijne verfpieders, die hem het gemompel en 't gemor van de Flibustiers, over 't inschepen van al den beuit, genoeg quamen aanbrengen, maar hy wist wel, dat du Cassé, en zijn 's gelijke, uit misnoegen, deze taal den roovers in de mond gaven. Daar liep zelfs een gerugt, dat de Flibustiers van zin waren, de *Contadorie* op te breken, en hun zelve van hun aandeel in den zilveren beuit meester te maken. Dog hoe weinig Pointis het vreesde, dit zag hy d'er evenwel in, zoo wanneer hy genoodzaakt was geworden, een voorbeeldelijke straffe over hen uit te voeren, dat hy voortaan geen dienst meer van dat volk zou krijgen, daar hy ze van nooden had om zijne schepen na Vrankrijk te helpen voeren. Hy ging derhalven een anderen weg in. Hy toonde zig milddadig jegens de gequette, en voornamentlijk de verminkte van dat gespuis. Hy deed aanmerkelijke schenkaadjes aan hunne hopluiden, die zig dapper hadden gequeten, en hy meinde na, door de giften, die hy aan Du Cassé, en zijn aanhang, gedaan had (welke hy verklaart zoo groot te wesen, dat hy ze niet durft melden) alles bevredigt te hebben: maar hy stond verbaasd, als men hem berigte, dat Du Cassé (dief, en diefs maat) geen andere

andere rekening had gemaakt, dan dat van acht millioenen de Flibustiers twee zouden hebben, en hy van die twee een. Toen zag hy wel, dat 'er voor hem niets overig was, dan zijn gezeg en kloeken moed in top te voeren, met alle bedenkelijke naarstigheit. Maar hy was niet luttel verlegen. Al de oorlogstoerusting waar mede het beleg van Karthagene was aangevangen, was, zoo als men het ontscheept had, nog aan land. De smetziekte benam hem de helft van zijne vloetlingen, hy had naauwelijks volks genoeg om het zilver t'scheep te laten brengen; en het kanon, te Karthagene gegoten, stond nog op de wallen. Hy verzogt dan de Flibustiers, dat zy dit geschut wilden helpen inschepen, dog zy gaven tot bescheid, dat zy niet slegts geen handen meer aan 't werk zouden steken, maar dat zy zelfs geen wagt nog ronde zouden waarnemen, voor al eer zy hun wettig gedeelte van den roof hadden. Wat nu? Pointis maakte met rijke belooningen zijn weinig volkje, dat hy had, zoo willig en kloek, dat al het geschut, en de ontscheepte krijgssleep, weder ingescheept wierd.

Den 25sten van Bloecimaand waren de meeste bolwerken van de stad al geslegt, en hebbende vervolgens de kleiner minen laten springen, ging hy met al zijn volk t'scheep, latende Du Cassé, zijne hopluiden, en Flibustiers, in de stad, met bekendmaking zoo wel aan d'een als d'ander, zoo zy het minste huis, van hem gemerkt, durfden plonderen, dat hy alle hunne schepen in den brand zou steken. Dit gaf hen achterdenken, en wel om deze reden. Hunne schepen waren al te wel van beuit voorzien,

dan dat zy dezelve in gevaar van te verliezen zouden stellen; want Pointis, besloten hebbende geene koopmanschappen in des Konings schepen te laden, had de Flibustiers vergunt, dat zy alles, wat de inwoonders van Karthagene niet toequam, vrijelijk na zig mogten nemen.

Du Cassé kreeg ten laatste een heel andere rekening t'huis, en stond bijster op zijn neus geklopt, al hy zag dat hem, en de Flibustiers, niet meer dan veertigduizend rijksdalers van den rooftoegespasi wierd. Daar mee moesten zy gaan heenzeilen. Eer dat Pointis van Karthagene voer, liethy het Bombardeerschip, en nog een ander, in den brand steken; mitsgaders de vervalte overblijfselen van de sterke Bokachika springen.

Dit geschiede den laatste van Bloesimaand, wanneer hy zelf heel ziek was. Zijn siere moed, en knaphandig bevel, redde hem door 't een en 't ander; zulks dat hy niet alleen de dreigementen en lagen zoo van Du Cassé, als van de misnoegde Flibustiers, maar ook de gevreesde ongevalten van d'Engelsche oorlogschepen, die, op zijn smaldeeling los brandden, ontsnapte zelfs: nam hy, op zijn t'huis-reize, een Engelsch scheepje, dat met Indigo en Kottoen van Jamaika was gevaren, omtrent vijf en twintig duizend rijksdalers waardig; en quame eindelijk voor Brest, den negen en twintigsten dag van Oogstmaand 1697.

Twee kloeke kaartén strekken tot opheldering van het verhaal dezer stout-uitgevoerde en wel gelukte krijgstogt: d'eene verbeeldende de Stad en Raede van Karthagene, met hare sterkten; de tweede aantoonende hoe de Engelsche Oorlogsvloot de Fransche schepen ontmoette, en welke

welke streck de Baron van Pointis in zijn aftogt hield.

Ik hebbe dit uittreksel aan de staart wat opgekort, eensdeels op dat de lezer zelf eenige byzonderheden mag nazoecken, en dezelve vergelyken met de bekende vertellingen, die sommige wegens het geschil tussen Pointis en de Flibusiers hebben uitgestrooit; ten anderen, op dat ik over een boekje van zoo weinige bladen niet te wijldloosig schijne.

IV. HOOFDDEEL.

De Redenen van de opperste WIJSHEID,
verklaard in de negen eerste Kapittelen van
Salomons Spreuken, door Johannes Ojers,
Predikant te Amsterdam. te Amsterdam by
Gerard Borstius 1698. in 4. 183 bladen,
twee stukken.

IN de Vooreden dezes werks is de Schrijver terstond bezig om den Lezer een regtzinnige be-
 zeffing te geven van de woorden, die de aller-
 wijste der Hebreeuwsehe Koningen in 't laatste
 hoofddeel van zijn middelste boek zegt, en wel-
 ke by de verklaring zijner spreuken wel ter snee
 komen. *Weest gewaarschuwt, mijn zoon, (zegt*
de Prediker) van vele boekente maken is geen ein-
de; en veel lezens is vermoeijng des vlees. Het
 schijnt ons ter eerster opslag zoo toe, als of de
 Schrijflust daar wierd doorgestrecken voor een on-

nutte en eindelooze, arbeid: en indien iemand nogtans, daar meê bezeten, uit inzicht van de eindeloosheid, niet mogt wederhouden werden, zoo gaat des grooten Predikers les nog een stap verder. Want nademaal het lastig valt te spreken, als 'er niemand is die hooren wil, en het ruim zoo verdrietig moet wezen, te schrijven zonder lezers te vinden, zoo schijnt de prediker dien drift de lenden te knakken met zijne laatste woorden; *veel lezens is vermoejing des vlees*. Het geredste, dat men zou denken, op 't hooren van zulk een waarschuwing, uit zoo agtbaren mond voortgevloed, mogt dit zijn; liever dan de rust gehouden, als vrugteloos geschreven!

Maar de geleerde Heer Ojers (dien ik in mijn Boekzaal durve verwelkomen) doet het woord voor hem zelf, en alle andere, die zig der moeite getroosten, om met schrijven de Kerk te stigten, of nutte konsten en wetenschappen voort te zetten. Salomon verheft daar meê alleen de waardy der goddelijke schriften, in welke waarheid en godzaligheid is te vinden: en zijn les strekt daar heen, om het goddelijk boek niet agter te bank te zien werpen, uit onzinnige liefde tot wereldsche wijsheid. Wie dat doet, vind zig naderhand bedrogen, en mag wel denken, dat het de wijze man op hem gemunt heeft, als hy zig sterk tegen het schrijven van boeken laat hooren. Dit noodig stuk word daar na nog breeder uitgelegt, en met verscheide redenen goed gemaakt; en, op dat 'er niets te zeggen viel, dat men nu somtijds wel wat schrijft, dat juist te voren zoo niet geschreven was, krijgt de lezer over dat stuk ook zijn voldoening: alzoo hem eindelijk gezegt word, dat

zulks

zulks tot eere van Gods Woord strekt, geenzins tot kleinagting van die doorlugte helden, die voorhenen in 't doorgraven van dezen akker niet leuy nog onbedreven waren.

Gelijk de laatste over een stemt met de bevattingen van Koccejus, wiens leerling onze Schrijver geweest is, en wiens schriften hy met lof aanhaalt, zoo verdedigt hy een tweede bedenking, die tegen zijn manier van schrijven mogt werden opgevat, door een aardige gelijkenis, hem ter hand gesteld van Heidanus, dien de Heer Ojers meê rekent onder de Gamaliels, aan welker voeten hy gezeten heeft. Gy weet met my, goede lezer, dat men menschen onder de geletterde vind, die graag zien dat de boeken aan den dag komen, gelijk thans de rokken van 't Vrouwvolk, dat is, met groote franje, of gewerkte kanten. Is de bladzijde met witte namen, of vremde spreuken, bezaaid, ba! dat zijn de luiden, die't doen zullen. Onze Leeraar is van dat volk niet. Vraagt gy waarom niet? Hoor dan de zoete bedenking, die hem Vader Heidanus opgeeft.

*Semper ego in ista
fui sententia; sicut
in convivio cibi ap-
positi, & panis in
frusta sectus, non am-
plius sunt solius heri,
sed omnium invita-
torum, quibus jus
est, quantum lubet
de omnibus vesci,
& quod vult quisque*

Altijd ben ik van gevoelen geweest; gelijkterwijs op een gastsmaal de voorgediste spijzen, en het gesneden brood, niet langer den Gastheer alleen toekomen, maar alle de genoodigde gasten, welke regt hebben om van alles zoo veel als hun lust te eten, en een ygelijk na zijn

Q 5

wille

aligero: ita & cogitationes & conceptus publico donatos, non esse illius solius, qui istos invenit primum, sed omnium communis, & quas proprios facere cuique liceat, cui adfructu placet. Cum enim illis publicos esse voluit, nisi ut omnium essent? Plane ut capta spolia illius est, qui cepit.

wille uit te kiezen; dat alzoo de gedagten, die iemand in 't ligt geeft, niet alleen den genen toehooren, die dezelve eerst heeft uitgevonden, maar alle man gemeen zijn, en van elk een kunnen geëigent werden, die ze wil aannemen.

Want waarom heeft hy ze willen openbaar maken, als om dat ze vooreen yderten besten zouden zijn? Niet anders dan een wild die den gonen toekomt, die het gevangen heeft.

Nog is 'er iets, waar over wat te zeggen valt. De Heer Ojers zal in 't vervolg dezer bladen vermelden of een geschiedenis, of een text van 't Oud en Nieuw Verbond, uithalen, die met zijn verhandeling over een stemt, of daar toe kan gubragt werden. Maar hy geeft juist die geschiedenisse, of dien text, niet vol uit, in al zijne woorden: en nog minder met byvoeging van voorgaande of navolgende, die, ten naauwsten genomen, slegts dienen, gelijk de Orgelsten in hun konst zeggen, van 't byhalen van sommige registers, om maar te grofferen. Daar op doet hy dan een goede en slichtelijke verklaring.

Is nu iemand bekipt te weten, wie Salomons Spreuken in rang heeft gezet, dat komt daar na.

Ook

Ook het ze kennen en moesten verdeelt werden. Wie die Mannen van Hiskias waren, die in het vijf en twintigste hoofddeel voorkomen: wie Agur was, dien men in het dertigste vindt: en dan die godvrugtige moeder, welkers woorden het laatste hoofddeel uitmaken. Voorts word den *Lezer* aangeboden een korte inhoud van die negen hoofddeelen, die hy hier verklaard vind.

Ziet, *Liefhebbers van Wijsheid*, dat leert u de *Voorneden*. Ik kome tot het werk zelf, en daar van hebbe ik u dit in 't gemeen te zeggen.

De *Heer Ojers* heeft daar op toegelegt, om den *Griekfchen* en *Hebreuwfchen* text nauwkeurig met malkanderen te vergelijken, en dan over beiden zijne gedagten te uiten. De vrugt daar van kan niet anders als zeer goed en vermakelijk wezen: want houd u verzekerd, dat'er geen een grondwoord is, dat maar eenig nabedenken geeft, of 't word hier in al zijn kragt, in alle zijne betekeniffen, voorgestelt; dog beknopt, en zonder veel omslag.

De *Griekfche* text, die van de *Hebreuwfche* *Waarheid* somtijds te byster verschilt, word niet overgestegen, maar kort geopent, en by die gelegenheid vind een taalkenner veel van zijn smaak. Is'er een oudheid, gewoonte, of bondige spreuk, ze vind hier haar plaats, en by wijlen ook haar opheldering of verbetering.

De *Rabbijnen*, die over *Salomons Spreuken* voor dezen geschreven hebben, kome mede op hun rang, en zeggen ons, zonder veel ongenoege, 't welk noodigst gezegd dient, om den

den zin der woorden te verstaan. Daar zy 't wel vatten, worden zy geprezen; daar zy ongelijk hebben, schroomt onze Schrijver niet hun misverstand aan te toonen. De netheid, kragt, aardigheid, en voor al de goede trouw der Nederlandsche Overzetting komt meer dan op een plaats voor, en d'arbeid van die brave Mannen word na behooren erkent.

En schoon dit werk geen volflagen Leerredenen behelst, anders Predikaatsien gezegd, zoo is 't echter niet ontbloot van bequame toepassinggen, die een vroom gemoed tot de betragttingen van de vreeze Gods, overeenstemmelyk met Salomons voornaam oogmerk, opsporen door beweegredenen, het merg der H. Schriften in zig bevattende; en zoo belegt worden, dat zoo het hart daar door niet geraakt word, men 't wel mag opgeven: dewyl menschelijke wijsheid te kort schiet by die goddelijke, en hemelsche, die in Salomons woorden zoo levendig doorstraalt. Hy leeraart, hy vermaant, hy waarschuwt hier, en beoogt niets anders als het hart zoo te beklinken in de deugd, dat 'er geen ondeugd op hegten kan.

Maar, Lezer, my dunkt ik hoor u vragen, of 'er niet meer is? en of ik, na het doorbladeren van dit groot werk, u geen nader berigt weet te geven? Ja: en 't is dit.

Deze Schrijver vat deze spreuken, en de lesfen daar in opgewonden, zoo wat anders op, als gemeenlyk wel gedaan word. Hy stelt vast, dat dit geen losse spreuken zijn, goed, waar, en goddelijk; want dat trekt geen Christen in twijfel, maar die in een zeker verband met mal-

malkanderen staan; die zaken verhandelen, welke een rang een omkring van tijd aanwijzen, en met honderd plaatsen, zoo van 't O. als N. Testament, een naauwe overeenkomst hebben. Maar, zegt gy ligtelijk, ik kan dat verband zoo niet zien, byzonderlijk na het einde dezer eerste negen hoofdstukken. 't Zy zoo. Evenwel oordeele ik (zegt de Heer Ojers) dat de opperste Wijsheid, en de Heilige Geest, naar zijn goddelijk en voor ons onbegrijpelijk oordeel, en wijsheid, reden heeft gehad, waarom hy deze of gene dingen dus of zoo heeft samengevoegt, hoewel wy daar van terstond geen reden kunnen geven. Hier mee worden wy oot aangezet, niet om die dingen te laten varen, en op te houden ons daar in meer te oefenen, maar op dat wy daar in te meer mogen bezig zijn, en met grooter ernst oppassen, om in de kennis dezer ondoorgrondelijke en echter zaligmakende wijsheid toe te nemen.

Dat gaat voor uit. Dan word de goddelijkheid van deze spreuken vast gestelt, en aangewezen wie zy waren, die dezelve hebben durven opentlijk bekribbelen of verwerpen. Onder d'oude komt hier voor Theodorus Mopsuestens. Deez' was eerst van een ingetogen een eenzaam leven, groot vriend van den grooten (a) Guldemond: maar de man verviel, en zijn buik wierd zijn God. Quaad was het, en jammer; maar 't mogt'er niet by blijven. Hy wilde andere hem gelijk maken; en om dat Salomon dat wellustig leven ten strengsten hokelt, 't welk de dag te kort valt om te zwelgen;

(a) Chryostomus.

gen, en daarom de nagt niet lang genotg is om weêr nagteren te werden, maar zig enkel aan wijn en hoeren vertuit, zô begon deze Mopsuestentus op die spreuken te moppen, als of die Salomon uit de pen gevallen waren, zonder dat hy van den geest beïerd was geweest. Onnoozel! Is waarheid dan geen waarheid? Hy wierd gedoemt in een Kerkvergadering binnen Konstantinopelen, ontront het jaar 551. d' Ander is Benediktus de Spinosa, een quaint, overte wel bekend, dan dat ik een enkel woord van hem behoeve te melden.

Dit afgehandeld zijnde, word ons gezogt, hoe Salomon hier behoofft te werden aange-merkt: te weten, als verbeeldende Jezus Christus, die waarlijk alleen d' opperste Wijsheid is: Hoe men Salomons zoon moet aanzien: 't welk ligt te vatten is voor de ware Kerk, en 't lichaam van alle geloovige; en derhalven wel vast houden dat hier is een geduurige tegenstelling van de Wijsheid Gods tegen de dwaasheid van de Wereld; van Christus tegen Belial; van de gerechtigheid tegen d' ongerechtigheid; van Gods Kerk, als een zuivere en reine maagd, tegen de schaamtelijke en geestelijke hoere: zô dat des wijzen Konings merk-priint hier niet alleen is als van een Koning, en Leenaar; die voorsiet wat regt en billijk is, maar als van een Profet, gelijk Augustijn, Hilarius, en Ambrosius dat toestemmen. Al verder.

Het woord *700 spreuken*, en 't wortelwoord *700* komen hier te voorschijn, en wy leeren dat daar onder vijfderley soort van spraken vervat zijn. I. Ligte, klare, en gemeen-

zame ; die de minste vat. (*metagoria* werd uit Hefychius beschreven) II. * Schrandere omkeringen van woorden. III. Raadselen. IV. Verdichtfels, of fabelen. V. Gelykenissen, alternaal met andere plaatsen uit de H. Schrift bekrachtigd. Nu meine ik, dat een ygelijk, die van godgeleerde verhandelingen niet heel onkundig is, genoeg kan giffen, wat hier op te wagten staat; dog alle mijne lezers zijn daar in niet even afgerigt: 'k zal daarom nog wat aedert komen.

Onze geleerde Ojers, zijne gronden dus gelegd hebbende, gaat daar op voort, en vind in 't eerste wel zeer goede en heilzame vermaningen omtrent de pligten van dit leven; maar dat alleen te vinden, en niet meer, dat dunkt hem al te mager, en niet genoeg voldoende aan 't oogmerk van den H. Geest, nog aan dien hoogdravenden titel van *Opperste Wysheid*. Daarom tast hy wat dieper, en vindende hier den Heere Jezus, die zijn dierbare Bruid vermaant, leert, en waarschuwt, toont hy d'overeenkomst van deze lessen met alle andere: 't welk hem een ruim veld opent om te gaan weiden. Eerst komen dan de Profeten met hunne gelykluidende voorzeggingen; daar na d'Apocelen; en daar op dan de vervulling; 't zy die reeds is voorgevallen, of dat ze nog te gemoet word gezien. Men vind 'er geen voorzegging, die zoo maar ter neer geplakt word; neen. Ze word in hare omstandigheden en betrekkingen voorgedragen: die worden onderzocht, open-

• Strophat,

heldert, van verdraaide gedagten gezuivert, en ftigtelijk toegepast.

Het meeste gedeelte van dit boek moest ik uitschrijven, lezer, wilde ik u alle de staaltjes aanwijzen, waar meê ik dat zou kunnen waar maken: en waar toe dog dien arbeid? Dit kan ik u onderwijlen zeggen, dat zy, die in zulke verklaringen van de Schriftuur smaak vinden, hier overvloediglijk zullen voldaan wezen. **Neem dit staaltje.** In 't vijfde hoofddeel komt een vrende vrouw te voorschijn met alle de minen van een vollage ligtekooy, uit de beschrijving, die de wijze Koning gedaan heeft. **Zeer wel.** De lichaamljke hoerery is een groot en vuil quaad; ten uiterste schadelijk, ten hoogste strafbaar. Dat word aange-toont. Maar daar moest meer wezen, zou het wel wezen. De Heer Ojers gaat dan voort, wijft het gemeen oogmerk, dat is, dat de Kerk op de grondregelen der Wijsheid zou merken, en rekeat, dat men niet anders kon denken, als dat daar tegen over gestelt worden de streken en looze veinzeren van een wereldsch gezelschap; een menigte, die zig uitgeeft voor een egte vrouw, maar die een hoer is; welkers gezelschap men moet mijden, wil men het uiterste verderf ontgaan. Dit te toonen, en daar op na Johannes Openbaring over te stappen, is eene zaak, een werk. Daar is een Hoer, een Jezabel, die zegt een Profetes te wezen. Met de Openbaring worden vergeleken de benamingen, die de Profeten gebruiken, als Babel, Tyrus, en Gog, en Magog. Wijders de plaats Matth. 7. 15, 16, die nader uitgehaalt word, met

met aanwijzing, hoe zy aan hare vrugten konnen gekent werden: een plaats, brengende ons, op 't voorgaan van dezen Schriftgeleerde Leerraar, tot die, welke te lezen staat Matth. 24. 23-27. Van die komen we tot die van Paulus 1 Tim. 4. 1, 2, 3, en van Petrus tweede brief 2. 1, 2. Over dit laatste merkt hy aan, dat de Apostel zegt, *zy zullen onder u wezen*: 't welk dan te verstaan geeft, dat zy een belijdenis van 't Christendom moeten doen, en ten minsten zeggen, dat Jezus is de Christus. Dan word aangewezen, waar in haar hoerdom bestaat: hoe zy weet te freelen; dog hoe dat ook op de dood uitkomt. Alles is met Schriftuurtexten bevestigd.

Wie nu weet, hoedanig een beschrijving in 't zevende hoofdstuk te lezen is, die water-tand al, om onzen Schrijver daar in zijn kragt te zien.

Het achtste hoofdstuk is van geen minder belang: 't zy dat gy lust hebt om Jezus eeuwige geboorte en Godheid te weten, 't welk bondig geschied, of dat gy over 't burgerlijk leven wilt hooren redeneren, wanneer d'opperste Wijsheid zegt, *doer My regeren de Koningen*; d'oorfprong van de regering, Nimrods jagen, het bouwen van Steden, de wetten, daar toe noodig, byzonderlijk de Wet van doodslag te straffen: al t'zamen word het hier nuttelyk behandelt.

Maar ik scheid'er af: want daar is een zee van gedagten, lessen, aanmerkingen, en voorzeggingen, die my te verre zouden heen slepen. Die de moeite wil doen van den bladwijzer op

te slaan, zal haast bemerken wat hier al, tot onderrigting, is by een gebragt; en dat de texten, daar in gemeld, meest alle een breede verklaring krijgen, die den last van 't nazoeken wel dubbel betaald zet.

V. HOOPDDEEL.

Jacobi a Mellen, Lubecensis, Sylloge nummorum ex argento uncialium, vulgo Thalerorum, seu Imperialium, quos Imperatores & Reges Romanorum, nec non Austriae Archiduces signari jufferunt.

Datis,

*Verzameling van zilverse penningen, een on-
ce wigtig, die men gemeenlyk Rykscalers
noemt, en welke op bevel van de Room-
sche Keizers, Koningen, en Aartshartogen
van Oostenryk gemint zijn, door Jakob
van Mellen, van Lubek. Te Lubek by
Boekman en Wiedemyer 1698 in 40. 12
bladen.*

VAan den eersten schok dezes penningboeks
sprak ik in Hooy en Oogstmaand des voor-
leden jaars. Sedert dien tijd is my berigt, dat de
tweede ook is uitgegeven, dog ik heb ze nooit

gezien, en derhalven deswegen niets kunnen zeggen.

Om gewigtige oorzaken vond de zeer geleerde Heer van Mellen, Predikant te Lubek, geraden, zij u opzet te veranderen, en het gene hy tot meer schokken, of verdeelingen, had toegeschiedt, thans; op deze wijze, in een boek te vervatten. Men ziet daar in de Rijksdalers der Roomsche Keizeren, Koningen, en Aarts-hartogenen, niet alleenlijk op een zeer nette manier in koper gesneden, maar ook met Hist-ry-Geslagt- en Wapen-kundige verklaringen opgeluisterd: zoo dat dit werk voor een gedenk-boek verstrekt, waar in de gedagtenisse van het alledóorlugtigste huis van Oostenrijk, sedert meer dan twee eeuwen her, word levend gehouden.

Een Hoogduitsche vertaling van 't zelve (de titel is *J. von Mellen curioses Thaler-Kabinet* enz.) is onder handen, dog 't eerste deel alleen tot nog toe uitgegeven.

VI. HOOFDDEEL.

* *Tweede uittreksel van de Predikationen door*
KASPAR BRANDT *uitgesproken.*
Gedrukt Te Rotterdam by Barent Bos
in 4. 1698.

IK hebbe onlangs van Brands twee en dertig Kerkredenen, na zijn overlijden in deze stad gedrukt, de dertien voorste alleen in de Boekzaal laten zien: eensdeels, om dat ik, toen ter tijd rondom in papieren gebolwerkt, de handen wat ruimer wilde hebben; ten anderen, om dat de overige; altemaal over Texten uit het Nieuwe Testament gepredikt, in een nieuw uittreksel saken plaats te verdienen.

d'Eerste van die verklaart des Zaligmakers woorden by † Mattheus, *De Mannen van Ninive zullen opstaan in 't oordeel met dit geslagte, en zullen het zelve veroordeelen: want zy hebben zig bekeert, op de prediking van Jonas. En ziet, meer dan Jonas is hier.* Woorden, waar mede de Goddelijke Wijsheid het Jodendom, wegens haar onbekeerlijkheid, tot schaamte dwingt. Schaamte namentlijk en vreeze zijn twee hartstogten, waar door de zondaars in de Schriftuur veeltijds tot bekeering worden aangenoopt.

De Kerkredenaar maakt zijn werk van te onderzoeken, hoedanige deze mannen van Nini-

ve

* *Het eerste staat in Mey en Juny 1698.*
 † *Matth. 2, 41.*

ve waren, en in wat zin Christus getuigt, dat zy tegen de Joden zullen opstaan: laatstelijk op wat grond de verdoemenis der onbekeerlijke zonde steunen: dat was, om dat zy zig bekeert hadden, op de prediking van Jonas, die by Christus niet in vergelijking quam.

Deze Niniviten, Heidensche menschen, en blinde afgodendienaars, inwoonders van die voortreffelijke groote stad Ninivé; eertijds aan de rivier den Tigris in Mezopotanie gelegen, hebben zig bekeert, dat is te zeggen, de goddelijke dreigementen, hun door Jonas verkondigd, van gansch harte geloofd, en, om dezelve voor te komen, het quade gelaten, het goede gedaan. De Joden daar en tegen, Gods eigen volk, en bewaarders van zijne godspraken, de aangeboden genade verwaarloozende, lieten zig overwinnen van onverligte Heidenen. Zy hadden, in plaats van eenen Profeet, ontelbars Profeten gehoord, maar met doove ooren: ja de reden hunner zware veroordeeling zag byzonderlijk daar op, dat zy, van God genoodigd door den Allergrootsten Profeet, zijn Zonde, echter tegen die genade hunne harten verstokten. De Niniviten bekeerden zig, op de prediking van Jonas, een Profeet, die hun vreemd en onbekend was, die hun zelfs geen blijken zijner goddelijke zending had gegeven: de Joden hoorden den Messias, die zijn preken met wonderen op wonderen verzegelde, en nogtans bleven zy stijfkoppig, en boos.

In (a) vier volgende Predikaatsien ontvouwt de Heer Brand de Historie van het uiteinde van

R. 5

Jo-

(a) de 13, 16, 17, en 18 de.

Johannes den Dooper uit het veertiende hoofddeel van Mattheus. Eerftelijk verſchijnt ons daar Herodes, de Viervorft, die, het gerugt van Jezus gehoort hebbende, tot zijne knechten zeide *deze is Johannes de Dooper: hy is opgewekt van den dooden, en daarom werken die krachten in hem.* Hy was Herodes, by Jozefus Herodes Antipas genoemd, een zoon van Herodes d' Askalonier, of Herodes de Grootte, voor wiens rekening de kindermoord te Bethlehem ſtaat. Deze Herodes de Grootte, van den Roomſchen Keizer over het gebied van gansch Izaël geſteld, had, onder goedkeuring van den zelve Roomſchen Keizer, drie zonen tot erfgenenomen zijner heerſchappy geſchikt, Archelaus, Filippus, Antipas, ſtellende Archelaus over 't Joodſche land, en waar onder Jeruzalem behoorde, Filippus over het Trachonitiſche land, tot aan den oorsprong van den Jordaan, en den oever van den berg Libanon, en Antipas over Galilea en (b) Perea, om dit land onder den naam van *Viervorſte* te beheeren, dewijl het geheele Joodſche Land van onds in vier deelen was verdeeld, hoewel onder een Hoofd of Koning ſtaande. Dus draagt deze onze Herodes Antipas niet alleenlijk den naam van *Viervorſt*, maar ook van (c) *Koning*: niet om dat hy in der daad een Koning was, maar om dat hy in die Landſtreck, waar over zijn bewind ſtrekte, koninklijk gezag voerde. Eindeſlijk hy was dezelve Herodes (dit moet ik 'er nog byvoegen) van wien men by Lukas leeft, dat hy om met deſſe ge-

(b) Een gedeelte van 't Joodſche Land, zoo genaamd naar 't Griekſch *μεγαρά* over den Jordaan. Men zie Kluverius. (c) v. 9.

vangen Jezus, en zijn koninkrijk, den spot te drijven. Hem een wit kleed liet aandoen, en in die bespottelijke gedaante weer te rug na Pilatus zond.

Op het gerugt van Jezus laat Herodes voor zijne hovelingen zijn gevoelen hooren, dat de onthalsde Johannes uit den dooden moogt opgestaan wezen, en daarom die krachten en wonderen in hem werkten: en men mag met reden denken, hoe hem dit in den zinn is gekornen? Dat willen we eens hooren.

Eenige meenen, dat Herodes wel iets moogt gehoort hebben van de waanwijsheid sommiger Heidensche Wijgeren, welke geloofden, dat de zielen der menschen, scheidende door de dood uit de menschelijke lichamen, waar in ze een tijd lang geleeft hadden, tuit dat lichaam in andere overgingen. Een gevoelen van oudert herkomst, en by de Indianen in zwang gaande. Vele oude Hebreen waanden ook, dat de ziel van den yverigen Pineas in den Profect Elias, de ziel van Jeremias in het lichaam van Zacharias, verhuist was.

Andere houden 't daar voor, dat Herodes waarlijk in bedenken nam, dat Johannes uit den dooden was verreezen, 't zy dat God zijn ziel een nieuw lichaam had toebereid, 't zy dat zijn ziel in zijn lichaam, 't welk zijne leerlingen begraven hadden, was weergekomen.

Maar, zal iemand vragen, hoe volgt dat, Johannes is van den dooden opgestaan, daarom werken die krachten in hem? Johannes deed immers nooit wonderen in zijn leven: zou hy nu teekenen en krachten doen, wanneer hy uit den

dooden was opgestaan? Heeft de verrijzenis dat eigen, dat ze uit haar aart kragten geeft om wonderdaden te bedrijven? Byzonder die verrijzenis, welke geschied, om wederom dit tijdelijke leven hier op aarde te leven, gelijk d'opstanding van den heiligen Jan zou geweest zijn? Nogtans lezen we nergens in 't Oude of Nieuwe Testament, dat de genen, die uit den dooden waren opgewekt, eenige wonderen gedaan hebben. Dat is waar. Dog men kan gevoeglijk stellen, dat Herodes aldus gesproken heeft, niet zoo zeer uit een regt geloof, waar door hy, na voorgaande gezonde redenkaveling, en op genoegzame bewijzen, deze opstanding van Johannes vast stelde; maar veel eer, dat hem deze woorden zijn ontvallen uit een twijfelmoe-dig hart, uit een ongegronde verbeelding van een quaad geweten, dat hem geduuriglijk den onthalsden Dooper te binnen bragt, en voor oogen stelde zijn gruwelijke misdaad, die hy met het vermoorden van den onschuldigen man begaan had: waar door hy teffens vreesde, dat het waar mogt wezen, 't gene sommige hem aangaande d' Opstanding van Johannes zeiden. Hoe luttel waarschijnlijkheid het mogt hebben, dat eenige hovelingen hem quamen aanbren-gen, dat het gerugt ging dat Johannes opgestaan was, evenwel zijn ontroerd gemoed deed hem dit als waaragtig aannemen, en al zitterende en bevende besluiten dat het Johannes mogt zijn, daar men zoo veel van sprak, dat deze man om zijnen 't wille quam verschijnen, en hem voor Gods oordeel dagen.

Deze vreeze was het, die Herodes, 't spoor by-

byfter zijnde, niet alleenlijk deed gelooven, dat Johannes was opgewekt, maar ook met veel meer heerlijkheid en magt was verrezen, dan hy te voren bezat. Dit doet hem zeggen, dat daarom in hem die krachten werkten: als of hy zeide, dat God hem met nieuwe geloofsbriefven had voorzien, en met een goddelijke kragt begaafd, enkelijk om voor al de wereld zijn zaak te regtvaardigen, en te toonen, dat men hem t'onrecht en tegen alle billijkheid vermoord had.

Johannes was, op bevel van Herodes, eerst gevangen en gebonden, om dat hy gezegt had, dat Herodes zijn's broeders Filippus huisvrouw Herodias niet mogt hebben. Zoo gaat het.

Obsequium amicos, Veritas odium parit,

is 't gemeen en waaragtig spreekwoord,

Gedienstigheid baart Vrienden, Waarheid baat.

Herodes Antipas, in 't gasthuis van een doodelijke zonde krank leggende, heeft zijn geestelijken Arts Johannes gehaat, vervolgt, gevangen, en eindelijk om hals gebragt. Te voren hooren wy, hoe 't gerugt van Jezus leere en wonderwerken, tot Herodes gekomen, hem in vermoeden en vreeze bragt, dat Johannes de Dooper mogt opgestaan wezen: maar by deze gelegentheid ontvouwt ons de Euangelyschrijver, in een tusschenreden, hoe 't met dezen Jo-

hannes te voeren was afgeloopen, en wat reden de tyran had, om den onschuldigen man te laten dooden. 't Was, om dat Johannes hem verweet, dat hy de huisvrouw van zijn broeder Filippus niet mocht hebben. Dat is 't al, wat d' Euangelisten hier van zeggen. Die omstandiger bekheid van deze zaak wil hebben, moet het uit den Joodschen Historyschrijver Jozefus halen, die dezelve historie wijdoopiger opgeeft; met dit onderscheid alleen, dat hy dezen broeder van Herodes niet Filippus, maar ook enkelijk Herodes noemt, verhalende, dat Herodias, een nicht zijnde van Herodes de Grootte, en een dogter van zijn zoon Aristobulus, aan haren Oorn (Filippus Herodes een man van zafzinnigen inborst) getrouw was, dewijl Herodes Antipas in huwelijk had de dogter van Aretas, Koning van het Stegnachtig Arabie. 't Gebeurde nu, zegt hy, dat Herodes [Antipas] na Rome reizende, onderweeg zijn verblijf nam ten huize van zijn broeder Herodes [Filippus] wiens huisvrouw was Herodias. Daar zijnde laat hy zijne oogen en geile lusten vallen op dezen Herodias, spant met haar aan, en belooft haar, dat hy zijn eijgen huisvrouw, Aretas dogter, zou verlaten, en haar trouwen, 't wesk hy ook volbragt: waar op dan volgde, dat de huisvrouw van Herodes, bemerkende wat'er tussen haar man, en haar schoonzuster, gaande was, en dezen hoorn niet konnende verdragen, zig heimelijk na haar land, en vader Aretas, begaf; die, om den smaad zijn's dogters te wreken, de wapenen daar over tegen Herodes opnam, en hem in een bloedigen ootlog inwikkelde.

Men

Men ziet uit dit bloot verhaaf, hoe verfoejelijk een stuk werks van Herodes dit geweest is, schoon hy 't met den naam van een huwelijk zocht te bewimpelen: een stuk werks, waar in verscheide zonden te zamen vlociden, welke Johannes de Dooper hem, zonder twijfel (al leggen hier de woorden slegt en eenvoudig) zal hebben aangewezen.

Hier over had Herodes den Man in de boeten laten zetten, maar, *willende hem dooden, vreesde hy het volk, om dat zy hem voor een Profet hielden.* Jozefus vertelt het heel anders, en zegt uitdrukkelijk, * dat hy Johannes gevangen en gedood heeft, uit vrees, dat hy door zijn gezag eenigen oproer en afval zou verwekken. Wy Christenen, geloovende dat de Euangelisten door leiding van den H. Geest geschreven hebben, behoeven Jozefus hier in zoo weinig te vertrouwen als op vele andere plaatsen, daar hy de zaken mistaft, en niet den draad der H. Schrift, maar zijn eigen zinnelijkheid; gevolgt heeft; gelijk we in ons Naamboek, daar 't pas geeft, zullen aantoonen. *Maar als de dag van Herodes' geboorte wierd gebonden, danste de dogter van Herodias, in 't midden, en zy behuagde Herodes. Waaron hy haar niet zede. Belsolde te geven wat zy ook zoude eischen.*

Eenige uitleggers meinen, dat hier van het Vieren van den jaardag van Herodes regering word gesproken, of van het verjaren van dien tijd, waar op hy allereerst tot Viervorst was ingetuid; hoedanige tijden oulinks van Vorsten en Koningen

* 18de boek. 7de Hoofdst. Foodsch. Ondh.

gen in plegtige geheugenisse wierden gehouden. Kaspar Brandt verstaat dezen text eenvoudiglijk van het vieren van zijn geboortedag: en daar hy van de danfferyen spreekt, zoo als ze hedendaags in zwang gaan, na een beknopt onderzoek over dezelve, zegt hy rond uit, * dat ze, zijn's oordeels, God zoo veelte meer *mishagen*, hoe ze wereldsche Herodeffen en Herodiassen kunnen *behagen*.

Maar laat ons de historie verder met hem afpreken.

Herodes, hebbende op zijn geboortemaal zijn dertele Schoondogter uit vermaak laten danffen, vond zulk een behagen in die ydele beweging des lichaams, dat hy *haar alles beloofde te zullen geven wat ze eiste, al waar het* (voegt 'er Markus by) *de helft van zijn rijk*: stellende aldus met een los en dronken hoofd ligtvaardiglijk zijn halve Koninkrijk, en het welyaren zijner onderdanen, ter schikking van zijn heerschzuchtig wijf, en wellustige dogter.

De dogter, door zoo onverwagt een aanbieding tot verbazens tot verheugd, en opgetogen, vond zig op een tweesprong, en onzeker wat ze zou kiezen, en hoe ze deze aanbieding haar 's Vaders, best tot haar voordeel, zou gebruiken. Wat nu? Met haar zelve, nog jong van jaren, te rade te gaan, mogt haar van 't hart niet. Ze besluit, met haar ouder en wijzer te beraden. Ze keert haar tot haar moeder, die haar met minne bezeten, en, de zaken van de wereld wat dieper als zy ingezien hebbende, haar, zoo ze vastelijk vertrouwde, den besten raad

raad zou geven, en haar belang wel waarnemen. Tot zoo verre droeg zig Herodias hier niet kwalijk: en gelukkig was ze geweest, zoo haar moeder zig ook als een regte Moeder omtrent haar gedragen; en haar's dogters belang behartigt had!

Maar zie dog hoe veel hier aan gebrak. De Moeder, die ze voor haar raadgeeffter had verkooren, geeft haar raad; maar een raad, die zoo oneerlijk en heilloos was, als ze eerlijk en voordeelig had moeten wezen voor haar dogter, die haar raad begeerde. Zy, die in haar raadgeving zoo wel had behooren te letten op het gene dat voor haar dogter eerlijk en betamelijk, als dat haar voordeelig kon zijn, laat zig van hare booze driften zoo verblinden, dat ze (zoo verre was 't'er van daan dat ze op deugd en eer zou letten) niet eens let op het voordeel en belang van haar dogter, ten opzigt van de wereld, en dit tijdelijk leven zelfs.

Haar Vader had haar de vrye keur van alles gegeven, zelfs tot de helft van zijn Vorstendom toe. Wat moeder nu, die van zoo wereldschen geeft als Herodias wierd gedreven, zou met zoo milden aanbieding hares mans niet haar voordeel hebben gedaan, en haar dogter doen verkiezen al wat tot voldoening van haar eerzucht en hooghartigheid had kunnen dienen? maar wat doet zy? hoe groots ook haar hart was, ze zet haar heerschezucht geheel en al aan een kant, en is op wraak uit. Ze is gebeten op Johannes; om dat hy haar overspelig huwelijk bestraft had; en raad derhalven haar dogter, of stuwte haar liever met alle kragt voort, om het hoofd van dezen haren gewaanden viand in een schotel te eissen.

Ongelukkige kinderen, die zulke Moeders, Vaders, en Raadgevers hebben! en nog ongelukkiger, zoo ze han suooden raad opvolgen, gelijk deze dogter, naar het verhaal vanden Euan-geliff, gedaan heeft, toonende, dat ze niet beter als haar moer was. Zoo schaamteloos was ze, dat ze, zonder te letten, hoe weinig zulk een verzoek de gemeene teederheid van haar vrouwe-lijk gellagt paste, ten Koninklijken banketzaal quam instrijken, en rond uit, in tegenwoordig-heid van alle de gasten, het hoofd van Johannes den Dooper eiste. By Markus staat, dat ze ter- stond, en met haast, in quam, willende het yzer smeden, terwijl het heet was, om dezen luim haar's Vaders wel waar te nemen, en zig van zijn aanbod te bedienen, eer hy d'er berouw van kreeg.

En hoe stond dog dit verzoek Herodes aan? Mattheus zegt hier, *dat hy bedroefd*, Markus *dat hy zeer bedroefd wierd*: een teeken, dat zijn droefheid niet gemaakt, maar waaragtig was.

Schijnt dit iemand vreemd, denkende waar die droefheid van daan quam? hoe? Herodes bedroefd te worden, die met Herodias eenen lijn trok, en Johannes, om zijn yrymoedige bestraffing, haatte? Hy bedroefd te worden, die Johannes al aan een kant zou geholpen hebben, was hy niet weethou- den geweest uit vrees des volks, dat Johannes in zonderlinge grootachting hield? Hy bedroefd te worden, die zijn hart in wellust haadde, en in slem- pen en dansen vermaak nam? Ja maar, deze droef- heid was in hem een zekere worsteling, die hy in zijn ziel gevoelde. Aan d' eene zijde wilde hy graag zijn haat tegen Johannes voldoen, en zijn wraak- zugtig wif ten dienste staan; aan d' ander kant

voel-

voelde hy zig verlegen, zoo niet d'eerbied van 't volk voor Johannes, als met d'overtuiging van zijn eigen geweten, dat van des mans onnoozelheid verzekerd was. Hier staat hy tusschen beiden, en besluit eindelijk, *om den eed, en om de genen die met hem aarzelen, het godloos verzoek godlooslijk in te willigen.* Dus beveelt hy dan, *dat men zijn Dogter het hoofd van Johannes den Doper in aenschotel van geven.* Voorwaar een laquode ligtvaardigheid in dien Vorst, die teffens een scherpregger in den kerker zond, en den man aldaar liet onthoofden, gelijk de gewijde text meld; ten bewijze, dat deze uitvoering niet by manier van regten, maar in 't heimelijk is geschied, om den Profect aan de wraak van zijn bloedgierige boelinne Herodias op te offeren.

Die zijne oogen aan deze treurige historie, in vier predikaatsen levendig verstoond, lang genoech beftred heeft, zal dezelve van daar kunnen wenden tot den Zaligmaker Jezus, daar hy zijne leerlingen toefproekt; (a) *zoo iemand achter my wil komen, die verloorhane zig zelven, en come tot kruis op, en volge my* woorden, over welker ontvouwing de welsprekende Brand driemaal heeft gepredikt. In een van de toepassingen zie ik, dat hy den (b) Markgrave Galeacius Karacciolo, ten voorbeelde van standvastigheid in den godsdienst, by hem begrepen, en 's verzaken des Pausdoms, nadrukkelijk aanhaakt.

Mijn voornemen is, ter gelogener tijd, hem en zijn zeldzaam bedrijf, onder mijne papiers in schets gebracht, met geen scharffe hand het licht te laten zien.

Tot

(a) Matth. 16. 24.

(b) Zie pag. 215.

Toe stoffe der Kerkreden , die hier de drie en twintigste in rang volgt , is genomen de historie van (c) Christus verandering op eenen hoo- gen berg , daar zijn aangezigt als de zonne blonk , en zijne kloederen wit wierden , gelijk het ligt : daar d' Apostelen Petrus , en Jakobus , en Johannes zagen ; dat Mozes en Elias met hunnen Meester sarnenspraken enz.

De twee volgende zijn gepredikt over het ge- zeg des Zaligmakers by (d) Mattheus , waar in hy de gelegenheid van zijn heerlijke komst ten oordeel voorstelt ; te weten , dat voor den zoon des menschen , in zijn heerlijkheid gekomen , en alle de heilige Engelen met hem , op den troon zijner heerlijkheid gezeten , alle de volkeren zul- len vergadert worden : dat by de schapen aan zijn regte- , de bokken aan zijn sinke-hand zal zetten. Dat by Koning als dan die genadige uitspraak zal doen over de gene die aan zijn regte hand zijn ; Komt gy gezegende mijn's Vaders , enz.

Niet min beweegelijk preekt de geleerde Barleus-Neef over des Heilands woorden , in (e) Lukas voorkomende , *Verblijd u daar niet over , dat de Geesten u onderdanig zijn , maar verblijd u daar over , dat uwe namen geschreven zijn in de Hemelen.* Niet alleentijk worden hier die geesten voor booze geesten uitgelegt (en wel met reden , want de 70 leerlingen , van Jezus uitgezonden , om het Euangely te predi- ken , en met wonderen te verzegelen , waren verblijd geworden over de goede beginnelen van hun bediening , met namen , om dat de dui-

(c) Matth. 17. (d) Matth. 25. 31. 32. 33. 34. 35. 36. (e) Luk. 10. 20.

duivelen naar hen geluifert , en op hun woord de menschelijke lichamen hadden moeten ruimen) maar ook onderzocht , waarom God in dien tijd die booze geesten zoo zeer den teugel vierde , om de menschelijke lichamen met (a) zware ziekten , en ongeneesselijke toevallen te plagen : (b) want nooit leeft men van meer *Bezetenen* , als'er toen in 't Joodsche land waren. Maar ik laat dat onderzoek in 't geheel over voor lezers , welke dier stoffe min zat zijn , als ik ben.

(c) *Geef Rekenschap van uw Rentmeesterschap* is de text eener predikaatie , die , nettelijk ontvoud , en wel toegepast , ons leert omzien , om by tijds goede rekening van ontfang en uitgift te maken.

In Wintermaand des jaars 1690 predikte de Heer Brandt te Amsterdam , voor de bediening van 't H. Avondmaal , uit (d) Johannes ; *ziet het Lam Gods , dat de zonde des werelds wechneemt*. Drie jaren , en drie dagen daar na , liet hy zig hooren over de verklaring van Christus by den zelveu Euangelift ; *De (e) ure komt , en is nu , wanneer de ware aanbidders den Vader zullen aanbidden in den Geest en waarheid*. Een-allerdoorlugtigste Predikstoffs.

Maar gy rijken in deze tegenwoordige wereld , komt zet u tot het lezen van de dertigste Leerreden , om te hooren wat u d' Apostel Paulus beveelt ; namentlijk *niet hoogmoedig te zijn , nog uw hope te stellen op de ongestadigheid des rijkdoms*

XIII Deel.

S

(a) Pag. 406 (b) Ibid. (c) uit Luk. 16. 2.

(d) Joh. 1, 29 (e) Joh. 4, 23. " 1. Timoth.

6, 17.

doms , maar op den levenden God , die ons alle dingen rijkelyk verleent om te genieten.

Ik wete wel , grootse quanten , ik kenne u , gy hebt geen zin in deze lessë. Om dat gy wat meer geld en goed bezit , dan uwe medeborgers , ziet men de trotsheid uit uw gelaat ; schoon gy van wijze luiden begekt word , want zyt gy rijk , dat is voor u zelve , een ander lacht met uw schijven. Waar toe dan zulke grootse denkbeelden van u zelve gemaakt?

Elk weet wie u te voorschijn bragt.

Gy predikt te vergeefs , Heer Brandt ; men hoort hen yder de kroon van 't hoofd spreken , en zy laten zig voorstaan , dat zy alles mogen doen , wat hunne middelen kunnen bereiken. Zy dragen zig , als of elk na hunne oogen moest omzien , en elk voor hun schreeuwen moest zwijgen. Men ziet hen 't hoofd in de lugt , elk naar de kroon steken , als of hen alles paste wat zy bedreven. De wereld , meenen die verwaande snorkers , moet hen , om den rijkdom ontzien. Geen huisraad zoo opzigtig , geen kleederen zoo wildweijig , en zwierig , of zy laten hun verydeld hart aan zulke vlaggen en wimpels kennen , meenende daar toe volkomen regt te hebben , enkel om dat zy rijk zijn.

Gewisselijk zag Paulus eens op , zag Timotheus eens op , ja mogten vele ouders en voorouders eens opzien der gener , die , door hun erfenis of koop-geluk groots geworden , het zeil
zoo

zoo hoog in top hijsfen , zy zouden zig daar over schamen; en met de uiterste walging verfoeijen , dat de rijkdommen hunne nazaten zoo verre doen uitspatten.

De Kruisgezant , hebbende zijnen waarden Timotheus , die toen ter tijd zijn verblijf binnen Efeze had , verscheiden lessen gegeven , vat den draad van zijn geschrijf weër op , om nog een byzonder bevel aan de *rijken* te geven. In zijn tijd zelf , schoon de eerste Kerk uit niet *vele edelen en rijken* bestond , ontbrak het nogtans aan geen Christenen , die rijkdommen bezaten. Efeze , een van de bloeijenste koopsteden van heel Asië , had vermogende borgers genoeg , die , wegens het gebruik of misbruik hunner tijdelijke have , de vorensbeschreven les wel van nooden hadden.

Men kan hier onder den naam van *Rijken* zoodanige menschen verstaan , die meer goed bezitten als ze (a) van nooden hebben om zig zelven en hunne huisgezinnen in dien burgerlijken staat , waar in God hen op de wereld gestelt heeft , te onderhouden , en dat niet enkelijk voor een korten , maar ook voor een geruimen tijd. Zulke , 'tzy ze wat meer of min boven hun nooddruft bezitten , meent onze Remonstrantsche Prediker dat Paulus door *Rijken* verstaat : geen andere. Want Paulus was , zijn's oordeels , niet in 't gevoelen van dien buitensporigen Romein Markus Krassus , die niemand rijk wilde genaamd hebben , dan die een leger van 5000 koppen op zijn kosten kon

S 2

on-

(a) Stiptelijk voege 'er de Prediker by. zie p. 469.

onderhouden; nogte ook in 't verstand van den weelderigen flemper-bast Apicius, die alle zijne schulden betaalt, zijn rekening gelooten, en by slot van die ondervonden hebbende dat hem honderd duizend goude kroonen overschoten, hem zelven uit wanhoop den nek brak, als wane- nede nog niet genoeg te hebben om rijkelijk te kunnen leven. Zulke Monsters van menschen, die hunne rijkdommen alleen afmeten naar hunne onverzadbare gierigheid, of overdaad, neemt Paulus hier in geen aanmerking, maar zulke alleen, die men redelijker wijze, en naar de gemeene rekening van het burgerlijk leven, *rijke menschen* mag noemen. Hy noemt ze *Rijken in deze tegenwoordige wereld*, of, volgens de grondtext, τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. *Rijken in deze eeuw*.

't Eerste daar hy hen voor gewaarschuwt wil hebben, is *de Hoogmoed*, of, gelijk'er eigenlijk staat, ὑψηλοφροσύνη, *een alte hooggevoelen van zig te hebben*: een gebrek, dat gemeenlijk met de rijkdommen verzeld gaat; waarom onze Hollanders plegen te zeggen *goed maakt moed*.

Zy, te weten, die zig zoo rijkelijk van aard- sche goederen bedeed zien, maken ligtelijk een al te groote verbeelding van hun zelven, latende zig voorstaan, even of het enkel bezitten van die uiterlijke zaken hen in zig zelven beter, waardiger, en gelukkiger maakte als andere.

Hier uit ontstaat verder, dat zulke menschen, die met zoo trotse gedagten van zig zelven zwanger gaan, lichtelijk torens van Babel bouwen: dat ze van rijkdom en vermogen snor-
ken,

ken, en met Nebukadnezar zullen roemen op de paleizen, die zy stigten: dat zy gaarne zien, dat elk over haar verwonderd sta, elk hun naar de oogen zie: dat ze hunne evennaasten versmaadelijk zullen aanschouwen, en trots bejegenen: dat ze naar den raad van anderen, die wat minder goed, en ondertussen meer deugd en wijsheid, hebben, niet willen luisteren.

Eindelijk laat de hoogmoed der rijken zig ook onderkennen aan hunne mijnen, en gebaar, gang en tred, dragt, kleeding, en den ganschen trein van hun leven. Hierom voegt Johannes *de begeerlijkheid der oogen, en de grootsheid des levens* by elkanderen. Met die grootsheid was de onzalige man ingenomen, die by Lukas word afgebeeld, *dat hy pragtig leefde, en dagelijks met purper gekleed ging.* Dus worden de kooplieden van Tyrus by Jesaias gebrandmerkt, om dat *zy zig als Vorsten droegen*: en dezelve Profect verzet zig tegen de dogteren Sions, die met *haar trippelenden gang en allerley ydele hoofd- en balscieraden* den hoogmoed van haar geeft vertoonden, en daar over met de schrikkelijkste versmaadheid gedreigt worden.

Paulus, op deze en diergelijke misbruiken der rijkdommen ziende, wil den rijken hebben ingescherpt, dat *ze niet hoogmoedig zullen zijn*, maar in tegendeel nederig van geest, zedig in 't bezit der wereldsche goederen, burgerlijk in hun kleedy, eerbiedig omtrent hun meerder, liefstallig omtrent hun's gelijken, vriendelijk jegens hunne minderen, gediensig en meêwarig omtrent alle menschen. En op dat die rijken zig te ligter van alle ydele opgeblazendheid ont-

lasten , beveelt d' Apostel hen verder , *dat zy geen hope op den ongestadigen rijkdom stellen.* Met groote reden , voorwaar. Want die fierheid en laatdunkendheid van de rijken vloeit alermeest uit een al te groote hope , die zy op den rijkdom gebouwt hebben : als of geen zee hun konde te hoog gaan. De gierigheid , en het doen van die genen , die in den rijkdom hun eenig vergenoege zoeken , draagt in de Schrift den naam van *afgodery* : niet dat zulke den rijkdom eigenlijk voor hun God hielden , maar om dat God het hart van die menschen naar huune uiterlijke dagelyksche werken afmeet , als of zy die voor hunnen God , en 't eenig voorwerp van hun betrouwen , hielden. Een levendige schildery van zoodanig een afgodisch mensch zien wy in dien dwazen wereldling by Lukas. Deze , om zijn ydel betrouwen op geld en goed uit te drukken , liet zig hooren ; *ik zal mijne schuuren afbreken , en grooter bouwen , en tot mijn ziele zeggen , eet , en drinkt , en zijt vrolijk :* Een dwaasheid , in welkers tegenstelling de lijdzame Job van hem zelve getuigt , *dat hy nooit het goud tot zijn hope had gestelt , of tot het sijn goud gezegt ; gy zijt mijn betrouwen.*

Als Paulus den rijkdom *ongestadig* noemt , geeft hy de reden te verstaan , waarom de rijken daar geen staat op moeten maken : want ze zijn niet alleen onzeker , en de ongestadigheid zelve , om dat ons leven gansch onzeker is , op welkers grond het gemak der rijkdommen steunt , maar ook om dat ze den rijken , in en gedurende dit leven , op duizenderley wijzen kunnen

nen ontvallen. 't Waren dan al te zwakke rietstokken, om'er op te steunen; en daar in zijn volle heil te zoeken. Dog dewijl de menschen zoo geëart zijn, dat zy d'eenen of d'anderen grond moeten hebben, waar op hunne genegentheid gevest is, zoo wijst hy voor 't laatste den rijken een heel anderen grondslag van betrouwen, vaster als die voorgaande loffe stut; willende, dat ze, in plaats van op den ongestadigen rijkdom, *hun hope zouden zetten op den levendigen God, die alles rijkelyk geeft, enz.* Dit strekt om hen te leeren I. De kennis van Gods volmaakte magt. II. Van zijn onbegrijpelijke goedertierenheid.

We zien deze stoffe in een tweede predikaatie vervolgd met des Apostels volgende woorden, die de rijken vermanen, *dat zy weldadig zijn, rijk werden in goede werken, gaarne mededeelende zijn, en gemeenzaam; leggende hun zelve wech tot een schat een goeden grondvest tegen het toekomende; op dat zy het leven verkrijgen.* Van het XXXIIste kerkvertoog zoude ik hier iets naschrijven, maar, mijn tijd verloopen zijnde, zal ik afbreken met het aanhalen van den text. Deze is uit den brief aan de Hebreëen X. 21, 22.

En dewijl wy hebben eenen grooten Priester over het huis Gods; zoo laat ons toegaan met een waaragtig hart, en in volle verzekering des geloofs. enz.

Na 't afdrukken der voorgaande, heeft men d'er nóg drie bygevoegt.

d'Eerste over Jak. IV. 11. *Broeders, spreek niet kwalijk van malkanderen.* Een leering,

die vele vergeten hebben. De tweede over 1. Petr. 1. 24, 25. *Want alle vlees is als gras, en alle heerlijkheid des menschen is als een bloem des gras. Het gras is verdord, en zijn bloem is afgevallen.*

De derde en laatste uit 1. Petr. 2. 11, 12. *Geliefde, ik vermane u als inwoners en vreemdelingen, dat gy u onthoud van de vleeschelijke begeerlijkheden, welke krijg voeren tegen de ziele. En houd uwen wandel eerlijk onder de Heidenen: op dat in het gene zy qualijk van u spreken, als van quaaddoenders, zy uit de goede werken, die zy in u zien, God verheerlyken mogen in den dag der bezoeking.*

VII. HOOFDDEEL.

Christiani Hugonii Κ Ο Σ Μ Ο Θ Ε Ω Ρ Ο Σ ,
 five de Terris Cœlestibus , earumque
 ornatu , conjecturæ , ad *Constantinum*
Hugenium Fratrem , Guiljelmo III.
 Magnæ Britanniaë Regi a Secretis.

Dat is,

CHRISTIAAN HUIGENS *We-*
reldbeschouwer , of gissingen over de He-
melsche Aardkloten , en dezelvev cieraad ,
geschreven aan Konstantijn Huigens , zijn
Broeder , Geheimschrijver van den Koning
van Groot Britanje Wilhem de III. In
's Gravenhage by Adriaan Moetjens 1698.
in 4. 18 bladen met printen.

Onder de innerlijke wellusten des levens,
 die my menigmaal zoo kittelen , dat ze
 deugd aan mijn hart doen , is niet de minste,
 het bedenken , dat ik in een eeuw leve , waar
 in menig braaf man gezweet heeft , om de
 Waarheid uit den diepen put van Demokrijt op
 te wroeten : ten minsten om verborgene zaken ,
 zoo veel als doenlijk is , voort te brengen , en
 van de nevelen , die haar oulinks bezwalkten ,
 met helderen glans te verligten. Wy hebben
 oogen gekregen , in weêrwil van die maats ,

die ons wilden blindhokken , om dat zy , zelf blind zijnde , blinde waaren verkogten. Een slegt Bootsgezel bespot nu onstraffelijk de driesste domheid van die eeuw , die haren Bisschop doemde , om dat hy geloofde , dat'er *Tegenvoetelingen waren : en de leerlingen der Wiskunde en Natuurkennis hooren thans met vermaak hunne meesters verklaren , dat de Zon stil staat , dog d' Aardkloot draait ; 't welk te gelooven in de oude tijden der onwetenschap (God behoede ons voor nieuwe !) ik wete niet hoe zwaar een kettery was.

Het kleine vergrootglas heeft ons meer ver- toont , als de helderste ligten van alle voor- gaande eeuwen konden zien : en nog zijn d'er duizenden geheimenissen , welker zeer vele na alle waarschijnlijkheid nooit klaarlijk ontdekt zullen worden. Daar van kan ons deze ver- handeling een proef geven. Door Verrekij- kers hebben wy de Dwaalstarren heel anders ontdekt , dan de oudheid die kende ; maar wie zal zig durven verbeelden , dat derzélver regte geschapenheid immer wis en zeker zal gewe- ten worden ? De Heer * Huijgens nochtans , Man , aan wiens overedele uitvindigen het be- schaafder menschedom grootelijks verpligt is , oordeeld , dat hy , alleen by giffinge , dog die niet ongegrond was , daar van iets konde ter neder stellen ; en het luste hem , gevolg uit ge- volg trekkende , deze twee boeken van zijn giswerk over te geven aan zoodanige lezers , welke hy alleen vereist ; bescheide , namentlijk ,
en

* Antipodes. + Hy [Christiaan] en zijn Broeder Konstantijn zyn beide overleden.

en geleerde , en die der Starrekunde en Wijsbegeerte niet onbedreven zijn.

In zijn eerste boek stelt hy, dat de Hemelklooten niet min verciert , en misschien zoo wel van inwoners bevolkt zijn , als de kloot dien wy bewonen: dog hy voorziet aanstonds wel, dat sommige , die hunne vooroordeelen alleen voor waarheid houden, zig hier tegen zullen kanten. d'Een zal zeggen , dat de regte grootte der Starren , wegens haar verreesgelegentheid , onmogelijk is te weten , en dat de beweging des Aardrijs nog zoo vast niet gaat. Maar zijn antwoord is , dat deze , by aldien zy wat meer met hun neus in de boeken hadden gezeten , of de natuur der dingen gadegeelagen , heel anders zouden praten. Een ander zal schreeuwen , dat dit tegen de Schriftuur strijd : maar zulk een helpt hy maar geheugen , dat God geenzins voor had , ons van al het byzondere , dat Hy gemaakt heeft , te onderwijzen. Een derde rekt het voor ligtvaardigheid , en dwaasheid , te willen onderzoeken het gene God niet geopenbaart heeft : maar dit laatste soort van menschen gaat , zijn 's oordeels , de maat te buiten ; als zy willen bepalen , tot hoe verre het onderzoek der geleerden mag voorttreên. Veel eer is 't noodig , meint hy , dat men eens naspore , wat 'er buiten dezen onzen Aardkloot omgaat. Wijsheid en Godvrugtigheid hebben d'er zelfs voordcel van.

Maar dewijl dit gansche werk zal steunen op de Schikking der Dwaalstarren , volgens de bevattning van Kopernikus , zoo geeft de Heer Hui-

Huigens daar van twee voorstelsels, die de geleerde weten, en den weetnieten niet behoeven verklaart te werden. Hy bevestigt die met verscheide redenen, en toont het onderscheid der Dwaalstarren, zoo onder den anderen, als in opzigt van de Zon, die hy acht grooter te wesen dan alle de Dwaalstarren. Daar uit schijnt het hem klaar, dat de Aarde zoo wel een Dwaalstarre is, als d'andere; en hy besluit, dat andere Dwaalstarren zoo wel een vast lichaam hebben, als d'Aarde: desgelijks dat 'er ook dieren en kruiden in zijn, als op onzen Aardkloot. Tefkens onderzoekt hy, of die van de onze verschillen, en of zy uit de zelve stoffe bestaan. En nademaal onze uit een vogtige Hoofdstoffe moeten gevoed werden, zoo vind hy daar ook Water, en Wolken. In sommige Dwaalstarren moet het Water, als verder van de Zon gelegen, van het onze verschillen, dog evenwel de boomgewassen dezelve met d'onze zijn. Niet anders is het met de dieren gelegen, die, zoo wel als de planten en struiken, by ons verscheide en van verschillende kragten zijn.

Nog moest hy daar in wat meer vinden, dan tot nog toe gesteld is. Aanschouwers meene ik van alle die vermakelijkheden, die zig over 't genot van zoo vele en heerlijke zaken verwonderen. Zie daar dan ook, indien juist geen Menschen, van maakfel als wy, ten minsten Dieren, met Reden begaafd. Zoo d'er deze niet waren, dan had de Aarde meer voortreffelijkheid als d'andere Dwaalstarren. Zy gebruiken niet alleen reden, en redenkaveling, van

d'on-

d'onze niet verschillende, maar zy hebben ook hare vijf zinnen, het Gezigt, het Gehoor, het Gevoel, de Reuk, en Smaak, t'eenemaal met d'onze gelijk.

Gezien hebbende dat 'er Aarde, Lugt, en Water in de Dwaalstarren is, 'word ons ook aangetoond, dat 'er geen gebrek van Vyer is.

Dan kunnen we onze gedagten eens laten gaan, of hare Dieren, Struiken, en Boomen, van dezelve grootte zijn als de onze; en of 'er ook verscheide soorten van redelijke dieren in de Dwaalstarren zijn; of 'er zoodanige gevonden werden, die ons menschen gelijken; en of ze ook konsten en wetenschappen oeffenen. De Heer Huigens toont, wat de * Beesten in vele zaken met ons gemeen hebben, en onderschrijft geenzins het gevoelen van die nieuwe Wijsgeren, die alle andere Dieren, buiten den Mensch; zoo zeer van alle gevoel willen berooven, dat zy d'er enkele van-zelfs-bewegende konstwerken van maken. Komt hier nu, gy mannen, die in de woorden van Deskartes zweert, en, als Kartezianen, dikwils meer zegt, als die men ooit gezegt, veel min bewezen, heeft; en verantwoord u tegen dezen Schrijver, die uw gevoelen wegens der beesten ongevoeligheid voor † ongerijmd en wreed houd. Vraagt iemand hier tegen, wat het dan is, waar in het gebruik der menschelijke Reden allermeeft uitblijkt, en waar meê wy menschen andere dieren te boven gaan? Wy overtreffen haar alle in het beschouwen van de Natuur, van Gods wer-

* P. 51, 52. † Quorum absurdè crudelique sententia miror quemquam accedere posse.

werken, en in de oeffeningen van wetenschappen.

't Zelve doen ook (naar giffing, trouwens) de Starrelingen, of d'Inwoners der Dwaalstarren. Byzonderlijk handhaven zy de Starreloopkunde: en dewijl wy menschjes tot die verheven konst meest aangenoopt zijn door verbaasheid over de Zon-en Maanzwijmen; wat anders heeft men te denken, dan dat die Starrebewoners, en voor al die in de bovenste Dwaalstarren Jupiter en Saturnus huis houden, tot dezelve wetenschap aangezet zijn door de Zon-en Maanzwijmen, die in beide deze Dwaalstarren byna dagelijks voorvallen? 'k Hebbe'r niet tegen. Dus moeten ze ook menigerley handwerk kennen, om werktuigen te maken: dus moeten ze ook de Meet- en Telkonst verstaan. Maar zou onze † Gezigtkunde niet beter zijn als de hunne? Zouden zy niet wel zoodom wezen, als de hedendaagsche Amerikanen, en aldus zoo luttel van de Starrekonst verstaan, als een Os van 't koordedanssen? Dit laatite ontkent de Heer Huygens wel uitdrukkelijk.

Zijn ze nu in die heerlijke wetenschappen bedreven, en kunnen ze lezen, schrijven, teekenen, en allerley konstige werktuigen gebruiken; zoo moeten ze daar toe bequame leden hebben, handen, voeten, oogen na om hoog: hoewel daar uit niet volgt, dat hunne gestalte juist zoodanig als de onze is. Een redelijke ziel zou in een andere gestalte, die met ons menschelijk lichaam niet overeen quam, konnen wonen. Ze konnen of grooter of kleiner

↑ Optica.

als wy wezen. Zy zullen dan ook, naar alle bedenking, t'zamenwoningen hebben, huizen bouwen, wateren bevaren, de Zangkunst verstaan, en Zangkunstige speeltuigen gebruiken, schoon misschien van de onze verschillende, en wie weet of niet beter; zy kunnen van de planten en boomen dezelve voordeelen hebben als wy; desgelijks van de Bergstoffen, van de Lugt, van 't Water, en van verscheide konsten. Voor 't laatste, alhoewel in onze eeuw vele zaken by ons uitgevonden zijn, van welke de Dwaalstarrelingen, volgens de meeste waarschijnlijkheid nog geen kennis hebben; in tegendeel is misschien by hen geen gebrek van menigerley andere dingen, die immers zoo nut en waardig als d'onze zijn.

Van het tweede boek maakt de verreziende Heer Huigens een aanvang met een wederlegging van ettelijke gevoelens, die de Jezuijt Kircherus, in zijn herffenschilderagtige reis door de Gestarntens, schijnt staande te willen houden. Hier spanst ik door yder Dwaalstarre, eerst Mercurius, dien ik driemaal nader aan de Zon geplaatst vinde, als de Aarde, met deszelfs ingezetenen en vrugten, zoo gemaakt, dat ze de hitte verdragen kunnen. Dit volk heeft zoo goeden verstand van zaken als wy, en ze zijn niet onervaren in de Starrekunst: dog dat men van hunne dagen en jaargetijden niet kan spreken, daar van is * reden te geven. De Schrijver, die my van alles verslag doet, toont my al 't voorgaande, in Merkuur bevonden, ook in Venus, hoewel met eenige verandering. Van daar

daar vliege ik in Mars, Jupiter, en Saturnus, en geloove, om dat hy 't zegt, dat die twee laatste de twee grootste Aardkloten omtrent de Zon zijn. Hier doet hy my breedelijk kondschap van de Trawanten derzelver twee laatste, en door wien die eerst ontdekt zijn: hoe groot de Zon, en haar ligt den bewoners van Jupiter voorkomt: ook in Saturnus. Hier leere ik, dat de dagen en nagten in Jupiter maar vijf van onze uren lang zijn, en het gansche jaar door even lang. Hier bespeure ik, hoe vele Dwaalstarren en hoe vele Manen, de bewoners van Jupiter, en Saturnus komen zien. Beide zien zy de Vaste Starren, gelijk wy: maar die van Saturnus zien maar eene Dwaalstarre.

Nu eens in onze Maan gekeken, welke in haar natuur de Lijfwagters van Jupiter en Saturnus gelijk is. Andere mogen voorgeven, zoo vast als zy willen, dat zy daat in met hunne Maankijkers Zeen, Rivieren, Wolken, en Lugt, kunnen zien: de Heer Huigens houdt flat voor onwaarschijnlijk (hy weet 'er niets anders als Bergen in te vinden) en nog onwaarschijnlijker, dat 'er Planten, Beesten, of Menschen in zouden wezen. Maar eens gesteld zijnde, dat zy d'er in waren, zoo wijst hy aan, wat dat volk al zou zien. Op dezelve wijze gaat het met de bewoners van Jupiter en Saturnus Lijfwagters.

Ziet hier ook eindelijk de juiste grootte van de Zon uitgerekend (ik roepe nu geen gemeene lezers, maar Vorsten, en Koningen) ziet* hier, zeg

* P. 124, 125.

zegge ik, een Wiskonstige uitrekening van de rechte geschapenheid en grootte der Zonne-wereld; en als gy zult gehoord hebben dat deszelfs ruimte meer dan zeventien millioenen Duitsche mijlen beslaat, bedenkt en leert dan eens, niet alleenlijk hoe klein een klotje ons Aardrijk is, waar in we zoo veel bouwen, varen; vegten; maar ook wat een klein, veragtelijk, en gering-werk gy luiden uitvoert, wanneer gy, om een hoekje lands in te nemen, zoo veel geraas maakt, en duizenden van menschen den hals laat breken.

Het is niet mogelijk te gissen, of 'er in de Zon dieren wonen. Maar by aldien d'er al waren, zy zouden van een geheel andere Natuur als de onze moeten wezen. De Vaste starren zijn zoo vele Zonnen; dog niet alzamen in het zelve oppervlak, maar zoo uitmuntende, als de Zon zelf, (hoewel de vermaarde Kepler van andere gedagten was) ja zy hebben zoo wel Dwaalstarren rondom haar, als onze Zon: welke Dwaalstarren, wederom hare Manen hebben.

Na een bezciffing van die verwonderlijke grootheid, en heerlijkheid van dit Heelal, zoo vele Zonnen, zoo vele Aardkloten, yder van die met zoo vele Kruiden, Boomen, Dieren, Bergen, en Zeen vercierd, gaat de Starrewijze Heer Huygens die verwondering bet vergrooten uit een vertooning van de veelvuldige Vaste Starren, en der zelve vergelegene verhevenheid boven ons Aardklootje; eindelijk uit een overweging van haar getal, 't welk zekerlijk ontelbaar is.

Ik sluite hier met den vernuftigen Schrijver
(want

Mijn oog en sehemeren reeds door al't Zonnelygt)

in de verklaring van zijn gevoelen, dat yder Zonne rondom zig een Draaykolk heeft, dog veel verschillende van de Draaykolken, door Deskar-tes verzonnen, en waas tegen hy zig met ernst aankant.

Achter het werk zijn vijf printen gevoegd, welke in het tweede boek telkens aangehaalt en verklaart worden.

By *Barend Bas*, Boekverkooper alhier, zal dit werk, door my, om de zeldzame aanmerkenswaardigheid, op verzoek van vrienden, in Hollandsch vertaald, eerstdaags worden uitgegeven.

VIII. HOOFDDEEL.

Het leven van B. DE SPINOZA, met eenige Aanteekeningen over zijn bedryf, fchriften, en gevoelens, door den Heer Bayle, Leeraar der Wysgeerte te Rotterdam, nevens een kort betoog van de Waarheid des Christelyken Godsdienfts; en twee verhandelingen. I. Van de Ziel. II. Van Gods Wezentlykheid, door den Heer Jaquelot, Leeraar der Fransche Kerke in 's Graevenhage, vertaalt door F. Halma. De voorreden behelst eenige aanmerkingen tegens 't Levensvervolg van Philopater. 't Utrecht by F. Halma 1698. in 8. 42 bladen.

DE Drukker der Utrechtse hooge Schole, en Boekverkooper Sr. Halma, in een duurzame boekoeffening, zoo wel als in den boekhandel zelf, boven vele zijner beroepsgenooten uitmuntende, geeft den Nederlanderen hier wederom een proef van zijn bekende naarstigheit, tot demping der schadelijke gevolgen, welke voortvloeyen uit de stellingen van den berugten *Benediktus de Spinoza*.

Hy zag al voor een wyl (en wie dog ziet het niet?) dat de schriften van dien gewezen Jood, die, by stappen, en treden, van de Wijsbegeerte tot Ongodijstery was vervallen, ten geenen anderen einde strekken, dan om den

band van Godsdienst te verbreken; en dat niemand by de liefde van God, als den Maker en Beouder van 't Heel-al, 'k laat staan by het Geloove in Christus, kan blijven, die Spinoza's leering voor waarheid houd.

Daar by quam, dat onlangs in Holland wierd uitgegeven het *tweede deel van Philopater*, een vervloekt schrift, dat Spinoza's zaak zonder bewimpeling, voor de vuist, opneemt, met d'uitsterfte lastering tegen den GOD, DEN HEILIGEN IZRAELS, en 't welk van Joden nog Christenen, dan met verfoejing, kan gelezen werden. Dit ontstak in dezen onzen Schrijver, en Drukker, de begeerte, om zoo wigtigen zaak, waar in de Godsdienst belang heeft, dieper in te zien, en byzonderlijk wat de vermaarde Heer Bayle in zijn Fransch Historisch en ziftend Woordboek op den naam van Spinoza, wegens zijn leven, en gevoelen, heeft aangeetekent.

Zoo groot een afkeer, als hy onder 't lezen, in *Philopaters Levensvervolg* had gevonden, zoo groot een smaak vond hy in des Hooggeleerden Franschmans redeneringen, waar mede hy het Ongodistendom den muil snoert; weshalven hy ligtelijk, uit Waarheids-liefde, tot derzelver vertaling wierd aangeleid: oordeelende, dat die aanmerkingen van Bayle, onder Spinoza's korte levensbeschrijving, magtig waren het venijn der Ongodistery der mate zijn kragt te benemen, dat het op menschen van gezonde herssens niet meer konde heften; verre van daar, dat het, onder den schoonen grijs van *Wiskonstige beoogingen* iemand, die de Reden nog ten beginfel-

fel zijner kennisse kan bezigen, zou betooveren. Dus achte hy dan, dat de gemelde vertaling zijnen Landsluiden genoeg konde wapenen tegen het snoode Schrikdier der Godlooche-ning.

Maar gelijk wy menschen niet altoos zeker by onze voornemens blijven; schoon onze daden door overleg en verkiezing afgebakend schijnen; alzoo wierd Sr. Halma van andere gedagten, zoo haast als hy het boek van den Hr. Jaquelot, opzettelijk tegen Spinoza geschreven, in handen kreeg; zelfs na dat de meergemelde brok uit het Woordboek van den Hr. Bayle reeds was afgedrukt. Want hy zag daar in vele dingen, wonderlijk, zijn's oordeels, ter snee komende, en zijn toeleg begunstigende. Hy vond daar in het gene hy by den Heer Bayle wenschte, dog te vergeefs; dewijl het van den man, als buiten zijn bestek en oogmerk; niet word aange- roert.

Spinoza lag daar wel (meent Halma) door dezen Wijsgeer onder zijn verbrijzeld gebouw ter neder geveld; maar de geestelijke natuur van de Ziel, Gods wezendlijkheid, en 't gezag der Goddeijlike Openbaring, scheen niet genoegzaam voor de lasterende dingtaal der Godloo- chenaars geveiligd; 't wolk hem dagt van den Heer Jaquelot zoo bondig- en uitvoeriglijk ge- daan te zijn, als het belang dier stukken, voor de zaakelijkste en grondstellige in den Godsdienst te achten, vereischte. Dus stapte hy alle hin- derpalen over, en sloeg met yver ook de ver- tolking van dit laatste ter hand, om den lezer van 't een en 't ander te dienen.

Eer dat hy hem nogtans daar toe leidt, houdt hy hem een wijl op met zijne *Aanmerkingen op het vervolg van Philopater*, waar in hy dat vergiftig schrift aan de Reden toetst, met een stijl, die zoo veel fraaijer Neêrduitsch is, als dat tweede deel van Philopater vol gezogte kromtaal steekt; en met een yver, die somtijds in vaarzen uitbarst. Hy sluit dezelve zijne aanmerkingen met een heusch verzoek van verfooning, zoo d'er eenige feilen, of in den stijl, of in de verhandeling der zaken zelve, gevonden worden; dewijl alles ter drukpers is overgegeven; zoo als het uit de pen was gevlocht. Zijn betuiging is, de waarheid der *Geleformeerde Kerk*, waar van hy bekentenis doet, doorgaans gepoogt te hebben voor te staan, als daar van ten vollen overtreed zijnde, en schroomloos afwachtende al wat de spotters of Ongodisten tegen hem mogten ondernemen.

Nu eens iets van *Benediktus de Spinoza's* leven uitgetrokken.

Hy was een Amsterdammer Jood van geboorte, die te Amsterdam van een Geneesmeester *Frans van den Ende* Latijn leerde. Deze *Vanden Ende* (wiens lof men onder de menigdeligten van J. Antonides hoogelijk ziet uitmunten) word hier op de kant gebrandmerkt als een bekend Ongodist, *waderhand in Frankrijk; om eenigen toelag tegen den Dauphin opgehangen.* Spinoza begat zig vroeg tot de Godgeleerdheid, leet daar in eenige jaren, en trad daar na t'eenemaal over tot de Wijsbegeerte. Dewijl zijn verstand i'a de Wiskonst hield, en dat de Reden hem alles moest goedmaken, zag hy lig-

te-

telijk, dat de leering der Rabbinen hem in zijn kraam niet diende; zoo dat hy haast blijken gaf, dat hy het Jodendom in vele geloofsstukken wraakte. Vermits hy ook een hoofdvriend van gewetensdwang, en groot hater van alle geveinsheid was, liep hy zig niet binden aan banden van eenige gezindheid, maar verklaarde schroomloos zijne twijfelingen den Abcuntyen vry uit. De lezer gelieve doorgaans te gheuegen, dat ik met mijn taal, dog na den zin van den Hr. Bayle, meestook met de woorden des Vertalers, sprekke.

Men zegt, dat de Joden, nu kundig van zijn ongeloof, hem eger hante gemeenschap aanboden, onder beding, dat hy zijn uiterlijk gebaar na hunne kerkzeden aanstelde, ja dat ze hem zelf, by't aannemen dier voorwaarde, een jaarlijks wedde toezonden; maar dat hy tot zulk een haichelary nooit kon verstaan. Al lens' verwremde hy zig van hunne Vergadering; en mogelijk had hy daar omtrent wel langer eenige omaigtigheid gehouden, by aldien hy niet, uit den Schouwburg komende, was aangerand van een Jood, die hem met een mes een sacé over't aanzigt gaf. 't Was een ligte quetsuur, maar hy vermoedde, dat de dader het op zijn leven had gemunt; en daar toe schieen gronds genoeg. Hy brak dan van dien tijd aan alle vriendschap met hen af; 'twelk de reden was, dat zy hem hunne kerkgemeenschap ontzelden, en, naar hunne gewoonten, uit de Synagoge wierpen. Voor zijn afscheid van de Joodsche vergadering schreef hy een verantwoording in 't Spaansch, die nooit gedrukt is;

hoewel men weet, dat'er vele dingen invloedigen, die naderhand voor den dag quamen in zijn Latijnsch boek, *Tractatus Theologicopoliticus* [Godgeleerd- regeerkundige verhandeling] t'Amsterdam in 't jaar 1670. uitgegeven, nu ook, onder een ander opschrift, in Nederduitsch bekend: een boek, waar in hy den Godsdienst ondermijnde, en heimelijk alle zaden van Ongodistery strooide, die opentlijk in de (a) werken, na zijn dood uitgekomen, tot hare volle hoogte opgeschoten te vinden zijn.

Spinoza, nu geheel bezig met de Wijsbegeerte, kreeg haast een tegenzin in de gewone saamenstelsels der oude Wijsgeren: maar dat van Deskartes alleen viel hem wonderlijk toe, en hy wendde het vervolgens merkelyk tot zijn voordeel. Zie daar dan den man eindelijk zulk een Ongodist geworden, die (gelijk de Hr. Bayle in den aanvang zegt) van d'Ongodistery een (b) saamenstel maakte, en zijn leerwijs op een gansch nieuwe leest schoeide.

Hy voelde zulk een sterken drift tot het onderzoek der Waarheid, of liever om zijne grondbeginsels te kunnen staande houden, dat hy eeniger wijze de wereld verliet, om daar toe meer ledigen tijd te hebben. Niet ver genoegd met zig van allen huislijken omslag ontslagen te hebben, verliet hy ook zijn geboortestad, vermits het bezoek van vrienden zijne bespiegelingen al te veel stoorde. Derhalven begaf hy zig op 't land, alwaar hy alles, wat tot de

(a) Opera posthuma. (b) Systema.

de Natuur- en Overnataurkunde behoort, aan den toetssteen zijner Reden streek, en zig met het slijpen van Vergroot- en Verregezigglazen bezig hield. In den Haag ter woon gekomen volgde hy denzelven levens-trein, en schepte zulk een behagen in de beschouwing van de deelen der Wijsbegeerte, en in 't mededeilen van zijne gedagten aan zijne vertrouwelingen, dat hy weinig tijds tot uitspanning van zijnen geest nam, en somwijlen drie geheele maanden liet verloopen, zonder voeten uit den huis te zetten. Dit afgezonderd leven belette echter het gerugt van zijn naam en achting niet. De grootte vernuften vloeiden van alle kanten tot hem toe. Het Paltzer hof zocht hem aan, en liet hem een Hoogleeraars-plaats der Wijsbegeerte, in d' Opperlandschool te Heidelberg, aanbieden: dog hy sloeg dat af, als een ampt, luttel met zijn inborst overeenkomstig; om in 't onderzoek der Waarheid, zonder belemmering, zonder hindernis, voort te gaan.

De Prins van Kondé, in dien hachelijken oorlog met Vrankrijk, in 't jaar 1673 als Landvoogd binnen Utrecht gezeten, verzocht Spinoza, om hem uit Holland eens te komen bezoeken. Hy quam dan, met een vrygeleybrief van dien Prins voorzien, en sleet verscheide dagen in zijn gezelschap, en in dat van andere Grootten; voornamentlijk den Krijgsöverste Stouppa.

In de gronden van Ongodistery, by hem in zijn leven beweerd, volharde hy ten einde toe, en storf aan de tering, onder betuiging,

200 men zegt, van d'overtrading zijns 's gevoelen; in 's Gravenhage den 23sten van Sprokkelmaand 1677, een weinig meer dan 44 jaren oud zijnde. Dezelve Heer Bayle zegt, in zijn werk van *bedenkingen over de Staatsparten*, uit den mond van een groot Man, die d'er van goeder hand van verzekerd was, het volgende, wegens Spinoza 's laatste uitgang, behoort te hebben. Als hy zijn eind voelde naderen, deed hy zijn Huiswaardinne voor hem komen, en verzogt haar te willen bletten, dat geen Predikant hem in dezen staat bezogt. Zijn reden hier toe wus, gelijk men van zijne vrienden heeft verstaan, dat hy zonder woordgeschil wilde sterven, en zorgde in eenige zwakheid van verstand te vallen, die hem iets mogt doen zeggen, waar uit men eenig voordeel tegen zijne beginselen mogt trekken. Dat is, hy vreesde, dat men in de wereld zou uitrooijen, dat zijn gewisse, op 't gezigt van de dood ontwaakt zijnde, hem zijnen trots had doen ontvallen, en tot afstand van zijne gevoelens gebragt.

Hier mag ik nu segts, inlassen 't gene ik met voordagt dus verre gespaart hebbe, uit de voordeden van St. Halma; namentlijk dat Spinoza, op zijn sterfbed leggende, eens of meermalen deze woorden uitboezemde, *O God, wees my zondaar genadig!* Zeker geleerd en vermaard Man, zegt Halma, schrijft hem zulks uit den mond van een ander beroemd en geloofwaardig Leeraar, die het uit vor- en ooggetuigen van zijn ziekte verklaart behoort te hebben. Andere verhalen (dus gaat hy voort): dit wat

,, be

„ besnoeider, en willen, dat hy alleentlijk dik-
 „ wils zugtende *O God!* had uitgeroepen, en als
 „ hy hier op van de bystanders gevat en ge-
 „ vraagt wierd, of hy dan nu de wezentlijk-
 „ heid van een God erkende, dien hy als een
 „ Regter na de dood vreesde, en waar tegen
 „ hy zijn gansche Wijsgeerte, en al zijne schrif-
 „ teu, gekant had? antwoordde hy met een
 „ flauwe stem, dat de gewoonte, of het ge-
 „ bruik, hem dezen klank of naam van God
 „ slegts over de tong deed rollen; daar we
 „ meer grond hebben te gelooven, dat dit
 „ d'uitwerking van een geprangd en verschrikt
 „ geweten is geweest. Men zegt, daar neven,
 „ dat hy Mankopsap, in voorbaat, by zig had,
 „ en 't zelve ook, op 't naderen van de dood
 „ bezigde: waar na hy de gordijnen van 't le-
 „ dekant toehaalde, en, in een gevoellooze
 „ slaap, d'euwigheid bereikte, daar hy d'on-
 „ feilbare zekerheid heeft bevonden van 't gene
 „ hy in zijn leven, naar 't voorbeeld van zake-
 „ ren Paus, niet geloofde; te weten of'er een
 „ God, en of de Ziel onsterfelijk was.

Indien ik zoo lang leve, dat het mijn beurt
 zal zijn om ook iets van Spinoza te schrijven,
 konde het wel gebeuren, dat daar eenige by-
 zonderheden byquamen, die hier niet vermeld
 staan: en dan zal ik den lezer kunnen uitleg-
 gen wat de duistere woorden van zeker * Digten
 onder anderen beduiden;

*Men mag van zijne deugd en zedigheit ge-
 voelen,*

Ge

* *J. O. in zijn gedigt voor het Momaanzigt den
 Atheistery afgerukt enz door A. V.*

Gelijk men wil, die vlak is nimmer uit te spelen,

Waar van hy zig op 't maal der Franschen heeft beroemt,

Des Utrecht kennis draagt, hier nutter niet genoemd.

Maar ik ga wederom uit den Heer Bayle, en zijnen vertaler, spreken.

De genen, die aan Spinoza eenige kennis hebben gehad, en het landvolk op de dorpen; alwaar hy zig eenigen tijd, in stilte, ophield; bevestigen in 't algemeen, dat hy een man van goeden omgang was, vriendelijk, beleefd, gedienslig, en geschikt in zijne zeden. Dit schijnt wat vreemd te luiden, maar, alles wel ingezien; is'er geen meer reden, om zig over dit ingetogen gedrag van dezen Ongodist te verwonderen, dan dat men menschen van een heel quaden zeden ziet, schoonze van de Evangelische waarheden ten vollen overtuigd zijn. Daarenboven heeft hy den grondregel gevolgt *Nemo repente turpissimus* [niemand valt schielijk, of teffens; tot het schandelijkste] Hy is allengs en ongevoeliglijk in d'ongodistery gestort. Toen hy in 't jaar 1663 de Wiskonstige betooging van Des-kartes beginnselen uitgaf, scheen hy d'er nog heel vreemd van, en toonde zig in dat boek zoo regtzinnig omtrent het wezen van God als Des-kartes zelf. Men oordeelt niet te onregt, dat hy door 't misbruik van eenige grondregels dezès Wijsgeers, by trappen, in 't ongodistendom verzonken is. Sommige willen, dat het naamloos

La-

Latijnsch schrift (*a*) van 't regt der Kerkelijken, in 'tjaar 1665 gedrukt, van hem geschreven en een voorlooper is van het gemelde *Tractatus Theologico-Politicus*. Alle, die dit laatste boek wederlegt hebben, ontdekken d'er de zaden van 't Ongodistendom in : hoewel op alle de zwarigheden en twijfelingen van 't zelve te voldoen, meer voeten in d'aarde heeft, dan het gestel, in zijn *Opera posthuma* begrepen.

Na dusdanig een levensbeschrijving, van my, als uittrekselwerk, hier en daar wat opgekort, volgen d'aanmerkingen op Spinoza's leven en gevoelen, waar in de Heer Bayle niet alleen de leering der oude Stoïken, en sommige hedensdaagsche Oosterlingen, voor den dag haalt, maar inzonderheid ook het misverstand van Spinoza met Wijsgerige betoogingen middagklaar ten toon stelt. Hy begint dit laatste met het aantasten van Spinoza's onderstelling, die hier volgt. Daar meê scheid ik om reden, van alle deze scherpzinnigheden af, en laat de zelve geheel over voor zulke, die misschien daar van niet zoo veel als ik gehoord en gelezen hebben.

Spinoza stelt in zijn Zedekonst voor vast, dat 'er maar eene (*a*) Zelfstandigheid in de natuur der dingen is, en dat deze eenige zelfstandigheid met oneindige (*b*) toeëigeningen is voorzien, onder andere, die van de (*c*) uitbreiding, en (*d*) denking. Dan bevestigt hy verder, dat alle lichamen, in 't geheelal (*e*) wijzigingen zijn

- (*a*) De jure Ecclesiasticorum. (*a*) Substantia.
 (*b*) Attributa. (*c*) Extensio. (*d*) Cogitatio.
 (*e*) Modificationes.

zijn van deze zelfstandigheid, voor zoo veel als dezelve uitbreiding is, en dat, by voorbeeld, de menschelijke zielen wyzigingen zijn van deze zelfstandigheid, voor zoo veel ze in denking bestaat: zoo dat God, het noodzakelijk wezen, en oneindig volmaakt, wel de oorzaak van alle dingen is, die wezentlijk zijn, maar hy verschilt niet van dezelve. Daar is maar een Wezen, en maar eene Natuur; en deze Natuur brengt door een inblijvende daad alles voort wat den naam van Schepselen draagt. Hy is te gelijk de werker, en lijder, d'uitwerkende oorzaak, en 't onderwerp, hy brengt niets voort, dat niet zijn eigen wyziging zy. De Heer Bayle noemt de gezeyde stelling d'allergedrogtelijkste, d'ongereijmdste, en tegen de klaarste kenzaden van 's menschen geest d'allerstrijdigste, die van een overegts verstand kan verzoonen werden. Hy wil met reden geloofd hebben, dat de Goddelijke Voorzienigheid den trots en vermetelheid van dezen mensch op een byzondere wijze gestraft heeft; hem zoodanig verblindende, dat hy, om zwarigheden te ontwijken, zig in verwarringen heeft ingewikkelt, die eindeloos onverklaarbaarder, en zoo tastelijk, zijn, dat ze nimmer 't oog van een regtschapen verstand kunnen ontschieten. Ja hy verfoeit deze onderstelling als zoodanig eene, die d'ophooping van alle uitsporigheden te boven gaat. Al het schandelijkste, zegt hy, dat de Heidensche Digtters hebben durven zingen tegen Jupiter en Venus, komt niet te pas by het lasterlijk denkbeeld, dat Spinoza ons van God geeft; want ten minsten schreven de Poëten den Goden alle de schelm-

fehemsstukken niet toe, nogte alle gebreken, die in de wereld geschieden. Maar, na 't gevoelen van Spinoza, is 'er geen andere werker nog lijder dan God, in opzigt van alles wat men 't quaad der straffe, en 't quaad der schuld noemt, 't natuurlijke en 't zedelijke quaad; welke ongerijmheden uit zijn wijsgerig samenstel worden aangetoont.

Het komt 'er op aan, hoe dit gevat, en op wat grondstelling dit bewezen word. Men zie slegts (a) wat verder, langs welk een weg sommige aanleidingen werden gehaald, om Spinoza den keel toe te wringen; daar de man in zijn leven misschien bequame uitwegen zou gevonden hebben, om dien valstrik te ontsnappen. Maar dat raakt my niet.

Het gene de vertaler ons achter het vorengemelde geeft, is een kort betoog van de Waarheid des Christelijken Godsdiensts, tegen Spinoza, en zijne verdedigers; waar in de Goddelijkheid van Mozes schriften, en de zekerheid van het Christengeloof, door klare redeneringen, tegen d'Ongodisten, bewezen word, getrokken uit het werk van den zeer geleerden Heere Jaquelot, Fransch Predikant in 's Gravenhage. In een berigt aan den Lezer word verhaalt, hoe dit uit Jaquelots werken getrokken is, en in een ander kort voorberigt staat Pontiaan van Hattem als een Spinozist te pronk.

Eindelijk zien we hier de vertaling van twee
wijs-

(a) Pag. 102, 103. enz. met het aangetoehende
by (d)

wijsgerige verhandelingen van den zelve Heer Jaquelot; van het wezen der ziel. II. Van Gods wezentlijkheid; waar in, tegen Spinoza, en andere Ongodisten, de geestelijkheid van de Ziel, en 't noodzakelijk bestaan van God buiten de stoffe, onwedsprekelijk betoogt wordt. Dus acht de vertaler zijn oogmerk bereikt te hebben; te weten niet alleenlijk den Ongodisten, en den schrijver van *Philopatens levensverhaal*, den mond gestopt; maar ook nog verder zijnen lezer, op het spoor van den Heer Jaquelot, te hebben ingeleid tot in het binnenste van d'Overnatuurkunde, om aldaar de geestelijke en onsterffelijke ziel, ja het Wezen aller Wezens, God zelf, door 't ligt van natuurlijke redenering te doen beschouwen, zoo verre een geestelijk voorwerp van 't Verstand, met dit sterffelijk vereenigd, 'bereikbaar zy.

Nog een woord of twee, en daar mee tot wat anders.

Om den Lezer van dit netgedrukte werk in geen duisteren zin te laten, dunkt my, dat de woorden van Arnobius, op de 112de blad zijde voorkomende, aldus moeten vertaalt werden.

Sommige loochenen dat 'er Goden zijn: andere zeggen, dat zy t'eenemaal twijfelen, of 'er ergens zijn: wederom andere, dat er wel zijn, dog die zig met menschelijke zaken niet bemoeijen. Ja men vind eenige, die gelooven dat de Goden by de menschelijke dingen tegenwoordig zijn, en over de aardsche bewind voeren. Derhalven dewijl dit zoo is, en daar het niet anders kan wezen, of een van alle die gevœkens

moet

moet waar zijn; zoo leggen ze nogtans altemaal met bewijsredenen over hoop, en een ygelijk van hen heeft geen gebrek van dat gene, 't welk kan zeggen waarschijnlijk maakt; 't zy als ze kunne stellingen beweren, of wanneer ze de gevoelens van andere wederspreken.

IX. HOOFDDEEL.

Hexameron rustique. Ou les six journées passées a la campagne entre des personnes studieuses. Par la Mothe le Vayer Conseiller d'Etat.

Datis,

Het Landleven van zes dagen. Of zes dagen op 't land tussen personen van boekoeffeningen doorgebragt door La Mothe le Vayer, Raadsheer van Staat. t' Amsterdams by Pieter Mortier 1698. in 12. 8 bladen.

NA het doorlezen van dit niet ongeleerd nogte onvermakelijk boekje, voelde ik wel treks genoeg om daar van een tamelijk uittreksel te maken; maarziende Mortier aan het einde van 't zelve den lezer berigten, dat hy alle de werken van den Heer Le Vayer in 16 stukjes in 12 laat drukken, dunkt my raadzaamst zoo lang te wagten, tot dat ze het ligt zien; dan zal ik my eens bedenken, wat ik van den gheleerden hoop teffens wil uitkiezen, om voor mijne lansluiden af te schetsen.

Heeft ondertussen iemand lust, omme uit Augustijns dik boek van de *Stad Gods* eenige plaatsen te zien aangehaald, die niet kuifler zijn, dan of ze in Petronius stonden, hy zoek dezelve alhier P. 59. 61. 63. en 64.

X. HOOFDDEEL.

Zeer aanmerkelijke Land-en Waterreis, onlangs van 't Gezantschap zijner tegenwoordig regerende Czaarsche Majesteit, uit Muskouw na China, onder deszelven Ambassadeur de Heer Isbrand, door Groot-Ustiga, Siberien, Dauren, Mongalisch Tartaryen, enz. bevattende ongemeen-wonderlijke byzonderheden eeniger onbekende van haar aangetroffene Valkeren; zeldsame voorvallen, en velerley andere gedenkwaardige zaken, beschreven door Adam Brand, eenen uit het gevolg van den Heer Ambassadeur, met byvoeging van een curieuse beschrijving der Natuurlijke dingen van Rusland, nu eerst vertaald, en zeer bequaam, om gevoegt te werden by de (a) Religie der Muskoviten, oudtijds en hedendaags, onlangs uitgekomen. Te Tiel by Jan van Leeuwen 1698. en

(a) Dit werkje in de Boekzaal uitgetrokken, is voor de tweedemaal gedrukt.

te bekomen by Antony Schouten t' Utrecht
in 8. 14 bladen.

IN 't jaar 1692 zonden de twee gebroeders
Czaaren, of Groot Vorsten, van Muskovien,
IWAN, en (a) PETER ALEXEOWITZ,
(welker laatste, na 't afsterven van zijn broeder,
thans alleen heerscht) den Heer *Everhard
Isbrand*, Duitscher van afkomst, en Luthersch
Borger van Glukstad, voor hunnen Gezant na
den Keizer van China, dien ik in den aanvang
van dit schrift den grooten *Amologdachan*, en
verder meermalen den *Bogdegan* genoemd vinde:
of het Muskovische, dan of het Chineesche
taal is, dat wete ik niet.

Onder het gevolg des Afgezants, bestaande
uit een en twintig personen, twaalf Duitschers,
en negen Ruffen, was de schrijver van dit reis-
verhaal; die ons voor af een schets geeft van
Rusland, en de stad *Muskou*. Zy togen uit de-
ze stad, met goede uitrusting, en pakkaasje,
den dertienden van Lentemaand des gemelden
jaars 1692: quamen 's anderen daags te *Troitz*,
een lustige plaats, met een welvoorzien kloo-
ster, waar in Czaar Peter zulk een zonderling
behagen scheidt, dat'er nauwelijks een week
voorbygaat, of hy laat zig daar vinden. Het
legt 60 *Wersten*, of 12 Duitsehe mijlen, van
Muskou.

Eenige dagen voort gereisd quamen ze in een
overgrootte digtbewassen bosschaasje, meer dan
i 60 Duitsehe mijlen lang, vol dorpen, en vlek-
ken,

(a) Zoo werd die naam hier gespeld.

ken, bewoond van menschen, *Syrenen*, genoemd: 't is een volk van den Griekschcn godsdienst, en by de Russen zoo veel geacht, als de Grenen, of Wenden, by de Duitschers. Over al, waar onze reizcrs quamen, zagen ze vreugdeblijken ter geheugenisviering van Christus verrijzenis uit den dooden; en het vrouwvolk bood hen roode eyeren aan. Want door gansch Rusland word het voor een loffelijke gewoonte onderhouden, dat niet alleen op Paaschdag, maar nog veertien dagen lang daar na, elk een, groot en klein, met roodgeverwde eyeren pronkt. In alle straten zitten byna ontelbare verkoopers, en verkoopsters van zulke gekookte en roodgeverwde eyeren.

By d' uitdeeling of vereering dezer eyeren moet men den vrouwen een betaanlijke kus geven. Niemand, Man of Vrouw, 't zy van hooge of lage geboorte, zal een ander zulk een geverwd ey, of kus, weigeren. Op straat, in de bejegening, groeten zy elkanderen met een kus aan den mond, en spreken in de Russische taal de woorden (a) CHRISTOS WOS CHREST [*Christus is opgestaan*] waar op d' ander antwoord WO ISTONO WOS CHREST [*hy is waarlijk opgestaan*]

Na veel sukkelens, en ongemak, door dit bos, over bergen, en toegevrozen Rivieren, quamea zy eerit in de stad *Kaigerot*, gelegen aan de rivier *Kama*, beide hier beschreven; daar na den zeven en twintigsten van Grasmaand in de stad *Solokamsko* aan de stroom *Usolsko*. By

(a) Zie de gewoonte der Grieken in Hooy-en Oogstmaand 1694. pag. 39.

Solok wierden zy zeer belemmert van de zware sneeuw, en vorst; die tot op des zesden van Bloeymaand duurde. Als ze daar zeventien dagen hadden stil gelegen, konden zy hun reis niet langer op sleden voortzetten, maar yervolgden dezelve te water, in vijf vaartuigen; na *Utkogorod*, niet zonder zwaren arbeid, en 't uiterste levensgevaar; want de rivier *Sisoua*, die ze bevoeren, stroomt op zekere tijden niet alleenlijk zoo hoog, dat al 't land een enkele plas is; maar dat de vaartuigen van 't gezantschap dikwils * over de toppen van boomen vlogen. Dezen stoot gedaan zijnde, zeilden ze voorby zeer aangename en koele bossen, schoone Krijt- en Albast-bergen.

't Was den eersten van Zomermaand, toen ze aan 't gezeide vlek *Utkogorod* behandden. De Schrijver verhaalt voor af de zeldzame en halfheidensche zeden van de inwoners der bosschadje-dorpen, die zy op weg aandeden.

In 't begin van Hooymaand quamen zy te *Tobolsko*, hoofstad van *Siberien*, zeshonderd Duit-sche mijlen van *Muskou* gelegen, en zoo genaamd na de daar voorby vlietende vloed *Tobol*: een handelplaats, rijk van peltery, of bontwerken, die den Czaar meer als † tweemaal honderd duizend dukaten opbrengen, en nog bet zouden uitleveren; in dien dit rijk niet te verre van *Muskovien* lag. De Heer *Isbrand* vervaardigde hier een post met brieven na zijn Czaarsche Majesteit, en liet zig rijkelijk voor drie maanden van allerley voorraad verzorgen, om dat van *Tobolsko*, tot *Jenokisko*, gedurende een weg

van twaalfhonderd Duitſche mijlen, weinig mondkoſt voor menſchen en vee te beſcharen is.

Zy zeilden den vijf en twintigſten van Oogſtmaand van daar, en wel een maand lang op de Rivier *Kett*. Maar den zesden van Herſtmaand overviel hen een felle vorſt, welke, indien zy lang geduurt had, hen allen doodelijk zou geweest zijn. Zy deden den twaalfden van Wijnmaand nog hun intree binnen de ſtad *Jenokisko*, leggende aan de rivier *Jenska*. Van *Tobolsko* tot hier toe vind men het afgodifch volk de *Oſtjaken*, die, nevens vele aanmerkelyke ontmoetingen, en byzonderheden onder die blinde menſchen, ons omſtandiglyk van den Schryver Brand vertelt worden.

Te *Jenokisko* lagen ze over de tien weken ſtil, zonden den dertienden van Wintermaand de zwaargeladene ſleden voor uit, en volgden die den eenentwintigſten; krijgende in 't begin van Loumaand des jaars 1693 een bittere koude, die hen noodzaakte dertien dagen by de *Tungulen* huis te houden, een ſchrikkellyk hardvogtig volk, dat in haar jongheid hare aangezichten met zwarte draden rondom, en van alle kanten, doornaait, en beſiikt. Die zoo ſmartelyken gewoonte qualijk wil gelooven, zal meer andere aſſchuwelyke * bedrijven van dien landaart ongelooflyk achten: ze ſtaan nogtans hier al te opregtelijk vermeld, dan dat men aan derzelve waarheid mag twijfelen.

Den elfden van Sprokkelmaand binnen de Stad *Irkuſkoy* gekomen, bleven zy daar vier weken,
en

* Te lezen in 's VIIde Hoofddeel.

en genoten van des Stads Bevelhebber dikwils zeer goed onthaal. De Heer Isbrand zond ten eersten hier van daan een looper na d'eerste Chineefche Stad, *Nann*, om zijn aankomst bekend te maken. Ik make een flap over de ongemakelijke reis, dien ze sedert met een heele gemaakte Karavane deden, tot dat den achttienden van Hooymaand te *Nertzingsko* (de laatste stad, onder het gebied van den Czaar) twee Kozakken met brieven aan den Hr. Isbrand quamen, in welke de looper, na *Nann* afgevaardigd, liet weten, dat men hem niet had toegestaan na de Keizerlijke Chineefche Hoofdstad *Peking* te trekken, maar bevolen, zijne brieven te *Nann* over te geven, die terstond na *Peking* geschikt waren: voorts dat daar op een groot Chineefch Heer, met een gevolg van aanzien, te *Nann* was aangekomen, om den Heer Gezant op te wagen.

Van *Nertzingsko*, met een Karavane van vier honderd Personen, voortgetogen, acht weken lang door een Tartaarfche Woestijn, waar in lustig te jagen was, wierden ze hier en daar van Chineefche Bevelhebbers onthaalt; byzonderlijk te *Suttigarsky*, een Dorp, omtrent een Duitsche mijl van *Nann* gelegen. De Schrijver zegt, * dat de Borgers van *Nann* 's nagts den Duivel aanbidden, en zulk een geschreeuw maken, dat een Christen daar van moet schrikken.

De Gezant en zijn volk vervolgen de reis, onder vele vriendelijke ontmoetingen der Chinezen, beschouwingen van gedenkzuiten, beelden, en 't vermaak der jagt, op de Chineefche wijze.

Eindelijk komen zy den zeven en twintigsten van Wijnmaand aan die door al de wereld beroemde Muur, van welke wy onlangs met den Jesuïjt Le Comte spraken. De Lezer kan het kort verhaal, dat hier voorkomt, met de voorgaande beschrijving eens vergelijken, en zien, of het gene dat d'Overzetter tusschen [] daar by gevoegt heeft met den anderen over een stemt.

Xantuning was de Stad (ik zal alle plaatsen noemen, zoo als ze in deze beschrijving staan uitgedrukt) daar de Muskoviters van den Gezaghebber s' anderen daags op een prachtige maaltijd wierden onthaalt, en met het zonderling aardig bedrijf van een tienjarigen jongen verlustigt.

In meer andere steden ontving het Gezantschap van de Bevelhebbers zoo veel eer, zegt de Schrijver, als niet genoegzaam met de pen is uit te drukken. Eens zagen zy, by nacht, een blijspel, in de Stad *Xanguxu*; elders afschuwelijke Afgodsbeelden. Eindelijk den twaalfden van Slagtmaand in de Keizerlijke Hofstad Peking gekomen, wierd hen van de * Hofamptenaars aangezegt, dat de Heer Isbrand den volgenden dag 's morgens zijne Geloofs-brieven, en de schenkaadjes van den *Czaar*, aan 't Hof zou brengen, 't welk met groote staatelijkheid geschiedde; en wederom met velerley onthaal en geslemp afliep.

Den zeventienden van Slagtmaand wierd de Gezant, met veertien zijner voornaamste bedienden, tot de tafel des Keizers (het woord *Bogdegan*

* *Hij noemt ze Adogedas. Ik denke dat deze by andere den naam van Mandarins dragen.*

gan kan my niet bekoren) afgehaald van twee Hovelingen, die 't Wapen van den Vorst op hun rug droegen. Het borduurffel hunner kleederen verbeeldde Leeuwen en Tigers. Nog geen boogschoot waren ze voortgetreden, als eenige Grootten hen quamen na 't Slot leiden. Ter plaatse, daar de brief van den Czaar was overgegeven, wierden den Gezant en zijn gevolg zetels of stoelen aangeboden; en aanstonds begroetten hen vier afgezondene, vragende den Gezant, of hy, of iemand van zijn volk, Latijn kende. Met neen beantwoord gingen ze na boven, om den Keizer daar van te berigten: en onderwijlen bleven de Muskoviters daar nog vier of vijf uuren zitten, eer men quam zeggen, dat zy opstegen; drinkende Thé-melk. Toen d'er bevel was gegeven van hen op te leiden, gingen zy door drie poorten, en over drie groote plaatsen, met een brug, in 't midden van een der poorten, uit schoon marmer gebouwd: onder welke een water vliette, dat men des Keizers Vijver noemde, slangswijze met bogten rondom het Slot geleid, en met onvergelykelijke welffels gecierd. Zy traden in 't vertrek, daar de Keizer op zijn troon zat, en de Heer Isbrand kreeg zijn plaats aan d'eene zijde des kamers, naast aan den troon, weerzijds omringd van meer als drie honderd Hovelingen, aan de wapenen op hun rug en borst kennelyk. Regt tegen over dit vertrek stond des Keizers Afgodentempel, een zeer konstlyg gebouw.

Van deze verheven Hofplaats, aanzienlyk door allerley schoone marmersteene beeltenissen, zag men nog een andere, vol gebouwen, in welker

meeste de vorstelijke wijven, bywijven, en gelabden, huis hielden. De Gezant wierd dicht by den troon, zijn gevolg vier vademen achter hem, geplaatst. Vier Grooten zaten tegen hem over, en aan beide de kanten van den troon stonden veertig personen met lange pieken.

Na wat zittens bragt men eerst op een tafel voor den Keizer allerley banketwerk, in schotelen van louter goud: strax twee tafelen met dergelijke versnapering voor de vier gezeide Heeren: vervolgens een tafel met suikergebak voor den Gezant: eindelijk voor ijder viertal van het gezelschap ook een welvoorzien tafelen, altermaal in zilvere schotels. Onder die lekkernyen waren ook Druiven, Appelen, Peren, Kastanjen, China's-appelen, en Citroenen. De Chinezen, omtrent honderd in getal, kregen een byzondere tafel, met allerley vlees. Zoo haast nu de Keizer toetaste, moesten zy alle hun hoofd ter aarde buigen, en dan gaan eten.

By na drie uren duurde deze maaltijd, wanneer men den Keizer twee groote schalen met Brandewijn in handen gaf; die daar op zonder vertoeven den Gezant door twee Heeren voor hem deed brengen. Een van die reikte hem een schaal toe, met uitdrukkelijk bevel van zijn hoofd nederwaarts te slaan, en al wat'er in was uit te drinken. Terwijl dit geschiedde ('t is aanmerkelijk) liet de Keizer twee Jezuiten voort hem komen, die op zijn gebod den Gezant in 't Latijn aanspraken; maar zy kregen, in 't Italiaansch, bescheid, dat hy geen Latijnist was. Een van die maats begon daar op in de Italiaansche spraak met hem te redeneren, en, na dat

gesprek , wierd hy na zijn vorige plaats geleid. Voorts kreeg yder van den hoop , tegen over den troon geplaatst , een goude schaal met Brandewijn , telkens met hoofdbuiging aangenomen. Daar quam ook Thé , in melk gekookt , met den zelven eerbied ontfangen.

De tafels opgenomen zijnde , wierden de Ruffen uit de gehoor-zaal , aan een kant geleid , en twee Chinezen wenkten den Gezant , dat hy hun zou volgen. De borzaak van dit ter zijden afleiden was , om den Keizer van zijn troon stappende , niet te aanschouwen. Hy is bruin , en was toen vijf en veertig jaren oud. Een Hoveling quam den Gezant , uit den naam des Keizers , vragen , of hy niet iets had vernomen , wegens de Jesuiten , die voor drie jaren over Muskou na China wilden reizen , dog niet doorgelaten wierden ; en of hem niet bekend was , waar zy mogten gebleven zijn ? Hy kreeg tot antwoord , dat men d'er niets van wist. Zoo wierden dan de Ruffen op hun oude plaats gebracht , en verzogt , weder nêr te zitten , tot dat het overgeschoten banket aan de dienaars zou behandigt werden ; 't welk ook geschiedde. Een ygelijk moest zijn deel van zijn knecht laten aannemen ; vermits het een overoude gewoonte in China is , dat men het overschot van des Keizers tafel na huis neemt.

Na dezen hadden zy wederom d'eere van den Vorst te zien , en meermalen van hem verlustigt te werden , zoo met spijs en drank , als blijsspeelen , en aardige vertooningen : 't welk altemaal in zijne omstandigheden word uitgedrukt , nevens de schenkenkaadjes , die de Gezant Isbrand , en zijn

Volk

Volk ontvingen. Ik zwijge vele andere gevallen, hen binnen Peking voorgekomen, de beschrijving van die Stad, niet alleen, maar ook de schets van gansch China. Het Muskoviſch Gezantschap trok den negentienden van Sprokkelmaand des jaars 1694 uit Peking, en quam in 't volgende jaar, 1695, den laaften van Loumaand, 's nagts aan het Dorp *Alexeſche*, een Duitsche mijl van Muskouw; alwaar het bevel kreeg van tot den volgenden morgen te blijven, dewijl zijn Czaarsche Majesteit *Peter Alexeowitz* op deze plaats den Gezant wilde komen spreken.

Dit geschiedde zoo, en de Czaar, een wijl tijds met den Heer *Isbrand* gesproken hebbende, nam hem met zig na *Ischmeislof*, verder na *Brebofensko*, daar hy van alles breed verslag deed. D'andere maats begaven zig fris en gezond binnen de Stad Muskou, na dat ze op de vorensverhaalde Chineesche landreis, gins en wêer, drie jaren min zes weken hadden doorgebracht.

Achter het werk is gevoegd een beknopte naaukeurige beschrijving der natuurlijke dingen van Rusland, tot opheldering van het reisverhaal, als een aanhangsel, daar aan gelast, door *H. W. Ludolf*, nu eerst vertaald; zeer nut zijnde om met de voorgemelde Muskovijsche beschrijvingen den lezer een volflage kennisse te geven van 't voornaamste, dat in het wijduitgestrekt gebied van den Czaar te vinden is.

XI. HOOFDDEEL.

De algemeene Zendbrief des Apostels Jacobi schriftmatig verklaard, en toegeëigend tot gebruik der Godzaligheid, door Dominicus Goltzius, Bedienaar des H. Evangeliums te Hindelopen. 1° Amsterdam by J. van Hardenberg 1698. in 4. 121. bladen.

HOe menigmaal ook andere Godgeleerde den korten brief van Jacobus met mond en penne breedsprakelijk verklaart hebben, nog vind men telkens daar in stoffe voor nieuwer en nieuwer ontvouwingen. Zoo rijk schijnt ze den genen te wezen, die hun werk maken van de heilige Schriften onophoudelijk te doorbladeren.

De Heer Goltzius, den Nederlander door verscheide zijner Schriften, en in mijn Boekzaal door zijn * *uitgelezene Bibelstoffs*, bekend voor een man van onvermoeide naastigheid, † *vast houdende aan het getrouw Woord, dat na de leere is*, volgens de lesse, die Paulus aan den Opziender Titus gaf, levert ons wederom een wichtige proef van zijn bequaamheid, in 't openen van den gemelden Zendbrief, op zulk een verstaanbare wijze, dat 'er geene de minste duisterheid kan overig blijven voor een ygelijk, die de dingen als een leergierig Christen gaat onderzoeken.

Zijn

* Zie in Hooy- en Oogstmaand 1694.

† Tit. 1. v. 4.

Zijn's erachtens, kan van dezen Apostel-brief met goed regt in 't byzonder gezegt werden, het gene de Kruisgezant Paulus in 't gemein van de Schriftuur zegt; dat *† al wat se voren geschreven is, tot onzer leeringe is geschreven, op dat wy door lijdzzaamheid en vertroosting der Schriften hope zouden hebben.* Want het oogmerk van Jakobus is, den verstrooide Joden verscheide leeringen, tot een geregelden wandel voor God en de menschen strekkende, voor te stellen; dezelve in 't midden van hunne verzoeking en te troosten; hen aan te zetten tot een Christelijke lijdzzaamheid, om die verzoeking ten einde toe te verdragen; en ten laatste hen hope te geven van een goeden uitkomst, ja een zekere hope van eeuwige zaligheid: alle 't welke, en nog meer, doorgaans in zijn schrijven te vinden is. En gelijk hy niet twijfelt, of het heeft in Jakobus tijd zijn nutheid gehad, zoo wenscht hy hartelijk, dat ook deze zijne verklaring in de harten van velen goede vruchten tot oeffening eener ongeveinsde Godzaligheid mag voortbrengen.

Gy ziet hier, lezer, des Heeren Goltzius gedagten, die hy eerst met de pen ontworpen, en daar na voor den volke gepredikt heeft; zoo dat gy, over zoo menig vaars van yder hoofd-deel als in den Zendbrief voorkomt, by na zoo menige welgestelde predikatsje u zelve hebt te verbeelden. Ik zegge by na, om dat sommige texten, na vereisch van hare Ichakeling, ook wel uit twee of drie vaarsen zijn genomen; telkens het oorspronkelijk Grieks tegen over de Néerduitsche vertaling gesteld zijnde.

Over

Over het opschrift des Briefs, d' * *algemeene Zendbrief* genaamd, hoort men hem zijn gevoelen uiten, dat ze *algemeen* kan gezegt werden, als niet geschreven aan byzondere gemeinten, nogte aan bysondere personen, maar in 't gemeen aan de Geloovigen, voornaumentlijk aan de verstrooide twaalf stammen, dat is, in een eenvoudigen zin, aan de Joden, van wat stamme die mogten wezen. Behoudens nogtans, dat men hier geen Joden, maar gewezene Joden verita: Joden, die nu geloovige Christenen waren geworden, 't zy door den dienst van Jakobus, of van eenig ander Apostel. Hoe zou hy anders Joden, die nog van 't Geloof in Christus vervremd waren, zijne *geliefde Broeders* noemen, en aanstonds in den beginne zijn's briefs van de *beproevinge* hunnes *geloofs* spreken? Hoe zoude hy hen in 't slot van dien tot een Christelijke *lydenzaamheid* vermanen? Zekerlyk was zijn schrijven dan ten uitersten nut, en noodig: want als deze menschen, de leere van Christus omhelst hebbende, onder andere Volkeren verstrooid waren, hadden zy veel te lijden. Van buiten stonden zy de geweldenaryen van dwingelanden, en ongelooovige Joden, ten doel; binnen in den schoot der Kerke waren eenige, die met quade voorbeelden de regtzinnigen ontfichtten, schadelijke veinzaarts, wier godloos en ergerlyk leven blijk gaf, dat zy de leere der genadige rechtvaardigmaking uit het Geloof, zonder de werken der Wet, tot schande van den Christen-godsdienst, misbruikten.

Sedert dat de Heer Goltzius het dus, en wel
te

† *Katholiken* [*Katholiken*.]

te regt, had begrepen, heeft hy in de Schriften éenes geleerden Mans nog iets wegens de benaming van *Algemeene* opgemerkt, 't welk zeer voegelijk schijnt, en de reden van dat woord, by het woord *Zendbrief* gevoegd, wat nader te kennen geeft. Wien 't luste daar van onder- rigt te werden, hy leze de voorreden, in welke het beknoptelijk vermeld staat. Daar in zal hem ook voorkomen des Schrijvers bescheidenheid, verklarende in 't wederleggen der gener, die van andere gezindheden buiten hem zijn, en zijn's oordeels, dwalen, geene de minste bitse uitdrukking gebruikt, zelfs ook dikwils hen ongenoemd gelaten te hebben; te vreden zijnde zoodanigen den naam van *Partyen* te geven, of *die met de Gerrformeerde Kerke niet eens zijn*. Een zaftmoedigheid, byzonderlijk den Leeraars passende.

In 't verklaren van den brief stelt hy zig telkens den staat der verstrooide Joden voor oogen, brengende hem zelve somtijds die verstrooijing te binnen, en vragende, indien hy in zulk een stand geweest was, en d' Apostel dus of zoo tot hem had gesproken, hoe hy dat zou verstaan hebben. Dit gaf hem (zoo betuigt hy) eenige nutheid; en zeker geleerd Man, uit wiens redenen hy dat onthouden heeft, plagt te verklaren, daar door in 't uitleggen van een Profeet, of ander H. Schrijver, veel gevordert te zijn.

Wanneer d' Apostel zegt * *Zalig is de man, die verzoeking verdraagt; want als hy zal beproefd zijn geweest, zal hy de kroon des levens ontfangen*, eitz. is het der moeite wel dubbeld

21

waar-

* I. v. 12.

waardig, onzen Kerkredenaar dien voorstel, en de daar op volgende bevestiging, zoo vol van nadruk, te hooren goedmaken: want dewijl daar uit niets anders te verstaan is als verzoeking-
 gen, die van een goede oorzaak, door goede middelen; en tot een goed einde, geschieden, van welke God de werker of bestierder is; dewijl daar gesproken word, zegge ik, van de verzoeking-
 en, die in het tweede vaars reeds voorgekomen zijn, daar d'Apofteel had gezegt; *Acht het voor groote vreugd, mijne Broeders, wanneer gy in velerley verzoeking-
 en valt: hoe kan dezelve Apofteel, die de lijders van zulke verzoeking-
 en, door God bestierd, voor zalig verklaart, in het naastvolgende (a) vaars zijne Broeders aldus vermanen? Niemand, als by ver-
 zocht word, zegge, ik worde van God verzocht: want God kan niet verzocht werden met het qua-
 de, en Hy zelf verzoekt niemand.* Wie kan dat samenknopen? 't Is waar, het schijnt in den eersten opslag duister, maar men moet het dus vatten. Jakobus heeft te (b) voren gesproken van *uitwendige verzoeking-
 en*, die God tot een oorzaak hebben, en waar door het Geloof der Vromen beproeft word. Nu wil hy d'er de *te-
 re* over de *inwendige verzoeking-
 en* aanhegten, om alsoo te doen verstaan, dat'er een tweeder-
 ley soort van verzoeking-
 en is, en de laatste der-
 zelfver zoodanige, waar door iemand tot het quade word aangezet. Dat is te zeggen, om kort te gaan, dat het woord *verzoeken*, of *verzocht te werden*, hier in een andere beteekenisse voorkomt, als in het voorgaande, namentlijk voor *aanlok-
 ken*

XIII. Deel.

X

ken

(a) I. v. 13. (b) Zie, IV. 2. en 12.

ken of verwekken tot quaad, en tot zonde; gelijk Paulus ergens zegt, (a) op dat de Satan u niet verzoeke. Hy wil dan niet, dat iemand zou zeggen, dat hy van God verzogt word, maar laat'er op volgen, (b) dat een ygelijk verzogt word, als hy door zijn eigen begeerlijkheid afgetrokken en verlokt word.

Uit het tweede Hoofd-deel bekoort my het dertiende vaars, waar in de *Barmhartigheid tegen 't nordeelroemt*, want daar komen de Griekische woorden, naar de bevatting van verscheide geleerde koppen, A Lapide, Piscator, Koccejus, en Grotius, te berde.

Al wat het Geloof en de Werken betreft, krijgt in de naaste vaarzen regtzinnig bescheid; en aan het negentiende, luidende onder andere, dat *de Duivelen ook wel gelooven dat God eenenig God is, en sidderen*, ten bewijze dat een geloof zonder werken in de Duivelen zelfs gevonden word, of om dat anders het geloof niet beter is, dan het Geloove der Duivelen; aldaar is de Hr. Goltzius kort en klaar: voor af zeggende, dat hy op dat word (c) *daimonē* of *daimonia* niet lang wil blijven staan, om dat'er in deze dagen ter gelegenheid van zekere twist over de *Betooverde wereld* zoo veel heen en weder geschreven is. En zeketlijk doet de man daar wel aan, gelijk hy ook niet te onpas aanwijst, dat ons Nēerduitsch woord *Duivel* komt van *di* of *die* en *ewel*, 't welk *quaad*, *boos* beduid: als of men zeide, *die booze* of *die quade*, met hoedanigen naam

(a) 1. Kor. 7. 5. (b) Pag. 395.

(c) *Daimonē* of *daimonia*.

naam hy ; dien men *Duivel* noemt , by uitnemendheid genoemt word.

De verklaring van de plaats , daar de Hoer *Rachab* , en hare regtvaardiging uit de werken , zoo voorbeeldlijk voorkomt , zal een yder , die van den hervormden Godsdienst belijdenisse doet , nog nader kunnen verzekeren , 't gene onze Preker meermalen te voren zijnen lezer had op 't hart gebonden ; namentlijk dat de spreekwijze van *uit de werken geregtvaardigd te zijn* , in zig niet begrijpt , den werken toe te schrijven , dat ze een oorzaak van het regt ten eeuwigen leven zouden zijn , of om van God vergeldinge te eischen ; maar *uit de werken* verzekerd te worden , en verzekering te geven , dat men *uit het Geloove voor God geregtvaardigd is*. *Rachab* , hoewel voorhenen van een ontugtig leven , word aangehaald als *uit de werken geregtvaardigd* , om dat ze uit hare goede werken betoont heeft , een geloovige en godzalige vrouwe geweest te zijn.

Komt leert nu , gy groote Meesters , of onder-
Leeraars onder Christus (want zoo verstaat het Koccejus) niet al te happig na 't Leeraars ampt te staan , gelijk Jakobus in den aanvang van het derde Hoofd-deel zijnes Zendbriefs vermaant. Alting begreep het ook zoo als Koccejus , toen hy schreef , (a) *dat de Apostel afmaande na 't Leeraars-ampt in de Kerk te staan , waar na vele met een grooten drift loopen ; en dat wegens de zwaarheid der zake*. Daar na zullen u nog met een milde hand vele treffelijke middelen tegen het misbruik der tonge worden voorgeschreven :

X 2

en

(a) Dehortatur , enz. zie pag. 457.

en het goed besluit zal zijn, *dat de vrugt der regtvaardigheid voor de genen die vrede maken in vrede gezaait word.*

Hoe eenvoudig, dog teffens hoè waaragtiglijk, maakt Jakobus dezer zijner Broederen rekening op, als hy hen, in het vierde Hoofd-deel, zonder omwegen, voorhoud, dat ze nog te aardsgezind en te wellultig waren, en daar by aanwijst, wat al ongemak uit die wellusten, in hunne leden strijd voerende, onder hen oprees? Hy verwijt hen rond uit (ze mogten nu gechristend wezen, zoo als ze waren) dat ze of niet baden, of dat ze qualijk baden.

Pas te voren voert hy hen te gemoet; (a) *Gy begeert, en hebt niet. Gy benijdt, en yvert [na dingen] en gy kunt ze niet krijgen,* enz. En daar lokt ons strax het woord (b) *Φθονία*, *gy benijdt:* een woord, dat by de Grieken maar een letter, of twee, van doodslag verschilt, (gelijk ook de Heer Smith, voor vier maanden in mijn Boekzaal verschenen, zeer beknoptelijk in zijn werk over Jakobus aanhaalt) en dezelve zoo na bestaat, dat men in sommige Grieksche afschriften het een woord voor 't ander leest. 't Is waar *Φθονία* [gy benijdt] voegt hier zoo wel als 't kan; maar de verschillende lezing brengt de minste zwaarigheid niet in, want *haat* en *nijd*, twee gedrogtelijke zusters, die somtijds met het woord *Hatenijd* voor een maaksel worden genomen, gaan dikwils zoo verre, als doodslag. Dit wijzen ons onze Nederduitsche Kantteekenaars op den Bibel genoeg aan, om dat Johannes duideljk zegt;

(a) IV. v. 2. (b) *Phthoneite.*

zegt; dat (a) een ygelijk, die zijn Broeder haat, een doodslager is.

(b) Gy bid, en gy ontfangt niet, om dat gy qualijk bid, is het vervolg van des Apostels berisping. Zie hier dan een vooritel van 't vrugteloos bidden, en de reden van de regte oorzaak, waarom zy niet ontfingen. Het haperde niet aan God, maar aan hen zelf. Niet dat zy (c) *Kakos* [quade dingen] eifchten, maar zy eiften (d) *Kakos* [qualijk.] Was het qualijk bidden, dat zy om goed baden, 'twelk zy in hunne wellusten zonden doorbrengen, gelijk Jakobus hen met eenen adem verwijt, zoo is het dan onwedersprekelijk, dat 'er menschen zijn, die qualijk bidden: want de Heilige Schrijver zegt het uitdrukkelijk. Waarom niet? Het gaat met het bidden, als met andere godsdienstige pligten, die niet na behooren verrigt worden. De mensch waant dikwils wel gedaan te hebben, en hy vergenoegt zig, als hy het uitwendige verrigt heeft, daar hy nogtans het inwendige (waar op God alleen ziet) verwaarloost. Wil nu iemand weten, welke de gene zijn die qualijk bidden, de Hr. Goltzius zal 't hem (e) hier onderscheidentlijk voorhouden.

Jakobus vraagt verder, of zy meinen, (f) dat de Schrift te vergeefs zegt; de Geest, die in ons woont, heeft die lust tot nijdigheid? Woorden, die van overlang den Uitleggers veel moeite gaven. Zegt het de Schrift, dat is, het beschreven Woord Gods, zoo moeten we weten, waar dat ze dit zegt. Men wete dan, hoewel ze 't

X 3

met

(a) 1. Joh. 3. 15. (b) IV. v. 4. (c) *Kaka*.
(d) *Kakos*. (e) Pag. 620: (f) IV. v. 5.

met die juiste woorden niet zegt, dat ze het klaar genoeg te kennen geeft *Numer* 11. 29. Zoo word het ook van den gemelden Hr. Smith gevat; en deze onze Schrijver erkent daar toe aanleiding te hebben gekregen van den Heer Wits. (a) Namentlijk zy halen den zin uit Moses woorden tot Josua; *Zyt gy voor my yverende? Och of alle het volk des Heeren Profeten waren!*

Uit het vijfde en laatste Hoofd-deel van den Apostel-brief hebben voor eerst de rijke wel acht te nemen op de lessen, hen voorgelezen. En ik wete niet of eenige andere plaats van 't Nieuwe Testament kragtiger uitdrukfelen tegen het misbruik van de Rijkdommen geeft, als dit gezeg van Jakobus, gepast op de verklaring van Christus zelf; (b) *voorwaar ik zegge u, dat een rijke zwaarlijk in het Koninkrijk der Hemelen zal ingaan. Het is ligter dat een kermel (of gelijk andere lezen een kabel) door 't oog van een naalde ga, dan dat een rijke inga in 't Koninkrijke Gods.* Dog hoedanige rijke hier verstaan worden, dat is de boodschap. Zulke alleen, die op het goed hun vertrouwen zetten. De reden nu, waarom d'Apostel den rijken beveelt te weenen, en huilen, ziet men in 't gevolg uitvoeriglijk uit zijn redenschakeling aangewezen.

Het vijftiende vaars, waar in den verstrooide stammen bevolen word, zoo iemand krank onder hen was, dat hy de Ouderlingen der Gemeente zoude roepen, op dat zy over hem *bidden, hem zalvende met olie in de name des HEE-REN*, krijgt niet alleenlijk een verklaring, die

op

(a) Zie pag. 643. (b) *Matth.* 19. 23, 24.

zijn's wegs te bekeeren, deswegen wijst hy in de toeigening den lezer tot zijn verklaring over den eersten brief van Petrus; en omtrent het *bedekken der zonden van onzen naasten*, tot zijn uitgelezene Bibel-stoffe, hier vorens gemeld.

Aldus heeft de dienstknecht des Euangeliums, Jakobus, het oogwit van zijn schrijven volbragt; 't welk geen ander was, dan Izraël, daar het van de Waarheid afdwaalde, te bekeeren.

XII. HOOFDDEEL.

Guiljelmi Hornii Poemata, ad WILHELMUM III. Magnæ Britanniae Regem.

Dat is,

Gedigten van Willem Hornius, aan WILLEM DE III. Koning van Groot Britanje. Te Rotterdam by Pieter Vander Slaart 1698. in 8. 23 bladen.

Voor ettelijke jaren maakte deze Dichter, uit het Pausdom tot den hervormden Godsdienst in Holland overgekomen, hem zelve bekend door zes boeken zijner Latijnsche Puntdigten, en het Gedicht, waar in hy den brief, by Ovidius van Penelope aan Ulyffes geschreven, niet onaardiglijk navolgde in de Bede eener Christelijke Ziele tot God. Dit laatste sluit wederom het hek van zijne gedichten, en hy, heeft de Punt-dichten met nog zes boeken vergroot. Dog dat is

is het niet al wat ons in dit nieuwe werk voorkomt. Twee boeken, ter eere van Oranje, gaan voor af, met twee andere, die Gezangen behelzen, en even zoo veel vol mengeldigt. Zie daar een bondel, die verschot van vaarzen bevat.

Het luste den Heer Hornius in de twee eerste boeken kortelijk op te zingen het weêrgadeloos heldenwerk van den Prins van Oranje, onzen grooten Hollander, den grootmagtigen Wilhelm de III, dien de Engelsche, tot hun grootste geluk, voor Koning hebben gekregen, en die ons met zijn allerkrijgshaftigste heldenmoed tegen het geweld der Vianden dus verre beschermt heeft; waar na de Rijswijksche Vrede al 't oorlogs-onweêr deed verdwijnen. Ik spreke van die wel-aangelegde en heerlijk-volvoerde Zee-togt, waar aan Britanje haar verlossing schuldig is.

De schets van 't eerste der twee gemelde boeken is dusdanig. Men ziet 'er d'onvoorzigtigheid van den althans ontkoningden Koning Jakob de II, in 't vernietigen van Englands Rijksgrondwetten, de klagten der Grooten aan den Oranje-Vorst, die, na een weinig beletsel van tegenwind, terstond met grooten voorspoed in Engeland oversteekt, daar hy alomme wel ontfangen word, terwijl Jakob uit zijn rijk vlugt.

Het Hooger- en Lager-huis vergadert, om over Jakobs handel en bedrijf een raadslot te nemen, en kiest Willem en Maria van Oranje tot Koning en Koninginne. Zy worden gekroont, en van uitheemsche gezanten begroet. Een gedeelte van Schotland, en byna gansch Yerland, toont zig wederspanning, dog het eerste word

zeer gemakkelijk , het laatste met een zwaren krijg tot zijn pligt gebragt ; en de Fransche Zee-magt van de Britten en Hollanders vernielt.

In het tweede vinden we 't afsterven van de Doorlugtigste der Koninginnen Maria , en den Koning in de hoogste droeffenis. Hy , onverwinnelijke Held , komt , na d'uitvaart zijner bedgenoot , weder in de Nederlanden , en verovert Namen , een parel aan zijn Krijgs-kroon. De Dichter gewaagt hier ook van de vervloekte famenzwering , in Engeland tegen dat dierbaar hoofd gesmeed , en hy vergelijkt Wilhem by David , Jakob by Saul. Ondertussen terwijl het bange en worstelende Europe ,

*Als uitgelaten en verwoed,
Haar zelf verdrinkt in eigen bloed,*

rijft 'er een Vredelugtje. De Tartaren krijgen eerst deerlijk klop van de Muskoviten ; de Turken van de Duitschers. Eindelijk word de langgewenste Vrede tussèn de Christen Vorsten in Holland gesloten.

Van de Gezangen heeft het treurzang op hoog-gemelde hare Britannische Majesteit d'eerste plaats , gevolgd van vier Grafschriften , en een wederlegging van het bitse , dog wel gedichte, Lasterchrift ,

Auriaca occubuit, &c.

den Dichtlievenden bekend , en hier van woord tot woord ingelast.

Het mengelwerk , en de Punt-digten van allerley

lerley stoffe, gewijde en ongewijde, zijn te veelvuldig, dan dat men door een staaltje, of twee, van zoo groot een omslag eenige schets zou konnen geven; dog evenwel, om mijn lezer niet geheel ledig te laten heen gaan, zie daar de lof van mijn geboortestad, door den Hr. Hornius aldus in weinige regelen betrokken.

* *Rotterodami encomium.*

Adspicis hanc urbem! cui parvus, sicubi magnum,

Rotta dedit nomen, qua vaga terra patet.

Hanc spatiosa Mosæ, jam triplicis, alluit unda;

Fluxa per alternas, atque refluxa, vices.

Nunc hac, nunc illac, simul huc, simul aspicias illuc,

Ire, redire, graves, divite merce, rates.

Hic satus, & fusus, Sol & Sal orbis, Erasmus

Visitur; excellens, aris, & artis, opus.

Scilicet, hic spectas magno florere decore,

Jure forum, naves mercibus, arte scholas.

Spectator quicumque venit, laudator abivit.

Bis capit hic, corpus quodque, cor omne, locus.

Scherp is het zevende puntdigt van 't eerste boek.

In Judæos & Pontificios.

Judæus mactat Christum, comeditque Papista;

Sic veluti brutum tractat uterque Deum.

Zoo als ik het volgende las, schoot my deszelfs vertaling te binnen.

* De Amicitia inter bibendum contracta.

*Si qua, cum bibitur, fuit inter pocula coepta;
Vitrea plerumque est talis amicitia.*

Aldus nagevolgd.

Op de vriendschap onder den beker gemaakt.

De vriendschap, onder een glas wijns begonnen, was
Van ouds gemeenelyk zoo breekbaar als het glas.

't Zelve wedervoer my, op het lezen van

† Ad Amicum de Catello dono accepto.

*Quem mihi misisti, quia parvum laudo catellum;
Majus erat donum, quo minor, ille Canis.*

Beduidende,

Aan een vriend, over een vereerd hondje.

't Klein hondje, dat gy my vereert hebt, bonde ik wis.

Voor des te grooter gift, als 't hondje kleiner is.

Nog eens.

De igne Purgatorii etc.

*Est adeo vehemens hic purgans ignis; ut inde
Romani fumet lauta culina Papæ.*

Als

Als of hy zeide

Op het † vagevyer.

*Dit vyer der zuivring is zoo bevig, dat daar
van
De lekkre keuken van den Paus steeds rooken
kan.*

Met al het overige uit te lezen is mijn tijd ver-
loopen.

XIII. HOOFDDEEL.

*De Weldaden van CHRISTUS, de eenige
oorsprong van Genade en Zaligheid, ver-
handeld in eenige leerredenen over verschei-
de uitgelezenen Texten des Ouden en Nieu-
wen Testaments, door Regnerus Brouwer,
Bedienaar des H. Euangeliums te groot
Schermer. t^o Amsterdam by Gerard Bor-
stius 1698. 38 bladen in 8.*

IN de voorreden toont ons de Schrijver van
deze twaalf Leerredenen, wat hem aanleiding
gaf, om die door den druk te willen gemeen-
maken. Een pijnlijk toeval verhinderde hem
zijn openbaren Kerkdienst voor een korten tijd
te nemen, en onderwijlen konde hy van hem
niet

† 's Welk de Pausgezinde zeggen zoo sterk te we-
zen als het heilsche vyer.

niet verkrijgen ledig te zitten , maar hield zig bezig met zijne schriften na te zien ; sommige van die wat uit te breiden , en , na verloop van weinige weken , wereldkundig te maken ; met geen ander inzicht , als daar door nut te bevorderen : 't welk hy ook aanwijft hoe het hier door kan bekomen werden. Tot geen gering spoor diende hem een Leerreden , onder 't opschrift *de Koning behouden* , voor een wijl uitgegeven , en gunstig by de zijnen ontvangen. Daar door aangenoopt getroostte hy zig ook dezen arbeid ; in kloek vertouwen , dat haar geen minder gunst stond te bejegenen.

De Heer Brouwer ontveinst niet , wat in 't vervolg van zijn werk op meer als eene plaats voorkomt , en by dezen tijd , al eenig nabedenken geeft. Men vind nu menschen , die zig lateri voorstaan , dat al wat met hunne bevattingen niet over een stemt , onwaardig is gelezen , gehoord , en nog minder waard gedrukt te werden. Al wat zy niet gestempelt hebben , dat keuren zy af : en , mogten zy na hun zin te werk gaan , het wierd ter wereld uitgeschoffelt , als onkruid , of Palm-scheerffel , dat men by de vuilnis werpt. Het heeft , of geeft , geen Wijsheid , en daarom is het min dan niets. Deze Schrijver is van dat verstand gansch niet , maar wil weten , dat hy het niet houd met zulke opsnijers onder de Letterbazen : en hunne gedachten , of uitleggingen , zegt hy rond uit , vinden by hem de minste schijn van waarheid niet. Hy gaat dan regt door zee , en hebbende zulke gedachten en uitleggingen zonder bewimpeling , met naam en toenaam , voorgesteld , zoo dat men

nica

niet behoeft te vragen waar zy t'huis hooren, brengt hy de zelve op den Bibel-toets, en verzwijgt dan niet, waarom zy hem niet behagen.

Goed, voorwaar, al had de man ongelijk. Zoo mag men, zoo moest men doen, wilde men wel doen. Want gaf men dit slegts uit, als of het zoete bespiegelingen waren, die nevens andere meê een plaats mogten hebben; 't was wel, en niemand had'er iets tegen. Maar dat is 't niet. Dit moet boven drijven. Dit moet'er wezen, of 't spel is niet volmaakt; de man niet geleerd; de tijd niet wel besteed.

Dat loopt te hoog, en word hier in ernst aangewezen; ook by die gelegenheid al met een kord zouts gewreven: 't welk na 't oordeel van onzen Leeraar mag bestaan, als de haat, tegen de zaak opgenomen, tot de persoon niet overslaat. Hy kent hem zelve van dit gebrek vry, betuigende (gelijk 't een Christen, en onder de Christenen een voorganger past) zoo by hem eenigebitterheid was, dat hy de wortel zou uitroeyen. Ook is het, zeker, niet al bitterheid, dat men daar wel voor uitmaakt. Waarom kan het, als 't met waarheid en gematigdheid verzeld gaat, geen yver voor de Waarheid wezen? Is 't om dat het u te na komt? Maar om u word geen zaak anders, als zy in haar zelf is: en het waar niet ongeraden, dat zy, die met de twijfeling in andere gevallen zoo veel op hebben, zig in zulke zaken van hun vooroordeel eerst ontledigden: dan in hun gemoed gingen, en de zaken oneenzijdig beschouwden. Ja maar, de verdraagsaamheid!

heid! Zeer wel, word hier geantwoord. Ze is noodig, maar moet niet te groot, te gemeen, nog te ontijdig wezen. Niet zelden gebeurt het, dat zy, die meest van verdragen roepen, de verdraagzaamheid minst in 't werk stellen. En waarom het zoo gemaakt, dat men moet verdragen werden? Houd uw gevoelen t' huis, en dan zal, na 't oordeel van dezen Man, alle tegenspraak uit zijn. Maar! 't is Wijsheid, word'er voorgegeven: en hier geantwoord, dat het niet al goud is, wat'er blinkt. Die ingebeelde en hoogopgezette wijsheid paalt dikwils zoo na aan dwaasheid, dat men d'er van zou mogen zeggen, gelijk in sommige openbare rekeningingen voorvalt; *beter gelaten, als gedaan.* Zoo vat het de Hr. Brouwer, hoewel hy wil bekennen, dat dit niet op alle, maar sommige zaken, en personen, moet betrokken werden.

Zie, lezer, dit is des Schrijvers opzet: en dien voet houd hy in dit werk. 't Zijn Leerredenen: maar van een Man geschreven, die verstaat, wat vrijheid hy heeft, nu hy zelf Leeraar is geworden. Alle die lessen, welke men over 't maken van zulken slag van werk geeft, zijn zeer goed voor d'aankomelingen, die op hunne beenen nog niet kunnen staan, gelijk jonge wichten, die aan de leyband, of in de rolwagen loopen: maar men moet geen luiden van jaren en ervarenheid daar aan binden. Dit roert hy ook aan, in 't voorbygaan; en met zedigheid. Hy wil, dat men den text grondiglijk verklare, en op die verklaring dan een doorwrochte toepassing stichte, zonder dat d'een den ander daar over beschimpe, of dat een Leeraar zig te naauw binde aan zijn voorschrift. Hebt

Hebt gy dit voor af weg? Zoo hoor ook wat van 't werk zelf. De Texten worden altermaal door inleidingen geopent; en de samenhang derzelve met het voorgaande van 't hoofd-deel, waar uit ze ontleend zijn, word beknoptelyk voorgestelt. Dan volgt derzelve korte inhoud, zeggende met weinige woorden wat'er in dien Text wel meest in agting moet genomen werden. Daar na word ze verdeelt: yder deel verklaart, en door redenen weder samen gebragt; op dat de waarheid, die d'er in vervat is; aan 't gemoed zig op dede. Men noemde dit onder de Oude (a) *Fides*: Cicero stelt het voor, onder den naam van (b) *Fides orationis*, vele schryvers en sprekers genoegsaam onbekend zijnde. Hier op volgt de Toepassing, 't zy door vermaning en voorstel van pligten, die waargenomen moeten werden; 't zy door bestraffing, en bedreiging; 't zy door vertroosting, en moedgeving: met aanwijzing van middelen en beweegredenen.

Behelst de Text een voorzegging (gelijk 'er zulke ook zijn) zoo maak vry staat, dat de vervulling ook niet verzwegen word. Ik zal u een staaltje of twee geven. d'Eerste Text is over Hebr. 2. 15. daar van de vreeze des doods word gehandelt, welke was in de genen, die door Christus verlost zijn. Hier hoort men van geloovige Vaders onder 't Oude Testament. Die worden gestelt onder een Wets-dienstbaarheid der (c) Kerkplegtigheden. Daar uit rees een vreeze des doods, dat is, een vreeze, dat zy terstond de minste overtredinge van die Wet

XIII Deel. Y met

(a) *Trouw*. (b) *Trouw*, . of *samenhang*, eener *reden*. (c) *Ceremonien*.

met de dood zouden bekoopen : zoo dat zy in een geduurigen angst en afschrik leefden , als kinderen onder een ongenadigen Tugtmeeſter. En dan was'er nog een andere vreeze des doods ; te weten , als zy 't niet wel maakten , dan moeſten zy ballingen 's lands , en buiten Kanaan , zwerven. Dat knelde hun hart , wanneer zy d'er ſlegts aan begonnen te denken ; en boven al , dat zy in zulk een ſtaat mogten ſterven. Dat was ook een vreeze des doods , die nu geen plaats meer heeft : want als nu de Kerk verjaagt word , zoo behoeft ze daar over niet bekommerd te zijn ; om dat ze aan geen Kanaan is gebonden , maar over al haar Vaderland heeft ; en nu de tijd eerſt gekomen is , dat men in de verdrukkingen mag roemen , 't welk voortijds niet mogt wezen ; gelijk te zien is *Pſ.* 119. 67. 71. *Spreek.* 3. 11. 12. Zulke gedagten vind de Hr. Brouwer niet wigtig genoeg om hem zijn toeftemming af te perſſen : dewijl de Apoftel onbepaald ſpreekt van *alle* , dat dan zonder genoegſame reden niet op *ſommige* moet gepaſt werden. 't Zijn daar by die *alle* , voor welke Chriſtus vlees en bloed heeft aangenomen. Slaat dat op hen allen ? Heel niet. 't Zijn zulke , die , behalven de vreeze des doods , ook de magt des Satans onderworpen waren : maar dunkt u , dat men dat op hun rekening mag zetten , en zy meer onder de dienſtbaarheid lagen , als andere menſchen ? Ook waren de Vaders voor Chriſtus dood en komſt al verloſt , en ten hemel ingelaten : en de Text handelt van zulke , die eerſt na de komſt des Meſſias ſtonden verloſt te werden. *Zy waren al ter heerlijkheid*

ingevoerd , leeft men in dat zelve hoofdstuk. Maar waar vind men zoodanigen vreeze des doods ? Is de strafheid in het Nieuwe Testament ongehoord ? Waar blijft men dan met de Korinthers , die over het misbruiken van Christus Avondmaal met de dood gestraft zijn ? en dat niet een enkel , maar vele. I *Kor.* 11. 30. Waar toe dienden ook de Zoenoffers , die God in't Oude Testament had voorgeschreven ? vraagt onze opmerkende Schrijver , zoo men zoo breedspreekelijk over die vreeze des doods wil gaan heenen stappen. Al verder. Was'er niet een kruimeltje van het Euangely in de brooden van de Wet ? Waar toe dan alle die nette , zoete , en aardige toepassingen , die men by andere tijden daar over maakt ? Dan klinken alle de bellen en schellen van tuffen de granaatappelen. Nog geeft het onze Man niet , al heeft hy reeds zoo veel gezegt. Hier staat , dat Christus de zijne van die vreeze des doods verlost heeft. Maar de goede Vaders storven in , en met de vrees. Waar wil dat heen ?

Op het stuk van 't Land Kanaän is hier ook dergelyk berigt te vinden ; en lust iemand te onderzoeken , hoe bondig dat is , als men zoo volmondig ja roept , of'er geld meê te winnen was over Zach. 9. 11. *de Kail zonder water* , dat zijn de Kerkplegtigheden , van toorn tot toorn aan Israël gegeven ; hy hoore , hoe deze Prediker dat uit de grond over die nu bygebragte plaats in zijn tweede Leerreden behandelt.

In een andere zie ik Christus vergeleken by Mozes , volgens die bekende voorzegging Deut. 18. 15. *Een Profet als my enz.* Die naam

van Profet word verklaart, en daar na getoont, dat men hier een Profet [*נביא יִשְׂרָאֵל*] by uitnemendheid moet vatten. Dan hooren we verscheide gedagten over dien eenen Profet, nevens bewijs dat die niemand anders is als Jesus Christus. De vergelijking tussen Mozes en Christus word niet vergeten, maar in deze volgende zaken gestelt; kennis, gemeenzaamheid met God, getrouwheid, bediening van 't Middelaarschap, kragt van dien, enz. Hier op volgt, hoe God den Profet zou verwekken; en wel *uit hunne broederen*, en dat *voor hen*: dog onder beding, *na hem zult gy hooren*. Daar ziet men waarin dat *hooren* bestaat, en hoe daar een opmerkelijke tegenstelling plaats heeft. Izraël was graag na Waarzeggers (of liever Leugenzeggers) en al zulk ruigt, die den mensch wat op den mouw spellen, of voorbedagtelijk bedriegen: maar door het goddelijk gezag, en de onfeilbare waarheden, die deze Profet zou voordragen, moest haar dat in 't minsten niet bekoren; of deden zy 't evenwel, hun schuld wies aan, en hun verdoemenis wierd namaals regtvaardig. Na die verklaring volgt de samenhang, hier vorens gemeld, aantoonende waarom die groote Profet maar alleen moest gehoort werden. Dan word het tijd, dat wy de vervulling van de belofte zien: 'k wil zeggen, dat al het beloofde stiptelijk in Christus zoo vervuld is. Hoe kan men nu die woorden beter ten nutte maken als met daar op te vestigen een wederlegging van de Joden, en een beantwoording van hunne uitvlugten? Socijn, en een verdwaald Pausgezinde, vind'er ook wat voor-zijn rekening.

ning. Maar al gaat de Heer Brouwer van huis, hy vergeet het weêrkomen niet. Regt zoo. Hy weet onder de zijne ook wel wat te zeggen, en klaagt over dat heilloos verfmaden van deze Profets heilzame lessèn, die dagelijks den volke worden aangeboden, maar te deerlijk verworpen.

Niet onvermakelijk is het, hem te hooren, daar hy de tijden van de Voorouders by de hedendaagsche vergelijkt, en hun brandenden yver by onze schier uitgedoofde kolen. Ook daar hy zig beklagt, dat men zoo veel op heeft met het profeteren, en; na sommige gelegde gronden, de Profetien nit te leggen; schoon men mag zeggen, dat zy, die dat menigmaal beginnen, het A B C van 't Christendom nog niet weten; en, babbelende van Babel, Roomen, en den Antichrist, die over 't gebergte zit, den genen niet zien, die in hun hart zit, die in huis, land, en kerk, den baas speelt.

Maar andere gebreken slaat hy niet over, die van geen minder schadelijkheid zijn, en begrijpt daar na die altemaal onder een bedreiging van Gods regtvaardig oordeel. Eindelijk als hy eenige hoognoodige pligten heeft voorgedragen, en door beweegredenen op 't hart gedrukt, zoo sluit hy zijn reden, en ik mijn uittreksel; alleen na u gezegt te hebben welke de overige Texten zijn, die hy nog verhandelt.

De vierde is Heb. 5. 10. *En is van God genaamd een Hoogepriester na de ordening Melchisedeks*, daar vry wat over die beroemde Persoonnaadje te zeggen valt.

De vijfde gaat over Mich. 4. 7. *De HEERE*

342 *De Boekzaal van Europe,*
zal Koning over hen zijn op den berg Zion, van
nu aan tot in eeuwigheid.

De zesde is geenlins van de minste, en verhandelt de woorden Openb. 2. 17. *Die overwint, ik zal hem geven te eten van het Manna dat verborgen is.*

De zevende is over Matth. 16. 18. *Op dezen Petra zal ik mijn gemeente bouwen: en de poorten der helle zullen dezelve niet overweldigen.*

Die belofte is d'inhoud van d' achtste.

De naastvolgende heeft de reit niet te wijken over 1 Kor. 2. 2. *Ik hebbe niet voorgenomen iets onder ul. te weten dan Jesus, en die gekruist.* Zy, dien het opgelegd is, na den grooten Kruisgezant, Jezus Kerk als Gods mond te dienen, zullen 't niet beklagon, dat zy den ernstigen Hr. Brouwer daar over lezen, en nog mijn, zoo zy zijn wijzen raad volgen.

De tiende handelt van de beste koop over Spr. 23. 23. *Koop de waarheid, en verkoop ze niet.* Dat is ook niet mis.

d'Elfde heeft geen minder belang uit Pf. 119. 8. *Ik zal uwe inzettingen bewaren: verlaat my niet al te zeer.*

Het onderwerp van de laatste zijn Daniels woorden 7. 18. *De Heilige der hooge plaatsen zullen dat koninkrijk ontfangen: Ja zy zullen het rijk bezitten tot in eeuwigheid: Ja tot in eeuwigheid der eeuwigheden.*

XIV. HOOFDDEEL.

Traite de La Satire , ou l'on examine ,
comment on doit reprendre son pro-
chain , & comment la Satire peut fervir
a cet ufage.

Dat is,

*Verhandeling van de Schimptaal , waar in
onderzocht word , hoe men zynen naaf-
ten moet berifpen , en hoe de Schimp-
taal tot dat gebruik kan dienen. Te Parijs
by J. Anniffon 1697. in 12. 12 bla-
den.*

Berifpen is veel lichter als verbeteren , zegt
het fpreekwoord met waarheid.

Daar is geen grooter teiken van een nijdigen ,
en zig zelfs onmagtigen inborft , dan te berifpen
zonder onderscheid , en te hekelen daar 't geen
pas geeft.

Ik zie hier een Schrijver , die het onderzoek
van Schimp , of berifpingen niet uit de oefening
der geletterde , maar uit beginffelen van den
godsdienst gaat verhandelen ; zoo dat hy niet
overweegt , of het best is , Juvenaal , Horatius ,
of iemand der oude na te volgen , en welke
wijze van berifpen de bevalligfte is , maar wat
de Christelijke godsdienst ons leeraart , dat wy
in dit ftuk van berifpen hebben te doen , of te la-
ten.

Een opstel , mogelijk in den beginne niet allen man even smakelijk schijnende.

Ten allen tijde vond men Schrijvers , die el-kanderen in het vaarwater zaten , en de bitterheid , die gemeenlijk aan 't roer van hunne harts-togten zat , barste meerendeels in *Schimptaal* uit ; dog was 'er ooit een tijd , rijk van schimpschri-f-ten ; in deze , dien we thans beleven , komt zonder ophouden zoo groot een teelt derzelve voor den dag , als van Kikvorschen in de Len-te.

De Schrijvers van Bly- en Treurspelen , de Zang- en Dichtkonstige oeffenaars , de Pleiters op de rolle , ja de Predikers op den kansel kon-nen niet nalaten , hun gezeg , zoo ernstig en godvrugtig als 't ook is , veeltijds met *bekeltaal* te doormengelen.

Maar vermits het schimp- of hekelschrijven , uit de Heidenen afkomstig , niet genoeg over-wogen word van menschen (zoo deze onze Schrijver oordeelt) die het zelve of geoorloft , of ongeoorloft achten : is hier te lezen , hoe men daar van behoorde te gevoelen , uit aan-merkingen van die wet alleen , die daar over uitspraak doet.

Het werkje is in drie hoofddeelen geschikt.

In het eerste word onderzocht, *of het vrystaat zij-nen naasten te berispen.* 't Slot van dat onderzoek is, dat onder ons Christenen geen geoorlofde of on-noozele *Schimptaal* geacht moet werden , als zul-ke , die alle noodzakelijke eigenschappen heeft tot een broederlijke berispinge. Zulke , zegge ik , die voortkomt van Schrijvers , na behooren onder-

derregt, en onberispelijk zijnde wegens die fouten, die zy aantasten, om hunne leeringen gangbaar te maken, waar in zy geen ander oogwit hebben, als het byzonder en algemeene nut.

In het tweede is de vraag, *over wat zaak men zijnen naasten mag berispen?* Want het eene gebrek geeft gelegenheid van nagevolgt te werden, het ander niet. Wanneer een gebrek van dien aart is, dat het staat nagevolgt te werden, dan mag men het aantasten, hoc enkel het zy. Als het van die soort niet is, dan doet dezelfde berisping geen bate, en zy dient tot geen einde, als tot de verwaardheid van den berisper, of tot de quaadaardigheid der gener, die daar van den oorsprong weten.

Het derde behelst een onderzoek, *op wat wijze het geoorloft is, zijnen naasten te berispen.*

Deze manieren van berispen moeten geschikt zijn na het einde, dat men zig zelve in de berispinge voorstelt: welk einde geen ander moet zijn, als de nutheid des genen, dien men voornemt te berispen. Derhalven kan men besluiten, dat alle manieren mogen te werk gesteld werden, die de berispinge alleroorbaarst maken, als ze maar niet tegen andere wetten strijden.

Nademaal nu de gezeide middelen velerley zijn, spreekt de Schrijver niet ongevoegelijk, en met veel stichtelijke zedigheid, van heimelijke berisping, ook van de openbare, en die op den predikstoel gedaan word: voorts handelt hy van het Blyspel, Berisp- en Twist-schriften, Letter-

zittende bladen, Verantwoordigen, Pleitgeschillen, Puntgedichten, Liederen, faamroovende pennevrugten, Hekelvaarzen, Schertsferyen, en wat des meer is; van alle 't welke my dit pas niet meer lust uit te trekken.

XV. HOOFDDEEL.

Euangelische Keurstoffen, behelzende

I. Het voorbeeld van den geloovigen Hoofzman. *Matth. 8. 5-10, 13. Luk. 7. 1-10.*

II. Gods handel met Joden en Heidenen, *Mat. 8. 11. 12.*

III. Christi Maagschappye verklaard, *Mat. 12. 45-50. Mark. 3. 31-35. Luk. 8. 19-72.*

IV. Christi intrede binnen Jeruzalem op een ezel, *Mat. 21. 1-9. Mark. 11. 1-10. Luk. 19. 29-38. Joh. 12. 12-15.*

V. De Gelykenis van den Phariseus en den Tollenaar, *Luk. 18. 10-14.* *Uit verley geschiedenissen en oudheden verklaard en opgehelderd door Theodorus Van Toll, Predikant tot Woudenberg. Te Utrecht by Antony Schouten 1698. in 4. 51 bladen.*

WY hebben in de twee laatste maanden des jaars 1695 gezien, hoe deze Prediker en Schrijver het aanbiddelijk gezag van den Messias, uit Davids woorden verklaarde en *des Konings Regten*

sen godgeleerdelijk aanwees. Sedert dien tijd beving hem een versche lust (na dat hy van een zware wonde, beletsfel van tien weken predikdienst, hersteld was) om deze Keurstoffen der Euangelische geschiedenissen, met keur van taal- en Bibelwijsheid, uit oude en nieuwe Schrijvers opgehaald, wijdlustiglijk te ontvouwen. De groote oogst van geleerdheid, die op het einde dezer eeuw met zoo veel vlijt van alle velden van Europe word ingezamelt, deed hem omzien, om ook zijne schuuren met de zelve te vullen, en zijn brein in wijze schriften te laten doorzulten. Eerlijke, en vermakelijke uitspanning, voorwaar; dat men een naarstig man, den arbeid van door-korende vernuften niet alleen ziet opmerken, maar zoo voor hem zelve, als andere, ten nutte maken.

De Historie van het wonderwerk, dat de Zaligmaker te Kapernaum aan den knecht eens Hoofdman's deed, uitvoeriglijk van den Heer Van Toll zullende behandelt werden, word ons hier voor af ter neder gestelt in de bloote woorden van Mattheus en Lukas; met aanwijzing, dat 'er in het verhaal van die twee Euangelischrijvers geen strijdigheid is. Dit mag men alleenlijk, met Augustijn opmerken, dat Mattheus, om kort te zijn, niet meer dan de voornaamste zaken dezer historie aantoeckent, als daar is het verzoek van den Hoofdman aan Christus, zijn nedrigheid, en geloof: maar dat Lukas de geschiednisse in hare omstandigheden verhaalt; te weten, de wijze, op welke de Hoofdman dit verzoek in 't werk stelde, niet door hem zelf, maar eerst door d'Ouderlingen der Joden, daar na ook door

door zijn vrienden. Het komt alles op een uit, want het gene iemand door een ander doet, dat word gehouden, als deed hy het zelf. Of men zou met Theophylaktus de heilige Schrijvers dus kunnen vereenigen; dat de Hoofdman eerst de Ouderlingen der Joden tot Christus zond, daar na zijn vrienden, en ten laafsten zelf volgende zijn woord deed, zoo als by Mattheus gewaagt word. Een vereeniging, gansch gevoegelijk, en die met de nederigheid, en het geloove van den Hoofdman wel over een komt.

Wel aan, leergierige, wenscht gy onder-
 rigt te werden hoedanig een plaats Kapernaum
 geweest is (want daar over vallen vele beden-
 kingen) hier kunt gy te regt raken. Het was
 dat Kapernaum, dat niet alleen door zijn wel-
 gelegen stand, en bloeyende Vischnering, maar
 wel meest door de verkeering van Christus een
 roemrugtigen naam had. De Heiland heeft daar
 gepredikt, en geleeraart, hy heeft'er zijne ver-
 bazende wonderwerken gedaan, krankten gene-
 zen, en dooden opgewekt: wonderen, altermaal
 in 't oog van gansch Judea gebeurd, en den Ro-
 meinen niet onbekend gebleven. Maar het was
 (o rampzalige grootheid!) teffens dat Kapernaum,
*'t welk, * tot den hemel toe verhoogd, tot de Helle
 toe zoude neêrgestort werden.*

De Hoofdman, of Overste over honderd, geeft
 den Heer Van Toll aanleiding, om niet alleen
 de Keurbenden der Romeinen [*legioenen* is 't
 kromwoord] te onderzoeken, maar ook of die
 zeer beleefde Hoofdman een Heiden of Jood was.
 Hy zal voor 't naaste een Heiden, een Romein,
 zijn

* Matth. 01. 23.

zijn geweest, die te Kapernaum in bezetting lag. Daar aan is de beduidenisse van het woord *Knecht* gevoegd, by Mattheus † παις, by Lukas † δούλος, en een korte schets van den staat der knechten, en slaven, voorts de ziekte van den knecht, zoo zwaar, dat hy daar van op zijn sterven lag: eindelijk de bede van dien Hoofdman, dat Jezus dog den kranken, die hem zeer waard was, wilde genezen.

Maar als we de woorden van zijn eerbiedig verzoek zelve hooren, komen ze ons voor vol nadruk. Hy was zoo beleefd, dat hy den Heere Jezus niet duidelijk bad, zijn knecht te willen genezen, maar hy meld Hem voorzigtiglijk het ongeval en de finarte van den lijder, zonder iets meer te zeggen; 't welk ook niet noodig was, want het verzoek lag in die bekendmaking, en de Zaligmaker vond het daar in, zoo d'uitkomst geleert heeft.

Eer onze Schrijver tot het tweede stuk der historie voortgaat, daar, volgens Lukas verhaal, de Hoofdman d'Ouderlingen der Joden tot Jezus zend, of mogelijk deze Mannen van aanzien den besten ingang zouden vinden, verklaart hy, uit Seldenus, en Maimons Zoon, hoedanige hier ter plaatse door Ouderlingen moeten verstaan werden. Daar na lezen we de boodschap, die deze Joodsche bazen quamen verrigten. Nammentlijk zy doen wel het zelve verzoek, dat we hier vorens hoorden, maar op een geheel andere wijze. Zy beeldden zig in, dat ze wat meer by Jezus te zeggen hadden, en dat Hy, als zijnde een

† *Pais* [Jonge, Kind.]

‡ *Doulos* [Slaaf, Knecht.]

een Jood, of die onder hen woonde en omging, veel uit dien inzigte zoude bewilligen. Hoewel de Hoofdman een Heiden was, zy weten veel tot zijn lof in te brengen, zeggende; *hy is waardig dat gy 't hem doet: want hy heeft ons volk lief, en hy heeft zelf ons de synagoge gebouwt.*

*Zie daar het regte Joodsche merk,
Dat 's groots te zijn op eigen werk.*

Die wijshoofden, gewoon op eigen gerechtigheid te stoffen, konden niet nalaten, een Heiden, een Romein, om dat hy hen bescheidenlijk handelde, voor *waardig* te verklaren; daar nogtans de man zelf *neen* op zoude zeggen. Dat blijkt uit het vervolg. Want hy, dien de grootsheid zoo zeer niet om 't hart was geslagen, en die niet verwacht had, dat Christus het verzoek der Joden zoo haast zou toestaan, zend eenige vrienden voor af, en belijd, *niet waardig* te zijn, dat de Heiland *ouder zijn dak quam*. Hy wist, hoe naauw gezet de Joden op hunne reinheid waren: en daarom wilde hy, beleefdheids-halven, den Heere niet vergen in zijn huis te komen. *Spreekt*, zegt hy, *alleenlijk een woord, en mijn kneegt zal genezen worden*. De redenering, daar op volgende, is bondig, en tot zijt oogmerk dienende; *want ik ben ook een mensch onder magt [van andere] hebbende onder my krijgsknechten: en ik zegge tot dezen, ga, en hy gaat, en tot den anderen kom, en hy komt: en tot mijn diensknegt, doe dat, en hy doet het*. Hy maakt een goed bewijs, en besluit van het minder tot het meerder:

Wie

Wie zal'er nu aan twifelen, dat de Hoofdman in het Goddelijk vermogen van Christus geloofd heeft? Christus zelf erkent het, want daar staat, dat *Hy, dit hoorende, zig verwondert heeft.* Zekerlijk moet het geen klein werk zijn, waar over zig de Heiland des werlds verwondert, en 't welk hy met zoo veel ernst anderen aanprijft, uitroepende tot den genen, die hem volgden; *voorwaar zegge ik u, ik hebbe zelfs in Israël zoo groot een geloof niet gevonden.* Op zulk een wonderbaar Geloof volgde ook de wonderbaarlijke genezing. Jezus zeide tot den Hoofdman, *ga henen, en u geschiede, gelijk gy geloofd hebt: waar op, die gezonden waren, weder in huis gekeerd, den kranken dienstknecht hersteld vonden.*

De Hr. Van Toll scheid'er niet af, voor dat hy de zaken naauwkeuriglijk heeft uitgepluift.

Niet anders handelt hy met de verklaring, die Christus doet van dat 'er vele uit Oosten en Westen zullen komen, en met Abraham, Izaak, en Jakob in 't Koninkrijk des Hemelen aanzitten; dat de kinderen des Koninkrijks zullen uitgeworpen worden, enz. Hy toont, hoe de Zaligmaker Gods handel omtrent de Joden en Heidenen in het voorbeeld van den strax gemelden Hoofdman te Kapernaum verklaart had. Geen donderbuy op een schoonen winterschen dag zou zijne leerlingen misschien meer verzet hebben, als die volmondige verklaring, dat hy *zoo grooten Geloof als dat van den Hoofdman in Israël niet gevonden heeft:* derhalven gaat hy hen onderrigten, dat zy zig daar over zoo zeer niet hadden te verwonderen, want dat het stond te gebeurten,

beuren, dat heele heirscharen van Heidenen het voorwerp zijner liefde en barmhartigheid zouden wezen, en de Joden in tegendeel van zijn wraak en toorn, dien ze telkens door hunne schandige bedrijven deden ontbranden. Dit is een zee van goede gedagten, die de roeping der Heidenen, en de verwerping der Joden, naar het regtvaardig oordeel Gods, nadrukkelijk voorstelt; met een spraakwending tot die besneden Abrahams kinderen besloten.

Als gy hier in uw hart zult opgehaalt hebben, Christelijke lezer, leer ook uit de woorden uwes Behouders, hoe na gy aan Hem zijt vermaagschapt; *Zoo wie de wille mijn's Vaders doet, die in de Hemelen is, dezelve is mijn broeder, en zuster, en moeder.* De Hr. Van Toll neemt den aanvang dezer verhandeling uit de geestelijke be duidenisse van de plegtigheden des O. Testaments, welker tegenbeeld is Christus, die alle het gene van zijn pligt was getrouwelijk heeft waargenomen. Dan ontvouwt hy de gelegentheid van de geschiedenis, uit vergelijking van de drie voorste Euangelisten, en laat zig hooren over yder stuk, dat tot het verstaan der dingen noodig is. Lees maar zijn wondere geboorte, gy zult haast weten, of Hy Zusters en Broeders gehad heeft, en daar omtrent Maria's geduurige maagdom tegen Helvidius verdedigd vinden. 't Is'er zoo verre van daan dat onze Schrijver de moeder van Christus eenig gezag over haar zoon, of gemeenschap aan de Goddelijkheid zou toeschrijven, dat hy zelfs eenige zwakheid in haar, en in de broeders van Christus, viud, om dat zy gezamentlijk Hem komen storen, daar Hy bezig
was

was zijne vianden den mond te stoppen. By deze broeders (geene andere dan Christus nabestaande) valt ook uit ongewijde dichters te beschouwen, wat het Heidendom door Broeders en Zusters in zekeren opzigt verstond. Maar het gezag van den Heidschen Epiktetus zal den godvrugtige zielen aan 't eind van deze verhandeling veel behagelijker zijn.

Ik verzeker u, al wie uwe oogen in de voorgaande bewrogte keurstoffe vermaakt hebt, zoogy u tot het volgende vierde stuk begeeft, dat gy niet zult beklagen, uw geheugenisse ververscht te hebben met een levendige vertooning van Christus intrede binnen Jeruzalem. Alles word hier opgeheldert, tijd, plaats, omstandigheden; en het verhaal van alle vier d'Euangelisten over een gebragt. D'Olijfberg, en deszelfs afstand van Jeruzalem, de Dorpen Betfage en Bethanien worden hier beschreven, en het laatste voor dat ongenoemde Dorp genomen, daar d'Ezelinne en een Veulen was te vinden, toen nog van geen mensch bereden. Elk woord by na heeft in deze historie zijn verklaring; dog voornamentlijk maakt de schrijver zijn werk van de Profeten: dewijl d'Euangelist Mattheus tussen de geschiedenis van Christus rijden op d'Ezelinne invoegt, dat dus de voorzegging van den Profet, vervult wierd. *Ziet nu koning komt [tot] u zagtmoedig, en gezeten op een Ezelinne*, enz: woorden van den Profet Zacharias, die ook in het Euangelij van Joannes worden aangehaalt. Aan het verhandelen van deze rijke stoffe der Profeten befteed hy een geheel hoofd-stuk, en ontvouwt daar in de beteekenisse van den naam, by Jodon

en Heidenen , Profeten , en Profeten-zonen , Profeten-scholen , goddelijke zending van sommige uit dezelve , en wat daar toe meer behoort. Ook geeft hy berigt van de vierderley wijze , op welke God zig byzonderlijk aan Profeten , of Zienders openbaarde , en by die gelegenheid laat hy d' er tot een besluit aan volgen , wat de Heidenen oulinks van de voorspellingen geloofden ; wat der Filozofen gevoelen van het werk der voorzeggingen was ; eindelijk spreekt hy hier van de Heidensche Orakelen , en haar opkomst , dog wanneer die hebben opgehouden , daar in volgt hy de oude vertellingen der gener , die zulks met de geboorte van Christus bepalen : zonder te reppen van andere geleerde , die met onloochenbare blijken het tegendeel in hunne schriften hebben bewezen.

Na die zoo grooten zijdgang vervolgt hy zijn verklaring der historie van Christus intrede binnen Jeruzalem , in een derde hoofdstuk. Hy verklaart de woorden van Zacharias , in haar samenstel , hy onderzoekt of Christus op meer als een beest heeft gereden , desgeijks of daar in eenige verborgenheid legt , en geeft tot een toegift nog een hand vol van den lister , waar mede de Heidenen het Christendom wegens d'aanbid- ding van een Ezels-hoofd plagten zwart te ma- ken.

In het vierde hoofdstuk over dezelve historie vertoont hy ons de juichende schare , en 's volks algemeene vreugde , ter inhalinge van Christus gebleken. Men lette hier , dat de Heiland , hoe- wel hy doorgaans zijn heerlijkheid met ware ne- derigheid bedekte , nogtans de stralen van zijn

regt-

regt-koninklijk aanzien deed uitblinken. Dit word ons voorgehouden uit de aloude gewoontens van het spreiden der kleederen, uit het opzitten van Christus op d'Ezelinne, uit het strooijen van Palm- en Olijf-takken, uit het gejuich van Hofanna, en voor 't laatste uit den eernaam van *Zone Davids*. De Heer Van Toll doorspekt zijni geheele verhandeling met ciersfels van oudheden, en beduidfels der uiterlijke teekenen. Met het zinnebeeld van het feest der Loofhutten word ze zinnelijk ten einde gebracht.

Het vijfde en laatste verklaring-werk dezer Euangetische keurstoffe gaat over de gelijkenisse; by Lukas van Christus uitgesproken, tot zulke, die by hun zelven vertrouwden dat zy regtvaardig waren. Daar zien we in zeven onderscheiden hoofd-stukken een Farizeër, en een Tollenaar, beide opgaan na den Tempel, en we hooren elk zijn gebed tot God spreken. Dog eer de Hr. Van Toll deze schildery opheldert, geeft hy den aanschouwers een voorsmaak van de leerzaamheid der gelijkenissen, en welk het juiste oogmerk is van deze. Der Joden aart, gewoont hun zelven te regtvaardigen; hunne verscheide gezindheden; de ontdekking van de hatelijkheid der Tollenaars; de beschrijving van den Tempel; het aanbidden in dezelve, en het opgaan van de twee gezeide menschen voor af gaande, volgt de roemrugtige Farizeer, en beslaat met zijn eigen wezen en bedrijf een vol hoofdstuk. Het derde verklaart het achtste gebod, gelijk het vierde den inhoud van 't zevende: 't welk te pas komt, om ons te doen zien, of de Farizeër wel reden had om voor God te roemen, dat hy geen

dief, geen onregtvaardige, geen overspeler was, ja zelfs geen man als die Tollenaar. In het vijfde word aan het vasten en tienden-geven, met verschot van plaatsfen uit heilige, Joodsche, en Latijnsche gedenk-schriften, groot ligt gebragt.

Nu is het hoog tijd geworden, dat ook de Tollenaar verschijnt. Daar staat de man: maar hoe? Hy staat van verre, en wil zijn oogen niet eens na den Hemel heffen. Terwijl de laatzinkende Farizeer (een van die fijne quanten, denke ik, over welke Jezus dat naare wee! riep) zig hoovaardiglijk verheft; terwijl hy den mond vol heeft van zijn deugdzaam werken, en onberispelijk leven; terwijl hy zig inbeeld dat hy niet van verre behoeft te staan, of als een schuldige die zijn straffe moet afbidden, wetende nog van verbleeken nog van verblozen, nogte verschrikt voor Gods tegenwoordigheid, als of die geen doods-vonnis had uit te spreken tegen een man, die quansuis in geenerley gevallen God nog zijn naasten heeft verongelijkt; terwijl hy, zegge ik, alles hervooft brengt wat tot zijn eigen lof kan vermeld werden, om een belooning, welke de zaligheid is, niet uit genade, maar na verdiensten te erlangen, staat onze Pachter, of Tollenaar, in den tempel, met een heel andere bezeffing, zoo van hem zelve, als van God. Hy gewaagt niet een woord tot zijn lof, hy kent geen werken van deugdzaamheid, die hem stoffe tot roem geven, en daarom durft hy niet al te diep in Gods Heiligdom indringen, maar blijft, eerbiedshalven, van schaamte en verlegenheid zig achter houden. Hy wagt zig wel, tot den Altaar en heiligen dienst te naderen, welke

ke God gewoon was met zijn tegenwoordigheid te vereeren, daar hy een groote zondaar, en onder de zondaren een Tollenaar was. Hy ver-
genoeft zig dan niet *van verre te staan*. Nog
meer. Hy wil zelfs niet, naar 's lands gebruik,
zijne handen en oogen na den nemel slaan, maar
staat op zijn borst, uit aanmerkinge van den sleg-
ten stand zijner ziele. Onder deze beweging des
gemoeds, en begeerte om van God in genade te
werden aangenomen, schijnt 'er een sehemer-
luchtje van hope in zijn hart door te breken, en
hy geeft den moed niet geheel verloren, maar
roept zuchtende, *O God, zijt my zondaar gena-
dig!* Hy belijdt een zondaar te zijn, hy beschul-
digt hem zelve, dog verlaat zig teffens op Gods
barmhartigheid. Zie hier dan den Tollenaar;
en in hem een regt verlegen en boetvaardig Zon-
daar, met wien het zesde hoofd-stuk afloopt.

Het zevende word ingeruimt voor d'uitspraak;
die de Heere Jesus over het gedrag van den Fa-
rizeër en Tollenaar doet, en welke hy met een
deftige klemspreuk bekrachtigt; *Ik zegge ul., de-
ze ging af geregtvaardigd in zijn huis [meer] dan
die. Want een yder, die hem zelve verhoogt zal
vernederd worden, en die hem zelve vernederd
zal verhoogt worden.* De Hr. Van Toll wil het
woord *regtvaardigen*, volgens de Hebreuwfche
en Griekfche beduidenis, uit de burgerlijke vyer-
fchaar, en de regtbank ontleenen, in tegenstel-
ling van *veroordeelen* of *doemen*. In 't Grieks
staat het woordje (a) *μᾶλλον* [meer] niet, maar
schijnt 'er onder verstaan te werden. Andere uit-
leggers vertalen het (b) Grieks in plaats van [meer]

Z 3

dan

(a) Mallon. (b) ἢ ἰστίον ἢ ἐκείνος.

dan die met de woorden voor die. Dog dat zal 'er luttel toe doen. Geen overzettingen kunnen het daar toe brengen, dat de Farizeër zoo wel geregtvaardigd was als de Tollenaar. alleen met dit onderscheid, dat de Tollenaar een veel trefselijker gerechtigheid was deelagtig geworden. ganschelijk niet. Daar is maar eene regtvaardiging des zondaars voor God: en dewijl in het gedrag van den Farizeër ons niets voorkomt dat daar toe vereischt word, maar in tegendeel vele dingen, die lijn-regt tegen dezelve aanloopen, oordeelt onze schrijver, dat de Farizeër ook van de zalige vrugten der regtvaardigmaking, en zulks van de regtvaardigmaking zelf, is verstoken geweest. (a) *Ten zy uwe gerechtigheid, zegt Jezus, overvloediger zy, dan der Schriftgeleerden, en der Farizeen, gy zult in het Koninkrijk der Hemelen geenzins ingaan.* Dat quam hier op uit: en de nederige belijdenisse van den Tollenaar was God aangenamer, als de ydelt roem van den Farizeër, die van eigen regtvaardigheid droomde, en zig voor regtvaardig uitgaf.

Het vorensbeschreven (b) spreekwoord, 't welk Jezus (c) meermalen gebruikt heeft, is, hoewel men ook diergelijke by de Grieken vind; van Hebréuwfchen oorsprong: met het welke uit heilige en ongewijde schriften te bewijzen deze gelijkenisse word besloten, en de bondel der Euangelische Keurstoffe vol gepakt.

Biadwijzers zoo van Hebréuwfche en Griekfche woorden, als van de voornaamste zaken, met

(a) Matth. 5. 20.

(b) Een yder die hem zelven verhoogt, enz.

(c) Zie Matth. 23. 12. Luk. 14. 12.

met een lijst van Namen der Schrijvers , in 't werk aangeroord , zijn d'er , tot gemak des leers , bygevoegd.

XVI. HOOFDDEEL.

Vertoog van de wangestalte des hedendaagsen superstitieusen Jodendoms , mitsgaders hare stoute hartnekkigheid , in 't lasteren van den HÈERE der heerlykheid , en misbruik van die aan haar vergunde vryheid , klaar en duidelyk voorgesteld door Fridericus R. de Weille . alias Veil. Eccles. in Spyk. Te Dordregt by Dirk Goris 1698. in 8. 9. bladen.

Gelyk de Joden in den aart vianden zijn van alle de genen , die een anderen Godsdienst dan zy belijden , zoo voeden zy wel byzonderlyk hunnen haat tegen de Christenen ; en by uitnemendheid zijn zy gebeten op zoodanige , die zig van 't Jodendom tot het geloof in JESUS CHRISTUS bekeert hebben.

Lüther , die geen doekjes om zijn zeggen wond , maar die nisschien al te veel den Duivel in zijn mond en pen nam , plagt te zeggen , dat een Christen , naast den Duivel , geen bitterder , geen schrikkelijker , viand heeft , als een regten hedensdaagsen Jood. Konden zy verderven al wie uit hen tot den Christelijken Godsdienst over-

gaat , zy zouden daar luttel zwaarigheid in maken.

De Schrijver van dit vertoog , de Heer *Frederik Ragstat van Weille* , Jood van geboorte , dog in zijn teedere jeugd , te Kleef , onder de bescherming van zijn Keurvorstelijke Doorlugtigheid van Brandenburg , in Christus gedoopt , en met des Vorsten naam vereerd , ja zelfs zoo verre verligt , dat hy een Uitdeeler van Gods verborgenheden genaamt te werden , waardig geagt is , thans Predikant te Spijk , verhaalt ons hier een opmerkelijk staaltje niet alleen van de booze voornemens der Joden , en Joodsche Leeraars , tegen alle , die het licht van 't Euangely volgen , maar ook van hun lastertaal tegen den Zaligma-ker zelf.

Een Jood , te Leerdam woonagtig , en aldaar † Onderwijzer van jonge Joodsche Kinderen , was zoo voorzigtig niet , dat hy der Hollanders Spreekwoord bedagt , *van zijn vinger in d'aarde te steken , en te rieken in wnt land by was* , maar verviel , om zijn galbitteren boozen Joodschen yver tegen den Heer Weille te toonen , tot die stouthed , dat hy eerst tweemalen een lasterwoord op des Mans deur te Spijk met Hebreuw-sche letteren schreef , daar na (het was in Hooy- maand des jaars 1697) aan hem liet bestellen een lasterlijken brief , gevuld met smaadheden tegen den heiligen naam van Christus , deszelfs be-lijders , dog voornamentlijk met vervloekingen tegen den persoon van onzen Schrijver den Pre-dikant van Spijk . Dat deze Jood een domme bygelooovige yveraer was , bleek daar wel meest

uit

† Zoo word by genoemd pag. 4.

uit, dat hy in dien brief een Hebreuwfch Hoogduitsch boekje had ingesloten, behelzende een vertelling, of liever een allerbeuzelagtigste en plompverzonnen grol-historie van een zoo genaamden * geeft van een overleden Biffchop in Polen, die Joodsch van afkomst was; en hoe fchrikkelijk die, na haar fcheiding uit des Biffchops lichaam, in de Helle wierd gepijnigt. Eindelijk was ze gekomen in 't lichaam van een Scholier in Hongaryen, en door Joodsche Bezweerdere tot fpreken gebragt, als wanneer ze belijdenis deed van de zonden, die ze bedreven had, toen ze nog in 't lichaam van den Biffchop hier in deze wereld leefde. De Geest deed quansuis die belijdenis in de Hebreuwfche taal, met inlaffing van een Rabbijnfch fpreekwoord hier en daar, tot affchrikking van hem Frederik Ragftar, en afmaning van niet voort te gaan in 't prediken van 't Euangely, enz. De brief was met geen naam onderteekend, maar de Jood zoo bot, dat hy hem zelven kennelijk genoeg maakte, met te fchrijven, by wien men hem te Leerdam konde vinden.

Niet zonder reden gift de Heer van Weille, dat de Jood dit door aanrading en ophitzing van d' eene of d'ander *Synagoge*, of van verfcheide tegelijk, heeft uitgevoert: want zy zijn te bijfter op de overleveringen en inzettingen hunner bygeloovige Meesters gezet; tot zoo verre, dat ze de valsche pennen van hunne grollige Schiftgeleerde meer aankleven, als de taal de Bibels.

We zien hier voor eerst den voddigen brief van den Leerdamschen Jood, daar na een ver-

Z 5

klarink-

* **רוח** Ruach.

klaringe, die de brengster van de zelve Voot Schout en Schepenen van de Heerlijkheid van Spijk deed, om te weten, hoe zy daar aan gekomen was, daar na het antwoord op den Laster-brief; en de zoo genaamde wondetlijke historie van den gemelden Geest, zoo als die in het ingesloten boekje verhaalt word. De belijdenisse van den *M^o Ruach*, of Geest, staat in 't Hebreeuwisch tegen over het Duitsch.

Zekerlijk mag de Heer Van Weille zig tegen dit vuil verziesslek-schrift verzetten, en het domdriestig bygeloof des Jodendoms uit dit grof plumpe staaltje ten roon stellen; wel ter sieel vragende † *of deze waanwijze niet een deffige bezessing van het zyn en de wijze van bestaan eenes Geestes hebben?* En genomen, die Geest had zoo gesproken, als het lorreboekje vertelt; wat staat zou men op dien quant maken; die zoo buiten-sporig spreekt, dat men zijn leugens kan voelen en tasten, en dat van zaken, die onmogelijk in een Geest konnen vallen: zoo dat het leugenboekje zijn eigen wederlegging-mee brengt.

Het bleef hier niet by. De Lasteraar van Leerdam zond een tweeden brief, van welkers inhoud ik alleen vermeld zie; dat hy te Leerdam in de Herberg het Prince-wapen zou te spreken zyn. Maar als de Hr. Van Weille hem daar quam vinden, en uitdaagde om van geloofs-zaken te handelen, beleed hy, niet te konnen, of te willen. Ondertussen was den Heer Droffart van Leerdam dit werk ter oorengekomen, die den Vent by den kop liet vatten, en op de gevangenis-poort zetten: waar over de Kerkvergaering te Gornichem;

door

doer den Hr. Van Weille verftendigd zijnde, een brief van dankzegging, en aanmoediging om tegen den gevangen Jood verder regt te plegen; aan den gemelden Drossart fchreef, * hier mede van woorde te woorde ingelaft. Hoe dit werk verder afliep, kan ik uit deze bladen niet weten. Daar hebben we de historie gehoord, waar uit dit verhoog gefproten is.

In de voorreden vertelt de Schrijver, om de stoutheid en boosheid der Joden tegen hem nog bet aan te wijzen, hoe verraderlijk hy in 't jaar 1682 van een ander Hoogduitsch Joodsch Jongman te Spijk is opgeligt geweest: het was een fluode quant, die, onder schijn van by den Hr. Ragstat in de gronden des Christendoms onderwezen te willen werden, zijn kans zocht waat te nemen, om hem den hals te breken: maar hy koos, als een schelm, en dief, het hazepad, zotteder dat hy betrapt wierd, schoon de Hr. van Weille geld op zijn lijf zette.

Voornamentlijk strekt de gemelde Voorreden daartoe, om aan te wijzen, welke middelen men behoorde in 't werk te stellen om der Joden heit te bevorderen, en op wat wijze wy ons medelijden over hun staat best zullen betoonen. Of nu deze middelen de beste en Christelijkste zijn, daat over zal yder lezer, na zijn bevatting en gezindheid, konnen oordeelen.

Eerstelijk is de Schrijver van gevoelen, dat de al te groote vrijheid, die de Joden gemeten in groote en deftige Tempelen en Scholen te bouwen, moest behoeit werden; op dat zy geen gelegenheid zouden hebben, om Christenen te

ver-

verleiden, en tot hun ongelooft, of bygeloof, over te brengen. Hier toe geeft hy twee voorbeelden by, van welke het eene hem is gebeurt, en het ander wel meest kennelijk is uit zekere levensbeschrijving, die achter de Latijnsche (a) schriftwisseling tusschen den Heer Limborch en een geleerde Jood, gevonden word, en waar tuit ik de omstandigheden in den aanvang van mijn Naamboek op den naam *Acosta* den Hollanders hebbe medegedeelt. Het word hier uit eenen Johan Mullern bygebracht, dog niet na behooren.

Voor het tweede middel tot der Joden bekeering stelt de Schrijver, dat men mannen van groote geleerdheid moest gebruiken, byzonder wel ervaren in de Hebreëwsche, Syrische, Chaldeeische, en Samaritaanische spaken, kenners van den Thalmud, en de schriften der Joodsche meesters, grondig geleerd in de gewoonten en plegtigheden der beinedene, zoo in de Tente, en Tempel, als daar buiten, volgens de dagen van ouds, en de later tijden. Zulke mannen van letteren moesten hun werk maken niet alleen van boeken te schrijven, maar ook met de Joden dikwils in mondgefprek treden, en hen luiden niet alle beleefdheid kragtiglijk, uit Mozes en de Profeten, overtuigen van den allerheiligsten Christelijken Godsdienst. Dit moest geschieden, meent hy, op bevel van 'slands hooge magten, en Overheid, in een openbare plaats, en in 't byzijn van vele Joden, en verstandige Christenen.

Men moest ook wel voornamentlijk die over-

(a) *Amica collatio cum erudito Judæo. gedrukt ter Goude by J. Vanderhoeve 1697.*

tuiging der Joden beginnen, met aan te toonen dat God onmogelijk de God der zondaren kan werden, als op een heilige en betaamlijke wijze. En dit is het derde middel.

Ten vierde behoorde men te weren alle smadelijke bejegeningen, die den Christenen van de Joden op straten, wagens, en schuiten, ontmoeten.

Ten vijfde moest God in de kerken, en byzondere oeffeningen, voor de bekeering der Joden gebeden werden.

Het zesde middel stelt hy te wezen, dat de Christenen wat meer een heiligen wandel behartigden, en, in plaats van vloeken, zweren, liegen, en bedriegen, meer wetenschap en heilige kennisse toonden, dan men dagelijks in hun ommeegang ondervind.

Daarenboven, ten zevende, dat men alzins grooter eerbied en hoogachting voor Gods Woord, en zijne Gezanten droeg.

Ten achtste, dat men zoddanige Mannen, die de HEERE als eerteligen uit het midden van 't Jodendom geroepen heeft, met liefde en genegenheid ontfange, en de behulpzame hand biede; dog geenzins als verstootten, en ongeachte, hier en daar in een hoek laat zitten, ten prooy van hunne haters; daar han gceest word uitgebluft; voor al, wanneer zy proeven van hunne vroomheid en bequaamheid hebben gegeven.

Eindelijk voegt de Heer van Weille hier by, dat'er met veel omzigtigheid behoorde gehandelt te werden in den Joden Synagogen te vergunnen, waar in zy hunnen Godsdienst oeffenen;

want

want vermits zy door een verkeerden blinden yver Gode meinen een dienst te doen, wanneer zy Christus en de Christenen lasteren, waar van ze in hunne *Synagogen* niet geheel vry zijn; zoo maakt hy zwaarigheid, of men wel, zonder be- vlekking der gemoeds, dat volk een openbare *Synagoge* mag toestaan; ten minsten in plaatsen daar ze nooit te voren geweest zijn: want, zegt hy, hoe kan het samen gaan, Christus te belijden, hem aan te roepen, en te dienen, en in de zelve stad en plaats te laten bouwen een Joodsche *Synagoge*, waar in Christus en zijn rijk word tegengegaan? daar den naam van Christus te noemen een gruwel is? Hy verklaart wijders niet wel te kunnen bevroeden, hoe men zulk een ruime vrijheid van *Synagogen* te bouwen kan over een brengen met de dankbaarheid, die wy Gode schuldig zijn voor de verlossing, ons door het bloed zijn's Zoons te wege gebragt: dewijl dankbaarheid voor al vereischt, dat men tegen onzen Weldoeder niet stijve de genen die hem haten, nogte hen gelegentheid geve om zijn een en naam te honen. Ja het strijd, zijn's oordeels, tegen onze bede *uw Koninkrijke kome*: want daar in bidden wy, dat alles, wat de Kerk des Nieuwen Testaments tegenstaat, en deszelfs voortgang hindert, mag vernietigt werden. enz.

Tot een byvoegsel van het vertoog over de wangelstalte des Jodendoms heeft de geleerde Schrijver aangelast zijn redenvoering over de ophouding van de Wet des vleeschelijken gebods uit de woorden by Jcf. 55. 1. *Al alle gy dorstige, komt tot de wateren.* Zijn verzoek is, dat men de

de drukfouten, in zijn afwezen ingelopen, ten besten duide.

XVII. HOOFDDEEL.

Boekhuizen van verscheide soert; enz.

Wande boeken, die onder andere uittreksels der twee naastvolgende maanden haar rang zullen hebben, zette ik hier, met regt, voor 't eerste van alle.

I.

MISCHNA, sive totius Hebræorum juris, rituum, antiquitatum, ac legum oraculum Systema, cum clarissimorum Rabbinoꝝ Maimonidis & Bartenoræ commentariis integris. Quibus accedunt variorum Authoꝝum notæ ac versiones in eos quos ediderunt codices. Latinitate donavit ac notis illustravit Guiljelmus Surenhusius, pars prima.

Dat is,

De *Mischna*, of opstel van het gansche regt der Hebreën, derzelver plegtige gewoontens, oudheden, en mondelijke wetten, met volslagen verklaringen van de Rabbinen Maimonides en Bartenora. Daar zijn bygevoegd aantekeningen en overzettingen van verscheide Schrijvers over de boeken, die zy hebben uitgegeven: in 't Latijn vertaald, en met aanmerkingen opgehelderd, van *Willelm Surenhuizen*. Eerste deel. Te Am-

Amsterdam by Gerard en Jacob Borstius 1698. in fol. met kopere platen.

Van dit werk, eeuwen lang gewenscht, en tot wellust der Geleerden dus eindelijk aangevangen, kan ik den lezer voor af berigten, dat'er nog vijf dergelijke stukken staan te volgen. Dit eerste word ongebonden betaalt met vijf gulden. De volgende vijf zullen te bekomen zijn voor zes deuiten yder vel; vier stuivers voor een heel, en twee stuivers voor een half vel printen. Die een afdrukfel op groot papier begeert, zal een stuiver voor 't blad betalen: de printen even veel als de gemeene.

I I.

Veteris ævi Analec̃ta, seu vetera aliquot monumenta, quæ hæctenus nondum visa. Tomus II. Quo continentur Annales rerum in Hollandia & diœcesi Ultrajectina gestarum. Ann. CIO CCCCLXXXI. & duob. seqq. Auctore incerto, sed accurato; & æquali eorum tempore. Ex Thomæ Basini Archiepiscopi Casariensis Historia Gallica excerptum res gestas continens iisdem annis & in iisdem provinciis. Joannes a Leidis de Origine & rebus gestis Minorum de Brederode. Appendix Actorum veterum ad Joannem a Leidis. Vetera aliquot Testamenta, seculo XIII. XIV. & initio sequentis scripta. Antonii Matthæi Patris Recitationes seu Prælectiones, Solemnis ad tit. C. de

Pign. & Hypoth. habitæ olim Ultrajeclii Ann-
ticis 100 LI. *Primus vulgavit adjectis Observa-*
tionibus ANTONIUS MATTHÆUS *Juris in*
illustri Academia Lugduno Batava Antecessor.

Dat is,

Zamelftukken van den ouden tijd, of eenige oude gedenkschriften, die tot nog toe niet gezien zijn. Het IIde stuk, waar in vervat worden de *Jaarboeken* der geschiedenissen in Holland en het Stift Utrecht voorgevallen in 't jaar 1481, en de twee volgende, door geen bekend schrijver, maar die nogtans naauwkeurig en van dien tijd is: een *nittrefsel* uit de Fransche Historie van *Thomas Basin*, Aartsbisschop van Cesarea, behelzende de geschiedenissen van dezelve jaren en dezelve landen: *Joan Van Leiden* over den oorsprong en de daden der Heeren van Brederode: een *Aanhangsel* van oude gedenkschriften aan *Joan Van Leiden*: eenige oude *nitterste willen* in de dertiende, veertiende, en in het begin der volgende eeuw geschreven. *Openbare lessen* van *Antonius Matthæus* den Vader over den titel C. van de Panden, en Onderpanden, voor dezen te Utrecht gedaan in 't jaar 1651, alzamen nu eerst met bygevoegde *aanmerkingen* uitgegeven van ANTONIUS MATTHÆUS, Hoogleeraar der Regten in de Hooge Schole te Leiden. Te Leiden by de Weduwe van Sebastiaan Schoute 1698 40 bladen in 8.

II.

* *Stephani Rittangelii Libra Veritatis, & de Paschate Tractatus. Premissa est Johannis Vanders Waeyen Dissertatio de 1670 adversus Johannem Clericum.*

XIII. Deel.

A a

Dat

Dat is,

De Weegschaal der Waarheid, en een verhandeling van 't Pascha van *Steven Rittangelius*. Voor af gaat een Vertoog van *Johan Vander Wayen* tegen *Johan Le Clerc*. Te Franeker by *Jakob Horreus* 1698. in 8.

I I I.

* De Zendbrief des Apostels Pauli tot den Hebreëen, ontledet, en kortelij verklaart door *Joannes Creighton*, Predikant tot Franeker. Te Franeker by *Hans Gyzelaar* 1698. in 4.

I V.

* Derde en laatste uittreksel uit de *Beschrijvinge van CHINA* door *Louis Le Comte* in 's Gravenhage by *E. Boucquet* gedrukt 1698. in 4.

V.

* *Auriaca Manus Victrix, sive Alemaria triumphans cum Guiljelmo Imperatore, eique sub legitimo titulo justam regnorum possessionem, patriaeque gloriosam gratulans Pacem & vovens auream. Publice in Aede Sacra majori declamata die XI Novembris MDCCXCVII. a Nicolao Vryburg J. C. Senatore Alcmariano. Eaque occasione paucis de Imperantium jure disseritur. Adjuncti sunt ejusdem Mariae Augustae Pii Manes, recusi.*

Dat is,

De overwinnende Granje Hand, of Alkmaar, met haar Veldheer zegepralende, en hem gelukwenschende met de bezitting der Koninkrijken, die regtvaardig, en met de Vrede, die loffelijk is, welke gehoopt wōrd een gulde Vrede te zullen

len zijn ; openbaarlijk in de groote Kerk uitgesproken den elfden van Slagtmaand 1697. van *Nikolaas Vryburg*, Regtsgeleerde, en Vroedschap te Alkmaar: by welk geval kortelyk word gere-deneert over het regt der Heerschers. Daar is bygevoegd het zalig afderven van Koninginne Maria. Te Leiden by J. Luchtmans 1698. in 8.

V I.

* *De Frisiorum antiquitate & origine libri tres. In quibus non modo ejus gentis propriae, sed & communes Germaniae totius antiquitates multae, hactenus incognitae, prodantur, & obscuri veterum scriptorum loci plurimi illustrantur. Auctore Suffrido Petto Leovardiensi Frisio. V. I. C.*

Dat is,

Drie boeken over de Oudheid en oorsprong der Friezen, waar in niet alleenlijk de eigenaar-dige oudheden van dien Landaart, maar vele andere van gansch Hoogduitschland, tot nog toe onbekend, worden aan den dag gebragt, en zeer vele plaatsen van duistere oude Schrijvers opgeheldert, door *Suffridus Petrus*, Leeuwar-der-Fries. Te Franeker by *Jakob Horreus*. 1698. in 12.

Van den zelve *Suffridus* is Sr. *Horreus* voor-nemens te laten uitgaan

I. Zijn werkje <i>de Scriptoribus Frisia.</i>	} in 12.
II. <i>Apologia veritatis contra Emmium.</i>	
III. <i>Tractatus V. Linguae Graecae.</i>	

Ik zwijge de rest.

V I I.

Sterfbedde van den eerwaarden godzaligen en

zeer geleerden *D. Balthazar Bekker*, in zijn leven *S. T. D.* en Predikant tot Amsterdam: ofte een opregt berigt, hoe hy zig geduurende zijn ziekte gedragen heeft; voornamentlijk voorgesteld uit zijne redenen tegens verscheidene gebruikt: en zulks na een voor af gaande kort ontwerp; volgens zijn eigen handschrift, gevonden onder zijne nagelatene papieren. Te samen, tot steuvinge van valsche gerugten, uitgegeven door zijn Zoon *Johannes Henricus Bekker*. *S. S. Theol. & Math. Stud.* Te Amsterdam by *Daniel Vanden Dalen* in 4. 1698.

V I I I.

Irenaei Philosabbathini שבת שנה seu brevis & simplex de perpetuitate Sabbati decalogici per interrogata & responsa disquisitio, quam in gratiam eorum, quibus Amstercum in avaris cordi est, e suo museo edit Antonius Hofaeus.

Dat is,

Des Vredelievendens Sabbath-mans *Deresch Schabbat*, of kort onderzoek; wegens de duurzaamheid van den Sabbath, in de tien Geboden, uitgedrukt by vragen, en antwoorden; ten dienste der gener, dien de waarheid in liefde te spreken ter harte is, uitgegeven van *Antoni Hofaeus* 1698. in 8. Te Rotterdam by *Elias Ivans*.

Dit fraay werkje, my in Hooyrnaand toegezonden, hebbe ik niet eer dan in Wijnmaand gekregen.

I X.

By den zelve *Elias Ivans* word uitgegeven *Paraphrasis Poëtica in tria Johannis Miltoni, viri clarissimi, Poëmata, v. l. Paradisum amissum, Para-*

Paradisum recuperatum, & Samsonem agonif-
ten. *Auctore* Guilielmo Hogæo.

Dat is,

Dichtkundige uitbreiding van de drie Dicht-
werken die de vermaarde *Jan Milton* [in 't En-
gels] heeft gemaakt van *het verloren Paradijs*,
het wedergekegen Paradijs, en *Samson de Strij-
der*, door *Willem Hogæus* 1698. in 8.

X.

*Wilhelmi III. magnæ Britannicæ, Franciæ, &
Hiberniæ Regis, &c. &c. &c. Vita & gesta he-
roica, tertia hac parte usque ad annum 1698. car-
mine descripta a F. G. Westhoviõ.*

Dat is,

Het Leven en de Heldendaden van *Wilhelm
de III. Koning van Groot Britanje, Vrankrijk,*
en *Yerland*, enz. enz. enz. in dit derde deel op
digmaat beschreven van *F. G. Westhoviõs*. Te
Dordregt by *J. Vander Wiel* 1698. in 4.

X I.

*Reflexions & Meditations Chrétiennes sur di-
vers sujets: & particulièrement pour consoler &
pour instruire ceux qui se disposent a prier & a
communier par Mr. de Joncourt, Ministre du
Saint Evangile a Middelbourg.*

Dat is,

Christelijke opmerkingen en bedenkingen over
verscheide stoffen, en byzonderlijk om te troo-
sten en onderrigten die genen, welke hun zelve
schikken tot bidden, en H. Avondmaal-hou-
den, door *Mr. de Joncourt*, Predikant te Mid-
delburg, te Amsterdam by *P. Chayer* 1697
in 12.

XIII.

De Apotheker *N. Ryckart* heeft, by zijn reeds uitgegeven *beknopte Huis-Apotheek*, nog laten in 't licht komen een *Mannale Domesticum*, of Huis-Apotheeks-handboekje, tot gerief van een ygelijk enz. met nog een toegift enz. te Dordrecht by *N. de Vries* 1698 in 12.

Italiaansch Boeknieuws uit een Brief onlangs van den Heere *A. Magliabechi* aan den Hr. *A. Van Leeuwenhoek* geschreven.

I.

Clava Pontificia, seu Auctoritas in Conciliis tum generalibus, tum provincialibus, cum scholiis in aliquas Decretales inde emanantes. Auctore Stephano a Nivibus Cardeira, Lusitano S. palat. Auleque Lateran. Comite & Equite. Philosophiæ Baccalaureo J. V. D. In celeberrimo Archigymnasio Patavino Juris Cesarei Professore Ordinario

Dat is,

De Pausselijke knodze, of het gezag [des Paus] in de Kerkvergaderingen, zoo algemeene, als van byzondere landstreken, met aantekeningen op sommige besluiten, daar uitvloeiende, geschreven door Steven a Nivibus Cardeira, Portugees, Graaf en Ridder van 't H. Paleis en 't Hof van Lateraan, Bakkalauris der Filozofie, R. G. en in de Hoogeschole te Padua hoogleeraar van 't Keizerlijk regt. Te Padua by Steven spera in Deo 1697 in 4.

II.

II.

Phlebotomia damnata a Dominico la Scala Messanensi. Sive Anidii, Chrypppi-Cnidii, Asclepiadis, Erasistrati, & Aristogenis contra sanguinis missionem doctrina, e vetustatis tenebris in lucem sibi debitam revocata & luculentius enucleata, juxta leges motus humorum in orbem. In qua singula rationum momenta, quae sanguinis ductiois adversantur, aqua veritatis lance expenduntur. Patavii ex typogr. fratrum Sardi.

Dat is,

De Aderlating verworpen van Dominikus La Scala Messinees. Of de Leere van Anidius, Chrysippus Knidius, Asklepiades, Erasistratus, en Aristogenes; tegen het bloed aftappen, uit de duisternis der Oudheid in het verdiende licht hervoordt gebragt, en wijdlustiger nagevorscht volgens de wetten van den omloop der vogten. Waar in alle redensgewigten, die tegen het aderlaten strijden in de juiste schaal der waarheid worden oÿerwogen. Te Padua by de Gebroeders Sardi 1697 in 4.

III.

Tegen het zelve is uitgegeven

Phlebotomia liberata, sive Apologia pro sanguinis missione in febribus, aliisque morbis magnis, qua respondetur Dominico La Scala Messanensi. Accedit de febribus Dissertationis prodromus in Epistola ad Paulum Franciscum Bruni. Opus Matthei Georgii Patritii Albinganensis, & Medici.

Dat is,

De Aderlating verdedigd, of een Verantwoording voor 't bloed aftappen in Koortsen,

en andere zware ziekten, waar in Dominikus La Scala wederproken word. Hier komt by een voorlooper van een verhoog wegens de Koortfen in een Brief aan Paulus Franciskus Bruni. Een werk van Mattheus Georgius, van Raadsheerlijken Albenger stamme, Arts. Te Genua 1697 by G. A. Cafamatta in 4.

I V.

De zelve Mattheus Georgi heeft te Genua laten uitgaan zijn brief, getiteld.

Saggio della nuova Dottrina di Renato Des Cartes.

Dat is,

Proeve der nieuwe leere van Renatus Deskartes.
Waar tegen uitgekomen is.

Lettera del Sign. Michel Angelo Fardella, Professore di Astronomia e Metecore nello studio di Padova all' ill. ed erud. sign. Antonio Magliabechi Bibliotecario del Sermo. Gran Duca di Toscana. In cui brevemente s'essaminano, e rigettano le opposizioni proposte contro i principii della Filosofia Cartesiana dal dot. Sign. Matteo Giorgi nella sua epistola, detta saggio della nuova dottrina di Renato Cartesio.

Beduidende.

Een Brief van den H. Michael Angelo Fardella, Hoogleeraar van de Starreloop en Verhevelingen te Padua, aan den Ed. zeer geleerden Heere Antoni Magliabechi Boekzaal-opziener van den Doorl. Groot Hartog van Toskane, waar in kortelijk onderzocht, en verworpen word de tegenwerping, die tegen de beginselen der Kartesiaansche Filozofie gemaakt is, door den zeer gel.

gel. Hr. Mattheus Giorgi, in zijn brief, getiteld, *proeve van de nieuwe leere van Renatus Deskar-tes*. Te Venetien by Girolamo Albrizzi 1697. in 8.

V.

Vader Laurens Lucehesini, Jesuit, heeft te Roome uit de drukkerij der Apöstolische Kamer in 't ligt gegeven. *Saggio Della Sciocchezza di Nicolo Machiavelli, &c.* Proeve der onzinnigheid van Niklaas Machiavel, zijnde xx. Predikaatsien over het begin van Salomons spreuken. 1697. in 4.

Oktavius Ferrari, in zijn leven Hoogleeraar te Padua, was voornemens geweest *de Verdediging van Machiavel*, door Scioppius geschreven, aan den Hr. Magliabechi te vereeren, en wel het eigen handschrift van Scioppius zelf; 't welk by 't affterven van den gezeiden Ferrari middelerwijlen geraakt is in handen, God weet van wie. Nu kent men alleen afschriften van 't oorspronkelijke dat Scioppius zelf had geschreven, en vermeerdert, en verbetert. Dat ik dit vermeld, is, om dat my van goeder hand uit Italien berigt word, dat Scioppius, zoo als men in Italien geloof, de gemelde verdediging van Machiavel had opgesteld ten bevele van Paus Urbaan den VIII. Mooy!

VI.

Uit Napels is tijding, dat aldaar gemaakt was een boek in fol. ter lijkgedagtenisse van *Donna Katharina d'Aragona*, Moeder des tegenwoordigen Onder-konings. Daar in komen, behalven vele opstellingen in verandering van talen,

voornamentlyk vier Lijk-redenen. d'Eerste Grieksch van den Hr. Karel Rossi: de tweede Latijn van den Hr. Joh. de Vico: de derde Italiaansch van den Hr. Emanuel Ceradelli: de vierde Spaansch van Vader Növiega, Franciskaner.

V I I.

Te Rome zijn in 't ligt gegeven de gedenkpenningen van den Heer Kardinaal Karpegna.

B E R I G T E N.

I.

Lees in de Maanden Mey en Juny pag. 557. daar de brief van den Gencees-heer P. *Smidts* vermeld word, *dertig jaren*, in plaats van *dertig dagen*. Zijn E. heeft my 't vermaak gedaan van een nagemaakten steen, met de plaat zelf, toe te laten komen: maar mijn Drukker kan, by te veel tijdverloop, thans daar geen print van geven.

Op de tweede bladzijde van de voor-reden voor de twee jongstleden maanden Jul. en Aug. moet gelezen werden *goeds* voor *goets* op de negende *levende* voor *leven*. Pag. 113 *voorraad* voor *vooraad*. Pag. 169 *innerlyk* voor *innerlyke*.

I I

De wel Ed. Hr. H. N. T. N. heeft my nader berigt gegeven van 't gene, waar over zijn 's briefs uittreksel voor twee maanden sprak. Hy itelt FRANS VAN BERGEN, die gemeenlyk by zijn naam schrijft *gezegd* MONTANUS, dien Sluisohen verzopen ligt mis, dien slegtberugten Schrijver van zijne eigene * *ligtmifferyen*, en nie-

* In zijn goddelooze vodde-schriften, onder andere dichtten ingelast in het boek *gemengelde Parnas-loof*, gedrukt te Amsterdam by *W. de Coup* 1693.

niemand anders, voor den eenigen bafrekel te boek van den Zeeufchen nagalm, waar van de wedergalm dien Plugge reeds banger tegen de borst floot, dan zijn doodelijke hart-fpijt over zeker verward fterf-huis; om welken weedom wat te verdrijven de verwaten dwaas (o deerlijke wanhoop!) zijn lafterkrop wil uitschudden tegen iemand, die aan hem wel verdient heeft; waar van de lezer zal konnen oordeelen uit den brief, met welke de loskop in 't jaar 1694 my, onder veel eerbewijs, bad, van hem in de Boekzaal te willen gewagen. Ik zal die na twee maanden van woord tot woord achter mijne uittreffels zetten, en geve dan een ygelijk te oordeelen, zegge ik, voor welk een gezel Montaan te achten zy.

Ondankb're lafter-bok, Montaan!

Quade uitflag volgt op quaad beraên.

Dat deze getuigenisse van zijn Wel Ed. waaraagtig is, wete ik zelfs uit opregte kundfchappen van brave en aanzienlijke Zeeuwen. De vier andere namen, in het gemelde briefs-uittreffel vermomd, kenne ik vry van 't allerminste wanbedrijf. Ja 't is'er zoo verre van daan, dat zy voor de Leidfchendamfche Worgtaal, veel min voor de leelijke bokfprongen van den vullen Sluiffchen Sater, eenige achting zouden hebben, dat ik de Heeren, die daar onder verftaan wierden, zonder dat zy my toen bekend waren, by dezen opentlijk teikene voor mijne vrienden, en begunftigers, die (nevens den ganfchen Zeeuwfchen Landaart, en al wie Trouw, en Eer bernint) de dulheid van den ondeugenden Heuveldwerg verföeyen.

AAN-

AANWIJZER
der voornaamste
STOFFEN
IN DE
BOEKZAAL

Van de maanden
SEPTEMBER en OCTOBER.

1698.

G. J. VOSSIUS ARISTARCHUS.	Pag. 197
<i>Op- en Ondergang der Latijnsche taal.</i>	198
<i>Haar wedergeboorte.</i>	199
<i>Vossius over de Letterkonst.</i>	200
<i>Oud gebruik der Letteren.</i>	201
<i>Lettergrepen, naams-woorden, en werk-woorden.</i>	202, 203
<i>Voornamen, en der woorden samen-stelsel.</i>	204
<i>Eenige staatkjes van opmerkingen.</i>	205
<i>Vossius over de spraakfonten, en zuivere Latijnsche verklaarsels.</i>	207
<i>Taals wisselingen.</i>	208
<i>Latijnsche, Barbaarsche, verhuyselde, qualijk-uitgesprokene, echte, onechte, & onregt-gebane, nieuwbakke, enkels, en samengestelde woorden.</i>	van 209 tot 214

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

Nog zes staaltsjes.	214
J. STEENGRACHT OVER DEN BRIEF AAN DE GALATEN.	215
<i>Ongemeene Godgeleerdheid van dezen Schrijver.</i>	216
<i>Des boeks oogmerk.</i>	217
<i>Schikking van 't werk.</i>	218
<i>Korte inhoud van 's Mans uitlegging over elk van de zes hoofdstukken van Paulus Brief, op een verstaantlike wijze voorgesteld, van 219 tot 230</i>	219
VEROVERING VAN KARTHAGENE.	231
<i>Zetogt van den Baron van Pointis, door hem zelf beschreven.</i>	232
<i>Roovers, Flibustiers gebeten, boedantig een volk.</i>	233
<i>Maatschappy met dit volk en de Franschen.</i>	234
<i>Pointis verovert eerst een sterkte.</i>	237
<i>Daar na Karthagene zelf.</i>	239
<i>Op zekere uitgedrukte voorwaarden.</i>	240
<i>Zijn groote bemis van zilver en goud.</i>	241
<i>Hoe hy met de kloosters en kerken leefde.</i>	242
<i>Ramp onder deze zegepraal.</i>	243
<i>Gedrag van de Flibustiers.</i>	244
<i>Pointis komt alles te boven, en zeilt met den roef behouden na Brest.</i>	245
SALOMONS SPREUKEN VERKLAARD DOOR J. OJERS.	247
<i>De spreuk van vele boeken te maken ondertast.</i>	248
<i>Gezeg van Heidanus.</i>	249
<i>Wijze van verhandelen van dezen Schrijver.</i>	250
<i>Hoe hy deze spreuken, en lessen, opvat.</i>	253
<i>Derzelver goddelijkheid.</i>	254
	Do

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>De Heere Jesus, de Opperste Wijsheid, daar in gevonden.</i>	255
<i>Verklaring van de vreemde vrouw, een boer.</i>	256
PENNINGZAMELING VAN J. VAN MELLE.	258
PREDIKATIEN VAN K. BRANDT.	260
<i>Dis tweede uittreksel neemt aanvang met de Mannen van Ninive.</i>	261
<i>Treurige Historie van Jan den Dooper.</i>	262
<i>Verhaal van Herodes, wie by was, en hoe by Herodias ten Wijve nam.</i>	262, 266
<i>Opbeldering der gansche geschiedenis van</i>	263
	tot 271
<i>Inhoud van andere Leerredenen.</i>	272
<i>Lesse, die Paulus den rijken geeft.</i>	273
<i>Deze wat breeder uitgepluist.</i>	274, enz.
<i>Stoffe van meer Predikatiën.</i>	279
C. HUIGENS WERELDBESCHOUWER.	281
<i>De Natuurkennis is in deze eeuw veel voortgezet.</i>	282
<i>Ontdekking der Dwaalstarren door Verrekijkers.</i>	283
<i>Ander Dwaalstarren hebben zoo wel een vast lichaam als onze Aarde.</i>	284
<i>Ook Water, Lugt, Vyer, redenlooze en redelijke Dieren.</i>	285
<i>Oeffeningen en hanteringen van deze ingezetenen der Dwaalstarren.</i>	286
<i>Beschouwing der Dwaalstarren van naby.</i>	287
<i>De Maan, en grootte van de Zon.</i>	288
HET LEVEN VAN B. DE SPINOZA.	291
<i>Inzigt van den vertaler en uitgever dezer bladen.</i>	291
	Ver

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Verhaal uit het Woordboek van Bayle.</i>	297
<i>Byvoegfel.</i>	298
<i>Stelling van Spinoza.</i>	301
<i>Voor zeer gedrochtelijk uitgemaakt.</i>	202
<i>Jaquelot van den Christelijken Godsdienst.</i>	303
<i>Vertaling van een plaats uit Arnobius.</i>	304
ZES DAGEN VAN LE VAYER.	305
REIS VAN MUSKOVIEË NA CHINA,	
DOOR A. BRAND.	306
<i>Toerusting van 't Muskovisch Gezantschap.</i>	307
<i>Paaschgewoontens der Russen.</i>	331
<i>Peltery-rijke handelsplaats.</i>	309
<i>Tunguzen, een hard volk.</i>	310
<i>Nertzingsko, de laatste plaats van des Czaars gebied.</i>	311
<i>Aankomst en ontmoetingen in China.</i>	312
<i>Onthaal aan 't Hof des Keizers.</i>	313
<i>En in tegenwoordigheid van den Vorst zelf.</i>	314
<i>Wederkomst uit China in Muskovien.</i>	316
D. GOLTZIUS OVER DEN BRIEF VAN	
JAKOBUS.	316
<i>Ookmerk des schrijvers.</i>	318
<i>Beduiding van het woord Algemeene.</i>	319
<i>Verzoeking en beproeving onderscheiden.</i>	321
<i>Geboorte van het Duitsch woord Duivel.</i>	322
<i>Benijden, bidden, en lust tot nijdigheid.</i>	324, enz.
<i>Meer opmerkelijke teksten verklaard.</i>	326, enz.
GEDIGTEN VAN W. HORNIUS.	328
<i>Oranjes zeetogt na Engeland.</i>	329
<i>Sneldigt op Rotterdam.</i>	331
<i>Eenige Punt-digten.</i>	332
WELDADEN VAN CHRISTUS DOOR	
R. BROUWER.	333
<i>Bevattingen des Schrijvers.</i>	334
	<i>Hoe</i>

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Hoe by andere wil dragen, en zelf gedragen werden.</i>	336
<i>Vreeze des doods in de genen, die door Christus verlost zijn,</i>	337
<i>Christus, die Profeet, Deut. 18. 15.</i>	339
<i>Verscheide Leerredenen.</i>	341
VERHANDELING VAN SCHIMPTAAL.	
	343
<i>Driederley onderzoek van de vryheid om anderen te berispen.</i>	344
EUANGELISCHE KEURSTOFFEN VAN T. VAN TOLL.	
	346
<i>Wonderwerk van Christus binnen Kapernaum.</i>	347
<i>Welke historie in hare omstandigheden word opengelegd.</i>	348
<i>Gods handel omtrent Joden en Heidenen.</i>	351
<i>Christus naaste vrienden.</i>	352
<i>Zijn insree binnen Jeruzalem.</i>	353
<i>De Farizeer en Tollenaar.</i>	355
WANGESTALTE DES JODENDOMS	
DOOR F. R. DE WELLE.	359
<i>Des Boeks inhoud, en hoe men met de Joden moet handelen.</i>	360. enz.
<i>Boeknieuws van verscheide soort.</i>	367
<i>Italiaansch Boeknieuws.</i>	374
<i>Berigten.</i>	378

U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

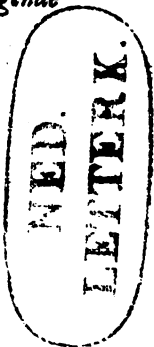
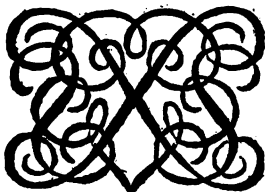
Gesticht door

P. R A B U S.

NOVEMBER EN DECEMBER

1 6 9 8.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1 6 9 8. Digitized by Google

DEN
WELEDELEN ACHTBAREN
HEERE, DEN HEERE
M^R. HERMAN
V A N
ZUYLEN VAN NYEVELT,
SEKRETARIS
DER STAD
ROTTERDAM,
VOORSTANDER VAN GELEERDHEID
E N
WETENSCHAPPEN;
WORD DIT NEGEN EN DERTIGSTE
STUKJE VAN DE BOEKZAAL
O P G E D R A G E N
van zijn Wel-Eds. ouden
Vriend en Dienaar
P. R A B U S;

THE ...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

NOVEMBER EN DECEMBER

1698.

I. HOOFDDEEL.

MISCHNA, five totius Hebræorum juris, rituum, antiquitatum, ac legum oralium Systema, cum clarissimorum Rabbinorum *Maimonidis & Bartenora* commentariis integris. Quibus accedunt variorum Auctorum notæ ac versiones in eos quos ediderunt codices. Latinitate donavit ac notis illustravit *Guiljelmus Surenhusius*, pars prima.

Dat is,

De Mischna, of Opstel van het gansche regt der Hebreen, derzelver plegtige gewoontens,

Bb 3

ond-

oudheden, en mondelijke wetten, met valslagen verklaringen van de Rabbinen Maimonides en Bartenora. Daar zijn bygevoegd aantekeningen en overzettingen van verscheide Schrijvers over de boeken, die zy hebben uitgegeven: in't Latijn vertaald, en met aanmerkingen opgehelderd van Willem Surenhuizen. *Eerste deel. Te Amsterdam by Geràrdus Jakob Borstius 1698. in fol. 109 bladen, 4 vellen printen.*

OP zulk een stuk werks, als waar van men hier den aanvang ziet, mag deze onze tijd vryelijk roem dragen.

Verheugt u, Liefhebbers van geleerdheid, oudheid, en voor al van Bibelstofte; en zegt volmondig uit, dat u een geluk overkomt, voor 't welk de braafste Letterheden der vorige eeuwen verstompen zouden, zoo zy 't zagen; als yerlegen om woorden tot lofspraak van de weêrgadelooze naarstigheit eenes Mans, die hem zelve ten nutte der Wyztaarts geheel en al opoffert. Niemand verdenke my van grootspraak. Ik zegge de zaak, zoo als ze in eenvoudigheid by my legt. Dat men voor heenen wel wenfchte te hebben, maar 't gene men echter niet konde gelooven dat ooit te bekomen zou wezen, dat word ons hier aangeboden. Dat weinige konden inzien, dat leeft nu een ygelijk, die Latijn kent. Dat eertijds vele jaren, ja een gansche levenstijd vereifchte, eer het half konde geweten werden, dat weet men nu in weinige da-

dagen. Wie nu nog dom sterft, mag staat maken dat hy onverschoonlijk is: want nu hapert het niet aan middelen om tot de geleerdheid te raken.

Uit het vertolkte titelblad hebt gy reeds konnen vernemen wat u hier geschonken werd: dog het schijnt my der moeite wel waardig, u daar van nog wat nader opening te geven.

De geleerde Heer Zurenhuizen, die zig meer dan twaalf jaren binnen Amsterdam onthouden, en de daar zijnde Joden met opmerking gehoort, en gevraagd heeft, om hunne zeden en gewoontens in 't hart te kennen; hy, zegge ik, die daar en boven van jongs op hem zelve in de Hebreuwsche en andere Oostersche talen geoeffent, en naderhand velen daar in onderwezen heeft, oordeelt, dat ons Christenen veel gelegen is aan de Joodsche oudheden, om dat de H. Schriften zonder die niet wel te verstaan zijn, nogte in al hun kragt en nadruk konnen werden uitgelegt. Dit loochent wel niemand, maar 't is echter niet buiten tengenspraak. Want hoe ligtelijk zal iemand denken; is 'er zoo veel nuts uit der Joden Schriften te halen, hoe komt het dan, dat zy niet eer vertaald zijn, en dat 'er nu nog geen meer vertaald worden? Voor al, daar deze Mischna zoo dienstig is, waarom wierd ze zoo lang verschoven, en buiten kennis gehouden? Hy beantwoordt dat, met te zeggen, dat de Joden van ouds een volk op hun zelve waren, byzonderlijk in godsdienst, en kerkplegtigheden. Daarom, zelfs in Salomonstijd, toen hun rijk op 't heerlijkst uitblonk, gaven zy van die geheimen aan anderen geen opening.

maals wierden zy gefolt door vele ongemakken, en niet lang na Christus dood alom verftrooit. Dus fcheen het of de Joodsche wetten teene- maal ftonden vergeten te werden, en den nako- melingen niet beter bekend, dan die van de meeste Heidenen, daar men na slaan moet. Dog omtrent honderd en vijftig jaren na Christus ge- boorte bloeide Rabbi Jehuda, wiens geleerdheid, wijsheid, deugd, en heilig leven hoog geroemt worden; zoo verre dat hy den naam draagt van den zeer *Heiligen Meester*.

Deze verzamelde alle de fchriften van zijn Volk over de Wet, die by monde tot dien tijd was overgelevert, en, hebbende die in rang gebragt, gaf hy dat werk den naam van *Mifchna*; om dat daar in quansuis voor de tweedemaal wierd ter neder gefteft alles wat Mozes uit Gods mond gehoord had, boven of beneven het gene in zijne boeken is begrepen: want dat is eigenlijk die [*Lex oralis*] mondelinge Wet, daar 't Joden- dom zoo veel meê opheeft, en die van de Paus- gezinde Lecraars zoo vriendelijk word aangeke- ken, om dat ze zulk een fchoone ftut is voor hunne welgeliefde overleveringen, die goudmijn voor dat foort van *Alchymiften*. Dit werk ge- raakte ftaks in zoo groot een achtig, dat de Joden, zoo wel die in 't Land Izraëls, als te Babel woonden, 't zelve erkenden, en op hun- ne hooge fcholen deden uitleggen: want dat was hun regel, waar na alles moest gevonnift werden wat voor hun bank om uitspraak quam. Zie, lezer, dat is de *Mifchna*.

Daar zijn naderhand vele uitleggingen by ge- komen, om dat de ftijl heel kort, ingewikkeld,
en

en afgebeten was, en dat is de GEMARA; die dan ook door nog andere byvoegfels haar opheldering heeft gekregen.

Al wel, zult gy zeggen, maar nog ben ik daar over niet voldaan, hoe 't bygekomen is, dat wy niet eer daar van een overzetting zagen? want eenige newswijze suffers zullen niet kunnen nalaten te prevelen; zoo dit werk zoo heerlijk is, zou het al lang voor den dag zijn gehaald: zulke deftige boeken blijven zoo lang niet in hun bolster besloten: daar waren voor dezen ook wel Mannen, die stegen voor straten kenden, en voor zoo goed een werk hunne namen zouden willen geplant hebben. Praatjes. Dat gaat juist altijd zoo vast niet. Grollen raken wel eerst aan den man, en worden dikwils meest gezocht en verkogt. Maar de schrandere Heer Surenhuizen zal ons dit best zeggen. Let 'er maar op. Even na des Heilands Hemelvaart, in den tijd van d'Apostelen, en ook daar na, was dat het werk; te toonen dat Jezus was de Christus, de vervulling der Wet, en dat men, de schaduwen latende voor 't gene zy waren, niet qualijk beraden was, om dat God nu een dienst eischte *in Geest en Waarheid*. De zoo genaamde Oudvaders hadden in hun tijd de handen met wat anders vol, en 't was al veel, als die Mannen het Hebreuwisch konden lezen: want, het ging in die tijden van vervolging, gelijk thans gemeenlijk in voorval van brand of watersnood: men bekommert zig maar met het noodigste, en men denkt meer om Rentebrieven te bergen, als om een oud Testamentje of Psalmboek, dat in de lapmande legt. Dit fleurde zoo al voort. Maar in de vijftien-

de eeuw begon de hethedbery tot de Joodsche Oudheden 't hoofd op te steken : echter was 't maar mondjes maat , en meer niet. In de volgende eeuw gingen de zaken beter , en zoo voorspoedig , dat , gelijk men voor henen iemand voor een Tooveraar hield , als hy Grieksch of Hebreuws verstond , al wie nu dier talen onkundig is , geen burger in 't Gemeenebest der letteren kan werden.

De Heer Surenhuizen , ('k hebbe u zija meining , dog mijne woorden , laten hooren) geeft ook reden , waarom het zijn wellust was , de Hebreuwsche taal door en door te leeren. Verwonder u niet ; als gy hoort , dat men door het Hebreuwsch ook het Nieuwe Testament leert verstaan : deszelfs eerste Schrijvers waren Hebreuwen. En dat is de Joden in hunne schriften niet verstaan , wanneer men , met behulp van een Woordboek , zonder levende stemme des Leermesters , een hand vol woorden en namen weet op te zeggen. Gansch niet. Men moet met dat volk omgaan : en dat deed onze Man al over lang. Hy begaf zig dan om de Mischna uit te geven , maar wierd gestremt , om dat hy hoorde , dat die vermaarde Rabbi Jakob Abendana dat in Engeland voor had. Dog dat was mis. Derhalven beraadde hy zig met de geleerdste mannen op 't eind dezer zeventiende eeuw , hoe hy dat gevoegelijkst zou uitvoeren ? en 't quam daar op uit , dat men de Joden de Joden moest laten verklaren ; als welke zekerlijk de netste kennis hadden van hunne zaken , zeden , taal , en woorden. Hier op valt wel wat te zeggen ; maar daar is ook genoeg om te beantwoorden :
en

en die lust heeft, om van dien bekenden Mozes Maimonides, meer als eens in mijn Boekzaal gemeld, en zijne schriften, iets te weten, kan hier te regt raken: ook die gaarne wist, hoe die geleerde Mannen te werk gingen, die over de Mischna schreven, als Pokok, Guisius, Schmi dius, en andere; en wat voornamentlijk in zulk schrijven moet waargenomen werden; wat voet de Joden houden in 't aantrekken van Schriftuurtexten, dat nog nooit zoo naauw in agting is genomen, alhier, en veel doet, om niet te vervallen in dien doolhof van gedagten, als of de H. Schrift vervalscht is, of dat 'er een andere overzetting is, en zoo voorts: al t'zamen noodige dingen.

Maar genoeg daar van. Laat ons nu eens zien, wat wy hier al hebben. Behalven den Text van de Mischna, de Mischna zelf, vertaald, met de verklaring van Maimonides en Obadja van Bartenora, 't puikje der Joodsche Meesters: maar om dat die op vremde woorden, plaatsen, en zeden niet heel veel passen, als beneden haar waarde, zoo komen dan ook de Christenen ter baan, om ons dat te zeggen: en onder die is de doorgeleerde Guisius, een Engelsman, wel d'eerste. Gy kunt hem leren kennen nevens Heer Otho, Hoogleeraar te Lauzanne. Dan hebt gy hier ook vele schoone printverbeeldingen, om op 't levendigste te verbeelden 't gene verhandelt word, waar over Salomo Jehuda Leon zijn verdiende lof krijgt, om dat de Joden gemeenlijk niet veel van verbeeldingen houden, met eenige andere, die daar toe de handen leenden: en om niets onverzogt te laten, heeft men na
Egyp-

Egypten, na Griekenland, na Livorno, en andere plaatsen daar Joden wonen, geschreven, ten einde zy hun goedkeuring over deze printen zouden geven, op dat het geen herffenschildevrtyjes zouden zijn, hoedanige de drukkers niet zelden uitventen. Verscheide bladwijzers geven ook haar nutheid. Dog ik wil u van dit alles nog wat anders berigten.

Daar word u aangeboden een verhandeling van Maimonides over de Wet, de Profeten, de Mischna, de Mischnische Leeraars; 't welk voor eerst een fraay stuk is, en als een schets van den Talmud, door dien grooten Pokok vertaald. Dan hebt gy eindelijk de Mischna zelf: en hoor eens hoe men daar te werk gaat. d'Eerste handeling is over de *Gebeden* in 't gemeen; en dat gebed, dat de Joden tweemaal daags moeten opzeggen; genomen uit *Deut.* 6. 4-9 en 11. 13-21; en *Num.* 15. 37-41. De Mischna vraagt, wanneer men dat 's avonds moet opzeggen? en antwoord, als de Priesters (te weten die niet rein waren) hunne eerstelingen eten, en dat tot het einde van d'eerste nagtwake: andere zeggen tot de middernagt: andere tot dat de *pilaar van den Dageraad* opgaat enz. een taal, die de Uitleggers verklaren, onderzoekende wat die *Dageraads-pilaar* is, of *Schemah* het zelve is met de Gedenkcedels, en of *Ligtfoot* daar in mistaft; daar Guisius ja, maar de brave Surenhuizen neen toe zegt, nevens aanwijzing wat by de Rabbinen *hora temporalis* is. Voorts krijgen wy een verbeelding van de gedenkcedels, en 't gene daar in was geschreven; van geen Joden te wraken, om dat het naar hun eigen bevatting is gedaan: en

en vervolgens allerley gevallen, vragen, twijfelingen, bedenkingen, die over hunne gebeden ontstaan. Na dezen vind men een werkje over dien *boek van den Akker*, dien men ongemaaid voor de armen moest overlaten, en wederom van die gevallen een print: ook de bepalingen van dat * goed eigenlijk, waar over men twijfelt of het tiende schuldig is of niet. Al verder. Daar komen de † gewassen, die veranderen, gelijk bloemen, die men zegt dat verlopen, en daar zijn vier printen, om te toonen, hoe die akkers en bedden gemaakt en bezaait wierden; en welke gewassen, of vrugten, immers, en welke wederom niet, mogten by een staan. Nog meer. Dit word gevolgt van een andere verhandeling wegens 't regt van 't zevende jaar, waar in Izraël van verscheide zaken moest rusten. Dan hebben wy de Eerstelingen, en een verklaring over die spreekwijze *een goed of hoos oog*, en een *eenvoudig oog*, waar van melding is, zoo wel in 't O. als N. Testament.

Eindelijk verschijnen de *Tiende*: een stoffe, die men wel kan denken, dat eertijds onder de besnedenen geen minder haarkloovery heeft veroorzaakt, als ze thans ter tijd zou doen; vermits de menschen, als het op geven aankomt, byzonder schrande zijn. Aan 't geven, zeggen zy, kent men de gekken, en daarom vloeyen de gaven hen van de hand als pik. Nu is hier een lengte van vragen en gevallen. Zie hier ook verder een verhandeling van de *Koek*, dien zy van hun deeg moesten afscheiden, om dezelve te offeren. Ze wierd genomen van de Gerst, Tarw, Spelt, enz. Het

* Res dubia. † Heterogenea.

Het slot van dit *eerste deel* is van de boomen; die zy moesten besnijden, volgens de Wet *Lev.* 19. 23, en van de eerste vrugten, van welke de Wetgever ook zijn deel begeerde. Met een woord gezegd; het is een **CORPUS JURIS**, waar over de Joodsche Leeraars hunne heersenen niet weinig gebroken hebben; gelijk deze doorgeleerde Heer Surenhuizen ook gedaan heeft, met dat te vertalen, en door zijne aanmerkingen te verrijken. Hier is voorwaar een groote oogst van nette gedagten, taalkundige zinlijkheden, vergelijkingen van het O. en N. Testament, in opzigt van spreekwijzen, en zaken; nevens een grondig Woordboek voor de Liethebbers van de Hebreeuwische taal.

Alle 't welk my, en alle die de geleerdheid lieven, doet wenschen, dat deze onvermoeide Schrijver zoo veel tijd, kragten, gezondheid, en rust mag erlangen, als hy tot het voltooyen van zulk een arbeid noodig heeft; en, edelmoe-diglijk voortgaande, zig niet storen, zoo hy al dien dank niet krijgt, die hem toekomt.

II. HOOFDDEEL.

Veteris avi Analeſta, ſeu vetera aliquot monumenta, quæ hæcenus nondum viſa. Tomus II. Quo continentur *Annales* rerum in Hollandia & diocoefi Ultrajectina geſtarum Ann. MDCCC LXXXI. & duob. ſeqq. auctore incerto, ſed accurato, & æquali tempore. *Ex Thoma Baſini* Archiepiſcopi Cæſarienſis *Historia Gallica excerptum* res geſtas continens iisdem annis & in iisdem Provinciis. *Joannes a Leidis* de Origine & rebus geſtis *Dominorum de Brederode*. *Appendix Actorum veterum* ad Joannem a Leidis. *Vetera aliquot Teſtamenta* ſeculo XIII. XIV. & initio ſequentis ſcripta. *Antonii Matthæi Patris* Recitationes ſeu Prælectiones ſolemnes ad tit. C. de Pign. & Hypoth. habitæ olim Ultrajecti Ann. MDCL. Primus vulgavit adjectis *Observationibus* ANTONIUS MATTHÆUS Juris in illuſtri Academia *Lugduno-Batavo Antecellor*.

Datis,

Zamelſtukken van den ouden tijd, of eenige oude gedenkschriften, die tot nog toe niet gezien zijn.
Het

Het Ilde stuk, waarin vervat worden de Jaarboeken der geschiedenissen in Holland en het Stift Utrecht in 't 1481, en de twee volgende, door geen bekend Schrijver, maar die nogtans naauwkeurig en van dien tijd is: een uittreksel uit de Fransche Historie van Thomas Basin, Aartsbisschop van Cesurea, behelzende de geschiedenissen van dezelve jaren en dezelve landen: Joan Van Leiden over den oorsprong en de daden der Heeren van Brederode: een Aanhangsel van oude gedenkschriften aan Joan Van Leiden: eenige oude uiterste willen in de dertiende, veertiende, en in het begin der volgende eeuw geschreven. Openbare lessen van Anthonius Mattheus den Vader over den titel C. van de Panden, en Onderpanden, voor dezen te Utrecht gedaan in 't jaar 1651, alzamen nu eerst met bygevoegde aanmerkingen uitgegeven van
ANTONIUS MATTHEUS,
HoogLecraar der Regten in de Hooge Scholen te Leiden. Te Leiden by de Weduwe van Sebastiaan Schoute 1698. in 8. 40 bladen.

HEt was al voor vele jaren het werk van den hooggeleerden uitgever dezer schriften, dat hy, nevens zijne grondige Regtsoeffening, waar in

in hy niemand zijner medegenooten behoeft te wijken, zig ook grootelijks benaarstigde in't onderzoeken van gedenkwaardige oude historien, die ons Vaderland, en andere daar aan verknogte landen, betreffen: een lust, zoo loffelijk, en nut, als in tegendeel de verkeerde yver van sommigen te bespotten is, die altijd verre van honkloopen, om over een deel duistere zaken, waar van men geen regte zekerheid kan hebben, veel praats te voeren, terwijl ze in de zaken van het Land, dat hen voed en-queekt, en in deszelfs opmerkelijkste byzonderheden, zoo plomp, zoo bot, zoo onbedreven zijn, als grasmaaijers.

Van de blijken, die dit mijn gezeg bekragtingen, zijn eenige in de Boekzaal te vinden. De Heer Mattheus heeft geen moeiten nog kosten gespaart; om van een stapel oude gedenkbladen meester te werden, en 't is zijn beleefdheid, en zugt voor 't Gemeene best, het een stuk voor, het ander na, te laten uitgaan; hoewel 't geen kost voor alle lettermonden is, maar alleenlijk voor zulke, die den dingen haar regte waardij geven, en uit ouwerwetsche schriften nieuwe stoffe tot aanvulling van de Historykunde weten op te leggen. Hy heeft in dit jaar het eerste stuk van deze zamelstukken laten uitgaan, niet min doorsnuffelens waardig, dan 't welk ons hier voorkomt. Dat het, van my met veel vermaak gelezen, tot geen uittreksel gebragt is, moet een ander geweten werden, niet my. Laat ons dit tweede bezien.

De Schrijver, die, d'eerste in rang, deze Utrechtse geschiedenissen, en den oorlog met de Hollanders, in 't jaar 1481, 1482, en, 1483,

beschrijft, spreekt geen Latijn, maar Neêrlandsch, in dien tijd gangbaar, thans oubakken.

Zijn naam kent men niet, schoon hy een tijdgenoot is van de gebeurtenissen, die hy zeer omstandighijk heeft te boek geslagen. Buchelius heeft hem gelezen, en, by vergunning van den Ed. Heere Adriaan Van Winsen, Heer van Hoencoop (Man voorhenen van zeer groote naarstigheid in d' Utrechtsche Oudheden te doorstikken) een plaats of twee daar uit in zijne aanmerkingen op Heda ingelast.

Na lang zoeken, heeft hem de Heer Mattheus, by een gelukkig toeval, gevonden, zoo verre het handschrift in wezen was.

Hy zy dan benaamd geweest ik wete niet hoe; dit is genoeg uit hem te vatten, dat hy geen letteren had gegeten, dat hy een Leek, en een gemeen man zonder bediening de dingen in persoon heeft bygewoont. Daar hy van den brief spreekt, dien de Bisschop na Utrecht zond, hoort men hem vertellen * *ende die brief bielt in, dat hy zijn stat eyste, ende dat sy hem goede onderfaten wesen wouden, hy soude hem een goet Heer wesen, met meer woorden die ik al niet onthouden en heb.* Nog eens, als hy verhaalt hoe de Hollanders by Vreeswijk van de Utrechtsche geklopt wierden; † *ende daar waren veel bussen, die op raden stonden, daar dede men selen van, ende veel kinder ginghen aan die selen, en inghen alle die bussen allencken uit Tollensteghe op die Noey al singende vreesde woorden, die ic niet noemen wil, want ic daer te kleinen man toe ben, om die te verhalen, enz.* Wat

* Cap. 9. † Cap. 37.

Wat † verder vertellende, hoe die van Utrecht en Amersfoort Naarden overrompelden, met een streck, die voor krijgslist van die dagen kan doorgaati, zegt hy; *ende in die stad op de straet sijnder dootgeslagen XXI als my geseyt is.* Desgelijks by de Historie van de nederlaag, die de Utrechtsmamen van de Hollanders by Westbroeck kregen; (a) *Also dat daer veel dooden bleven van Borgers ende Borgers kinder, Ruters, ende Landlude, alsoomy een goede Vrouw geseyt heeft, die die dooden besien had, want sy hoeren man twee dagen lanck gesocht had onder die dooden. enz.* Eindehijk wanneer hy van 't (b) huys te Hermelen spreekt, dat op die tijt Gijsbert van Zulen toe hoerden, en vervolgens van het huys, geheten die Haer (het hoerde Dirc van Zulen toe Gysberts oudste broeder) besluit hy; *Alsdur en vrouwen die van Utrecht Heer Dirc van Zulen niet volgten, noch helpen, &c. Dit heeft my een geseyt, die op dat huis mede gevangen wert, ende dat huys wert gespolieert, ende gebrant.*

Alt'zamen kenteekenen van geloofwaardige naauwkeurigheden, die in meer andere gevallen uitblinken; weshalven de Heer Mattheus twijfelt, of 'er wel eenig geschrift voor handen is, waar uit men de adeloude huizen, en de menigte der oude Edelen van het Stift Utrecht, beter kan leeren kennen, dan uit onzen naatsoonen Chronykhaver. In verschide hoofddeelen beschrijft hy nettelyk, welke de genen waren, die, na het begin van den inlandschen

Cc 2

krijg,

† Cap. 43. (a) Cap. 48.
(b) Cap. 99, 100.

krijg, of tegen of voor den Biffchop * David ftonden. Hy heeft gepoogt alles by een te halen, wat eenigzins der vermelding waardig was, en voltrekt dus zijn gefchichtboek, van *des dages na funte Sixtus* (zoo begint de man, en het opfchrift is, *Hoe die ophoop gefchiede binnen Utrecht*) in 't jaar 1481, toen men van den gezeiden David begon af te vallen, en het vier der burgerkrijg te ontfteken, tot den 21ften van Grasmaand 1483, wanneer men, alvorens de genen, die te Utrecht partyen waren, gevangen hebbende genomen, den verdreven Biffchop David weder in de ftad haalde. Dewijl het werkje geen voorreden heeft, zal miffchien des oorlogs beginfel, het innemen van Leiden, in dien Hoekfchen en Kabbeljaatwifchen tijd, daar van, nevens de voorreden, verlorèn wezen: dog deswegen is niets zekers te zeggen. Het begin van 't jaar 1483 ontbreekt 'er ook aan. Des niet tegenftaande is het een waardig overblijffel van die oude onruffige dagen, 't welk van *Thomas Basinus* onderftut en vervolgt word: gelijk we straks wat nader zullen befchouwen.

Al wie nieuwsgierig is naar oude taal en gewoontens, waar uit de kenniffe der Hiftorien en der regten kan opgeheldert werden, hier heeft hy ftoffe. Ik zwijge die oude platte fpeeling, en kromfpraak, *Ecclefy*, en opgekort *Glefy*, voor de Kerk, of geestelijkheid, *hoer* en *hoeren* voor *hagr* en *haren*, *Sunt* voor *Sant* of *font*; Tomtijds ook *the* voor *te*, *Meyster* voor *Meester*, *nye* voor *nieuw*, en honderd dergelijke:

Lol-

* Deze quant had *Gisbert van Brederode* het Bifdom van Utrecht onttraant. Zie dit uittrekfel wat verder.

Lollaarages voor een zeker soort van verachte doodgravers, waar van daan de straat binnen Utrecht de *Lallestraet* heet, die *bonghe slaan* in plaats van *den trom slaan*, *bussen* voor *kartouwen*, *schermen* voor *affeuten*, of *rampaarden*, en *oeruede* voor zekeren eed, die den *battingen* wierd voorgehouden. Aanmerkenswaardig is hoe goet koop in dien neteligen oorlogstijd het konen en de leeftogt was, welke kleine prijs nogtans voor een groote dierte wond aangeteekent. Dat zien we uit het 58ste hoofddeel.

Item nu was dat coern over al duur, ende alle dinc dat men behoefde was gemeenlick den dertden penwink of den vierden durre dan dat plach te wesen, mer binnen Utrecht, was dat coern alreduersbe, so dat men een Uters mud roggen ofte weyt, dat seer alleens was, om LXXX stuivers cost, so dattet binnen Utrecht ontrent XX stuivers duurre was elck mud corens dan in anderen steden, ende niemand en woude niet zytgevoert hebben. Ende elcke maestijd, diementeerde binnen Utrecht sonder wijn te drincken, most men geuen twee stuivers, en alle dinc was duur daer na.

Waar op de zeer geleerde Heer Mattheus met groot regt aanmerkt, (a) dat de menschen toen ter tijd zulk een sinaak in het Indiaansch goud nog niet hadden, en de schattingen en laten zoo zwaar niet waren. Men gaf voor elk vat bier maar een halve bras-penning, of anderhalf van pacht, en even zoo veel van een mudde koren, als ze ter molen ging. Zelfs toont hy, uit een ouden brief, van Graaf Wil-

lem in 't jaar 1334 uitgegeven, dat de Graaf, in krijgsnood, van yder naergelands niet meer dan *twee penningen Hollands* kreeg, en dat om *zijner beden willen, en niet van eenighen rechte*. Naderhand bragt de hebzucht der geestelijke plondervogels zwaardter belastingen over den gemeenen man, en wy lezen in het volgende gedenkboekje van Joan van Leide, dat Bijtschaap David (a) *den Heere van Brederoden badt, dat by hem doch helpen woude, dat by mocht hebben een braspenning op ten mergen in sijn bisdom*. 't Was dan geen wonder, dat de prijs der dingen zoo verwonderlijk klein liep. Een ton Amersfoortsch bier, toen ter tijd by de Hollanders in de hoogste achtig, koste maar twaalf of dertien halve braspenningen. De Graaf van Holland gaf zijn meester metselaar, als hy zijn eigen kost deed, voor dagloon, een halve braspenning, en nog eens de helft; maar zoo hy van des Graven spijs had, kreeg hy maar zes deuten. Geloofst gy 't niet, lezer, schoon het waaragtig is, sla dan uw oogen op een wettig schrift van den jare 1352, daar zult gy vinden, dat de *Poertier van de inderste poerte van de Hofzaal in den Haag, ten tijde van Hartog Willem, vier deuten des daags tot een svedde* trok. En, om niet zoo verre voet uit te loopen, in de Keure van de Staten van Utrecht des jaars 1538 worden *den Deurwaarder van der Staten Camere toegeleyt jaarlijks ses guldens, ende niet meer*. Dus zal het niet vreemd schijnen, dat voormaals een braspenning, of tien deuten gezet geld was om een goede maaltijd te doen.

Nu

(a) Cap. LVI.

Na komen wy tot *Thomas Basinus*, gewezen Bisschop van Lizeux in Frankrijk; ten tijde van den Franschen Koning Karel de VII, wiens zoon Lodewijk, uit haat tot alle de genen, die by zijn vader in achting geweest waren, hem balling 's lands deed zwerven. Hy zette zig, na wat sukkelens, te Utrecht ter neder, en aldaar aan 't schrijven; zijnde, tot troost van zijn geleden leed, van den Paus Aartsbisschop van Cesareën in Syrië gemaakt; een bediening, alleen in den titel bestaande. Hy is wat te veel Davids-gezind, dat is te zeggen, hy toont zig te eenzijdig voor den gemelden Utrechtsen Bisschop *David van Borgonje*, alzo genaamd, om dat hy een bastaardzoon was van Hartog Philips van Borgonje. Op dezen David was de Burggraaf van Montfoort, mitsgaders die van Renesse, en Nyevelt, de Proeyfingers, en andere zeer gebeten; en daar uit rees dat vegten, dooden, en belegeren, om en binnen Utrecht, gedurende de daar tussen brandende twisten van Hoeks en Kabbeljauws: al het welke hy vervolgt van 't jaar 1481 verder, dan by den eersten naamloozen Schrijver te vinden is. Want hy vertelt, hoe die quant, eerst van zijne aanhangelingen weder binnen Utrecht gehaald, als hy nu haast alles op zijn dreef meende te zullen krijgen, daar na nog leelijk in 't hantw raakte, wanneer Hentik van Zuylen van Nyevelt Utrecht met verrassing by nacht in nam. Hy beschrijft ons, hoe de gemelde Hr. van Nyevelt, des Heeren van Montfoorts zusters zoon, behoort hebbende, dat Bisschop David in de stad was ingehaalt, en zijnen Oom den Hr.

van Montfoort, nevens andere Heeren, gevangen hielt, zijn slag wist waar te nemen; en men ziet uit zijn verhaal, dat die Heer Henrik een dapper tegenstander van Davids dwingelandy was, schoon hy hem nocint * *een jongman van al te stouten en verwoeden inborst.* Onze Basinus spreekt als een geestelijke yveraar, doorgaans tot grootachting van den snooden David, en daarom als hy ter plaats komt, daar Henrik van Zuylen van Nyevelt, na deze verovering van Utrecht, in een gevegt op straat sneuvelde, zegt hy, dat dit een wenschelijk geval voor de stad, en voor den Bisschop was, want dat Hr. Henrik met gestaafden eede had gezworen, dat hy David met eigen handen den nek zou gebroken hebben, zoo hy een behoude overwinning kreeg, en dat hy, een doodwond van vele geestelijke, door het geestelijk zwaard van den Paus reeds geilagen, gebannen, en gevloekt was.

En dit is by my een bewijs, dat Henrik een onverschrokke voorstander van 's Lands wetten, dog een hater van Kerkelijke Kluiswolven, zal geweest zijn. Niet tegenstaande Henrik hier quam te sneuvelen, nogtans wierd David, zoo jichtig als hy was, gevangen, en, zonder den minsten eerbied, na Amersfoort in bewaring gebragt, tot dat Maximiliaan van Oostenrijk een wijl daar na de stad Utrecht quam belegeren, en tot overgave dwingen: waar op hy zijnen bloedvriend David andermaal in zijn waardigheid herstelde. Zie daar een historie, die Basin, na waarheid kan beschrijven, om dat hy getuigt, in al dien gevaarlijken tijd zelt

* *Juvenis audacis nimium & efferati animi.*

in persoon binnen de stad Utrecht geweest te zijn. De plaats en, die eenige ophelderingen van nooden hebben, heeft de Heer Mattheus keurlijk verklaart.

De derde oude Schrijver van dit tweede zammel-werk Joan van Leiden is meer bekend, dan de voorgaande. Hy is ook de Schrijver van het Tijdsboek en de daden van de Graven van Holland, in XXXII boeken vervat, zoo als zecerst van Frans Zweerts Antwerpenaar zijn uitgegeven, desgelijks van de * Jaarboeken der Egmondse Abten, die ook hare uitgifte aan de onvermoeide naarstigheit van den Heere Mattheus schuldig zijn. Zeldzaam is het, dat niemand van dit werk eenig gewag maakt, schoon Trithemius, Vossius, en andere den maker zeer wel kennen: of zou het wel wezen, om dat het in Neêrduitsch is geschreven? Daar van zal in 't voorbygaan reden blyken: want hy schreef ten verzoeke van vrouwe Tolende, straks te melden, en bediende zig van papieren, die haar moedertaal spraken.

Wilt gy, lezer, onzen goeden Broer Jan Van Leiden nog wat nader kennen? hoor, hoe hy zijn inleiding van dit schrift begint: dan zult gy teffens van my berigt krijgen, wat hy daar mee beoogt heeft.

„Hier begint dat Prologus op de historie van 't le-
 „ven ende feiten der Edele ende Hoochgeboor-
 „ne Heeren van Brederode in Holland.

„Den Edele, Hoochgeboren, ende Eerweerdig-

Cc 5

* Zie dezelve in *Hersft- en Wynmaand* 1692, „ge

ge Vrouwe Tolende Vrouwe van Brederode, des
 Edelen Heeren *Willems* Heere van *Lalleyns* lie-
 ve dogter, Broeder *Johan van Leiden* oot-
 moedich broeder der Oerden onser liever Vrou-
 wen bruederen des berchs *Carmeli*, Godlike
 gtaci ende vuerfpuet sy u ende alle u lieff kyn-
 deren in alle tijden.

Want men in allen voorleden tijden beschre-
 ven vint in diverschen Croniken die deuchte-
 saem werken ende seyten ende heerlijke vro-
 nigheden der Deurluchtige Princen en Vor-
 sten, om dat hoer kinderen arbeeyen souden
 hoer Voirvaders te volgen, ende gelijk wor-
 den in deuchtsaem wercken ende oerberlijcke
 manieren; hierom so dunckt my oock seer
 goet te sijn, dat men oock beschrijft die edel
 wercken ende gessen der hoehgeboren Vor-
 stten ende Baroenen der Heerlijckhey van *Bre-
 derode*. Welcke Heerlijckhey gelegen is in ne-
 der Almangen int Graefschap van Holland, en-
 de nu veroenicht is mee die schoone Heer-
 lichhey van *Vyassen*, ende *Amejda*, ende want
 die Heerlichhey van *Brederode* mit veel edele
 Princen ende Baronnen in voerleden tijden ver-
 ciert is geweest, ende noch; Godt heb lof, hu-
 den des daechs verciert is; hierom so wil ick
 uwe deugdelicke begeert nae mijn arm vermo-
 gen volbrengen, ende sommige eerlike wercken
 der voersyder Heeren int scrifte setten; also
 ickse in diverse oude historien Croniken en-
 de jellen gevonden en gelesen heb; ende selfs
 ook een deel des beleeft heb, enz.

Gy ziet, dat Broeder *Jan Van Leiden* deze
 zijne historie van 't huis van *Brederode* geschre-
 ven

ven heeft, ten verzoeke van Yolende (dogter van Heer Willem van Lalleyn, (a) een edel Bannerheer, en President van Holland) gemalinne van Reinold; de (b) zeventiende Heer van Brederode.

De goede vryer begint van Adam af, en komt tot het jaar 1486; daar hy zijn Hollandsch Tijdsboek niet verder dan tot Willem van Beyeren, zoon van Hartog Albert, dog zijn Egmondsche historie tot jaar 1525, rekt.

Men moet in den aanvang ten besten schikken de beuzelpraatjes die hy van de Trojanen, hunne geslagtwapenen, en der Franken afkomst van dit volk, vertelt; zoo wel als dat hy de Graven van Holland afleid van de Franken. Dit altermaal nevens den schoonen geslachtslijst, die het achtste hoofddeel vult, van hem verklaard zijnde, zoo hy best kan, stelt hy de Heeren van Brederode gesproten uit de Graven van Holland, en beschrijft den eersten Heer van Brederode, Syfridus, zoon van Arnulfus, de derde Grave van Holland, van Zeeland, en Heere van Vriesland, en deszelfs vrouwe Lutgarde. (c) Syfrid storf in 't jaar 1030, en legt, nevens zijn wijf Tetburga, in 't klooster te Egmond begraven. Men had hem in 't Vriesch den naam van Sicco gegeven.

Na Syfrid handelt hy van alle zijne nakomelingen op een goeden rang, en van het gedenkwwaardigste, dat de Heeren van Brederode hebben

(a) Dus noemt hem broeder Jan Cap. 49.

(b) Zie Cap. 45. (c) Mitsgaders van Vianen, Burchgraaf van Utrecht, en Heer Vander Amoyd. Zie Cap. 68.

ben uitgevoerd tot aan het vorensgezeide jaar 1486, wanneer Walraven, Reynolds Zoon, Heere van Brederode was, zijnde een jongen van elf jaren, toen hy zijn Vader verloor. Hy geeft daar by een historie, waar uit men de woede der Kabbeljanwische tegen de Hoeksehe kan bespeuren, en vele gebeurtenissen, die van de twee voorste Schrijvers worden aangehaalt, des te beter navorschen.

Voornamentlijk heeft Broer Jan daar op toegeleget, om te verrekenen de geschiedenissen van den meergemelden Heer Reynold, en zijn Broeder Gijsbert, vol zeldzame wisselvalligheden van de fortuin, en vremde wederwaardigheden, tusschen welke wy klare proeven vinden van den wreeden inborst van Bisschop David, dien wy in de vorige gedenkschriften zoo menigmaal vermeld vinden, en van wien Basinus met al te veel lof spreekt.

Gijsbert, Reynolds broeder, was *Domsproost*, en daar na in plaats van Rudolf Diepholt, *gekoren Bisschop* van Utrecht geworden in 't jaar 1455; welk verje hem van David wierd uit den neus geboort, met onregtvaardige en verraderlijke hulpe van den Paus, zoo als Broeder Jan ons het zelve rondborstiglijk beschrijft aan het 51ste en 52ste hoofddeel.

„Heer Gijsbrecht de Elect van Utrecht die heeft te Romē gesent totten Paus *Calixtus* om de confirmaci des Bisdoms sijn Ambassatoers, Heeren en Meesters, als *Willem Paets*, *Alfert van Montfoort*, *Everard Zoudenbalch*, *Herman van Rijsa*, *Dirck wuyterWeer*, *Ludolf van Hoven*. Ende deze waren welsprekende
„Heren

77 Heren ende Meesters. Hy siekde oock sijn geld
 77 in de wisselbanck te Romen als vier duzent du-
 77 caten, die men voor de confirmaci plach te ge-
 77 ven; op dat sijn Ambasciaten voersz. geen ge-
 77 breck daar by en souden lijden. Oock so sen-
 77 de hy totten (a) Keyser Frederik om dat swaert
 77 ende temporael jurisdixi te ontfangen, 't welk
 77 de Keyser hem oock gaf en sende.

77 ALS dan die saem van deze elixi gecomen
 77 was over al Hollant, so bedroefden hem die
 77 Cabboljans partye, ende sy dochten hoe dat sy
 77 schalckelicken deze Confirmaci souden mogou
 77 beletten; ende sy senden haer boden tot Brue-
 77 sel tot Hertoch Philips Van Bourgoengen, die
 77 aldus spraken ende seyden. (b) O edel Prins,
 77 wy hebben lange tijden in vreden geleest, ende
 77 dat overmits wase groote wijsheit, die ons in
 77 rusten geregiert heeft. Mer lieve Heer, ist dat
 77 Heer Gysbrecht van Brederoeden de confirmaci
 77 cryget van sijner elixi, so sijn wy beducht,
 77 dat wy al in grooten onvreden sullen comen, en-
 77 de dat gy oock wel mocht verliezen dat lant van
 77 Hollant. Want Heer Reynolt van Brederoeden
 77 sijn broeder sel staan na dat lant van Hollant,
 77 en seggen, dat hy van den rechten stam van
 77 Hollant gecomen is. Ende dat sel hy goet te doen
 77 hebben, als sijn broeder Heer van Utrecht is.
 77 Want hy heeft thans veel vrienden in Hollant,
 77 ende die Oesturijesen staan hem thans oock bereyt.
 77 Hier

(a) Vraagt iemand, tot wat einde? om dat de Bis-
 chop van Utrechts, oock Prins des Roomschen rijk was.

(b) Dit, en vry wat meer, heeft Bockenbergh in zijn
 Latynsch werk van de Brederoeden die Brest Jan ge-
 stoot.

„duzent ducaten, die Heer Gijsbrecht den Elect
„gefounden hadde voer de confirmaci, ende en
„sende hem niet de confirmaci. Hierom so had-
„den Heer Gijsbrechts Ambaciaten herde woor-
„den mit den Paus. Mer die Paus en vraech-
„den daar niet veel na., ende hy gaf hem luden
„al scoone woerden, ende dede dat hem beliefs-
„de. Ende hy hiecke vast met een vertrek daar
„leggen, ende Davids provisi die quam neder
„tot Hertoch Philips van Bourgoengen.

Zoo wisten van ouds her de vrijers van vette
geestelijke ampten selkanderen beest te spelen.
Wat wilde Gijsbregt van Brederode doen? hy
zag dat David van Borgonje den langsten de-
gen had; weshalven hy raadzaamst vond voor
deez' tijd te lijden, en zijn regt over te ge-
ven.

Hy maakte dan de Pais voor hem zelven met
Hertoch Philips, en zijn zoon David, door bemid-
deling van zijn broeder den Heer van Bredero-
de, en nog eenige andere Heeren, op deze vol-
gende voorwaarden, die ik met de woorden van
„Broer Jan zal naschrijven * *Ende die pais is*
„aldus gemaickt, dat Heer Gysbrecht van Bre-
„deroden soude wijcken van zijn exeni, en by
„soude voortaan blijven Dompnissi, als hy te vo-
„ren was, mer die Broesty van Oudemouster
„hadde by overgegeven Willem van Montfoort,
„ende die soude dat behouden. Voers door ho-
„ven so soude Heer Gysbrecht van Brederoden
„een Proest wesen tot Sintre Danae te Brugge,
„t welck een rijk Proesty was, ende by soude
„ook Raad te Hottward wesen met dubbeld woor-
„ding

„ding tot zijn lijf. Oeck so soude hy alle jaer
 „tot sijn lijf hebben uit dat Bisdrom van Utrecht
 „vier duysent ende twee hondert Rijsche gulden,
 „ende voor sijn oncosten, die by om 't Bisdrom
 „gedaen hadde, so soude hy eens hebben vijftich
 „duysent goudē leuwen. Ende hier voor is borch
 „geworden die Hertoch van Cleef. Ende aldus
 „so is Hertoch Philips mit sijn soon David in
 „Utrecht gekomen. Ende als Bisschop David in
 „den Dom ginck, so gingen Heer Gijsbrecht
 „van Brederoeden de Domsproest an sijn rechter
 „zijde, ende Heer Johan Proeys de Domdeken
 „an sijn linker zijde. Ende dese twee setten bem
 „in den Bisschops stoel, ende by swoer alle die
 „Privilegen ende rechten van Utrecht te houden,
 „na ouder gewoenten.

(a) In 't jaar 1460 maakte de Heer van Lanoy, Stedehouder van Holland, nog een nieuwe verzoening tusschen den Bisschop van Utrecht met zijne vrienden aan d'eene, en de stad Utrecht, den Domsproest, den Heer van Brederode, den Burggraaf van Montfoort, met hunne vrienden, ter andere zijde. (b) Maar tien jaren daarna Geraakte Heer Reynold van Brederode met zijn broeder den Domsproest Gijsbrecht in dien doodelijken haat van Bisschop David, die hun beide zoo dier stond; dat zy tegen alle voorregten, uit nijd van hunne vianden gevangen, en by nacht gepijnigt wierden. Dit vertelt broer Jan naauwkeuriglijk, met de daar aanvolgende ontslaging en vryspreking, eerst van Heer Reynold, door Hartog Karel, dan van zijn broeder Gijsbrecht, door Bisschop David, die hem dwong

(a) Cap. LVI.

(b) Cap. LVIII.

dwong van zijn Domprooftschap af te staan, en nooit weêr binnen Utrecht te komen.

Reynold stierf, niet lang na zijn ontlaging, te Vianen in 't jaar 1473, en Gijsbregt volgde het pad van zijn broeder te Breda in 't jaar 1475. En zekerlijk is het gedrag van dien dikwils gemelden bastaard David wreed en dwingelandfch geweest tegen den aanhang van 't edel huis van Brederode, dat hem te magtig scheen: waarom ook broeder Jan, dat treurspel zullende gaan verhalen, aldus aanvangt (a) *In 't jaar ons Heeren CIO CCCC en LXX so begon de tribulacy des edelen Heeren Reynols van Brederoeden, welck jaer ons Heeren men mach vinden in de tellicke letteren des vaers Davids des Heyligen Propheet's in den* (b) *Souter, als in die Psalm Attendite, welck vaers is aldus,* (c) *Non sunt occultata a filiis eorum in generatione altera. Als ik dan denck om die tribulacy des edelen Heers van Brederode, so lust my bet te screyen, dan yet daer of te scriven. Waer is dat verstiende bert NB dat niet met medelijden bewogen wort, alst boert, HOE DATTET EDEL HOLLANDS BLOET SONDER SCHULT LELICKE GEPYNICHT WORT VAN EEN BASTAART VAN BOURGONGEN. enz.*

Sijn vianden, die hem dit gedaen hebben, sijn geweest sommige edel van geslachte, ende sommige onedel als van die Cappeljaus partye, die anders geen saken en hadden, dan die partye, die sy in haer bert droegen. enz.

XIII Deel.

D d

De

(a) Eodem capite 58. (b) Dat is, het Psalmboek. (c) Het is van hunne kinderen niet verbor- gen in het tweede geslagt.

De oudheidskundige Heer Mattheus verlicht het duilere dezer Historie met zijne daar aan gelatte verklaringen, en het byvoegsel van oude bewijsstukken: onder welke uitmunt niet alleen de eendragtelijke verkiezing van Heer Gijsbert van Brederode, by stemmen, zoo als dezelve oorspronkelijk van woorde te woorde is luidende, maar ook de verbintenis van de Staten 's Lands van Utrecht, om voor den verkoren Bisschop Gijsbert, tegen David van Borgonje, goed en bloed by te zetten, geteekend by Gijsbrecht van Brederode *Elect ende Ruwaert ter renre*, Heer Gijsbert van Vianen van Ryfenborch *Ridder*, Steven van Zuylen van Nyevelt, Gijsbrecht van Nycirode, ende Willem van Zuylen van Nyevelt *gedeputeert Prelaten ende Capittelen van den Dom, Oude-munster, Sint Johan, ende Sint Marien t'Utrecht*, mitsgaders die gemeen *Ridderschap, Burgermeesteren, Schepenen, out ende nieuwen Raet der Stadt van Utrecht voorsz. eindelijk van Schout Burgermeesteren, Scepenen, ende Raede der Stadt van Rienen: waar over waren ende die eerbare Heeren van der Ecclesie als M. Dirck Graewart Deken t'Oudemunster, Heer Peter Ziermont van Hindesteyn Deken Sinte Peter, Heer Johan van Draeckenburch Canonic in den Dom, ende Heer Jan Van Montfoert, ende Heer Henrik van Croonenburch *Ridders*, Dirc Van Zuilen vander Zevender, Jacob van Zulen van Nyevelt, Jan Van Oudewater *Burgermeester*: Mattheus Gijsbertsoen *Overste Ouddermàn t' deser tijd t'Utrecht*, Melis Van Nyevelt, ende Gijsbert de Gruter. * Gegeven in den jaere*

* Zie pag. 462.

„CCO CCC en LVI des Vrydage den IX A-
„pril.

Achter het tijdsboek van den Karmeliter laat de Heer Mattheus XII uiterste willen van de dertiende en veertiende eeuw volgen: t'zamen oudheidshalven der doorluffelinge dubbelwaardig, deels Neêrduitsch, deels Latijnsch, naar den slechtesten trant. d'Eerste van die is van eenen Gerard Van Leiden, Kanonik van St. Maria te Utrecht, voor Floris, Grave van Holland gemaakt in 't jaar 1288, zonder getuigen. De tweede van Henrik Wisse van Borsele, Heer van Sandenburg, krijgt een verklaring van den Heer Mattheus over de oude en vermogende stamme van de Heeren van Borsele. De achtste, om dat ze kort is, en ouwerwetsche Landstaal spreekt, zal ik naschrijven.

„In den name des Vaders, ende des Soons, en-
„de des Heyligen Geestes amen. Ic Catharina van
„Brederode, Vrouwe van Polanen, doe conde
„allen luden, die desen brieve sullen sien, of boo-
„ren lesen, dat ick gemaect hebbe mijn testam-
„ment, ende hier toe hebbe ick gecoren mijn tes-
„tamentoers, Hoeren Philips van Polanen mijnen
„lieven soon, Heeren Gerard van Poelgeest mij-
„nen lieven neve, ende Hoeren Philips van Te-
„troede, mijnen lieven zwager.

„In den eersten so kies ick mijn legersteke tot
„Monster, by mijnen lieven Heer mijnen man,
„die God genadich sy. Ende daar toe so bespree-
„ke ick totter * Papelijker prove een pont Hol-
„lands

DD 2

* Zie de aantekening van den Heer Mattheus over deze woorden pag. 344. Paap of Priester is van ouds her by de Nederlanders een en dezelve benaming.

„ lants's jaars, ewelijck daerende tot mijnen gra-
 „ ve mede te gaen, item die Capelrie inder Ca-
 „ pellen, die Heer Jan van Hoochmade nu ter tijt
 „ heeft, een pont Hollants's jaars. Item so geve
 „ ick mijnen dochter van Heemstede elfpont's jaars.
 „ Item Margriet van Bueren nonne, mijnre nich-
 „ te, den croes daar vier schilden opstaan. Item Ca-
 „ tharina Heeren Gerards dochter van Polanen
 „ mijns soons, nonne ter Lee, acht pont Hollants
 „ 's jaars tot haren lijve. Item so bespreke ik He-
 „ ren Philips van Polanen mijnen soon myne woo-
 „ ninge te Rijsborch, daar ick nu ter tijt in wo-
 „ ne. Item Oeden mijnre nichten van der Leske
 „ mijn beste bonte deecken &c. Ende heb gebeden
 „ mijn testamentoren dat sy dit met mijn beze-
 „ gelen wilden. Ende wy Philips van Polanen,
 „ ende Gerard van Poelgeest Ridderen, ende Phi-
 „ lips van Tetroede knape om beden wille onser
 „ liever vrouwen voornoemt, so hebben wy dit
 „ besegelt mit onsen segelen int jaer ons Heeren
 „ CIO. CCC. LXX. dominica post Petri & Pau-
 „ li.

In de tiende hoort men *Henrik Van den Vel-*
de, Kanonik ten Doem van Utrecht, in den na-
 me des Vaders des Zoons en des Heiligen Gees-
 tes, bevelen, dat men den Zouter leze opt Cboer,
 ende men daar outaerkeersen sette int Cboor. En-
 de alsoe die vigilie wyt is dat elck Priester sijn kee-
 se mit hem neme. Dan gaathy dus voort; Item
 tot mijnre * begangenisse elcken geselle ten Doem
 een mingelen wyns. enz. Item zoo wil ick begaen
 wesen in der Kercken ten Doem alleen enz. Item
 die

* Dat was het bezoeken van 't graf, Sepulchri
 visitationes in de Vldo uiserste wille genoemd.

die gesellen in der loedzen een vat biers, vier taken wijns, ende enen oud scilt ter marckten mede te gaen, dat sy daer een geselschap willen maken mitten gesellen, die in der loedze hooren, ende dat sy daer mijn graf voor sullen bewulven. Item so begeer ick een sarck op mijn lichaem te hebben. Item begeer ic dat die twee Zielpriesters, ende Heer Johan Bol mijn neve mijn jaargetijde bewaren, ende alle daghe mijn graf visiteren, daar beset ick elken toe twe oude scilden una vice. enz. Item so beset ick enz. Mijn Suster Vander A mijn gulden vingherlijn mitten steene. Item Johan Vander A mijn waterpot vergult, en mijn blaewwe saerts mitten wapen. Item alle mijn nywe cussen mit mijnen wapen wil ic dat mijn twee broeder ende Suster gelijk deylen. Item so geve ick om Gods willen Fytgen mijn dochter twe hondert gulden una vice, ende daar selmen haer enen man mede geven by rade mijnre Suster vander A ende mijnre nichten van Culenburch. Item Splinter mijnen soon hondert gulden una vice, ende daer selmen hem of houden aen sijn ambacht. Item so wil ick ende begeer, of Braemken t'buys quam, dat mijn Testamentoers hem cleden, ende enen drinckpenninck geven, also als hen goet dunckt oerbaar te wesen. Item Lijsken mijn Bastertsfuster twee silveren lepelen. enz.

Voor 't laatst, hoort eens, Latiniſten, met wat een cierlijke taal * Willem van Renen, Utrechtſch Kanonik, in zijn uiterſte wille ſpreekt; *Item lego *** ſororibus cuiſibet unum de melioribus tabbardis meis foderatis.* 't Welk te zeggen is; Nog make ick aan mijne Zuſters *** yder een van mijne beſte gevoerde tabbaarden.

* Testam. XII.

Dd 3

Leest

Leest des Heeren Mattheus anteekeningen over dat woord * *foderare*: daar zult gy leeren, dat 'er *voederen* meê verstaan word; en dat *fodrum* beide *voering*, en *voeder*, of *beestenvoeder*, be- duid.

Van dezelve munt is *Item lego* ** *quatuor lectos meos meliores cum eorum attinentiis*. Datis, Ook make ik aan ** vier van mijn beste bedden met haar toebehooren. Zoo gy ook niet weet, wat men in dien Barbaarschen tijd met het krom- woord *Tassa* meende, hier kunt gy 't leeren uit de volgende woorden *Item lego cuilibet executorum meorum infra scriptorum unam tassam argenteam de majoribus meis Tassis*, 't welk niets anders beteekent als; *Desgelijks make ik aan een ygelijk der ondergeschrevene Uitvoerders mijner nusterste wille een van mijne grootste zilvere schalen*. *Tassa*, of *Tassa* is een *Schaal*, maar *Tasca* gebruikte men voor een *Tas*, of *beurs*, gelijk te zien is by *Du Cange*. En daar meê scheidte ik af van deze verscheide *History*-stukken, die byzonderlijk tot kennisse van de Oud-Nederlandsche geschiedenissen veel nuts toebrengen; met wensch, dat de Heer *Mattheus* tijd en lust mag hebben, om nog meer dergelijke, onder hem be- rustende, wereldkundig te maken; niet voor het gros onzer *Landsgenooten*, die, enkel op geld- winst verzot, al te domdriestig zijn, dan dat zy in deze vermaaklijkheden eenig behagen kunnen scheppen; maar voor regtschape waardeerders van de oudheden onzes Lands, wier harten in wellust zwemmen, zoo menigmaal het hen mag gebeuren op dusdanige lettergeregten ter slemp te gaan.

III.

* Zie pag. 566.

III. HOOFDDEEL.

Stephani Rittangelii Libra Veritatis, & de Paschate Tractatus. Præmissa est *Johannis Vander Waeyen* Dissertatio de λόγῳ adversus Johannem Clericum.

Dat is,

De Weegschaal der Waarheid, en een Verhandeling van het Pascha, van Steven Rittangelius. Voor af gaat een Vertoog van Johan Vander Waeyen over het WOORD, tegen Joan Le Clerc. Te Francker by Jakob Horreus 1698. in 8. 26 bladen.

HEt zal mijne Landsluiden, al waren zy der geleerde talen onkundig, wel haast blyken, tot wat einde deze bladen in 't licht komen; 't welk hen voor al noodig is te weten, indien zy eenig begrip van derzelve inhoud willen maken.

Omtrent het midden dezer ceuw, en wat vroeger, maakte zig door zijn geleerdheid vermaard *J. Steven Rittangelius*, een geboren Jood, en in zijn rijper ouderdom tot het geloof in Christus overgekomen, die onder verscheide schriften ook liet uitgaan zijn *Weegschaal der Waarheid*, een boek, waar in hy, als een doorkorend kenner van Joodsche Oudheden, en teffens als een groot yveraar voor den Christelijken Godsdienst, met

Dd 4

scherp

scherp penne-geweer te veldē komt tegen een Arius-gezind Christen, onder den naam van (a) Irenopolita vermomd zijnde. Hy beweert daar in, dat de Ariaan groot ongelijk heeft, als hy durft staande houden, dat het (b) WOORD VAN JEHOVA in 't Hebreeuwisch geen bewijs is voor de Godheid des Messias, des Zoons Gods; in tegendeel dat de oude Joden en Chaldeen den Messias wel duidelijk hebben geloofd te wezen het (c) *Woord*, het zelve *Woord*, waar mede de Euangelist Joannes in 't begin van zijn Euangelische hiltorie den Heiland beschrijft.

Dit werk, zeer schaars te bekomen, heeft de wijdberoemde Heer Vander Waeyen den Franckerschen Drukker, t'zijner bede, niet willen weigeren om te herdrukken; wel meest met inzicht, om teffens gelegenheid te hebben van over het gemeide woord λόγος te redeneren, tegen het gevoelen van den vermaarden Le Klerk, die onlangs zijn verklaring van de XVIII eerste vaarzen van Joannes Euangely in 't ligt gaf, en daar in, op zijn wijze, bewees, eerstelijc dat het zelve Enangely van Joannes een echt schrift van dien Apostel was, ten anderen, dat de uitlegging van Faustus Socijn over die XVIII eerste vaarzen geen grond had.

Namentlijk de vermaarde Heer Klerk meende zijne dingen wonder wel beschikt te hebben, toen hy zoo vele blijken van zijn regtzinnigheid had gegeven, en in het stuk van 't woord λόγος aangetoont, geen Sociniaan te zijn.

Maar

(a) *Borger van Vredesstad.* (b) *In de Chaldeeſche verklaringen* מִמְרָא דַּיִי [Memra Dajii] genaamd.

(c) Λόγος [Logos.]

valt) te believeu, alle vlijt aanwenden om niet Sociniaansch te schijnen. Hy verwijt den Hr. Klerk, dat hy in zijne Bibelverklaringen niet alleen oneerbiediglijk van Mozes schriften handelt, maar dat hy ook Christus in Mozes niet wil vinden; met de hedendaagsche Joden en Socinianiën sprekende, en geen Godgeheime voorschaduwingen in het offerwerk begripende: waar omtrent nogtans de Heer Limborg met meer regtzinnigheid te werk gaat. Hy haalt Klerks eigen (a) woorden aan, als heilloos, en ongewijd, zoo over Gods Wetten, aan Izraël gegeven, als over de Cherubim, welke Klerk houd voor een (b) enkel cieraad, waar omtrent eenige verborgenheid te zoeken vernuftig beuzelen is. Ja hy klaagt, dat de plaats van den Silob by Mozes, en van den Profet, die als Mozes zou wezen, daar ze voorspellingen van den Messias zijn, zeer qua-lijk van Klerk worden uitgelegt.

Dit voor af ten toon gesteld zijnde, geeft hy in bedenking, hoe vreemd het luid, dat de Hr. Klerk Socijn den oorlog aandoet, en de bestrijders van het WOORD wil bevegten; daar hy anders zoo goed Socijns is, dat hy hen den naam van (c) Unitarij geeft, en hunne zedigheid prijft. Tussen beiden gaan De Groot, met deszelfs navolger Hammond, en Dodwel, over hun gevoelen van de (d) Bisschoppen niet vry; en de Heer Vander Waeyen kan zulke Bisschoppen als zyluiden in hunne herffens smeden, ten tijde der Apostelen niet gewaar werden: daarom

krijgt

(a) P. 10. (b) P. 17. (c) Die in eenen God
gelooven. (d) P. 36.

krijgt de zeer vermaarde Hoogleeraar Spanheim in 't voorbygaan ook een streek uit de pan, en hy moet hooren, dat hy tegen een verweerschrift van zekeren (a) Herdooper, nuten tweedenmaal gedrukt, zoo stom als een vis blijft.

Hatelijk is het gezeg van Klerk, dat 'er verscheide *Platonische woorden in den Joodschen en Christelijken Godsdienst ingevoerd zijn*, eer dat Johannes schreef, waar uit hy dan voort inbrengt, dat Johannes d'eerste is, die dezelve gebruikt: en wel in den aanvang van zijn Evangelij: wijders dat de Apostel toont in wat zin die woorden moeten gebruikt werden: en eindelijk dat dat voornamentlijk waar is in 't woord λόγος (van hem Klerk doorgaans *Ratio* [Reden niet *Woord*] vertaald) tot bewijs van welke stellingen hy voor af laat gaan *Indien nu de Schriften van de oude Kettters voor handen waren, ze zouden zonder twijfel deze zaak geen klein licht aanbrengeu.* Dit word ter toets gebragt; en onder andere voor een verdigtfel uitgekreten, dat Joannes de Schriften van den Jood Philo zou gelezen hebben.

De Heer Vander Waeyen merkt aan, hoe flaauwlijk de Hr. Klerk der Christenen leere voorstelt, als hy zegt; (b) *dat geen Christen-leerstuk de Joden meer ergert, dan dat wy God zegen een te zijn, daar wy nogtans den Vader, den, Zoon, en den H. Geest noemen, in welker geloof wy gedoopt worden: als of de Joden die leere verwierpen, waar van nogtans in Philo veel te vinden is, dat daar na zeer wel geelijkt; en als of Philo dat niet uit Mozes, of*
van

(a) Anabaptista pag. 28. (b) P. 44i

van de Joden, maar uit Plato geleert had; waar door dan quansuis zou blijken, dat ten minsten die woorden, welke Johannes gebruikt, voor dat Johannes schreef, in den Godsdienst zijn overgebracht. De Heer Vander Waeyen, zegge ik, merkt aan, dat Klerk de Christenleere zoo voorstelt, dat hy de hedendaagsche Joden niet wil storen: want in dien zin zeggen ook de Socinianiën *dat God een is, zoo nogtans dat zy den Vader, en den Zoon, en den H. Geest noemen, in welker geloof wy gedoopt worden.* En nu weet men, hoe de Socinianiën in hun schik zijn, dat die ergernisse over het stuk der Drieenheid tusschen hen en de Joden wechgenomen is: waar omtrent het schrift van den Heer Limborch tegen den Jood Orobio hier den naam van (a) laauw krijgt.

Daarenboven staat te letten, dat Klerks gezeg meer op de Joden van onzen tijd slaat, dan op de Joden, die tijdgenooten van Joannes waren, by welke de leere der Drieenheid niet teenemaal verduisterd was: 't welk niet slegts te verstaan is van woorden, of spreekwijzen, maar van die leere zelf, waar mede God verklaart word *een* en *drie* te zijn, dermate dat *drie een* zijn. Daar van zijn overblijfselen in de oude Joodsche boeken, welker sommige de Heer Vander Waeyen naschrijft, op dat niemand denke dat die leering van Christenen of Grieken is overgenomen. Het besluit tegen Klerk is, dat Johannes niets uit Philo heeft getrokken; dat Klerk Philo niet ter goeder trouwe bybrengt; en dat alles wat Plato heeft na de leere der Drieenheid

ge-

(a) In tepido scripto adversus Orobio pag. 45.

gelijkende lang voor Plato bekend is geweest, en van Plato zelfs uit Mozes schriften gehaald. Gedenkwaardig zijn de plaatsen, ter bevestiging van het vorensgezeide; en ten bewijze, dat in het Chaldeeſch voornamentlijk van het *Woord des Heeren* gewaagt word, dat zelfs de noeming van drie Personen, en zulks het (a) voorschrift des Christelijken Doops, den Joden ou-links niet geërgert heeft.

Dit word tegen Klerk nader aangedrongen, zoo uit de zintwistingen van Christus met de Farizeen, als uit (b) Joodsche schriften, waar in de voetstappen van het geheim der Drieenheid niet duisterlijk zijn nagelaten. Men ziet 'erby, dat de (c) Engel, de Voorspraak, en Middelaar, den ouden niet onbekend is geweest, en men lette op de byzondere voorvallen, waar een ongeschapen of geschapen Engel gelezen of verstaan moet werden.

Meer als eene plaats, en spreekwijze, uit Philo bygebragt, strekken al te maal daar henen, om nogmaal te bekragtigen, dat die Jood zijne gevoelens niet uit Plato, maar uit den Bibel heeft geput; dat niemand van de bestrijders des Christendoms, nog Celsus, nog Juliaan, heeft durven inbrengen 't welk de Hr. Klerk stelt, namentlijk dat het woord $\lambda\omicron\gamma$ uit Plato in de Schriftuur zou gedraaid wezen; dat Plato, in tegendeel al wat hy van $\lambda\omicron\gamma$ wist, alleen uit de lezing van de gewijde bladen der Hebreen wist: van welke zaak, zelfs uit (d) Platoos getuigenisse, iets kan gegift werden, en waar over

(a) P. 69.

(b) P. 72.

(c) P. 78.

(d) P. 203.

over (a) Klerk tegen hem zelven word aangehaalt.

Het staat dan by den Heer Vander Waeyert vast, dat het een vordichtfel van den Hr. Klerk is, dat de Apostel Johannes aanwijst, in wat zin de Platonische woorden te verstaan zijn. Klerk, meint hy, is van der gener soort, die het geloof der geheimenissen van den Christelijken godsdienst juist niet ter eeuwiger zaligheid achten noodig te zijn; voor hoedanige Spencer, Marsham, en hun 's gelijke mede geboekt worden, dog voor al de groote Huig de Groot, die met de penne van (b) Saravitus een overvinnige streek krijgt.

Daar na moet Klerk weder aanhouden, als een, die Mozes schriften ontwijd; 't welk hem voor dezen reeds verweten was van den Heere Wits, met wiens woorden hy ernstig word aangesproken, om dat hy had durven schrijven, dat de Vijf boeken, die wy de boeken van Mozes noemen, van ik wete niet welk een (c) Samaritanischen Paap of Priester, zijn 's oordeels, zijn opgesteld.

Hy moet nog verder hooren, dat hy lasterlijk van Salomons Hooglied heeft gesproken; en by die gelegenheid word bewezen, dat de Grieksche Dichter Theokrij den zwier en erant zijner Harders zangen uit het hooggemelde Salomons-Hed geleert heeft.

Maar laat ons weder tot de leere der Drieenheid, en het woord *kyo* keeren. Als de Heer Vander Waeyen tuffen beide de Hyl van den

(a) P. 108. en 114; alwaar Arthur Buty ook te berde komt. (b) P. 116, (c) P. 118.

den Kruisgezant Paulus tegen den Heer Klerk verdedigt heeft, kan hy ook niet ootaaangeroerd laten, waarom die man het woord λόγος met het Latijnsch woord (a) *Ratio* (Erasmus maakt 'er (b) *Sermo* van) liefst heeft willen vertalen; niet met (c) *Verbum*. Voor eerst beweert hy, dat het niet waar is, dat Philo, over al waar hy van de Wereldmaking spreekt, λόγος voor *Ratio* en niet voor *Sermo* neemt; gelijk mede dat het valsch is, dat Johannes in zijn Ichrijven het begin van Mozes Historie der Wereldmaking niet op het oog gehad heeft: maar wat is 't Klerk, die den Socinianen, schoon hy hen tegenspreekt, in zijn hart begunstigt (d) (want dit wil zijn Tegenstrever zeggen) vond het woord *Ratio* in zijn kraam dienstiger, om de Drie-eheids-leere te ondermijnen, dan het woord *Verbum*; dewijl het woord *Ratio* [Reden, Beleid, Voorzigtigheid] in ons geen denkbeeld geeft van het bestaan des Zoons, zoo als die, van den Vader en H. Geest onderscheiden, by de geachtte Leeraars van 't Christendom word opgenomen. Daarom verklaart hy de woorden van Johannes, dat alle dingen door het Woord gemaakt zijn zoo maar slegt weg, en flauw; als of het genoeg was daar door te verstaan, dat 'er mee wedersproken wierd de leere der Epikuristen, die van gevoelen waren, dat alles zonder Reden, en by geweld, was gemaakt. Daar segt de knoop. Een Socijnsgezinde, schoon hy de voorwezenheid van den Zoon Gods voor Maria loochent, zal nochtans niet ontkennen, dat alle

(a) Reden. (b) Spreek, Reden. (c) Woord.
(d) 142.

alle dingen door Reden en Wijsheid gemaakt zijn. Maar 't is wat anders, zulk een wijsheid in 't gemeen te stellen, of wel byzonderlijk die Wijsheid, welke van den Vader in dier voegen onderscheiden is, dat ze gezegt word de Zoon, de Geteelde, de Man die den Heere een (a) medgezel is, en de Wijsheid, die de Vader (b) in het beginsel zijn 's wegs bezat, enz. enz. enz.

Niet beter, meent de Heer Vander Waeyen, verklaart Klerk de Euangelywoorden; *zonder het zelve [Woord] is geen ding gemaakt, dat gemaakt is*; want hier verzint hy, dat Johannes wederom het oog op Philo heeft, dog zoo, dat hy nu deszelfs waangevoelen tegenspreekt, om dat die Jood, wiens woorden te voren van den Apostel worden overgenomen, den (c) Epikuristen zoo veel toegaf, dat 'er sommige dingen (d) *zonder het Woord* gemaakt waren.

Als de Heer Klerk daar over nogmaal is aangetaft, dan word zijn verklaring der woorden; *in het zelve was het leven* met die van den Heere Koccejus vergeleken, om te toonen dat de laatste een Man is, magtig in de Schriften, (e) d'eerste zulk een, die met allen yver de woorden Gods poogt te ontzenuwen.

Dit Licht was het waaragtig licht (woorden van zoogrooten nadruk by andere) wil Klerk ook uit Plato, en Philo, ophelderen; dog de Heer Vander Waeyen houd dat voor ydel werk, en voor een verklaring buiten den haak gemaakt, van een mensch, die de Schriften versmaad, die Gods Huishouding niet kent, en dezelve met de

(a) Zaph. 13. v. 7.
אִפְסָה.

(d) P. 148.

(b) Prov. 8.

(e) P. 173.

(c) Zaph.

de Soeynsgezinde qualijk begrijpt. Waarom de waaragtige zin van het *waaragtige Licht* niet liever uit het O. en N. Testament gehaald ; daar het tegen valsche, verzierde, schaduwagtige, en 't waarfchijnelijke gezet word?

Maar al lang genoeg van de beschuldigin- gen, tegen den zeer geleerden Man ingebragt : ik zal, hier afbrekende, niet verder gaan uit- trekken, hoe de Heer Vander Waeyen hem nog bet van onregtzinnigheden, van quade vityeryen, en, zoo niet van heele, ten minfte van halfbakke Socinianery beticht.

Het Vertoog van den Schrijver loopt ten einde met een Nareden, ter betuiging, (a) dat hy het zelve niet uit haat heeft gefchreven, ook niet, fchoon hy God vyeriglijk voor Klerks bekeering bid, om hem tot beter zinnen te brengen (de- wijl uit zijne gronden van Wijsbegeerte, en God- geleerdheid, genoeg blijkt, dat 'er geen zelf aan te fmeren is) maar om te toonen, dat Klerks fchriften by sommigen in achtung zijn, om dat ze alle verborgenheid uitbannen, en, de waar- digheid der Schriftuur dempende, den godsdienst der (b) *Ruimgeloovige* voorftaan.

De laatste XX bladzijden zijn van den Heer Vander Waeyen opzettelijk, en met dapperen ernst, gefchreyen tegen den Remonstrantschen Professor Limborch, die, daar hy tegen den Jood (c) Orobio zoo koel te werk gaat, dat hy van zijn Arminiaanfche verdraagzaamheid een doorlugtige proef wil geven, daar hy zelfs ten besten duid

XIII Deel.

E o

het

(a) P. 173. (b) Latitudinarij. (c) Cum Orobio, Judæo an Athæo, dybium est &c. Zie pag. 175.

het gene dat Orobio al te vry tegen den Christen-Godsdienst zig had laten ontvallen, dat hy Hr. Limborch, zegt hy, die zoo veel gematigdheid aan een viand van 't Christendom sichijnt te willen toonen, den overleden Burman, een Christen, een geleerd, en van yder geliefd Man, zoo smadelijk handelt, dat hy hem durft beschuldigen van Spinofistische stellingen te voeden.

Deze vermaarde Heer Burman word stijf en sterk verdedigt, als in 't minsten aan geen Spinofistery vast, maarten vollen regtzinnig zijnde; (a) schoon hier of daar de schors der woorden van hem en van Benediktus de Spinoza elkanderen gelijken: een geschil, dat zoo wel voor een Filozooft, als Bibeloeffenaar, lezens waardig is.

Achter het Vertoog tegen de meergemelde Hoog-Leeraars onder de Remonstranten, volgt het voorzeide werk van den gewezen Jood Rittangelijs, over dezelve stoffe van 't woord *λογος*; want daar in worden de dwalingen en valsheden van een Ariaan in het bybrengen van 't gezag zoo des Bibels, als van de Joodsche en Christelijke Kerkenleeraars, tegen het eeuwige en zelfstandig WOORD, naauwkeuriglijk ter toets gebragt. Alles gaat by wijze van tweespraak.

Zijn boekje van 't *Pascha* vertoont eenige Joodsche gewoontens; onttrent dien Hoogtijd, en heeft een klein ahangsel van de *vrykoopinge der eerstgeborenen*.

My is betigt, dat de Heer Limborch zijn verantwoordinge tegen het voorzeide verwijt eerstdaags zal in 't licht geven.

IV.

(a) P. 178,

IV. HOOFDDEEL.

De Zendbrief des Apostels Pauli tot den Hebreëen *ontlede* en *kortelyk verklaart* door Joannes Creyghton, *Predikant te Franeker.* Te Franeker by Hans Gyzelaar 1699. in 4. 81 bladen.

VEel hield ik altijd van korte verklaringen over den Bibel, als 'er geen lange noodig waren.

Daar zijn voorbeeldelijke plaatsen, en in 't Oude en in 't Nieuwe Testament, die, zoo ze regt duidelijk en verstaanbaar voor den lezer zullen worden voorgesteld, vereischen, dat men der zelve inzicht uit den grond ophale, den aanvang en het vervolg uit de redenschakels, en vergelijking van het geestelyke met het geestelyke, omstandiglijk ontvouwe, om alzoo een wijs besluit te kunnen maken van het gene dat in zulke plaatsen word geleeraart; en dan kan het dikwils niet anders wezen, of de verklaringen moeten lang vallen. Dat bekenne ik. Maar een stuk des Bibels, al steekt 'er veel verborgen Wijsheid in, voor 's hands op te vatten, en den gemeenen Man vatbaar te maken, zonder vele omwegen, zonder veel bywerk, of telkens gestapelde texten; dat bekoort kundige boekoeffenaars zoo veel te lieffelyker, als het walgingbare geteem van anderen hen lastig valt.

Hier in houde ik het met den Dichter Horatius

Quicquid præcipies , esto brevis , ut cito di-
cta

Percipiant animi dociles , teneantque fide-
les.

Beduidende,

Zijt kort van onderwijs , op dat een leerzaam
bert

Straks vatt' , en vast onthoud wat haar geleer-
aart werd.

Om dan ook kort en goed mijn meining te uiten; 't schijnt my zoo toe , dat de godgeleerde Ontleder en Verklaarder van Paulus Brief aan de Hebreën , die ons deze zijne pennevrugt schenkt , volkomenlijk het wit trefte van niet alleen kort en beknopt te zijn , maar ook daar nevens bondig en zinvol. Hy treed regelrecht tot de zaak zelve , en onderstelt dat de groote Kruisgezant Paulus den Brief heeft geschreven , terwijl de Joodsche Godsdienst en Tempel , ja het Gemeenebest; nog in wezen , echter onder de heerschappy der Romeinen , en daarom naby haar einde , was.

De Reden waarom d'Apostel aan de Hebreën schreef , schijnt hem geweest te zijn ; eensdeels om dat onder de bekeerde Joden zoodanige niet ontbraken , die , dewijl zy grooten eerbied hadden voor den Levitischen Godsdienst , voor het Priesterschap , en voor de Huishouding des Ouden Testaments , oordeelden dat dezelve met Christus , en de Huishouding des Nieuwen Testaments , wel konden samengaan ; ten andere , om dat vele van henluiden zig ligtelijk lieten bewegen

gen tot afval , of uit wereldfche inzigten , of uit vrees voor vervolgingen. Dus is de toeleg van Paulus geweest , de Hebreen in het geloof der waarheid te verfterken , en tot een heilige standvastigheid aan te zetten.

Des gemelden Briefs inhoud zal dan moeten zijn , een klare en grondige verhandeling van het Profetifch en Priefterlijk ampt van CHRISTUS , en by gevolg van de geheele bediening van het Evangelij , in tegenftelling van die des Ouden Testaments , waar door d' Apostel de Hebreen meer en meer van den Levitifchen godsdienft poogt af te beiden , en aan te manen tot een heilige volftandigheid in die eens aangenomen belijdeniffe , welke hen verplichte CHRISTUS als den eenigften Profet en Hoogepriefter aan te kleven , en zig der belijdeniffe en roeping waardig te dragen.

Zijn inleiding is een duidelijk verhoog van de wifnemendheid der Huishoudinge Gods in de dagen des N. Testaments , wegens de voortreffelijkheid des Perfoons , door wien God zijn raad geopenbaart heeft , en aan wien het gansche bewind der zaken was overgelaten , met affchaffing van de oude Overheden ; om dat het werk der verloffinge door Hem maest volmaakt werden , en waarlijk volmaakt was. Al het welke de geroevene Hebreen verbond zig de Huishoudinge waardig te gedragen , en in geen en daele daar van af te wijken.

Dit aangewezen zijnde , gaat de Heer Creygh-tou yder van de XIII hoofddeelen des Briefs , en een ygelijk vaars in 't zelve verklaren , aantoonende doorgaans des Apostels redenering , en den rang van zijne bewijzen , mitsgaders de kragt der

Griekſche ſpreekwijzen , daar het pas geeft , en de ſameſchakeling der redenen , die hy telkens tot een ſluitreden brengt ; alles op zulk een gemakkelijke wijze , dat hy teffens de vervullingen van de Voorzeggingboeken des Ouden Testaments in het ligt zet.

Onder deze prijswaardige beknoptheid is hy echter nergens ſpaarzaam in zijne ophelderingen van woorden of zaken , daar het de kracht en klem der redeneringen geld. Waar van ik , by wijze van uittreksel , niet vervolgens , maar ter plaatſen , daar my onder 't lezen het aanmerkelykſte voorkomt , een uitgekijpte proef of twee hier zal te boek ſlaan.

Erinner u zelve eens, lezer , dat de groote Paulus den Hebreën voorhoud *(a)* dat het Hem be-
*taamde , om wien alle dingen zijn , en door wien alle dingen zijn , dat Hy , vele kinderen tot heer-
 lijkheid leidende , den Overſten Leidsman hunner zaligheid door lijden zou heiligen , en zie dan , hoe nadrukkelijk de Frankeſche Kerkredenaar dat bewijs ter rechtvaardiging van die handeling Gods uithaalt , dat Hy Christus , zijn Zoon , het lijden des doods heeft onderworpen , en daas voor weder verheerlijkt : gy zult niet allecdijk de reden , van de betamelijkheid Gods genomen , maar ook de beteekenisse van het woord Heer-
 lijkheid , en de moening van Paulus op een deſ-
 tige wijze verklaard vinden.*

Mijn oog is gevallen op het zevende hoofd-
 deel des Briefs , waar in de Apóſtel voornemt te bewijzen , dat Jezus de *grootte Hoogeprieſter*
 is , volgens het voorſtel , gedaan in het 14de
 vaars

(a) Cap. 2. v. 10.

vaars van het vierde, en gelijk hy getoont had in het vijfde hoofddeel, dat Christus uitnemender Priester was dan de Priesters des O. Testaments; aanhalende ten dien einde de plaats uit den 110den Psalm, *Gyzijt Priester in eeuwigheid, (a) naar de ordening van Melchisedek.*

Dewijl ik in mijn leven zoo veel van dien Melchisedek heb gelezen, blijve ik hier wat stil zitten, om ernstig af te zien, wat de geleerde Heer Creyghton in deze zijne verklaring van hem zal maken: want de Schrijver van den brief aan de Hebreëen gaat met den aanvang van dit hoofddeel uit den gemelden Psalmtext nog duidelijker dan te voren betoogen, en dat Hy grooter Hoogepriester was dan alle de Hoogepriesters der Wet, en dat Hy door zijn tegenwoordigheid, en dadelijke oeffening zijn 's Priesterschaps, het Priesteramt des O. Testaments vernietigde; en wel met dezen ophef.

V. I. *Want deze Melchisedek was Koning van Salem, een Priester des allerhoogsten Gods, die Abraham te gemoet ging, als hy wederkeerde van het slaan der Koningen, en hem zegende.*

V. II. *Aan wien ook Abraham van alles de tiende deelde: die voor eerst overgezet word Koning der Gerechtigheid, en daar na ook was een Koning van Salem; 't welk is Koning des Vredes.*

V. II. *Zonder Vader, zonder Moeder, zonder geslagtrekening, nog boginsel der dagen, nog einde des levens hebbende: maar den Zoon Gods gelijk geworden zijnde, blijft Priester in eeuwigheid!*

Woorden, voorwaar, die, zoo als ze daar

E e 4 leg-

(a) *Das is volgens de Grieksche Overzetting, maar in 't Hebreewsch staat gelijk, of als Melchisedek.*

leggen, den Godgeleerden langen tijd een twist-appel verstrekt hebben. Eenige meinen, dat Melchisedek, van wien Mozes schrijft, een byzonder mensch is geweest: sommige, dat hy Christus zelf was, die toen in een 's menschen gedaante verscheen. 't Heugt my gelezen te hebben hoe wonderlijk de geleerde * Kuneus hem zelve kittelt met zijn bewering van het laatste gevoelen. Die het daar meê houden, gronden zig voornamentlijk op deze plaats, waar in ter eerster opslag zulke dingen van Melchisedek schijnen gezegt te werden, die geen bloot mensch na waarheid kunnen passen; als dat hy geweest is, *zonder Vader, zonder Moeder, zonder geslagtrekening, nog beginsel der dagen, nog einde des levens hebbende*, ja in het laatste dat hy *Priester blijft in eeuwigheid*. Hoe? zeggen zy, wil Paulus dit van een enkel mensch te kennen geven?

Maar die het eerste verdedigen, blijven daar op staan, dat Mozes die zaak als een ware historie verhaalt, zonder de minste verandering van stijl; derhalven dat al dit gezeg van Paulus op Melchisedek, als het voorbeeld, zeer flauwelijk is toe te passen, dog op te vatten in den volstrektsten nadruk van Christus, die Melchisedeks tegenbeeld is. By voorbeeld Melchisedek is *zonder Vader en Moeder* enz. beduid niets anders, dan dat van zijn Vader en Moeder enz. in de geschiedenis van Mozes niets het minste gewaagt word, om des te beter te kunnen verbeelden den Messias, van wien men wel mag zeggen, dat hy *zonder Vader is*, ten opzigt van zijn menschelijke; *zonder Moeder* ten

* De Republ. Hebraeor, lib. 3.

ten opzigt van zijn Goddelijke natuur, en zoo vervolgens.

De andere brengen tegen de eerste in, dat Mozes uit Paulus moet verklaart werden, maar Paulus niet uit Mozes, vermits Paulus klaar genoeg spreekt. Zy voegen d'er nog by, hoe 't mogelijk is te begripen, dat Melchisedek zou kunnen gezegt werden *zonder Vader en Moeder* te zijn, om dat 'er niet een woord van deszelfs Vader en Moeder gemeld word; want de reden leert, dat hy nogtans ouders moet gehad hebben, by aldien hy een waaragtig mensch was geweest.

Hier verbergt de Heer Creyhton geenzins zijn oordeel, maar wikt en weegt het geschil aan twee zijden. Hy houd het daar voor, dat dit laatste niet alleenlijk eenigen schijn heeft, maar dat het in de zaak zelf legt: zoo dat de vorens bygebragte reden, voor het gevoelen van Melchisedeks menschheid ingebragt, by hem niet door gaat. Maar wat belangt de eerste reden, genomen van den aart en stijl eener geschiedenisse, die moet, zijn 's erachtens, hier noodzakelijk werden vastgehouden: tot zoo verre, dat Paulus die geschiedenisse tot een grond legt, waar uit hy trekken wil, dat Melchisedek een voorbeeld van Christus is geweest. Echter (en dit is de zaak, die in achtung komt) oordeelt hy daar nevens, dat Paulus nooit in den zin heeft gehad van Melchisedek te zeggen dat hy *zonder Vader, zonder Moeder, zonder geslagtrekening, zonder beginsel der dagen, en einde des levens,* zou geweest zijn.

Het komt hier op aan. Dewijl dit laatste

zoo is, en nogtans het eerste by hem een volkomen waarheid blijft; namentlijk dat Mozes van een waar mensch heeft geschreven, die toen ter tijd wel bekend, en niet alleen Priester des Allerhoogsten, maar ook Konning van Salem, is geweest; zoo valt 'er te vragen, hoe men deze zwaarigheid oplosse; Melchisedek is een waar en eigentlijk mensch geweest, en echter is die beschrijving niet op Melchisedek, maar op Christus toe te passen, en heeft, in zijn persoon, een volkomen waarheid.

Om dit geschil af te doen, behelpt zig de Heer Creynton ten deele met de woordschifting van den geleerden Engelsman Knatchbul, ten deele met zijn eigen opmerking omtrent de eigenschap der Grieksche taal.

De gezeide Engelsche Schrijver zag wel, dat 'er geen uitkomst, nog ontwarring was te vinden, of daar moest een tusschenstelling plaats hebben (*Parentthesis* zeggen de letterluiden) in zulker voegen, dat men het eerste vaars, en de laatste woorden van het derde vaars aldus aan een hegte; (*a*) *Want deze (.....) blijft Priester in eeuwigheid.* Blijvende alles wat tussen beiden is, van *Melchisedek* af, tot achter gelijk geworden zijnde, tussen twee haken afgeloten.

Deze onze Kerkredenaar had de zaak al over lang zoo begrepen, dog op een geheel andere wijze, en met dusdanig een woordenschikking; *Want deze Melchisedek, een Koning van Salem,*

(*a*) *Doe, te weten Jezus, die als Voorlooper is Ingegaan in het binnenste des voorhangsels, Hoogepriester geworden zijnde na d'ordering. . . enz.*

Salem, Priester des Allerhoogste Gods (die) is den Zone Gods gelijk geworden, welke [Zone Gods] Priester blijft in eeuwigheid. Paulus, meint hy, poogt in die woorden niets anders te toonen, dan dat Melchisedek een voorbeeld van Christus, en Christus een tegenbeeld van Melchisedek is; voornamentlijk ten dien opzichte, dat Christus teffens Hoogepriester en Koning is, uit dien hoofde uitnemender Priester dan alle de Hoogepriesters na de Wet, zijnde en blijvende Hoogepriester onophoudelijk en in eeuwigheid.

En hoe dog voert de Apostel dit uit? Hy trekt Melchisedeks geschiedenis aan, naar het verhaal van Mozes, en toont des zelfs beteekenis, of liever verborgenheid: hy noemt ook 's mans bedieningen, welker eene wereldlijk [*hy was Koning van Salem*] d'ander geestelijk was; *een Priester des Allerhoogsten Gods*. Maar eer dat hy de verborgenheid van Melchisedeks persoon aanwijst, kan hy niet voorbygaan het zonderling voorval van zijn bediening op te halen, als 't welke hem naderhand tot een grond zijner redeneringen zou strekken.

Het voorval behelst een wederzijdsche handeling tussen Melchisedek en Abraham, en de tijdgelegenheid word te kennen gegeven met de woorden *als hy [Abraham] wederkeerde van het slaan der Koningen*. Melchisedeks bedrijf lag daar in *dat hy Abraham te gemoet ging, en hem zegende*. Abrahams bedrijf was, *dat hy aan Melchisedek van alles de tiende deelde*.

Daar hebben wy de geschiedenisfe. Nu vraagt de Heer Creyghton, of iemand der gener, die de-

dezelve by Mozes of by Paulus leeft, en van het gevoelen dat Melchisedek Gods Zoon zelf zou wezen nooit gehoord heeft, anders kan denken, dan dat dit alles niet alleenlijk zoo als het daar verhaalt staat in der daad gebeurt is, maar ook dat Melchisedek waarlijk een mensch is geweest, een Koning van zulk een plaats, die den naam van Salem droeg, die op een byzonder goddelijk bevel, en de mare van Abrahams overwinning, den Aartsvader te gemoet ging om hem te zegenen; en aan wien Abraham, tot erkentnisse, en ten blijke zijner onderwerpinge, waarlijk de tiende van alles mededeelde? Een van beiden moet waar zijn, of dat Abraham in zijn meining is bedrogen geweest, ziende Melchisedek voor een waarachtig mensch aan, en voor een achtbaar persoonaadje, hoedanig hy echter niet was, weshalven hy ook aan hem te vergeefs de tiende van alles gedeelt heeft; 't welk geen klein werk was: of dat Melchisedek een eigentlijk en waarachtig mensch is geweest, toen ter tijd, naar alle waarschijnlijkheid, aan Abraham wel bekend. Wien, zegge, ik, zal het eerste in den zin kunnen komen, die de geschiedenis als een verhaal, en voorval, eenvoudiglijk beschreven vind?

Melchisedek, een waarachtig mensch, als Abraham, is geweest een voorbeeld van Christus den Zoon Gods, 't welk Paulus woorden te kennen geven; dat die Melchisedek *den Zoon Gods is gelijk geworden*: waar uit ook klaar blijkt, dat de Zoon Gods en Melchisedek van malkanderen worden onderscheiden, en dat

Melchi-

Melchisedek niet geweest is de Zoon Gods, maar Hem gelijk; dat is, dat in zijn persoon, bediening, en bedrijf een donkere schets is gegeven van den Zoon Gods, die van God geroepen was, om Hoogepriester zonder navolging te wezen. enz.

Als 'er tot nader opheldering bygevoegt word, dat hy *blijft Priester in eeuwigheid*, zoo vragen die gene die anders gevoelen, hoe Paulus van Melchisedek, een mensch, kan zeggen, dat hy den Zoon Gods gelijk geworden zijnde, Priester blijft in eeuwigheid?

Wy hebben gehoord dat Knatchbul, om die zwaarigheid te ontgaan de laatste woorden aan het eerste vaars knoopte, *deze (...)* blijft Priester in eeuwigheid, en dezelve op Christus paste; maar de Heer Creygton meent hier een ander middel uit de eigenschap der Grieksche taal gevonden te hebben, namentlijk dat deze laatste woorden geenzins moeten gebragt werden tot Melchisedek, maar onmiddelijk tot den Zoon Gods, dien Melchisedek is gelijk geweest, als een voorbeeld zijn tengenbeeld. Vraagt iemand, hoe dat aan malkanderen hangt? Hy antwoord, dat het aanwijzing-woordje *die*, of *dewelke*, uitgelaten is, gelijk wel meer by Grieksche Schrijvers gebeurt; zulks dat men het noodzakelijk daar onder moet verstaan, en lezen *die*, of *welke* [Zoon Gods] Priester blijft in eeuwigheid. Een voorbeeld van dergelijk een uitlating is te zien 1 Joh. 3. 12. *Niet gelijk Kain uit den boezen was, en zijn broeder dood sloeg, alwaar onze Overzetter, dit bemerkende, hebben vertaalt die uit den boezen was,*

en het woordje [*die*] tusschen twee haken gezet.

Nu had ik met voordagt tot dus verre gespaart het overige gezeg van den Schrijver aan de Hebreëen, *die voor eerst overgezet word Koning der Gerechtigheid, en daar na ook was een Koning van Salem; 't welk is een Koning des Vredes: zonder Vader, zonder Moeder, zonder geslagtrekening, nog beginsel der dagen, nog einde des levens hebbende.* Waar blijven we daar meê, zoo dit gezegt word van Melchisedek, dien we voor een waar en eigentlijk mensch houden? Hoe? was die zonder Vader, zonder Moeder, enz? Niets minder. Melchisedeks naam beduid zoo veel als *Koning der Gerechtigheid*, dat is, die Gerechtigheid lief heeft: en *Koning van Salem* is zoo veel als een *Koning des Vredes*: maar zie eens waar dit heen wil. Om dat hy den naam *Melchisedek* droeg, daarom was hy geen *Koning der Gerechtigheid*, en om dat hy de waardigheid van *Koning van Salem* bekleedde, daarom was hy geen *Koning des Vredes*; wel te verstaan in dien nadruk, waar in het Paulus wil genomen hebben. Want hy beoogt 'er niets anders meê, als te toonen, dat de zaken, beteekend door den naam Melchisedek, en eertitel van Koning van Salem, in zijn tegenbeeld Christus Jezus alleen te vinden waren. Daar in quamen Christus en Melchisedek met malkanderen over een, dat gelijk deze een Priester des Allerhoogsten Gods was, en te gelijk Koning, alzo ook Christus: maar dat Christus ook daar in Melchisedek overtrof, dat hy met de daad *Koning van Gerechtigheid*,
en

en als zoodanig een ook de *Koning des Vredes* was; 't welk Melchisedek slegts geweest is met den naam, en volgens den uiterlijken klank van de benaming dier plaats, die onder zijn gebied stond.

Behalven dat Jezus, de ware Hoogepriester, Melchisedek daar in verre te boven ging, zoo overtrof hy hem nog oneindiger wijze in persoon en waardigheid, welke ook de grond en oorzaak was, waarom Jezus de Koning der Gerechtigheid en des Vredes is, stralende uit de voorgaande beschrijving *zonder Vader, zonder Moeder, enz.*

Zie daar, lezer, de ontslooping van 't gansche bestek. Gelijkerwijs de voorgaande woorden van *deze* af, tot *blijft Priester* toe, tusschen () haken van u zijn afgesloten, alzo moeten ook noodzakelijk de volgende woorden van (*die voor eerst overgezegt word* enz, tot *achter nog einde des levens hebbende*) met dusdanige haken als een tusschenstelling werden afgebakent, en geensins van Melchisedek, maar van Christus verstaan. Juist niet dat de Heer Creyghton het zoo wil begrepen hebben, dat Christus ten opzigt van zijn menschelijke natuur zonder Vader, en ten opzigt van zijn Goddelijke natuur zonder Moeder is. Gansch niet. Hy vat de zaak op dien voet. Paulus vooronderstelt dat Christus, het tegenbeeld van Melchisedek zijnde, noodzakelijk en onwederisprekelijk een mensch en van een ware menschelijke natuur was: maar om te toonen dat Christus Melchisedek, zijn voorbeeld, oneindiger wijze overtrof, heeft hy 'er deze beschrijving van willen geven, *zonder Vader, zonder Moeder, zonder*

geslagtrekening, enz. om te beteekenen, dat Christus niet alleen een bloot mensch, maar ook waarachtig God is.

Meer zal ik van die plaats, of deszelfs ahangsel, niet uittrekken.

Daar de Schrijver des briefs aan de Hebreen, naar onze Neêrduitſche overſetting, (a) *Jezus een borge van een zoo veel beter Verbond noemt*, word in deze ontleding bondiglijk ter neder geſtelt, hoe het woord *διαθήκη* [Verbond] hier een *Testament* beteekent, en hoe men de twee Testamenten Gode betamelijk moet begrijpen; daar na onderzocht, of het Griekſch woord *ἕγγυς* [Borge] hier zijn regte beduidenis heeft. Het beſluit is, dat het laaſte woord hier de beteekeniffe van een *Middelaar* moet dragen, overeenkomende met de beſchrijving, die in dezen zelve brief Christus noemt (b) *eenes beteren Verbonds Middelaar*.

Slaan wy onze oogen verder op het elfde Hoofddeel, daar Paulus, die groote Prediker des Geloofs, den geloovige Hebreen gaat voorhouden, eerſtelijk wat het Geloof, en vervolgens hoe groot de kragt des Geloofs is; daar zien wy dan die groote wolke van getuigen rondom ons, 'k wil zeggen, de opmerkelijkſte voorbeelden van H. Mannen, wier Geloof in de Schriften des O. Testaments duidelik is aangevezen, en waar mede Paulus de Hebreen tot de plicht des Geloofs nader wil aanzetten, op dat zy met lijdzaamheid en ſtandvaſtigheid de volle openbaring van Christus Koninkrijk mogten

(a) Τοῦ ἕγγυος καὶ τοῦ κρείττονος διαθήκης ἕγγυος. 9. v. 22.

(b) Κρείττονος διαθήκης μεσότης. 8. v. 6.

ten te gemoet zien, in een waaragtig vertrouwen op de Goddelijke beloften, die d'Apostelen uit de voorzeggingen van Habakuk in het voorgaande tiende hoofddeel van zijn brief had opengelegt. Hier ontdekt zig in 's Werelds aanvang het onderscheid dat 'er was in de gestalte der gemoederen van het broederpaar Abel en Kain, 't welk grooter was dan der offerhande zelve.

Door het Geloof heeft Abel een meerder Offerhande Gode geoffert, dan Kain. Hier zien we Entsch door het Geloof wett genomen (God tufsen beide verdoond zijnde dat HY IS, namentlijk de Algenoegzame, een God van volkomen zaligheid) met getuigenisse dat by God behangde: Noach door het Geloof den Ark toerusten: Abraham, Sara, Izaak, Jakob, Jozef, yder voorbeeldelijk door het Geloof uitblinken: Mozes door het Geloof weigeren een Zoon van Faraos dogter genaamt te werden, Egypten verlaten, zonder den toorn des Konings te vreezen, het Pascha nitrigten, en door de roode zee doorgaan: eindelijk hier zien we de dappere bedrijven der oude geloofshelden, als in een stuk schilderywerk afgebeeld; welker byzonderheden de godgeleerde Creyghton ons met den vinger aanwijst. Die weetgierig is, hy luistere scherp toe; de Man is klaar en kort: zijn toepassing op de Kerk des N. Testaments loopt geenzins in 't wild, maar blijft by de vervulling, daar ze t'huis hoort.

Was mijn uurwijzer niet afgelopen, ik zou dit zelve hoofddeel nog iets te boek slaan over het 39ste en 40ste vaars, om te weten,

hoe het te verstaan is, dat de Vaderen niet zom-
der ons volmaakt zijn; maar ik spoede my tot
rust. Laet, en herloes het, gy al wie nette
verklaringen waardeert, gy zult 'er het gevoe-
len van Kameron by vinden.

d'Engelschman Knatchbul, wiens verrekiiker
ons hier voor te pas quam, geeft wederom groot
licht aan het 24ste vaars, van het twaalfde hoofd-
deel, en leert ons wat het bloed der besprenging
is, dat beter dingen spreekt dan Abel: want des-
wegen verschillen wederom de Godgeleerde van
malkanderen, of men Abels bloed, of Abels
persoon, of Abels offer, moet begrijpen.

Hier word de taal meer verstaanbaar gemaakt;
en al het overige heeft dezelve bevalligheid: de-
wijl doorgaans de meening des Apostels, en de
kracht van zijne redenkavelingen, ontdekt word.

De tekst van deze pagina is zeer slecht leesbaar en lijkt te bestaan uit een combinatie van Nederlandse woorden en mogelijk een andere taal of een zeer vervormde versie van de Nederlandse tekst. Het is niet mogelijk om de inhoud nauwkeurig te transcriberen.

De tekst aan de onderkant van de pagina is eveneens slecht leesbaar en lijkt te bestaan uit een combinatie van Nederlandse woorden en mogelijk een andere taal of een zeer vervormde versie van de Nederlandse tekst. Het is niet mogelijk om de inhoud nauwkeurig te transcriberen.

V. HOOFDDEEL.

Auriaca Manus Victrix, five Alcmaria triumphans cum Guiljelmo Imperatore, eique sub legitimo titulo justam regnorum possessionem, patriæque gloriosam gratulans Pacem & vovens auream. Publice in Æde Sacra majori declamata die xi Novembris MDCCXCVII. a *Nicolao Vryburg* J. C. Senatore Alcmariano. Eaque occasione paucis de Imperantium jure differitur. Adjuncti sunt ejusdem Mariæ Augustæ Pii Manes, recusi.

Dat is,

De overwinnende Oranje Hand, of Alkmaar, met haar Veltheer zegsprakende, en hem geluk-wenshende met de bezitting der Koninkryken, die regtvaardig, en met de Vrede, die loffelyk is, welke gehoopt word een gulde Vrede te zullen zijn, openbaarlyk in de grante Kerk mitgesproken den elfden van Slagmond 1697 van Nikolaas Vryburg, Regtgeleerde, en Vroedschap te Alkmaar: by welk geval kortelyk word geredeneert over het regt der Heerschers.

Ff 2

Daar

Daar is bygevoegd het zalig affsterven van Koninginne Maria. Te Leiden by J. Luchtmans 1698. in 8.

Niemand te na gesproken van de Lettermannen, dien het past welsprekende Vertoogen te schrijven; zy zijn alle niet dood, die, den naam van *Professor* voerende, 't hart niet hebben, dat zy een Vertoog op koten zetten, waar in zoo vele blijken van taal- en stijl-kennis doortralen, als in deze twee van den Ed. zeer geleerden Heer Vryburg. Dit was mijn oordeel, 't welk ik, onder verbetering van wijzer gevoelens, aan een vriend uitte, wanneer hy my vroeg, of ik die werkjes van den Alkmaarschen Vroedschap gelezen had. Grijnst iemand daarom? en ziet hy niet graag, dat de Tabbaard een streek krijgt? Ik sta blank voor mijn zeggen, en beroep my op sommige gedrukte Vertoogen (*Oratien* is 't bekende kromwoord) welker Schrijvers na den raad van Julius Cesar niet lusteren * **HABE SEMPER IN MEMORIA ATQUE IN PECTORE, UT TAMQUAM SCOPULUM SIC FUGIAS. IN-AUDITUM ATQUE INSOLENS VERBUM;** maar doorgaans voor den dag komen met garstige spreekwijzen, en opzettelijk duister gemaakte zinsloten, die zesmaal moeten gelezen worden, eer ze te verstaan zijn.

't Gaat hier heel anders. De Heer Vryburg, in de Regtsgeleerdheid en beste Histori-schriften der

Ou-
* Dat is: *Goddenk altijd een ongehoord en ongewoon woord gelijk als een klip se-mijden.*

Ouden bedreven , heeft daar uit een mannelijke
 Schrijfwijze gehaalt , met welke hy de stoffe ,
 dien hy onderneemt te verhandelen , den lezer
 deftig doet voorkomen. Hy is zoo verre af van
 laffe praat , als van windbrekend gezwets ; maar
 hem zelve alzins gelijk , kragtig , en teffens wel
 vloeyende : kort om , een Redenaar , die wel
 begint , en wel eindigt.

Dit zy van de stijl gezegd. De Inhoud van
 de eerste reden is een kort begrip van den laat-
 sten oorlog , dien wy Nederlanders onder het be-
 leid van ons algemeen krijgshoofd , den grooten
 Wilhem , tegen de Franschen gevoert , en in het
 voorleden jaar met een langgewenschte Vrede
 geëindigt hebben ; God geve dat die Vrede mag
 duurzaam en bestendig zijn !

Byna drie jaren te voren had de Heer Vryburg
 van den zelve Spreekstoel in den Alkmaarschen
 Tempel zijn laatste lijkpligt aan de Koninginne
 Maria afgelegd : nu lustte het hem zijn vreugde-
 taal te laten rollen over den zegen van 't geslo-
 ten Vreë-verbond , terwijl alle regtschappen Va-
 derlanders juichten ons land te zien verlost van
 rampen , de Dwingelandy gemuilband , den Gods-
 dienst behouden , en den Koning van Groot Bri-
 tanje , hunnen onverwinnelijken Veldheer , na zoo
 vele heldendaden , zegepralende.

Derhalven nademaal de krijg voor de Vrede
 ging , uit den krijg d'overwinning sproot ; waar
 op dan de Zegepraal oulinks plagt te volgen ;
 vond hy ter zake dienstig , eer hy tot dat blijde
 werk voortvoer , zijn toehoorders beknoptelijk
 te gaan vermelden , welke de oorsprong van den
 gezeiden oorlog is geweest , en wat regt van wet-

tige bescherming wy genoodzaakt waren tegen onze vianden te gebruiken. Zie hier dan een ontleding van Vrankrijks onbepaalde heerschappyt, haar woede tegen hare eigen ingezetenen van den hervormden godsdienst, de breuk van het twintigjarig Bestand, de maatschappyt van Lodewijk de XIV met Jakob de II, om Nederland de keel toe te nijpen, en voorts van het gansche bedrijf van den gemelden Koning Jakob, die, in Engeland de Jezuijtsche koorde te stijf spannende, hem zelve en zijne snoode raadgevers al te onvoorzigtiglijk heeft benadeelt. Hoe de gemelde Jakob, in zijn 's broeders Karels plaats, ten Britschen Rijkszetel trad, word hier met een scherppgepunte penne verbeeld, en het gebroedsel van Lojola krijgt felle steken, niet zonder gewigt van redenen. De onzinnige handel van dien Vorst eischte dan verbetering, welke door zijn Schoonzoon kloekelijk ondernomen is, en loffelijk uitgevoerd. Ik spreke van des grooten Wilhems Zeetogt, dat onvergelykelyk heldenstuk,

*Dat eenwig klinken zal aan alle vier de Winden,
 Waar van geen weêrgaê in geschichten is te vinden.*

Wie is 'er, die niet verstaat, dat ik spreke van dien togt uit Holland over zee, om Engeland van papery en slaverny te zuiveren? welke zoo wel gelukt is, dat Jakobs lievelingen, de Jezuiten, en hy zelf, van een onzuiver gewisse beneppen, Britanje voor den Verlosser hebben ingerijmt.

Hy,

Hy, ontkoningde Jakob, daar na uit Yerland geslagen, en andermaal in Vrankrijk gevloeden, liet de bezitting van drie rijken over aan Ornyje, die in erkentnisse van zija heldendeed door de Rijks-grooten en 't Volk met de koninklijke heerschappy begiftigd was.

Dit voor afgeschetst zijnde, redeneert de Heer Vryburg uit Regtsgeleerdheid en Historykunde wagens het regt der Koningen, en Alleenheerschery, en bewijst, aan welke wetten ook een Vorst verbonden is. Voortgaande tot den ontkoningden Jakob, die thans in Vrankrijk zijne getijden leeft, onderzoekt hy, hoe verre deszelfs bedrijf van het billijk onderhouden der Rijks-wetten is afgeweken; en hoe onvoorzigtiglijk die Vorst de gronden van Englands Godsdienst en Vryheid heeft doen waggelen. Hy sagt niet, dat het best zoo dier zou staan, een willekeurig gebied over de Britten te willen uitvoeren. Hy sagt niet dat henluiden zwaar op den krop staken zijne woorden, die hy hem had laten ontvallen, dat hy liever een maand wilde heerschen gelijk Lodewijk de XIV, en na zijn welgevallen den onderdanen wetten geven, dan, op 't voorbeeld van zijn Broeder Karel, twintig jaren lang regeren. Men voege hier by, wat 'er van den zoo genaamden Prins van Wales te zeggen valt, en hoe die knaap ter wereld quam, in afwezendheid der gener, die oogen en ooren digt by 't werk moesten hebben, zou de wagen regt gaan.

Na dat onze geleerde Redenaar dan den hande der Engelsche in Jakob te ontvoogden, en hunnen Verlosser de kroon op te dragen, tegen alle laster verdedigt heeft, haalt hy de deugden

van den laastten in top, en sluit met een wensch, dat die groote Koning, wiens wapenen ons de Vrede bevochten hebben, niet eer ten grave dale, voor dat hy, met een mannelijke spruit, die zijn's Vaders deugden verbeeld, begiftigd zijnde, den Staat der Batavieren geveiligd en in eere zie.

Met een niet min fraaye Reden heeft de Heer Vryburg ter uitvaart van de Gemalinne zijner Majesteit, de doorlugtigste Maria, te Alkmaar, ten dage van haar begraving, zig laten hooren. Hy geeft daar in een levendige verbeelding van die deugdzame Vorstinne, zoo groot een Gemaal als Wilhem alleen waardig: en klaagt onder anderen, dat aan des Konings geluk niets ontbroken heeft, dan een nazaat, die Britanje en ons Vaderland mogt tot heil strekken.

Zoo ziet men dat niets op deze wereld volmaakt is.

VI. HOOFDDEEL.

*Derde * en laatste uittreksel uit de Beschrijvinge van CHINA, door Louis Le Comte, in 's Gravenhage by E. Boucquet gedrukt 1698. in 4.*

Van de zes brieven, die dit tweede deel der beschrijvinge van China uitmaken, is d'*eerste* aan den Kardinaal d'Estrées geschreven. Daar in lezen wy een omstandig verhaal van der Chinezen staatkunde, en regering: stoffe, voorwaar, al te wichtig, dan dat een ygelijk Schrijver bequaam zy, dezelve te behandelen, en al te diepzinnig, om te doorgronden voor iluiden, die in deze wereld niets anders zien dan 't oppervlak.

Onder alle denkbeelden van regering, die d'Oudheid zig gevormt heeft, is 'er misschien niet een, die een volmaakter alleenheerffing bevestigt, als welke in China stand grijpt, en ten huidigen dage nog zoodanig is, als ze byna in haren oorsprong geweest is.

Andere rijken hebben, om zoo te spreken, naar 't beloop der wereldsche zaken, zwakheden in haar kindsheid gehad, ze zijn onvolmaakt geboren, en hebben, gelijk de menschen, alle de trappen van ouderdom moeten betreden, eer zy tot haar grootheid quamen; maar China, China alleen, schijnt deze wetten der Natuur

Ff 5

tuur

* Zie het eerste in *Mey en Juny*; het tweede in *Jul. en Aug.* 1698.

tuur minder onderworpen te zijn geweest, en haar regering is althans niet meer volmaakt, dan ze voor meer dan (a) vierduizend jaren was.

In dien langen reeks van eeuwen hebben de Chinezen nooit den naam van (b) Gemeenebest, of Vryen Staat gekent: en het gene hen deswegen ter gelegentheid van Holland in deze laatste tijden vertelt is, baarde zoo groot een verwondering; dat zy nu nog moeite hebben, om uit dien dut te raken. Want wat zy daar van hooren, zy konnen niet bezeffen, dat eenig Statendom zonder Koning regelmatig kan bestiert werden, en dat een Gemeenebest iets anders in de wereld is, als een veelhoofdige gedrogt; 't welk in een tijd van beroerten door heerszucht, meuytery, en verdorvenheid van 't menschelijk verstand, gevormd is.

Maar gelijk zy geen vrye Staatsregering prijzen, alzoo hebben zy nog grooter afkeer van Dwingelandy, welke zy zeggen voor te komen niet van de volslage magt der Vorsten (want die konnen nooit meesters genoeg wezen) maar van hunne grove ongeregeldheden, die tegen de Reden, en Goddelijke wotten, strijden. Ook gelooven ze, dat de verplichting, waar in de Koningen zijn van hun magt niet te misbruiken, dezelve niet wechneemt, maar bevestigt; en dat die heilzame insteugeling, die zy zelve aan hunne driften geven, hen van geen slegter stand op Aarde, als den Opperheerscher in den Hemel maakt, die daarom niet te minder magtig is,

(a) Zoo 't niet vry meer is. Zie het tweede hoofdstuk.
(b) Republyk.

is, dewijl het hem nooit vry staat onregt te doen.

Een gezag zonder bepalingen, 't welk de wetten den Keizer inwilligen, en de noodzakelijkheid die ze hem teffens opleggen om zig daar van met gematigheid te bedienen, zijn twee zuilen, die dat zwaar gebouw van de Chineesche alleenheersing zoo vele eeuwen hebben opgehouden: Dus is het eerste gevoelen, dat men den volkeren inboezemde, een eerbied geweest, die zig byna uitstrekt tot aanbidding. Men noemt den Keizer *Zoon des Hemels*, en *eenigsten Meester van de Wereld*. Zijne bevelen worden voor heilig geacht, zijne woorden voor Godspraken. Al wat van hem voortkomt is heilig. Men ziet hem zelden, en niemand spreekt hem anders als op de knien leggende. De Grooten van 't Hof, de Princen van den bloede, zijne eigen broeders, buigen zig ter aarde, niet alleen in zijn tegenwoordigheid, maar ook voor zijn thron: en in yder week of maand zijn vaste dagen tot de vergadering der groote Heeren gesteld, die zig dan in eenige der ruime plaatsén van 't paleis begeven, om door diep vernederde aanbiddingen het gezag van dien Vorst te erkennen, hoewel hy daar niet in persoon tegenwoordig is.

Der voorbeelden van de eerbiedigheid der Rijksgrooten, wanneer de Keizer ziek is, van zijn vollage magt om van de hoogste Amptenaars arme jakhalzen en zelfs de Princen van den bloede, ja zijn Broeders, ongelukkig te maken, vind men geen wedergaê. Hy bekrachtigt alle doodvonnissen, hy heft nieuwe schattinggel-

gelden, hy maakt oorlog en Vrede, hy kan een Rijkserfgenaam verkiezen, dien hy wil, en den zelve weder uitsluiten.

Nog is 'er eene zaak, die, hoewel ze gering schijnt, des Keizers gezag boven al vergroot: dat is dat hy de lettermerken van de taal kan vernietigen, en weder nieuwe maken; de namen van gewesten, steden, en huisgezinnen veranderen; en zoo wel het gebruik van zekere woorden verbieden, als andere in de praat, ommevang, en geschriften instellen. Zulks dat het gebruik in de Spraakkonst ('t welk by de Europeërs heerscht, en door de magt der Grieken en Romeinen niet heeft kunnen t'ondergebracht worden, waarom het ook van sommige een Tyrann word genoemd, die over volkeren en koningden den baas speelt) in China tot onderdanigheid is gebracht, en genoodzaakt de wet te ontfangen, die de Keizer hem wil opleggen.

Deze onbepaalde magt moet, naar alle schijn, quade uitwerkingen in de regering voortbrengen, en heeft 'er ook somwijlen in voortgebracht, want waar is iets in de wereld, dat niet zijn gebrek heeft? Niet te min, de wetten hebben daar omtrent zoo vele behulpmiddelen verschaft, en men heeft zulke wijze voorhoeden genomen, dat een Vorst, hoe luttel gevoelig hy van zijn agting, of het algemeene nut is, zijn gezag niet lang zou weten te misbruiken. En wat zijn eigen cere aangaat, de Heer *Le Comte* verhaalt ons drie zeer aanmerkelijke zaken, die hem aanzetten, om zig wel te dragen. Maar mijn bestek lijd niet, alles na te schrijven,

Zijne

Zijne inkomsten zijn zoo menigvuldig, dat die rijkdom niet kan begroot werden.

Hy heeft twee hooge Raadsvergaderingen, d'eene uit Princen van den bloede bestaande; d'ander, waar in de Staatsdienaars verschijnen. Alle de Gerigtshoven, hier genoemd, hebben elkanderen van nooden, en over dezelve is een Opziender gestelt. De Gewesten worden door Onderkoningen, de Steden door Steevoogden, geregeert: en het volk kan onmiddelijk over de Onderkoningen aan den Keizer klagen.

Mandarijns zijn in 't gemeen hooge Schouten en Regters te zamen, die kort regt doen, en magt hebben, om zonder omwegen, of talmery van gedingen, regt te oeffenen: maar zy verschillen van elkanderen merkelyk in rang. Een Mandarijn, van wat rang hy ook is, behoeft geen partyen voor hem te laten komen, om kennisse van zaken te laten nemen. Op wat plaats hy eenigen onrust ziet, daar kan hy dezelve straffen, op straat, op de mart, of in een huis. Hy laat een Speler, een Goochelaar, of een geweldrijver; by den kop vatten, en; zonder eenige regtspleging; van zijn volk 20 of 30 stokslagen geven; waar na hy, of 't maar een speeltje was, weder zijn weg vervordert: 't welk echter niet belet, den schuldigen voor een hooger Regterstoel te roepen.

De Wetten des Keizerrijs zijn opregt: en drie dingen, die de ziel der regeringe maken, kunnen tot de algemeene rust veel toebrengen. 't Eerste bestaat in de beginsselen van Zedenleere, allen den volke ingeboezemd; het tweede is de beschikking van de Staatkunde in alle voor-
val-

vallen vastgesteld; en het derde derzelve Zetregels.

Achter een aanwijzing, hoe het gezeyde plaats heeft, krijgen we berigt van der Chinezen Rouw-plegtigheden, schrikkelijke straffen van Vadermoord, die by hen anders zeer zelden gebeurt, van der Mandarijns ontzag, en groot aanzien, van de groote beleefdheid, die de Chinezen in't gemeen elkanderen bewijzen, van hun gewoonlijk groeten, bezoeken, wederzijds gebaarden van verpligting, die zig ook tot de Stoelen uitstrekt, statigheid in hun bezoek, weinig gesprek, maaltijds-gebruik, gebaarden onder het drinken, en eten, opdissingen, potsmakers na het gastmaal, vreemde straffen in derzelve brieven, Staatsregels, Scholen, en boekoeffeningen, scherp onderzoek, eer iemand tot het Meester-of Leeraarschap word gevordert, goede Regtsplegingen: van het algemeen schatting betalen, van hun overgroot getal schoon en wel gewapend krijgsvolk, van den rang der meergemelde Mandarijns, belooning en straffe van levenden en dooden, strengheid van stokslagen; kaak-en doodstraffen, byzonderlijk over meuitmakers: van den grooten Koophandel der Chinezen door alle de Indiën, en in't Keizerrijk zelf, van hun burgerlijke regering, van den rang in't stuk van aanzien en gere, van de bepaalde vorm der steden: eindelijk van 't verbod tegen het dobbelen, en spelen, schoon geen volk daar op meer verzot is, als in China, daar men zijn huis, havel, wijf en kinderen verspeet, al was het met kaartspel. Dit verspelen van de vrouwen geeft aanleiding,

ding, om hier te vermelden, wat de Burgerregering, niet de Godsdienst, wegens de huwelijken heeft vast gestelt; en 't welk hier heel kluchtig zal voorkomen.

Al wie een vrouw wil trouwen, heeft de vryheid, niet om, gelijk als wy in Europe doen, met zijne genegentheden raad te plegen, maar moet zijn lot op een soort van makelaardy laten afloopen. Want alzoo men in China het vrouwvolk niet ziet, is men gehouden des vrysters bloedmagen te gelooven, of eenige oude wijven, die het ambagt van Bekijksters oefenen; en gemeenlijk voor hare leugens betaalt worden; vermits het wat zeldzaams is, dat zy een natuurlijke verbeelding van de persoon maken, die gezogt word.

De bloedmagen van de Dogter geven aan die makelaaresen altijd iets, op dat ze haar beeltenis wat zouden opsmukken. Het is van haar belang, dat men haar schoonte, haar vernuft, en haar behendigheit prijst; want de Mannen in China koopen de Vrouwen, en geven daar meer of min voor, zoo als zy voor alle koopmanschappen doen, na der zelve goede of quade hoedanigheden.

Als men wegens de prijs is over een gekomen, word de voorwaarde gemaakt, en geld by de waar gestelt. Daar na bereid men zig weerzijds tot de plegtigheid des huwelijks. Ten bruilofs-dage word de bruid in een treffelijke toegeslote wagen, met Pijpers en Tamboers, en gevolgd van haar naaste en beste vrienden, na des Bruidgoms huis gevoerd. Voor huwelijks-god brengt zy niets mee als hare bruidsklee-

kleederen, en eenig klein goed, of wat imboedel, dat de Vader haar schenkt. De Bruidgom, deftig gekleed, wagt haar aan de deur, doet de vastgeslote karre zelf open; brengt zijf hief in een kamer, en geeft haar in handen van Vrouwen, die tot de staatsy genoodigd zijn: deze slijten dien dag in maaltijden en vermaaklijkheden, terwijl de Bruidgom aan zijn kant zijne vrienden in een ander vertrek ook lustig onthaalt.

Daar omtrent zijn somtijds koddige gevallen. Nademaal de echtelingen elkanderen dan voor d'eerste reize zien, en dikwils d'een en d'ander met zijn lot weinig vergenoegd is, hebben de genoodigde menigmaal op dien dag meer vrolijkheid, als de Bruid en Bruidgom. Vrouwen, die van hare ouders reeds verkoft zijn, konnen de koop niet breken; maar de Mans hebben altijd zoo veel believendheid niet: en men heeft gezien, dat sommige, die, de deur van d'overdekte wagen met drift geopent hebbende, om de bruid te ontfangen, een afkeer van haar lijfsgehalte kregen; waar op ze wederom vliemens de deur toelloten, en de Dogter met den ganschen sleep van Ouders, Vrienden en Bruiloftsgasten te rug zonden, willende hever het geld verliezen, als zulk een bedgenoot hebben.

Ik kan my met den Schrijver niet onthouden van een klugtig verhaal, by buitentred hier wel voegende.

Toen de Tartars in den laastten oorlog Nanking namen, gebeurde een zaak, die den ongelukkigen Chinezen nog eettig vermaak gaf. De woest-

woeftaartige overwinnaars hadden befloten, voor al Vrouwen te rooven, en daar uit geld te beſcharen. Als zy de Hoofdstad veroverd hadden, sloten zy alle die arme ſchepsels, onder mal-kanderen gemengd, met de geplonderde koop-maſchappen, in magazijnen; maar vermits onder zulk een groot getal verſcheide ouderdom en goeljkheid was, wierden zy te rade, dezelve altemaal in zakken te ſteken, en haar op de mart te veilen. Ja zy ſtelden een vaste prijs, vóór yder niet meer als twee of drie kroonen, mits dat men ze in een geſloten zak zou koopen. Dat was regt, gelijk wy Hollanders zeggen, *een Kat in een zak koopen*; en op die wijze misbruikten de ſoldaten, altijd in voorſpoed baldadig, hunne overwinning, en waren in die zeer geſchikte wereldſtad barbaariſcher als in de woefte boſſchaadjen van Tartaryen.

Ten verkoopdage waren d'er koopers in overvloed; ſommige om hare Vrouwen en Dochters te vinden, andere door de geringe prijs, op hope van een goed lot te bekomen: ook trok zoo zeldzaam een handeling een groote menigte van volk derwaarts. Zeker gering man, die in alles maar twee kroonen bezat, beſteedde zijn geld, en nam, gelijk d'andere, een zak op. Zoo haast als hy uit den drang was, konde hy, of uit nieuwsgierigheid, of uit medelijden voor de perſoon, die kermde, zig niet onthouden ſtil te ſtaan, en de zak te open. Hy vond daar in een oud wijf, door haar ouderdom, droefheid, en quaad onthaal afſchuwelijk, en wierd ſtraks zoo grimmig, dat hy uit hartespijt het wijf met de zak wilde in de rivier werpen. Maar de wijze

kinderen hebben regt van erfenisfe , want zy worden gerekent de waare Vrouw toe te behooren. Deze noemen zy alt'zamen moeder, en is in der daad ook d'eenige meesteresse van 't huis. De Byzitten dienen en eeren haar , en hebben gansch geen gezag , dan vóór zoo veel zy haar wil toelaten.

De Chinezen , fremd vindende dat de Europeërs anders handelen , stemmen echter toe , dat wy daar in gematigder zijn als zy. Wanneer men hen voorhoud de minnenijd , twist , en onlust , die de veelwijvery in de huisgezinnen baart , antwoorden zy , *dat in alles eenige wanschik is : dat 'er misschien grooter ongelegenheid in steekt , maar eene vrouw , als meer , te hebben. Het beste zon wexen , zeggen ze ; dat men d'er geen altoos had.*

Deze brief loopt niet ten einde , voor dat de Schrijver ons heeft verrekent de wijze van hun Almanachmaken , Zonnewijzers (want uurwerken hebben zy niet) Muntfoorten , verkooping van alles by 't gewicht , uitgestrektheid hunner borgerregering over de groote wegen , en die wonderlijke wegen , sommige door de bergen gegraven , andere door het platte land gebaad , derzelver cieraad , mate , en veiligheid , door goede keuren te weeg gebragt , welgeregelde posteryen , en wetten tot den ophief van gemeene schattingen ; eindelijk den grooten voorraad van rijst , die altijd te *Peking* is : uit alle het welke men een bezeffing kan maken van de Chineeſche regering , wonderlijk wegens haar aloudheid , wijze Staatlessen , eenvoudige Wetten , voorbeelden van Deugd , in een langen reeks van Kei-

zers, en byzonderlijk ten aanzien van de goede tucht, die ze, in weêrwil van inheemsche en uitheemsche oorlogen, onder den volke heeft gehouden; maar dewelke ook, gelijk alle wereldsche zaken, aan vele ongemakken onderworpen is: dat is te zeggen, aan opstanden, onregtvaardigheid van verscheide Koningen, aan de begeerlijkheid van de Mandarijns, aan d'invallen van vremdelingen, aan d'ontrouw der huisgenooten, en andere wisselingen, die mischien in 't Keizerrijk zouden veranderd zijn geweest, indien eenige volkeren, beter beschaafd als de Tartars, de nabueren van China waren.

Aan den Kardinaal van Bouillon schrijft *Vader Le Comte* in zijnen *tweeden brief* van den ouden en hedensdaagsen godsdienst der Chinezen. Maar daar over zullen we wat korter heenloopen, als over de laatste stoffe. 't Is aanmerkelijk, dat vele van de oudste Keizers maar eenen God, den God des Hemels, hebben geeërt, en dat China de kennissen van dien eenigen God lang behouden heeft, gelijk hier in vele vertellingen word aangetoont. Dog deze godsdienst, welke de Schrijver meent dat zelfs langen tijd na * Konfucius duurde, wierd niet altijd in die zuiverheid bewaart; eindelijk is 'er de afgodery doorgebroken, en twee soorten van dulle bygeloovheden hebben wel meest de gemoederen ingenomen.

d'Afgod *Foë*, of *Fo*, word by d'eene gezindheid voor d'eenige Godheid des werlds aangebeden; en de grollen, die daar van vertelt worden

* *In het tweede uittreksel vertoond.*

den zijn godloos en gedrogtelijk. Hier zijn ook eenige staaltjes te lezen van de guitery der Chineefche Papen, *Bonzes* geheten.

Onder velerley foorten van godsdienften, in China gebruikelijk, word ook van een klein getal Mahometanen, die federt meer als zeshonderd jaren in verfcheide landftreken gewoont hebben, de leere van hunnen zoo genaamden Profect beleden. Zy worden daar in nooit ontrufft, dewijl zy zelf niemand over 't ftuk van den godsdienst moeyen, en zig genoeg met hun geloof door verbond- en huwelijkmakingen te behouden, of uit te breiden.

Maar daar is eene Gezindheid, die onder luiden van letteren voor Godsdienst, voor Filozofie, en zelfs voor Staatkunde verftrekt. Hoe men deze leere zal noemen, weet Vader *Le Comte* niet te zeggen: want, volgens zijn verhaal, fchijnt ze zoo duifter te wezen, dat zy zelf niet weten hoe zy die willen verftaan hebben. Zy noemen die in hun taal *Jukia*, en dat is de gezindheid der geleerde. Allerley gevoelens worden in China geduld, en de meeste Lee- raars ftaan hier voor inwendige Godverzakkers geboekt.

De Keizer, uit zijn aart wijs, en ftaatkundig, kent de ftreken van de Chineefche Papen, en duizend zotternyen van 's volks bygeloof zeer wel, maar hy volgt in vele dingen den gemeenen fleur, en is een zonderling vriend van de Christenen, om dat de Jezuiten hem grooten dienst in de Wiskonft hebben gedaan: waar toe hier opmerkelijke byzonderheden verhaalt worden. Dog daar van is in de vorige uittreksels ge-

sproken , en 't zelve zal nog verder te pas komen.

Wil nu iemand weten , hoe verre de Vaders van de Jezuijtsche Maatschappy hunnen Christelijken godsdienst in China hebben voortgezet , hy leze *den derden brief* van dit tweede deel , waar in de Schrijver aan den Raadsheer van Staat Roullie wegens dien handel breed verflag doet: onder anderen ook wegens dien marmeren steen , met een groot kruis en opschrift in den jare 1625 , in 't gewest *Cbensi* , zoo men zegt , van eenige metselaars uit d'aarde gegraven. Die zin in deze stoffe heeft , hy kan hier de verklaring van dat geschrift vinden , 't welk anders ook in Kirchers verheerlijkt China staat. Mijn penne wil ook niet gevergd zijn (en wat kan ik het beteren?) den *vierden brief* tot een uittreksel te brengen , dewijl ze my een vervolg van den voorgaanden schijnt: want daar in verrekent de Heer *Le Comte* aan Paap *La Chaise* , des Franschen Konings Biechtvaer , de wijze , op welke yder Jezuijtsch gezel , die men gemeenlijk met een kromwoord *Missionaris* [zendeling] noemt , het Euangely in China verkondigt , en den yver der nieuwe Christenen aldaar. Die arbeidzame maats hebben het Misboek , en andere Roomsche-Katholijke boeken , reeds in 't Chineesch overgezet , zy verheugen zig in den oogst der Chineesche zielen , en hopen den Keizer zelf nog metter tijd , als 't lukken wil , tot het Geloof in Christus te brengen. Maar terstond vergat ik uit den voorgaanden brief aan te teekenen , dat de Heeren Jezuiten veel moeite gehad hebben ; eer ze den Keizer konden voldoen , wanneer

neer hy hun onder vele tegenwerpingen, deze eene, geenzins van de zwakste, voorhield. * *Is de kennisse, vraagde hy somwijlen, van Jezus Christus ter zaligheid noodzakelijk? Zoo God ons anderzins ernstiglijk heeft willen behouden, hoe heeft by ons dan zoo langen tijd in dwaling gelaten? 't Is meer als zestien eeuwen geleden, dat uw godsdienst, d'eenigste weg, dien de menschen zonden hebben, om na den hemel te gaan, in de wereld is bevestigd, en wy hebben d'er niets met af van geweten. Is China dan zoo gering, dat het niet verdient, dat men daar aan zoude gedenken; terwijl zoo vele Barbaarsche volkeren zijn verlicht geworden? Maar Vader Le Comte voegt 'er by, dat zy hem op die zwarigheid bondiglijk en zeer voegelijk hebben geantwoord, zulks dat die Vorst daar over voldaan schein. Evenwel komt het hem niet gelegen, hun antwoord te vermelden.*

Schoon ik de twee laatstgemelde brieven slegts mijnen lezer van verre laat kijken, zy zijn niet te min zoo wel als d'andere lezens waardig, al was het maar, om het bedrijf en den yver der Lojolijsche Geestelijkheid eens te begluuren, al was het maar om de historien van hunne bekeering-wijze, hunne wonderdaden, genezingen, ja zelfs uitdrijvingen van Duivelen, in te zien, 'k Beklage mijn tijd niet, dien ik 'er aan besteed hebbe.

Nog is het vry wat anders te zeggen, 't gene wy in den *vijfden brief* lezen: want daar in verhaalt de Schrijver aan den Kardinaal Janfon, dat de Christelijke godsdienst nieuwelijks by open-

baar bevel in 't gansche Keizerrijk van China is voor goed gekeurd, in spijt en weêrwil, van alle Chineesche Mandarijns, en Papen, die de Vaders der Jezuijtsche maatschappij in hun Apostelschap hebben tegengestaan. De historien van het bēgin, en vervolg van dien handel zijn re langwijlig voor een Boekzaalpraatje. Het werk komt hier op uit, dat, door des Keizers goed inzicht, de Christen-zendelingen in 't oeffenen en verkondigen van hunnen godsdienst, ook de Chinezen in het aannemen van dien, niet meer belet worden. Dit geeft die schrandere Vaders hope, dat zy de Mannen zijn, die door de prediking van 't Euangely d'afgodery in 't Oosten, als of ze reeds aan 't waggelen was, zullen ter nederbonzen, waar toe hy van den Paus meer bequame arbeiders is verzoekende.

Lustiger zal het den liefhebbers van natuurlijke zaken om te hooren zijn, hoe de Heer *Le Comte* in zijn zesden en laatsten brief, aan den Abt Bignon geschreven, een algemeen verhaal doet van de Wiskonstige waarnemingen, die de meergemelde zendelingen in China hebben gedaan. Voor af hooren we, welk een verdeeling zy onder elkanderen maakten, en op wat manier zy overleiden, hoe hun oogmerk best zoude kunnen bereikt werden, onder het oeffenen van fraaije wetenschappen, waar toe zy hun zelve verbonden, en wel byzonderlijk van de Starreloopkonst, die voortreffelijke wetenschap, tot welkers volmaaktheid in deze eeuw met onbevatbaren arbeid gezweet is, om met onze menschelijke oogen tot in den Hemel te dringen, en dat daar in is tot ons te doen naderen:

ren: hoewel men daar nevens moet bekennen dat de Hemel van ons vernuft en onze gedagten veel verder af is, dan ze boven onze Hoofden verheven staat.

Onder de gelegtheden, die de Geestelijke Vaders waarnamen van de taaningen of zwijmen (dewijl de Zonnezwijmen van vele eeuwen her wel meest de volkeren deden verwonderen) zijn d'er hen twee voorgekomen van byzondere opmerking.

d'Eerste was de Zonnezwijm, die in 't einde van Grasmaand des jaars 1688 voorviel. Ze moest in sommige gewesten van China geheel, en te Peking, daar zy toen eenigen tijd te voren waren, maar middelmatig groot zijn. Want men denke, dat het met de Zonzwijmen niet als met de Maanzwijmen is gelegen. De Maan, die niets anders als een geleend licht heeft, is met een waaragtige duisternis bedekt, wanneer de Aarde haar van de stralen der Zonne berooft, en ze verschijnt aan sommige volkeren in geen zwijm, 't en zy dat ze zig ter zelve tijd, en op dezelve wijze, voor d'ooogen van de gansche wereld verbergt. Daarentegen de Zonne, die uit haar natuur een gansch verlicht lichaam, en altijd lichtende, is (of liever, die het licht zelve is) kan nooit verdonkert werden: en wanneer de Maan dezelve schijnt te bedekken, en al haar glans wech te nemen, zoo is het de Zon niet die in die zwijming is, maar het is d'Aarde; en wy zijn het, die ons alsdan waarlijk in duisternisse bevinden. Dus zouden de Starrewijze veel regter spreken, dat zy, in plaats van zulks een Zonnezwijm te noemen, het zelve een Zwijming van d'Aarde noemden.

Daar van daan komt het, dat die zwijming op een en den zelve tijd heel verscheiden is; naar de verscheide gewesten, waar in men zig bevind; der mate, dat, by aldien verscheide Beschouwers van elkander wijd of op een en dezelve lijn van 't Oosten na 't Westen geplaatst waren, het zoude kunnen gebeuren, dat d'eerste, naar gewoonte, het gansche lichaam van de Zonne zouden zien, en d'andere daar van maar een gedeelte ontdekken. Daar zou ze half verdonkerd, en hier als een boog van licht voorkomen: wat verder zou ze mogelijk gansch verdonkerd zijn.

't Is ook om dezelve reden, dat een Beschouwer, in 't middelpunt van d'Aarde geplaatst, de Zon in geen zwijming zoude zien, zoo als wy dezelve alhier zien; en dat onderscheid, 't welk men (a) afwijking noemt, zoude aangroeijen of verminderen, naar mate dat ze min of meer boven de kimme verheven was. d'Indianen, min bedreven als de Chinezen, konden zig over zoodanige wondere uitwerkingen niet genoeg verwonderen: en de Koning van Siam vraagde op een tijd, of de Zon van Europe dezelve met die van Indië was, vermits ze in die twee gewesten zoo geheel verscheiden voorquam.

De Heer *Le Comte* geeft hier een omstandig berigt van de waarnemingen, en nette afmetingen van [deze Zonneswijm, die de Jezuijten op verscheide plaatsen deden.

De tweede Zwijming, van hen opgemerkt, en die vry wichtiger dan d'eerste was, wierd van Vader Tachard in zijn laatste reize

na

(a) Parallaxe, anders Verscheellicht.

na d'Indiën op een Hollandsch ſchip in zee gezien. Had hy plaats gehad om zig van Schouw-
tuigen te bedienen, men zou geen naauwkeuri-
ger waarneming ooit gehad hebben.

Andere Zonnezwijmen, van hen gezien, be-
helzen niets ongemeens: maar die van de Maan
gaven hen veel meer bezigheid, niet alleen om
dat dezelve aldaar in grooten getale voorvallen,
maar om dat het bezwaarlijker valt die waar te
nemen, gelijk met taftelijke redenen word bewe-
zen.

Deze vermakelijke ſtoffe is vervolgd met
aanteekeningen van het beſchouwen van eenige
Staartſtarren, van de Dwaalſtarre Merkuur, tot
nog toe de minſt bekende, of de minſt handelba-
re van alle de Dwaalſtarren, als welke altijd in
de ſtraalen van de Zon, of in de dampen van
de kimme geploft legt. Hier komt het gebruik
der Verrekijkers te pas, waar door wy in onze
dagen bergen en rotſen in de Maan hebben we-
ten te vinden, waar door we de vlakken der
Dwaalſtarren meten, waar door we derzelve
verwen beſchouwen, met hare boorden, en de
kringswijze beweging, die zy rondom haar mid-
delpunt hebben; waar door men eindelijk ver-
nomen heeft die wonderlijke Ring, die in de
lucht boven Saturn, als een gewelfſel hangen-
de, verſchijnt, niet ongelijk een brugge, die de
ganſche Aarde zou beſlaan, zonder bogen, zon-
der zuilen, en zonder anderen ſtut, als het
evenmatig gewigt, en de volmaakte gebonden-
heid van dezelfs deelen.

Behalven het groot getal der Starren, die de
Verrekijkers ons hebben leeren kennen, is voor-
na-

namentlijk merkwaardig die breede band, of zoom, byna den ganschen Hemel beslaande, welke men gemeenlijk, om haar witheid, den Melkweg noemt; want deze is niets anders als een verzameling van een oneindig getal kleine Starren, waar van yder in 't byzonder niet kragts genoeg heeft, om zig aan ons oog te vertoonen, zoo weinig als de nevelachtige, welker dompig licht een kleine wolk, of het hoofd eener Staartstarre, gelijkt.

Na melding van het waarnemen der kleine Starren, die, als Trawanten, de groote Dwaalstarren navolgen, word ons ook verhaalt hoe de Jezuijtsche zendelingen aan 't verbeteren der Landkaarten hebben gearbeid: welke bezigheden hen nogtans zoo onledig niet hielden, of zy hadden nog tijd, om vele aanmerkelijkheden van Dieren en Aardgewassen in 't Oosten na te sporen. Dus komen hier ook te voorschijn Olifanten, Tigers, Neushorendieren, Apen, en een zeker soort van hairige en gedrogtelijke Wilde Mannen (dog deze laatste worden maar uit getuigenisse van anderen, niet uit zelfs-bevinding, te boek gezet) Krokodillen, Chameleons, wonderlijke Slangen, Mieren, en Springhanen. Als we het Kruidboek der Chinezen, waar in de kruiden met derzelve natuurlijke verwen afgeteikend staan, in Europeesche talen overgezet bezitten; dan zal daar zeer wel byvoegen het boek, dat alle derzelve eigenschappen en gebruik verklaart.

Daar zijn velerley en zeer schoone Vogels, en Zeevissen, waar over men moet verbaasd staan: want sommige hebben bloed, dat zoo
warm

warm als dat van ons menschen is. Men ziet 'er, die als vogelen vliegen, die als Kikvorssen op de grond zitten en werken, en als Honden baffen. Sommige hebben hoofden, als menschenhoofden, in Siam *Vrouwenvissen* genoemd.

Met dusdanige, en breeder vertellingen van de natuur der Chineesche Vissen, Paarden, en Oesters, loopt de zesde brief van het tweede deel, en daar meê. 't gansche werk van Vader Le Comte, ten einde.

Daar achter is bygevoegd een brief van den Jezuijt * Verbiest, uit het hof van Peking geschreven, wegens een togt, die de Keizer van China in Hooimaand van 't jaar 1683 na het West Tartariën deed. De Vorst was toen dertig jaren oud, en nam meer als 60000 soldaten, met meer dan 100000 Paarden meê. Hy had begeert, dat Vader Verbiest hem zou volgen, met een van de twee Jezuiten, die toen aan 't Hof te Peking waren, en waar van hy hem de keur liet. Verbiest nam zijnen broeder Grimaldi tot gezelschap, om dat die meest bekend was, en volmaaktelijk de Wiskonst verstond. Maar vermits ik in een der vorige uittreksels van de groote toerusting des Keizers, als hy ter jagt trekt, gesproken hebbe, lust my die stoffe niet wederom op te halen.

VII.

* Zie dien gunstling aan 's Chineseche Hof in 't eerste uittreksel.

VII. HOOFDDEEL.

JOANNIS CLERICI *Ars Critica*, in qua ad studia linguarum Latinæ Græcæ & Hebraicæ via munitur; veterumque emendandorum & spuriorum scriptorum a genuinis dignoscendorum ratio traditur. *Voluntatem secundam.*

Datis,

Joannes Klerks (a) *Oordeelkunde*, waar in de weg gebaant word tot oeffening der Latijnsche, Grieksche, en Hebreuwische talen; en een middel aangewezen om de oude (b) *Schriften te verbeteren*, en de onechte van de echte te onderkennen. Het (c) *tweede stuk.* t' Amsterdam by G. Gallet 1697 in 8. 46 bladen.

MEt ruim zoo groot een vermaak, als waar mede ik onlangs van 't eerste stuk dezes werks in mijn Boekzaal sprak, sta ik de hand aan dit vervolg, of tweede stuk, beginnende met het derde deel, welkers eerste stede handelt

(a) *Dat is*, kennisse van te oordeelen over geleerde schriften, of kennisse van woorden en talen te vitten. Men zou het in een anderen zin taal- of woordenziftery kennen noemen.

(b) *Of Schrijvers.* (c) *Zoek het uittreksel van 't eerste in Mey en Juny 1698.*

delt van de verbeteringen der plaatsfen, die ons in de boeken bedorven voorkomen.

De hooggeleerde Schrijver dezer *Kritika* ('k hebbe u, lezer, dit woord reeds gangbaar gemaakt) haalt den afkomst van de fouten in de boeken uit vier oorzaken, Nafchrijvers, * Woordenzifters, Bedriegers, en d'Oudheid. Door der nafchrijveren achteloosheid, en onkunde in 't uitschrijven van boeken, byzonderlijk eer de Drukkonst in zwang ging, zijn buiten alle twijfel vele fouten ingeslopen. De reden word ons hier aangetoont. De *Woordenzifters*, die niet altemaal even bequaam en vernuftrijk waren, wilstende de fouten der afschriften verbeteren, verergerden dikwils het goede, en lieten 't quade staan. *Bedriegers* of vervalschers, die in de oude schriften met voordagt iets gingen inlassen, sommige plaatsfen veranderen, en hier en daar wat af of by doen, zijn 'er zekerlijk ook geweest; niet veel in de Heidensche, maar voornamentlijk in de oudste gedenkschriften der Kerkelijke Schrijvers, welke de twiftende Christenen yder naar zijn gezindheid poogden te trekken. Eindelijk is ook, zonder schuld van menschen, door d'*Oudheid* een menigte verdorve plaatsfen in de papieren geraakt; en de schimmel heeft niet alleen vele letteren uitgewist, maar gansche regelen verduistert, ja geheele open vakken gemaakt, waar in we te vergeefs den zin der Schrijvers zoeken.

Dit gaat de Heer Klerk baarblijkelijk maken, voor eerst met voorbeelden van de Hebreen, die, telkens tot afgodery geneigd, in 't bewaren hun-

* Critici.

hunner gewijde boeken zeer flos en onachtzaam zijn geweest; zoo als we uit den Bibel zelfkonnen vernemen: daar na met bewijzen uit Griekfche en Latijnsche boeken.

Hy teekent vervolgens ettelijke staaltjes aan, ter proeve van misflagen, die in de boeken zijn gekropen, door onervarenheid der gener, welker werk het was anderen voor te zeggen, wat ze moesten fchrijven: want dat die voorzeggers in het bewoorden der dingen, dezelve qualijk lezende, qualijk uitspraken (waar van hier drie voorbeelden uit de Voorreden van Plinius over zijn Natuurlijke historien worden bygebragt) kan ons daar uit blijken, I. Om dat zulk een bewoorder fomwijlen de eene letter voor d'ander nam, byzonderlijk daar ze in vorm naast overeenquamen: (a) zoo moet ergens by Livius voor *motam* [bewogen] gelezen werden *notam* [bekend] wederom voor *nobiliorem* [edeler] *mobiliorum* [radder] en in Sallustius voor *mobilitas* [weifelachtigheid] *nobilitas* [edelmoedigheid] Maar men kan eens denken, om van 't Griekfch niet te fpreken, hoe lichtelijk dusdanige mistellingen in 't Hebreewfch hebben kunnen plaats grypen; daar de Letters elkanderen zeer na gelijken: want wat een klein onderscheid is 'er tuffen een *beth* en een *capb*, tuffen een *gimel* en een *nun*; tuffen een *zain* en een *van*, tuffen een *daleth* en een *refch*? Ook is 'er zoo veel merkelyk onderscheid niet tuffen een *shade* en een *bain*. II. Om dat by de voorzeggers dikwils is gebeurd het zelve dat we dagelijks by de letterzetters ondervinden,

na-

(a) P. 64. &c.

flamentlijk, dat ze, hunne oogen afgewend hebbende van zeker woord, 't welk ze voor zig hadden, en wederom in 't boek of geschrift kijkende, het zelve woord, dat wat verder staat, aanvatten, en aldus alles wat tusschen het voorste en laatste stond over 't hoofd zien. Een waarheid, my niet zelden gebleken, en van den Schrijver hier overvloediglijk in 't Latijn, Grieksch, en Hebreuwisch bewezen. III. Om dat de bewoorder de woorden niet altijd naar behooren uitgalmde, dat is, niet na de regte welluidendheid der klinkletteren sprak, of het staartje van yder woord niet onderscheidentlijk liet hooren, of het eene woord niet duideljk genoeg van 't ander afscheidde; in tegendeel wederom lettergrepen van een scheidde, die niet gescheiden moesten wezen: om niet te zeggen, dat 'er ook wel het geblaas van de H 'onrecht af of toe-gedaan wierd. IV. Om dat de gene, die boeken lieten naschrijven, veeltijds eenige kantschriften, of aantekeningen onvoorzigtiglijk voor textwoorden in den text zelf hebben opgegeven.

Nu eens gekeken, wat 'er niet langer voor rekening van den bewoorder of voorzegger, maar ook van den Schrijver, of naschrijvende persoon, te vinden is.

De Heer Klerk wijst aan, dat de menigte van zulke feiten in de boeken, die den Schrijvenden alleen zy te wijten, uit de volgende redenen haat oorsprong heeft.

Eerstelijk om dat de Schrijvende niet altijd schrijft dat hem word voorgezegt, maar 't welk hy denkt, of dat hy door haat het regte woord

niet schrijft. Hier aan hapert het dikwils in de boeken, zoo als ons de oude handschriften leeren, en ten dien einde brengt de Heer Klerk eenige staaktjes van verschillende lezingen by, alleen uit het * twintigste hoofddeel van de handelingen der Apostelen, welke ons doen zien, hoe verscheidentlijk de Grieksche afschriften luiden. Ten tweeden, dat de Schrijver juist altijd niet wel afschrijft dat hem wel word voorgezegt. Voor 't laatste, om dat de Schrijver dikwils onervaren was in de regte letterschrijving, of spelling; misschien ook de oude letters niet konde lezen; waar toe hier uit de taalwijsheid vele aanmerkingen worden ten besten gegeven.

Zeer zware fouten zijn ook geboren in boeken, nageschreven en nageprint uit handschriften, waar in de schrijftkens niet ter behoortlike plaatsen, of ganschelijk goen, gezet waren; hoedanige oude handschriften en opschriften niet weinige gevonden werden. Men ziet hier wederom voorbeelden van Latijnsche, Grieksche en Hebreuwfsche boeken aangeroord, zoo heilige als ongewijde.

Niet minder nog lichter fouten quamen omlinks voort uit de verkorte manieren van schrijven, welker gebruik ontstaan is of uit spoed, of uit een quade gewoonte van halve in plaats van heelte woorden, of slechts een letter met een kruil, streepje, of merkje voor een woord te schrijven: waar by komt, dat 'er lichtelijk misstellingen zijn geschied in de tallers, 't zy dat die niet letters, of zekers merken, en cyfferkronkels, wierden gezet. Voor

Voor 't laatste mag men boven alle de vorensverhaalde foorten van feilen nog aanmerken, dat zeer vele andere enkelijk uit de achteloosheid der Naschrijvers zijn gesproten; waar door het bekend is dat in * Virgijl, en andere treffelijke Latijnsche Dichters (om van gewijde schriften te zwijgen) heele vaarzen verschoven en op verkeerde plaatsén geschikt zijn.

Maar gelijk de oordeelkundige Letterzifsters over alle zoodanige gebreken klagen, die wy terstond hebben gezien door de naschrijvers, en hunne voorzeggens, in de beste boeken gezaaid te wezen: zoo zullen we ook gaan zien, dat 'er redenen van klagen zijn, over die geleerde Woordzifsters, en gewaande verbeteraars zelve; wier stoute penne vele schriften hebben verdorven. I. Uit ligtvaardigheid. II. Uit onkunde.

Een opmerkelijk staaltje van ligtvaardigheid staat in Pintarchus boek van de Dichters te hooren, daar hy vertelt dat Homeer † ergens met deze vaarzen den Griekschén Fenix sprekende invoert om Achilles gramschap te verzaften.

Τὸν μὲν ἐγὼ βέλῳαι κατὰκπέμεν ὄξει χαλκῷ.

Ἀλλὰ πῆ ἀθανάτων παῦσεν χόλον, ὅς ῥ' ἐνὶ θυμῷ

ἄημε θῆκε φάπν, καὶ δνείδεα πῆλ' ἀνθρώπων,

ὡς μὴ παύραφόνῳ μητ' Ἀχαιῶσιν καλοῖμην.

H h z De
 * Zie pag. 253. † Zy schijnen gelezen te worden ten wederen achtet v. 459. van Iliad. 9.

De Man wilde zeggen (om te toonen hoe fet de toorn een mensch kan ontteken) *dat hy eens vaardig stond om zijn eigen Vader met een degen te doorsteken, maar dat iemand van de Goden zijn grimmigheid steunette, en hem voorbeeld, wat een schande het gemeene volk van hem zoude spreken; op dat hy dog onder de Grieken geen Vadermoorder zoude gebeten werden.* * Aristarchus, die beroemde overziener van Homeer, de gemelde vier vaarzen gelezen hebbende, had 'er een afkeer van, en schrapte die deur; gelijk ze ook nog ten huidigen dage (niet jegenstaande Plutarchus waarschuwing) in Homeers boeken niet gevonden worden. Wat regt had die Lettervitter dog, om uit eens 's anders werk te nemen het gene hy juist oordeelde niet voorzigtig genoeg van Fenix gesproken te zijn? Immers geen ander, als waar mede hy wel wat meer vaarzen van Homeer zoude hebben mogen deurahalen; voornamentlijk daar de Dichter van de Goden, als van een deel varkens, praat. Het was Aristarchus pligt geweest te bezorgen, dat men van Homeer las, 't welk hy had geschreven, maar niet voor keurmeester te spelen over 't gene in hem wel of qualijk stond. Om zulke zoo genaamde verbeteringen, als † Aratus vraagde; *hoe hy de Poëzy van Homeer zeker zou kunnen krijgen?* wierd hem van eenen Timon geantwoord, * *by aldien hy kon geraken aan oude afschriften, dog die niet verbeterd waren.*

Na

* Ο μὴν ἐν Ἀείσειρχῳ ἐξείλε τὰ ὄνομα καὶ ἐπεφθένησις. Plut. † Πῶς τὴν Ὀμήρου ποιήσιν ἀσφαλῶς κλησικόν. Diogen. Laert. lib. 9. § 113. Η Εἰ τοῖς ἀρχαίοις αἰτήρησθε τοὺς ἀπογραφὰς, καὶ μὴ τοῖς ἡδὴ διαρρωμαμένοις.

Na sommige dergelijke aanmerkingen van den Heer Klerk over Heidensche schriften, volgen ook eenige over de heilige bladen.

Dan gaat hy voort tot fouten, niet dewelke; volgens Horatius, (a) door zorgeloosheid, of menschelijke zwakheid, maar door enkele ondeugd (hoe zal ik het anders noemen?) en bedrog van vervalschers met heele benden in de boeken zijn ingeplakt. Een bedriegery, van welke de Christenen in den ouden tijd byzonderlijk hun werk hebben gemaakt, met zoo groot een stouthed, met zulk een verfoeyelijke onbeschaamdheid, dat zy niet alleenlijk de (b) schriften van doode, maar zelfs van de levende hebben durven vermeerderen, verminderen, villen, en kerven, naar dat het in hun kraam te pas quam. Ik behoeve uit de veelvuldige bewijzen, hier te berde gebracht, mijnen lezer geen ander aan te bevelen, dan de plaats dien men gemeenlijk van Christus in den Joodschen Schrijver Josephus leest, en waar over Tanaquil Faber een geleerden brief heeft geschreven, van my voor mijne Landsgenooten vertaald.

Ten laastten valt 'er nog vry wat te zeggen van fouten, buiten schuld van menschen in al te grooten menigte als onkruid in allerley soort van schriften gekropen; namentlijk alleen door de oudheid, en dat by vele gevallen; 't zy dat de inkt op de papieren en parkementen niet duurzaam genoeg is geweest, of dat 'er de worm en vermuste schimmel te bijster in gewoed hebben:

Hh 3. tot

(a) Quas aut incuria fudit,
Aut humana parum cavit natura.

(b) P. 278.

tot zoo verre, dat men oneindige plaatsen daar door verdorven of t'eenemaal ontruikt ziet. Lust iemand voorbeelden, hier worden ze vermeld, en, tot hartzeer der boekblokkers, in Grieksehe en Latijnsche bladen aangewezen, ja zelfs in de boeken des Nieuwen, dog meer des Ouden Testaments, den liefhebber der gewijde taal niet onnoodig te kennen.

Alle welke soorten van boek-fouten vermeld zijnde, was 'er nog overig, dat de Heer Klerk aantoonde, hoe een boekwijze, die in 't onderscheiden en bespeuren van dezelve zeer ervaren behoort te zijn, ook te werk moet gaan in die te verbeteren; en welke wetten hy daar omtrent hebbe waar te nemen.

Zulk een kundigen oeffenaar (dien wy voor af stellen kennisse van oude handschiften te hebben) moet zig als een stalen regel voorstellen; **DAT HY NIETS VERANDERE, TEN ZY DE ZAAK ZELVE, OF DE SCHIKKING VAN DE REDEN, EN DES SCHRIJVERS STIJL, DE VERANDERING MOETEN VAN NOODEN HEBBEN.** Dit word duidelyk met plaatsen uit brave schriften versterkt.

De tweede wet zy; **DAT ALLE VERBETERING MET DE TAAL, AART, OF STIJL DES SCHRIJVERS OVER EEN KOMME,** desgelijks met voorbeelden uit oude Schrijvers bekrachtigd.

Men houde voor de derde wet; **DAT 'ER, ZOO HET DOENLIJK IS, REDEN VAN DE VERDORVENE PLAATS WERDE GEGEVEN:** want daar door bevinden we

eest,

eerst, of 'er ook wel verbetering van nooden is.

Voor de vierde; **DAT GEEN VERBETERING AL TE VEEL AFWIJKE VAN DE WOORDEN, ZOO ALS ZE IN OUDE BOEKEN GELEZEN WORDEN**: anders zal een letterknabbelaar durven gaan meesteren; dat gezond is, en zijne giffingen den toom vieren; welke vryheid (a) Tanaquil Faber hem zelve zeer stoutelyk heeft ingewilligt.

De vijfde keure zal zijn; **DAT OUDE ONVERDAGTE HANDSCHRIFTEN VOOR ANDERE MOETEN GESTELT WERDEN**: een billijkheid, door welke de eerbied der hoogachtbare aloutheid bewaart word. Men leert hier nevens, hoedanige handschriften ons verdagt behooren te wezen.

De zesde; **DAT, IN PLAATS VAN HANDSCHRIFTEN, DE PLAATSEN UIT OUDE SCHRIJVERS, EN DE OUDE OVERZETTINGEN, OMZIGTIGLIJK GEBRUIKT, WERDEN**. Wat de overzettingen belangt, die moeten geen giffingen van de vertalers maar zuivere overgebragte taal zijn.

Voeg hier by de zevende wet; **DAT HET WEL GEOORLOFT ZY VAN ALLES IN KANTTEKENINGEN TE GEWAGEN, MAAR GEEN LEZING, OF ZE MOET DUIDELIJK, OF UIT HANDSCHRIFTEN GEHAALD ZIJN, IN DEN TEXT ZELF IN TE LASSEN**: een

Hh 4 waar

(a) Zie hem gemerkt p. 274 enz.

waarfchouwing, van ouds her zeer noodig tegen te ftotheid der gener, die hunne nieuwe gezogte vonden voor eigen reedfel van oude Schrijvers hebben uitgevent. Dus beik de eerfte Snede van het derde deel dezer KRITIKA (met het tweede ftuk aangevatgen) ter einde geraakt.

In de tweede Snede ftapt de welbedreven Schrijver vry wat hooger. Want gelijk hy hier vorens had getoont, dat vele, dien 't niet zeer om waarheid te doen is geweest, de oude gedenkſchriften naar hun goeddunken veranderden en verhuftelden; alzoq vermeld hy thaus, uit echte bewijzen, het vuil bedrijf der bedriegers, die heele hoofdstukken in Schrijvers hebben ingelaft, of daar uit gelaten; ja zelfs heele boeken gemaakt, onder voortreffelijke namen; om met voordagt de lezers te misleiden, en hunne gevoelens door te dringen: daarenboven ftelt hy regelen, volgens welke zulke valſche mant kan onderkent werden.

Voor af dan brengt hy de plaatsen zelf hervorft; welke ons doen verftaan, dat in oude ſchriften, zoo van Heidenen als Christenen, de gezeide fnoode konſteraryen gepleegt zijn; en wat verder openbaart hy de kenteekenen, waar aan men kan beſpuren, of de boeken onecht, of vervalſcht zijn.

Laat ons zijn Stelregels hooren.

d'Eerfte is; *Dat men een boek voor onecht mag houden, als het in oude boeken een ander word toegelchreven, en als 'er geen reden is, waarom men den genen, wiens naam in de titel ſtaat, voor den maker zat houden.* Het kenteeken van

een vervalscht boek is ; by alden het in oude handschriften Zonder byvoegsel word gevonden.

Voor een tweede Stelregel lezen we hier ; Indien de Oude voorhenen uit een eenig boek iets hebben bygebracht , 't welk nu in een boek van den zelven titel vermist word ; zoo is dit een ander , of een verminkt boek. Word het anders gelezen , 't moet verdagt zijn. Word alles daar in gevonden zonder verandering , dan is 't het regte.

Voor de derde ; Schriften , welker in de oude naamrollen geen gewag is , endie vangeen Schryver der naastvolgende eeuwen vermeld worden , behoort men meerendeels verzierd , of ten minsten verdagt te houden.

De vierde Stelregel luid ; Zulke geschriften , die van d'oude duidelyk verworpen , of in twyfel getrokken zijn , konnen naarwelijks op 't gezag van nieuwelingen voor wettig werden aangenomen.

Het vijfde kenteeken word in dezen Stelregel bevat ; Een boek , waar in leeringen worden gelezen , stijdig met die , welke de Schryver (wiens naam het draagt) vastelyk beweert , schijnt van dien maker niet te wezen ; voornamentlyk zoo de leeringen of stellingen van eenig gewigt zijn : of het is vervalscht.

't Zesde kenteeken is dit ; Een boek , waar in zaken of personen vermeld worden , die jonger zijn als de Schryver , wiens naam het voert , heeft een anderen maker , of is van een ander vermeerderd.

Het zevende ; Een ongeleerd boek , of 't welk vol onkunde steekt , kan voor geen gedeelte , nogte voor 't geheel een geleerd Man toegeschreven worden.

den. Een boek, vol verdigfels, kan men een *Man*, die gansch geen beuzelaar, maar een *Waarheidsminnaar* blijkt geweest te zijn, niet toedichten; al staat 'er in oude boeken zijn naam voor.

Het achtste; Een boek, waar in behandelt of aangemerkt werden zoodanige geschillen, die eerst gerezen zijn na den tijd des Schrijvers, voor wiens rekening het staat, of waar in men een *wavolging* eenes jonger Schrijvers gewaar word; is niet van den maker, die daar voor staat; of is vervalscht.

Het negende; Zoo wanneer de stijl anders luid, dan de bekende stijl des Schrijvers, of der eeuw, zoo heeft het boek dien maker niet, wiens naam daar voor staat. Is het dezelve stijl als die van een anderen Schrijver, dan moet men het, als 'er niet meer tegen strijd, dien man op zijn rekening zetten.

Het tiende en laatste kenteeken word ons aldus opgegeven; *Woorden van een slegter eeuw* bewijzen een jonger Schrijver: dog een *overzetting*, zoo daar in iets ontmoet, 's welk niet overeenkomt met de taal, die men weet dat den Schrijver (wien het boek word toegeschreven) eigen was, is geen overzetting, of een vervalschte. En daar mede ben ik tot de derde en laatste sinede gevordert.

Steekt vry uw ooren op, leesgreige, die zoo vies zijt dat gy geen slegten stijl onder uw oogen laat komen, maar altijd uw vernuft laat binden aan de koorden van satijne woordjes, of rodenrijk-konstige pronkpraatjes, die u ongevoelig ettelijke uren wechslepen, zonder dat gy

cens

eens acht slaat, of men u wel levert dat men u verkocht heeft, komt herwaarts, zegge ik, en luistert met aandacht, wat hier aangemerkt zal werden over een Latijnsch Schrijver, wiens stijl de goedkeuring van alle geleerde wechdraagt.

Deze is de zoetvloeiende QUINTUS KURTIUS, dien ik meer dan eens herlezen hebbe, sedert dat ik den Franschen Arts (a) Guy Patin van hem dus had hooren spreken; 't welk, hoewel als in een buitentred, my der moeite van schrijven waardig schijnt.

Estes vous bien assuré, que Quinte Curce ait vécu sous Tibère ?

Il y en a, qui prétendent que c'est sous Auguste, poussés à cela par sa belle Latinité: d'autres sous Vespasien, avec quelque apparence de raison.

J'ay eu autrefois un Regent, qui avait une opinion particulière de Quinte Curce. Il disoit que son livre n'étoit qu'un Roman; que le Latin véritablement en étoit beau: mais

Zijt gy wel verzekerd, dat Quintus Curtius onder Tibeer geleefd heeft?

Daar zijn sommige die onder Augustus willen, ter zake van zijn fraay Latijn: andere onder Vespasiaan, met eenige schijn van reden.

Ik hebbe voor dezen een Meester gehad, wiens gevoelen over Quintus Curtius iets zonderlings was. Hy zeide, dat zijn boek een enkele Roman was; waarlijk in schoon Latijn

(a) Lettre XXVII van den tweeden druk der Lettres Choïques. To Parijs by Jan Petit.

qu'il y avoit de grandes fautes de Geographie. Il y en a une enorme entr' autres dans le 7 livre, lors qu'il parle de ces Scythes, qui vinrent prier Alexandre le Grand de ne point passer le Tanais. &c. &c.

Le meme Maître nous disoit que l'Auteur de ce livre étoit un savant Italien, qui le fit il y a environ 300. ans. Que nul ancien n'avoit cité Quinte Curce, & que c'étoit un nom supposé. &c.

tijn geschreven, maar vervuld met grove mislagen in de Aardrijksbeschrijving. Daar van is 'er een bijster groot in het 7 boek, a hy spreekt van die Scythen, welke Alexander de Grootte quamen bidden, dat hy dog niet over der Tanais wilde trekken enz. enz.

Dezelve Meester ziede ons, dat de maker van dat boek een geleerde Italiaan was, die het voor omtrent 300 jaren schreef; dat niemand van de ouden Quintus Kurtius had aangehaalt; en dat het een verzielde naam was. enz.

Niet anders gevoelt ook de Heer Klerk van Kurtius schrijfwijze. Hy had zijn historie dikwils gelezen, eer dat hy nog in hem bemerkte, & welk aanstonds zal gemeld worden: ingenomen met de grootheid der dingen, daar in beschreven, en gestreeld door de sierlijke stijl, was hy alleen opgetogen door het beschouwen van Alexanders dapperheid, stoutheid, en geluk; en bleef zig aan des welsprekenden Schrijvers woorden vergapen.

Maar wanneer hy daar na den zelve Kurtius met dien inzigt las, niet om te weten, & welk

hy reeds genoeg kende, maar om de historie naar het rigtsnoer van de juiste wetten eener Geschiedenis-schrijver af te meten; toen eerst vond hy hem zelve genoodzaakt het volgende daar van te oordeelen.

Quintus Kurtius (meint hy) of de maker van de historie, welke op dien naam deurgaat, wie hy ook mag geweest zijn, want dat bekennt hy niet te weten, was wel eer een Man, lang geoefend, en wel ervaren in de Redenkonst, dien hy mislchien anderen heeft geleeraart. Deze, ziende dat niemand voor hem de daden van Alexander de Groote in 't Latijn na waardy beschreven had, verkoor die schrijfstoffe, niet zoo zeer om stiptelijk naar de ronde waarheid Alexanders historie te schrijven, schoon hy over al zijn naauwkeurigheid toont, maar om een proefstuk van zijn geleerde welsprekendheid te geven.

Ten dien einde heeft hy het bedrijf van dien Dwinger van Asia te boek geslagen, niet zoo als een lezer, stipt op alle omstandigheden, zoude vereiffen, maar zoo als hy geloofde dat een meester van de Redenrijkkonst dezelve konde en moest schrijven. Derhalven voert hy ver-
toogen in, over al waar het eenigzins kan te pas komen, en wel met een stijl, niet voegelijk voor 't Macedonisch volk, dat beter de konst van krijgvoeren dan de konst der welsprekendheid verstond, maar zoodanig een stijl, als welke uit de penne vloeit van een boek-man, die t'huis op zijn kamer zit, en op alle schoolsche lessen en Redenkundige loopjes is afgerigt.

Zoo we met aandacht letten op zijne vertel-
lin-

lingen, daar in zullen we geen eigenaardige en ongezotte eenvoudigheid vinden, maar zinnelijke woorden, en een welluidenden stijl, die nergens flauw word, nergens bezwijkt, nergens ongecierd is.

Daar hem slegts de minste gelegenheid voorkomt om 't een of 't ander te beschrijven, strax ziet men hem zeer gretiglijk alle de zeilen van zijn konst byzetten; zelfs daar alle andere zouden zwijgen: voornamentlijk in zulk een rijke stoffe, die door de grootheid der dingen, zonder verghaalde opsmukking, genoeg behaagelijk is. By voorbeeld, hy weid hier en daar breed uit in 't beschrijven van rivieren, niet anders, als of hy zijn werk had willen zenden tot de dorstige bewoners van de dor-droogste Afrikaansche gewesten, die nooit stroomen nog rivieren gezien hebben, en die door zulke beschrijvingen alleen hun zelve tegen de blakende hitte zouden kunnen verfrissen.

Dikwils ook, om dat de zaken over al zoo wigtig niet zijn, dat ze den Lezer altijd in verwondering kunnen rukken, vergroot en verbreed hy dezelve met grootfprakelijke spreekwijzen; tot verbaasdheid van kinderen, maar in der daad tot een zafte mildkitteling van doorkorende oordeelaars,

*Die dagelijks in schriften
Kaf van het Koren schiften.*

Kort om gezegd, de zoo genaamde Quintus Kurtius heeft alomme zeer konstighjk een overfraayen Redenaar laten blijken, en kan met zijne

WOOR-

woorden en wijze van ſchrijven den leerlingen en ſcholieren ſtoffe verſchaffen, waar mede zy oen reden kunnen opſchikken, en hun ſtilj hoog op vyzelen: 't welk miſſchien het eenigſte is, dat de Man in zijn boek beoogt heeft.

Maar by aldien men in hemeen *Historiſchrijver* wil zoeken, die alles vlijtiglijk navorſcht, een *Historiſchrijver*, die alken uitkieft dat vertellenswaardig is; die nooit tot vergeefs ingevoerde uitweidingen t'zijds uitſpat; die nooit in de beſchrijvingen van bekende zaken zijn vernuft toont; die gelooffelijke dingen weet af te zondereu, en niets dan het beſte ſchrijft; die niet ſlegts de uitpuilende gebreken als dronkenſchap, heovaardy, en wreedheid leelijk afgeſchildert, maar ook zoodanige diep ſchuilende, welke met den naam van *Dengden* worden opgehult, het momaanzigt gaat afrukken, en voor allemans ſpot te pronk zetten, hoedanig die onverzadelijke heerſchragt wijn- en krijgsluſt van *Alexander* was; die alle omſtandigheden van zaken, menſchen, en plaatſen voegelijk ophaalt, om den lezer te doen begripen hoe de vorhaalde geſchiedeniffen geſchied zijn; die alles naar den rang der tijden ſchikt, op dat de lezer verſta in wat jaar, en in wat tijd van 't jaar, yder voorval gebeurd is; eindelijk by aldien men in *Kurtius* een *Historiſchrijver* zoekt, die zijn ſtilj na de zaken, en niet de zaken na de ſtilj ſchikt, maar als een *Prieſter* der *Waarheid* zijne ſchoone *Godinne* met een eenvoudig verhaal ten dienſt ſtaat; die zal in *Kurtius* zoeken dat in *Kurtius* niet te vinden is.

De *Heer Klerk* neemt de moeite van te bewijzen, dat

dat zulk een Histori-schrijver, en yder stuk, dat van hem vereischt word, in Kurtius ontbreekt, en toont met uitgepikte staaltjes; dat hy in de Starreloop-kunde en in de Aardrijks-beschrijving zeer onbedreven is geweest; en overzulks dienaangaande op vele plaatsen den bal heeft mis geslagen: dat hy dikwils andere Schrijvers qualijk nagevolgt heeft, en somtijds verdigtfels beschrijft: dat hy sommige dingen niet wel heeft nageschreven, en tegenstrijdigheden vertelt: dat hy zoo nu en dan onnoodige dingen aantee- kent, en de noodigste over 't hoofd ziet: dat hy gansch onwaarschijnlijk de bewijzen der Griek- sche verdigtfels by de Indianen zoekt, en de ver- afgelegene stroomen van Asia Grieksche namen geeft: dat hy de jaren, en getijden der jaren, in welke de dingen voorgevallen zijn, t'onregt ver- zwijgt: dat hy doorgaans een 's Redenrijkers stijl gebruikt: en voor 't laatste, dat Quintus Kur- tius de heerschzugt van Alexander meer prijft, dan laakt; waar toe twee doorlugtige plaatsen, een uit den Wijsgeer Seneka, een uit den Dichter Lukaan, worden bygebragt.

Achter dit alles worden sommige plaatsen uit Kurtius getoetst en verbeterd. Tot een toegift volgen eenige byvoegfels, waar mede de Schrij- ver zijn KRITIKA nader bevestigt.

De eerste twee hoofdstukken betreffen de ver-
 handeling van de geschiedenis van de Grieken
 en de Romeinen, en de verhandeling van de
 geschiedenis van de Indianen. De derde
 hoofdstuk betreffen de verhandeling van de
 geschiedenis van de Arabieren, en de verhandeling
 van de geschiedenis van de Chinezen.

De geschiedenis van de Grieken en de Romeinen. VIII.

VIII. HOOFDDEEL.

Opuscules Posthumes de *Mr. Menjot*, Con-
seiller & Medicin ordinaire du Roy a
Paris. Contenant des discours & des
lettres sur divers sujets ; tant de Phy-
sique & de Medicine, que de Religion.
Divisées en deux parties.

Dat is,

*Nagelatene werkjes van den Heer Menjot ;
Raad, en gewone Arts des Konings te Pa-
rjs, vervattende redenen, en brieven over
verscheide voorwerpen, zoo van de Na-
tuur- en Geneeskunde, als Godsdienst.
In twee deelen verdeeld. t' Amsterdam
by Henrik Desbordes 1697. in 4. 57
bladen.*

MEn ziet in deze schriften doorgaans merk-
teekenen van een vryen geest, niet willen-
de zig verslaven aan d'uitspraak van oude of nieu-
we gezaghebbers in 't rijk der geletterde.

De Gencesheer Menjot was in zijn leven een
belijder van den Onroomschen godsdienst, waar
in hy ook, zoo als men niet twijfelt, voor ee-
nige jaren in Vrankrijk gestorven is, schoon hem
de scherpe vervolging van 't jaar 1685 noodzaak-
te, den schat van zijn geloof in 't hart op te slui-
ten.

XIII Deel

I i

Hy

Hy zelf, nu hoog bejaard geworden, zond vele zijner handschriften aan een vriend in Holland, om de zelve, een jaar of anderhalf na zijn dood te laten drukken. Daar uit is deze bondel toegefeld, met den waren titel van nagelate werkjes, welker eerste stuk alleen verhandelingen van Natuur- en Geneeskunde zijn.

't Verschoot der zaken baart vermakelijkheid, en geeft blyken van zijn doordringend verstant, 't welk hem met voornamie personen van beiderley kunne deed briefgemeenschap houden.

Voor af gaan twee zinnryke vertoogen, een van de *Hoffendwepery*, een van de *Stem- en Spraak*. Daar na hoort men hem als een bedreyen Arts over de *Vallende ziekte* twistredenen, en zijne aanmerkingen geven over zeker boekje, in Fransch het opschrift voerende van (a) *Essais Anatomiques par N. Docteur en Médecine*, welkers Schryver hy erkent voor een goed Ontleder, maar dien hy teffens beklagt, dat hy op de gevoelens van 't *Acidum* en den *Alkali* al te veel verzot is. Hier krijgt ook de gewezen Leidschen Artzeny-Hoogleeraar Sylvius, met zijn *Drernanschap der Vochten*, eenen omzatten krouw.

Suzanna d'Anmale, huisvrouw van den roemruchtigen Maarschal van Scomberg, verwaardigde den Heer Mehjot met haar schrijven uit Lisbon, werwaarts zy met haar man in Hooftmaand des jaars 1686 om den godsdienst uit Frankrijk was geweken. Die hoog-aanziene-lyke Vrouwe verklaart hem, dat de Artzen in Portugal geen andere wetenschap hebben, als van

(a) *Onsledingkundige prooven door N. Arts.*

van de zieken hun bloed af te tappen, dog dat zy en haar man van dat hulpmiddel niet veel houden. Daar by klaagt ze, hoe snood een verblijfplaats het land der Portagyzen voor d'Onroomschen is. De helsche *Inquisitie* had hare boeken doorsnuffelt, en een *Bibel* gehouden, die op de kanten met de hand van *Daille* was beschreven.

Hoor dog eens, lezer, hoe de *Man* in een * brief aan zeker *Juffrouw*, van *Plato*, en sommige *Christen-Oudvaders*, spreekt.

„ *Les belles choses,*
 „ *contenues dans les*
 „ *œuvres de ce Phi-*
 „ *losophe sont souvent*
 „ *parsemées de je ne*
 „ *sçay quelles visions*
 „ *creusées, qu'il avoit*
 „ *puisées des Pheni-*
 „ *ciens & des Eryp-*
 „ *tiens, chez lesquels*
 „ *il avoit voyagé. A*
 „ *la verité elles ont*
 „ *été pour la plupart*
 „ *adoptées par quel-*
 „ *ques Peres de l'E-*
 „ *glise, mais cette au-*
 „ *torité ne les rend*
 „ *pas plus dignes de no-*
 „ *tre estime. Car ces*
 „ *bonnes gens estoient si*
 „ *fort attachés, aux*

De frazye zaken, in de werken van dien *Filozooft* [*Plato*] begrepen, zijn dikwils doorspekt met ik wote niet welke zinnelooze dweperyen, die hy gehaakt had van de *Feniciers* en *Egyptenaars*, tot welke hy gereist had. Zekerlyk ze zijn voor het meekderdeel aangenomen geweest van sommige *Vaders* der *Kerke*; dog dat gezag maakt hen by ons nieteerwaardiger. Want die goede lieden waren zoo sterk bezig in 't stuk van *Geloof*, dat zy over de zaken der

li 2 *Nac*

„matieres de Foy,
 „qu'ils ne faisoient pas
 „beaucoup de refle-
 „xion sur les choses de
 „la Nature. Tertul-
 „lien, par exemple,
 „rend raison de ce que
 „les enfans ne vivent
 „pas lors qu'ils sont
 „nais au septieme
 „mois, d'autant que
 „ce mois repond a notre
 „Dimanche, Et qu'il
 „est dit qu'au jour du
 „Seigneur on ne don-
 „nera ny ne prendra
 „en mariage. Saint
 „Hierome a cru que
 „le Soleil s'eteignoit
 „tous les soirs dans le
 „mer en se couchant,
 „Et que Dieu chaque
 „matin en creoit un
 „nouveau a l'Orient;
 „il le prouve, parce
 „que les habitans des
 „cotes Occidentales de
 „l'Europe, Et de l'A-
 „frique au moment
 „que le Soleil se cache
 „sous l'Horizon, enten-
 „doient un grand
 „bruit pareil a celui
 „d'un fer chaud plon-

Natuur niet veel op-
 merking namen. Ter-
 tulliaan, by voorbeeld,
 geeft reden waarom de
 kinderen niet leven,
 als ze op de zevende
 maand ter wereld ko-
 men, om dat die
 maand met onzen
 Zondag overeenkomst
 heeft, en om dat 'er
 gezegd is, dat men
 op den dag des Hee-
 ren niet zal uithuwe-
 lijken, nogte trouwen.
 St. Hieronymus geloof-
 de, dat de Zon alle
 avonden in Zee ging
 nederzinken, en dat
 God alle morgen in
 't Oosten een nieu-
 we schepte: 't welk
 hy daar meê bewees,
 om dat de bewoon-
 ders van het Weste-
 lijk gedeelte van Euro-
 pa en Afrika, op dat
 oogenblik, als de Zon
 zig onder den Gezigt-
 sinder verbergt, een
 groot geraas hoorden,
 gelijk als van een heet
 yzer, in 't water
 geplompt. En St. Au-

„ge dans edu. Et gustijn heeft ontkent
 „Saint Augustin da dat 'er Tegenvoetelin-
 „nie les Antipodes, gen zijn, tot zoo ver-
 „jusqu'a excommu re, dat hy de gene,
 „nter ceux, qui las die dezelve stelden, uit
 „admettoient &c. de de Kerk banden.

Uit twee brieven, die de Heer Menjot aan den Heer Puvrari sctrijft, bevinden we, dat hy zulk een Karteziaan is, die de gevoelens van Deskartes voor enkele spelingen van den geest, en niet anders als vernuftige vouden houdt: ik wil zeggen, dat hy die stelt onder den rang der dingen, welke, zoo ze niet waarachtig, ten minuten wel verzonnen zijn. De Heer Raschal plagt de Karteziaansche filosofie de *Roman der Natuur* te noemen, en een tweede historie van Don Quichot.

Eertijds (zegt hy) waren d'er geene andere, dan die in de Natuurkundige stellingen van Aristoteles zweeren, hoe gebrekkelijk dezelve ook zijn; maar thans ter tijd zijn d'en somnige Karteziaansche yveraars opgetezen, die alle de fracten van hunne gezindheid dommekragtiglijk staande houden enz.

Niemand kan eekter loochenen, dat Deskartes gelagt heeft de grondvest, en om zoote spreken, den hoeksteen der Natuurkunde; namentlijk dat alle natuurverschijnselen af hangen van zekere verbeeldingen, en bewegingen van onbevattelijke kleine lichamen. Maangelyk eertijds by de Joden niemand het Hooghied mogt lezen voor zijn dertig jaren, alzoo was het te
 P. 115, 118.

wenschen; dat elk een de boeken van Deskar-tes niet mogt lezen voor dat zijn oordeel geleid was om het goede aan te nemen, en 't quade te verwerpen. Want wy bevinden dagelijks, dat jonge luiden, die ligt bevooroordeeld worden, als ze Deskartes drie of vier maanden gelezen hebben, zig inbeelden straks zeer groote Filozofen te wezen, die oude Schryvers verachten, en wanen de Natuur gansch naakt gezien te hebben, 't welk hen zoo voorbarig maakt, dat hunne onwetenschap ongeneeffelijk werd.

Zoo 't waar is, dat Deskartes van zins was een stelsel der Artsenykunde op zijne beginselen te maken, hy is gelukkig; dat hy voor het volvoeren van dat opzet gestorven is; want hy zou vreemde gedrochtelikheden hebben aan den dag gebracht, die zijn eer zouden bevlekt, en 't welk nog arger is, vele kranken het leven gekost hebben.

En verder: *De Natuur der menschen*.

Het is de hoogste ligtvaardigheid, te gelooven dat Deskartes door zijne onderstellingen de Natuur ontzwagteelt heeft, daar de rechte Filozofen tot nog toe ter goeder trouwe beleden hebben, dat zy den oorsprong van vele natuurlike uitwerkstelen niet kenden. Want, ey lieve, kan men volgens de Karteziaansche beginselen wel uitleggen, waarom een dief in zijn dolheid geplagd word teffens van een vervaarlijken dorst, en van een schrikkelijken afkeer van water? of waarom de slang 'Aspis met een byna onbegrypelijke beet op staande voet in 's menschen lichaam een venijn spreid, 't welk in een zeer korten tijd al het bloed verstijft; waar uit een doodelijke

lijke swimering volgt? daar in tegendeel die vernijgige stoffe, konnende niet anders wezen, als zeer fyt, en gevolgelijk zeer hevig, het bloed veel eer moest brengen in beweging, dan tot stillstand. Nog word ten voorbeelde bygebragt de (a) befchrijving, die Deskartes van den honger en van de dorst der dieren doet. Deze komt den Hr. Menjot zeer belachelijk voor, geloovende, by aldien Deskartes Natuurkunde in Rabalais tijd was uitgekomen, dat die fnaak (die Scotus fpietsvindigheden *Barbouillamenta Scoti* noemde) dezelve zou hebben ten toon gefield.

Deze zijn yver tegen Deskartes Filozofie munt nog meer uit zijnen (b) brief uit, waar mede hy den Heere Huet begroet; en in een (c) andere, aan een zijner vrienden gefchreven, waar in hy de Kartezianen niet wil toeflaan, dat de beesten enkele gevoeledooze werktuigen, en dat alle hare bewegingen enkel werktuigelijk zijn; by gevolg niet van haar wil af hangende. Hy meent niet zeer onwaarfchijnlijk te zijn, dat God in de beesten, ten tijde van hare ontfangeniffe, zoude konnen fcheppen een lichamelijke en fterffelijke ziel, met yder van haar foort over een komende. Hoe konnen (zegt hy) de Kartezianen het loochenen? Zy, die, zonder eenige noodzakelijkheid, God in onze werkingen doen tuffen komen, als de eenige beweger, en naaffte? Of wie heeft de Heeren gezegt, dat God niet in den beginne de beesten gemaakt heeft niet hare zielen, welke daar na door voorttelng van beeft tot beeft zouden voortgaan? enz.

Dit eerste deel word besloten met een brief, die een zeker Parizaansch Tempelvoogd den 21sten van Wintormaand des jaars 1691 van St. Denis aan den Heer Menjot, ziek zijnde, schreef; en waar op de kranke met een loffelijke rondborstigheid drie dagen daar na zijn antwoord, hier ingelast, liet volgen.

Het tweede deel is alleen bezig omtrent godgeleerde zaken, en geschillen in den godsdienst; welke, dewijl ze (hoewel zeer vernuftrijk, rekkelijk, en vredelievende) my tot geen breede naschrijvinge konnen bekoren, ik slugs voor 't meerder gedeelte kortelijk zal aanhalen, op dat de lezer den Heer Menjot leere kennen, als een, die bequaam was om meer ander stoffe, als van Geneeskunde en Filozofie, te verhandelen.

Zie hier dan een Redeneringe over de middelen, om de waarheden van den Godsdienst te onderkennen, en ettelijke brieven, uit welker inhoud zijn afkeer van de geweldenary der Roomsche Kerk zoo wel, als uit zeker (a) vertoog zijn verwerping van het gevoelen der *abgemeene genade* ten vollen blijkt.

Hy is niet spaarzaam in 't uiten van zijn oordeel over de (b) verkiezing der Predikanten: daar op volgt de verklaring der woorden, *dit is mijn lichaam*, en een aanmerking over Peters bedrijf, toen hy Malchus het oor affabelde.

De Bisschop van Meaux word ook gezift in zijn voorreden voor de verklaring van Joannes Openbaringsboek; en de Heer Menjot doet ons zien,

(a) P. 226.

(b) P. 246.

ziet, dat des Bisschops praatje, als of *de (a) val van Babylon*, in de gemelde Openbaring beschreven, op de plondering van Roome door den Gottischen Alarik zoude slaan, gansch niet te pas komt.

Veel heeft hy te zeggen op het geschrift, dat in 't jaar 1686 uitquam, in 't Fransch getiteld *(b) aanmerkingen over de geschillen van den godsdienst*, en gemaakt van Pelisson, die zijn rokje had gekeert, en tot de Roomsche Kerke was overgegaan.

Niet min fraay is voorwaar zijn *(c)* vertoog over de manier, die men in zijn tijd gebruikte om de Fransche Onroomsche met de Roomsche Kerk te hereenigen.

Daar in hoort men hem, onder anderen, zediglijk het misbedrijf van den Oudvader Augustijn veroordeelen. Hy kan niet prijzen (dog wat Christelijk vernuft kan 't prijzen?) dat die Augustijn, met veel moeite tot het Christen-geloof gebragt, hem zelve zoo vinnig tegen de Donatisten aanstelde, dat hy, Bisschop zijnde, den wereldlijken arm van den Keizer Honorius tegen die arme menschen gaande maakte, en hen liet verbannen, en verderven. Hy besluit, dat de *(d) Afrikaansche en Barbaarsche wreedheden van dien Bisschop van Hippone tegen de Donatisten onververschoonelijke vlekken in zijn leven zijn*. Een allerwaarachtigste waarheid: en, zegt hy eindelijk, *Augustijn zou wijselijker gedaan hebben, indien by, in plaats van zig te laten verleiden door 't voorbeeld en de aanbitsin-*

(a) P. 280. (b) P. 303, en 356. (c) P. 399.
(d) P. 411.

gen van die Lybiaansche dieren (ik meent de Afrikaansche Bisschoppen, zijne amptgenooten) gebleven was by zijn eerste gevoelen; dat men niemand moest dwingen, om tot de eenigheid van Christus te komen, en daar toe geene andere wapenen gebruiken, als redenen en Reden, *nit vreeke, dat geslagene kettters geen vermomde Katholijke mogten werden.* Woorden, op den staat der Fransche vervolging tegen de Onroomsche zeer nadrukkelijk.

Het laatste is een net uitgepluift stukje, voorkomende onder den titel van (a) *Voorschrift van afzweringe voor de zoo genaamde Gereformeerde, die den Roomschen Godsdienst zullen willen omhelzen, volgens de uitlegging van de Leere der Katholijke Kerke, wegens de geschilstoffen, gemaakt door den Heere Bisschop van Kondom, toen Bisschop van Meaux.*

Een stukje, zegge ik, zoo fijn, en beknopt, als ooit tot ontdekking van de Paapsche babbelguchjes is uitgekomen; zonder omwegen, maar de zaken in 't hart treffende.

IX. HOOFDDEEL.

Suite de l'ESPION dans les cours des Princes Chrétiens, ou Memoire d'un *Envoyé secret de la Porte dans les cours de l'Europe*, ou Pon voit les descouvertes qu'il a faites dans toutes les cours ou il s'est trouvé, avec une dissertation curieuse de leurs forces, politique, & religion par * * * *Tome troisième & quatrième.*

Dat is,

VERVOLG van den Verspieder in de hoven der Christen-vorsten, of *brieven en gedenkschriften van een heimelijken Turkschen Gezant in de hoven van Europe: waar in men ziet de ontdekkingen van hem gedaan in alle de hoven, die hy bezocht heeft, met een aanmerkelyke redenering over hare kragten, regeerkunde, en godsdienst. Derde en vierde stuk. Te Keulen by Erasmus Kinkius 1697. in 12. 2'zamen 33 bladen.*

ZAl mijn lezer nog wel geheugen, dat ik in de twee laatste maanden des jaars 1697 de eerste wee stukken van dezen zoo genaamden *Ottomanschen Schrijver* in de Boekzaal bragt, waar

waar uit te zien was zijn oogmerk, vond, stoutheid, en aardigheid, om zoo wel de zaken der Christenen, als Turken, onder zijn pennepunt te doen vallen: nu zullen wy, ons tot die voorbereiding gedragende, een jaar daar na, het vervolg van deze gedenkbrieven hier en daar gaan doorneuzelen, van dien tijden plaats af, daar hy *quansuis* zijn tweede stuk afbrak; te weten het jaar 1646: ik hebbe ter loops gezien, niet alleen dat de Christenen en Mahometanen, maar ook de Joden in 't spel zullen komen.

De vier eerste brieven van het derde stuk, waar in de vermoemde Turk aan groote bevelhebbers in zijn vaderland het een en 't ander nieuws mededeelt, (zoo wegens de Muskovitsers, als van den toen overleden Prins de Kondé, en byzonderlijk zaken die Frankrijk treffen) zijn alleen getrekkend met het gemelde jaar 1646: maar de vijfde begint met het jaar 1647.

Onder die, welke tot het laatstgezeide jaar behooren, is de zevende, aanden Muftigefchreven, der Jezinge waardig; voor zulke, die de drie Rijksdienaars de Kardinalen Ximenes, en Mazarin eens in hunne bedrijven kortelijk willen vergeleken zien; dog ik zal my daar mede nu niet ophouden: daar sikkert veel ander verschoot voor mijn oogen. Laat ons slogs voorby gaan de mare (toen ter tijd zeer treurtoneelig en nieuw) van den handel, dien de Schotten met den ongelukkigen Britschen Koning (a) Karel de I dreven; en des Schrijvets aanmerkingen over

(a) Voor aan den achtsten brief, waar in dit vertels word, en achter aan in den aanwijzer, staat in plaats van Charles I. zeer qualijk Jaques.

over het (a) Manna , dat in Kalabrië valt : laat ons de Napelsche beroerte en de hachchelijke stouthed van Masanello den genen overlaten , die tot het overlezen dier bekende geschiedenisse gretig zijn ; zelfs het gedrag van den Kardinaal Mazarin daar omtrent : thans kan ik van my zelve niet verwerven , eender eenige aantekening te doen , als uit den brief , welke ons hier de zes en twintigste in rang voorkomt , en van geheel andere dan regeerkundige zaken spreekt.

De Turk pleegt daar in raad met eenen Abdel Melek Muli , Opziender van de Wyzaarts in Fez , wegens den ouderdom des werelds , en eenige Mahometaansche herffendweepery , die Adam en zijn Wijf raken. Hy verzoekt den gemelden Abdel Melek (als zijnde , volgens de Muzulmansche eertitelen , een man , die de wondergeheimen van 't Paradijs weet , die de wegen kent , langs welke d'Engelen door de hemelzalen spansseren , en die een goede kennis van de goddelijke wagers is) „dat hy hem ge-
 „lieve uit den droom te helpen , en te onder-
 „rigten , of dit magtige wereldsgebouw , dat
 „wy stukswijze zien , van heden of gisteren is ;
 „'k wil zeggen , van vijf of zesduizendjarigen
 „ouderdom , gelijk de Joden , en Christenen ,
 „gelooven ; dan of deszelfs jaren onze rekening
 „verre te boven zijn.

Wijders bid hy hem , een verklaring te willen doen van zeker gezigt , 't welk Omar , Mahomeths navolger , in d'Arabische tale , van den volgenden inhoud heeft nagelaten.

„Mijn ziel wierd eens schielijk als gevlengeld ,

(a) Lettre XVIII.

„geld, een Geest quam in my, en een fijne
 „wind verhief my op den top des bergs Uriel;
 „alwaar ik wonderbaarlijke dingen zag.

„Ik keek achter my om, en zag de voorle-
 „dene eeuwen; en zie! ze waren zonder getal,
 „en zonder begin.

„Ik zag de vier getijden des jaars, op den ge-
 „wonen tijd gaande, en wederkomende: en de
 „Zon behield haren loop, gedurende den tijd
 „van duizend en duizend gellagten.

„Ik telde een tienduizendtal van eeuwen, en
 „ondertuffen zag ik geen een uur, waar in de
 „duisternisse zig van den afgrond der stoffe had
 „afgezonderd, en waar in het hemelgewelf van
 „de Maan en Starren niet was beschenen.

„Terwijl ik deze dingen overpeinsde, gaf een
 „onbekende hand my zekere vogt van amber-
 „kleur te drinken.

„En na dat ik daar van geproeft had, bevoel-
 „de ik my wonderlijk versterkt, en mijne oogen
 „wierden zoo doordringend als die van een A-
 „rend.

„Een andere wind, veel sterker dan d'eerste,
 „hief een wolk op, en vervoerde my op een
 „zeer verheven plaats, veel hooger als de hoog-
 „ste bergen.

„Hier wandelde ik op de lucht, gelijk op een
 „marmere vloer.

„Ik Was verbaasd, en de verheffing van mijn
 „staat deed my vergeten dat ik sterffelijk was.

„Ik zag de Aarde verre beneden mijne voe-
 „ten, en ik aanmerkte dezelve als een mensch,
 „die d'er geweest was.

„Ze scheen my als een flukkerende klood,
 „en

„en zeer gelijk de Maan, maar veel grooter.

„ „Alle die d'een na d'ander het Aardrijk van hun geboorte af bewoont hebben, gingen my voorby, en hunne gedaantens schenen my verscheiden.

„ „Eerst streefden voor by my henen de * Halfpaardemannen, daar na de † Boks-voeten. Achter deze volgden de Engelen, en eindelijk de Menschen.

„ „Terwijl ik dit alles met verwondering beschouwde, hoorde ik een stemme, van achteren my komende, welke tot my sprak;

„ „Deze zijn de vier Ouderdommen des werlds, en de vier soorten van Wezens, aan welke ik de aarde ter bezittinge hebbe gegeven.

„ „De drie eerste hebbe ik uitgeroeit om hunne godloosheid: en wanneer de menschen de maat van hunne zonden zullen opgehoopt hebben, zal ik de trompet doen steken, en alles zal wederkeeren in het hol van stilzwijgendheid en duisternisse.

„ „Na dat ik deze stemme gehoord had, bevond ik my zelve wederom in een oogenblik op de Aarde, die ik van verre gezien had; en toen wierd ik gewaar, dat ik in een verrukking van zinnen was geweest.

„ Over dit zoogenaamde gezigt van Omar vraagt hy dan raad, begerig zijnde te weten, of het Aardrijk van alle eeuwigheid bewoonders gehad heeft, en of het wel tegen de Reden en het Geloof strijd, dat te gevoelen; dewijl de Maho-

* Centaures.

† Satires.

metaansche. Wetgeleerden zelf leeraren, dat de Aarde voor Adams schepping bevolkt was.

De Muzulmannen zijn gewoon beëvaarter en pelgrimaadjen te doen na een zekeren berg, waar op zy zeggen, dat Adam zijn gemalinne d'eerste maal van zijn leven zag: en uit deze historie haakt de verspieder het Turksche fabelwerk van d'Engelen, die voor Adams tijd op d'aarde zonden geleet hebben, en, om dat zy Gods bevel van Adam aan te bidden niet wilden gehoorzamen, in duivels zijn herschappen, en ten afgrond verstooten; alzamen onzwachteld met zoo veel grolwerk, en ondermengd met zekere Joodsche, Christensche en Heidensche aanmerkingen, in dier voegen te pas gebragt, dat men ligtelijk kan zien, voor hoe verre hy de Historie der Wereldmaking te grabbel werpt.

Klaarder blijkt het waar hy heen wil, als men hem hoort voorgeven, van iemand, versch uit Indiën gekomen, te hebben verstaan, dat de Indiaansche Wijzen, of Wijsgeren, *Brachmanen* geheten, in hunne taal, welke een byzondere tale der Wijzaarts is, beschreven houden, en als een Heiligdom onder zig bewaren, een historie van de Wereld, die meer als 30000000 jaren oud is.

De gemelde Brachmanen, zegt hy, noemen die taal *de heilige taal*, en willen, dat ze de eerste is geweest, die men sprak: gevolgelijk dat hunne boeken zoo oud zijn als de wereld.

Eindelijk als hy ook ten deele zijn denkbeeld van de goddelijke volmaaktheden ontdekt heeft, laat hy zig hooren, als of het niet moeijelijk zoude zijn de historie der Wereldmaking, van

Mozes

Mozes beschreven , door de boeken van de Brachmanen uit te leggen ; en de zes dagen , van hem gewaagd , over een te brengen met de vier gezeide ouderdommen des werelds ; nadeemaal een dag misschien een getal van tienmaalhonderd duizend jaren kan wezen , zoo wel als van duizend ten opzigt van God : En maar hier trekke ik 'er mijn handen af , en wil den ongelooovige niet langer aanhooren.

In den *zeven en twintigsten* brief vertelt hy het treurspel van de Siciliaansche avondgezangen ; dat is , hoe de Franschen in 't jaar 1282 op zeker klokkeluy ten bestemden dage altermaal door geheel Sicilië gekapotteert zijn : nevens een andere historie van een Notaris , die in den Napelschen oproer van Masanello zijn regte loon kreeg.

Naar luid van den *vijf en dertigsten* brief , waar in hy het treurig uiteinde van den hier voorens genoemden Koning Karel de I beschrijft ; en den handel zijner onderdanen verfoeit , had de Kardinaal Mazarin op 't ontfangen van die mare een affchrik getoont , en men hoorde hem 's anderen daags zeggen ; *dat hy , om de moord van dien Koning te wreken , de weerspannelingen in Engeland meer zonde gaan dwarsboomen , als hy hun Vorst had gedwarsboomt.* Opmerkelijk voor de genen , die in de geschiedenissen van die jaren onzer nog loopende eeuw wel ervaren zijn.

Aan Mahummed Hadgia , Turkschen geestelijk , bewonende het hol van den Profcet , in 't gelukkig Arabië , schrijft de Verspieder in zijnen *veertigsten* brief (ter gelegentheid dat hy van de ge-

woonte der Franschen en andere Christenen omtrent het onbeschroomd slagten van velerley beesten gewaagt) niet onvermakelijk eenige oude vertellingen van de aloudeste offerhanden, die aan God, of 't Godendom, wierden opgedragen, en welk een teedere meêdoogendheid de Wyzzaarts onder vele volkeren eertijds voor de stomme beesten hadden; besluitende dit alles met een bericht, dat de Westers-Christenen [*Nazareners* zegt hy] int dit stuk te werk gaan, naar dat de Roomsche Mufti (dus doopt hy den Paus) dien zy Gods Stedehouder noemen, hun aflat vergunt: *welke godloosheid zy durven staande houden, zeggende dat de Paus magt heeft, omme de overleveringen en inzettingen der Kruisgezanten, ja zelfs van Jezus kunnen Messias, te veranderen.*

Dorisslaar; Gezant van den zoo genaamden Engelschen Staat, na de voorbeeldelijke strafdood van Katel den I in 's Gravenhage gezonden, en aldaar vermoord, is meereendeels stoffe van den *vijftigsten* brief; en de naastvolgende, aan den Otthomanschen Mufti geschreven, is een verhandeling van het vertolken des Bibels door de Grieken en Christenen, mitsgaders eenige Mahometaansche aanmerkingen over Davids Harppgerangen, en Salomons Hooglied.

De laatste brief van 't jaar 1649 (deze is in rang de *zeven en vijftigste*) vertelt het afleveren en 't huwelijken van sommige wereldsgrooten; en valt eindelijk op de Zonverduisteringen: dat dan eenige regels ten opzichte van den Zonnestand in Jozua's en Ezechias dagen by komen.

Men

Men mag de *negen en vijftigste* en *zestigste* zonder achterdocht lezen: d'eerste, om daar uit een geheugenisververfing te maken van de drie Princen van den bloede, toen ter tijd in Vrankrijk vastgehouden; te weten de Princen van Kondé en de Conti, gebroeders van Longueville: de laatste, om een kort berigt van het * Juichjaar, te Roomen afgekondigd, mitsgaders het Joodsche Sabbathjaar, en de eeuwspeelen van de oude Romeinen te zien.

Uit de *vier en zeventigste* word ons de vonk oorzaak der oneenigheid tusschen de Brandenburger en Nieuburger Vorsten van den jare 1651 ontrekent: de *zeven en zeventigste* levert grofdikke grollen, welke voor gevoelens der Indianen wegens de eerste menschen te boek staan: de *acht en zeventigste* begrijpt een rommichd van twijfselkalling over geschillen die den Godsdienst raken: en in de *een en tachtigste* wil de Turk beweren, dat de besten ook vernuft en zedelijke deugden hebben.

Ondertussen ben ik stilletjes vele vertellingen van inlandsehe Fransche beroertens, en andere rijkszaken van dien tijd, voorby gestapt; blijvende een poosje stilstaan met het overlezen van een vertelling, in den *twee en negentigsten* brief aan des Sultans Grooten Aalmoessnier geschreven, wegens de edelmoedige milddadigheid van zeker † Kardinaal, waardig der vergeetelheid ontogen te werden.

„ Die groote Kerkeling had een vaste gewoonte van eens of tweemaal ter weke in een zaal

Kk 2

„ van

• Jubilé. † Hy kent den naam niet regt, maar twijfels of 't Farneze is.

„ van zijn paleis openbaar gehoor te geven aan
 „ alle arme, die zig quamen aangeven, uitdec-
 „ lende aan een ygelijk derzelve meer, of min,
 „ naar dat ze schenen te behoeven.

„ Een arme weduwe quam ten gezetten dage
 „ met haar cenige dogter, een mooy mensch,
 „ van vijftien jaren; en de Kardinaal, een won-
 „ derlijke zedigheit in 't cerbaar gelaat van beide
 „ bespeurende, moedigde de oude Vrouw aan,
 „ dat zy onbeschroomdelyk haar nood zoude
 „ openbaren.

„ Heere, sprak ze, ik ben vijf rijksdalers aan
 „ huishuur schuldig, welke ik niet weet te beta-
 „ len, dan op een wijze, die mijn ziel treft.
 „ Mijn huisheer wil my dwingen, dat ik hem
 „ voldoe met deze mijne eenige dogter (tot nog
 „ toe van my in alle deugden opgebracht) t'ziner
 „ schenlust over te geven. Dit kan van mijn hart
 „ niet, weshalven ik uwe Doorlugtigheid bidde,
 „ hier tegen raad te schaffen, en ons van dien
 „ wreedaart te beveiligen, tot dat ik met eerlij-
 „ ken arbeid het geld zal gewonnen hebben.

„ De Kardinaal, verzet over de onnoozele
 „ deugdzaamheid der vrouwe, beval haar goeds
 „ moeds te zijn, schreef fluks een briefje, zeggende
 „ dat zy het aan zijn Kaffier zoude brengen, die
 „ haar de noodige vijf rijksdalers zou aantel-
 „ len.

„ Overgroot was de vreugde der arme weduw.
 „ Ze bedankte haren weldoender duizendmalen,
 „ en ging regelregt na den Kaffier, aan wien ze
 „ 't briefje overgaf. Maar ze stond wel haast ver-
 „ baasd, als ze, in verwagting zijnde, van vijf
 „ rijksdalers te zullen ontfangen, vijftig kreeg.

Des

„ Des dagt ze of de Kaffier haar poogde te toet-
 „ sen , en wilde niet meer dan vijf aannemen ,
 „ zeggende dat ze van zijn Doorlugtigheid maar
 „ vijf geeft had , welke haar waren toegestaan .
 „ De Kaffier nogtans , niet twijfelende aan het
 „ duidelyk bevel van zijn Meester , zocht haar
 „ wijzer te maken , dog te vergeefs ; want ze
 „ nam niet meer als vijf rijksdalers : 't welk hem
 „ zoo vremd voorquam , dat hy te zamen met
 „ haar na den Kardinaal zelf ging . Deze , van
 „ de eerlykheid der vrouwe aldus bet overtuigd ,
 „ sprak tot zijn Kaffier quansuis ; 't is waar , ik
 „ hebbe in 't schryven van 't briefje my vergift , geef
 „ het my om te veranderen : en te gelijk een ander
 „ geteekend hebbende gaf hy 't aan de vrouwe ,
 „ met deze woorden . *Zoo veel opregtheid ver-*
 „ *dient belooning : ik schenke u vijf honderd rijks-*
 „ *dalers . Het gene gy daar van kunt sparen , be-*
 „ *waar dat om uw dogter daar mede uit te huwe-*
 „ *lijken .*

Het verhaal van verscheide zeeslagen tusschen de
 Hollanders en Engelsche voorgevallen , en by-
 zonderlyk van * die , waar in de beroemde
 Admiraal Maarten Harpertse Tromp sneufel-
 de , staat in den naastvolgenden drie en negentig-
 sten brief vervat ; en het is niet voorby te gaan
 om 't gene ik ga nasehryven .

„ De Fransche (dus meld de Verspieder) zeg-
 „ gen , dat Tromp , in de hitte van 't gevegt on-
 „ gemeenen dorst hebbende , een glas met wijn
 „ eischte . Aanstonds quam zijn knecht , die 't
 „ hem overgaf ; maar zijn hand , zoo als hy die

kk 3

„ na

* Geslagen in Oogstmaand 1653.

„na hem haalde, wierd afgeschoten. De Ad-
 „miraal, doot een edelaardig meédoogen getrof-
 „fen, stortte den wijn op 't boord uit, en liet zig
 „hooren; *'t is niet billik, dat ik mijn dorst ver-
 „sla met het bloed van zoo trouwen dienaar*: dog
 „naauwelijks had hy de woorden uitgesproken,
 „of een tweede kogel benam den Zeeheld het le-
 „ven.

Van dezen aanvang vinde ik den zes en ne-
 gentigsten brief; Men zou zeggen, dat de God der
 Nazareners bezig is met zijne aanbidders te ont-
 rusten. Daar op schrijft de Turk aan zekeren
 Bassa, wat al zoo genaamde voorbeduidfels van
 nakende rampen den Nederlanderen in 't jaar
 1653 zijn voorgekomen, 't verlies van oorlogs-
 schepen, hooge watervloeden, teekenen in de
 lucht, en 't aanspoelen van een Walvisch op de
 kusten van Oostende. Dan volgt 'er wat van
 (a) Kromwel, dog die quant heeft zijn rol in de
 Boekzaal al afgespeelt; en verder iets, zoo van
 de geboorte en 't leven des (b) Messias, als van
 de gezindheid der Essenen.

Na dat ik den Turk andermaal van de hoeda-
 nigheden der (c) beesten, van (d) Mozes Schrif-
 ten, en den Alkoran, van des Kardinaals (e) Ma-
 zarin's regeerkundige streken in 't uithawen van
 zijne nichten aan Princen van den bloede, van de
 (f) verduistering zijner oogen, van de (g) toe-
 bereidselen tot de krooning zijner Fransche Ma-
 jesteit, van (h) Tooveressen, in Vrankrijk ge-
 vangen, en eindelijk nog vijf brieven van ver-
 schei-

- (a) Zie den 97sten brief. (b) 98sten. (c) 100sten.
 (d) 102den. (e) 103den. (f) 104den.
 (g) 105den. (h) 106den.

scheiden inhoud doorneuzeld hebbe, voele ik mijn uittreksel-just van dit *derde stuk* voldaan, en trede derhalven tot het *vierde*, 't welk het laatste is, dat men tot nog toe, mijn's wetens, heeft in 't ligt gegeven.

't EERSTE, dat my in 't gemelde *vierde stuk* (twee en negentig brieven vervattende) der aanhalinge waardig schijnt, is de *viijfde brief*, waar in de Verspieder aanteekeent, met welke gedagten hy hem zelven op den dag van zijn geboorteverjaring onderhield: maar dewijl ik die niet ten halven, of stukswijze, mag naschrijven, zal ik een begerig lezer dat denkwerk lieft in 't geheel overlaten.

De *negende* vermeld de ziekte van den Paus Innocent de IX, te voren Pamfijlo genaamd, die zig, met al wat aan de Roomsche Kerk vast was, door zijn schoonzuster Donna Olympia liet beheeren; en de *dertiende* dezelve overlijden.

In den *zeventienden* lezen wy een wreede straffe, waar mede de Keurvorst van Saxon verkeren Wirtemberger inwoonder liet dood foelen, die bericht was een van zijne wilde beesten gedood te hebben. Nameentlijk die Vorst beval den gedoemden op een levendig Hart met zijn handen aan de hoornen, en met de beenen onder om den buik vast te boeijen, en het heeft met dien ballast in 't wild wech te jagen. Het Hart, die zwaarte op zijn schoften ongewoon, en door 't gerammel der ketenen half razend, liep over berg over dal, door dik door dun, door heggen en struiken, zonder stilstand, dertig Hoogduitsehe mijlen verr'. Toen viel het neer, en kon voor die reis niet langer loopen.

Daar quam juist eenig volk van Silezien, aan 't welk de half dood gestingerde Wirtemberger zijn droevig ongeluk bekend maakte, biddende dat zy medelijden met hem wilden hebben, en dat iemand uit den hoop hem wilde voortafmaken, om zijne elenden een einde te doen nemen. Maar, 't zy dat de vreeze voor des Vorsterrongenaê te groot, of dat 'er eenige andere reden was, men weigerde den rampzaligen dien dienst, en liet hem leggen. Het Hart, een poos gerust, en zijn nieuwe vlugheid hervat hebbende, begon wederom te rekken, en liep met versche woede zoo lang, tot dat het met zijn hoornen bons toe tegen de poort van een Klooster steuitte. De Monnikken met verbaasheid een mensch, dus op een Hart gebonden, jammerlijk bebloed, en geteisterd ziende, maakten hem strax los, en bragten hem alle bedenkelijke verquikking toe: dog wanneer ze uit zijn mond hoorden, door wat toeval hy zoo deerlijk mishandeld was, begonden zy te overdenken, of 't niet raadzaamst zou wezen, om de stoornis van den Vorst niet op den hals te halen, den half-ontzielden man weder vast te ketenen, zoo als zy hem gevonden hadden. Evenwel door het gesmeek van den mensch, en op rekening van hun geestelijk voorregt, namen zy hem onder hun bescherming; maar dien zelven nagt was hy een lijk.

Achter de vertelling laat zig de Verspieder hooren; *'t Is moeilijk te beslissen, of de Vorst of de Monnikken wel of qualijk hebben gedaan; maar de Franschen (want by deze onthield hy zig quantuis) die sedert een wijl geleert hebben wat hard*

te wezen, regtvaardigen het bedrijf van den Keurvorst, zeggende, dat het meidoogen een bartsstogt van wijven, kinderen, en gekken is. Zy houden 't voor een merk van een groote geest [was 't niet beter van een beest?] en den rijksstaf waardig, door geen zuchten, door geen tranen, van een rampzalige getroffen te werden, maar het hoofd te kreuken, of met een 's anders ongeval te lachen.

Stout en der deurschrapinge waardig is de drie en twintigste brief, enkel geschreven om de opstanding uit den dooden te betwisten.

d'Eerste, dien de Turk in 't jaar 1656 schrijft, is de negen en twintigste, dienende ter berigt van Ismaël Kaidar, Wetgeleerde der Mahome-
niansche gezindheid, wegens de reis, welke de Zweedsche Christine, dogter van den Koning Gustaaf Adolf, na Roome deed, hebbende voor af den Roomschen godsdienst aangenomen, en haar geërfde Koninkrijk haren Neef overgelaten. Ze loopt ten einde met een saamroo-
vend Italiaansch Klinkdigt, op de gemelde Konin-
ginne Christine toen ter tijd gemaakt, en te Roome aan het paleis van Farneze, waar in ze huis hield, angeplakt. Het verdient, om zija scherpe en sijne snee, dat ik 't hier voor ken-
ners van Italiaansche aardigheden naschrijve; dog teffens verdient niet alleen de edele geheu-
genisse van Christina's groote geboorte, maar ook van haar beroemde geleerdheid, en gunst aan vele Letterhelden bewezen, dat ik het on-
vertaald late.

Zie daar is 't.

Piazza, gabba & zoppa vienne dal Norte,
 Del Monarcha invitto l'indegna figlia,
 Mentre Pologna gente & si scompiglia,
 A vane pompe Roma apre le porte:
 Contre questi applausi l'un grida forte,
 Et in basse note l'altro bisbiglia,
 Corre La Sciocca gente, alla le Ciglia,
 Ride Pasquin del Papa, & della Corte,
 Su Su venite voi Ruffiani snelli,
 Et Portate a Christina 'stravagante
 Di Venere il Scettro ne i Pazzarelli;
 Vuol parer dotta, & e rozza pedante,
 E in bracciu amangiator di Ravanelli
 Vuol parer casta, & e Putane errante.

Indien het de beste punt- en klinkdigten zijn, die op de laatste klap, gelijk een vycrwerk, haar beste vertooring doen, zoo kunnen voorwaar deze vaarzen vry wel de schouwrolle uitsaam.

Het doopen van een Moorjaan te Parijs word in den drie en dertigsten brief beschreven.

„De Nazareners roemen grootelijks op Mu-
 „zulmannen, die zy nieuwelijks tot het geloof
 „in Jezus Maria's Zoon bekeert hebben. Den
 „drie en twintigsten der jongstleden maand wierd
 „een Moor van Tripoli in een Kerk dezer stad
 „gedoopt, en den volgenden dag met heiligen
 „oly besmeert, zoo als zy dat noemen, enz. Den
 „vijf en twintigsten streefde hy in witte kleede-
 „ren langs de straten, met bloemen bestrooid,
 „onder het geluid van vele specktuigen, die
 „voor den ommegang gingen. Als hy in den
 „grooten Tempel van deze stad quam, reikte
 „hem

„ hem de Priester dat gene toe, 't welk men
 „ voorgeeft het lichaam des Messias te zijn, dog
 „ dat niets anders is als een Ouwel, met de beel-
 „ tenisse eenes gekruisten. Deze Ouwelen wor-
 „ den van de Bakkers alhier gemaakt, die dezel-
 „ ve aan de Priesters verkoopen: ondertuffen
 „ houden die laatste niet op, het onwetend volkje
 „ wijs te maken, dat zy, door middel van vier
 „ woorden uit te spreken, elken ouwel in een
 „ onsterffelijken God kunnen hervormen.

„ De afgevalle Moor stelt zig aan vol yver en
 „ godsdienstigheid. Dikwils gaat hy ter Kerken,
 „ en beziat de heilige plaatsen. Hy gaat langs
 „ straat met een *Paternoster* aan zijn hand, het
 „ welk dat volk voor een merk van eerbied tot
 „ de Maagd Maria, Jezus Moeder, neemt. Zy
 „ denken niet eens, dat hy misschien omtrent
 „ hun godsdienst een veinzaart is, en dat hy,
 „ in plaats van de Maagd aan te bidden, God
 „ alleen bid, gelijk alle ware geloovige doen,
 „ die zig onder het opzeggen van de goddelijke
 „ zielstogten alzoö wel van zulke koraalkettrin-
 „ gen bedienen, als de Christenen gewoon zijn
 „ in 't herhalen van hun *Ave Maria*; zijnde,
 „ zoo ze zeggen, de Groetenisse, dien de En-
 „ gel Gabriel aan de Maagd deed, toen hy in
 „ haar bedekamer trad.

„ Hoe het hier moeé gelegen zy, of niet, hy
 „ krijgt dagelijks door zijne godsdienstige gebaar-
 „ den veel gelds: enz.

„ Maar deze Moor is de Man alleen niet,
 „ op wien ze roemen. Zy verplichten meer
 „ andere gevangenen, om Christensch te wer-
 „ den, of met miizaamheid, of met geweld.

„ Dus

„ Dus is de perfoon , voor twaalf jaren door
 „ die van Maltha op zee genomen, en by de
 „ Christenen voor een Zoon van den grooten
 „ Heer zelf gehouden; onlangs ook Christenſch
 „ gemaakt; hebbende plegtiglijk en openlijk de
 „ Muzulmanſche Wet afgezworen; onzen heil-
 „ ligen Profeet vervloekt, met alle die van zijn
 „ afkomst zijn; en, met een woord gezegd,
 „ alle de gene, die aan den Alkoran gelooven.
 „ Hy is op weg om tot groote ampten in de
 „ Roomſche Kerk gevorderd te werden. Men
 „ noemt hem *Vader Ottoman*, en nu pocht men,
 „ des Turſchen Gebieds waarachtigen erfgenaam
 „ bekeert, en als in bewaringe te hebben.

„ De roemruggigſte nogtans van alle de Na-
 „ zarener aankomelingen is Dom Philips, Zoon van
 „ den Dey van Tunis, enz. Deze Vorſt is
 „ thans te Valenze onder het rijksgezag van den
 „ Spaanſchen Koning, die hem een groote jaar-
 „ ſijkelijke wedde heeft toegelegt; en verlof ge-
 „ geven om een Princeſſe in die landſtreek te
 „ trouwen, zeer ſchoon, en vernuftrijk, dog
 „ niet groot van geldmiddelen; by welke hy reeds
 „ een zoon heeft. Men zegt dat de Koning van
 „ Spanje voornemens is, een magtige vloot toe
 „ te ruſten met alle noodzakelijke voorraad tot
 „ een krijgſtogt, en daar mede dezen Vorſt na
 „ Tunis te zenden, om het gebied aldaar op te
 „ eifſchen; by weigering, een landing in dat rijk
 „ te doen, en het geeifchte met den degen te
 „ vorderen. Dog ik geloove dat het een Spaanſche
 „ Rodomontade is. De Franſche en Engeliſche
 „ hebben hem werks genoeg in Europe verſchaft,
 „ om hem van zodanig een onderneming in
 „ Ame-

„Amerika af te houden. Wat 'er van wezen
 „mag, de Christenen spreken van Dom Filips
 „zeer breed, en de Spanjaarden vleijen zig met
 „de hōpe van door zijn hulp een groot gedeelte
 „van Tartarië te zullen veroveren, om dat hy
 „vele vrienden en groot aanzien heeft.

Of 't al zuiver Muzulmansch is, dat over de
 hachchelijkheid en den oorsprong van 't quaad,
 over de Deïsten in Europe, en over de opregte
 broederschap die de oude Arabiers onderhielden,
 in den zes en dertigsten brief staat, laat ik ande-
 ren oordeelen.

Den een en veertigsten sluit hy met het vol-
 gende verhaal, aldus luidende.

„Wie moet niet lachen om de zotterny der
 „Spanjaarden, die gewoon waren in een zekere
 „stad, zoo menigmaal als zy in of uit de Kerk
 „gingen, te spuwen tegen zeker beeld van een
 „zwart mensch op een ezel zittende, 't welk
 „aan de poort staat. Een Gezant des Keizers
 „van Maroko, hebbende in die stad des volks
 „ydelheid gezien, vraagde den Koning *wiens*
 „*beeltenis het was*, en kreeg tot antwoord;
 „*Mahomet, de Profeet der Arabieren. Dat kan*
 „*niet wezen*, hervatte de Gezant, *want onze*
 „*Profeet heeft nooit als op Kemels gereden. Het*
 „*zal veel eer het beeld van den Messias zyn,*
 „*die men uitdrukkelijk zegt op een Ezel gery-*
 „*den te hebben.*

„De Koning, met zulk een bescheid verle-
 „gen, pleegde daar over raad met zijne priesters,
 „en schriftgeleerde, welke altemaal besloten,
 „dat de Gezant wel had gesproken. Hier op,
 „in plaats van hunne gewone smaadheid aan 't
 „beeld

„beeld te bewijzen, vervielen zy in een andere
 „buitensporigheid, bouwden ter eere van 't
 „zelve een Kapel, en deden het van dien tijd
 „af goddelijke eer aan.

Aan den Jood Nathian Ben Saddi schetst de
 Mahometaan het leven en de wonderdaden van
 Mahomet in den zes en vijftigsten brief, mee-
 rendeels in deze volgende grollen en verdigtſelen
 beſtaande.

„Zijn Moeder baarde hem, zonder dat ze
 „eenige ſmart leed, en hy was nauwlijks ge-
 „boren, of hy groette haar, en ſprak; *ik be-
 „taige, dat 'er maar een God is, en ik ben zijn
 „Afgezant.*

„Hy was van natuur beſneden, en quam ter
 „wereld zonder voorhuid.

„Op 't oogenblik van zijn geboorte wierden
 „Duivelen verboden, boven de Maan-kloot te
 „klauteren, en uit de vier hoeken des vierkan-
 „ten Tempels hoorde men vier ſtemmen: d'eer-
 „ſte; *Nu is de Waarheid gekomen, en alle leſ-
 „gen zal ter Helle keeren.* De tweede; *Heden
 „is de Gezant van uw volk geboren, en de Al-
 „magtige is met hem.* De derde; *Een boek,
 „vol licht, is u van Gods wegen gezonden.* De
 „vierde; *O Mahomet, Wy hebben u gezonden;
 „om onze Profeet, Apostel, en Leidsman des
 „werelds te zijn.*

„Als hy, pas vier jaren oud, met het zoontje
 „van zijn minne op 't land was, giug hy aan de
 „voet van een berg in een hol om te bidden.
 „Straks quam d'Engel Gabriel en ſprak *Bismil-
 „lahi rrahmani rrahimi &c.* In den naam van
 „den barmhertigen God, ik ben tot u, wel ge-
 „liefd

„ liefd kind, gezonden, om de wortel des quaads
 „ uit uw hart te rukken; want uwe gebeden heb-
 „ ben de poorten van 't Paradijs geopent. Ma-
 „ homet antwoorde; *De wille van uw Heer,*
 „ *en de mijne geschiede!* Toen opende d'Engel
 „ hem met een diamante mes, nam zijn hart,
 „ en drukte d'er de zwarte smet uit, dien hy van
 „ Adam had geërft: daar na stelde hy 't hart op
 „ zijn plaats, zegende het kind, en vertrok na 't
 „ rijk der onzienelijke.

„ Van dien tijd af wierd de jonge Mahomet
 „ groot, onder het bestier van zijn oom Abu
 „ Yalch, die hem by een schoone rijke weduw
 „ besteedde.

„ De naam der vrouwe was Chadijah. De-
 „ ze had te voren een gezigt gehad, dat de Zon
 „ van het hemelgewelf boven haar huis quam da-
 „ len, van waat ze haar glans over Arabiën,
 „ Egypten, Perziën, en eindelijk door de gan-
 „ sche wereld verspreidde.

„ 't Verdigtsel luid verder, dat de jeugdige we-
 „ duw dit gezigt aan een wijzen Startewikker
 „ verteld hebbende, van hem tot antwoord kreeg,
 „ *Ga in uw bad, gezegende weduw, en doe uwe*
 „ *gewone zuiveringen; want binnen korten tijd*
 „ *zult gy met den grootsten Profeet des werlds ge-*
 „ *trouwd zijn.* Als ze den Voorzegger na het
 „ land, de stam, en den naam van haren toeko-
 „ menden Bruidegom vroeg, zeide hy, dat het
 „ een Arabier van Mekka, uit de Stamme Ko-
 „ rei, en zijn naam Mahomet was.

„ In dien tijd wilt Chadijah nog niets van Ma-
 „ homet, maareen kleine wijl daar na quam zijn
 „ oom Abu Yalch, die hem aankond. Toen
 „ kreeg

22 kreeg ze berigt van zijn land, stamme, en
 22 naam: want Mahomet was de Zoon van Ab-
 22 dalla, afkomstig van Bani Haschim, een door-
 22 lugtig geslagt van de stamme Korei. Op de
 22 reis, die Mahomet na zijn lief deed, gebeur-
 22 de dit wonderwerk. Als hy den leidsman
 22 van de Karavane in een zekeré plaats digt by
 22 een Joodsche vergaëring zou wagten, had hy
 22 naauwelijks zijne voeten op den drempel gezet,
 22 of alle de Lampen die in de Synagoge aan ke-
 22 tenen vast hingen, vielen los ter aarde. 't Volk,
 22 hier door ontteld, nam haar toevlugt tot de
 22 Rabbinen, om de uitlegging van zoo vrem-
 22 den wonder te vernemen, en deze gaven, na
 22 hunne gepleegde Kerkgebarent, dit bescheid;
 22 *In de overleveringen der ouden is gezegd, dat*
 22 *op zulk een uur, als een Arabier, Mahomet*
 22 *geheten, in onze Kerkvergadering zal komen,*
 22 *God de Kandelaars van hare plaatsen zal wech-*
 22 *nemen. Dit zal zekerlijk nu geschied zijn:*
 22 *daarom laat ons hem vast houden, op dat Izraël*
 22 *geen smaadheid overkome. Maar zie daar,*
 22 *zoo als ze met hun overleg bezig zijn, qua-*
 22 *men twee Engelen, en voerden Mahomet te*
 22 *Mekka, alwaar hy wel haast de rijke Chadijah*
 22 *trouwde.*

Maar ik ben dit walgetijk beuzelen al beu.

Eindelijk schrijft de Verspieder in de laatste
 zijner brieven van 't jaar 1659 het Vroëverbond
 tusfen Vrankrijk en Spanje getroffen, het hu-
 welijk van den Franschen Koning met de Spaan-
 sche Infante, en de herstelling van den Prins van
 Konde, wiens inhaling aan 't hof, nevens eeni-
 ge byzonderheden van zijn leven, wat verder

in den vijf en tachtigsten brief gemeld word. De zeven laatste rollen meest over de aanmerkelijkste geschiedenissen in den jaer 1660 hier en daar voorgevallen: dog hoedanig de stoffe zy, welke de vermoede Schrijver onder zijn penne neemt, hy laat zijn vry vernuft over al, zonder breidel doordraven.

X. HOOFDDEEL.

Specula Physico-Mathematico-Historica notabilium ac mirabilium sciendorum, in qua *Mundi mirabilis Oeconomia*, nec non mirifice amplius & magnificus ejusdem abdite reconditus, nunc autem ad lucem protractus, ac ad varias perfacili methodo acquirendas scientias in epitomen collectus *Thesaurus* curiosus omnibus Cosmosophis inspectandus proponitur. Opus omnigena eruditione ac rerum memorabilium argumentis conspicuum, cuius hominum statui perutile: quo *universa natura majestas* in triplici mundo Coelesti, Aërio, & Terrestri, ob miras ex optimorum in diversis seculis illustrium scriptorum monumentis depromptos eventus, experimenta, casus, & effectus palam, sincere solide & enucleate ostenditur; *quidquid & ubi in facun-*

XIII Deel. LI do

do Natura utero rursus, infolitum & potentosum est, ingenue recensetur, authore JOANNE ZAHN, sacri & candidi ordinis Præmonstratensis Canonico &c.

Datis,

Natuur- en Wiskonstige Historische Kijktoren der aanmerkelyke en wonderbare wetenschappen, waar in de wonderre Huishoudings des Werelds, misgaders deszelfs verwonderlyk ruime en heertijke diep verborgen, dog nu in 't licht gevoerde, en om verscheide wetenschappen op een zeer gemakelyke wyze te verkrijgen tot een begrip gebragte Schat voor alle opmerkende wereldkundigen ter beschouwinge word voorgestelt. Een werk, door allerley geloofwaardig en bevestiging van gedonkwaardige zaken aanzienlyk, voor menschen van alle stand zeer nut: waar in de heerlijkheid van de gansche Natuur in de droevterley Wereld, de Hemelsche, Leegruwestige, en Aardsche, van wegens de wonderbaarlyke gebeurtenissen, bevindingen, gewillen, en uitdwerkels, uit de getinkschriften der beste en in verscheide oerwen doorlinge Schryvers, openlyk, vast en nauwkeuriglyk aan-

aangevozen, en alles wat over al in de vrugtbare baarmoeder der Natuur zeldzaam, vreemd, en gedrogtelijk is, zuiverlijk gemeld ward, door JOAN ZAHN, Kanonik enz. Te Neurenberg by J. Ch. Lochner 1697. 3 stukken in fol.

GEleerde, en die tot de Wiskonst, de Groot-Vorstin van alle wetenschappen, toegang hebben, kennen dezen Schrijver uit zijn braaf * boek, van hem over de Verregezigtkunde uitgegeven, waar in hy uit beginsselen van natuurlijke en door konst bewrogte zaken, aantoonde de geheimen van de Verrekijkers, en meer andere konstglazen, welke hy met het gestel eenes menschelijken oogs vergeleek, om ons zeer duidelyk te doen begrijpen de redenen van de uitwerksels, die men door de gezeide konstglazen dagelijks bevond, en die misschien van de nakomelingen nog vry grooter en wonderbaarlijker zullen bevonden worden, by aldien de liefhebbers van die fraaije wetenschappen en handhavers van aardige werktuigen met zoo groot een yver daar in voortgaan, als de Konstenaars dezer byna afgeloopene eeuw tot verbazing der aanschouwers reeds gedaan hebben.

Wat dit werk belangt, een ygelijk, die het maar ter vlugt eens doorbladert, zal wel haast sichten, dat de arbeidzame maker alle zeilen byge-

L 12

zet

* *Oculus artificialis teleiopicus, &c. Gedrukt te Wurtzburg 1685. in fol.*

zet heeft, om een zwaar boek uit te leveren, en door langdurige naarstigheit byeen te zamelen een groote menigte van aanmerkingen uit zeer vele Wijsgeren, Hemelmeters, Zee- en Landbercizers, Natuurkenners, Artsen, geloofwaardige en ongeloofwaardige Schrijvers op alles wat het menschelijk verhuft kan slijpen. Tussen beiden komen kaarten, en printen, zoo fraay om te beschouwen, als men zelden in Hoogduitschland gedrukt vind.

In het EERSTE STUK, met de Wereld, en defzelfs verwonderlijk maakfel, aanvang nemende, rolt het onderzoek van den Heere Zahn niet alleen zeer omftandiglijk over de Wereldmaking, in zes dagen volbragt, zoo als ons de Bibel leert; over de stoffe des Werelds, het bederf der lichamen, der dingen aantenschakeling, 's Werelds heerlijkheid, grootte, en nette schikking van deelen, ook over de verscheide wereldstelsels, als van Ptolomeus, Kopernikus, en Tycho Brahé; maar ook byzonderlijk over het Hemel- en Star-gewest, waar in hy van de opmerkelijkste verschijnselen handelt, mitsgaders van 't meeste, dat oude en nieuwe wegens de beschouwing van de Zon, Maan, en Gestarntens hebben te boek geflagen: ik zwijge van de Hairstarren, of Staarstarren, omtrent welker gezigt hy meerendeels uit den Polak Lubienitzki een lijst van alle dezelve, sedert 's Werelds opkomst tot Christus'geboorte, en wederom van Christus'geboorte tot dezen tijd toe, optelt.

Breed is hy in de navorfing der Starrewikkery, of Voorzegging-konst uit de Starren, en hebbende den grond van die gewaande Wetenschap,

ſchap, met alle de Konſtwoorden, die daar toe behooren, de natuur der Hemelteekenen, en Dwaalſtarren, en daar onder duizenden van ongegronde dwceperyen voorgesteld, beweert hy, zoo voor, als tegen, de verſchillende gevoelens der Starrekragtkenners, en toont teffens de valsheid en onzekerheid der Geboorte-uurkijkers, en Planeetlezers (zoo als men dat volk noemt) met vele drangredenen.

Na deze wijduitgerekte ſtoffe beziet hy de Lucht, deſzelfs zwaarte, aan- en uitzettende kragt, en verſcheiden aart in Europa, Aſia, Afrika, en Amerika; wijders de ſtoffe, oorzaak, kragten, en verborgene eigenschappen der Winden: daar dan nevens gaan de uitwerkſels der Verhevelingen, en een beſchrijving van ontelbare byzonderheden in Koude, en Hitte, in Wolken, in Dauw, in Nevelen, in Regen, in Hagel, in Sneeuw, in vyerige Lugteekens, in Byzonnen, Bymanen, in Weerligt, in Blixem, en in Donder voorkomende.

Van den Hemel daalt Hy in het **TWEEDE STUK** op de Aarde, en ſchetſt daar zijnen lezer dat gedeelte des Werelds in zijn vorm, en gelegenheid. Hy geeft eerst een zekere algemeene beſchrijving der Aardklootkunde, daarna van de vier deelen des Aardrijks in 't byzonder. Hy onderzoekt het getal van de Inwoonders der Aarde, hun geloof, en godsdienst. Hy verhaalt het aanmerkenswaardigſte, dat hem in de bladen der Natuurbeſchrijvers ontmoet is van Bergen, onderaardsche Holen, Vlakten, Velden, Ertsgroeven, en daar in wonderlijke vertooningen van Gesteentens, Goud, Zilver, Koper,

per, Yzer, Tin, Lood, Quikzilver, verholte Vyeren, en vyerbrakingen uit gebergten in verscheide Wereldstreken, Waterbronnen, Artzneywateren, Vloeden, Meiren; eindelijk hy spreekt daar in van de Zeeën, hare wonderen, en bewegingen, van 't schokken des Aardkloots, en van Aardbevingen, met derzelver voortteekenen, en rampzalige uitwerksels.

Dan worden de Aardgewassen, Boomen, Heesters, Struiken, enz. van den zeer belezen Man ten Schouwburg gevoert.

Hier zien we, na een beknopte ontvouwing der woorden, en benamingen, in de Kruiskunde gebruikelijk, de ontleding der groeibare dingen, zoo als de geleerde Nehemias Grew die begroep en ondervonden heeft. Hier worden ons de gewassen ontbloot in hare Zaden, Wortels, Stelen, Uitspruitsels, Takken, Bladen, Bloemen, en Vrugten. Hier doet zig op de historie der groeiing, en haar natuurlijke schikking, en gebruik der deelen. Hier leeren we regelen, en lessen, aangaande de konst der Hoveniers, zoo tot het voortqueeken van bloemen, als van moeskruiden, en aardgewassen, die de kenken eigen zijn; byzonderlijk van sommiger zeldsamen krachten, werkingen, en eigenschappen.

Verder gaat de Heer Zahn in dit zelve tweede stuk ook de dieren bezigtigen, en laat niets onderzocht van 't gene dat tot het dierlijk behoort. Daar geeft hy ons een vertooning van de dieren in 't gemeen, met aanmerkingen eerst over de volmaakte viervoetige landgediertens, derzelver voedsel, en aart; vervolgens over zekere viervoetige tamme of huisselijke dieren. Daar

vinden we de kenteekenen van goede Paarden, Ossen, Stieren, Lammen, Rammen, Schapen, Bokken, Geiten, Varkens, Ezels, Muilen, Katten, en Honden: achter alle welke de historien der Vogelen, Vissen, en kruipende beesten, eindelijk ook van de gekorve diertjes word bygevoegt.

Het DERDE STUK levert een gansche wereld in't klein, den mensch namentlijk met alles wat in hem, en aan hem vast is. Zie hier, lezer, uw eigen maakfel, of vormfel, zelfs eer gy van uw moeder in 't licht wierd gebragt.

Zie hier, en verwonder u, de wonderlijke kracht der inbeeldingen in zwangere vrouwen, en de uitwerksels daar van op hare vruchten.

Zie hier, en verschrik niet, een rolle, volschreven met alle soorten van wanschepsels, sordert Christus geboorte ter wereld gekomen. Zie hier het allerkonstrijkste gestel van 's menschen lichaam, en wat sommige voorgeven uit het bezigtigen van de trekken uwer leden te konnen gissen. Om kort te gaan, zie hier, Reuzen, en Dwergen, groene, en grijze, sterke, gezwinde, en langlevende.

Wanneer gy uw lust aan zoo menigvuldige voorwerpen zult geboet hebben, wat kan u vermakelijker vallen, als den eerwaardigen Schrijver voor 't laatste te hooren uitleggen de kracht der menschelijke ziele, waardoor we boven andere dieren uitmunten, en welke eigenlijk den mensch maakt? Gy kunt hier spanfieren in een lusthof van oude en nieuwe vertellingen, wegens het vermogen en de wonderen van dat allerver-

wonderlijkste deel des menschen, 't welk zoo lang als 'er menschen zijn, stoffe van diepzinnige biespiegelingen zal uitleveren. Gy kunt uw leesgraagte opwekken met het lezen van de vreemde gevallen, uit honger en dorst ontstaan. Gy kunt uw hart ophalen met het bekijken van de ademhaling, en de van ouds zoo genaamde vijf zinnen. Gy kunt uw geheugenisse ververschen met wetenswaardige opzamelingen van wonderen der Geheugenisse, en Inbeelding, van Waken, van Slapen, van Droomen (de geheele droomkraam, en droomuitleggers daar onder begrepen) van Kennisse, van Vernuft, en van Wil. Ten laasten, weetgierige, gy kunt, na zoo groot een overvloed en verschoot van gerechten, voor banketwerk na huis dragen een geheel boek vol leerzame vermaningen, of waarschuwingen, omtrent het bestieren van uwen wil tot verkrijging der regte Wijsheid, en tot waarneming van de Christelijke Zedekunde, 't zy dat gy een Priester, of Kloosterling, Vorst of Hoveling, Amptenaar of vergeten Borger, Regter, Raadsheer, of Pleiter, Soldaat of Gerigtsdijenaar, Arts, Koopman, Ambagtsman, of Scholier zijt; want tot deze altezamen, en tot een ygelijk van hen in 't byzonder, worden de lessen gedaan.

Der bygebragte staaltjes van zeldzame voorvallen, en vreemde historien, die tot yder verhandeling der drie stukken behooren, kan de lezer keur vinden, tot zatheid toe. Ik hebbe geen van dezelve aangetrokken, om dat ettelijke uit dien overgroeten hoop misschien by vele zoo luttel geloof als by my zullen vinden. Onder deze

deze stelde ik de * toovery van een Laplander, die, ten verzoeke van den geleerden Schefferus, te Stokholm op de mart, een wagen, met hooy geladen, teffens met de Paarden, daer voor gespannen, door een geweldigen tooverwind zeer hoog in de lugt deed op voeren, en, zonder schade, wederom op de aarde nederdalen.

XI. HOOFDDEEL.

Hermanni Witsii animadversiones irenicæ ad controversias, quæ, sub infaustis Antinomorum & Neonomorum nominibus, in Britannia nunc agitantur.

Datis,

Vredelievende aanmerkingen van Herman Wits over de geschillen, die, onder de gehaatte benamingen van Tegen-Wetgezinde en Nieuwe-Wetgezinde, thans in Engeland zweven. Te Utrecht by Willem Vande Water 1697. in 12. 12 bladen.

DE waarheid van de spreuk, die ons verzekert dat Liefde de band der Volmaaktheid is, word van den Heer Wits op een doorgeleerde wijze in deze zijne aanmerkingen over de

L1 5 thans

* Ze staat vertelt in het tweede stuk p. 347.

thans in Engeland zwevende Godsdienst-geschieden, met zoo veel vredelievendheid, in zijn voorreden aan d'Engelsche godgeleerden, bekragtigt, dat ze den Lezer ongevoelig derwaarts trekt waar op zijn gansche toeleg doelt. My kwam de gezeide voorreden, zoo aantrekkelijk voor, dat ik het voor een soort van verlies rekende, dezelve niet eer als nu in handen genomen te hebben, zoo haast ik d'eenvoudigheid van 't Enangely met de Liefde der eerste tijden gepaard zag, nu helaas door drift en eigen wijsheid vervlogen. Want om de Liefde te herstellen worden hier voortreffelijke lessen gegeven, en tot geen ander einde is dit werk, ten verzoeke van eenige uit Engeland, in 't licht gegaan.

't Gene men hedendaags in dat rijk meest betwist, word van den Hoogleeraar onder (a) zes hoofddeelen verrat, die weder verscheide onderdeelen hebben.

Hoe Christus onze zonden op zig geladen heeft toont hy uit de slagtoffers des Ouden Testaments, en ontwind derzelver schaduwen. Dan past hy die op Christus, en verklaart by die gelegenheid Pf. 69. 4, 5: desgelijks hoe onze zonden de onze, en die van Christus worden gezegt.

De tweede vraag is, (b) of Christus met regt een Zondaar enz. kan genoemt worden, en of 'er een Persoons-verwisseling, tusschen Christus en de geloovigen is?

Omtrent dit stuk worden eenige onschriftuurlijke spreekwijzen aangehaalt, ten oprigt van wel-

welke nogtans de plaats *Jes. 53. 12* eenig ligt ontfangt. Oude en nieuwe Godgeleerde hebben Christus zelf een Zondaar genoemd, 't welk beter anders was, dog evenwel niet onregtzinnig is, als 't maar wel verstaan word; en (c) dus kan Persoonswisseling plaats hebben.

Wanneer onze zonden op Christus zijn overgedragen, en Christus geeindigt heeft dezelve te dragen? enz. dat 's de (d) derde vraag. Onze zonden quamen in de uitvoering op Christus, van toen hy mensch wierd. Zy beginnen derhalven te laat, die zulks aanvangen met het kruis, en zy trekken het te verre, die 't eerst in de opstanding eindigen. De Heer Wits zegt zeer klaarlijk zijn gevoelen over de vraag (e) of Christus al dien tijd, dat hy onze zonden droeg, van God gescheiden was? enz.

Op de vierde vrag, (f) of Christus wegens onze zonden bezoedeld, en gebaat is geweest? enz. (ik schrome telkens de woorden uit te drukken, die d'er staan) word nettelijk aangewezen, hoe Christus God altijd aangenaam, en in welken zin hy by Hem vervloekt is geweest; teffens werd niet zonder reden over de harde uitdrukfels geklaagt. Meer zwaarigheid is in de *Ontzoning* (g) [*Abdicatio Filii*] op dat ik zoo spreke, en het Grieksch woord (h) *αναλαμβάνω* [wederaannemen]

De vijfde vraag is, (i) of Christus, de zonden der geloovige op zig nemende, en voor dezelve de Goddelijke Regtvaardigheid voldoende, de

(c) P. 28. en 29. (d) P. 33. (e) P. 38.
 (f) P. 42. (g) P. 45. (h) *Analambancin.*
 P. 49. (i) P. 53.

volflage zaligheid voor d'uitverkorene verworven heeft? By deze leeren wy, hoe Christus voldoening tot voor of na zig uitstrekt, en hoe hy dat verkregen regt uitvoert.

De zefde vraag handelt van de (k) *toepassing der Zaligheid, door Christus verkregen*, en wanneer ze moet toegerekent werden, enz. Dit kan, als men maar vredelievend is, een goeden zin en inschikking hebben. Men leze maar van de 62ste bladzijde, daar dit gansche leerstuk uit de grond opgehaalt en voltooit word.

Wat aangaat het geschil, (l) *of de verkorene voor het geloove met Christus vereenigt worden* enz. de Heer Wits geeft ons daar zulk een verstaanbare uitlegging van, dat hy zeer twistgierig moet zijn, die daar tegen spreekt.

In 't verhandelen van de toerekening van Christus regtvaardigheid word de Regtvaardigmaking van de Heiligmaking naauwkeuriglijk onderscheiden. Deze *Regtvaardigmaking* levert zes vraagstukken uit, en de Schrijver beweert eerst het gevoelen van den geleerden Engelsman Kave, dat is, hy verklaart de meining van den Kruisgezant Paulus over Werken en Genade tusschen Joden en bekeerde Heidenen. Ook toont hy het verschillend oogmerk van den brief aan de Galaters: waar uit klaarlyk is te verstaan, wat men door de (m) *Wet der Werken*, door de *Werken der Wet*, en door het *Geloof* by Paulus moet bevatten. Hy zegt ons wat de *Wet der Werken* is, waarom die van Mozes herhaalt, en hoe ze van de vleesselijke Joden misbruikt is. Hier uit volgt dan wat *Werken der Wet* zijn,

(k) P. 60.

(l) P. 71.

(m) P. 97.

zijn, en wat het *Geloof* is, 't welk niet altijd op dezelve wijze in de H. Schrift moet verstaan werden. (n) Socijn en sommige Engelsche krijgen hier de neêrslag, en 't blijkt, wat d'Ap- postel Jakobus door het woord *Werken* wilde be- duiden.

De Godgeleerde Hoogleraar onderzoekt voorts, waar in het ware (o) wezen des Ge- loofs bestaat, en hoe dat in de Regtvaardigma- king moet werden aangemerkt; wanneér Chris- tus gezegt werd geregtvaardigt te zijn, en hoe de mensch door Hem geregtvaardigt werd; wat het woord *Regtvaardigmaken* in de Schriftuur beteekent; wat sonnige Engelsche Broeders in 't woord *Geloove* verkeerdelijk uitsluiten, en hoe dat is in te schikken.

Wien 't lust te zintwisten (p) of ook de beke- ring voor de vergevinge der zonden gaat? try zal dat stuk hier beantwoord vinden.

Het laatste geschilwerk is een Samenstelsel van tien ongewone vragen, waar aan mijn pen niet wil tarnen: d'eerste; *op wat wijze alle zon- den, ook toekomstende, vergeven worden?* Ze staan in het twaalfde hoofddeel altermaal opgehel- derd, nevens een ontdekking zoo van vele aver- regtse en onschriftuurlijke manieren van spreken, als van het byzonder gevoelen, dat zeker Franfch Godgeleerde over de vergeving der zonden heeft.

Dan treed de Schrijver voort tot de twistvra- gen omtrent het (q) *Verbond der Genade*, welke voorgesteld, en de waarheid der zake ontdekt zijn.

(n) P. 106. en 107.

(o) P. 115.

(p) P. 140.

(q) P. 173.

zijnde, wijst hy ons de Vredeweg, en hoe verre men in spreekwijzen over dit stuk eikanderen zoud kunnen verdragen.

Zelfs hebben d'Engelsche wegens de (r) nutteid der heiligheid en goede werken vijf ongewone manieren van spreken bedagt, die vry wat opheldering van nooden hebben, eer ze tot een regtzinnig gevoelen zijn overgebracht; want ze zijn zoo hard en ongehoord, dat men d'er afkeerig van word. (s) Qualijk doen ze, die zulke taal tuten: en al was hun oogmerk niet quaad, waarom anders gesproken dan de H. Schrift spreekt?

Nu komt 'er de vraag voort, (t) hoe men de prediking der Wet met die van 't Euangely moet samenvoegen? De Heer Wits antwoord hier op, eerstelijk met een onderzoek wat men door de Wet en 't Euangely moet verstaan; daar na met aanwijzing wat tot beide behoort. Zie hier dan, hoe verscheidentlijk de Wet moet werden aangemerkt, want ze komt in het Verbond der Genade in vijf verscheide opzigten: dus is gemakkelijk die vraag op te lossen, of het Euangely ook zijn Wet heeft? en hoe die onder 't zelve moet werden gepredikt? Hoewel de Heer Wits dit voor vast stelt, dat het beginsel des nieuwen levens niet uit de Wet, maar uit het Euangely spruit.

De nareden behelst een deffige vermaning om met voorzichtigheid in Goddelijke zaken te spreken, en, als men door eigenwijsheid verleid is, zig te beteren: hoe, en hoe verre men ook andere, niet voorzigtiglijk sprekende, in deze on-

(r) P. 182.

(s) P. 192.

(t) P. 217.

bedagtzaamheid moet verdragen, en door den Geest der zaftmoedigheid te regt brengen; 't welk met een regenwensch over den Koning van Groot Britanje word besloten.

XII. HOOFDDEEL.

Johannis Buxtorfi de abbreviaturis Hebraicis liber novus & copiosus. Cui accesserunt Operis Talmudici brevis recensio, cum ejusdem librorum & capitum indice, item Bibliotheca Rabbinica nova, ordine Alphabetico disposita.

Datis,

Johannes Buxtorfs nieuw en volllagen boek van de Hebreeuwſche verkersfels. Daar by komt een korte vermelding van den Talmud, met een aanwijzer van dezelfs boeken, en hoofddeelen: desgelijks de nieuwe Rabbynſche Boekzaal, volgens den rang van 't A. B. gezet. Te Franeker by Jacobus Horreus 1697. in 4.

Onder de genen, die de Joodſche taal en Oudheden naauwkeurigſt hebben in 't licht gebracht, voeren de Heeren BUXTORF met regt de vlagge, en worden voor Hoofden van die lettervloot erkent by alle, die een reeks

van

van hunne boeken gezien hebben: en welker minste niet is het Talmudisch woordboek; een werk van dertig jaren blokkens.

Wat nutheid dit herdrukte boek in zig vervat, waar aan beide Vader en Zoon gearbeid hebben, zal straks blijken.

Die ooit zijn neus in Rabbijnsche schriften stak, ondervond wel haast, dat ze vol verkortingen zijn, dat is, dat de Joden alleenlijk de eerste letters van sommige woorden ter neder stellen, die van een lezer, in zulk een manier van verkorten niet bedreven, niet kunnen verstaan werden. Om deze verlegene menschen, die gaarne der Joodsche Meesters schriften lezen, niet te laten staan kijken als schapen voor een hek, maar sijn te regt te helpen, is dit werk naar den rang van 't A. B. geschreven; in dier voegen, dat iemand maar de eerste letter van de verkorting hier heeft op te zoeken, en hy zal altijd vinden niet alleenlijk hoe ze in 't Hebreuwsch geschreven, maar ook vertaalt moet werden. Voorwaar een degtige zaak, die den Liefhebbers van Joodsche schriften een middel aanwijst, om hen veel tijds (wat is 'er kosteliker?) te doen winnen, en groot gemak toe te brengen.

Hier nevens gaat een berigt van verscheide zaken, die tot een goed verstand van de boeken der besnedenen ten uitersten van nooden zijn, en een menigte van opgehelderde duisterheden, in dezelve voorkomende.

Daarenboven worden sommige Schriftuurplaatsen op een treffelijke wijze ontvouwt, en, onder anderen, in den opdracht aan den Heer
Mor-

Morhay du Pleffis, de plaats 2 Kor. II. 24; behalven een omftandige verklaring, waarom de Joden maar veertig ilagen min een gaven, schoon de Wet Deut. 25. 2. de volle veertig vorderde.

't Naastvolgende is van geen minder nut, dan 't voorgaande: want daar in is een weg gebaad, om alles wat de Rabbinen uit den *Talmud* (een boek, waar op zy zig meer beroepen, als op den *Bibel*) aanhalen, gemakkelijk te kunnen vinden: het welk blijken zal, als men maar ziet, hoe zy gewoon zijn hunne plaatsen by te brengen. By deze gelegentheid staan ook verscheidene voorvallen in 't Nieuwe Testament, byzonderlijk omtrent Christus lijden, opgeluisterd.

Dan krijgen we de regte beschrijving van dien berugten *Talmud*, of het *burgerlijk Wetboek* der Joden; door verscheidene geleerde Rabbinen eenige eeuwen na Christus komt; of de *Jeruzalemsche* voor de Joden in Kanaan; of de *Babylonische*, onder hunne verftroojing te zamengefeld.

De laatste, van welke de Joodsche Meesters meest spreken, bestaat in de *Mischna*, hier vorens genoemd, zijnde een zameling van alle hunne vaderlijke overleveringen; of de *Gemara*, dien we d'uitelegging heten, bestaande in zintwistingen, op verscheidene tijden over de woorden van den text voorgevallen.

Deze *Talmud* is afgedeeld in zes algemeene hoofdstukken, zeer nettelijk beschreven. Yder *Seder*, of hoofddeel, wederom onderscheiden in verscheidene boeken, d'een meer, d'ander min, welker yder dan weer in 't byzonder hare hoofd-

stukken heeft; en waar van elk hier in 't byzonder met zijn korten inhoud vermeld word. In 't geheel vervat ze drie en zestig boeken, tot gemak des lezers op den rang der letteren gezet.

Naderhand hebben de Joden nog vier boeken by dit groot werk gevoegt; maar vermijts de Rabbinen somtijds in hunne schriften alleen de eerste woorden eenes hoofdstuks aantrekken, heeft de hooggeleerde en arbeidzame Heer Buxtorf een bladwijzer geschreven, op den rang als voren, van alle de hoofdstukken, die in den ganschen Talmud (elk boek in 't byzonder) voorkomen.

Zoo moeyelijk als de Talmuds-aanwijzingen in de schriften der Joden te vinden zijn, zoo moeyelijk zijn ook de Schriftuurtexten zelve voor een leerling daar in op te zoeken; want de Joden halen nooit hoofdstuk en vaars aan, maar alleen de *Parascha*, of lezing, die zy van Mozes op yder Sabbath in de Wet hadden, en maar alleen met de eerste woorden noemen. Dus heeft dan de Schrijver, om den last van een leerling wederom te verlichten, de eerste woorden van yder *Parascha* ook op een lijst, naar 't A. B. gestelt, met een Latijnsche vertaling daat nevens, en aanwijzinge van hoofdstukken, en vaarsen, waar uit een blokker met den eersten opslag word geholpen.

Achter aan volgt een *Rabbynische Boekzaal*, 'k wil zeggen, een lijst van alle Joodsche Schrijvers, wier boeken, zoo gedrukte, als ongedrukte, den Heere Buxtorf bekend waren. Daar in ziet men de plaats en 't jaar der gedrukte schriften, en een onderrigting, by welke liefhebbers

de ongedrukte te vinden zijn. Dergelyk een werk weten de boekoeffenaars dat daar na van den Priester Simon in zijn Oordeelkundige historie van 't Oude Testament is ondernomen, en dient ons, om een bezeffing te krijgen van de Joden, en alle hunne werken.

XIII. HOOFDDEEL.

*Boeknieuus, en wat meer tot de Boekzaal be-
hoort. Brief van F. V. B., enz.*

I.

Joh. Jacobi Hofmanni, S. S. Th. Doct. Pro-
fess. Histor. & Græc. ling. in Academ. Ba-
sil. *Lexicon universale, Historiam sacram,
& profanam omnis ævi, omniumque gentium;
Chronologiam ad hæc usque tempora; Geogra-
phiam & veteris & novi Orbis; Principum per
omnes terras familiarum ab omni memoria repe-
ritam Genealogiam; tum Mythologiam, Ritus,
Cerimonias, omnemque veterum Antiquitatem
ex Philologie fontibus hauritam; Virorum ingenio
atque eruditione celeberrimam narrationem copiosissimam;
præterea Animalium, Plantarum, Me-
tallorum, Lapidum, Gemmarum, nomina, vi-
res, explanans. Editio absolutissima, præter
supplementa, & additiones, antea seorsum edi-
tas, nunc suis locis ac ordini insertas, uberrimis
accessionibus, ipsius Auctoris manu novissime in-
subratis; tertia parte, quam ante hæc, auctior,*

Mm 2

locu-

locupletior : indicibus atque catalogis Regum , Principum , populorum , temporum , virorum , & feminarum illustrium , animalium , plantarum ; tum præcipue nominum , quibus regiones , urbes , montes , flumina &c. in omnibus terris , vernacula & vigenti hodie ubique lingua appellantur ; cæterarum denique rerum memorabilium , accuratissimis instructa.

Dat is,

Joh. Jakobs Hofmans (Leeraar der H. Godgel. Hoogl. der historien, en Grieksche taal in de Hooge Schole van Bazel) algemeen Woordboek, verklarende de gewijde en ongewijde Historie van alle eeuwen, en volkeren; de Tijdrekening tot dezen tijd toe; de Aardklootsbeschrijving des ouden en nieuwen Werelds; een Geslaglijst der voornaamste Stammen, van over al, en van alle geheugenisse her; daarenboven de verdigtel-verklaring, gewoontens, kerkplegtigheden, en de gansche Aloudheid, uit de bronnen der letterwijsheid geput; een zeer wijdlouppige vermelding van Mannen door verstand en geleerdheid beroemd zijnde; wijders de namen, aarten, kragten van Dieren, Aardgewassen, Bergstoffen, Steenen, en Gesteeentens: een gansch volkomen uitgifte, behalven de invullingen, en byvoegfels, te voren afzonderlijk uitgegeven, en nu op hare plaatsen en rang ingelast, met wijdlouffige vermeerderingen, voor 't laatste met de hand van den Schrijver zelf, bearbeid, wel een derde deel meer vergroot, en verrijkt zijnde dan te voren. Voorzien met zeer naauwkeurige bladwijzers en lijsten van Koningen,

Vor-

Vorsten, Volkeren, Tijden, doorlugte Mannen en Vrouwen, Dieren en Planten: voor al van de namen, waar mee Landen, Steden, Bergen, Rivieren, enz. in alle gewesten met haar moedersprake, en thans over al gebruikte taal, genoemd worden; eindelijk van andere gedenkwaardige zaken. Te Leiden by *Hakkius, Boutestein, Vander Aa, en Luchtmans* 1698. IV stukken in fol.

II.

Het groote Naamboek, behelzende de historie der vermaarde Mannen en Vrouwen, die van alle eeuwen, en onder alle volkeren der Aarde, bekend zijn geweest, uit aloude en nieuwe geschiedenissen, en woordboeken, op een vrijen Nederduitschen trant, volgens den rang van 't A B, geschreven door *Pieter Rabus*. Eerste deel. Te Rotterdam by *P. Vander Slaart* 1698. in 8; met Privilegie.

In de twee naastkomende maanden zullen onder andere boeken tot uittreksels gebracht staan de volgende gemerkte

III.

* *Historie van BROER KORNELIS A. DRIAANSEN van Dordrecht*, Minrebroeder binnen de Stad van Brugge: waar in verhaalt word de discipline en secrete penitentie der Vrouwen, by hem gebruikelijk. Nevens zijne wonderlijke, vuile, gruwelijke, bloeddorstige, en lasterlijke *Sermoonen*, door hem te Brugge gepredikt, tegen de Magistraat aldaar, tegen de vier Leden van Vlaanderen, en vele Princen, Gra-

ven, en Heeren, ter oorzaak van de troubeleten in de religie; tegen de *Kalvinisten, Lutherianen, Doopers en Erasmianen &c.* Waar tusschen begrepen zijn de Brieven van Stephanus Lindius, twee Disputatien, en verscheiden Pasquillen op hem gemaakt. Na de copie van Brugge te Amsterdam by *Abraham Boekholt* 1698. Tweedeelen in 8.

IV.

* Memorien van *Edmund Ludlow*, twee deelen, uit het Engelsch vertaald door *W. Séwel*. t'Amsterdam by *Daniel Pain* 1698. in 8.

Het eerste is een verhaal van 't gene in en omtrent Engeland, geduurende den inlandschen oorlog onder Koning Karel de I, tot aan en na deszelfs dood, is voorgevallen. Alles uit eigene ondervinding door een Schrijver, die een lid van het Parlement diens tijds, een van des Konings Hals-regters, en Opperbevelhebber der Krijgsmagt in Yerland is geweest, zeer naauwkeuriglijk t'zamen gesteld.

Het tweede behelst een naauwkeurig verhaal van alles wat 'er in en omtrent Engeland, geduurende de regering van Kromwel, en sedert, is voorgevallen, tot aan de herstelling van Koning Karel de II.

V

* Luister en Cieraad van den Messias, ver-
toond nit eenige plaatsen der H. Schrift, nevens
een uitbreiding over eenige andere Bibelstoffen,
door *Adrianus van Wesel* Predikant tot Amster-
dam. t'Amsterdam by *Gerardus Borstius* 1698.
in 4.

VI.

V.I.
 * *Relation d'un Voyage fait en 1695, 1696 & 1697 aux Cotes d'Afrique, Detroit de Magellan, Bresil, Cayenne; & Islés Antilles, par une escadre des vaisseaux du Roy, commandée par M. De Gennes, faite par le Sieur Froger, Ingenieur Voluntaire sur le Vaisseau le Faucon Anglois, enrichie de grand nombre de figures, dessinées sur les lieux.*

Dat is,

Verhaal van een *Reis*, gedaan in de jaren 1695, 1696, en 1697, na de *Kusten van Magellaan, Brazilië, Kayenne*, en de *Vooreilanden [van Amerika]* met een doel Konings-Schepen, onder het bevel van den Heer *De Gennes*, beschreven door den Heer *Froger*, vrijwillig Vestingbouwmeester op het Schip de *Engelsche Valk*, versierd met een groot getal Printen; op de plaatsen afgeschetst. Te Amsterdam by de Erfgenamen van *Antoni Schelte* 1699, in 12.

VII.

* *Gedenkwaardige Aanteekeningen*; gedaan door een Reiziger, in de jaren 1697, en 1698, van geheel *Engeland, Schotland en Irland*; behelzende de gelegenheid dezer Landen; de regten en inkomsten der Koningen; waar 't Hooger en Lager huis in bestaat; haar onderscheiden rang, regten, en privilegien; de Wetten en gewoontens van 't Land; en wat de Natuur en de Konst aanmerkelijk in deze rij-

ken heeft gemaakt; met vele Politike en Histo-
sche gevallen vervuld. Alles met een Land-
kaart van deze drie Koningrijken, en schoone
kopere platen, versierd. Te Utrecht by *Antoni
Schouten* 1699. in 8.

VIII.

* *t Leven en bedrijf van den tegenwoordigen
Keizer van China, van 't begin zijner 36 jarige
regering tot den jare 1698: benevens een histo-
rische beschrijving van 't zelve rijk; behelzende
de Persoon des Keizers, zijn regering en ge-
drag, mitsgaders de voornaamste byzonderhe-
den van China, het onderscheide Geloof dezer
natie, als mede een net en nooit voor dezen
beschreven verhaal over de cere, welke de Chi-
nezen aan den vermaarden *Konfucius*, en hare
dooden, bewijzen; by een gesteld door *J. Bou-
vet, C. Goben*, Jezuiten: zijnde als een ver-
volg van *P. Le Comtes* Reisbeschrijving door
China. Te Utrecht by *Antony Schouten* 1699.
in 4.*

IX.

Suffridus Petrus, te Franeker by *Horreus* ge-
drukt, moet nog wat wagten.

X.

* Zoo aanstonds komt ter drukpers uit *Syn-
agma primum Dissertationum philologicarum.
&c.* Te Rotterdam by *Izaak Van Ruynen* in 8.

UITTREKSEL

uit een brief van den Weled. Heere H. N.
T. N. geschreven aan P. R. gedagteekend in Zeeland den laatsten van
Slagtmaand 1698.

„ *Montanus* is ver genoeg gebragt, nu hy laat
„ blijken dat hy hem zelve niet meer magtig is.
„ Dat de verdorveling ook op my scheld, daar
„ voor zal hem niets overkomen, dan dat ik
„ hem eens doe bevinden wie H. N. T. N.
„ is.

„ Ik zal uw voorbeeld volgen, en hem in zijn
„ vuil laten. Wat zou mijn lusten de bekende
„ ondeugden van den plugge aan te wijzen?
„ Wie kent ze niet, daar ze al lang heel Ut-
„ recht hebben overgeklonken, en thans in
„ Zeeland den nagalm slaan? Zou men hem
„ voorhouden zijne bedrevene ligtmiffen, zijn
„ verraderschen inborst, zijn onmagt tot
„ goede oefeningen, zijn nijd tegen deftige
„ vernuften, zijn godlooze gewoonte van lie-
„ gen en bedriegen? Dit alles is zoo kenne-
„ lijk, als zijn zwartgezopen Saters-trony, die
„ dagelijks een algemeen voorwerp van spot-
„ terny in en buiten Middelburg strekt; sedert
„ dat hy, eerst by zeker geval ontvoogd, hem
„ zelve daar na zoo leelijk heeft ten toon ge-
„ stelt. Mijne en uwe goede vrienden verlan-
„ gen hier zeer den brief des drenkelings, aan
„ UE geschreven, te mogen zien: op dat de

M m 5

„ Zeeuw.

” Zeeuwfche Hoofdstad ook wete, hoe weinig
 ” geheugeniffe *Frans Van Bergen* heeft, nu hy
 ” van alle eer en fchaamte ontbloot is.

” „ Ik zende UE.... enz. Onze *Niklaas*...
 ” wil de guitige bedrijven van den *Sater* niet
 ” ongemerkt laten, en zijn geest is tegen hem,
 ” uit enkele liefde tot *Waarheid*, gaande ge-
 ” worden. Ik zal het aanzien. Hy heeft my
 ” een stuk voorgelezen van een Klucht, *Mar-*
 ” *fyas, van Apol* gevild. Anders de *Sluiffche*
 ” *Sater*, of *Aller Ligtmissen Ligtmis*. Hier
 ” word hy niet gedoodverft, maar in d'eerfte
 ” reis naar 't leven gefchildert. UE geheve...
 ” enz.

BRIEF

B R I E F

van Francois Van Bergen, gezegd Montanus, geschreven uit Middelburg aan P. Rabus, van woord tot woord, en letter tot letter, nagedrukt.

MIJN HEER.

DE moeyte die UE neemt in het doorbladeren van zoo veele boeken, om uit dezelve het pit ende merg aan de geene, die den tijd niet hebben om die alle te doorlezen, of het geld niet om die koopen, mede te deelen, doet my de stoutigheid neemen van aan UE te schrijven, en geeft my ook met een de hoop dat UE een oogenblik van de uren, die UE zoo nuttig doorbrengd, zig zal ontfteelen om UE oog en op mijn brief te slaan, van de welke ik UE, om UE niet lang op te houden, het oogmerk zal te kennen geeven.

Hoe weinig overeenkoomende de ongerijmde gerijmde Psalmen van Datheen zijn met de overzettinge, en hoe veel minder met de grondtaal, is UE als die de zelve grondig verstaat niet onbewust, hoe opgepropt die zijn van ydelt lapwoorden, of onduytsche, of oude versleetene woorden, kan aan niemand onbekend zijn die dezelve gelezen heeft, hoe zy strijden met de grondregelen der Digtkonst kan yder

yder die deeze Godlijke konst maar even heeft ingezien (*qui eam a limine tantum salutavit & ej expro sul isphawm*) klaarlijk bemerken.

Hoe veel geleerde Mannen zig onledig gehouden hebben met de zelve op een netter traant over te zetten, is aan ons ganffe Nederland openbaar.

Het oogmerk van die alle is geweest op dat de Psalmen in zoo een heerlijke stijl van den grooten Digtkonstenaar den Koninglijken Profeet (ik had haast Poëet gezegd) David beschreven, dus ook op een goeden Nederlandsen stijl overgezet, zouden mogen in de plaats van de elendig geradebraakte van Datheen, of ten minsten nevens de zelve in de Kerken en andre vergaderingen kunnen gezongen worden. Een goed en prijswaardig oogmerk.

Dog wat het eerste aangaat, namentlijk de zelve als op een sprong in te voeren, en de andere te verstootten, is om verscheydene redenen van andere genoeg vertoont teeneemaal onmogelijk.

Het tweede is het eenige dat men zoude kunnen hoopen, en dit is het dat ik my voorgesteld heb.

Ik beken garen dat veele andere overzettingen heerlijker en deftiger zijn, als ik ze zoude kunnen maaken; maar dit is de zwaarigheid, dat wanneer men de zelve in de Kerk onder andere zingd, (gelijk ik verscheide maal met die van Gijfen het bezogt heb) dat ze zeg ik te veel stootten en eenige onaangenaame vermenging van zang veroorzaakten, aldermeest op

op het l
derwaart
te wille
de pen i
werk a

Dog
zoude d
warne:
alleen t
drukker
theen,
rijmein
moogel
zoo h
van mij
nen.

Eerst
de Digt
weinig
over t
graag
agt,
van z
schaav

Mij
vensg
zoud
de Bo
mende
dende
zelve a
daar na
gelijk i

op het laatste van yder regel, als het welk alderklaarst gehoord werd. Ik hebbe gezogt dit te willen verheijpen, en hebbe met dat oogmerk de pen in de hand genoomen, en ben met het werk al over de helft gekoomen.

Dog alzoo ik niet graag vergeeffen arbeid zoude doen, en een arbeid doen die my in waarheid gans niet ligt en vald (dewijl ik niet alleen tragt gelijk andere den zin net uit te drukken, en 't getal van vaarsen volg van Dathen, maar ook, zoo na ik immers kan, de rijmeinden van yder regel, ja ook zoo veel moogelijk is de eigene woorden behoude) zoo heb ik het goed gedagt UE een proef van mijn werk toe te zenden om twee redenen.

Eerst om UE schrander oordeel, als die in de Digtkonst zoo ver gekoomen zijt, als zeer weinigh in de voorige of in onze eeuwen daar over te hooren, zullende mijn werk zeer graag, indien UE het de moeite waardt agt, in uwe handen overgeeven, om het van zijne gebreeken te zuiveren ende te beschaaven.

Mijn tweede Reden is op dat UE dit nevensgaande proefje, zoo het UE goed dunkt, zoud voegen in Uw prijzens-waardig werk, de Boek-zaal, op dat het yder in handen komende yders oordeel doorwandelen mag; bidde ik hier mede yder zijn oordeel over 't zelve aan my te laten weten, op dat ik my daar na zoo veel ik 't noodig agt, en my moogelijk is, mag schikken.

Hier

Hier mede zal ik , om UE niet langer van Uwe noodige en nuttige bezigheden op te houden , zelf ophouden , en UE bidden te gelooven dat ik ben

MIJN HEER

UE. D. W. Dienaar

en was geteckend ,

François van Bergen

gezegd Montanus

1694

Onder stond ,

Als UE my gelieft met een lettertje tot antwoord te begunstigen zoo zend UE brieven in de Lange Vijlestraat , by de Lange Geere tot Middelburg , of aan de geen die UE deezen zal behandigen.

Het

Het opschrift was

MIJN HEER,

Mijn Heer, *Petrus Rabus*; Lector der Latijnsche taal tot Rotterdam. Met vriend.

Gy, brave Zeeuwen, die met mond en pen uw genoeg in mijnen tweemaandelijken arbeid meermalen betuigt hebt, ziet hier ook de betuiging van MONTAAN, wiens handschrift ik beware. Het deert my des mans, dat hy, het onteersel van Middelburg geworden zijnde, met de Harpzangen van David teffens de Deugd heeft vergeten; en wat hy voor vier jaren aan my schreef: gelijk hy ook schijnt vergeten te hebben, dat hy, na 't toezenden van den vorenstaanden verzoekbrief, welke ik onbeantwoord liet, my zelf aan mijn huis heeft bezocht, zijne vaarzen vertoont, en aanbod van zijnen onderdanigsten dienst gedaan. Ul. laat ik oordeelen, of het te verwagten ware geweest, dat dezelve MONTAAN den genen, dien hy voor zijn meester in de Digtkunst erkent, aan wiens goedkeuring hy zijne schriften wil opdragen, en dien hy bid te willen gelooven dat hy zijn dienstwillige dienaar is; dat de zelve MONTAAN, zegge ik, tot erkentenis van dat men zijn bede van in de Boekzaal te verschijnen voldaan heeft, zonder reden zijn geworven vriend zou willen schenden? Het is waar, zijne vuile boksprongen zijn vrugteloos, en 't zijner onnutwisselijke schande;

de; maar wat eerlijk man poogde ooit op een ander (wiens kennis en vriendschap by gezocht had) trouwlooslijk aan te vallen? Dat zag men nimmer, dan van een Barbaar,

Of roover in het eenzaam vel'd,
Of van een guit, en nagt-verrader,
Die mogelijk zelf zijn ouden Vader
De strot had uitgesneên om geld.

U I T.

AAN

AANWIJZER

der voornaamste

STOFFEN

IN DE

BOEKZAAL

Van de maanden

NOVEMBER en DECEMBER

1698.

DE MISCHNA, OF OPSTEL VAN
HET GANSCH REGT DER HE-
BREEN DOOR W. SURENHUISEN.

Pag. 389

Groote waardy van dit werk. 390

Met redenen bewezen. 391

Mondelinge Joodsche Wet. 392

Hebraeysche taakuijsheid. 393

Inhoud van dit eerste deel der Mischna. 395

**OUDE STUKKEN VAN A. MAT-
THEUS.** 399

*Opmerkende naamlooze Schrijver van Utrechtsche
geschiedenissen.* 401

*Derzelver byzonderheden in den Hoekschen en
Kabbelaarschen tijd.* 402 enz.

*Ongeemeene scharsheid van geld oalinks in deze
Landen.* 406

XIII Deel.

N n

Utrecht.

Aanwijzer der voornaamste Stofren.

<i>Utrechtsche historie van T. Bassus.</i>	407
<i>Beschrijving van de Heeren van Brederode door Broer Jan Van Leiden.</i>	409
<i>Verhaal van het bedrijf van Heer Reinold van Brederode, en zijn Broeder Gijsbert, tegen David den Bisschop van Utrecht.</i>	412
<i>Oude nusterste willen, en daar uit eenige staaltjes ongeschaald.</i>	419
S. RIJTANGELIUS TWEE SCRIFTEN, EN J. VANDER WAEYEN TEGEN J. LE KLERK.	423
<i>Wat het Woord van Jehova beduid.</i>	424
<i>Remonstranten van Socinianary verdags gemakts.</i>	425
<i>Klerk van groote onrogtzinnigheit beticht.</i>	426
	427.
<i>Verscheide uitlegging van 't woord <i>λογος</i>.</i>	431
<i>En van het begin van Johannes Evangelij.</i>	431
	431 432.
<i>De Professor Linsborch wederproken.</i>	433
BRIEF TOT DE HEBREEN VERKLAARD DOOR J. CREYGHTON.	
	435
<i>Beknoptheit en klaarheit geproven.</i>	435
<i>Inhoud des Briefs, en inleiding.</i>	437
<i>Ouerste Leidman der Zaligheit.</i>	438
<i>Breed onderzoek over Melchisedek.</i>	439
<i>En hoe by gezegt word zonder Vader, zonder Moeder, enz.</i>	441
<i>Wardenschijsing van Knatchbul.</i>	442
<i>Melchisedek is om mensch geweest.</i>	444
<i>Opbeldering van duisterheit.</i>	345
<i>Melchisedek het waarbeeld door Christus het tegenbeeld oneindiger wijze overtroffen.</i>	446, 447
	Derge

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Borge van 't Verbond, en Middelaar.</i>	448
<i>Oude helden des Geloofs.</i>	449
TWEE VERTOOGEN VAN N. VRY-	
BURG.	451
<i>Derzelver mannelijke stijl</i>	452
<i>Kort begrip van den laatsten oorlog tusschen Frank-</i>	
<i>rijk en Nederland.</i>	453
<i>Oranjes Zeetogt na Engeland.</i>	454
<i>Onvoorzigtigheid van den ontkoningden Jakob</i>	
<i>de II.</i>	455
<i>Lijkreden op 't affterven der Koninginne Ma-</i>	
<i>ria.</i>	456
BESCHRIJVING VAN CHINA DOOR	
L. LE COMTE.	457
<i>Dit derde en laatste uittreksel begint met de Chi-</i>	
<i>neesche Staatkunde.</i>	457
<i>Zonderling gezag van den Keizer van China.</i>	
	459
<i>'t Welk, hoe onbepaald het zy, nogtans wetten</i>	
<i>heeft.</i>	460
<i>Drie dingen, die de ziel van de Chineesche re-</i>	
<i>gering uitmaken.</i>	461
<i>Velerley Chineesche zeden, en gewoontens.</i>	462
<i>Vremde manier van huwelyken.</i>	463
<i>Overzeldzame Historie.</i>	464
<i>Veelwijvery in China.</i>	466
<i>Nog meer byzonderheden van dat groote rijk.</i>	
	467
<i>Godsdiensten, aldaar gangbaar.</i>	468
<i>Pogingen van de Jezuïjsche Christenen.</i>	470
<i>Opmerkelijke vraag des Keizers.</i>	471
<i>Wiskonstige waarnemingen in China.</i>	472
<i>Beschouwinge van Zon-en Maanzwijmen.</i>	473
<i>En derzelver verscheidenheid.</i>	474

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Dwaalsturen bekeken.</i>	475
<i>Dieren, en zeer vreemde Zeevissen.</i>	477
J. KLERKS OORDEELKUNDE II DEEL	478
<i>Vier oorzaken van de fouten in boeken.</i>	479
<i>Misstellingen in 't Hebreewsch ligtgebeurlijk.</i>	480
<i>Feilen der Schrijvers, Uit- of Naschrijvers.</i>	481
<i>Desgelijks van de Vitters, en Verbeteraars.</i>	482
<i>Voorbeeld. in dien grooten Vitter Aristarchus.</i>	484
<i>Fonten, door, en buiten, schuld van menschen begaan.</i>	485
<i>Wetten, die de boekoeffenaars hebben waar te nemen.</i>	486
<i>Stelregels om echte van onechte boekmunt te onderscheiden.</i>	488
<i>Onderzoek over de historie van Quintus Curtius.</i>	491
<i>Die voor een enkel verdigtsel, en voor een oopgepronkt verhaal van een Redenaar gehouden word.</i>	492, 493, 494, 495 en 496.
WERKJES VAN DEN HEER MENJOT.	
<i>Wie de Schrijver geweest is.</i>	497
<i>Zijn verscheide Schriften.</i>	498
<i>Oordeel over Plato, en sommige Oudvaders.</i>	499
<i>Kartezianery aardiglijk ten toon gesteld.</i>	501
<i>Dezelve omtrent de zielen der beesten wedersproken.</i>	503
<i>Godsdienstige verhandelingen.</i>	504
<i>Misbedrijf van Augustijn.</i>	505

TURKSCHÉ

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.
**TURKSCH E VERSPIEDER III EN IV
 STUK.**

Verrierd gezigt van den Turk Omar. 509

Historie der Wereldmaking te grabbel geworden. 512

Mazarin's woorden, op de tijding der onthalinge van Koning Karel den I. 513

Merkwaardige mildheid van een Kardinaal. 515

Voorval, den Admiraal Tromp, pas voor zijn schauvelen geteerd. 517

Wreedheid van een Saxon. Kenner. 519

Booze aart der Franschen. 520

Scherp gevlijmd bekeldigt op de Zweedsche Koninginne Christine. 521

Een Turksche Moor, te Parijs gedoopt. 522

Nog twee andere Turken van naam. 524

Dul bygeloof der Spanjaarden. 525

Grotwonderen omtrent Mahometh. 526

**SCHAT DER GANSCH E NATUUR
 VAN J. ZAHN.** 530

De Schrijver en zijn geschrjef kenbaar gemaakt. 532

Beslag dezer wijdgerekte stoffe. 533

H. WITS VREDELIEVENDE AANMERKINGEN. 537

Geschillen over den godsdienst, in Engeland zwevende. 538

Velerley vragen, zoo wegens onze zonden, Christus, en de Regtvaardigmaking, als de Wet en Genade. 539. enz.

BUXTORF VAN DE HEBREEUWSCHE VERKORTSELS. 543

Rabbijsche Schriften moeijelijk te lezen, om

Aanwijzer der voornaamste Stoffen:

de verkort-schrijving.

Groot behulp tot kennisse der Joodsche boeken. 544

**Boeksignatus, en was meer tot de Boekzaal be-
hoort.** 545

Uittreksel uit een brief van H. N. T. N. 547

**Brief van F. Van Bergen, gezegd Montanus,
aan P. R. geschreven.** 555

Korte aanmerking daar over. 559

Men zie een bekendmaking van *Dirk
Goris en Pieter vander Slaats* achter het
volgende Register.

REGIS

R E G I S T E R V A N D E B O E K Z A A L

voor de Maanden

JULIUS, AUGUSTUS, SEPTEMBER,
OCTOBER, NOVEMBER,
en DECEMBER.

1 6 9 8.

A.

A dam en Eva.	92. 512
Andala [Ruardus] tegen Bekker.	167
Apostelbrieven.	89
Arke, en dezelfs ruimte wiskonstiglijk gemeten.	110 enz.
Aristarchus, de Vitter, gevit.	484
Arminianen zoek Remonstranten.	
Augustijn gemerkt by Le Vayer.	306
→ Zijn bitterheid tegen de Donatisten.	105
→ Zijn onwetenschap.	101

B.

Basin [Thomas] een Schrijver van Utrechtse geschiedenissen.	407
Benoist [Elias] Predikaatsien.	119
Bergen zie Van Bergen.	
Bidloo [Govard] brieven der gemartelde Apostelen.	80

N° 4. Brief

Register van de Boekzaal,

_____ Brief aan Leeuwenhoek.	129
Boeknieuws.	171. 368
_____ uit Italiën.	174
_____ en titels.	573
Boeken en ſchriften, hoe te handelen, aan te merken, en te onderscheiden.	486. 488 enz.
Brands [Adam] beſchrijving van 't gezantschap uit Muskoviën na China.	206
Brands [Kaſpar] Predikaatsſch.	260
Brederode zoek Gijsbert en Reinold.	
Brief van Frans van Bergen, gezegd Montaan.	555
Brouwer [Regnerus] weldaden van Chriſtus.	333
Buxtorf [Johan van de Hebreewſche verkortſels.	543
C.	
China, en deſzelfs beſchrijving door L. Le Comte vervolgd.	44
China en Chinezen.	312
Chineefche regering.	457
_____ zeden, gewoontens enz.	462
_____ vremde huwelyksmanier.	464
_____ godsdienſten oude en nieuwe.	468
Chriſtenen, hoe van den avvalligen Keizer Julian gehandelt.	36
Chriſtus de Profeet van Mozes voorgegd.	339
_____ wonderdaad te Kapernaum.	347
_____ naaſte maagſchap.	352
_____ hoe hy de zonden op zig heeft geladen.	538 enz.
Clerk, zie Klerk	
Confucius zoek Konfucius.	312
D.	
David, Biſſchop van Utrecht.	404
Des-	

voor de zes Maanden.

Descartes bespot, en zijne gis-stellingen door- gestreken.	531, 502, 505
Diertjes in de ingewanden van beesten.	130
Drieenheid, zelfs van de Joden hervoort ge- bragt.	428
Duivel in zijn woorddoorspronkelijkheid.	322
Dwaalilarren altemaal bevolkt gelijk onze Aar- de.	285

E.

Engelsche Godgeleerden hebben thans eenige zwe- vende geschillen.	538
Euangely van Johannes, in deszelfs aanvang be- keken.	427 enz.
Euangely- en Wet-prediking hoe t'zamen te vee- gen.	542

F.

Fcilen of fouten waarom zoovelerley in de boo- ken.	502
Franken [August Herman.]	160
Frans Van Bergen, zoek van Bergen.	
Fransche wrede inborst.	516
Franschen in Siciliën op eenen dag altemaal ver- moord.	513
Flibustiers hoedanige Zeeroovers.	233

G.

Geld voor een eeuw drie of vier zeer schaars in deze landen.	406
Gijsbrecht, broeder van Reinold, Heer van Brederode.	412

H.

Historie van de Slange, die Eva bedroeg.	95
Nn 5	van

Register van de Boekzaal,

_____ van Adams afkomst.	103
_____ van Enoch.	103
_____ van een Ark.	110
_____ van een schip, Arkswijze gemaakt.	118
_____ van een Weeshuis, te Halle opgerigt.	161
_____ van de verovering van Karthagene.	231
_____ van twee Flibustiers.	238 enz.
_____ van een Paap.	242
_____ van Herodes, Herodias, en Jan den Dooper.	262
_____ van Christus wonderwerk te Kapernaum.	347
_____ van den Farizeër en Tollenaar.	351
_____ van een Jood, en Fr. de Weille.	360
_____ van de Heeren van Bröderode.	400
_____ van der Tartaren bedrijf in China.	464
_____ van een edelmoedig Kardinaal.	515
_____ van den ouden Admiraal Tromp.	517
_____ van een wreeden Saver Keurvorst.	519
_____ van gedoopte Turken.	522
_____ van bygelovige Spanjaarden.	523
_____ van Mahomet en zijne wonderen.	526
Hebreeuwfche letters ligtelyk d'een voor d'ander te gelyk.	408
Hieronymus grove onwetendheid.	500
Hoeks en Kabbelijaws.	404 407
Homeers gedichten gevit en gekeurd.	484
Hornius [Willem] gedichten.	328
Hugens [Christiaan] van de Dwaalstarren.	281
I.	
Jaquelot van de Waarheid des Christenlyken godsdienfts.	303
Joodsche wahn van zigen gerechtigheid.	350
----- Stout-	

voor de zes Maanden.

———— Stouthcid , en Lasterzugt van 360 tot	363
———— Wet en mondelinge Wet.	392
———— en Rabbijnsche schriften.	545
Juliaans werken.	17
Julius Césars woorden.	457

K.

Karracciolo.	271
Karthagene zoek Historie van de verovering van Karth.	
Kartezianen zoek Deskartes.	
Knatchbul's woordenscifting in den Brief aan de Hebreen.	442
Klerk [Joan Le] van Vander Waeyen scherp bejegend.	425, enz
———— zijn Oordeelkunde II degt.	478
Konfucius, de Wijsgeer der Chinezen, en zijne zetregels.	62
Kuncus [Pieter] woorden over den Keizer Julian.	24
———— zijn gevoelen van Melchisedek.	440

L.

Latijnsche taal, haar opkomst, en verval.	198,
	199. 208
———— veelvuldige verwisselingen, van 209 tot	215
Leide [Jan Van] Schrijver van de daden der Heeren van Brederode.	409
Limborch [Filippus] berispt.	433
Loeffius [Michaël] Geloofsbelijdenisse.	134
———— wederlegging van een's Priesters brief.	144

M.

Maan, en wat daar in is.	288
Ma-	

Regiſter van de Boekzaal,

Mahometh, zoek Historie van M.	
Mandarijns in China, en hun gezag.	461
Mark [Johan] over Joël, Amos, Obadja, en Jona.	69
Mattheus [Antoni] oude Zamelſtukken.	399
Mazarin.	313. 318
Melchifedek, hoe te verſtaan.	439
Mellen [Jakob Van] Penningzameling.	258
Menjot's nagelatene werken.	497
— zijn ruſtige woorden tegen de wreedheid van Auguſtijn.	505
Middelaar en Borge des Verbonds.	448
Mifchna der Joden, wat het is. Van 393 tot 398	
Montaan, zie Van Bergen.	
Mozes beſchrijving van de eerſte wereld.	92 enz.
Maskoviſch Gezantſchap na China,	308
N.	
Nyevelt [Henrik Van Zuylen] een klok yveraar tegen den geestelijken Dwingeland David, Biſſchop van Utrecht.	407
O.	
Ojers [Johannes] over Salomons ſpreuken.	247
Omar, Mahomeths navolger, en zijn gezigt.	509
Opperſte Wijsheid in dezelve onderzocht.	257
Oranje's zaak verdedigd, en veracrlijkt.	451
Overite Leidsman der Zaligheid.	438
P.	
Patin's gezeg van Qu. Kurſius.	491
Plato en ſommige Oudvaders voldweepery.	499
Pointis Zeetogt na Karthagene.	231
Porcelain, hoe 't gemaakt wordt.	53

Q.

voor de zes Maanden.

Q.

Quintus Kurtius, of, de Historie van Alexander de Groot, op den naam van dien Schrijver uitgegeven, ter toets gebragt, en afgekeurd.

491

R.

Reinold, Heer van Brederode. 412

Remonstranten meerendeels voor Socinianen uitgekreten. 425

Rijkaarts [N.] Huis-Apotheek. 169

Rijken van Paulus gewaarschuwd. 273

Rittangelijs [Steven] tegen een Ariaan. 423

S.

Salomons Spreuken, en lessen van goddelijke achtbaarheid. 253

Schimptaal, hoe verre geoorlofd. 344

Schrijvers hun Ics gelezen. 334 enz.

Spanheim [Ezechiël] over de werken van Juliaan. 19. 23. 39. 43.

Spinoza's leven uit Bayle's korte beschrijving getrokken. 291

——— Zijn stelling van 't Heelal. 301

Steengracht [J.] over den Brief van Paulus aan de Galaten. 215

Surenhuizen [Willem] over de Joodsche Misch-na. 390

T.

Tassa een Schaal, in Monniken-Latijn. 421

Tertulliaans malle kalling. 500

Til [Salomon Van] eerste werelds op- en ondergang. 87

The

Register van de Boekzaal,

Thé by de Chinezzen hoe velerley.	65 enz.
Toll [Th. Van] Euangelische keurstoffen.	347
Turkische Verspieder, III. en IV deel.	507

V.

Vraag van den Chineschen Keizer.	371
Vaarzen van G. Bidloo.	82, 83, 85, 86
———— op Spinoza.	299, 300
———— op Rotterdam.	331
———— op de vriendschap.	332
———— op een hondje	332
———— op 't Vagevyer.	333
———— op de Zweedsche Christine.	521
Van Bergen [Frans] een ondankbare Schurk.	378
———— zijne godloosheden, en Brief.	553, 554,
	555
Vissen van goude en zilvere verw in China.	47
———— met menschen gedaantens.	477
Volk, hoe dat woord ook in den Bibel en elders gebruikt wórd.	76
Vossius [Gerard Johan] van de Letterkonst, Spraakfouten, en Onzuiver-Latijnsche verklarfels.	198
Vrede, hoe die te behouden is.	121
Vryburg's [Nikolaas] twee Vertoogen.	451
Uiterste willen van den ouden tijd.	419
Uitrechtsehe geschiedenissen.	401

W.

Waeijen [Johan Vander] tegen J. Le Kloek.	423
Woeshuis te Halle, zock Historie van enz.	
Weille [Frederik Ragstat de] tegen de Joden.	359
We-	

voor de zes Maanden.

Werelds ouderdom.	511. 512
Willem, zoek Oranje.	
Wits [Herman] vredelievende aanmerkingen.	837
Woord van Jehova hoe te verstaan.	424 enz
Wormen, en velerley vertellingen daar van.	133

Z.

Zahn's [Johan] Schat en Heerlijkheid der gan- sche Natuur.	530
Zetogt van Oranje.	454
Zielen der beesten.	503
Zon en deszelfs vervaarlijke grootte.	289
Zou-en Maanzwijmen in China.	473.
Zarenhuizen zoek Surenhuizen.	

*Bekendmakinge van D. Goris en
P. Vander Slaart.*

Al zoo eenige booze en haatzekende men-
schen zig niet ontzien hebben, in de Leid-
sche Courant van den 19. December jongste-
den te laten stellen een zeker quadaardig be-
rigt, beginnende *Pieter Mortier, Boekverkeer-
per z' Amsterdam, en Compagnie maken hier me-
de aan al de wereld bakens, dat den Dictiona-
rium Latino-Belgicum, of het Woordboek Latijn en
Nederlandsch, in't Latijn en Fransch uitgegeven
door Guido Tachard, &c. onder de pers is, en binnen
kortens tijd staat uit te komen &c. en eindigende
Nota. Dit Woordboek zal in deugd en gebruik ver-*

te

Bekendmakinge

re overtreffen alle *Dictionaria* van die beide *Talen*, die tot den dag van heden uitgekomen zijn, en werd hier mede een yder gewaarſchouwt, zig van geen andere drukken te voorzien.

† Welk alleen ſtrekt om de menſchen, waar † mogelijk, af te ſchrikken van het koopen van 't nieuwe Latijnsche en Nederduitſche Woordboek, by ons voor eenige weken uitgegeven: onder den volgenden titel

Dictionarium Latino-Belgicum, in quo voces, verba, atque elegantiae exquisitissima, optimorum scriptorum fide traduntur, opus ad utramque linguam intelligendam utilissimum. Cura ac studio B. J. & S. H. in 4.

Zoo verſtendigen wy alle liefhebbers van de Latijnsche en Nederduitſche talen by dezen, dat het voorzeide berigt zonder de minſte * kennis van Pieter Mortier, door Francois Halma Bockverkooper tot Utrecht † en Pieter Vander Aa Bockverkooper te Leiden, ſtoutelyk en tegen de waarheid is ter neder geſield: niet anders voor hebbende, zoo 't ſchijnt, als ons nut en noodig nieuw Woordboek, 't welk alle voor dezen uitgegevene Latijnsche en Nederduitſche *Dictionaria* verre te boven gaat, by onkundigen te benadeelen. Dog daar van, hopen wy, zal in de Boekzaal van January en February naaſtkomende breedter geſproken werden.

* Dit zullen wy met een brief van Sr. Mortier bewiſzen. † En dit met de Leidſche Courantier.

E I N D E.

